

Jesuit-Krauss-McCormick Library

BR395 .B582 v.10

Cramer, Samuel, 1842-1913. PijperMAIN

Bibliotheca reformatoria neerlandica. Ge

3 9967 00090 9767

★ THEOLOGICAL ★
★ SEMINARY OF ★
★ CHICAGO ★

Virginia Library

**BIBLIOTHECA REFORMATORIA
NEERLANDICA**

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA

GESCHRIFTEN UIT DEN TIJD
DER HERVORMING IN DE NEDERLANDEN

OPNIEUW UITGEGEVEN
EN VAN INLEIDINGEN EN AANTEEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

† Dr. S. CRAMER, en
*Hoogleraar aan de Universiteit
van Amsterdam en aan het Doopsgezind
Seminarium aldaar*

Dr. F. PIJPER,
*Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit
te Leiden*

TIENDE DEEL

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF

1914

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA

GESCHRIFTEN UIT DEN TIJD
DER HERVORMING IN DE NEDERLANDEN

OPNIEUW UITGEGEVEN
EN VAN INLEIDINGEN EN AANTEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

† Dr. S. CRAMER,

en

Dr. F. PIJPER,

*Hoogleraar aan de Universiteit
van Amsterdam en aan het Doopsgezind
Seminarium aldaar*

*Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit
te Leiden*

TIENDE DEEL:

De geschriften van Dirk Philipsz

BEWERKT DOOR

Dr. F. PIJPER

'S-GRAVENHAGE

MARTINUS NIJHOFF

1914

McCORMICK THEOLOGICAL SEMINARY

THE VIRGINIA LIBRARY

2330 N. HALSTED STREET

CHICAGO 14, ILLINOIS

395
B582
v.10

IN MEMORIAM

S. CRAMER.

4/61
12/19/56
Nijhoff

Een woord van dankbare hulde mag hier gewijd worden aan den man die gedurende eene reeks van jaren mijn trouwe medewerker geweest is. Toen ik in 1901 hem mijn voornemen tot de uitgave dezer Bibliotheca reformatoria bekendmaakte en hem het „Offer des Heeren” van 1570, waarmede ik wenschte aan te vangen, ter leen vroeg, antwoordde hij, dat hij zelf dacht over eene soortgelijke uitgave van dat geschrift. Ik heb hem toen uitgenoodigd om samen te werken. Deze samenwerking werd mij op de meest loyale wijze verleend. Aan zijne volharding in het bijeenbrengen van de vereischte subsidiën was het te danken, dat Deel I in 1903 verschijnen kon. Naar de strenge regelen, voor de bewerking van dat Deel ontworpen, heeft hij zich bij de Deelen waarvoor hij de zorg op zich genomen had, bijna geheel gericht.

Bij het begin dezer uitgave was coll. CRAMER reeds ongeveer zestig jaren oud. Hij was predikant geweest van de Doopsgezinde gemeenten te Zijldijk (1866), Emden (1870), Enschedé (1872), Zwolle (1885). In 1885 heeft hij veel van zich doen spreken door zijn „Conservatief modernisme”, waarin voor het eerst het bestaan eener belangrijke nieuwe strooming onder de vrijzinnigen duidelijk aan het licht kwam. Gewichtig in verschillende opzichten waren de groote reizen die hij ondernam naar Duitschland, met name naar West- en Oost-Pruisen, naar de Palts, naar Russisch-Polen, naar Zwitserland, tot het bezoeken van Doopsgezinde gemeenten, die daar, in weerwil van de vroegere onderdrukking en zonder onderling verband, tot heden voortbestaan. Van deze tochten heeft hij in de Doopsgezinde Bijdragen van 1885, 1886 en 1887 een verslag uitgebracht dat voor menig een openbaring was. In 1890

werd hij hoogleeraar aan het Seminarium der Algemeene Doopsgezinde Sociëteit, tevens aan de gemeentelijke universiteit te Amsterdam. Toen VAN TOORENENBERGEN in 1892 aftrad, werd diens leerstoel, te voren bekleed door MOLL, onvervuld gelaten. Na ernstig tegenstreven heeft CRAMER zich laten welgevalen, dat hem naast de geschiedenis der Doopsgezinden de algemeene geschiedenis des Christendoms werd opgedragen. Wel sprak hij in de eerste jaren meermalen in het openbaar uit, „dat de leerstoel van MOLL steeds onvervuld was”. Intusschen onderwees hij de genoemde vakken met toenemend succes en slaagde hij er in aan zijne leerlingen liefde voor de geschiedenis in te boezemen. Gedurende vele jaren is hij medewerker geweest aan het Leidsche Theologisch Tijdschrift. Tot de oprichting van TEYLER's Theologisch Tijdschrift heeft hij den stoot gegeven. Van de talrijke bijdragen in deze en andere tijdschriften door hem geplaatst, kan slechts in het voorbijgaan gewag gemaakt worden. Slechts één stuk moge hier worden genoemd, een der schoonste die CRAMER ooit geschreven heeft: nl. het levensbericht van SEPP, den Doopsgezinden historicus, verschenen in den bundel Levensberichten der Maatschappij van Letterkunde, van het jaar 1891.

Van eene waardeering van het drietal deelen dezer Bibliotheca die hij heeft bewerkt, onthoud ik mij. Zijn opvolger getuigde er van: „zij vormen het beste van al hetgeen door hem op wetenschappelijk gebied is geleverd, het werk dat zijn naam het langst zal doen voortleven”.

Na een leven van rustelooze werkzaamheid, waarin hem ook het lijden niet is bespaard gebleven, ging hij van ons heen, den 30 Jan. 1913. Wat de Amsterdamsche universiteit, wat de Doopsgezinde broederschap in hem hebben verloren, poog ik niet te schetsen. Voor mij persoonlijk klinke een hartelijke „Nachruf” aan den ouderen vriend, wiens trouw zich nooit verzaakte, die mij zijne kritiek op mijn werk niet onthield, maar het gaarne en dikwijls prees. Of dit laatste al dan niet verdiend was, laat ik in het midden. Maar aangemoedigd heeft het mij. Heerlijk, dat hetgeen wij samen begonnen hebben volbracht is. Helaas! dat Uwe oogen de voltooiing van Deel X niet mogen aanschouwen!

F. P.

I N H O U D.

	Blz.
<i>In memoriam S. Cramer</i>	V—VI
VOORREDE	IX—XI
INLEIDING.	3—54
Enchiridion Oft Hantboeexken van de Christelijke Leere ende Religion, in corte somma begrepen, ten dienste van alle Liefhebbers der waerheit wt der Heyliger Schrift ghemaect, nv nieus gecorrigeert ende vermeerdert Door D. P. int Jaer ons Heeren M. D. LXIII	55—469
Voorreden (blz. 57 vv.). Bekentenisse onses gheloofs (blz. 60—64). Bekentenisse vander scheppinge, verlossinge, ende salichmakinghe (blz. 65—68). Vander Doope (blz. 69—111). Van dat Auontmael (blz. 111—134). blz. 57—134 Van der Menschwerdinghe ons Heeren Jesu Christi, Door D. P. blz. 135—153 Vande rechte kennisse Jesu Christi, Door D. P. blz. 155—178 Een Apologia, ofte verantwoordinghe Door D. P. blz. 179—203 Van der Sendinge der Predicanten oft Leeraers blz. 205—248 Lieffelijke vermaninghe wt des Heeren woordt, hoe de Christelijke Ghemeynte sal handelen met de ghene die in openbare dootlijke wercken des vleeschs vernuallen, Door D. P. blz. 249—265 Van de warachtige Kennisse Gods, Door D. P. blz. 267—277 Wtlegginghe des Tabernakels ofte der Hutten Moysi, Door D. P. blz. 279—311 Van der wedergeboorte ende nieuwe Creatuere, Door D. P. blz. 313—337 Vande geestelijke Restitution, Door D. P. blz. 339—376	

Vande Gemeyn te Godts, Door D. P.	blz. 377—414
Drie grondighe Vermaningen ofte Sendtbrienen aen de Gemeyn ten Godts, Door D. P.	blz. 415—459
Register	blz. 460—469
INLEIDING.	473—479
Verantwoordinghe ende Refutation op twee Sendtbrienen Sebastiani Franck, [Door] D. P.	481—508
INLEIDING.	511—516
Sendtbrief, uyt reynder Broederlycker Liefde, aen de vier St. gheschreven, [Door] D. P. (1567) 1619.	517—534
INLEIDING.	537—543
Cort, doch grondtlick verhael vanden twistigen handel ende onschrijfmetigen Ordeel, dat in Fr. ouer sommighen, diemen de Vlamingen noemt, ghegheuen is	545—581
INLEIDING.	585—587
Een Appendix aen ons Boecxken vanden twistigen handel in Vr. tusschen die Vr. ende Vl.	589—613
INLEIDING.	617—621
Van die Echt der Christenen, hoe sy van Godt beuolen, ende vanden Gheloouighen na der Schrift moet ghehouden werden, door D. P., 1569	623—649
INLEIDING.	653—655
Naeghelaten Schrift Van den Euangelischen Ban ende Mjdinghe, door S. G. Dierick Philips. Wt den Fransoyschen vertaelt door C. V. M., 1602	657—666
INLEIDING.	669—673
Brieven en Liederen van Dirk Philipsz	675—699
Lijst der aangehaalde bijbelplaatsen.	701—712
Register	713—723

VOORREDE.

In Maart van het j. 1902 werd de eerste prospectus der Bibliotheca reformatoria verspreid. Er werd in aangekondigd, dat zij tien deelen omvatten zou. Het schenkt mij eene ware voldoening het tiende deel den lezer in handen te mogen geven. Oorspronkelijk was aan coll. CRAMER opgedragen dit te bewerken. Helaas! hij is hierin door den dood verhinderd geworden. Hij schijnt zelfs niet de gelegenheid gevonden te hebben voorbereidende werkzaamheden van betekenis te verrichten. Na overleg met den uitgever en met de hoogleeraren van het Seminarium der Algemeene Doopsgezinde Sociëteit, heb ik, onder hunne goedkeuring, de zorg voor Deel X op mij genomen. Ik heb mij geenszins ontveinsd, dat ik hiermede een delicate taak aanvaardde. Immers de Doopsgezinden zelf houden — en terecht! — het merkwaardige verleden hunner broederschap in liefderijke vereering; de gedenkstukken die er van getuigen raken zij slechts aan met teedere hand. De niet-Doopsgezinde heeft daarom in bijzondere mate behoefte, niet alleen aan historisch inzicht om dat verleden te verstaan, maar ook aan kieschheid, takt en fijngevoeligheid om er op bevredigende wijze over te handelen. Mochten mij die eigenschappen niet al te zeer hebben ontbroken! Ik kan verzekeren, dat de goede wil er geweest is, of liever die zekere sympathie voor het onderwerp die in de meeste gevallen noodig is om het tot zijn recht te doen komen.

Voor het eerst treedt de kloeke figuur van Dirk Philipsz in het volle licht der geschiedenis. Al zijne werken worden hier herdrukt. Brengt men in rekening, dat het „Enchiridion” ontstaan is uit de samenvoeging van dertien geschriften die vroeger afzonderlijk verschenen waren, dan kan men zeggen, dat hun aantal ruim twintig bedraagt. Zij leggen een schitterend getuigenis af zoowel van zijne godgeleerde vorming als van zijn schrijverstalent. Welk eene warmte van gemoed straalt ons hier tegen! De man die deze bladzijden schreef, moet wel gegloeid hebben van geestdrift voor de zaak die in zijne oogen de zaak van Christus was. Vooral

het „Enchiridion” is in zijn soort een prachtig boek. Geen tweede werk bestaat er, waarin de leeringen der oudste Doopsgezinden met zoo groote klaarheid en veelzijdigheid worden voorgedragen als hier. De schrijver zelf noemde het op den titel: „een handboekken van de Christelijke leer en religie”. Als zoodanig heeft het aan zeer vele Doopsgezinden dezelfde diensten bewezen als de „Loci communes” van Melancthon aan de Lutherschen en „Der Leken Wechwyser” aan de Gereformeerden. Hoevele martelaren moeten aan deze bladzijden hunne overtuiging gesterkt hebben! Wij weten, dat Joos de Tollenaar, kort voor zijnen marteldood in 1589, aan zijn 14-jarig dochttertje schreef: „mijn kind Betje, als ik storf wilde ik wel dat uwe moeder u tot een gedachtenis eenige boeken gawe”. Aan welke boeken denkt hij? Tusschen het Nieuwe Testament en een liedboek noemt hij: het Enchiridion van Dirk Philipsz. „Wil daarin veel lezen, want daar staan veel schoone vermaningen in”.

Van de levensgeschiedenis van Dirk Philipsz was tot heden al zeer weinig bekend. Alles bepaalde zich tot eenige verspreide mededeelingen. Schijn en Maatschoen, de voornaamste geschiedschrijvers der Doopsgezinden, hebben van deze levensgeschiedenis bijna niets kunnen berichten. Sedert zijn van verschillende kanten gegevens verschaft. Artikelen in de „Doopsgezinde Bijdragen”, inzonderheid eenige voortreffelijke studies van DE HOOP SCHEFFER, hebben nu deze dan die periode in Dirk Philipsz’ leven uit de bronnen toegelicht. Met ingenomenheid merk ik op, dat veel belangrijks te putten viel uit de werken, door coll. CRAMER in Deel V en VII dezer Bibliotheca uitgegeven. Wel is er een groot voordeel in gelegen, dat de inhoud van de „Successio anabaptistica”, de „Bekentenisse Obbe Philipsz”, Nicolai’s inlasschingen in Bullinger’s „Teghens de Wederdoopers”, „Het beginsel der scheuringen” enz., door aanteekeningen verduidelijkt, door registers licht toegankelijk is gemaakt. Hierdoor werd het mogelijk van Dirk Philipsz’ levensgeschiedenis althans een uitvoerige schets te geven. Daarbij werd er naar gestreefd de talrijke geschriften naar tijdsorde te rangschikken en aan elk daarvan zooveel mogelijk zijne plaats in het verloop der levensgeschiedenis aan te wijzen. Dirk Philipsz treedt ons nu tegemoet als de evenknie van Menno Simons, tevens diens trouwe bondgenoot, werkzaam op verschillend terrein voor hetzelfde doel. Beiden staan bloot aan dezelfde gevaren en gaan voor hun geloof in ballingschap. Bij de gewichtigste gebeurtenissen der Doopsgezinde geschiedenis zien wij hen telkens tezamen, bij twistgesprekken met Lutherschen, Davidjoristen, Adam Pastor, enz., ook op vergaderingen van oudsten, waar beslist wordt omtrent belangrijke geschilpunten, zooals betreffende ban en mijding, den buitentrouw e. d. Zijne houding is doorlopend gematigd; hij wil de Doopsgezinde beweging voor alle uitersten behoeden. Van den aanvang af veroordeelde hij de buitensporigheden der Munsterschen, in de overtuiging dat het koninkrijk Gods

geen aardsch maar een hemelsch rijk is. Zoowel de geestdrijverij der Enthousiasten als de leer van Seb. Frank (dat men, alle ceremoniën diep verachtende, voor den schijn naar de mis kon blijven gaan), vonden in hem een bestrijder. Men gevoelt, hoe weldadig de invloed van dezen voorganger op zijnen talrijken aanhang moet gewerkt hebben. Zeer groot is de eerbied geweest dien men in de Doopsgezinde kringen zijner dagen voor hem heeft gekoesterd. En zijn geschriften en zijne levensgeschiedenis maken dit begrijpelijk.

Een gewichtige plaats bekleedt Dirk Philipsz in de geschiedenis van de groote scheuring tusschen Friezen en Vlamingen, die Doopsgezinden van Doopsgezinden voor eeuwen verwijderde, en hunne broederschap dreigde tot den ondergang te voeren. Door beide partijen werd hij, de man aan wiens rechtschapenheid niemand twijfelde, als scheidsrechter begeerd. Een deel zijner geschriften heeft hierop betrekking. Een doorwrocht stuk van DE HOOP SCHEFFER heeft voor de bespreking dezer zaak mijnen arbeid zeer verlicht.

Moge de schets die ik ten beste gaf met de herdrukte werken den weg gebaad hebben voor eene toekomstige volledige levensbeschrijving.

Heeren Directeuren van Teyler's stichting te Haarlem, Heeren Bestuurderen van het Haagsch genootschap tot verdediging van den Christelijken godsdienst, de Directie van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en eenige „particulieren” hebben door hunne subsidiën deze uitgave mogelijk gemaakt. Voor de waardeering van ons wetenschappelijk streven die in hunne finantieële ondersteuning opgesloten lag, zal ik steeds erkentelijk blijven. Hunne mildheid heeft aan de beoefenaars der geschiedenis van het Protestantisme een belangrijken dienst bewezen en een schoon nationaal werk helpen totstandbrengen. Zonder zucht om te pralen mag toch worden gezegd, dat een uitgave als deze nog in geen land bestaat.

Ten slotte mijn dank aan Ds. D. A. BRINKERINK, Ned. Herv. predikant te Bovenkarspel, voor zijne correctie van de drukproeven en de samenstelling van het Alfabëtisch register. Ds. A. PRIESTER, Ned. Herv. predikant te Heenvliet, oud-lid van het gezelschap S. S. S., vervaardigde gedeeltelijk de Lijst der aangehaalde Bijbelplaatsen. Ditmaal werd deze Lijst echter voltooid door de hand van haar, die reeds het register op mijn Akademisch proefschrift maakte, en die sedert in de zorgen en beslommeringen voor al wat ik publiceerde trouw heeft gedeeld.

Het Enchiridion van Dirk
Philipsz.

INLEIDING.

De oudste letterkunde der Hervormingsgezinden omvat reeds eene groote verscheidenheid van geschriften. Polemische werken wisselen af met dichterlijke, stichtelijke met apologetische, historische met leerstellige. Vooral de stelselmatige uiteenzettingen van de geloofsleer mogen belangrijk geacht worden. Immers meer dan iets anders doen zij ons zien, welke de gronden waren waarom men naar hervorming verlangde, hoe men zich rekenschap gaf van den inhoud en de waarde der nieuwe geloofsleer tegenover de oude, door welke innerlijke drijfveeren men onwederstaanbaar gedrongen werd om naar verandering in de kerkelijke en godsdienstige toestanden te streven. Dat de Hervorming niet is voortgekomen uit den drang van benarde maatschappelijke verhoudingen, zooals sommigen beweren; dat zij niet de vrucht geweest is van het geweld der heerschers, zooals anderen staande houden — wordt door deze leerstellige geschriften duidelijk openbaar. Wat hier door edeldenkende voorgangers in systematischen vorm wordt voorgedragen, behelst en de rechtvaardiging en de verklaring van een ommekeer, dien slechts partijdigheid kan beschouwen als veroorzaakt door willekeur of zondige hartstochten.

Onder zulke vroegste dogmatische geschriften van de zijde der Protestanten bekleedt het „Enchiridion” van Dirk Philipsz eene eervolle plaats. Het bestaat eigenlijk uit eene verzameling van geschriften die in verschillende jaren voor uiteenlopende doeleinden vervaardigd zijn. Niettemin kan het, zooals ook de schrijver zelf heeft geoordeeld, als een geheel worden aangemerkt. De voornaamste hoofdstukken toch der geloofsleer worden er achtereenvolgens in behandeld, zoodat de lezer bij geen punt van eenig gewicht omtrent

het gevoelen des auteurs in het onzekere wordt gelaten, terwijl de samenhang van het een met het ander volkomen opgehelderd wordt. De schrijver vermijdt geleerde, schoolsche termen; sommige bladzijden van zijn boek zouden in een stichtelijk werk niet misplaatst zijn; doch in weerwil van de populaire inkleeding blijft het diepere theologische inzicht niet verborgen. Voeg hierbij dat de vorm allergelukkigst kan genoemd worden, de taal zuiver, de zinsbouw van eene verwonderlijke (men zou kunnen zeggen, Fransche) klaarheid, waarbij al het gewrongene, nevelachtige vermeden wordt. Ook de bezadigde toon doet weldadig aan; te midden van de hevige gisting die den tijd waarin hij leefde kenmerkt, gaat de schrijver rustig zijnen weg, om den lezer zijne weloverwogen overtuiging mede te deelen. Is dit de overtuiging van een enkel man? Neen, het is die van eene uitgebreide groep van Hervormingsgezinden, van de meerderheid der Doopsgezinden in de zestiende eeuw en later. Het Enchiridion mag dus op ééne lijn geplaatst worden met de voornaamste uiteenzettingen der Protestantsche geloofsleer uit het eerste tijdperk. Wat de „Loci communes” van Melancthon waren voor de Luther-schen, de „Confession” van Beza voor de Fransche, de „Leken wechwyser” voor de Nederlandsche Gereformeerden, dat is het Enchiridion voor de Mennonieten geweest.

Steeds blijft het te betreuren, dat De Hoop Scheffer zijne „Geschiedenis der kerkhervorming in Nederland” niet verder heeft voortgezet dan tot het jaar 1531. Hadde hij slechts met de hem eigen bekwame hand het vervolg behandeld, met name het tijdvak van 1531 tot 1566, het jaar waarin de Gereformeerde beweging de overhand verkreeg; — hoeveel licht ware dan ongetwijfeld over dat thans nog meerendeels weinig bekende tijdvak opgegaan! Inzonderheid had genoemde geleerde de Doopsgezinde strooming, die tientallen van jaren lang zooveel te beteekenen had, kunnen en moeten beschrijven. Gelukkig worden althans de bronnen voor deze geschiedenis meer en meer toegankelijk gemaakt. De tekst-uitgaven in vorige deelen dezer „Bibliotheca” hebben stellig de taak van den toekomstigen geschiedschrijver vergemakkelijkt. De herdruk van het Enchiridion moge er toe bijdragen om nog meer bouwstoffen onder het bereik der belangstellenden te brengen.

Betreffende den persoon van Dirk Philipsz en zijne levensgeschie-

denis is, buiten hetgeen wij uit zijne werken kunnen opmaken, maar weinig bekend. Men neemt aan, dat hij werd geboren te Leeuwarden in 1504¹⁾. Blesdikius en Ubbo Emmius verzekeren, dat zijn vader daar priester was²⁾ — wat geen verwondering behoeft te baren als men weet, dat in Friesland destijds de gehuwde staat voor de priesters regel is geweest. Volgens een particulieren brief van een tijdgenoot zou hij een tijdlang behoord hebben tot de Franciskaner monnikenorde³⁾. Een klooster van die orde heeft zich te Leeuwarden bevonden⁴⁾. Heeft hij in dit klooster zijne eerste theologische vorming ontvangen? Zeker is het, dat hij groote kundigheden heeft bezeten. Hijzelf spreekt weliswaar van zijne „cleyne eenvoudige gave”⁵⁾; men zou hieruit echter een zeer verkeerd denkbeeld kunnen opvatten aangaande de mate zijner ontwikkeling. Er bestond toch een hemelsbreed verschil tusschen hem en een welonderwezen man der volksklasse — zooals men er in de Nederlandsche hervormingsgeschiedenis soms op den voorgrond ziet treden. Dat hij Latijn verstond blijkt uit zijne geschriften⁶⁾. Hetzelfde geldt van het Grieksch⁷⁾. Ook het Hebreeuwsch schijnt hem niet vreemd geweest te zijn⁸⁾. Een zijner geschriften is in

1) S. Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland*, Leeuwarden, 1839, blz. 57.

2) Nic. Blesdikius, *Historia Davidis Georgii*, Dav. 1642, p. 6; Ubbo Emmius, *Rerum friscarum historia*, Lvgd. Bat. 1616, in fol., p. 892. Vergel. J. H. Ottius, *Annales anabaptistici*, Basileae, 1672, in 4°, p. 84.

3) Jochim Kukenbiter an Johan garthen zu Hamburg, bij A. Ritschl, *Wiedertäufer und Franziskaner*, in de *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, Gotha, 1883, Bd. VI, S. 502.

4) [J. F. van Heussen,] *Historia episcopatus Leovardiensis*, p. 36; A. van Halmael, *Kerken, kloosters en gasthuizen binnen Leeuwarden*, in den *Nieuwen Frieschen volks-almanak*, Franeker, 1853, blz. 106 v.

5) D. P., in het *Enchiridion*, fol. 98 r; hierachter, blz. 182.

6) D. P., *Vander Doope*, in het *Enchiridion*, fol. 22 r, 36 r; *Menschwerdinghe Iesu Christi*, ald., fol. 65 r; hierachter, blz. 83, 100, 138; *Een liefvelicke Vermaninghe*, ald., fol. 35 v; dezelfde, *Een cort, doch grondtlick verhael*, [1567], quat. B, bl. iij r; dezelfde, *Een appendix*, quat. E, bl. i r; dezelfde, *Van die Echt der Christenen, hoe sy van Godt beuolen, ende vanden ghelooighen, na der Schrift moet ghehouden werden*, 1569, quat. A, fol., v v; B, fol. vi v; G, fol. iij r; H, fol. iij v.

7) D. P., *Bekentenisse*, in het *Enchiridion*, fol. 6 v; *Menschwerdinghe Iesu Christi*, ald., fol. 65 r; hierachter, blz. 63, 138.

8) D. P., *Bekentenisse*, in het *Enchiridion*, fol. 3 v; *Van de kennisse Iesu Christi*, ald., fol. 81 v; hierachter, blz. 60, 160.

de Fransche taal opgesteld ¹⁾. Wijst dit heen naar een verblijf in de Zuidelijke Nederlanden, in Frankrijk of in Fransch-Zwitserland? ²⁾ Uit de talrijke germanismen in een ander werk zou men kunnen opmaken, dat het oorspronkelijk in het Duitsch geschreven werd ³⁾ — wat wegens zijn langdurig verblijf in Duitsche landstreken geen verwondering kan wekken.

Heeft Dirk Philipsz eene universiteit bezocht? Misschien moet men het betwijfelen, daar volgens hem van degenen die aan eene hoogeschool gestudeerd hebben gezegd kan worden: „hoe geleerder, hoe verkeerder” ⁴⁾. Maar wat bedoelt hij met zijne bestrijding van zekere godgeleerden, van wie hij zegt: „dese die laten haer van wegen des Euangeliums ende haers Leerampts noemen Meesters, Licentiaten, Doctoren, ia eerwaardige Vaders, ende Heeren in Christo”? ⁵⁾ Denkt hij bij het schrijven van deze regels niet aan dingen die vallen op te merken in eene universitaire omgeving? Had hij Wittenberg bezocht? Met geschriften van Luther toont hij bekend te zijn ⁶⁾. Ook Erasmus wordt door hem aangehaald ⁷⁾. Wie ook zijne leermeesters mogen zijn geweest, zijne talrijke geschriften zijn daar om te bewijzen, dat hij van godgeleerde onderwerpen uitstekend op de hoogte was en de gave bezat ze met groote klaarheid te behandelen. De geschiedschrijver der Doopsgezinden Schyn noemt hem dan ook „een eerwaardig en geleerd man”, die onder de Mennonieten van die dagen niemand als zijn meerdere behoefde te erkennen („inter Mennonitas eo tempore nulli secundus” ⁸⁾). De bekende Georgius Cassander, in het algemeen de tegenstander der

1) *Naghelaten Schrift Van den Euangelischen Ban ende Mijdinghe*, door S. G. Dierick Philips. *Wt den Fransoyschen vertaelt door C. V. M.*.... Ghedruckt.... tot Haerlem, Anno 1602.

2) Vergel. beneden, blz. 36, aant. 2.

3) *Een verantwoordinghe ende Refutation op twee Sendtbriuen Sebastiani Franck, cortelijck uyt die heylighe Schrift vervaet D. P.* [s. l. et a.], quat. F, fol. 1 v (erdom); quat. F, fol. vi r (yets wat); quat. F, fol. vij r (houdtsalich).

4) *Van de Sendinghe der Predicanten*, in het *Enchiridion*, fol. 118 v; hierachter, blz. 207.

5) *Van de Sendinghe der Predicanten*, in het *Enchiridion*, fol. 132 v; vergel. fol. 126 v, 132 r; *Van Gods Ghemeynte*, ald., fol. 267 r en v; hierachter. blz. 225, 217, 224.

6) D. P., *Vander Doope*, in het *Enchiridion*, fol. 21 r, 22 r; hierachter, blz. 82 vlg.

7) D. P., *Vander Doope*, in het *Enchiridion*, fol. 36 r; hierachter, blz. 100.

8) H. Schyn, *Historiae Mennonitarum plenior deductio*, Amstelaedami, 1729, 80., p. 186.

Doopsgezinden, laat zich als volgt over hem uit: „Zijn ijver was niet minder dan die van Menno Simons; hij muntte evenzeer uit in populaire welsprekendheid. Maar in geleerdheid en kennis van de klassieke letteren stond hij boven Menno. Dit blijkt duidelijk uit de boekjes die hij heeft uitgegeven. Men moet dus wel betreuren, dat een zoo voortreffelijke aanleg en zulke groote begaafdheden eerder dienen om de ketterij en de scheuring te vermeederen dan om de ware kerk in stand te houden, al is hij ook beter dan de anderen van deze sekte en bestrijdt hij eenige van hunne dwalingen” ¹⁾. Ook Ubbo Emmius, die overigens in zeer vijandigen toon schrijft over de Doopsgezinden, noemt Dirk Philipsz „iemand die eene meer dan gewone kennis bezat van Latijn en Grieksch”, en verzekert, dat hij dientengevolge bij zijne geestverwanten een grooter naam heeft verworven en een hooger aanzien genoten dan zijn broeder ²⁾.

In den winter van het j. 1533 op 1534 heeft hij den doop op belijdenis ontvangen. Dat het in dit seizoen gebeurde, blijkt uit de „Bekentenis van Obbe Philipsz” ³⁾. Het jaarcijfer valt uit dezelfde bron gemakkelijk af te leiden. Immers op het bericht van dezen doop volgt daar al zeer spoedig het verhaal van de inneming van Munster door de Wederdoopers en van de vestiging van het koninkrijk Sion binnen die stad ⁴⁾. De heerschappij nu der Wederdoopers te Munster ving aan tegen de veertigdaagsche vasten van het j. 1534 ⁵⁾. Het was Pieter Houtsagher, een apostel van Jan Mathijsz,

1) G. Cassander, *De baptismo infantium, Praefatio*, in zijne *Opera omnia*, Par. 1616, fol., p. 671 seq.: Mennonis iam vita defuncti partes suscepit Theodoricus Philippi Ubbonis frater, zelo non minore, pari eloquentia populari, eruditione verò et literarum cognitione maiore, quod libelli aliquot ab eo his annis proximis editi declarant, vt dolendum sit tantum ingenium, tot dotibus instructum, haeresi potius et schismati confirmando, quàm verae Ecclesiae instaurandae servire, quamvis caeteris huius sectae melior sit, et absurdos nonnullos suorum errores corrigat.

2) Ubbo Emmius, *Rerum frisarum historia*, p. 883: Theodoricus Philippi, Vbbonis frater, vir Latine et Graecè non vulgariter doctus, atque ideò magnum quoque nomen et fratre maius in sectâ postea nactus. Vergel. Blesdikius, I.I., p. 6: erat graecae et latinae linguae peritus.

3) *Bekentnisse Obbe Philipsz*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 191.

4) *Bekentnisse Obbe Philipsz*, ald., blz. 131 v. Vergel. T. Kielstra, *Het Munstersche oproer*, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1888, blz. 1—47.

5) Conradus Heresbachius, *Historia de factione Monasteriensi*, Amstelod. 1550, in 8°, p. 34. Vergel. Lambertus Hortensius, *Temultuum anabaptistarum liber unus*, Basileae, 1548, in 4°, p. 14, 17 (in de uitgave van Amstelred. 1636, in 8°, p. 15,

die te Leeuwarden Dirk Philipsz doopte ¹⁾. Houtsagher kwam bij die gelegenheid in groot levensgevaar, daar men de poorten der stad sloot om hem gevangen te nemen; maar voordat het zoover kwam, had hij zich gered door de vlucht ²⁾. Waarschijnlijk niet lang na zijnen doop is Dirk Philipsz „binnen den Dam” „op verlangen der broeders” leeraar geworden. Hij ontving de handoplegging van zijnen broeder Obbe Philipsz, denzelfde die ook aan Menno Simons en David Joris de handen heeft opgelegd ³⁾. Is Dirk Philipsz tegenwoordig geweest bij de oproerige beweging der Wederdoopers in Friesland van 1535 (28 Feb.—7 Apr.)? Daarbij werd het zoo-genaamde Oude Klooster bij Bolsward door hen ingenomen en gedurende eenige dagen tegen den stadhouder van Friesland verdedigd, totdat zij zich moesten overgeven, en eene ware slachting onder hen werd aangericht ⁴⁾. De schrijver nu der „*Successio Anabaptistica*”, die de Wederdoopers en de Doopsgezinden met hoon overlaadt, meent te weten, dat Dirk Philipsz aan deze geschiedenis deel heeft gehad. Na eerst over een anderen voorganger gesproken te hebben, zegt bedoelde schrijver: „Van zijn medebroeder Dirk Philipszoon weten wij ook niet veel eervols, want hij is een geweest van de oproermakers, die naar Oude Klooster trokken” ⁵⁾. Op

17). Het jaartal 1535 op blz. 16 van de Nederlandsche vertaling: *Verhaal Van de oproeren Der Wederdoopers, Te Amsterdam, Munster en in Groeninger-land, t'Amsterd.* 1694, in 8°., is eene drukfout.

1) *Bekentnisse Obbe Philipsz*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 128, 130.

2) *Bekentnisse*, ald., blz. 130.

3) *Bekentnisse*, ald., blz. 136; J. H. Ottius, *Annales anabaptistici*, Basileae, 1672, in 4°., p. 60. Zie over de bevestiging van Menno Simons door Obbe Philipsz: J. G. de Hoop Scheffer, *De bevestiging van Menno Simons*, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1884, blz. 1—24. De Hoop Scheffer wijkt in dezen (blz. 19) af van het gevoelen van H. Schyn, *Historiae Mennonitarum plenior deductio*, Amstelaed. 1729, p. 56 seq. (in de Nederlandsche uitgave, bezorgd door G. Maatschoen, *Uitvoeriger verhandeling van de geschiedenis der Mennoniten*, Amsteld. 1744, Dl. II, blz. 109—114) en van S. Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland*, Leeuwarden, 1830, blz. 15, aant.; *Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland*, Amst. 1847, Dl. I, blz. 374—379.

4) L. Hortensius, *Tymeltyvm anabaptistarvm liber vnvs*, Basil. 1548, p. 63 seq. (in de Nederlandsche vertaling: *Verhaal Van de oproeren Der Wederdoopers*, Amst. 1694, blz. 105 v.); vergel. M. E. van der Meulen, in *Friesland en de Friezen*, Leeuw. 1877, blz. 183—188; M. Schoengen, *Bescheiden betreffende Oldeklooster*, in *Archief aartsbisdom Utrecht*, Dl. XXIX, blz. 194 vv.

5) V. P., *Successio Anabaptistica*, Col. 1603, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 46, 61.

welken grond deze bewering rust, blijkt niet. Zoolang geen nader bewijs wordt bijgebracht, mag zij niet waarschijnlijk heeten. Immers zij is in lijnrechten strijd met verklaringen van Obbe Philipsz in zijne „Bekentenis”. Obbe heeft niets gedaan om hetgeen hijzelf of zijn broeder had verricht te bemantelen of te vergoelijken. Maar twee malen verzekert hij, dat zij beiden zich van den aanvang af krachtig tegen elk gewelddadig optreden hebben verzet. „Dat weet God, dat Dirk en ik nooit in onze harten konden bevinden, dat zulke aanslagen recht waren; wij bestreden dat ook standvastig in onze toespraken, doch het mocht ons alles niets helpen; eene groote meerderheid was daar al te zeer geneigd toe”. „Van alle leeraars”, zoo vervolgt hij, „was daar een tijdlang niemand die mij hielp tegen die valsche Broeders en zich met mij tegen alle oproer verzette dan Dirk Philipsz, want wij waren nooit zulke oproerige drijverij en valsche profetieën van harte toegedaan” ¹⁾. Dit getuigenis wordt op merkwaardige wijze bevestigd door Jochim Kukenbiter, Luthersch predikant te Schwerin, die in een brief van 1539 van Obbe en Dirk Philipsz met hunne aanhangers alle mogelijk kwaad spreekt, maar toegeeft dat zij het gezag der overheid tot op zekere hoogte erkennen en niet oproerig zijn ²⁾. Ook volgens Ottius, die hun even vijandig gezind was, hebben Obbe en Dirk het optreden van de Wederdoopers steeds afgekeurd ³⁾. Dit komt geheel overeen met den geest van Dirk Philipsz' geschriften. Op tal van bladzijden van zijn „Enchiridion” bestrijdt hij de geestdrijvers en enthousiasten, Schwenckfeld zoowel als Sebastiaan Franck, Rotmann en alle anderen die hetzij te Munster, hetzij te Oude Klooster, hetzij te Amsterdam of elders door hunne ergerlijke buitensporigheden aan de beweging die zij voorstonden oneer hebben aangedaan. Tijdens het beleg van Munster in het j. 1534 heeft Bernhard Rotmann, predikant aldaar ⁴⁾, een boekje uitgegeven onder den

1) *Bekentnisse Obbe Philipsz*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 135.

2) *Jochim Kukenbiter an Johan garthen*, bij A. Ritschl, *Wiedertäufer und Franziskaner*, in de *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, Gotha, 1883, Bd. VI, S. 502.

3) J. H. Ottius, *Annales anabaptistici*, p. 84.

4) Zie over hem: Hermannus a Kerssenbroick, *Anabaptistici furoris Monasterium inclitum Westphaliae metropolim evertentis historica narratio*, uitgegeven door H. Detmer, onder den titel: *Kerssenbrochs Wiedertäufergeschichte (Geschichtsquellen des Bisthums Münster*, Bd. V u. VI, Münster, 1900, (Register)); V. P. *Successio Anabaptistica*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 31, 39; *Bekentnisse Obbe Philipsz*, ald., blz. 132; en de *Einleitung* van A. Knaake, op de aanstonds te noemen uitgave.

titel: „Herstelling van de rechte en gezonde leer van Christus” ¹⁾. Hierin werd aan de meeningen van de uiterste partij der Wederdoopers een schoone schijn gegeven: de veelwijverij bijv. werd verdedigd ²⁾; ook de oprichting van het koninkrijk Gods hier op aarde, m. a. w. de vestiging van het koninkrijk Sion te Munster ³⁾. De schrijver beweerde, dat alwat van het rijk van Christus in de Schrift vermeld staat, hier op aarde te verwachten is; maar volgens hem had niemand tot dusverre de Schrift recht begrepen ⁴⁾. Dit werk van Rotmann werd ijverig verbreid ⁵⁾. Men zond er exemplaren van naar Holland en Friesland. Men wierp ze toe aan de bisschoppelijke troepen die Munster belegerden. Ook aan Philips, landgraaf van Hessen, deed men een exemplaar geworden, in de hoop dat men hem zou „bekeeren” ⁶⁾. Tegen dit geschrift van Rotmann deed nu Dirk Philipsz zijn boekje „Van de geestelijke herstelling” verschijnen, waarin voornamelijk betoogd wordt, dat de Bijbelsche uitspraken betreffende het Godsrijk in geestelijken zin moeten worden verstaan ⁷⁾. Na-

1) Bernhard Rotmann, *Restitution rechter und gesunder christlicher Lehre* (in de *Neudrucke deutscher Litteraturwerke, Flugschriften aus der Reformationszeit*, VII), Halle a./S., 1888. Een uittreksel uit dit geschrift in Hollandschen tekst komt voor in *Het beginsel en voortganck der geschillen onder de Doops-gesinden*, door I. H. V. P. N. [Carel van Gendt], t'Amsterd. 1650, 4^e, blz. 64—73; het uitgetrokene is het laatste hoofdstuk, hier S. 106—112. In den herdruk in deze *Bibliotheca*, DL VII, komt het voor op blz. 559—564.

2) B. Rotmann, *Restitution*, S. 84—89.

3) B. Rotmann, a. a. O., S. 92—102.

4) B. Rotmann, a. a. O., S. 93.

5) Lambertus Hortensius, *Tomvltvov Anabaptistarvm liber vnvs*, Bas. 1548, p. 11 (Hollandsche uitgave: *Verhaal Van de Oproeren der Wederdoopers*, t'Amst. 1694, blz. 10).

6) Zie de *Einleitung* van Knaake op Rotmann's *Restitution*, S. VIII, en de daar aangehaalde bronnen, waardoor de betrekkingen tusschen den Landgraaf en de Munsterschen worden toegelicht. Vergel. over dit laatste: L. Hortensius, l.h., p. 97 (Hollandsche uitgave, blz. 93^e); *Kerssenbrochs Wiedertäufergeschichte*, herausg. von H. Detmer, Münster, 1899, 1900 (Register).

7) Het boekje is waarschijnlijk meermalen gedrukt. De bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam bezit er een exemplaar van met den titel: *Van de geeste-//lijke Restitution, Dat is, hoe dat, al wat // vanden beginne gheschiet is, in Christo // Jesu gheestelijk veruult, weder gehaelt // ende weder gebracht is, een Christelick // ende Schriftelick bedencken tot ee-//nen dienst van alle liefhebbers // der waerheyt, wt de hey-//lighe Schrifture aengetekent. // Luc. xxiiij. // Het moet al veruult worden wat van my // ghescreuen is in de wet Mosi, in de // Pro-*

derhand heeft het eene plaats ontvangen in het „Enchiridion” 1).

Volgens Nic. Blesdikius waren Obbe en Dirk Philipsz met Menno Simons tegen de oproerige elementen in de Doopersche beweging machteloos, zoolang het rijk te Munster staande bleef 2). Verder schrijft hij, „dat zij vooral in twee hoofdpunten van de Wederdoopers verschilden. Vooreerst, in de bepaling, wat en hoedanig het rijk van Christus is, en op welke wijze dat rijk moet worden ingericht. (De Wederdoopers wilden een wereldsch koninkrijk en door geweld van wapenen, de Doopsgezinden het tegendeel.) Voorts, in de bepaling over het huwelijk en de veelheid van vrouwen, door de Munsterschen en Batenburgers begeerd, maar door de Doopsgezinden verworpen” 3). De voorstelling, dat de drie genoemde mannen aanvankelijk machteloos waren, wordt zijdelings bevestigd door een anderen auteur, die verzekert, dat zij eerst na den val van Munster een aanhang hebben kunnen verwerven 4).

pheten, ende Psalmen. // — Zonder opgave van drukker, plaats of jaar. Letter: gothiek. Formaat: in-8°. Aantal bladen: 39, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 30. Signatuur: A ij—E v. Hoogte: 13,3 c.M.; breedte: 8,5 c.M. — Achter dit werk volgt, met doorlopende signatuur, een ander van denzelfden schrijver: *Van die Ghemeynte Gods* (zie beneden). Dit laatste is vervaardigd na dat *Van de Sendinge der Predicanten* (quat. H, fol. 1 r; in het *Enchiridion*, fol. 263 r), verschenen in 1559. De boven beschreven uitgave van *De geestelijcke Restitution* moet dus in 1559 of later eerst het licht gezien hebben. Vergel. beneden, blz. 33, aant. 4.

1) De martelaar Jan Geertsz, in het j. 1564 levend verbrand, was in het bezit van dit boekje. Zie deze *Bibliotheca*, Dl. II, blz. 407 v.

2) N. Blesdikius, *Historia Davidis Georgii*, Daventriae, 1642, p. 6: quibus (scil. Ubboni et Theodorico Philippi) tandem accessit Menno Simonis... sed hi suis hisce de Monasteriensium negocio querelis adeo nihil effecerunt quamdiu Monasteriensium res essent salvae, vt multorum in se odia concitarent et pro Regni Christi hostibus haberentur à plerisque. Bij Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland*, Dl. I, blz. 93.

3) N. Blesdikius, *Historia Davidis Georgii*, p. 8: Vbbitae, qui Mennonitae hodie vocantur, docebant, nullum alium Regni Christi statum in hisce terris esse expectandum, quam qui hodie in omnium conspectu versaretur, obnoxium videlicet persecutioni.

4) J. H. Ottius, *Annales Anabaptistici*, p. 84: Et cum circa an. 1536. Ubbo et Theodoricus Philippi, fratres, sacerdotis Leovardiani filii, decessione ab Hoffmanicis, à quibus tamen in principio anni 1534. episcopi essent creati, tum Monasteriensium reliquiis, quorum institutum semper improbassent, facta, novum coetum vel factionem constituere aggredierentur, Menno ab iisdem persuasus sacerdotio papistico resignato, passus est se hujus novae factionis Episcopum creari.

Reeds in 1537 moet Dirk Philipsz als voorganger der Doopsgezinden zekere beteekenis bezeten hebben. Waarschijnlijk werd in dat jaar een twistgesprek gehouden te Hamburg tusschen Doopsgezinden en Lutherschen. De vertegenwoordiger van eerstgenoemden was Dirk Philipsz. Hij stond tegenover de Luthersche predikanten Johan Garthen en Jochim Kukenbiter ¹⁾. Dat hij spoedig tot de voornaamste aanvoerders der Doopsgezinde beweging is gerekend geworden, blijkt ook uit een merkwaardig getuigenis van het volgende jaar. In Februari toch van 1538 zat Jan van Batenburg op het slot te Vilvoorde bij Brussel gevangen. Door hem aan de folteringen der pijnbank te onderwerpen, dwong men hem de namen der „principale doopers” aan de inquisiteurs te verraden. Hij noemde nu na David Joris, Hendrik Knechtinck en Obbe Philipsz ook diens broeder Dirk ²⁾.

Blijkbaar is Dirk Philipsz meermalen getuige geweest van het martelaarschap van een zijner geloofsgenooten. Hij roemt hunne „volharding in allerlei benauwdheid, droefenis en vervolging, hunne vrijmoedigheid en standvastigheid in de waarheid” ³⁾. Op verscheidene bladzijden van zijne geschriften schemert iets door van de gevaren waaraan hij en de zijnen blootstaan. Door de vorsten worden zij als eene Herdoopersche sekte vervolgd ⁴⁾. Reeds het ontvangen van den doop op belijdenis is bedenkelijk. Slechts hebben zij die zich lieten doopen zich door mandamenten en plakATEN niet laten afschrikken ⁵⁾. Bang is het vooruitzicht voor hen die zich „van de wereld en van haren valschen godsdienst hebben

1) *Jochim Kukenbiter an Johan garthen zu Hamburg*, bij A. Ritschl, *Wiedertäufer und Franziskaner*, in de *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, Gotha, 1883, Bd. VI, S. 502.

2) J. G. de Hoop Scheffer, *Opmerkingen en mededeelingen betreffende Menno Simons*, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Amst. 1864, blz. 136. Vergel. denzelfde, *De bevestiger van Menno Simons*, in genoemde *Bijdragen*, Leid. 1884, blz. 15 (op grond van een afschrift der bekentenis van Jan van Batenburg in 't Archief der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam, I, bl. 38, n°. 189) en L. Keller, *Zur Geschichte der Wiedertäufer nach dem Untergang des Münsterschen Königreichs*, in de *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst*, I, IV, S. 452 f.

3) D. P., *Een lieffelicke Vermaninghe*, in het *Enchiridion*, fol. 24 r.

4) D. P., *Vant schouwen Der Afgoderye*, in het *Enchiridion*, fol. 97 r; hierachter, blz. 179.

5) D. P., *Vanden Ban*, in het *Enchiridion*, fol. 162 r; hierachter, blz. 262.

afgescheiden" ¹⁾. Door Duivelsche inblazingen zoekt men heil in dwang, verplicht de geloovigen mede te doen aan de oude afgoderij en maakt er velen ontrouw, wier afval de anderen in hunnen valschen godsdienst versterkt ²⁾. De straffen die den getrouwen wachten, zijn dan ook gruwelijk. „Het is nu de tijd waarin zij de lichamen der dienaren van Jezus Christus aan de vogelen des hemels tot spijs geven, het vleesch der heiligen aan staken braden en het voor de dieren op het veld tot een roof en wildbraad gereedmaken, dat zij het onschuldig bloed vergieten als water" ³⁾. „Prediken de leeraars in het openbaar, dan scheldt de wereld ze Swermers, oproermakers, en vervolgt ze met zwaard, water en vuur. Prediken zij in het geheim, dan heeten zij rotgeesten, winkelpredikers" ⁴⁾. Deze leeraars verkeerren dagelijks in levensgevaar ⁵⁾. Het is waar dat de rechte leeraars door het kruis beproefd worden ⁶⁾, maar velen worden afvallig ⁷⁾.

Heeft de vervolging ook Dirk Philipsz bedreigd? Men mag het stellig aannemen, ware het alleen omdat de inquisiteurs door de afgeperste verklaring van Van Batenburg met zijnen naam bekend waren geworden. Waarschijnlijk heeft hij, evenals anderen hebben gedaan, in diep geheim en onder het aannemen van een schuilnaam zijnen arbeid nog gedurende eenige jaren voortgezet. Het is begrijpelijk, dat uit dezen tijd geen berichten omtrent zijn wedervaren tot ons zijn gekomen. Later, als hij een weinig meer openlijk voor den dag durft treden, vinden wij hem in Oost-Friesland, in Mecklenburg en in Pruisen. Eene dubbele reden kon hij gehad hebben om zich derwaarts te begeven. Ten eerste boden die landstreken hem grooter veiligheid. Het is bekend, dat Oost-Friesland onder het bewind van gravin Anna van Oldenburg voor Doopsgezinden

1) D. P., *Vant schouwen Der Afgoderye*, in het *Enchiridion*, fol. 115 v; hierachter, blz. 202.

2) D. P., a. w., in het *Enchiridion*, fol. 104 r; hierachter, blz. 188.

3) D. P., *Vanden Ban*, in het *Enchiridion*, fol. 153 r; hierachter, blz. 250 v.

4) D. P., *Van de Sendinghe Der Predicanten*, in het *Enchiridion*, fol. 143 v; hierachter, blz. 238.

5) D. P., *Vanden Ban*, in het *Enchiridion*, fol. 155 r; hierachter, blz. 253; vergel. *Van Gods Ghemeynte*, ald., fol. 263 r.

6) D. P., *Van de Sendinghe Der Predicanten*, in het *Enchiridion*, fol. 131 r; hierachter, blz. 223.

7) D. P., *Vande gheestelijke Restitution*, in het *Enchiridion*, fol. 235 v.

gedurende eenigen tijd een toevluchtsoord geweest is ¹⁾. Verder weet men, dat Menno Simons zich veiligheidshalve jaren lang te Wismar in het Mecklenburgsche opgehouden heeft, zij het dat hij zelfs daar nog zijne schuilplaats zooveel mogelijk verborgen moest houden ²⁾. Eene tweede, wellicht voornamer reden om zich naar de landen aan de Oostzee te begeven zal hierin hebben bestaan, dat daar zoovele Doopsgezinden woonden, dien hij als leeraar van dienst kon zijn. De Doopsgezinde beweging toch heeft spoedig eene groote uitbreiding verkregen. Niet alleen over het tegenwoordige Friesland, Groningen en Oost-Friesland verspreidde zij zich, maar ook over Westfalen, Gelderland, Holland, Brabant en de geheele kust van de Oostzee tot aan Lijfland toe ³⁾. Doopsgezinden bevonden zich te Bremen, Hamburg, Lubeck, Wismar, Rostock, Stralsund, Brunswijk, Hannover, Luneburg en elders; op sommige van deze plaatsen bezaten zij zelfs eene volledige gemeente ⁴⁾.

Intusschen vergat Dirk Philipsz in den vreemde zijn vaderland niet. De omstandigheid dat hij zijne geschriften liet drukken in zuiver Nederlandsche taal, legt hieromtrent een duidelijk getuigenis af ⁵⁾. Uit het slot van het tweede gedeelte van „Een liefvelicke Vermaninghe” blijkt aan den eenen kant dat hij dit stuk buiten het vaderland heeft geschreven; aan den anderen kant, dat hij daar tijdelijk heeft vertoefd. Hij verblijdt zich, dat hij het aangezicht der broederen heeft gezien ⁶⁾.

In het j. 1545 is hij tegenwoordig geweest bij het twistgesprek tusschen Menno Simons en de David-Joristen te Lubeck. Naast

1) J. P. Muller, *Oorzaken van de vestiging der Doopsgezinden in Oostfriesland*, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1881, blz. 64—77.

2) Zie deze *Bibliotheca*, Dl. IX, blz. 5, 93—96.

3) J. H. Ottius, *Annales Anabaptistici*, p. 84.

4) L. Keller, *Ein Apostel der Wiedertäufer*, in de *Preussische Jahrbücher*, in Berlin, 1882, Bd. 50, S. 238 f. Vergel. J. G. de Hoop Scheffer, *Onze geloofsgenooten in West- en Oost-Pruissen*, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1884, blz. 125—135; S. Cramer, *Bezoekreizen in Duitschland*, in dezelfde *Bijdragen*, 1886, blz. 1—72; jaargang 1887, blz. 1—27.

5) Zie G. E. Frerichs, *Menno's taal*, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1905, blz. 106 vv.

6) D. P., *Een liefvelicke Vermaninghe*, in het *Enchiridion*, fol. 23 v.

Menno, Gielis van Aken, Nicolaas Blesdijk en Adam Pastor nam ook hij deel aan de discussie ¹⁾).

Omstreeks dezen tijd kunnen een paar van zijne geschriften zijn ontstaan. Het eene, waarvan mij geen exemplaar eener afzonderlijke uitgave bekend is, heette „Bekentnisse vander doope ende van dat auontmael” ²⁾. Het komt mij voor, dat dit werk in hoofdzaak terug te vinden is in het tweede en uitvoerigste deel van de „Corte Bekentnisse”, waarover nader. Hij heeft het dan later omgewerkt, en er eene geloofsbelijdenis betreffende God, Vader, Zoon en H. Geest aan doen voorafgaan. In dezen nieuwen vorm plaatste hij het vervolgens vooraan in het „Enchiridion” ³⁾. Een ander geschrift uit deze periode acht ik zijne „Apologia”. Zij heeft een tweeledig doel. Ten eerste komt de schrijver er tegen op, dat men hem en de zijnen „Wederdoopers en sektemakers” scheldt. Ten tweede bestrijdt hij de meening van sommigen, dat „geloovigen” zonder schade kunnen deelnemen aan den „valschen godsdienst”, m. a. w., dat men Doopsgezind kan zijn in stilte en tegelijkertijd voortgaan den Roomsch-Katholieken eeredienst bij te wonen ⁴⁾. Een der voor naamste verdedigers van dit gevoelen is de bekende kroniekschrijver Sebastiaan Franck ⁵⁾ geweest. Zijne opvatting is uiteengezet in een

1) *Weder-antwoort Nicolaes Meynaertsz. van Blesdijk op zekeren Brief by Gellium onderteekent. Geschreuen in 't Jaer 1545. Ghedruckt int Jaer 1607, in 8°, fol. 23 b; dezelfde, Historia vitae Davidis Georgii, Daventriae, 1642, in 8°, p. 134.*

2) Dat een werk van hem onder dezen titel heeft bestaan, is te zien uit de aanhaling daarvan in de aanstonds te noemen *Apologia*, quat. A, bl. iij r (in het *Enchiridion*, fol. 99 r; hierachter, blz. 182).

3) D. P., *Enchiridion*, fol. 10—63; hierachter, blz. 69—134.

4) *Een Apologia // ofte verantwoordinge, dat // wy (die vander werelt met grootten onrecht // Anabaptisten ghescholden worden) gheen // wederdoopers noch sectemakers en sijn: // maer dat wy een sijn met de rechte gemeen-//te Gods die van aenbeghinne gheweest is. // Daer beneuens een onderrichtinghe van // dat onderscheyt des rechten ende valschen // Gods dienst, ende waerom een Christen voor // eenen valschen Gods dienst moet vlien. Ende // van dat gheselschap der afgoden dienaers // hem moet afsnyden. Allen liefhebbers der // waerheyt tot eenen dienst wt der hey-//ligher Schrift, door de ghena-//de des Heeren te samen // ghebracht. // ij. Cor. viij. // Naedenmael wy eenen gheest des geloofs // hebben, daerom sprecken // wy, etc. // j. Cor. x. // Vliet voor den dienst der // afgoden. //* — Zonder aanwijzing van drukker, plaats of jaar. Formaat; in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 25, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 29. Signatuur: A ij—C viij. Hoogte: 13.6 c.M.; breedte: 9.2 c.M. Exemplaar in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam.

5) Zie over hem: C. A. Hase, *Sebastian Franck von Wörd, der Schwarmgeist*,

tweetal gedrukte brieven, waarvan de eerste en belangrijkste gedagteekend is 4 Febr. 1541 ¹⁾). Op tal van punten draagt de schrijver gevoelens voor, lijnrecht indruischende tegen die van Dirk Philipsz. Hij velt bijv. een afbrekend oordeel over de Schrift. Voor Gods getuigenis in het hart moet volgens hem het Schriftwoord wijken ²⁾). Hij smaalt op de „evangeliepredikers”, van wie er naar zijne meening niet één door God gezonden is ³⁾). In de verwerping van de Drieëenheid gaat hij met Servet mede ⁴⁾). Het mijden der gebannen keurt hij af ⁵⁾). Den uitwendigen Doop, ook het Avondmaal en de voetwassching versmaadt hij ⁶⁾); aan alle ceremoniën en sacramenten zou hij een einde willen maken ⁷⁾). Hij noemt Doop en Avondmaal poppenwerk en kinderspel ⁸⁾). Vandaar dat hij aan ieder, ook aan den geloovige, toelaat deel te nemen aan den Roomschen eeredienst ⁹⁾). Hij neemt aan, dat de gemeente Gods onzichtbaar is, en verstrooid onder alle volkeren, onder Joden, heidenen en Turken zoowel als onder Christenen; hij wil, dat men ieder die God vreest voor een broeder zal houden, ook al heeft hij van den Doop nooit gehoord ¹⁰⁾). Niet terstond bij de verschij-

Leipz. 1869, en de bespreking daarvan door Chr. Sepp, in de *Godgeleerde Bijdragen* voor 1869, Leyden, 10de stuk.

1) *Eyn Brieff van Sebastiaen Franck van Weirdt, gheschreuen ouer etlicken iaren int Latijn, tho synen Vriendt Johan Campaen, vnde // nu grondelick verduytschet, vnde op nieuw // int licht gebracht, vnde wtgheganghen: waer-//in hy syne meynung vnde gheuoelen des ghe-//loofs oentlicker vnde klarer wtdrucket // vnde wtceyset, dan hy noch in eynigen sy-//nen wercken vnde Schriften, hier to voren gedruet vnde wtge-//gangen, gedaen heeft. // Item noch eyn ander Brief des seluighen, // gheschreuen hier to voren in Duytsch, an etlicken in der Eyfelt, door begeiren van Joan Beke-//steyn, oick op nieu gedruet vnde wtgeganghen. // Die wtuercoren sullen ordeylen....* — De drukker noemt zich (quat. A, fol. iij r) P. H. G. Zonder aanwijzing van plaats of jaar. Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 16, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 29. Signatuur: A ij—B iij. Hoogte: 13.8 c.M.; breedte: 8.5 c.M. Exemplaar in de Universiteits-Bibliotheek te Leiden.

2) Seb. Franck, *Eyn Brieff*, quat. B, bl. vi v.

3) Aldaar, quat. B, bl. v v.

4) Aldaar, quat. B, bl. vi r.

5) Aldaar, quat. B, bl. viij r.

6) Aldaar, quat. A, bl. iijj, v v; quat. B, bl. i r.

7) Aldaar, quat. A, bl. v v, vi r.

8) Aldaar, quat. A, bl. v v; quat. B, bl. ij v.

9) Aldaar, quat. B, bl. viij r.

10) Aldaar, quat. A, bl. v r en v; quat. B, bl. iij v.

ning is dit geschrift Dirk Philipsz in handen gekomen. Eerst jaren later is het hem door zekere „oudsten en broeders” toegezonden, met verzoek er „een weinig tegen te schrijven, en er om de wille van de ongeletterden en eenvoudigen op te antwoorden”. Hij heeft aan dit verlangen voldaan door het uitgeven van „Een verantwoordinghe ende Refutation” ¹⁾. De beweringen van Franck worden hierin punt voor punt wederlegd ²⁾.

Men moet aannemen, dat Franck een groot aantal geestverwanten heeft gehad in verschillende landstreken. Velen hunner waren, geheel onafhankelijk van hem, tot hetzelfde gevoelen gekomen. Slechts heeft hij uitdrukking gegeven aan hetgeen er leefde in de harten van duizenden. Uit tal van bladzijden van het „Enchiridion” blijkt, dat Dirk Philipsz tegen deze in zijn oog bedenkelijke geestesrichting onophoudelijk en krachtig heeft gestreden.

Nauw aan haar verwant was eene andere, waartegen hij zich verzet in zijne „Verklaring en uitlegging des Tabernakels of der Hut van Mozes” ³⁾. De personen met wie wij hier kennis maken, gelooven goddelijke ingevingen te ontvangen. Hun „profetische geest” maakte zich niet alleen los van de Schriftletter, maar bekom-

1) *Een verantwoordinghe ende Refutation op // twee Sendtbrieven Sebastiani Franck, // cortelyck uyt die heylighe // Schrift vervaet // D. P. // Philip. 3. 17. // Broeders, weest mijn naevolghers, ende neemt // se waer die also wandelen, ghelyck ghy ons hebt tot // een Voorbeeldt. //* De eenige mij bekende uitgave is verschenen achter de editie van D. P.'s *Van die Echt*, Haerlem, 1602, in-8°. Men zie den herdruk hierachter.

2) D. P., *Een verantwoordinghe*, (over de Schrift), quat. G, bl. i v; (over de zending der predikanten), quat. H, bl. ij r; (over de Drieëenheid), quat. F, bl. vij r; (over den ban), quat. H, bl. iiij v, v r; (over het versmiden van uitwendigen doop), quat. G, bl. iij v, vi v; (over het doen eindigen van alle ceremoniën), quat. G, bl. ij r; (over het beschouwen van Doop en Avondmaal als poppenwerk), quat. G, bl. iij v; (over deelneming aan den Roomschen eeredienst), quat. G, bl. vij r; quat. H, bl. i r; (over de vraag of de Godsgemeente onzichtbaar is), quat. H, bl. iij v.

3) *Een seer schoon // ende waerachtighe verclaringe ende wt-//legghinge des Tabernakels oft der Hut // ten Mosi, waer in veel schoone ende noot-//sakelycke Figuren des Ouden Testaments verhaelt worden, ende metten Geest // des Nieuwen Testaments ouer een // ghebracht, tot dienst ende pro-//fijt van alle Liefhebbers // der waerheyte, die // den Gheest // des Letters soecken // ende begheeren // te verstaen. // D. P. // An. M.D. LVI. //* — Zonder aanwijzing van drukker of plaats. Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 26, ongenummerd. Aantal regels per bladz.: 35. Signatuur: A ij—D ij. Hoogte: 13.4 c.M.; breedte: 8.6 c.M. Een exemplaar in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam. Het werk is opgenomen in het *Enchiridion*, fol. 173—199 v; hierachter, blz. 279—311.

merde zich ook wezenlijk niet om den geest, dien het Schriftwoord ademt, en hier en daar maakte men zich reeds eenigszins los van Jezus Christus en plaatste men zich boven hem. Het geliefkoosd onderwerp van de meest willekeurige vergeestelijking was de Tabernakel des Ouden Verbonds, dien men dan vereenzelvigde met den eens vervallen en nu weer op te richten Tabernakel van David (Hand. XV: 16), en waarin men eene afbeelding van het volmaakte rijk van God vond, dat zij, de Wederdoopers, nu wilden oprichten. 't Is bekend tot welke verwarde droomerijen deze geest de Wederdoopers gebracht heeft" ¹⁾. Inderdaad hadden de hier bedoelde personen aan Christus ²⁾ en de leer des evangelies ³⁾ niet genoeg, waartegenover Dirk Philipsz betoogt, dat de ware Godskennis en de volheid van alle genadegaven in Christus aan de geloovigen geschonken is ⁴⁾. Zijn voornaamste grief is gelegen in den geestelijken hoogmoed die hen kenmerkt en waardoor zij aan de grootste zedelijke gevaren blootstaan. In verband met den Tabernakel maken zij onderscheid tusschen de Christenen. Sommige stellen zij in den Voorhof, sommige in het Heilige, sommige in het Allerheiligste. Verder hebben zij twee namen bedacht. Degenen die zij in den Voorhof en in het Heilige zetten, noemen zij Ezau's kinderen; maar de anderen die zij in het Allerheiligste plaatsen, noemen zij Jakob's kinderen. Ezau's kinderen betitelen zij ook als strijders, of vleeschelijke en eerstgeboren kinderen Gods. Jakobs kinderen (dat zijn zijzelf) bestempelen zij als overwinnaars, geestelijke en wedergeboren kinderen Gods ⁵⁾. Door hun eigen gerechtigheid meenen zij de zaligheid te verwerven ⁶⁾. Zoo hoog meenen zij in deugd geklommen te zijn, dat zij zich boven den wezenlijken strijd verheven achten. Maar Dirk Philipsz waarschuwt tegen deze verdeeling van de Christenen in strijders en overwinnaars, alsof som-

1) S. Hoekstra, *Beginselen en leer der oude Doopsgezinden*, Amst. 1863, blz. 99.

2) D. P., *Wtleghinge des Tabernakels*, quat. A, bl. ij r; in het *Enchiridion*, fol. 174 v; hierachter, blz. 282.

3) D. P., *Wtleghinge des Tabernakels*, quat. A, bl. iij r; in het *Enchiridion*, fol. 175 r; hierachter, blz. 282.

4) D. P., t. a. p.

5) D. P., *Wtleghinge des Tabernakels*, quat. B, bl. i v, ij r; in het *Enchiridion*, fol. 182 r; hierachter, blz. 290.

6) D. P., *Wtleghinge des Tabernakels*, quat. B, bl. iij r; in het *Enchiridion*, fol. 184 v; hierachter, blz. 293.

mige Christenen altijd strijden en nimmermeer overwinnen, en sommige ganschelijk overwonnen hebben en niet meer behoeven te strijden ¹⁾. Een onderwerp dat in de „Uitlegging des Tabernakels” niet geheel tot zijn recht is gekomen, wordt afzonderlijk behandeld in het boekje „Van de wedergeboorte en het nieuwe schepsel” ²⁾. De schrijver heeft het tegen degenen die zich steeds beroepen op hunne wedergeboorte, maar zonderdat zij innerlijk veranderd zijn van zin ³⁾. Waarom versmaden zij den Doop, het Avondmaal en de Voetwassching? Naar het heet omdat alles aankomt op het inwendige ⁴⁾, doch in werkelijkheid willen zij slechts „meeloopen met de wereld”, „bij de wereld eer behalen” en verschoond blijven van de vervolging ⁵⁾. Men ontvangt hier eenige goedgeschreven bladzijden over den waren aard der wedergeboorte ⁶⁾. Verder zegt de schrijver: „Wij willen liever om der gerechtigheids wil vervolging lijden, en zalig worden, dan dat wij met de wereld zouden veinzen en veroemd worden” ⁷⁾.

Uit het voorafgaande blijkt duidelijk, dat Dirk Philipsz rusteloos in de weer is om uitersten te bestrijden. Hij is afkeerig van alle buitensporigheden, van elke overdrijving, van het ziekelijke, het onberedeneerde. Men vindt hem altijd op de bres om gematigde,

1) D. P., *Wtlegghinge des Tabernakels*, quat. B, bl. vij v; in het *Enchiridion*, fol. 188 r en v; hierachter, blz. 297.

2) *Vande weder-//geboorte ende Nieuwe Creature een cor-//te vermaninghe ende aenwijsing-//ghe wt de Heylighe // Schrift. // Joan. 3. // Ten sy sake dat yemant van nieus ghe-//boren wort, so en mach hy dat // rijke Gods niet // sien. // 2. Corinth. 5. Dat Oude is vergaen, siet het is al nieu // geworden. Daerom ist sake dat ye-//mant in Christo Jesu is // die is een Nieuwe Creature. //* — Zonder aanwijzing van plaats, jaar of drukker. Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen 20. Aantal regels per bladzijde: 34 à 35. Hoogte: 13.5 c.M.; breedte: 8.6 c.M. Een exemplaar bevindt zich in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam. Het geschriftje heeft eene plaats ontvangen in het *Enchiridion*, fol. 200—219; hierachter, blz. 313—337.

3) *Vande wedergeboorte*, quat. A, bl. ij v; in het *Enchiridion*, fol. 201 v; hierachter, blz. 315.

4) *Vande wedergeboorte*, quat. A, bl. viij v; quat. B, bl. i r; in het *Enchiridion*, fol. 208 r; hierachter, blz. 323.

5) *Vande wedergeboorte*, quat. A, bl. viij v; quat. B, fol. v r; in het *Enchiridion*, fol. 208 r, 212 v; hierachter, blz. 323, 328.

6) *Vande wedergeboorte*, quat. A, bl. ij r—vij r; in het *Enchiridion*, fol. 201—206; hierachter, blz. 315—321.

7) *Vande wedergeboorte*, quat. B, bl. vi r; in het *Enchiridion*, fol. 213 r; hierachter, blz. 329.

weloverwogen opvattingen te verdedigen. Niet dat het hem ontbreekt aan warmte en innigheid. Maar verstand en gevoel komen bij hem beide tot hun recht. Onder de moeilijke omstandigheden waarin hij en zijne aanhangers meestal verkeeren, hoe zij ook te lijden hebben van vooroordeel en misverstand, hoe ook de vervolging hen van vele kanten bedreigt, behoudt hij zijn geestelijk evenwicht. Hij is noch verslagen noch overmoedig, hij gaat met standvastigheid zijn weg. Men moet aannemen, dat zijn optreden in de Doopsgezinde wereld weldadig, gezondmakend heeft gewerkt, dat hij het inzicht heeft verhelderd van vele dwalenden en opgewonden gemoederen gestemd heeft tot vrede en vertrouwen.

Inmiddels is hij gewikkeld geworden in den strijd tegen Adam Pastor, den leeraar die zich heeft doen kennen als een beslist Anti-trinitariër door zijn belangrijke werk „Vnderscheit Tusschen rechte leer vnde valsche leer” ¹⁾. De „Successio Anabaptistica” deelt hieromtrent het volgende mede (waarbij men in het oog houde, dat de schrijver Rooms-Katholiek en jegens de Doopsgezinden zeer vijandig gezind is): „Menno Simons en Dirk Philipsz, bij elkander blijvende en het zaad der dwaling dagelijks zaaiende, hebben tusschen de jaren 1542 en 1547 nog zekere leeraars uitgezonden, nl. Adam Pastor, Hendrik van Vreen, Antonius van Keulen, Gielis van Aken en Frans Reines Kuiper. Twee hunner zijn nadat zij een tijdlang, met onderdrukking van hun geweten, hunnen dienst hadden waargenomen, begonnen met hunne leermeesters en ambtgenooten te twisten. Daarbij hielden zij op met prediking en doop. Menno en Dirk met andere personen die onder hunnen invloed stonden, hebben dit vuurtje willen blusschen. Daarom organiseerden zij een twistgesprek tegen hen, dat gehouden is te Emden in 1547. Alle hierboven genoemde hoofden der Wederdoopers waren daar bijeenvergaderd, maar zij kwamen niet tot overeenstemming. De discussie was verward, terwijl men op sommige punten op onbehoorlijke wijze doordreef. Menno streed geweldig tegen de [kerkelijke leer van de] menschwording van Christus, verwierp den kinderdoop, verklaarde zich niet tegen de echtmijding en dergelijke dwalingen. Frans Kuiper en Adam Pastor waren hiertegen, en hielden over naar de leer der katholieke kerk. Menno bemerkende, dat hij niets bereikt had, heeft hen beiden gebeden, dat zij zich stil zouden

1) Herdrukt in deze *Bibliotheca*, Dl. V, blz. 361—516.

houden ter wille van de eenheid en daarom van het gebeurde niets aan de broeders openbaren. Adam Pastor die den voet op den goeden weg had om tot de kerk terug te komen, is door den geest des ongeloofs dermate aangetast, dat hij het licht der waarheid andermaal verloren heeft en van de eene ketterij in de andere vervallen is". De schrijver verhaalt verder hoe Adam Pastor een bestrijder is geworden van de leer der Drieëenheid. Aan zijne vroegere geestverwanten gaf hij hierdoor nog grooter aanstoot dan te voren. Nog in hetzelfde jaar 1547 had in het geheim een tweede twist-gesprek plaats te Goch in het land van Kleef tusschen Menno Simons en Dirk Philipsz aan den éénen kant en Adam Pastor aan den anderen. De laatste was hier vergezeld van zijnen aanhang, verdedigde lang en breed zijn gevoelen, en trachtte dat van de tegenpartij te wederleggen. Hij werd nu door Dirk Philipsz in den ban gedaan en „aan den Duivel overgegeven" ¹⁾. Volgens Gerardus Nicolai is Pastor „by syne valsche leere blijvende, ende grooten aenhanck vercrijghende, daer na met alle zijne Discipulen van de oude Doopers afgeweken, ende oock afgesneden, ende van hen voor een Ketter gebannen ende verdoemt" ²⁾. In de laatste woorden ligt opgesloten, dat het uitspreken van den ban geen daad geweest is van Dirk Philipsz alleen, maar eene gezamenlijke handeling van meer personen, bijv. van zekere oudsten of van eene gemeente. Hoe dit zij, de verantwoordelijkheid voor die excommunicatie rustte volgens Pastor ook, en zelfs voornamelijk, op Menno Simons ³⁾. Deze, de scheuring welke er uit ontstaan was zeer betreurende, heeft die verantwoordelijkheid echter afgewezen. In het j. 1550 heeft hij over dit onderwerp gehandeld, daarbij het disputeeren over zulke diepzinnige vraagstukken als de godheid van Christus en van den H. Geest afgekeurd en de verzuchting geslaakt: „De Heer rekene het hun voor geen zonde, die het tot den ban hebben doen komen"! ⁴⁾

1) V. P., *Successio Anabaptistica*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 50. Vergel. J. H. Ottius, *Annales Anabaptistici*, p. 108 seq.

2) *Teghens de VVederdoopers, ses boecken Henrici Bollingeri*, in *Nederduitsch ouergestelt, door Gerardum Nicolaj*, Emden, 1569, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 464.

3) *Disputation*, achter Adam Pastor, *Vnderscheit Tusschen rechte leer vnde valsche leer*, in deze *Bibliotheca*, Dl. V, blz. 521 v.

4) Menno Simons, *Een vermanende belydinge, van den Drie-Eenigen, Eeuwigen, ende waren Godt, Vader, Soon ende Heyligen Geest*, Voorreden, in zijne *Opera omnia*, t'Amsterdam, 1681, in-fol., fol. 385: „de Christelijcke liefde ende vreede

Heeft hij, dit schrijvende, aan Dirk Philipsz gedacht? Men mag het waarschijnlijk achten ¹⁾.

In het j. 1547 moet ook de vergadering van zeven leeraars hebben plaats gehad, waar besloten werd den zoogenaamden „buitentrouw” of het huwelijk van „broeder of zuster met een wereldlijk persoon” zooveel mogelijk tegen te gaan. Dirk Philipsz spreekt er over in zijn geschrift „Van die Echt der Christenen”, dat hij voltooid den 7den Maart 1568 ²⁾. Hij verzekert, dat de inhoud van zijn boekje met het op de bedoelde vergadering beslotene overeenstemt, waarbij hij zich als volgt uitdrukt: „Gedurende den tijd van onzen dienst hebben wij over dit onderwerp dikwijls strijd, zwaarigheid en bekommering gehad, en met zeven leeraars meer dan twintig jaren geleden, op grond van Gods woord, eendrachtig besloten zooals thans nog ons oordeel is, hetwelk wij door Gods genade hierna breedvoeriger hopen te verklaren” ³⁾. Mag men niet met recht veronderstellen, dat hij het oog heeft op de vergadering te Emden in 1547, waarvan boven (blz. 20) sprake is? Het boekje van Dirk Philipsz over het huwelijk is meer dan eens herdrukt, o. a. in 1602, 1634 en 1644 ⁴⁾ — wel een bewijs van de groote beteekenis die in Doopsgezinde kringen aan dit onderwerp werd gehecht ⁵⁾.

Zijn Menno Simons en Dirk Philipsz het niet geheel eens geweest over de vraag of de ban al dan niet op Adam Pastor moest wor-

nu wel van vier jaren her (och leyder) door veel schadelijcks gekijfs ende disputerens over de onbevindelijke afgront des Godtheyt Christi ende des Heyligen Geests, daer en boven oock over Engel ende Duyvels, over den Ban, etc. by sommige seer dunne ende swack geworden zijn, gelijk plagh toe te gaen, daer alsulcke Disputatien in swange gaen, (de Heere en reken het haer voor geen sonde, die 't op de Banne gevoert hebben)”.

1) Vergel. J. G. de Hoop Scheffer, *Opmerkingen en mededeelingen betreffende Menno Simons*, VIII, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1894, blz. 18—23; en Cramer, in deze *Bibliotheca*, DI. V, blz. 322.

2) *Van die Echt der Christenen, hoe sy van Godt beuolen, ende vanden Ghelooighen na der Schrift moet ghehouden ende ghebruuyt werden, ... door D. P. — ...* Ghedruckt Anno 1569. — Zie den herdruk beneden.

3) D. P., *Van die Echt*, Voorreden, quat. A, bl. iij v.

4) Zie de *Inleiding* vóór den herdruk hierachter.

5) In het *Enchiridion* is het niet opgenomen. Misschien moet dit hieruit worden verklaard, dat het pas in druk verscheen in 1569, terwijl de eerste uitgave van het *Enchiridion*, de eenige die door den schrijver zelf bezorgd werd, reeds ten jare 1564 het licht had gezien.

den toegepast, dit verschil van gevoelen heeft verder op hunne samenwerking geen nadeeligen invloed geoefend. Het verhinderde Menno althans niet in 1550 te spreken van „onzen getrouwen en zeer lieven medebroeder Dirk Philipsz” ¹⁾. Samen met Gielis van Aken hebben zij in 1553 op verlangen der gemeente Lenaert Bouwensz tot oudste of leeraar aangesteld — hoezeer Bouwensz ook huiverde zulk eene moeilijke en gevaarlijke taak te aanvaarden ²⁾. In het j. 1554 ontmoeten wij Dirk Philipsz weder met Menno op eene vergadering ergens in Mecklenburg. De voornaamste oudsten der Doopsgezinde gemeente in dat land kwamen toen op eene geheime plaats bijeen om te handelen over de zaak van Gielis van Aken, die zich schuldig gemaakt had aan overspel. Van Aken bekende schuld, beloofde beterschap en vroeg om vergiffenis. De vergaderden hebben hem die vergiffenis geschonken ³⁾.

Nog in hetzelfde jaar 1554 had eene nieuwe vergadering van zeven leeraars plaats te Wismar, waar Menno destijds woonde ⁴⁾. Hoogstwaarschijnlijk is Dirk Philips daarbij tegenwoordig geweest ⁵⁾. Op deze samenkomst werd het vraagstuk van ban en mijdning, dat reeds jaren lang tot moeilijkheden aanleiding had gegeven ⁶⁾, ernstig onder de oogen gezien. Hierbij kwamen ook een aantal andere

1) Menno Simons, *Sommige Vragen Ende haer Antwoordt*, achter *Een grondeclike bekentenisse*, in zijne *Opera omnia*, t'Amsterd. 1681, fol. 475, kol. 2. Dat dit stuk uit het j. 1550 dagteekent blijkt uit het slot, fol. 478.

2) V. P., *Successio Anabaptistica*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 51; *Brief van Menno Symons aan de Huysvrouw van Leendert Bouwes*, in zijne *Opera omnia*, fol. 454 v; J. G. de Hoop Scheffer, *Opmerkingen en mededeelingen*, VIII, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1894, blz. 31.

3) H. Timmerman, *Een verklaringhe: hoe ende in wat manieren de Heere Jesus zynen Jongeren inder af-zonderinge, macht gegeven heeft*, Haerlem, 1618, Voorreden, quat. A, bl. ij v; Hans Alenson, *Tegen-Bericht, Op de voor-Reden vant groota Martelaer Boeck*, Haerl. 1630, bl. 132, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 233; *Teghens de VVederdoopers, ses boecken Henrici Bollingeri, in Nederduytisch ouergesteld*, door Gerardum Nicolaj, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 458; J. G. de Hoop Scheffer, *Opmerkingen en mededeelingen*, VIII, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1894, blz. 29.

4) V. P., *Successio Anabaptistica*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 51; G. Brandt, *Historie der reformatie*, Amst. 1677, Dl. I, blz. 181, 186.

5) *Menno's brief aen zijne Ghemeynte te Embden*, 12 Nouemb. 1556, bij Nicolai, *Teghens de VVederdoopers*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 448; V. P., *Successio Anabaptistica*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 58.

6) J. G. de Hoop Scheffer, *Opmerkingen en mededeelingen betreffende Menno Simons*, VIII, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1894, blz. 23—29.

punten ter sprake, zooals de buitentrouw, het huwelijk van kinderen van geloovige of ongeloovige ouders, het inroepen van den wereldlijken rechter, het dragen van wapenen en de zending of ordening der leeraars. Men kwam tot een schriftelijk akkoord, vastgelegd in negen artikelen ¹⁾. Het overeengekomene vertoont een gematigd karakter. Blijkbaar heeft men er naar gestreefd zoowel de strengere als de mildere partij te bevredigen. De inhoud der artikelen is dientengevolge hier en daar eenigszins onduidelijk of onzeker van bedoeling geworden. Naast vragen die werden opgelost moesten nieuwe ontstaan.

Dat dit akkoord weinig vruchten heeft gedragen, is te zien aan den strijd die in 1555 te Franeker en nog in hetzelfde jaar te Emden is uitgebarsten ²⁾. Hij eindigde hiermede, dat de mildere partij, die der zoogenaamde Franekers en Waterlanders, zich voor goed afscheidde van de anderen. Omtrent deze nieuwe scheuring leest men in de „*Successio Anabaptistica*” het volgende: De aanleiding tot het geschil werd in 1555 gegeven door Swaantje Rutgers, eene Doopsgezinde vrouw te Emden, wier man om bepaalde redenen uit de gemeente gebannen was. Men verlangde van haar dat zij nu haren echtgenoot „in 't bedde ende de tafel zou mijden”, doch dit wilde zij niet. Dientengevolge ontstonden er twee partijen. De eene, die van den leeraar Lenaert Bouwensz en zijne geestverwanten, wenschte ook Swaantje Rutgers, hoewel zij overigens onberispelijk van gedrag was, in den ban te doen. De andere, bestaande uit Hendrik Naeldemaker of Naeldeman, Joriaen Heins en hunnen aanhang, schreef over dit onderwerp aan Menno Simons, die antwoordde, dat hij zulke drijverij nooit zou kunnen goedkeuren en er nooit zijne toestemming toe zou verleen ³⁾. De verdeeldheid liep zóó hoog, dat zij omtreeks 1557 eene groote scheuring veroorzaakte. Naeldeman en Heins, en nog een derde voorganger,

1) V. P., *Successio Anabaptistica*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 52: Over andere uitgaven van de Artikelen zie Cramer, aldaar, Dl. VII, blz. 52, aant. 1, en J. G. de Hoop Scheffer, *Opmerkingen en mededeelingen*, VIII, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1894, blz. 30, aant. 1.

2) *Menno's brief aen de broeders te Franicker*, 13 Nouemb. 1555, bij Nicolai, *Teghens de VVederdoopers*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 444—448.

3) Het antwoord van Menno is gegeven in zijn *Brief aen zijne Ghemeynte te Emden*, 12 Nouemb. 1556, bij Nicolai, *Teghens de VVederdoopers*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 448 vv.

Schedemaker, hebben zich met een groot aantal volgelingen van Lenaert Bouwensz en Dirk Philipsz afgescheiden. Menno stond een tijdlang in twijfel, niet wetende aan welke zijde hij zich zou scharen. Volgens het beweren van Schedemaker, Heins en Naeldeman zou hij hunne partij wel gekozen hebben, als hij maar niet gevreesd had zelf door de partij van Lenaert Bouwensz en Dirk Philipsz in den ban gedaan te zullen worden. Ten slotte zijn na lang twisten Naeldeman, Heins en Schedemaker door Lenaert Bouwensz en Dirk Philipsz als ketters veroordeeld en met den ban getroffen. Weldra vormden zij eene afzonderlijke groep onder de Doopsgezinden met een eigen naam. „Dese verbannen van haer principael roervinck, syn ghenaeamt schedemakers ofte Franikers, ende vvorden nu ter tyt genaemt Waterlanders” ¹⁾. De beteekenis dezer namen wordt eenigszins duidelijk wanneer men weet, dat Naeldeman leeraar is geweest van de gemeente te Franeker en Schedemaker van die in De Rijp, terwijl de Doopsgezinden niet alleen op laatstgenoemde plaats maar ook op tal van andere in het zoogenaemde Waterland (het Zuid-oostelijk deel van N. Holland) gemeenten bezeten hebben ²⁾.

Onder dit alles liet de beweging die door Adam Pastor was gewekt hem niet los. Wij weten door den „Leken wechwyser” van Joannes Anastasius Veluanus, dat deze beweging een tijdlang zeer de aandacht heeft getrokken ³⁾. Blijkbaar om het veldwinnen van Pastor’s meeningen tegen te gaan en zijn eigen aanhangers in de tegenovergestelde overtuiging te versterken, liet hij in het j. 1557 zijne „Korte bekentenis van God, Vader, Zoon en heiligen geest, met een verklaring des Christelijken Doops, en ten laatste van het rechte gebruik des Avondmaals” verschijnen ⁴⁾. Het tweede, uitvoerigste gedeelte van dit werk handelt over Doop en Avond-

1) V. P., *Successio Anabaptistica*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 54 v. Vergel. over de afscheiding der Waterlanders: *Eene geschiedenis van de Doopsgezinden, van hunne geschillen en hereenigingen, door eene Doopsgezinde in 1647*, inedege-deeld door J. G. de Hoop Scheffer, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Amst. 1876, blz. 23 vv.; H. Alenson, *Tegen-Bericht* in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 223; Nicolai, *Teghens de VVederdoopers*, aldaar, Dl. VII, blz. 460, 464 v., 468.

2) J. G. de Hoop Scheffer, *Opmerkingen en mededeelingen betreffende Menno Simons*, VIII, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1894, blz. 33.

3) Deze *Bibliotheca*, Dl. IV, blz. 333, 335.

4) *Eene corte be-||kentenisse ende belydinghe || vanden eenigen, almachtighen,*

maal ¹⁾. Waarschijnlijk is het eene omwerking van de „Bekentenisse vander doope ende van dat auentmael”, die hij vroeger had uitgegeven (zie boven, blz. 15). De Doopsgezinde leer betreffende de sacramenten wordt hierin met groote klaarheid voorgedragen. Vooral de godsdienstig-zedelijke waarde daarvan voor den geloovige wordt in het licht gesteld. Hiermede stelt de schrijver zich echter ditmaal niet tevreden. Hij plaatst er een tweetal stukken voor. Het eene heet: „Bekentenis ons geloofs” ²⁾, en behelst de rechtzinnige leer aangaande de Drieëenheid. Het andere heeft tot opschrift: „Onse bekentenis van der scheppinghe, verlossinge, ende salichmakinge des menschen” ³⁾. Het beschrijft wat den geloovige in Christus is geschonken. De bedoeling is doorzichtig. Tegenover de verwarring, door het optreden van Adam Pastor gesticht, moet het inzicht der lezers in dergelijke belangrijke vraagstukken worden verhelderd. Daarnaast zal de schrijver het als een groot voordeel hebben beschouwd, voor niet-Doopsgezinden te kunnen doen uitkomen, dat hem en den zijnen onrechtzinnigheid op deze punten althans niet kon worden te laste gelegd. Men zal wel niet ver van de waarheid zijn als men aanneemt, dat nog een tweetal geschriften hun ontstaan aan den strijd over de Triniteit te danken hebben, nl. dat over de Menschwording ⁴⁾ en dat over „Rechte kennis van Jezus Chris-

leuendigen // God, Vader, Soon, ende heylige Geest, ende // van die scheppinghe, verlossinge // ende salich-/makinge, des menschen, met een verclarin-/ge des Christelicken ende Apostolischen Do-/pes, daer in dat oock neder gheleyt worden // sommige argumenten, die vanden tegenspre-/kers der waerheyt opgeworpen of ingeuoert // worden. Ende ten laetsten van dat // rechte gebruyck des auontmaels // onses Heeren ende salich-/maeckers Jhesu // Christi. // 1. Johan. 4. // Ghi alderliefste en geloof niet eenen yege/licken gheest, maer proeft die geesten // oft sy wt Godt sijn, want het // sijn vele valsche Prophe-/ten wt gheghaen, // in die Wee-/relt. // 1. Tessa. 5. // En blusschet den gheest niet wt, den prophe-/tie verachtet niet, proeuet al, dat // goet is dat behout, mydet // alle bose schijn. // Aan het slot, onder quat. K, bl. viij r, staat: An. 1557. D.P. — Zonder aanwijzing van plaats of drukker. Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 80, onge-nummerd. Aantal regels per bladzijde: 29. Signatuur: A 3—K 4. Hoogte: 13.4 c.M; breedte: 9 c.M. Exemplaar in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam.

1) D. P., *Corte bekentenisse*, quat. B, bl. 6 r—quat. K, bl. 8 r; hierachter, blz. 69—134. Tegen dit stuk schreef J. Kimedoncius zijn *Vander Doope Onses Heeren Jesu Christi, Bekentenisse door Dierick Philips*, Middelb. 1589, in-4°.

2) D. P., *Corte bekentenisse*, quat. A, bl. 5 r—quat. B, bl. 1 v; hierachter, blz. 60—64.

3) D. P., *Corte bekentenisse*, quat. B, bl. 2 r—quat. B, bl. 5 v; hierachter, blz. 65—68.

4) *Van de mensch-/werdinghe onses heeren Je-/su Christi, des eenghebooren*

tus" 1). Eene aanwijzing van den samenhang dezer werken is hierin gelegen, dat zij in eenzelfde omslag en met doorlopende signatuur verschenen zijn. Beide handelen over de Christologie. De aanleiding tot het schrijven van het eerste wordt in de voorrede aldus medegedeeld: „Door sommigen wordt ons te laste gelegd, dat wij niet zouden gelooven in Jezus Christus, die toch onze eenige hoop voor God den Vader is. Daarom willen wij ons geloof aangaande Christus Jezus, den eeniggeboren Zoon des levenden Gods, in beknopten vorm voordragen, opdat een iegelijk zien, lezen en hooren moge, wat wij omtrent Christus Jezus, zijne godheid en menschheid aannemen. Men zal dan gewaar worden, dat wij (hoewel ons de wereld voor ketters en Joden scheldt) geen kettersche, noch Joodsche, maar alleen Christelijke leeringen aanhangen, dat wij gelooven en belijden alwat de Schrift aangaande Christus Jezus leert en betuigt" 2). De stof is verdeeld in vier voege, dat in het boekje over de „Menschwording" voornamelijk over „Christus' ware Godheid" en in dat over de „Rechte kennis van Jezus Christus" voornamelijk over zijne ware menschheid wordt gehandeld. Grooten nadruk legt Dirk Philipsz op de leer der

*Soons synes // ewighen ende Almachtighen // vaders een corte be||kentenis. // Joh. 1. Dat Woordt is Vleysch gheworden. // 1. Johan. 1. // Dat daer was van aenbeghin, // dat wy ghe-||hoort, dat wy met onsen oogen ghesien, dat wy beschouwet, ende onse handen getastet // hebben, van dat woort des leuens // ende dat leuen is gheo-||penbaert, etc. // 1. Tim. 3. // Groot is de godsalige gheheimnisse, God // is gheopenbaert int vleyssche, etc. // D. P. // — Zonder aanwijzing van drukker, plaats of jaar. Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 19, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 29. Signatuur: A 2—C 2. Hoogte: 13 c.M.; breedte: 8.9 c.M. Een exemplaar bevindt zich in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam. Het werk is opgenomen in het *Enchiridion*, fol. 64^r—77^v; hierachter, blz. 135—153.*

1) *Van die rechte // kennisse Jesu Christi, des ee-||nighen ghebooren Soons des almachtigen // ende leuendighen Gods, ons Heeren ende // salichmaeckers, ende van den onbewe||gelicken onwanckelbaren gront // sijnder salichmakende // leere een corte // vermanin||ge. // 1, Corinth. 2. // Ick en heb my niet wtghegheuen yet // te weeten onder v, dan alleen // Jesum Christum, ende // dien ghecruyst. // D. P. // — Zonder aanwijzing van drukker, plaats of jaar. Formaat: in 8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 24, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 29. Signatuur: C 5—F 2. Hoogte: 13 c.M.; breedte: 8.9 c.M. Een exemplaar bevindt zich in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam. Het werk is opgenomen in het *Enchiridion*, fol. 78^r—96^v; hierachter, blz. 155—178.*

2) D. P., *Van de menschueringhe*, quat. A, bl. 2^r; in het *Enchiridion*, fol. 64^v; hierachter, blz. 137.

eeuwige generatie van den Zoon, dat nl. „Christus waarachtig God is van eeuwigheid, en vóór het begin der wereld van den Vader geboren” ¹⁾. Ligt hierin opgesloten eene kleine terechtwijzing van Menno Simons, die ten opzichte van dit punt zichzelf niet is gelijk gebleven? ²⁾ Hoe dit zij, zoowel ten aanzien van de godmenschheid in het algemeen als van de eeuwig generatie van den Zoon in het bijzonder hangt Dirk Philipsz het rechtzinnige gevoelen aan. Doch in één belangrijk opzicht wijkt hij er van af. In strijd toch met de orthodoxe opvatting zoowel van de Roomsche Katholieke kerk als van de Duitsche en Zwitsersche Hervormers betoogt hij, dat Jezus Christus geen aardisch maar een hemelsch lichaam gedragen heeft, dat hij zijn vleesch niet heeft ontvangen van de maagd Maria ³⁾. Aan deze leer wordt zelfs een groot aantal bladzijden gewijd. Nergens zoo duidelijk als bij Dirk Philipsz worden wij ingelicht omtrent de groote beteekenis die genoemde leer in Doopsgezinde kringen bezeten heeft. Waaraan ontleende zij die beteekenis? Hieraan dat zij ten nauwste samenhang met de avondmaals- en met de verlossingsleer. De teekenen des Avondmaals worden zuiver geestelijk opgevat. „Christus spreekt in Johannes van het eten van zijn vleesch en het drinken van zijn bloed. Zoo staat ons te bezien en te bedenken, hoe dat vleesch van Christus gegeten en zijn bloed gedronken zal en moet worden. Dit geschiedt hierdoor, dat wij Gods woord met een rein hart en een waarachtig geloof aannemen en bewaren. Waarom eten wij het lichaam van Christus en drinken wij zijn bloed? Daarom, omdat Gods woord vleesch is geworden, en alzoo het woord Gods en het vleesch van Christus één zijn; gelijk Christus zelf betuigt met de woorden: ik ben het levende brood, die van den hemel gekomen ben; en het brood dat ik u geven zal dat is mijn vleesch, hetwelk ik geven zal voor het leven der wereld. — Alleen op deze wijze komt de ware geestelijke gemeenschap van den geloovige met Christus tot stand”. „Hij is een rechtgeloovig Christen, die Christus naar den

1) D. P., *Van de menschwerdinghe*, quat. A, bl. 4 r; in het *Enchiridion*, fol. 66 r; hierachter, blz. 139.

2) Zie over dit verschil van Menno met zichzelf en met Dirk Philipsz: Guy de Bres, *La racine, source et fondement des Anabaptistes*, chez Pierre de S. André, 1595, p. 149—152, en deze *Bibliotheca*, Dl. VIII, blz. 487 v.

3) D. P., *Van de menschwerdinghe*, quat. A, bl. 4 v, 5 r; in het *Enchiridion*, fol. 66 v; hierachter, blz. 139 v.

geest belijdt, want hij is één geest met hem. Hij verstaat ook wat eigenlijk het vleesch van Christus is, want hijzelf is vleesch van het vleesch van Christus en gebeente van zijn gebeente. Daarenboven heeft hij in den geest en in waarachtig geloof het vleesch van Christus gegeten en zijn bloed gedronken, door welke vereeniging en gemeenschap hij één wezen met Christus geworden is" ¹⁾. Kortom: Christus moet een hemelsch lichaam bezeten hebben, omdat van aardsch vleesch nooit gezegd zou kunnen worden: dit is het levende brood, dat uit den hemel gekomen is ²⁾. Evenals de avondmaalsleer hing ook die betreffende des menschen verlossing hiermede ten nauwste samen. „Ingeval Christus een natuurlijk Zaad des menschen ware, zoo zou de mensch van God door zijn eigen zaad, dat is door hemzelf, geholpen zijn. Maar dat zij verre. God heeft den gevallen en verdorven mensch niet door zijn natuurlijke zaad, maar door zijn eeuwig Woord en Zoon willen en moeten helpen; alzoo is de verlossing des menschen gelijk als zijne schepping geweest" ³⁾. „Had Jezus een aardsch lichaam gedragen, zoo zou het onrein, door zonde besmet geweest zijn; alleen doordat hij een hemelsch, d. i. een rein lichaam bezat, kon hij door zijn kruisdood als een onbevlekt Paaschlam onze zonde wegnemen, en ons van kinderen des toorns tot kinderen Gods en erfgenamen des eeuwigen levens maken". Aldus lezen wij in het traktaat van de „Rechte kennis van Jezus Christus" ⁴⁾. De personen tegen wie Dirk Philipsz zich in dit laatste geschrift richt, huldigen niet alleen eene verkeerde opvatting van de godmenschheid van Jezus Christus, maar zij verkleinen hem en verwerpen zijne leer ⁵⁾. Dirk Philipsz betoogt, dat de liefde des Vaders, ons in Christus betoond, moet leiden tot wederliefde en gehoorzaamheid. „Deze belijdenis is niet eene historische wetenschap van Christus,

1) D. P., *Van de menschwerdinghe*, quat. A, bl. 6 r; quat. C, bl. 2 v; in het *Enchiridion*, fol. 67 v, 77 v; hierachter, blz. 141, 153.

2) D. P., *Van de menschwerdinghe*, quat. A, bl. 5 v; in het *Enchiridion*, fol. 67 r; hierachter, blz. 140. Vergel. *Van die rechte kennisse Jesu Christi*, quat. F, bl. 1 v; in het *Enchiridion*, fol. 95 r; hierachter, blz. 176.

3) D. P., *Van de menschwerdinghe*, quat. B, bl. 1 v; in het *Enchiridion*, fol. 70 v; hierachter, blz. 144.

4) D. P., *Van die rechte kennisse Jesu Christi*, quat. D, bl. 5 r; in het *Enchiridion*, fol. 86 r; hierachter, blz. 165.

5) D. P., *Van die rechte kennisse Jesu Christi*, quat. C, bl. 5 v; in het *Enchiridion*, fol. 79 v; hierachter, blz. 157.

zooals velen meenen; maar een levendig en krachtig werk van God in den mensch, waardoor hij verandert, nieuw uit God geboren en met den heiligen Geest verlicht en begaafd wordt, alzoo dat hij gezind is als Christus Jezus" ¹⁾. Daarentegen laakt de schrijver hen bij wie deze levensvernieuwing uitblijft. „Wel velen”, zegt hij, „roemen tegenwoordig in de verdiensten van Christus, in zijnen dood en bloed, maar weinigen worden er gevonden, die met den rechten ijver het lijden des Heeren alzoo overdenken en ter harte nemen, dat zij daardoor gebeterd worden, der zonde sterven, en der gerechtigheid leven” ²⁾. Tegen het einde van dit boekje blijkt op wie hij het oog heeft als hij spreekt van personen die Christus verkleinen en zijne leer verwerpen. Het zijn de afvalligen, of, beter gezegd, het zijn degenen die hij als zoodanig beschouwt. Voor hen kent hij geen verschooning; geen boete is voor hen zwaar genoeg; terugkeer tot de gemeente is voor hen onmogelijk ³⁾.

Zijn gevoelen omtrent het laatste onderwerp, de bestraffing van schuldige gemeenteleden, heeft hij uiteengezet in het boekje over den ban, voltooid den 5den Februari 1558 ⁴⁾. Zooals bekend is heeft Dirk Philipsz ten aanzien van dit onderwerp het gevoelen der strengere partij gehuldigd. De ban is volgens hem niet van toe-

1) D. P., *Van die rechte kennisse Jesu Christi*, quat. E, bl. 3 v; in het *Enchiridion*, fol. 90 v; hierachter, blz. 170 v.

2) D. P., *Van die rechte kennisse Jesu Christi*, quat. E, bl. 2 v; in het *Enchiridion*, fol. 89 r; hierachter, blz. 169.

3) D. P., *Van die rechte kennisse Jesu Christi*, quat. E, bl. 7; in het *Enchiridion*, fol. 93 v; hierachter, blz. 174.

4) *Een lieflicke vermaninghe wt des Heeren // woort, inden welcken ondersceydelyc ende // ordentlick geleert ende verhaelt wort, hoe ende // in wat manieren, dat die Christelijcke ghe//meente sal handelen met die ghene die haer // in die gemeenschap der heyligen hebben be//geuen, ende als dan noch in open-//baer dootlijcke wercken des // vleysches veruallen // ende beuon-//den // worden. // ij. Tessaalon. iij. Wy ghebieden v lieue broeders inden naem ons Heeren // Jesu Christi dat ghy v ontreect van alle // broeder, die daer onordent//lijc wandelt. // 1. Corint. 5. // Ist dat yemant hem een broeder laet heeten // ende nochtans een ouerspielder is, of gierich, // oft een dienaer der afgoden, of een quaetspre//ker, oft droncker, // oft roouer, met // aldusdanigen sult ghy // niet eeten. // Aan het einde, onder quat. B, bl. 8 v, staat: D. P. I. B. Inden Heere. Anno. 1558. Den 5. Februari. — Zonder aanwijzing van plaats of drukker. Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 16, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 29 à 30. Signatuur: A ij — B. 5. Hoogte: 14.6 c.M.; breedte: 9 c.M. Een exemplaar bevindt zich in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam. Het werk heeft eene plaats ontvangen in het *Enchiridion*, fol. 152 r—164 v; hierachter, blz. 249—265.*

passing op hem die zich uit menschelijke zwakheid misgrijpt, maar op de moedwillige openbare zondaars ¹⁾). De schuldigen aan erge misdrijven (hoererij, overspel, of afgodendienst), lasteraars, dronkaards, roovers en dergelijken moet men uit de gemeente afzonderen, d. w. z. bannen ²⁾), zelfs dan wanneer zij berouw toonen en boete doen ³⁾). Vervolgens moet men de gebannenen in het dagelijksch leven mijden. Waarom? Omdat de gemeente, bestaande uit de uitverkorenen ⁴⁾), rein en heilig moet zijn ⁵⁾), omdat de bruid van Christus haren bruidegom niet mag verlaten en naar het vleesch gaan leven ⁶⁾). Wat is het doel van ban en mijding? Dit is driedig. „Het eerste is, opdat de gemeente niet deelachtig worde aan de zonde van vreemden, en niet een weinig zuurdeesem het gansche deeg verzure. Het tweede is, opdat degene die gezondigd heeft, zich schame en in zijn vleesch gestraft worde, en de geest zalig worde, in den dag des Heeren Jezus. Het derde is, dat de gemeente Gods niet gelasterd worde wegens de boozen, en om hunnentwil geen schuld drage voor den Heer” ⁷⁾). Daarbij zal volgens den schrijver de waarachtig boetvaardige er vrede mede hebben, dat hem eene behoorlijke, verdiende straf vanwege den Heer en zijne gemeente opgelegd wordt ⁸⁾). Hij weet, dat sommigen om de strenge toepassing van ban en mijding van de gemeente afvallig worden. Voor hem is zulks slechts eene reden om de gemeente des te krachtiger tot handhaving daarvan aan te sporen ⁹⁾).

1) D. P., *Lieflicke vermaninghe (Vanden Ban)*, quat. A, bl. vij v; in het *Enchiridion*, fol. 156 v; hierachter, blz. 255.

2) D. P., *Lieflicke vermaninghe (Vanden Ban)*, quat. B, bl. ij r; in het *Enchiridion*, fol. 158 v, 159 r; hierachter, blz. 257 v.

3) D. P., *Lieflicke vermaninghe (Vanden Ban)*, quat. B, bl. 3 r; in het *Enchiridion*, fol. 159 v; hierachter, blz. 259.

4) D. P., *Lieflicke vermaninghe (Vanden Ban)*, quat. A, bl. iiij v; in het *Enchiridion*, fol. 154 v; hierachter, blz. 252.

5) D. P., *Lieflicke vermaninghe (Vanden Ban)*, quat. A, bl. viij v; in het *Enchiridion*, fol. 157 v; hierachter, blz. 256.

6) D. P., *Lieflicke vermaninghe (Vanden Ban)*, quat. B, bl. 2 v; in het *Enchiridion*, fol. 159 v; hierachter, blz. 259.

7) D. P., *Lieflicke vermaninghe (Vanden Ban)*, quat. B, bl. 2 r; in het *Enchiridion*, fol. 159 r; hierachter, blz. 258.

8) D. P., *Lieflicke vermaninghe (Vanden Ban)*, quat. B, bl. 5 r; in het *Enchiridion*, fol. 161 v; hierachter, blz. 261.

9) D. P., *Lieflicke vermaninghe (Vanden Ban)*, quat. B, fol. 8 r; in het *Enchiridion*, fol. 164 r; hierachter blz. 264.

Het is trouwens niet in dit boekje alleen, dat hij over het aangegeven onderwerp heeft gehandeld. In verscheidene andere heeft hij zich hierover uitgesproken en steeds in denzelfden geest. Ik wijs, behalve op de „Restitution” ¹⁾ en de „Rechte kennis van Jezus Christus” ²⁾, op de „Vermaning van de waarachtige Godskennis” ³⁾, een geschrift uit het j. 1558, waarin hij de zijnen vermaant: bedenkt, dat u vele zonden vergeven zijn, opdat gij niet meer zoudt zondigen; dat gij door God den hemelschen Vader in genade ontvangen zijt, opdat gij al de dagen uws levens hem zoudt dienen in heiligheid en gerechtigheid, waartoe God u uitverkoren, beroepen en aangenomen heeft in Christus Jezus ⁴⁾. In het tractaat over de „Zending der predikanten” ⁵⁾ uit het j. 1559 wordt geleerd,

1) D. P., *Van de geestelycke Restitution*, quat. E, bl. i v; in het *Enchiridion*, fol. 245 v (over het onderling mijden van gehuwden).

2) D. P., *Van die rechte kennisse Jesu Christi*, quat. C, bl. 6 v; in het *Enchiridion*, fol. 80 v (het nieuwe en hemelsche Jeruzalem is de Christelijke gemeente).

3) *Een Schoone // vermaninghe ende cortte // onderwysinghe vander wa-//rach-tigher kennis-//sen Godts. // Johannis. v. // Wye mijn woordt hoort (spreekt // Christus) ende ghelooft hen, die my // ghesonden heeft, die heeft dat // eeuwich leuen. // Johannis. xvij. // Dit is dat eeuwich leuen, dat sy v beken-//nen, alleen warachtich Godt te // zyne ende Jhesum Christum // den welcken ghy ge-//sonden hebt. // Ghedruct Int Jaer ons Heeren. // M.D.LVIII. — Zonder aanwijzing van plaats of drukker. Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 10, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 31. Signatuur: A ij—Bi. Hoogte: 13.2 c.M.; breedte: 8.7 c.M. Een exemplaar bevindt zich in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam. Het werkje is opgenomen in het *Enchiridion*, fol. 165 r—172 v; hierachter, blz. 267—277.*

4) D. P., *Een schoone vermaninghe*, quat. A, bl. ij v; in het *Enchiridion*, fol. 166 v; hierachter, blz. 269 v.

5) *Vander Sen-//dinge der Predicanten oft Lee-//raers, te weten, welke de rechte Lee-//raers zijn, die van Godt ghesonden, ende vander Chri-//stelijcker Ghemeynten recht vercoren ende gheroepen // zijn: waer by die bekend werden, ende wat vruchten dat // si doen: Desgelijcken waer by men de valsche Leeraers // sal kennen, ende hoe men haer schouwen, ende niet hoo-//ren en mach, Een cleyn Aenwijsinghe wt der Heili-//ger Schrift, Met een verclaringhe van sommi-//ghe Tegenspruecken ende Lasterwoorden, // die teghen de rechte Dienaers des // Euangeliums, vanden Misgun-//stigen ende Lasteraers, in-//gheuoert, ende schim-//pigher wijze ghe-//sproken wer-//den. // D. P. // Joan. 3. // Den welcken Godt ghesonden // heeft die spreekt Godts // woorden. // Aan het slot, onder quat. D, bl. iij r, staat: Ghedruct int Jaer ons Heeren, M. D. LIX. D. P. — Zonder aanwijzing van plaats of drukker. Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 27, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 41. Signatuur: A ij—D ij. Hoogte: 14.5 c.M.; breedte: 9 c.M. Een exemplaar in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam. Het werk is opgenomen in het *Enchiridion*, fol. 117 r—151 v (blz. 205—248).*

niet alleen dat de gemeente Christus' reine bruid is ¹⁾, maar ook dat zij de sleutelmacht bezit ²⁾ en de zonden vergeeft ³⁾. Ook in het boekje „Van de gemeente Gods” ⁴⁾ wordt haar die sleutelmacht toegekend ⁵⁾. Zij heet hier de „gemeente zonder vlek of rimpel” ⁶⁾. En in de „Liefelijke vermaning” ⁷⁾ lucht de schrijver zijn ergernis over de valsche broeders, die gemeenschap houden met gebannenen ⁸⁾.

De tamelijk harde beweringen van Dirk Philipsz ten opzichte van een onderwerp, waarbij zoovele belangen betrokken waren en

1) *Vander Sendinge der Predicanten*, quat. B, bl. viij r; in het *Enchiridion*, fol. 137 v; hierachter, blz. 231.

2) *Vander Sendinge der Predicanten*, quat. C, bl. i r; in het *Enchiridion*, fol. 137 v, 138 r; hierachter, blz. 231.

3) *Vander Sendinge der Predicanten*, quat. B, bl. viij v; quat. C, bl. i r; in het *Enchiridion*, fol. 137 r, 138 r; hierachter, blz. 230 v.

4) *Van die Ghe-meynte Godts, hoe die vanden beginne // gheweest is, waer by die bekend, en-//de van alle Secten onderschey-//den wert. Een corte be-//kentenisse. // 1. Corinth. 3. // En weet ghi niet, dat den Tempel Gods // heylich is, de welcke ghy zijt? // 2. Corinth. 6. // Ghy zijt den Tempel des le-//uendighen Godts. // D. P. —* Zonder aanwijzing van drukker, plaats of jaar. Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 31, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 30. Signatuur: F ij—Kv. Hoogte: 13,3 c.M.; breedte 8,5 c.M. Een exemplaar in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam. Het werk is opgenomen in het *Enchiridion*, fol. 250 r—280 v. Dat het boekje verschenen is na dat over de Zending der predikanten blijkt uit de aanhaling daarvan op quat. H, bl. i r; in het *Enchiridion*, fol. 263 r. De beschreven uitgave heeft het licht gezien in één omslag met het geschrift *Van de geestelycke Restitution* (blz. 10, aant. 7) en met doorlopende signatuur. Blijkbaar wordt hierdoor de tijd der verschijning voor geen van beide aangewezen.

5) *Van die Ghemeynte Godts*, quat. H, bl. viij r; in het *Enchiridion*, fol. 268 v.

6) *Van die Ghemeynte Godts*, quat. K, bl. ij v; in het *Enchiridion*, fol. 277 r.

7) *Hier nae // volghen drye grondighe // Vermaninghen ofte Sendtbrieuen, ghe-//schreuen wt Broederlijcke Liefde aen de // Gemeynten Godts, tot versterckinghe ende // troost haers ghemoets, op dat zy volher-//dich in de vrywillighe bekende aenghenomene Waerheyt, in een waerachtich ghe-//looue ende vast betrouwen, met een // Vrome onbestraffelijcke Godtza-//lighe wandelinghe, zonder // aenstoot tot aen het eynde moghen // wandelen. // Door D. P. // 2. Petri. 1. c. 13. Daerom en wil ickt . . .* — Het werk is mij alleen bekend door de uitgave in het *Enchiridion*. Het is daar in de eerste uitgave (1564) achteraan gevoegd met afzonderlijke nummering der bladen (fol. 1—36), maar gaat vooraf aan het Register. In de volgende uitgaven komt het voor op dezelfde plaats, doch de nummering der bladen loopt dan door (in de editie van 1578 fol. 300 r—348 r).

8) In het *Enchiridion*, fol. 12 v.

dat zoovele gevoeligheden opwekte, vonden lang niet bij alle Doopsgezinden instemming. Integendeel. Wij weten, dat reeds Sebastiaan Franck het mijden afkeurde ¹⁾. Misschien bezat dit geen groote beteekenis, omdat Franck ternauwernood of in het geheel niet gerekend werd tot de geestverwanten. Iets anders was het met de bestrijding van Herm. Timmerman, die tot dezelfde Doopsgezinde kringen als Dirk Philipsz behoorde. Timmerman liet in het j. 1560 eene „Verklaring” het licht zien ²⁾, waarin het standpunt van laatstgenoemde krachtig werd aangevallen ³⁾. De deemoedige, bijna smee-kende bewoordingen, waarmede hij nu en dan Dirk Philipsz toespreekt ⁴⁾, doen zien welke hooge achting deze destijds genoot. Het is waar, dat Timmerman nu en dan overgaat in den toon van waarschuwing ⁵⁾ en vermaning ⁶⁾. Philipsz wordt er door hem aan herinnerd, dat hij in het j. 1554 tegenover Gielis van Aken zich minder

1) *Eyn Brieff van Sebastiaan Franck van Weirdt* (zie boven, blz. 16, aant. 1), quat. B, bl. viij r.

2) *Een verklaringhe: // hoe ende in wat manieren de Heere // Jesus zynen Jongeren inder af-zonderinge, // macht gegeven heeft, om die onbekeerige Overtre-//ders zyns Goddelycken woorts, die der gemeynten lieflijke ver-//maninge niet en hooren, hare sonden hier op der aerden te binden, // die haer inden Hemel (door den sleutel der rechtveerdicheyt Gods) al gebonden sijn. Mat. 18. ende datter geen gebot der H. schrifturen // en is, ge-echte persoonen om den afval van malcanderen te schey-//den, dan om Overspel alleen. Mat. 19. 1. Cor. 6 met oplos-//singhe der sterckste Argumenten vande Boecxkens die // M. S. ende D. P. Anno 1558. in druck hebben // laten uyt gaen vanden Ban. // Ende in dit Boecxken werdt verhaelt hoe ge-//nadich ende barmhertich dat God de Heere is, over // den boetveerdigen bekeerenden Sondaer, die daerom met groo-//ter neersticheyt altijt tot beteringe haers levens door den H. Pro-//pheten ten eerstenmael, ende daer na door Christum Jesum, // ende zynen H. Apostelen vermaent ende geroepen sijn. // Den verstandighen tot een exempel, den sim-//pelen tot een onderwijsinghe. // Eccles. 8. // En veracht een Mensche niet die hem van sonden bekeert, ghe-//dencket dat wy alle straffe waerdich sijn. // Door H. Timmerman. // Eerst in druck uyt-ghegeven Anno 1560. // den 28 Januarij. // Tot Haerlem. // Ghedruckt by Vincent Casteleyn, inde Boedruckery. Anno. 1618. // — Formaat : in-8°. Letter : gothiek. Aantal bladzijden : 16 ongenummerd, en 111 genummerd. Aantal regels per bladzijde : 36. Hoogte : 13.8 c.M. ; breedte : 9.3 c.M. Een exemplaar in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam.*

3) Het boekje is ook gericht tegen Menno Simons. Het gedeelte dat daarop betrekking heeft gaan wij met stilzwijgen voorbij.

4) H. Timmerman, *Verklaringhe*, quat. A, bl. iij v, iiij r.

5) H. Timmerman, ald., blz. 93.

6) H. Timmerman, ald., blz. 105.

streng heeft betoond¹⁾. Vooral wordt er tegen geprotesteerd, dat zelfs de boetvaardige zondaar nog uit de gemeente zou moeten worden gebannen²⁾. En dat de boetvaardige zondaar vrede zou hebben met de harde bejegening, die Dirk Philipsz hem wil doen ondergaan, loochent Timmerman te eenen male³⁾. Hoe men ook over dien strijd van voor- en tegenstanders van den strengen ban moge oordeelen, — wie het boekje van Timmerman gelezen heeft, zal moeten erkennen, dat het keurig van inhoud is en een liefelijken, evangelischen geest ademt. De bestrijding heeft echter Dirk Philipsz niet van gevoelen doen veranderen, zooals te zien is aan zijn „Nagelaten geschrift”⁴⁾. Men mist in dezen bij hem die beminnelijke gematigheid, waarvan hij overigens zoo dikwijls blijken heeft gegeven.

Omstreeks het j. 1561 vormde zich te Utrecht een kring van Doopsgezinden. In Februari of Maart van dat jaar werden er een tiental gedoopt door den oudste Joos Verbeek, uit Antwerpen overgekomen⁵⁾. In het laatst van December had eene vergadering plaats bij Cornelis van Voordt, die het huis Cranesteyn „bij de Viebrug” bewoonde. Ook thans ontvingen eenige personen den Doop, o. a. de huisvrouw en twee zoons van Van Voordt. Verder werd met ongeveer twintig personen het Avondmaal gevierd — natuurlijk alles in diep geheim. Reeds 's morgens om vier uur, terwijl het nog donker was, kwam men bijeen en eerst des avonds om zeven uur keerde men huiswaarts⁶⁾. Wie was de oudste, die bij deze gelegenheid den Doop bediende en bij het Avondmaal voorging? Dirk Philipsz. Het blijkt uit de akten van het proces tegen Van Voordt,

1) H. Timmerman, ald., *Voor-reden*, quat. A, bl. ij v.

2) H. Timmerman, ald., blz. 18.

3) H. Timmerman, ald., blz. 101.

4) *Naeghelaten Schrift // Van den //Euangeli-//schen Ban ende Mijdinghe, // door S. G. Dierick Philips. // Wt den Fransoyschen vertaelt // door C. V. M. // Matth. 28. 20. // Leertse onderhouden alle dat ick u bevolen // hebbe. // 2. Corinth. 2. 11. Daerom hebbe ick oock gheschreven, op dat // ick bekennen, ende proeven soude, of ghy in allen stucken ghehoorsaem zijt. // Ghedruckt voor Passchier van Wes-//busch, Boeckvercooper, tot Haerlem. // Anno 1602. — Formaat: klein in-80. Het boekje is verschenen in één omslag met de uitgave van *Van die Echt van 1602* (zie boven, blz. 22), en de *Verantwoordinghe op twee Sendtbrieven Sebastiani Franck* (boven, blz. 17) van hetzelfde jaar. De signatuur loopt in deze drie werken door.*

5) S. Cramer, *De Doopsgezinde gemeente te Utrecht van 1560 tot 1562*, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1903, blz. 12.

6) *Verhooren van het proces tegen Cornelis van Voordt*, bij Cramer, t. a. p., blz. 40 v.

in wiens woning eenige weken later eene nieuwe samenkomst door de justitie overvallen werd. Dirk Philipsz was toen al weder vertrokken. Uit de getuigenissen voor den rechter, afkomstig van personen die bij dien overval gevangengenomen werden, vernemen wij iets omtrent zijn uiterlijk. Anna, de huisvrouw van Henrick Emkens, verklaarde, dat hij een „oudt man was mit een ghrijsen baert mit wit haer, een matelyek man” ¹⁾. Het getuigenis van Beatris, de dienstmaagd der Van Voordt's, hield in, dat hij, „den dooper gecleet was int swarte met een gemeyn ronde mutse ende sprack brabant's” ²⁾.

Beschreef Anna Emkens hem in 1562 reeds als een oud man, het kan ons dan niet al te zeer verwonderen, dat hij in 1568 zichzelf oud noemde. „Wij zijn”, aldus drukt hij zich uit, „oud, zwak en krank in het vleesch, en wachten onze verlossing van den Heer” ³⁾. Hij heeft ook reeds een lang leven achter den rug. „Menigmaal”, zegt hij, „hebben wij over dit onderwerp (nl. over het huwelijk) gehandeld, gesproken, in de vergadering ons gevoelen beleden, anderen vermaand, ook vele jaren geleden er over geschreven” ⁴⁾. Nog eenmaal ontvangt dan de lezer „wat wij met groote zwarigheid in onze krankheid des lichaams geschreven hebben” ⁵⁾.

Dit heeft hem evenwel niet verhinderd nog eene tamelijk belangrijke rol te vervullen in de scheuring tusschen Friezen en Vlamingen (1565 en daarna), die voor de geheele Doopsgezinde beweging in ons vaderland zulke gewichtige gevolgen heeft gehad. De geschiedenis dezer scheuring is door De Hoop Scheffer zóó uitvoerig en tevens zóó grondig behandeld ⁶⁾, dat ik moet afzien van elke poging om haar nogmaals te verhalen. Blaupot ten Cate schijnt van meening geweest te zijn, dat de oorzaak van het gebeurde voornamelijk gezocht moet worden in verschil van gevoelen over den ban en de mijding ⁷⁾.

1) *Verhooren*, bij Cramer, t. a. p., blz. 42. Het portret van D. Philipsz bij H. Schyn, *Geschiedenisse der Menmonieten*, verm. door G. Maatschoen, Amsteld. 1744, Dl. II, tegenover blz. 325.

2) *Verhooren*, bij Cramer, t. a. p., blz. 41. Beatris' mededeeling omtrent de taal wijst weder heen naar een verblijf van Dirk Philipsz in de Zuidelijke Nederlanden. Zie boven, blz. 6.

3) D. P., *Van die Echt*, in de uitgave van 1602, quat. A, bl. iij r.

4) D. P., *Van die Echt*, aldaar.

5) D. P., ald., quat. D, bl. iij v.

6) J. G. de Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden* in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1893, blz. 1—90.

7) S. Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland*, Leeuw. 1839,

Daartegenover heeft De Hoop Scheffer getracht aan te toonen, dat de oorzaak meer gelegen was in zeker „verbond”, dat omstreeks 1560 tusschen de voorgangers der Doopsgezinde gemeenten in de vier steden Harlingen, Franeker, Leeuwarden en Dokkum gesloten werd. Weliswaar is de inhoud van al de 19 artikelen waaruit het bestond, niet bekend. Maar zeker kwamen er bepalingen in voor, die de onderlinge verhouding tusschen de voorgangers (leeraars of bisschoppen, oudsten, vermaners en diakenen) aan den eenen kant en de gemeenten aan den anderen zoodanig regelden, dat men daardoor de rechten der gemeente verkort kon achten. Vandaar eene toenemende ergernis die tot het ontstaan van twee partijen leidde ¹⁾. Misschien is men het dichtst bij de waarheid als men aanneemt, dat in de aanvankelijk geheime overeenkomst bepalingen voorkwamen over ban en mijding, die, toen zij bekend werden, aan sommigen hevigen aanstoot gaven. Vooral toen zulke bepalingen werden toegepast, en uit kracht daarvan zekere mannen als rechters werden aangesteld en met hun banvonnissen personen troffen die volgens anderen onschuldig waren, barstte de verdeeldheid los. Deze voorstelling wordt bevestigd door een geschrift van Dirk Philipsz. Hij en de zijnen keurden sterk af, dat het bedoelde „Verbond” als het ware met Gods woord werd gelijkgesteld ²⁾. Zij wraakten de rechters, wier oordeel men op grond daarvan had ingeroepen ³⁾, gispten dat dezen naar de bepalingen van het „Verbond” hadden recht gesproken ⁴⁾, en verklaarden, dat dientengevolge onschuldigen gebannen en afgezonderd waren ⁵⁾.

Bij de genoemde hoofdredenen voor het geschil kwamen andere. De Vlamingen, onder den druk der geloofsvervolging naar het Noorden, inzonderheid naar Friesland, uitgeweken, waren aanvankelijk vreemdelingen, en weken in kleeding en de inrichting van

blz. 96—103. De schrijver kon zich daarbij vooral beroepen op I. H. V. P. N., *Het beginsel der scheuringen*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 507—564; zie o. a. blz. 533, 535, 539.

1) J. G. de Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, 1893, blz. 1—11.

2) [D. P.,] *Een cort, doch grondtlick verhael*, [1567], s. 1, quat. B, bl. v v.

3) [D. P.,] ald., quat. C, bl. ij v.

4) [D. P.,] ald., quat. B, bl. vi v.

5) [D. P.,] ald., quat. C, bl. ij v.

hunne woning van de Friezen af ¹⁾). Verscheidenen van de Vlamingen waren van alles beroofd; dit verschafte moeilijkheden aan de armenzorg ²⁾).

De verkiezing van Jeroen Tinnegieter, iemand uit de Zuidelijke Nederlanden, tot leeraar te Franeker veroorzaakte de eerste onaangenaamheden. De gemeente Harlingen toch keurde die benoeming sterk af en mengde zich krachtens het gesloten verbond in de zaken der gemeente Franeker. Om dit geschil te beslechten liet men eenige leeraren van elders, o. a. Dirk Philipsz, die destijds te Dantzig gevestigd was, overkomen. Het gelukte hun inderdaad eene verzoening tot stand te brengen. Bij deze gelegenheid lekte evenwel iets uit van het bestaande „Verbond”, wat bij velen groote ergernis verwekte ³⁾).

Nieuwe spanning ontstond door hetgeen weldra te Emden plaats had. Toen Dirk Philipsz op de terugreis naar Dantzig daar vertoefde, vond hij de gemeente gewikkeld in hevigen strijd met haren leeraar Lenaert Bouwensz, om redenen die hier niet behoeven aangeroerd te worden. Straks werd over Bouwensz de vierschaar gespannen door Dirk Philipsz en zes andere leeraars. Zij besloten hem zijn leer- en doopsambt af te nemen, en hem voortaan te laten „rusten” ⁴⁾). Dit gebeurde nog in 1565 ⁵⁾). Onder degenen aan wie in dit geval was opgedragen recht te spreken, behoorden Hoyte Renix, leeraar te Bolsward, en Ebbe Pieters, leeraar te Harlingen. De eerste werkte nog tot de uitspraak mede, maar heeft later eene geheel andere richting ingeslagen ⁶⁾). Ebbe Pieters heeft

1) I. H. V. P. N., *Het beginsel der scheuringen*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 535. Ook nog andere oorzaken van verwijdering worden daar opgesomd.

2) [Syvaert Pieters,] *Corte aenwysinghe, Voorgesteld in eenighe Vraghen, vande voornaemste mishandelinghen der Vlaminghen ende Vriesen, in den twist van den Jare 1566. ende volgens teghen malcanderen bedreven*, . . . tot Hoorn, 1634, in-8°., *Voor-reden*, quat. A, bl. ij r.

3) J. O[uterman,] *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs // wt den droevighen handel, van Vr. ende Flam. (soo genoemt) waer in vertoont wort, dat de schult eertijts gheschiet, niet aen d'een sijde alleen, maer aen beyde sijden ghelegghen is*, . . . Ghedruckt int jaer .1609, s. l., in-8°., § 17, 21, 313, quat. B, bl. v v, vi v; quat. L, bl. v v.

4) I. H. V. P. N., *Het beginsel der scheuringen*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 533.

5) Zie het opstel van Dirk Philipsz achter zijn: *Eenen Sendt-brief, uyt reynder Broederlycker Liefde aen de vier St. gheschreven*, Na de Copey ghedruct Anno 1567, 't Haerlem, 1619, quat. B, bl. iij v.

6) D. P., *Een Appendix*, achter den *Sendt-brief aen de vier St.*, quat. D, bl. v r.

zich aan de uitspraak onttrokken ¹⁾). Het allengs duidelijker aan het licht komend verschil van gevoelen over de vereischte verhouding van leeraar en gemeente was daar niet vreemd aan. Lenaert Bouwensz, die in de Friesche gemeenten zeer gezien was en ze dikwijls had bezocht, vestigde zich na zijne afzetting in Friesland, in de nabijheid van Harlingen. Het een en ander strekte niet om ontspanning in de gemoederen te brengen.

Een gevaarlijke stap werd nu gedaan door de leiders der gemeente Franeker met Jeroen Tinnegieter aan het hoofd. Zij verklaarden, dat hunne gemeente uit het Verbond der vier steden trad. Hiermede begingen zij eene eigenmachtige daad. Het bleek toch spoedig, dat zij de goedkeuring wegdroeg van slechts zeer weinig leden hunner gemeente. Hun werkelijke aanhang bestond uit niet meer dan 30 à 33 personen, terwijl de gemeente 300 broeders telde. Tevergeefs eischte de meerderheid, dat de gedane verklaring herroepen zou worden. Weldra ging ieder van de twee partijen afzonderlijk vergaderen. Dit is het begin geweest van de scheuring ²⁾. De eene partij, die met Jeroen Tinnegieter medeging, heette die der Vlamingen. De anderen noemde men Friezen. Hun leidsman werd Ebbe Pieters van Harlingen. Beide partijen deden hun best om aanhangers te winnen in andere gemeenten, zoodat de verdeeldheid zich over verschillende gewesten uitbreidde. Pogingen tot verzoening faalden. O. a. werkte de bemiddeling van Hoyte Renix niets uit, daar de Vlamingen hem verdachten van op de hand der Friezen te zijn. De moeilijkste vraag was deze: wie bevoegd waren over het geschil te beslissen? ³⁾ Door nieuwe quaestiën werd de zaak steeds ingewikkelder gemaakt, bijv. doordat Jeroen Tinnegieter en de zijnen Ebbe Pieters voor zich daagden om zich te verantwoorden op een zevental beschuldigingen (1 Mei 1566), — waaraan geen gevolg gegeven werd ⁴⁾. Sommigen, onder wie Jeroen, ver-

1) D. P., *Een Appendix*, quat. D, bl. vi v.

2) [Syvaert Pieters,] *Corte aenwysinghe*, blz. 6 v.; J. Outerma, a. w., § 21, 37, quat. B, bl. v ij r; quat. C, bl. iij v.

3) J. O[uterman,] *Rechte verantwoordinge ende verclaringe tegen vele onrechte beschuldigingen, ... voor desen door Osewalt Hendricsz in druc uytgegeven, ...* Int Jaer Christi 1614, [aan het slot, onder blz. 151:] t' Haerlem, gedrukt by Vincent Casteleyn, Men vintse te koop. By Pieter Arentsz 1614, in-8°, blz. 18 v.

4) J. O[uterman,] *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, § 95, 119, quat. E, bl. iij r, viij r; dezelfde, *Rechte verantwoordinge tegen Osewalt Hendricsz*, blz.

klaarden, dat alleen redding te wachten was van het ontbieden van Dirk Philipsz, hetgeen echter vooreerst niet geschiedde ¹⁾. De eene partij verklaarde de leeraars der andere voor afgezet. Dirk Philipsz schreef nu uit Dantzig zijnen plechtigen „Zendbrief aan de vier steden”, gedagteekend 19 Sept. 1566, waarin de heerschende tweedracht werd gelaakt en tot vrede werd aangespoord ²⁾. „Ieder, die een Christen wil zijn”, aldus klonk de vermaning, „is het geraden, zich te wachten voor twist en tweedracht, en zijnen Christelijken aard te betoonen met een zachtmoedigen geest en een godzalig leven. Maar met disputeeren, twisten en kijven, is tot hier toe weinig goeds uitgericht geworden, waar en wanneer zulks ook geschied zij. Bedenkt dan welke groote blijdschap en hoeveel profijt naar den geest de broederlijke liefde en eendracht medebrengt, want zoo zegt de profeet: ziet hoe liefelijk en fijn is het, waar de broeders eendrachtig bij elkander wonen” ³⁾. Het schrijven draagt, behalve de onderteekening D. P., ook nog die van twee anderen: V. B. en J. H. ⁴⁾. Achter den eigenlijken zendbrief volgt eene korte verhandeling over de beroeping en verkiezing der bisschoppen en leeraars ⁵⁾.

Welke uitwerking heeft dit schrijven gehad? Dienaangaande is niets bekend. Heeft het bijgedragen om kalmte in de gemoederen te brengen? Na lang twisten, wederkeerig bannen en vergeefsche onderhandelen is men eindelijk tot overeenstemming gekomen omtrent de scheidsrechters, aan wie het doen van eene uitspraak zou worden opgedragen. Het waren twee oudsten uit Holland, Jan Willems en Lubbert Gerrits, beiden uit Hoorn, die zich nog tien mederechters toevoegden. Voordat zij vonnis velden, lieten zij de partijen een „compromis” onderteekenen, voornamelijk inhoudende, dat zij

41; J. Outerman, *Noodtwendighe Verklaringhe, op een Cope oft Naer-druck van eenen Brief, geschreven by Jaques Outerman aen Lambert Annes, Anno 1596*, ... Tot Haerlem, Ghedruckt by Hans Passchiers van Wesbusch, A°. 1634, in 8°, blz. 22 v.

1) J. O[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, § 90, quat. E, bl. i v; D. P[hilipsz], *Een cort, doch grondtlick verhael*, [aan het slot, onder quat. D, bl. viij r: Ghedruct int Jaer 1567], quat. A, bl. vij v.

2) *Eenen Sendt-brief, uyt reynder Broederlycker Liefde, aen de vier St. geschreven, om den Twistighen tot den Christelycken vrede ... te vermanen*. . . . D. P. Na de Cope ghedruct Anno 1567, 't Haerlem, 1619.

3) D. P., ald., quat. A, bl. vij r.

4) D. P., ald., quat. B, bl. iij r.

5) Ald., quat. B, bl. iv v—vij r.

zich aan de uitspraak der scheidsrechters volkomen zouden onderwerpen (19 Dec. 1566) ¹⁾. De beslissing werd gegeven te Harlingen den 1sten Feb. 1567 in eene zeer talrijke samenkomst, waarin beide partijen tegenwoordig waren. Deze vergadering leverde een aandoenlijk tafereel op. De uitspraak was, dat zoowel Friezen als Vlamingen ootmoedig voor God en hunne naasten op hunne knieën schuld moesten bekennen. Aldus geschiedde inderdaad. Weldra stonden de Friezen op. Toen de Vlamingen dit voorbeeld volgden, werd hun beduid, dat zij (als de meest schuldigen) eerst met de hand van anderen mochten worden opgericht. Hierover onstaken zij dermate in woede, dat het verzoeningswerk voor altijd schipbreuk leed ²⁾.

Als een laatste redmiddel beschouwden beide partijen het ontbieden van Dirk Philipsz uit Dantzig. Uit naam van de Friezen noodigde Hoyte Renix hem uit over te komen, in een schrijven van 17 April 1567 ³⁾. Met toestemming van de gemeente Dantzig begaf hij zich in gezelschap van een tweetal anderen naar Emden. Daar verlangde hij met vertegenwoordigers der Nederlandsche gemeenten te spreken. Hij verzocht den twee Hollanders Jan Willems en Lubbert Gerrits uit Hoorn, die als rechters in het geschil uitspraak gedaan hadden, zich te Emden bij hem te vervoegen. Toen zij hiertoe geen toestemming van hunne gemeente konden verkrijgen ⁴⁾, schreef hij zoowel aan Hoyte Renix ⁵⁾ als aan de Hoornsche leeraars ⁶⁾ brieven,

1) De bewoordingen van het stuk in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 62 v. De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, in *Bijdragen*, 1893, blz. 39 vv.; J. O[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, § 198—200, quat. G, bl. vij, viij; [Dirk Philipsz.] *Een Appendix aen ons Boecxken vanden twistigen handel in Vr. tusschen die Vr. ende Vl.*, quat. E, bl. i v, ij r.

2) J. H. V. P. N.; *Het beginsel der scheuringen*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 540 v.; J. O[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, § 216—224, quat. H, bl. iij r—v r; *Copie Eens Briefs, soo Jaques Outerman eertijds geschreven heeft, aen eener, ghenaemt Lambert Annens, tot onderrichtinge van de droevighe Sake, so eertijds tusschen diemen nu Vr. ende Vla. noemt, ghevallen is...* Door eenighe Lief-hebbers der Waerheydt, nu aen den dagh ghebracht... Tot Haerlem, 1634, blz. 14 v.

3) [Syvaert Pieters.] *Corte aenwijsinghe*, blz. 21 v.; [Dirk Philipsz.] *Een cort, doch grondlick verhael*, quat. D, bl. i r.

4) De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 50—56.

5) De brief bij J. O[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, § 267, 268, quat. I, bl. viij r—quat. K, bl. i r. — Vergel. De Hoop Scheffer, a. w., blz. 56 vv.

6) De brieven in uittreksel bij [P. Verkindert.] *Brief, Dienende om te bewijzen*,

die weinig geschikt waren bedaring in de gemoederen te brengen. Eer goten zij olie in het vuur, daar hij behalve een aantal anderen de drie genoemde mannen schorste in hun ambt en bedreigde met den ban; zelfs eischte hij, dat zijn schrijven in alle gemeenten van Noord-Holland zou worden voorgelezen. Toch hebben nog negen afgevaardigden van Nederlandsche gemeenten, vier uit Noord-Holland en vijf uit Friesland, zich naar Emden begeven en herhaaldelijk met Dirk Philipsz gesproken. Hij stond op zijn eisch, dat Jan Willems en Lubbert Gerrits zelf vóór hem zouden verschijnen en in tegenwoordigheid van Vlamingen zich verantwoorden. Nadat hij nogmaals aan alle oudsten, leeraars en diakenen der Hoornsche gemeente schorsing in hun ambt had aangezegd ¹⁾, had eene groote vergadering van leeraars in Noord-Holland plaats, waar besloten werd eene afvaardiging van vier mannen aan Dirk Philipsz te zenden, en wel: Jan Willems, Lubbert Gerrits, Hoyte Renix en nog iemand. Onderweg ontmoetten zij het zooeven vermelde negental, dat zich op de terugreis bevond, maar nu zich bij hen aansloot, zoodat zij gezamenlijk den tocht naar Emden maakten. Toen zij zich aldaar in gezelschap van een groot aantal anderen bij Dirk Philipsz aanmeldde, heeft deze echter geweigerd hen te ontvangen, verklarende alleen Jan Willems en Lubbert Gerrits te willen hooren ²⁾. Van zijne geheele houding in deze geschiedenis heeft hij getracht verantwoording te geven in zijn „Kort doch grondig verhaal” ³⁾ en den later daaraan toegevoegden Appendix ⁴⁾. Om haar juist te beoordeelen ⁵⁾, moet men gestadig in het oog houden, dat hij het Verbond der vier steden en het

dat niemand in een ander behoort te straffen een Daedt, die hy aen hem selven, pooght te verschoonen,.... Gedrukt tot Haerlem, by Hans Passchiers van Wesbusch, Voor Ian Albertsz. Tot Amstelredam, A^o. 1634, in-8°, blz. 21 v.

1) Brief van 30 Juni 1567 in uittreksel bij [P. Verkindert,] *Brief Dienende om te bewijzen*, blz. 22 v.

2) De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 54—68.

3) *Een cort, doch grondtlick verhael vanden twistigen handel ende onschriftmetigen Ordeel, dat in Fr. ouer sommighen, diemen de Vlamingen noemt, ghegeuen is*, [onder quat. D, bl. viij^r:] D. P. Ghedrukt int Jaer 1567.

4) *Een Appendix aen ons Boeccken vanden twistigen handel in Vr. tusschen die Vr. ende Vl.* [onder quat. E, bl. vii^r:] D. P.

5) In de beoordeeling van deze gedragslijn van Dirk Philipsz wijk ik eenigszins af van De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1903, blz. 50—69. Zie beneden.

Compromis, alsook de daarop gegronde rechtspraak strijdig met de Schrift achtte en dientengevolge sterk afkeurde. Allen die er toe hadden medegewerkt achtte hij schuldig, zonder meer.

Kort vóór zijnen dood liet hij nog het boven (blz. 22) besproken boekje over het huwelijk verschijnen ¹⁾. Hij voltooide het op 7 Maart 1568 ²⁾. Nog ditzelfde jaar is hij gestorven in de nabijheid van Emden, op het Faldern ³⁾.

Ten slotte volgde hier een laatste woord over Philipsz' schriftelijke nalatenschap en den inhoud daarvan, voorzooover dit na al het voorafgaande tot toelichting van den tekst hierachter nog noodig kan geacht worden.

Behalve in proza heeft Dirk Philipsz zich ook uitgedrukt in dichtvorm. Een tweetal liederen van hem zijn bewaard gebleven. Het eene vangt aan: „Ghy Christen Broeders te samen”, het andere: „Verheucht nu en weest verblyt”.

Zijne overige gedrukte geschriften zijn hierboven alle in de volgorde van hun ontstaan besproken, met vermelding van de omstandigheden waaronder zij het licht zagen.

In het j. 1564 heeft hij zijne werken, voorzooover zij toen gedrukt waren, tot een handboekje vereenigd, waaraan hij den naam van „Enchiridion” gaf ⁴⁾. Oorspronkelijk waren zij geen van alle opgesteld om te dienen als deelen van een systematisch geheel. Hieraan werd door eene oordeelkundige rangschikking tegemoetgekomen. De chronologische orde werd hierbij om de wille van den inhoud verbroken. Een beredeneerd register strekte om het overzicht te vergemakkelijken. Men verkreeg nu een welsamenhangend boek, dat als zoodanig ook in de kringen der lezers werd aanvaard. Dit blijkt uit de vrij talrijke herdrukken, waarover nader.

1) I. H. V. P. N., *Het beginsel der scheuringen*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 532.

2) Zie boven, blz. 22.

3) G. Nicolai, *Teghens de VVederdoopers*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 462.

4) Het boekje is gedrukt in 8°-formaat met gothieke letter. Aantal bladen: 280 + 36 genummerd, 8 ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 39. Signatuur: a ij—Mm v (respectievelijk: F ij). Hoogte: 11.9 c.M.; breedte: 7 c.M. — De herdruk hierachter berust op het eenige mij bekende exemplaar dezer uitgave, dat wordt aangetroffen in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam.

De exemplaren die er nog van bestaan zijn alle bewaard gebleven in keurige bandjes van de zestiende eeuw, voorzien van koperen slootjes. Blijkbaar hebben zij inderdaad gediend voor het doel, waarvoor de schrijver ze heeft bestemd.

De „Corte bekentenisse” (zie boven, blz. 25 v.), waarin eerstens gehandeld wordt over de leer aangaande God, Vader, Zoon en Heiligen Geest, en vervolgens over Doop en Avondmaal, gaat voorop. Dit mag gelden als eene aanwijzing, hoe groote plaats de leer der sacramenten in de theologie van Dirk Philipsz bekleedde.

In het algemeen echter kenmerkt zich deze theologie door een sterk sprekend spiritualisme. Reeds op den titel wordt 1 Thess. V: 19 en 20 aangehaald: „Bluscht den geest niet uit; veracht de profetieën niet”. „Het is onmogelijk”, zegt de schrijver, „dat men tegelijk onderhouden kan, Gods en der menschen geboden.... Daarom zijn wij niet gezind der menschen inzettingen die tegen Christus zijn, allen valschen godsdienst en afgoderij, alle ceremoniën en diensten der Roomsche kerk met de wereld te onderhouden, maar wij begeeren in onze eenvoudigheid recht en slecht bij de leer van Jezus Christus te blijven” ¹⁾. In zijne tegenstanders laakt hij niet alleen de „valsche leer” en den „goddeloozen wandel”, maar ook hunne „schandelijke afgoderij, hunne vele ceremoniën, en het oppronken hunner kerken” ²⁾. „Niet door menschengeboden of ceremoniën toch worden wij behouden, maar door de genade van Jezus Christus. Door menschengeboden en ceremoniën worden de verdiensten van Christus verkleind ³⁾: zij vormen een slecht voorbeeld voor de zwakken in het geloof” ⁴⁾. „Maar de valsche godsdienst wordt er door bevestigd; de wereld wordt er in gesterkt en ontleent er een oorzaak aan om zich tegen de Christenen te beroemen; want dit is de aard van alle afgodendienaars, dat zij hunne afgoderij door een iegelijk geprezen en geëerd willen hebben, en de menschen daartoe dwingen, gelijk Nebukadresar de drie jongelingen dwingen wilde zijn beeld te eeren” ⁵⁾. „Met de ceremoniën bezwaart men slechts de consciëntiën” ⁶⁾.

1) *Enchiridion*, fol. 9 v, 10 r; hierachter, blz. 67 v.

2) Ald., fol. 98 v; hierachter, blz. 182.

3) Ald., fol. 102 v; hierachter, blz. 187.

4) Ald., fol. 103 r; hierachter, blz. 187.

5) Ald., fol. 104 r; hierachter, blz. 188.

6) Ald., fol. 105 r, 118 r; hierachter, blz. 189, 207.

„Alwat in de Wet figuurlijk beschreven stond en bezwaarlijk was voor de consciëntiën, met zoovele uitwendige ceremoniën aan bestemde dagen, tijden en plaatsen gebonden, dat heeft de geest van Christus opgelost en ontbonden; hij heeft alle vromen door het geloof daarvan bevrijd” ¹⁾. „Wat heeft schooner schijn”, vraagt de schrijver, „dan de Satan in alle geveinsde en geestelooze werkeiligen, die door hun eigen werken en inzettingen de gerechtigheid zoeken, en zich met woorden en gelaat, met veel ceremoniën en kerkenpracht zoo heerlijk voordoen?” ²⁾.

Reeds vernamen wij, dat de Roomsche-Katholieke kerk vereenzelvigd wordt met „de wereld”. Dit is doorlopend het geval ³⁾. Tot haar terug te keeren is „de Babylonische hoer en de wereld weder aan te hangen” ⁴⁾. In ruimeren zin moet hij het woord „wereld” bezigen, waar hij zegt, dat volgens hare meening Christus zijn lichaam aan Maria heeft ontleend ⁵⁾. Dit toch geldt ook van de Protestanten. In denzelfden zin moet hij worden verstaan, waar hij verzekert, dat door de wereld van hem en de zijnen kwaad wordt gesproken en dat zij door de geleerden zwaar beschuldigd worden ⁶⁾. Daarentegen spreekt hij uitsluitend van de Roomsche-Katholieke kerk, als hij verklaart: „wij hebben ons van haar afgescheiden” ⁷⁾, en den staf breekt over degenen die tegen beter weten in met haar mededoen ⁸⁾. De gronden waarmede zij zich verdedigen verwerpt hij ⁹⁾. Hen die tot den afval aansporen brandmerkt hij als verleiders ¹⁰⁾, waarbij hij kan gedacht hebben aan personen als Vossenhole, dien wij vroeger hebben leeren kennen ¹¹⁾. De biecht ¹²⁾ en de beeldendienst ¹³⁾ worden door hem bestreden. Hij deinst er niet voor terug te eischen dat het huwelijk met een Roomsche zal verbroken

1) *Enchiridion*, fol. 111 r; hierachter, blz. 197.

2) Ald., fol. 118 r (vergel. fol. 169 r en v); hierachter, blz. 207, 273.

3) Ald., fol. 106 v, 110 r, 114 r, 265 v; hierachter, blz. 191, 195, 200.

4) Ald., fol. 106 v; hierachter, blz. 191.

5) Ald., fol. 66 v; hierachter, blz. 140.

6) Ald., fol. 98 r; hierachter, blz. 181.

7) Ald., fol. 98 r, 115 v; hierachter, blz. 181, 203.

8) Ald. fol. 105 v; hierachter, blz. 190.

9) Ald. fol. 110 r, 110 v, 111 r en v, 113 r; hierachter, blz. 196, 197, 200.

10) Ald., fol. 111 v, 115 r; hierachter, blz. 197, 202 v.

11) Deze *Bibliotheca*, Dl. VIII, blz. 265, 268—272, 376—379.

12) *Enchiridion*, fol. 268 v.

13) Ald., fol. 274 r.

worden ¹⁾. Verwonderlijk is het dat in al zijne geschriften geen enkel woord voorkomt ten nadeele van de kloosters, eene omstandigheid die ik niet kan ophelderen.

Wanneer heeft volgens Dirk Philipsz de Reformatie eenen aanvang genomen? Als hij dit onderwerp aanroert, denkt hij blijkbaar slechts aan het begin der zestiende eeuw, niet aan een vroeger tijdperk. „Het Evangelie”, zegt hij, „is nu geopenbaard” ²⁾. „Gods Woord is thans aan den dag gekomen” ³⁾. Heden wordt de gemeente Gods gebouwd op het eerste fundament, op den grond der profeten en apostelen, waarvan Christus de hoeksteen is” ⁴⁾. Dat de Doopsgezinde gemeenten slechts de voortzetting zouden zijn van de „oud-evangelische” gemeenten die reeds vóór Luther hebben bestaan, gelijk Keller herhaaldelijk getracht heeft aan te toonen ⁵⁾; — Dirk Philipsz heeft daarvan niets geweten. Als hij over de Waldenzen spreekt doet hij eene aanhaling uit Luther ⁶⁾. Wel is het hem bekend, dat „ook in den tijd van den afval” (d. i. in de middeleeuwen), „nog sommigen overbleven die den Antichrist niet gevolgd hebben” ⁷⁾. Ook verzekert hij: „Wij zijn één met de ware gemeente Gods die van den beginne geweest is” ⁸⁾, één met de ware Christelijke, Apostolische en Katholieke kerk” ⁹⁾. Aangezien elke nadere omschrijving ontbreekt, valt hieruit omtrent het door Keller opgeworpen vraagstuk niets te leeren. Slechts ziet men er uit, dat katholiciteit ook voor Dirk Philipsz nog een ideaal is. Verscheidene bladzijden trouwens geven te verstaan, hoezeer hem dit bekoorde ¹⁰⁾. Volgens hem heeft de ware gemeente of kerk haren aanvang gehad in het Paradijs ¹¹⁾, en is zij onderscheiden van alle sekten ¹²⁾.

Wat leert hij ons omtrent het aantal der Doopsgezinden? Vol-

1) *Enchiridion*, fol. 245 v.

2) Ald., fol. 128 v; hierachter, blz. 220.

3) Ald., fol. 138 r; hierachter, blz. 231.

4) Ald., fol. 246 r.

5) Zie o. a. L. Keller, *Johann von Staupitz und die Anfänge der Reformation*, Leipz. 1888, S. 81—111, 241—315.

6) *Enchiridion*, fol. 22 r; hierachter, blz. 83.

7) Ald., fol. 244 v.

8) Ald., fol. 97 r (titel); hierachter, blz. 179.

9) Ald., fol. 98 v, 115 v; hierachter, blz. 182, 202.

10) Ald., fol. 251 r, 265 v, 267 v, 274 v.

11) Ald., fol. 252 r.

12) Ald., fol. 251 r, 251 v.

gens hem is het aantal der „Christenen” slechts gering ¹⁾. „Weinigen zijn het die genade in Gods oogen vinden” ²⁾. Tot zijne lezers zegt hij: „God heeft u uit zoovele duizenden tot de gemeenschap van Christus beroepen” ³⁾. „De geleerden bespotten zulk een arm verworpen volk, dat zich onderwindt het vervallen Jeruzalem, de gemeente van Christus, weder op te bouwen” ⁴⁾. Elders slaat hij een anderen toon aan. Hij juicht, dat Gods Woord vruchtbaar is in zijn vaderland; dat het kleine en verachte land bij God tot groote heerlijkheid gekomen is ⁵⁾. Ook in de omliggende landen, waar men onder den Antichrist gevangen lag, is men nu vrij onder Jezus Christus ⁶⁾. Het is niet duidelijk, of hij hier het oog heeft alleen op Doopsgezinden dan wel op Protestanten in het algemeen. Waar hij zich verheugt dat zoovelen zich bij de gemeente hebben aangesloten ⁷⁾, kunnen echter alleen Doopsgezinden bedoeld zijn.

Welke Doopsgezinde schrijvers worden door Dirk Philipsz in het *Enchiridion* aangehaald? Geen enkele. Hetzelfde geldt van Protestantsche schrijvers in het algemeen. Behalve dat de namen van Luther, Sebastiaan Franck en Erasmus ieder eenmaal genoemd worden ⁸⁾, voert hij geen enkel Protestantsch geschrift aan, hetzij om het te bestrijden hetzij om eigen gevoelens er mede te bevestigen. Natuurlijk draagt dit onpersoonlijk karakter van zijn werk niet weinig bij om het geschikt te maken voor handboek.

Dat Dirk Philipsz trouwens zich op niet-Doopsgezinde Protestantsche schrijvers zou beroepen, kon moeilijk van hem verwacht worden, daar de verhouding tusschen hem en de zijnen aan den eenen kant en de overige Protestanten aan den anderen, volgens het „*Enchiridion*” allesbehalve vriendschappelijk was. „Voor al de predikanten”, zegt hij, „zijn ons vijandig” ⁹⁾. „Sommigen noemen onze belijdenis betreffende het Avondmaal eene swermerie” ¹⁰⁾. Van

1) *Enchiridion*, fol. 125 v; hierachter, blz. 216.

2) Ald., fol. 19 r; hierachter, blz. 79.

3) *Drye grondighe Vermaninghen*, achteraan het *Enchiridion*, fol. 22 v. Het is niet zeker, of de schrijver geloovigen zonder meer dan wel martelaren bedoelt.

4) *Enchiridion*, fol. 247 r.

5) *Drye grondighe Vermaninghen*, fol. 14 r.

6) Ald., fol. 14 v.

7) Ald., fol. 32 r.

8) Ald., fol. 21 r, 22 r, 22 v; hierachter, blz. 82, 83.

9) Ald., fol. 2 r; hierachter, blz. 57 v.

10) Ald., fol. 62 v; hierachter, blz. 133.

zijn kant velt hij een ongunstig oordeel over de Protestantische voorgangers ¹⁾. „Zij zijn rijk en „geweldig” ” ²⁾. „Wel spreken zij schoon van de Schrift en het geloof, maar in den grond zijn zij ongelooovig” ³⁾.

Toch bestond er tusschen beide partijen geen verschil ten opzichte van de grondwaarheid van het Protestantisme: de leer van de behoudenis door het geloof alleen. Dat de Doopsgezinden de zaligheid door de werken trachten te verkrijgen, wordt gebrandmerkt als laster. Zaligheid alleen door het geloof ⁴⁾; redding alleen door Christus' bloed ⁵⁾; behoudenis alleen te verwachten van de verdiensten van Christus ⁶⁾ of van de eenige offerande van Christus ⁷⁾, — ziedaar wat zij leeren. Zij nemen eene tegenstelling aan tusschen rede en geloof ⁸⁾. Het geloof is volgens hen eene werking Gods in den mensch; het maakt hem geschikt tot alle goede werken ⁹⁾. Liefelijk is Dirk Philipsz' beschrijving van de broederliefde als een teeken van het ware geloof ¹⁰⁾. En schoon is zijne leer van de wedergeboorte ¹¹⁾. Opmerkelijk is zijn betoog dat men ter eene zijde moet vasthouden aan Doop en Avondmaal, maar ter andere zijde tevens aan de leer der zaligheid door het geloof ¹²⁾. Hierin ontvangt het sterke spiritualisme van den schrijver meteen een correctief.

Het kan echter niet geloochend worden, dat in des schrijvers geestesrichting een zeker moralisme of beter gezegd legalisme overheerscht ¹³⁾. Volgens hem zijn wet en evangelie naar den geest één ¹⁴⁾. Eerst moet men volgens hem de wet prediken, dan het evangelie ¹⁵⁾. Hij laakt de valsche leeraars, die niets dan genade

1) *Enchiridion*, fol. 127 r, 132 r; hierachter, blz. 218, 224.

2) Ald., fol. 132 r; hierachter, blz. 224.

3) Ald., fol. 171 r; hierachter, blz. 275.

4) Ald., fol. 2 v, 183 v; hierachter, blz. 58, 292.

5) Ald., fol. 45 v, 55 v, 87 r; hierachter, blz. 112, 124, 167.

6) Ald., fol. 168 v, hierachter, blz. 272; fol. 260 r.

7) Ald., fol. 178 r, 179 r, 193 r; hierachter, blz. 286, 287, 303.

8) Ald., fol. 84 r; hierachter, blz. 163.

9) Ald., fol. 8 v; hierachter, blz. 66.

10) Ald., fol. 269 v.

11) Ald., fol. 201 v, 204 v; hierachter, blz. 315 v, 319.

12) Ald., fol. 213 r; hierachter, blz. 330, (vergel. fol. 265 r).

13) Ald., fol. 101 r en v, 141 r, 163 v, 167 r en v, 179 v; hierachter, blz. 185, 235, 263 v., 270 v., 287.

14) Ald., fol. 177 r; hierachter, blz. 285.

15) Ald., fol. 126 r; hierachter, blz. 217.

prediken, ook aan de onboetvaardigen ¹⁾. Wel vergeeft God aan degenen die zich van harte beteren en oprechte boete doen; maar de boete van den uit de gemeente gebannene moet dan ook vruchten dragen ²⁾. De schrijver verbiedt het zweren ³⁾, keurt echter goed, dat de overheid een zwaard draagt ⁴⁾ en dat men voor haar bidt ⁵⁾.

Liefelijk is Dirk Philips' prediking van verdraagzaamheid. Ten eerste verlangt hij een billijker bejegening van de Doopsgezinden. „Men behoorde meer geduld met ons te hebben”, zegt hij, „en geen lichtvaardig oordeel te vellen. Wij vereeren God alleen (geen afgoden), en dienen Jezus Christus. Hij is ons een voorbeeld der liefde” ⁶⁾. Maar verder veroordeelt hij alle geloofsvervolging ⁷⁾. Toch wil hij in de Christelijke gemeente zekere leertucht hebben uitgeoefend. Naar de Schrift oordeele de gemeente over de valsche broeders en de kettersche mensen, die na genoegzame vermaning zich niet beteren ⁸⁾. Wat verder gaat dan afscheiden, schuwen en mijden is onchristelijk. Geen heerschappij worde geoefend over de consciëntiën, geen dwang ⁹⁾.

Eene zwakke plaats in des schrijvers standpunt is hierin gelegen dat hij worstelt met het individualisme. Aan den eenen kant roept hij den lezers toe, dat zij het geschrevene moeten vergelijken met den Bijbel ¹⁰⁾. Tot den toehoorder in de kerkelijke samenkomst zegt hij: als gij bemerkt dat een leeraar valsch is, hoor hem dan niet ¹¹⁾. Aan den anderen kant heeft hij ervaren, dat de huldiging van dit individualisme de oorzaak is van veel getwist. Vandaar zijne herinnering: Christus is een heer des vredes ¹²⁾; en de herhaalde vermaningen: „weest vreedzaam met uwe voorstanders en

1) *Enchiridion*, fol. 126 v; hierachter, blz. 217.

2) Ald., fol. 160 r; hierachter, blz. 259 v.

3) Ald., fol. 271 v; hierachter, blz. 404.

4) Ald. fol. 273 v; hierachter, blz. 406.

5) *Drye grondighe Vermaningen*, achteraan het *Enchiridion*, fol. 23 v.

6) *Enchiridion*, fol. 2 v; hierachter, blz. 58.

7) Ald., fol. 131 v, 273 r; hierachter, blz. 224, 405.

8) Ald., fol. 269 r; hierachter, blz. 401.

9) Ald., fol. 273 v; hierachter, blz. 406.

10) Ald., fol. 151 r; hierachter, blz. 247.

11) Ald., fol. 133 v; hierachter, blz. 226.

12) Ald., fol. 174 r; hierachter, blz. 284.

leeraars" 1); „weest vreedzaam met de gemeente" 2); „houdt vrede en begint niets buiten 't Woord Gods" 3). Ook verklaart hij: „twist-makers tegen de evangelische leer kunnen in de gemeente niet geduld worden" 4).

Dat soms een zeker dualisme in zijne woorden doorstraalt, mag op rekening gesteld worden van de spanning die de geloofsvervolging in de gemoederen bracht.

Hoevele onschuldigen zag men lijden! Wie het bloed zag vloeien van vrienden en bekenden, mannen en vrouwen wellicht van uitmuntende vroomheid en onberispelijke zeden, moet wel moeite hebben gehad om zijn geestelijk evenwicht te bewaren. Hieraan denke men als men leest, dat Dirk Philipsz een volstrekt onderscheid maakt tusschen de Christenen en de wereld 5) of tusschen de wereld en Christus' discipelen 6); als hij verlangt, dat zij zich slechts stille zullen houden 7), alle creaturen verlaten 8), alle aardsche dingen verachten 9); als hij verzekert, dat de gedoopten de onreinheid dezer wereld ontvlucht zijn 10). Verlossing uit deze erge wereld 11), of uit het geestelijke Egypte 12), wordt dan het ideaal. Immers de afvallige engelen hebben volgens hem de wereld in 13); ja, van den aanvang af hebben twee gemeenten bestaan: Gods volk en 's Duivels volk 14); en de tegenpartij is de Duivel 15).

Van het „Enchiridion" kennen wij herdrukken van 1578 16),

1) *Enchiridion*, fol. 151 v; hierachter, blz. 247.

2) Ald., fol. 154 v; hierachter, blz. 252.

3) *Drye grondighe Vermaningen*, achteraan het *Enchiridion*, fol. 22 v.

4) Ald., fol. 276 v; hierachter, blz. 409.

5) Ald., fol. 138 v; hierachter, blz. 232.

6) Ald., fol. 142 v; hierachter, blz. 237.

7) Ald., fol. 143 r; hierachter, blz. 237.

8) Ald., fol. 171 r; hierachter, blz. 275.

9) Ald., fol. 264 v; hierachter, blz. 395.

10) Ald., fol. 163 r; hierachter, blz. 263.

11) Ald., fol. 154 r; hierachter, blz. 252.

12) Ald., fol. 162 r; hierachter, blz. 262.

13) Ald., fol. 253 r; hierachter, blz. 381.

14) Ald., fol. 254 r; hierachter, blz. 383.

15) Ald., fol. 266 r; hierachter, blz. 397.

16) *Enchiridion*, // *Oft Handt-//boeckken van de Christe-//lijke Leere ende Religion*, in corte som-//ma begrepen, ten dienste van alle Lief-//hebbers der waerheyt (door

van 1579 ¹⁾, van 1600 ²⁾, en van 1627 ³⁾. Achter het Register is hier de „Verantwoordinge ende Refutation op twee Sentbrieven

de // ghenade Godts) wt der // heyliger Schrift ghe-//maect, nu nieus // ghecorrigeert // ende vermeer//dert. // Door D. P. // Item om alle Puncten ende Articulen // des Gheloofs, midtsgaders diuersche // Spreucken ende Vermaninghen, in dit // Boecxken begrepen, lichtelijck te vinden, // so is hier achter een schoon Register aen // ghemaect ende ghedruckt. Toch so zijn // de Annotacien op de ueerskens // ghestelt, alles tot groot // behulp van den // eenuuldighen // Leser. // 1. Tess. 5. c. 19. // Den Gheest en bluscht niet wt, de Prophecien en ver-//acht niet. Proeuet al, ende dat goet is, dat // behoudt. Mydet alle boo-//sen schijn. // Ghedruckt int Jaer ons Heeren, // M. D. LXXVIII. — Zonder aanwijzing van plaats of drukker. Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 348 genummerd, en 8 ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 36. Signatuur: A ij—Xxij. Hoogte: 13.4 c.M.; breedte: 8.3 c.M. Een exemplaar bevindt zich in de universiteits-bibliotheek te Leiden en in die der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam.

1) *Enchiridion* // Oft Hant // boecxken van de Christe // lijcke Leere ende Religion, in cor // te somma legrepen, ten dienste van alle // liefhebbers der waerheyt (door // de ghenade Gods) wt der // heyliger Schrift ghe-//maect, nu nieus ge//corrigeert ende vermeer//dert Door D. P. // Item om alle Puncten ende Articulen // des Gheloofs, midtsgaders diuersche // Spruecken ende vermaninghen, In dit Boecxken begrepen, lichtelijck te vinden // so is hier achter een schoon Register aen // ghemaect ende gedruet. Oock so zijn // de Annotacien op de veerskens gestelt, alles tot groot // behulp van den eenuuldighen // Leser. // 1. Tes. 5. c. 19. // Den geest en bluscht niet wt, de propheti//en en veracht niet. Proeuet al, ende dat goet is, dat behout. Mijt // allen boosen schijn. // Ghedruckt int Jaer ons Heeren // M. D. L. XXIX. — Zonder aanwijzing van plaats of drukker. Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen 280 en 36, genummerd; 8 ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 39. Signatuur: A ij—F ij. Hoogte: 12.6 c.M.; breedte: 7.5 c.M. Een exemplaar bevindt zich in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam.

2) *Enchiridion* // Oft Hantboecx-//ken van de Christelijcke Leere ende // Religion in corte somma begrepen, ten dienste // van alle Liefhebbers der waerheyt (door de genade Gods) wt der Heyligher Schrift // ghemaect, nu nieus ghecor-//rigeert ende ver-//meerdert. // Door D. P. // Item om alle Puncten . . . // 1. Thess. 5. c. 19. // Den Gheest . . . // Ghedruckt int Jaer ons Heeren. // M. CCCCCG. — Zonder aanwijzing van plaats of drukker. Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 269 genummerd, 7 ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 38. Signatuur A ij—M ij. Hoogte: 14 c.M.; breedte: 9.3 c.M. Een exemplaar in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam.

3) *Enchiridion* // oft Hantboeckken van de Christelijcke Leere ende Religion, in corte somma begrepen, ten // dienste van alle liefhebbers der waer-//heyt (door de genade Gods) uyt // der H. Schrift gemaect, // Door D. P. // Item, om alle Puncten . . . // 1. Thessal. 5. 19. // Den geest . . . Gedruet tot Haerlem, // By Hans Passchiers van Wesbusch, // Boecdrucker op 't Marckt-veldt, in den be-//slagen Bybel. 1627. — Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 291 + 45 + 21, genummerd. Aantal regels per bladzijde: 38. Hoogte: 12.6 c.M.; breedte: 7.4 c.M. Een exemplaar in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam.

Sebastiani Franck" opgenomen¹⁾. Overigens is de inhoud van het werk in de genoemde uitgaven steeds dezelfde gebleven. Het is zeer waarschijnlijk dat ook andere uitgaven het licht hebben gezien. Het boek is blijven leven; men heeft het gelezen door de eeuwen heen, zelfs in verre gewesten. In 1626 verscheen er eene Fransche vertaling van in één band met werken van Menno Simons en anderen²⁾. In plaats van met de genoemde „Verantwoordinge" is de oorspronkelijke inhoud in de Fransche vertaling vermeerderd met de „Naeghelaten Schrift Van den Euan-gelischen Ban ende Mijdinghe"³⁾. Eene Hoogduitsche uitgave zag het licht in Zwitserland in 1802⁴⁾. De geheele inhoud van het bundeltje van 1602⁵⁾ is hier als toegift opgenomen⁶⁾. Deze vertaling is het werk van twee personen die zich onder het voorbericht noemen met hunne voorletters: V. A. en D. R.⁷⁾. De Hoogduitsche uitgave van Lancaster (in de Vereenigde Staten van N. Amerika),

1) Achter de genoemde uitgave, in afzonderlijke nummering der bladen, fol. 1—21. Zie boven, blz. 17, en den herdruk hierachter.

2) *Enchiridion || ov |; manvël || De la || religion || chrestienne. || Premierement composé par Theodore Philippe. | Avec plusieurs autres traitez touchant la doctrine Euangelique, faites par Menno Simonis || et autres Autheurs. || Traduit du Bas-Aleman en vulgaire François, pour l'instruction et || utilité de tous Amateurs de la verité. || Par || Virgile de Las Lionnois. ||* Imprimé l'an de nostre redemption et salut, 1626. — Zonder aanwijzing van plaats of drukker. Formaat in-4°. Aantal bladzijden: 336, genummerd. De Werken van Menno Simons en anderen beslaan blz. 337—562.

3) *Enchiridion ov manvël*, p. 171—176: *Autre petit traité touchant l'Excommunication*. Zie hierboven, blz. 35.

4) *Enchiridion, Oder Hand-Büchlein, Van der Christlichen Lehr und Religion, in eine kurze Summe begriffen, den Liebhabern der Wahrheit zum Dienst aus der Heiligen Schrift verfasst, durch Dietrich Philip. Mit vielen Sprüchen der H. Schrift erläutert, zum Behülf der einfältigen Leser. Nebst hinten angefügtem nützlichen Register. — 1 Thessalonicher 5: 19. Den Geist löschet nicht aus: Die Prophezey verachtet nicht. Erfahret alles, und das Gute behaltet. Meydet allen bosen Schein. — Auf Verlangen Heilsbegieriger Christen wieder neu aufgelegt.* — Basel, bey Gebrüdern von Mechel, 1802. — Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladzijden: VIII + 784 + 19.

5) Zie boven, blz. 35, aant. 4.

6) *Enchiridion, Oder Hand-büchlein, Zugaben: Verantwoortung auf zweeen Send-Briefe Sebastian Franks* (S. 685—723), *Von der Ehe der Christen* (S. 725—770), *Von dem Evangelischen Bann* (S. 771—784).

7) *Enchiridion Oder Hand-Büchlein, Bericht der Uebersetzer an den Leser, bey dem ersten Druck*, S. VIII. — De toevoeging „bey dem ersten Druck" doet zien dat de uitgave van 1802 de eerste niet is geweest.

1811 ¹⁾, schijnt, hoewel in menig opzicht met de vorige overeenstemmend, niet van dezelfde herkomst. Zij bepaalt zich tot den inhoud der Nederlandsche uitgave van 1627. De mededeeling in het „An den Leser”, dat de Schriftaanhalingen geschieden naar den Froschauer Bijbel ²⁾, doet vermoeden, dat deze uitgave berust op eene overzetting van zeer hoogen ouderdom, misschien wel uit de zestiende eeuw. In de bedoelde Schriftaanhalingen toch wordt nog geen gebruik gemaakt van de versindeeling; in plaats daarvan wordt verwezen naar de letters a, b, c, enz., die in de Bijbels der zestiende eeuw op den rand der bladzijden voorkwamen. Hetzelfde verschijnsel doet zich trouwens voor in de Hoogduitsche editie van 1802, waarvan de tekst evenzeer van hoogen ouderdom zou kunnen wezen. Nog andere Hoogduitsche uitgaven zijn in de Vereenigde Staten van N. Amerika van de pers gekomen. Die van Elkhart, Indiana, 1872 ³⁾, is eene herhaling van de uitgave van Lancaster, 1811. Slechts zijn de boekjes „Van die Echt” en de „Naeghelaten Schrift Van den Euangelischen Ban” hier als toevoegsels opgenomen. De vraag, hoe de onderlinge verhouding is van de genoemde vertalingen, hoe zij tegelijkertijd samenhangen en van elkander verschillen, verdient een nader onderzoek.

De bewerker van het Tweede Deel van den catalogus der Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam (1888) heeft

1) *Enchiridion, Oder Handbüchlein, Von der Christlichen Lehre und Religion. Zum Dienst von allen Liebhabern der Wahrheit (durch die Gnade Gottes) aus der Heiligen Schrift gemacht. Mit einem schönen und fasslichen Register. Durch Dietrich Philip. — 1. Thess. 5, 19. Den Geist dämpfet nicht; die Weissagung verachtet nicht; prüfet aber alles, und das Gute behaltet. Meidet allen bösen Schein. —* Zuvor gedruckt zu Harlem, (in Holland) jezt aber auf das treueste übersezt in hochdeutsche Sprache, durch die Liebhaber der Wahrheit. — Lancaster: Gedruckt bey Joseph Ehrenfried, 1811. — Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladzijden: 568.

2) *Enchiridion, Oder Handbüchlein, 1811, An den Leser*, achter den titel, Bl. 3 r.

3) *Enchiridion, oder Handbüchlein, von der Christlichen Lehre und Religion, Zum Dienst von allen Liebhabern der Wahrheit (durch die Gnade Gottes) aus der heiligen Schrift gemacht Durch Dietrich Philip. — 1 Thessal. 5. 19. Den Geist dämpfet nicht —* Zuvor gedruckt zu Harlem — Dritte Amerikanische Auflage. — Elkhart, Indiana. Gedruckt und herausgegeben von John F. Funk und Brud. 1872. — Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladzijden: 451. — Met nieuwen titel en pagineering, maar doorlopende signatuur volgt: *Von der Ehe der Christen Nebst eine nachgelassene Schrift von dem Evangelischen Bann, Geschrieben durch Dietrich Philip, Elkhart, 1872 (40 bladzijden).*

vermeld (blz. 199, onder n°. 17), dat in die bibliotheek een handschrift wordt aangetroffen bevattende eenige werken van Dirk Philipsz. Daaronder zou ook nog een onuitgegeven handschrift zijn. Hij heeft zich echter vergist. De traktaten van Dirk Philipsz in het bedoelde handschrift hebben alle in het „Enchiridion” eene plaats gevonden.

Thans moge de lezer kennis nemen van de geschriften zelf. Het doel dezer inleiding zal bereikt zijn, als voor de werken van Dirk Philipsz de belangstelling gewekt is die zij verdienen. Reeds in het j. 1552 schreef Gellius Faber, dat een groep van Doopsgezinden zich naar hem noemde, gelijk andere groepen hare namen ontleenden aan Menno, Adam Pastor, of Obbe Philipsz ¹⁾. Heeft Gellius, die de Doopsgezinden vinnig bestreed, eenigszins overdreven, al te scherpe grenslijnen getrokken? Hoe dit zij, dat Dirk Philipsz onder de Nederlandsche voorstanders der Hervorming een man van beteekenis moet geweest zijn, zal beaamd worden door ieder die zich de moeite getroost zijne geschriften te lezen.

1) *Eine antwert Gellij Fabri dener des hilligen wordes, binnen Embden, vp einen bitterhönischen breeff der Wedderdöper.* [Aan het slot, onder quat. k, Bl. iij v:] Gedrucket tho Magdeburg, s. a. [1552], quat. j, Bl. ij v: de eine sy nicht Menno-nisch, de ander Adam Pastorisch, de driidde, Obbisch, de veerde Drickisch etc. — Een exemplaar van dit boekje bevindt zich in de Kön. Hof- und Staatsbibliothek te Munchen. Een afschrift, aanwezig in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam, is door mij gebruikt.

ENCHIRIDION
Oft Bant=
boecyken van de Christe

Iijcke Leere ende Religien, in corte som=
ma begrepen, ten dienste van alle
Liefhebbers der waerheit (door
de ghenade Godts) wt der
heyliger Schrift ghe=
maect, nu nieus ge=
corrigeert ende
vermeer=
dert

Door D. P.

¶ Item om alle Puncten ende Articulen
des gheloofs, midtsaders diuersche
Spruecken ende vermaninghen, in dit
Boecyken begrepen, lichtelijck te vinden
so is hier achter een schoon Register aen
gbemaect ende gedruet. Oock so zijn
de Annotacien op de veerskens
gesteld, alles tot groot
bebulp van den
eenuuldigen
Leser.

1 Tess. 5. c. 19.

Den Gheest en bluscht niet wt, de Prophecien en ver=
acht niet. Proeuet al, ende dat goet is, dat
behoudt. Wydet alle boos=
sen schijn.

¶ Gedruet int Jaer ons Heeren
M. D. 183333.

Ademael veel menschen wt goeder ende Christelijcker meyninge wel begeeren te weten wat wy geloouen, maer veel wt bitterheyt, sommige oock wt lichtueerdicheyt onse ghelooue verspreken, ende doch grondelijck niet en weten, wat wy geloouen, maer spreken daer van, gelijk als de blinde van de verwen, daerom willen wy met de genade Gods, na de leere Petri, eenuuldich ende cortelijck ^a rekenschap ende getuychenis ¹ Petr. 3. b. 15 geuen van onsen gelooue, van onser salicheyt, waer die van daen coemt, van de Doope, van dat Auontmael des Heeren Iesu Christi, wat wy ^b na de gaue ende mate des Geests, ons van Godt geueu) ² Rom. 12. a. 6. daer van houden. Maer wy begeeren door de bermherticheyt Gods, ende door de liefde Iesu Christi van een yegelijck die hem des Christelijcken gheloofs ende des Euangeliums beroemt, dat hy dese onse bekentenisse onpartijch ¹) wil lesen, ende met de heyliche Schrift, als met dat eenige Rechtsnoer, meten ende ordeelen, ende ghedencken de woorden des Apostels, die alsoo seyt: ^c Een knecht des Heeren ² Tim. 2. c. 24 en sal niet kijfachtich zijn, maer Vaderlijck tegen een yegelijck, leerachtich, die den boosen verdraghen mach, die met saechtmoedicheyt straft den wederspanningen, oft hem Godt berou gaue, de waerheyt te bekennen, ende weder te keeren van des Duyuels strick, die van hem ghenangen ²) zijn na zijnen wille.

Och, dat een yegelijck, die hem voor een Christen hout, bysonder die hem een Predicant des Godlijcken woorts beroemt te zijn, also gesint waer, sulcken Apostolischen geest, sulcken Christelijcken aert had, ende zijn verduidicheyt tegen zijne wedersprekers bewijsde, so soude de Christenheyt beter staen, dan sy nv ter tijt doet.

Maer nv en is dat crijten ende dat lasteren, dat ordeelen ende verdoemen, mate noch eynde, ende bysonder buldert ende rumoert tegen ons de gantsche werelt, noemt ons Anabaptistas oft Herdoopers, Swermers ende Keters, ende can openbare boosheyt, ende de verdoemelijke ende dootlijke wercken des vleeschs beter verdragen

1) Onpartijch, *d. i.* onpartijdig.

2) Lees: gheuangen.

dan onsen ghelooue. Nv dat willen wy Godt ende zynen oordeel beuelen ende ouergeven, Maer men lastert ons dan hoemen wil, so weet doch de almachtighe Godt, die een kenner der herten, ende een ondersoecker der nieren is, voor welcken wy oock ons geloofs ende wandels rekenschap moeten geuen, dat wy niet anders en soecken noch begeeren, dan de eere Gods, ende de salicheyt onser

Fol. 2ⁿ. sielen, ende dat alle // door de ghenade Iesu Christi, die een salich-
 Actor. 4. b. 12. maker aller gheloouigher is. En dan segghen noch sommighe, dat
 1 Tim. 2. a. 6. wy de salicheyt door ons eyghen wercken willen vercrijgen, het
 Rom. 11. a. 6. welck so verre van onsen gelooue verscheyden is, als den Hemel
 van der Aerden, want wy gheloouen ende bekennen, dat wy door
 de genade Iesu Christi salich worden, ende door zyn bloet alleen
 de vergeuinge der sonden hebben.

Ende oft wy alsooch sulcke lieden waren, als wy van der ghenade
 Gods niet en zyn, ende yet wat sonder onsen weten, door mensche-
 lijcken blodicheyt ende swacheyt, feylden, soo behoorde noch een
 yeghelijck Christen medelijden met ons te hebben, ende den Heere
 voor ons te bidden, ende ghedencken dat Paulus groote droefheyt
 ende smerte in zyn herte ghedragen heeft, ende heeft begheert

Rom. 9. a. 3. van Christo verbannen te zyn, voor zijne broeders ende vrienden,
 na den vleessche die om Godt iuerden met onuerstant, ende doch
 Exod: 32. aen Iesum Christum niet en gheloofden. Oock soo heeft Moyses
 b. 11. so trouwelijck voor de Israelijten ghebeden, Iae hy woude lieuer
 wt dat Boeck des leuens, van Godt wtgewist zyn, dan God de kinde-
 ren Israels, na zyn voornemen, soo grouwelijck soude straffen, ende
 gantschelijck verwerpen.

Ioan. 3 b. 15. Nv a gheloouen wy doch in Iesum Christum, ende b setten met
 b 1. Petr. gantschen vermogen alle onse hope op zyn ghenade. So en hebben
 1. b. 13 wy oock gheen c gulden Calf ghemaect, noch opgherecht, noch
 c Exod. 32. a. 4 aenghebeden, maer wy eeren den eenighen waerachtighen d leuen-
 1 Tessal. 1. a. dighen God des Hemels ende der e Aerden, ende dienen zynen
 10
 e Actor. 17. d. Sone Iesu Christo, ende en weten van geenem f Afgodt. Daerom
 24
 f 1 Cor. 8. a. 5 so mach ymmers een yegelijck Christen sulcke gedult aen ons wel
 bewijzen, als Paulus aen de ongheloouige Ioden, ende Moyses aen-
 den afgodischen ende afuallighen Israel, ghetoont hebben.

Math. 11. e. 29. Bouen dat alle, so is Iesus Christus een waerachtich ende wtghe-
 1 Petr. 2. c. 11. druct g voorbeelt der liefden, ende verduldicheyt, allen gheloouighen
 van Godt den Vader voorghestelt, die ons met woorden ende wercken

Math. 5. e. 44. gheleert, ende getuycht heeft, dat wy allen menschen liefde ende h
 Luce. 6. c. 29. bermherticheyt sullen bewijzen, ende niemant met onrecht i ordeelen.
 i Math. 7. a. 1. Daerom seyt de Apostel, daer is een j Wetgeuer, die mach salich
 j Iacob. 4. b. 12 maken, oft verdoemen, k wie zijt ghy, die daer eenen anderen
 k Rom. 14. a. 4 ordeelt? Item een l onbermhertich oordeel sal ouer die gaen,
 l Iacob. 2. b. 13.

die geen bermherticheyt ghedaen en heeft. Ende de bermherticheyt beroemt haer tegen dat oordeel.

So wiilen wy nv een yegelijck door dat lijden ons Heeren Iesu Christi gebeden ende vermaent hebben, dat hy niet verder en oordeelt, dan hem beuolen en is. // ^a Want het is verschriekelijck in de *Fol. 3^r.* handen des leuendighen Gods te vallen, ende in zijn oordeel te grijpen. *Dan. 13. c. 23.*

Dit en segghen wy niet tot onser verschooninge, maer tot eens yeghelijcken waerschouwinghe. Want wy zijn door de ghenade des Heeren getroost, om des Euangeliums wille te lijden, al wat ons vanden Heere opgheleyt wordt, verhopē oock aen zijnder bermherticheyt, dat hy ons cracht ende sterckheyt sal gheuen. Wy en achten oock niet, wat de werelt van ons seyt ende houdt, maer wy ondergheuen ons met aller ootmoedicheyt, dat oordeel alle rechte Christenen, voor welcken wy bekennen, ghelijck als Paulus in zijnder verantwoordinghe voor den Rechter bekende, ende sprack: ^b Dat belijde ick v, dat ick nae desen wech, die sy een Secte *Actor. 24. b. 14* noemen, alsoo diene den Godt mijnder Vaderen, dat ick ghelooue alle wat daer gheschreuen staet in de Wet ende in de Propheten. Also segghen wy ooc, dat wy na desen wech, die veel menschen *Deut. 4. f. 35.* voor een Ketterye houden, ende lasteren, also begheeren te dienen *Esaie. 44. a. 6.* den ^c eenighen almachtighen ende leuendigen Godt, ende zijnen ^d *d 1 tessal. 1. a.* Sone Iesu Christo, onsen Heere ende Salichmaker inder eewicheyt ^e *10* ghebenedijt, dat wy gantschelijck gheloouen Mosi, ende de ^f *e Rom. 9. a. 5.* Propheten, Christo ende zijn Apostolen, ende de gantsche heylighe *f Deut. 18. b. 15* Bibelsche ^g Schrift, voor goet ende waerachtich houden, ghelijck *g Rom. 15. a. 4* als men in deser nauolgender Rekenschap ons geloofs ende Bekentnisse, van beyden Sacramentelijcke Teeckenē des Heeren wel hooren sal *2 Tim. 3. b. 16* somen anders die met een reyn onpartijch ende aendachtich herte leset, daer toe gheue de Almachtighe Godt zijn ghenade allen den ghenen, diet begheeren.

A M E N. //

Deut. 4. f. 35.

6. a. 4.

Esaie. 44 b. 6.

2. Cor. 8. a. 5.

12. a. 6.

Ephes. 4. a. 6.

1 Tim. 2. a. 5.

Genes. 1. a. 1.

Eccles. 1. b. 6.

Esaie. 6. a. 3.

Math. 11. d. 15.

e Esaie. 45. c.

21

Ioan. 17. a. 3.

1 Tim. 1. c. 17.

g Esaie. 41. a. 4.

44. b. 6.

Math. 10. d. 28

i Math. 22. d. 36

Psalm. 34. a. 9.

k Exod. 20. a. 2

Esaie. 43. b. 11.

m Hebr. 11. b.

6.

En eersten so gheloouen ende bekennen wy, Dat daer een eenige ^a God ende Heere is, ghelijck als ouer al in der schrift grondelijck veruatet is, ende wtdruckelijck geschreuen staet, Welcke eenighe Godt is een ^b Schepper aller Creatueren, een gewelthebber aller dinghen, een grootmachtich Coninck, een alderhoochste Heere, een God Schadai, dat is een Almachtige, ende een ghenoechsame volheyte aller goeden, een Heere ende God ^c Sebaoth, dat is der Hemelscher heyrsharen, een Heere des ^d Hemels ende der Aerden, een ^e eewich, warachtich, heylich, leuendich, bermhertich, gerechtich, lanckmoedich, goedich, ende alleene ^f goede ende wyse God, ^g de Eerste ende de Laetste, die alle voorgaende, teghenwoordige ende toecomende dinghen weet, die alleene een Verlosser ende Salichmaker is, in dien alleene wy moeten geloouen, dien alleene wy moeten ^h vreessen ende liefhebben, dien alleene wy moeten ⁱ aenbidden ende alleene dienen, op dien alleene wy moeten hopen ende ^j betrouwen, dien alleene wy voor onsen ^k God ende Heere moeten houden ende bekennen, in dien alleene wi onse ^l salicheyt moeten setten, ende van hem alleene ^m vergeldinge verhoppen. Hem alleene sy eewich lof ende prijs inder eeuwichheyt, Amen. //

Fol. 4^r.

Dese eenige God ende Heere is, ende blijft een eenige God ende Heere, van eewicheyt tot inder eewicheyt, ende heeft na zijnder aert, eygenschap, ende werckinge veel Namen int Oude Testament, mit welcke hi genoemt wort, Maer int Nieuwe Testament wort hy eygentlijck van Iesu Christo seluer wtgesproken, ende ghenoeemt, de Vader, Sone ende heylige Geest, met welcke drie namen dat gansche Godtlijke weesen (so vele mogelijck ende den menschen begrijpelijck is) vanden Heere seluer wtgesproken wort, In welcke drie namen ooc de Heere den Apostolen de gheloouigen te doopen, bevolen heeft, Waar wt claerlijck te verstaen is, dat dese drie voorgenoemde namen, den eenigen, almachtigen ende leuendigen Godt in zijnen Godtlijcken weesen onderscheydelijck wtspreken.

Math. 28. c. 19.

Den Vader bekennen wy voor den ewigen Godt ende hemel-
schen Vader, die daer is een selfstandich ^a wesen aller dinghen,
van welcken alle, wat daer is, zijn weesen heeft, een ^b Fonteyn
alder goeden, van welcken alle wat ghoet is, zijn afcoemst ende
oorspronck heeft, Iae wt welke zijn eenigen geboren Sone Iesus
Christus, van begin ende van ^c ewicheyt, Godlijk ende onwt-
sprekelyk geboren is, ende de heylige Geest wtgaet. Daerom hy
oock een Godt ende ^d Vader ouer alle is, de Eerste ende de Laetste,
de ^e alderhoochste God, de almachtighe ^f Schepper, Gewelthebber,
^g Gubernatuer, die op zynen Throon sittet, een regerende Godt
ouer allen, die daer ^h leeft van ewicheyt tot ewicheyt, ende zijn
natuer, aert ende eyghenschap is selfstandicheyt, almachticheyt,
onsterflicheyt, onwandelbaerheyt, ewich Leuen, // sterckheyt,
cracht, ⁱ wijsheyt, waerheyt, heerlicheyt, gerechticheyt, trouwe,
^j liefde, vriendelicheyt, goetheyt, bermherticheyt, ^k lancmoedicheyt,
saechtmoedicheyt ende alle duechde, Alsoo bekennen wy den ewigen
Godt, ende Vader in zynen Godlijcken weesen, in zijner werkinghe,
natuere, aert, ende eyghenschap.

^l Den Heere Iesum Christum bekennen wy voor den eerste ge-
boren, eenige geboren, ende eygen Sone des almachtigen Vaders
ende des leuendigen Gods, ende gheloouen, dat in den selfden
eenighen Iesu Christo twee natueren zijn, eene Godtlijke, ende
eene menschelijke natuere. Na der godlijcker natuere is hy dat
Woort, van welcken Ioannes also schrijft: ^m In den beginne was
dat Woort, ende dat Woort was by God, ende God was dat Woort,
dat was inden beginne by God. Alle dingen zijn door dat selfde
ghemaect, ende sonder dat selfde en isser niet gemaect, watter
ghemaect is, etcet. Nae der selfder Godlijcker natuere is hy oock
de ⁿ Wijsheyt Gods, de Waerheyt, ende dat ^o Leuen, de eerste
geboren, ende begin der ^p Creatueren Gods, ^q een schijnsel des
ewighen Lichts, een ^r euenbeelt des onzichtbaren Gods des Vaders,
ende zijns weesens, een onbeulecte spiegel der godlijcker claecheyt,
ende een beelt zijnder goetheyt, die in den beginne by den Vader
in ^s godlijcker gestalt, heerlicheyt, ende claecheyt was.

Maer met zijne menschelijke natuere begeeft het hem also, dat
dit voorgemelde woort, welke in den beginne was by Godt, ende
Godt was dat Woort, dat selfde is vleysch gheworden, als Ioannes
seyt. Maer hoe dit gheschiet is, beschrij-//uen ons die ander Euan-
gelisten also, dat de heylige Gheest in de Ionckfrou Mariam ge-
comen is, ende de cracht des Alderhoochsten haer ouerschenen
heeft, waer door sy swanger is geworden, ende wat in haer ont-
fangen is, dat is vanden heyligen Geest, ende wat wt haer geboren
is, dat is een Sone des Alderhoochsten genoemt, welke is Iesus

Ephes. 3. c. 15.
1. Cor. 8. a. 5.
Exod. 3. c. 14.
Ierem. 2. b. 10.
Iacob. 1. b. 18.
Miche. 5. a. 1.
Ephes. 3. c. 15.
Esaie. 44. a. 4.
f Genes. 1. a. 3.
g Psalm. 18. a.
10
Esaie. 40. b. 10.
Deut. 32. f. 40.
Esaie. 44. e. 24

Fol. 4^r.

Iacob. 1. a. 5.
j 1 Ioan. 4. c. 16
Psalm. 103.
a. 10
Ephes. 4. a. 6.

Ioan. 1. b. 14.
Col. 1. b. 15.
Rom. 8. d. 32.
Hebr. 1. a. 2.

Ioan. 1. a. 1.

1 Cor. 1. d. 29
Ioan. 14. a. 6.
p Col. 1. b. 15.
q Hebr. 1. a. 3.
Rom. 8. d. 29.

Ioan. 17 a. 5.
Phil. 2. a. 6.

Ioan. 1. b. 14.

Fol. 5^r.

Luce. 1. c. 31.
Math. 1. c. 19.

Esae. 53. a. 1. Christus onse Heere. Ende nae dese zijne menschelijke natuere, so
 Phil. 2. a. 5. is hy een ^a knecht zijns vaders om ons te dienen totter salicheyt,
 Hebr. 3. a. 1. van den vader geseynt, onse ^b Apostel ende hooghe Priester, onse
 6. d. 20. ^c Meester ende ^d Propheet, onse Coninck ende Messias, onse ^e Ver-
 c Math. 23. a. 7. lossen ende Salichmaker, onse ^f Middelaer ende Aduocaet, onse
 d Deut. 18. b. 15. ^g Voorbidder ende Versoener, onsen ^h Vredemaker ende ⁱ genaden-
 e Col. 1. b. 22. stoel voor God den Vader, de ^j Herder ende Bisschop onser sielen.
 2. b. 14. Ende wat de heylige Bybelsche schrift noch meer daer van tuycht.
 f 1 Ioan. 2. a. 1. So bekenen wy nv in Christo Iesu dese beyde natueren, ende
 g Ioan. 17. *. van wegen deser beyder natueren, so heeft hy ooc verscheyden
 h Eph. 2. c. 13. namen: Want op veel plaetsen der Schrift, so wel int oude als int
 i Exod. 25. b. 13. nieuwe Testament wort hy ^k Godt ende Heere genoemt, ende met
 Hebr. 9. a. 5. andere namen meer, die niemant toe en comen, noch gegeuen
 j Ioan. 10. a. 11. mogen worden, dan God alleene. Wederom na zijnder mensche-
 1. Petr. 2. c. 25. lijker natuere, nae zijnen dienst, ampt, ende werck, soo wort hy
 Rom. 9. a. 5. genoemt een ^l mensch ende een knecht, ende heeft veel meer andere
 1. Ioan. 5. a. 1. namen, die zijne menscheyt ende knechtschap, zijn ampt ende werck
 Hebr. 1. b. 8. eygentlijk betuygen. Nochtans so is hy beyde nae zijnder godtheyt
 Psalm. 45. b. 7. ende menscheyt, nae den geeste ende vleesche, eene Iesus Christus,
 102. d. 24. *Fol. 5^r.* God ende mensch // in eenen persooone, ende beyde isset waer in
 Esae. 42. a. 1. hem, dat hy met zijnen Vader een is, eens Godlijcken weesens,
 Phil. 2. a. 5. in der heerlijcheyt, maiesteyt, ende werckinghe van hem onuer-
 Ioan. 14. a. 9. scheyden. Daerom moeten in zijnen naem haer buygen alle knien,
 Math. 28. c. 19. in den Hemel, op der Aerden, ende in der Hellen, alle tongen
 Phil. 2. a. 10. moeten hem louen, alle volcken moeten hem prijzen, voor hem neder
 Psalm. 97. a. 7. valen ¹⁾, Ia hy wort van alle Engelen aengeboden, ende van alle
 Ephes. 1. c. 20. Creatueren inden Hemel ende op Aerden met Godtlijcker eere,
 Hebr. 1. b. 6. ghelijck zijn Vader recht gheeert.
 Ioan. 8. c. 28. Oock isset waer in hem, dat hy een ^m mensch is: Ia onse ⁿ broeder,
 n Hebr. 2. c. 17. ons in allen ghelijck, wtgenomen de sonde, ende alle sondelijke
 5. a. 2. aert, Want hy is gantsch onschuldich ^o onbeulect, reyn ende heilich,
 Exod. 12. a. 5. die van ^p geender sonde geweten en heeft, ende geen ^q bedroch
 p 2. Cor. 5. c. 21. is in zijn mont geuonden. Hy en is oock niet van der Aerden
 q 1. Petr. 2. c. 22. ende Aertsch, ghelijck als wy zijn, maer hy is vanden Hemel ende
 Ioan. 3. b. 11. Hemelsch, als daer geschreuen staet: Wie vander Aerden is, die
 is Aertsch, ende spreekt vander Aerden: Maer wie van den Hemel
 is, die is bouen al, ende wat hy gesien ende gehoort heeft dat
 1. Cor. 15. c. 47. tuyget hy. Item, de eerste mensche is vander Aerden ende Aertsch,
 De anderde is de Heere selue vanden Hemel. Item, Ick ben dat
 Ioan. 6. f. 51. leuendich broot van den Hemel gecomen, Wie van desen broode eten
 sal, die sal leuen inder eewicheyt, Ende dat broot dat ick gheuen

1) Lees: vallen.

sal, is mijn vleesch, welcke ick gheuen sal voor dat leuen der Werelt.

Item, Melchisedech de Coninck van Salem, ende een Priester des Alderhoochsten; die wort van den Apostel, in den E-//pistel *Fol. 6^r* totten Hebreen beschreuen, te wesen sonder Vader, sonder Moeder, sonder gheslacht, sonder begin der dagen, ende sonder eynde des leuens, ende een Priester inder eewicheyt. Welcke woorden eygentlijk niet op den figuerlijcken Melchisedech mogen beduydet worden, maer men moetse verstaen op Iesum Christum, den Soone des alderhoochsten Gods, onsen eenigen hoogen Priester, na de ordeninge Melchisedechs. Want die is een Coninck der gerechticheyt ende des vredes, die selfde en heeft noch beghinsel der dagen, noch eynde des leuens. Want hy is de A. ende O. dat is de Eerste ende de laetste. Oock soo en heeft hy noch Vader noch Moeder, noch geslachte op aerden, gelijc andere menschen, maer hy is van Godt wtgegaen, in der Maget Maria van den heyligen Gheeste ontfangen, ende wt haer een Sone des Alderhoochsten geboren, een wonderbaerlijk Kint, bouen aller menschen natuer ende verstant.

Wie nv dese, ende diergelijcke spruecken der Schrift recht aemeret ende verstaet, die sal lichtelijk daer wt bekennen het onderscheyt tusschen Iesum Christum ende ons, niet alleene na zijnder Godheyt, maer oock na zijnder menscheyt.

Den heyligen Geest bekennen wy voor den ewigen ende ^a eenigen heyligen Geest, die een Gheest beyde des ^b Vaders ende des Soons is, een Gheest der waarheyt, ende alder Hemelscher wijsheyt, ende alles Godtlijcken verstants, een ^c wtdeylder des geloofs, ende alder geestelijcker gauen, een Trooster der conscientien, door welcken alle Christenen God bidden, ende roepen Abba Vader, door welcken sy Iesum Chri-//stum een Heere recht noemen, door welcken sy geloouen, ende op haren gelooue tot eenen lijf gedoopt worden, met welcken sy bezeghelt zijn, ende worden, in den dach der verlossinge, door welcken oock Iesus Christus noch rechteuoort in zijnder gemeynthe regeert, van welcken de Leeraers om te prediken dat Euangelium wtgeseynt, Bisschoppen ende Herders, om de Gemeynthe Gods te weyden, ingheset worden: Want die is de Paracletus, van welcken Christus tot zijn Apostolen gesproken heeft, seggende: Ick wil den Vader bidden, ende hy sal v eenen anderen Trooster geuen, den Geest der waarheyt, welcke de werelt niet en mach ontfangen, want sy en siet hem niet, ende en kent hem niet, maer ghy kent hem, want hy blijft in v, ende sal in v zijn, Die sal v alle dinck leeren, ende sal v verclaren alle het ghene, dat ick v geseyt hebbe.

Alsoo leert ende regeert de heylighe Geest, die Christelijcke Ghe-meente, die daer is een gemeenschap der Heylighen, dat is der geloouigen, ende nieuwe geboren kinderen Gods, in welcke ghemeenschap

1 Cor. 12. a. 3

b Ioan. 14. c. 26

16. b. 7.

Sap. 1. a. 5.

1 Cor. 2. b. 10

Rom. 12. a. 3.

1 Cor. 12. a. 4

Ioan. 15. c. 26

Rom. 8. b. 15.

Fol. 6^v

Math. 28. c. 19

1 Cor. 12. b. 13

Ephes. 4. a. 4.

Actor. 20. d. 28

Ioan. 14. b. 16

is vergeuinge der sonden (door dat bloet Iesu Christi) Ende inden
 1 Cor. 15. f. 51 a laetsten dage sullen alle menschen, die gherust zijn vanden doot,
 1. Tessal. 4. c. 15 door de cracht Gods verweest worden, die vroomen tot den eewighen
 Math. 24. c. 31. leuen, maer de boosen tot die eeuwighe verdoemenisse.
 Ioan. 5. c. 28. 2 Cor. 5. b. 10

Alle dit, ende wat noch meer in de heylige Bibelsche Schrift,
 van God den Vader, ende van zijnen eenigen gheboren Sone Iesu
 Christo, van zijnen heylighen Gheest, ende van die andere voorberoerde
Fol. 7r. Articulen ons Christelijcken gheloofs // besloten ende ghegront is
 (welcke hier alle te verhalen, veel te lanck waer) daer toe alle
 wat oyt daer van door eenige Godvruchtighe ende Christgelooouige
 wt Godlijcker waerheyt recht gheleert ende besloten is, ende noch
 geleert ende besloten mach worden, daer zijn wy niet teghen, maer
 dat altemael consenteren wy, met dat alle stemmen wy, sulckes
 alle gheloouen wy van gantscher herten, Ia onse grootste roem
 ende vruechde, is die reyne ongetwijfelde kennisse Gods des Vaders,
 ende des Heeren Iesu Christi, die door de verlichtinge des heyligen
 Geests in een recht ghelooue ende verstant in onsen herten inge-
 beelt is: Wy verhopē oock ganschelijck, dat wy met dese onse
 bekentenis, so vele die articulen onses gemeynen Christelijcken ge-
 loofs aengaet, eenen yegelijcken goetwilligen ende verstandigen ghe-
 noech doen. Daerom so en willen wi oock niet meer daer van schrijuen,
 Maer om dat wy van sommige seer beschuldicht ende ghelastert
 worden, recht als oft wy ons seluen rechtueerdigen wouden, ende
 sochten onse salicheyt in eenighen wercken ende teeckenē (diemen
 Sacramenten noemt) so willen wy door Gods genade onse belij-
 dinghe cortelijck doen, waer voor wy ons seluen
 houden, ende waer door wy
 verhopē salich te
 worden.

* *

Onse bekentenisse van-
der scheppinge, verlossinge, ende
salichmakinghe des
mensen.

Fol. 7^r.

V^{VI} geloouen ende bekennen, dat God de almachtige Heere ende
a Schepper aller Creatueren, den menschen int beginsel tot zijnen
beelde ende na zijn gelijckenis, ia totten eewigen leuen geschapen
heeft, maer de mensche en is in zijnder eerster scheppinge niet
gebleuen, maer hy heeft des Heeren gebot ouer getreden, waer door
hy met alle zijn nacomelingen inde verderuinge ende b verdoemenisse
gecomen zijn, sy zijn alle sondaers ende des sondigen aerts geworden,
Daerom houden wy ons, van wegen onser eerster vleeschelijcker
geboorte, niet anders dan de Apostel seyt: c Wy waren wt natueren
kinderen des toorns, gelijk als de andere. Daer toe bekennen wy
wt de wet Gods wat arme sondaers wy van ons seluen zijn, hoe
dat in onsen vleesche niet goets en woont, hoe dat wy alle onder
den vloeck des Wets waren begrepen, onder de sonde besloten, ende
met onse sonden de straffe Gods wel dickmael verdient hebben.

Maer daer tegen troosten wi ons der genaden Gods ende des
Heeren Iesu Christi, ende gheloouen den Euangelio, namelijk, dat
Godt de hemelsche Vader wt zijne grondeloose bermherticheyt, ons
zijnen eenighen gheboren Soone Iesum Christum, tot eenen verlosser
ende salichmaker ghegeuen heeft, welcke alle gherechticheyt Gods
voor ons veruult, al-//le onse d sonden wech genomen, den e toorn
des Vaders gestilt, f vrede tusschen God ende ons ghemaect, den
g Satan, de werelt, helle ende doot ons ten besten ouerwonnen
heeft, etc. Want hy is dat beloefde Saet, h dat der Slangen Cop
vertreden heeft, i dat Saet der gebenedijdinge, in welcken gesegent
zijn ende worden alle geslachten der aerden, die in zijnen Name
geloouen. Hy is de warachtige Messias onse Coninck, j ende hooge
Priester, die met den eenigen heyligen offer zijns lijfs ende bloedts,
zijn volck met Godt k versoent heeft. Hy is den l Throon der
genaden, ons van Godt geset, daer door wy tot Godt comen, ende
m eenen vryen toeganck tot hem hebben in den heylighen Gheest:

Genes. 1. d. 27.
4 Esdr. 6. f. 54
Genes. 2. b. 7.
Sapient. 2. d. 23.
Ephes. 4. c. 12.
Rom. 5. b. 12.

Ephes. 2. a. 3.
Rom. 3. b. 20.
7. b. 7.
Gal. 3. b. 13.
Deut. 27. b. c.

Ephes. 2. a. 4.
Marc. 1. b. 15.
Ioan. 3. c. 16.
Col. 1. b. 20.
Rom. 8. a. 3.
Ioan. 1. a. 11.
Fol. 8^r. 1)
1. Ioan. 3. a. 5.
e Col. 2. b. 13.
f Rom. 5. a. 1.
Ephes. 2. a. 4.
g Math. 12. c. 29
Genes. 3. b. 15.
i Genes. 12. a. 3. 22. c. 18.
Ioan. 11. c. 25.
j Hebr. 5. a. 1.
9. b. 11.

1) Verbeterd uit „Fol. 15.”

a Leuit. 25. b. 9 a Hy is den Hoorn ons salicheyts, de hope onser salicheyt, ende
 Luc. 1. f. 64. in summa onse eewighe b leuen: Want ons en is geen en anderen
 Ioan. 3. c. 16. c Naem gegeven onder den Hemel, in welken wy mogen salich
 c Aestor. 4. a. 12 worden, dan in zijnen Naem alleen.

Ioan. 1. 3. 4. 6 Maer dat middel, waer door wy de ghenade Godts, in Christo
 7. 8. 9. 12. Iesu ons verschenen, die ware gerechticheyt, heylicheyt ende
 Marc. 16. salicheyt in hem ende door hem begrijpen ende vercrijghen, is een
 Rom. 3. 4. 5. rechtschapen d geloof, dat wy van gantscher herten gheloouen, ende
 Galat. 3. 5. wt Gods woort door den heyiligen Geest dat gantsch gewis zijn,
 Hebr. 11. dat Iesus Christus met alle zijn hemelsche goeden ons toecoemt,
 Col. 1. a. 4. onse e Verlosser ende Salichmaker is, dat wy door hem f vrede
 fEphes. 2. c. 13. met Godt hebben, Kinderen ende Erfgenamen Godts geworden
 Rom. 5. a. 1. 8. b. 16. zijn. Want soo seyt de Apostel Paulus, namelijk, dat Godt
 Ephes. 1. a. 4 zijn.

Fol. 8^r. ons vanden beginne lief ghehadt heeft, door // welcke zijn eewighe
 liefde hy ons totter salicheyt voorsien ende vercoren, tot kinderen
 verordineert ende beroepen heeft in Iesu Christo, ende maect ons
 Rom. 3. c. 25. rechtueerdich wt genade sonder verdienst, door de verlossinge die
 door hem geschiet is, ende heeft ons den selfden voorgesteld, tot
 eenen Ghenaden stoel door dat gelooue in zijnen bloede, ende
 heeftet alle onder de sonde besloten, op dat hy alleene rechtueer-
 dich sy, ende rechtueerdich make de ghene, die daer is vant ge-
 looue in Iesum Christum.

Maer sulcken ghelooue is een werck Gods in de menschen, waer
 2. Petr. 1. a. 4. door hy inwendich verandert ende vernieut wort, ia der Godlijcker
 Hebr. 3. b. 14. natueren, des Christelijcken wesens, des heyiligen Geests, ende des
 Rom. 5. a. 1. eewigen leuens deelachtich wort. Daerom brengt dat ghelooue de
 1. Ioan. 3. a. 3. warachtighe Godlijcke g gerechticheyt met hem, ende maect den
 mensche geestelijck, ende tot hemelschen dingen ghesint, begeerich,
 2. Tim. 3. b. 15 ende h gheschiet tot allen goeden wercken.

Dit alle begrijpt ende veruat die Apostel totten Ephesien met
 Ephes. 2. a. 4. corten woorden, ende seyt: i Godt die daer rijc is van bermher-
 ticheyt, door zijn groote liefde, daer hy ons mede lief gehadt heeft,
 doen wy doot waren in de sonden, heeft hy ons met Christo leuen-
 dich gemaect (want wt genade zijt ghy salich geworden) ende
 heeft ons met hem opgheweet, ende met hem in dat hemelsche
 wesen gheset in Christo Iesu, op dat hy soude thoonen inden toe-
 comenden tijden, die oueruloeyende rijdommen zijnder genade met
 zijne vriendelijcheyt ouer ons door Christum Iesum, want wt ge-
 Fol. 9^r. nade zijt ghy salich geworden, door // den gelooue, ende dat selfde
 niet wt v, het is Gods gaue, niet wt den wercken, op dat hem
 niemant en beroeme. Want wy zijn zijn werck geschapen in Christo
 Iesu tot goede wercken, die God bereyt heeft, dat wy daer in
 wandelen souden.

Wt dese woorden ist claer, hoe dat het ghelooue een werck ende een gaue Gods is. Maer wt sulcken ghelooue coemt de liefde, gelijc Paulus seyt: De ^a hoofdsomma des ghebots is, de liefde van reynen herten, ende van goeder conscientien, ende van ongheneuysden ghelooue, etc. Maer wt dese liefde volgen de goede wercken, gelijc de Apostel betuycht met dese woorden. ^b In Christo Iesu en ghelt noch besnijdinge noch onbesnijdinghe, maer het gelooue, dat door de liefde weret. Daerom die haer des geloofs sonder liefde ende goede wercken beroemen, haren roem is valsch, haer ghelooue is ydel, ia het zijn recht de lieden, vanden welcken de Heere inden Euangelio seyt: ^c Veel sullen tot my segghen inden ionesten dach: Heere, Heere, en hebben wy niet in uwen naem ghepropheteert? En hebben wy niet in uwen naem de Duyelen wtghedreuen? En hebben wy niet in uwen naem veel daden gedaen? Dan sal ick haer bekennen: Ick en heb v noch noyt gekent, wijet alle van my ghy quaetdoenders. Daer mede coemt Paulus ouer een, ende seyt: Den onreynen ende ongeloouigen en is niet reyn, maer onreyn is beyde haren sin ende conscientie. Sy segghen sy bekennen Godt, maer met de wercken verloochen en sy dat, nademael sy die zijn, aen welke God eenen grouwel heeft, si zijn ongehoorsaem ende tot alle goede wercken ongeschiet. // Desgelijcken straft de Apostel Iacobus alle die, die haer des geloofs beroemen, ende hare gelooue met de wercken niet en bewijzen. Nochtans soo en verlaet hem dat ghelooue op geen were noch Sacrament, maer op Iesum Christum alleen, vertroost hem zijnder genade ende zijn verdienst, etc.

Rom. 13.b.8.
1. Tim. 1. a. 5.

Galat. 5. a. 6.

Math. 7. b. 22.

Titum. 1. b. 15

Fol. 9^r.

Iacob. 2. b. 14.

Rom. 3. c. 24.

Ephes. 2. a. 4.

Daerom bekennen ende geloouen wy besluytelijck alsoo, dat wy door de ghenade ons Heeren Iesu Christi salich worden. Maer dese salicheyt begripen wy met dat gelooue dat Godt in ons weret door zijnen heyligen Geest. Maer door den gelooue bekennen wy de liefde Gods ons Hemelschen Vaders ende des Heeren Iesu Christi, wat hy om onser salicheyt wille al gedaen heeft. Maer wt de kennisse der liefden Gods ende der weldaden ons Heeren Iesu Christi ontspringt de liefde in onse herten, dat wy Godt lief krijgen ende hebben, om de oueruloeyende liefde wille die hy aen ons getoont heeft in Christo Iesu. Maer wt sulcke liefde die in onse herten aangesteken is door den heyligen Geest, begeeren wy in onser swachheit de geboden ons Heeren Iesu Christi te onderhouden, gelijc hy seluer tot zijne Iongheren seyt: ^d Hebt ghy my lief, so hout mijn gheboden. Item wie my lief heeft, die sal mijn woorden houden, maer wie my niet lief en heeft, die en hout ooc mijne woorden niet.

1.Ioan. 4.b.16

Esaie. 53. a. 8.

1.Ioan.4.c.19.

Ioan. 3. c. 16.

Rom. 8. a. 1.

Ioan. 14. b. 21

Maer nv ist ommogelijck datmen gelijck onderhouden can Gods ende der menschen geboden: Want God ende de werelt zijn teghen

Math. 15. a.

2. Cor. 6. c. 15. malcanderen: ^a Christus ende Belial en comen niet ouer een.

Daerom so yemant Godt wil dienen, die moet de werelt verlaten, Math. 6. c. 24.
Luce. 16. b. 13

Fol. 10^r. so yemant Christo wil // aenhangen, die moet den Satan versma-
Gal. 1. b. 10. den. Wt dier oorsake seyt Paulus, ^b dat hy niet een knecht Christi
Iacob. 4. a. 4. en ware, so hy den menschen behaechde: ^c Want de vrientschap
1. Ioan. 2. c. 15 deser werelt, is een viantschap Gods, ende soo wie der werelt
vrient wil zijn, die moet Godts viant worden, als de Apostel Iaco-
bus seyt. Dat selfde seyt ooc Christus inden Euangelio, te weten,

Luce. 16. c. 15. ^d dat al wat hooch by den menschen gheacht is, dat is eenen
grouwel by Godt. Ende dat is de oorsake, waerom dat wy niet

Math. 15. a. gesint en zijn, der menschen insettingen die tegen Christum zijn,
1. cor. 10. b. 14 allen valschen Godsdienst, ende Afgoderie, alle Ceremonien ende
Dienst der Roomscher Kercken, met de werelt te onderhouden,
maer wy begeeren in onser eenuoudicheit recht ende slecht by

Ephes. 2. c. 19. der leere ende exempel Iesu Christi te blijuen, ende na dat voor-
1. Petr. 2. c. 21. beelt der eerster Apostolischer Kercken ons te rechten, soo vele
ons de Heere ghenade gheeft. Ende nademael wy dan ten eersten
sulcken misbruyck beyde der Doope ende des Nachmaels Iesu Christi,
sulcken verachtinge ende ouertredinge der Godlijcker Ordinantien,
by den Papisten ende anderen beuinden, soo en connen wy sulcke niet

consenteren noch gebruycken, maer

bekennen van beyde Teecken

oft Sacramenten ons Hee

ren Iesu Christi als

hier volcht.

* * *

//

Vander Doope ons
Heeren Iesu Christi.

Fol. 10^v.

VVI houden ende belijden dat daer een Christelijcke Doope is,
die inwendich ende wtwendich moet geschien, inwendich met-
ten ^a heylighen Geest ende vier, maer wtwendich met water, Math. 3. b. 11.
^b inden naem des Vaders, ende des Soons, ende des heylichen Geests. Marci. 1. a. 8.
De Doope des Geests wort van Christo Iesu seluer den boetueer- 11. d. 29.
digen ende geloouigen toegedient, gelijc Ioannes de Dooper seyt. Luce. 3. c. 16.
^c Ick doope met water tot boete, maer die nae my coemt is stercker b Math. 28. c.
dan ick, den welcke ick niet weerdich en ben zijn schoenen te 19
dragen, die sal ^v met den heylichen Geest ende met vier doopen. Math. 3. b. 11.
Dit selfde verhaelde Christus zijnen Apostolen, ^d doen hy haer Luc. 24. b. 20
beual niet van Ierusalem te wijcken, maer te wachten op de ^e be-
lofte des Vaders, die ghy (sprac hy) van my gehoort hebt. Want Actor. 1. a. 4.
Ioannes heeft met water gedoopt, maer ghi sult met den heylichen e Joel. 2. f. 28.
geest gedoopt worden, niet lange na desen dagen. Dat heeft Iesus
daer op gesproken, dat sy ontfangen souden den heylichen Geest Ioan. 20. c. 22
vanden Vader inden Hemel, ende ^f aengetogen worden met de Actor. 1. a. 8.
cracht wter hoochte, gelijc op den ^g Pingsterdach geschiede, doen g Actor. 2. a. 1.
Christus haer sandt de belofte des Vaders, ende sy alle met den
^h heylichen geest oueruloedelijc begaeft worden. Also worde oock Ioel. 2. f. 28.
ⁱ Cornelius met alle de gene die in zijn huys vanden Apostel Petro Act. 10. e. 44.
de woorden des leuens, dat Euangelium Iesu Christi hoorden ende
aennamen, met den heylichen Geest, van bouen neder ge-//doopt, Fol. 11^r.
welcke ymmers geen mensch en dede, maer de Heere Iesus
Christus seluer.

Maer de wtwendige doope des waters die een getuychenis der
geestelijcker doope, een bewijsinge des waerachtighen berous, ende Actor. 2 d. 38.
een teecken des geloofs in Iesum Christum is, die wordt wt dat 8. b. 11.
beuel des Almachtighen Vaders ende zijn Soons Iesu Christi ende Math. 28. c. 19.
zijns heylichen Geests, ende inden naem des selfden eenigen Gods, Marc. 16. b. 15
van eenen Sentbode ende Dienaer des Heeren, in dat Ampt ende
inder cracht des Geests, toegedient, den genen, die berou haerder Actor. 2. e. 41.
sonden hebben, haer beteren, dat Euangelium geloouen, hare Marc. 11. d. 29.
16. b. 16.

Actor. 8. b. 11. gelooue bekennen, daer op ^a begeeren gedoopt te worden, haer
 Actor. 16. c. 33 willich God offeren ende begeuen, tot eenen dienst der gherech-
 ticheyt, iae tot eender knechtschap Gods, ghemeyschap Iesu Christi
 ende aller Heylighen.

Dit wort wt de woorden, met welcke Christus de doope ingeset
 heeft, claerlijc verstaen: Want in Matheo spreekt Christus tot zijn
 Math. 28. c. 19. Apostolen alsoo: ^b Leert alle volcken, dooptse inden name des
 Vaders, ende des Soons, ende des heyligen Geests, leertse onder-
 Marc. 16. b. 15. houden al wat ick v beuolen hebbe. Marcus settet also: ^c Predict
 dat Euangelium alle Creatueren, wie daer gelooft ende ghedoopt
 wort, die sal salich worden, maer wie niet en gelooft, die sal ver-
 doemt worden.

In dese woorden des Heeren is volcomelijc begrepen de orde-
 ninghe ende insettinghe des Christelijcken Doops, ende al wat totter
 1. Cor. 1. c. 19. volcomenheyt deser Goddelijcker ordeninghe dient ende daer by
 e Ioan. 15. b. 15 behoort. Want Christus is de ewige ^d wijsheyt des Vaders, die
 16. d. 29.

Fol. 11^r. alle dingen ^e volcomelijc // ende claerlijc ingeset ende wtduckelijc
 Ioan. 1. a. 9. geboden heeft, nademael hy een ^f licht ende Salichmaker aller
 1. Ioan. 1. a. 5. menschen, ^g vanden Hemel neder gecomen is. Daerom ist onweder-
 g Ioan. 3. a. 2. sprekelijc, dat de ordeninge des Heeren vander Doope, in de
 weynige voorgesproken woorden, volcomelijc begrepen is, ende
 alle die een rechte Doope ontfangen hebben, die na deser Christe-
 lijcker ordeninge gedoopt zijn, dat is, die op haren ghelooue de
 Marc. 16. b. 15. Doope ontfangen, ende aenghenomen hebben. Want Christus heeft
 met wtgedruckte woorden de leere des Euangeliums, ende dat
 ghelooue voor de Doope ingheset ende beuolen. Nv en mach ymmers
 Deut. 4. a. 2. dese Schrift niet ghebroken worden, ende ^h men moet den woor-
 Galat. 1. b. 8. den Godts niet toe setten noch afnemen, Ia de ⁱ minste letter
 ende tittel des Euangeliums en mach niet vergaen noch verandert
 worden. Daerom so moet oock dese ordeninge ende insettinghe des
 Esaie. 40. a. 8. Heeren van der doope onuerandert blijuen: Want het is ^j Gods
 1. Petr. 1. d. 25. woort, dat inder ewicheit blijft.

Dit is de rechte onwanckelbare ordeninghe ende insettinghe des
 Math. 28. c. 19. Heeren, aengaende der Doope, ghelijc de woorden Christi bouen
 Marc. 16. b. 15. aengetogen wt beyde Euangelisten, claerlijc mede brenghen ende
 betuyghen, namelijc, dat de leere des Euangeliums voor ende na
 der Doope gedreuen moet worden, op dat een yegelijc wt de leere
 des Euangeliums, door de genade Gods, tot dat rechte ghelooue
 Actor. 2. d. 38. comen mach, ^k ende op zijn gelooue gedoopt mach worden, zijn
 3. b. 11. berou ouer de sonde, ende zijn ghelooue daer mede te bewijsende.
 Daer na moet hy noch alle tijt Godts woort hooren, ende hem

Fol. 12^r. beulijtighen alle ghe-//boden des Heeren Iesu Christi te onderhou-
 Mat. 28. c. 19. den. Want alsoo seyt Christus tot zijn Apostolen: ^l Leertse (de

geloouighe ende ghedoopte) onderhouden alle wat ick v gheboden hebbe.

Dese ordeninghe ende insettinghe des Heeren vander Doope, is alsoo vanden Apostolen ordentlicke ende met gantscher neersticheyt, sonder toedoen ende afbreken, onderhouden, ghelijck als in het Werck ¹⁾ der Apostolen ouer al wel ghemeret wort, ende daer wt bewijselijc is. Want ten eersten, so heeft de Apostel Petrus den Ioden, als sy vraechden wat si doen soudē, gheantwoort: ^a Betert Actor. 2. d. 38. v ende een yeghelijck laet hem doopen inden naem des Heeren, tot vergheuinghe der sonden, ende ghy sult ontfangen de gaue des heylighen Gheests, etc.

Item als de Camerline door de aenwysinge ende leere Philippi, totten ghelooue was ghecomen, ende van hem begeerde ghedoopt te worden, sprac hy tot hem: ^b Ghelooft ghy van gantscher herten, Actor. 8. d. 36. so macht wel geschieden. Ende als de Camerlinck zijn gelooue in Iesum Christum den Sone Gods bekende, soo heeft hem Philippus op de belijdinghe zijns gheloofs ghedoopt.

Item doen Petrus int huys Cornelij Iesum Christum predice, ende de woorden des leuens sprack, so viel de heylige Gheest op alle de ghene, die sulcks aenhoorden. Doen sprack Petrus: Can Actor. 10. c. 47 oock yemant dat water keeren, dat dese niet ghedoopt en worden, die den heylighen Geest ontfanghen hebben gelijc als wy? Ende hy beualse te doopen inden naem des Heeren. //

Item ^c Paulus ende Silas hebben dat woort des Heeren den Fol. 12^r. Stockmeester, ende alle den genen, die in zijnen huysen waren, Actor. 16. c. 33. gepredict. Daer na liet hem de Stockmeester also haest doopen, ende verblijde hem, dat hy met zijnen gantsen huysen aen God geloouich gheworden was.

Item Paulus heeft sommige Longeren tot Epheso geuonden, tot welcke hy sprac: ^d Hebt ghy den heylighen Geest ontfangen, doen Actor. 19. a. 2 ghy gheloouich geworden zijt? Sy spraken tot hem: Wy en hebben ooc noch noyt gehoort, ofter eenen heylighen Geest is. Ende hy sprac tot haer: Waer zijt ghi dan op gedoopt? Sy spraken: Op Ioannis doopsel. Maer Paulus sprac: Ioannes heeft ghedoopt met dat doopsel der boete, ende seyde den volcke, dat sy soudē geloouen aenden genen, die na hem comen soude, dat is, aen Iesum, dat hy is Christus. Doen sy dat hoorden, lieten sy haer doopen op den name des Heeren Iesu.

Item Paulus seluer doen hy opten wech vanden ^e Heere neder Actor. 9. c. 18. geslagen was, ende tot Damasco, wt het beuel des Heeren van Anania, wat hy doen moeste, gehoort ende geleert, daer toe zijn gesicht wederom ontfangen hadde, met den heylighen Geest veruult,

1) Het Werck, d. i. de Handelingen.

ende in somma een wtuercoren instrument oft werctuych Gods geworden was, soo liet hy hem doopen, ende aenriep den name des Heeren.

Wt dit altemael ist nv openbaer, hoe dat de Apostolen eerst de
 Marc.16.b.15. lieden geleert ende dat Euangelium geprediet hebben. Maer wie dat hem beterde, ende den Euangelio gheloofde, den selfden hebben sy op de bekentenisse zijns gheloofs gedoopt. Daerom so ist
 Fol. 13^r. onwtsprekelijc, beyde nae // der ordeninge ende insettinghe des Heeren, ende na dat gebruyck der Apostolen, dat de leere des Euangeliums voor de Doope moet gaen: Want wt de leere coemt de boete ende het gelooue. Maer dat rechte boetueerdige gelooue, moet met de Christelijcke Doope bekend ¹⁾, bewesen, ende (also te spreken) besegelt worden. Maer na de Christelijcke Doope moet een stadige, goede, ende Godsalige wandel volgen. Dat is de rechte ordeninghe des Heeren Iesu Christi, ende gebruyck der Apostolen.

Hier en bouen so wort dit alle vander Doope voorgemelt met de spruecken ende Schriften der Apostolen crachtelijc beweert ²⁾ ende beuesticht. Want ten eersten schrijft Paulus totten Romeynen
 Rom. 6. a. 3. also: ^a En weet ghy niet, dat wy, die in Christum Iesum gedoopt zijn, dat wy in zijnen doot gedoopt zijn? so zijn wy dan ooc begrauen met hem door dat doopsel inden doot, op dat, gelijc als Christus is opgeweet vanden dooden, door de heerlicheyt zijns Vaders, also sullen wy ooc in een nieuheyte des leuens wandelen. Ende ist dat wy nv met hem geplant worden tot gelijcker doot, so sullen wy oock der verrijsenisse deelachtich zijn, daer by weten wy, dat onse oude mensche met hem gecruyst is, op dat dat sondige lichaem op houde, dat wy nv voortaan der sonden niet meer en dienen. Want wie gestoruen is, die is gerechteerdicht vander sonde.

Collos. 2. b.12 Met dese woorden geeft ons de Apostel te kennen, wat de Christelijcke Doope den geloouigen bediet, te weten, de afsteruinge des vleeschs oft doodinge des ouden Adams, begrauinge der sonden, de

Fol. 13^v. afegginghe des sondigen lichaems, ende een // opstandinge tot een nieu leuen: Ende dat wt sulcken oorsake ende met sulcken bescheyt,

Rom. 4. d. 25. dat nademael ^b Christus om onser sonden wille gestoruen, begrauen, ende om onser gerechtigheyt wille vanden dooden op gestaen is, ende wy eerst doort gelooue hem ingelijft, ende also zijns doots, zijnder gherechtigheyt, heylicheyt, ia al wat zijns is deelachtich worden, ende in deser zijnder gemeynschap, tot welcke wy wt genade van Godt beroepen zijn, in ende door de Doope beuesticht worden, daerom so moeten wy ooc om zijnent wille de sonden

1) Bekent, *d. i.* beleden.

2) Beweert, *d. i.* waar gemaakt (bewährt).

steruen, die begrauen, ende der gerechticheyt inden geest leuen, op dat wy zijn rechte litmaten zijn mogen.

Dit betuycht ooc Paulus claerlijc totten Collossensen, ende seyt: ^a Ghy zijt volcomen in hem, dat is in Christo Iesu, die daer is Collos. 2. b. 10 dat Hooft aller Vorstendommen ende Ouerheyt, in welken ghy oock besneden zijt, met de besnijdinge sonder handen, door aflegginghe des sondighen lichaems inden vleessche, te weten, met de besnijdinge Christi, in dien dat ghy met hem begrauen zijt door dat doopsel, in welken ghy oock met hem verresen zijt door dat ghelooue dat God weret, die hem op gewect heeft vanden dooden. Ende heeft ^v ooc met hem leuendich gemaect, doen ghy doot waert door de sonden, ende onbesnijdenisse des vleeschs.

Dese woorden geuen ons ten eersten genoegh te verstaen, hoe dat de wtwendige besnijdenisse niet een figure gheweest en is op de wtwendige Doope (gelijck als de verkeerde Schriftgeleerden segghen, ende de blinde werelt meynt) maer op de besnijdinge Christi, die niet aen de voor-//huyl des vleeschs, maer des herten, Fol. 14 r. niet met handen noch met eenen steen, maer sonder handen door Godts woort ende Gheest gheschiet.

Daer nae soo verclaert ons de Apostel hier, wat de Doope Christi beteeckent, te weten, de aflegginghe des sondighen lichaems inden vleessche, de begrauninghe met Christo, ende de verrijzenisse door dat ghelooue tot een nieuwe wesen des gheests: ^b Want in Christo Galat. 5. a. 6. Iesu en gelt gheen wtwendich teecken alleen, sonder dat rechte 6. b. 17. gelooue, sonder de ^c nieuwe geboorte, ende sonder dat oprechte Ioan. 3. a. 3. Christelijcke wesen. Want daer door wort de mensche principael met God vereenicht, Christo Iesu inghelijft, ende des heylighen Rom. 8. b. 10. Geests deelachtich. Daerom so en ghelt ooc de wtwendige Doope niet alleen, wanneer de Doopelinck niet en gelooft, niet nieu wt Ioan. 1. a. 12. ^d God door Christum Iesum geboren en is, ^e inwendich met den e Math. 3. b. heylighen Gheest ende vier niet gedoopt en is, der sonden niet 11. ghestoruen en is, ende der gerechticheyt niet en leeft. Rom. 6. a. 1.

Nademael nu de ionghe kinderen van alle, wat de Doope beteeckent, ende daer by behoort, niet en weten noch verstaen noch en hebben ¹⁾, daerom so en coemt haer ooc de Doope niet toe, sy en is haer ooc niet nut, nademael dat gelooue, dat rechte verstant ende wesen des Sacraments daer niet en is, ende dat Teecken niet en volcht, dat gene, dat daer door beteeckent, ende daer het op ontfangen wort, te weten, datmen in Christum Iesum ende in zijnen doot daer op gedoopt wort, om ²⁾ met hem te steruen, be-

1) Hier is iets uitgevallen. In de volgende uitgaven is dit niet verbeterd.

2) Daer op om, *d. i.* met het doel.

- grauen te worden, ende op te staen tot een nieuwe leuen. Waer
Fol. 14^r. dat // in ende door de Doope niet en gheschiet ende volghende
 daer na in rechter cracht niet en gaet, daer en is de Doope niet
 recht ontfangen, al hoe wel dat wtwendich teecken daer is.
- Galat. 3. d. 26. Ten anderen so seyt Paulus totten Galateren: ^a Ghy zijt al te
 samen Gods kinderen, door dat ghelooue in Iesum Christum. Want
 so vele als uwer gedoopt zijn, die hebben Christum aengetoghen.
 Hier machmen claerlijk sien, hoe dat sy eerst Gods kinderen
 moeten zijn, door dat gelooue, die recht gedoopt sullen worden,
 ende hoe dat de rechte gedoopte Christen, Christum hebben aen-
 getogen. Maer Christum aentrecken is ^b Christi ende zijns wesens,
 door dat gelooue, deelachtich worden, met Christo vereenicht ende
 Rom. 11. c. 17. hem ingelijft te worden, ia wt der vleesschelijker natuere Adams,
 inde geestelijke Hemelsche Godlijke natuere Christi verset ende
 verandert worden. Ende dit moet geschien in alle Christenen:
 Genes. 3. b. 7. Want de mensche is ellendich, arm, ende bloot door Adam gewor-
 den, ende also wt hem geboren. Daer tegen is Christus Iesus dat
 Exod. 12. a. 5. cleet der gerechticheyt, ia dat onschuldich ende onbeuleet ^c lam
 Ioan. 1. c. 29. Gods, met welc een yegelijk geloouich ende gedoopt Christen
 1. Petr. 1. c. 19. becleet wort.
- Maer hoe dit toegaet, dat is ons in Adam ende Eua afgebeelt,
 te weten also, dat Adam ende Eua voor den val int Paradijs, een-
 Genes. 3. d. 26. uoudich, rechtschapen, ende naect waren, ende en behoefden gheen
 cleet, want sy waren van goeder aert, sonder valsheyt, ende en
 Sapient. 2. d. wisten van geen quaet, ia sy waren na het beelt Gods ende na
 23. zijnder gelijckenisse ghemaect, tot den ewighen leuen geschapen,
Fol. 15^r. ende de vrome natuere // haer van Godt ingebeelt, die was haer
 cleet, met welken si heerlijke geciert waren.
- Genes. 3. a. 6. Maer so haest als sy teghen dat gebot Godts, vanden boom des
 wetenschaps goets ende quaets gegeten hadden, bekenden sy hare
 blootheyt, schaemden haer, maecten een decsel van vijgebladeren,
 maer dat en conde haer voor Godt niet bedecken, noch verbergen,
 maer sy moesten schaemroot voor den Heere staen, om haerder
 ouertredinge wille, zijn straffe daer voor lijden ende dragen: Noch-
 tans so en heeft hyse niet troosteloos gelaten, maer met zijnder
 grondeloose bermherticheyt ouer al getroost, inwendich met die
 belofte van Christo, wtwendich met die lijflijke becleedinge. Want
 Godt heeft haer beloofd Christum Iesum, tot eenen verlosser ende
 ouerwinner der Slangen. Ende des tot eenen waer teecken, so heeft
 hy haer rocken van vellen ghegeuen, daer mede becleedt, tot een
 Ioan. 1. c. 29. ghetuychenisse des, dat Christus Iesus ^d dat Lam Gods, de sonde
 Adams ende der gantscher werelt soude wech nemen, toe decken,
 ende dat alle geloouige met hem becleet souden worden.

Daerom so en mach nu de sonde van Adam ende Eua niemant rechten noch verdoemen, nademael Christus Iesus door zijn doot Rom. 5. a. 1. ende bloet die wech ghenomen heeft (als wy hier nae met Gods b. 12. * hulpe noch verder sullen verklaren) maer gelijc die sonde inder onghehoorsaemheyt haren oorspronck genomen heeft, ende in der wetenschap goets ende quaets heeft begonnen in Adam ende in Eua, in gelijcker mate gaet het ooc met den kinderen toe, Want hoe wel sy alle van een sondigen Adam comen, so wort haer doch de erfsonde (gelijc-//mense noemt) van God tot verdoemenisse niet toegerekent, om Iesu Christi wille, maer si zijn eensdeels gelijc als Adam ende Eua voor den val waren, namelijk in dat, dat sy eenuoudelijc recht ende slecht zijn, noch goet noch quaet en verstaen. Maer so haest als si tot de wetenschap van goet ende quaet comen, wt de eenuoudige onwetenheyt in de bekende boosheyt treden, ende door eygen onghehoorsaemheyt ende ouertredinge des Godlijcken woorts ende gebots tegen den Heere sondigen, so ist aen de bequame ende bestemde tijt ¹⁾, a dat sy eerst gheleert, ia Math. 28.c.19 met de Wet Gods tot ^b boete hertelijc vermaent worden, op dat Rom. 3. b. 19. sy haer beteren, hare sonden voor God beclagen, bekennen ende b Marc. 1. a. 4. leet daer ouer dragen: Daer na moeten sy wederom met den ^c Euangelio vertroost worden. Maer dat ^d Euangelium moeten sy geloouen, Actor. 2.d.38. ende op de belijdinge haers geloofs moeten sy inden name des d Marc. 16. b. Heeren, door de cracht des heyligen Geests, totter ^e gemeynschap 15 1 Cor. 12.b.13 des lijfs Christi Iesu gedoopt, ende also gerechtueerdicht worden, door toeschrijuinghe ende mededeylinge zijnder gerechticheyt wt Ioan. 3. a. 3. genade, op dat sy also ^f herboren zijnde, tot een nieuwe leuen, Ephes. 4. c. 24 geschapen ende vernieut na dat beelt des Hemelschen Vaders, dat Collos. 3. a. 10 is, na Christum Iesum, dat oude menschelijc wesen versaken, ende in een nieu geestelijc wesen wandelen. Dat heet dan Christum Galat. 3. d. 27 Iesum aentrecken, ende met hem becleet worden.

Van dese becleedinge der geloouigen met Christo, hoe die toe- gaet, betuycht ooc eensdeels de Euangelische parabel vanden ^g Luce. 15. b. 11 verloren soon, die zijn erfgoed schandelijc omgebracht heeft, is ellendich ende // arm weder tot zijnen vader gecomen, ende heeft *Fol. 16^r.* met aller ootmoedicheyt genade begeert, ende zijn vader heeft hem met aller liefde ende vruechde wederom ontfangen, om zijnen twille dat gemeste Calf laten slaen ²⁾, ende dat alderbeste cleet hem laten aendoen, etc.

Dese parabel, hoe wel sy gemeynlijc op de Ioden ende Heydenen bediet wort, nochtans nademael ^h alle Schrift tot onser leeringe, Rom. 15. a. 4. 2. Tim. 3. b. 16

1) Aen de tijt, *d. i.* op den tijd.

2) Slaen, *d. i.* slachten.

vermaninge, ende vertroostinge geschreuen is, so mach ooc dese parabel niet onformelije ¹⁾ also verstaen worden, dat een yegelijc die zijn ellendicheyt bekent, ^a zijn sonden voor God wt den gront zijns herten belijdt, waerachtich berou daer voor draecht, hem onder de crachtige hant Gods vernedert, hem seluen aller genade en der kintschap onweerdich achtet: Maer dan noch met vollen ghelooue tot God coemt, op zijn grondeloose genade ende bermherticheyt gantselije betrouwt, die neemt Godt de Vader aen voor zijn kint in Christo Iesu, welcke hy voor ons inden doot gegheuen heeft, ende becleet ooc een yegelijc Christen daer mede, als met het alderbeste cleet, ende maect een verbont der genaden met hem, ende verblijft hem met alle zijn Hemelsche Heyrscharen ouer de salicheyt des sondaers die verloren was, ende weder leuendich gheworden is.

Galat. 3. d. 27. Nademael nu alle rechte geloouige ende gedoopte Christen, ^b Christum hebben aengetogen, ende Christum aantrecken, is eygentlic Hebr. 3. b. 14. Christi ende zijns wesens, zijnder aert, ende naturen, zijns geests, ende alles wat zijns is deelachtich worden, ende dit mach toch niet geschien dan door het gelooue, ende moet ooc gelijk een cracht ende vrucht des geloofs werkelic ende beuindelic daer zijn, so waer // *Fol. 16^r.* die Doope recht ontfangen wort, wt dit alle volcht crachtelijc, dat die Doope den boetueerdigen ende gheloouigen alleene toe behoort.

Ephes. 5. c. 26. Ten derden so schrijft Paulus totten Ephesien, ^c dat Christus zijn ghemeente salich gemaect heeft, door dat Waterbat int woort. Ende Tit. 3. a. 4. tot Titum schrijft hy also: ^d Maer doen de vriendelijckheyt ende de gemeynsaemheyt Gods ons Salichmakers openbaerde ²⁾, niet om der wercken willen der gerechticheyt die wy gedaen hebben, maer nae zijnder bermherticheyt heeft hy ons salich ghemaect, door dat Badt der wedergeboorte ende vernieuwinge des heyligen Gheests, den welcken hy heeft wtgestort oueruloedelijcken ouer ons, door Christum Iesum onsen Salichmaker, op dat wy door dese selfde genade rechtueerdich ende erfgenamen soudē zijn des eewigen leuens na der hope.

Dese woorden Pauli, worden van sommige op de doope des geests beduyt: Nu dat sy also: Des niet te min, so mogen sy ooc met een schriftmetich verstant ³⁾ op de wtwendighe doope verstaen worden. Oorsake: De doope is een waterbat, daeromme dat sy den geloouigen met water in den naem des Heeren toeghedient

1) Niet onformelic, *d. i.* zonder den zin te wijzigen.

2) „Openbaerde” heeft hier den zin van een wederkeerend werkwoord.

3) Schriftmetich verstant, *d. i.* schriftuurlijke zin.

wort. Maer dat daer bi staet, int woort, bewijst, dat de doope niet een slecht ¹⁾ Waterbadt is, maer is den Euangelio ende het ghe-loof aengehangen, met sulcke belofte, dat so wie ghelooft ende ghedoopt wort, die sal salich zijn.

Math. 16.b.15

Oock is de doope een badt der wedergeboorte, daeromme dat sy nae der ordeninge ende insettinghe des Heeren, den wedergeboren kinderen Gods, dat is den // rechten Christgeloouigen toecoemt, want wat is die wedergeboorte anders, dan die veranderinghe ende vernieuwinghe des menschen, die God in hem weret door dat geloof in Christum Iesum, in die cracht des heyligen geests, also dat de mensch nieu wt God geschapen, wt zijnen sade ^a geboren, na zijnen beelt ghemaect, tot zijnder kennisse vernieut, ^b zijnder godlijcker natuere deelachtich wort, ende van zijnen ^c geest ontfangt, om God te dienen in eenen nieuwen wesen des geests, ^d in heylicheyte ende gerechticheyt, alle die dagen zijns leuens, Waer dat geschiet ende in swanghe gaet daer is die rechte wedergeboorte, daer is de nieuwe Creatuer in Christo Iesu.

Ioan. 1. c. 28.

3. a. 5.

Fol. 17^r.

1. Petr. 1. d. 23.

Collos. 3. a. 10

Ephes. 4. c. 24

b 2. Petr. 1. a. 4

c Ioan. 14. b. 16

16. b. 12.

20. d. 23.

d Luc. 11. f. 70

Ioan. 3. a. 3.

Gal. 6. b. 18.

Ioan. 1. a. 12.

Dit betuycht die Euangelist ende Apostel Ioannes ende seyt: So vele Christum aen namen, die heeft hi macht gegeuen Gods kinderen te worden, den genen die in zijnen naem gelouen, welcke niet vanden bloede, noch vanden wille des vleeschens, noch van den wille des mans, maer van God geboren zijn. Item so ghy weet dat Godt gerecht, is, so bekent ooc dat so wie recht doet, die is van hem geboren. Item wie daer gelooft dat Iesus is Christus, die is van God gebooren.

1. Ioan. 3. b. 7.

So zijn nv de rechte Christgeloouigen die wedergeboren kinderen Gods, Maer die doope is een Badt der wedergeboorten, dat is, daer worden die wedergeboren kinderen Gods gebaeyt ende gewasschen, maer niet door die cracht des elements ofte natuerlickens waters, maer door die cracht des bloets ende geests Christi Iesu, Want die isset, als Iohannes seyt die daer comt met water ende bloet, niet met water alleen, mer met water ende bloet // Ende de Geest ist, die daer tuycht, dat de Geest de waerheyt is: Want drie zijnder die daer getuychenis geuen op aerden, de Geest, dat water, ende dat bloet, ende die drie zijn by malcander: De Gheest, door welcke de mensch ghelooft, dat Water, met welcke de geloouige gedoopt wort, ende dat bloedt Christi Iesu, met welcke de geloouige ende gedoopte Christen aen der sielen ende conscientien besprengt wort, van welcke besprenginge des bloets Iesu Christi, de Apostolen in haren schriften claerlijke betuygen. Ende daerom heeft ooc Christus aent Cruyce zijn syde laten doer steecken, water ende

Titum. 3. a. 5.

1. Petr. 3. c. 21.

1. Ioan. 5. a. 6

Fol. 17^v.

1. Petr. 1. a. 2.

Ioan. 19. b. 34

1) Slecht, d. i. eenvoudig.

bloet daer wt laten loopen, tot een getuychenisse zijner warer menscheyt, ende dat hy zijn ghemeente (die wt zijnder syde genomen, vleesch van zijnen vleesche, ende ghebeente van zijnen ghebeente is) met zijnen bloede heeft besprengt, gewasschen ende ghereynicht van alle haer sonden, ende met het water des gheests ouergoten, van welcke de doope een Sacramentelijk teecken is.

Nademael dan de geloouige van Godt wedergeboren zijn, ende de doope een ^a badt deser wedergeboorte is, ende de ionge kinderen zijn tot deser wedergeboorte niet gecomen, so lange als sy noch onuerstandich ende niet geloouich en zijn, daerom so en coemt haer oock de doope niet toe: Want die en behoort niemant toe, mach oec aen niemant recht gebruyct worden dan aen den wedergeboren kinderen Gods, dat is, aenden geloouigen, die inwendich verniet zijn, nae den beelde ende totter gelijkenisse Gods, den ouden Adam versaken, op dat de nieuwe mensch, ia Christus in hem door dat gheloof leeft, ende // werckt: Sulcken coemt de Christelijke doope toe: Want daer is sy een Badt der wedergeboorte, ende geeft getuychnisse van de nieuwe Creatuer in Christo Iesu. Ten vierden so seyt de Apostel Petrus vander doope also: Doenmen eenmael verwachte de Godlijke lanemoedicheyt inden tijden Noe, doenmen de Arcke bereyde, in welcke weynich, dat is acht sielen, behouden worden door dat water, dwelcke ons nv oock salich maect int doopsel, dat daer door beteeckent is, niet in dat afdoen der onreynicheyt des vleeschs, maer dat verbont ofte de verseeckeringhe der goeder consciencien met Godt, door de verrijzenisse Iesu Christi, etc.

In dese woorden des Apostels mercken wy, hoe dat de Christelijke Doope beteeckent ende afgebeeld is door de sentvloet, met welcke de gantsche werelt gestraft, maer Noe met den zijnen inde Arcke door dat selfde water behouden is: Gelijck als oock de kinderen Israels door dat Schelpmeyr oft roode meyr met droge voeten doorgingen, ende also van haren vianden verlost worden, Maer Pharao met de Egiptenaren, die haer na iaechde, alle in dat selfde meyr verdroncken ende omquamen: Also isset met alle wercken Gods, dat den vromen dat leuen is, dat is den Godloosen de doot, gelijck Paulus oock getuycht met dese woorden: Wy zijn Godt een goede rueck Christi, beyde onder de ghene die salich worden, ende onder de ghene die verloren worden, desen eenen rueck des doots totter doot, maer den ghenen eenen rueck des leuens tot den leuen.

Fol. 18^r. Nv om de Figure van der Sentvloet // recht te verstaen, so moetmen aenmercken hoe dat Noe een figuer is op Christum, dat huysgesin Noe op de geloouige sielen, die Arcke op de gemeente,

ende die Sentuloet op die doope, Want gelijc als Noe in zijnder tijt is geweest een prediker der gerechticheyt, also is Christus Iesus de waerachtige prediker der gerechticheyt, ende die rechte leermeester van ^a Godt wtgegaen. Item ghelijc als Noe die Arcke tot behoudinge zijnder ende der anderen sielen wt dat beuel Gods bereyt heeft, alsoo heeft ooc Christus Iesus een geestelijke Arcke, dat is zijn gemeente gebout, toegerust, ende ooc door zijn Apostelen, als wercktuigen, ende wyse timmerlieden, doen maecken ende oprechten, tot eewiger behoudinge ende salicheyt aller zijnder kinderen ende huysgenoten, van welcken hy selue seyt: siet ic, ende mijn kinderen, die my God gegeuen heeft. Item gelijck als niemandt buyten der Arcke Noe zijn leuen heeft mogen behouden, maer al wat buyten der arcke was dat is vander aerden door twater omgebracht, alsoo mach ooc niemant zijn siele behouden noch salich worden, hi si dan in die arcke Christi Iesu, Want ^b buyten Christo ende zijnder gemeente is geen salicheyt noch eewich leuen. ^c Niemant comt totten Vader dan door Christum. In hem isset al besloten, alle ^d ghenade ende waerheyt is door hem gecomen, van zijnder volheyt ontfangen wi alle genade om genade, ^e Wie in hem gelooft ende in hem blijft die heeft dat eewich leuen, maer wie in hem niet en gelooft, die is al verordelt, op hem blijft die tooren Godts, ^f Ende wie in hem niet en blijuet, die is al wech geworpen als een dorre ranck, etc. //

Ioan. 8. b. 17.

14. c. 24. 16. a 5

1. Cor. 3. b. 10.

4. b. 9.

Ephes. 2. c. 18.

Hebr. 1. c. 13.

Genes. 6. c. 14.

Actor. 4. a. 12.

Ioan. 14. a. 6.

Ioan. 1. b. 14.

Ioan. 3. e. 36.

Ioan. 15. a. 6.

Fol. 19^r.

Genes. 6. c. 14.

Rom. 6. a. 3.

Collos. 2. b. 12

1. Petr. 3. c. 20.

Math. 7. b. 13.

4. Esdr. 7. a. 7.

Math. 20. b. 16

Item gelijc als die sentvloet versmoort heeft alle vleesch dat buyten der arcke was ende de arcke is door dat selfde water behouden, also moeten ooc inder Doope alle vleeschelicke lusten ondergaen ende ghedoodet worden, maer die siele wort in die Arcke Christi door die cracht zijns woorts, geests, ende bloets tot eewiger salicheyt behouden. Item gelijc als weynich menschen, naemelijc acht sielen, in de arcke bewaert ende bi dat leuen gehouden zijn, also zijn daer ooc weynich, die met Noe ghenade voor Gods oogen vinden, also dat si recht in God geloouen, in die Christelijke gemeente in treden, ende also inden name des Heeren gedoopt worden, dat sy die cracht, bediedinghe ende heymelijcheden des rechten geloofs ende der doope Christi tot afsteruinghe des vleesches, ende tot verrijzenisse totten eewighen leuen hebben ende bewaren, ghelijck als die Heere seluer getuycht, dat daer weynich den rechten ende engen wech vinden, weynich wtuercoren zijn, weynich geloouen ende salich worden.

Op die meyninge seyt Petrus dat die doope een teghenbeelt der sentuloet ons salich maeckt of behout, niet dat afwasschen des onreynicheyts aent vleesch, maer dat verbont eener goeder conscientien met God, door die opstandinge Christi Iesu, Hier seyt

1. Petr. 3. c. 21.

die Apostel claerlijck, dat inder doope dat wasschen of begieten met het wtwendige water die sake niet wtrecht, maer dat verbont eender goeder consciëntien met God door die verrijzenisse Christi. Ende dat is dat verbont eener goeder consciëntien met God, dat

- Fol. 19^r.* God die almachtighe Heere, ende berm-//hertighe hemelsche Vader,
 Ephes. 2. a. 4. na zijnder eewiger liefde ende grondeloose bermherticheyt, ons genadich is, lief heeft, hem met ons verbindt, dat hy onse Godt,
 2. Cor. 6. c. 16. onse Vader wil zijn, alle onse sonden ons vergeuen, vanden eewigen
 Collos. 1. b. 12. doot ons verlost, dat eewich leuen ons ghegeuen, ons tot a kinde-
 Ephes. 1. a. 5. ren ende erfgenamen zijns rijcx vercoren ende aenghenomen heeft door Iesum Christum, ende dat wy sulcken genadigen verbont met een vast geloof aen nemen, ons wederom God begeuen¹⁾, om hem gehoorsaem te zijn, stijf ende vast bi zijn woort te blijuen, hem
 Luce. 1. f. 69. alle de dagen ons leuens te dienen, ende met goeder consciëntien voor hem te wandelen.

- Ende op sulcken geloof, ende op sulcken betrouwen aen Godts ghenade ende bermherticheyt, ende op sulcken belofte des Godlijcken verbonts, behoortmen inden name des Heeren de Christelijke doope te ontfangen, om met goeder consciëntien in Godts verbont te wandelen ende indachtich te zijn, welcke genade God
 1. Petr. 3. c. 21. ons ghetoont heeft door Christum Iesum, ^b die om onser sonden
 Esaie. 53. a. 8. wille gestoruen is, ende om onser gerechticheyt wille vanden dooden
 1. Cor. 15. a. 3. op gewect is, daer mede ons een exempel na latende, dat wy der
 1. Petr. 2. c. 21. sonden moeten steruen, ende der gerechticheyt leuen, dat wy vanden slaep opgewect, ende van den doot leuendich gemaect moeten worden.

1. Petr. 3. c. 21. Nademael dan by der doope behoort, dat verbondt eener goeder consciëntien met Godt door Christum Iesum, ende dat selfde eygentlijck voor Godt ghelt, ende gheen goede consciëntie en is sonder een rechtschapen gelooue (want de ghenade Gods ons in Christo

- Fol. 20^r.* Iesu verschenen, // met warachtigen gelooue aen genomen, versekert de consciëntie, geeft vruecht int herte, ende geeft eenen goeden moet) daer wt volgt dan, dat een yegelijke, die Christelijck
 Marc. 16. b. 16. gedoopt sal worden, die moet een oprecht geloof, een goede
 Actor. 8. b. 11. consciëntie, ende alle wat Petrus de Apostel hier byder doope set,
 1. Petr. 3. c. 21. hebben ende onderhouden, so verre als de doope sal recht zijn, ende de woorden des Apostels genoeg gedaen worden.

So hebben wy nv metten cortsten aengetekent, wat de doope is, hoe si van Christo Iesu beuolen ende ingeset, vanden Apostolen geleert ende gebruyct is, ende noch gebruyct ende ontfangen moet worden, ende wat sy den geloouigen bediet, aentoont, ende indach-

1) God begeuen, d. i. aan God overgeuen.

tich maect. Daer tegen willen wi nv een weynich daer van schrijuen, hoe iammerlic dese doope van sommige misbruict is ende veracht wort, de here Iesus Christus helpe ons daer toe met zijnder genade, amen.

TEn eersten so wort de doope schandelijk misbruict van die Kinderdoopers, die dese doope (een teecken ende getuychenisse des warachtigen boetueerdigen gheloofs) den onuerstandigen kinderen toeschryuen, ende aen den selfden misbruycken, soo doch alle Schrift van der Doope eendrachtelijk betuycht, dat de oude, die ¹⁾ dat woort Gods gehoort ende aen genomen hebben, ia wt de wet, Gods toren, strengen ende rechtueerdigen ordeel ouer de sonde bekent, ende daerom rouwe voor den Heere gedragen, wederom wt het Euangelio God den Vader in zijnder genade ende bermherlicheyt, Christum Iesum den eenigen gebooren Sone Gods in zijn verdienst, door de verlichtinge ende cracht des heyligen Geests recht bekent hebben, // ende sulcke bekentenis met een vast ghe- *Ioan. 1. a. 14.*
3. c. 16.
loof ende vertrouwen vatten ende int hert begripen, met den mont *Fol. 20^r.*
bekennen, hem seluen God tot eenen heyligen, leuendigen, ende wel- *Rom. 10. b. 9.*
Rom. 12. a. 1.
behaechlijcken offer begeuen, dien behoort de Doope toe, ende die sullense ontfangen, om haren geloof in Godt, haren berou der sonden, ende alle wat by der Doope is, ende daer door beteeckent wort, daer mede te bewijzen ende te betuygen.

Dese ordeninge heeft Christus seluer gemaect, ingeset ende beuesticht, ende die Apostolische ghemeente onderhouden, welke niemant noch meesteren, noch straffen en can ²⁾, hy moet dan Iesu Christo seluer ende zijnen Apostolen teghensprecken. Maer van der Kinderdoope en ghetuycht de heylighe Schrift niet ghewisses ³⁾. Iae wanneer wy oock dat gantsche Testament door ende door lasen, so en beuinden wy niet, dat Iesus Christus (a in welken *Math. 28. c. 19.*
Marc. 16 b. 15.
Actor. 2. d. 38.
8. b. 11. 16. e. 33
19. a. 5.
doch alle schatten der wijsheyt ende der kennisse verborgen leggen, die ons den ^b volcomen wil zijns hemelschen Vaders vercondicht *Col. 2. a. 2.*
heeft) een eenich wtgedrukt woort vander kinderdoope gesproken *Ioan. 15. b. 15*
heeft, oft dat de Apostolen des Heeren oyt kinderen gedoopt hebben.

Daerom so en moghen wy de kinderdoope als een woort ende dienst Gods niet aen nemen. Oorsake: De heylige Godlijke Schrift leert ons ouer al, dat wy niet en sullen aennemen noch gelouen, noch onderhouden, dan Gods woort ende gebodt alleen, ende dat *Deut. 4. a. 2.*
wy tot Godts woort niet en sullen toe doen noch daer af nemen,

1) Bij dit „die” behoort het „bekent (beleden) hebben”, eenige regels verder.

2) „Welcke niemant noch meesteren, noch straffen en can” wil zeggen: waarover niemand zich gezag aanmatigen, die niemand laken kan.

3) Niet ghewisses, *d. i.* niets zekers.

Math.15.b.13. ende dat Godt met menschelijcke leere ende insettinghe niet en
Fol. 21^r. wil ghedient zijn, ende ^a dat alle plantinghe die Godt de // hemelsche
 1. Cor. 5. b. 6. Vader niet geplant en heeft, sal wtgeroeyt worden, ende ^b dat een
 weynich suerdeechs dat gantsche deech versuert, etc.

Dit hebben vele oude ende nieuwe Leeraers wel ingesien, ende daerom opentlijk geschreuen ende bekent, dat alle wat Godt niet geboden en heeft, dat selfde heeft hy oock verboden. Item, dat alle Gods dienst die niet ingeset en is met een wtgedrukt woort Gods, die is valsch, oftmen schoon noch so veel daer op gloseert, oft sulcks verbloemt. Item, dat heet principalijk Afgoderie aen-rechten, sonder Godts beuel wt eygen vernuft eenen Gods dienst voornemen. Want hy wil van ons ongemeestert zijn, Hoemen hem moet dienen dat wil hy ons leeren ende voorgeuen, zijn woort sal daer zijn, dat sal ons lichten ende leyden, Ia sonder zijn woort, is het al Afgoderie ende enckel luegen, het schijnt soo heerlijk ende schoon als het ymmermeer wil, etcet.

Item, een yegelijk sie toe, dat hy gewis sy, dat zijn Gods dienst door Gods woort gesticht is, ende niet wt een goetduncken geuonden, oft wel gemeent, want so wie Gods dienst pleget, ende geen ghetuychenisse en heeft, die sal weten, dat hy niet den rechten God, maer zijn eygen versierde ¹⁾ Afgodt, dat is zijn eygen goetduncken, ende valsche gedachten, ende daer mede den Duyuel seluer dient. Dit heeft Martinus Lutherus in zijnder voorreden op de Propheten geschreuen, etc.

Maer dat wy dit vande Leeraers aen geteeckent hebben, en is niet wt dier meyninge gheschiet, dat wy daer op staen ende bouwen, O neen, Godts woort is ons gewis, genoegsaem, ende een
Fol. 21^r. onwankel-//baer fundament der waerheyt, maer wy hebben dit om onse wedersprekers wille gedaen, tot een getuychenisse dat wy niet die eerste en zijn, die menschen leere, geboden ende ceremonien verworpen ende voor afgoderije bekent hebben.

Nadenmael dan die schrift niet gewisses vander kinderdoope
 Math.28.c.19. getuycht, maer vele meer dat teghendeel, naemelijk die ^c doope
 Marc. 16.b.15 der ouden, boetueerdigen ende geloouigen aenwijst, ende ons van
 Actor. 2.d.38. God so hardt alle ^d eygen goetduncken, alle vremde leere, alle
 2. b. 11. menschelijcke insettinge, ende ceremonien, ^e alle valsche Gods dienst,
 d Math.15.a.9 ende afgoderij verboden zijn, hoe mogen wy dan die kinderdoop
 e 1. Cor. 10.a.7 voor recht houden. Wie mach ons ooc met eeniger bescheydenheit,
 billicheyte ende waerheyt beschuldigen dat wy eenvoudich by der
 Rom. 15. a. 4. ^f schrift blijuen? ende bekennen ^g eenen warachtigen God ende
 g 1. Cor. 8.a.6 ewigen Vader, ^h eenen Heere Iesum Christum, eenen heyligen
 h Ephes. 4.a.5

1) Versierde, d. i. verzonnen.

geest, een geloof, een doope, die van Christo seluer den Euangelio, ende dat geloof aengehangen is.

Maer die Antichrist wil sulcx niet lijden, die Phariseen ende schriftgeleerden setten haer teghen met macht (want sy hebben alle tijt den raet Gods versmaet, daerom oock die ^a Publicanen *Luce. 7. c. 29.* voor haer in dat hemelrijk gaen) ende soecken menigerleye help-rede, om haer doope te beweerē ¹⁾. Maer naedenmael sy alle aenden Toorn te Babel bouwen, ^b daerom heeft Godt haer spraeck *Genes. 11. a. 4.* verwert, dat die een den anderen niet en verstaet, dat sy verre van malcander verscheyden zijn, niet eens gesint zijn inder kinderdoope, ende spreken niet eendrachtelijke wt eenen mont. Want sommige bekennen wel dat de kinde-//ren selue niet geloouen, nochtans *Fol. 22 r.* so willen si de kinderen op tgeloof der christelijcker kercke (als sy seggen) ghedoopt hebben. Die andere, gelijc Lutherus, ende zijn aenhangers seggen opentlijke dat de kinderen seluer geloouen, ende op haer eygen geloof gedoopt moeten worden, Want also schrijft *In libello de orando.* hy op een plaets: Niemandt wort salich door eens anders geloof ofte gherechticheit, maer door zijn eygen, Daerom en mogen de sacramenten sonder geloof totter salicheyt niet ontfangen worden. Daerom die daer houdt dat die ionghe kinderen niet en geloouen, den selfden waer gantselijke beter geen kint gedoopt, dan sonder het gheloof te doopen, nadenmael beyde dat sacrament ende Gods heylighe naem te vergeefs gebruiet wordt. Item hy bekijft die Waldenses, die haer kinderen doopen ende toch niet en geloouen dat sy een eygen geloof hebben, ende also Gods naem ydel noemen ende voeren. Item, die ionge kinderen worden niet op der kercken ofte vaders geloof gedoopt, maer op haer eygen, ende dat ²⁾ wt genade, niet wt der cracht der doope die sonde vergeuen wort. Item die dope helpt niemant is ooc niemant te geuen, ten sy dat hy gelooft voor hem seluen, ende men soude sonder geloof niemant doopen, nadenmael niet dat sacrament, maer dat gheloof des sacraments rechtueerdicht. Item dat kint moet seluer gelouen, of die vaders moeten liegen, wanneer si in des kints stede seggen: Ick geloof. Item het waer beter nemmermeer gheen kint te doopen, dan also met Gods woort ghecken ende huychelen, etc. Die narrisse kinderen zijn geschickter tot het geloof dan de vernuftige ouden, Daer tegen willen som-//mige andere, dat die ghenade Gods, ende *Fol. 22 r.* dat gheloof het kindt eerst door die doope wort in ghegoten, leest Sebast. Fr. ³⁾ in zijn Chronijck.

Nadenmael dan die geleerden met alle dat ghemeen volck in de

1) Beweerē, *d. i.* bevestigen (bewähren).

2) De zin is gebrekkig gebouwd. De bedoeling is: men leest daar ook, dat.

3) Sebastiaan Franck.

kinderdoope so twistich zijn ende blijuen, daer mede betuygen sy genoech, dat sy niet ghewisses vander kinderdoope hebben, noch weeten, ende dat de kinderdoope geen gront inder schrift heeft, nadenmael sy op menigherleye wijze gheschiet ende gebruyct wordt, Want alle menschelicke leere is in hem seluen ghedeylt, is onstantuastich, ende wanckelbaer, gaet in twijfel, is vol twists ende kijfs, maer die Christelijcke ende Apostelsche leere is eenderley wt eenen

1. Cor. 3. b. 11 gheest gheulooten, ende heeft een ghewisse ende blijuende gront, welcke is Christus Iesus.

Ende hoewel de kinderdoope geen gront inder schrift en heeft, ende onse wedersprekers inder sake niet eendrachtich en zijn, nochtans so willen sy alle gelijc de kinderdoope metter schrift beweren, een yeghelijck op zijn wijs: Want die daer seggen, dat die kinderen op dat geloof der kercken, ofte der vaders gedoopt sullen worden, die willen haer daermee beweeren dat sommige eenen gichtigen mensche voor den Heere gebrocht hebben, ende als de Heere haren geloof heeft gesien, heeft hy tot den gichtigen gheseyt: Mijn sone v sonden zijn v vergheuen, Ende heeft hem gesont ghemaect, Des gelijck allegeeren sy hoe die ^a Hooftman ende de ^b Cananeetsche vrouwe met haren gelooue ende gebet, hulp ende troost by den Heere Iesu Christo voor anderen vercregen hebben. //

Math. 9. a. 2.
Math. 8. a. 5.
Luce. 7. a. 9.
b Math. 15. c.
28

Fol. 23^r. Daer op antwoorden wy cortelijck also, dat alle dese vooersproocken den Heere Iesum Christum om gesontmakinghe der anderen gebeden hebben, ende sijn verhoort geworden, In gelijcker mate moeten wy oock met vierigher herten voor onse naeste bidden, principael om die salicheyt zijnder sielen, gelijc als Moyses voor Israhel, voor sijn broeder Aaron, ende voor sijn suster Miriam den Heere gebeden heeft, Ende Paulus schrijft totten Romeynen, dat sijns herten wensche is, ende hy biddet God voor Israhel, dat

Iacob. 5. c. 14. sy salich worden. Alsoo leert ons Iacobus voor onse naeste te bidden, ende seyt, Is yemant cranc, die roep tot hem de Outste vander ghemeente, ende laetse voor hem bidden, ende saluen hem met olie in den naem des Heeren, ende dat ghebet des gheloouighen sal den crancken helpen, ende die Heere sal hem oprechten, ende

1. Ioan. 5. c. 16. soo hy sonde gedaen heeft, sullen sy hem vergeuen worden. Ende Iohannes seyt: Siet yemant sijn broeder sondigen een sonde niet totter doot ¹⁾, die sal bidden, ende hem dat leuen gheuen, den genen die niet totter doot en sondicht, Ia de gantse schrift leert ons oueral, dat wy die eene voor den anderen sullen bidden, ende

Math. 7. a. 7. wy hebben oock die belofte vanden Heer ontfangen, dat al wat wy van Ioan. 14. b. 13 synen hemelschen vader in zijnen naem bidden, dat sal hy ons geuen.

1) Lees : doot.

Maer wy en hebben geen beuel noch exempel in de gantsche Schrift, te bidden dat de kinderen op het gheloof der kercken, ende der vaders ghedoopt sullen worden, Maer wy hebben inder schrift een ander exempel, hoemen voor // de kinderen soude bidden, te weten, dat de geloouige ouders haer kinderen tot Christum ghebrocht, ende van hem begeert hebben, dat haer kinderen door oplegghinge zijnder handen gebenedijt mochten worden. Also moeten wy oock onse kinderen met onse gebeden Christo offeren, met een vast gelooue, ende met een goet betrouwen, dat sy in hem, als in dat ^a beloofde Saet, de gebenedijdinge totten eewigen leuen, al vercreghen hebben.

Fol. 23^r.

Math. 19. b. 13.

Genes. 3. b. 15.

Vorder, so getuycht de schrift claerlijc, ^b dat de rechtueerdige zijns geloofs leeft ende een yeghelijk nae zijn ghelooue sal gheordeelt worden, ende dat niemant een ander met zijn gheloof mach salich maken, anders hadde die vrome Loth door zijn geloof zijn vrou wel behouden, Maer nu seyt die Heer door Ezechielem also, dat Noe, Daniel ende Iob, noch soons, noch dochters, maer haer eygen siele alleen door haer vromicheyt mogen verlossen, Op die meyninge seyt ooc de Apostel Petrus, dat die rechtueerdige nauwelijc behouden wort, welcke ooc daer wt wel te verstaen is, dat de wyse Maechden olye in haren lampen voor haer seluer hebben, maer niet voor die andere.

Abac. 2. a. 4.

Hebr. 10. d. 38.

Rom. 1. c. 17.

Gal. 3. b. 11.

Genes. 19. e.

26.

Ezech. 14. c.

14.

1. Petr. 4. c. 18.

Math. 25. a. 9.

Daerom so isset een groot mis verstant ende gansch teghen die schrift, dat sommighe die kinderdoope op dat gheloof der kercken ende der vaders willen gronden, ende en aenmercken niet de ^c ordeninge ende meyninge des Heeren Iesu Christi, dat gebruyck der Apostolen, dat grondighe verstant, ende inhoud aller schrift vander Doope, Want dit alle ghetuycht doch eendrachtelijc, dat een yeghelijk doopelinck op de bekentenis zijnder son-//den, ende zijns eygen geloofs, in den Name des Vaders, ende des Soons, ende des heiligen Geests sal gedoopt worden, welcke ordeninge ende meyninge des Heeren Iesu Christi, het gebruyck der Apostolen, het verstant ende inhoud der godlijcker scrift onuerruct ende onuerandert moet bliuen: Want ^d Hemel ende aerde (seyt Christus) sullen vergaen, mer mijn woorden sullen niet vergaen.

Math. 28. c. 19.

Marc. 16. b. 15.

Act. 2. d. 38.

8. b. 11. 10. e. 48

16. e. 33.

Rom. 6. a. 3.

Col. 2. b. 12.

Fol. 24^r.

Math. 5. b. 18.

Vorder, dat sommige seggen, dat de kinderen selue geloouen, dreyen op dese meyninge de schrift, te weten: ^e Wie niet gelooft die sal verdoemt worden. Item, ^f sonder geloof isset onmogelijc God te behagen, daerom moeten de kinderen gheloouen (seggen sy) oft sy moeten verdoemt worden, ende en connen God niet aengenaem zijn.

Math. 5. b. 18.

Marc. 16. b. 15.

f Hebr. 11. b. 6.

Antwoord:

Dat is een groot onuerstant, ende daer door wort de schrift seer

gebroken. Oorsake: Ten eersten, so isset tegen de schrift datmen dese voorsproken ende meer ander spruecken der schrift op de kinderen wil bedieden, Want sulcke schrift en spreekt niet totten Math. 11. b. 15. kinderen, maer totten ouden ende verstandigen, ^a die ooren hebben om te hooren, ende een hert hebben om te verstaen. Met sulcken Math. 13. a. 9. spreekt Christus, als hy selue inden Euangelio seyt: ^b Wie ooren heeft om te hooren, die hoore.

Daer nae isset openbaer, dat de eewighe almachtighe ende alleene wijze Godt, die ordeninghe ghemaect heeft, dat wt dat ghehoor des Godtlijcken Woorts, door de cracht zijns Gheestes, dat ghelooue sal comen, ende ontfanghen worden, ghelijck Paulus totten Ro-
Fol. 24^r. meynen opentlijk betuycht, ende seyt: Dat het // ^c geloof coemt Rom. 10. c. 17 wt dat ghehoor, maer dat gehoor is door Gods woort.

Hier en bouen so is dat geloof (als de Apostel ons beschrijft)
 Hebr. 11. a. 1. een seker betrouwen datmen hoept, een clare openbaringe, ia een gewisse begrippinge der dingen die niet gesien en worden: Nade-mael dan het gelooue sulc een seker betrouwen ende hopinge op Collos. 3. a. 1. de genade Gods door Iesum Christum is, ^d ende staet alijt nae hemelsche dingen, ende soect wat daer bouen is, daer Christus sit totter rechter hant zijns Vaders, hoe connen doch de kinderen sulcken gelooue hebben? ghetuygen niet beyde de Schrift ende de experientie daer teghen?

Deut. 1. f. 39. Daerom besluyten wy wt dese alle eyndelijck also: dat de kin-deren niet en gheloouen, ^e naedenmael sy noch goet noch quaet en verstaen, ende geen ooren en hebben om te hooren, ende daerom de schrift tot haer niet en spreekt, ende si daer mede niet geleert en connen worden, Ende ist dat sy totter leere ongheschiedt zijn, hoe connen sy dan tot het gelooue gheschiedt zijn? Seyt doch de Rom. 10. b. 14 Apostel: ^f Hoe sullen sy gheloouen inden genen, van welcken si niet gehoord en hebben? So moghen wy oock wel met recht vrighen, Hoe dat de kinderen sonder verstant, sonder leere, sonder gehoor gheloouen.

Ia, seggen sommige: God is almachtich, ende can de kinderen het ghelooue wel geuen. Daer op antwoorden wy also: God is ymmers almachtich, ende can den kinderen het ghelooue wel gheuen, iae niet alleen het ghelooue, maer oock het verstant om dat ghelooue te begrijpen, ende sprake om dat ghelooue te bekennen ¹⁾: Maer nv
Fol. 25^r. en gheeft Godt den kinderen, // noch verstant, noch sprake, veel min het geloof, dat doch sonder verstant niet en can geuat, ende sonder wtsprake niet en mach bekendt worden. Is nv daerom God niet almachtich? Dat sy verre: Maer hoe wel hy almachtich is,

1) Bekennen, *d. i.* belijden.

ende doet al wat hy wil, inden Hemel ende opter Aerden, nochtans so hout hy in alle zijn wercken een ordinantie die hem behagelijck is.

Nademael dan de almachtige ende alleene wijze Godt, door zijn eewige wijsheyt sulcx besloten, ende voor goet aengesien heeft, dat de kinderen simpel, onuerstandich, sprakeloos, ende sonder wetenschap van goet ende quaet zijn, daerom isset ymmers wel recht, dat de menschen haer daer aen laten genoegen, Want wie wil God meesteren? Wie wil zijn Raetgeuer zijn? Wie can zijn ordinanceen breken oft veranderen? Deut. 1. f. 39.
Rom. 11. d. 34

Maar nu werpen ons sommige voor, dat ^a Ieremias in zijns moeders lijf gheheilicht is, ende dat ^b Ioannes hem in zijns moeders lijf, Ierem. 1. a. 5.
b Luc. 1. d. 37. Christi zijns Heeren ende Salichmakers veruruecht heeft.

Antwoord:

Het is met Hieremia, ende Ioanne een sonderling ende wonderbaerlijck werck Gods ende niet een gemeyne regel, ghelijc als Isaac van Sara bouen die natuere door dat geloof ontfanghen is. Genes. 17. c. 17. Ende dat is daerom geschiet, dat hy in Godtlijcken wercken, ende figueren dat beelt Iesu Christi gedragen heeft. Also isset ooc met Hieremia ende Ioanne gheschiet, te weten, nadenmael God wat hoochs ende wonderlijcks met die beyde heeft willen wtrecchten, daerom zijn sy oock van // moeder lijf aen metten heyligen Gheest Rom. 4. d. 19.
Hebr. 11. c. 11. veruult, Maer alle kinderen zijn niet als Hieremias, ende Ioannes. Iae so weynich als alle kinderen, oock van geloouigen ende godvruchtige vrouwen, bouen die ordeninghen Gods ende der natueren ontfanghen ende gheboren worden, om des willen dat het met Isaac also geschiet is, ymmers soo weynich zijn alle kinderen (ooc der gheloouighen) verstandich, ende bewijzen een cracht des Gheests, ende haers geloofs, daeromme dat God so wonderbaerlijck met Hieremia ende Iohanne gehandelt heeft, want ¹⁾ een wonderbaerlijck werck ende handel Gods is niet een ghemeyne reghel, gelijc als oock een sonderlijck of speciael ghebot Gods niet en breect die generale ende die gemeyne wet, waer van wy exempelen, ende tuychenisse genoch inder schrift hebben. Daer om moegen alle kinderen inder gaue ende cracht des geests, by Heremiam ende Iohannem niet gheleken ²⁾ worden, Ia Christus seluer getuycht van Ioanne, dat hi meer is dan een Propheet, ende dat niemant Fol. 25 v.
Math. 11. b. 11.

1) Met „want” begint een nieuwe volzin. Hier zou dus eene punt moeten staan.

2) Gheleken, *d. i.* vergeleken.

onder alle die van vrouwen geboren zijn, opgestaen is, die grooter is, dan Ioannes de dooper.

Hier wt isset claerlijk te mercken, ende te verstaen, dat wt den wonderbaerlijcken handel Gods met Hieremia ende Ioanne niet volcht, noch daer wt met eenigher waerheyt ende bescheyden-
Ione. 4. b. 11. heyt beweert ¹⁾ mach worden, ^a dat die kinderen geloouen, so doch
Deut. 1. f. 39. die heylige schrift dat tegendeel wtdruckelijck betuycht (als boouen genoch beweert ende verclaert is) ende die experientie oock veel

Fol. 26^r. anders aentoont, want daer door spooren ende // beuinden wy dat
Hebr. 11. *. inden kinderen noch geloof noch kracht des geloofs is, Dat geloof
Ephes. 2. a. 7. dat een crachtich werck Gods, ende een gaue des heylighen Gheests is, dat mach in eenen mensche niet verborgen, noch vruchteloos
Gal. 5. a. 6. liggen noch slapen, als sommige fantaseren, ^b maer het moet na zijnder aert door die liefde wtbreken ende wercken, in een goet betrouwen der vergeldinghe Gods, ende met ghewisse begrippinge der hemelscher dinghen, waer sulcks niet en geschiet daer en is gheen geloof.

Item so de kinderen geloouen, waerom weten sy dan niet vander sonde, noch van der wet, noch vander ghenade, noch vanden Euangelio? men moet hem doch dat eerste schoolrecht ²⁾ der woorden Gods, ende alle articulen des Christelicken geloofs leeren als den genen die van Godt ende alle Godtlijke saken niet weten. Ende hoe zijn si doch so onuerstandich ende ongeloouich geworden, so sy inder kintschap verstandich ende geloouich geweest zijn: Hebben sy dan alle kennisse Gods, zijns woorts ende haers geloofs so heel vergeten?

Hierom so isset niet dan menschen goetduncken, al wat die schriftgeleerden, ende werltwijse, met alle haer aenhangen van dat geloof der kinderen spreken, Maer wy houden ons aen de heylige
Deut. 1. f. 39. schrift, ^c die den kinderen gheen verstant, vele min het geloof toe schijft ³⁾, met die experientie (die so opentlick ons toonen ende betuygen dat geene kennisse Gods ende zijns woorts, geen geloof
Ioan. 7. d. 38. noch ^d vrucht des geloofs aen den kinderen gespoort ⁴⁾ noch geuonden wort ⁵⁾) gewisser zijn dan alle menschelijke goetduncken, dat toch voor God niet en gelt.

Fol. 26^r. Oock moeten wy aenmercken dat de // genade Gods ende de

1) Beweert, *d. i.* bevestigd, verzekerd (bewährt).

2) Het „eerste schoolrecht” is datgene wat het eerst op het programma van het onderwijs voorkomt (nl. het Onze Vader en de Tien Geboden).

3) Lees: schrijft.

4) Gespoort, *d. i.* bespeurd.

5) De zin loopt niet goed af. Misschien moet achter „wort” gelezen worden „ende” en moet het sluithaakje geplaatst worden achter het volgende „gelt”. In de uitgave van 1578 is deze plaats niet verbeterd.

cracht des geests niet verborgen noch slaperich in Ioanne gelegen maer haer in hem geopenbaert hebben, nademael hy noch in moeder lijf besloten is geweest, ende na zijnder geboort is hy sterc inden gheest gheworden, ende heeft voor dat aensicht des Heeren gewandelt, inden geest ende cracht Helie, etc. Waer spoortmen toch desgelijcs aen de gemeyne kinderen. Daerom mogen si ooc oueral by Ioannem niet gelijet worden. Luc. 1. a. 13.

Item die met Ieremia ende Iohanne dat geloof der kinderen ende doope willen beweren, die zijn haer seluen niet gelijc, ende sy doen teghen haer eyghen bekentenis, Want sy gelijcken de kinderen met ^a Ieremia ende ^b Iohanne, die in smoders lijf geheylicht ende des heyiligen geest deelachtich zijn geweest, van moederlijf aen, als de schrift ghetuycht. Daer wt moest ymmers onwedsprekelic volgen, dat die kinderen den heyiligen geest hebben, door welcken si geheylicht zijn, waerom vermeten haer dan de kinderdoopers den onreynen geest wt de kinderen te bannen? Also en hebben se die heylige Propheten ende menschen Gods Hieremie ende Iohanni niet ghedaen, Ende waer getuycht toch die schrift van sulcke besweeringhe des duyuels byder doope Iesu Christi? Ierem. 1. a. 5.
b Luce. 1. d. 37.

Wt dit alle is nv lichtelijck te meten ¹⁾, dat sy dwalen, die daer seggen dat de kinderen seluer gheloouen, Iae het is een groot onuerstant datmen den onmondighen ende onuerstandigen kinderen het geloof toeschrijft, noch grooter onuerstant isset, datmen wt den kinderen, die men gheloouich achtet, den onreynen geest wil bannen, Want geloouen die kin-//deren, so moeten sy sonder twijfel den heylighen gheest hebben ^c nadenmael niemant mach ²⁾ gheloouen, dan door den heylighen Gheest, ende soo isset onrecht datmen den onreynen Gheest daer wt wil bannen: ^d Mer en geloouen si niet (gelijc als die schrift ghetuycht, ende die ^e experientie leert) so ist onrecht datmense gheloouich achtet, ende op sulcken wangeloof doopt, waer door de rechte ordeninghe des Heeren wort veracht, nadenmael die Christelijcke doope (na alle getuychenisse des Euangeliums, ende der Apostolischer schriften) ^f sonder gheloof niet ghebruyet noch ontfangen mach worden. Fol. 27.
1. Cor. 2. b. 12.
12. a. 3.
Deut. 1. f. 39.
e Ioan. 4. f. 45.

Soo mocht dan eener dencken oft vragen: Geloouen de kinderen niet, waerom zijn sy dan salich, ende God behaegelijc: Wt ghenade, antwoorden wy door Iesum Christum, die door zijn doot de sonde der ^g ganscher werelt wech ghenomen heeft, alsoo dat die oude in haren boetueerdigen geloof, maer die kinderen inde eenuoudicheyt Godt behaeghen; soo langhe als sy daer in blijuen. Hier Math. 28. c. 19
Marc. 16. b. 15
Act. 2. d. 38.
8. b. 11. 16. c. 33
19. a. 5.
Rom. 5. c. 18.
Ioan. 1. c. 29.
3. c. 17.

1) Meten, *d. i.* afmeten.

2) „Mach” heeft hier de beteekenis van „kan”.

Deut. 1. f. 39. van getuycht die Heer seluer in Deuteronomio also. Vwe kinderen daer ghy van segt, sy sullen een roof worden, ende uwe soonen die hedensdaechs noch goet noch quaet verstaen, die sullen in dat beloofde landt comen, dien wil ic dat geuen, ende sy sullen dat in nemen. Siet dat den ouden Israheliten, om haer ongheloof ende onghehoorsaemheyts willen, niet hebben moghen vercryghen, dat hebben die kinderen, die noch goet, noch quaet verstonden, van Gods ghenade vercreghen. Alsoo vercrijghen ende beeruen nv die kinderen

Fol. 27^r. der rechter Israeliten, der Christ-//gheloouigen, dat rechte beloofde

Rom. 3. c. 28. landt, te weten dat Hemelrijk ^a. wt ghenade, door Iesum Christum,

Galat. 3. d. 29. op dat de belofte Gods, (van dat ^b saet Abrahams, die kinderen der hemelscher Sara, die onder de belofte begrepen zijn) vast sy

Ephes. 2. a. 7. ^c wt de genade ende verkiesinge Gods in de verdienst Iesu Christi, ende niet wt eenigen wercken of verdienste der menschen.

Ten anderden, soo segghen onse wederspreekers, Christus spreekt

Math. 19. b. 14. toch inden Euangelio: ^d Laet die kinderen tot my comen, want sulcke behoort dat hemelrijk, Hier mede willen sy die kinderdope beweren, ende segghen, dat nadenmael den kinderen dat hemelrijk toeheort, daerom so mogen sy ooc wel ghedoopt worden, etc.

Antwoord:

Dat den kinderen dat hemelrijk toecomt, geloouen wy sonder twijfel wel, ghelijck wy oock bouen bekent hebben. Maer dat dese salicheyt der kinderen inder doope soude staen, ende daer aen ghebonden zijn, geloouen wy niet, ende connen sulcks niet consenteren: Want Christus heeft die kinderen aen ghenomen, ende dat rijcke der hemelen wt ghenade ende barmherticheyt haer toegeseyt, ende niet om der doope willen, Want hy heeft se niet gedoopt, noch beuolen te doopen, maer door oplegginge zijnder handen geseghent.

Ooc geeft ons Christus selue genoeg te kennen, waeromme dat de kinderen God behaghen, nadenmael hy ons die kinderen tot eenen exempel set, ende daer toe ¹⁾ vermaent dat wy haer sullen

Fol. 28^r. ghelijck-//formich worden: Want alsoo spreekt hy tot zijnen Ion-

Math. 13. a. 3. geren: ^e Voorwaer seg ick ^v: Ten sy saeck dat ghy ^v omkeert, ende wordet als de kinderen, soo en sult ghy niet in dat Hemelrijk comen: Wie hem nv vernedert, als dit kint, die is de grootste int Rijk der Hemelen.

Nademael nv Christus ons de kinderen tot een exempel set, ende seyt, dat wy als kinderen sullen worden, ende ons vernederen, so volcht daer wt sonder eenich tegenspreken, ten eersten, dat de

1) Daer toe, *d. i.* daarenboven.

kinderen (so langhe als sy in der simpelheyt zijn) onschuldich zijn, ende sonder sonde bi God gereeckent, ten anderen, dat noch al wat goets inden kinderen is (hoe wel sy der ouertredinge ende sondighe aert Adams deelachtich geworden zijn) namelijk, de eenuoudige ende nederachtige ende ootmoedige aert, in welke sy God behagen (doch al wt louter ghenade door Iesum Christum) so lange als sy daer in bliuen, ¹⁾ om welcker willen ons ooc Christus de kinderen tot een exempel set, dat wy haer daer in gelijkformich moeten worden.

Maer nv disputeren vele nueswijse menschen van de salicheyt der kinderen, ende worden ouer sulcke disputatien tot sotten voor den Heere, hoe wijs ende verstandich sy oock by der werelt gheacht zijn: Want sy disputeren ende clappen veel van de salicheyt der kinderen, maer dat haer seluen aengaet, ende hier op het aldermeeste van nooden is, te weten, van den kinderen rechte eenuoudicheyt ende ootmoedicheyt te leeren, gelijc Christus ons vermaent, daer en dencken sy wel niet eens aen.

Nademael dan de kinderen salich zijn, inder hant ende ghenade Godts besloten // zijn, ende ^a dat Hemelrijck haer toe coemt, *Fol. 28^r*. daerom isset een groot onuerstant, datmen de kinderen daerom *Math. 19.b.14* doopt, datse daer door behouden ende salich mogen worden, ende verdoemt daer beneuen de kinderen die sonder Doope steruen, welke een openbare vercleyninge ende verlocheninge der ghenaden Gods ende des verdiensts Iesu Christi is: Want nademael de sonde Adams iae ^b der gantscher Werelt door Iesum Christum betaelt *Ioan. 1. c. 29.* ende wech ghenomen is, ende den kinderen en mach toch geen sonde toe gereeckent worden, dan die van Adam coemt, hoe mogen dan de kinderen om de sonden Adams wille verdoemt worden? Iae wie mach de kinderen beschuldigen, voor welke Iesus Christus zijn dierbare bloet vergoten heeft? Wie wil verdoemen de kinderen, dien de Heere wt zijne grondeloose genade, ^c dat hemelrijck toe *Math. 19.b.14* geseyt heeft? Oft wie can de heylige scrift versaken, die so wt-druckelijke getuycht, ^d dat de sonden Adams ende der gantscher *Rom. 5.c.18.* werelt wech ghenomen zijn, ^e dat Hantschrift dat tegen ons was, *e Coll.2.b.14* wtgewischt, ende aent Cruyce gehecht is, dat de genade de ouerhant ouer de sonde ghenomen, ende dat Leuen den Doot ouerwonnen heeft, door Iesum Christum onsen Heer ende Salichmaker? Daerom so en mach niemant de ionge kinderen beschuldigen noch verdoemen van weghe der erfsonde, oft hy verlochent den doot, bloet, ende verdienst Iesu Christi: Want so de kinderen door Adam, ende om zijnder ouertredinge wille verdoemt moghen worden, soo is Iesus *Rom. 5. c. 19.*

1) Achter „bliuen” zou eene punt of kommapunt behooren te staan.

Christus te vergeefs voor haer ghestoruen, so en is de schult, van
Fol. 29^r. Adam op ons gecomen, door Iesum Christum niet be-//taelt, so en heeft de genade de sonde niet te bouen gegaen, so en heeft dat Leuen den Doot niet ouerwonnen door Iesum Christum. Dat sy verre: Maer vast ende onbeweechlijk staet die Schrift, ende en mach niet ghebroken worden, die so wtdruckelijck getuycht van
 Rom. 5. c. 18. die ^a groote ende salichmakende genade Godts, die hy so rijckelijck
 Tit. 2. b. 11. ende oueruloedelijck den menschen bewesen heeft door Iesum Christum.
 1. Tim. 2. a. 6. Gewisse ende warachtige getuygen Gods zijn de Apostolen, die soo
 Rom. 8. a. 3. opentlijk betuyghen, ^b dat alle vermaledijdinge van den menschen,
 Galat. 3. b. 13. ende die sonden der gantscher werelt door Iesum Christum wech ghenomen zijn.

Soo besluynen wy nv met de Apostolen, ende met de gantsche heylige Schrift, dat de erfsonde door Iesum Christum betaelt ende wech ghenomen is, in dier mate dat de kinderen om Adams ouertredinge niet geordeelt noch verdoemt en mogen worden: Maer
 Genes b. a. 5. ^c dat de natuere der kinderen tot het quaet geneycht is, dat en
 8. d. 21. verdoemt haer niet, ia dat en wort haer wt ghenade van God niet tot sonde gereeckent, maer so lange als sy eenuoudich ende sonder wetenschap van goet ende quaet zijn, so behaghen sy God, ende zijn hem aenghenaem, door Iesum Christum: Ende wat behoeuet veel woorden? Het is een gewis ende een ongetwijfelt woort, dat de kinderen so wel als de oude, de kinderen inder eenuoudicheyt, maer de oude int gelooue, ^d door de ghenade ons Heeren Iesu Christi salich worden.
 Actor. 15. b. 11.

Daerom isset een groote blintheyt ende onwetenheyt, ia onsin-
Fol. 29^r. nicheyt, datmen die onnosele eenuoudige kinderen, wanneer // sy na der Papistischer insettinge ende wijse niet ghedoopt en zijn, also verdoemt, voor welcke dan noch Iesus Christus niet te vergeefs gestoruen en is: Doch het gaet daer mede toe, als de Heere door Ezechielem ouer de valsce propheten claecht, te weten, ^e dat si den den doot toe seggen de sielen die toch niet steruen en sullen, ende wederom dat leuen belouen de sielen die toch niet leuen en sullen, ende dat doense om een hant vol gersten, ende om een stuck broots, om des schandelijcken gewins wille.
 Ezech. 13. d. 19.

Noch so en is hier aen te mercken, dat de ionge kinderen der
 Deut. 1. f. 39. Israeliten inden woestijnen, hoe wel si niet en geloofden (^f want sy en verstonden noch goet noch quaet) ooc geen wtwendich teecken en hadden, (want sy waren onbesneden) nochtans so waren sy Godt wt genade, inde eenuoudige onwetenheyt ende inde onbesnijdenis aengenaem, ende erfgenamen des beloefden lants: Waerom en soudon dan niet der Christen kinderen Godt aengenaem zijn, ende erfgenamen zijns Rijcx, al en geloouen sy niet, ende al en hebben

sy de wtwendige Doope niet ontvangen. Is dan de salicheyt der kinderen nv int nieuwe Testament aen een wtwendich teecken meer gebonden, dan int oude Testament geschiet is? Oft ist nv de bermherticheyt des Heeren vercort, dat hy der Christenen kinderen niet so genadich soude wesen, als hi der Israeliten kinderen geweest is? Dat sy verre: ^a Want de Wet (seyt Ioannes) is door Moysen gegeuen, maer de genade ende waerheyt is door Iesum Christum opgegaen, daer wt dan volcht dat de ^b genade nv de ouerhant ghenomen heeft, ende in voller cracht gaet. //

Ioan. 1. b. 17.

Rom. 5. b. 15.

Fol. 30^r.

Daerom so God int oude Testament de Israeliten zijn genade so oueruloedelijk bewesen, ende haer kinderen sonder geloof ende eenich wtwendich teken, dat is inder tijt, ^c doen si noch goet noch quaet en verstonden, ende onbesneden waren, tot erfgenamen des beloefden lants aengenomen heeft, soo heeft hy toch veel oueruloedelijker zijn ghenade den Christenen ghetoont, ende haer kinderen tot erfgenamen zijns Hemelrijcx vercoren ende aenghenomen door Iesum Christum, niet aengesien dat si niet en geloouen, noch wtwendich gedoopt en zijn, maer si zijn gedoopt, ^d gewasschen, ende gereynicht, met dat dierbare bloet ons Heeren Iesu Christi, Als bouen genoech verlaert is.

Deut. 1. f. 39.

Hebr. 12. d. 24
1. Petr. 1. a. 2.

So willen wy nv weder comen tot de voorghemelde woorden Christi: Laet de kinderen tot my comen, want sulcken behoort dat Rijk der hemelen toe: Ende laten die in haren rechten verstant onuerualscht blijuen, namelije, dat de kinderen salich zijn, ende haer dat hemelrijc toecoemt: Maer van de doope der kinderen en is hier niet geseyt: ^e Want de Ouders hebben de kinderen tot Christum gebracht, niet daerom dat sy vanden Heere gedoopt, maer geseghent mochten worden, ende Christus en heeftse ook niet gedoopt, noch beuolen te doopen, maer door oplegginge zijnder handen gesegent, daerom so en mach hier wt, de kinderdoope niet beweert worden, nademael de kinderen van den Heere niet gedoopt maer gesegent zijn, daer aen laten wi ons genoegen, ende en willen allerdinge ¹⁾ de woorden ende den handel Christi, ende dat exempel der schrift geen toeset doen, gelije de blinde werelt doet, op dat wy niet ghestraff // noch luegenachtich beuonden en worden.

Math. 19. b. 13.

Fol. 30^r.

Ten derden so hebben onse tegensprekers noch een hulprede, te weten, de woorden die Christus tot Nicodemum gesproken heeft, segghende: ^f Het en sy dan dat yemant geboren worde wt den water ende gheest, die en mach int Rijke Gods niet comen. Wt dese woorden willen si sluyten, dat de kinderen moeten gedoopt worden, oft sy en mogen in dat rijcke Godts niet ingaen. Ooc

Ioan. 3. a. 5.

1) „Allerdinge” is een germanisme.

seggen sommige, dat nademael de Heere dat water voor den geest set, daerom soo moghen de kinderen wel sonder gelooue gedoopt worden.

Antwoord:

Dat dese woorden des Heeren van de wedergeboorte wt het water ende gheest, niet den kinderen, maer den ouden ende verstandigen alleene aengaen, is gewis ende waerachtich, daer toe onwederspreeckelijck. Die oorsake is dese: Om dat Christus hier opentlijk spreekt van de wedergeboorte. Want hy seyt eerst tot

Ioan. 3. a. 3.

Nicodemum: ^a Voorwaer, voorwaer seg ic v: Het en sy dan dat yemant van bouen geboren wort, so en can hy het rijk Gods niet sien.

Maer wat dese wedergeboorte is, dat hebben wy bouen geseit: Ende tot verclaringe der woorden Christi tot Nicodemum gesproken, seggen wy noch eens, dat de wedergeboorte niet en can geschien sonder Gods woort, sonder dat gelooue, ende sonder den heyligen Geest, maer sy ghesiet op sulcker wijs, als de Apostel Petrus

1.Petr.1.d.23.

seyt: ^b Ghy zijt wedergeboren, niet wt verganckelijcken, maer wt onuerganckelijcken zaden, dat is, wt dat leuendighe woort Godts.

Fol. 31^r.

Daer mede stemt de Apo-//stel Iacobus, ende seyt, ^c dat God de

Iacob. 1. b. 17.

Vader des lichts by welcken geen veranderinge noch wisselinghe des lichts ende der duysternis en is, die heeft ons na zijnen wil door twoort der waerheyt gebaert, op dat wi de eerstelingen zijnder creaturen souden zijn.

Maer by dese wedergeboorte (die van bouen af wt God den

1.Petr.1.d.25.

hemelschen Vader door zijn ewighe ^d woort, in der cracht zijns heyligen geests, door tghelooue in Iesum Christum geschiet) behoort de doope: Want dat is de rechte ordeninge des Heeren, dat

Actor. 2.d.38.

de wedergeboren kinderen Gods, dat is, de geloouige ^e gedoopt sullen worden, ende de gauen des heylighen Geests ontfangen, als Petrus seyt.

Daerom soo moeten de voorsproken woorden des Heeren vande wedergeboorte wt den water ende gheest, also verstaen worden,

Tit. 3. a. 5.

dat de wedergeboorte den voorganc hebbe, maer de doope dat ^f Badt der wedergeboorten sy, ende de wedergeboren ende gedoopte de gauen des heylighen geests van Godt door Iesum Christum sullen ontfanghen, tot een vernieuwinge des herten, tot een veranderinge

2. Cor. 1. c. 22.

der sinnen, ende tot ^g verzegelinghe der salicheyt.

Ephes. 4. c. 30.

Dat dit verstant recht ende schriftmetich is, en betuygen niet alleen de voorgaende woorden, te weten, dat Christus seyt: Hoe dat een mensch van bouen af nieu geboren moet worden, anders

en can hy dat Rijke Gods niet sien, maer oock de nauolgende woorden. ^a Want als Christus van de nieuwe geboorte wt den water Ioan. 3. a. 5. ende geest gesproken heeft, so spreekt hy volgende also: Wat van den vleesch geboren wort, dat is vleesch, ende wat van den Geest geboren wort, dat is geest, En // latet v niet verwonderen, *Fol. 31^v*. dat ick geseyt hebbe: Ghy moet van nieus geboren worden: De wint blaest daer hy wil, ende ghy hoort zijn bruysen wel, maer ghi en weet niet, van waer hy coemt, oft waer hi henen vaert, also is een yegelijke die wt den geest ghebooren is.

Met dese woorden geeft ons de Heere Christus claelrijck te kennen, hoe dat hy van de nieuwe gheboorte principael spreekt, ende wat een nieu geboren mensch principael is, te weten, geest vanden geest geboren, gelijc als een natuerlijc mensch is vleesch vanden vleesche, ende vergelijct den selfden, oft zijn nieuwe geboorte, by den wint, in dier mate, dat gelijck als de windt niet en blaest noch waeyt sonder zijn bruysen, welcken wel gehoort wort, toch niet gesien en wort, also is in ende by de nieuwe gheboorte, de heyilige Gheest met zijn cracht, die aen de nieuwe geboren Godts kinderen door den Geest wel bekent, maer met het vernuft ende vleeschelijke oogen niet ghesien en wort. ^b Daer om seyt oock Ioan. 7. d. 37. Christus inden Euangelio: Wie daer dorst, die come tot my, ende drinke, Wie aen my gelooft, als de Schrift seyt, van diens lijue sullen stroomen oft vlieten des leuenden waters vloeyen: Maer dat seyde hy van den geest, welke si ontfangen soudent, die in zijnen Naem geloouen. Ende dit is aen vele wel beuonden, dat so haest als sy geloouich geworden, ende nieu wt God geboren zijn, so hebben si ontfangen ^c de gaue des heylighen Gheests, ende die Actor. 2.d.38. heeft hem in haer gheopenbaert, des wy exempelen ende getuychenisse in der schrift genoech hebben. Nademael nv dese kinderen tot deser wedergeboorte, ende tot alle // wat daer by behoort ende is, *Fol. 32^r*. niet gecomen en zijn, ende daer toe niet en mogen comen, so langhe als sy onuerstandich, ende also totten ghelooue ongeschiet zijn, daer om so en moghen de voorsproken woorden Christi op haer niet bediet worden, gelyck als oock veel ander spruecken der schrift haer niet aengaen, want de schrift spreekt principael totten ^d ouden ende verstandigen, van welke wy bouen bescheyts genoech Math. 13. a. 9. geseyt hebben.

Ten vierden, soo werpen onse wedersprekers ons voor, dat Paulus totten Corintheren schrijft, also: ^e Ick en wil v lieue broeders, 1. Cor. 10. a. 1. niet voor onthouden ¹⁾, dat onse vaders alle zijn onder de ^f woleke Exod. 13. d. 21. geweest, ende zijn alle ^g door dat meyr ghegaen, ende zijn alle ²² Exod. 14. c.

1) „Voor onthouden” is een germanisme (vorenthalten).

Exod. 17. b. 6. onder Moysen gedoopt metter wolcke ende met dat meyr, ende
 Num. 20. a. 10. hebben alle ^a eenderley geestelijcke spijs gegeten, ende hebben
 Num. 14. c. 36 alle eenderley gheestelijken dranc gedroncken, Maer aen vele en
 heeft God geen welbehagen ghehadt, want sy zijn neder gheslagen
 in der woestijne, etc. Dese schrift verstaen onse wedersprekers also,
 dat de wtganck der kinderen Israels wt Egypten door dat meyr,
 een figure is op de wtwendige Doope.

Antwoord:

De Apostel seyt selue, dat sulcx alle den Israeliten gebuert is
 tot een voorbeelt: Isset dan een voorbeelt oft figure eens waren
 wesens, dat daer door beteeckent is, so en machmen ooc niet
 letter op letter bedieden ende verstaen (want dat is teghen den
 aert der figuren, ende teghen den rechten sin der Schrift) maer
 Fol. 32 ^v. de Letter moet in Gheest, ende de Figure in dat // warachtighe
 wesen verandert worden, te weten also, dat de wtganck ende ver-
 Exod 3. *. lossinge der kinderen Israels wt Egypten door ^b Moysen, ons prin-
 cipael afbeeldt de verlossinge des menschelijken geslachts die door
 Ephes. 2. a. 2. Iesum Christum geschiet is, Want Pharao beteyckent de ^c vorsten
 der werelt, die regen der duysternisse, den Satan, diet ghewelt
 ouer dat menschelijke geslacht heeft, des knechten wi geweest
 2. Tim. 2. c. 26 zijn, van hem ^d geuangen na zijnen wil. Die ^e iseren ouen, ende
 e Deut. 4. c. 20 dat ^f huys der knechtschap bediet de geuanckenisse der sonden,
 f Deut. 5. a. 6. daermede ons de Duyuel geuangen gehouden heeft. ^g Egypten bediet
 Exod. 10. e. 21. de duysternis, daerin wi geseten hebben, want wy zijn alle ^h ver-
 hEphes. 4. b. 18 duystert geweest in onsen verstant, ende hebben van Godt niet ge-
 Exod. 3. b. 19. weten, als men behoort te weten: Moyses die wt dat ⁱ beuel Gods Israel
 jExod. 13. f. 37. j wt Egypten geuert heeft, haer voorghangher, voerman gheweest
 Hebr. 12. a. 2. is, af beelt ons ¹⁾ Ihesum Christum ^k den beginner ende vol-
 brengher ons ghelooues, onsen wechbaner, die ons wt het rijc ende
 geweld des duyuels verlost heeft: Dat rode meyr is een figuer op
 Rom. 3. c. 24. dat ^l bloet Iesu Christi, waer mede wy aen der sielen gedoopt, aen
 6. a. 3. der consciencien besprenet, van alle sonden gevrijt, gewassen ende
 Hebr. 12. d. 24. gereynicht zijn. Pharao ende zijn knechten ²⁾, onse vianden, ende
 2. Petr. 1. a. 2. veruolghers die ons met ghewelt gheregeert hebben, naemelick de
 Hebr. 2. b. 8. duyvel, sonde doot ende helle, ^m al isset ouerwonnen, verdroncken,
 ende te niet ghemaect, door dat bloet des cruyces Iesu Christi:
 Coloss. 2. b. 14. Want God heeft ons quijt gelaten alle sonden, als de Apostel seyt,
 ende ⁿ wtghewischt dat Hantschrift, dat teghen ons was, welcke

1) De moderne woordvoeging zou zijn: Moyses ... beelt ons af.

2) Hier moet in gedachte aangevuld worden: zijn eene figuur van.

door insettinghe stont ¹⁾, ende ons // teghen was, ende heeft het *Fol. 33 r.*
 midden wt ons gedaen, ende aent cruys ghehecht, ende heeft de
 Vorsten ende geweldigen berooft, ende heeftse opentlijk ten toon
 gedragen, ende een triumphe van haer gemaect door hem seluen.
 De wolcke beteeckent ^a de gaue des heyiligen Gheests, die van God *Actor. 2.d.38.*
 den Hemelschen Vader rijckelijck wtghegoten wort ouer de ge- *10. c. 44.*
 loouige door Iesum Christum. Desghelijcken bediet dat Hemels broot, *Titum. 3. b. 9.*
 dat ^b waerachtighe leuendige Hemels broot vanden Hemel neder *Ioan. 6. d. 31.*
 gecomen, dat is Iesum Christum, die een spijsse aller geloouiger
 sielen is. De geestelijcken dranck, te weten, de wateren, die wt
 den steen, die Israel nauolchde, door dat slaen der roeden Moysi
 vloeyde, beteeckent de leuendige wateren des heyiligen Geests, die
 wt den gheestelijcken steen, dat is, wt Christo Iesu, door de cracht
 des alderhoogsten ontspringen, ende loopen tot een vercoelinghe, *Ioan. 4. b. 10.*
 ende verquickinge aller dorstiger sielen, die worden daer mede *7. d. 37.*
 ghelaeft int gelooue totten ewigen leuen.

Dit is wel de rechte bediedinge deser figueren, somen anders ²⁾
 de Schrift wil onghetroken laten. Want soo coemt de gheest met
 de letter ende dat waerachtighe wesen metter figueren ouer een.
 Oft soo men dat een wil letterlijk, ende op een wtwendich teecken
 bedieden, soo moetmen dat ander ooc also verstaen. Maar nv en
 moetmen Egypten, Pharaon, den ijseren Ouen, dat Diensthuys, dat
 Hemels broot, den Dranc, ende den Steen niet anders dan gheestelijck
 verstaen, hoe sal dat metter waerheyt ouer een comen, datmen
 de Doope der kinderen Israels onder Moysen, de wolcken, ende dat
 Meyr alleen letterlijk // soude verstaen? Daer beneuen so en zijn *Fol. 33 v.*
 wy oock niet principael door de wtwendige Doope verlost, ^c maer *Rom. 3. c. 24.*
 door dat dierbaer bloet Iesu Christi, tot wiens besprenginge wy *1. Petr. 1. a. 2.*
 gecomen zijn door tgeloooue, ende zijn also ^d in Iesum Christum *Roman. 6. a. 3.*
 ende in zijnen doot gedoopt, van welcke de wtwendige Doope een
 teecken ende getuychenisse is.

Ende oftmen noch dese Doope der Israeljten onder Mosen na
 de letter, op de wtwendige Doope woude bedieden, so en machmen
 dan noch niet voorder dan op de ^e oude ende verstandige, dat is, *Exod. 12. f. 37*
 op de sesmael hondert duysent, die wt Egypten gingen, onder welcke *Num. 11. c. 21*
 geen kinderen, maer de strijtbare mannen alleen getelt waren, ver-
 staen ende wtleggen. Oorsake: De Apostel en seyt niet alleen, dat
 sy alle onder Moysen gedoopt zijn metter wolcke ende met dat
 Meyr ^f maer dat sy alle eenderley gheestelijcke spijsse gegeten, ende *1. Cor. 10. a. 3.*
 eenderley geestelijcken dranc gedroncken hebben, maar aen velen

1) Gebrekkige vertaling van Koloss. II: 14.

2) „Somen anders” wil zeggen: indien men ten minste.

Num.14.d.27* en heeft Godt geen welgeuallen gehad, ^a want si zijn neder geslagen
 Hebr. 4. a. 2. inder woestijne. Dit en mach ymmers op de ionge kinderen niet
 bediet worden, maer op de ouden alleen: Want de oude, die wt
 Egypten gegaen zijn, die hebben ghesondicht, ende zijn daerom van
 God gestraft, en hebben dat beloefde Lant niet mogen innemen:

Deut. 1. f. 39. Mer de kinderen die wt Egypten gecomen, ende inde woestijne
 geboren waren, die zijn daer in gecomen: waer wt dan volcht, dat
 de Apostel alleen vanden ouden spreekt, gelijk als de Schrift ooc

Math. 3. a. 5. aentoont, dat tot Ioannem wtgegaen is de ^b stadt Ierusalem, ende

Marc. 1. a. 5. dat gantsche Iootsche Lant, ende alle Landen aen de Iordaan, ende
Fol. 34^r. zijn doch de oude ende verstandighe alleen daer mede // ghemeynt,

Marc. 1. a. 5. ghelijck de nauolgende woorden wel bewijzen, te weten, dat ^c sy
 Ioan. 1. c. 25. haer van hem lieten doopen inde Iordane, ende bekenden hare
 3. d. 26.

sonden, wt welcke woorden openbaer is, dat niemant metter Doope
 Ioannis ghedoopt en is, dan die ghelooft, ende zijn sonden bekent
 heeft, daerom en zijn oock de kinderen daer niet onder gherekent.

Ende is dit also, dat Ioannes by zijn doope het volc dat van
 Matth. 3. a. 5. hem gedoopt geworden is, gheleert heeft ^d boete, bekentenisse der
 Marc. 1. a. 5. sonden, ende dat ghelooue in Iesum Christum, hoe veel te meer
 Actor. 19. a. 4. behoortmen dan byder Doope Christi sulcx de Doopelingen te
 leeren ende van haer te vorderen.

Oock ist wel aen te mercken, ende te bedencken, dat sommige
 Actor. 19. a. 4. Iongheren, die met de Doope Ioannis al ghedoopt waren, ende
 vanden heylighen Gheest niet en wisten, die heeft Paulus noch eens
 ghedoopt, oft beuolen te doopen, inden naem des Heeren Iesu,
 hoe veel te meer behooren dan die, die soo int Pausdom sonder
 alle kennisse oft onderscheyt van goet ende quaet, ia sonder de

Ioan. 3. c. 16. rechte kennisse des almachtighen Godts, ende ^e zijns eenigen geboren
 Soons Iesu Christi, ende des heyligen Geests inder onwetenheyt
 na der Papistischer wijze ghedoopt zijn, haer daer aen niet te laten
 genoegen, mer op de reyne kennisse der heyligher Drieuuldicheyt,

Math. 28. c. 19. ende op de ^f bekentenisse haers gheloofs ordinerlijck nae des Heeren

Marc. 16. b. 15. woort ende beuel de Christelijke Doope te ontfanghen ¹).

Voorder dat de Apostolen sommige huysgesinnen gedoopt hebben,
Fol. 34^r. waer wt onse wederpartijders de kinderdoope willen // beweren,
 moet oock also verstaen worden als bouen geseyt is, te weten, hoe
 wel de Schrift seyt van huysghesinnen, so zijn doch de gheloouige
 alleen daer mede gemeynt. Want van dat huysgesin Stephane
 1. Cor. 16. c. 15 ghetuycht Paulus seluer, ^g dat sy de eerstelingen in Achaia geweest
 zijn, ende haer seluer totten dienst der heyligen verordineert hebben.
 Van des Stockmeesters huys schrijft Lucas int Werck der Apostolen,

1) „Te ontfanghen” hangt af van het voorafgaande „behooren dan die”.

^a dat Paulus ende Silas dat woort des Heeren ghesproken hebben *Actor. 16.c.34.* totten Stockmeester, ende tot alle die int huys waren, ende dat hy hem verblijft heeft, dat hy met zijnen gantschen huyse geloouich gheworden was.

Hier wt machmen claerlijc verstaen, wat huysgesinnen de Apostolen gedoopt hebben, dat geen kinderen daer onder gerekent en zijn. Want die en zijn niet sulcke eerstelingen, als de Apostel seyt, te weten, die van God den Vader, door ^b dat woort der waerheyt, *Iacob. 1.b.18.* tot eerstelingen zijnder Creaturen geboren zijn, die ¹⁾ en connen haer seluen niet tot eenen dienst der heyligen begeuen ende schicken, die en connen dat woort des Heeren niet prediken ende leeren, ende in somma die en geloouen niet, so langhe als si kinderen zijn, ende geen onderscheyt tusschen goet ende quaet en hebben. *Deut. 1.f. 39.*

Ten vijfsten so nemen onse wedersprekers tot een hulpreden, om hare kinderdoope te beweren, dat Paulus schrijft totten Corinthen also: ^c Wy alle zijn door eenen Geest tot een lichaem gedoopt, ende zijn alle met eenen Geest gelaeft: hier wt argumenteren sy also, dat de Doope een inlijuinge inder gemeynthe Christi is, ende buyten dese gemeynthe en is geen salicheit, daer // om so *1.Cor. 12.b.13* moeten de kinderen gedoopt worden, oft sy en connen de salicheyt niet vercrijghen. *Fol. 35^r.*

Antwoort.

Dat de kinderen niet door de wtwendige Doope, maer door de genade Christi salich worden, hebben wy bouen genoeg met clare onwedersprekelijcke getuychenisse der heyliger Schrift beweert, ende sullen door des Heeren genade hier na sulcx noch breeder verclaren. Mer dese voorscreuen spruec des Apostels, en gaet den kinderen niet aen, mer den ouden ende verstandigen. Oorsake: De Apostel schrijft hier principael van de Doope des geests, ende van de inlijuinghe metter Christelijcker ghemeynte, die door den gheest des geloofs geschiet. Want also luyden zijn woorden: Wij alle zijn door eenen geest tot een lijf gedoopt, ende zijn alle met eenen geest gelaeft, wt welcke woorden lichtelijc te meten is, dat Paulus hier principael spreekt vande Doope, die daer geschiet door den geest, ende daerom den verstandigen ende geloouigen alleen meynt. Want die zijn tot sulcker Doope bequaem, ende niet de kinderen. Want wat is de Doope des geests anders, dan dat wy van God den Hemelschen Vader door Christum Iesum de ^d gaue des heyligen Geests ontfangen, door welcken wy Godt recht bekennen, ende *Actor. 2.d.38.*

1) Dit „die” slaat op de kinderen.

in Iesum Christum recht geloouen, gelijk als de Apostel ghetuycht,
 1. Cor. 12. a. 3. ende seyt, ^a dat niemant Iesum Christum een Heere en mach noemen
 dan door den heyligen Geest, die eenen yegelijcken de gaue des
 geloofs, ende alle geestelijcke gauen wtdeylt na zijnen wil. Daer
 om is dat gelooue een gaue des heyligen Geests, door welcken alle
Fol. 35^r. geloouigen tot // een lichaem vergadert worden, ende daer op
 worden si gedoopt, tot een teecken ende bewijs des warachtigen
 inwendigen wesens, ende der geestelijcker gemeynschap, die sy met
 Christo ende alle heyligen hebben.

Nademael dan de kinderen den gheest des geloofs niet en hebben,
 hoe sullen si dan door den selfden geest, met alle geloouigen tot
 een lichaem gedoopt worden? oft somen ymmers (doch met onrecht
 ende geweld) in den kinderen de gaue des geests ende des geloofs
 wil beweren, so en moeten sy oock door den selfden geest, niet
 alleen metten geloouigen tot een lichaem gedoopt worden, maer
 ooc des Auontmaels Iesu Christi genieten ende deelachtich zijn.
 Want alle die door eenen geest tot een lichaem gedoopt, met
 1. Cor. 10. c. 16 eenen geest gelaeft, ende also een lichaem ende broot in
 11. c. 19. Christo Iesu geworden zijn, die moeten ooc na der insettinge
 des Heeren, ende na de Apostelsche leere dat broot met malcanderen
 breken.

Ten laetsten is dit de meyninge, moeten de kinderen gedoopt
 worden, so moeten sy ooc des Heeren Auontmael houden. Want
 Actor. 2. c. 42. de Apostolen hebben dat broot met de geloouigen ende gedoopte
 Christen gebroken. Ende nademael nv de kinderen tot des Heeren
 Auontmael niet toegelaten en worden (als ooc billick ende recht
 is) daer mede wort opentlicke betuycht, datmen de kinderen onuer-
 standich ende niet geloouich en acht, gelijc als ooc de Schrift met
 de experientie genoegh leeren ende aentoonen. Oft achtmen de
 Deut. 1. f. 39. kinderen verstandich ende geloouich te zijn (doch tegen de clare
 woorden der Schrift) so ist onrecht datmense van dat Auontmael
 des Heeren hout. Want die een recht gelooue in Christum Iesum
Fol. 36^r. hebben, ende door // den geest tot een lijf, met alle geloouigen
 gedoopt zijn, die en mogen niet van dat Auontmael des Heeren
 gekeert worden, ia nademael dat sy een lijf ende een broot met
 alle geloouige zijn, so moeten sy ooc met de selue eens broots
 deelachtich zijn.

Het schrijft oock Erasmus Roterodamus in zijnder Apologia ad
 Episcopum Hispaliensem; dat een Paus, met Augustino, ende meer
 andere gheleerden besloten hebben dat de kinderen des Sacraments
 des Altaers (so sy spreken) deelachtich moeten gemaect worden,
 gelijk als int Pausdom ooc gemeynlijck geschiet. Daer tegen houdent
 de andere, dat de kinderen maer gedoopt en moeten worden,

achtense ooc salich, so si maer gedoopt en zijn, ende en laten se tot des Heeren Nachtmæl niet comen, etc.

Maer beyde ist valsch ende onrecht, ydele doorheit, ende onwijsheit, ende coemt alle daer her, datmen dat blinde vernuft ¹⁾, ende niet de wtgedructe woorden Gods en volcht. Want so de Doope den kinderen toe quaem, billick quaem haer ooc des Heeren Nachtmæl toe. So ongeschied als si nv tot des Heeren Nachtmæl zijn, also ongeschied zijn sy oock tot de Christelijke Doope: Want de Doope is so wel een Sacramentlic teecken, als dat Auontmæl, daerom al wat by een Sacrament Christi behoort, te weten, ^a gelooue, ^{Actor. 8. d. 39.} bekentenisse, ende verholentheyte des Sacraments, ^b in eender goeder ^{b1. Petr. 3. c. 21} conscientie, met nauolghende cracht ende werckinge Godts, tot alder Godsalicheyte, dat selfde behoort oock by der Doope. Ende soo weynich als het den kinderen schæit aender salicheyte, datse niet dat Nachtmæl des Heeren met de Christelijke Gemeynte en gebruicken, so weynich // ist haer oock schadelijc, dat sy ongedoopt ^{Fol. 36.} bliuen: Alle dinc heeft zijnen tijt, na welcke men hem moet weten te houden.

Ten laetsten so meynen onse wederpartijders met ^c dat verbont, ^{Genes. 15. d. 18.} dat God met Abraham gemaect heeft, ende met der besnijdinge, ^{17. b. 10.} die hem God tot een teecken des verbonts ghegeuen heeft, de ^{21. a. 4.} kinderdoope te beweren, ende vergelijken de Doope met de besnijdinge, daerom willen wy ooc cortelijc onse verstant ende bescheyte daer van aenteecken.

God heeft zijn verbont met Abraham, dat hy zijn ende zijns zaets God woude zijn, gemaect, ende hem de besnijdinghe tot een teecken des verbonts gegeuen. Maer de besnijdinge is daer op een figure ²⁾ geweest, dat de nieuwe geboren kinderen des waerachtigen Abrahams, te weten, des Hemelschen Vaders, aen de ^d voorhuyt ^{Coloss. 2. b. 11.} des herten metten ^e leuendigen steen Christo Iesu besneden moeten ^{21. a. 4.} worden.

Also heeft oock Godt voormaels zijn verbont met Noe ghemaect, ende hem den ^f Regenboge tot een teecken des verbonts gegeuen, ^{Genes. 9. b. 13.} ende door den Regenboge is ons ooc afgebeelt Iesus Christus, een recht genaden teecken, dat int Hemelsche wesen totter rechter hant Gods is, tot een ^g versoeninge ende voorbiddinge aller ge- ^g Ioan. 2. a. 2 loouigen tegen God den ewigen Vader.

Sulcke ende dier gelijcke teeckenende figuren der Godlijcker ghenade zijn wel meer den geloouigen int oude Testament van God gegeuen, die ons alle principael wijsen op Iesum Christum, door

1) Vernuft, *d. i.* rede.

2) Een figure, *d. i.* een type, eene vóórafbeelding.

Ioan. 1. c. 29. welcke wy alle genade van God ontfangen. Want hy is dat ^a Lam
Fol. 37 r. Gods, dat de sonden der werelt wech neemt: Hy is de eenighe // ^b Mid-
 1 Tim. 2. a. 5. delaer tusschen God ende de menschen, hy is de ^c Versoener ende
 cColoss. 1. b. 20 Vredemaker, die met zijnen bitteren doot, ende dierbaer bloet, ons
 Ephes. 2. c. 13. vrede, salicheyt, ende dat eewige leuen verworuen heeft.
 1. Petr. 1. a. 3.

Daerom so moet de figure van Abraham, na het waerachtige
 wesen des geests verstaen worden op tweederley wijze, ten eersten
 also, dat God de Hemelsche Vader, door Abraham beteeckent is,
 Isaac een figure op Iesum Christum is, ende op alle Christen,
 Sara op dat nieuwe Testament, de Besnijdinge des vleeschs op de
 Rom. 2. c. 20. besnijdinge des herten, de welcke is de ^d besnijdinge Christi, die
 Philipp. 3. a. 3. inden gheest geschiet. Want also is de besnijdinge ouer al inder
 Coloss. 2. b. 11. Schrift bediet ende wtgheleyt, als wy bouen oock verclaert hebben.

Daer na so moetmen desen handel Gods met Abraham also ver-
 staen, dat God met Abraham ende zijnen zade, dat is, met alle
 geloouigen, een verbont ghemaect, haer met alle hare kinderen wt
 Ioan. 3. c. 16. genade tot erfgenamen zijns eewigen rijcks aengenomen heeft, ende
 Iesus Christus zijnen eenigen geboren Sone voor ons inden doot
 ouer gegeuen, is ¹⁾ een seker teecken der Godlijcker ghenaden.

Want daer door wort principalije bekend de liefde ende bermher-
 ticheyte Gods des Vaders, ^e dat hy zijnen eenigen Sone voor ons inden
 1 Ioan. 4. b. 9. doot gegeuen heeft, op dat een yegelijke, ^f die in hem ghelooft, niet
 Ioan. 3. c. 16. verloren en worde, maer dat eewich leuen hebbe.
 2. Cor. 1. c. 21.

Maer ^g dat onder Pant ende dat rechte Segel deser genaden
 5. a. 5. Gods ende Iesu Christi, is de heylige ^h Gheest, die vanden Hemel-
 Ioan. 14. b. 16. schen Vader door Christum inde herten der Geloouigen ghegoten
 15. c. 26. wort, tot // ⁱ een getuychenisse des Godlijcken verbont, tot een
 16. a. 7. besegeling der salicheits, ende tot een vernieuwinge des ghemoets,
 Rom. 8. b. 16. ende der sinnen.
 j Ephes. 1. b. 13
 4. e. 30.

Dese genade, ende dit verbont Gods met alle gheloouige Christen,
 en is aen geen wtwendich teecken ghebonden, maer aan Christum

Iesum alleen, ^k die is een eenich ende waerachtich teecken der
 Roman. 5. a. 2. ghenaden, ende dat gelooue alleen begrijpt sulcx door den heyligen
 Hebre. 5. a. 3. Geest, ^l die onsen geest versekert dat wy Gods kinderen zijn. Daerom
 Rom. 8. b. 16. is een onuerstant dat sommige niet Christum Iesum, mer de Doope
 principael en houden voor dat rechte ghenaden teecken, ende also
 de Doope toe schrijuen, dat principael Christo seluer toebehoort.

Het is wel waer dat de Doope ende dat Nachtmæl des Heeren,
 Math. 26. c. 25. teekenen zijn, door welcken ons de Heere zijn genade, zijn lijden
 Marc. 14. c. 22. ende doot, ende al wat hy by ons ghedaen heeft, voor ooghen stelt
 Luce. 22. b. 17. ende inbeelt. Want beyde de Doope ende Nachtmæl zijn een open-
 1. Cor. 11. c. 22

1) Men leze alsof er stond: dit laatste is enz.

bare getuychenisse vander liefde Gods, ende van de weldaden ons Heeren Christi Iesu, Nochtans so is ende blijft Christus dat rechte eenich ^a genaden teken, ende alle wtwendige tekenen wijzen ons van haer op hem, vermanen ons van haer op hem, vermanen ende verinneren ons aen hem, ghetuyghen van hem, ende int ghebruyck der selfder teecken en, ende wort niet tot onser salicheyt wtgherecht, dan dat Christus seluer in ons weret, ende wy door tgelooue ontfanghen ende ^b aennem en. Want Christus ist ^c die ons inwendich met den heyligen Gheest ende vier doopt, die ons in zijnder gemeynschap, ende tot leden zijns lichaems aen neemt, ^d die onse conscientie met zijn bloet // besprengt, reynicht, ende wascht de sonden af, Christus ist die ons zijner int Auontmael deelachtich maect, ^e die ons spijs met dat rechte Hemels broot, die ons zijn vleesch te eten, ende zijn bloet te drincken gheeft, dat is, zijn ghenade ist, ende zijn werck in ons, dat wy door dat gelooue, inden geest, wt der cracht zijns woorts, van zijn vleesch eenmael aent Cruys voor ons geoffert, ende van zijn ^f bloet voor ons vergoten, dat ewich leuen hebben.

Exod. 25. c. 22
Rom. 3. c. 25.
Hebre. 5. a. 3.

Ioan. 1. a. 11.
c Math. 3. b. 11.

Hebr. 9. c. 14.
Fol. 38^r.

Exod. 16. a. 5.
Sap. 16. d. 20
Ioan. 6. d. 32.

Ioan. 19. d. 34

Also veruult Christus in ons wat de Sacramenten bedieden. Daerom wanneer wy de wtwendige teecken en der Doope ende des Nachmaels Christi ghebruycken oft ontfanghen, soo en sien wy principael niet op de wtwendige teecken en, maer op Iesum Christum seluer, ^g van welcks volhey t wy alle ontfanghen genade om ghenade, als Ioannes seyt. Ende gelijk als daer geschreuen staet, ^h dat God den kinderen Israels inder woestijne een salichmakende teecken gegeuen heeft, ende die dat aensagen, die worden gesont, niet door dat, dat sy sagen met lichamelijcken oogen, maar door den Heere aller salichmaker. Also en helpt ons oock geen wtwendich teecken, maer de Heere Iesus Christus met zijnder genade alleen. Ende na desen reghel moetmen verstaen alle wat de schrift van de teken en seyt, al schijntet wel na de letter somtijts anders te luyden.

Ioan. 1. b. 16.
Num. 21. b. 8.

Voorder so heeft de doope voornamelijc so veel dat gebruyc aengaet, geen vergelijkinge met de besnijdinge. Want ten eersten so heeft Godt int oude Testament wdruckelijck geboden, dat de kinderen moesten besneden worden, daer toe en heeft ¹⁾ God geen leere // voor de besnijdinge geordineert, noch dat gelooue geuordert, mer sy is als inder figueren aenden kinderen die geen verstant en hadden, geschiet oft gebruyct. Mer Christus Iesus en heeft niet een wtgedruct woort vander kinderdoope geseyt, daer toe heeft hy de ⁱ leere ende dat gelooue voor de Doope ingheset ende gheuordert, ende niemant en mach met der Schrift bewijzen dat de

Fol. 38^r.

Math. 28. c. 19.
Marc. 16. b. 15.

1) Lees : heeft.

Doope anders gebruyct is vanden Apostolen inder Gemeynthe Christi.

- Maer dat sommige seggen, dat gelijc als God de besnijdinge ten eersten de ouden gegeuen heeft, ende daer na is si ooc aenden kinderen gebruyct, ende meynen dat het met de Doope ooc so moet toegaen, daer op antwoorden wy cortelijc also: Abraham heeft de besnijdinge tot een segel der gerechticheyt zijns geloofs
- Genes.17.b.10. ontfangen, ende daer by heeft hem God beuolen ^a alle wat in zijn huys manlijc was, te besnijden. Also heeft ooc Abraham gedaen, ende niet anders. Daer na so heeft God een wtgedruet gebot van de besnijdinge der kinderen gegeuen. Mer nv heeft Christus de Doope voor de geloouigen ingeset, mer van de kinderdoope en heeft hi niet geseyt: Ende so de dinderdoope ¹⁾ Godt behagelijc waer, ende de kinderen totter salicheit noodich waer (als de verkeerde werelt meynt, ende haer geleerde schoon daer van clappen) hoe waer dat mogelijc, dat Christus Iesus (die vanden Hemel gecomen is om
- Ioan.16.c.25. ons ^b alle waerheyt te vercondigen, ende alle wat hy van zijnen Vader gehoort heeft, te kennen te geuen) int gantse nieuwe Testament niet so wel een wtgedruet woort ende gebot vande kinderdoope en soude gegeuen hebben, als God int oude Testament vande
- Fol. 39 r.* besnijdinge der kinderen gegeuen heeft? Item // ^c Paulus en heeft
- Actoer.20.d.27 ons den gantsen Raet Gods niet verborgen, maer te kennen gegeuen, maer vande de kinderdoope en heeft hy niet een tittel geschreuen.
- Daerom zijn wy dat gewis, dat Christus geen Doope vanden
- Math.28.c.19. kinderen en vordert, nademael hi niet daer van geboden en heeft, ^d Ia
- Marc.16.b.15. hy en vordert geen Doope van den kinderen, al eer dat sy geloouen, ende geen gelooue, al eer dat si met Gods woort geleert worden,
- Rom.10.b.14 ende ^e sy en mogen met Gods woort niet geleert worden, al eer dat sy verstant hebben, ende si en hebben geen verstant, so lange als si kinderen zijn, als bouen wel betuycht ende metter scrift verclaert is.
- De ander oorsake, waerom de besnijdinge (des gebruycx haluen) op de Doope niet en mach gebruyct worden, is dese, om dat God Israel eneen ²⁾ tijt, te weten, den achtsten dach, in welcken de besnijdinge soude ontfangen worden, bestemt heeft, also heeft ooc Christus eenen tijt bestemt, wanneer de Doope sal ontfangen worden,
- Rom.8.d.36. dat is ^f op de bekentenisse des geloofs. Gelijc als nv geen kint voor den achsten dach besneden en moeste worden, also en sal ooc in dat gheestelijcke Israel, inder Christelijcker Gemeynthe, geen kint gedoopt worden, het en moet dan eerst geloouen, ende zijn gelooue
- Math.16.b.15. bekennen. Want ^g de Doope is vanden Heere, op dat gelooue bestemt ³⁾, gelijc als de besnijdinge op den achsten dach.

1) Lees : kinderdoope.

2) Lees : eenen.

3) Bestemt, *d. i.* bepaald.

De derde oorsake is, om dat de knechtkens alleen in Israel besneden worden, mer de maechdekens sonder besnijdinge, ende wtwendich teecken, nochtans Gods kinderen in zijn verbont waren, so wel als de knechtkens, wt welken claerlijc te verstaen is, dat de besnijdinge ouer al geen figure op de // Doope en is, ende *Fol. 39^v.*
geen gelijkinge daer mede en heeft, anders moesten de knechtkens ooc alleen gedoopt worden. Maar nv wort De Doope sonder onderscheyt der persoonen, aen de maechdekens so wel als aen de knechtkens gebruyct. Wat gelijkenisse heeft dan dat gebruyc der besnijdinge met dat ghebruyck der Christelijcker Doope? Maer dat de knechtkens alleen in Israel besneden worden, dat is na onse verstant een figure daer op, dat de geestelijke kinderen Abrahams, dat Israel Gods, die ^a besneden zijn van herten, een ^b mannelijcke nature, aert, ende cracht des geloofs moeten hebben.

Rom. 2. c. 29.
b Ephes. 4. a. 3

Item de knechtkens zijn ooc seuen dagen onbesneden gebleuen, dan noch, so wel voor als na der besnijdinge, Gods kinderen in zijn verbont geweest. Want haer salicheit en stont niet in der vleesschelijker besnijdinge, mer inder genade, ende bermherticheit Gods, diese wt eewiger liefde vercoren ende met ^c Abraham een *Genes. 17. b. 3.*
verbont, dat hi zijn ende zijns zaets Godt woude zijn, ghemaect heeft.

Dit wort ooc claerlijc daer wt verstaen, dat Ismael na den vleessche een sone Abrahams is geweest, ende ook besneden, so wel als Isaac: Nochtans en heeft Godt zijn verbont niet met Ismael, maar met ^d Isaac gemaect. Ooc so en heeft Ismael niet geerft int huys Abrahams, maar Isaac alleen, ^e die door de belofte vande vrije Sara geboren is, ende beteekent ons, dat God de Hemelsche Vader de kinderen der geestelijcker Sara, dat is, des nieuwen Testaments, wt genade vercoren heeft, die zijn ^f kinderen der beloften, ende worden voor dat zaet gerekent, ende haer ^g salicheyt staet inde grondeloose genade ende bermherticheyt Gods, ende inden onschuldigen doot // ons Heeren ende salichmakers Iesu Christi.

Roman. 9. a. 7.
Genes. 21. a. 2.
Galat. 4. c. 23.
Roman. 9. b. 7.
Galat. 3. d. 29.

g Rom. 3. c. 24
Ephes. 1. b. 7.
Colloss. 1. b. 14.
Fol. 40^r.

Somma gelijc als de besnijdenis aen de vleesschelijke kinderen Israels ghebruyct is, so sal de Doope aenden geestelijken Israelijten, aende nieuwe geboren kinderen Gods, te weten, aen de geloouige Christen, gebruyct worden. Item gelijc als de ^h besnijdinge van *Genes. 17. *.*
Godt beuolen ende op den achsten dach bestemt is, also is ooc de Doope van Christo ingeset, ende ⁱ op dat gelooue geordineert ende *Marc. 16. b. 15.*
beuolen. Item gelijc als int oude Testament, de salicheyt der kinderen principael gestaen heeft inder genade Gods, ende niet inder vleesschelijker besnijdinge, in gelijcker maten ^j staet ooc nv int *Actor. 8. d. 36.*
nieuwe Testament de salicheyt der kinderen inder bermherticheyt, *Rom. 3. c. 24.*
5. a. 1.
11. a. 6.
liefde ende goetheit des hemelschen Vaders, ende in de verdienste

Iesu Christi, ende niet in de wtwendige Doope. Ende ten laetsten, gelijk als het de knechtken in Israel, dat sy alle tijt seuen dagen, ende inder woestijne gantschelijke onbesneden waren, de maechdekens desgelijcken, die sulcken wtwendich teecken niet en hadden, niet schadelijc en is geweest, aender salicheit, ende si daerom buyten dat verbont ende ghemeynte Gods niet wtgesloten en zijn geweest, also en ist ooc der Christen kinderen niet hinderlijc noch schadelijc aen der salicheyt, ten sluytse ooc niet buyten tverbont ende gemeynte Godts, al en hebben sy dat teecken der Doope niet ontfangen: ^a Want sy zijn al gewasschen ende gedoopt met dat bloet Iesu Christi, dat haer siel salich maect. Mer dat teecken der Doope sullen sy ontfangen tot bestemder tijt, op de belijdinge haers geloofs, na de ordeninge ende insettinge Iesu Christi, ende na dat gebruyc der Apostolen. //

1 Petr. 1. c. 19.
Hebr. 9. b. 12.
12. d. 24.
Apocal. 1. a. 6.

Fol. 40^v. Nademael wy dan van dat misbruyc der Doope geschreuen hebben, so willen wy ooc een weynich daer van aen teecken, hoe de Doope van sommige, als een wtwendige Ceremonie, heel veracht wort, hoe wel ons sulcx niet en verwondert noch swac maect. Want wy bekennen ende weten wel, door de genade des Heeren, dat alle wat Christelijc ende Euangelisch is, dat is dorachtich ¹⁾ ende spottelijc byder werelt geacht. Wederom ^b al wat hooch byder werelt gheacht is, dat is eenen grouwel ende doorheyt by God, als Christus seluer in den Euangelio seyt. Also zijn God ende de werelt tegen malcanderen, dat de wijsheit Gods bider werelt een sotheyt is, ende dat een natuerlijc mensche niet en smaect vanden Geest Gods, maer het is hem een ^c sotheyt, ende hy en cant niet verstaen, want het moet geestelijc geordeelt worden. In gelijcker maten is de wijsheyt der werelt een sotheyt voor God, als de Apostel betuycht.

Luce. 16. b. 15.
1. Corinth. 1. c. 15.
2. *

Daerom en ist geen wonder dat de Doope bider werelt veracht is, daer en leyt niet aen, so is sy doch Godts ordeninge, inden Euangelio grondelijc veruaet, ende wiese versmaet, die en versmaet niet een menschelijcke, maer ^d een Godlijcke ordeninge, ia hy versmaet den naem Gods, in welken de Christen gedoopt worden, hy veracht Christum Iesum ende ^e zijnen doot, in welken de geloouige gedoopt worden, ende hy is den Euangelio ongehoorsaem, nademael ons dat Euangelium leert ende aenwijst, hoe datmen ^f de Doope op de belijdinghe des geloofs moet ontfangen.

Math. 23. c. 19.
Roman. 6. a. 3.
Marc. 16. b. 15.

So laten wi nv de werelt, alle spotters ende verachters der *Fol. 41^r.* Godlijcker waerheyt varen, want sy zijn blind, ende leyders der // blinden, Maer wy begheren (door des Heeren genade) Christum Iesum

Rom. 8. d. 29.

1) Dorachtich, *d. i.* dwaas.

na te volgen, want die is ons tot een voorbeeld van God den Vader geset, dat wy hem gelijcformich sullen worden. ^a Ia hi is een Ioan. 8. b. 12. warachtich licht inder werelt ghecomen, ende wie hem nauolcht, die en sal niet in der duisternisse wandelen, maer dat licht des leuens hebben.

Nadenmael dan Iesus Christus onse voorganger, wechbaner, ende die Hertoch ons geloofs ^b de Doope seluer persoonlijk ontfangen, Math. 3. b. 13. ingeset, ^c de leere des Euangeliums ende dat geloof aen ghehangen cMath. 28. c. 19 heeft, so hebben wi aenden eenigen Iesum Christum de ewige Marc. 16. b. 15. Gods waerheit ende wijsheyt exempel ende getuychenisse genoech, hoe nootsakelijck de Doope is, ende hoe datse in gheenerleye wijze versmaet noch cleyn geacht mach worden.

Hierenbouen so hebben oock die Apostolen des Heeren wt zijn beuel, ende in zijnen Naem de Doope geleert, geroemt, ende gebruyct, hoe ¹⁾ die voorsproken woorden, ende getuychenisse wt dat werck der Apostolen, ende brieuen, bouen aengetekent, claerlijck getuygen ende mede brengen.

Daerom so zijn ons beyde de insettinghe des Heeren, de leere ende gebruyck der Apostolen ghenoech, om vast daer op te staen, als op een ghewisse ende onbeweechlijke gront der waerheyt, tegen alle misbruyckers ende verachters der Christelijcker Doope, welke wy niet en begheeren na te volghen, maer veel meer Christum Iesum, ende zijnen Apostolen, ende houden de Doope voor een goede insettinge des Heeren, die tot den Euangelio behoort, den gheloooue aenhangt, ende na dat // exempel Christi, nae zijnder *Fol. 41^v.* ordeninghe, nader leere ende ghebruyck der Apostolen van een yegelijc die dat Euangelium ghelooft, op die belydinghe zijns geloofs moet ontfangen worden.

Het en swact ²⁾ noch en maect ons niet dwalende, dat sommige (die der spinnen aert hebben, ende alle wat goet is, int quaet verkeeren, ia honich in vergift veranderen) ons bespotten, ende vrighen, wat ons die doope vordert, ende waerom wi veruolginge lijden, nadenmael wi toch seluer bekennen, dat die salicheyt aen het wtwendige teycken niet ghebonden is, Item sy seggen oock, dat het geloof ende die liefde alle wtwendige ordeninge ende insettinge des Heeren, als doope, Auondmael, ende wat daer meer is, wel breken, ende veranderen mogen, houden ons voor, dat gelijk als Moyses die besnijdinghe inder woestenie nagelaten heeft, also moghen ooc die Christen sulcx nalaten, ghebruycken, ende daermede handelen na haer welbehagen.

1) Hoe, *d. i.* zooals.

2) Swact, *d. i.* verzwakt, ontzenuwt.

- Hoewel wy sulcke scherpsinghe ¹⁾ inreden ²⁾ ende vraegen niet achten, ende alreede bescheyts genoegh daerop ghegheuen hebben. So willen wy wederom noch daerop so vele antwoorden, ten eersten also: Dat gelijck als int oude Testament die salicheyt principael
- Rom. 3. a. 1. gestaen heeft inder ghenade Gods ende niet inder besnijdinge, ende nochtans is de Besnijdinge, als een ordeninge Gods, profijtelijck geweest den genen, die dat gesette ³⁾ gehouden hebben, also staet
- Rom. 3. c. 24. nu int nieuwe Testament die salicheyt principael in der bermherlicheyt, ende ghenade Gods des hemelschen Vaders, ende inde verdienste Iesu Christi. // Maer daerom so en is in de Doope niet te min (als een ordeninge des Heeren Iesu Christi) profijtelijc ende
- Rom. 3. c. 16. vorderlijc alle de gene ^a die den Euangelio ghelooouen ende gehoor-
5. a. 1. 8. a. 1. saem zijn. Want die woorden des Heeren zijn Geest ende leuen,
11. c. 22. ^b ende de mensche leeft bi alle woorden die wtten mont Gods
- b Deut. 8. a. 3. gaen, Ende de teecken en die Iesus Christus dat woort aengehangen
- Matt. 4. a. 4. heeft, die zijn niet te verachten, Ia nadenmael sy van God ghegeuen
- Ioan. 6. c. 26. ende beuolen zijn, Daerom soo moegense sonder verachtinghe Gods niet versmaet worden, noch sonder perikel niet versuymt noch achter gelaten worden, Daerom so heeft ooc die gelouige Abraham (welcken alle gelouigen moeten na volgen, ende in die voetstappen
- Genes. 17. b. 10. zijns geloofs wandelen) door zijn geloof die ^c wtwendige besnijdinghe (hoe wel sy maer een teken ende een cleyn dinck int aensien was)
- Rom. 4. b. 11. niet verworpen, maar tot eenen ^d segel zijns geloofs ontfangen ende aengenomen, In ghelijcker manieren sullen oock die Christen door haer geloof de doope niet verwerpen, maer met ganscher vlijt ende neersticheyt aennemen ende ontfangen, nademael sy niet allene Abraham, maer Iesum Christum selue tot een voorbeeld hebben:
- Daerom beroemen sy haer al te vergeefs des geloofs ende der liefden, die in de gehoorsaemheyt des woorts den gelouigen Abraham, ia Iesum Christum niet nauolgen, Ende alle wat si buyten ende tegen dat gebruyc der Apostolen, iae buyten de leere ende insettinge,
- exempel ende beuel Christi met die doope handelen, dat is onrecht, valscheit ende afgodisch. Maer die Christum naevolgen, ende ontfangen
- Fol. 42^v. de doope na zijn // woort, die en mogen niet bedrogen worden,
- Ioan. 14. naedemael Christus de waarheyt ende dat leuen is.
- Exod. 4. e. 24. Oock isset wel aen te merken, dat de ^e Heere Moysi gemoette ⁴⁾, doen hy na Egypten reysde, ende in de herberghe was, ende woude hem dooden. Doen nam Sipora een scherp steen, ende besneet

1) Scherpsinghe, *d. i.* scherpzinnig.

2) „Inreden” is een germanisme (Einreden).

3) Gesette, *d. i.* gebod.

4) Gemoette, *d. i.* op hem afkwam.

de voorhuylt haers soons, etc. Ende de Heere liet van hem af. Is nv dat Moysi gheschiet, wat sal dese verachters ende bespotters Iesu Christi ende zijnder ordinantie, geschieden ende ouer comen?

Item, dat Moyses de besnijdinge inde woestijne achter gelaten heeft, en bewijst niet, dat de Christelijke Doope nae dier wijze ooc mach nagelaten worden. Want wi en hebben ons principael niet te rechten nae de Figueren ende Beelden, iae niet nae de ^a onuoelcomenheyt des ouden Testaments, maer na dat warachtiche volcomen wesen ende Geest des nieuwen Testaments, ^b Wy en staen niet onder dat Gesette, maer onder dat Euangelium: ^c Wy en sullen niet dienen in dat oude wesen der letter, maer in dat nieuwe wesen des Gheestes: Ten laetsten, wy en zijn niet Moysi, maer Christi Iongerem: ^d Daerom hebben wy oock een ghebodt, vanden hemelschen Vader ontfanghen, dat wy Iesum Christum zijnen lieuen Soone sullen hooren, zijnen woorden gehoorsaem zijn, ende zijn exempel nauolgen. Nochtans so willen wy hier mede Moysen met zijn Gheset, Figueren ende Schemen niet veracht, maer met geestelijke oogen aengesien, ia na den gheest ende dat warachtighe wesen des nieuwen Testaments gheoordeelt ende verstaen hebben. //

Hebr. 7. b. 11.

Rom. 6. b. 14.

c Rom. 7. a. 6.

Math. 3. b. 17.

17. a. 5.

Daer toe so wort nv de doope niet wt noot nagelaten, gelijc als *Fol. 43 r.* inder woestijne geschiede, maer sy is gantschelijc in een afgodisch misbruyc verandert: Want behaluen dat de Doope die Christus voor de boetueerdigen ende gheloouigen ingheset heeft, ende die oock na deser ordeninghe des Heeren ouer al van de Apostolen gebruyct is: Maer nv die selfde¹⁾ vanden Antechrist in een kinderdoope omghekeert is, so is daer noch so veel schandelijcks misbruycks ende afgodissche Ceremonien by de selfde kinderdoope, dat sy van geenem verstandigen, godturuchtigen ende Christgeloouighe menschen, voor eenen Christelijken handel ende werck mach aen ghesien worden, Maer een yegelijc die God vreest, ende van hem gheleert is, die mach met den Propheet wel segghen ende claghen: ^e Ach hoe is dat fijne gout (des Godtlijcken woorts) soo verduystert ende verualsecht, ^f dat siluer is schuym geworden, ende de wijn ^g met water vermengt, De plantinge des hemelschen Vaders is so ^h iammerlijck vertreden, ende een menschelijke plantinge in de stede gheset. ⁱ De blinde Phariseen hebben de insettinghe des Heeren ^j te niet ghemaect om haerder insettinghe wille, ende dit behaecht de werelt wel, daerom soo leydt de eene blinde den anderen, so lange als sy beyde in den gracht vallen.

Trenorum. 4.

a. 1.

Esai. 1. c. 22.

Ezech. 22. b. 18

Math. 15. a. 3.

1) Het „die selfde” is overtollig.

De Almachtighe Godt beware ons door Iesum Christum, voor dese blinde leyders. Amen. //

Fol. 43^r.

Besluyt.

DIt is onse bekentenisse van der doope ons Heeren Iesu Christi, na dat verstant der schrift, die ons God wt zijnder genade gegeuen heeft. Maer dat ons sommige wt booshey, sommige wt onuerstant, om deser Doope wille veruolgen, lasteren, schelden, ia den Donatisschen, Munsterschen, ende andere oproerige dwalende geesten gelijcken, meynen ende seggen: Wi zijn ooc van sulcker aert, dat is voor Godt den rechtueerdigen Rechter onrecht, ende ons geschiet veel te cort: Want dat sommige huychelaers nu (gelijck hier voormaels Iudas Iscariotes, Simon Magus ende meer andere wel gedaen hebben) de doope valschelijck ontfangen, ende de selfde misbruycken, dat is ons hertelijck leet, Ia wy beclaghen dat wt grooter droeffenisse onser sielen, dat vele menschen in deser tijt haer schalcheyt met den heyligen ende dierbaren Name Gods, met den schijn der valscher vromicheyt, ende met verdrayde schrift bemantelen: Maer wy en worden daer door in onsen gelooue niet gheswact, Want wy en hebben op menschen niet gebout, maer op den gront der Apostolen ende Propheten, van welcke Iesus Christus de hoesteen is: ^a Ende daerom seggen wy met den Apostel, oft der menschen ongeloof Godts belofte sal crachteloos maken? Dat sy verre. Het sy veel lieuer alsoo, ^b dat Godt waerachtich sy, ende alle menschen luegenachtich, als geschreuen staet: ^c Op dat ghy rechtueerdich zijt in uwe woorden, ende ouerwint wanneer ghy gherecht wort.

[*Fol. 44^r.*] Daerom houden wy, dat de ordeninge // ons Heeren Iesu Christi vander Doope altijt in hem seluen recht is, ende blijft als een woort ende ghebodt Gods, niet aengesien, dat sommige de Doope so iammerlijke misbruycken, sommige die verachten, waer door sy Gods toren op haer laden, ende en sullen zijn ordeel niet ontloopen.

Maer wy dancken God den almachtigen Vader, door Iesum Christum, die ons wt zijnder genade een beter verstant gegeuen heeft. Want wy bekennen ^d eenen God, eenen eewigen Vader, die ons gheschapen heeft, een Heer ende Salichmaker, den eenigen geboren Soon des leuendigen Gods, die ons verlost heeft, dat is Iesum Christum, wy bekennen ^e eenen heyligen geest, die een rechte trooster ende leermeester is, wi bekennen een Christelijcke gemeynte, ^f een geloof, een nieuwe geboorte, een doope, die dat geloof ende de nieuwe geboorte volcht als een zegel oft getuygenis des geloofs ende als een Badt der nieuwer geboorte.

Rom. 1. d. 16.
3. a. 3.

Psalm. 116. a.
11

Psalm. 51. a. 6.

Ephes. 4. a. 5.

Ioan. 14. b. 16

15. c. 26 16. a. 7

Ephes. 4. a. 4.

f Rom. 4. a. 3*

Summa, wy verhopen aen der genade Gods, dat wy geloouen ende bekennen, alle wat ons de Godlijke schrift leert te geloouen ende te bekennen, doch menschelijke swacheyt ende onvolcomenheyt altyt wtgenomen. Ende wy begeeren ons geloofs in stillicheyte te leuen, ^a der Ouerheyte in alle dingen, dat niet tegen God en is, ^b gehoorzaam te zijn, ^c vrede te soecken, ende te houden met allen menschen, so vele als ons mogelijke is. Ten laetsten is onse meyninge ende opset, Iesum Christum door zijn genade na te volghen, Dat weet Godt ^c die een kender der herten ende der nieren is, dat wy niet en liegen. Nu willen wy ooc met Gods hulpe onse belijdinge van dat Auontmael des Heeren cortelijck doen. //

Rom. 13. a. 1.
1. Petr. 2. b. 13.
b Rom. 12. c. 18
Hebr. 12. c. 14.

Jerem. 17. b. 10.

Van dat Auontmael
des Heeren Iesu Christi, on-
se Belijdinghe.

[Fol. 44 v.]

Die hooghe subtile ende spitsuoudighe Disputatien, van dat Auontmael des Heeren en willen wy ons niet aennemen, want si schaden veel meer dan sy vorderen, aen de ghedachtenisse des doots Iesu Christi, aen de liefde ende eenicheyt, om welker wille nochtans dat Auontmael van den Heere ingheset is, maer met eenuoudighe ende clare woorden, soo vele ons de Heere ghenade gheeft, onse verstant ende ghelooue daer van aenteecken.

Ten eersten houden wy, datmen geloouen moet, alle wat van des Heeren Auontmael geschreuen is, principael, dat het de Heere Iesus Christus wt groter liefde den geloouigen tot ghedachtenisse zijns doots, tot vermaninghe, vorderinghe, ende beuestinge der Christelijcker liefde ende eenicheyt verordineert heeft, in sulcker maniere, dat hy dat broot in zijn handen genomen, ende nae de dancksegginghe ghebroken, zijnen Iongeren te eten gegeuen, ende geseyt heeft: ^d Dat is mijn Lijf, dat voor v ouer ghegheuen sal worden. Daer nae soo heeft hy den Kelck zijnen Iongeren ghegheuen, dat sy alle daer wt souden drincken, ende gheseyt: Dese Kelck is dat nieuwe Testament in mijnen bloede, dat voor v vergoten wort, tot vergeuinghe der sonden, dat doet tot mijnder gedachtenisse.

Math. 26. c. 25.
Marc. 14. c. 22
Luce. 22. b. 19

Dese insettinge ende ordeninge ons Heeren Iesu Christi, sal van alle Christenen // onderhouden worden, Alsoo dat in eene Christelijke vergaderinghe, broot ende wijn daer gestelt, ende van eenen Dienaer des woorts, de doot des Heeren vercondicht, ende van een yegelijke Christen grondich ter herten sal genomen worden, ende van des selfden wegen een dancksegginge sal gheschieden tot Godt, daer na sal dat broot gebroken, ende van een yegelijk Christen

Fol. 45 r.

1. Cor. 11. c. 20

ontfanghen ende ghegeten, ende de wijn gedroncken worden, met een recht ghelooue, ende tot ghedachtenisse des, dat Christus Iesus zijn Lijf voor ons ghegeuen, ende zijn bloet voor ons vergoten heeft, datmen vast moet geloouen, ende daer aen niet twijfelen: Want wy houden, datmen voor alle dinck moet geloouen, ende dat selfde gelooue moet een yegelijk woort Godts ghelijckformich zijn: Waer dat niet en geschiet, daer moet menschen verstant regeren, ende dat ghelooue ondergaen.

So leert ons nv de heylighe Schrift by dat Auontmael des Heeren Iesu Christi, te gheloouen ende ter herten te nemen principael vier Stucken oft Puncten, namelijk:

Math. 26.c.25. Ten eersten, dat Christus dat broot gebroken, ende zijnen Aposto-
1.Cor. 11.c.22 len gegeuen, ende gheseyt heeft: Neemt, ende eet, dat is mijn Lijf, dat voor v gebroken wort, etc.

1.Cor. 10.c.16 Ten anderden, dat Paulus totten Corintheren seyt: ^a De Kelc der dancsegginge, welcke wy dancseggen, is die niet de ghemeynschap des bloets Christi? Dat broot dat wy breken, is dat niet de ghemeynschap des Lijfs Christi?

Ten derden, dat dat broot ende die wijn int Auontmael een *Fol. 45ⁿ* ghedencteecken des // lijdens ende doots Christi zijn: Want hy
Luce. 22. b.19 seluer seyt: ^b Soo dickmael als ghy dit doet, so doetet tot mijnder
1.Cor. 11.c.25 gedachtenisse. Item, Paulus seyt: ^c so menichmael ghy van desen broode eet, ende van desen kelck drinct, so vercondicht ghy den doot des Heeren, so lange als hy coemt.

Ten vierden, dat de Heere van den kelc des Auontmaels also
Luce. 22. b.20 seyt: ^d Dese Kelck is dat nieuwe Testament in mijnen bloede.
1.Cor. 11.c.24 Matheus ende Marcus setten alsoo: ^e Dat is mijn bloet des nieuwen
Math. 26.c.25 Testaments, welck vergoten wort voor velen, tot vergeuinge der
Marc. 14. c.24 sonden.

Dit alle gheloouen ende bekennen wy, van dat Auontmael des Heeren, sonder alle twijfel: Maer wanneer wy alle dese voorsproken woorden der schrift ondersoecken, ende ouer al wel besien, om die grondich te verstaen, ende niet meer dan eenen rechten sin ende verstant daer wt sullen nemen, die ouer al gelijc toe treft ¹⁾, ende geen schrift noch dat gelooue tegen is, so en beuinden wy niet anders, dan dat de Heere Iesus Christus, wt oueruloeyende groote liefde, zijn Lijf voor ons ghegeuen, ende zijn bloet voor ons vergoten heeft, ende des tot eender gedachtenisse, so heeft hy dat Auontmael met broot ende wijn ingeset, ende ons nae ghelaten, op dat wy by dat broot zijns lijfs voor ons gegeuen, ende by de wijn zijns bloets voor ons vergoten, met dancksegginghe sullen

1) „Toe treft” is een germanisme (zutrifft).

ghedencken. Ende daerom so moeten de woorden Christi int Auontmael, dat is mijn Lijf, ende dat is mijn Bloet, gheestelijck verstaen worden: Want hoe mochtet anders bestaen, dat int Auontmael dat broot ende de wijn, te gelijc broot ende wijn, // dat lijf ende bloet Christi, de gemeynschap zijns lijfs ende bloets, een gedenckteecken zijns lijdens ende doots, een nieu Testament, oft dat bloet des nieuwen Testaments zijn, ende alle schriften genoegh gedaen worden? So willen wy nv alle dese schriften ordentlijck besien ende door de ghenade des Heeren grondich verclaren.

Ten eersten, so heeft de Heere Iesus Christus zijn Auontmael met broot ende wijn ingeset, ende dat coemt wel daer mede ouer een, dat hy seluer dat ^a leuendich broot is, vanden Hemel neder gecomen, met welcke de siele door dat gelooue geestelijck gespijst wort totten ewighen leuen. Hy is ooc ^b de rechte Wijnstoc van God zijnen Vader den rechten Ackerman geplant, ende zijn woort is de clare ^c wijn, met welcke de geloouige siele gelaeft, ende inden heyligen Geest verblijft wort. So dickwils als nv de Christenen van dat broot des Auontmaels eten, ende van den wijn drincken, so worden si hier aen vermaent ende vernieut.

Daer na so heeft Christus na der dancsegginge, dat broot gebroken, zijnen Apostolen ghegheuen, ende gheseyt: Neemt, ende eet, dat is mijn lijf, dat voor v ghebroken wort, ende om welker woorden wille vele, beyde, onder de gheleerden ende ongheleerden, ghedisputeert ende ghekeuen is. Vele houden vast daer ouer, dat Christus lijfachtich in dat broot is: Daer mede en stemmen wy niet, ende en verstaen de voorberoerde ¹⁾ woorden Christi niet letterlijck, maer gheestelijck. De oorsaecken die ons hier toe beweghen, iae dwinghen, zijn vele, van welcke wy // sommige willen voorgeuen ende aenwysen.

De eerste is, om dat inder schrift, eten so veele geseyt is als geloouen, also oock drincken vertrouwen, Maer die spijs, ende die dranc, die gegeten ende gedroncken worden, is dat broot des hemels, dat woort Gods, die wateren des heyligen Geests, iae dat vleesch ende bloet Christi, Dit altemaal is openbaer wt dat seste Capittel Iohannis, daer die Heere also spreekt: ^d Ic ben dat broot des leuens, wie tot my comt die en sal niet hongeren, ende wie in my gelooft, die en sal nemmermeer dorsten, Ende noch eens: Ick ben dat leuendich broot vanden hemel neder ghecomen, Wie van desen broot eten sal, die sal inder ewicheyt leuen, ende dat broot dat ic geuen sal, is mijn vleesch, welcke ick geuen sal voor dat leuen der werelt. Ende wederom: Mijn vleysch is een rechte spyse, ende

1) „Voorberoerde” is een germanisme (vorberührte).

mijn bloet is die rechte dranck, Wie mijn vleesch eet ende mijn bloet drinckt, die blijft in my, ende ick in hem, etc. Wt welke alle onwederspreeckelijke volcht, dat die ¹⁾ principael dat vleesch Christi gegeten, ende zijn bloet ghedroncken heeft, die Iesum Christum den Sone des leuendighen Gods, voor ons gecruyst, ende gestoruen, gelooft.

Ioan. 6. f. 51. Also heet somtijts eten inder schrift gelouen, ^a Dan Christus is dat waerachtige broot des hemels, dat ghegheten wordt, ende dat

Ioan. 1. b. 14. broot des hemels is Gods woort ende dat ^b woort is vleesch gecruyst, ende dat ^c vleesch Christi is voor ons geoffert ende gegeuen:

c Ioan. 6. d. 33 Daerom wie inden gecruysten Iesum Christum ghelooft, dies siele wort gespijst met dat broot des hemels, met dat woort Gods, iae

Fol. 47^r. met dat // vleesch ende bloet Christi, Want dese drie, te weten, dat broot des hemels, dat woort Gods, dat vleesch ende bloet Christi, worden alle gelijk een spijs des leuens ghenoeemt, ende Christus seluer spreekt inden Euangelio sonder onderscheyt vanden eenen als vanden anderen: Want ten eersten spreekt hy veel van dat hemels broot, ende noemt dat een broot des leuens, daer na spreekt hy in die selfde maniere ende wyse van zijnen vleesche, ende bloet, noemt zijn vleesch een rechte spijs, ende zijn bloet een rechten dranc, maer ten lesten (als sommige van zijn iongheren zijn woorden vleeschelijke verstonden, ende daerom die niet en konden geloouen noch verdragen) soo heeft hy alle zijne woorden, die hy van dat broot des hemels, van zijn vleesch te eten, ende van zijn bloet te drinken, ghesproken heeft, verclaert, ende besluytelijc ²⁾

Ioan. 6. g. 63. also geseyt: Dat vleesch en is niet nut, die geest maect leuendich, die woorden die ic spreek, zijn gheest ende leuen, recht woude hy ³⁾ seggen. Alle wat ick van dat hemels broot desghelijcks van mijn vleesch te eten, ende van mijn bloet te drinken gesproocken hebbe, dat is ghesproocken, ghemeent ende te verstaen van mijn woorden, want die zijn geest ende leuen, ende een spyse der gelouiger sielen.

Math. 26. c. 25 Daerom so wie inden Heere Iesum Christum den soone des leuendighen Gods, voor ons ghecruyst ende gestoruen, ghelooft,

Ioan. 1. a. 1. ende op hem vertrouwt, die ontfangt Iesum Christum ^d des vaders Exod. 16. c. 15. wordet, die wort ghespijst metten hemelschen ^e Manna, ia die etet f Num. 20. b. 11 dat vleesch ende ^f drinet dat bloet Iesu, maer geestelijc, met

Fol. 47^v. den // mont der sielen, ende niet vleeschelijc met den mont des lijfs. Want gheestelijke spijs (als dat vleesch ende bloet Christi zijn) moet geestelijc ontfangen worden.

1) Op „die” valt de nadruk (hij bepaaldelijk).

2) Besluytelijc, *d. i.* ten slotte.

3) Recht woude hy, *d. i.* alsof hij wilde.

Hier wt mach nv claerlijk gemeten worden, dat Christus int Auontmael zijn woorden van zijn lijf te eten, ende van zijn bloet te drincken, figuerlijk gesproken, ende geestelijk gemeynt heeft. Want wat hy hier eenmael in Ioanne van dat geestelijke eten zijns vleesch, ende drincken zijns bloets, met vele woorden gheleert, ende zijnen Jongeren inghebeelt, daer toe dat vleeschelijk verstant van zijn natuerlijk vleesch te eten, ende zijn natuerlijk bloet te drincken (welcke sommighe wt zijnen woorden door haer onuerstant gheuat hadden) claerlijk ende wdruckelijk neder gheleyt ende ghestraft heeft, dat selfde en heeft hy int Auontmael niet verandert (^a want zijn woort en is niet wanckelbaer) noch gebroken (want zijn woort en mach niet gebroken worden) noch opgheloeset (want zijn woort is eewich) maer beuesticht ende bestedicht.

Math. 24. c. 35
Psalm. 119. m.
89
Esaie. 46. a. 8.
1. Petr. 1. d. 25.

Daerom moetet sonder alle twijfel, ende wederspreken daer by bliuen, gelijc als dat Christus in Ioanne gesproken ende besloten heeft, te weten, dat broot dat hy ons gheeft te eten, welke oock zijn vleesch is, voor dat leuen der werelt gegheuen, dat is principael dat rechte leuendich broot, vanden Hemel neder gecomen, dat is Gods woort, dat wi door dat ghelooue ontfanghen ende aennemen, dat onse siele daer mede ghespijst, verquict, ende ghesteret wort totten eewigen leuen. //

Die anderde oorsaecke is, om dat Christus seluer zijn woorden int Auontmael verclaert, want hy seyt: ^b neemt ende eet, dat is mijn lijf, dat voor v ouergegeuen of gebroken soude worden, De leste woorden verclaren die eerste, want dat is immers gewis ende waerachtich, daer toe ooc onwedersprekelijc, dat niet dat broot mer dat waerachtige lijf Christi, dat metten Apostolen bi de tafel geseten ²⁾ ende dat broot ende den wijn gegeuen, ende die woorden: Dat is mijn lijf, etc. ghesproocken heeft, dat selfde lijf ende gheen ander, is voor ons gegeuen, gebroken, ende aent cruyce gheoffert, Hoe kunnen wy dan anders geloouen, dan Christus seluer seyt? te weten, dat zijn lijf, ia zijn natuerlic lijf ^c vanden heyligen geest ontfangen, ende wt Maria der ioncfrouwe geboren, voor ons inden doot ouergegeuen is, maer dat broot hebben de Apostolen gegeten, ende den wijn gedroncken, daer mede zijn sy met alle gheloouige versekert gheworden der verlossinge die ons Christus met zijn lijf ende bloet verworuen heeft.

Fol. 48r.
Math. 26. c.
25 ¹⁾
Marc. 14. c. 22.
Luce. 22. b. 19
Math. 1. c. 20.
Luce. 1. c. 31.

De derde oorsake is, om dat Iudas ooc van dat broot ghegheten, ende van den wijn gedroncken heeft, maer nochtans so en heeft hy dat vleesch ende bloet Christi niet ontfangen: Want al wat

1) Lees : 28.

2) Het „heeft” volgt achter „ghesproocken”.

ons God int gebruyc der Sacramenten geeft, dat ontfangt dat geloof, ende God werct in zijn wtuercoren, alleene door zijnen gheest, wat die Sacramenten twwendich bedieden. Daeromme ist ommoghelijk sonder tgeloof, Christi ende zijnder gauen deelachtich te worden, Noch onmogelijker ist dat de ongeloouigen, ende bosen

Fol. 48^r. (in welcke de Sathan woont) dat reyn, onbeulect // ende heylich vleesch, ende dat dierbare bloet Iesu Christi moghen ontfanghen, Maer een hongerige ende dorstighe siele (nae die gherechticheyt) wort daer meede (als met eener gheestelijker spijsen, ende met een gheestelijcke dranck) ghespijst ende gelaeft, ia daer door in die gemeenschap Christi Iesu beuesticht ende onder houden, gelijck hy seluer seyt: Wie my eet, die sal om mijnent wille leuen.

Ioan. 6. f. 56. Item: wie van mijn vleesch eet, ende mijn bloet drinct, die blijft in my, ende ick in hem, Daer wt volcht onwedersprekelijck, dat die ongheloouighen ende boosen gheen deel aent vleysch ende bloet Christi en hebben, so weynich als sy seluer in Christo zijn, ende bliuen, ende Christus in haer, hoewel sy met Iuda dat broot wel moghen eeten, waer door sy des lijfs ende bloets Christi niet deelachtich, maer vele meer daer aen schuldich worden, Ende dat ist, *1. Cor. 11. c. 26* dat Paulus totten Corintheren schrijft, te weten, ^a dat soo wie onweerdich eet van dat broot, ende drinckt vanden kelck des Heeren, die is schuldich aent lijf ende bloet des Heeren, want schuldich te zijn aent lijf ende bloet des Heeren, ende deelachtich te zijn des lijfs ende bloets Christi, is niet eenderley, maer verre van malcander verscheiden, want door dat gheloof wortmen Christi, ende zijnder gauen, iae zijns vleesches ende bloets geestelijc deelachtich, maer door dat misbruyc des Auontmaels wordtmen schuldich aen dat lijf ende bloet des Heeren, eet ende drinct hem seluen dat gerichte, etc.

Des hebben wy aen Iudam een exempel, want hoewel hi met *Fol. 49^r.* die Apostolen dat broot gegeten ende den wijn gedroncken // heeft, so is hem nochtans dat broot geen gemeynschap des lijfs Christi, noch die kelck gheen ghemeynschap zijns bloets (gelijck als den anderen Apostolen) gheweest, want hy is voor, in, ende na dat Auontmael inder gemeenschap des Sathans geweest ende ghebleuen, Maer die ghene die Christum eten, die zijn in zijnder ghemeenschap (gelijc hy seluer met die voorberoerde woorden betuycht) ende sy mogen inde gemeynschap des Sathans niet wesen. Daeromme *1. Cor. 10. c. 21.* seyt Paulus: ^b Ghy en moecht niet gelijck drincken des Heeren kelc, ende der Duyuelen kelc, Ghi moecht niet gelijck deelachtich wesen, des Heeren tafel ende der Duyuelen Tafel, mach nv des Heeren kelck met der Duyuelen kelck niet gedroncken, noch des Heeren broot met der Duyuelen offer niet gegheten worden, vele

min mach des Heeren kelck ende broodt, iae dat vleesch ende bloet Christi Iesu vanden bosen (in welc de Sathan woont) gegeten ende gedroncken worden.

Maer gelijk als de afuallighe Christen door haeren afual van God ende zijn woort door haere moetwillige sonde ende verachtinge der waerheyt ende des heylighen gheests, ^a haer seluen cruicen den sone Gods, ende treden hem met voeten, also worden ooc die huychelaers door dat misbruyck des Auontmaels schuldich aent lijf ende bloet des Heeren. Maer ^{nv} wort Christus nief lijfachtich in zijn menschelijcke persooone gecruyst, Want hi is ^b eenmael om onse sonden wille ghestoruen, ende die doot sal niet meer ouer hem heerschappie hebben, maer ^c hy sit persoonlijk aen die rechterhant zijns Vaders int // hemelsche wesen, Ende noch lijckewel wort hy vanden bosen gecruyst, als die Apostel seyt, Want sy zijn medegenooten, ende naeuolgers der bloetdorstigen Phariseen ende Ioden, die Christum Iesum gedoodt ende gecruyst hebben.

Hebr. 6. a. 1.
10. c. 26.

Rom. 6. b. 10.

Ephes. 1. c. 20.
Fol. 49^v.

In gelijcker maniere so wort Christus niet lijfachtich van den bosen, ende valsche Christenen geheten: Nochtans soo worden sy (door dat misbruyck des Auontmaels) schuldich aent lijf ende bloet des Heeren, want sy eten des Heeren broot sonder gheest, sonder gheloof, sonder de liefde tot Christum, ende tot die broeders, sonder onderscheyt des lijfs Christi, ia sy hebben boosheydt inden sin teghen den Heere ende haeren naesten, ghelijck als men aen haer wercken wel merckt. Daer om is set ommogelijc dat si door dat broot den Heere Iesum Christum soudent ontfanghen, Maer ghelijck als den verrader Iudas ghebuert is, te weten ^d dat nae die bete Ioan. 13. d. 27 des broets (welcke hem Christus gegeuen heeft) so is de Satan in hem ghecome (hoe wel hy te voren al in hem was) also gebuert desen oock, Maer ^e Christus heeft gheen deel met den Sathan, noch 2. Cor. 6. c. 15. met alle kinderen des ongeloofs, in welke die Sathan is, ende weret: Alle die, en hebben noch gemeynscap met Christo, noch Christus met haer ^f iae waer Christus coemt daer moet de Sathan Math. 12. c. 29. wijcken, als die Euangelische Parabel ons claerlijk aentoont.

Die vierde oorsaecke is, om dat die scrift dicwils figuerlijcker wijze spreeket, ende veele dingen letterlick anders noemt dan sy na den geest ende dat ware wesen verstaen moghen worden: Ghelijck als // die Schrift Christum, die ^g duere tot den schaepestalle, een Fol. 50^r. rechte ^h wijnstock, een ⁱ steen, ende met andere namen meer noemt, Ioan. 10. a. 7. diemen al geestelijc verstaen moet, ende wtleggen. Ioan. 15. a. 1. i 1. Cor. 10. a. 4

Oock is set een ghemeyne maniere van spreken inder schrift, dat sy dat teecken den naeme geeft van dat ghene dattet beteeckent.

Also noemt oock Christus int Auontmael dat broot zijn lijf, ende den kelc zijn bloet, hy meent niet, dat zijn natuerlijk lijf ende

bloet wesentlijk int broot ende kele is, maer dat beyde broot ende wijn ons bedieden, ende beteycken, dat Christus zijn lijf voor ons ghegeuen, ende zijn bloet voor ons vergoten heeft, ende dat
 Hebr. 9. b. 12. wy wter cracht ende vrucht zijns eenigen heyligen offers, ^a naemelijke zijns vleesch voor ons eenmael gheoffert, ende zijns bloets eenmael voor onse sonden vergoten, inden geest, door dat rechte geloof, dat eewich leuen hebben, Daerom als hy dat broot ende den kelck zijn iongheren gaf ende sprack tot haer, neemt ende eet, dat is mijn lijf, drincket alle daer wt, dat is mijn bloet des nieuwen Testaments, soo heeft hy daer aenghehanghen, dat voor v gegeuen of vergoten wort, daer mede hy te kennen geeft dat wy by dat broot ende kelck des Auontmaels sullen gedencken ende verseeckert worden onser verlossinghe ende versoeninghe met Godt den vader door dat offer des lijfs ende bloets Iesu Christi, ooc dat
 Ephes. 5. c. 25. ons daer door verniet ende vermaent wort die ^b geestelijke gemeenschap die wy met Christo Iesu hebben, te weten dat hi door
 1. Cor. 10. c. 16 *Fol. 50 v.* dat gelooue met zijnen geest in ons is ende wi in hem. // Ia ^c hy onse Hooft, ende wy zijne leden, vleesch van zijnen vleesche, ende ghebeente van zijnen ghebeente zijn, ende daerom ooc deelachtich zijn alle des, dat hy door zijn offer ende bloedt vergieten, verworuen heeft, welke is vrede met Godt, vergheuinghe der sonden, gerechticheyt, salicheyt, ende dat eewich leuen.

Ende het verwondert ons seer dat de menschen so onuerstandich zijn, ende willen Christum lijfachtich onder de elementen des broots ende wijns besluuten, ende daer aen binden, om des willen, dat hy int Auontmael dat broodt, zijn lijf, etc. noemt, ende mercken niet aen dat hy in Iohanne wel so wdruckelijke ende veel meer van zijn vleesch te eten, ende van zijn bloet te drincken spreekt, als int Auontmael, nochtans so heeft hy een geestelijk eten, dat is geloouen, ghemeent, hoe wel hy letterlijk ende figuerlijk daer van gesproocken heeft, welke sy ooc wel toestaen ende bekennen, ende noch euenwel willen si daer tegen de woorden des Auontmaels gantsch vleyschelijk verstaen, Christum int bloet ¹⁾ lijfachtich eten zijn natuerlijk broot inden Wijn ontfangen ende drincken, recht waer Christus ghedeelt, ende tegen hemseluen, so hy toch
 Ioan. 14. a. 6. die eenige ^d waarheyt is, ende alle ^e zijne woorden eewich, die niet
 e Math. 24. c. vergaen sullen, als hy seluer seyt.
 35.

De vijfde oorsake is, om dat de schrift soo claerlijk ende rijckelijck betuycht, ende wy gheloouen ende bekennen, dat Iesus Christus
 Hebr. 2. c. 14. een ^f volcomen menschelijke persone heeft, gelijc als wy hebben
 5. a. 2. (wt ghenomen die sonde ende alle sondighe aerdt) ende met die

1) Waarschijnlijk moeten de woorden „bloet” en „broot” van plaats verwisselen.

selfde nv niet op aer-//den, maer inden hemel is, totter ^a rechter *Fol. 51^r.*
 handt Gods, ende blijft daer totten iongsten dach toe, ^b in welke *Psalm. 110. a.*
 hy persoonlijk vanden Hemel verschynen sal met die heerlijkheyt *1.*
 zijns vaders, ende zijnder Enghelen, om te ordeelen die leuendigen *Hebr. 1. b. 13.*
 ende die dooden. *9. c. 24.*

Dit is een artikel ons Christelijken geloofs: Dit is dat woort *b Math. 16. d.*
 des Heeren, dat hi tot zijnen iongeren ghesproken heeft, seg- *27*
 gende: ^c Die armen sult ghy altijd bi ^v hebben, maer my en sult *Marc. 8. e. 38.*
 ghy altijd niet by ^v hebben. Item: ^d Ic ben van God wtgegaen *Luce. 9. c. 26.*
 ende in die werelt ghecomen, wederom verlaet ic die werelt ende *Math. 26. a. 10*
 gae totten vader. Item Lucas die Euangelist schrijft int werck der *Ioan. 16. d. 28*
 Apostolen, dat Christus int biwesen zijnder iongheren, opghenomen *Actor. 1. b. 9.*
 is oogensienlijke, ende een wolcke heeft hem opgenomen voor haren
 oogen, ende als sy hem na sagen ten hemel varen, siet doe ston-
 den bi haer twee mannen in witte cleederen, welke ooc seyden:
 Ghi mannen van Galileen, ¹⁾ wat staet ghy, ende siet na den Hemel?
 Dese Iesus die van ^v opghenomen is ten Hemel, sal comen ghelijck
 als ghy hem ghesien hebt ten hemel varen. Desgelijcks betuyghen
 oock beyde, Petrus ende Paulus, ^e dat Christus sit tot der rechter- *1. Petr. 3. c. 22.*
 handt des almachtighen Gods, ende dat eewichlike, tot dat zijn *Coloss. 3. a. 1.*
 vyanden tot een schamel zijnder voeten gheleyt worden, maer ten *Hebr. 1. b. 13.*
 andermael sal hy sonder sonden verschijnen den genen, die op *10. b. 13.*
 hem wachten totter salicheyt.

Hier en gelt ooc niet dat sommige voor gheuen, hoe dat Christus
 lijfachtich in alle Creatueren is, daerom is hy ooc alsoo int broot
 ende wijn des Auontmaels, // Maer dat is een openbaere onbe- *Fol. 51^r.*
 schaemde loeghen, ende een verualschinghe der schrift, teghen die
 clare tuychenisse Christi, ende zijnder Apostolen, Het is waer, dat
 Christus met zijne Godlijke cracht in alle dinghen is, naedenmael
^f alle dinghen door hem bestaen, ende behouden worden, Maer *Hebr. 1. a. 3.*
 lijfachtich, ende met zijn menschelijker persone, so is hi niet *Coloss. 2. a. 2.*
 oueral, noch in alle creatueren, noch in alle plaetsen, als die Enghel
 wel bekendt heeft, daer hy totten vrouwen by dat graf des Heeren
 staende alsoo gheseyt heeft: Vreest ^v niet, ^g Ic weet dat ghi *Math. 28. a. 5.*
 Iesum den gecruisten soet ²⁾, hy en is hier niet, hy is opghestaen,
 als hy gheseyt heeft, coemt hier, ende besiet die steede, daer de
 Heere ghelegen heeft, etc. Ende wat isset van noode daer veel
 van te schrijuen, Christus seluer seyt oueral in den Euangelio,
 dat hy totten vader ghegaen is, ende niet meer inder werelt is,
 welke immers van zijn menschelijke persone ende niet van zijn
 geestelic wesen, ende Godlijke cracht mach verstaen worden.

1) In den druk staat een sluithaakje.

2) Lees: soect.

Dese ende meer andere oorsaecken beweghen, iae dwinghen ons, dat wy niet connen gheloouen, dat Iesus Christus, die eenighe ghebooren soone des leuendigen Gods een met zijn vader, lijfachtich int broot ende kele des Auontmaels is, maer wy gheloouen, dat hy in Godtlijcker claerheyt ende menschelijcker ghestalt, persoonlijk ende wesentlijk is tot der rechterhant Gods zijns Hemelschen vaders, maer met zijnen geest is hy in, ende ^a by zijn Iongheren, den rechten Christenen, tot het eynde der werelt, als hy seluer seyt. //

Math. 28. c. 20

Fol. 52^r.

Ende hier mede is nv eensdeels verclaert, waerom wy niet en geloouen, dat Iesus Christus lijfachtich int broot ende kelck des Auontmaels is, maer die sulcx leeren, verwerpen wy als verkeerde wtleggers der heylicher schrift. Daer beneuen hebben wy genoegh (na onsen duncken) metter schrift beweert, dat recht geloouen in

Ioan. 6. f. 53.

Iesum Christum, is ^b zijn vleesch eten ende zijn bloet drincken, maer niet vleeschelijc dan geestelijc, Ghelijck als Christus ooc een verborgen spijse hadde, van welcke zijn Iongheren niet en wisten,

Ioan. 4. d. 32.

want hy sprack tot zijnen Iongheren: ^c Ic hebbe een spijse, die ghy niet en weet (wat wonder isset dan, dat de blinde werelt niet en

Ioan. 4. d. 34.

weet noch en verstaet van de rechte spijse der geloouigen?) ^d Mijn spijse is, dat ic doe den wille des geens die mi gesonden heeft. Also heeft hy ons ooc beuolen, sulcke spijse te wercken. Want hy

Ioan. 6. c. 27.

seyt in den Euangelio: ^e Weret spijse die niet en vergaet, maer die in dat eewige leuen blijft, welcke des menschen Sone geuen sal. Gelijc het nv de spijse Christi was, te doen den wille zijns hemelschen Vaders, also ist oock de spijse die ons Godt ende des

Ioan. 6. d. 29.

menschen Sone Iesus Christus gheeft, ^f dat wy Gods wille doen, ende zijn werck wercken, dat is, dat wy gheloouen in Iesum Christum, die hy gesonden heeft, zijn woorden aennemen ende bewaren. Want dat is Gods werck, wille, ende gebodt, als men in Ioanne lesen mach.

Fol. 52^v.

Maer nv is de werelt so verblind ende verkeert, dat sy wel niet eens en gedenct sulcke spijse te wercken, oft van Christo te begeeren, maer laet haer duncken, dat wanneer sy maer wt ghe-
woonheyt dat // broot, ende den wijn des altaers haers eyghen Sacraments (als sy dat noemt) eet ende drinct, daer toe met valschen gedachten, ende bygheloouighe afgodissche meyninghe, als dat sy Christum lijfachtich ontfangt, Daer mede isset al ¹⁾ wtgerecht. O neen, die sulcx meynen, sullen haer bedrooghen vinden, als sy voor den Rechterstoel Christi sullen verschijnen, ende haers geloofs rekenschap geuen: Want noch broodt, noch wijn, noch water en brenghen ons Christum int herte, noch wasschen ons van sonden, noch maken ons salich, maer dat doet Christus alleene, so wy hem

1) „Daer mede isset al” hangt af van het voorafgaande „laet haer duncken, dat”.

met een recht gelooue aen nemen, hem hooren, hem na volghen, ende also Gods wille doen.

Ten anderden, so noemt Paulus dat ^a broot, de ghemeynschap 1.Cor. 10.c.16 des lijfs Christi, ende den Kelok, de ghemeynschap zijns bloets, om dit grondich te verstaen, wat de ghemeynschap Christi met de gheloouighe, ende der gheloouigen met Christo is, so mochtmen aenmercken, dat hem Christus der gheloouigen aenneemt, hem met haer vereenicht, ^b alsoo dat hy dat Hooft is, ende de gheloouige Ephes. 5.c.23. zijn lijf zijn, op dat hy zijn eewich leuen in haer storte, zijnen Geest haer gheue, ende alle zijn goet haer schenct, ende haer dat deelachtich maect.

Dit is de gheestelijke ghemeynschap Christi ende der gheloouigen, die sy met malcanderen hebben, ende ^c heeft ¹⁾ haer begin Rom. 8. a. 1. wt der genade Godts, door dat ghelooue, te weten, dat alle die wt ghenade van God vercoren zijn inder heylichmakinge des Geests, 2. Tessal. 2. b. ende int gelooue der waarhey, also dat sy in Iesum Christum 13 geloouen, // die zijn in zijnder gemeynschap, dat is, si zijn zijnder, Fol. 53 r. ende alle zijnder hemelscher goeden ende gauen deelachtich.

Daer nae soo wort dese ghemeynschap ²⁾ Christi ende der gheloouigen, door de Doope ende door dat Auontmael des Heeren verniet ende beuesticht: Want alle gheloouige worden ^d door eenen Gheest 1.Cor. 12.b.13 tot een lijf gedoopt, hoe wel sy alle een lijf met Christo door dat gelooue waren, gelijk als Paulus voor de Doope van Christo al ^e vercoren was, ende met den heylighen Geest veruult. Desgelijcken Actor. 9.b.15. Cornelius, ende de andere, die in zijn huys de woorden des Apostels aenhoorden, hadden den heylighen Geest al ontfangen, eer sy Actor. 10.e.44 gedoopt werden. Des niet te min, soo worden sy door eenen Geest, totter ghemeynschap des lijfs Christi gedoopt, dat is, sy worden daer inne beuesticht, daer aen vermaent, ende oock in de wtwendige gemeynschap der Heylighen, in de Christelijke gemeynte vergadert.

Dese ghemeynschap ende inlijuinghe met Christo, wort oock beuesticht ende verniet door dat Auontmael, te weten alsoo, dat de Christenen in rechter eenicheyt des geests ende des geloofs dat broot breecken, ende den wijn drincken, waer mede haer beteeckent ende vermaent wort, die ghemeynschap Christi, ende die deelachticheyt aller zijnder verdiensten, aller zijnder gherechticheyt ende heylicheyt, iae alle des geens dat zijns is, dat sy dat alle met malcanderen genieten, tot eewigher salicheyt. Want dese gemeynschap staet daer in, dat alle goeden ³⁾ Christi, eenen yegelijcken Christen mede ghedeylt ende ghemeyn worden. Daeromme seyt // Paulus: ^f De kelck der gebenedijdinghe welcke wy ghebenedijen, Fol. 53 r. 1.Cor. 10.c.16

1) Het onderwerp „de gheestelijke ghemeynschap” wordt niet herhaald.

2) Lees: ghemeynschap.

3) Goeden, d. i. goederen.

is dat niet de gemeynschap des bloets Christi? Dat broot dat wy breken, is dat niet de gemeynschap des lijfs Christi? Want wy vele zijn een lijf, ende een broot: Nademael wi alle eens broots deelachtich zijn.

1. Cor. 10. c. 18 Dese meyninghe verclaert hy wijder met een exempel des Israelijtschen volcx, ende seyt: ^a Siet aen Israel na den vleesche, welcke de offerhanden eten, ende zijn si niet in de gemeynschap des Altaers? Gelijck als nv de kinderen Aarons in de ghemeynschap des Altaers, dat is, der offerhanden des Altaers deelachtich waren. Also isset ooc met de kinderen des geestelijcken Aarons Iesu Christi, des eenigen rechten hooge Priesters, die zijn in de gemeynschap zijns Altaers, want si zijn van wegen der nieuwer gheboorte, van zijn gheslachte, ende daerom ghenieten si inden Geest, door dat gelooue ^b des reynen offers Christi, dat hy voor ons op den Altaer des Cruyces, door den heyligen geest geoffert heeft.

Hebr. 9. c. 13.
10. a. 5.

Daer op breecken sy dat broot, ende drincken wt den Kelck, toteender getuychenisse des, dat sy in de ghemeynschap des lijfs Christi zijn, in welcke gemeynschap sy gecomen zijn wt Gods ghenade ende verkiesinge, door dat gelooue, ende zijn daer in beuesticht door de rechte doope, in welcke ghemeynschap sy oock onderhouden ende beuesticht worden, door dat Auontmael des Heeren, door welcke gemeynschap sy oock deelachtich zijn alle des dat Christus heeft, ende zijns is, gelijck als de kinderen Aarons in de gemeynschap des Altaers, ende daerom ooc // deelachtich waren alle des, dat Aaron haren vader gegeuen ende toegedient hadde.

Fol. 54^r.

Oock so wort door dat broot ende door den wijn des Auontmaels afgebeeld, ende betuycht de eenmoedicheyt ende ghemeynschap der gheloouigen. Maer om sulcke ghemeynschap te bedieden, soo heeft de Heere sulcke teecken en int Auontmael genomen ende geordineert, die haer ouer al daer heen voeghen, ende met haren formen tot sulcker ghemeynschap verwecken ende bewegen: Want gelijck als wt veel coornen, te samen ghestoten ende ghemalen, dat broot ghemaect wort, ende veel coornen lijf eens broodts lijf woorden ¹⁾, daer inne een yegelijck coornken zijn lijf ende ghestalt verliest, des ghelijcken de wijnbesien ²⁾ worden met veranderinghe haerder ghestalt eens ghemeynen wijns ende drancks lijf, alsoo moeten oock alle Christenen met Christo ende met malcander vereenicht zijn. Ten eersten, met Christo, den welcken sy door dat gelooue ontfangen, ende worden met hem gespijst. Maer nv en is daer geen grooter, vaster, ende die min van malcander gescheyden can worden, dan

1) Lees: worden.

2) Wijnbesien, *d. i.* druiven.

de vereeninghe der spijsen met de gene die daer gespijst wort Nademael de spijs gaet, ende verandert wort in de natuere, ende wort een wesen met de ghespijsde. Also worden oock de rechte Christenen, door dat ghelooue in Iesum Christum, gantschelijck met hem vereenicht, hem inghelijft, iae in zijnen aert ende natuere verset ende verandert. Daerom neemt hem Christus oock haerder also aen, ^a dat so wie hen leedt doet, die doetet Christo seluer, wederom wie // hen goet doet, die doetet Christo, als hy seluer seyt: Wat ghy eenen van mijnen minsten broederen gedaen hebt, dat hebt ghy my gedaen. Math. 25.d.45
Actor. 9. a. 5.
Fol. 54^r.

Maer door dese gemeynschap ende liefde Christi, so moeten de Christenen wederom in der liefden aangesteecken worden, alsoo, dat sy aller Christen ghebreck achten gemeyn te zijn, haer ghestalt ende nootdruft aen haer nemen ¹⁾, ende alsoo ghemeyn worden, door de rechte liefde ^b die een des anderen last draecht, ende also dat ghesette Christi veruullen. Galat. 6. a. 4.

O dat is een groot Sacrament, een groote verholenthey, seyt Paulus, dat Christus ende zijn Ghemeynte een vleesch ende gebeente zijn, dat is oock een wonderbaerlijck ende Godtsalige vereeninge, dat alle Christen een broot ende een lijf zijn in Christo Iesu, sy zijn een broot ^c van dat goede zaet, dat de hemelsche vader in de acker deser werelt gesaeyt heeft, door dat vier der liefden gebacken, sy zijn een lijf van veel leden Christi, ^d door eenen geest tot een lijf ghedoopt, ende moeten nae dat voorbeelt eens natuerlijcken lijfs, een herte ende een siele zijn, ende haer onder malcanderen dienen, behulpelijck ende troostelijck zijn, gelijc als de leden eens natuerlijcken lijfs doen. Ephes. 5.c.30.
Math. 12. a. 3.
1.Cor. 12.b.13

Ten derden, so is dat broot ende de wijn int Auontmael een gedenckteecken des bitteren lijdens, des onschuldigen doots ende bloetvergietens Iesu Christi, te weten, dat wy daer by gedencken, dat Christus Iesus wt grooter liefde zijn lijf voor ons ghegheuen, ende zijn bloet voor ons vergooten heeft, des heeft hy een ghedachtenisse ghemaect, die ghenadige // bermhertige Heere, ende heeft spijs gegeuen den ghenen die hem vreesen, hy heeft den ghelooighen een Auontmael met broot ende wijn ingeset, om des wille, dat sy daer by zijns lijdens ende doots sullen ghedencken. Fol. 55^r.
Psalm. 111.a.
3.

Maer nademael dat broot ende de wijn des Auontmaels, een gedencteecken des lijdens ende doots Christi zijn, daerom so hebben sy ²⁾ de namen, des dat daer by gedacht wort, te weten, des lijfs

1) „Haer nootdruft aen haer nemen” wil zeggen: hunne nootdruft als eene gemeenschappelijke nootdruft aanvaarden.

2) Sy, *n.l.* de wijn en het brood.

Exod. 12. e. 29 ende bloets Christi, Ghelijck als dat figuerlijck Paeschlam van Godt den voorbyganck ghenoeemt worde, daerom dat de voorbyganc daer by soude ghedacht worden. Want om dat de Israeliten de weldaden ende wonderlijcke wercken, die in Egypten gheschiet waren, soudent¹⁾ ghedencken, ende niet vergheten, dat de Enghel des Heeren alle eerstegheboren van Egypten in eenen nacht gheslaghen, ende haer huysen voorbyghegaen heeft (om des wille, dat de posten van haer dueren met dat bloet des Paeschlams, dat een ghenadenteecken was, bestreecken waren) daerom so gaf haer Godt een beuel, dat sy iaerlijcx een Paeschlam soudent²⁾ eten, ende dat selfde worde de voorbyganc genoemt, want het was een gedenckteeken des voorbygancks.

Also heeft ooc Iesus Christus bi ons gedaen: Hi heeft ons wt Egypten ende wt dat geweld des Satans verlost, daer voor is hy 1. Corinth. 5. b. een ^a rechte Paeschlam, aent Cruyce geslachtet, ende door dat vier 6. der liefden ghebraden, ende door de besprenginge ^b zijns bloets 1. Petr. 1. c. 19. zijn wy gereynicht, ende ghewasschen van onsen sonden, ende be-
Fol. 55. waert voor den slaenden Enghel, voor // de straffe Godts, die ouer Egypten, dat is, ouer de blinde werelt sal comen. Ende dat ²⁾ wy des niet vergeten, maer altijt gedencken sullen, soo heeft hy dat Auontmael met broot ende wijn ingheset, ende ons na gelaten, dat wy by dat brootbreeken zijns lijfs voor ons gegeuen ende gebroocken, ende by den kelck zijns bloets voor ons vergooten, met danckbaerheyt sullen ghedencken.

Ende dese ghedachtenisse des lijdens Christi is ons seer van noode, ende leert ons God vreesen, ende de sonde haten, nademael wy wt dat lijden Christi mercken ende sien den strenghen toren, ende onwanckelbaren ernst Gods ouer de sonde ende sondaers, dat hy ooc zijnen alderliefsten eenigen gheboren Sone so harde gheslaghen heeft, om der sonden wille zijns volcx, als gheschreuen staet in den Propheet Esaia. Het moet een onwtsprekelijcke ondraechlijcke ernst wesen, die soo een groote, onmetelijcke, hooge persooone te weten, Gods eygen Sone, de eewige Wijsheyt des Vaders seluer tegen gaet ³⁾, ende noch so ⁴⁾ en heeft hem de Vader de sondaers niet los ghegeuen, hy en dede dan eerst voor haer sulcke een sware boete, daer wt de gerechticheyt Gods mach bekend worden. Ende wy hebben ooc daer by te bedencken, dat Iesus Christus so eenen bitteren doot om onse sonden wille heeft moeten smaecken, Want daerom isset al gheschiet.

1) Souden, *d. i.* moesten.

2) „Dat” heeft hier de beteekenis van „opdat”.

3) Tegen gaet, *d. i.* tracht te verzoenen.

4) Ende noch so, *d. i.* toch.

Wanneer nu de mensche dit recht bedenct, so wort hi daer door verschriet ende verootmoedicht, zijn herte wort ghebroken, zijn gemoet gheslagen, ende beeft voor den Heere zijnen God, voor zijn strenge // gericht, ende ernstlijcke toren ouer de sonde, ende denckt hoe seer dat Godt de sonden haet, ende hoe datse een oorsake is des bitteren lijdens ende des onschuldigen doots Iesu Christi. *Fol. 56^r. Esaie.53.a.7*. 1.Petr. 2. c.24*

Daerom wacht hy hem door des Heeren ghenade voor sonden, soo vele als hem moghelijk is, ende danckt Christo voor zijne liefde ende trouwe, die hy dat menschelijke gheslachte getoont heeft, Ende hier toe dient dat rechte ghebruyck des Auontmaels, om ons sulcks te vermanen, altijd voor oogen te setten, ende in de ghedachtenis te brengen, op dat wy ons hertgrondich daer mede becommeren, welcke seer van nooden is, om te comen tot ons selfs kennisse, tot de rechte ootmoedicheyt, tot de reyne vreesse Godts, tot de rechte gedachtenisse des lijdens Christi, ende tot den hate der sonden.

Ten vierden, so seyt Christus by den kelck des Auontmaels also: ^a Dat is de kelck des nieuwen Testaments in mijnen bloede, oft dese kelck is dat nieuwe Testament in mijnen bloede. Maer wat dat nieuwe Testament is, getuygen de Profeet Ieremias, ende de Apostel Paulus, ende segghen: ^b Siet, de daghen comen, (spreect de Heere) dat ick ouer dat huys Israels, ende ouer dat huys Iuda voleynden wil, niet nae dat Testament, dat ick gemaect hebbe met haren vaderen, aen dien dagen, doen ick haer hant aengreep haer wt te voeren, wt dat landt Egypti, want sy en zijn niet gebleuen in mijn Testament, ende ick en hebse niet meer geacht spreect de Heere: Maer dit is mijn Testament, dat ick maken wil den huys Israels, na desen daghen, spreeckt de Heere: // Ick wil mijn wet in haer sinnen geuen, ende in haer hert wil ick dat schrijven, ende ick wil haer een Godt zijn, ende sy sullen my een volck zijn, Ende niemant en sal zijnen naesten leeren, noch zijnen broeder seggen: Bekent den Heere, Want sy sullen my alle kennen van den cleynsten aen totten grootsten, want ick wil genadich zijn haer ongherechtigheyt, ende haer sonde en wil ic niet meer gedencken. *Math. 26.c.25 Marc. 14. c.22 Luce. 22. b.19 1.Cor. 11.c.22 Ierem.31.c.31. Hebr. 8. b. 8.*

Wt dese woorden, mach lichtelike verstaen worden, wat dat nieuwe Testament is, te weten, ^c dat woort des almachtigen Gods ende Vaders, door Iesum Christum vercondicht, ende in der geloouigen herten door den heyligen Gheest geschreuen, ende de genade Gods, die door Christum verschenen is, tot eender leere ende verlichtinge der becommerder herten, tot vergeuinghe der sonden, tot ewiger salicheyt ende troost der sielen ende conscientien: Want Godt de ewige ende barmhertighe Vader, een geuer van alle goede gauen, ende een wtdeylder aller hemelscher goeden, heeft een nieu ende ghenadenrijck Testament ghemaect, daer inne hy zijn liefde ouer- *Fol. 56^v. Ioan. 7. b. 16. 1. Cor. 2. a. 1. 1. Ioan. 1. a. 1.*

Rom. 8. d. 32. uloedelijk aen ons bewijst, ^a dat hy ons zijnen eenighen ghebooren Ioan. 1. b. 16. Soone, ende met hem alle dinck gheschoncken heeft, ^b door welken Rom. 3. c. 23*. wy ghenade, vergheuinghe der sonden, kennisse Gods, ende alle 5. a. 1. *. goede gauen ontfangen hebben.

Dit nieuwe Testament (een woort der salichmakender ghenade, een ghetuychenisse der Godtlijcker liefde, een troost der conscientien, Hebr. 12. ende een eewighe salicheyt der sielen) heeft Christus Iesus, als Fol. 57^r. die rechte eenige Middelaer des nieuwen // Testaments, van God zijnen Vader ontfanghen, dat selfde zijn wtuercoren Apostolen, ende allen Godureesenden vercondicht, ende met zijnen heylighen Gheest in hare herten geschreuen. Ende daerom heet dit principael een Testament, dat gelijk als dat principael een Testament is de wterste ende innerlijkste wille eens steruenden menschs, die sulcken zijnen wille ende begheerte zijn vrienden te kennen gheeft, op schrijuen laet, ende zijn goet toedicht ¹⁾ na zijnen doot, de rechte Erfgenamen wt te deylen. Also heeft ook Iesus Christus gedaen: Die heeft voor zijnen doot de Apostolen, zijn lieue Vrienden, tot hem gheroepen, zijn woort haer gheopenbaert, zijnen wille haer te kennen ghegheuen, ende haer beuolen na zijnen doot zijn Euangelium (dat is, de blijde bootschap der ghenaden Gods, der verdiensten Christi, Colloss. 2. b. 13. te weten, ^c dat hy met zijn lijden ende bloetuergieten, de sonde ende eewighe verdoemenisse te niet ghedaen, den Duyuel ende den Rom. 5. a. 1. doot ouerwonnen, ende daar teghen ^d de salicheyt, ende dat eewich eMath. 28. c. 19 leuen ons verworuen heeft) ^e alle Creatueren te prediken, ende heeft Marc. 16. b. 15. alle, die daer gheloouen, tot eyghendom ghegeuen alle zijn goet, dat is, alle zijn heerlijkheyt, gherechticheyt, ende salicheyt, daer mede hy ons begaeft, ende des eewigen leuens deelachtich gemaect heeft.

Ende nademael een Testament sonder de doot niet vast en is, ende dat oude Testament niet sonder bloet beuesticht en is, daerom soo heeft Christus Iesus ooc dat nieuwe ende zijn Testament met zijnen onschuldigen doot ende dierbaren bloede beuesticht. Ende Fol. 57^r. soo veel costelijc-//ker beseghelinghe ende beuestinghe heeft nv Exod. 24. b. 8. dat nieuwe Testament, dan dat oude ghehadt heeft, dat Moyses dat oude Testament met dat bloet der Calueren besprengt, ende also beuesticht heeft. Maer Christus Iesus, de rechte Moyses ende Hertoch ons gheloofs, die ons wt Egypten door dat Meyr gheuoert, van Godt zijnen Vader een Wet des Geests, ende een ghebot des leuens ontfanghen, dat selfde de rechte Israelijten ouer gheleuert Hebre. 9. c. 13. ende in haer herten ingebeelt heeft, die heeft zijn Testament met zijn eygen costelijcke bloet beuesticht ende becrachticht.

1) Toedicht, *d. i.* er de bestemming van aangeeft.

Ende tot eender ghetuychenisse ende ghedachtenisse dies, soo heeft hy voor zijnen doot den Apostolen ende alle gheloouighen een Auontmael met broot ende wijn ingheset, dat broot zijn lichaem, ende den kelck dat nieuwe Testament in zijn bloet genoemt, tot een waerachtich teecken, ende gedenckteecken, dat hi ons met zijn lichaem verlost, ende zijn Tessament ¹⁾ met zijnen bloede beuesticht heeft.

Daer na is ^a hy aen den derden daghe vanden dooden op ghestaen, den Apostolen verschenen ende ^b heeft die tot Dienaers des nieuwen Testaments, met zijnen heylighen Geest beuesticht, ende ^c haer beuolen dat Euangelium allen Creatueren te prediken, ende de boetueerdighen ende gheloouighen te doopen inden name des Vaders ende des Soons ende des heylighen Geests, ende te leeren onderhouden alle wat hy beuolen heeft.

Ten laetsten is hy ^d ten Hemel gheuaren, ende heeft hem geset totter ^e rechterhant Godts zijns Hemelschen Almachtighen // Vaders int Hemelsche wesen, ende sit daer persoonelĳck, ende eewelĳck, doch alsoo, ^f dat hy op Aerden by ende in den zijnen is met zijnen Gheest, so lange als de werelt staet, ende verwacht dat al zijn Vianden hem onderworpen worden, ende sal inden ioncksten dach vanden Hemel comen, te richten de leuendige ende de doode.

Wt dit alle ist *nv* claerlijc te mercken, dat Christus Iesus niet lichamelĳck int broot ende kelck des Auontmaels en is. Want een Testamentmaker en is niet persoonelĳck in zijn Testament, maer met zijn cracht is hy daer, waer door dat Testament crachtich ende machtich is. Also is ooc Christus met zijn godliĳcke cracht in zijn Testament, ende met zijnen Geest troost ende verquickt hy ouer al de herten der geloouighen, die in zijn Testament, in zijnder leere ende genade blijuen, ende zijn Auontmael tot zijnder gedachtenisse nae der Schrift houden, in welcken Auontmael sy door dat gelooue inden gecruysten sone Gods Iesum Christum, ende door de ghedachtenisse zijns doots, inder conscientien vertroost, vermaent, ende versekert worden dat si Gods kinderen, broeders, ende susters Iesu Christi zijn, ^g hem ingelijft, met hem vereenicht, door hem rechtueerdich, heylich, ende salich, ooc recht een ²⁾ macht hebben, met alle gheloouighen (met welcke sy een lichaem in Iesu Christo zijn) te gebruycken alle wat Christus Iesus verordineert ende ingeset heeft.

So houden wy *nv*, dat Christus Iesus lichamelĳck inden Hemel is, ende doch een geestelĳc wesen opter Aerden heeft. Mer dat geestelĳc wesen Christi verstaen wy also, dat hy door den heyli-

Math. 28. b. 6.

Marc. 16. b. 6.

1. Cor. 15. a. 4

b 2. Cor. 3. a. 6

Math. 28. c. 19.

Marc. 16. b. 15.

Marc. 16. b. 19.

Actor. 1. b. 9.

eColloss. 3. a. 1.

2. Petr. 3. c. 22.

Fol. 58 r.

Math. 28. c. 20

Rom. 5. a. 1.

1. Cor. 12. b. 13

Galat. 3. d. 28.

1) Lees : Testament.

2) Waarschijnlijk moet gelezen worden : ende.

Fol. 58^r. gen Geest // zijn werck ende wesen heeft in alle zijne leden. Dit Math. 10.c.40 ghetuycht hy seluer met dese woorden: ^a Wie v aenneemt, die Luce. 9. e. 48. neemt my aen, want ghy en zijt niet die daer spreekt, maer de Ioan. 17. b. 8. Gheest ws Vaders die door v spreekt. Daerom seyt Paulus: ^b Ick Rom. 15.c.18. en dorste niet spreken eenich dinck, soo dat selfde Christus niet in

Rom. 8. a. 9. my en wrochte. Item ^c wie den Gheest Christi niet en heeft, die d 1.cor.3.b.16. en is niet zijns. ^d En weet ghy niet dat uwe lichamen de Tem- 1. Cor. 12. a. 3. pelen des heylighen Gheests zijn. Item ^e niemant en mach Christum Iesum een Heere noemen, dan door den heylighen Geest. Ende 1.Ioan.4.b.13. Ioannes seyt, ^f dat wy daer by weten, dat wy in Christo zijn, ende hy in ons, dat hy ons van zijnen Gheest gegheuen heeft, etc.

Van dit gheestelijke wesen spreekt Christus tot zijnen Jongeren int Auontmael, dat het voor den ghelooighen beter waer, dat hy van haer ginck, dan oft hy lichamelijk ende persoonelijk by haer Ioan. 16. a. 7. hadde ghebleuen, ende seyt alsoo: ^g Ick segghe v de waarheyt, het is v beter dat ick wech gae, want so ic niet wech en gae, so en coemt de Trooster niet tot v: Maer so ick wech gae, wil ick hem tot v seynden. Item, Ick wil den Vader bidden ende hy sal v eenen anderen Trooster seynden, te weten, den Geest der waarheyt, die vanden Vader wt gaet, de selfde sal van my ghetuyghen, my Ioan. 15. a. 8. prijzen, ^h de werelt straffen, v ⁱ vermanen ende in alle waarheyt i Ioan. 14.c.26 leyden, want hy sal dat van den mijnen nemen ende v vercondighen ende hy sal eewich by v bliuen.

In sulcker wijze is Christus met den zijnen tot het eynde der *Fol. 59^r.* werelt, maer dat // hy lichamelijk int broot ende wijn des Auontmaels soude zijn, daer toe vanden boosen soo wel als van den vromen ghegheten ende ontfanghen worden (als de blinde verkeerde werelt meynt) dat is teghen de gantsche heylige Schrift, geest, sin ende meyninghe, teghen dat Christelijke ghelooue, ende teghen de openbare beuindinghe ende veruaringhe ¹⁾, daer toe teghen de eygenschap des natuerlijcken lichaems Iesu Christi, als bouen ghenoech verclaert is.

Wanneer nv dat ghelooue van dat Auontmael des Heeren grondich gheleyt op Godts woort ghebouwet is, soo ist oock van noode, dat rechte gebruyck des Auontmaels wel te betrachten, ende ter herten te nemen. Want wat de Heere in gheset heeft, ende ons te onderhouden beuolen, dat selfde moet so wel recht gebruyckt, als recht verstaen, ghelooft, ende kekent ²⁾ worden. Maer tot dat rechte gebruyck des Auontmaels behooren dese nauolgende punten.

1.cor. 10.c.16. Ten eersten soo moet daer wesen een Christelijke Ghemeynte, 11. c. 23. die haer inden Naem des Heeren vergadert, den doot Iesu Christi

1) Veruaringhe, *d. i.* ervaring.

2) Lees: bekend.

vercondicht met een recht ghelooue, ende met sulcke bekentenisse, dat ghelijck als Christus Iesus den Apostolen, ende alle gheloouighen dat broot te eten, ende den wijn te drincken ghegeuen ende nage-laten heeft, also heeft hy ooc de selfde zijn lijf ende bloet tot een eewige salicheyt geschoncken.

Hier by dient wel een vermaninghe ende een hertgrondighe ghedachtenisse van dat lijden ende doot des Heeren, van de ghe-lijkformicheyt zijns lijdens // ende doots, van de eenicheyt des *Fol. 59 v.* Geests ende des gheloofs, van de liefde Gods, ende zijns Naesten, Philipp.3.b.10 die principael by dit Auontmael behooren.

Ten anderden so houden wy dat dit Auontmael niet en sal ghehouden worden, dan alleen met de Vrienden Godts, de rechte Christenen, die dat Euangelium aenghenomen ende haer daer wt ghebetert hebben, ende op de a belijdinge haers gheloofs, inden *Math.28.c.19.* naem des Vaders, ende des Soons, ende des heyligen Geests, recht ghedoopt zijn, haer int ghelooue trouwelijk becommeren, Christelijk wandelen, de gelijkformicheyt Christi, zijns lijdens ende doots, zijnder begravinghe ende verrijsenisse vlijtich nae dencken. Somma met Christo ende met alle Heylighen een lichaem zijn, dese ende gheen andere, en sal na wtwijdinge des Euangeliums, met dit Auontmael vernieut, vermaent ende beuesticht worden, in de ghemeynschap Christi ende alder Heylighen.

Ten derden so sal dit Auontmael met alle Gheloouighen (soo veel daer by malcanderen zijn) eendrachtich ghehouden worden, niet met een alleen als gemeynlijk gheschiet. Want alsoo heuet de Heere gheordineert, ende wil dat oock alsoo ghehouden hebben, daer na moeten haer alle Christenen weten te richten. Want soo dat niet recht en is, eens menschen beuesticht Testament te ver- *Galat. 4. c.15.* achten oft te veranderen, soo isset ymmers veel ombillijcker dat Testament Iesu Christi te verachten, ende zijn ordeninghe te breken.

Oock soo sal de Dienaer met de Ghe-//meynte dat Auontmael *Fol. 60 r.* houden, ende dat broot sal gebroken worden. Want also heeft de Heere gedaen, ende de Apostolen hebben dat selfde onderhouden. Daer om schrijft Paulus totten Corintheren: *b* Dat broot dat wy *1.Cor. 10.c.16* breken, etc. Ende Lucas schrijft: *c* Sy bleuen volstandich inder *cActor.2.e.46.* Apostolen leere ende inder gemeynschap, ende int brootbreken, ende int gebet, ende sy waren dagelijcx by malcanderen inden Tempel, ende braken dat broot hier ende daer inde huysen. Item de Longeren zijn by malcanderen gecomen, om dat broot te breken. Daerom so moet dat broot int Auontmael gebroken, daer toe beyde deelen des Auontmaels, te weten dat broot ende den kelek ghegheuen, wtghedeylt, ende van een yegelijk Christen ontfanghen worden. Ende een yegelijc en sal niet zijn eygen bysonder broot

eten, als leyder inde werelt geschiet. Want die sulcx doet, die bewijst daer mede, dat hy zijn eyghen Auontmael hout, ende niet dat Auontmael des Heeren.

1. Cor. 11. d. Ten vierden so vermaent ons Paulus, ^a dat een mensch hem seluen
27 ¹).

eerst moet proeuen, al eer dat hy van dat broot des Auontmaels eet, ende van den kele drinct. Want die niet een recht gelooue en heeft in Iesum Christum, wie Christo niet ingelijft en is, met Christo niet en wil steruen ende leuen, wie niet een oprechte liefde tot Christum ende tot zijnen Naesten en heeft, die niet een lichaem met Christo ende met alle Heyligen en is, die en mach nemmermeer des Auontmaels (dat toch een teecken der Goddelijcker ende broederlijcker liefde ende vereeninge is) recht gebruycken, noch dat lichaem des Heeren recht onderscheyden. Want

Fol. 60^r. aen dat lichaem // Christi zijn principael twee dinghen te mercken:

Ephes. 1. c. 23. dat Hooft ende de Leden, dat Hooft, welcke is Christus, moet aangemerckt worden, hoe dat wy alle ghenade ende dat leuen hanghen, oock een exempel der liefden moeten daer van nemen, ghedenckende hoe trouwelijk ons de Heere Iesus Christus ghedient heeft. Daer nae moeten wy aenmercken de Leden des Lichaems, met welcken wy een zijn, ende gedencken, hoe ons Christus met zijn gauen ghedient heeft, ende noch dient, dat wy oock alsoo met onse gauen, die wy van Godt ontfanghen hebben, sy zijn gheestelijk oft lichamelijck, onse Leden dienen tot beteringhe ende opbouwinge des Lichaems Christi, ende dat alle inder liefden. Dat heet dan dat Lichaem Christi recht onderscheyden.

Het is oock by deser proeue wel noodich aen te mercken, hoe dat de Israelijten dat figuerlijke Paeschlam hebben ghegheten, te weten, dat ten eersten ^c dat Paeschlam onbeulect, ende aent
Exod. 12. a. 5. vier gebraden moeste zijn, ende beteekent dat reyne ^d Paesch-
1. Corinth. 5. lam Iesum Christum, die door de eewighe ende vierige liefde
b. 6.

voor ons aen den stamme des Cruys ghebraden is, welcken wy gheestelijk door dat ghelooue eten, ende door de besprenginghe zijns bloets bewaert ende behouden worden, voor de straffe Godts, die ouer Egypten, dat is, ouer de boose blinde werelt, sal comen.

Ten tweeden soo en hebben de Israelijten gheen Suerdeech in
Fol. 61^r. hare huysen moghen hebben, als sy Paessen hielden, // ende dat Paeschlam moeste met onghesuerden broode ghegheten worden. Dit

1. Corinth. 5. bediet ons Paulus totten Corintheren alsoo: ^e Veecht wt dat oude
b. 6. deech, op dat ghy een nieuwe deech zijt, ghelijck als ghy onghesuert zijt. Want wy hebben een Paeschlam, dat is Christus, voor ons

gedoot. Daerom laet ons Paesschen houden, niet int oude Suerdeech, oock niet in dat Suerdeech der boosheyte ende der list, maer in dat soete deech der louterheyte ende waerheyte.

Ten derden soo hebben de Israelijten dat Paeschlam met ^a bitteren Lattou moeten eten, daer door beteeckent is dat ons Paeschlam Iesus Christus een ^b bedroefde Siele, die met hem lijdt ende becommert is, zijn ¹⁾ Martelie ende doot met hertgrondighe nadenckinghe bedenckt, ende met Godlijcke truericheyte beuangen is, soect ende begeert. Exod. 12. b. 9.
Psalm. 51. b. 19
Math. 5. a. 4.
2. Cor. 7. b. 11

Ten vierden soo hebben de Israelijten haer lendenen moeten opschorten, eenen stock inde hant hebben, metter haeste, ende staende moeten eten, ende beteeckent ons, dat wy alsoo Paesschen moeten houden, dat wy de ^c lendenen ons ghemoets opschorten, den staf des Goddelijcken woorts ende troosts inder hant hebben, ende met Daud seggen, ^d dat wy niet en vreesen, al waert dat wy oock wandelden in dat schijnsel des doots, want de Heere is met ons, zijnen stock ende staf troosten ons. Oock moeten wy met begheerighe herten Paesschen houden, hongherigh ende begheerich zijn nae Christum onse Paeschlam, ende verlangen, wt Egypten in dat beloefde, dat is, wt dese erge werelt, in dat eewich rijc Gods te comen. // Luce. 12. d. 35
Ephes. 6. b. 14
1. Petr. 1. c. 13.
Psalm. 23. a. 4.

Ten vijfsten soo en heeft gheen vreemdelinck, die onbesneden was, van dat figuerlijcke Paeschlam moeten eten, dies te min en mach niemandt met Christo Paesschen houden, oft hy en moet van herten besneden zijn, een medeghenoot des verbonts, een medeghenoot Christi, ende alder geloouigen gerekent ende beuonden worden. Fol. 61 v.

Ten laetsten so hebben de kinderen Israels dat Paeschlam gantschelijck moeten eten, ende wat daer ouer bleef met vier verbernen, welck ons beteeckent, dat wy Iesum Christum onse Paeschlam niet stuckwijs, maer gantschelijck moeten eten, dat is, wy moeten alle zijn woorden, zijn gantsche leere hooren ende bewaren, ende niet doen als sommighe, die dat een woort aennemen, ende dat ander verwerpen, maer alle wat wt den mont Gods ende Christi is gecomen, dat alle moeten wy gheloouen, ende daer in moeten wy volstandich bliuen tot het eynde toe. Want ^e de mensch leeft by alle woorden die wt den monde Gods gaen. Item ^f wie volstandich blijft, in Christo ende in zijnder leere, die sal salich worden. Ende nademael dat vele dingen inder schrift swaer te verstaen zijn, daerom ist van noode altijt onsen Hemelschen Vader inden naem Iesu Christi te bidden, om de gaue des heyligen Geests, daer mede onse herten door den brant des verterenden viers totter liefden Gods Deut. 8. a. 3.
Math. 4. a. 4.
f math. 10. c. 22
24. a. 13.

1) Zijn, *nl.* van Christus.

aengesteken, ende tot zijnder kennisse door dat schijnsel des eewighen lichts verlicht mogen worden, tot onser salicheyt, Amen.

Fol. 62^r. Dit alle by dat Auontmael des Heeren recht bedocht, is seer goet: Want hoe // wel dat het principael een Figueren is, daer op, dat wy Christum Iesum onse Paeschlam, door dat ghelooue eten, ende Paesschen houden in dat nieuwe wesen des Ggeests ¹⁾, dies niet te min, nademael sulck geestelijke eten ende Paesschen houden in dat Auontmael ons voor ghehouden vermaent ende verniet wort, ende wy des moeten ghedencken, daerom so moet oock dat teecken nae dat voorbeelt, ende bediedinghe des waerachtighen wesens gebruyct worden.

Wanneer nu de Christenen des Auontmaels also met reynder herten, ende met een recht gelooue weerdich gebruycken, so worden sy (door Iesum Christum, die na zijnder belofte int midden van sulcker vergaderinge is) inder sielen verquict, inder consciëntien vermaent ende versekert der genade Gods, der gemeynschap Iesu Christi, ende alder Heylighen, ia dat ²⁾ sy met God vereenicht zijn door Iesum Christum gerecht ende onschuldich, leden zijns lichaems ^b 1. Ioan. 2. a. 1. ende ^a Tempelen des heylighen Geests, ende dat Christus haer ^b Broeder, ^c Hebr. 2. c. 17. Bisschop, Middelaer, ^c voorspraec ende versoener is, ende met zijn verdienst haer rechtueerdigen, alle hare gebreken met zijnen eewigen offer ende stadigen gebet versoenen wil, ende haer door den heylighen Geest regeren ende voeren totter eewiger clærheyt.

Ooc dat sy met malcanderen vereenicht zijn, als ^d leden eens lichaems, als een broot wt veel Coornen, ende eenen wijn wt veel besijen ³⁾, ende daerom deelachtich zijn alle wat Christus in eyghender persooene, ende in alle geloouigen gewrocht heeft, ende noch weret, dat sy oock recht ende macht hebben, met alle Heylighen te ghenieten // alle Godlijke dingen, die ons Christus tot heylichmakinghe zijns Naems, tot vorderinghe des gheloofs ende der liefden ingheset heeft.

Dat verblijft ende troost dat herte eens Christens, dat het met der liefde beyde tot God ende totten Naesten aengesteken, ende vierich wort, ontspringt, ende wt breekt totter dancsegginge, loeft ende prijst den Heere voor zijn genade ende weldaet, Spreect metten Propheet: ^e Loeft den Heere mijn siele, ende alle wat inwendich in my is, loeft zijnen heylighen Naem, loeft den Heere mijn siele, ende en vergeet niet wat hi my goets gedaen heeft, etc.

1) Lees: Geests of Gheests.

2) „Dat” hangt af van „versekert”.

3) Besijen, *d. i.* druiven.

Dit is onse belijdinge van dat Auontmael des Heeren Iesu Christi. Maer dat sommige dese onse belijdinge lasteren, ende voor een swermerie houden (om dat wy geloouen ende bekennen, dat Iesus Christus lichamelijc ^a inden Hemel totter rechter hant Gods is, *Marc. 16. a. 6.* maer met zijnen Geest in alle geloouigen is ende werckt, ende *Ioan. 6. g. 62.* vanden selfden geestelijck gegeten oft ontfangen wort, daer door *Actor. 1. b. 9.* dat sy in hem geloouen, ende zijn woort aennemen ende bewaren) *Hebre. 1. b. 13.* daer in moeten wy gedult hebben. Wy en mogen ymmers tegen de schrift niet geloouen, maer wi meten onsen gelooue metter Schrift. Want ^b dat ghelooue coemt wt Gods woort, ende moet dat *Rom. 10. c. 17* selfde ouer al gelijcformich zijn. Nademael dan de schrift so rijckelijck ghetuycht, dat Iesus Christus lichamelijc, ende persoonelijc inden Hemel, ende geestelijck op Aerden is (als wy bouen genoech metter schrift beweert hebben) daerom geloouen wy alsoo van gantscher herten. Ende nademael wy alsoo geloouen, ende daer beneuen de woorden // Christi, dat is mijn lichaem, etcet. ende alle wat van *Fol. 63 r.* dat Auontmael des Heeren geschreuen staet, ende bouen beroert ende verclaert is, oock gheloouen, voor recht bekennen, ende voor waerachtich houden, daer om nemen wy wt alle dese Schriften, een eenich verstant, die ouer al ghelijckformich is der waerheyt, ende gheen Schrift teghen en is. Maer sulcken verstant en connen wy niet hebben noch treffen, wy en moeten dan de woorden Christi, dat is mijn lichaem, etceter. gheestelijck verstaen, gheloouen, ende bekennen, dat Christus van een hongherighe siele ontfangen, iae zijn ^c vleesch ende bloet gheestelijck door dat ghelooue ghegheten *Ioan. 6. f. 54.* ende ghedroncken wort. Soo stemmen alle Schriften daer mede, ende bliuen onghetroken. Maer verstaen wy de voorberoerde woorden Christi letterlijck, ende vleeschelijck, soo worden wy met vele Schriften gheslagen inder consciencien, iae ouertuycht ende ouerwonnen, als die alle woorden Godts niet en gheloouen, noch genoech en doen.

Daer om houden wy alsoo van dat Auontmael des Heeren, als wy hier bekent hebben, ende dat wt Christelijcker eenuuldicheyt, nae den rechten sin des Gheests, nae de meyninghe ende inhoud der Schrift, ende nae onsen wtersten begrijp ende verstant, wt Godts woort, ende in somma, na onser van Godt ontfanghen gaue ende mate des Gheests, ende des gheloofs, ende wy en connen niet beters noch ghewissers daer van bekennen noch beuinden.

De Almachtighe Godt een Vader alder bermherticheyt ende ghenade, die // vanden beghinne de Gheloouighen vercoren ende totter *Fol. 63 r.* salicheyt voorsien heeft, die verlichte alle yuerighe ende goetwilliche herten met dat schijnsel zijns heylighen Gheests, ende ver-

gadere de verstroyde Schapen in eenicheyt des rechten gheloofs,
onder den eenighen goeden Herder ende Bisschop alder Gheloo-
uigher Sielen, dat is, onder Chri-
sto Iesu, welcke sy prijs ende
eere inder eewicheyt.

A M E N.

* * *

Soli Deo Gloria. //

¶ Van der

[Fol. 64^r.]

Menschwerdinghe ons
Heeren Jesu Christi, des eengeboren
Soons zijns eewighen ende Al=
machtighen Vaders, een
corte bekente=
nisse.

Door D. P.

Joannis. 1. b. 14.

¶ Dat woort is vleesch gheworden.

1 Joan. 1. a. 1.

Dat daer was van aenbeghin, dat wy gheboort, dat
wy met onsen ooghen ghesien, dat wy beschouwet,
ende onse handen gbetast hebben, van dat
woort des leuens, ende dat leuen
is gheopenbaert, etc.

1 Timoth. 3. b. 15.

¶ Groot is de Godsalighe verholent=
heyt, Godt is gheopenbaert
inden vleessche, &c. //

NAdemael wy van vele menschen, om ons gheloofs wille, seer ghelastert ende bespot worden, ia sommighe ons ouerlieghen, ende segghen, dat wy in Iesum Christum niet en gheloouen, om dies wille, dat wy dat oude Suerdeech der Phariseen (die so vreemde glosen op de Schrift van de Menschwerdinghe Christi dichten ende maken) niet en connen aennemen, ende worden daer ouer van sommighe versproken, als oft wy niet en gheloofden in Iesum Christum, die doch ^a onse eenige hope voor Godt den Vader is, daerom willen wy (door de genade des Heeren) onse ghelooue van Christo Iesu, den eenighen gheboren Sone des leuendighen Gods, onsen Heere ende Salichmaker, cortelijc aenteecken, op dat een yghelijck sien, lesen, ende hooren mach, wat wy van Christo Iesu, van zijnder Godheyt, ende Menscheyt houden, te weten, dat wy niet Kettersch noch Iodisch (hoe wel ons de werelt voor Ketters ende Ioden schelt) maer alleen Christisch zijn, gheloouen ende bekennen al wat de Schrift van Christo Iesu leert ende ghetuycht. Want dat is onse hope, ende vruechde voor Godt den Heere, ^b dat wy in Christum Iesum vast gheloouen, op hem ganschelijck hopen ende betrouwen, in zijnen naem op de belijdinghe ons ^c gheloofs ghedoopt zijn, zijn longheren (wt ghenade) gheworden zijn, ende begheeren te blijuen. Maer den eewighen Godt ende Vader alder bermherticheden, die ons vanden beghinne totter ^d salicheyt vercoren, ende dese reyne kennisse zijns eenighen gheboren Soons Iesu Christi, door de verlichtinghe zijns heylighen Gheests gheleert, ende in onse herten ingebeelt heeft, den selfden sy eewich lof ende prijs inder eewicheyt, voor zijne onwtsprekelijcke ghenade ende weldaet.

Colloss. 1. c. 27.
1. Tim. 1. a. 1.
1. Tessal. 1. a. 3.

Ioan. 3. c. 16.
Ephes. 2. a. 7.
Math. 28. c. 19.
Marc. 16. b. 15.

2. Tessal. 2. b.
13
2. Petr. 1. a. 2.
2. Tim. 4. c. 16

Amen.

* * * //

Van Christo Iesu den
eenigen gheboren Soon des leuendigen
Gods, ende van zijnder Mensch-
werdinghe onse belij-
dinghe.

VVI geloouen ende bekennen, dat Iesus Christus onse Heere ende
Math. 16.c.16. verlosser is, ^a de eerste geboren, ende eenighe gheboren Soon
Ioan. 1. b. 14. des ewigen almachtigen Vaders, ende des leuendighen Gods, een
18. c. 16. schijnsel zijnder heerlijkheyt, ende een ^b wtgedrukt beelt zijn wesens,
Hebr. 1. a. 2.* ^c voor dat begin der werelt, ende van ewicheyt, godlijk ende
1. Ioan. 4. b. 9 onwtsprekelijk van den Vader gheboren, een wesen met den Vader,
Hebr. 1. a. 3. also dat sy een God ende Heere zijn, ^d ghelijcke cracht, macht,
c Mich. 5. a. 1. liefde, heerlijkheyt, werck ende willen ewichlijk te samen hebben.
Esaie. 53. b. 11. Maer dat de sone Gods, ^e dat Woort (opt Griecx Logos, opt
Colloss. 1. b. 15. Latijn Sermo oft Verbum) ghenoeemt wort, en is niet also te ver-
Ioan. 5. b. 19. staen, dat een yegelijk woort dat God spreekt, Gods Soon is,
8. b. 14. 9. a. 4. O neen, Want de Soon en is niet een gesproken, maer een wesent-
10. b. 17. 13. a. 3. lijk woort, van welke ^f alle gesproken woorden Gods (welcke zijn
14. a. 7. 15. a. 1. de heylige schrift) getuygenis geuen, Maer dat de Sone Gods dat
17. a. 3. Woort genoemt wort, heeft dese oorsake (na veler geleerden ver-
e Ioan. 1. a. 1. stant) ende dese meyninge (so veel als wy wt der schrift begripen
1. Ioan. 1. a. 1. connen) dat de Soon een ^g euenbeelt des Vaderlijcken gemoets,
2. Petr. 1. d. 20 ende wt den mont des alderhoogsten wtgegaen is, wtgegaen (seg-
Syrac. 24. a. 1 gen wy) als een wesentlijk Woort, ende als een natuerlijke
Hebr. 1. a. 3. Soone Gods, // die eens wesens, ^h gelijker aert ende natuere met
Ioan. 10. c. 25 den Vader is, Ia inden genen de vader zijn ⁱ wesen wesentlijk in-
13. a. 3. ghegoten ende wtdruckelijk afgebeelt heeft, waer om oock die
2 Cor. 4. a. 4. Apostel seyt, ^j dat God voor maels door die Propheten, daer nae
Colloss. 1. b. 15. soo heeft hi door den soon (ia door des woorts persoon) tot ons
Hebr. 1. a. 1. gesproocken, also, dat die soon niet een gesproocken, maer een
sprekende woordt is, ende door deses woorts, dat is door des soons
crachtich woort alle dinghen bestaen, ende een wesen hebben.
Daerom seyt Iohannes, dat die soon dat woort des leuens sy, van
1. Ioan. 1. a. 1. welke die Apostolen ^k alle, wat sy ons vercondicht, gesien ende
gehoort hebben.

Dit selfde woort, naemelijck, dese sone Gods in ¹⁾ Adam, ende zijn nacomelingen, van God wt ghenade ende liefde beloofd, ende als een salichmaker toegheseyt, ^a daerom is hi ooc een mensch Philipp. 2.a.5. geworden, want, naedenmael hy een salichmaker der menschen, ende een ^b middelaer tusschen God ende den menschen is, daer om 2.Tim. 2. a. 5. moet hy warachtich God ende mensch zijn, Na zijnder godheyt, so heeft hy ons eewelije moghen helpen, ende ^c volcomelije den vader versoenen, ende zijnen wille volbrenghe, iae de wille des vaders is oock die wille Christi, Maer na zijnder menscheyt ^d heeft hy hem seluen voor ons, als een reyne, heylige, ende welgheualighe offerhande moghen offeren, den vader tot eenen soeten rueck, maer ^e ons tot eender vergeuinge, ende afwasschinge onser sonden, om dat hy ^f onschuldich voor ons storf, ende die menschelicke natuere in hem onbeuleet is, sonder sonde.

Daerom geloouen ende bekennen wi, // dat Iesus Christus onse ^g Verlosser, Salichmaker ende Middelaer, waerachtich God ende mensche is. Waerachtich Godt is hy ^h van eewicheyt, ende voor dat begin der werelt vanden Vader geboren. Mer waerachtich mensch is hy in der laetster tijt geworden. Maer hoe zijn menschwerdinge geschiet is, beschrijuen ons de Euangelisten ende Apostolen met clare ende wtghedruckte woorden. Matheus seyt, dat de Enghel tot Ioseph sprack: ⁱ En vreest niet, Mariam ^v wijf tot ^v te nemen, want dat in haer ontfanghen is, dat is van den heylighen Gheest. Lucas schrijft, dat de Engel tot Mariam sprac: Die heylighe Gheest sal van bouen neder comen in ^v, ende die cracht des Alderhoochsten sal ^v omschijnen, Daerom ooc dat heylich, dat (wt ^v) geboren wort, dat sal Gods soon ghenaeamt worden. Ende Iohannes seyt, ^j dat woort was inden beginne by God, ende God was dat woort ende alle dingen zijn daer door gheschapen, ende dat selfde woort is vleesch gheworden, ende is die eenige gheboren soon Gods, vol aller genade ende waerheyt. Ende noch seyt Ioannes: ^k Dat daer was van den beghinne, dat wy ghehoort hebben, dat wy gesien hebben met onsen oogen, dat wy beschouwet hebben, ende onse handen ghetast hebben, van dat woordt des leuens, ende dat leuen is gheopenbaert, ende wy hebbent ghesien, daerom getuygen ende vercondigen wy ^v dat leuen, dat eewich is, welcke was bi den vader, ende is ons verschenen.

In alle dese woorden sien ende mercken wy claerlije, dat Iesus ²⁾, Christus die ^l eenige gheboren soon des leuendighen // Gods, niet van eenen menschelijcken zade (^m dat doch onreyn is) maer van

1) Lees: is. — In den druk van 1578 hetzelfde „in“.

2) De komma moet niet hier, maar achter „Christus“ staan.

Hebr. 10.b.14
Ioan. 10. b. 17
17. b. 20
Ephes. 5. a. 2.
Ephes. 1. b. 7.
2. a. 4.
Apocal. 1.a.6.
2.Petr. 1.c.18.
f Esaie.53.a.8.
1.Petr. 3.c.18.

Fol. 66^r.

Galat. 1. a. 4.
1. Tim. 2. a. 5.
Mich. 5. a. 1.

Math. 1. c. 20.

Luce. 2. c. 31.

Ioan. 1. a. 1.

1. Ioan. 1. a. 1.

Ioan. 1. b. 14.

1. Ioan. 4. b. 9.

Fol. 66^v.

Iob. 4. b. 17.

a1.Petr.1.d.23 dat ewighe, ende ^a onuerganckelijcke Saedt Gods des hemelschen
 1.Ioan.3.b.9 vaders, in Maria, door die cracht ende werckinghe des heylighen
 gheests, een mensche gheworden is.

Ioan.3.e.31. Dit beuesticht Ioannes, ende seyt, die vander aerden is, die is
 aertsch, ende spreek van der Aerden, Maer die vanden hemel is
 (namelijck Christus Iesus) die is bouen al. Hier mede stemmet

1.Corinth.15. Paulus totten Corinthen, ende seyt: ^b Die eerste Adam is van der
 e.45 aerden, ende aertsch, de anderde Adam is die Heere selue van den
 hemel, Dese woorden zijn een verclaringhe der voorberoerder woor-
 den Iohannis, in welcken een claer onderscheyt tusschen Christum
 ende Adam is, te weten, dat Adam vander aerden is, maer Christus
 daer tegen vanden Hemel.

Maer soo dat lijf Christi van Maria gemaect waer (als die werelt
 meynt ende so onuerstandich daer van spreek) soo waer tusschen
 dat lijf Christi ende Adams gheen onderscheyt. Oorsaecke. Ghelijck
 Matth.1.c.20. als ^c Christus in Maria vanden heylighen gheest ontfanghen is, also
 Luce.1.c.31. is ooc ^d Adam van Godt ghemaect, ende en heeft gheen ander
 c Genes.1.d.27. vader ghehad, dan Godt. Wat onderscheyt wort dan tusschen dat
 lijf Christi, ende dat lijf Adams? Als dat lijf Christi so wel van-
 der aerden ghemaect waer, als dat lijf Adams ¹⁾, Ende vander
 aerden moste dat lijf Christi ghemaect zijn, als dat van eenen
 menschelijcken sade ghemaect waer, Want alle menschen zijn des

Genes.2.b.7. lijfs haluen ^e stof ende aerde. Daer nae so waer dan noch te be-
 Fol.67^r. dencken, // dat Adam van reynder aerden ghemaect is van Godt,
 Maer daer na so is die aerde veronreynicht door die sonde, alle

Rom.3.b.10. menschen der ^f vermaledijinge onderworpen, ende in haer natuer
 Galat.3.b.10. verdoruen, hoe soude dan Christus een reyn lijf hebben, als het
 Iob.14.a.4. van eenen menschelijcken sade (^g dat toch onreyn is) ghemaect
 Hebr.10.a.5. waer? Dat sy verre. ^h Maer Godt die hemelsche vader heeft Christo

Iesu zijnen eenighen ghebooren soon een lijf bereyt, maer niet van
 eenen onreynen menschelijcken saet, dan van zijnen onuergancke-
 Matth.1.c.20. lijcken sade, met welcken hi ⁱ Mariam, de reyne ioncfrouwe, door
 Luce.2.c.31. die cracht zijns heylighen gheestes bevrucht, ende beswanghert heeft
 als die voorghemelde spruecken der Euangelisten ende Apostolen
 claerlijk betuygen.

Ioan.3.e.31. Daerom getuycht Christus oueral, ^j dat hy van bouen ende van-
 8.b.23.15.c.22 den hemel neder is ghecomen. Maer bisonder spreek hy van zijn
 16.a.5.17.a.5 afcoemst in Ioanne also: ^k Ic ben dat leuendich broot, die van den
 Ioan.6.f.51. hemel ghecomen ben, op dat so wie van desen broot eet, niet en
 sterue inder ewichheit. Ende dat broot dat ick ^v gheuen sal, is
 mijn vleesch, welke ic geuen sal voor dat leuen der werelt.

1) „Als dat — lijf Adams” behoort nog bij het voorafgaande. Met „Ende” begint een nieuwe volzin.

Is nu Christus dat broot des hemels ende is dat broot des hemels dat vleesch Christi, so ist oock onmogelijk dat Christi vleesch van den zaden Maria gemaect is, nademaal noch dat saet Marie, noch eenige aertsche creatuere, dat warachtighe leuendich broot, dat vanden Hemel gecomen is, aller dingen ¹⁾ niet en is, noch ghenoeemt mach worden.

Item Christus spreekt in Ioanne veel // van zijnen vleesch te *Fol. 67^r.*
 eeten, ende van zijn bloet te drincken, so staet ons nu te besien, *Ioan. 6. f. 50.*
 ende te bedencken, hoe dat vleesch Christi gegeten, ende zijn bloet gedroncken sal, ende moet worden, te weten, daer door, dat wy Gods woort met reynder herten, met warachtighen ghelooue aennemen, ende bewaeren. Waerom eten wy dan dat vleesch Christi, ende drincken zijn bloet? Daerom dat Gods woort vleesch is gheworden, ende alsoo dat woort Gods ende dat vleesch Christi *Ioan. 1. b. 14.*
 een zijn, als Christus seluer ghetuycht met dese woorden: Ick ben dat leuendich broot, die vanden hemel ghecome ben, ende dat *Ioan. 6. f. 51.*
 broot, dat ic v gheuen sal, dat is mijn vleesch, welcke ick gheuen sal voor dat leuen der werelt. Ende dat leuendich broot (welcke Christus ende zijn vleesch is) dat is sonder allen twijfel, ende wedersprecken, dat woort Gods, Daerom so yemant die woorden Gods gheloof, ende die bewaert, die ontfangt Christum dat woort des leuens, ende dat broot des hemels. ^a Ia die eet dat vleesch, *Ioan. 6. f. 53.*
 ende drinct dat bloet Christi. Om des willen noemt Christus zijn vleesch een rechte spijs, ende zijn bloet een rechten dranck, so toch dat woort Gods eygentlijk die spijs der sielen is. Maer nadenmael dat ^b woort vleesch geworden is, ende daerom dat *Ioan. 1. b. 14.*
 woort, ende dat vleesch Christi een zijn, daerom is ooc dat vleesch Christi een rechte spijs, ende zijn bloet een rechte dranck. *Psalm. 78. c.*

Ten laetsten, Christus Iesus is dat leuendich broot, dat als een *25.*
 douwe vanden hemel gecomen is. Ende die een ^c broot der Engelen was, die is oock een broot // der menschen geworden. Maer *Sap. 16. d. 20*
 dat broot, dat hy seluer is, ende den menschen, te weten, de *Fol. 68^r.*
 geloouigen te eten gheeft, ^d dat is zijn vleesch, dat hi voor dat *Ioan. 6. f. 51.*
 leuen der werelt gegeuen heeft.

Vorder so is hier aen te mercken, ende te bedencken, dat de mensch, als hy gheualen was, so mochte hem in geen en wegen geholpen worden, dan alleene van die, ende door die, van welcken, ende door welcken hy gheschapen is. Daerom soo heeft die ewige ende almachtighe Godt (^e die den eersten Adam, ende alle creaturen gheschapen heeft) nae zijnder grondeloose genade ende barmherticheyt, zijn ewich woort, ende eenigen geboren soon *Genes. 1. *.*
Syrac. 1. a. 2.
1. Cor. 8. a. 6.

¹⁾ „Aller dingen” is een germanisme (allerdings). Vergel. boven fol. 30^r (blz. 93): alderdinge.

- Ioan. 1. a. 3. (door welcken die ^a mensch, ende alle dinghen gheschapen zijn)
 Hebr. 1. a. 2. den geuallen ende verdoruen mensche belooft, ende ^b den selfden
 Galat. 4. a. 4. inder volheyte der tijt (der ghenaden) een mensch laten worden,
 Ioan. 3. c. 16. op dat hy door den selfden soon, door welcken hy die menschen
 2. Cor. 5. c. 15. geschapen heeft, die menschen wederom mochte, ende woude hel-
 pen, verlossen, ende ewelijck met hem versoenen. Daerom seyt
 Ioan. 1. b. 14. Iohannes so wtduckelijck: Dat woort, door welke alle dingen
 geschapen zijn, dat is vleesch geworden, ende heeft onder ons
 Rom. 8. d. 31. gewoont. Ende Paulus seyt: ^c God heeft zijn eygen soon niet
 ghespaert, maer voor ons ghegheuen. Item Godt heeft zijnen eyghen
 1. Tim. 3. b. 15 soon ghesonden inde ghestalte des sondighen vleyschs. Item Godt
 is gheopenbaert inden vleesch, gherechtueerdicht inden gheest,
 verschenen den Enghelen, geprediet den heydenen, ghelooft vander
 Philipp. 2. a. 5. werelt, opghenomen inder heerlicheyt. Item: ^d Een yegelijck sy
Fol. 68^v gesint, // gelijk Christus Iesus oock was, welke, oft hy wel in
 godlijcker gestalt was, en heeft hy dat niet eenen roof gheacht,
 God ghelijck te zijn, maer heeft hem seluen vereleynt, ende de
 gedaente des knechts aen ghenomen, ende is gheworden ghelijck
 als een ander mensch, ende int gelaet, als een ander mensch
 beuonden, heeft hem seluen vernedert, ende is gehoorsaem ghewor-
 den totter doot, iae totter doot des Cruyces.
- Ioan. 1. a. 1. Wt dit alle verstaet een Christen wel, dat ^e Gods ewige
 f Ioan. 3. c. 16 Woort, ^f Gods eygen eenigen gheboren ende eersten geboren Sone,
 Rom. 8. d. 31. iae God seluer, is mensch geworden, ende heeft zijn Godtlijke
 ghestalt wtghetoghen, zijn heerlijkheyt verlaten, een menschelijke
 Ioan. 1. b. 14. ende knechtelijke ghestalt aenghenomen. Summa, die ^g Godt was,
 Rom. 9. a. 5. is mensch gheworden, ende die mensch gheworden is, die is Godt
 1. Ioan. 5. a. 1. ende mensch, ende die Godt ende mensch is, die steruet als een
 Ioan. 20. a. 1. mensch, ende die als een mensch steruet, die ^h staet op vanden
 dooden als Godt.

Alle dit voorberoert, beuesticht de figure van Melchisedech, van
 Genes. 14. d. welcken de Apostel totten Hebreën schrijft, also: ⁱ Dese Melchise-
 18. dech was een Coninck tot Salem, een Priester Godts des Alder-
 Hebr. 7. a. 1. hoochsten, die Abraham te ghemoet ghinck, doen hy van der
 Coningen slach weder quam, ende ghebenedijde hem, welcken oock
 Abraham gaf de thienden aller goeden. Ten eersten wort hy bediet
 een Coninck der gerechticheyt. Ende daer nae is hy oock een
 Coninck Salem, dat is, een Coninck des vredes, sonder Vader,
Fol. 69^r sonder Moeder, sonder gheslachte, // ende en heeft noch begin der
 dagen, noch eynde des leuens, maer hy is verghelen den Soone
 Godts, ende blijft Priester inder ewicheyt.

Dese text getuycht claerlijck van de ewighe Godtheyt, ende
 van de menscheit des Soons Godts Iesu Christi. Want de Apostel

seyt van de persooene Melchisedechs, dat hy noch beghin der daghen, noch eynde des leuens en heeft, daer mede vergelijet is de Sone Gods ¹⁾, ende zijnder persooene, die ewich is. Want alsoo staet vander persooene des Soons Gods geschreuen: ^a Sijnen wtganck is van den beginne, ende van ewicheyt. Item, ^b hy is de stercke Godt, de ewige Vader. Hij is ^c Godt, diens stoel is van ewicheyt tot ewicheyt. ^d Hy hadde claerheyt by God al eer de werelt was. Hy is voor allen ende alle dinck bestaet in hem. ^e Hy is dat Woort, dat inden beginne was by Godt. In hem was dat leuen. ^f Hy is de eerste ende de leste, die leuendich is, ende was doot, ende leeft van ewicheyt tot ewicheyt.

Mich. 5. a. 1.
Esaie. 9. b. 5.
Psalm. 45. b. 7.
Hebre. 1. b. 8.
d Ioan. 17. a. 5

e Ioan. 1. a. 1
Apocal. 1. d. 17.

Dese ende dierghelijcke Spruecken der Schrift, zijn eygentlijk van der Godtheyt des ewighen Soons ghesproken. Want de menscheyt, dat Ampt, ende Priesterdom des Soons Godts, en zijn niet vander ewicheyt, maer de persooene des Soons Gods is ^g sonder begin by Godt altijd geweest, Gods woort, Gods wijsheyt, Godt seluer waerachtich, ende wesentlic, in ^h Godtlijcker gestalt verclaert als Godt. Maer dat de Apostel van Melchisedech seyt, dat hy sonder vader, sonder moeder, sonder geslacht is, dat verclaert hy seluer op een ander plaets, nemelije, // dat des Melchisedechs gheslachte onder den menschen niet ghenoeft en wort, ende dat is daerom geschiet, dat hy des Soons Gods, des warachtighen Priesters, een beelt ende figure was. Want men weet ymmers wel, dat Melchisedech ymmers vader ende moeder onder den menschen gehadt heeft, nade-mael de gantsche schrift niet en roert, dat God eenigen menschen sonder vader ende moeder geschapen heeft, dan ⁱ Adam ende Eua, Maer des Melchisedechs gheslacht is van den gheest verswegen, op dat hy rechtelijck vergeheken worde den Sone Gods, aen den genen dat alsoo waer is, dat hy op aerden, ghelijck als een mensch gewandelt, ghedient, ende ^j hem seluen geoffert heeft, ende toch ^k niet van der aerden, maer van den hemel, des menschen Soon gheboren, ende toch aller menschen leuen ende Salichmaker is.

Syrac. 1. a. 1.
24. a. 1.
Ioan. 1. a. 1.
1. Ioan. 5. c. 20.
h Ioan. 17. a. 5
Hebr. 7. a. 3.
Fol. 69^v.
Hebr. 7. a. 6.

Ten laetsten, so is de meyninghe des Apostels, dat die warachtige Melchisedech Iesus Christus, ^l Godt ende mensch, Gods ende des menschen Soon is, Godt ende Gods Soon van ewicheyt tot inder ewicheyt. Maer een mensch, ende des menschen Soon in der laetster tijt geworden, doch also, ^m dat hy noch vader noch moeder, noch gheslacht onder den menschen en heeft, ende doch ²⁾ heeft, Want ⁿ Maria noemt Ioseph zijn vader, ende sy selue is zijn moeder, wt dat ^o gheslachte Iuda is hy na den vleesch gheboren. Maer hy en heeft alsoo, noch vader, noch moeder, noch

Genes. 1. d. 27.
Galat. 1. a. 4.
Ephes. 5. a. 2.
Tit. 2. b. 14.
k Ioan. 3. e. 31.
1. Corinth. 15. e. 45
Esaie. 9. b. 5.
Ioan. 1. a. 1.
Galat. 4. a. 6.
Coloss. 1. b. 13.
1. Ioan. 1. a. 1.
Hebr. 7. a. 3.
Luce. 2. g. 47.
Hebr. 7. c. 14.
Math. 1. a. 3.
Miche. 5. a. 1.

1) Op de volgende bladzijde (fol. 69 v) heet Melchisedech „rechtelijck vergeheken den Sone Gods”.
2) Doch, *d. i.* toch wel.

- gheslacht onder den menschen, als dat hy van eenen menschelijken
 1.Cor. 17.e.45 zadel een mensch soude gheworden zijn, want ^a hy is de anderde
Fol. 70^r. Adam, de Heere selue van // den Hemel. De selfde Heere vanden
 Rom. 9. a. 5. Hemel, is ^b waerachtich Godt ende mensch, Gods ende des men-
 Hebr. 2. c. 17. schen Soon, een Iesus Christus, onse ^c hoghe Priester in der
 5. a. 1. 8. a. 1. eewicheyt, nade ordinancie Melchisedech, onse eewige Coninck,
 Esaie. 9. b. 5. ende ^d Vorst des vredes, die ^e in dat huys Davids, ende in dat
 e Luce. 2. f. 64 geestelijke Salem, met de ^f Scepter des Godlijcken woorts regeert,
 Psalm. 45. b. 7. ende de geloouige consciëntien met zijnder genade vreedsaem maect,
 Hebr. 1. b. 8. ende versekert haer der ghenaden Gods ende der eewiger salicheyt,
 1. Petr. 2. b. 9. Iae maeckt alle zijn Christenen tot ^g Coningen ende Priesteren
 Apocal. 1. a. 6. Gode zijnen Hemelschen Vader, Dien sy eere ende prijs inder
 eewicheyt, Amen.
 Genes. 3. c. 15. Maer dat de schrift Christum een ^h zaet des wijfs noemt, en
 erghert ons niet, ende dat willen wy door Gods genade beweren,
 te weten also: Ten eersten, so spreekt de scrift figuerlijcker wijze
 op veel plaetsen, ende noemt veel dinghen anders na de letter, dan
 sy na den geest ende ware wesen zijn, ende verstaen moghen
 worden. Daerom heeft oock Christus veel Namen in der Schrift, die
 hem na den wtwendigen wesen gheensins toe en comen, Want hy
 1. Cor. 10. a. 4 wort eenen ⁱ steen genoemt, eenen ^j wijnstock, niet dat hy wesent-
 j Ioan. 15. a. 1 lijk een natuerlijke steen ende wijnstock is, maer om der bedie-
 dinghe wille also ghenoeemt wort. In ghelijcker maten wordt hy
 oock een Saedt des wijfs ende een Saedt Abrahams ghenoeemt, niet
 Genes. 3. c. 15. dat hy wesentlich een natuerlijk ende vleeschelijk Saet des
 l Genes. 22. c. 18 ^k wijfs ende Abrahams is, maer om dat hy Adam ende Eua ende
 Galat. 3. b. 8. ^l Abraham als een toecomende Salichmaecker, die wt haer nae
Fol. 70^r. den vleesch gheboren soude // worden, beloofd is. Maer waert saec,
 dat Christus een natuerlijk zaet des menschen waer, so waer de
 mensch van God door zijn eygen zaet, dat is door hem seluen
 gheholpen. Maer dat sy verre, dan God en heeft den geuallen
 ende verdoruen mensch niet door des geuallen ende verdoruen
 Syrac. 1. a. 4. menschen ¹⁾ natuerlijke zaet, maer door zijn eewich ^m Woort ende
 Ioan. 1. a. 1. Soon, willen ende moeten helpen, dat also de verlossinge des men-
 schen is, ghelijck als zijne scheppinge gheweest is.
 Ephes. 5. c. 22* Daer beneuen soo weten alle Christenen wel, dat Eua een figure
 op de Christelijke gemeynthe is, welcke God de eewige Vader van-
 den anderen Adam Christo Iesu tot zijnder bruyt gemaect heeft,
 want sy is vleesch van zijnen vleesche, ende gebeente van zijnen
 1. Petr. 1. d. 23 gebeente, ende haer kinderen zijn alle geloouige Christenen, die
 wt dat onuerganckelijke zaet Gods herboren zijn, ende met dat

1) Lees : menschen.

zaet des serpents, dat is, met alle kinderen des duyuels (die een Ioan. 8. d. 44
zaet der slangen zijn) een stadige viantschap hebben, ende vanden
selfden met alle list aengeuochten worden, nochtans alle tijt door
Christum Iesum triumpheren ende ouerwinnen. Als Paulus seyt: 2. Cor. 2. c. 16.
^a Godt sy gedanct, die ons alle tijt dat velt helpt behouden in
Christo Iesu: Ende noch eens: ^b Godt sy gedanct, die ons de 2. Cor. 15. f. 57
victorie ghegeuen heeft door Iesum Christum.

Ten anderden, soo is Abraham de belofte van God gheschiet,
^c Dat in zijnen zaden alle heydenen gebenedijt souden worden, *Genes. 22. c. 18.*
daar op heeft hem God Isaac zijnen natuerlijcken soon gegeuen, *Galat. 3. b. 8.*
die dat beelt des beloefden zaets, des warachtighen // Isaacx Iesu *Fol. 71^r.*
Christi, gedragen heeft. Nademael dan Isaac een natuerlijke soon
Abrahams, ende een figure op Christum is, ende vleesch niet op
vleesch bediet noch verstaen en mach worden, daerom so en mach
oock Christus niet een natuerlijk zaet Abrahams zijn, maer hy is
een natuerlijk zaet des gheestelijken Abrahams, zijns Hemelschen
Vaders, ^d dat den Patriarch Abraham van Godt wt genade be- *Genes. 17. b. 8.*
loeft is. *22. c. 18.*

Daer na so verclaert Paulus de figure van Abraham, Sara ende
Isaac, alsoo, dat Abraham een figure is op God den Vader, Sara
op dat nieuwe Testament, ende Isaac op Christum. Iae dat niet
alleene Christus, maer ooc alle Christenen een zaet Abrahams zijn,
ende na Isaac kinderen der beloften. Want alsoo seyt Paulus:
^e Het en zijn niet alle Israeliten, die van Israel zijn, oock niet *Rom. 9. a. 6.*
alle, die van Abrahams zaet zijn, en zijn daerom ooc kinderen,
maer in Isaac sal v dat zaet genoemt zijn, dat is, niet en zijn dat
kinderen, die na den vleesch kinderen zijn, maer de kinderen der
beloften worden voor tzaet gerekent. Want dit is een woort der
beloften: Om dese tijt wil ic comen, ende Sara sal eenen soone
hebben.

In dese woorden sien wy claerlijc, dat de rechte Christenen
alleene ^f Abrahams kinderen zijn, om des wille, dat sy in Iesum *Ioan. 8. d. 39.*
Christum geloouen, in welken ooc Abraham gelooft heeft. ^g Maer *Galat. 3. a. 7.*
die Abrahams kinderen zijn, ende in Iesum Christum gheloouen, *Rom. 4. c. 16.*
^h die zijn oock wt Godt gheboren, ende die wt God geboren zijn, *1. Ioan. 5. a. 1.*
die zijn oock kinderen Godts des waerachtighen Abrahams, ende
des ewighen // hemelschen Vaders, van welke de Patriarch *Fol. 71^v.*
Abraham een figure geweest is, Maer die in Christum Iesum niet
en geloouen, die en zijn Gods noch Abrahams kinderen niet, ⁱ wan- *Rom. 9. a. 6.*
neer sy schoon al van Abraham naden vleesch geboren zijn, so *Galat. 3. b. 8.*
en zijn sy nochtans onder de belofte niet begrepen, noch voor
Abrahams saet gerekent. So gantsch weynich gelt voor God de
vleeschelijke geboorte, die wt den vleeschelijken zaden Abrahams

Rom. 9. a. 6. gheschiet, ende so ganschelijck staet de rechte ^a kintschap Abra-
 b¹.Petr.1.d.23 hams, in dat ^b onuerganckelijcke zaet Gods, wt welke de weder-
 1.Ioan.3.a.1. geboorte gheschiet, ende heen coemt. Daerom wat de schrift van
 5. a. 1. Abraham ende zijnen zade seyt, dat heeft meer een geestelijke, dan
 een vleeschelijck verstant, ende moet daerom meer met gheeste-
 lijcke dan met vleeschelijcke oogen aengesien worden.

Ten derden, so moeten alle die voorberoerde spruecken ¹⁾ ende
 getuychenisse vander menschwerdinghe Iesu Christi, wtter schrift
 Math. 1. c. 25. aengetogen, te weten, ^c dat de heyliche Geest van bouen neder in
 Luce. 1. c. 31. Mariam gecomen is, ende dat in haer ontfangen is dat is vanden
 heyligen Geest gecomen, ende dat Heylich, dat wt haer geboren
 1.Ioan. 1. a. 1. is, dat is de Sone des Alderhoochsten, ende dat Christus dat woort
 des leuens, van welke de Apostolen alle, wat sy ons vercondicht,
 ghesien, gehoort, geschouwet, ende met handen getast hebben,
 Ioan. 1. b. 14. ^d vleesch geworden is, ende ^e dat Christus de anderde Adam, de
 e 1. Corinth. Heere selue van den hemel is, ende ^f dat hy dat leuendige broot
 15. e 45 is, die van den hemel neder gecomen is, ende dat leuendich broot
 Ioan. 6. f. 51. is zijn vleesch, dat hi voor dat leuen der werelt gegeuen heeft.

Fol. 72^r. Alle // dese sprueken ende getuychenisse der scrift (seggen wy)
 die alle ghelijck so claerlijck tuygen, hoe, waer van, ende waer
 door de menschwerdinge Iesu Christi gheschiet is, die moeten
 gebroken worden, ende ghewelt lijden, so men Christum Iesum
 voor dat natuerlijcke Saedt des Wijfs ende Abrahams hout.

Daerom bliuen wy eenuoudich byde voorberoerde spruecken
 Math. 1. c. 25. ende getuychenisse der schrift, gheloouen ende bekennen, ^g dat
 Luce. 1. c. 31. Iesum Christus van den heyligen Geest ontfangen is, wt Maria de
 Ioan. 1. a. 1. Ionckvrouwe geboren, de ^h heyliche Soon des Alderhoochsten,
 1.Ioan.1. a. 1. ⁱ dat woort des leuens, de anderde Adam, de Heere selue van den
 j Ioan. 6. f. 51 hemel, ^j dat leuendich broot, die van den hemel neder gecomen
 is, welke leuendich broot, hy selue zijn vleesch noemt, dat hy
 voor dat leuen der werelt gegeuen heeft. Dit alle geloouen wi
 Deut. 4. a. 2. sonder alle twijfel, sonder alle toesettinge ende afbrekinge des
 12. d. 32. woorts Gods, Daer niet toe geset, noch afgebroken en sal noch en
 Prouerb.30.a. mach worden.
 6.

Voorder gelijc als Christus een zaet des wijfs ende Abrahams
 Actor.3.d.30. genoemt wort, in ghelijcker maniere wort hy oock een ^k vrucht
 der lendenen Dauids genoemt, als die hem van Godt beloeft, ende
 wt zijnen zade nae den vleesch gheboren, maer niet zijn natuer-
 2.Reg.7.b.12 lijcke soon is. Want ^l de natuerlijcke soon Dauids, ende de lijffe-

1) De apodosis komt eerst met het „Alle dese sprueken — moeten gebroken worden” hieronder.

lijke vrucht zijnder lendenen, van welken de text der schrift nade letter ghetuycht, is eygentlijk Salomon geweest, die op den stoel zijns Vaders Dauids geseten, ende dat beelt Iesu Christi des ^a vredenrijcken Salomonis, ende des eewigen Coninx, die ouer dat ^b Israel Gods regeert, gedra--//gen heeft. Maer Christus is niet een natuerlijke soon des Patriarchen Dauids ^c maer des leuendigen Gods, Daerom seyt hy seluer tot den Phariseen: ^d Wat dunct v van Christo, wiens Soone is hy? Sy spraken tot hem: Dauids, Hy sprack tot haer, Hoe noempt hem dan David in den geest een Heere? Daer hy seyt: ^e Die Heere heeft gheseyt tot mijnen Heere: Set v tot mijnder rechter hant, tot dat ick legge uwe vianden, tot een schaemel uwer voeten. So nu David hem een Heere noemt, hoe is hy dan zijn soon? Met welke woorden Christus onweder-sprekelijk betuycht, dat hy niet een natuerlijke soon Dauids is, anders mocht hy niet een Heere Dauids zijn, ende genoemd worden, nadenmael die soon niet een Heer des vaders, maer de vader een Heere des soons is. Maer Christus Iesus is een Heer ende Godt Dauids, daerom is hy niet zijn natuerlijke soon, als die van zijnen saet ontfanghen ende mensch gheworden, ^f maer die wt zijnen sade, na den vleesch gebooren, ende ^g wt dat geslacht Iuda (van welken geslacht David was) opgegaen is. Ende des sal hem niemant verwonderen, die der schrift verstandich is, dat die schrift Christum een saet des wijfs ende Abrahams, ende een vrucht der lendenen Dauids ende des lijfs Marie noemt, Want nadenmael die schrift Christum, die van geender sonden weet, ^h sonde noemt, om des willen, dat hy een offer voor onse sonden geworden is, wat wonder isset dan dat die selfde schrift Christum een saet des wijfs ende Abrahams, een vrucht der lendenen Dauids ende des lijfs Marie, om der voorberoerder oorsaec--//ken willen, noemt, hoe wel hy sulcx wesentlijk noch is, noch van geenen Christen daer voor ghehouden mach worden.

Esaie. 9. b. 5.

11. a. 1.

Luce. 1. f. 64.

b Galat. 6. b.

18.

Fol. 72 v.

Math. 16. c. 16.

d Math. 22. d.

40

Psalm. 110. a.

1.

Rom. 1. a. 3.

9. a. 5.

g Hebr. 7. c. 14.

Rom. 8. a. 3.

2. Cor. 5. c. 21.

Fol. 73 v.

Hebr. 2. b. 11.

So werpen ons dan sommighe noch voor, dat die Apostel totten Hebreen seyt, ⁱ dat sy alle van eenen comen, beyde die daer heylicht ende die daer gheheylicht worden, om dier saken wille so en schaemt hy hem oock niet haer broeders te heeten, ende spreekt: Ic wil vercondighen uwen naem mijn broeders, ende midden inder gemeynte v lof singhen, ende noch eens: Nadenmael die kinderen ghemeenschap met vleesch ende bloet hebben, is hy des seluen oock gelijcker maten deelachtich gheworden, daerop antwoorden wy metten cortsten also.

Dat die Apostel niet geseyt noch ghemeynt heeft, dat Iesus Christus van onsen vleesch ende bloet mensch geworden is, is genoechsaem openbaer wt alle dat gene, dat van der menschwer-

dinge Iesu Christi bouen gheseyt, ende wt Godtelijcker scrift aengetogen is. Want dat is immers niet recht noch billijc (als ooc sommighe geleerden seggen) dat vele spruecken der scrift een sprueck sullen wijcken, ende om eens spruecks wille, gebroken, verdrayt ende verandert sullen worden, maer een sprueck sal vele spruecken wijcken, ende na veel getuychenisse verstaen ende wtgeleyt worden, toch alle dingen met bescheydenheyt, waerheyt ende gerechticheyt.

Daer na isset gewis ende onwedersprekelijc, dat de voorgemelde woorden des Apostels also moeten verstaen worden, dat beyde Christus, die daer heylicht, ende die Christenen, die daer gehey-

Fol. 73^r. licht worden, niet van eenen Adam, maer van // eenen God den Mich. 5. a. 1. hemelschen vader zijn, van welcke Christus van ^a eewicheyt ghe-Coloss. 1. b. 15. booren is, ende wt welcken alle Christenen door Christum Iesum Galat. 3. d. 26. inden heylighen geest geboren worden, als Paulus seyt: ^b Ghi zijt altesamen Gods kinderen door dat gheloof in Iesum Christum, 1. Petr. 1. d. 23. ende Petrus seyt: ^c Ghi zijt wedergebooren wt dat onuerganckelijcke saet, te weten, door dat woort des leuendigen Gods, Item, 1. Ioan. 5. a. 1. ^d Een yegelijc, die daer gelooft, dat Iesus is Christus, die is wt Rom. 8. d. 29. God geboren, Daer om zijn alle Christenen ^e broeders ende susters Iesu Christi, niet der vleyschelijcker, maer der gheestelijcker ghe-Math. 12. e. 48. boorten haluen, ^f als Christus seluer oock inden Euangelio wel betuycht.

Hebr. 2. c. 14. ^g Nadenmael dan dese broeders ende susters, ia kinderen Christi, vleysch ende bloet hebben, so is oock Christus des seluen in ghe-lijcker maten deelachtich geworden, te weten, hi is een mensch geworden, als zijn broeders, susters, ende kinderen zijn. Maer dat hy van onsen vleysch ende bloet mensch soude geworden zijn, dat en seyt die Apostel niet, ende en is zijne meyninge ooc niet, ende dat en mach wt zijn woorden, met geender waerheyt beweert wor-den, Want Christus is ^h dat onbeulecte lam gods sonder sonde, Ioan. 1. d. 36. maer zijn broeders, susters ende kinderen, zijn naden vleysch, 1. Petr. 1. c. 19. sontlijcker aert. Iae wat in haren vleysch woont, ghetuycht Paulus Apocal. 5. a. 6.

Rom. 7. c. 18. wel claerlijck totten Romeynen, daer hy seyt: ⁱ Ic wete dat in my, dat is in myn vleysch, niet goets en woont, Daerom en is dat Ioan. 6. f. 55. heylich vleesch Christi, ia ^j dat een rechte spijse is, ende leuendich maect, niet van onsen vleesch ende bloet oorspronckelijck heen

Fol. 74^r. gecomen, maer // hy (Christus) is van Godt den Hemelschen vader Esaie. 7. c. 14. wt genade, als een geschenck ende ^k waerteecken zijnder eewiger liefden, ende grondeloser bermherticheyt, gegeuen, ons geboren, een mensch gheworden, als wy zijn, hoe, waer door, ende waer van is bouen genoch gheseyt ende verclaert. Om dit noch gron-digher te verstaen, so aenmercke een yegelijc die vergelijckinge

ende gemeenschap Gods ende Christi met allen geloouigen, te weten, dat alle ghelouighen ^a der Godlijcker naturen deelachtich, ^{ia} 2. Petr. 1. a. 4.
^b Goden ende ^c kinderen des alderhoochsten zijn, ende genoemt ^{Actor. 17. e. 28.}
worden, ende zijn inder werelt, ghelijck als Christus inder werelt ^{b Psalm. 82. a. 6}
geweest is, ende sullen hem in zijnder toecomst gelijk worden, ^{Ioan. 10. d. 34}
Wanneer nu die menschen der Godlijcker naturen delachtich, ^{ia} ^{c Ioan. 1. a. 12}
Goden ende kinderen des alderhoochsten, Christo op aerden ende ^{Rom. 8. b. 14.}
inden hemel ghelijcformich worden, so worden sy dan noch niet ^{Galat. 4. a. 6.}
aent wesen, ende aender persoeone selue dat Godt ende Christus is ^{1. Ioan. 3. a. 1.} ^{1).}
O neen, die creatuer wort nemmermeer schepper, ende dat vleesch
en wort nemmermeer die ewighe gheest selue, ^d welcke Godt is, ^{Ioan. 4. c. 24.}
want dat is ommogelijc. Maer die geloouigen worden Goden ende
kinderen des alderhoochsten door die ^e wedergeboorte, mededey- ^{Ioan. 3. a. 3.}
linge, ende gemeenschap der Godlijcker naturen, der vromicheit,
heerlijcheyt, claerheit ende des ^f ewigen leuens, ende worden ver- ^{Ioan. 6. f. 48.}
claert als God, lichten, als God een licht is, ^g leuen, als God leeft ^{14. a. 3.}
eewelijck, Ende gelijk als God een Geest is, also worden sy oock ^{1. Corinth. 15. c. 20}
geesten ende geestelijck, die na den wtwendigen corper ende wesen ^{Syrac. 10 b. 13.}
^h aerde ende vleesch zijn, of geweest zijn, ende totter // heer- ^{Fol. 74 v.}
lijcheyt opgenomen, als God inder heerlijckheyt is. Maer die men-
schen zijn daer, ende bliuen als creatueren, ende God als die
schepper ende regeerder, ⁱ Nochtans zijn sy een, ende ^j Godt alles ^{Ioan. 17. c. 21.}
in allen. ^{1. Cor. 15. c. 28}

Ghelijck als nu de gheloouigen door Christum verhoocht, in God
verset ²⁾, der ^k godlijcker naturen deelachtich, ende Christo inder ^{2. Petr. 1. a. 4.}
heerlijcheyt gelijc worden, ^l also is Christus ooc om zijn broeders ^{1 Philipp. 2. a. 5.}
willen vernedert, te weten, ^m Nademael zijn broeders vleesch ende ^{Hebr. 2. c. 14.}
bloet hebben, so is hy des selfden ghelijcker maten deelachtich
geworden, ende also zijn broeders ³⁾, inder nedericheyt, mensche-
lijcker natuere, swacheyt, aenuechtinge, ende sterffelicheyt gelijk ^{Hebr. 5. a. 2.}
(ⁿ wtgenomen die sonde) geworden, is in de ^o ghestalt des son-
dighen vleesch, verschenen, ende op hem, als op den stercken her-
toch, ^p is die swackheyt aller zijnder broeders gheuallen, nochtans ^{o Rom. 8. a. 3.}
int wesen is hy ^q dat woort, dat vleesch geworden is ende die ^{Esaie. 53. b. 9.}
^r anderde Adam, dat is de anderde mensch, die Heere selue van- ^{1. Petr. 2. d. 24}
den hemel. ^{Ioan. 1. b. 14.}
^r 1. Corinth. 15. e 47

Ten laetsten Christus is zijn broeders gelijc, ende zijn broeders
zijn hem weder om gelijk, te weten, Christus ^s is Godt ende Gods ^{Ioan. 4. b. 9}
soon, zijn broeders zijn vander genaden Gods door Christum Iesum, ^{Psalm. 82. a. 6.}
^t Goden ende ^u kinderen des alderhoochsten, Ende ^v nadenmael si ^{Ioan. 10. d. 34.}
^v Hebr. 2. c. 14.

1) *Nl.* gelijkvormig.2) Verset, *d. i.* verplaatst.

3) „Zijn broeders” staat in den derden naamval.

vleysch ende bloet hebben, is Christus des selfden ghelijcker mate
 1. Ioan. 5. a. 5 deelahtich gheworden. Nochtans so is daer een onderscheyt tus-
 b Rom. 8. a. 3. schen Christum ende zijn broeders, ten eersten, dat Christus ware
 Ephes. 1. a. 3. natuerlijk Godt ende ^a Gods soon is, ^b maer zijn broeders zijn
 2. Tessal. 2. b. wtter ghenade Gods door verkiesinghe, aenneminghe, ende mede-
 13

Fol. 75 r. deylinghe der God-//lijcker aert ende gauen, Goden ende kinderen
 Ioan. 1. b. 14. Gods (door Christum) geworden. Ten anderden dat Christus, ^c dat
 dMath. 1. c. 20 eewige woort vleesch geworden ^d vanden heylighen geest in Maria

Luce. 2. a. 7. der Ionckvrouwe ontfanghen, ^e ende wt haer gheboren is, daerom
 Actor. 2. d. 31. is oock zijn vleysch reyn, onbeulect, heylich, ^f ende en heeft de
 Ioan. 6. f. 51. verderuinghe niet ghesien, ^g maer het is dat leuendich broot, ende
 Genes. 3. d. 19. gheeft die werelt dat leuen. Maer ^h zijn broeders comen naden
 1. Cor. 15. e. 43 vleysch vander aerden, ende keeren wederom totter aerden, ⁱ hoe
 2. Cor. 5. a. 1. wel sy inder toecoemst Christi met eenen onsterffelijcken ende ver-
 Philipp. 3. c. 20. claerden lijf door die cracht Gods becleet, ende also Christo gelijk-
 formich sullen worden ende zijn wtter natuere quader ende son-

Rom. 4. a. 5. digher aert, nochtans so wert haer sulcs van Godt ^j wt genade
 8. a. 1. door Christum Iesum (soo langhe als sy in hem zijn ende blijuen)
 Psalm. 32. a. 1. voor geene sonden toegereekent.

So is dan nv gemeynlijk die vraghe, heeft Christus zijn vleesch
 ende bloet van Maria niet aengenomen, hoe heeft hy dan moeghen
 lijden ende steruen? Daerop is wederom onse vraghe, Is dat vleesch
 Christi vander aerden ende aertsch, ia van Adam ende zijn saet
 Rom. 5. b. 12. (^k dat doch sondigher aert ende der vermaledijnghe onderworpen
 Ioan. 1. b. 14. is) hoe is dan ^l Gods woort vleesch gheworden? hoe heeft dan
 1. Ioan. 1. a. 1. Christus voor onse sonden eewichlijk moegen genoech doen, ende
 Ioan. 1. b. 14. betalen? Daerom seyt ooc die schrift oueral, hoe dat Godt ^m zijn
 3. c. 16. eygen ende eenighen geboren soon, door welcken die werelt, ende
 Hebr. 1. a. 1. alle dingen gemaect zijn, voer ons inden doot ouerghegheuen heeft.

Fol. 75 v. Ende soo yemant dan // seggen woude, is dan God ghestoruen?
 Antwoorden wy, dat noch die vader, noch die heylighe gheest,
 Ioan. 1. b. 14. ⁿ maer die sone Godts mensch gheworden is, ^o ende heuet zijn
 3. c. 16. Godlijke ghestalt wtghetoghen, ende een knechtelijke ghestalt
 o Philipp. 2. a. aen genomen, ^p is naden vleysch ghestoruen, maer naden gheest
 6. leuendich ghemaect, als Petrus seyt. Daerom seyt Paulus totten
 1. Petr. 3. c. 18. bisschoppen der gemeenten: ^q Neemt waer ^v seluen ende die cudde,
 Actor. 20. d. 28 ouer welcke ^v ghestelt heuet die heylighe Gheest, om te regeren
 de ghemeynte Gods, die hy met zijn bloet verworuen heeft, Aen
 Deut. 4. a. 2. dese woorden des Apostels ghenoecht ons wel, wy willen daer
 12. d. 32. niet ^r toe doen, noch daer af nemen, op dat wy niet ghestraft,
 Prouerb. 30. a. noch loghenachtich beuonden en worden, Wy schamen ons oock
 6. niet met Paulo opentlijk te belijden, dat Godt inden vleesch ver-
 Actor. 20. d. 28 schenen is, ende zijn bloet voor ons vergoten heeft. Maer so
 1. Tim. 3. b. 15.

yemandt daerom wil kijuen, die en kijft niet met ons, maer met den Apostel, Iae met de gansche schrift, Daer toe ooc met vele bisschoppen ende leeraers, die eendrachtelijk teghen Nestorium den bisschop tot Constantinopolen beslooten hebben, te weten also, wy bekennen, dat Gods woordt inden vleesch gheleden heeft, ende inden vleesch ghecruyst is. Item wy seggen, ^a dat Christi vleesch Ioan. 6. f. 55. leuendich maect, als dan Christus seluer zijn vleesch een spijs des leuens noemt. Nv ist ghewis ende warachtich, ^b dat de geest Ioan. 6. g. 63. leuendich maect, ende Gods woort gheest ende leuen is, ende alleene die siele spijs. Nadenmael dan dat vleesch Christi ooc leuendich maect, ende een spijs // der sielen is, daerom soo moet *Fol. 76 r.* oock dat vleesch Christi, de gheest ende dat woort Gods zijn. ^c Daerom noemt ooc Christus zijn vleesch dat leuendich broot Ioan. 6. f. 51. (welcke is Gods woort) ende daerom seyt Ioannes: ^d Dat woort is Ioan. 1. b. 14. vleesch gheworden.

Daerom so is ten laetsten onse geloof, ende hertgrondige belijdinghe voor Godt den Heere, voor zijn Engelen, voor alle rechte Christenen, ende voor een yegelijk, ^e dat Iesus Christus is de Ioan. 1. b. 14. eygen natuerlijke, eenighe gheboren, eerste gheboren Soon des 3. c. 16. leuendighen Gods, waerachtich Godt ende Gods Soon, een waer- Rom. 8. d. 32. achtich mensch, ende des menschen soon, God ende Gods soon, Hebr. 1. *. ^f van eewicheyt bi God, ende in God (van welken hy gheboren is) tot inder eewicheyt. Maer een mensch in der laetster tijt, nade Mich. 5. a. 1. belofte des Vaders door zijn eygen goetwillige gelatenheyt, gehoorsaemheyt, vercleyninge zijns seluen, aflegginge zijnder Godtlijcker ghestalt, ende aenneminghe eender menschelijcker ende knechtelijcker ghestalt, wt oueruloeyende liefde geworden. Hierom is hy ooc ^g de 1. Tim. 2. a. 5. rechte eenige Middelaer tusschen God ende den menschen. Want hy staet recht in dat middel, te weten, hy en is niet alleene God ende Gods Soon, maer hy is ooc een mensch ende des menschen Soon. ^h Den Vader is hy gelijk na zijnder Godheyt, maer ons Ioan. 10. c. 30. menschen is hy gelijc na zijnder menscheyt, behaluen de sonde, 1. Corinth. 15. ende alle sondighe ende aertsche aert onses vleeschs, Want hy is c 47. de anderde Adam, de Heere selue van den Hemel. Zijn vleesch Math. 27. e. 44. heeft hi voor ons inden doot ouer ghegeuen, ende zijnen gheest Marc. 15. d. 33. in de hant zijns Vaders beuolen. Ia ⁱ dat de sonne in // den doot *Fol. 76 v.* Christi verdonckert, ende toch niet vergaen en is, schijnet wel te betekenen, ende en mach niet onformelijk daer op bediet worden (nademael doch Godt in der schrift door de sonne afgebeelt, ende Psalm. 84. b. de sonne genoemt wort) dat dat seijnsel der heerlijkheyt Gods, 12. Iesus Christus, ^j na den vleesch gestoruen is, ende euenwel na Sapien. 5. a. 6. den geest leeft, als hy seluer seyt: ^k Ick ben leuendich, ende was 1. Petr. 3. c. 18. doot, ende siet, ic ben leuendich van eewicheyt tot inder eewicheyt. Apocal. 1. d. 18.

- Drie vren is de sonne verdonckert geweest tegen haer aert, doch
- Ione. 1. c. 17. niet vergaen, ^a Drie dagen ende drie nachten is Ionas in de waluisch geweest, ende doch leuendich gebleuen, bouen de natuere. Alsoo is ooc Iesus Christus drie dagen doot geweest na den vleesche,
1. Cor. 15. a. 4. tegen zijn godlijke natuere. ^b Weder om is hy aen den derden dach van den dooden opgestaen, ende na den gheest leuendich
- Ioan. 12. c. 24. gemaect, bouen de menschelijke natuere. ^c Alsoo is dat edele Titum. 3. a. 4. weyten cornken ¹⁾ Iesus Christus inder aerden geuallen, ende ^d heeft door zijn lijden ende doot, veel salichmakende vruchten voort
- Ioan. 10. a. 11. gebrocht. Also heeft de getrouwe ende eenige ^e goede herder Iesus Christus, na ende wt dat beuel zijns hemelschen Vaders, seluer zijn leuen van hem seluen gelaten, ende wederom tot hem genomen.
- Esaie, 53. b. 10. Also is dat ^f onschuldich Lam Gods Iesus Christus, dat de sonden
- Ioan. 2. d. 35. der werelt wech neemt, ^g zijnen hemelschen Vader tot eenen soeten
- Ephes. 5. a. 2. ruec, maer ons tot eewiger salicheyt, aent Cruys geoffert, want hy seluer gewilt heeft. Dit is metten cortsten onse belijdinge vande Menschwerdinge Iesu Christi des Soons Gods. Daer beneuen seg-
1. Ioan. 5. a. 1. gen wy oock, dat so wie de eewige Godheyt ende ware menscheyt
- Fol. 77 r.* Iesu Christi // des Soons Gods niet en bekent, die is een Antechrist, want hy en gelooft niet in de getuychenis, die God getuycht heeft
2. Cor. 5. b. 16. van zijnen Sone. Ende voort seggen wi met Paulo: ^h Van nv aen en kennen wy niemant na den vleesche, Ende oft wy ooc Christum gekent hebben na den vleesche, so en kennen wy hem doch nv niet meer. Daerom so yemant in Christo Iesu is, die is een nieuwe creatuer, dat oude is vergaen, siet, het is al nieu geworden. Daerom en ist niet genoeg, dat wy bekennen, dat Iesus Christus de sone des leuendigen Gods, in Maria vanden heyligen gheest ontfangen, ende warachtich mensch wt haer geboren is, etc. Maer wy moeten
- Ioan. 1. a. 1. oock hem, als dat ⁱ eewich woort, ende een onuerganckelijke zaet
1. Ioan. 1. a. 1. Gods des eewigen Vaders, door den heyligen Geest ontfangen,
1. Petr. 1. d. 23. bewaren, ende daer door onthouden worden: ^j So niet, so en helpt
1. Ioan. 3. b. 7. al onse beroeminghe der kennisse ende des geloofs niet: ^k Want
- Math. 8. d. 29. de Duyuel weet ende bekent wel, dat Iesus Christus Gods Soon is: Maer so weynich als de Duyuel sulcke wetenschap ende kennisse helpt, also weynich sal ons ooc die montlijke belijdinge des geloofs helpen, sonder die leuendige, beuindelijke, ende wercklijke cracht Gods, welcker alle vrome Christenen deelachtich zijn.
- Ioan. 3. c. 16. Daerom seyt oock Christus: ^l Wie in my gelooft, die heeft dat
11. c. 25. eewich leuen. Waeromme? Daerom, dat hy een Godlijke cracht, ia een cracht des eewigen leuendichmakenden leuens in zijn hert ontfangen heeft, welke so seer doordringt, reynicht, vernieut, ende

1) Weyten cornken, *d. i.* tarwekorrel.

ten laetsten tot haren oorspronck, daer sy vandaen gesproken is, te weten, in dat eewige Godlijcke leuen, drijft, invoert, ende verset. //

So nv yemant alsoo in Iesum Christum ghelooft, sulcke leuendighe *Fol. 77^v.*
 cracht Gods ontfangen heeft, onde die ouer al aen hem gespuert
 wort, ^a die is een recht geloouich Christen, die bekent Christum Ioan. 3. c. 18.
 na den geest, want hy is ^b een gheest met hem, die verstaet oock, 1. Cor. 6. c. 17.
 wat eyghentlijk dat vleesch Christi is, want hy seluer is ^c vleesch Ephes. 5. c. 30.
 van dat vleesch Christi, ende ghebeente van zijn gebeente, ^d daer d Ioan. 6. f. 54
 toe so heeft hy inden geest ende warachtich geloof dat vleesch
 Christi ghegeten, ende zijn bloet gedroncken, door welke vereeninge
 ende gemeynschap hy een wesen met Christo geworden is. ^e Dese Ioan. 17. a. 3.
 kennisse Gods ende Christi, is dat eewich leuen. Maer wat sus
 yemant ¹⁾ sonder sulcken inwendigen cracht Godts, sonder sulcke ver-
 lichtinghe des heyligen Gheests, ende sonder sulcke ghemeynschap
 ende mededeylinge des godlijcken zaets, der aert ende natuere Iesu
 Christi, van Christo Iesu spreeckt, dat is een ijdel geclap, ende
 een sprueck des blinden, die (na het gemeyn spreekwoort) vander
 verwe (die hy niet ghesien en heeft, noch sien en can) disputeert
 ende ordeelt. Hierom willen wy een yegelijc, die hem een Christen
 beroemt, trouwelijk vermaent hebben, dat hy Iesum Christum alsoo
 leere kennen, also in hem ghelooue, ende also hem ontfange, dat
 hem Iesus Christus in den laetsten dach voor zijn ^f Broeder, Suster Math. 12. e. 50

ende Moeder, voor God zijnen Vader,

ende voor alle wtuercoren En-

ghelen bekenne, ende aen-

neme in zijn ee-

wich Rijc.

A M E N. //

1) Sus yemant, *d. i.* zoo iemand.

Uande rech

[Fol. 78 r.]

te kennisse Jesu Christi,
des eenigen geboren Soons des almach
tigen ende leuendighen Gods, ons Hee=
ren ende Salichmakers, Ende van den
onbeweechlijcken onwanckelbaren
gront zijnder salichmakender
Leere, een corte ver=
maninge.

* * *

Door D. P.

1 Corinth. 2. a. 2.
Ick en heb my niet wt=
gegeuen yet te weten
onder v, dan alleen
Jesum Christum
ende dien ge
cruyst. //

Fol. 78 v.
Rom. 8. d. 29. **A**lle Broeders ende Susters, die ^a Godt vanden beginne totter
2. Tessal. 2. b. salicheyt in Christo Iesu vercoren, maer nu met zijnen hey-
13 ligen geest verlichtet, ende totter ^b ghemeynschap zijns Soons door
1. Corinth. 1. dat Euangelium beroepen heeft, wunsche ick ghenade, vrede, ende
a. 8. barmherticheyt van God onsen Hemelschen Vader, ende Christo Iesu,
die hem seluen voor onse sonden ghegheuen heeft, op dat hy ons verlos-
Galat. 1. a. 4. sen soude ^c van dese tegenwoordige

erghe werelt, nae den wille

Gods zijns Vaders,

Welcken sy prijs

van ewicheyt

tot in der

ewic-

heyt.

A M E N. //

Van de rechte kennisse
Iesu Christi, des eenigen gheboren
Soons Godts, ende van zijn-
der salichmakender lee-
re, een corte ver-
maninge.

Fol. 79^r.

Lieue Broeders ende Susters in Christo Iesu, ende medegenooten
linder genade Godts, ende in der ^aghemeynschap des Euangeliums, Philipp. 1.a.5.
nademael dat het nv de periculoose tijden zijn, van welcke Christus
ende zijn Apostolen ghepropheteert hebben, te weten, ^bdat nv veel Math. 24. a. 4.
valsche Christenen opstaen, ende vele verleyden, Daerom so worde 1 Tim. 4. a. 1.
ic wt schult der Christelijcker liefde ghedrongen, v een weynich 2 Tim. 3. a. 1.
door des Heeren ghenade, van die rechte kennisse Iesu Christi, 2. Petr. 2.a. 1.
ende van den onbeweechlijcken grondt zijnder salichmakender leere Iude. a. 4.
te schrijuen, hoe wel dat ick dat betrouwen tot v hebbe, dat ghy
als kinderen des nieuwen Testaments, van God seluer geleert zijt,
door de saluinge die ghy van hem ontfangen hebt. Nochtans, nade-
mael de leden eens lijfs (^c als de Apostel seyt) niet eenerley wer- Rom. 12. a. 4.
kinge en hebben, ende haer onder malcanderen dienen, een yghelijck 1 Corinth. 12.
lidt na zijnder aert, gaue ende werckinge, ende dat alle tot des b. 12
lijfs beteringe ende bewaringe. Daerom so begeere ic mijn beminde Ephes. 4. b. 16
broeders ende susters, mijne leden in Christo Iesu, met mijn cleyne
gaue te dienen, Christum Iesum ende zijn woordt recht voor te
stellen, aen te wijsen, ende in te beelden. Want naedemael ick sie
ende hoore, dat haer vele onderwinden, Christum // Iesum te ver- *Fol. 79^r.*
cleynen. De eene zijn waerachtige Godtheyt verlochent. De ander
zijn menschwerdinghe niet recht bekend. De derde zijn godsalige
Leer verwerpt, ende dat also de eenige geboren Sone Gods Iesus
Christus, menigerley wijs gelastert wort (gelijck als de heylige
Gheest te voren gheseyt heeft, dat Christus den ongeloouigen is ^d eenen Esaie. 28. c. 16.
steen des aenstoots, eenen steen der ergenisse, ende ^e een teecken, 1 Petr. 2. a. 6.
den welcken tegen gesproken sal worden) so dringet my de liefde e Luce. 2. e. 34
mijns Heeren ende Meesters Iesu Christi, dat ick (so vele in my,
zijnen armen dienaer ende onnutte knecht is) mijne bekentenis doe,

ten eersten van zijne warachtige Godheyt, ten anderden van zijn heylighe menschheyt, ten derden van zijne salichmakende Leere, want mijns herten vruechde is, Christum Iesum te prijsen ende te roemen, tegen alle lasteraers ende verachters Christi, ende zijns woorts. Die wijs zijn in haer eyghen oogen, ende haer seluen verstandich achten, ende doch met alle haer wijsheyt ^a narren voor Godt zijn, aen welckers wijsheyt, de Phariseen ende Schriftgeleerden, de Disputeerders deser werelt, ende de ondersoeckers der hooger onbegrijpelijkker dinghen, altijd tot narren gheworden zijn, ende noch worden, ghelijck als geschreuen staet: ^b Ick wil te niet maken de wijsheyt der Wijsen, ende dat verstant der Verstandigen wil ick verwerpen. Waer is de Wijse? Waer is de Schriftgeleerde? Waer is Disputeerder deser werelt? En heeft Godt de wijsheyt deser werelt niet tot sotheyt gemaect?

Fol. 80^r. Daerom bidde ic alle mijn Broeders // ende Susters, door de bermherticheyt Godts, ende door de liefde des Gheestes, dat ghy niet wijs en wilt zijn in v eyghen ooghen, noch by v seluen verstandich, maer dat ghy Christum Iesum alleen voor die Wijsheyt Godts houdet, bekennet, ende toestaet ¹⁾, dat alle ghenade door hem gheworden, alle salicheyt door hem ghecomen is, ende dat ons ^c gheen ander Naem onder den Hemel ghegheuen en is, waer in wy mochten salich worden, dan in den naem ons Heeren Iesu Christi.

Maer tot deser salicheyt en mach niemant comen, hy moet eerst Christum Iesum recht bekennen, Ende dat is de rechte kennisse Iesu Christi, dat wy beyde, zijn warachtige Godtheyt, ende zijn reyne onbeulecte menscheyt bekennen. Van zijn warachtighe Godtheyt, ghetuycht de Propheet Esaias alsoo: ^d Ons wort een Kint geboren, ende eenen Soon gegeuen, op de schouderen sal dat Rijke leggen, ende sal met zijnen naem genoemt worden, de wonderbaerlijke Raetgeuer, de stercke God, de eeuwige Vader, de Vorst des vredes, die en sal geen eynde maken, dat Rijk ende vrede te vermeerderen, ende ^e sal op den stoel Davids sitten in zijn Rijk, dat selfde te bereyden ende vast te maken, met billicheyt ende gerechticheyt tot inder ewicheyt.

Noch seyt Esaias: Neemt waer uwe God, neemt waer, de almachtige Heere sal comen, ende zijn volck met zijnen arm regeren, ende salse, als een Herder zijn Cudde, weyden, etc. Dese Herder, van Godt den hemelschen Vader beloeft den volcke Israels, is *Fol. 80^v.* Christus Iesus, die // rechte Daud, Coninck Israels, Vorste ende *Math. 10. a. 6.* Herder, ^f die ghecomen is te besoecken dat verloren Schaep van *Ioan. 10. a. 11* dat Huys Israels. Daerom ghetuycht hy oock van hem seluen, dat

1) Toestaet, *d. i.* toegeeft.

hy een goede Herder is, ende set zijn leuen voor zijn Schapen. Ende Petrus seyt: ^a Ghy waert hier voormaels als de dwalende Schapen, maer nv zijt ghy bekeert tot den Herder ende Bisschop uwer sielen. 1.Petr.2.c.25.

Voort so propheteert Esaias, van dat nieuwe ende hemelsche Hierusalem (welcke is de Christelijke gemeynte) ende seyt: Die ^{Esaie. 54. a. 5.} v gemaect heeft, sal v Heer ende Man zijn, zijnen naem is, de Heere der heyrsharen, ende v verlosser sal zijn de Heylige in Israel, de Heere der gantscher werelt. Dese prophetie betuycht ons ghenoech, de waerachtige Godheyt ende heerlijkheyt Iesu Christi. Want oftmen schoon segghen ende voorweynden wil, dat Godt de Vader seluer de Heere ende Man zijnder ghemeeynten is, alsoo wy oock bekennen ende toestaen, dan niet te min soo ist onweder-spreekelijck, dat Christus Iesus eyghentlijck int nieuwe Testament de Heere ende Bruydegom Hierusalems is, alsoo hy seluer ghe-tuycht met dese woorden: ^b Hoe connen de Bruydegoms kinderen ^{Matt. 9. b. 15.} rouwe draghen, so langhe als de Bruydegom by haer is? Maer de tijt sal comen, dat de Bruydegom van haer ghenomen wort, ende dan sullen sy vasten. Ende Ioannes de Dooper bekent, dat hy des Bruydegoms vrient, maer Christus de Bruydegom is, ende seyt: ^c Wie de Bruydt heeft, die is de Bruydegom: Maer de vrient des ^{Ioan. 3. d. 29.} Bruydegoms staet, ende hoort hem toe: Die selfde // mijn vruechde ^{Fol. 81 r.} is nv veruult. Hy moet wassen, maer ick moet afnemen, ende Paulus spreekt totten Corintheren: ^d Ick heb v vertrou eenen man, ^{2 Cor. 11. a. 4} dat ick v Christo een reyne ioncfrouwe toebachte. Ende Ioannes seyt inder Openbaringe: ^e Ic sach de heylige stadt, dat nieuwe ^{Apocal. 21. a. 2.} Ierusalem, van God wt den Hemel dalen, toebereyt als een Bruyt haren man, ende ick hoorde een groote stemme vanden stoel, die sprac: Siet daer een Tabernakel Godts by den menschen, ende hy sal by haer wonen, ende si sullen zijn volck zijn, ende hy selue Godt met haer, sal haer Godt zijn. Ende daer na quam een Engel tot hem, ende sprack: Coemt ick wil v de vrouwe wijsen, de Bruyt des Lams, ende voerde my inden geest, op eenen grooten ende hoogen berch, ende toonde my de groote Stadt, dat heylige Ierusalem, nederdalende van God wten Hemel, ende heeft de heerlijkheyt Gods, etc.

Wt dese woorden ist openbaer dat Christus Iesus, dat lam Gods, oock de Bruydegom ende man des nieuwen Ierusalems is. Also is hy oock de Verlosser, die zijn Bruyt bemint ende hem seluen voor haer gegeuen heeft, als Paulus seyt, ^f op dat hise heylichde, ende heeftse ge-reynicht door dat waterbat int woort, op dat hy hem daer stelde een heerlijke Gemeynte, die niet en heeft eenighe vleckes oft rimpel, oft yet dies gelijcks, maer dat sy heylich ende onstraffelijck sy. Ephes. 5.c.27.

Psalm.45.b.11 Hier mede coemt ouer een, dat de Propheet Dauid seyt: ^a Hoort dochter ende neyght uwe ooren, vergeet v volc, ende dat huys dijns vaders, so sal de Coninc lust tot uwer schoonheyth hebben,

Fol. 81^r. want hy is v Heere, ende ghy sult hem aanbidden. // Dese Coninc Apocal. 19. c. is Christus Iesus, die eenen ^b naem geschreuen heeft op zijn cleet, ende op zijn dgyen ¹⁾, een Coninck alder Coningen, ende een Heere alder heeren. Daerom sal hem ooc de Bruyt, dat is, de Christelijke gemeynte eeren ende aanbidden.

Ende ooc noch so propheteert Ieremias van Christo, ende seyt: Ierem. 23. a. 5 ^c Siet de dagen comen, spreekt de Heere, dat ick verwecken sal de 33. c. 15. gherechte Plante Davids, die sal regeren, ende de sake wijsseelijck wtvoeren, tot zijnder tijt sal Iuda gheholpen worden, ende Israel seker woenen, ende dit is den name, met welcken hy sal genoemt worden, de Heere onse gerechte. Dese naem, Heere, gelijk als hem de Propheet hier noemt ende set, is by den Ioden de onwtsprekelijke name, welcken sy tetragrammaton noemen, welcken naem de heylige Bibelsche Schrift niemant en geeft, dan alleen den warachtigen God ende Heere.

Daniel. 2.g.45 Item daer Daniel Christum ende zijn rijk aanwijst, spreekt hy vanden steen, die sonder handen afgheschuert is, vanden grooten Berch, ende seluer tot eenen grooten Berch geworden is, diet al veruult. Dit is een grondige Prophecie, ende een onwedersprekelijke ghetuychenisse vande waerachtighe Godheyt ons Heeren Iesu Christi. Want dat de steen sonder handen afgeschuert is vanden grooten Berch, beteeckent ons de wonderbaerlijke, onbegrijpelijke ende ^d onwtsprekelijke geboorte des Soons Gods Iesu Christi, wt Prouerb. 8. c. 22. God zijnen Hemelschen Vader, ^e die voor dat begin alder Crea- Esaie. 53. b. 11. tueren gheschiet is, daerom en connen oock alle Creatueren de Actor. 8. d. 32. selue niet begripen noch wtspreken, maer het is genoeg, dat wy // Collos. 1. b. 15.

Fol. 82^r. dat sonder alle twijfel weten ende vast gheloouen, dat Iesus Christus Mich. 5. a. 1. de Sone des leuendighen Gods is, ^f vanden beginne ende van de daghen der eewicheyt wt Godt gheboren is, zijnen wtganck ende afcoemste van Godt heeft, also de schrift rijckelijc op veel plaetsen betuycht, waer mede dan zijn waerachtige Godheyt genoeg bewesen ende betuycht is, ende ooc beuesticht. Want het is een onghe- Ioan. 3. b. 6. twijfelt woort, ia dat getuychenisse Iesu Christi selue, ^g dat gelijk van zijns gelijken geboren wort, ende daerom zijn de Vader, ende zijne eenige gheboren Sone Iesus Christus, eens Godlijcken wesens, ghelijc als de groote Berch, ende de steen, die daer sonder handen afgheschuert is, eender substantien zijn, hoe wel alle Creatuersche

1) Lees: dyen, *d. i.* dijen, heupen.

gelijckenisse al te swac zijn, om dat Goddelijke wesen eyghentlijk af te beelden, want de onuolcomenheyt der Creatueren, en can de volcomenheyt des Scheppers niet gantschelijc wt drucken. Item dat de steen sonder handen daer af geschuert is, vanden grooten Berch, ende selue tot eenen grooten Berch geworden is, diet al veruult, dat leyt Daniel selue daer na also wt, dat de God des Hemels, zijnen Christum sal opbrengen, ^a die alle gewelt op Aer- Math.28.c.18.
den, daer toe inden Hemel sal hebben, welke eer, macht ende heerlijkheyt Godt de Vader niemant en geeft, dan alleen zijnen eenigen geboren Sone Iesu Christo, die van hem geboren, ende wtghegaen, ende daerom een met hem is, also, ^b dat alle wat de Luce.10.c.22
Vader heeft, dat selue heeft ooc de Sone, ende wat de Sone heeft, Ioan.16.b.15
dat selue heeft oock de Vader. Alsoo Christus oock seluer op veel plaetsen zijns // Euangeliums betuycht, iae de tijt soude my te cort worden, als ick wt dat oude Testament alle de spruecken, ende getuychenisse van Christo Iesu, van zijn waerachtige Godheyt, van zijn ewich Rijk, van zijn Godlijke eere, macht ende heerlijkheyt, ende daer toe alle de schaduwen ende figuren van ^c Melchisedech, Genes.14.c.
van ^d Isaac, van Ioseph, van Simson, van Mose ende Aaron ende 17.
zijnder Roeden, die in eenen nacht gebloeyt ende Amandelen ge- d Genes.22.a.
dragen heeft, van dat ^e Hemels broot, ende vanden ^f steen, wt 1.
welcken water geuloeyt heeft, vande ^g slanghe, die Moyses tot een Exod.16.d.16.
salichmakende teecken, in der woestijne, opgericht heeft, van David fNum.20.b.10
ende Salomon, vanden alderheylichsten beyde der ^h Hutten Mosi Psalm.78.b.
ende des Tempels Salomonis, vanden gulden Altaer, van menigerley 15
Offeren, vanden genaden stoel, ende wat der figueren meer is, die gNum.21.b.9.
ons alle op Christum Iesum wijzen, hier souden verhalen ende Sapient.16.a.
wtlegghen. Daerom beueel ick sulcx den Christelijcken Leser, die 6.
mach de Schrift seluer daer op ondersoecken (also ooc Christus Exod.36.*.
totten Ioden sprack, ⁱ dat sy de Schrift souden ondersoecken, want Ioan.5.d.39.
die gaf getuychenisse van hem) ende ^j Godt om wijsheyt bidden, Iacob.1.a.5.
hy salse hem wel geuen. Nochtans so wil ic noch sommige spruecken wt dat nieuwe Testament, tot beuestinge der warachtiger Godheyt ons Heeren Iesu Christi, metten cortsten aenteecken.

Ten eersten soo is Christus Iesus de eerste geboren, de eenige geboren, ende eygen Soon des almachtigen, leuendigen Gods, welke dan alleen genoech is om zijn warachtige Godheit te betuygen, als Psalm.2.a.7.
bouden geseyt is. Want nademael dat de ^k Soon vanden Vader Hebre.1.b.5.
natuerlijcker doch onwt-//sprekelijcker wijze geboren is (^l gelijc als Fol.83^r.
dat schijnsel vander Sonne, ende den schijn vanden viere natuerlijke Sapient.7.d.
wtgaet) daerom is hy ooc zijnen Vader ouer al gelijc, also dat hy 25.
selue tot Philippum gheseyt heeft: ^m Philippe, wie my siet, die Ioan.14.a.5.
siet ooc mijnen Vader, daer van noemt hem oock de Schrift

- Sapient. 7. d. ^a een Beelt des onzienlijcken Gods, een schijnsel des ewigen lights,
 25. een onbeulecte Spiegel der Godlijcker claeerhey, een schijnsel der
 2. Cor. 4. a. 4. eeren Gods, ende een afdrucksel oft Euenbeelt zijns wesens, waer
 Colloss. 1. b. 15. wt dan lichtelijck verstaen mach worden, hoe effen ¹⁾ hem de Vader
 Hebre. 1. a. 3. in zijnen Sone afbeelt, ende hoe gantschelijc de Sone den Vader
 Math. 11. e. 27. afdruct. Daerom seyt oock Christus, ^b dat niemant den Sone en
 kent dan alleen de vader, ende niemant en kent den vader, dan
 alleen de sone, ende so wie dat de sone wil openbaren. So gantsch
 een zijn de soon ende de vader, ende kennen haer ooc alleen onder
 malcanderen, ghelijck als die eens Godlijcken wesens zijn, eenen
 Ioan. 5. b. 20. wille ewelijck te samen hebben, ^c alle dinc met malcanderen
 16. b. 14. wercken, ende alle dinc met malcanderen gemeyn hebben. Dit
 17. c. 22. betuycht Ioannes int begin zijns Euangeliums, daer hy vande
 Ioan. 1. a. 1. warachtige Godheit Iesu Christi schrijft also: ^d Inden beginne was
 dat woort, dat was inden beginne by God, etc. ende dat woort is
 vleesch gheworden, ende wy hebben zijne heerlijkheit gesien, als
 de heerlijkheit des eenigen geboren, vanden Vader, die vol ghenade
 ende waerhey is. Dit is een onwedersprekelijck getuychenis van
 de ewige Godhey Iesu Christi des eenigen geboren van den vader,
 dewijle hy dat woort was, inden beginne bi Godt, ende Godt selue
 Fol. 83 ^v. was dat woort, etc. // Dit beuesticht oock Christus selue, daer mede
 Ioan. 8. c. 58. dat hy totten Ioden sprac: ^e Voorwaer, voorwaer segge ic v, eer
 Abraham geboren worde, ben ick. Ende in zijn gebet sprac hy:
 Ioan. 17. a. 5. ^f Vader verclaert my by v seluen met de claeerhey die ick by v
 hadde, al eer de werelt was. Ende inde Openbaringe Ioannis getuycht
 ende spreek Christus van hem seluen, effen op de wijze, als God door
 Apocal. 1. d. Esaïam van hem seluen spreek. ^g Ick ben de eerste ende de laetste.
 17. Item Ioannes betuycht oock in zijnen Epistel crachtelijck de
 Esaie. 41. a. 4. warachtige Godhey Christi, daer in dat hy Christum, dat woort
 42. c. 12. des leuens noemt, ende oock dat ewich leuen, ende seyt: ^h Dat
 44. b. 6. daer vanden beginne was, dat wy ghehoort hebben, dat wy met onsen
 1. Ioan. 1. a. 1. oogen ghesien hebben, dat wy beschout hebben, ende onse handen getast
 hebben, van dat woort des leuens, ende dat leuen is geopenbaert, ende
 wy hebben gesien, ende getuyghen ende vercondighen v dat leuen, dat
 ewich is, welcke was by den vader, ende is ons geopenbaert. Item,
 1. Ioan. 5. c. 20 ⁱ Wy weten dat de Sone Godts gecomen is, ende heeft ons eenen sin
 gegeuen, dat wy bekennen souden den warachtigen, ende wy zijn
 inden waerachtigen, in zijnen Sone Iesu Christo, dese is de
 warachtighe Godt, ende dat ewich leuen. Hier mede coemt ouer
 Rom. 9. a. 4. een dat Paulus seyt totten Romeynen, ^j van zijn broeders ende
 vrienden na den vleessche, die van Israel zijn, den welcken de

1) Effen, *d. i.* nauwkeurig.

kintschap toebehoort, ende de heerlijkheyt, ende dat verbont, ende de Wet, ende den dienst Godts, ende de beloften, welcke oock de Vaders zijn, wt welken Christus is nae den vleessche, die daer is Godt ouer al ghe-//benedijt in eewicheyt. Amen.

Fol. 84^r.

Maer dat is het vernuft ¹⁾ onbegrijpelijk ende moet alleen met dat gelooue geuaet worden, dat Iesus Christus, die wt de Vaders is na den vleessche, dat de selue God is ouer al ghebenedijt in eewicheyt. Daerom seyt Paulus, ^a dat de Godsalighe verholentheynt ²⁾ 1. Tim. 3. b. 15 groot is, te weten, dat Godt geopenbaert is inden vleessche, ghe-rechtueerdicht inden geest, verschenen den Engelen, geprediet den Heydenen, gelooft vander werelt, opgenomen inder heerlijkheyt.

Dese verholentheit en conde de Apostel Thomas ten eersten niet bekennen, mer doen hy van God door den heyligen geest verlicht, ende door de eruaringe recht geleert, ende also recht geloouich geworden was, sprac hy tot Christum: ^b Mijn Heer, ende mijn Godt, welcke bekentenisse Thome, niet totten Vader, maer tot Christum gesproken is, ende daerom niet op den Vader, maer op Christum moet verstaen worden. Ioan. 20. d. 28.

Item Paulus schrijft totten Collossensen, ^c dat door Christum Iesum alle dinc geschapen is (als ooc Ioannis int eerste geschreuen staet) dat inden Hemel, ende oock op Aerden is, dat sichtelijk ende onzichtelijk, het zijn Troonen oft Heerschappijen, oft Vorstendommen, oft Ouerheden, het is al door hem, ende in hem gheschapen, ende hy is voor allen, ende het bestaet al in hem. ^d Daer toe so ligghen in hem verborgen alle Schatten der wijsheyt ende der kennisse Godts, ia de gantsche volheyt der Godheyt woont in hem lichamelijk. Daerom so getuycht de Apostel so claelijk totten Hebreen, ^e dat de sone alle dinc behout met de woorden zijnder cracht, ende // daer na, ^f als hy inuoert de eerste geboren inder werelt, spreekt hy: Alle Engelen Gods sullen hem aenbidden. Maer wat dit voor een aenbiddinghe is, verelaert Christus seluer in Ioanne, ende seyt, ^g dat de Vader niemant en ordeelt, maer heeft alle oordeel den Sone gegeuen, op dat si alle den Sone eeren, gelijc als si den Vader eeren. Wie den Sone niet en eert, die en eert ooc den Vader niet, die hem gesonden heeft. Ioan. 1. e. 3. Colloss. 1. b. 16. Colloss. 2. a. 2.

Item de Apostel schrijft ooc int selfde Capittel van het onderscheyt des Soons Gods ende der Engelen, ende seyt ^h dat Godt zijn Engelen tot geesten maect, ende zijn Dienaers viervlammen, maer totten Sone spreekt hy: ⁱ God uwen stoel duert van eewicheyt tot inder eewicheyt, de scepter dijns Rijcx is een oprechte scepter, ghy hebt bemint de gerechticheyt, ende ghehaet de ongherechtigheyt, daerom heeft ^v God gesalft uwe God met de olie der vruechden Hebr. 1. a. 3. *Fol. 84^v.* Hebr. 1. b. 6. Ioan. 5. b. 22.

Item de Apostel schrijft ooc int selfde Capittel van het onderscheyt des Soons Gods ende der Engelen, ende seyt ^h dat Godt zijn Engelen tot geesten maect, ende zijn Dienaers viervlammen, maer totten Sone spreekt hy: ⁱ God uwen stoel duert van eewicheyt tot inder eewicheyt, de scepter dijns Rijcx is een oprechte scepter, ghy hebt bemint de gerechticheyt, ende ghehaet de ongherechtigheyt, daerom heeft ^v God gesalft uwe God met de olie der vruechden Hebr. 1. b. 7. Psalm. 45. b. 7.

1) Het vernuft, *d. i.* de rede.

2) Lees: verholentheyt.

bouen uwe medegesellen. Ende ghy Heere hebt vanden beginne de Aerde gegront, ende de Hemelen zijn uwer handen werck, de selue sullen vergaen, maer ghy sult blijven, etc.

Daer zijn noch veel meer spruecken ende ghetuychenissen int nieuwe Testament, die Christo Iesu alle Goddelijcke eere, macht, cracht, ghewelt, heerlijkheyt ende eyghenschap toe schrijven ende toe eygenen, maer het en is niet van noode alsulcke alle hier te verhalen. Want wt dese alle voorberoert ist openbaer genoegh, wie Iesus Christus is, ende wat hy is, nademael hem de Propheten ende Apostolen also wtdrukken, ende alsoo van hem ghetuyghen, te weten, ^a dat hy is de stercke Godt, de eewighe Vader, de almachtighe Heere, de Heere der Heyrscharen, de // ^b Heylighe Israels, de Heere der gantscher werelt, de ^c gherechte Plante Davids, de Heere onse gerechticheyt, de ^d eenighe geboren Sone des alderhoogsten ende leuendigen Gods, ^e door welcken alle genade ende waarheyt geworden is, ^f in welcken verborgen zijn alle schatten der ^g wijsheyt ende kennisse Gods (¹) ^h dat woort Gods ⁱ in welcken woont de gantsche volheyt der Godheyt lichamelijck, ^{ia} die selue de ^j wijsheyt Gods, dat ^k woort Gods, de waarheit, ende dat eewich leuen is, ^l God, wiens stoel duert van eewicheyt tot eewicheyt. De ^m Schepper des Hemels ende der Aerden, want het is al ⁿ door hem geschapen, ende sonder hem en is niet ghemaect, het bestaet al in hem, ende hy doet al wat hy den Vader siet doen, ^o daerom hy oock Godlijcke eere met den Vader heeft ^p ende oock met hem op zijnen stoel, ende tot ^q zijnder rechter hant sit, ^r ende sal van alle Engelen Gods aengeboden worden, ende ^s alle geloouige op Aerden moeten hem eeren, vreesen ende lief hebben, ghelijck den Vader, ende ^t in hem ghelooouen, gelijk als sy inden Vader ghelooouen.

Hebre. 1. a. 2. Dit altemael, ende wat de heylige Bibelsche schrift noch meer Ioan. 5. van de waerachtige Godheit, ons Heeren Iesu Christi ouer al Apocal. 3. d. 21. leert ende getuycht, moeten wy voor alle dinghen, ende sonder q1. Petr. 3. c. 22 alle twijfel geloouen, anders en moghen wy niet salich worden. Hebre. 1. b. 6. Want ^u dat is Gods gebot seyt Ioannes, dat wy ghelooouen inden sPhilipp. 2. a. 9. naem zijns Soons Iesu Christi. ^v Wie inden Sone gelooft, die en Ioan. 14. a. 1. wort niet geoordeelt. Maer wie niet en ghelooft, is al veroordeelt, 1. Ioan. 3. c. 23 want hy en gelooft niet inden naem des eenigen geboren soon Ioan. 3. c. 18. want hy en gelooft niet inden naem des eenigen geboren soon

Fol. 85 v. Gods. Ende // wederom: ^w Wie inden sone ghelooft, die heeft dat Ioan. 3. e. 36. eewich leuen: Wie inden sone niet en gelooft, die en sal dat leuen niet sien, maer de toorn Gods blijft op hem. Item wie daer ghelooft inden sone Gods, die heeft Gods getuygenisse by hem: Wie God niet en ghelooft, die heeft hem tot eenen luegenaer gemaect,

1) Het sluithaakje ontbreekt.

want hy en heeft niet geloofd in de getuychenissen, die God getuycht heeft van zijnen sone. Ende dat is de getuychenisse ¹⁾, dat ons Godt dat eeuwich leuen heeft gegeuen, ende sulcken leuen is in zijnen sone, wie den sone Godts heeft, die heeft dat leuen, wie den sone niet en heeft, die en heeft dat leuen niet.

Daerom moeten wy inden sone Gods geloouen, oft wy en connen de salicheyt niet vercrijgen. Nv en can niemant inden sone Gods recht geloouen, hy en moet hem voor zijnen Heere ende Godt eerst bekennen, want dat is ymmers gewis, dat wy inden warachtigen God alleen moeten geloouen, ende niemant en can in God geloouen, noch tot hem comen, hy en moet dan geloouen, ^a dat hy God is, ende een vergelder van alle de gene, die hem soecken. Nademael wy inden sone moeten geloouen, gelijk als wy in God geloouen (also Christus selue zijnen Jongeren leert, seggende: ^b Gelooft ghy in Godt, so ghelooft oock in my) daerom so moet de sone waerachtich God met den vader, ende inden vader zijn, also ooc de vader inden sone is, also dat die twee een zijn, ia een onghedeylde, onbegrijpelijke, onbeuindelijke, onwtsprekelijke, almachtige ende leuendige Godt, ende Godheyt in ewigher eenicheyt, cracht ende werkinghe des eenigen ende ewighen, waerachtigen, heylighen Gheests. Ende dat sy van de // waerachtige Godheyt ons Heeren ende Salichmakers Iesu Christi, als vanden eersten deel zijnder kennisse metten cortsten gheseyt.

Ten anderden soo moeten wy oock de menschwerdinge ons Heeren Iesu Christi wel bekennen, namelijk, dat hy door de cracht des Alderhoogsten, ^c ende door den heyligen Geest in Maria de Ionckfrouwe een mensch geworden, ^d wt haer geboren, ende gantsch ^e buyten der Slangen bete, dat is, ^f buyten der sonde ghestaen heeft, ende met de vergiftighe wortel des sondigen vleeschs niet besmet en is, op dat hy der Slangen Cop vertrede, ende make ons, wy die ^g Gods vianden waren, ende kinderen des toorns, tot kinderen Godts ende Erfghenamen des ewighen leuens. Daerom soo en mochte hy niet van den eersten Adam, die vander Slanghe vergiftet ende bloot ghemaect is, een mensche worden, maer dat woort, dat in den beghinne was by Godt, ende Godt was dat woort, ^h dat is vleesch geworden, op dat Christus Iesus, ⁱ hoe wel dat hy in de ghedaente des sondighen vleeschs verschenen is, ^j dan noch sonder alle sonde ende sondige aert was, een reyn ^k lichaem hadde, van Godt den Hemelschen Vader, door den heylighen Gheest hem bereyt, ende alsoo een ^l onbeulect Paeschlam was, ende onse sonden wech nam, ende wy met zijnen bloede

Hebre. 11. b.6

Ioan. 14. a. 1.

Fol. 86 r.

Math. 1. c. 20

Luce. 2. a. 7.

e Genes. 3.a.1.

f Hebre. 5.a.2.

Rom. 5. b. 10.

Ephes. 2.c.15.

Ioan. 1. b. 14.

i Rom. 8. a. 3.

Hebre. 5. a. 2.

kHebr.10.a.5.

Exod. 12. a. 3.

1.Corinth.5.b.

6.

1.Petr. 1.c.19.

1) Lees : getuychenisse.

besprenghet, ende door zijnen doot wt Egypten ende Pharaonis
Galat. 1. a. 4. ghewelt, dat is, ^a van dese blinde ende erghe werelt, ende wt der
gheuanckenisse des Sathans mochten los ende verlost worden, oock daer

Fol. 86^v. om dat hy onse Broeder // worde, ende dat ^b wy zijnen Euenbeelde
Rom. 8. d. 29. gelijcformich, ende van ^c zijnder aert ende nature mochten worden.
c 2. Petr. 1. a. 4. Also is nv de eenighe gheboren Sone des leuendigen Gods,

Ioan. 17. a. 5. ^d die voor dat begin der werelt verclaert was by God, die is een
2. Cor. 8. b. 9. sterffelijc mensch geworden, ^e die rijc was, is om onsent wille arm
Philipp. 2. a. 5. geworden, ^f die in godlijcker gedaente was, die is in menschelijcker
Prouerb. 8. c. ende knechtelijcker gedaente verschenen. ^g De Wijsheyt die voor
22. dat begin alder Creatueren (wt Godt) geboren is, die heeft hem op

Ioan. 1. a. 1. Aerden laten sien, ende heeft by de menschen ghewoont. ^h Dat
woort dat inden beghinne was by Godt, ende Godt was dat woort,
dat is vleesch geworden (seyt Ioannes) ende heeft onder ons ge-
woont, ende wy hebben zijne heerlicheyt gesien, als de heerlicheyt
Luce. 1. c. 31. des eenigen geboren van den vader. ⁱ Dat heylich dat Maria ont-
fangen, ende daer mede sy in haren lichaem beswangert ende besamet
is, dat is vanden heyligen Geest, ende door de omschijninghe der
Godlijcker cracht, in haer ghecomen, ende dat selue is wt haer ghe-

Ioan. 6. f. 51. boren, ende een Soon des Alderhoochsten ghenamt. Dat ^j waer-
achtighe broot des leuens is ons vanden Vader gegeuen ende vanden
Hemel neder gecomen, welcke broot is Christus Iesus, ia zijn vleesch,
2. cor. 15. c. 17. dat hy voor dat leuen der werelt ghegheuen heeft. De ^k anderde
Ioan. 3. d. 31. Adam, die den doot voor ons ghebroken, ende ons dat leuen weder-
8. b. 23. 10. d 36 ghebracht heeft, die en is niet vander Aerden, (van welke de
16. a. 5. 17. a. 5. eerste Adam gemaect is) maer van God wtgegaen, ^l van bouen
m Apocal. 1. d. neder gecomen ende is de Heere selue vanden Hemel. ^m Die daer
17.

Fol. 87^r. is de eerste ende de laetste, ende leuendich, // ende was doot, die
1. Tim. 3. b. 15 is leuendich van eewicheyt tot eewicheyt. Somma ⁿ God is geopen-
o Baruch. 3. c. baert inden vleessche, ^o ende heeft hem op aerden laten sien, ende
38 de Heere Sebaoth is gecomen van zijn heylige stede, om Sion te
Zach. 2. b. 10. verlossen, ende heeft ^p zijn wooninghe by haer gehadt.

Daer na so ist alle Christen noodich te bedencken, ende de oor-
saken te wegen, waer om dat de wijsheyt Godts, dat woort Gods,
ende de Sone des Alderhoochsten hem also vernedert heeft, ende
1. Ioan. 3. a. 5. een mensch geworden is, namelijc, ten eersten ^q om onse sonden
wech te nemen. Want nademael Adam Gods woort gelaten ¹), ende
Genes. 2. c. 16. ^r tegen des Heeren beuel vanden ^s boom der kennisse goets ende
s Genes. 3. a. 6. quaets ghegeten heeft, so is hy des doots gestoruen (na de woorden
die God tot hem gesproken hadde, in welcken daghe ghy eet vanden
boom der kennisse goets ende quaets, sult ghi den doot steruen)

1) Gelaten, *d. i.* veronachtzaamd.

ende ^a met hem alle die van hem comen, tot het eynde der werelt. Rom. 5. b. 15.
Want sy comen alle van eenen dooden Adam. Daerom zijn sy oock 1. Cor. 15. c. 21
alle den doot onderworpen.

Soude ^{nv} dese sonde betaelt, dese doot wech genomen, der ge-
rechticheyt Godts genoech gedaen, ende den dooden mensche dat
leuen weder gebracht worden, so moeste de ^b Sone des alderhoochsten Luce. 1. c. 31.
verschijnen, mensch worden, ^c onse sonden op hem nemen, voor ons Rom. 8. a. 3.
steruen, ende door zijnen doot ende bloet triumpheren, tegen duyuel, cEsaie. 53. a. 8.
sonde, doot, ende Helle, ia ons ^d door dat eenich offer zijns lichaems 1. Petr. 2. c. 24
met God zijnen Vader eewelije versoenen. Daerom seyt Ioannes, Hebre. 10. a. 10
^e dat de Sone Godts verschenen is, dat hi onse sonden soude wech 1. Ioan. 3. a. 5.
nemen, ende de sonde en is niet van hem. // Ende Paulus seyt, Fol. 87 r.
^f dat nademael ons Christus vanden vloeck des werelts verlost heeft, Galat. 3. b. 13
so is hy voor ons eenen vloeck gheworden. Ende noch eens: ^g Dat Rom. 8. a. 3.
de Wet onmogelije was (om datse door tvleesch gecrenct was) dat
dede Godt, ende sant zijnen Sone inde gedaente des sondighen vleeschs,
ende verdoemde de sonde int vleesch door de sonde, dat is, als de
Apostel selue met andere woorden verclaert, te weten, ^h dat Godt 2. Cor. 5. c. 21.
den ghenen, die van gheender sonden en wiste (welcke is Christus
Iesus zijne eenighe geboren Sone) voor ons tot sonde, dat is, tot
eenen offer voor de sonde, gemaect heeft, op dat wy in hem worden
de gerechticheyt die voor Godt ghelt.

Om deser gerechticheyt wille, dat is, op dat wy mochten gerecht-
ueerdicht worden, so heeft Christus hem seluen inden doot ouer-
gegeuen, ende is de alder verachtste onder alle menschen gheworden,
gelijck de Propheet seyt: ⁱ Hy en sal noch gedaente noch schoon- Esaie. 53. a. 5.
heyt hebben, so wy hem aensien, en sal geen schoonheyt daer zijn,
wy en sullen zijnder niet begheeren. Hy sal de alder slechtste
ende verachtste zijn, ende een man, die de smerten ende crancheden
wel besocht heeft. Wy sullen hem so slecht ende verworpen rekenen,
dat wy oock onse aengesicht voor hem verberghen sullen. Hoe wel
hy alleen onse crancheden waerlijcken wech neemt, ende onse smerten
draecht. Noch soo rekenen wy hem, oft hy van Godt geslaghen, ghestraft
ende geswackt is, so hy doch om onser ouertredinge gewont, ende
om onser boosheys wille gheslaghen wort. Want de boete onser straffe 1. Petr. 2. c. 24.
leyt op hem, ende ^j door zijne // stramen worden wy gesont, etc. Fol. 88 r.

Daerom so mocht Christus in de tijt zijns lijdens wel segghen,
als David van hem gepropheteert hadde: ^k Ic ben eenen Worm, Psalm. 22. a. 8.
ende gheen mensch, eenen spot der lieden, ende een verachtlinge
des voleks, alle die my sien, spotten mijnder, sperren den mont
op, ende schudden dat hooft. Ende wederom: ^l Honden hebben Psalm. 22. b. 17
my omcinghelt, ende der boosen Rotte heeft hem ouer my ghe- Math. 27. c. 35.
maect. ^m Sy hebben mijn handen ende voeten door ghegrauen, Marc. 15. c. 24.

ick mocht alle mijn gebeente tellen, maer sy aenschouwen my, ende sien haren lust aen my, sy deylen mijn cleederen onder haer, ende worpen dat lot ouer mijn gewaet.

- Daer aen is nv getoont de gherechticheyt Gods dat hy zynen eenighen geboren Sone so seer gheslaghen ende vernedert heeft om der sonden wille zijns volcx: Want hoe seer dat God de sonden haet, is openbaer wt dat, dat hy hem ouer de ongehoorsaemheit ende ouertredinge eens menschen (^a waer door wy dan alle sondaers gheworden zijn) niet en heeft laten versoenen (want zijn gerechticheyt duert eewelike) al eer dat hy zynen lieuen eenighen geboren Sone soo iammerlijk vanden Godloosen ende Heydenen heeft laten handelen, zijn cuysch ende heylich lichaem soo heeft laten doorwonden, zijn hooft met een doornen Croone soo heeft laten doorsteken, ende ten laetsten den bitteren ende alder schandelijsten doot voor ons aent Cruys heeft laten lijden. ^b Och wat heeft de eenighe ghebornen Sone Gods Iesus Christus, onse HEERE ende trouwe Salichmaker // voor ons al geleden: Die daer is de eewige wijsheyt ende waarheyt Gods, die niet liegen noch feylen en can, die hebben si voor een ^c luegenaer ende bedrieger des volcx ghescholden. ^d Die daer is de gherechticheyt ende heylicheyt alder gheloouiger, ende dat onschuldich ^e Lam Gods, die van gheender sonden en weet, ia de sonden der werelt wech neemt, ^f dien hebben sy onder de Misdadars gherekent. Die daer is de vrede alder Christenen, ende ^g de versoeninghe van alle dat inden Hemel ende opter Aerden is, dien hebben sy voor eenen oproerijnschen Sectemaker beschuldicht ende beclaecht. Die daer is ^h dat schijnsel des eewighen lights, een onbeulecte Spieghel der Godlijcker claerheyt, ende dat ⁱ Euenbeelt des onzichtbaren Gods, ^j in welcks aengesicht haer verblijden de Enghelen inden Hemel, ende in welcx ^k claerheyt haer spieghelen alle gheloouighen opter Aerden, voor dien hebben sy haer aengesicht verborghen, ende voor Pilato gheroepen, hen wech, hen wech, ^l cruyst hem. Ia die daer is de Heere der gantscher werelt, dien hebben sy verloochent, ende voor haren Coninc niet willen aennemen. ^m Die alle rechte geloouighe ende ghedoopte Christenen becleet, met dat cleet der gerechticheyt, ende met den Mantel des salicheyts, dien hebben si bloot ghemaect, ende naeckt aent Cruys geslagen, ende ⁿ zijn cleederen onder haer ghedeylt, ende ouer zijn ghewaet dat lot gheworpen. Die ^o alle dorstige sielen dat water des leuens om niet gheeft, ^p dien hebben sy in zynen dorst Azijn te drincken ghegeuen. Ende die daer is de ^q Hertoch des leuens, dien hebben sy gedoot. // Ende dit altemael heeft die hemelsche vader de almachtige Godt, zynen eenigen geboren sone Iesu Christo, om onser sonden wille opgeleyt, ende wort doch sulcks (eylacy)

van die ganse werelt so weynich bedocht Het roemen haer hedens-
daechs wel vele menschen des verdienst Iesu Christi, zijn doots
ende bloets, maer weynich worden daer gheuonden die met rechten
vlijt dat lijden des Heeren also bedencken, ende ter herten neemen,
dat sy daer door gebetert worden, die sonden steruen, ende der
gerechtigheyt leuen.

Ten anderden, ^a so heeft God zijnen eenighen ghebooren Soone ^{1. Ioan. 4. b. 9}
inder werelt ghesonden, dat wy door hem sullen leuen, ^b waer- ^{Ephes. 2. a. 6.}
mede dat God zijnen vaderlijcken gunst, ende liefde onueruloedelijke
aen ons getoont heeft, ^c niet om yemants goede wercken willen ^{Tit. 3. a. 5.}
(want wy hadden alle ghesondicht) maer daerom, dat Godt ^d die ^{Psal. 116. a.}
daer warachtich is in zijnen woorden, zijn belofte, die hy Adam, ¹¹
^e Abraham, Isaac, Iacob, Daudid, ende den anderen vaders gedaen ^{Rom. 3. a. 4.}
hadde, trouwelijk heeft willen houden, ^f die rijkdommen zijnder ^{e Genes. 17. c.}
ghenaden ouer ons heeft willen wtstorten, ende na zijnder barm ¹⁹
herticheyt ons salich maken gelijc als gheschreuen staet, ^g Also ^{22. c. 16.}
heeft God die werelt bemint dat hy zijnen eenigen Sone ghaf. ^{Ephes. 2. a. 6.}
Ende Paulus totten Romeynen: ^h is God met ons, wie wil teghen ^{Ioan. 3. c. 16.}
ons zijn, die oock zijn eygen sone niet verschoont en heeft maer
heeft hem voor ons allen ghegheuen, hoe en sonde ⁱ hi ons niet
alle dinck met hem geuen. ^{Rom. 8. d. 31.}

ⁱ Daer aen is ^{nv} verschenen die liefde Gods als Ioannes seyt, ^{1. Ioan. 4. b. 9}
dat hy zijnen eeni-//gen gebooren sone gesonden heeft in die werelt, ^{Fol. 89^r.}
dat wy door hem sullen leuen, Daer in staet ²) die liefde, niet dat
wy God lief ghehadt hebben, maer hy heeft ons lief gehadt, ende
heeft ghesonden zijnen eenigen sone tot een versoeninghe voor onse
sonden, Ende dit heeft Godt by ons gedaen, doen wy noch zijn
vianden waren, als Paulus betuycht, te weten ^j dat Christus, doen ^{Rom. 5. a. 6.}
wy noch swac waren nader tijt, voor ons godloosen gestoruen is,
Ende wederom: God prysset zijne liefde tegen ons, dat Christus
voor ons gestoruen is, doen wy noch sondaers waren.

Daerom mogen wy met den Propheet wel seggen, ^k dat ons ^{Psal. 103. b.}
Godt niet ghedaen en heeft na onse sonden, ende en heeft ons ¹⁰
niet vergouden na onser ongerechtigheyt. Want dat moeten wy ^{Ephes. 2. a. 3.}
alle met Paulo wel bekennen, dat wy hier voormaels onsen wandel
onder die kinderen des ongeloofs hadden, met lusten ons vleysches,
ende deden den wille des vleesches, ende der vernuft, ende waren
ooc kinderen des toorns wt natueren, ghelijc als die anderen. Maer
Godt (spreeckt die Apostel) die daer rijc is van bermherticheyt,
door zijn groote liefde, daer hi ons mede liefgehadt heeft, doe

1) Lees: soude.

2) Staet, *d. i.* bestaat.

wy noch doot waren in de sonden, heeft hy ons met Christo leuendich ghemaect, want wt ghenade zijt ghy salich gheworden, ende heeft ons met hem opgeweet, ende met hem in dat hemelsche wesen geset in Christo Iesu, op dat hy haer toonde inden toecommende tijden die oueruloeyende rijkdommen zijnder genaden met zijne vrindelijcheyt ouer ons door Christum Iesum, want wt ghenade
Fol. 90^r. zijt ghy salich ghewor-//den, door dat gelooue, ende dat selfde niet wt v, het is Gods gaue, niet wt de wercken, op dat hem niemant beroeme.

Als wy nv dese grondeloose ghenade, ende bermherticheyt Gods des vaders, in Christo Iesu ons verschenen, recht bedencken, daer door wort die liefde Gods in onse herten aenghesteecken, want hoe soudén wy sulcken ghenadighen ende barmhertighen vader niet wederom lief hebben, die ons so hartelijk lief ghehadt heeft?
 1.Ioan.4.b.10 Dacrom seyt Iohannes: Wy hebben God lief, want ^a hy heeft ons
 5. a. 3. eerst lief ghehadt, ende daer aen bekennen wy, dat wy Godt lief hebben, ist dat wy zijn geboden bewaren, ghelijck als Christus
 Ioan. 14. b. 15 seluer seyt tot zijnen iongheren: ^b Hebt ghi my lief, so hout mijn gheboden, wie mijn geboden heeft ende houtse, die isset die my lief heeft. Item, Wie my lief heeft die sal mijn woort houden, maer wie my niet lief en heeft, die hout mijn woort niet, Desgelijcks weten wy daer door, dat wy God lief hebben, so wy zijn kinderen,
 1.Ioan.4.c.21. dat is alle rechte Christenen, liefhebben. ^c Want niemant en can God lief hebben, hy en moet oock lief hebben alle die wt God geboren zijn, als Iohannes betuycht.

Wt alle dit voorberoert isset nv claer, welke die rechte kennisse Iesu Christi ons Heeren ende salichmaeckers, beyde nae zijn waerachtige Godheyt, ende mensheit is, ende hoe dat wy beyde die gerechticheyt, ende die liefde Gods in Christo Iesu ons vertoont, moeten bedencken, de gerechticheyt Gods ouer die sonde die aen sulcken eenen heerlijcken persoone, dat is, aenden eenighen ghebooren sone des leuen-//dighen Godts ^d so hart geboet ende ghestraft
Fol. 90^r. is, maer de liefde Gods tegen ons ^e dat die hemelsche vader zijn
 Esaie. 53. * eygen sone voor ons gegeuen heeft, op dat soo wie in hem gelooft,
 Ioan. 3. c. 16. niet verloren worde, maer dat ewich leuen hebben.

Dit is nv de rechte kennisse Iesu Christi, welke oock dat ewich leuen is, ghelijck Christus seluer seyt, ^f Dat is dat ewich leuen (o Vader) dat sy v, dat ghi alleene waerachtich Godt zijt, en die ghi ghesonden hebt Iesum Christum bekennen. Maer dese bekentenis is niet een Historische wetenschap van Christo, als vele meynen,
 Galat. 3. a. 5. maer een leuendich, ende ^g crachtich werck Gods inden menschen,
 h Ioan. 1. a. 13 waer door hi verandert, ^h nieu wt Godt ghebooren, ende met den
 1.Ioan. 5. a. 1. heyligen Geest verlicht, ende begaeft wordt, also dat hy ghesint

is, als Christus Iesus, des ¹⁾ Broeder, ende Medeghenoot hi wt ghenade door dat gheloof, ende nieuwe geboorte geworden is. Daerom kennen sy Christum niet al, die hem metten mont bekennen. ^a Maer ^{1. Ioan. 2. a. 3} daer door weten wy, seyt Ioannes, dat wy Christum bekent hebben, so wie zijn geboden houden. Wie daer seyt, ick heb hem bekent, ende hout zijn gheboden niet, die is een loghenaer, ende in sulcken is die waerheyt niet, Maer wie zijn woort houdet, in sulcken is die liefde Gods volcomen. Wie daer seyt, dat hy in hem blijft, die sal wandelen, ghelijck als hy ghewandelt heeft, Wt dese woorden mach lichtelijck ghemeten worden, wie Christum recht bekent oft niet.

So is nv Christus Iesus de eenighe gebooren Sone des leuendighen Gods, // waerachtich Godt ende mensch, ende desen heeft ons die hemelsche Vader tot eenen Heere ende Meester ghegeuen, ende heuet ^b vanden hemel getuycht, dat hy zijn beminde Sone is, in welcken hy een welbehaghen ²⁾ heeft, dien sullen wy hooren, Alsoo heeft oock die heyliche gheest van Christo Iesu ghetuycht, eensdeels dat hy alle, wat inder schrift van Christo Iesu geschreuen staet, door die Apostolen ende ^c Propheten ghesproken heeft, eensdeels, ^d dat hy in lijfelijcker ende sichtbaerlijcker gestalt der duyuen op Christum Iesum gecomen, ende gebleuen is, ende beteyckent ons, dat die ^e volheyte des geestes wesentlijck in Christo Iesu is, ^f want die vader heeft den Soone lief, seyt Iohannes, ende geeft hem dien Geest niet na der mate, maer het belieft hem, dat inden Sone alle volheyte is, ende woone. ^g Iae dat die ghansche volheyte der Godtheyt wesentlijck in hem woenen soude, ^h ende dat in hem dat ewich leuen soude zijn, ⁱ op dat wy alle van zijnder volheyte ontfangen genade om genade, ende dat wy dat ewich leuen door hem, van hem, ende in hem vererijgen, na de woorden die Christus seluer tot Martham sprack: ^j Ick ben de verrijzenis, ende dat leuen, wie in my ghelooft die sal leuen, al waert dat hi storue, ende wie daer leeft ende in my ghelooft, die en sal niet steruen inder ewichheit.

^k Nadenmael dan inden sone Gods dat leuen is, ^l ende hy alle dinc onderhoudt, met die woorden zijnder cracht, ende alle dingen in hem bestaen, daerom soo bestaet oock die mensch in hem, ende in zijn woordt, soo langhe als hy met een recht // geloof ende gehoorsaemheyt daer in blijft, gelijck als Christus selue ghetuycht, ende seyt: ^m Voorwaer, voorwaer, seg ick ^v, wie mijn woort hoort, ende ghelooft hem, die mi gesonden heeft, die heeft dat ewich leuen, ende en coemt niet in de verdoemenisse, maer hy is vanden doot doorgedrungen totten leuen. Ende wederom seyt Christus:

1) Des, *d. i.* wiens.

2) Lees: welbehaghen.

Fol. 91^r.

Math. 3. b. 17

17. a. 5.

2. Petr. 1. d. 17

2. Petr. 1. d. 21

Math. 3. b. 16.

Luce. 3. c. 21.

Ioan. 1. c. 32.

^e Ioan. 1. b. 14

Ioan. 3. e. 34.

Colloss. 1. b. 19.

2. b. 9.

1. Ioan. 5. b. 11

ⁱ Ioan. 1. b. 16

Ioan. 11. c. 15.

1. Ioan. 5. b. 11

1 Hebre. 1. a. 3.

Fol. 91^v.

Ioan. 5. c. 24.

- Ioan. 8. e. 51. ^a Voorwaer, voorwaer, seg ick v, so yemant mijn woort sal houden,
 Ioan. 6. g. 63. die en sal den doot niet sien inder eewicheyt. Want ^b de woorden
^c Rom. 1. b. 16 Christi zijn gheest ende leuen. ^c Dat Euangelium (seyt Paulus) is
 1. Cor. 1. c. 16. een cracht Godts, die daer salich maect al de gene die daer geloou-
 Ioan. 7. b. 16. uen. ^d De Leere Iesu Christi is dat woort des hemelschen Vaders,
 8. c. 28. 14. b 10 de Leere des Soons, ende de getuychenisse des heyligen Geests
 gaet te bouen alle de Leere der Propheten, ende daer in is begre-
 pen, alle wat totter godtsalicheyt dient ende vordert. De wille des
 hemelschen Vaders en mach ooc nergens so claer beuonden noch
 Hebre. 1. a. 2. bekend worden, als inde woorden Iesu Christi, ^e door welcken de
 Vader nv inden laetsten tijden tot ons gesproken, zijnen wil ons
 vercondicht, ende volcomelije wtgesproken heeft, also dat alle wat
 den woorden Christi tegen, oft niet gelijcformich en is, dat en is
 2. Cor. 3. b. 11. niet Gods woort noch wil. ^f Want daer en mach geen ander fon-
 dament geleyt worden, dan datter geleyt is, welcke is Christus
 Iesus. Een ander Euangelium mach daer niet ghepredict worden,
 dan ons van Christo Iesu, ende van zijn Apostolen gepredict ende
 Galat. 1. b. 8. na gelaten is. Ia Paulus schrijft totten Galateren: ^g So wy, oft
 een Engel vanden hemel v anders predice, dan wi v gepredict
Fol. 92^r. hebben, die sy veruloect: Ghelijck wy v // nv gheseyt hebben, so
 segghen wy oock anderwerf: Ist dat yemant v predict, anders dan
 ghy ontfangen hebt, die sy veruloect. Dese woorden mach een
 yegelijck Christen wel bedencken, te weten, dat oock een Enghel
 van den Hemel veruloect sy, die anders leert, dan Paulus ende die
 ander Apostolen gheleert hebben. Daerom en ghelt nv gheen leere,
 die met de Leere Iesu Christi, ende zijnder Apostolen niet ouer
 een en coemt, ende de mensche en leeft niet van anderen woorden,
 Deut. 8. a. 3. wt menschelijcken wille voort ghebracht, maer ^h alleene bi de
 Math. 4. a. 4. woorden Gods, door Christum Iesum ende zijn Apostolen ons ver-
 Ioan. 6. f. 51. condicht. ⁱ Hier is dat Hemels broot, hier is dat water des leuens:
 Hongert yemant na der gherechticheyt, hier vint hy dat broot des
 leuens, ende wie daer van eet, die wort sterck ende ghesont in
 Christo, die wordt versaet in zijnder sielen, also dat hem niet
 hongheren en sal na dat suerdeech der Phariseen ende Saduceen,
 Dorstet yemant na zijnder salicheyt, hier sal hy vinden den alder-
 loutersten Fonteyn, ende wie wt dese Fonteyn drinct, in hem sal
 Ioan. 4. b. 14. een ^j fonteyn des leuenden waters worden, dat daer springt int
 7. d. 38. eewige leuen, also dat hem nemmermeer dorsten en sal na dat
 onreyne water der menschen leere. Is yemant begeerich na de
 Math. 11. c. 28. hemelsche Wijsheyt, ^k die coemt tot Christum, ende leert van hem,
 want hy is saechtmoedich, ende van herten ootmoedich, ende dan
 sal hy zijnder sielen een ruste vinden, dan sal hy van Godt ghe-
 leert worden, ende dan sal hij de rechte wijsheyt krijghen. Want

Christus Iesus is soodanighen Meester, ende // zijn woort is van sulcker *Fol. 92^r*. aert ende cracht, dat so wie dat met geloouiger herten aanneemt ende bewaertet ¹⁾, die sal in der eenuoudiger Leere Iesu Christi, den onwtsprekelijken raet der hemelscher Wijsheyt beuinden, die sal inde ^a woorden des cruyces, dat int eerste aensien onnosel ende 1. Cor. 1. c. 16. veracht schijnt, sien ende mercken, al veel, dat verre te bouen gaet alle menschelijke cloeckheyt ²⁾, hoe hooch ende wonder die oock schijnen mach. Daerom seyt Paulus totten Corintheren: ^b Ick 1. Corinth. 2. a. en gaf my niet wt onder v, dat ick yet wat anders wiste, dan ². alleene Christum Iesum, ende die gecruyst. Also moet oock een yegelijke Christen doen, ende ^c alle zijn lust aen dat Euangelium Psalm. 1. a. 2. hebben, dach ende nacht hem daer mede becommen, daer in hem bespreecken, ende als dan sal hy soeticheyt daer in smaken, also dat hy met Daud sal seggen: ^d O Heere, hoe soet is v woort Psalm. 119. n. mijnen keele, meer dan honich mijnen monde. 103

Ist saeck dat nv de Propheet sulcke soeticheyt inde Wet gesmaect heeft (ghelijck hy oock aen een ander plaetse seyt) ^e dat Psalm. 19. b. de rechten des Heeren costelijker zijn dan gout, ende veel fijn 11. gouts, ende soeter dan honich ende honichseem, Soo isset ymmers recht, dat een Christen ooc sulcken soeticheyt in den Euangelio Iesu Christi (waer inne ons God alle genade ende liefde, alle vriendelijcheyt ende goetheit openbaert) smaect ende beuint. Ende heeft dat figuerlijck Hemels broot vermocht eenen yegelijken alderley lust te geuen, ende was eenen yegelijken euen ³⁾ na zijnen smaeck, Sapient. 17. d. ende maecte een yegelijk daer van wat hy woude, ende als hem 20 die lust aenquam, sus ofte so te smaken, gelijk als // int Boec *Fol. 93^r*. der wijsheyt geschreuen staet, vele meer vermach dat warachtighe Hemels broot, alderley lust ende smaeck der Godlijcker soeticheyt te geuen, alle hongherige sielen, die na der gherechticheyt hongereich ende dorstich zijn.

Maer dese soeticheyt ende cracht des warachtigen hemelschen broots can niemant te rechte smaken, dan die daer hongert ende dorst nader gerechticheyt, ende met Daud seyt: Ghelijck als dat Psalm. 42. a. 1. hart begeerich is naden verschen water, so dorst mijn siel na Godt mijnen Heer, mijn siel dorst na den leuendigen God. Ende wederom: f O God, ghy zijt mijn Godt, vroeck wil ick v soecken, mijn siele Psalm. 63. a. 1. dorstet nae v, mijn vleesch verlangt na v, in eenen drogen ende dorren lande, daer gheen water en is.

Wie nv also dorstich is na den leuendighen Godt, hongherich na dat hemels broot, ende begheerich na dat water des leuens, die

1) Bewaertet, *d. i.* bewaart het.
3) Euen, *d. i.* juist.

2) Cloeckheyt, *d. i.* wijsheid.

- Math. 5. a. 6. sal sonder twijfel wel versaedt worden, als Christus seyt: ^a Salich zijne, die daer hongeren ende dorsten nader gerechticheyt, want
- Ioan. 6. d. 35. sy sullen versaet worden. Ende noch seyt Christus: ^b Ick ben dat broot des leuens, wie tot my coemt, dien en sal niet hongheren, ende wie in my gheloof, dien en sal niet dorsten inder eewicheyt.
- Apocal. 7. c. 14. Ende in der openbaringe Ioannis staet geschreuen vande gene, die wt grooter droeffnisse ghecomen zijn, ende hebben haer cleederen wtgespreyt, ende haer ghewaet ghewasschen int bloet des Lams, daerom zijn sy voor den stoel Godts, ende dienen hem dach ende nacht in zynen Tempel, Sy en sullen niet meer hongeren noch dorsten, ende de sonne en sal niet meer op haer vallen, noch eenige
- Fol. 93^r.* hette, want dat // Lam midden inden Throon salse regeren, ende salse voeren totten leuendigen waterfonteyn, ende Godt sal alle tranen van haer oogen drogen.

Dit zijne die nv in Iesum Christum geloouen, die by een yegelijke woort, dat wt den monde Gods gaet, leuen, ende met dat hemelsche broot gespijst worden, die en sullen hier aen de spijs des leuens geen gebreck hebben, sullen oock hier namaels eewelike versaet worden, als God al in allen sal zijn.

- Hebr. 6. a. 5. Hier tegens, die nv dese soeticheyt des ^c Godlijcken woorts, ende de cracht der toecomender werelt ghesmaect hebben, ende des heylighen Gheests deelachtich gheworden, ende wijcken wederom daer van af, ende sondigen moetwillich, na de bekende ende aengenomen waerheyt, verachten wt hoo moet ¹⁾ Christum ende zijn woort, die en mogen, nae des Apostels woort, door boete niet vernieut worden, want sy cruycen haer seluen den Soone Gods, ende
- Hebr. 10. d. 29 hebben haren spot daer mede. Iae ^d sy treden den Soone Gods met voeten, ende achten dat bloet des Testaments onreyn, waer door sy gheheylicht zijn, ende scheynden den Gheest der ghenaden. Daerom en is oock gheen offer voor haer sonden nae ghelaten, maer een streng ende verschrickelijck vier is haer bereyt, welcke den wederspreker, dat is, die hem teghen Christum ende zijn woordt set, verteeren sal: Want onse Godt is een verteerende vier.

Daerom is mijn broederlijke vermaninge, mijn vriendelijke bede, ende mijnen trouwen raet, die ick alle mijn beminde Broeders ende

- Fol. 94^r.* Susters wt hertelijke liefde // gheue, dat ghy wel acht op uwe saecke hebt, ende so veel verstants ghy van Godt ontfanghen hebt,
2. Cor. 4. b. 6. ^e so veel als Christus in v herte verschenen is, soo veel als v van God door zijnen Geest gegeuen is, soo veel als ghy van dat broot des Hemels gesmaect, ende van den water des leuens wt de Fonteyne der salicheyt ghedroncken hebt, dat ghy dat selfde trouwelike

1) Hoo moet, *d. i.* hoogmoed.

bewaert, daer in voortgaet, toeneemt, daer door opwast ende sterck wort aen den inwendigen mensch, op dat ghy met vruechden muecht wandelen op den wech des Heeren, na dat beloefde lant, na dat hemelsche Hierusalem, ende dat ghy doch nemmermeer wederomme lust en crijcht nae den vleesche van Egypten, nae dat ^a suerdeech der Phariseen, noch nae dat ^b onreyne water der menschelijcker wijsheyt, maer dat alle uwen lust ende honger sy nae dat waerachtighe Hemels broot, ende dat alle uwen dorst sy na dat water des leuens.

Math. 16. a. 6.
Ierem. 2. b. 10.
Ezech. 34. c. 18.

O wat een costelijke disch is dat, die ons Godt in de drooge ende dorre woestijne deser werelt bereyt heeft. ^c Den vleessche-lijcken Israel, heeft Godt wel een figuerlijck Hemels broot te eten gegeuen, ende een ^d natuerlijck water wt den Steen te drincken ghegeuen (welcke ooc sonder twijfel een groot wonder werck Gods was) Maer ons heeft God de hemelsche Vader te eten ghegeuen dat waerachtighe leuendich broodt, dat van den Hemel af ghecomen is, ^e om alle hongherighe sielen te spijsen, Ons heeft hy te drincken ghegheuen dat water des leuens, dat wt den leuendighen Steen Christo Iesu springt, tot vercoelinghe ende verquickinge // aller dorstigher sielen. Daerom sprack oock Christus totten Ioden: ^f Moyses en heeft ^v geen broot van den hemel gegeuen, maer mijn Vader geeft ^v dat rechte broot vanden hemel, Want dit broot is dat broot Gods, ende geeft de werlt het leuen. Ende Paulus seyt: ^g Onse vaders hebben alle eenderley geestelijke spijs ghegeten, ende hebben alle eenderley geestelijken dranck gedroncken, maer aen velen en heeft God geen goet behagen gehadt, want sy zijn verslaghen inder woestijne. Ende Christus Iesus seyt, ^h dat so wie van hem, als van dat warachtighe broot des leuens eet, die sal leuen inder eewicheyt, ende wie vanden water drinct, dat hy hem gheeft, die en sal nemmermeer dorsten, maer dat water sal in hem een Fonteyne des leuendigen waters worden, dat daer springt in dat eewige leuen. Ende noch seyt Christus: ⁱ Soo yemant dorst, die coemt tot my ende drincket, wie in my ghelooft, als de schrift seyt, van diens lijue sullen vloeyen stromen des leuendigen waters.

Exod. 16. d. 16
Sapient. 17. d. 20
Num. 20. b. 10
Psalm. 78. b. 15.
1. Cor. 10. a. 4
Ioan. 6. d. 35.

Fol. 94^r.
Ioan. 6. d. 32.
1. Cor. 10. a. 3.

Ioan. 6. f. 54.

Ioan. 7. d. 37.

Esaie. 55. a. 1.

Dit heeft te voren de geest Gods door Esaïam al getuycht, ende gheseyt: ^j O ghy dorstige, coemt totten water, ende ghy die geen ghelt en hebt, coemt ende coopt wijn ende melck, sonder gelt ende ware, etc. Hier hooren wy, dat de dorstige genoodet worden te comen, maer tot wien sullen sy comen, anders, dan tot Iesum Christum? Want die verquict alle die beladen ende beswaert zijn, ende tot hem comen, Die geeft haer dat water des leuens om niet tot een vercoelinghe haerder sielen, Die schenct haer de clare wijn zijns godlijcken woorts sonder gelt, tot een vruecht haerder conscien-

Fol. 95^r. tien, ende spijstse met die // ^a onuerualschede melck, dat sy daer
 1. Petr. 2. a. 2. door moghen opwassen. Ia dat meer is, ^b Hy geeft haer zijn
 Ioan. 6. f. 55. vleesch tot een spijse haerder sielen, gelijk hy selue in Ioanne
 ghetuycht, ende seyt: Voorwaer voorwaer, seg ick v: Ten sy dat
 ghy eet het vleesch des menschen soons, ende drinct zijn bloet, so
 en hebt ghy geen leuen in v. Wie van mijn vleesch eet, ende van
 mijn bloet drinct, die heeft dat eewich leuen, ende ic sal hem
 inden iongsten Dach opwecken. Want mijn vleesch is de rechte
 spijse, ende mijn bloet is de rechte dranck: Wie van mijn vleesch
 eet, ende drinct van mijn bloet, die blijft in my ende ick in hem.
 Gelijk als mi de leuendige Vader gesonden heeft, ende ick leue
 om des Vaders wille, also, wie van my eet, die sal ooc leuen om
 mijnentwille.

Hoe ende in wat wijse Christus van ons ghegheten wort, name-
 lijk, dat wy niet door wtwendich natuerlijk broot, maer door dat
 waerachtighe leuendich broot, dat vanden hemel af gecomen is,
 niet vleyschelijker, dan geestelijker wijse, van zijn vleesch eten
 ende van zijn bloet drincken, betuycht hy seluer ghenoech in
 Ioanne: Want als hy veel daer van gesproken hadde, dat wy van
 Ioan. 6. f. 54. zijnen vleesche moeten eten, ende van zijnen bloede drincken, soo
 heeft hy besluytelijk also geseyt: Dit is dat broot, dat van den
 hemel ghecomen is, niet als uwe vaders hebben hemels broot
 gegeten, ende zijn gestoruen, Wie van desen broode eet, die sal
 leuen inder eewicheyt. Ende wederom: Dat vleesch en is niet nut,
 de Gheest ist, die daer leuendich maeckt, De woorden die ick
Fol. 95^r. spreekce, die zijn geest ende leuen. Ende // daer voor seyt hy:
 Ick ben dat leuendich broot vanden hemel ghecomen, wie van
 desen broode eten sal, die sal leuen inder eewicheyt, Ende dat
 broot dat ick geuen sal is mijn vleys, welke ick gheuen sal voor
 dat leeuen der werelt

Hier mede verclaert Christus zijn woorden, die hy van zijnen
 vleesche te eten ende van zijn bloet te drincken ghesproocken heeft,
 te weten, dat sy niet vleyschelijke maer geestelijk te verstaen zijn,
 ende dat zijn vleysch dat hy ons te eten gheeft, is eyghentlijk
 dat warachtighe leuendich broot des Hemels, Wie nu dit broot van
 Christo Iesu ontfangt, ende eet, dat is, wie de woorden Christi
 hoort ende aenneemt, ende bewaert, ende ghelooft vast in Iesum
 Rom. 3. c. 25. Christum den ghecruysten, ^c dat hy zijn vleysch voor ons ghegeuen,
 Galat. 1. a. 4. ende zijn bloet voor ons verghooten heeft, tot vergheuinghe onser
 Ephes. 2. c. 13. sonden, die eet geestelijker wijse vanden vleesche Iesu Christi,
 Colloss. 1. b. 20. ende drinct gheestelijk van zijn bloet, ende wort door die cracht der
 gheestelijker spyse des vleesches ende bloets Iesu Christi, als des waren
 hemelschen broots, ghespijst, ende ghesterckt totten eewighen leuen.

Daerom mach hier een yegelijck Christen met den Propheet wel seggen: ^a Looft den Heere mijne siele, ende vergheet niet zijnder *Psalm. 103. a.* weldaet, Ende wederom: hoe sal ic den Heere vergelden alle zijne ^{2.} weldaet, die hi mi doet. Maer wie dese onwtspreckelijcke weldaet Gods veracht, Christum Iesum versmaet, ende zijn leer ouertreet, ende daerin niet en blijft, noch blijuen wil, die en sal dat oordeel Gods niet ontlopen, gelijc als geschreuen staet: ^b So dat woort // *Hebr. 2. a. 2.* vast gheworden is, dat door de Engelen gesproken is, ende een *Fol. 96 r.* yegelijcke ouertredinge ende onghehoorsaemheyt heeft ontfanghen zijnen rechten loon, hoe willen wy dan ontuliegen, so wy oock sulcke salicheyt niet en achten, welcke na dien sy eerst gheprediet is door den Heere, is sy op ons gecomen, door die, die dat gehoord hebben, ende God heeft haer getuychenisse gegeuen, met teecken en, wonder, ende menigerley crachten, ende met wtdeylinge des heyiligen Geests, na zijnen wille. Ende op een ander plaets daer nae: ^c Siet *Hebr. 12. d. 25.* toe, dat ghy v des niet en weyghert ¹⁾, die met v spreekt. Want so de gene niet ontulogen en zijn, die haer zijnder weygerden, doen hi op aerden sprac, veel min wy, so wy ons des weygeren, die vanden Hemel spreekt, etc.

Dit heeft Moyses in den Gheest wel ghesien, te weten, datmen Christum Iesum nv alleene sal hooren, ende dat de straffe Gods ouer alle verachters ende ouertreders der salichmakender Leere Iesu Christi sal comen. Daerom heeft hi tot Israel gesproken, also: ^d Eenem Propheet sal v Godt uwe Heere verwecken wt uwen *Dent. 18. b. 15.* Broederen, gelijck als my, den selfden suldy hooren, in allen wat hy v seggen sal. Ende het sal geschien, wiens siele dien Propheet niet hooren en sal, die sal wtgeroeyt worden.

Dese Propheet is Iesus Christus, als Petrus ende Stephanus beyde getuygen. Wie nv desen Propheet Iesum Christum den Sone des alderhoogsten Gods hoort, in hem ghelooft, ende zijn woort bewaert, die sal salich worden. Maer ^e wie hem veracht ende zijn *Ioan. 12. f. 48* woort niet aanneemt, die heeft al die hem ordeelt. Dat woort, // spreekt Christus, welcke ick ghesproocken heb, dat sal haer ordeelen *Fol. 96 r.* in den iongsten Dach.

Hierom lieue Broeders ende Susters, ende medegenoten des geloofs, ^f Ick bidde v door de bermherticheyt Gods, dat ghi *Rom. 12. a. 1.* v vast aen Christum houdt, ende also kennet ende bekenet, gelijck als v de heylighe Bibelsche schrift leert, ende ick v een cleyne aenwijsinghe daer van wt liefde ghedaen *Ioan. 8. c. 31.* hebbe, ende ^g blijft volstandich in zijnder leere, Bewaert zijn ghe- *15. a. 4.* boden in rechten ghelooue, ^h Volcht zijn voetstappen nae, Dient *1. Petr. 2. c. 21.*

1) Dat gij u niet onttrekt aan hem.

hem van gantscher herten, Bemint hem van gantscher sielen,
Tit. 2. b. 13. op dat wy in ^a zijnder openbaringhe
b 2. Tim. 4 b 8 mogen ontfangen ^b de Croone
der eewiger heerlicheyd.
De genade des Hee-
ren Iesu Christi
si met v al
len.
A M E N.
D. P. //

A Een Apologia, ofte verantwoor=

dinghe, dat wy (die van der werelt met grooten onrecht Anabaptisten geschol= den worden) gheen wederdoopers noch sectemakers en zijn: maer dat wy een zijn met de rechte Gbemeynte Gods, die van aenbeginne gheweest is. Daer beneuen een onderrichtinge van dat onderscheyt des rechten ende valschen Gods dienst, ende waerom een Christen voor eenen valschen Gods dienst moet vlien. Ende van dat gheselschap der afgoden Dienaers hem moet afsnijden: Allen liefhebbers der Waerheyt tot eenen Dienst, wt der heyligher schrift, door de genade des Heeren te samen ghebracht.

* * *

Door D. P.

2. Corinth. 4. b. 13.

A Nademaal wy eenen Gheest des ghe= loofs hebben, daerom spreken wy, &c.

1. Corint. 10. b. 14.

**Vliet voor den dienst
der Afgoden. //**

Fol. 97^v.

1. Corinth. 10. c. 20.

¶ Item: Ick segghe, dat de Heydenen, wat sy offeren, dat offeren sy den duyuelen, ende niet Godt, Nv en wil ick niet, dat ghy in de gemeynschap der Duyuelen zijn sult, Ghy en muecht niet gelijck drincken des Heeren Kelck ende der Duyuelen Kelck, Ghy en muecht niet ghelijck deelachtich zijn des Heeren Tafel ende der Duyuelen Tafel.

2 Corinth. 6. b. 17.

¶ Daerom gaet wt dat midden van haer, ende scheydet v van haer, ende en roert niet aen dat onreyn is, etc. //

De eeuwige liefde Gods
ons Hemelschen Vaders, de vrede ons
Heeren Iesu Christi, ende de gemeynschap
des heyiligen Gheests sy met alle
liefhebbers der waerheyt.

A M E N.

Fol. 98 r.

2. Cor. 13. b. 13.

BEminde Broeders ende Vrienden inden Heere. Nademael dat wy van de werelt seer versproken ¹⁾, vanden Gheleerden ende verkeerden swaerlijc beschuldicht, ende van de Tyrannen grouwelijk veruolcht worden, als die een Herdooperse Secte zijn, ende ons met onrecht sonder oorsake, van haer afgescheyden hebben. Daerom worden wy veroorsaect ende ghedronghen, ons een weynich te verantwoorden, ende de oorsake onser afscheydinghe (dat is, waeromme dat wy ons vander werelt, van haren valschen Godts dienst, ^a ende van hare onuruchtbare werken der duysternisse afghescheyden hebben) wt Gods woort aen te wijsen ende te verhalen. Maer dat willen wy te voren bescheyden ²⁾, dat niemant dese onse verantwoordinghe also bedieden ende verstaen en sal, als oft wy ons seluen willen beroemen ende prijzen. Want wy weten wel, dat hem seluen veel te beroemen ende te prijzen, maer sotheyt is. Dan om dat de werelt ons so seer lastert, de Gheleerden tegen ons schrijuen, ende de Tyrannen so tegen ons rasen ende tieren, so dwingen sy ons tot dese corte ende eenuoudighe verantwoordinge, gelijc als ^b de valsche arbeyders, die altijt de persoone Pauli verachteten ende vercleyn den Apostel, // (die doch arm van geest ende ootmoedich van herte was) daer toe gedwongen hebben dat hy hem heeft moeten verantwoorden ende prijzen. Wt sulcke oorsake spre ³⁾ wy ooc, tegens die grootspreeckers, ende beroemde geesten, die met grooter opgeblasenheyt, ende loghen, nader aert, ende werckinge des Satans, ons seer verachten, faemrouen, ende

Ephes. 5. b. 10.

2. Cor. 11. b. 13

Fol. 98 r.

1) Verspreken, *d. i.* hoonen, kwaadspreken van iemand.

2) Bescheyden, *d. i.* duidelijk te kennen geven.

3) Lees: spreken.

verspreeken, maer haer seluen met costelijcke woorden voor draghen, beroemen ende prijzen als een volck Gods, ende als de rechte Christen ghemeynte, soo sy toch met hare valsche leere, met haere schandighe afgoderije, met vele ceremonien, ende ghepronck der kercken, met haren roeckeloosen leuen, ende godloosen wandel dat tegendeel wel bewysen, gelijk een yghelijck die Godt vreest, wel merckt ende siet. Daerom soo begheeren wy nae onse cleyne gaue alle liefhebbers der waerheyt te bewysen, dat wy gheen wederdopers, noch sectemaeckers en zijn: maer dat wy een zijn met die rechte Christelijcke Apostolissche ende Catholissche kereke: Ende dat ¹⁾ wt hoghen nootwendigen ende wichtigen oorsaecken met allen recht ons afscheyden van allen valschen Gods dienst, ende vande gemeynschap der afgoden dienaers. Ende wi zijn dat wel gewis ende verseeckert door de ^a versegeling des heyligen geests in onse consciencien, dat wy recht hebben. Ende sulckx sal ooc een yegelijck geschickt, verstandich, Godvresende leser, wt dese onse slechte ²⁾ verantwoordinghe wel verstaen, so hy die anders ³⁾ te recht leest, ende ter herten neemt, daer toe geue die almachtige God zijn genade.

AMEN. //

Fol. 99^r. **T**En eersten, so vele dat gemeyne verspreeckwoort (wederdooper) daer mede wi versproocken worden aen gaet, soo hebben wy in onser Bekentenisse vander doope ende van dat auontmael ons Heeren Iesu Christi onse verantwoordinge daer van ghedaen, ende crachtelijk metter schrift bewesen, dat de kinderdoop, noch van den Heere Iesu Christo ingeset, noch vanden Apostolen geleert noch gebruyct en is, maer dat de rechte Christelijcke doop den boetueerdigen ende geloouigen toecoemt, Daerom en ist niet van noode sulcx hier te verhalen, Dan so nv yemant onse verantwoordinghe begeert te weten, die mach de voorgheroerde bekentenisse lesen, daer sal hi bescheyts genoch vanden saken vinden, waer om dat wi de Afgodissche kinderdoop, die ons in dat ^b rijke Anti-christi inden ^c tempel der Afgoden, van de ^d Priesters Bels, inden ^e tijt onser onwetenschap, ^e doen wy noch goet noch quaet en verston den, met verschrickelijcke besweeringhe des duyuels, met veel afgodissche ceremonien, toegedient is, verloochent ende verworpen hebben, als die niet van God en is, ende nv in dat rijke Christi, inden tempel des leuendighen Gods, van den sentboden des Heeren inder tijt dat wi van God wt genaden, door zijn woort, dat ons

2. Tessal. 2. a. 3.
1. Ioan. 2. b. 18.
c 2. Cor. 6 c. 16
d Bel. b. 9.
e Deut. 1. f. 39.

1) Het onderwerp „wy” wordt niet herhaald.

2) Slecht, *d. i.* eenvoudig.

3) „So hy die anders” wil zeggen: indien hij die ten minste.

gepredict is, ende wy ghehoort hebben, bekeert, boetueerdich, ende ^a geloouich geworden zijn, ons inden naem des almachtigen Gods des Vaders, ende des Soons, ende des heyligen geests hebben laten doopen, ^b na dat exempel ende ^c gebot ons Heeren ende salichmakers Iesu Christi, naeder leere ende gebruyck der Apostolen. // Ende daer mede en hebben wy geen wederdooperye aengericht, maer wy bewysen ende gebruycken daer mede die rechte eenige Christelijke doope, die voor Godt gelt, die in den geest ende waerheyt geschiet, die nade scrift ghebruyct ende ^d op de belijdinge des geloofs ontfangen wort, welcker lof niet vanden menschen, maer van God is.

Math. 18 ¹). c. 19.
Math. 3. b. 15
cMath. 28. c. 19
Marc. 16. b. 15.
Fol. 99 ^v.

Acto. 2. e. 41.
8. d. 36. 10. e. 47
16. d. 31. 18. a. 8
22. b. 16.

Somen nv hieromme ons wederdoopers hiet ende lastert, dat geschiet ymmers met onrecht ende ghewelt, Doch so heeftet vanden beghinne der werelt allen vroomen menschen gegaen, datse met luegen ende met laster woorden beschuldicht ende versproocken zijn geworden: Daeromme hebben sy ooc den Heere ghebeden, ^e dat hi haer siele wilde verlossen vanden logenachtigen monde, ende vanden valschen tongen, ^f dat hyse wilde bewaren voor de boose menschen, ende behoeden voor de verkeerde lieden: Die boose gedachten in hare herten hebben, die dagelijcx strijt aenrichten, ende hare tongen scherpen gelijc een slange, aderen vergift is onder haren lippen, welcke tonge begheert schade te doen, ende snijdet met logen als met een scheermes. Die lieuer spreekken dat quaet dan dat goet, ende lieuer vals dan recht, die geerne spreekken al wat tot verderuen dient met valschen tongen. Nochtans so hebben sy haer daer van ghetrootet, dat een quade mont gheen gheluck op aerden en sal hebben, ende ^g dat de Heere des elenden saken, ende des Armen recht sal wtuoeren. Des troosten ende verblyden wy ons ooc met een vast betrouwen, ende met een leuendige hoope, op de genade Gods ende des Heeren Iesu Christi, ende willen met // verduldicheit ^h den tijt verwachten, die ons sal vertroosten, namelijk, ⁱ als die rechtueerdige met grooter vrijmoedicheyt sal staen, teghens die, die hem verdruckt, ende zijnen arbeyt verworpen hebben, ende dan van ancx des Geests sullen suchen, ende spreken. Dat is den welken wy hier voortijts voor een spot hielden ende voor een smaetreden, wi sotten hielden zijn leuen voor onsinnich, ende zijn eynde voor een schande, hoe is hy nv gereeckent onder de kinderen Gods, ende zijn erfdeel is onder de heylighen? Daerom hebben wy den rechten wech ghemist, ende dat licht der gherechticheyt en is ons niet verschenen, ende die sonne der verstandnisse en is ons niet opgegaen, wy hebben ydele, onrechte, ende schadelijke onwegen gewandelt, maer

Psal. 120. a. 2.
Psal. 140. a. 1.

Psal. 140. b 14

Fol. 100 ^r.
Eccles. 1. d. 29.
Sapient. 5. a. 1.

den wech des Heeren en hebben wy niet gheweten? Wat baten ons nv onse houeerdicheyte, onse rijedom, ende onse pronckerije? Alle dese zijn doorgedaen als een scheme ¹⁾, etc.

Wanneer dit sal geschien, ende dese schrift veruult worden, ende dat rechtueerdich oordeel Gods ouer de werelt sal comen, so sal die werelt wel vernemen, hoe dat wy geen wederdoopers en zijn, ende

Math. 28. c. 19. ^a dat wy niet meer dan eenmael op de belijdinge ons eygen geloofs
 Marc. 16. b. 15. recht gedoopt zijn, na die insettinghe onses Heeren Iesu Christi, ende
 Actor. 2. e. 41. na dat voorbeelt der leere, die wy vanden Apostolen ontfangen hebben.
 8. d. 36. 10. e. 47
 16. d. 31. 18. a. 8
 22. b. 16. **T**En anderden, so hebben wy in onsen tractaet van de gemeente

Gods geschreuen: waer by men haer sal kennen, ende van alle Seekten onderscheyden, welcke ordinancien sy moet onderhouden, //

Fol. 100^v. ende haer also bewijzen, dat sy de gemeynte des Heeren is: Maer nv mercke een yegelijc wel daer op, by wat volck sulcx al beuonden wort, namelijk: Een rechte bekentenisse vanden eenigen ende

Math. 3. b. 16 eewigen God den ^b Vader, Soon, ende heyliche Geest. Rechte
 28. c. 19. onderscheydelijcke leere des ghesets ²⁾, ende des Euangeliums, die

Ioan. 3. a. 3. daer vrucht werct. ^c Rechte nieuwe geboorte. ^d Rechte Dienaers
 d 1. Tim. 3. *. des heylichen woorts. Recht schriftmetich ghebruyck der Sacramen-
 Ioan. 13. a. 4. ten Iesu Christi. ^e Rechte voetwasschinghe der Heyligen. ^f Rechte
 f Math. 18. b. Euangelissche afsonderinghe, Ende in summa, alle ordinancien ende
 17. tekenen der gemeynten Gods. Men lese de heyliche Schrift, ende

1. Cor. 5. *. aenmercke daer inne de teecken, in welcke ons de ghemeynte
 2. Cor. 10. c. 13 afgemaelt, ende voor oogen gestelt wort, ende ^g mete ons na desen
 recht snoer, ende proeue ons met desen proefsteen, so salmen wel sien ende beuinden, oft wy dan, oft onse wederpartijen de waerheyt alder naeste zijn. Ia oft wy dan, oft sy voor de Christelijcke ghemeynte ghehouden sullen worden, Soo dat Rijcke Gods stonde in hoochschijnende woorden, in valsche, ydele beroeminghe, ende

1. Cor. 4. c. 20 niet inder ^h cracht ende waerheyt, in gherechticheyt, vrede, ende vruetheyde inden heylighen Gheest, So hadden die valsche Propheten,

1. Reg. 16. b. 7 ende valsche Christenen alle tijt dat spel ghewonnen. ⁱ Maer nv siet de Heere dat herte ende dat ghelooue aen, ende en acht niet dat wtwendich gebeer ³⁾, noch dat ghemaecte wesen. Daeromme bekent

Matt. 7. b. 21. hy die voor zijn Iongheren, ^j die daer doen den wille zijns hemel-schen Vaders, ende die selfde heeft hy van der werelt wtuercoren,

Fol. 101^r. ende afgescheyden, als hy seluer // seyt: ^k Waert ghy van der
 Ioan. 15. b. 19 werelt, so soude de werelt liefhebben dat haer is, maer om dat ghy niet vander werelt en zijt, ende ick v vander werelt vercoren hebbe, daer omme haet v de werelt. Ende in zijn ghebedt spreeckt

1) Scheme, d. i. schaduw.

2) Gheset, d. i. wet.

3) Gebeer, d. i. gedrag.

hy tot zijnen Vader, van zijnen Iongheren alsoo: ^a Ick hebbe haer Ioan. 17. b. 14
 v woort ghegheuen, ende de werelt haet haer, want sy en zijn
 niet van der werelt, ghelijck ick oock van der werelt niet en ben.
 Daerom seyt Paulus: ^b Dat Christus hem seluen voor ons gegeuen Galat. 1. a. 4.
 heeft, op dat hy ons verlossen soude van dese tegenwoordige erge
 werelt, nae den wille zijns Vaders.

Dese ende diergelijcke woorden, die oueruloedich inder Schrift
 zijn, betuyghen ons claerlijck, dat de rechte Christenen, ende Ion-
 gheren des Heeren met der werelt niet een, maer daer van verlost,
 vercoren, ende afghescheyden zijn, ende ^c daeromme soo en moghen 2. Cor. 6. c. 14
 sy met haren ^d valschen Gods dienst, ende quade wercken gheen d1. cor. 10. b. 14
 ghemeyschap hebben, Want Godt heeft seluer zijn volck eenen Ephes. 5. b. 11.
 rechten Gods dienst gheboden, ende voorgeschreuen, ende den self-
 den wil hy oock also onderhouden hebben, gelijk als hy door
 Moysen ende de Propheten wel betuycht. Want alsoo spreekt
 Moyses totten kinderen Israels: ^e Ende nv hoort Israel, de seden Deut. 4. a. 1.
 ende rechten, die ick v leere, dat ghyse doen sult, op dat ghy
 leuen muecht, ende comen, ende dat landt innemen, dat v de
 Heere uwer Vaderen Godt gheeft, Ghy en sult daer niet toe doen
 noch afdoen, dat ick v gebiede, dat ghy houdet die gheboden des
 Heeren ws Gods, die ick v ghebiede. Ende // noch eens: ^f Alle Fol. 101^r.
 wat ick v ghebiede, dat sult ghy houden, dat ghy daer nae doet, Deut. 12. d. 32.
 ghy en sult daer niet toe doen, noch afnemen.

Item, dat eerste gebodt Gods luydet also: ^g Ick ben de Heere Exod. 20. a. 2
 v Godt, die v wt Egypten geleyt hebbe, Ghy en sult geen ander
 Goden beneuen my hebben, etcet. Item, ^h den Heere uwen Godt Deut. 6. c. 13.
 sult ghy anbeden, ende hem alleen dienen. Item, ⁱ God heeft zijn Math. 4. b. 10.
 volc Israel beuolen, dat een yegelijc soude wech werpen de grou-
 welen die voor haer zijn, ende haer niet verontreynigen aen die
 vreemde afgoden, la niet onreyns aenroeren, ^j maer haer afschey- Genes. 19. d.
 den, ende wt dat middel der godloosen gaen. Item, Godt heeft tot 15.
 Israel geseyt: ^k Ghy en sult in v Ouders zeden niet wandelen, Num. 16. d. 26
 hare rechten en sult ghy niet houden, ende v met haer Afgoden Esaie. 52. b. 11.
 niet verontreynigen, Ick ben de Heere v Godt, in mijn zeden sult 2. Cor. 6. c. 17.
 ghy wandelen, mijne rechten houden, etc. k Ezech. 20. c.
 18

Wt dese woorden ist openbaer, dat alle wat Godt niet gheboden,
 ende met een wtgedruet woort der Schrift niet ingeset en heeft,
 dat en wil hy oock niet ghedaen hebben, daer mede en wil hy
 oock niet ghedient zijn, hy en wil zijn woort niet te rugge gheset,
 noch den menschen tot een welbehaghen gheueynst hebben, ghe-
 lijck als men aen den handel Sauls wel claerlijck meret: Want
 die was onghehoorsaem den woorden Godts, ende vreesde zijn volck, 1. Regum. 15.
 l ende verschoonde den Coninck ende de schoonste Beesten in a. 8.

Amalek, die hy met de scerpste des sweerts soude verbannen hebben, ende woude daer van God offeren, Maer de Heere en had // *Fol. 102^r.* gheen welbehaghen daer aen: Want also sprac Samuel tot den 1. Regum. 15. Coninc Saul: ^a Meynt ghy, dat de Heere lust heeft aen Offer ende e. 22. Brandtoffer, als aen de ghehoorsaemheyte der stemmen des Heeren? Siet, ghehoorsaemheyte is beter dan offer, ende toe luysteren beter, dan dat vette vanden Bocken. Want onghoorsaemheyte is een sonde als tooerije, ende wederspannicheyte is een laster der Afgoderije.

Deut. 4. a. 2. Daerom is dat een rechte Godsdienst, ^b datmen Godt na zijn 12. d. 32. woort dient, eert, ende aenbidt, ^c vreest ende lief heeft, van son- c Deut. 6. a. 2. den af laet, niet meer onrecht en doet, ^d Gods woort voor oogen Syrach. 4. a. 1. heeft, ^e weduwen ende wesen vertroost, ende hem seluen onbeulect 33. a. 10. van de werelt bewaert. ^f Daer tegen is alle offer ende werck, wt eIacob. 1. c. 27. eyghen goetduncken gedaen, een valsche Godts dienst ende Afgoderije, ende daer by bekent, dat Godt sulcks niet beuolen en heeft, Math. 15. a. 4. maer dattet van menschen wt aendacht ende goeder meyninghe, ofte wt ander oorsaken, in de stede des Godlijcken diensts ende gebodts ingheset is, ende ghehouden wort, ghelijck de Phariseen deden, tot welcken Christus sprack: ^g Waerom ouertreet ghy Gods gebodt, om uwer insettinghen wille? Godt heeft gheboden: Ghy sult vader ende moeder eeren, ende wie vader ende moeder vloect, die sal den doot steruen. Maer ghy leert: Wie tot Vader ofte Moeder spreekt: Wanneer ick dat offere, soo ist ^v nutter, die doet wel, daer door gheschietet, dat niemant zijnen Vader ofte Moeder meer en eert, ende hebt alsoo Godts ghebodt te niet ghe- *Fol. 102^r.* daen, om uwer insettinghen wil//le, Ende dat deden de Phariseen alsoo, recht oft sy Godt eenen dienst daer mede hadden willen doen, soot nochtans niet dan geueynstheyt en was. Daerom sprac oock Matt. 15. a. 7. Christus tot haer: ^h Ghy geueynsde, wel te recht heeft Esaias Esaie. 29. b. 13 van ^v ghepropheteert, ende ghesproken: ⁱ Dit volck ghenaeckt my met haren monde, ende cert my met hare lippen, maer haer herte is verre van my, te vergheefs dienen sy my, naedenmael sy leeren sulcke leeringhen, die niet anders dan menschen gheboden en zijn.

Alsoo ist met alle ceremonien, gheboden, ende leeringhen der nieuwer Phariseen, Ia met alle, wat van menschen wt eyghen goetduncken, ende voornemen nae der Phariseen aert, tot achterdeel des Godlijcken diensts ende gebodts ingheset is, of het wel met eenen geueynsden schijn (recht oftmen God daer door woude dienen) opghepronct wort, soo ist doch onrecht ende geueynstheyt voor God geacht, ende hy en wil daer mede niet gedient zijn. Daerom so moeten oock alle Christenen sulcx mijden ende schouwen. De oorsaken zijn dese, als hier volcht.

¶ De eerste is, om dat de gheboden der menschen om des wille

ingheset zijn, ende onderhouden worden, als oft men daer door Godt behaecht, die sonden af wascht, ende die gherechticheyt veruult, dwelck is een vercleyninghe der ghenaden ons Heeren Iesu Christi. Want dat is een onghetwijfelt woort, ende een onwankelbare gront der waerheyt, dat wy niet door eenighe Gheboden ofte Ceremonien der Menschen, ^a maer door de genade Iesu Christi, ^a Actor. 4. a. 10. 15. b. 11. Ephes. 1. b. 7. 2. a. 4. Fol. 103^r. ende // door dat ghelooue in zijnen naem salich worden, Ende nu ist openbaer, ende allen Godvreesenden wel bekend, dat de werelt door menschen ghebooden, insettinghen ende leere, die gerechticheyt ende salicheyt soect gelijk die Galateren door de besnijdinghe ende door de Wet de gherechticheyt ghesocht hebben. Daerom oock Paulus de Galateren so hardt gestraffet, ende tot haer gheschreuen heeft, dat sy onuerstandich ende betoouert waren, ende der waerheyt niet en gheloofden, ^b dat sy Christum verloren hadden, ende vander ghenaden gheuallen waren, naedenmael sy wouden door de Wet rechtueerdich worden. Hoe veel te meer heeft dan de werelt Christum verloren, ende is van de ghenade geuallen? Nademael sy door menschen gheboden ende leeringhe de gherechticheyt socckt. Ende heeft Paulus de besnijdinghe ende de figuerlijke Wet verworpen, niet aenghesien, datse beyde van Godt beuolen ende ghegeuen zijn, om des wille, dat sy in Christo voleynt waren, ende die Galateren euenwel daer door gerechtueerdicht wouden worden, hoe veel te meer zijn dan te verwerpen de geboden, ceremonien ^c Matt. 15. a. 3. 23. a. 3. ende leeringhe der menschen, door welcke de werelt salich meynt te worden?

¶ De tweede oorsake is, om dat de ceremonien ende insettingen der menschen niet en dienen noch en vorderen, tot profijt ofte stichtinghe des naesten. Naedemael doch alle wercken der Christenen daer henen gerichtet moeten worden, maer sy zijn aenstotich, bysonder den swacken. Daerom so yemant metter werelt, menschen gheboden ende ceremonien onder-//hout, die bedroeft ende ^c erghert Fol. 103^v. daer mede de Ghemeynte Godts, voert eenen ^d quaden schijn, ende gheeft anderen een quaet exempel, dwelck een sware sonde is. Want daer staet gheschreuen, ^e dat de boose exempelen verleyden ende verderuen eenen dat goet, ende de quade begeerte verkeert onschuldighe herten. Wie nu met zijnen quaden exempel een ander verleydt, ende hem dat goet verderft, die sondicht swaerlijck teghen den Heere ende den naesten, ghelijck Christus seluer wel betuycht, met dese woorden: ^f Wee den ghenen, door welcken de erghernisse Math. 18. a. 6. coemt, het waer hem beter, dat eenen muelensteen aen zijnen hals hinge, ende hy verdroncken worde in der zee, daert alderdiepste Marc. 9. e. 41. is, dan hy een vanden minsten ergherde, die aen my gheloouen. Luce. 17. a. 1.

Dit souden sy met recht aenmercken, ende ter herten nemen,

die so weynich achten de ergernisse der ghemeynten Gods, ende en bedencken niet, hoe swaerlijck dat sy sondighen, ende hoe harde
 Rom. 14. c. 15 Godt sulcx wil straffen. ^a Daeromme en heeft de Apostel Paulus
 1. Cor. 8. b. 11. lieuer nemmermeer vleesch willen eten, op dat hy zijnen broeder niet ergheren en soude: De oorsake seyt hy seluer, ende is dese, dat soo wie teghen zijnen Broeder sondicht, ende zijn crancke conscientie quetst, die sondicht tegen Christum. So dan Paulus lieuer zijn Christelijcke vrijheyte om alderley spijsse te eten heeft willen ouergeuen, dan eenighen Broeder daer mede te ergeren: Waer
 Ioan. 8. c. 33. willen die dan bliuen, ^b die haer seluen een vrijheyte maken, die
Fol. 104^r. haer God niet ghegeuen en heeft, ende met de selue // valsche vryheyte, die gemeynte des Heeren ergeren?

(De derde oorsake is, om dat door de onderhoudinge der menschen geboden ende ceremonien, die valsche Gods dienst beuesticht, de werelt, daer inne gestrect ¹⁾ wort ende daer wt een oorsake des beroemens, tegen de Christenen neemt, Want dat is de aert van alle afgodissche, dat sy haer afgoderije van een yegelij gepresen ende geeert willen hebben, ende dwingen de lieden daer toe,
 Daniel. 3. c. 14. ^c gelijk Nebucad Nezer die drie iongelingen Sydrach, Mysach, ende Abdenago daer woude toe dwingen datse zijn beelt soudē eeren,
 1. Maccab. 1. c. 53. ende zijnen God aenbidden. Desgelijcks dede Antiochus, ^d ende dwanc de Ioden tot zijn afgoderije, ende veel consenteerden hem,
 2. b. 15. maer die volstandich int geloof bleuen, ende van de wet Gods niet
 2. Maccab. 6. a. 1 en wouden afwijken, ^e die worden gruwelij gepijnicht ende omghebrocht, gelijc die boecken der Machabeen wel betuyghen, Ende
 1. Maccab. 1. f. 60 dat is ^f des diuels werkinge ende drijuinge inden kinderen des
 2. Maccab. 7. *. ongeloofts, om zijn rijck also te beuestigen, ende te behouden, Want
 Ephes. 2. a. 2. met zijne grousame tyrannie verschrikt hy veele, dat sy de waerheyte niet en gheloouen noch gehoorsaem en zijn, ende maeckt veele daer van afuallich, Ende wanneer dan die ongeloouige ende Afgodissche sien, dat andere die haer des Euangeliums ende des ghe-loofts beroemen, ende haer wesen, als Afgoderye, gestraft ²⁾, ende een tijt lanck gheschouwēt hebben, nv wederomme haer toeuallen ³⁾, tgeschiet dan wt vrye wille ofte wt dwanck, soo worden sy daer door in haren valschen Gods dienst gesterct, ende laten haer
Fol. 104^v. duncken dat sy recht hebben, // ende beroemen haer dat tot achterdeel des rechten Gods diensts, ende tot versmaetheyte van alle vroomē Christenen.

Maer wanneer si sien, dat de Christenen haer van haer afschey-

¹⁾ Lees: gesterct.

²⁾ Gestraft, *d. i.* afgekeurd.

³⁾ De schrijver handelt over vroegere geestverwanten, die tot de Roomsche Katholieke kerk zijn teruggekeerd.

den, so ist haer selsaem ¹⁾, ghelijck Petrus seyt, dat sy met haer ^{1. Petr. 4. a. 4.} niet en loopen in dat voorleden bijstere ende ongodlijke wesen, ende lasteren, ia sy verspreken, gelijc als int boec der wijsheyt gheschreuen staet: ^a Laet ons op den Rechtueerdigen loeren, want ^{Sapient. 2. c.} hi maect ons vele onlust, ende set hem tegen onsen bedrijf ende ^{10.} berispt ons dat wy teghen die wet sondighen, ende roept onse wesen wt voor sonden. Hy gheeft voor, dat hy God kendt, ende beroemt hem Godes kindt, straft al wat wy int herte hebben. Hy en is ons niet lijdelyc ²⁾ oock aen te sien, Want zijn leuen is niet als onse leuen, ende zijn wesen is gantsch een ander wesen, hy hout ons voor onnut, ende schouwewet onse leuen als van een onreyn dinck, ende geeft voor, hoe dattet die rechtueerdighe, ten laetsten goet sullen hebben, ende beroemt, dat Godt zijn Vader is, etcet.

Op dat die werelt nv niet en meyne, dat die Christenen eens gesindt met haer zijn, maer weten moghen, dat sy dat teghendeel ende wederspel houden. Daer omme soo en moghen sy oock met haren Godlosen wesen, ^b met hare onuruchtbare wercken der ^{Ephes. 5. b. 11.} duysternisse gheen gemeynschap hebben, maer sy moeten die veele meer bestraffen, daer mede dat sy haer daer van afscheyden, ende ^c alsoo ghetuychenisse daer van gheuen dat sy quaet zijn. ^{Ioan. 7. a. 7.}

¶ De vierde oorsaecke is, om dat door // menschen geboden ^{Rol. 105 r.} ende Ceremonien, de waerheyt des Euangeliums verdonckert, ende de vryheit Iesu Christi geswact wort in deser manieren, datmen Gods woort laet varen, ^d met onnutte ende onnoodighe dingen de ^{Colloss. 2. c. 16.} conscientien beswaert, die door Christum Iesum, door tgelouue beurijt zijn, also dat sy aen menschen geboden, aen de Elementen der werelt niet verbonden en zijn, maer aen Christum alleen, ^e om ^{Luce. 1. f. 69.} hem te dienen in gehoorsaemheyt, heylicheyt ende gerechticheyt. Want Iesus Christus is een Heere ouer de conscientien, daerom so moeten sy vry zijn van alle vreemden dienst, die niet eenen dienst Christi en is.

Ooc so moetmen daer op achtinge hebben, datmen met de wercken niet en breke tgene datmen met worden ³⁾ gebout heeft. Want daerom seyt Iesus Syrach: ^f Als een bout ende dat selue ^{Syrach. 35. a. 6.} wederom breect, wat baet hem dan zijnen arbeyt?

Daer ouer ^g heeft Paulus ooc Petrum gestraft, dat hy hem vande ^{Galat. 2. b. 11.} gelououige Heydenen afscheyde, wt vreesse der broederen, die van Ierusalem gecomen waren, ende brac daer mede het gene, dat hy te voren gebout hadde, daer in dat hy de waerheyt des Euangeliums bekende, ende de Christelijke vryheyt betuychde, dat hy

1) Selsaem, *d. i.* vreemd.

2) Lijdelyc, *d. i.* verdraaglijk.

3) Lees: woorden.

hem met de Heydenen gemeynsaem maecte, ende nam de spijse met haer, dwelck na de Wet niet vry en was, ende daer nae handelde hy selue daer tegen, ende scheyde hem van de Heydenen af den Ioden tot een welbehagen. Also brac hy de vryheyt des Euangeliums door de afscheydinge der Heydenen, die hy te voren door zijn gemeynschap metten seluen ghebout hadde, ende rechte daer door de Wet weder op, dat hy te voren hadde afge-

Fol. 105^v. bro-//ken, daer ouer hy straffelijc ¹⁾ was, als die die in dier saken niet by eenderley redenen ende wyse en bleef, ende niet en wandelde na der waerheyt des Euangeliums, ende de andere met zijn gheueynstheyt verleyde. Hoe veel te meer zijn die dan straffelijck die metten monde Gods woort bekennen, menschen gheboden ende Ceremonien ende leere verworpen, ende voor onrecht houden, ende daer en bouen Gods woort laten varen, de Sacramenten des Heeren verachten, ende menschen insettingen, om der werelt te behagen,

Galat. 5. b. 11 ende de erghernisse des Cruys Christi wech te nemen, onderhouden ende ghebruucken, ende ergeren veel daer mede, ende verleyden sommige door haer geueynstheyt, waer mede willen sy doch haer ontschuldigen? Petrus heeft doch na de Wet hem van den Heydenen afgescheyden, ende alsoo Iootscher wijze ghehandelt, ende heeftet de Broeders die van Iacobo quamen, tot een welbehagen gedaen. Noch so is hy daer ouer van Paulo bestraft, daerom dat hy niet en handelde na der Euangelischer waerheyt, ende Christelijcker vryheyt, met aenstoot der geloouiger Heydenen. Maer dese
Esaie. 29. b. 13. en handelen niet na der Wet, noch na dat Euangelium: ^a Want
Matt. 15. b. 9. si onderhouden menschen gheboden ende Ceremonien, die beyde
Galat. 1. b. 10 dat Euangelium ende de Wet, straffen, verworpen ²⁾ ende verbieden, iae veruleocken, ende die eenen grouwel voor God zijn. Ende dat selue doen sy om de menschen te behagen, soo sy doch de menschen niet en moghen behaghen, soo verre sy knechten Christi Iesu begheerden te zijn, daerom soo zijn sy immers straffelijck voor Godt ende zijn Ghemeynte. //

Fol. 106^r. ¶ De vijfste oorsake is, om dat de Christenen inde gemeynschap
Math. 26. c. 25. Iesu Christi, ende alder heyligen zijn, ende daer op dat broot des
Marc. 14. c. 22. Auontmaels breken, ende den kelc drincken tot een getuygenisse
Luce. 22. b. 19. dat sy een lichaem ende broot zijn met maleanderen in Christo
1. Cor. 10. c. 16 Iesu. Daerom so moeten si ooc alle valsche Gods dienst ende de
11. c. 23. gemeynschap der Afgoderije ende der Afgoden dienaers, ende de plaetsen daermen de Afgoden dient, schouwen, ende daer niet ver-

1) Straffelijc, *d. i.* berispelijck.

2) Verworpen, *d. i.* verwerpen. — Het onderwerp van den zin is: dat Euangelium ende de Wet.

schijnen, gelijc de woorden Pauli claelijc mede brengen, die also 1..or. 10. b. 14 luyden: Mijn liefste vliet voor den dienst der Afgoden, als metten wijsen spreke ick, ordeelt ghy wat ick segge: De kelc der dancsegginge, met welken wy dancseggen, en is die niet de gemeynschap des bloets Christi? Dat broot dat wy breken, en is dat niet de gemeynschap des lichaems Christi? Want wy vele zijn een lijf, ende een broot, dewijle wy een broot zijn deelachtich. Siet Israel aen na den vleessche, welcke de offerhanden eten, zijn die niet inde ghemeynschap des Altaers? Wat sal ick dan nv seggen? Sal ick seggen dat de Afgodt yet wat sy? Oft dat Afgoden offer yet wat si? Neen, maer dat segge ick, dat de Heydenen wat sy offeren, dat offeren sy den Duyuelen, ende niet Godt. Nv en wil ick niet, dat ghy inder Duyuelen gemeynschap zijn sult. Want ghi en moecht niet gelijc drincken des Heeren kelck ende der Duyuelen kelck, also en moecht ghy niet ghelijc deelachtich zijn des Heeren Tafel ende der Duyuelen Tafel. Oft willen wy den Heere tergen? Syn wy stercker dan hy is. Ic hebbe alles ¹⁾ macht, maer ten is niet al profijtelyck, etc.

In dese woorden mercken wy, hoe dat de Christenen vanden dienst der Afgoden // moeten vlien, daerom dat sy inde gemeyn- *Fol. 106 v.* schap Iesu Christi zijn, ende een lichaam met alle geloouigen ende heyligen, dwelc sy met dat Auontmael betuygen ende beuestigen, gelijc als de Priesters ende kinderen Aarons, die in dat vleesschelijcke Israel den Altaer dienden, ende daer van leefden, die waren in de ghemeynschap des Altaers, dat is, sy waren deelachtich alle dat God den Altaer toe gedeylt ende gegeuen hadde, Aaron ende zijn kinderen. Also ist oock met haer, die metten Afgoden dienaers van haer broot eten ende van haren kelc drincken, die zijn een lichaam met haer, ende zijn also inde gemeynschap der Afgoden dienaers, ende iae der Duyuelen selue. Want de ongelooouige, Afgodissche ende Godloosen zijn eens metten Vorsten deser werelt, den welken si dienen, ende metter ^a Babiloonisscher hoere, die si Apocal. 17. a. 1. aenhangen, ende also een lichaam met haer zijn, ende veel gheestelijcke hoererijje, dat is afgoderie, met haer bedrijuen. So nv yemant hem met sulcken vermengt, van haren Afgoden offer eet, te weten, haren valschen Gods dienst onderhout, ^b die is inde selue gemeyn- Apocal. 18. b. 4. schap, ende moet gelijcke straffe met haer verwachten. Ia hy sal ontfangen vanden plagen, die ouer Babilon sullen comen, ende sal metten Draec ^c inden vierighen poel, die van vier ende solpher Apocal. 21. b. 8. brant (dwelc is de tweede doot) geworpen worden, so verre hy hem niet en betert, ende geen oprechte boete en doet.

1) „Alles” staat in den tweeden naamval.

2. Cor. 6. c. 16. ¶ De seste oorsake is ^a om dat de Christenen eenen Tempel
 1. Cor. 3. b. 16. des leuendigen Gods zijn, als geschreuen staet: ^b En weet ghy
 6. c. 19. niet, dat ghy den Tempel Gods zijt, ende de geest Gods in v woont?

So yemant den Tempel Gods scheynt, dien sal God scheynden. //

Fol. 107 r. Want de Tempel Gods is heylich, welcken ghy zijt. Item ^c Christus
 Hebre. 3. a. 6. heeft zijn eygen huys als een soon bedient, welke wi zijn, so wy
 anders ¹⁾ dat betrouwen, ende den roem des hoeps tot aent eynde
 vast behouden.

Nademael dan de rechte Christenen eenen Tempel ende een huys
 Gods, Christi, ende des heyiligen geests zijn. Daerom so moeten
 si haer afscheyden vanden Tempel der Afgoden, daer men totten
 3. Regum. 12. gulden ^d Calueren Ieroboams loopt, daermen den ^e Baal dient,
 d. 28. daermen den ^f Draec ende den ^g Bel aenbidt, den Moasim ²⁾ eert,
 e 3. regum. 18. Ia daer so menigerley Afgoderije geschiet, dattet schande is om te
 d. 26. seggen, ende al te lanck om te verhalen. Daerom moet ooc een
 f Draeck. a. 1. Christen sulcke Afgoden huysen schouwen, hem daer van reynigen
 g Bel. a. 2. ende afscheyden, gelijk Paulus seyt: ^h En treet niet aen een
 2. Cor. 6. c. 14 vreemt ioc metten ongeloouigen. Want wat geselschap heeft de
 gerechticheit metter ongerechticheyt? Wat ghemeynschap heeft
 dat licht metter duysternisse? Hoe coemt Christus ouer een met
 Belial? Oft wat deel heeft de geloouige metten ongeloouigen? Wat
 gelijkenisse heeft den Tempel Gods metten Afgoden? Want ghy
 zijt den Tempel des leuendigen Gods, als God spreekt: Ick wil in
 haer wonen ende wandelen, ende wil haer God zijn, ende sy
 sullen mijn volc zijn. Daer om gaet wt dat midden van haer, ende
 scheydet v van haer af, spreekt de Heere, ende en roert niet
 onreyns aen, so wil ick v aennemen, ende uwe Vader zijn, ende
 ghy sult mijn sonen ende dochteren zijn, spreekt de Almachtighe
 1. Regum. 19. Heere.
 c. 18.

Rom. 14. a. 4. Wy hebben ooc een claer voorbeelt ende exempel, aen de
Fol. 107 v. ⁱ vrome Israelijten, die tot de // gulde Calueren Ieroboams niet
 en hebben willen gaen, maer hebben haer wooninghe verlaten,
 zijn wt dat Afgodische Israel gescheyden, ende hebben inde steden
 Iuda ende Ben Iamin ghewoont, op dat sy den Heere haren God te
 Ierusalem in zijnen Tempel, na zijn gebot door Mosen gegeuen,
 mochten eeren ende aenbeden.

Tobie. 1. a. 6. Also heeft oock de vrome Tobias gedaen, doen hy onder de
 geuangen Israelijten in Assyrien was, so en heeft hy den wech der
 waerheyt niet verlaten. Maer doen de andere alle totten gulden
 Calueren die Ieroboam de Coninck Israels ghemaect hadde, ginghen,

1) „So wy anders” wil zeggen: indien wij ten minste.

2) Zie Dan. XI:38 v.

so vloot hy alleen van haer gheselschap, ende ginck na Ierusalem inden Tempel des Heeren, ende daer aanbade hy den Godt Israels, ende bracht daer getrouwelyck zijn eerste vruchten ende thienden, ende oft schoon alle andere van der Heydenen spijsen aten, so bewaerde hy hem doch, dat hy hem niet met de selue spijsen niet en verontreynichde.

Desgelijcken so hebben de Propheten, Propheten kinderen, ende veel Godtureesende menschen Gods in Israel (wanneer sy alschoon onder den Godloosen ende Afgoden dienaers gewoont hebben, inden tijt dat Baal ende ander Afgoden der Heydenen in Israel geeert zijn geworden) haer knien, noch des herten, noch des lichaems voor geen en Afgod gebogen, maer sy hebben den God Israels, den Heere des Hemels ende der Aerden, geeert ende aengeboden, ^a ende hebben haer voor de Coningen ende Tyrannen verborgen, ia God heeftse wonderlijck door zijn genade bewaert, gelijk hy selue tot Heliam gesproken heeft, seggende: ^b Ick heb my seuen duysent manen ¹⁾ la-//ten ouerblijuen, die haer knien voor den Baal niet gebogen en hebben. Daniel. 3. c. 16. 6. b. 10. 3. Regum. 18. b. 13. 3. Regum. 19. c. 18. Rom. 11. a. 4. Fol. 108^r.

Item de dappere ende Godtureesende Mathathias, en heeft niet tegen de Wet Gods wt bedwanck des Conincks Antiochi gedaen, maer als veel wt den volcke Israels, van de Wet afuallich worden, ende de Afgoden offerden, sprack hy totten boden des Conincks met luyder stemmen: ^c Wanneer alschoon alle die aen des Conincks Hof den Coninck gehoorsaem zijn, vant gelooue, ende de insettinge haers vaders afstaen, so willen doch ick ende mijn sonen, ende mijn broeders inde wet ons vaders blijuen. Dat verbiet ons God dat wy zijn insettinge verlaten, ende de insettinge des Coninx aennemen. Wij en willen noch ter rechter noch ter slincker hant afwijcken. 1. Maccab. 2. c. 19

Item de ^d oude Eleazar, hoe onbewegelijck is hy by de Wet Gods ghebleuen? hoe trouwelyck heeft hy alle gheueynstheit ende quaden schijn geschout, openbaer bekent, ende gheseyt: Ic wil lieuer voor ^v steruen, Want het en betaemt mijn Ouderdom niet, dat ic met geueynstheyt om gaen soude, daer door veel der Ionghen meynen mochten: Eleazar, de tnegeniarijge ²⁾ man, waer nv eerst ten laetsten tot een vreemt gelooue ende gebruyc afgetreden, ende worden also om mijn geueynstheys wille, ende om een cleyn verganckelijc leuens wille bedroghen, daer ick dan mijn Ouderdom een schande opleyde. ^e Want oft ick nv de pijn ende straffe der menschen wel ontloopen mochte, so en mach ic doch dat geweld des almachtigen, noch leuendich noch doot ontloopen. Ende daerom wil ic manlijc steruen, ende doen dat hem mijn Ouderdom // betaemt, 2. Maccab. 6. c. 18 2. Maccab. 6. d. 26 Fol. 108^v.

1) Lees: mannen.
X.

2) Lees: tnegenticharijge.

daer mede ick den Iongen een exempel der dapperheit ende manlijcheyt achter late, so ic met toegeneychden gemoede, ende wille manlije ende eerlijc voor de dierbare ende heylige Wet sterue.

2. Mach. 7. *. In gelijcker manieren hebben de seuen broeders met de moeder alle grouwelijcke tyrannie des Coninx met groote verduldicheit ende volstandicheit des geloofs geleden, ende en hebben niet tegen de wet Gods willen handelen, maer sy zijn vrymoedich alle daer voor gestoruen, ende hebben haer getroost der toecomender verrijsenisse ende heerlijcheyt, die haer van God belooft ende bereyt was.

Siet hoe volstandich zijn dese altesamen by de Wet Gods gebleuen, ende en hebben in geenderley wijse willen noch mogen veynsen, daer mede ons een exempel na latende, dat wy haer voet-
Rom. 15. a. 4. stappen soudén nauolgen. ^a Want alle watter gescreuen is, dat is tot onser vermaninge gescreuen (seyt de Apostel) op dat wy door verduldicheit ende vertroostinghe der Schrift, hope tot Godt hebben soudén.

Hier toe so wort ons dese voorberoerde afscheydinge genoeg
Apocal. 13. b. 6. bediet, hoe nootwendich sy is door de twee grouwelijcke Dieren, daer inde Openbaringe Ioannis af geschreuen staet, van welcken dat eerste zijnen mont open doet, tot lasteringhe tegen God, te lasteren zijnen heyligen naem, ende zijn Hutte, ende die daer in woonen. Ende dat Dier is gegeuen te strijden metten Heylighen, ende die te ouerwinnen, ende hem is macht gegeuen ouer alle geslachten, spraken ende tongen, ende alle die op Aerden woonen, bidden dat Dier aen, wiens namen niet geschreuen en zijn in dat
Fol. 109^r. leuendighe // Boeck des Lams, dat gedoot is vant beginsel der werelt.

Ende dat ander Dier is opgeclommen vander Aerden, ende heeft twee hoornen gelijk dat Lam, ende spreekt als de Draeck, ende het doet alle macht des eersten Diers in zijn teghenwoordicheyt, ende maect dat de Aerde, ende die daer op woonen, aanbidden dat eerste Dier, ende welcke dat Beelt des Diers niet en aanbidden, gedoot sullen worden, ende maectese al gelijk, de cleynen ende grooten, de rijcken ende de armen, de vrijen ende de knechten, dattet haer een merckteecken geeft aen haer hant, oft aen haer voorhoofd, dat niemant coopen noch vercoopen en mach, ten sy dat hy hebbe dat merckteecken oft den naem des Diers. Hier is de wijsheyt, etc.

Wie nv wijs ende verstandich ende Godvreesende is, die bedencke, ende neme ter herten, wat sulcks bediet, ende vreesse daer voor: Hoort ende neemt ter herten wat de Enghel met grooter stemmen
Apocal. 14. c. 9. gesproken heeft, te weten, ^b so yemant dat Dier aanbidt, ende zijn Beelt, ende neemt zijn merckteecken aen zijn voorhoofd oft aen zijn hant, die sal vande wijn des toorns Godts drincken, diè ghemencht

is met louter dranck, inden kelck zijns toorns, ende sal ghequelt worden met vier ende solfer, voor den heyligen Engelen ende voor dat Lam. Ende de roock haerder pijn sal op climmen van eewicheyt tot eewicheyt, ende sy en hebben gheen ruste dach noch nacht, die dat Dier hebben aenghebeden, ende zijn Beelt, ende ist dat yemant dat merkteecken zijns naems heeft aenghenomen. Hier is lijdtzaamheyt der Heylighen: Hier zijn die daer houden de ghe-//boden *Fol. 109^v*. Godts, ende dat ghelooue aen Iesum, etc. Merckt doch.

Item hier is oock wel aen te merken, dat de heylige Geest inder schrift betuyget, hoe dat de ^a woeste grouwel is geset inde *Daniel.9.e.27.* stede der Heyligen, ende dan ist tijt daer van te vlien, hoe dat *Math.24.b.15* de ^b Antechrist hem soude verheffen, ende nv hem al verheuen *2.Tessal.2.a.4.* heeft ouer veel hondert Iaren, bouen al wat God, oft Godsdienst heet, ende gheeft hem wt voor Godt, ende heeft zijn wercken door de cracht des Duyuels, inden geenen die verloren worden, Ia ^c hoe *Apocal.17.a.4.* dat de groote Hoere van Babel sit op een rozijnuerweden gedierte, dat is vol namen der lasteringe, ende heeft seuen hoofden ende thien hoornen. Ende dat wijf is becleet met schaerlaken ende rozijnverwe, ende vergult met gout, edel ghesteente ende peerlen, ende heeft een gulden drinckvat in haer hant, vol grouwels ende onreynicheyts haerder hoererije, aen haer voorhoofd geschreuen den naem, de verholentheyte der grooter Babylon, de moeder der hoererijen, ende alder grouwelen op Aerden. Ende sy heeft alle Heydenen droncken gemaect, metten wijn haerder hoererije, ende si selue is droncken van dat bloet der Heylighen, ende ghetuyghen Iesu, ende sy spreekt in haer herte: ^d Ick sitte ende ben een Coninginne, *Apocal.18.b.7.* ende en sal gheen Weduwe zijn, ende en sal gheen rouwe draghen, noch leet sien. Daeromme sullen hare plaghen op eenen dach comen, de doot, leet ende hongher, ende met vier salse verbrant worden. Want sterck is Godt de Heere diese rechten sal, etc.

Daerom so worden ooc alle Christenen vermaent door een stemme vanden Hemel // die also spreekt: ^e Gaet wt van Babel mijn *Fol. 110^r*. volc, op dat ghi niet deelachtich en wort haerder sonden, ende *Apocal.18.b.4.* niet en ontfangt van hare plaghen. Want haer sonden reycken tot inden Hemel, ende Godt denet aen hare boosheyt.

Wt dit alle volcht nv besluytelijck ende onwedersprekelijck, dat de rechte Christenen Godt den Heere moeten dienen, nae zijn woort alleen, ende ^f datse haer der werelt niet en mogen ghe- *Rom. 12. a. 2.* lijck stellen, noch haren valschen Godtsdienst onderhouden, noch eenen ^g quaden schijn voeren (gelijck Paulus seyt, schouwet alle *1. Tessel. 5. c.* quade schijn) recht oft sy metter werelt eens waren om hare vrient- ²² schap (^h die doch een viantschap Godts is) te hebben om ⁱ dat *Iacob. 4. a. 4.* cruys Christi (in welcke alle geloouigen haer beroemen) niet te *iGalat.6.b.16.*

dragen, ende dat tijtelijck leuen te behouden, het welcke doch onmogelijck is te doen, sonder schade ende verlies des ewigen leuens, gelijc Christus selue seyt: ^a Wie zijn leuen wil behouden, die salt verliesen, maer wie zijn leuen verliest om mijnent wille, die salt vinden.

Hier en ghelt niet, dat sommige voorgheuen datmen wel wtwendige gemeynschap, metten valschen Gods dienst mach hebben, soo men metter herten daer aen niet en ghelooft, noch daer in en consenteert. Daer op antwoorden wy: Dat sulcke voorgheuen niet anders en is dan een erchlisticheyt, daer Iesus Syrach van seyt, ^b dat erchlisticheyt gheen wijsheyt en is, ende der Godtloosen nucken gheen cloeckheyt en zijn, maer tis een boosheit ende Afgoderije, ende ydel sotheyt, ende onwijsheyt. Daerom en laet hem

Fol. 110 v. niemant met sulcke woorden bedriegen. Want metter // ^c herten
 Rom. 10. b. 10 gheloofmen totter gherechticheyt, ende metten monde gheschiet
 1. Cor. 3. b. 16. de belijdinghe totter salicheyt. ^d De lichamen der Christenen, zijn
 2. Cor. 6. c. 16. de Tempelen des leuendighen Godts, ende zijns heylighen Gheests, ende haer Leden zijn de Leden Christi. Ghelijck als nv Paulus de
 1. Cor. 6. c. 15. Apostel seyt, ^e datmen niet de Leden Christi en mach nemen, ende maken daer Leden der Hoeren af, nae den vleessche: Alsoo en machmen oock niet de Leden Christi na den Gheest tot Leden der Babylonisscher Hoeren, ende den Tempel Godts tot eenen
 2. Cor. 6. c. 17. Tempel der Afgoden maken. Daerom al wat de Schrift leert ^f van
 Ephes. 11. b. 11 de afscheydinge, te weten, datmen hem van alle valsche Godtsdienst, vanden Tempel der Afgoden, van alle quaet werck ende schijn moet afscheyden ende onthouden, dat is also te verstaen, datmen sulcx metter herten inwendich moet doen, ende metten
 Math. 5. b. 15 wercken twendich bewijzen. Dat is dat ^g licht dat niet onder een schepel bedect, maer op eenen candelaer geset moet worden,
 Math. 5. b. 14. dattet den anderen lichte. ^h Dat is de stadt, die op eenen hoogen berch leyt, ende niet verborgen en mach blijuen, maer datse van
 1. Cor. 6. d. 26 eenen yegelijcken gesien wort. Dit is de verclaringhe, ⁱ daer mede de Christenen den Heere verclaren met haren lichaem ende gheest,
 Math. 10. d. 32 die beyde Godt toe behooren, dat is de belijdinge, ^j datmen Christum
 Marc. 8. e. 38. voor den menschen belijt, ende moet bekennen, ende hem zijnder
 Luce. 9. c. 26. ende zijns Euangeliums voor desen verkeerden, ongeloouigen aert, ende geslachten niet schamen.

Die dan leeren ende voorgheuen hoe dat de Christenen vryheyt hebben met der werelt te huychelen, ende eenen quaden schijn //

Fol. 111 r. te voeren, die liegen ende bedriegen haer seluen, ende den anderen
 Rom. 3. c. 23. die haer gehoor geuen, ende de waerheyt en is niet in haer. Mer
 5. a. 6. dat is de heerlijcke vryheyt der kinderen Gods, ^k dat wy arme,
 1. Petr. 1. a. 2. ellende, verdoruen menschen, door de cracht des bloets Christi

vanden duyuel, sonde, doot ende Helle verlost, ende vry zijn voor dat aengesicht Godts, ^a dat de knechtschap der sonden ons is afgenomen, dat wy door dat gelooue inden sone Gods, beurijt zijn, voor dat gerichte, voor de aenclage ende beschuldige der sonden, ^b voor des Satans geweld, ^c voor den toecomenden toorn Gods, ende ^d zijn door gedrongen vanden doot totten eewigen leuen, ^e door de waerheyt vry gemaect, in somma alle onse vianden zijn ouerwonnen, ^f door de glorieuse victorie Christi, ende ^g onse gelooue is de ouerwinninge der werelt.

Daer beneuen alle wat figuerlijc ende beswaerlijc der consciencien, inde Wet geweest is, ^h met menigerley wtwendige Ceremonien aen bestemde dagen, tijden ende plaetsen gebonden, dat alle heeft de waerheyt ende geest Christi opgeloset ende ontbonden, ende daer van alle Heyligen, door het gelooue beurijt, ⁱ also dat wy nv niet en zijn onder de wet, maer onder de genade. ^j Want Christus is dat eynde ende veruullinge des Wets, voor ons, ende ^k door zijn genade geloouen ende verhoppen wy salich te worden.

Dies niet te min, al zijn wy alsoo beurijt door Iesum Christum, ^l so zijn wy wederom knechten geworden des Heeren, ende der gerechticheyt, om in alder gelatenheit ende gehoorsaemheyt, na dat voorbeelt Iesu Christi, God onsen Hemelschen Vader // te dienen tot prijs zijns heyligen naems, ende inder leere zijns soons volstandich te bliuen totten eynde. Want hy seyt selue ^m dat Hemel ende Aerde sullen vergaen, mer zijn woorden en sullen niet vergaen. ⁿ Hy is een eewich Coninc, ende zijn rijc is een eewich rijc. Hy sal sitten opten stoel Davids, ende regeren inden huysen Jacobs, inder eewicheyt. Waeromme wat hy ende zijn trouwe Dienaers ende Sentboden, door de cracht zijns geests geleert ende betuycht hebben, dat sal van eenen yegelijcken, die hem des naems, des Euangeliums, ende gheloofs Christi beroemt, stijf onuerandert, ende onueruuct, ^o totten eynde der werelt gehouden worden. Welcke vryheyt nv Christus ende zijn Dienaers geleert ende gebruyct hebben, de selue mogen haer met recht alle rechte Christenen, door des Heeren genade aennemen ende gebruycken inde vreesse Gods tot verclaringe der heerlicheyt Iesu Christi, ende tot bouwinge zijnder gemeynthe. Mer daer beware hem een yegelijc voor, dat hy niet voorder en grijpe noch handele, dan hy aen Christum Iesum, ende aen zijn trouwe nauolghers, een exempel heeft, ende de schrift ons leert, so blijft hy onbedrogen.

Item dat sommige ooc voorwerpen ¹⁾, dat men wt liefde, om des vrees wille metter werelt wel soude mogen veynsen, dat is recht

1) Voorwerpen, *d. i.* opperen.

Rom. 6. b. 17.

Hebr. 2. c. 14.

c 1. tessal. 1. b. 10

d Ioan. 5. c. 24

e Rom. 6. b. 8. 8. a. 2.

Ioan. 8. c. 32.

f Ioan. 16. d. 33.

Collos. 2. b. 14

g 1. Ioan. 5. a. 4

Colloss. 2. c. 16

Hebre. 8. a. 5.

10. a. 1.

Rom. 6. b. 14.

Rom. 10. a. 4.

k Actor. 15. b. 11

Rom. 6. b. 18.

Fol. 111°.

Matt. 5. b. 18.

24. . . 35.

n Esaie. 9. b. 6.

Daniel. 7. c. 14.

Luce. 2. f. 64.

Math. 28. c. 20

Genes. 3. a. 1. der ^a ouder crommer slangen cloecheit, ende bedriegelijke luegen.
 2. Cor. 11. a. 5. Want wat de rechte liefde is, leert ons Ioannes wel met dese
 1. Ioan. 4. c. 16. woorden. ^b God is de liefde, ende wie in der liefde blijft, die blijft
 1. Ioan. 4. b. 7 in God, ende God in hem. Item, ^c De liefde is van God, ende
 wie daer lief heeft, die is wt God gheboren. Wie niet lief en heeft,
 1. Ioan. 5. a. 3. die en kent Godt niet. Item, ^d Dat is de liefde Gods, dat wy //
Fol. 112^r. zijn gheboden onderhouden, ende zijn geboden en zijn niet swaer.
 1. Tim. 1. a. 5. Ende Paulus seyt, dat ^e de Hooftsomma des ghebots, is liefde wt
 reynder herten, ende van goeder conscientien, ende van ongheueyns-
 den ghelooue, welcker sommige gemist hebben, ende zijn omghe-
 keert tot onnutten gheclap ende fabulen, willen der Schrift Meesters
 zijn, ende en verstaen niet wat si seggen, oft wat sy setten.

Wt dese woorden machmen de rechte liefde bekennen, ende
 vanden schijn der valscher liefden onderscheyden. Want waer God
 niet en is, ende de nieuwe gheboorte, waer de geboden des Heeren
 niet onderhouden, maer veel meer veracht, ende moetwillich ouer-
 getreden worden, waer niet een reyn herte, een goede conscientie,
 een oprecht ghelooue en is, daer en is oock de liefde niet. Ende
 Esaie. 57. c. 13. ^f Godt is, ende woont by den ghenen die eenen ootmoedighen
 66. a. 2. Gheest hebben, die haer voor zijn woort ontsetten, ende dat selue
 1. Ioan. 2. c. 29. bewaren. Ende ^g de nieuwe gheboorte is, daermen recht doet,
 1. Petr. 1. c. 15. ^h daermen een heylighe wandelinghe voert. Ende ⁱ een reyn herte,
 i 1. Tim. 1. a. 5. ende goede conscientie, ende een oprecht ^j ghelooue, alle comen
 j Rom. 10. c. 17. sy wten worde Gods. Want dat reynicht dat herte, versekert de
 Ioan. 15. c. 26. conscientie, ende daer wt coemt dat geloue, ^k door de werkinge
 Hebre. 11. *. des heyligen Geests. Daer om siet dat ghelooue op Godt, ende op
 zijn woort alleen, versmaet alle druc om des Heeren ende zijns
 woorts wille, ende en siet gheen Creatuere aen die sulcks wil
 Math. 22. d. 36. beletten, ia dat ghelooue dringt den mensche daer henen, ^l dat hy
 Math. 16. d. 24 Godt zijnen Heere bouen alle Creatueren, ^m oock bouen zijn eygen
 leuen lief heeft. //

Fol. 112^v. Dit wort wel gemerct ende beuonden, aen den geloouigen Abra-
 Genes. 22. a. 1. ham, inde hooge versoeckinge, daer mede hem God versocht heeft,
 doen hy tot hem sprac: Neemt uwen eenigen sone Isaac, dien
 ghy lief hebt, ende offert my hem seluer tot eenen brantoffer
 op de plaetse die ick ^v wijsen sal. Ende Abraham heeft also gedaen,
 is des morgens vroeck opgestaen, heeft hout geclooft totten brant-
 offer, hy is met zijnen soon henen gereyst, ende als sy beyde met
 malcanderen gingen, Abraham dat mes, ende Isaac dat hout totten
 brantoffer droegen, ende genaecten de plaetse des brantoffers, doen
 sprac Isaac tot zijnen vader Abraham: Mijn vader. Ende hy ant-
 worde: Hier ben ick mijn soon. Ende Isaac sprac: Hier is hout
 ende vier, waer is dat lammeken totten brantoffer? Ende Abraham

antwoorde: De Heere sal sien om eenen brantoffer mijn soon. Ende als si gecomen zijn aen de plaetse daer hem God van geseyt hadde, so heeft Abraham door zijn gelooue, ende wt de vreesse ende liefde zijns Gods, daer eenen Altaer ghebout, hout daer op geleyt, Isaac daer op gebonden, ende dat mes geuaet om Isaac zijnen soon den Heere tot eenen brantoffer te slaen. Doen heeft hem de Engel vanden Hemel aen geroepen, ende getuychenisse gegeven, dat hy God vreesde, nademael hy zijnen eenigen sone niet ghespaert en hadde, noch verschoont van zijnent weghen.

Sulcken aert ende cracht des gheloofs ende der liefden Gods, wort ooc vermerct ende beuonden ^a aenden Leuiten, die noch des vaders, noch der moeder, noch des broeders, noch des naesten verschoont, maer de aanbidders der Afgoden ende des gulden Calfs, na dat beuel Gods gestraft, // ende op de menschelijke liefde niet ghesien en hebben. Also heeft oock Pinehas om God ghejuert, ende de broederlijke liefde te rugge geset, inden val ¹⁾, ^b doen hy den Israeltijt met de Midianitinne heeft doorsteecken, ende daer door is de plaghe ouer Israel ghestilt, ende also heeft Pinehas een ewich Priesterdom vercregen. Deut. 33. b. 9.
Fol. 113 r.
Num. 25. b. 8

Dit is met haer geschiet inder Figueren, na de letter des ouden Testaments, doch tot ghetuychenisse eens waren gheloofs, ende der oprechter liefden Godts, ende ^c is geschreuen tot onser leeringe ende vermaninge, dat wy Godt bouen alle creatueren sullen liefhebben, ghelijck Christus Iesus ons oock leert inden Euangelio, ^d datmen om zijnent wille alle dinc moet verlaten, te weten: Vader, Moeder, Broeders, Sisters, Vrouwe, Kinderen, daer toe zijn eygen leuen, zijn cruys op hem nemen, ende hem na volgen. Ende wie yet lieuer heeft dan hem, die en is zijnder niet weerdich (name-lijk) Christi ende zijns Euangeliums: Want dat is dat eerste ende hoochste gebodt, beyde int oude ende nieuwe Testament, ^e datmen Godt den Heere moet lief hebben van gantser herten, van gantser sielen, wt allen crachten, ende wt allen vermogen. Ende dese liefde wordt bekent by de onderhoudinghe der geboden Gods, gelijc Christus selue seyt: ^f Wie my lief heeft, die hout mijn geboden, maer wie my niet lief en heeft, die en hout mijn geboden niet. ^g Daerom seyt de Apostel, dat de liefde haer niet en verblijft ouer de onghe-rechticheyt, maer verblijft haer metter waerheyt. Daerom soo en veynst noch en huychelt de liefde niet, ende en handelt niet bedrieghelijk, de // liefde en ouertreet de leere ende regel Christi niet, sy schouwet alle valsche Gods dienst, alle afgoderye, ceremonien, ende insettinghen der menschen, die teghen God zijn, sy en Rom. 15. a. 4.
Math. 10. e. 37.
16. d. 24.
Marc. 8. e. 34
Luce. 9. c. 23.
14. d. 27.
17. d. 33.
Ioan. 12. c. 25
Deut. 6. b. 5.
Math. 22. d. 36
Ioan. 14. b. 21
1. Cor. 13. a. 6.
Fol. 113 r.

1) Inden val, *d. i.* in het geval.

- soect niet die vrientschap deser werelt, sy en begeert niet de menschen te behaeghen, sy bekent wel, dat alle, wat hooch byden menschen gheacht is, dat is een grouwel voor Godt, sy en verschoont dat vleesch niet, sy en soeckt niet wat tijtelijk ende verganckelijc is, sy en vreest niet dat cruyce Iesu Christi, ^a maer sy verblijft haer daer in. Summa die liefde bewijst haer rechtschapen, ende nader godlijcker aert, door die cracht des heyiligen geests,
- Galat. 6.b.16. beyde teghen God ende den naesten, tegen God met ^b gehoorsaem-
1. Petr. 1.d.22 heyt der waerheyt, ende met vlijtiger ^c onderhoudinghe der gheboden Gods, ende teghen den naesten, daarmede dat sy principael zijn salicheyt soect, ende begheert met vierighe gheboden tot Godt, met goeder onderwijsinghe, straffe, ende vermaninghe, daer nae in
- Ioan. 14. b. 15 aller lijffelijcker noot in aller droeffnisse, crancheit, ende ver-
1. Ioan. 3.c.16. soeckinghe, trouwe, vriendelijcheyt, ende bermherticheit bewijst,
- Iacob. 1. c. 27. Des heeftmen aen Iesum Christum, aen Moysen ende Paulum, ende
2. c. 15. aen alle heylighen menschen Gods, een goet voorbeeld, ende exempel.
- Deut. 2. Maer nadenmael sommige dese liefde ende alle wat daer by behoort, ghemist hebben, ende noch missen, daerom hebben sy haer begheuen tot een ydel schoon gheclap vander liefde, daer sy veele van roemen, ende schrijuen, ende geuen voor, datmen wt liefden wel
- Fol. 114^r. van des Heeren woort mach afwijken, Gods ghebot // ouertreden,
- Rom. 12. a. 2. ende haer der ^d werelt in haren afgodisschen ende Godloosen wesen wtwendich, dat is geueynsdelijck, gelijkformich maecken, twelck doch ijdel valsheyt ende luegen is, ende opentlijk tegen God, ende
1. Ioan. 3.c.16 zijn woort, ende tegen de rechte aert der Christelijcker liefde, ^e die
- Iacob. 2. b. 15 niet en staet in woorden, noch in ghebeer, maer inder waerheyt
1. Ioan. 5. a. 2 ende cracht Godts, ^f die haer beulijtighen de gheboden des Heeren te onderhouden, ende den naesten trouwelijk te dienen. Waer dat niet en gheschiet, daer en is gheen liefde, maer een valsche beroeminghe vander liefde, opgeblasen wetenschap, die niet en betert, ende voor Godt een sotheyt, ende alle misverstant, ende vergrijpinghe in Godlijke saecken.
- Also ist ooc met het gene dat sommige vanden vrede veel roemen, ende willen daer van een deckmantel alder geueynstheyt, afgoderije, ende ongherechtigheyt maken. Daerom ist van noode, te weten, aen te merken, ende te bedencken, welke de rechte vrede Godts
- Ephes. 4. a. 1. ende Christi is, ^g ende hoe de Christenen met malcanderen vrede
- gRom.12.c.17 moeten houden, ende hoe ^h verre sy den vrede met alle menschen sullen soeken, Ende dat is de vrede Godts, dat wy met Godt den Vader vrede hebben, door Iesum Christum, den rechten Vrede-
- Ephes. 1.b.10. maecker ende Versoener teghen Godt van alles, ⁱ tsy inden hemel, oft opter aerden. Want also spreekt Paulus tot den Romeynen:
- Rom. 5. a. 1. ^j Nu wy rechtueerdich zijn geworden door tghelooue, so hebben

wy vrede met Godt, door onsen Heere Iesum Christum, door welcken wy oock eenen toeganck hebben int ghelooue tot // deser *Fol. 114 v.*

genade, daer wy in staen, ende beroemen ons van der hope der toecomender heerlijkheyt, die God geuen sal. Ende totten Ephesien: ^a Ghy die in Christo Iesu zijt, ende in voortijden verre waert, zijt *Ephes. 2.b.12.* nu na by ghecomen door dat bloet Christi. Want hy is onsen vrede, die wt beyde heeft een gemaect. Ende totten Collossensen: ^b Het *Colloss. 1.b.19* is dat welbehaghen zijns Vaders gheweest, dat in Christo Iesu alle volheyt woonen soude, ende dattet al door hem versoent worde tot hem seluen, Het sy opter Aerden, oft inden Hemel, daer mede dat hy vrede maecte door dat bloet aen zijn Cruyce, door hem seluen, etc.

Ende dat is de rechte vrede Iesu Christi, die hy zijnen Iongerem ghegeuen heeft, als hy seyt: ^c Den vrede geue ick v, mijnen vrede *Ioan. 14. c. 27* laet ick v, niet ghelijckse de werelt geeft en gheue ickse v. Daerom en is de vrede Christi niet de vrede deser werelt, maer de vrede der consciencien, die met God, door de genade, verlossinge, versoeninge Iesu Christi, ^d vrede, ende vruechde inden heyligen Geest, *Rom. 14. c. 17* hebben, dwelcke de werelt niet en bekent, maer haet ende lastert, also dat de vrede Iesu Christi, een viantschap der werelt is, ende wederom de vrede der werelt een viantschap Iesu Christi is, Sulcx betuycht hy ooc, daer hy seyt: ^e Ghy en sult niet meynen, dat *Math. 10. e. 34* ic gecomen ben, om vrede te senden, maer dat Sweert. Want ick ben gecomen, den mensche te verweken teghen zijnen vader, ende de dochter tegen haer moeder, ende des soons vrouwe tegen haer mans moeder, ende des menschen vianden sullen haer eygen huysgenooten zijn. Sulcken twist rechtet Christus aen door zijn Euan-ge-//lium. Daeromme seyt Paulus: ^f So ick den menschen noch *Fol. 115 r.* behaechde, so en ware ick Christus dienaer niet. *Galat. 1 b. 10.*

Hier wt ist claerlijk te verstaen, hoe gantschelijck die verdwaelt ende verkeert zijn, die desen vrede Iesu Christi daer op willen bedieden, datmen door geueynstheyt ende ghemeynschap der booser wercken, vrede metter werelt soecken te houden, twelck verre is van alle rechte Christenen: Want die laten haer daer aen wel be-
noegen, ^g dat sy vrede met God hebben, door Iesum Christum, *Rom. 5. a. 1.* ende zijn des wel getroost, dat sy om der gerechticheyt wille onvrede ende twist metter werelt hebben, ^h Want nademael sy *Rom. 5. b. 10.* metten almachtigen Godt ende Vader door dat bloedt zijns Soons versoent, ende met alle geloouigen in ⁱ een lichaem beroepen zijn. *Colloss. 3.b.15.* Daerom soo soecken ende hebben sy vrede met malcanderen, gelijk Christus haer beuolen heeft, seggende: ^j Hebt sout in v, ende vrede *Marc. 9. e. 50.* onder v. Ende Paulus totten Ephesien: ^k Weest neerstich te hou- *Ephes. 4. a. 3.* den de eenicheyt inden geest, door den bandt des vredes. Item,

Colloss.3.b.15. totten Collossensen: ^a De vrede Gods neme de ouerhant in uwer herten, tot welcken ghy beroepen zijt in een lichaem, ende zijt Philipp.4.a.7. danckaer. Item totten Philippensen: ^b De vrede Godts, die daer te bouen gaet alle verstant, die beware uwe herten ende sinnen door Iesum Christum.

Oock so zijn de Christenen schuldich vrede te houden met alle Rom.12.c.18. menschen, soo vele als in haer is, ghelijck de Apostel seyt: ^c Ist dHebr.12.c.14 mogelijk, hout vrede met alle menschen. Item: ^d laecht nae den vrede met alle menschen, etc. Maer dat en is niet also te ver-

Fol. 115^r. staen, datmen in Godlije-//ken handel, door eenige geueynstheyt 1.Ioan.5.c.19 oft quaden schijn vrede metter werelt (^e die doch gansch inden ergen ¹⁾ leyt) sal soecken. Want daer tegen getuygen beyde Petrus Actor.4.b.19. ende Ioannes voor de Phariseen ende Schriftgeleerden, ^f datmen Godt meer ghehoorsaem moet zijn, dan den menschen, etc.

Siet, hier hebben wy cortelije in onser eenuoudicheyt rekenschap gegeuen, ende de oorsaken verhaelt, waerom dat wy ons van de werelt, ende van haren valschen Gods dienst afgescheyden hebben. Oft wy nv om deser afscheydinghe wille, vanden valschen Propheten ghelastert, ende vande tyrannen veruolcht worden, des moeten wi ons inden Heere onsen Godt troosten ende verblijden: Want wy weten doch, ende zijn dat ghewis door de genade Gods, 2.Cor.1.c.22. ende ^g verzegelinghe des heylighen Gheests in onse herten, dat Ephes.4.c.30. wi ons niet afghescheyden en hebben, noch afscheyden, van de Ephes.4.a.4. ^h rechte Christelijcke Apostolissche Kerecke ofte Ghemeynte, die vanden beginne gheweest is. Want wy geloouen inden ewigen Genes.3.c.15. almachtigen eenigen God, Schepper Hemels ende der Aerden, die j Gen.9.b.8. zijn verbondt met ⁱ Adam, ^j Noe, ^k Abraham, Isaac, ^l Iacob, ende 22.c.15. met alle Godvreesende menschen gemaect, ende ^m zijnen eenighen l Genes.28.c.13 gheboren Soon Iesum Christum haer tot eenen Messiam, Verlosser, m Esaie.9.b.5. ende Salichmaecker beloeft ende gheschoncken heeft, in welcken Math.1.c.21. wy ooc gheloouen, ende ⁿ door dat ghelooue in zijnen Naem ver- Actor.15.b.11. hopen salich te worden. Begeren ooc in onser swacheyt den Heere Galat.3.b.9. Iesu Christo te dienen, in zijnder Leere volstandich te blijuen, ende Ephes.2.a.4. 2.Ioan.b.10. ^o geen vreemde Leere inder ewicheyt aen te nemen. //

Fol. 116^r. Ende wy dancken den almachtigen God onser hemelschen Vader, die ons wt genaden totter ghemeynschap Iesu Christi ende der Ephes.2.c.18. Heylighen beroepen heeft, dat wy gheen vreemdelingen en zijn, maer huysgenooten Gods, ende Borgers der Heylighen, gebouwet op den gront der Apostolen ende Propheten. Van welcken Iesus Christus Hebr.12.c.22. de hoecesteen is, Ia ^p dat wy gecomen zijn totten Berch Sion, totter Stadt des leuendigen Gods, totten hemelschen Ierusalem, totter

1) Inden ergen, *d. i.* in het booze.

menichte veler duysent Engelen, totter Ghemeynte der eerstgeboren, die inden hemel aengescreuen zijn, totten geesten der volcomen gerechten, tot God den Rechter ouer al, ende tot Iesum den Midde-laer des nieuwen Testaments, ende totten bloede der besprenginghe, dat daer beter spreeckt, dan dat bloet Abels.

Dit is de ghemeynschap Gods, ende der Heylighen, tot welcker wy door de versoeninge, verkiesinge, ende beroepinghe Gods gecomen zijn, in welcker wy oock begheren te bliuen, ende Godt daer inne te dienen in gehoorsaemheyt ende waerheyt, ende zijn ordeninge te houden. Daer mede en scheyden wy ons niet vande rechte gemeynte Gods, met welcke wy doch eens zijn, maer wy scheyden ons van allen secten, van allen valschen Gods dienst, van alle Leeringe der menschen, Ceremonien ende Gheboden, die teghen Gods woort zijn, ende van allen quaden schijn, alsoo dat wy niet en begheeren de werelt tot een welbehaghen te veynsen, Ende dat en doen wy niet wt eyghen sinlijckheyt, noch wt stoutheyt, noch wreuel, noch wt eenighen anderen vleyschelijcken // oorsaken, maer *Fol. 116^r.* wy doent wt den gelooue, door de dringende liefde ons Gods, in de vreesse des Heeren, om der voorberoerde oorsaecken wille: Waer ouer wy niet te schanden en sullen comen: Want wy weten, dattet also Gods ghebodt ende wille is, ende zijn versekert, ^a dat alle *Math.15.b.13.* plantinge, die Godt de hemelsche Vader niet geplant en heeft, wtgeroeyt sal worden.

Maer God een ^b Vader aller bermherticheyt, ^c die ons wt dat *2. Corinth. 1.* geweld des Satans gheurijt, ende in dat Rijk zijns beminden Soons *a. 3.* Iesu Christi ouergheset heeft, die beware ons daer inne, ende ver- *Colloss.1.a.13.* gadere veel duysenden daer toe, dat sy salich mogen worden, ende stelle ons alle met malcanderen in eenen geest des geloofs, onstraffelijk voor zijn aengesicht, ende behoude ons tot zijnen hemelschen Rijke, *Hebr.13.d.24.*

door de cracht zijns heyligen gee-
stes. Den selfden eenigen ende
eewigen God sy prijs,
eere, ende dancbaer-
heyt inder ee-
wicheyt.

A M E N.

D. P. //

A U a n d e r

Sendinge der Predican

ten oft Leeraers, te weten, welke de rechte Leeraers zijn, die van God gesonden, ende vander Christelicker Gemenynten recht vercoren ende beroepen zijn: waer by die bekent werden, ende wat vruchten dat sy doen: Desghelijcken, waer by men de valsche Leeraers sal kennen, ende hoemen haer schouwen, ende niet hooren en mach: Een cleyne aenwysinge wt der beyliger Schrift, Met een verclaringe van sommige Tegensprueken ende Lasterworden, die teghen de rechte Dienaers des Euangeliums, vanden Misgunstighe ende Lasteraers, ingeuoert, ende schimpigher wijze gesproken worden.

Door D. P.

Joan. 3. c. 34.

¶ Den welken Godt ghesonden heeft, die spreekt Gods woorden. //

Fol. 117^r.

Allen Godtvreesenden Liefhebbers der waerheyt, Wensche ick D. P.
wt ghenaden een Medeghenoot des gheloofs, ende der Christelijke
ker Ghemeynten, oprechte gheestelijke Wijsheyt, ende een reyn
verstant des Godtlijcken Woorts van God onsen hemelschen Vader, ende
van Christo Iesu zijnen eenighen ¹⁾
gheboren Soone, onsen Hee-
re ende Salichmaecker,
door de verlichtin-
ge des heyligen
Geestes.
A M E N. //

1) Lees: eenighen.

BEminde in den Heere, ghy alle die Godt vreest, ende de waer- *Fol. 118 r.*
 heyt liefhebt, Nademael dat hem nv in deser tijt, veel twist
 ende tweedracht, aengaende der Sendinge, by sommigen ver-
 heft, ende daer beneuen alle Leeraers, sy zijn dan wie sy zijn,
 haer des Euangeliums beroemen, ende laten haer duncken, dat sy
 van God gesonden zijn, ende dat ooc sonder eenich twijfel nv den
 tijt is, ^a daer Christus ende zijn Apostolen van gepropheteert heb- *Math. 24.a.11*
 ben, te weten, datter veel valsche Propheten ende valsche Christenen *1. Tim. 4. a. 1.*
 soudén comen, ende veel verleyden, daeromme so worde ic wt *2. Tim. 3 a. 1.*
 Broederlijcker liefde gedrongen, ^v vande Sendinge der rechter *2. Petr. 2. a. 1.*
 Leeraers, een corte aenwysinge te doen, op dat ghy de ware Pro- *Iude. a. 4.*
 pheten, Leeraers ende Christenen vanden valschen sout weten te
 onderscheyden. Want het is den aert, eygenschap ende conste des
 Satans, ^b dat hy hem in eenen Engel des lichts verandert, daer *2. Cor. 11. b. 16*
 mede hy zijne schalcheyt ende geueynstheyt bedect, zijn dienaers
 vercapt, bemantelt, ende in eenen schoonen schijn der vromicheit
 voor de werlt stelt.

Want wat heeft schoonder schijn, dan de Satan in alle ghe-
 ueynsde ende geesteloose wercheyligen, die door haer eygen wercken
 ende insettingen de gerechticheyt soecken, ende haer so heerlijc
 met woorden ende gelaet, met veel Ceremonien ende Kercken pracht,
 voordragen ende voorgeuen? Wie is verwaender ende vermetelijcker
 met hoochroemende woorden, dan de valsche bedriechlijke ende
 logenachtige propheten, die daer loopen ende en zijn nochtans van den
 Heere niet gesonden, propheteren, maer niet door den Geest des
 Heeren? Wie beroemt hem meer // des Euangeliums ende Christen- *Fol. 118 r.*
 doms, der warer Theologien ende kennisse der Heyliger schrift,
 dan de hoochberoemde Wijsen des werelts ende verkeerde Schrift-
 geleerden? die haer laten duncken, Nademael si in hooge Scholen
 gestudeert hebben (ende daerom na den gemeynen spreekwoorde,
 hoe geleerder hoe verkeerder, geworden zijn) so zijnsé alleen de
 Leeraers ende Meesters der Schrift, ende en hebben doch selue
 (eylacen) dat eerste schoolrecht ¹⁾ der goddelijcker woorden niet
 ontfangen noch geleert: Want si en zijn noch noyt inder schole

1) Eerste schoolrecht, *d. i.* wat het eerst op het schoolprogramma staat.

Christi geweest, ende en hebben den rechten Leermeeester, te weten,
 Ioan. 14. c. 26 ^a den Heyligen Geest, niet gehadt, ia niet gesien noch gekent,
 15. c. 26. Maer sy spreken vander schrift, die sy niet en verstaen, ende oft
 16. a. 7. si schoon al wat verstonden, so willen si doch niet daer nae doen.

Dat zijn de rechte valsche Christenen ende valsche propheten,
 voor de welcke ons de Heere waerschout, ende haer fijn afbeeelt ¹⁾,
 Matt. 7. b. 15. seggende: ^b Wacht v voor de valsche Propheten, die tot v comen
 in schaeps clederen, maer inwendich zijn sy grijpende woluen: aen
 haer vruchten sult ghise kennen: Ende ten anderen seyt Christus:
 Niet alle, die daer seggen, Heere Heere, en sullen ingaen in dat
 rijk der hemelen, maer die daer doet den wille mijns Vaders die
 inden hemel is, Ende daer volgt na: In dien dage, sullen der veel
 tot my seggen: Heere, hebben wy niet in uwen Naem geprophe-
 teert, ende door uwen Naem de duyelen wtgeworpen? Hebben
 wy niet door uwen Naem veel crachtige dingen gedaen? Maer dan
 sal ic haer belijden ende seggen, ic en heb v noyt ghekent: Gaet
 van my ghy alle die quaet doet.

Fol. 119^r. Wt dese woorden Christi ist openbaer // dat die de valsche
 Christenen ende valsche Propheten zijn, die veel van Christo roemen
 schoon vanden Euangelio clappen, ende in heerlijcker gedaente haer
 seluen voordragen, ende daer beneuen na den vleesche wandelen,
 ende des wolfs aert hebben, om in alder manieren de Schapen
 Christi (waer sy connen ende mogen) te verschueren.

Voor dese heeft ons Christus trouwelijc gewaerschout: Hoe wel
 datter weynich zijn, die dese waerschouwinge Christi waernemen,
 3.Reg. 22.b.7. maer de Lieden zijn gemeynlijc gesint, ^c als Achab de Coninc
 Israels oock ghesint was, te weten, sy hebben de logen lief, ende
 haten de waerheyt, ende en connen niet verdragen, datter een
 Micheas coemt, die haer de waerheyt segghe: Daeromme en connen
 Syrach. 15. b. sy de waerheyt ooc niet verstaen. Want ^d de Sotten (seyt Iesus
 12 Syrach) en vinden de Wijsheyt niet, ende de Godloose en connense
 niet te sien krijgen. Want si is verre vanden Hooerdigen, ende de
 2. Cor. 4. a. 3. Huychelaers en weten niet van haer. Daerom seyt ooc Paulus: ^e Is ons
 Euangelium bedect, so isset bedeckt inden genen, die verloren werden,
 onder welcke den God van deser werelt, der Ongeloouiger sinnen
 verblint heeft, op dat haer niet en schijne de verlichtinge des Euan-
 geliums vander claerheyt Christi, de welcke is dat gelijcke beelt Godts.

Daer wt comtet, dat de valsche propheten altijt so grooten aen-
 sien ende gehoor by der werelt gehadt hebben, maer de goede
 Propheten als Verleyders gheacht, geschent ende veruolcht zijn.
 Ende also gatet noch toe. Want de Sathan can de werelt also

1) Lees: afbeeelt.

bedriegen, dat sy den schijn voor dat wesen, de duyſternisse voor dat Licht, ende de // logen voor de waerheyt aenneemt, Iae Christum *Fol. 119^r*. gansselijc verworpt, naedemael dat zijn wesen ergerlijc byder Werelt is, als de Heere door Esaiam seyt: ^a siet, mijn knecht sal cloeckelijc handelen ende sal verhoocht ende seer hooch verheuen worden, datter veel om uwen twille haer verergeren sullen, om dat zijn gedaente mismaecter is, dan ander Lieden, ende zijn aensien, dan der Menschen kinderen. Ende Symeon sprac tot Mariam van Christo: Dese is geset tot eenen val ende opstaen van velen in Israel, ende tot een Teecken, den welcken wederghesproken sal worden: Ende Petrus seyt, ^b dat Christus Iesus den Hoecsteen van God in Syon geleyt, den geloouigen costelijc is, maer den ongelouigen is dien steen, die de Wercklieden verworpen hebben, ende tot eenen Hoecksteen geworden is, eenen Steen des aenstoots, ende tot eenen steen der ergernissen, die haer stooten aen dat woort, ende en geloouen niet daer aen, daer si op geset zijn. *Esaie. 53. a. 1.*
Luce. 2. e. 34.
1. Petr. 2. a. 6.

Daerom een Geestelijc oordeel, een scherp gesichte, ende clare oogen allen Gheloouigen, besonder tot desen onsen tijden van noode zijn, waer mede sy Christum recht mogen aensien, zijne Dienaers recht bekennen, ende vanden Dienaers des Satans onderscheyden. Wt welcker oorsaken ic bewegen ben, door des Heeren genade, wt der Bijbelscher Schrift, allen Godureesenden aen te wijsen, welke Leeraes ¹⁾ van Godt gesonden zijn, waer by ende waerdoor die bekent werden: Op dat alle vrome Christenen een weynich in haren Gelooue gesterct, in hare herten getroost ende verquict, ende alle Lastermonden, die tegen de rechte Sentboden Gods, tegen de trouwe // Dienaers Christi, lasterlijc spreken, om hare huychelsche aert te bedecken, gestopt mogen werden, ^c De ewige ende alleen wijse God, geue ons zijn genade daer toe, Amen. *Fol. 120^r*.
1. Tim. 1. c. 17

Ten eersten, so is daer tweederley roepinghe ofte sendinge (waer mede yemant van God tot eenen Ampt gheroepen, ende wtgesonden wort) inder schrift begrepen? ²⁾ De eerste is, van God alleene. Also worde ^d Moses alleene van God geroepen. Desgelijcken worde ^e Aaron vanden Heere alleene vercoren. Also worden ooc de Propheten alleene van God geroepen, ende hebben gesproken ^f gedreuen zijnde vanden heylijgen Geest. Alsoo zijn oock de Apostolen van Christo Iesu alleene geroepen, wtuercoren, ende zijn Euangelium allen creaturen te prediken, wtgesonden. *Exod. 3. b. 10.*
Num. 12. a. 6
e Hebr. 5. b. 7.
2. Petr. 1. d. 21.

Dese zijn van God sonder middel van eenige menschen, om te propheteren ende te leeren, wtgesonden, ende duer zijnen Geest

1) Lees: Leeraers.

2) In plaats van een vraagteeken behoorde hier eene punt of dubbele punt te staan.
X.

2.Cor.11.b.16. gedreuen, ^a Maer want ¹⁾ de Sathan ooc zijn Dienaers wtseynt, ende geweldichlic dicwils drijft, doch onder den schijn, dat si van God gesonden zijn, ende van zijnen geest ghedreuen werden, daeromme soo heeft ons de Heere een gewisse proeue na gelaten, waer by men beyde de goede ende valsche Propheten sal bekenen, ende is dese:

Ten eersten, so de Propheet yet propheteert, ende het en geschiet
 Deut.18.d.19. niet, so is hi vals. Want also seyt de Heere: ^b Wanneer een Propheet vermeten is te spreken in mijnen Name, dat ick hem niet geboden en hebbe te spreken, ende wie dat spreekt in ander Goden Name, die selue Propheet sal steruen. Maer oft ghy in uwer herten segt: Hoe can ick gemercken, welc woort de Heere niet gesproken
 Fol. 120^r. heeft? Als de Propheet spreekt // inden Naem des Heeren, ende daer en wort niet wt ende en comt niet, so ist dat woort, dat de Heere niet gesproken en heeft. De propheet heeftet wt vermetenheyt gesproken, daerom en suldy hem niet ontsien.

Dit zijn de clare woorden des Heeren, waer mede alle Prophetien gemeten, ende geordeelt moeten werden: Daerom so heeft de Propheet Ieremias tot Hananiam (die valschelijc vander Verlossinge
 Ierem. 28.b.8. Iuda wt Babilonien propeteerde ²⁾) also geseyt: De Propheten, die voor ons in voorleden tijden geweest zijn, die ouer veel Landen, ende Conincrijcken, tegen oorloge, oft iammer ofte Pestilentie, ofte vrede gepropheteert hebben, werden daer in gheproeft, oftse God gewisselijck gesonden hadde wanneer dat geschiede ende quam, dat de Propheet geseyt hadde.

Ten anderen, so de Propheet schoon ³⁾ een Teecken ofte wonder geeft, ende het geschiet euen also, gelijc de Propheet te voren gheseyt heeft, ende daer beneuen leert de Propheet, datmen ander Goden sal dienen, so is de Propheet valsch: Want also seyt de
 Deut. 13. a. 1. Heere: ^c Wanneer een Propheet oft Droomer onder v opstonde, ende gheeft v een Teecken ofte Wonder, ende dat teecken ofte Wonder coemt, daer hy v van gheseyt heeft, ende spreekt: Laet ons ander Goden na wandelen, die ghy niet en kent, ende hem dienen, so en sult ghy niet hooren de woorden van alsulcken Propheet, oft Dromer. Want de Heere v Godt proeft v, op dat hy verneme, oft ghy hem van geheelder herten, ende van gansscher sielen lief hebt.

In dese woorden is te mercken, dat wanneer schoon een Propheet een Teecken ofte Wonder geeft, ende het comt also, als hi //
 Fol. 121^r. gheseyt heeft. Daer mede en ist niet ghenoech zijne Sendinge te

1) „Want” beteekent hier: omdat.

2) Lees: propheteerde.

3) „So ... schoon” wil zeggen: ofschoon,

beuestigen, als datse van God si, so verre als zijne leere niet onstraffelijk vruchtbaer ende heylsaem en is: Daer toe seyt oock Paulus, ^a Al waert dat een Engel vanden Hemel, een ander Euan- Galat. 1. b. 8.
gelium vercondichde, dan wy ontfangen hebben, die moet ver-
uloect zijn.

De ander Roeping is van Godt ende van zijnder Gemeyn-
ten: Alsoo worden Paulus ende Barnabas eerst vanden Heere geroepen,
daer nae vander Ghemeyn-ten, duer dat mede getuygen des Heyli-
gen Geests, inden Goddelijken roep beuesticht, als dwerc der
Apostolen ¹) betuycht: te weten, dat de Heylighe Gheest tot der
Gemeyn-ten sprac: ^b Scheydet mi Paulum ende Barnabam wt tot Actor. 13. a. 2.
den wercke, daer toe ickse gheroepen hebbe. Doen vasten sy ende
baden, ende leyden de Handen op haer, ende lietense gaen: ^c Also Actor. 14. d. 23.
hebben ooc Paulus ende Barnabas in allen Gemeyn-ten Voorstanders,
oft Ouders ²) (door ghemeyn-ten stemmen) met vasten ende bidden
gheordineert. Item Paulus schrijft tot Timotheum: ^d En ver- 1. Tim. 4. b. 14
suymt niet de gaue, die v gegeven is door de Prophetie, met
oplegginge der Handen der Ouders. ^e Desgelijcken beueelt hy Tito, Tit. 1. b. 5.
de Steden in Creta ouer al, met Ouders te besetten, als hy hem
geordineert hadde. Ooc so heeft de Gemeyn-ten tot Ierusalem de Actor. 6. a. 6.
seuen Diaconen voor de Apostolen ghestelt, ende sy hebben gebeden,
ende de Handen op haer geleyt.

Wt desen ist claer, dat de Apostolen ende Ouders met der
Gemeyn-ten, door de macht Iesu Christi, ende getuygenisse des
Heyligen Geests, Leeraers ende Dienaers // geroepen, vercoren ende Fol. 121.
geordineert hebben: Daeromme en mach oock niemant van hem
seluen sulcken Ampt aennemen, ten sy dat hy dan van Godt (ghe-
lijck de Propheten ende Apostolen) oft vander Gemeyn-ten Gods,
met oplegginghe der Handen (als Timotheus, Titus ende meer
andere, vanden Apostolen ende Ouders, met bewillinghe ende
consent der Gemeyn-ten gheordineert zijn, ende oock anderen also
geordineert hebben) gheroepen ende vercoren werden. Want alsoo
seyt de Apostel: ^f Hoe sullen sy predicken, als si niet gesonden Rom. 10. c. 15
en werden? Ende anderwerf: ^g Niemant en neemt hem seluen de Hebr. 5. b. 7.
eere aen, maer die oock geroepen werden van God, ghelijck Aaron.
Daeromme heeft oock de Heere Dathan, Chore ende Abyron met Num. 16. *.
haren aenhangers, soo grouwelijken ghestraf, dat sy haer des
Priesterdoms sonder Gods verkiesinge wilden aennemen, Also ver-
werpt ooc de Heere alle Propheten, ^h die van haer seluen lopen, Jerem. 23. d.
ende en zijn doch van hem niet gesonden, die in zijnen Name 21.

1) Dwerc der Apostolen, d. i. de Handelingen der Apostelen.

2) Ouders, d. i. oudsten, presbyters.

spreken, ende nochtans van zijnen Geest niet gedreuen en werden.

Daeromme so mach een yegelijk wel toesien, dat hy van hem seluen niet en lope, al eer dat hy vanden Heere, oft van zijnder Gemeynthen, na de voorschreuen wijze geroepen worde. Maer nv en wert niemant vanden Heere ghesonden, noch vander Gemeynthen recht vercoren, dan door den Heyligen Geest, die moet hem dat

Ioan. 21. c. 15. herte aenroeren, met der liefden vierich maecken, ^a ende om alsoo
1. Petr. 5. a. 2. die Ghemeynte Gods vrijwillich te weyden, drijuen ende wtsenden:

Fol. 122^r. Als van Paulo en Barnaba // geschreuen staet: ^b Sy ginghen
Actor. 13. a. 4. henen wt gesonden vanden Heyligen Geest. Ende Paulus seyt tot
Actor. 20. d. 28 den Ouders der gemeynthen: ^c So hebt nv acht op v seluen, ende op de gheheele Cudde, onder de welcke v de Heylighe Gheest ghestelt heeft tot Bisschoppen, om de Ghemeynte Godts te weyden, die hy met zijnen Bloede verworuen heeft.

Maer want ¹⁾ de rechte Leeraers vanden Heyligen Geest gedreuen, wtgesonden, ende ouer de Gemeynthe Gods geset moeten werden, so ist wt dien alleen wel openbaer, hoe datse geschickt moeten zijn: Want dat is gewis ende onwederspreeckelijc, dat de Heylighe Gheest gheen Dronckaerts, noch ouerspelders, noch Gierige, noch afgoden Dienaers, noch Huychelaers, die daer huychelen om des Buycx wille, ende met Gods woort Cremerie drijuen, wt en sent.

Sapient. 1. a. 5. Want daer staet gescreuen: ^d De Heylige Geest, die daer recht leert, vliet de valsche, ende wijet vanden roeckelosen. Daeromme

Ioan. 14. b. 17 seyt ooc Christus ^e dat de Werelt den Heyligen Gheest niet en
Rom. 8. a. 9. mach ontfangen, want sy en siet noch en kent hem niet: ^f Maer die den Geest Christi niet en hebben, die en hooren hem niet toe,

Maer die Christo niet toe en hooren, hoe connen die in zijnder
1. Cor. 12. a. 8. Gemeynthen een Ampt hebben ende recht bedienen? De Apostel seyt, dat niemant Christum Iesum een Heer en mach noemen dan door den Heyligen Geest, veel weyniger mach hy dan Christum Iesum recht prediken, dan door den Heyligen Geest.

Daer wt volcht geweldichlijc, dat de Dienaers Christi, de Leeraers
Fol. 122^r. ende Voorstaenders in zijnder Ghemeynten, den // Heylighen Gheest moeten hebben, door welcken sy ten eersten ende voor alle dingen selue wel onderricht moeten zijn in Gods woort: Want dat ghemeyne Volck moet dolen ende in duysternissen wandelen, wanneer

Matt. 5. b. 14. de Leeraers selue onuerstandich zijn, Oorsake: ^g Christus noemt de Leeraers een Licht der Werelt, een sout der Aerden. Hoe soude dan de Werelt recht sien, wanneer die, de welcke soudens behooren een Licht der Werelt te zijn, selue gansch duysternisse zijn? Item, Hoe soude de werelt de Heylighe Schrift, ende de cracht

1) Want, *d. i.* omdat.

Gods recht verstaen ende weten, wanneer die, de welke behooren een Sout der Aerden te wesen, de cracht des Godlijcken woorts verloren hebben, ende selue niet en weten, wat een goet Christen behoort te weten? Item, hoe en soude de Werelt niet dolen, wanneer de gene, de welke billick ende met recht de stadt (op eenen hogen Berge ghebout) souden wesen, ende alle dwalende den rechten wech wijsen souden, selue de Verleyders zijn? Daer om segge ick andermael, dat de Leeraers selue voor alle dinghen wel in Godts woort bericht ende geleert moeten zijn, Alsser geschreuen staet: ^a Des Priesters lippen sullen de Leeringe bewaren, datmen *Malach. 2.a.7.* de Wet wt zijnen monde soecke, want hi is een Enghel des Heeren Sebaoth: Ende Paulus seyt. ^b Dat een Bisschop vast houden moet *Titum. 1. b. 9.* de Leeringhe des ghetrouwen woorts, ende leeren conne, op dat hy machtich si te vermanen, duer die heylsame leeringhe, ende te straffen die wedersprekers.

Daer beneuen so moeten de Leeraers Godes woort recht ende onuerualscht leeren, // als de Euangelist seyt: ^c de welke God *Fol. 123 r.* gesonden heeft, die spreekt Gods woorden. Ende Paulus seyt: ^d Ic *Ioan. 3. e. 34.* en dorste niet spreken eenich dinc, ten ware dat Christus selue *Rom. 15. c. 18.* dat door my wrochte. Ende noch: ^e Wy en zijn niet ghelijck *2. Cor. 2. c. 19.* sommighe, die dat woort Godts verualschen, maer als wt suyver- *4. a. 2.* heyt ende wt God, voor God, spreken wy in Christo: Item, wy *2. Cor. 5. c. 20* zijn Boden in Christus stede, want God vermaent door ons, So bidden wy nv in Christus stadt ¹), Laet v versoenen met Godt. Item: ^f Onse Vermaninge en is niet gheweest tot dolinge, noch *1. Tessal. 2. a. 3.* tot onreynicheyt, noch met liste, maer ghelijck als wy van God beproeft zijn, dat ons dat Euangelium toe betrouwt is te prediken, also spreken wy, niet als oft wy den menschen behagen wouden, maer God, die onse herten proeft. De Apostel Petrus seyt, ^g Ist *1. Petr. 4. b. 11* dat yemant spreekt die spreke als Gods woort Daeromme seyt oock de Heere door Ieremiam, ^h Een Propheet die eenen Droom heeft, *Ierem. 23. e. 28.* die vercondige eenen Droom, ende dien mijn woort gheopenbaert is, die vercondighe mijn woort met trouwen: Want wat gelijcknisse heeft het Caf metten Terwen, spreekt de Heere. En is mijn woort niet gelijk een vier, spreekt de Heere, ende als eenen Hamer, die de steen rootsen in stucken slaet?

Wt dese ende diergelijcke woorden der Heyliger Schrift, mogen de rechte Leeraers, bysonder so vele als de rechte leere aengaet, wel lichtelijc bekent werden, te weten, So sy Gods woort recht leeren, daermede sy de eere Gods ende de salicheyt der Menschen soecken, so sy geestelijc ghesint zijn, so sy alle aertsche ende //

1) Stadt, *d. i.* plaats.

- Fol. 123^r.* verganckelijke dingen afgeseyt hebben, so ^a sy niemant na den
 2. Cor. 5. b. 16 vleessche en kennen, so sy God bouen al lief hebben, ende zijn
 werck sonder bedriegerie ende gheueynstheyt doen. Want sulcke
 Deut. 33. b. 9. Dienaers wil de Heere hebben, als ooc Moyses seyt: ^b Wie tot
 zijnen Vader ende tot zijnder Moeder spreek, Ick en sie v niet,
 ende tot zijnen Broeder ic en kenne hem niet, ende tot zijnen
 naesten, Ic en weet hem niet, die hebben uwe reden gehouden,
 ende dijn verbont bewaert: die sullen Iacob uwen Rechten leeren,
 Math. 10. a. 6. ende Israel uwe Wet. ^c Daerom heeft ooc Christus sulcke Apostolen
 Math. 4. c. 19. vercoren ende wtgesonden te prediken, ^d die eerst alle dinghen
 19. d. 27. verlaten hebben, ende zijn hem nagevolcht, ^e ende by hem, in zijn
 Luce. 5. b. 11. aenuechtinge gebleuen, ^f Dese heeft hem de vader vander werelt
 18. c. 28. gegheuen: Ende dese heeft hy eerst zijns Vaders Name gheopen-
 e Luce. 22. b. 28 baert, als hy seyt: Ick heb uwen Naem den Menschen geopenbaert,
 f Ioan. 17. a. 6. die ghy my vander Werelt gegeuen hebt: Sy waren uwe, ende
 ghy hebtse my gegeuen, ende sy hebben v woort gehouden. Dese
 heeft Christus ooc selue vander Werelt vercoren ende afgescheyden,
 Ioan. 15. b. 16 gelijc hy seyt: ^g Ghy en hebt my niet vercoren, maer ick heb v
 vercoren, ende geset, dat ghy henen sout gaen, ende vruchten
 brengen, op dat uwe vrucht blijue, Dese heeft ooc Christus zijnen
 Ioan. 17. b. 9. Vader beuolen, ende voor haer gebeden seggende: ^h Ick bidde
 voor haer, ende en bidde niet voor de Werelt, maer voor de gene
 die ghy my gegeuen hebt, want sy zijn uwe: Ende alle wat mijn
 is, dat is uwe, ende wat uwe is, dat is mijne, Ende ic ben in haer
 verclaert, heylige Vader, bewaertse in uwen Naem die ghy my //
Fol. 124^r. gegeuen hebt, dat sy eens zijn, gelijc als wy, Ick heb haer v woort
 ghegeuen, ende de werelt haetse, want sy vander werelt niet en
 zijn, gelijc ick ooc van der werelt niet en ben. Dese van God
 geleerde, wtuercorene, ende vander werelt afgescheydene longeren
 Ioan. 20. c. 21 heeft Christus wtgesonden, ende tot haer geseyt: ⁱ Gelijc als my
 Esaie. 53. a. 1.* de Vader gesonden heeft, also sende ic v. Maer ^j hoe Christus
 Ierem. 23. a. 5. van den Vader gesonden is, ende hoe hy alle dinghen verlaten,
 Ezech. 34. c. 15. alle zijn heerlijkheyt ouergegeuen, ende als een getrouwe Sentbode
 Ioan. 1. a. 1. zijns Vaders, niet zijnen eygen wille ghedaen, noch zijn eygen woort
 3. b. 11. 5. b. 19* ghesproken, noch zijn eygen eere gesocht, maer gelijc hem de
 6. d. 32.* Vader beuolen, also gesproken ende gedaen heeft, getuycht de Schrift,
 7. b. 16. 8. d. 28 beyde des ouden ende nieuwen Testaments soo oueruloedich, dat
 10. b. 14. wy achten, het en is niet van noode, sulcx hier te verhalen.
 12. f. 49.
 Hebr. 3. a. 5. ^k Gelijc als nv Christus van den Vader gesonden, in zijn Ampt
 ende werc gansch trou geweest is, also moeten ooc alle zijn knechten,
 na den voorbeelde haers Heeren ende Meesters, trou zijn, alle
 aertsche dinghen niet achten, der werelt afseggen, den Hemelschen
 dinghen na iaghen, ende niet haer eyghen eere soecken, maer de

eere Christi die haer gesonden heeft, op sulcke meyninge seyt Christus, ^a Wie van hem seluen spreekt, die soect zijn eygen eere, Ioan. 7. b. 18. Maer so wie de eere soect, des ghenen die hem ghesonden heeft die is warachtich, ende geen ongerechticheyt en is in hem. Daer omme zijn die sonder twijfel van God gesonden die Gods woort recht leeren, ende van gansscher herten Gods prijs ende eere soecken, als Paulus gedaen heeft: Want // ^b wy en hebben (spreect hy) *Fol. 124 v.* noyt met smekende woorden omgegaen, (als ghi weet) noch na der *1. Tessel. 2. a. 5.* giericheyt gesteken ¹⁾, God is des een getuyge: Wy en hebben ooc geen prijs ghesocht van Menschen, noch van v, noch vanden anderen, hoe wel wy wel hadden mogen hooch gehouden willen zijn, als Apostolen Christi, maer wy zijn vriendelijke geweest midden onder v, gelijc als een voester haer kinderen voet, also hebben wy eens herten lust tot v gehadt, v mede te deylen, niet alleene dat Euangelium Gods, maer ooc onse leuen, om dat wy v lief hebben gecregen, etc.

In dese woorden machmen claerlijc sien, hoe dat de Apostel Paulus gesint is geweest, ende wat hi eygentlic gesocht heeft, te weten, de eere Gods, ende de salicheyt der sielen, Maer alsoo en doen alle Huychelaers ende valsche Propheten niet, maer die soecken haer eygen eere, die staen na gelt ende goet, die prediken om loon, die ^c dienen haren buyc, ende ^d zijn vianden des Cruys Christi: *Rom. 16. b. 17* Daeromme so en connen si oock niet goets doen, noch leeren, alsser *d Philipp. 3. c. 18* gescreuen staet: ^e Een godloose en can niet recht leeren, want het *Syrach. 15. b. 14* en coemt niet van Gode: Want totter rechter leere behoort de wijsheyt, so geeft God genade daer toe.

Na dien dan een Godloose niet recht leeren en can, ende ^f die *2. Ioan. b. 9.* eygentlic een Godloose is, die daer ouertreedt, ende niet en blijft in de Leere Christi, als Ioannes seyt, daer wt volcht sonder weder-sprecken, dat niemant Gods woort recht leeren en can, ten sy dat hy selue in Christo ende in zijnder Leere blijue, Maer niemant en verstaet de Leere Christi, veel weyniger can hy daer inne bliuen, dan door den // heyligen Geest, Ende niemant en heeft den heyligen Gheest, dan die niet meer vleesschelijck, mer geestelijc gesint is, als Paulus seyt: ^g Ghy en zijt niet meer vleesschelijck, maer *Rom. 8. a. 9.* geestelijck, ist anders dat ²⁾ Godes geest in v woont. Want so wie Christus Gheest niet en heeft, die en behoort Christo niet toe: Maer ist dat Christus in v is, so is dat lichaem doot om der sonden wille, maer de Geest is dat leuen om der gerechticheyt wille. Daeromme, wie der sonden niet gestoruen en is, ende der gherech-

1) Gesteken, *d. i.* getracht.

2) „Ist anders dat” wil zeggen: indien althans.

1. Cor. 2. b. 14 ticheyt niet en leeft, die en heeft den geest Gods niet. Maer wie den geest des Heeren niet en heeft, die en verstaet des Heeren woort niet, ende ^a en smaect niet wat gheestelijck is, Hoe soude hy dan Gods woort recht connen leeren ofte de gaue des geests recht wtdeylen? Daerom so mach een yegelijc wel toesien, dat hy hem des Leerampts niet aen en neme, hy en si dan selue eerst van God geleert, ende metten heyligen Gheest verlicht, door welcken hy Gods woort recht mach spreken.

Joan. 15. b. 16 Voorder soo getuycht de heylige scrift dat een rechte Leeraer vrucht moet doen, oft voort brengen: Want so waer Gods woort in des menschen herte ingheplant is, ende in cracht des gheests ghesproken wort, daer moetet na zijnder aert, crachtich, werkelijk ¹⁾, ende vruchtbaer zijn: ^b Daer toe worden ooc de rechte Leeraers van Christo vercoren, ende ghestelt, dat sy henen sullen gaen, ende vrucht brengen, ende hare vrucht blijue: Maer de vrucht die alle rechte Leeraers door Godts woort ende geest moeten voortbrengen, is tweederley.

Fol. 125^r. De eerste is, dat wanneer Gods woort // door den heyligen geest Matt. 13. a. 3 gesproken wort, vrucht doet ende niet ledich en is, ghelijck als de Luce. 8. a. 4. Euangelissche parabel van den saeyer ende zijnen zaden betuycht, In welke parabel Christus ons te kennen gheeft, dat zijn woort niet sonder vrucht en is: Want hoe wel dat meeste deel des zaets in quade aerde valt, ende gheen vrucht en brengt (welcke dan niet des goeden zaets, maer der quader Aerden schult is) nochtans so valt noch een deel in goede aerde, ende brengt veel vrucht. Daer mede ons de Heere leert tweederley: Ten eersten, datter altyt weynich Christenen op der aerden zijn, al ist datter veel den Christelijcken naem hebben, ende haer des Euangeliums beroemen, Math. 7. b. 13. als hy dan ooc Mathei aent seuende seyt: ^c De poorte is wijd, ende den wech breed, die ter verdoemenisse leyt, ende veel wandelen daer op: Maer de poorte, die totten ewighen leuen leyt, is enge, ende den wech is smal, ende weynich zijnder dien vinden.

Ten anderen, gheeft ons Christus te kennen, hoe wel dat het meeste deel quaet blijft, dat nochtans zijn woort niet sonder vrucht en is, Daer is noch erghens eenen goeden acker, daer inne dat zaet des godlijcken woorts geworpen wort, opgaet, ende vrucht Esaië. 55. c. 10. brengt. Het welcke God oock door Esaiam gheseyt heeft: ^d Gelijc als den reghen ende sneeu van den Hemel valt, ende derwaerts niet weder en keert, maer beuochticht de Aerde, ende maectse vruchtbaer ende wassende, dat sy zaet geeft den saeyer, ende broot te eten, Also sal ooc dat woordt, dat wt mijnen monde gaet, niet

1) Werkelijk, d. i. werkzaam.

ledich weder tot my comen, maer doen dat my behaecht, ende het sal wel ge-//lucken in het gene, daer icket toe seynde.

Fol. 126^r.

Maer na dien Gods woort dat Saet is, dat van God in de herten der menschen ghesaeyt wort, ende een goede aerde wil ende moet hebben, daerom ist van noode, dat den acker des herten, door de ghenade des Heeren, recht ghebouwet, alle oncruyt daer wt ghepluct oft wtgheroeyt, ende alsoo den acker des Goddelijcken Saets ontfanckelijck, ende om vrucht te brenghen, bequaem ghemaect wert, als Iacobus seyt: ^a Legget af alle onreynicheyt ende alle boosheyt, ende neemt aen dat woort, met saechtmoedicheyt, dat in v ingheplant is, welcke can uwe siele salich maken. *Iacob. 1. c. 21.*

Hier toe (te weten) om den acker des herten also te bouwen ende te bereyden, dient bysonder de Wet Gods. Daeromme moeten oock de rechte Leeraers ten eersten, ende voor alle dingen, ^b den menschen boete vercondighen ende prediken (ghelijck Christus ende zijn Apostolen gedaen hebben) ende leerense wt de Wet, Godts toorn ende strenghe ordeel ouer de Sonde, maer wt den Euangelio, God den Vader in zijnder eewigher liefden, ende grondeloose bermherticheyt, Christum Iesum in zijnder ghenade ende verdienste, door medewerckinge des Heylighen Gheestes recht bekennen, op dat de herten door de Wet gheslagen ende ghebroocken, wederomme door dat Euangelium vertroost ende verquickt mogen worden. Want dat is de aert, eygenschap ende cracht des Goddelijcken woorts, daer het ordentlijck ende door des geests drijuinge gesproken wort, dat de steenachtige herten daer door geslagen, de // coude daer door vierich gemaect, ende de bedroefde daer door vertroost werden. Dat is ooc der rechter Leeraers ampt ende were na den beuele Christi, eerst de Wet, daer nae dat Euangelium te prediken. Maer de valsche Leeraers prediken den Lieden, oock den onboetueerdighen niet dan genade, vercondigen hen vrede, Ende als Ezechiel seyt: ^c Sy legghen de lieden cussens onder de armen, ende pueluwen onder haer hoofden, ende schouderen, daer mede sy stercken de handen der boosen, op dat hem niemant van zijnder boosheyt ende ongerechtigheyt en bekeere, gelijc dagelijcx genoech beuonden ende gesien wert: Maer want ¹⁾ sy niemant en bekeeren, daerom en zijne oock van Godt niet gesonden, ende en hebben ooc Godts woort niet. Want also seyt de Heere: ^d Ic en hebbe de Propheten niet ghesonden, nochtans loopen sy, Ick en heb niet met haer gesproken, nochtans so propheteren sy, Maer indien si in mijnen Raet gebleuen waren, ende mijn woorden *Math. 3. a. 8. Actor. 24. c. 25. Ierem. 25. d. 22. Fol. 126^r. Ezech. 13. c. 18. Ierem. 23. d. 21.*

1) Want, *d. i.* omdat.

ghehoort hadden, so hadden sy mijn Volck van haren boosen wegen, ende van haren boosen voornemen afgekeert.

- Dese woorden betuygen ons claerlyc, dat die Gods woort hebben, recht leeren ende spreken, die dat volck van haren roeckeloosen leuen ende boosen wandel bekeeren. Wederom, die sulcx niet en doen, die en hebben ooc Gods woort niet, Sy mogen wel de letter
- Hebr. 4. c. 12. der schrift hebben, maer ^a dat leuendich, crachtich ende vierich woort Gods (dat gelijk als een tweesnijdende Sweert is, dat herten ende sielen doordringt ende doorsnijt) dat en hebben sy niet, Si mogen wel veel woorden maken, maer dewijle de Heere hare lippen metten
- Fol. 127^r. viere // niet gereynicht (^b als de lippen des Propheten Esaie) ende zijn
- Esaie. 6. a. 7. woort in haren mont (^c gelijc inden mont Ieremie) niet ghegeuen
- Ierem. 1. a. 9. en heeft, dat sy wtroeden, afbreecken ende verderuen, ende datse opbouwen ende planten, Daerom en zijnse vanden Heere niet gesonden, ende sy en richten oock niet wt, gelijc als op den dach van heden aen veel gesien ende gespuert wort, die Euangelissche Predicanten willen zijn, ende en hebben noch noyt die Afgodissche Ceremonien ende insettinge der menschen afgebroken, ende den rechten Gods dienst ende ordeninge wederom aengenomen. Maer so
4. Regum. 9. c. 22 veel mogen wel sommige doen, dat sy ^d met Iehu de hoerderije ende tooerije Iesabels haten, ende eenen ijuer tegen de Propheten
10. e. 25. ende Priesters Baals hebben, Nochtans so wandelen sy selue noch inde sonden Ieroboams, ende laten de gulden Calueren (die in de stede des Goddelijcken diensts, vanden godloosen Coninck opgerecht zijn) haer seluen tot een oordeel, maer den anderen tot aenstoot ende verderuen, noch staen ende ouer blijuen, ende also leyt de eene
- Math. 15. b. 14 blinde den anderen, so lange tot dat sy beyde inden gracht vallen.
- De ander vrucht eens rechten Leeraers is, dat hy selue een onstraffelijke wandelinghe leyde, die den Euangelio gelijcformich
1. Cor. 4. c. 20 is: ^e Want dat rijcke Godts en staet niet inde woorden, mer inder
- Syrach. 15. b. cracht, de wijsheyt, die den Leeraer ^f zijnen mont inder Ghemeyn-
- 10 ten moet open doen, ^g die en coemt niet in een boosachtige siele,
- gSapient. 1. a. 4 noch en woont niet in een Lichaem, dat der sonden onderworpen
- Iacob. 3. c. 13. is. Daeromme seyt oock Iacobus: ^h Wie onder v wijs ende wel
- Fol. 127^r. gesticht is, die toone met zijn goede // wandelinghe zijne wercken inder saechtmoedicheyt der Wijsheyt. Alsoo heeft Paulus
1. Cor. 9. d. 27 gedaen, als hi selue seyt: ⁱ Ic temme mijn lichaem, ende bedwingende dat, op dat ick niet den anderen en predike, ende selue verworpe-
1. Cor. 1. d. 30. lijke worde. Het en is daer mede niet wt te rechten, ende ten leyt
2. Cor. 11. a. 1 daer niet aen, dat yemant veel beroemt, clapt, ende van hem
- Ierem. 9. d. 23. seluen veel hout¹⁾: ^j Maar wie hem beroemen wil (seyt de Apostel)

1) „Van hem seluen veel hout” wil zeggen: zichzelf belangrijk vindt.

die beroeme hem des Heeren. Want hij en is niet gepresen, die hem seluen prijst, maer dien de Heere prijst, Maer de Heere prijst de gerechtighe, die hem prijzen ende eeren, gelijc hy selue seyt: ^a Wie my eert, ^{1. Regum. 2.f.} dien sal ick eeren, maer wie my veracht, die sal versmaet zijn. Maer ³⁰welcke de rechte eere Godts sy, ghetuycht Christus met dese woorden: ^b Daer in wort mijn Vader gepresen, dat ghy henen gaet, ^{Ioan. 15. a. 8.} ende veel vruchten voortbrengt, ende dat ghi mijn discipulen wort. Maer welcke de vruchten des geestes zijn, seyt Paulus totten Galateren, te weten, ^c Liefde, vruechde, vriendelicheyt, goetheyt, ge- ^{Galat. 5. c. 22.} looue, sachtmoedicheit maticheyt. Item, welcke de rechte longeren Christi zijn, seyt hy selue, te weten, ^d die in zijnder redene ^{Ioan. 8. c. 32.} bliuen, die zijn zijne discipulen, die bekennen de waerheyt, ende de waerheyt salse vry maken. ^e Maer niemant en blijft in Christo ^{1. Ioan. 2. a. 5} ende in zijnder Leere, dan die wandelt, gelijk als hy ghewandelt heeft, Maer wie also niet en wandelt, die en blijft niet in Christo, iae hy en heeft Christum niet gesien noch gekent, als Ioannes in zijn epistel wel claerlijc getuycht. ^{1. Ioan. 3. a. 6}

Daeromme so moeten de rechte Christenen, ende principalijk de Leeraers, als discipulen Christi, selue een Christelijcke // wande- ^{Fol. 128^r.} linghe leyden, ende trouwelijc Christo nauolghen. Maer doense dat niet, so en heeftse Christus niet gesonden. Want hy seyt, ^f dat ^{Matt. 7. b. 15.} wy de valsche Propheten, al waert dat sy schoon in schaeps cleederen quamen, aen haren vruchten sullen kennen, Ende leert ons sulcx door gelijckenisse, seggende: Canmen oock druyuen lesen van de doornen, oft vijgen van de dijselen? Also een yegelijcke goede Boom, brengt goede vruchten, maer eenen quaden Boom brengt quade vruchten. Een en goeden Boom en can geen quade vruchten brengen, ende eenen quaden Boom en can geen goede vruchten voortbrengen: Een yeghelijck Boom, die geen goede vruchten voortbrengt, sal afgehouden, ende int vier gheworpen worden. Daeromme, aen haere vruchten sult ghyse kennen.

In dese woorden gelijckt ¹⁾ Christus een yegelijc goet Christen, maer bysonder eenen oprechten Leeraer (want hy spreekt principalijk vande Leeraers) by eenen goeden Boom, ende eenen valschen Leeraer by eenen quaden Boom, Gelijc als nv eenen goeden Boom goede vruchten brengt, daer mede hy zijnen goeden aert bewijst, ende den menschen tot haerder nootdrift, ende spijs des lichaems dient: Also brengt oock een goede Leeraer goede vruchten, daer mede hy zijnen Christelijcken aert, ende dat hy van God gesonden is, bewijst, maer den anderen (dat is) den goethertigen toehoorders, ende liefhebbers der waerheyt, dient hy also totter salicheyt, ge-

1) Gelijckt, d. i. vergelijkt.

1. Tim. 4. b 16 lijk Paulus tot Timotheum seyt: Hebt acht op v seluen, ende op de leeringe, blijft in dese stucken: Want so ghy dat doet, so sult ghy u seluen salich maken, ende die v hooren. //

Fol. 128^r. Wederomme, ghelijck als eenen quaden Boom gheen goede vruchten en can brengen, ende gelijck als men van Doornen gheen druyuen, van Dijstelen gheen vijgen lesen en can, also en can oock een valsche Propheet, niet rechts leeren noch doen. De valsche propheet can hem des Euangeliums wel beroemen, maer dat hy de leere des Euangeliums recht soude treffen oft seggen, ende de vruchten des Gheests brengen, dat en doet hy niet, bladeren zijnt ende bladeren blijuent, dat is, Een onnut geroep in schoonen schijn, alle wat hy leert, ende geueynstheyt alle wat hij doet.

So dan nv door sonderlinge genade Gods, dat Euangelium (dat scherpe oogen heeft, ende en siet niet op de Schaeps cleederen, maer op den inwendigen aert, ende en vraecht oock niet na de Bladeren, maer na de vruchten des Booms) aen den dach gecomen ende ons gheopenbaert is, ende ons den Boom by zijne vruchten, wt Gods woort te kennen ghegeuen heeft, daeromme so hebbe een yegelijke achtinge daerop, ende wachte hem voor de valsche Propheten, dat hy door haer niet bedrogen en worde.

Item, hoe een Leeraer sal geschiet zijn beschrijft ons Paulus seer schoon, beyde tot Timotheum ende Titum, Daer heeftmen een rechte beschrijuinge, iae een wtgedrukt voorbeelt eens Euangelischen Leeraers, Ende Petrus seyt: ^a De Ouders ¹⁾ die onder v zijn, vermane ick een Medeouder ende Ghetuyghe des lijdens, dat in Christo is, ende oock mede deelachtich der heerlijkheyt, die geopenbaert sal worden, Weydet de cudde Christi, die onder v is, besorchtse, niet wt bedwanc, mer gewillich, // niet om des schandelijcken gewins wille, maer wt eenen toegeneychden gemoede, niet als de gene, die daer heerschappie hebben ouer de erue, maer weest een Voorbeelt der Cudden, soo sult ghy (als hem openbaren sal de ouerste Herder) de onuerganckelijke Croone der eeren ontfangen.

Hier geeft Petrus allen Ouders, Voorstanders ende Leeraers, een goede leeringe, hoe dat sy geschiet sullen zijn, ende seyt onder ander woorden, dat sy de Cudde Christi, wt eenen toegeneychden gemoede, ende niet om des schandelijcken gewins wille, sullen weyden. Want hy wiste wel, dat de Heere Christus driemael hem geuraecht hadde, segghende: ^b Petre, hebt ghy my lief, so weydet mijn Schapen. Also moeten ooc alle Dienaers des woorts Christi, wt rechter liefden, sonder begeerlijcheyt des schandelijcken ghe-

1) Ouders, *d. i.* oudsten, presbyters.

niets ¹⁾, Gods woort onuerualscht leeren. Want dat heet weyden inder Schrift.

Maer hoe veel nemen haer nu ter tijt des Leerampts aen, die aen dese leere Petri niet en gedencken, maer het gaet effen toe, na de woorden des Propheten, te weten, ^a dat de Priesters leeren Mich. 3. c. 11. om loon, de Propheten propheteren om gelt, daer en bouen willen sy gesien zijn, als oft sy haer op den Heere verlieten, ende seggen: De Heere is onder ons, daer en can geen ongheluck ouer ons ghecomen. Daerom sal Sion om uwent wille, ghelijck een velt geploecht, ende Ierusalem tot eenen steenhoope, ende den Berch des Tempels tot eender wilder hoochte worden. Ooc seyt de selue Prorheet ²⁾ aen een ander plaetse, ^b dat so wie den valschen Propheten niet wat inden mont en worpt, teghen dien // heffen sy eenen strijt aen. Desgelijcken claget God door Ezechielem ouer de valsche Propheten, ^c die den doot vercondigen, den sielen, die doch niet steruen en sullen, ende seggen dat leuen toe, den sielen, die doch niet leuen en sullen, dat is, sy verdoemen den onschuldigen ende vromen, ende rechtueerdigen de Godloose, ende dat doen sy om een hantuol Gersten, ende om een stuc broots. Ende dit gesciet noch dagelijcx, ende het gaet in voller cracht. Ia ^d Balaam de sone Bosor, die dat loon der onrechtueerdicheyt lief had, die heeft noch veel nauolghers ende medegesellen. Ende hoe wel de Heere den Esel de mont open gedaen heeft, sulcke Balamiteren te straffen, so zijnse doch so verstoet ende verblind, dat si vander giericheit niet en connen afgelaten: Ende daer en bouen willen sy noch als trouwe knechten Christi gheacht zijn, ende nemen de vrijheyt, die Christus den rechten Dienaers des Euangeliums gegeuen heeft, (te weten ^e dat sy vanden Euangelio mogen leuen, ende tamelijke nootdruft hebben) tot eenen decmantel der giericheit. Maer dat is een schandelijck dinck, datmen onder den schijn des Euangeliums (^f dat doch alle tijtelijke dingen leert versmaden) gelt ende goet soect, Dat is oock een grouwel voor God, dat yemant hem aen neemt Gods woort te leeren, ende selue niet daer na doen en wilt. Tot alsulcken seyt de Heere: ^g Wat vercondicht ghi mijne Rechten, ende neemt mijn Verbont in uwen mont? So ghy doch de castijdinge haet, ende worpt mijn woorden achter v. Wanneer ghy eenen dief siet, so loopt ghi met hem, ende hebt ghemeynschap metten Ouerspeelders, etce. Ende Paulus seyt: // ^h Ghy vermeet v te zijn een Leyder der blinden, een licht der geenre, die inder duysternisse zijn, een Onderwijser der onwijsen, een Leeraer der eenuuldigen, ghy hebt de forme wat te weten, ende wat recht is

Mich. 3. b. 5.
Fol. 129^v.

Ezech. 13. d.
19.

Num. 22. b. 5
23. *. 24. *.
2. Petr. 2. c. 15.

1. Cor. 9. b. 14

Math. 10. e. 37.

Psal. 50. b.
16.

Fol. 130^r.

Rom. 2. b. 19.

1) Ghieniet, d. i. genot.

2) Lees: Propheet.

in de Wet. Nv leert ghy de anderen, ende en leert v selue niet. Ghi predict, men en sal niet stelen, ende ghi steelt: Ghy spreekt men sal geen ouerspel doen, ende ghy doet ouerspel. V grouwelt voor den Afgoden, ende berooft God van tzijne. Ghy beroemt v vander Wet, ende onteert God, door ouertredinge des Wets. Want om uwent wille wort Gods naem gelastert onder den Heydenen.

Och dat veel (die haer des Leerampts aennemen, ende doch so gierich, houeerdich, onrechtueerdich, afgodisch zijn, ende so ongodlijke leuen) dese woorden wilden neerstelijc aenmercken, ende wel bedencken wat grooter claghe ouer al inder Schrift sy ouer de valsche Propheten ende Herders, met bewijsinge, dat des volcx verderffenisse den meesten oorspronc van haer heeft. Want de Her-

- Ioan. 21. c. 15. ders behooren de Schapen te weyden, ^a gelijck als Christus Petro, b1. Petr. 5. a. 1. ende ^b Petrus den Ouders beuolen heeft, Maer hoe gaet het toe, Ezech. 34. c. 18. wanneer de Herders ^c de costelijcke weyde des Godlijcken woorts, met hare voeten vertreden, ende het gene dat sy met voeten vertreden hebben, den schapen teten geuen? De Herders behooren oock water der Godlijcker leere wt de Fonteyne des salicheyts te scheppen, ende den schapen te drincken te geuen, maer hoe beclagelijc ist, wanneer de Herders Philistijnen worden, ende den spronck ¹⁾ des leuendigen water, met ingeworpen Aerde verstoppen? Actor. 20. d. 29. Ia wanneer sy ^d Woluen zijn die de Cudde niet en sparen, haer Fol. 130^v. seluen // weyden, de Schapen veriagen ende verworgen? Item Ozee. 6. b. 14. wanneer sy sodanige zijn, als de Propheet Ozeas seyt: De hoopen der Priesters, zijn gelijc als de Stratenroouers, die op der straten moorden, ende loeren op de lieden opten wege na Sichem: Want Ezaie. 56. c. 10. sy volbrengen alle schalcheyt. Ende als Esaias seyt: Vwe Wachters zijn alle blind ende hebben geen verstant. Sy zijn alle stomme honden, die niet straffen en connen, sy zijn luy, slaperich, liggen ende snarren, het zijn onbeschaemde honden, die nemmermeer sat geworden en connen. Desgelijcken de Herders en hebben ooc geen verstant, een yegelijc siet op zijnen wech, een yegelijc giert ²⁾ voor hem seluen, in zijnen staet. Coemt herwaerts (seggen si) laet ons wijn halen, ende ons vol suypen, ende morgen doen, gelijck als heden, ia noch veel meer. Och God, hoe zijn altijt der valscher Propheten, Priesters ende Herders so veel inder werelt gheweest, ende der vromen so weynich: ^e Tegen so veel hondert Propheten ende Priesters Baals, en is nauwelijc eenen Helias te vinden: 3. Regum. 22. f. Onder so veel luegenachtighe Propheten Achabs, en is nauwe a. 5. eenen Micheas te krijgen. Ooc so verdienen somtijts de sonden des volcx, dat Godt eenen geueynsden ende Afgodt, in de plaetse eens

1) Spronck, *d. i.* wel, bron.

2) Giert, *d. i.* zoekt gewin.

Herders laet regeren: Want nademael de lieden so gesint zijn, dat si de goede Leere verachtelijke houden, als Paulus seyt, ende so weecke ooren hebben, dat sy meer behaechelijke dan de vruchtbaerlijke Leere begeeren te hooren, daerom verkiesen sy haer seluen sulcke Leeraers, na welcken haer de ooren iuecken. Ende het gaet dan toe, gelijc de Heere door den Propheet seyt: ^a Het staet grouwelijc ende // veruaelijc inden lande: De Propheten leeren luegen, ende de Priesters heerschappen ²⁾ in haer officie, ende mijn volck heeftet geerne also, Hoe wilt v ten laetsten daer ouer gaen? Daerom seyt ooc Christus tot zijn Discipulen: ^b Wee v wanneer v alle man prijst, want also hebbense gedaen den valschen Propheten, die voor v geweest zijn. Daer tegen zijt ghy salich, wanneer v de menschen versmaden, schelden ende veruolgen, ende spreken alle quaet tegen v, ligende daer aen om mijns naems wille, verblijt ende verhuecht v, want uwen loon is groot inden Hemel, also hebben sy ooc den goeden Propheten gedaen, etc.

2.Tim.4.a.3.

Ierem.5.d.

28¹⁾Fol.131^r.

Luce.6.e.26.

Daerom ist ghewis, dat de rechte Leeraers met dat Cruyce beproeft moeten worden. Ende dat coemt daerom, dat sy anders willen, spreken ende doen, dan de werelt, daerom haetse de werelt, als int Boec der Wijsheyt geschreuen staet: ^c Laet ons op den rechtueerdigen loeren, want hy en dooch ³⁾ voor ons niet, ende settet hem tegen onsen doen, ende berispt ons, dat wy tegen de Wet sondigen, ende roept onse wesen wt voor sonde, Hy geeft voor, dat hy Godt kent, ende beroemt hem seluen Godts kint te zijn, straft so wat wy int herte hebben. Hy en is ons niet lijdelijke aen te sien, want zijn leuen en accordeert niet metten anderen, ende zijn wesen is heel een ander wesen. Hy hout ons voor onghe-schiet, ende mijdet onsen doen, gelijk een vuylnis, ende geeft voor, hoe dattet de rechtueerdige ten laetsten goet hebben sullen, ende roemt dat Godt zijn vader is.

Sapient.10.

Fol.131^r.

Math.10.b.16

Ioan.15.b.18

Also ist Christo wederuaren ende gebuert gelijk als hy selue seyt: De werelt haet my, want ick geue getuygenisse van haren // wercken, dat sy quaet zijn, Sulcx belouet hy ooc alle zijne Discipulen, ende seyt: ^d Ic sende v als schapen midden onder de woluen, Daerom weest voorsichtich, als de Serpente, ende eenuoudich als de Duyuen: Seggende voort: Ghy sult van alle menschen om mijns naems wille gehaet worden, ^e maer so v de werelt haet, soo weet, datse mi voor v gehaet heeft, Waert ghi van der werelt, so hadde de werelt dat hare lief: Maer om dat ghy vander werelt niet en zijt, ende ic v van der werelt vercoren hebbe, daerom haet

1) De aanhaling is: Jer. V: 30, 31.

2) Heerschappen, *d. i.* heerschappij voeren.

3) Dooch, *d. i.* deugt.

v de werelt. Gedenet aen mijn woort, dat ic v geseyt hebbe: De knecht en is niet meerder dan zijnen Heere, hebben sy my veruolcht, sy sullen v ooc veruolgen: Hebben si mijn woorden gehouden, so sullen sy de uwe ooc houden. Maer dat alle sullen sy v doen om mijns naems wille, want sy en kennen den genen niet, die my gesonden heeft.

Somma, Hoe alle goede Propheten ende rechte Laeraers van beginsel af veruolcht zijn, ende tot aent eynde der werelt veruolget sullen werden, ia gelijc de Alderhoochste Propheet ende Luce. 24.c.25. meester Iesus a Christus de Sone des leuendigen Gods, heeft moeten lijden, ende also in zijn heerlijcheyt ingaen, getuycht de Schrift beyde des Ouden ende Nieuwen Testaments, so opentlijc ende rijckelijc, dattet onnoodich is, breeder daer van te verhalen ende te schrijuen.

Daerom so en zijn si niet Christus Dienaers, die bi de werelt so groot ende hooge geacht zijn, die bouen aen sitten, die andere veruolgen, ende doen veruolgen, Want dat is verre van Christo Iesu, ende van zijnen Godlijcken saechtmoedigen aert. Ooc ist verre Fol. 132^r. van allen Christenen, die den sin ende // Geest Christi hebben. Math. 13.d.28. Het en is niet Christelijc, b maer Tyrannisch, de lieden te veruolgen, te veriagen ende verworgen, om des geloofs ende der Religion wille: Ende die sulcx doen, die zijn gewisselijc vanden ouergebleuen Phariseeuschen geslachte: Tot welcken Stephanus sprack:

Actor. 7.f.51. c Ghy hertneckige ende onbesneden van herten ende ooren, ghy wederstaet altijt den heyligen Geest, gelijc uwe vaders, also oock ghy, welcke Propheten en hebben uwe vaders niet veruolcht? Ende sy doodense die daer te voren vercondichden de toecoemst des gerechtigens ¹⁾, wiens verraders ende moorders ghy nv gheworden zijt, Ghy die de Wet ontfanghen hebt, door den dienst der Engelen, ende en hebtse niet gehouden.

Och hoe veel beroemen haer nv ter tijt datse dat Euangelium wt ghenaden van Godt ontfangen hebben, ende doen doch so weynich, ia niet daer na. Sy willen groote Meesters inder Schrift zijn, 1. Corinth. 2. Euangelische Predicanten heeten: d Maer Christum Iesum, ende a. 2. dien gecruyst, en kennen sy niet. e Want Christus is selue arm Math. 8.c.19. geweest, f ende heeft ooc arme Iongerren wtuercoren, die haer Luce. 9.f.58. seluen hebben moeten verloochen, om des Heeren wille, die alle 1. Cor. 8. b. 9. dingen hebben verlaten om des Euangeliums wille, g die een gaep- f Math. 4.c.18. spel der werelt, ende een vuylnis, daer toe aller menschen wech- 19.d.27. worpinge geweest zijn. Maer dese zijn rijck ende gheweldich, 1. Corinth. 4. b. 9. daeromme moet oock na des Propheten woort, h haer trotsen oft Psalm. 73.a.6.

1) „De toecoemst des gerechtigens” wil zeggen: de naderende komst van den Rechtvaardige.

hooueedie een costelijck dinck zijn, ende haer wreetheydt moet wel ghedaen heeten. Christus heeft tot zijnen Jongheren gheseyt: //
 a Ghy en sult v niet Rabbi laten noemen: Want een is v Meester, *Fol. 132 v.*
 Christus. De grootste onder v, sal v dienaar zijn: Want wie hem Math. 23. a. 7
 seluen verheft, die sal vernedert worden: Maer so wie hem seluen vernedert, die sal verheuen worden. Maer dese die laten haer van wegen des Euangeliums ende haers Leerampts noemen, Meesters, Licentiaten, Doctoren, ia eerweerdige Vaders, ende Heeren in Christo. Hoe fijn accordeert dat met de voorgenoemde woorden Christi? Doch die en gelden niet by haer, die en achten sy niet, Maer b haer Persoon die blaset hem op, als de Propheet seyt: Sy Psalm. 73. a. 7.
 doen maer wat si dencken, spreken quaet vanden vromen, lasteren de waerheyt, ende wat si seggen, dat moet van den Hemel gesproken zijn, ende wat si voorgeuen ende insetten, dat moet gelden opter Aerden, Want sy meynen ende seggen oock: c Onse tonge Psalm. 12. a. 5.
 sal de ouerhant nemen, ons behoort te spreken, Wie ist die ons can meesteren? Maer wat na sulcken pochen, ende hoochmoet sal volgen, ende haer geschieden, dat mogen sy waarnemen. De Schrift Apocal. 2. c. 20.
 getuycht claerlijck, dat Iesabel, hoe wel sy eenen tijt lanck regeert, haer Propheten costelijc spijs, ende in grooter heerlijkheyt hout, soo moet sy doch ten laetsten noch met allen haren Aenhangers tot schanden werden. Ende hoe wel de Hoere van Babel alle Heydenen metten wijn haerder hoererijen droncken gemaect heeft, ende is daerom hoochmoedich, ende spreekt in haerder herten: d: Ick sitte, ende ben een Coninginne ende en sal geen Weduwe Apocal. 18. b. 7.
 zijn, noch gheen leet sien, so sullen doch ten laetsten hare plagen op eenen dach comen.

So hebben wy nv metten cortsten aenge//teeckent, welcke Leeraers *Fol. 133 r.*
 van God gesonden zijn, te weten, die also geschiet zijn, gelijc als de schrift getuycht, Gods woort recht spreken, den Euenbeelde Christi ende zijne Heyligen gelijkformich zijn, ende wat haer noch gebreeet, met gantschen ernste soecken, by de Fonteyn alder genaden, by Christo Iesu: Wie sodanich is, die is sonder twijfel van Godt gesonden.

Wederom die anders gesint zijn, anders spreken ende doen, dan in desen voorgenoemden ende voorgestelden Spiegel der Propheten Christi, ende zijnder Apostolen, gesien wert, die en zijn ooc van God niet gesonden, sy en connen ooc niet goets leeren, noch Gods woort recht spreken, want dat moet door den heyiligen Geest gesproken werden: Als Christus tot sinen Jongeren seyt: Ghi en Math. 10. c. 20
 zijt niet die daer spreekt, mer het is de Geest ws vaders, die in v spreekt. Ende Petrus seyt: e Daer en is noch noyt geen pro- 2. Petr. 1. d. 21.
 phetie wt menscelicke wille voortgebracht maer de heylige men-

schen Gods hebben gesproken, gedreuen zijnde vanden heyligen Geest. Daerom alle wat de geesteloose menschen spreken, dat en
 1. Cor. 13.a.1. heeft geen cracht, noch en doet geen vrucht, Ia al waert ^a dat sy met Engelsche tongen consten spreken, so en ist niet meer, dan een luydende Metael oft clinckende Belle.

Wy bidden ende vermanen ooc eenen yegelijcken, hy sy dan Leeraer ofte Toehoorder, dat hy wel acht hier op heb. De Leeraer mach wel sien, wiens knecht hy sy, van welcken Geest hy gedreuen wort, oft Christus in hem is ende weret, oft hy ooc dat leuendich woort Gods, in openbaer getuychenisse der heyliger Schrift,
Fol. 133 r. den volcke voordraecht, inbeelt, vrucht daer // mede doet, en selue daer na wandelt: Den Toehoorder mach hem seluen wel waer nemen,
 1. Ioan. 4. a.1. ^b dat hy niet een yegelijcken geest en gelooue, maer altijd den Leeraer by zijner leere ende vruchten bekenne, Ende de leere met den rechtsnoer des godlijcken woorts recht proeue ende mete: Desgelijcken de vruchten, niet alleen nae den wtwendigen aensien, ende heerlijcken schijne, maer oock nae den Geest ende ware wesen aenmercke, proeue ende ordeele: Ende welcken Leeraer hy valsch bekent ende beuint, voor dien wachte hy hem, ende en hoore hem
 Ierem. 23.c.16. niet, maer wijcke van hem, ^c Gelijc als God door Ieremiam gebo-
 Matt. 7. b.15. den, ^d ende Christus inden Euangelio beuolen heeft, te weten, datmen de woorden der valscher Propheten niet en sal hooren, datmen
 Ioan. 10. a. 4. hem daer voor sal wachten, ^e dat zijn Schapen zijn stemme hooren, hem nauolghen, ende den vreemden en volgen sy niet na, maer vlien van hem, ende dat wt dier oorsake, dat der vreemder stemme hen onbekent is, iae dat alle die door Christum Iesum, als door de rechte duere inden Schaepstal niet inghegaen, maer door eenen anderen wech ingelommen zijn, dat zijn Dieuen ende Moordenaers, die nergens om en comen, dan om te stelen, te verworgen, ende te verderuen, daerom vreesen haer de Schapen Christi voor sulcken Dieuen, Moordenaers ende Verderuers.

Maer dat sommige voorgeuen, hoe dat de schrift dat wtwendich gehoor der valscher Propheten, niet en verbiet, maer dat inwendich gehoor alleen, dat is erchlisticheyt ende Philosophie, ia een openbare verualschinge des godlijcken waerheys, Want dat is gewis
Fol. 134 r. ende ongetwifelt waer, // dat daer tweederley gehoor inder schrift begrepen is, een inwendich gehoor, welck is het gelooue, dat daer coemt wt den wtwendigen gehoor des Godlijcken woorts, door medewerckinge ende verlichtinge des heyligen Geests, als men claerlijc sien mach inde nauolgende woorden Pauli: ^f Hoe sullen sy aenroepen, inden welcken si niet en geloouen? Maer hoe sullen sy geloouen, van dien sy niet gehoord en hebben? Hoe sullen sy hooren sonder Predicant? Maer hoe sullen sy prediken, als sy niet

Rom. 10. b.14

ghesonden en zijn? Ghelijck dat geschreuen staet: ^a Hoe liefelijke Esaie. 52. b. 7. zijn de voeten der geenre, die den vrede vercondigen ende goede bootschap prediken. Maer sy en zijn niet alle den Euangelio gehoorsaem, Want Esaias spreeket: ^b Heere, wie gelooft onsen prediken? So ^c coemt dat geloooue wt den gehoor, mer dat ghehoor is ^c Rom. 10. c. 17. door dat woort Gods, Maer ick seg ^v: Hebben zijt niet gehoort? ^d Voorwaer haer geluyt is nv in alle landen wtgegaen, ende haer Psalm. 19. a. 4. woorden in alle de werelt.

Hier spreeket de Apostel wtdruckelijck vanden wtwendigen gehoor, waer door de Predicatie des Euangeliums, der Apostolen geluyt, ende hare woorden ^e by alle Creatueren onder den Hemel Marc. 16. b. 15. gehoord zijn, waer door oock veel totten geloooue gecomen zijn, Colloss. 1. a. 5. doch alle wt genaden, door de inwendige werckinge Gods ende zijns heyligen Geests, Gelijc als nv God door dat wtwendich ghehoor zijns woorts, als door eenen middel, het geloooue in zijnen wtuercoren weret. Also weret ooc de Satan, door dat wtwendich gehoor zijnder valscher leere, het ongheloooue in zijnen kinderen. Ioan. 5. c. 24. Daerom vermaent ons oock de heylighe Schrift, ^f Godts woort te // 8. e. 51. 10. c. 27. hooren, ende dat is also te verstaen, dat wy Gods woort met wtwendigen ooren sullen hooren, ende metter herten daer aen geloouuen. Dat heet dan recht Gods woort te hooren. In gelijcker maten Ierem. 23. c. 16. verbiet ons de Schrift de valsche Leeraers te hooren, ende is de Psalm. 1. a. 1. meyninge, dat wy tot den valschen Leeraers in dat afgoden huys, Ioan. 10. a. 4. daer si op den stoel der Pestilencie staen, ende Gods woort verualschen, niet en sullen loopen, noch hare woorden hooren, noch hen geloouen, Dat noemt de schrift de valsche Leeraers niet te hooren, ^g de vreemde te schouwen, ende van hen te vlieden. Op Ioan. 10. a. 5. die meyninge seyt ooc de Apostel Ioannes, ^h dat de valsche Leeraers 1. Ioan. 4. a. 5. vander werelt zijn, ende van der werelt spreken, ende de werelt hoortse, Maer de rechte Leeraers zijn van God, Wie God bekent, die hoortse, Maer wie Godt niet en kent, die en hoortse niet. Ende daer aen bekentmen den Geest der waerheyt ende den geest der dolinge. Ende dit is nv vande Sendinge der Leeraers metten cortsten geseyt.

¶ Maer nv zijn hier veel wedersprekers: Ten eersten, so seggen sommige, dat niemant en mach leeren, ende den veruallen Godsdiens wederom oprechten, ten sy dan dat hy vanden Heere door een leuendige stemme vanden Hemel gheroepen worde. ⁱ Gelijc 3. Regum. 18. *. als Elias (seggen si) de Priesters Baals niet gestraft, noch de veruallen Gods dienst in Israel niet wederom opgerecht en heeft, voor dat hy vanden Heere een beuel ontfangen heeft, ende tot Achab gesonden is. Item, ^j Gelijc als Iosue de besnijdinge (die eenen tijt Iosue. 5. a. 2.

lanc inder woestijnen niet ghebruyet gheweest en is) niet wederom // *Fol. 135*'. aengherecht, noch begonnen en heeft, voor der tijt dat het de Heere hem beuolen heeft.

Antwoorde.

Godt en spreekt nv ter tijt also niet met ons door een wtwendige stemme vanden Hemel, noch door gesichte ende droomen, als *Hebre. 1. a. 1.* inden ouden Testament geschiede, mer ^a hy spreekt met ons door zijnen sone Iesum Christum, mer Christus die spreekt met ons door zijn woort: Ende dat woort Christi is gheest ende leuen: Wanneer *Ioan. 6. g. 63.* nv Christus yemant zijn leuendich woort in zijn herte geeft, ende indruckt, ende daer door roept, die is sonder eenich twijfel vanden Heere door zijn woort geroepen. Maer waer by men dat bekennen sal, dat yemant also van God door dat leuendige woort ende door den Gheest Christi geroepen sy, hebben wy bouen geseyt, te weten, *Esaie. 55. c. 10.* so hy Gods woort recht spreekt, vrucht brengt, de eere Christi, *Ioan. 3. e. 34.* ende de salicheyt der sielen, met gantscher vlijte soeckt. *Actor. 6. a. 1.* Voorder so hebben wy bouen verhaelt, dat de Apostolen ende *13. a. 1.* Ouders metter Gemeynthen Gods, door de macht Iesu Christi, Leeraers ende Diaconen geroepen ende geordineert hebben. Wat nv de Christenen in dier tijt recht gedaen hebben, dat en is den Christenen in deser tijt niet verboden, noch afgeslagen, maer de Christenen moeten haer nv na dat gebruyck der eerster Kercken schicken *1. Cor. 3. b. 11.* ende voeghen. Oorsake: ^b Daer en mach geen ander Fondament geleyt worden, dan datter geleyt is, welcke is Iesus Christus. Daerom gelijc als den veruallen Tempel des Heeren binnen Ierusalem, op dat eerste Fondament wederom gebout wert, ende alle *Fol. 135*'. Godsdienst wederom na der // Wet daer inne aengerecht ende *1. Tim. 3. b. 14* gebruyct is. Aso ¹⁾ moet nv ooc dat veruallen ^c huys Gods, te weten, *Hebre. 3. a. 5.* de Christelijcke Gemeynthe, ^d op den eersten gront der Apostolen *dEphes. 2. c. 19.* ende Propheten, (van welcken Christus Iesus den hoecksteen is) wederom gebout werden, ende daer in moetmen alle dingen na der Ordinantien Christi ende zijnder Apostolen handelen ende wtrichten.

Nademael dan de Apostolen ende Ouders metter Gemeynthe Gods, door Christum Voorstanders ende Dienaers vercoren, in geset ende in haer Ampt gestelt ende beuesticht hebben. Daerom so moeten ooc de Christenen in deser tijt, na den voorbeelde der Apostelscher Gemeynthen, Leeraers verkiesen ende ordineren. Ende oock so eyscht de noot alsulcks: Want dat is gewis ende onwedersprekelijk, dat een Christelijcke Ghemeynthe sonder rechte Leere, Ghelooue ende Doope, niet en mach gebout, opgherecht ende vergadert worden? ²⁾

1) Lees: Also.

2) In plaats van een vraagteken behoorde hier eene komma te staan. De zin loopt door met: Daer toe, *d. i.* daarenboven.

Daer toe sonder Auontmael, Vermaninghe, Straffe, Wtsluytinge oft Afsonderinge niet en can bestaen. Want so waer Gods woort niet recht gheleert, ende dat Euangelium Christi niet ghepredict en wort, hoe sullen daer de menschen geloouen? als de Apostel seyt:

^a Hoe sullen sy geloouen in dien, van welcken sy niet gehoord en hebben? Maer soo waer dat gelooue wt den ghehoor des Goddelijcken woorts, door medewerckinge des heylighen Gheests, inder herten niet geuaet en is, hoe can daer den Doop ordentlijk ghebruyckt ende ontfanghen worden, na ^b dien den Doop, vanden Heere selue op den ghelooue gheboden, ingheset, ende vanden Apostolen alsoo ghebruyckt is. // Maer so waer den Doop Christi niet ordentlijk ghebruyck en wort, ^c hoe salmen daer in Christum Iesum, in zijnen doot, ende totter gemeynschap zijns lichaems, door den heylighen Gheest ghedoopt worden? Hoe sal daer de afsteruinghe des vleeschs, de begrauinge der sonden, ende de verrijzenisse in een nieu leuen, recht bedacht ende wtgherecht worden? Item, ^d So waer dat Auontmael des Heeren, niet recht onderhouden en wort, hoe can daer zijn woort ende beuel (datmen by ende met den brootbreken zijn doot vercondigen, ende zijnder gedenckenisse houden sal) ghenoech gedaen worden? Hoe can daer de gemeynschap Christi, ia zijns lichaems ende bloets, wel ter herten genomen, broederlijke liefde ende eenicheyt recht betuycht ende beuesticht worden? Item, So waer de vermaninge niet in volder cracht en gaet, daer vercout ghemeynlic de liefde, beyde tot Godt, ende totten Naesten. Ende soo waer de straffe niet recht gebruyckt en wort, daer besondicht hem de eene metten anderen. Daerom seyt de Heere: ^e Ghy en sult uwen Naesten niet haten in uwer herten, maer hem straffen, op dat ghy niet om zijnent wille schult dragen en moet. Item, So waer de Wtsluytinghe oft Ban niet recht met den Euangelio gehouden en wort, daer verderft de een den anderen, als Paulus seyt: ^f Weet ghy niet, dat een weynich suerdeechs den geheelen deech versuert?

Ende want de Gemeynte Godts sonder alle dese voorgenoemde stucken (ende so wat daer noch meer is, dat de Heere tot opbouwinghe ende onderhoudinghe van zijnder Ghemeynten ghecoördineert heeft) // niet bestaen, noch onderhouden en can gheworden, daerom so moeten daer oock inder Gemeynten, Dienaers des woorts zijn: Want ten is niet allemans dinck, Gods woort te leeren, ende de Sacramenten Christi wt te deilen. Mer het staet alsoo metter saken, als Paulus seyt: Gelijkkerwijs als wy in een lichaem veel leden hebben, maer alle de leden niet eenderley were en hebben, alsoo zijn wy veel een lichaem in Christo, maer onder malcanderen is de eene des anders lit, ende hebben menigerley gauen, na der

Rom. 10. c. 15.

Math. 28. c. 19.

Marc. 16. b. 15.

Actor. 2. c. 41.

8. d. 35. 10. e.

47.

Fol. 136^r.

Rom. 6. a. 3.

Colloss. 2. b. 12.

1. Cor. 12. b. 13

Math. 26. c. 25.

Marc. 14. c. 22.

Luce. 22. b. 19

1. cor. 10. c. 16.

11. c. 22.

Leuit. 19. d. 17

1. Cor. 5. a. 5.

Fol. 136^r.

Rom. 12. a. 4.

1. Cor. 12. a. 4 genaden, die ons ghegeuen is. Item, ^a Daer zijn menigerley gauen, maer daer is een Geest, ende daer zijn menigherley Diensten, maer daer is een Heere, ende daer zijn menigerley crachten, maer daer is een God, die daer werct alle dinck in allen: Maer in eenen yegelijcken bewijzen hem de gauen des Gheests tot gemeynen
- Ephes. 4. a. 7. profite, etc. Ende daer beneuen seyt de Apostel: ^b Eenen yegelijcken onder ons is gegeuen de genade, na der maten der gauen Christi, Ende hy heeft sommige tot Apostolen gheset, sommige tot Propheten, sommige tot Euangelisten, sommige tot Herders ende Leeraers, daer de Heyligen altesamen mede geuoecht souden worden, door gemeynen dienst, te beteren het lichaem Christi, tot dat wy alle de een den anderen de hant reyckten, tot eenderley gelooue ende kennisse des soons Gods, tot eenen volcomen man te worden, die daer sy inder mate des volcomen ouderdoms Christi. Ende Petrus
1. Petr. 4. b. 10 seyt: ^c Dient de eene den anderen, een yegelijc metter gaue, die hy ontfangen heeft, als de goede Huyshouders der menigherley
- Fol. 137^r.* genade Gods: So yemant spreekt, dat hy // spreke als Gods woort, Soo yemant eenen Dienst heeft, dat hijt bediene, als wt der cracht, die Godt gheeft, op dat in alle dingen God ghepresen werde door Iesum Christum, welcken sy eere, ende gewelt van ewichheit tot ewichheit, Amen.
- Wt alle dese woorden ist wel te verstaen, Ten eersten, hoe dat God zijn Dienaers in zijnder Ghemeynten set, ende menigerley gauen haer wtdeelt. Ten anderen, hoe noodich de Dienaers inder Gemeynten zijn, wat haer werck ende dienst sy. Ten derden, dat de Ghemeynte (nadenmael sy een met Christo is) macht heeft, Leeraers ende Dienaers nae der Schrift te verkiesen: Maer welcke de Ghemeynte Christi is, die sulcke macht (niet alleene Leeraers ¹⁾,
- Math. 16. c. 19. ende Voorstanders te verkiesen, maer dat meer is, ^d te binden ende
18. b. 18. te ontbinden, die sonden te vergeuen, ende te behouden) van Christo
- Ioan. 20. c. 23 ontfangen heeft, tuycht de Schrift claerlijc aen veel plaetsen, te weten, dat sy is een vergaderinghe der ghelouigen, dat is, der
- Ioan. 8. c. 30. leuendigher Heylighen ende wedergebooren Menschen, ^e die den woorde Gods gantschelijck geloouen, dat selue recht leeren, vrucht daer mede doen, de Sacramenten Christi gheschietelijck ghebruycken, den Ban recht onderhouden, in der Liefden wandelen, ende alle dinck nae den Euangelio handelen ende wtrecten, Iae de Gemeynte
1. Petr. 1. a. 2. Christi is de ghemeynschap der Heylighen, ^f die na de voorsieninghe
2. Tessal. 2. b. Gods des Vaders, duer de ghenade Iesu Christi, inder heylich-
- 13 makinghe des Geests, ende int gelooue der waerheit, door de Pre-
1. Cor. 12. b. 13 dicatie des Euangeliums, vergadert, ende ^g door eenen Gheest tot //
- Ephes. 4. a. 4. *Fol. 137^r.* eenen Lichaem gedoopt vereenicht ende te samen geuoecht is,

1) Lees: Leeraers.

also, dat sy is dat Lichaem Christi, zijne Bruyt wt zijnder Syden ghenomen, ^a van zijnen vleesche ende gebeente gemaect, ^b ghe- Ephes. 5.c.30.
wasschen in zijnen bloede, gereynicht ^c door dat water bat in zijnen Colloss. 1.b.14.
Woorde, ende gheheylicht door zijnen Geest, Want daerom heeft cEphes. 5.c.26.
hy oock ^d zijnen Syde aen het Cruyce laten openen oft doorsteken, Ioan. 19.d.34
bloet ende water daer wt laten vloeyen, oft loopen, ^e op dat hy Ephes. 5.c.25.
also zyne Gemeynthe mochte verweruen, reynighen ende salich maken.
Daeromme is sy oock ^f zijn reyne Bruyt, zijn alderliefste vriendinne, Apocal. 19.b.7.
de Heylige stadt, dat nieuwe Hierusalem, van Godt wten Hemel hier 21. a. 2.
af gecomen, ende verlicht met de claerheyt Gods ende des Lams, etc.

Dese gemeynthe heeft macht door Christum Iesum (vanden welcken zijt alle ¹) ontfanghen heeft) Voorstanders ende Dienaers te verkiesen, Ende so yemant wilde vragen, waer is dese Gemeynthe? Antwoor- den wy, ^g daer Gods woort recht gheleert, gheloofd ende bewaert Ioan. 8. c. 30.
wert, Want dat zijn Discipulen Christi, die zijn woort hebben, ge- 17. a. 6.
loouen ende bewaren, Waer nv ^h alsulcke Discipulen Christi in Math. 18.c.20
zijnen Naem vergadert zijn, daer is hy midden onder haer, Maer Luce. 24. b.14
is Christus onder haer, Soo zijne ymmers een ghemeynthe Christi.
Sijne dan een Gemeynthe Christi, soo moeten sy oock de selue macht hebben, die Christus zijn Ghemeynthe ghegeuen heeft. Maer de macht die Christus zijne gemeynthe ghegeuen heeft (te weten Math. 16.c.13.
niet alleene Leeraers ende Dienaers des woorts te verkiesen, maer 18. b. 18.
ooc te binden ende te ontbinden, de // sonde te vergeuen ende te Fol. 138 r.
behouden) Is bouen genoeg verhaelt ende verclaert. Ioan. 20. c. 23

Daeromme sluyten wy hier also, dat naedenmael Gods woort nv aenden dach gecomen is, daeromme so moet daer ooc een Gemeynthe Gods zijn: ⁱ Want Gods woort en is niet sonder vrucht, Esaie. 55.c.10.
Oft soo yemant seyt, datter gheen Ghemeynthe Gods en is, die moet oock segghen, datter gheen Geloouighen opter Aerden en zijn, Iae dat Gods woort nergens opter Aerden en is. Want so waer Gods woort is, daer is oock eene Gemeynthe Gods, Sy sy dan cleyn oft groot, Maer de Gemeynthe Gods en is niet alleene on- sichtelijck ²) gelijk sommige haer laten duncken, ende een onsen- lijke Christen Volck versieren ³) Maer oock sienlijck: Want de Geloouighe kennen haer onder malcanderen, ^j ende voegen haer tot Syrach. 13. c.
haers ghelijcke (als ooc alle Gedierte doet, nae den woorde Eccle- 20
siastici) ende beminnen haer onder malcanderen, nadenmael sy eens Hemelschen Vaders kinderen zijn, ^k wt eenen God gheboren, wt Ioan. 1. a. 13.
eenen ^l Sade voortgebracht, eender Goddelijcker Natueren deelach- 1. Ioan. 5. a. 1.
tich, ende met eenen Heyligen Geest begaeft. Daer wt coemt het 11. Petr. 1.d.23

1) „Zijt alle” wil zeggen: zij het alles.

2) Het haakje behoorde andersom te staan.

3) Versieren, *d. i.* verzinnen.

2. Petr. 1. b. 7. onderscheyt ^a tusschen Broederlijke ende Gemeyn Liefde. Ende wt dier oorsaecke so hebben ooc de Apostolen alle haere Brieuen tot den Christenen, tot haren Broeders ende Medegenooten haers geloofs, ende niet tot der Werelt geschreuen: Het welcke niet geschiet en waere, so verre sy de Christenen niet gekent, noch geen onderscheyt tusschen de Christenen ende der werelt geweten en hadden.

Fol. 138^v. Ia de Christelijke gemeynte, is oock // eensdeels der werelt
 Genes. 15. a. 6. openbaer, ghelijck als Abraham door zijn ^b Ghelooue, gherechticheyt
 c Genes. 22. * ende ^c heerlijke Daet, nae Gods woort, der Werelt gheopenbaert
 Rom. 4. a. 3. is, ^d ende ons tot eenen Exempel inder schrift naghelaten, tot leeringe
 Galat. 3. a. 6. ende vermaninghe, dat wy zijne voetstappen souden na uolgen, met
 Iacob. 2. c. 23. oprechten betrouwen ende vruchtbaerheyt der wercken, die ons Godt
 Math. 23. a. 7. ghebiet, Iae ^e Christus Iesus onse Heere ende Meester, onsen
 Hebr. 12. a. 2. Wechbaender ende ^f Hertoge ons geloofs, heeft hem door woorden
 ende wercken der Werelt gheopenbaert, ende sulcx ooc zijnen
 Matt. 5. b. 16. Iongeren beuolen ende geseyt: ^g Laet ^v licht schijnen voor de
 menschen, op dat sy uwe goede wercken sien, ende prijsen God
 uwen vader inden Hemel: Daer toe vermaent ooc Paulus den Ge-
 loouigen, dat sy alsulcken goeden wandelinghe souden leyden, door
 welcke sy ooc den Ongheloouigen openbaer werden, ende spreekt:
 Philipp. 2. b. ^h Doet alle dinc sonder murmureren ende verwerringe, op dat ghy
 14. onberispelijk, suyuer, ende Gods kinderen zijt, onstraffelijk mid-
 den onder dat erch ende verkeert Geslachte, onder welcke ghy
 lichten sult als een Licht inder Werelt, daer mede dat ghy blijft
 1. Petr. 4. a. 4. byden woorde des Leuens, Ende Petrus seyt: ⁱ dat ooc de God-
 loose ende Lasteraers, die Christenen wel kennen, wanneer sy niet
 met haer loopen, ghelijck als te vooren in dat woeste, ongheschiede
 ende Godloos wesen.

Hier mede ist genoeg bewesen, dat de Ghemeynte Gods niet alleene onsienlijk, maer ooc sienlijk, ende der Werelt eensdeels openbaer is. Maar sy en is niet op een bysonder stede ofte plaetse,

Fol. 139^r. gelijck // dat figuerlijk Ierusalem, dat nerghens en was, dan int
 Galat. 4. c. 26. Iootsche Landt alleene, Maer dat ^j Hemelsche Hierusalem is ouer
 Apocal. 21. a. 2. al, ^k soo waer Gods woort recht geleert, ghelooft, ende bewaert
 k Math. 28. c. 16 wert, ende de Sacramenten Christi na den woorde recht gebruyct
 16 werden: ^l Want de Heere heeft zijn Sacramenten tot den Euangelio
 Marc. 16. b. 15. geset, dien aenghehangen, ende beuolen, dat niet alleen zijn Euan-
 Math. 26. c. 25 gelium geprediet, maer oock zijn Sacramenten gebruyct, ende
 Marc. 14. c. 22. onderhouden souden werden. Also heeft de Heere geordineert,
 Luce. 22. b. 19 1. Cor. 11. c. 22 ende also salt ooc tot den eynde blijven, ^m Want Hemel ende
 Math. 24. c. 35 Aerde (seyt Christus) sullen vergaen, maer mijn woorden en sullen
 niet vergaen, Daeromme segghen wy noch, dat soo waer Gods

woort recht geleert, gelooft ende bewaert wert, ende de Sacramenten Christi recht ghebruyct werden, daer is dat ^a Hemelsche Ierusalem, daer woont God de Almachtige Heere ende dat Lam, gelijk als Christus oock selue getuycht ende seyt: ^b wie mi liefheeft, die sal mijn woort houden, ende mijn Vader sal hem lief hebben, ende wy sullen tot hem comen, ende een wooninge by hem maecken. Ende aen een ander plaetse seyt Godt, ^c Ick wil in haer wonen, ende in haer wandelen, ende ick wil haer God zijn, ende sy sullen mijn Volc zijn, spreekt de Almachtige Heere.

Apocal. 21. a. 2.

Hebr. 12. c. 22.

Ioan. 14. b. 21

Leuit. 26. b. 9.

Ezech. 37. d.

27.

2. Cor. 6. c. 16.

¶ Ten anderen, so seggen sommighe, dat de Leeraers nv haer Sendinghe met Teecken en Wonderdaden sullen beuestigen, gelijk de Apostolen ghedaen hebben. //

Daer op antwoorden wy, dat Teecken en eysschen, ende hem aen den woorden niet te laten ghenoeghen, een Teecken des Onghe-
loofs is, Als Christus ghetuycht met dese woorden: ^d Wanneer ghy gheen Teecken en Wonderdaden en siet, so en ghelooft ghy niet, Daeromme moghen wy wel segghen, dat sy dat rechte Ghelooue niet en hebben, die bouen dat Woort Christi noch Teecken en eysschen ende begeren, Maer waert dat si sulcken Gelooue hadden, als den Hooftman, die tot Christum sprack, ^e Och Heere, en vermoeyt v niet, Ick en ben niet weerdich, dat ghy onder mijn dae gaet, Daeromme en hebbe ic my seluen oock niet weerdich geacht, dat ic tot v quame, maer spreekt een woort, so wort mijn knecht ghesont, hadden sy (seggen wy) alsulcken Gelooue, sy souden ymmers de woorden Christi geloouen, ende nv gheen Teecken en eysschen, maer haer daer aen laten ghenoege, dat Christus int beginsel, ende daer nae de Apostolen, de Leere des Euangeliums, met Teecken en Wonderwerken genoegh beuesticht hebben.

Fol. 139^r.

Ioan. 4. f. 48.

Luce. 7. a. 6.

Ende al waert dat sy schoon Teecken en sagen, so souden sy misschien doen, als de Pharizeen, te weten, dat sy mochten de werken Gods den Duyuel toeschrijven, oft een ander oorsaecke soecken, om Gods werken te lasteren: Maer nv sy gheen Teecken en sien, spreeken sy metten Phariseen: ^f Wy wilden gerne een Teecken sien. Maer wat antwoorde Christus den Phariseen? Desen boosen ende Ouerspelighen aert, soeckt een Teecken, ende haer en sal geen Teecken gegheuen werden, dan alleene dat Teecken des // Propheeten Ionas. Wat antwoorde ooc Abraham den Rijcken man? (die begeerde dat hy Lazarum in zijns Vaders huys wilde senden, dat hy zijnen broederen betuychde, op dat sy oock niet en quamen in de plaetse daer hy was) Sy hebben Moysen ende de Propheten, Laetse die hooren. Maer hy sprac: Neen, vader

Math. 12. d. 38

Fol. 140^r.

Luce. 16. d. 27

Abraham, maer waert datter yemant van den dooden tot haer ginge, so soudē sy boete doen. Hy sprac tot hem: Hooren sy Moysen ende de Propheten niet, so en soudē sy oock niet geloouē, al waert datter yemant vanden dooden opstondē. Ende Paulus 1. Cor. 1. c. 20. seyt: ^a De Ioden eysschen Tekenen, ende de Griecken soecken Wijsheyt, maer wi prediken den gecruysten Christum, den Ioden een ergernisse, ende den Griecken een sotheyt, Maer die geroepen zijn, beyde Ioden ende Griecken, prediken wy Christum een Goddelijcke cracht ende wijsheyt.

Wt dese ende dierghelijcke Woorden der Heyliger schrift mogen wy claerlijc mercken, watse voor Liedē zijn, die teeckenē eyschen, ende haer met het woort niet en laten genoegen, ende hoe datmen Gods woort meer moet gheloouē, dan Teeckenē ende wonderen, ende hoe dat dien niet te helpen en is, die Moysen ende de Propheten niet en willen hooren. Maer en is dien niet te helpen, hoe sal dan geholpen werden den genen, die Christum ende zijn Apostolen niet hooren en willen? Maer willen sy hooren, waerom eysschen sy dan Teeckenē.

Het is waer, dat de Miraculen ende Wonderteeckenē, des Euan-geliums ende des Goddelijcken woorts Getuyghenissen zijn, ende *Fol. 140^v.* dat selue beuestighen ende be-//crachtigen. Oock vorderen de miraculen de lieden totten gelooue, doch met alsulcken bescheyt ¹⁾, dat niet de Leere die al aengenomen ende beuesticht is, maer alle nieuwe Leere, datse van Godt sy, daer mede beweert moet worden, Daeromme so en zijn de Teeckenē nv ter tijt niet noodich, ghelijck als sy in der tijt Christi ende zijnder Apostolen noodich waren, Oorsake: ^b Naedenmael Christus een eynde des Wets, ende ^c Middelael des nieuwen Testaments is, daeromme so moeste ^d zijn Leere met crachtige Teeckenē ende wonderlijcke wercken beuesticht worden, gelijk als dat oude Testament met Teeckenē ende wonderwercken beuesticht is. Maer nv de Leere Christi eenmael also beuesticht is, ende geen ander Leere geleert en wert, ^e Galat. 1. b. 9. noch gheleert en mach worden, ^f iae veruloect is, die een ander Euangelium predict, dan Christus ende zijn Apostolen ons gepredict hebben, so en zijn de Tekenen niet van noode. ^g Want de wet ^h Exod. 19. c. 16 en is doch niet meer dan eenmael met Tekenen beuesticht, ⁱ ende ^j Exod. 24. b. 6. metten bloede der Calueren ende Bocken becrachticht geworden. ^k Ende alst eenen tijt lanck verdonckert ende verborgen was, ende ^l 4. Regum. 22. ^m wederomme gheuonden wert, ende also aen den dach quam, soo en ⁿ b. 8 ist niet andermael met Teeckenē beuesticht geworden. Oock so en heeft de vroome Iosias, als hy dat Boeck des wets hoorde lesen,

1) De wonderen bewegen de lieden tot het geloof, doch met dien verstande.

gheen Teecken en begeert, maer heeft hem aen de woorden des wel laten genoeg, alle dinc daer na gedaen ende wtgerecht, ende also Paesschen ghehouden, dat desgelijcken gheen Coninck in Israel voor hem ghedaen en heeft. //

Na dien nv dat Euangelium met sulcke heerlijke Wonderdaden *Fol. 141^r*. (diergelijcke noyt geschiet en zijn) beuesticht, ^a daer toe metten Hebr. 9. c. 13. onschuldigen doot ende dierbare bloet des onbeulecten Lams Iesu Christi becrachticht is, ende alst langen tijt verdonckert is gheweest, maer nv door de genade Gods int licht wederom ghecomen is, so moeten alle vroomen Christenen haer daer mede laten genoeg, also, dat so wie daer en bouen een Teken eyscht, hooren moet: ^b Desen Math. 12. d. 39 boosen ende ouerspeligen aert soect een Teecken, etc.

Oock so moeten wy alle ordeninghe Godts nae den Euangelio wederomme aenrechten ende onderhouden. Want daer toe openbaert ons Godt zijn woort, dat wy daer door zijnen wille sullen leeren kennen, ons tot God bekeeren, van sonden ophouden, recht geloouen, Christelijck leuen, ende alle zijn gheboden onderhouden: gelijk Christus tot zijnen Apostolen seyt: ^c Leertse onderhouden Math. 28. c. 20 al wat ick v bevolen hebbe. Maer gelijk wy de Leere des Euangeliums sonder Teecken ^d aennemen, ende moeten aennemen, Iacob. 1. c. 21. sullen wy anders salich worden, desgelijcken so moeten wy oock de Leeraers, die ons dese Leere vercondigen, sonder Teecken aennemen, ende goet kennen, Dat werck loeft ymmers den meester, ende eenen Christelijcken Leeraer, zijne onstraffelijke leere ende wandel, Nochtans hoe wel de Leeraer in alles onstraffelijk is, soo en wil doch de huyselsche ende Phariseesche aert den Euangelio niet geloouen.

Oock so connen de valsche Leeraers somwijlen ooc wel Teecken *Exod. 7. b. 11.*.* doen. Men weet wel, hoe dat de ^e Egypische Tooue-//naers Moysi weder- *2. Tim. 3. a. 8.* stonden, ende wat sy door haer touerije al gedaen hebben, Ende *Fol. 141^r*. Christus seyt, ^f datter veel valsche Propheten ende valsche Christe- *Math. 24. a. 11* nen sullen opstaen, groote Teken en Wonder doen, dat oock de wtuercoren (waert mogelijke) verleyt soud en worden. Ende Paulus seyt: ^g dat de toecomst des Antechrists sal geschieden na de *2. Tessal. 2. b. 9.* werckinge des Satans, met alderley luegenachtige Teecken en Wonderen, onder de ghene die verloren worden. Daerom so en mach een Christen alleenlijc op de Teken en niet sien, maer veel meer op ^h Gods woort, dat altijt gewis ende waerachtich is. *Ioan. 17. b. 8.*

Ende so men dan noch Teecken en wil eysschen, so en moetmen die niet vanden Leeraers alleene, maer oock van alle geloouigen eysschen. Want Christus seyt: ⁱ Voorwaer, voorwaer segge ick v, *Ioan. 14. b. 12* wie in my gelooft, die sal de wercken doen die ick doe, ende sal grooter doen, want ic gae tot den Vader. Ende op een ander

- Marc.16.c.17. plaetse seyt Christus: ^a De Teecken en, die daer volgen sullen den genen die daer gelooven zijn dese: In mijnen naem sullen sy de duyelen wtdrijuen, met nieuwen tonghen spreken, slangen verdrijuen, ende so si wat dootlijcx drincken, soo en salt haer niet schaden, op de crancken sullen sy de handen leggen, so salt beter met hen werden: Mer nv en sien wy niet, dat yemant sulcke wtwendige Teecken en doet, Wie wil daeromme seggen, datter
- 1.Cor. 12.c.29 niemant en gelooft? Dat sy verre, Seyt doch Paulus niet, ^b dat sy niet alle Wonderdaders en zijn? Daeromme, gelijc als de wtwendige Tekenen nv ter tijt het gelooue niet en volghen, ende des niet te
- Fol. 142^r.* min, sonder // eenich twijfel, gelooue in sommige menschen beuonden wort, also en volgen ooc de wtwendige Teecken en der Sendinge Gods niet, Nochtans so zijn noch sommige sonder twijfel van Godt, om zijn woort te prediken, wtgesonden, welcke men niet by de Teecken en (want die zijn dickwils valsche ende bedriechlijc) maer by der heylsamer Leere, ende by haren vruchten (welcke by alle valsche Propheten, ende valsche Christenen niet beuonden en worden) sal proberen ¹⁾ ende bekennen.
- 1.Tim. 3. a. 1. Oock beschrijft ons Paulus wtdruckelijc, ^c hoe dat een Bisschop
- Titum. 1. b. 5. sal geschiet zijn, maer hy en seyt niet, dat hy oock Teecken en moet doen, Men leest oock nergens inder Schrift, dat Timotheus, Titus, ende meer andere, die oock mannen vol des heyligen Gheests geweest zijn, eenige Teecken en gedaen hebben. Daeromme can yemant wel een Bisschop zijn, ende doch gheen Teecken en doen,
1. Cor. 1. a. 1. Maer eens Bisschops Ampt ofte Dienst is, dat Euangelium te prediken, ende alsoo de cudde Christi te weyden, Maer dat Euangelium te prediken is meer, dan de Sacramentelijcke Teecken en wt
- Math.28.c.16. te deylen, ^d doch soo is dat een by den anderen van den Heere
- Marc. 16.b.15 Christo Iesu geset ende beuolen, als bouen geseyt is.
- Wt allen desen volcht nv eyndelijck, dat een Leeraer wel mach van God ghesonden zijn, Gods woort leeren, ende de Ghemeynte Christi dienen, ende nochtans geen Teecken en doen. Daeromme dwalen sy, die op de Teecken en sien, ende daer op willen wachten,
- 2.Cor. 11. b16 dat sulcke wonderdaders comen, Maer si mogen toesien, datse den
- Fol. 142^r.* ^e Sathan (die seer constich is, ende alle // zijn schalcheyt onder eenen geueynsden schijn bedect) niet voor Christo aen en nemen ende ontfangen, ende dat haer niet en geschiede, als den Ioden,
- Ioan. 5. d. 43. tot welcken Christus seyt: ^f Ic ben gecomen in mijns Vaders name, ende ghy en hebt mij niet aenghenomen, maer ist dat een ander in zijnen eyghen naem coemt, dien sult ghy ontfangen.

1) Proberen, *d. i.* beproeven.

¶ Ten derden, so segghen sommige, dat een Leeraer, die van God ghesonden is, niet heymelijc en sal leeren, maer openbaerlijc voor alleman Gods woort vereondigen.

Antwoord:

Also ist oock Christo geschiet, Want zijn Broeders (seyt de Euangelist) spraken tot hem: ^a Maect v van hier in Iudeam, Ioan. 7. a. 3. op dat oock uwe Discipulen sien mogen de wercken die ghy doet, Wie vry int openbaer zijn wil, die en doet niet heymelijcx, Wildy alsodanige dingen doen, so openbaert v voor de werelt. Want ooc zijn Broeders en geloofden niet in hem. Also seyt oock nv ter tijt de ongelooouige ende boosachtige werelt, met den afualligen ende valsche Broeders, dat de Leeraers, zynse van God, so sullen sy haer der werelt openbaer maecken, Maer wat heeft Christus zijne Broeders (die aen hem niet en geloofden, ende daeromme wilden, dat hy hem der werelt openbaren soude) geantwoort: ^b Mijnen Ioan. 7. a. 6. tijt en is noch niet gecomen, maer uwen tijt is altoos bereyt. De werelt en can v niet haten, maer sy haet my: want ick getuyge van haer, dat haer wercken quaet zijn, etc. Alsoo moeten ooc nv alle Discipulen Christi doen, // haer stille houden, ende ^c haer na Fol. 143^r. den tijt schicken (doch also dat sy niet tegen Gods woort en handelen) ende achten niet, wat die verkeerde ende Godloose seggen, Rom. 12.b.11. Ephes. 5.b.16. Want de werelt heeft altijt de wercken Godts gelastert, ende en cans niet met goeden oogen aengesien. Het moet alle quaet zijn, hoe goet, dat het oock is, wat de goede Heere Christus Iesus doet: Daeromme seyt hy oock inden Euangelio: ^d By wien sal ick dit Math. 11.c.16. geslachte gelijken? Het is den kinderen ghelijck, die op de meret Luce. 7.d.31. sitten, ende roepen tegen haer gesellen ende seggen: Wy hebben v gepepen, ende ghy en wildet niet danssen, wy hebben v gheclaecht, ende ghy en wildet niet weenen, Ioannes is gecomen, niet etende noch drinckende, ende si seggen, hy heeft den Duyvel. Des menschen Soone is ghecomen etende ende drinckende, ende sy segghen: Siet, welke een verslinder ende wijsuuper is dese Mensche, ende der Tollenaers ende sondaers Geselle, ende de wijsheyt moet haer laten rechtueerdigen van haeren kinderen.

Hier wt machmen de boose geueynsde aert bekennen, de welke altijt oorsake tegen Christum soeckt ende doch niet en vint: hier machmen claerlijc sien, dat den verkeerden ende boosachtighen, die dat Euangelium haten, en helpt, noch suet (gelijck het Christus maeckt) noch suer (ghelijc het Ioannes maect) Maer sy verkeeren al te maele int quaet, datse de Leere des Euangeliums mogen schelden. De Apostel Paulus moeste ^e by den Ioden oproerisch, Actor. 21.e.38. ^f ende by Festo voor dul geacht zijn, Also is de Werelt altoos Actor. 26.e.24 verkeert gheweest gelijck sy alnoch is, ende handelt verkeerder

Fol. 143^v. wijse met den Christenen: // Want openbaren sy haer, treden sy vrymoedich voort, ende vercondighen Godts woort, so en can doch de werelt alsulcs voor alle dingen niet lijden, ende scheltse als Swermers, Oproerers, Iae veruolgensse met Sweerdt, Water ende Vier: Maer houden sy haer heymelijke, ende leuen haers geloofs inder stilheyt, so lastert de Werelt des niet te min daer op, ende heetse Rotgheesten, Winckelpredikers, ende en weet niet hoe ver-smadelijc dat si daer op wil lasteren, Is dat niet eenen verkeerden aert, die daer schelt op de Christenen, wanneer sy heymelijc ende in der stilheyt haer houden, ende wanneer sy openbaer zijn, so en wil sy niet eenen Christen lijden. So en is nv hier in gheenen anderen raet te vinden, dan de Christenen zijn sy openbaer, ^a datse van der werelt veruolcht, oft zijnse verborgen, datse dan vander werelt gelastert ende versmaet werden, Dat is ooc des Heeren toe-seggen, gelijk alle Christenen ende godvreesende wel weten, Daer omme soo en achten sy oock niet, wat de Werelt ende de valsche Broeders seggen, Nochtans so willen wy door de genade des Heeren, allen goethertigen tot dienste, maer onsen Dienaers tot billijcker antwoordinge, breeder bescheyt daer af gheuen, ende seggen also:

Inden eersten so hebben wy bouen vele ende clare ghetuygenissen der Schrift aengeteeckent, waer by een recht Leeraer bekent, ende van eenen valschen Leeraer onderscheyden sal worden. Wie ^{1. Corinth. 10. d. 34} nv sodanige is, gelijk als de Schrift eenen rechten Leeraer afbeeldt, ^{Philipp. 3. c. 17.} ende staet altijd ^b na der gelijkformicheyt Christi zijns Heeren

Fol. 144^r. ende Meesters, Iae wt rechter vieriger liefden // Gods ende des Naesten tot den Leerampt gedreuen wert, die is sonder twijfel van God ghesonden, hy leere dan heymelijc oft openbaerlijc.

¶ Ia seyt dan de Wederspreker: Christus ende zijne Apostolen hebben openbaerlijc geleert.

Antwoort:

^{Math. 10. a. 6. 15. c. 24.} Christus was den Ioden beloeft, ende totten ^c verloren schapen des Huys Israels gesonden, dien heeft hy zijns vaders woort vercondicht, ende sulcke wercken onder haer ghedaen, die niemant anders gedaen en heeft, op dat sy in hem souden ghelooouen, So ^{Luce. 4. d. 30.} niet, datse dan gheen ontschuldige en hadden. ^d Daer beneuen so heeft Christus midden onder zijnen vianden connen wech gaen, ^{Ioan. 18. a. 6.} ^e Ia hy heeftse door zijn crachtich woort ter aerden laten vallen, ende niemant en heeft de handt aen hem mogen slaen, al eer zijn vre gecomen was, Nochtans soo heeft hy hem seluen noch ver-
^{Ioan. 2. c. 24.} borghen, ende ^f den menschen niet betrouwt, want hij wist wel (seyt Ioannes) wat inden mensche was.

^a De Apostolen waren van Christo vercoren ende wtghesonden, *Math. 28. c. 16.* allen Creatueren dat Euangelium te prediken, ende ^b getuygen *Marc. 16. b. 15* Christi te zijn tot aent eynde der werelt, Daeromme so heeft oock *Ioan. 15. c. 27* God wonderlijk met hen gewrocht, Maer alsoo en werckt Godt *Actor. 1. d. 22.* niet met alle Leeraers, Want sy en zijn alle den hoogen Apostolen niet gelijk, God en wil ooc door alle Leeraers niet wtrecchten, dat hy door de Apostolen wtgerecht heeft, Daerom en heeft hy ooc alle Leeraers niet opgeleyt dat hy den Apostolen opgheleyt heeft. // Den Apostolen is van den Heere beuolen ^c dat Euange- *Fol. 144 v.* lium allen Creatueren te prediken, Dwelcke sy ooc door Gods ge- *Math. 28. c. 16.* nade gedaen hebben. Dien achteruolgende, soo moesten de Leeraers *Marc. 16. b. 15* als nv niet alleene den genoemden Christenen, maar oock den *Coloss. 1. a. 6.* Ioden, Turken ende alle Heydenen prediken. Maer nv seyt Paulus tot den Leeraers ende Bisschoppen der Ghementen ¹⁾, ^d dat sy *Actor. 20. d. 28* haer seluen sullen waarnemen, ende de Ghemeynte, over welcke *Actor. 2. a. 4.* haer de heylige Gheest gheset heeft. ^e De Apostolen hebben op den Pinxterdach met vierigen tongen gesproken, ende een yegelijk heeftse verstaen. Alsulex en is voor die tijt, noch nae die tijt *Actor. 5. c. 18.* noyt gheschiet. ^f Oock so heeft God de Apostolen wonderlijk wt *12. b. 7. 16; d. 25* der gheuanckenisse verlost. So nv yemant wil segghen, dat de Leeraers sullen openbaerlijk prediken, als Christus ende zijn Apostolen ghedaen hebben, die bedencke doch, dat Christus hem seluen heeft connen verlossen wt zijnder vianden handen, als hy gewilt heeft, ende dat Godt so wonderlijke met zijnen Apostolen gehandelt ende ghewrocht heeft, Dat een moet ymmers by den anderen aenghemerct worden, alsoo datmen niet met onbescheyden- heyt eenen yegelijken Leeraar op en legge, dat Christus ende zijn Apostolen gedaen hebben: Maer gelijk als Godt eenen yege- lijcken de mate des Gheests ende gheloofs wtgedeylt, ende zijnen *1. Cor. 12. a. 5.* bysonderen Dienst gegeuen heeft, daer na ²⁾ sal hy hem seluen weten te houden, ende oock van der Ghemeynten gehouden worden.

¶ Ia seyt dan de Wederspreker, Gods // hant en is niet vercort, *Fol. 145 r.* hy is noch machtich de sine te helpen, als hy den Apostolen geholpen heeft.

Antwoorde.

DAt weten ende gelouen wy wel, dat wisten ende gheloofden oock de Iongheren tot Damasco wel, dat Godt almachtich is, ^g maer nochtans hebben sy Paulum inder nacht, ouer de Mueren *Actor. 9. d. 25.*

1) Lees: Ghemeynten.

2) „Daer na” wil zeggen: naar dien maatstaf.

gheholpen, ende also is hy wt den handen des ouersten tot Damasco gecomen. Desseluen gelijcken wisten ende geloofden de Christenen tot Ephesien wel, dat God almachtich is, ende Paulum voor alle Actor.19.c.30. zijn Vianden wel bewaeren conde, ^a Nochtans so en wilden sy Paulo niet toelaten, dat hy hem onder den volcke gaue ende hem verantwoorde, Maer nv willen sommige de Leeraers midden onder haren Vianden wtstooten, daerse voor ooghen sien, ende genoegh beuonden wort, dat de Werelt soo seer bloetdorstich is, ende met groussamer Tyrannien de Leeraers tot in den doot veruolcht. Maer wat dan sulcke Liederen voor een geest, ghemoet ende liefde hebben, mach wt desen Exempel der Iongeren tot Damasco ende tot Ephesien wel ghemeten ende verstaen werden.

Ooc wiste Elias wel dat God almachtich is, hy betroude ooc 3. Regum. 19. zijn God ende Heere wel, dat hy hem wel bewaren conde, Nochtans a. 3. so heeft hy hem voor Iesabel gevreesd, ende is inder woestijnen gheuloden. Maer Iesabel en conde geen quader opset tegen Heliam gehebben ¹⁾, dan de Werelt nv tegen alle Christenen, ende bysonder teghen de rechte Leeraers ende Predicanten des Euangeliums heeft.

Fol. 145 ^r. Bouen dat alle so is Iesus Christus // onse Heere wten Iootschen Math.14.b.13. Lande geweecken, als hy hoorde, dat Herodes Ioannem inde gheuanckenisse hadde gheworpen: Heeft hem dan Elias voor Iesabel, Christus voor Herode verborgen, waerom en soude dan een recht Leeraer also oock niet mogen doen.

¶ So seyt dan de Wederspreker, Helias heeft hem voor Achab ende 1. Regum. 18. Iesabel, ende voor gheheel Israel gheopenbaert, ende Christus en a. 1. is niet altijd wten Iootschen Lande gebleuen.

Antwoorde.

DAt Helias hem gheopenbaert heeft, dat is de wille des Heeren geweest, Daerom is hy oock vanden Gheest des Heeren daer toe gedreuen. Als Godt oock hebben wil, dat de Leeraers sullen int openbaer comen, ende haer voor de moorderissche Iesabel niet vreesen, so sal se de Heere door zynen geest, daer toe wel verwecken ende drijuen.

¶ Iae seyt dan de Wederspreker, Naedenmael de Leeraers in deser tijt door den Geest des Heeren, daer toe niet gedreuen en worden, haer de werelt te openbaeren. Daeromme sullen sy haer stil houden, ende haer niet aennemen te leeren, de Sacramentlijke Teecken Christi wt te deelen, ende alsoo een Ghemeynte te vergaderen.

1) Gehebben, d.i. koesteren.

Antwoorde.

Sijn doch de Apostolen ^a wt vreesse der Ioden heymelijck te Ioan. 20. c. 19
 samen ghecomen, ^b hebben sy met besloten en doren hare ver- Actor. 1. b. 13.
 gaderinge gehouden, ^c Inde Huysen geleert, ghedoopt, dat Broot c Actor. 2. e. 46
 ghebroken, // ende dat niet des daechs alleene, ^d maer ooc des Fol. 146 r.
 nachts, waeromme en soudet dan nv ooc niet mogen also toegaen? Actor. 20. b. 7.
 Oft wiltmen de Apostolen daer ouer beschuldigen ende berispen?
 Oft ist nv sonde ende straffelijc, dat in dier tijt goet ende nutte-
 lijk was?

In So seyt dan de Wederspreker, Christus seyt doch inden Euan-
 gelio: ^e wie quaet doet, die haet dat Licht, ende en coemt niet Ioan. 3. c. 20.
 totten Lichte, op dat zijne wercken niet ghestraft en werden, Maer
 die de waerheyt doet, die coemt totten Lichte, dat zijne wercken
 openbaer werden, want sy zijn in God ghedaen.

Daer op antwoorden wy alsoo, dat dese woorden niet tegen ons
 en zijn: Want sy zijn van Christo op die meyninge gesproken,
 dat de quaetdoenders dat Licht des Goddelijcken woorts haten, op
 dat sy daer van niet gestraft noch beschaemt en werden, Daeromme
 seyt de Apostel totten Tessalonicensen: ^f Ghi zijt altesamen kin- 1. Tessal. 5. a. 5.
 deren des lights, ende des Daechs, Wy en zijn niet der nacht,
 noch der duysternissen: so en laet ons niet slapen, als de andere,
 Want die daer slapen, die slapen des nachts, ende die droncken
 zijn, die zijn des nachts droncken, Item tot den Romeynen: ^g De Rom. 13. b. 12
 Nacht is vergaen, den Dach is gecomen, so laet ons afleggen de
 wercken der Duysternissen, ende aendoen de wapenen des Lichts,
 Laet ons eerbaerlijc wandelen als inden dage, etc.

Daeromme en zijn de voorgenoemde woorden Christi niet also te
 verstaen, datmen Gods woort niet heymelijck en mach leeren (want
 daer tegen is bewijs ghenoech wt der Schrift by ghebracht ¹⁾ // maer Fol. 146 r.
 dat de ongeloouige ende quaetdoenders dat ware Licht, te weten,
 Gods Woort, haten ende vlieden, daeromme dat Gods Woort straft
 ende oordeelt, Iae (als de Apostel seyt) scherper is dan eenich Hebr. 4. c. 12.
 tweesnijdende sweert, ende dringht door tot dat Lijf, ende siele
 scheyt, ooc door zenuwen ende merch, ende is een Rechter der
 ghedachten ende sinnen des Herten, ende daer en is geen Crea-
 tuere voor hem onsienlijck.

Nadenmael dan Gods woort also dringet, straft ende ordeelt,
 daeromme haten de quaetdoenders dat Licht des Goddelijcken
 woorts, op dat sy daer van niet gestraft noch geordeelt en wer-
 den: ^h Want de Goddeloose haten de straffe, ende soecken sluyp- Prouerb. 9. a. 8.

1) Hier behoorde een sluithaakje te staan.

winckels om haer te verbergen, sy hebben duysternisse lief, ende Ephes. 5. b. 12. en zijn niet geerne gesien, ^a nae dien sy wel heymelijc doen, dat schande is te seggen, als de Apostel totten Ephesien schrift ¹⁾).

Item, laet ons met verstant aenmercken, wat het bediedet, ende wat ons de Heere daer mede heeft willen te kennen geuen, dat 3. Regum. 17. hy Eliam in den dieren tijt na Sareptha tot eender Weduwen b. 9 ghesonden, daer hem voor Achab ende Iesabel bewaert, hem ende der Weduwen ²⁾ door een weynich meels ende olijs gespijst, geuoet ende onderhouden heeft, De Heere hadde Eliam wel connen spijsen ende onderhouden, al en hadde hy hem totter Weduwen niet gesonden. Hi conde ooc de weduwe wel vertroost hebben, al en waer Helias tot haer niet gecomen: Maer het heeft den Heere also belieft, dat hy Eliam by der Weduwen, ende de Weduwe by Heliam Fol. 147^r. door een weynich olijs ende meels (als geseyt // is) wilde onderhouden. Maer wat dat beteeckent, willen wy allen Godureesenden te bedencken geuen. Nae onsen verstande is dese Figueren (gelijc Rom. 15. a. 4. ooc alle andere Figueren) geschiet ende ^b geschreuen tot onser Leere, op dat wy door verduldicheyt, ende vertroostinge der Schrift, hope soudon hebben, te weten, dat Godt de zijne niet en verlaet, maer helpt haer in allen nooden, ende voechtse by den anderen, dat sy haers geloofs inder stilheyt ende eensaemheyt, met malcanderen moghen leuen, voor Achab ende Iesabel bewaert, ende van God door zijn Woort ende Geest ghespijst ende geuoet werden. Want de Heere en verlaet zijne Heyligen niet, maer in den quaden tijt Psalm. 33. c. worden sy bewaert, ^c ende inden dieren tijt sullen sy ghenoech 19. hebben: ^d De Rijcken moeten nootdruftich zijn ende hongeren, Psalm. 34. b. maer die den Heere vreesen, en hebben geen ghebreck, Maer wat 11. Luce. 4. c. 25. seyt Christus: ^e Ick segge ^v, daer waeren veel weduwen in Israel in Helias tijden, doen den Hemel gesloten was drie Iaer ende ses Maenden, doen daer eenen grooten dieren tijt was, inden gantschen Lande, ende tot geene en wert Elias gesonden, dan alleene nae Sareptha in Sydon tot eender Weduwen. Also gaet het noch toe, Want Achab ende Iesabel regeren oock ^{nv} ter tijt, ende hebben Baal in Israel gebracht, daermede sy Israel doen sondigen tegen den Heere. Daeromme is ooc de Heere ouer Israel vertoorent, ende heeft eenen dieren tijt (dat is) honger ende gebrec zijns woorts op der aerden gesonden, gelijk als Israel inder tijt Elias gebreck des Lichamelijcken Broots hadde. Ende ghelijck als Elias tot der // Fol. 147^r. Weduwen in Sareptha alleene vanden Heere ghesonden is, also werdender ^{nv} ooc weynich geuonden, die den Heere behagelijck zijn, also, datse vertroostinghe ende verquickinge haerder Sielen

1) Lees: schrijft.

2) Men zou hier „de Weduwe” verwachten.

van God door zijn woort ende Geest, mits ¹⁾ dat medewercken der knechten ende Dienaers Iesu Christi ontfangen. Maer dat Helias hem heeft moeten verborghen houden, ooc niet vanden Heere tot vele, maer alleene tot der Weduwen in Sareptha ghesonden is, dat en was niet zijne, maer der anderen schult. Dat ooc de Leeraers haer nv ter tijt moeten verbergen, ende vanden Heere tot der Werelt niet gesonden en werden, die schult en is niet des Heeren (^a want die begeert dat alle Menschen salich worden) oock niet der oprechte Leeraers (want die zijn goetwillich, geneycht eenen yeghelijken te dienen, ende Gods woort te vercondigen) maer de boose werelt en wiltse niet hooren noch lijden. Ezech. 18. d. 23.
1. Tim. 2. a. 4
2. Petr. 3. b 9.

Ten laetsten, na dien Iesabel so rasende is tegen alle knechten Gods, so ist beter int verborghen Godt te dienen, dan die knyen openbaerlijc voor Baal te buygen, Beter ist Gods woort heymelijc te Leeren, onder de gene die lust tot der waerheyt hebben, ende vrucht daer mede te doen, dan gheheel daer af te swijghen, Beter ist ^b de verholentheyte des Rijcx Gods, ende haere verclaringe heymelijc te leeren, aen te nemen ende te verstaen, als Christus ende zijne Apostolen gedaen hebben, dan te hooren ^c dat de Schadelijcke stoel openbaerlijc de Wet qualijc bediet ²⁾. Beter ist ooc de Sacramenten Christi heymelijck metten Godureesenden ende Rechtgeloouigen, na des Heeren beuel ende Woort // te gebruycken, dan openbaerlijc met den ongeloouigen ende valsche Christenen die te misbruycken, oft die te verachten, ende geheel te laten varen, gelijk als de dwalende ende beroemende geesten doen, die daer meynen ende onbeschaemt seggen: Sy zijn rijk ende rijk ghe- worden, ende en behoeuen niet, ende en weten niet, dat sy ellendich, naect, blind ende arm zijn. Math. 13. b. 11.
Psalm. 94. c. 20
Fol. 148 r.
Apocal. 3. c. 17.

Voorder so getuycht de Schrift claerlijck, datmen van Gods woort niet en mach spreeken, wanneer, ende waermen wil, maer alleene, wanneer, ende waer de Heere wil. Maer de Heere wil dat zijn Woort daer gesproken sal worden, daer het vrucht doet: Wederom, daer het geen vrucht en doet, daer en salt niet ghesproken worden. Daerom seyt Ecclesiasticus: ^d Waer geen gehoor en is, daer en salmen niet te vergeefs spreeken. Ende Christus seyt tot zijnen Apostolen: ^e Ghy en sult dat heylichdom den honden niet geuen, ende uwe peerlen en sult ghy niet voor de verckens werpen, op dat sy de selue niet en vertreden met hare voeten, ende haer omme keeren, ende ^v verschueren. Dese woorden geuen ons ge- Syrach. 32.
Math. 7. a. 6.

1) Mits, *d. i.* onder voorwaarde van.

2) Deze plaats is onduidelijk. De verklaring moet gezocht worden in de bewoordingen van Ps. XCIV: 20. Misschien moet men lezen: „bedient” in plaats van „bediet”. — In de uitgave van 1578 vindt men dezelfde lezing als hier.

noech te kennen, dat Gods woort (welcke is dat heylichdom ende de perle) den veruolghers der waerheyt (welcke zijn de honden, Psalm. 37. b. ^a die hare tanden te samen bijten, ouer den rechtueerdigen) ende 12. den onreynen, die daer verdroncken zijn in vleeschelijke wellusten (welcke zijn de verckens) niet en sal geprediet worden. Daer beneuen

Actor. 16. a. 6. is hier wel aen te mercken, ^b dat de Heylighe Gheest Paulo verboden heeft Gods woort in Asien te spreken, maer in Macedo-

Fol. 148^r. nien, om daer dat Euangelium te prediken, // henen gesonden heeft, Ephes. 4. c. 29 Daerom seyt ooc de selue Apostel: ^c Spreekt wat profijtelijk is, totter beteringhe, daer het noot doet, dat het aengenaem sy te hooren, ende en bedroeft niet den heyligen geest Gods, daer ghy mede verzegelt zijt op den dach der verlossinge.

Ia Christus Iesus selue, en heeft den Phariseen geen antwoorde op haer vrage willen geuen, ende en heeft ooc Herodi op alle zijn vragen niet een woort willen antwoorden. Daer toe so heeft Christus Math. 13. b. 10. dickwils totten volcke door Parabolen gesproken, Maer de verholentheyte des Euangeliums heeft hy heymelijke zijnen Iongeren verholentheyte des Rijcx Godts, maer den anderen en ist niet gegeuen, Math. 13. b. 11. als ser geschreuen staet: ^e Moyses heeft hy zyne Rechten laten weten, ende den kinderen Israels zijn voornemen. Ende voort: Psalm. 103. a. 7. Hy doet Iacob cont zijn Woort, ende Israel zijn wijse ende Rechten. Ende Paulus seyt, ^g dat Gods woort, te weten, de verholentheyte, die verborgen is geweest vander werelt aen, ende van den tijden aen, maer nu gheopenbaert is den Heyligen, dien Godt heeft willen te kennen geuen, welke daer zijn de heerlijke rijckdommen deser verholentheyte onder de Heydenen, welke is Christus onder v, etc. Daerom seyt oock Christus: ^h Ick danke v Vader Math. 11. e. 25. ende Heere des Hemels ende der Aerden, dat ghy sulcx (dat Euangelium) den Wijzen ende Verstandigen verborgen hebt, en hebbet den onuerstandigen ende simpelen gheopenbaert. Ia Vader, also ist Luce. 10. c. 21 voor v behagelijck geweest. Ende noch seyt Christus: ⁱ wie mijn // *Fol. 149^r.* geboden heeft ende houtse, die ist die my lief heeft, Maer wie my lief heeft, die sal van mijnen Vader bemint worden, ende ic sal hem lief hebben, ende my seluen hem openbaren, Iudas sprac tot hem (niet die Iscarioth hiet) Heere wat ist, dat ghy ons v seluen openbaren sult, ende niet der Werelt? etc.

Wt alle dese woorden ist lichtelijke te mercken, dat Godt selue zijn woort der werelt verborgen, Christus tot den volcke in duystere Parabolen gesproken, den heylighen Gheest Paulo in Asia Gods woort te spreken verboden, ende Godt also zijn woort zijnen Heylighen, ende niet der werelt geopenbaert heeft. Hoe moghen dan de Dienaers des woorts met eeniger bescheydenheyt beschuldicht

worden, dat sy achteruolgende dit exempel, in desen veruaerlijcken tijt, de verholentheyte des Euangeliums, voor dese boose Werelt verbergen, den goethertigen inder stilheyt heymelijck openbaren, ende spreken ^a wat profitelijc is, daer het aengenaem sy te hooren, Ephes. 4. c. 29 op datse den Heyligen Geest niet en bedroeuën.

In somma, hoe een Leeraer by zijnder Leere ende vruchten principalijc sal geproeft ende bekent werden, is bouen ghenoech verclaert, Maer openbaerlijck oft heymelijck te leeren, dat en doet niet tot der saecken: Want openbaerlijck te leeren is goet ende recht, na gelegentheyte der tijt, heymelijck te leeren en is niet verboden, na gelegentheyte der tijt. Openbaere Leere, so sy valsch is, en wort daerom niet goet, dat sy openbaerlijck gheleert wert, Maer dat valsch is dat moet valsch zijn ende bliuen, al waert dat ooc duysentmael // openbaerlijc gheleert, ende met schoonschijnende woorden, noch so heerlijc verciert wert. Wederomme heymelijcke Leere, die goet is, en wert daerom niet valsch, dat si heymelijck geleert wert, Want dat recht moet doch recht bliuen (seyt de Propheet) dien sullen alle vrome herten toeuallen, Ende Gods woordt is ende blijft de waerheyt, het wert dan heymelijc oft openbaerlijck gheleert. Ende al waert, dat de rechte Leeraers openbaerlijck mochten leeren, so en soudē sy ons doch niet anders vercondigen ende leeren, dan dat selue woort Gods, dat ons door de genade des Heeren geopenbaert ende gheleert is. Daeromme en is hier niet te vertrecken ¹⁾, hier en gelt geen ommesien na een ander Euangelium, so doch beyde Engelen ende menschen veruloect moeten zijn, die ons een ander Euangelium prediken, dan wi van Christo Iesu ende van zijnen Apostolen ontfanghen hebben. So laet ons nae des Propheten woort, ^b Godt de eere geuen, ende het Licht waer nemen, eer dattet doncker werde, ende onse voeten haer stooten aen de donckere Berghen. Fol. 149 r.

Oock sien wy voor oogen, hoe periculoose tijden dattet nv zijn, veel meer dan by der Apostolen tijt, ^c Want doen mochten de Apostolen ende Christenen van deen Stadt in dander wijcken, Maer nv hebben alle Heeren ende Vorsten, Steden ende Landen tegen ons een verbont gemaect: ^d Doen was de Heydensche Ouerheyt so redelijc ende billijc, dat si haer des geloofs ende der Christelijcken Religion saecken, niet hert en wilden aennemen, Maer nv wil schier alleman een heere ouer de conscientien, ende een rechter des gheloofs // zijn (welcke doch Christo alleen toecoemt) Nv veruolcht dat Pausselijcke Keyserdom, met alle die daer inne begrepen Psalm. 94. c. 15.
Galat. 1. b. 8.
Ierem. 13. c. 16.
Math. 10. c. 23.
Actor. 17. b. 9.
18. b. 14.
23. c. 22.
Fol. 150 r.

1) Vertrecken, *d. i.* verwringen.

zijn, onsen gelooue so grouwelijc, als Antiochus de Godvreesende Ioden veruolcht heeft. Ende bysonder so roept ende raest tegen ons dat ouergebleuen Phariseesche gheslachte, de verkeerde Schriftgeleerden, ^a die hoochmoedige Wijsen ende Verstandigen des werelts, ^b die daer zijn een zaet Cains ende niet Abels, Daerom veruolgen ende dooden sy de gherechtighe, Ende hoe wel sy dickwils met Godts woort, beyde mondelijck ende schriftelijck gewaerschout ende onderwesen zijn ende werden, so bliuen si doch verstoet in haerder blintheyt, boosheyte ende grouwelijcker tyrannie, Hoe can het dan desen verachters ende veruolgers des Godlijcken Woorts anders gaen, dan het den wederspanningen, onghelouighen ende boosachtighen Ioden gegaen heeft, te weten, ^c dat het Rijke Gods tot haer niet en come, oft haer wederomme ghenomen werde, want sy en willen doch zijne vruchten niet brengen.

Ende wat is daer veel meer af te seggen? De werelt en wil doch geenssins Godts woort hooren, daerom en is sy oock niet weerdich dat te hooren: Sy versmaet de gerechticheyt, daeromme is die ooc verre van haer gheweeken, Sy veruolcht Christum, ende en wil zijnder gansch niet, so en wil ooc Christus haerder niet, Sy en wil vander boosheyte niet aflaten, daer omme en wilse oock van Gods Woordt niet gestraft zijn, Sy haet de waerheyte, ghelijck Achab dede, ^d daeromme so verleytse de luegenachtige Gheest, ^e die inden // mont alder Propheten Baals is, Sy en wil de rechte Leeraers niet lijden, daeromme schiet haer de Heere valsche Propheten met hoopen toe, die daer spreken, gelijk sy geerne hoort, Ende met den cortsten geseyt: Het gaet effen ¹⁾ toe, gelijc Esaïas claecht, te weten, ^e dattet een wederspannich volck is, logenachtige trouweloose kinderen, die de Wet des Heeren niet hooren en willen, maer totten Sienders seggen: Ghy en sout niet sien, ende totten propheten: En segt ons niet recht, maer predictt ons wat behaghelijck, aenschout ons bedriegerije, wijet vanden wege, maect ^v vander bane, laet den heylighen Israels ophouden by ons.

Na dien dan de Werelt sulcke Propheten hebben wil, so schiet haer de Heere alsulcke Leeraers toe, als sy begeert. Maer sy moeten alle tot schanden worden, ghelijck de Heere door Ezechiel seyt: ^f So de Propheet verleyt ware, ende een reden spraecke, so hebbe ick de Heere selue desen Propheet verleyt, ende wil mijn hant ouer hem wtstrecken, ende wt mijnen volcke wtroeyen, hare misdaet sullen sy beyde draghen. Ghelijck de misdaet des vragers, also sal ooc zijn de misdaet des Propheten, etc. Des beclaecht hem

1) Effen, *d. i.* juist.

ooc Ieremias ouer Ierusalem, dat si vanden valschen Propheten so iammerlijke verleyt, ende inder geuanckenisse gebracht is, Ende seyt: ^a Och ghy dochter Ierusalem, waermede sal ick u vertroos- *Trenor.2.c.13.* ten? Wien sal ick v ghelijcken ghy dochter Syon, daer mede ick v trooste? want dijne schade is groot, Wie mach v heelen? Vwe Propheten hebben v ydele ende sotte gesichten ghepredict, ende en hebben v uwe misdaet // niet geopenbaert, daer mede sy uwe *Fol. 151^r. 1)* gheuanckenisse gekeert hadden, maer sy hebben v ydele Sermonen gepredict, op dat sy v ten lande wt predieten.

Also hebben de valsche Propheten Ierusalem bedroghen, in *Ierem.28.c.16.* Babilonien ghebracht, ende zijn selue ooc daer in gecomen, ia sommige hebben grouwelijcke straffinge voor hare logenachtige Prophetien ontfangen. Also salt ooc met de werelt, ende met haren valschen Propheten gaen, so verre als sy haer niet en beteren, Maer de Heere wilse bekeeren, dat sy oprechte boete mogen doen, ende haer bekeeren totten Leuendigen Godt, ende vander duysternisse mogen comen tot den waerachtighen Lichte, dat sy mogen salich worden.

Siet lieue Broeders, wy hebben v een weynich door des Heeren ghenade vander Sendinghe der Euangelisschen Leeraers, wt Broederlijcker liefden geschreuen, begeerende vriendelijck van v, dat ghy sulcx wilt ten besten aennemen, ende proeuent wel metten proefsteen der heyligher Schrift. Wy mochten wel meer vander saecken schrijuen, Maer wy verhoppen, dat wy den verstandigen ende goethertigen genoech gedaen hebben, Den verkeerden ende boosachtigen en is niet te helpen, al waert dat een Engel vanden Hemel haer de waerheyt predice. Maer de Almachtige God, een *2. Corinth. 1.* Vader aller bermherticheden, ende ^b een God alder genaden, die *a. 3.* verlichte, becrachtighe ende beuestighe alle rechte Leeraers ende *1. Petr. 5.b.10* Dienaers zijns heyligen Woorts, die hy ouer zijn Ghemeynte geset heeft, door Christum Iesum met zijnen Geeste, op dat sy inder Euangelisscher Leere volstandich mogen blij-//uen ende ^c haer seluen *Fol. 151^r.* bewijsen onstraffelijcke Arbeyders, die dat woort der waerheyt recht *2. Tim. 2.b.15* snijden, op dat sy inder openbaringe Iesu Christi van hem ^d de *1. Petr. 5.a.4.* onuerganckelijcke croone mogen ontfanghen. Ende ghy lieue broeders inden Heere, ^e ghy die waert als de dwalende scha- *1. Petr. 2.c.25.* pen, maer nv bekeert zijt totten Herder ende Bisschop uwer zielen, tot Christum Iesum, blijft volstandich in zijnder Leere, ^f hoort zijn stemme alleene, volgt zijne voetstappen nae, ^g ende *Ioan. 10. c. 27* zijt vredsaeem met uwen voorstanders ende Leeraers, die v *1. Tessal. 5. b.* Gods woort recht leeren, op dat de Godt des vredes onder *12*

1) In den druk staat: Fol. 150.

v sy, ende de Heere Iesus Christus v aenden laetsten
Math. 25.c.34 dage voor zijne Schapen bekenne, tot zijnder rechter hant stel
le, ende tot v segge: Coemt hier ghy ge
benedijde mijns Vaders, Besit
dat Rijck ws Vaders, dat v
van den beginne der we-
relt bereyt is, Daer
toe helpe ons al-
len de eewige
Godt door
Christum
Iesum
A M E N.

D. *P.* //

¶ Een liefte=

lijke vermaninghe wt

des Heeren word, inden welken on=derscheydelijck ende ordentlijck gbeleert ende verbaelt wort, hoe ende in wat manieren, dat de Christelijcke Ghemeynthe sal handelen met de ghene die haer inde ghemeynschap der Heyligen hebben begenen ende als dan noch in openbare doot=lijcke wercken des vleeschs veruallen, ende beuonden worden.

* *

Door D. P.

2. Thessalon. 3. a. 6.

Wij ghebieiden v. lieue Broeders, in den naem onses Heeren Jesu Christi, dat ghy v ontreckt van allen broeder, die daer onordentlijc wandelt.

1. Corint. 5. b. 10.

¶ Ist dat yemant hem een Broeder laet heeten, ende nochtans een ouerspeelder is, oft gierich, oft een dienaer der Afgoden, oft een quaetspreker, oft dronckaert, oft roouer, met aldusdanigen en sult ghy niet eten. //

De ghenade Godts ons
hemelschen Vaders, ende de vrede ons Hee-
ren Iesu Christi vermeerdere hem
by u, door de cracht ende wer-
kinge des heylighen
geests. Amen.

Beminde Broeders ende Vrienden inden Heere: Ic dancke den
almachtigen God, nademael ick hoore van uwen ghelooue, van
uwer liefden tot den Heere Iesum Christum, ende tot zijnen Hey-
2.Tessal.1.a.4. lighen, ^a van uwe verduhdicheyt ende volstandicheyt, in alle uwe ver-
uolghinghe die ghy lijdt, tot een verseeckeringhe uwer salicheyt,
ende tot een bewijsinghe, ende ghetuyghenisse des rechtueerdighen
ordeel Godts, die uwe veruolghers sal straffen, soo verre als sy
haer niet en beteren, ende gheen oprechte boete en doen. Maer v
sal hy gheuen verquickinghe ende vercoelinghe, wanneer hem open-
baren sal de Heere Iesus Christus, met die Enghelen zijnder macht,
ende met die viervlammen, om wraecke te doen, ouer alle die
Godt niet bekend en hebben, ende niet ghehoorsaem gheweest en
zijn den Euangelio ons Heeren Iesu Christi, welcke sullen pijn
lijden, dat is een eewighe verderuinghe van dat aenghesichte des
Heeren, als hy sal comen om verclaert ¹⁾ te worden in zijnen Hey-
lighen, ende wonderbaerlijck te verschijnen in allen Gheloouighen,
die nv door de cracht haers Gheloofs, de Werelt verlaeten, ende
Fol. 153 r. ouerwinnen, die nv om des Euangeliums willen alle ver-//gancke-
2.Cor.4.b.18 lijcke ende ^b tijtelijcke dingen versmaden, ende ^c soecken wat daer
c Collos.3.a.1. bouen is, daer Christus is sittende tot des vaders rechter hant,
ende die nv om der gerechticheyt wille vanden Tyrannen ende
bloetdorstigen menschen, so iammerlijc veruolcht ende gedoot worden.
Psalm.79.a.1. Want het is nv de tijt, ^d dat de Heydenen in dat Erfdeel des
Heeren vallen, den Tempel Gods schenden, de lichamen der knechten
Iesu Christi den vogelen onder den Hemel tot een spijs geuen,
ende dat vleesch der Heyligen aen staken braden, ende dat selue

1) Verclaert, d. i. verheerlijkt.

den wilden dieren opten velde, tot eenen roof ende wiltbraet daer stellen, datse dat onschuldich bloet rontom Ierusalem vergieten als water, ende dat niemant de dooden en moet begraven. Ende dat alle coemt daer henen, ^a dat de groote Hoere van Babel so ^{Apocal. 17. b. 6.} dorstich is, na dat bloet der Heyligen, ende getuygen Iesu, ende ^{18. e. 24.} en can daer van niet versaet worden al eer dat sy gantsch droncken daer van geworden is, ende dat ^b getal der knechten Gods (die al ^{Apocal. 6. b. 11.} om zijns woorts wille ghedoot moeten worden) veruult is. Ende dan sal de alderhoogste God de groote Babylonische Hoere ordeelen ende straffen, daerom dat ^c sy een moeder aller grouwelen op Aerden, ^{Apocal. 17. a. 5} ende ^d dat alle rechtueerdich bloet daer in geuonden is, ende dat ^d ^{apocal. 18. e.} sy de werelt met haren schoonen schijn (nademael sy so opge- ²⁴ pronct is ^e met zijde ende purper, ende vergult met gout, ende ^{Apocal. 17. a. 4.} heeft den gouden beker vol alderley grouwelen inder hant, ende ^{18. b. 7.} schenct daer wt alle haer Liefhebbers ende Boelen), so bedrogen heeft, dat oock de Coningen der Aerden, met haer hoererie bedrijuen, ende sy alle Heydenen droncken maect met den wijn haerder hoererie ende // tooerie. Daerom salse Godt straffen, ende haer *Fol. 153^r.* plaghen sullen onuersiens comen, ende alle die haer aenhanghen, ende niet daer van en scheyden, die en sullen niet ongestraft bliuen. O Heere, hoe banghe salt dan zijn, alle den ghenen, die ^{nv} so stout den Heere lasteren, de ^f waerheyt geuanghen nemen, de ^{Esaië. 59. b. 12} Babylonische Hoere so trouwelijck dienen, haer beschermen, ende om harent wille de rechte Christenen, met vier, water ende sweert om brengen. Wederom, hoe vrolijk sullen zijn de knechten des Heeren, die dat mercteecken des Diers niet en hebben ontfanghen noch aengenomen, maer zijn beseghelt met dat Segel des leuendighen Godts aen haer voorhoofd: Van welcken in de Openbaringhe Ioannis geschreuen staet, namelijk, ^g dat Ioannes sach een groot ^{Apocal. 7. a.} getal der knechten Gods, die beseghelt waren vanden Enghelen ^{3. *} voor haer voorhoofd, met dat Segel des leuendighen Gods, van alle geslachten der kinderen Israels. Ende daer na sach hy een groote schare, die niemant tellen en conde, wt alle Heydenen, volcken ende tongen, voor den stoel staen, ende voor dat Lam, becleet met witte cleederen, ende Palmen in haer handen, riepen met luyder stemmen, ende spraken: Salicheyt si hem, die opten stoel sit, onsen Godt ende dat Lam. Ende alle Enghelen stonden om den stoel, ende om de Ouders, ende om de vier Dieren, ende vielen voor den stoel, op haer aengesicht, ende baden Godt aen, ende spraken, Amen. Lof, ende eere, ende wijsheyt, ende danc, ende prijs, ende cracht, ende stercheyt, sy onsen Godt van eewicheyt tot eewicheyt, Amen.

Ende een vanden Ouders antwoorde // ende sprack tot my: Wie *Fol. 154^r.*

zijn dese met witte cleederen becleet, ende van waer zijn sy ghecomen? Ende ick sprack tot hem: Heere ghy wetet. Ende hy sprac tot my: Dit zijnse die wt grooter droeffnisse gecomen zijn, ende hebben haer cleederen ghewasschen, ende wit ghemaect in dat bloet des Lams, daerom zijn sy voor den stoel Gods, ende dienen hem dach ende nacht in zijnen Tempel, ende die opten stoel sit, sal bouen haer woonen, ende haer en sal niet hongeren noch dorsten, ooc en sal op haer niet vallen de Sonne, oft eenige hitte, want dat Lam midden inden stoel, salse weyden, ende leyden tot de Fonteyne des leuendigen waters, ende God sal alle tranen van haer oogen afwasschen.

Mijn hertelijke lieue Broeders ende vrienden, ghy die nv een spot ende byspruecke ¹⁾ der ganscher werelt, om der waerheit Apocal.13.b.5. wille, geworden zijt, ende wort van dat grouwelijke Dier (^a dat zijnen mont open gedaen heeft, te lasteren den Almachtighen God ende zijnen Tabernakel, ende die daer in woonen) ghehaet ende veruolcht tot inden doot. Vertrouwt v met dese, ende diergelijke Math.16.d.25. heerlijke ende schoone ^b beloften Gods ende verwacht met verduldicheyt, de heerlijkheyt, die aen v geopenbaert sal worden, inde Rom.8.b.17.*. Tit. 2. b. 13. toecomet ende verschijninge ons Heeren ende Salichmakers Iesu Galat. 1. a. 4. Christi, ^c die hem seluen voor ons gegeuen heeft, op dat hy ons verlossen soude, van dese teghenwoordige erge werelt, na den wille Ioan. 1. a. 12. zijns Vaders, ende maken ons tot ^d kinderen Gods, ende Erfge-Rom. 8. b. 17. namen des eewigen leuens, ^e so wy anders hier met hem lijden, f Ioan. 8. c. 31. ^f in zijnder leere volstandich blijuen, ende met een vast gelooue 1. Petr. 2. c. 21 ^g zijn voetstappen na volgen. // *Fol. 154^r.* Ende ^h ghelouet sy God de Hemelsche Vader, de God alder 2. Corinth. 1. a. 5. genaden, die v daer toe voorsien ende vercoren heeft, ende heeft 5. v geroepen door dat Euangelium, inder heylichmakinge des Geests, Ephes. 1. a. 3. ende int gelooue der waerheyt, tot een heerlijke eygendom ons 2. Tessal. 2. b. 13. Heeren Iesu Christi, ende ⁱ tot leden zijnder Gemeynen. Daerom 1. Petr. 5. b. 10 ^j weest doch altijd vreedsaem, met de Christelijke Gemeynthe, ende Rom. 12. a. 4. gedenct ^k dat onse God een God des vreets is in allen zijnen Gemeynen, ende dat Christus Iesus ^l ons zijnen vrede gegeuen ende Ephes. 4. b. 7. na gelaten heeft, ende dat de Apostel ons so neerstich totten vrede j 1. Cor. 1. b. 9. vermaent, ende seyt: ^m De vrede Gods, die daer te bouen gaet k 1. cor. 14. e. 33 Ioan. 14. e. 27 allen verstant, die beware uwe herten ende sinnen in Christo Iesu. Ephes. 4. a. 3. Item, ⁿ De vrede Gods neme de ouerhant in uwer herten, tot Philipp. 4. a. 7. welcken ghy beroepen zijt in een lichaem, ende weest danckaer. Colloss. 3. b. 15.

Door sulcke ende diergelijke Schriften, laet v vermanen ende leeren van den heylighen Gheest, dat ghy de rechte Christelicke

1) Byspruecke, *d. i.* spreekwoord, voorwerp van smaad.

vrede soect, so veel als v mogelijke is, ende siet doch wel voor v, dat geen twist ende Secterije onder v beuonden en wort, ^a dat 1. Cor. 1.b.12.
niet de een Cephisch, de ander Paulisch, de derde Apollisch, de vierde Christisch sy, mer dat ghy een hert ende siele zijt met Actor. 4.d.32.
malcanderen in Christo Iesu, ende wacht v voor de lichtueerdige ende hooch beroemde gheesten, die haer seluen met hoochschijnende woorden voordragen, ende anderen verachten, daer mede sy by den onuerstandigen een aensien krijghen, van welker ghetal die oock zijn, die by v de Gemeynte des Heeren lasteren, ende de Dienaers Christi den sotten Herders vergelijken, van welcken de Propheet seyt, // ^b dat sy dat verloren niet en soecken, dat gequetste Fol. 155 r.
niet en verbinden, ende dat gewont is, niet en heelen, ia dat vet Ezech. 34.a.4.
ende gemest is eten, daerom dat si de openbaer sondaers ende Zach. 11.c.10.
vleesschelijke menschen, met des Heeren woort, recht ende ordentlijke vander gemeynte afsonderen. Och Godt hoe wort doch v heylich woort altijt tegen gesproken, ende die dat bekennen, voor oogen hebben, ende daer na doen, die moeten daerom lijden ende veracht worden: Die lijf ende leuen, goet ende bloet auontueren, ende te pande setten, ^c dagelijcx inden doot ouergegeuen worden, Psalm. 44. e.
ende sulcks niet aensien om Christo Iesu veel sielen te gewinnen, 23
die moeten noch hooren, dat si dat verloren niet en soecken. Die Rom. 8. d. 36.
noch gout noch siluer en begeeren, ende de schapen niet en weyden 2. Cor. 4. c.11.
om de melc, noch om de wolle, ^d maer wt een toegeneycht gemoet, 1. Petr. 5.a.2.
die sy so neerstich verbinden, ende plaesteren met de rechte ^e salue, Iacob. 5. c. 14.
met Gods woort, ende vertroostinghe des heylighen Geests, die Apocal. 3.d.18.
worden versproken ¹⁾, als die dat vette ende gemeste eten, recht oft sy de schapen verslonden, gelijc de valsche Profeten doen, Ia dat meer is, die seluen met sulcke lasteraers ende quaetsprekers, wt broederlijke liefde, ende wt begheerte der Godureesende, ooc op haer eygen aensoecken, gehandelt, metter schrift so onderwesen, ende ouertuycht hebben, also dat si haerder goeder onderwijsinge bedancten, die worden nv noch vanden seluen, niet alleen met woorden, maar ooc met schriften, gelastert, ende haer woorden worden verdraeyt, verkeert ende valschelijke bediet. O bermhertige eewige God, ende Vader, ontfermt v ouer sulcke blintheyt, ist uwen heyligen wille, ende vergeeft den genen haer sonden, // ende Fol. 155 r.
lasteringe, die niet en weten wat sy doen, dat bidde ende begeere ik wten gront mijnder sielen.

Maer v lieue broeders ende medegenooten ons Christelijcken geloofs, wil ic door de genade Godts, een cleyne aenwijsinge wter Schrift doen, hoe dattet Gods ordeninge van beginne geweest is,

1) Versproken, *d. i.* in nadeeligen zin besproken.

de quaden te straffen, de openbare ouertreders, ende verachters des Godlijcken woorts, vander Gemeynthe af te sonderen, ende hoe grootelijck van noode dese afsonderinghe is, ende wat een rechte boete is, die voor God ghelt, ende voor zijn Ghemeynte, na der Schrift bestaen mach.

- Psalm.7.b.12. Ten eersten so getuycht de heylige scrift ouer al, ^a dat God
 9. a. 5. gerecht is, ende daerom de gerechticheit lief heeft, ende de onge-
 45. b. 7. rechticheyt haet, ^b dat hy ghenadich ende bermhertich is ouer de
 bExod.20.a.6. boetueerdigen, ende vromen, maer strenge ende toornich ouer de
 34. a. 7. quaden, ia dat hi te huys soect, de misdaet der vaders aenden
 Num.14.c.18. kinderen, tot in dat derde ende vierde lit, aenden genen, die hem
 Deuter. 7. b.9. haten, ende doet bermherticheyt aen veel duysenden, die hem lief
 1. Ioan. 1. b.5. hebben, ende zijn geboden houden. Daerom seyt Ioannes, ^c dat
 Godt een licht is, ende in hem en is geen duysternisse: Ist dat
 wy seggen, dat wy gemeynschap met hem hebben, ende wandelen
 in duysternisse, so liegen wy, ende en doen de waerheyt niet: Maer
 so wy int licht wandelen, gelijc als hy int licht is, so hebben wy
 gemeynschap onder malcanderen, ende dat bloet zijns Soons maeckt
 1. Ioan. 2. a.3. ons reyn van alle sonden. Ende weder: ^d Daer aen mercken wy,
 dat wy Christum Iesum gekent hebben, so wy zijn geboden houden:
Fol. 156^r. Wie daer seyt ick kenne hem, ende en hout // zijn geboden niet,
 die is een lueghenaer, ende in sulcken en is geen waerheyt: Maer
 wie zijn woort hout, in sulcken is voorwaer de liefde Gods vol-
 comen. Daer aen bekennen wy, dat wy in hem zijn: Wie daer
 seyt, dat hy in hem blijft, die sal wandelen, gelijc als hy ge-
 1. Ioan. 3. a.4. wandelt heeft. Item, ^e Wie sonde doet, die doet onrecht, ende de
 sonde is onrecht, ende ghy weet dat Iesus Christus verschenen is,
 op dat hy de sonde wechneme, ende daer en is geen sonde in hem.
 Wie in hem blijft, die en sondicht niet, ende wie daer sondicht,
 die en heeft hem noyt gesien noch gekent. Kinderkens, en laet v
 niemant verleyden, wie recht doet, die is gerecht, gelijc als hy
 gerecht is: Wie sonde doet, die is vanden Duyuel, want de Duyuel
 sondicht vant beginsel. Daer toe is de sone Gods verschenen, dat
 hy de wercken des duyuels breke: Wie wt God geboren is, die
 en doet geen sonde, want zijn zaet blijft bi hem, ende hy en can
 niet sondigen, want hy is wt God geboren. Daer aen wortet open-
 baer, welcke de kinderen Gods ende de kinderen des duyuels zijn:
 Wie niet recht en doet, die en is niet van Godt, ende wie sinen
 broeder niet lief en heeft, etc.

Om dese spruecken des Apostels recht te verstaen, soo ist van noode te weten, welcke duysternisse ende sonde (die ons van Godt scheyden) Ioannes meynt, de ¹) openbaere wercken des vleesches,

1) Met „de” begint een nieuwe volzin.

die Godts woort met den doot ordeelt ende straft, dat zijn sulcke duysternissen ende sonden, ende niet de swackheyt ende vergrippinghe, die noch alle menschen aencleeft, anders waer de Apostel hem seluen contrarie, daer hy bekendt, ende seyt: ^a Soo wy segghen, wy en hebben // geen sonde, so verleyden wy ons seluen, ende de waerheyt en is niet in ons: Maer so wy onse sonden bekennen, so is hy getrou ende rechtueerdich, dat hy ons de sonden vergeeft, ende reynicht ons van alle ongerechtigheyt. So wy seggen, wy en hebben niet ghesondicht, so maken wy hem tot eenen lueghenaer, ende zijn woort en is niet in ons.

Daerom moeten alle dese voorberoerde woorden onderscheydelijc verstaen worden, namelijk, dat ^b alle die vleesschelijc gesint zijn, de wercken des vleeschs doen, ende also tegen Godt sondigen, die en hebben geen gemeynschap met hem, die en kennen Iesum Christum niet, ende die en zijn niet van God, maer vanden Duyuel. Daerom seyt ooc de Apostel Paulus, dat ^c vleesschelijc gesint te zijn, is de doot, ende een viantschap Gods, ende die na den vleessche wandelen, sullen den doot steruen. Want ^d dat loon der sonden is de doot.

Maer ^e soo yemant door menschelijke swacheit hem vergrijpt, ende met eenen val ouerijlet wort, ^f die en wort de sonde niet toe gerekent, maer sy is vergeuen ende bedect door de gerechticheyt ons Heeren Iesu Christi, als gheschreuen staet, ^g dat Christus de versoeninghe is voor onse sonden, ende dat ^h de mensch salich is, wiens ongerechtigheyt vergeuen, ende zijn sonde bedect is, ende salich is de mensch, die God de sonden niet toe en rekent. Want ⁱ daer en is niet verdoemelijcx inde ghene die in Christo Iesu zijn, die niet na den vleessche, maer na den geest wandelen.

Ten anderen so heeft God sulcx alle betuycht ende beuesticht, ^j dat hy inde Wet voor de sonden der onwetentheyt ende vergrippinge, offerhanden ingeset heeft, maer de moetwillige sondaers ende quaetdoenders, als dootslagers, ouerspeelders, Afgoden dienaers, Godts lasteraers, Toouenaers, ende diergelijcke ouertreders, heeft ^k hi beuolen metten doot te straffen, ende also wt Israel wt te roeden. Daer en worde niet aengesien, noch Prince, noch Richter, noch man, noch vrouwe, noch een gansche stadt, maer alle die quaet deden, voor de oogen des Heeren, des Gods Israels, ouertredende zijn verbont, ende ander Goden dienende, oft ander sware sonden doende, ^l die moesten steruen, ende van sulcke quade menschen moest Israel gereynicht worden.

Daer beneuen so heeft Godt de Heere vele ende menigerley schoone figuren ons voorghestelt vande reynicheyt in Israel. Want sy en moesten geen onreynne spijs eten, noch yet onreyns aenroe-

1. Ioan. 1. b. 8.
Fol. 156 °.

Roman. 8. a. 5.
Galat. 5. b. 19.
Ephes. 5. a. 5.
1. Ioan. 1. b. 6.
3. a. 4.
Iacob. 4. a. 4.
Roman 8 a. 6.
Rom. 6. c. 23.

Galat. 6. a. 3.
Psalm. 32. a. 1.
Roman. 4. a. 7.
8. a. 1.
1. Ioan. 2. a. 2.
4. b. 10.
Psalm. 32. a. 1.

Roman. 8. a. 1.
Leuit. 11. 12.
13. *.
Num. 15. *.
Fol. 157 °.

Deuter. 13. *.

Leuit. 20. *.
Deut. 17. b. 7.

Leuit. 11. 12.
13. 14. *.

- ren, de menschen moesten reyn zijn, desgelijcx de huysen, ende
 Deut. 23. *. niemand en moeste den Leger Israels veronreynigen, want de Heere wandelde onder haren Leger, daerom moeste haren Leger reyn ende heylich zijn, dat geen schande daer in gesien en worde, ende dat de Heere hem van Israel niet af en keerde, ende si niet en storuen in hare onreynicheyt, gelijc Godt tot Moysen ende Aaron sprac, namelijk, dat sy de kinderen Israels soudē waerschouwen voor hare onreynicheyt, dat si niet en storuen in hare onreynicheit wanneer sy de wooninge des Heeren, die onder haer was, onreyn
 Leuit. 15 e. 31. maecten, ende tot Israel sprac God: ^a Heylicht v, ende weest heylich, want ick uwe God ben heylich, ende hout mijn insettingen, ende doetse, want ick ben de Heere die v heylicht.
 Nümer. 12. *. *Fol. 157^v.* Daerom so is oock Miriam, de suster // Mosi, als sy vanden Heere met lazarije geslagen was (daerom dat sy tegen Moysen gemurmureert hadde) vande Gemeynthe Israels afgesondert. Ende het en mocht ooc niet helpen, dat Moyses selue voor haer totten Heere riep, ende sprack: Ach God gheneest haer. Want de Heere antwoorde hem also: So haer vader haer in dat aengesicht gespoghen hadde, soude sy haer niet seuen dagen schamen? laet haer besluyten seuen dagen buyten den Leger, daer na laet haer weder op nemen. Also worde Miriam seuen dagen gesloten buyten den Leger. Ende het volc en tooch niet verder tot dat Miriam opgenomen worde. etc.
- Ende hier door is ons afgebeeld ende te kennen gegeuen, hoe heylich ende reyn dat nv de Gemeynthe des Heeren moet zijn,
 1.Petr. 1.c.13. gelijc Petrus ons ooc vermaent, ende seyt: ^b Omgordet de lendenen ws ghemoets, weest nuchteren, ende set uwe hope gantsch op de genade, die v aangeboden wort, door de openbaringhe Iesu Christi, als ghehoorsame kinderen, niet nauolghende de voorleden wellusticheyt uwer onwetenheyt, maer na dien die v gheroepen heeft heylich is, weest ooc heylich in alle uwe wandelinghe. Want daer
 Leuit. 20. a. 7. staet gescreuen: Ghi sult heylich wesen, want ic ben heylich.
 Hebre. 2. a. 1. Item de Apostel vermaent ons totten Hebreen, ^c dat wi dies te meer sullen waer nemen, des woorts, dat wy hooren, op dat wy niet en verderuen. Want soo dat woort vast geworden is, dat door de Enghelen ghesproken is, ende een yeghelijcke ouertredinghe ende onghehoorsaemheyt heeft ontfangen haren rechten loon, hoe willen wy dan ontulieden, ist dat wy sulcke salicheyt verachten,
Fol. 158^r. welcke nae dat sy // eerst ghepredickt is, door den Heere, is sy op ons ghecomen, door die, die dat gehoort hebben, ende Godt heeft haer ghetuychenisse ghegeuen met Teeckenē ende Wonderen, ende menigherley crachten, ende met wtdeydinghe des Heylighen
 Hebr. 12.d.25. Gheests, nae zijnen wille. Ende weder: ^d Siet toe dat ghy v des

niet en weyghert ¹⁾, die daer spreekt. Want so de ghene niet ontuloghen en zijn, die zijnder weygerden, doen hi op Aerden sprac, veel min wy, ist dat wy ons des weygeren, die van den Hemel spreekt.

Dese woorden gheuen ons genoeg te kennen, dat nv de ouertreders ende verachters der Godsaliger leere, ende der salichmakende genade ons Heeren Iesu Christi, veel min de straffe Godts ontloopen sullen, dan die ontloopen zijn, die teghen de Wet Mosi ghesondicht hebben. Daer om soo en mogen oock nv, de quade ende vleesschelijcke menschen, inde Gemeynthe des Heeren, niet geleden ²⁾ worden, gelijk de Apostelen wtduckelijck betuyghen.

Want also schrijft Paulus totten Corinthen: ^a En weet ghy niet, ^{1. Corinth. 6.} dat de onrechtueerdige, dat rijcke Gods niet en sullen beeruen? ^{b. 9.}

En laet v niet verleyden, noch de Hoereniagers, noch de Afgoden dienaers noch de Ouerspeelders, noch de Weeckelingen, noch de Iongenscheynders, noch de Dieuen, noch de Ghierighe, noch de Dronckaerts, noch de Lasteraers, en sullen dat rijcke Gods beeruen.

Item, ^b Openbaer zijn de wercken des vleeschs, als daer is ouer- ^{Galat. 5. c. 19.}

spel, hoererie, onreynicheyt, wellusticheit, afgoderie, tooerie, viantschap, gekijf, nijt, haet, toorn, tweedracht, secten, moort, suypen, brassen, ende diergelijcken, // van welcken ick v te voren geseyt ^{Fol. 158 v.}

hebbe, ende segge noch te voren, dat de ghene die sulcx doen, dat rijcke Gods niet en sullen beeruen. Item, ^c dat sult ghy weten, ^{Ephes. 5. a. 5.}

dat geen Hoereerder, oft onreyn, oft gierige, die daer is een Afgoden dienaar, erffnisse en heeft int rijcke Christi ende Gods.

Item, ^d de Godloosen en sullen int oordeel niet bliuen staen, noch ^{Psalm. 1. b. 6.}

de sondaers in de Gemeynthe der rechtueerdigen. Daerom seyt ooc de heyliche Geest inde Openbaringe ^e dat buyten dat Hemelsche ^{Apocal. 22. c.}

Ierusalem, dat is, buyten de Gemeynthe Gods, zijn de honden, ende ^{15.} de Tooenaers, ende de Hoereniagers, ende de dootslagers, ende de Afgoden dienaers, ende alle die daer doen ende liefhebben de lueghen.

Nademael nv beyde dat out ende nieu Testament, dese voorberorde, ende diergelicke ouertreders, buyten de Gemeynthe Gods set, gelijc die Godt niet toe en behooren, so lange als si in sulcke sonden leuen, ende gheen oprechte boete daer van gedaen en hebben, daerom so en mogen sy ooc inde Gemeynthe niet gerekent, mer sy moeten daer van afgesondert worden, ende de verdiende straffe, op de tijt haerder beteringe ende versoeninge met Godt, ende met zijnder Ghemeynte dragen, gelijc als Paulus den Hoereniager tot ^{1. Cor. 5. a. 3.}

1) „V des niet en weyghert” wil zeggen: u niet onttrekt aan hem.

2) Geleden, *d. i.* verdragen.

Corinthen so neerstich ghestraff, ende vander gemeynte, door de macht Christi, afghesondert heeft, op dat zijn vleesch daer door ghecastijt, maer zijnen gheest behouden blijue inden dach des Heeren Iesu.

1. Cor. 5. b. 10. Daer by leert hy wtduckelijck, dat de ghelooouige niet en sullen
 2. Tessal. 3. a. 6. te doen hebben, met de ghene die hem een Broeder laet noemen,
Fol. 159^r. ende is een Hoereniagher, // oft gierige, oft een Afgoden dienaar,
 oft een lasteraer, oft een dronckaert, oft een roouer, met sulcken
 en sullen de Christenen geen gemeynschap hebben, ende ooc niet
 eten: Want si moetense afsonderen, ende daer na mijden, ende dat
 2. Ioan. 1. b. 11 om drie principael oorsaken. De eerste is, op dat de Gemeynte ^a der
 1. Cor. 5. a. 5. vremder sonden niet deelachtich en wort, ende dat niet ^b een weynich
 Galat. 5. a. 9. suerdeechs, dat gantsche deech en versuere. De ander is, op dat
 1. Cor. 5. a. 3. de gene die gesondicht heeft, schaemroot, ende in zijn vleesch ge-
 2. Tessal. 3. b. 14 strafft werde, ende de geest salich werde, inden dach des Heeren
 Ezech. 36. d. 20 Iesu. De derde is, op dat de Ghemeynte Gods, ^c van weghen der
 Rom. 2. c. 24. quaden niet gelastert en worde, ^d ende om haren twille voor den
 d Ios. 7. b. 20. Heere gheen schult en drage.
 1. Ioan. 1. a. 3. Wt dit alle volcht nv datmen de quaden ende openbare Son-
 f Deut. 13. b. 8. daars van de Ghemeynte des Heeren moet afsonderen. Want ^e is
 17. b. 7. haer ghemeynschap niet met Godt, ^f zijn sy wt dat letterlijke
 19. b. 19. g 2. Ioan. 1. b. 7. Israel ¹⁾ verbannen, afgesondert ende wtgeroyt, ^g kennen sy Iesum
 h Ephes. 5. a. 5. Christum niet, ^h hebben sy gheen deel int rijke Gods ende Christi,
 i Galat. 5. c. 21. i sullen sy dat niet beeruen noch besitten, ende i sullen de Christenen
 j 1. cor. 5. b. 10. met haer niet te doen hebben, hoe mogen sy dan in de Christelijke
 2. Tessal. 3. a. 6. Gemeynste bestaen? ^k Heylige broeders genoemt, metten vrede Iesu
 Hebre. 3. a. 1. Christi ende metten Cus der liefden gegroet worden? Ia hoe sullen
 Apocal. 21. a. 2. sy de reyne ^l Bruyt des Lams, ende ^m de leden des lichaems Christi
 m Rom. 12. a. 4. zijn? Oft en weten wy niet, dat de Christenen de leden Christi,
 1. cor. 12. d. 27. ende ⁿ haer lichamen de Tempelen des heyligen Geests zijn? Oft
 Ephes. 4. a. 4. sullen nv de Hoereniaghers, Ouerspeelders, Afgoden dienaers, ende
 n 1. cor. 3. b. 16. andere quaetdoenders, voor leden Iesu Christi, ende // voor den
 6. c. 19. Tempel Gods gerekent worden? Dat sy verre. Want Iesus Christus
 2. Cor. 6. c. 16. en heeft sulcke onreyne leden niet, ende ^o de Tempel des hey-
Fol. 159^v. ligen Gheests is heylich, iae Christus Iesus heeft zijn Gemeynte,
 1. Cor. 6. d. 19 die nv zijn Bruyt, zijn lichaem, ^p vleesch van zijnen vleessche, ende
 Ephes. 5. c. 30. gebeente van zijnen gebeente is, ^q die te voren naect ende mis-
 Ezech. 16. a. 4. maect lach in haren bloede, die met sout niet gewreuen, ende
 Oze. 1. a. 3. haren nauel onbesneden was, die heeft hy ^r wt genade aenge-
 Ephes. 5. c. 26. nomen, ende door zijn eewige liefde voor zijn Bruyt wtuercoren,
 Tit. 3. a. 5. t 1. Petr. 1. c. 19 s die heeft hi gereynicht door dat waterbat int woort, ^t die heeft
 Apocal. 1. a. 6.

1) Het „letterlijke Israel” is het Israël van het O. T.

hy gewasschen van alle hare sonden, met zijnen dierbaren bloede, die heeft hy gewreuen, met ^a dat sout der Godlijcker wijsheyt, ^b die heeft hy ^b besneden met zijn crachtich woort, die heeft hy ^c gesalf met den olie der vruechden, ende heeft haer de croone der eeren opgeset, ^d die heeft hi becleet met de schoone zijde der gerechticheyt, ende metten mantel der salicheyt, ^e op dat sy door zijn genade gerechtueerdicht, onstraffelijc ende sonder schult by God den vader sy. Daer om ist ooc een groote ondancbaerheit, ende grouwelijcke sonde, so dese Bruyt den Heere Iesum Christum, den liefelijcken Bruydegom, verlaet, ende tegen hem hoererie bedrijft, dat is, de werelt lief crijcht, na den vleessche leeft, den afgoden dient, oft andere sonden doet, aen welcke de Heere eenen grouwel heeft.

Dan nv seggen sommige, dat wanneer een Hoereniager, oft Ouer-speelder, oft die diergelijcke sonden gedaen heeft, hem beclaecht, berou heeft, ende beteringe beloeft, so is hem zijn sonde van God al vergeuen, ende daerom en sal hi niet afgesondert worden. // Daer op antwoorde ic metten cortsten also: ^f dat Gods rijk niet en staet in woorden, maer inder cracht, gelijc de Apostel seyt. Daerom so en staet de rechte boete niet in woorden alleen, maer heeft drie eygenschappen ende teecken, daer byse bekend wort. De eerste is, ^g datmen hem voor God den Heere hertelijc beclaecht, ouer zijn sonden rouwe draecht, ende altijt daer mede becommert is, als de Propheet seyt: ^h Mijn misdaet is altijt voor mi. De anderde is, dat men ⁱ wt een gebroken herte, ende geslagen gemoet, zijn sonden voor Godt bekend, om vergiffenisse bidt, met een vast betrouwen op de genade Gods door Iesum Christum, ende met den Propheet seyt: ^j God zijt mijns genadich na uwe goetheit, ende wist wt mijne sonden na uwe groote bermherticheit, wast my wel van mijn misdaet, ende reynicht my wel van mijne sonden, Want ick bekenne mijn sonden, ende en verberge mijn misdaet niet. De derde is, ^k datmen van sonden aflaat ende gerechticheyt doet, als de Propheet seyt. Want ^l aflaten van sonden, is eenen rechten Godsdienst, die den Heere behaecht, ende ophouden onrecht te doen, is dat rechte Soenoffer.

Daerom en gelt nv geen boete voor God, daermen niet de vruchten der boeten voort en brengt, gelijc Ioannes ooc wel bekend, daer hy seyt: ^m De bijle is nv aen de wortel des booms geset, een yegelijck boom die geen goede vruchten voort en brengt, wort afgehouden, ende int vier geworpen.

Maer dat Christus seyt in den Euangelio: ⁿ Sondicht v broeder tegen v, so straft hem tusschen v ende hem alleen, etc. Dat en is niet gheseyt noch te verstaen, van openbare wercken des vleeschs, maer van // heymelijcke vergrijpinge, daer mede hem de eene broeder

Matt. 5. b. 13.

b Colloss. 2. b.

11.

c2. Ioan. 2. c. 27

Apocal. 19. b. 8.

Tit. 3. a. 7.

Ephes. 5. c. 26.

Colloss. 1. c. 22.

Fol. 160 r.

1. Cor. 4. c. 20

Psalm. 32. a. 5.

Psalm. 51. a. 5.

Psalm. 32. a. 5.

51. *.

Psalm. 51. a. 1.

Ezech. 18. d. 27.

33. c. 34.

Syrach. 35. a.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

12.

aen den anderen vergrijpt. Daer Petrus oock den Heere om vraechde, ende sprac: Heere, hoe dicwils sal ic mijnen broeder vergeuen? Ist genoeg aen seuenmael. Daer op antwoorde Christus: Ick segghe v, niet seuenmael, maer seuen en tseuentichmael, ende so dicwils hi v om vergiffenisse bidt. Nv en is daer niemant die van God geleert is, so onuerstandich hy en verstaet wel, wat sonden Christus hier meynt, te weten, sulcke feylen ende gebreken, die door mensche-lijke swacheyt dickwils geschien, ende onder de wercken des vleeschs, die den doot mede brengen, niet gerekent en worden.

- Ioan. 8. a. 11. Item dat Christus de Ouerspeelster niet totten doot verordeelt en heeft, dat is daerom geschiet, ende heeft dit bescheit ¹⁾, dat de Ouerspeelster niet en was inde gemeynte Christi, maer inde Sinagoge der Ioden, ende de Phariseen en wouden haer niet geordeelt hebben na den Euangelio, mer na de wet. Nv en was Christus niet gecomen, om de menschen te ordeelen, ende te dooden
- Matt. 9. b. 13. nae de Wet, ^a maer om de sondaers te bekeeren ende salich te maken, door dat Euangelium, ende doort gelooue, in zijnen naem. Daerom so en heeft hi ooc sulcken Ban niet ingeset, datmen daer door de ouertreders zijns woorts sal dooden, maer datmense vander Gemeynte sal afsonderen, ende dat tot haerder beteringe, ende weder opstandinge.

Ja segghen noch sommige, hoe dat de Propheet Daud, de Apostel Petrus, ende meer andere, wel ghesondicht hebben, ende zijn euenwel inde gemeynte Gods gebleuen, ende daer van niet afghesondert. //

Fol. 161^r.

Antwoort.

- Syrach. 33. a. 4. Wel te recht seyt Ecclesiasticus, dat een Godloos hem niet straffen en laet, maer weet hem met ander lieden exempel te behelpen, in zijn voornemen. Alsoo behelpen haer de dronckaerts met Noe ende Loth, de ouerspeelders ende hoeren iagers met Daud, welc gheen teecken is haerder boete, ende vromicheyt, maer veele meer der Godtlosicheyt ende verkeertheyt.
- Rom. 15. a. 4. Maer als men die exempelen der schrift alsoo verstaet, als Paulus seyt, naemelijck, dat alle wat ons voorgheschreuen is, dat is tot onser leeringe geschreuen, op dat wy door verduldicheyt, ende troost der schrift, hope tot Godt hebben soudē, so verstaetmense recht.
- Daerom so en mogen wy wt die voor beroerde exempelen der schrift gheen vryheyt, noch ruymte nemen om te sondighen, of andere in haer sonden voor te staen, maer dat sullen wy daer wt leeren, ^b dat Godt ghenadich ende barmhertich is, lancmoedich ende van grooter goetheyt, ende neemt wech die misdaet, ende
- Num. 14. c. 18
Psalm. 103. a. 3.

1) „Heeft dit bescheit” wil zeggen: moet aldus verstaan worden.

ouertredinge, ende vergeeft de schult alle de gene die haer van herten beteren, ende oprechte boete doen.

Soo nv yemant met Daudid ende Petro sondicht, ende sulcke boete doet als die gedaen hebben, ende bewijst zijn boete voor God met die vruchten, dien sal God sonder twijfel wel genadich zijn, ende de gemeente sal ooc met hem in der liefden, ende nae Christelijcker bescheydenheyt wel handelen, Maer datmen die ghemeyne openbare sondaers ende vleeschelijke menschen Daudid, ende Petro wil vergelijken // oft haer van de gemeente Gods niet afsonderen, dat is *Fol. 161^r*. opentlic tegen de schrift, ende ordeninge des Heeren, tegen die ^a cracht ende effect des Euangelischen Bans, als bouen ghenoech *1. Cor. 5. b. 19.* gheseyt is. *2. Tessel. 3. a. 6.*

Ooc sal een recht boetueerdich daermede wel te vreden zijn, dat hem zijn behoorlijke verdiende straffe, vanden Heere ende van zijnder gemeynte opgeleyt wort, gelijk als Daudid soo verduldich was, doe hem God strafte om zijnder sonden wille, doe Simei hem vloecte, doe Absalon zijn soon hem veruolchde, ende na dat leuen stonde, doe bekende Daudid, dattet Gods rechtueerdige straffe was, die ouer hem quam, ende stelde hem in alder gelatenheyt voor God weder te comen in zijn rijk, of niet weder te comen, ghelijck dat de Heere liefde, Soude dan een die voor God gesondicht heeft, ende begeert boete te doen, daer mede niet te vreden zijn, dat hem de gemeente des Heeren, om zijnder sonden wille na des Heeren woort een weynich straft ende castijt in zijn vleesch, op dat zijn siele niet verderue noch verloren worde? Seyt doch Moyses opentlic, ^b Dat God de schult vergeeft, maer laetse niet gans *Num. 14. c. 18* ongestraft, ende die ban is een straffe der sonden van God den sondaer opgeleyt, daerom so moet hi ooc die dragen, ende tot zijnder beteringhe aen nemen.

Ten laetsten is dat de meyninge, so yemant hoererie, ouerspel, ende diergelijke sonden doet, ^c die wort door de sonde van *Esaie. 59. a. 2.* God afgescheyden, als de Propheet seyt, dat de sonde des menschen een onderscheyt maect tusschen God ende hem, ende ^d des tot *1. Corinth. 5. a.* een getuychenisse, so wort hy van de ghemeynte Gods afghedaen, ^{3.} Wederom // so yemant oprechte boete doet, die wort weder van *Fol. 162^r*. Godt in ghenade opghenomen, ende des tot een bewijs ende teecken, ^e so wort hy van de ghemeynte met vruechden weder ontfanghen, *2. Cor. 2. b. 8.* dat is een seeckere reghel des Godlijcken woorts, daer niemant ouer *7. b. 10.* bedrogen en can worden.

Hierom mijn beminde broeders ende vrienden inden Heere, mijn ^f medegenoten int gheloof, in dat rijke, inder veruolginge, ende *Apocal. 1. b. 9.* inder verduldicheyt Iesu Christi, Ghedenct toch dat v de stercke *Exod. 14. ** Godt, door zijne geweldige hant, ende wtgestrecte arm wt dat

- geestelijcke Egipten verlost, ende door dat roode meyr geleyt
 Rom. 6. a. 3. heeft ^a daer ghy ghedoopt zijt in Iesum Christum, ende in zijnen
 Act. 16. d. 31. doot, daer ghy ontfangen hebt de gauen des heyiligen gheests, daer
 Ephes. 2. c. 13. alle uwe vianden verdroncken ende te niet gedaen zijn, ^b door de
 Colloss. 2. b. 15 gloriose ouerwinninge Iesu Christi, die door dat bloet zijns cruyces,
 een Triumph vanden ¹⁾ Prince der werelt ende vanden Reghenten
 der duysternisse ghemaect heeft, Ghedenckt (segghe ick) welcke
 ghenade ^v de bermhertighe Godt hier inne bewesen heeft, ende
 Colloss. 2. a. 6. ^c hoe ghy den Heere Iesum Christum hebt aenghenomen, doen
 ghi uwen knien gheboghen ²⁾ hebt voor den Alderhoogsten God,
 Ezech. 9. a. 4. ende ^d zijt geteeckent geworden met dat teecken des Heeren, ende
 Apocal. 7. a. 3. versgelt met ^e dat segel des leuendigen Gods aen uwe voorhoofden,
 doen heeft ^v gene veruolginge mogen verschrieken noch beletten,
 die stercke mandamenten ende placaten der tyrannen hebt ghi niet
 geacht, den duyuel hebt ghy versaect met alle zijn wercken, den
Fol. 162^v. Antechrist hebt ghy afgheseyt, met // zijnen afgodisschen wesen
 1. Ioan. 5. a. 4 ende valschen Gods dienst, ^f die werelt ende alle wat daer in is,
 Galat. 5. c. 24. hebt ghy door uwen gheloof ouer wonnen, ^g vleesch ende bloet
 hebt ghy gecruyst met zijn lusten ende begheerten, uwe lichamen
 Rom. 12. a. 1. hebt ghy Godt gheoffert tot ^h eenen leuendighen brantoffer, tot
 vier, water ende sweert hebt ghy ^v ouer gegeuen om de getuyche-
 nisse Iesu Christi, den Heere hebt ghy een belofte ghedaen met
 Math. 16. b. 24 ⁱ verlocheninge ws selfs, hem te dienen in heylicheyte ende ghe-
 rechticheyt alle de dagen ws leuens, den heyiligen geest hebt ghy
^v begheuen hem ghehoorsaem te zijn, ende ^v van hem regeren te
 laten, Ende als dit geschiet is, hoe sterck is op die tijt uwe gelooue
 Math. 16. c. 18. gheweest, dat ooc die ^j poorten der hellen daer tegen niet vermocht
 hebben, hoe vierich zijt ghi doe inden geest gheweest, hoe heeft
 uwe herte doe gebrant inder liefden Gods, hoe is uwe conscientie
 doe vertroost geworden met eenen ewigen troost der genaden
 Math. 18. b. 14 Godes, ende ^k welcke vruechde is doe geweest bi God onsen
 Luce. 15. a. 7. hemelschen vader, ende by zijnen engelen inden hemel, ende biden
 1. Tessal. 1. b. 9. geloouigen op aerden ouer uwe beteringe, ^l doe ghi bekeert zijt
 geworden, van der ongerechticheyt, totten leuendigen God, doe ghi
 de Babilonissche hoere verlaten hebt, ende zijt tot uwen vader
 1. Corinth. 1. a. gecomen, ende die ^v in genade, ia in die ^m ghemeynschap zijns
 8. soons Iesu Christi opgenomen, ⁿ dat gemeste kalf geslagen, ^v met
 n Luc. 15. c. 23 den alderbesten cleet becleet, den rinc ^v aen den vinger gesteken,
 ende hem verblijt heeft met zijnen hemelschen heyrsharen, dat ghy
 die doot waert, wederom leuendich zijt geworden, ende ghi die ver-

1) Vanden, *d. i.* over den.

2) Lees : gheboghen.

loren waert nv wederom geuonden zijt, Want die // ^a trouwe her- *Fol. 163 r.*
 der Iesus Christus die van den hemel gecomen is, dat verloren *Ezech. 34. d.*
 schaep te soecken, die heeft ons arme verdwaelde schapen op die ²³
 woestijne gesocht, ende geuonden, ^b ia heeft ons op zijne schoude- *Ioan. 10. a. 11*
 ren genomen, doen hi onse sonden gedragen heeft, met zijn lijf *Esaie. 53. a. 7.*
 op dat houte des Cruyces, ende heeft ons also tot die cudde Israels, *1. Petr. 2. d. 25*
 dat is tot die ghemeynte Gods gebrocht.

So is nv mijn vriendelijke begeerte ende broederlijke verma-
 ninge aen v, dat ghy toch uwe beroepinge waerneemt, ende rechtet
 uwe wandelinghe na den Euangelio in die vrese des Heeren, ende
 en hoort toch niet de valsche Propheten, daer de Apostel Petrus
 van schrijft also: ^c Dat sy fonteynen sonder water zijn, ende wolcken *2. Petr. 2. d. 17*
 van den stormwinde omme gedreuen, welcke ¹⁾ behouden is een
 donckere duysternisse inder eewicheyt, Want sy spreken stoute woor-
 den daer niet na en volcht, ende trecken door onreynicheyt tot wellus-
 ticheyt des vleeschs, die recht ontcomen waren, ende nv in dwalinghe
 wandelen, ende belouen haer ²⁾ vryheit, hoe wel si seluer knechten
 der verderuinghe zijn, Want waer yemant van ouerwonnen is, des
 knecht is hy geworden: Want so sy ontulogen zijn, de onreynicheit
 deser werelt, door de kennisse des Heeren ende Salichmakers Iesu
 Christi, ende worden in die selfde ³⁾ weder geulochten, ende ouer-
 wonnen, so is haer dat laetste erger geworden, dan dat eerste:
 Want het waer haer beter, dat sy den wech der gerechticheyt niet
 gekent en hadde ⁴⁾, dan dat sy die bekennen, ende keeren haer
 van dat heylige gebodt dat haer gegeuen is, Haer is gesciet dat
 gemeen spreekwoord: die hont eet we-//der dat hy gespogen heeft, *Fol. 163 v.*
 ende de soch ⁵⁾ wentelt haer na dat sy gewasschen is, weder in
 dat slijck.

Dese Apostelsche leere ende getuychnisse des heyligen geest,
 neemt toch wel ter herten ende wacht v voor die sonde, iae wacht
 v voor die sonde, als v Syrach leert ende seyt: Mijn kint hebt
 ghy gesondicht soo sondicht niet meer, ende bidt dat v de voor-
 leden ooc vergeuen worden, Vliet voor de sonde als voor een slange,
 want so ghy haer te na coemt, so steectse v, haer tanden zijn als
 Leeuwen tanden, ende dooden den menschen: Een yegelijke sonde
 is als een scherp sweert, ende verwont dattet niemant helen en can,
 Desgelijc vermaent ons de Apostel, ^d dat niet in yemant van ons *Hebr. 3. b. 12.*
 beuonden sal worden een erch ongeloouich hert, dat daer afwijkt
 van den leuendigen God, maer dat wi ons onder malcander sullen

1) „Welcke” staat in den derden naamval.

2) Haer, *d. i.* zich.

4) Lees: hadden.

3) *Nl.* in die onreinheid.

5) Soch, *d. i.* zeug.

vermanen so lange als het heden heet, op dat niemant verstockt ende worde doort bedroch der sonden, want wi zijn Christi deelachtich geworden, so verre wy dat begin zijns wesens totten eynde vast behouden.

- Lieue broeders, nadenmael wy (eylacy) in onser blintheit ende onwetenheyt vast veel gesondicht hebben, ende tegen onsen God ende Heere mishandelt ¹⁾ hebben, also dat wi metten Propheet wel mogen seggen, ^a O Heere, gedenct niet de sonden onser iuecht, noch onser onwetenheyt, maer ghedenckt onser na dijner grooter barmherticheyt, om dijner goetheyt willen, ende God heeft ons nu begenadicht in Christo Iesu, ^b die wy aengenomen ende ^c dat begin zijns wesens ontfangen hebben, so laet ons toch vruchtbaer in hem beuon-//den worden. Want hy seyt in den Euangelio: ^d Een yegelijke wijnrancke aen mi die geen vrucht voort en brengt, sal mijn vader afsnijden, ende een yegelijc die vrucht voort brengt, sal hy reynighen, op datse meer vruchten voort brenge. Ende weder: Wie in my niet en blijft, die wort wech geworpen, gelijc als een wijnrancke die verdorret, ende men vergadertse, ende werpt se int vier, ende moet verbranden, Daeromme isset verschrickelijc, datmen in Christo Iesu niet en blijft, Dat is, datmen zijne Leere ouertreedt, ende daer inne niet en blijft, als Ioannes seyt: ^e Wie ouertreedt, ende en blijft niet in de Leere Christi, die en heeft geen en Godt, ^f maer wie daer inne blijft, die heeft beyde den Vader ende den Soone.

- Daerom laet ons vast ende onbeweechlijc in Christo Iesu ende in zijnder Leere blijuen, ^g ende niet omme sien met Loths huys-
Luce. 17. d. 32. urouwe na Sodoma, noch ^h lustich worden na de vleeschpotten van
hExod. 16. a. 4. Egipten: Ende soo die andere sulcx doen, ende met die weder-
spannige Israeliten, aen dat hemels broot een walginghe krijgen,
Ioan. 6. f. 52. ende met die Iongeren tot Capernaum ⁱ haer ergeren aen des
Ioan. 6. g. 60. Heeren woorden (die doch geest ende leuen zijn) ende ^j achten
de reden Iesu Christi te herde ²⁾ (die doch vol alder godlijcker
Psalm. 19. b. soeticheyt, ende geestelijke verquickinge is) ende wijcken daerom
11. van hem af, so laet ons doch met Petro seggen: Heere waer sullen
119. n. 103. wy henen gaen? ghy hebt de woorden des eewighen leuens, ende
Ierem. 17. b. wy hebben geloofd ende bekent, dat ghy zijt Christus de Soone des
13. leuendighen Godts. Daermede accordeert dat Ieremias seyt: ^k Heere,
Fol. 164^r. die v verlaten worden geschent, // die van v aftreden, worden inder
aerden geschreuen, want sy hebben verlaten den Heere, de Fonteyn
der leuendigher wateren. Daerom seyt oock Salomon, dat een mensch

1) Mishandelt, *d. i.* verkeerd gehandeld.

2) Te herde, *d. i.* te hard.

die daer dwaelt van den wege der cloecheyt, die sal blijuen inde gemeynte der dooden, dat is inde gemeynte, ^a daer de Antechrist 2.Tessal.2.a.7. regeert, ^b daer de Satanas woont, ende de anderde doot heer- Apocal.2.b.16. schappije heeft.

Maer God een ^c Vader aller bermherticheyt, die v vanden dooden 2. Cor. 1. a. 3. ^d leuendich gmaect, ende dat ^e goede werc des geloofs in v be- d Ephes. 2.a.4. gonnen heeft, die moet dat selfde oock in v volbrengen, ende maken ^e Philipp. 1.a. 6. v vruchtbaer in aller gherechticheyt, ende stellen v onstraffelijk voor zijn aengesicht, beware v voor alle quaet, ende behoude v tot zijnen hemelschen Rijke, Amen.

Den seluen almachtigen eewigen ende eenigen God beuele ick v tot allen tijden. De ^f liefde Gods des Vaders, de vrede ons Heeren 2.Cor. 13.b.13 Iesu Christi, ende de vertroostinge des heyligen Geests, sy met v inder eewicheyt, Amen.

¶ Gheschreuen wt Broederlijke liefde,
tot dienste der Godtvreesenden.

D. P. I. B.

Inden Heere.

Anno .1558. Den .5. Februarij.

Een Schoo
ne vermaninghe, ende
corte onderwijsinge van de wa=
rachtige Kennisse
Gods.

Door D. P.

Joannis. 5. c. 24.

Wie mijn Woort hoort,
(spreect Christus) ende ge=
looft hem, die my geson=
den heeft, die heeft
dat ewich
leuen.

Joannis. 17. a. 3.

¶ Dit is dat ewich leuen, dat sy v be=
kennen alleen warachtich God te
zijn, ende Jesum Christum
den welken ghy ge=
sonden hebt.

* * //

2. Petr. 1. a. 1.

DEn beminden ende getrouwen Broeders ende Susters, die
ghelijcken Ghelooue met ons ontfanghen hebben, wenschen
wy veel ghenade, vrede ende bermherticheyt van Gode onsen
hemelschen Vader, ende van Iesu Christo, onsen eenighen Heere,

Galat. 1. a. 4. Verlosser, ende Salichmaecker, ^a die hem seluen voor ons ghe-
geuen heeft, op dat hy ons verlosse-
de van dese teghenwoordighe
boose werelt, na den wil
le zijns Vaders,
welcken si prijs
inder eewic-
heyt.
A M E N.

Een vermaninghe van
de warachtige Kennisse
Godts.

Fol. 166^r.

Ick dancke den Heere, den alder hoochsten Godt des Hemels ende der Aerden, ende verblijde my, wt het binnenste mijnder sielen, na dien dat ick hoore ^a van uwen ghelooue in Godt, van uwer Kennisse Christi Iesu, ende des heyligen Geests, ende van uwer liefden tot allen geloouigen. Ende ^b ick bidde God den ewigen Vader door Iesum Christum, dat hi v in warachtigen ghelooue, in eenen vierigen gheeste, ende in reynder liefden totten eynde toe bewaren wil. Dat ghy oock daer in dagelijcx moget toenemen ende opwassen, op dat ghy moecht ^c onstraffelijc zijn opten dach des Heeren, veruult met alderley vruchten der gerechticheyt, die daer comen door Iesum Christum, ter eeren ende heerlijcheyt Gods. Colloss. 1.a.3.
2.Tessal.1.a.3.
2. Tessal. 1. b.
11
Colloss.1.c.22.

Ick vermane v door de liefde des geestes, dat ghy alle tijt Godt dancket voor zijne grondeloose barmherticheyt, die hi so rijckelijck aan v bewesen heeft. Ghedenckt dat ghy hier voormaels in Egipten (^d dat is, inder duysternisse) geseten hebt, Knechten der sonden geweest zijt, Vanden duyuel geuangen na zijnen wille: Ende hoe wonderlijc v God daer wt verlost heeft, nemet ter herten, dat ghi so vele schuldich geweest zijt, ende niet en condet betalen, ende dat God v so genadelijck alles geschoncken ende quijt gegeuen heeft, ^e Gedenct dat ghy met den verloren Sone langen tijt verureemt geweest zijt van uwen hemelschen vader, Dat ghi met de hoere van Babel vele geestelijcke hoerie (dat is afgoderie) // bedreuen hebt, ende dat Godt v na zijnder grooter goedicheyt ende lanemoedicheyt so genadichlijck opgenomen, zijn ewich verbont met v ghemaect, Christum Iesum v geschoncken, ende hem ouer uwe bekeeringe met allen Enghelen inden Hemel verblijt heeft. Ephes. 5. a. 8.
Luce. 15. b.
Fol. 166^r.

Daerom so neemt v seluen wel waer, op dat ghy de ghenade Gods niet te vergeefs ontfangen en hebt, maer ghedenct dat ghy daeromme van Godt beroepen zijt, ^f wter duysternisse tot zijnen wonderbaerlijcken lichte, Op dat ghy als kinderen des lights soudet wandelen, Ende ^g dat v daeromme veel sonden vergeuen zijn, op dat ghy niet meer en sout sondigen, ende dat ghy daeromme van 2.Corinth.6.a.
1.
Ephes. 5. a. 8.
Ioan. 8. a. 11.
Ephes. 5. a. 1.
1. Petr. 2.c.24

Godt den hemelschen Vader in genaden ontfangen zijt, op dat ghy Luce. 1. f. 69. ^a alle de dagen ws leuens hem sout dienen in heylicheynt ende gerechticheyt, daer toe v God wtuercoren, beroepen ende aenghenomen heeft in Christo Iesu. Ende dit is v inden Euangelio wel voorgebeeldet ¹⁾ met velen, die Christus gesont gemaect, ende tot haer ghesproken heeft, dat sy souden in vrede henen gaen, ende niet meer sondighen, op dat haer niet quaders en geschiede.

Wt dier oorsaken heb ick voor my genomen, v een weynich te vermanen, ende de principale hoofdstucken onser salicheyt, door Gods genade, v voor te houden, Te weten: De warachtige Kennisse Gods, Dat rechte Gelooue, De oprechte ongeuerwede Liefde, Ende de leuendighe Hope: ^b Want waer geen Kennisse Gods en is, daer Sapient. 15. a. 3.

Hebr. 11. b. 6. is groote onwetenheynt, ende daer heeft de boosheynt de ouerhandt.

Fol. 167^r. ^c Waer geen Gelooue en is, daer en mach // men Gode niet behaghen. ^d Wie niet lief en heeft, die blijft inden doot. Ende waer 1. Ioan. 2. b. 10. 3. b. 14.

geen leuendige hope en is, tot Godt, ende tot de eewige salicheyt, 1. Ioan. 3. c. 20

^e daer is een versaecht ghemoet, ende een onvreedsame consciencie.

Ten eersten, so moetmen God den Vader, ende zijnen Soon Iesum Ioan. 15. a. 3. Christum, ende den heyiligen Geest recht bekennen. ^f In de Kennisse Gods des Vaders zijn voornamelijk drie dingen begrepen, te weten: datmen zijn eewighe almachtige cracht ende wijsheynt ²⁾ (waer door hy alle dingen geschapen heeft. Zijn eewige Godlijke gerechticheyt, 2. Petr. 2. b. waer door hy de sonden, ^g beyde aenden Engelen ende menschen soo harde ghestraft heeft. Ende zijn ongrondelijke Vaderlijke Ioan. 3. c. 16. bermherticheydt, ^h waer door hy ons Iesum Christum tot een Verlosser ende Salichmaker gegeuen heeft) recht bekennet.

Psalm. 33. c. De Kennisse der almachtiger cracht, ende wijsheynt Gods, leert 16. ons, hoe wy op God alleene sullen betrouwen, hulpe, bescherminge, Psalm. 112. a. 1. salicheyt ende alle goede gauen by hem alleene soecken, van hem bidden ende begeeren sullen, ende van gheene Creatuer, noch inden hemel, noch op der aerden, Want daer en is niemant die ons helpen can, dan die almachtige Godt alleene, die tot Abraham geseyt

heeft: ⁱ Ic ben de Godt Schadai, dat is, een volmachtiger ende Genes. 17. a. 1. een een ³⁾ genoechsame volheynt alles goeden. Die tot Israel geseyt heeft: Ick ben dijn Heere ende Salichmaker, die heyliche in Israel, de gherechtige Godt ende Heylant, ende daer en is geen ander

Psalm. 7. b. 12. God dan ick.

Fol. 167^v. ^j De Kennisse der gerechticheyt Gods // leert ons God vreesen, Math. 3. a. 7. ^k oprechte boete te doen, van sonden af te laten, voor Godes tooren

1) Voorgebeeldet, *d. i.* in voorbeelden voor oogen gesteld.

2) De volgende lange tusschenzin werkt storend.

3) Het tweede „een” is overtollig.

ende oordeel ons te verschrieken, ende na de gerechticheyt te trachten, op dat wy in de handen des leuendighen Godts niet en vallen. Want daeromme heeft God zijne gherechticheyt so opentlijk bewesen, ^a aen de Engelen inden hemel, die gesondicht hebben, ^b Aen Adam ende Euam int Paradijs, ^c Aen de steden van Sodoma ende Gomorra, ende aen velen anderen, op dat hy een exempel zijnder eewiger gherechticheyt daer mede openbaren, ende wy daer wt leeren souden, hem als eenen rechtueerdighen God ende Rechter, iae als een stercken zeloerschen ¹⁾ Godt, ende verteerende vier, vreesen ende voor ooghen houden.

2. Petr. 2. b. 4.
b Genes. 3. *.
c Genes. 19. c
24

De Kennisse der bermherticheyt Godes leert ons God liefhebben, naedemael dat hy ons so gelieuet, ende zijnen eenigen geboren Soon voor ons inden doot gegeuen heeft, op dat wy door hem mogen leuen eewelijck. Want so lief heeft God de werelt ghehadt (seyt Ioannes) dat hy zijnen eenigen gebooren Soone gaf, op dat so wie in hem ghelooft, niet verloren en worde, maer dat eewich leuen hebbe. Item, daer aen is verschenen de liefde Gods, dat hy zijnen eenighen ghebooren Soon voor ons ghegeuen heeft, op dat wy door hem moghen leuen. Summa, Gods liefde is vanden Hemel tegen ons gheopenbaert, dat hy sulcken dierbaren schat, zijnen alderliefsten eenigen Soon ons geschoncken, ia met alle zijn hemelsche goederen tot eygen gegeuen heeft.

Ioan. 3. c. 16.
1. Ioan. 4. b. 10

In de Kennisse Iesu Christi, zijn ooc in sonderheyt drie dingen wel te beken-//nen, ende te bedencken (te weten) zijne warachtige Godheyt, na welcker hy wt God gebooren is ^d van den beginne ende van eeuwicheyt, ^e een met den Vader, ende ^f zijn reyne onbeulecte menscheyt, die wt den Woorde door werckinge des heyligen Gheests gheworden is, ende niet van eenigen menschens ²⁾ vleesch ende bloedt. ^g Ende zijn ghenade, wijsheyt, gerechticheyt, heylicheyt, verlossinghe, ende salichmakinge.

Fol. 168^r.
Mich. 5. a. 1.
Ioan. 1. a. 1.
e Ioan. 10. c. 30
14. a. 9.
17. c. 21.
f Math. 1. c. 20.
Luce. 2. a. 7.
Ierem. 23. b. 6.
Ioan. 17. c. 25
1. Cor. 1. b. 22.
1. Tim. 2. a. 3.
Ioan. 14. a. 1.
20. d. 28.
Ioan. 3. b. 16.
6. e. 46.
k Ioan. 3. d. 35
1. Ioan. 5. b. 10.

De Kennisse der warachtiger Godtheyt Iesu Christi leert ons, ^h hoe dat wy hem voor onsen eenighen Verlosser ende Salichmaker sullen ³⁾ houden, ⁱ ende in hem, als in onsen Heere ende God geloouen. Op dat wy door hem mogen salich worden, want dat is den wille des hemelschen Vaders, ^j dat so wie den Sone siet, ende in hem ghelooft, dat eewich leuen hebbe. Mer ^k wie hem veracht, ende in hem niet en ghelooft, dat die dat leuen niet en sal sien: maer dat den tooren Gods op hem sal blijuen. Ende nv en can niemant inden Soone Gods Iesum Christum gheloouen, hy moet dan zijne warachtige Godheyt recht bekennen: Want men en mach in niemant

1) Zeloersch, *d. i.* jaloersch.

2) De aantekening op blz. 144 moet vervallen.

3) Sullen, *d. i.* moeten (sollen).

Hebr. 11. b. 6. geloouen dan in God alleene, ^a ende buyten dat gelooue en is geen salicheyt (Ick spreke vanden ouden ende verstandigen) Daerom is de kennisse der warachtiger Godheyt onses Heere Iesu Christi

Ephes. 2. a. 6. voor alle dingen van noode totter salicheyt.

^c Ioan. 1. b. 14 De Kennisse der heylicher menscheyt Iesu Christu, leert ons te

3. c. 16.

Rom. 8. d. 32. bedencken ende te begrijpen, ^b de oueruloedige rijedommen der

d Ioan. 1. a. 1. genaden Gods, ^c dat hy zijnen eyghen eerstgeboren ende eenighen

Fol. 168^r gheboren Soon, ^d zijn eeuwich almachtich Woort, // ^e in de ghestalt

Roman. 8. a. 3. des sontlijcken vleeschs gesonden ende voor ons ouergeleuert heeft,

Ephes. 2. c. 13. totten alderschandelijksten Doodt des Cruyces, Oock verseeckert

Philipp. 2. a. 5. hy ons, dat wy eenen vrijen toeganck tot Godt den Vader door

Psalm. 32. c. hem hebben, inden heyligen Gheest, ^f nademael dat hy onsen

23. broeder gheworden is, ons in allen ghelijck, wt genomen de sonde,

Hebr. 2. c. 12. ^g op dat hy onse trouwe hoge Priester, Versoener, ende ^h Middelaer

5. a. 2. by Godt sy, ons te hulpe come, ende medelijden hebbe met onser

g Hebr. 5. a. 1. menschelijcker swacheyt: Want alsulcken Middelaer moeten wy

8. a. 1. hebben, die beyde Godt ende mensch is, op dat hy na zijnder

h 1. Tim. 2. a. 5. waerachtiger Godheyt ons volcomelije mach helpen, ende ooc met

Hebr. 2. c. 14. onsen ghebreken ghedult can hebben, ⁱ De wijle dat hy een mensch

5. a. 2. is, in allen dingen versocht, doch sonder sonde, die hy niet gekent

en heeft.

De Kennisse der genaden ons Heeren Iesu Christi leert ons,

Ephes. 2. a. 4. ^j dat wi niet door eenigen onse eyghen wercken, noch door eenige

andere middelen salich en worden, noch de salicheyt en sullen

1. Cor. 1. d. 29 soecken, dan door de verdiensten Iesu Christi alleene: ^k Want hy

is onse eygen gerechticheyt, heylicheyt, ende eewich leuen, hy is

1. Tim. 2. a. 5. onse Verlosser, ^l Aduocaet, Versoener, Salichmaker, ende ^m Throon

1. Ioan. 2. a. 1. der genaden, door den gelooue in zijnen bloede, Sijn lijden is onse

m Rom. 3. c. 25. vruechde, ⁿ Sijn Cruys is onse triumphe ende beroeminghe, Sijnen

Colloss. 2 b. 14. doot is onse leuen, ^o Sijn opweckinghe van den dooden, is onse

1. Cor. 15 c. 21. verrijsenisse tot de eeuwige heerlijcheyt, Sijne hemeluaert is onsen

Ioan. 17. c. 21. wech totten Vader, ^p Sijn vereeninge met ons, is onse vereeninge

2. Petr. 1. a. 4. met God ende ^q deelachticheyt der Godlijcker natue-//ren ende

Fol. 169^r

onsterffelijckheyt.

Item, inde Kennisse des heyligen geests zijn ooc aen te merken

Ioan. 16. b. 13 drie dingen: Ten eersten, zijn warachtich Godlije wesen, ^r na

welcken hi vanden Vader door den Soon wt gaet. Ten anderen,

Ephes. 4. c. 30. zijn werckinge in allen geloouigen, want hy troost, steret ende

Rom. 8. d. 26. ^s versegelt aenden ¹⁾ dach der verlossinge, hi leert haer God

Sapient. 9. b. vreessen, in God gelouen, ^t recht aenroepen ende bidden, Ende

17. 1. Cor. 12. a. 4 in summa, hy deylt hen alle goede geestelijcke gauen wt na zijnen

1) Aenden, d. i. tot den.

wille. Ten derden ^a zijne straffe ouer de sonden der werelt, dat is Ioan. 16. a. 8. ouer de ongelooouen, ouer de valsche gherechticheyt, ende ouer dat onrechtueerdich oordeel dat de werelt voert, ouer die kinderen Gods, ende ouer alle Godtlijke saken.

De Kennisse der Godheyt des heyligen geests leert ons, dat wy zijnder leere ende getuygenisse sullen geloouen, de wijle hy God is ^b die alleen warachtich is, ende niet feylen can, ^c daerom alle wat de heylige geest door de Propheten ende Apostolen, Ia door Iesum Christum selue geredet ende gesproken heeft, dat is de eewighe ende stantachtige waerheyt, ende dat getuygenisse Gods. Psalm. 116. a. 11
Rom. 3. a. 4.
c 2. Petr. 2. d. 21

De Kennisse der cracht ende werkinge des heyligen Geests in allen geloouigen leert ons, ^d dat wy altijd God den hemelschen Vader door Iesum Christum bidden om den heyligen Geest, ^e dat die ons in alle waerheyt leyde, aller zijner geestelijcker gauen deelachtich make, ons trooste, stercke, ende behoude inder heylsamer Leere Iesu Christi, in dat rechte gelooue, tot aen onsen eynde, ende helpe ons te comen in dat eewich Rijck onses hemelschen Vaders. Math. 7. a. 7.
Ioan. 14. c. 26.
15. d. 26.
16. a. 7.

De Kennisse der straffe des heyligen geests, leert ons het ongeloof der werelt, // hare valsche gerechticheyt, ende onrechtueerdich oordeel te bekennen, want de heylige geest straft door de kinderen Gods, door de getuygen Iesu Christi, de werelt om haers ongeloofs wille, datse in Iesum Christum niet en gelooft, nademael datse zijn woort, zijn leere, ende zijn Testament verwerpt, ende menschen leere daer voor aenneemt, gelooft ende volget. Fol. 169.

Item, die heylige gheest straft de werelt, ouer de valsche gerechticheyt, daer in datse metten Ioden, ^f haer eygen gerechticheyt soect op te rechten, door sulcke wercken ende ceremonien, die menschen geuonden, bedacht, ende ingeset hebben, ende daer om willen sy der gerechticheyt die wt den ghelooue Iesu Christi coemt, ende voor God gelt, niet onderdanich wesen. Rom. 10. a. 3.

Item, die heylige geest straft die werelt ouer dat oordeel, datse de Godloosen prijs, ende rechtuaerdicht, de vrome beschuldicht ende verdoemt, ^g datse dat goet quaet, ende dat quaet goet noemt, datse tlicht voor duysternisse, ende de duysternis voor tlicht hout, ^h dat noch Christus met zijnder vriendelicheyt ende gemeynsaemheyt, noch Ioannes met zijnder strengheyt, ende eensaemheyt, haer niet genoeg doen en can: Maer datse altijd met onrecht lastert ende schelt op de vromen, richtet ende dootse als Ketters, meynende noch God eenen dienst daer aen te doen. Sulcks alle bestraft de heylige geest door zijne werkinghe, dat is door de vrome Christenen, in welcken hi zijn wercken heeft. Esaie. 5. c. 20.
Math. 11. c. 16.
Matt. 3. b. 16.
28. c. 19.

ⁱ Also moeten wy den Vader, Soon ende Heyligen geest recht 1. Ioan. 5. a. 6
X.

- bekennen, als datse zijn de warachtige leuendige Godt, behaluen
Fol. 170 r. welcken geen ander God en is, inden // Hemel ende opter Aerden.
 Dese God heeft ons geschapen, hy heeft ons verlost, hy heeft ons
Psalm. 18. a. 1. geleert ende verlicht, hy is onse ^a Beschermmer, Noothelper, Salich-
 maker, ende alles, ende in hem moeten wy geloouen, Ende wat
 een recht gelooue is, beschrijft ons de Apostel totten Hebreen also:
Hebr. 11. a. 1. ^b Dat gelooue is een seker betrouwen, des, dat te hopen is, ende
 schiet hem nae de dingen die niet gesien en worden, dat is, dat
Hebr. 11. e. 27. gelooue betrouwt den onzienlijcken God, ende hopet op zijne ge-
 nade, ende trachtet na eewigen onzienlijcken dingen: Want dat
 ghelooue heeft drie eygenscapen, daer by dat bekend, ende van allen
 ongeloooue recht onderscheyden wort.
- Rom. 10. c. 17* De eerste is, datmen niet anders geloouet dan Gods woort, want
 dat gelooue coemt wt dat ghehoor des Goddelijcken woorts, ende
 niet wt eeniger menschelijcker leer, dan dat ghelooue siet alleen
Psalm. 116. a. op God, ende hout hem ^c warachtich in alle zijne woorden ende
 11 beloften, ende alle menschen luegenachtich. Daerom en richtet tge-
Rom. 3. a. 4. looue niet na eenichs menschens woort, het schijne oock so heerlijc
 alst mogelijc is, maer na Gods woort alleene.
- De anderde is, Dat het ghelooue alle woorden Gods gelooft, ende
 niet wtneemt, want alle woorden Godts zijn vierich, ende eenen
 schilt alle den genen die daer op betrouwen. Ende God heeft so
Deut. 4. a. 2. ernstelijc beuolen ^d datmen tot zijnen worde niet en soude toedoen,
 12. d. 32. noch daer af nemen, mer alleen doen na zijn woort ende beuel.
- Deut. 8. a. 3.* Ende Christus seyt inden Euangelio: ^e Dat de mensche leeft by
Math. 4. a. 4. eenen yegelijcken worde dat wt den mont Godts gaet, daerom
Fol. 170 v. moetmen alle woorden Gods geloouen, ende // niet sommige alleene,
 na onse goetduncken, ende de andere verwerpen.
- Colloss. 3. a. 1.* De derde eygenschap eens waren geloofs is, dat het ghelooue
 soect alleene God ende de eewige salicheyt, Trachtet nae de onzien-
 lijcke hemelsche dingen, Settet te rugge alle wat tijtelijck ende
2. Cor. 5. b. 15. verganckelijck is, ^f Kennet niemant naden vleesche, Smaect niet
 wat menschelijc, maer wat goddelijck is, ende en siet niet op
 eenighe menschen wercken ende gerechticheyt, maer op Iesum
 Christum alleene.
- Rom. 4. c. 17.* Sulcken gelooue heeft Abraham een vader aller geloouigen gehadt,
Galat. 3. a. 6. want hy heeft God gelooft ^g bouen de natuere inde ontfanckenisse
Genes. 15. a. 5. ende offeringe Isaacx, hy heeft ooc alle woorden Gods gelooft, niet
 17. a. 1. 22. ^{*} aen siende, oft het zijnen vleesche beswaerlijc was, als men wel
 mercken mach, aender besnijdinge, ende dat hy zijnen sone Isaac
 so goetwillich den Heere geoffert heeft, ooc so en heeft hy niet
 gesien op dat tijtelijc, mer heeft zijns vaders huys (na des Heeren
Hebr. 11. b. 8. beuel) verlaten, ende heeft verwacht een ander stadt die eenen gront

heeft in den hemel, welcker boumeester ende scepper God is, als de Apostel seyt. Daer wt ist openbaer, dat die een recht gelooue hebben, alle menschelijke leere ende goetduncken verwerpen, ende op God alleene betrouwen, zijn woort alleen voor de waerheythouden, die ooc alle woorden Gods voor recht bekenne, ende die gehoorsaem zijn, ende met gantschen vlijte de eewige hemelsche dingen soecken. Wederom, die eenige menschen leere bouen ofte gelijc Gods woort setten, eenige woorden Gods verwerpen, ^a eenige tijtelijke dingen soecken, meer dan Gods rijc ende zijn gerechticheyt, die // zijn onghelooouch, al spreekken sy noch schoon vander schrift ende van den gelooue so ist maer een ydele callinge, die niet te bedieden en heeft. Wt desen gelooue coemt ^b de liefde, die daer is dat hoochste ende eerste gebodt, beyde in der Wet ende in den Euangelio, te weten, dat wy Godt sullen liefhebben van ganscher herten, van ganscher sielen, wt allen onsen crachten, ende wt onsen ganschen vermogen. Ende dat ander is dien gelijc, dat wy onsen naesten sullen liefhebben, gelijc als ons seluen. Aan dese twee geboden hangen de Wet ende de Propheten, Als Christus seyt.

Maer nu moet de liefde Godts voor gaen, also datmen alle creatueren, alle wat sienlijc is, ^c ia vader ende moeder, broeders ende susters, wijf ende kinderen, ende ons eygen leuen moeten verlaten, om Gods wille, als ons de schrift in groeter claerheyth, met woorden ende exempelen wel aenwijst, want also wil God (^d die een zeloersche God ende liefhebber is) van ons gelieuet ende bemint zijn, de wijle hi zijn liefde tegen ons also ghepresen heeft, als Paulus seyt: ^e Dat Christus Iesus zijn eenige geboren Sone voor ons godloosen gestoruen is, dat hy zijnen heyligen geest ons mede gedeylt, zijn eewich rijck ons bereyt, totter kennisse zijns woorts ^f beroepen, ende in somma, alle goet ons gedaen heeft, daer om moeten wy hem wederom liefhebben, bouen alle wat inden hemel ende opter aerden is, ^g ende die liefde moeten wi bewijzen met vlijtiger onderhoudinge zijnder geboden. Als ons Christus seluer met clare woorden leert, Anders en ist gheen liefde, maer een valsche beroeming der liefde.

Daer na moeten wy de Broeders lief // hebben, ende van dese broederlijke liefde, leert ons de schrift, Christus ende zijn Apostolen so oueruloedich, dattet niet van noode en is meer daer van te scrijuen. Mer dese liefde en is niet alleen daer in gelegen, datmen de lichamelijke nootdrift zijns armen broeders veruult, mer datmen in alle gebeden aen de broeders ende susters gedenct, den Heere voor haer bidt, voor hare siele sorget, ende somen yemant siet dwalen van den wech der waerheyth, dat wy hem met Gods woort ende met eenen sachtmoedigen geest onderwijsen sullen, op dat wy zijne siele mogen ophelpen ende gewinnen vander verderuinge.

Matt. 6. d. 33.

Fol. 171 r.

Deut. 6. b. 5.
Math. 22. d. 35Deut. 33. b. 9.
Math. 10. e. 37.
Luce. 14. d. 26Exod. 20. a. 5
Deut. 5. b. 9.
Rom. 5. a. 6.Rom. 1. a. 7.
1. Corinth. 1. a. 2.
Ioan. 14. b. 21
15. a. 10.
1. Ioan. 5. a. 2

Fol. 171 v.

Ioan. 13. d. 34
15. b. 12.
Rom. 12. b. 9.
Collos. 3. b. 14.
1. Petr. 4. b. 8.
2. Petr. 1. b. 7.Galat. 6. a. 3.
Iacob. 1. c. 21.
1. Ioan. 5. c. 16.

1. Ioan. 4. b. 8 Waer dese liefde is daer ist al goet, Ia daer is Godt, die selfs de liefde is, daer woont Christus, daer rust de heilige geest daer
- Actor. 2. e. 44. is de lieflijke versamelinghe der broeders ende susters, ^a die een
4. d. 32. hert ende een siele zijn, daer vloeyt de saluinge, de heyliche vruechdentrijcke olie vanden hoofde Christi op alle zijn lidmaten. Daer valt den dauwe der godlicker genaden, op den berch Sion, ende maect dien vruchtbaer in alle gerechticheyt ende heylicheyt, die voor God behagelic zijn, daer geeft God zijn hemelsche gebenedijdinge ende dat leuen eeweljc. Daer is hertgrondelijke vruechde, niet des
- Galat. 4. c. 26. vleeschs, mer des geests. Daer is dat schoone Ierusalem, dat van
- Apocal. 21. a. 2. bouen hier af¹⁾ is, dat gebout wort als een stadt, ende hem vast aen een anderen oft malcanderen hout. Daer comen de geslachten Israels om God te louen. Daer maect de heyliche geest de conscientien ende herten der geloouigen gerust ende vreedsaem, in warachtigher Christelijcker liefden ende eenicheyt. Daer is ooc de leuendige hope, daermen door de genade Iesu Christi verhoept salich te worden,
- Fol. 172^r. ia datmen // zijner salicheyt gewis ende seker is: ^b datmen de
- Rom. 8. b. 16. getuygenisse des heylichen geests voelt int herte, daer doormen versekert is der kinschap Gods, der broederschap Iesu Christi ende
2. Cor. 13. b. 13. ^c der gemeynschap des heylichen geests.
- Daer door wort de mensche so vrijmoedich, so wel getroost, ende so vrolijk van herten, dat hi midden in armoede rjce is, in der benautheyt, veruolginge, geuanckenisse, ia midden inden doot
2. Tim. 1. b. 12 hem verblijdet, ende met Paulo seyt: ^d Ic wete, wien ic geloof
2. Tim. 4. b. 8 hebbe, ende die wert²⁾ mijne bylage³⁾, dat is: ^e de croone der gerechticheyt, die hi mi vertrouwet, ende gegeuen heeft, wel bewaren aen genen dage. Daarmede stemmet⁴⁾ dat de Propheet seyt:
- Psal. 27. a. 1. ^f De Heere is mijn Licht ende mijn salicheyt, voor wien soude ic mi vreesen: de Heere is mijns leuens cracht, voor wien soude mi
- Psal. 46. a. 2. grouwelen. Item: ^g God is onse toelucht ende stercheyt, een hulpe in den groten noden, die ons geraect hebben. Daerom en vresen wy ons niet, Al waert dat de werelt onderginge, ende de bergen midden inde zee soncken: Al waert dat oock de zee stormde, ende op eenen hoop voere, ende de bergen beefden voor der seluer tempeest, so sal nochtans de stadt Gods fijn ende lustich bliuen
- h Fonteynen. met haren ^h bornen, daer de heyliche woningen des alderhoogsten zijn: Godt is by haer daer binnen, daerom salse wel bliuen, God
- Psal. 73. c. helpt haer, ende noch seyt de prophete: ⁱ O Heere, wanneer ic
25. maer v en hebbe, so en vrage ick niet na hemel noch na der aerden,

1) „Hier af” is een germanisme (herab).

2) „Wert” is een germanisme (wird). In de uitgave van 1578 dezelfde lezing.

3) Zie 2 Tim. 1: 12.

4) Stemmet, *d. i.* komt overeen.

al waert dat my ooc alrede lijf ende siele versmachteden, so zijt ghy, O God euenwel mijns herten troost, ende mijn deel.

a Rom. 8. b. 16
2. Cor. 1. c. 21.
Ephes. 4. a. 3.
Fol. 172^r.

Sulcke vrijmoedicheyt maect de leuendige hope op God, ende de gewisse toeuersicht op de genade Iesu Christi, ^a ende de verse-//gelinge des heyligen geests, van der eewiger salicheyt. Daer door dat hert so vrolijke wort, dat de mensch oueral wel getroost is, ende een verlangen heeft hy by den Heere te comen, ende volcomelic int ware wesen te besitten, alle dat hy nv door den gelooue na der hope verwachtet, ^b ende door eenen spiegel ende doncker woort

1. Cor. 13. b. 12

siet ende bekenet.
Hierom mijn beminde ende gewenschte vrienden inden Heere, ende van God wtuercoren in Christo Iesu: Hebt wel achtginge op de rechte kennisse Gods, blijft vast int gelooue, bemint God ende de broederschap Iesu Christi, ende hoept op zijne genade, so en sult ghy nemmermeer te schande comen: ^c Wacht v voor alle valsche leere, ^d voor alle afgoderije, ^e voor alle boosen schijn: ^f Laet v niet verschricken vanden tyrannen ende veruolgers, Vreest niet de menschen die sterflijke zijn, mer vreest den almachtigen leuendigen God, die v geschapen heeft, lijf ende siele gegeuen heeft, ende tot zijnen eewigen onuerganckelijken Rijck beroepen heeft. ^g Gedenct aen die groote vruechde ende heerlijkheyt die aen v geopenbaert sal worden inder toecoomst ende verschijninge ons Heeren Iesu Christi: ^h Neemt een exempel der verduldicheyt van alle heylige menschen Gods die van begin der werelt geweest zijn, ende geleden hebben, ende volcht haer gelooue na. Mer de God aller genaden: Ende de Vader aller bermherticheyt, die v totter eewiger heerlijkheyt wtuercoren heeft door Iesum Christum, die stercke, becrachtige ende beuestige v in zijn eewige waerheyt, make v volcomen int ghelooue, ende in alle goede wercken, ende behoude v tot zijnen hemelschen Rije, dat ghi dat met allen heyligen moecht beeruen, ende besitten eewelijck. Amen. //

Matt. 7. b. 15.
d 1. Cor. 10. b.
15
e 1. Tessal. 5.
c. 22
f Luce. 12. a. 4

Rom. 8. b. 17*
1. Petr. 1. a. 3.
Iacob. 5. b. 10.
Hebr. 12. a. 1.

1. Petr. 5. b. 10
Hebr. 12. d. 28.

A Een seer

schoone ende warachtighe

ghe verclaringhe ende wtlegginghe des
Tabernakels ofte der Hutten Moysi,
Maer in veel schoone ende nootsaeke-
lijcke Figuren des Ouden Testaments
verbaelt worden, ende metten geest des
Nieuwen Testaments ouer een gebracht,

Tot dienst ende profijt van alle lief-
hebbers der waerbeyt, die den
Geest des Letters soec-
ken ende beghee-
ren te ver-
staen.

Door D. P.

Hebr. 8. a. 5.

¶ De Heere sprack tot Mose: Siet toe,
dat ghy alle dinck maecht nae den voor-
beelde, dat v op den Berghe
ghetoont is.

* * *

//

Fol. 173 v.

De Groete.

¶ Ghenade, Vrede, ende waerachtige Kennisse des Goddelijcken
woorts, vermeerdere hem by alle rechte Christenen ende Lief-
hebbers der eewigher Waerheyte, van Godt den hemelschen Vader,
ende Iesu Christo onsen Heere en-
de Salichmaecker, door de
cracht des heyligen
Gheests, A-
men. //

Alle Broederen ende Medegenoten onses Christelijcken Geloofs *Fol. 174^r.*
 is eensdeels wel bekend, dat nu eenen tijt lanc een seltsame
 ende wonderlijke, iae vreemde Leere vander Hutte Moysi,
 ende vande twistige (gelijk als het na de Letter luyt ende schijnt)
 Spruecken der heylicher Schrift, van sommighen gheleert ende
 ingeueert is: Waer wt (na onsen verstande, ende oock na de
 onderuindinge) geen beteringe des leuens, noch der liefden, noch
 des gheloofs gecomen en is, maer veel meer menigerley secten,
 groote dwalingen ende schadelijcke erghernissen, in ende buyten
 de Christelijke Ghemeynte hebben haren oorspronck daer wt ge-
 nomen: Waer door wy veroorsaect worden tegen sulcke veruoerissche
 leeringhe na de ghenade Gods die ons ghegeuen is, te schrijven:
 niet tot onsen prijs ende beroeminghe (want ^a so wiedz dat zijn eyghen *Ioan. 7. b. 18.*
 prijs soeckt, die en is gheen Sentbode Godts noch ghetuyghe der
 Waerheyte) maer alleene tot den prijse Godts, ende om de Christe-
 lijcke eendrachticheyt te soecken. Want onse Heere ende Salich-
 maecker Iesus Christus, is een Heere des vredes, der liefden, ende
 eenicheyts, in alle zijne Ghemeynten, Ende heeft ons een salich-
 maeckende Leere wt den mont des alderhoogsten Gods zijns
 Hemelschen Vaders vercondicht, ende achter ghelaten, Welcke
 Leere is eenen ^b seeckeren Wech, een ewighe Waerheyte, ende *Ioan. 14. a. 6*
 een onuerganckelijck Leuen. Ende ist dat wy alle gelijk van
 ganser herten aen dese Leere geloouen, daer by bliuen, ende
 neerstich onderhouden, so sullen wy in-//der ewicheyt niet tot *Fol. 174^r.*
 schanden comen: ^c Ia so sal die heyliche Geest, die vanden Vader *Ioan. 14. b. 16*
 op ons wtgestort is, by ons bliuen, in ons woenen, ende onder
 ons liefde, vrede ende eenicheyt wercken ende brengen: ende hy
 en sal van ons niet wijcken so lange als wy by Christum bliuen
 ende zijn leere bewaren. Want dat is dat ambacht ende werck des
 Heyligen Geests, Christum Iesum te verclaren, ende zijn leeringhe
 den menschen te vercondighen. Daerom so heeft hy ooc lust totten
 ghenen, die in eenen Goddelijcken vrede, in rechter eenicheyt des
 waerachtigen gheloofs ende der saliger leere Iesu Christi, wandelen
 ende daer na doen.

Maer die twistich zijn met Christo ende met zijn Ghemeynte,

- Sapient. 1. a. 4. ende een Secte oft vreemde leere inbrengen, tegen dat Euangelium Iesu Christi, van sodanigen wijckt de Heylighe Geest, ende en heeft gheen ghemeenschap met haer, Daerom oock alle haer aenslaghen geenen voortganck en hebben, alle haer leeringhe is crachteloos ende vruchteloos, ^a ende sy en sullen oock voor dat oordeel Godts niet staende blijven. Daerom is oock alle onse begheerte ende suchten tot Godt, dat hy ons zijn genade wil gheuen, dat wy by Iesum Christum zijnen lieuen soone onsen Heere moghen blijven, zijne leere bewaren, ende zijne voetstappen naeuolgen: ^b Hy is onse Herder, ende wy de schapen zijnder weyden: ^c Hy is onse Heere ende meester, wy zijn zijne knechten ende discipulen, om hem met ^c Math. 23. b. 9 alder ghehoorsaemheyt te dienen ende zijn gheboden te onderhouden.
- Fol. 175^r.* Nae dien dat wy dan alle schapen Chri-//sti Iesu des eenigen goeden Herders zijn so moeten wy dan alle eenen wech wandelen, Ioan. 10. a. 4. ^d ende eenen Herder nauolghen: Sijn wy alle knechten ende Discipulen des eenigen Heeren ende meesters Iesu Christi: so Ioan. 14. b. 21 moeten wy zijne leere alleen hooren, ende ^e zijn gheboden alleen 15. a. 10. onderhouden. Want beyde zijn woort ende geboden, zijn gheest ende 1. Ioan. 5. a. 3 leuen, een eenighe waarheyt ende ^f cracht Godts totter salicheyt Rom. 1. b. 16. eenen yegelijcken die daer aen geloofd, ende daer zijn wandelinghe 1. Cor. 1. c. 16. na schiet.

- Daerom moeten wy de leere Iesu Christi ganschelijck geloouen, neerstelijc zijn geboden onderhouden, ende daer beneuen niet vreemts in voeren noch aennemen, op dat alsoo den rechten vrede onder ons sy ende blijue. Want daer toe zijn wy geroepen, ia daerom heeft ons Christus met zijn dierbaer bloedt tegen God den vader Rom. 5. a. 1. versoent, ^g op dat wy vrede met God ende met malcanderen inder Ephes. 2. c. 13. waarheyt ende gerechticheyt souden hebben. ^h Item daerom zijn 1. Cor. 12. b. 13 wy door eenen Geest tot een lichaem gedoopt. Iae daerom is Ephes. 4. b. 16 ⁱ Christus onser alder hooft, ende zijnen heyiligen Geest is onser alder leuen, op dat wy ons alle ghelijck vastelijc aen Christum Rom. 8. d. 29. souden houden, ^j hem gelijcformich worden, inden eenighen heylighen Gheest voort ghaen, door hem alleen spreken, van hem tot alle rechten vrede, tot alle volmaeckte liefde ende eenicheyt gedreuen worden, Maer nv ter tijt zijnder vele die metten Griecten wijsheyt soecken, ende en laten haer met de Euangelische leere Colloss. 2. a. 2. niet ghenoeghen, ^k hoewel nochtans in Christo Iesu verborgen lig-
- Fol. 175^v.* gen alle schatten der wijsheyt ende der // kennissen Gods. ^l Waerom 1. Cor. 2. a. 2. Paulus hem oock beroemt, niet anders te weten dan Iesum Christum ende dien ghecruyst.

Wy bidden ende begeeren ooc van eenen yeghelijcken, die hem des gheloofs in Christo beroemt, dat hy met Paulo ende met allen rechten Christenen alsoo van Christo ende van zijn leeringhe houden

wil, dat hy schouwe alle vreemde leere die den Euangelio tegen is, al schijnt se nog so schoon, ende ^a iage na den vrede, niet soeckende zijn eyghen eere, maer dat hy segge metten Propheet: Rom. 12. c. 18.

^b Niet ons, niet ons, O Heere, maer uwen Naem geeft de eere, etc. Psalm. 115. a. 1.

^c Oock willen wy alle Broeders door de bermherticheyt Gods ghebeden, ende door de liefde Iesu Christi vermaent hebben, dat sy dese onse schriften met simpele ende eenuoudige oogen willen insien, met onpartijcher herten lesen, ende metten rechtsnoer des Godlijcken woorts meten ende ordeelen, Want wy en begheeren anders niet dan dat Godt den prijs houde, de waerheyt de ouerhant neme, ende alle oogen mogen sien de heerlijkheyt Gods: welcke Rom. 12. a. 1. 15. a. 9.

eewige Almachtighe, bermhertige, ende ^d alleene Wijse God, geue ons ende alle onsen broederen wijsheyt ende verstant, om de gerechticheyt van de ongherechtigheyt, dat licht vande duysternisse, ende de waerheyt van de lueghen te onderscheyden, op dat wy van alle dwalinghen bewaert, ende in de salichmakende leeringe Christi onderhouden mogen worden. 1. Tim. 1. c. 17

DE eewige Almachtighe ende ^e alleene Wijse God ^f heeft Mosen en zijnen Dienaer eenen Tabernakel oft een hut-//te doen timmeren, 1. Tim. 1. c. 17
^f Exod. 25. a. 8
Fol. 176.

nae het voorbeeld dat hy gesien hadde, ende dese hutte was in drie deelen gedeelt, te weten, inden voorhof, int Heylige, ende int Alderheyligste, Ende dit is een Figuerlijcke handelinghe Gods metten Israeliten gheweest, ende is geschiet tot een afbeeldinge ende aenwijsinghe der toecomender dinghen: ^g Want de wet heeft de schaduwe der toecomender goeden ¹⁾, mer niet dat wesen der goeden selue, ghelijc de Apostel totten Hebreëen seyt. Desgelijcken totten Corinthen ^h, dat vele dinghen den Israeliten in figuren gheschiet zijn, maer gheschreuen tot onser leeringhe. Also is oock sonder twijfel dese Hutte van Mose na Godts beuel getimmert, een Figure ende beeldt des warachtigen wesens, dwelcke daer door beteeckent is: Want sy en is niet te vergeefs wt Gods beuel van Mose getimmert, maer de Heere heeft al wat sonderlinx daer mede te kennen willen geuen: Ia de waerheyt des Nieuwen Testaments is daer mede beuesticht: Ende dat is dan eenen vasten ende onbeweechlijcken gront, wanneer de schaduwen ende spruecken des Wets, met de Euangelische waerheyt te samen stemmen ende ouer een comen. Daerom Christus oock seyt inden Euangelio, ⁱ dat een yegelijc Schriftgheleerde die tot het hemelrijk gheleert is, die is gelijc een Vader des huysghesins, die wt zijnen Schat voortbrengt, beyde Oude ende Nieuwe. Math. 13. g. 52.

Maer nv moeten de Figuren des ouden Testaments wel aenghe-

1) Goeden, d. i. goederen.

2. Petr. 1.d.20 merckt ende verstaen worden, niet na menschen goetduncken, ^a maer ghelijck als sy van God door den heyiligen Geest voortgecomen, // *Fol. 176^r.* gesproken ende gegeuen zijn, also moeten sy ooc door den seluen Geest den Christenen geopenbaert, geleert ende bediet worden. Daerom en dencken wy oock niet nieus oft vreemts vander Hutten Mosi te schrijuen: maer de Apostolische wtlegghinge is dat fundament daer wy op timmeren. Ende dat wy sommige dinghen een weynich breeder wtlegghen dan de Apostel gedaen heeft, nochtans so ist eenen gront, Maer den teghenwoordigen noot, ende dat misuerstant sommigher broederen, beweghen ende veroorsaecken ons, om de saecken breeder te verclaren. Euenwel, so is den Apostel onse Leërmeester in dese saken, ende zijn wtlegginghe willen wy eygentlijk volghen, ghelijck als die wten heylighen Gheest ghecomen is, ende daer by begheeren wy simpeljk te bliuen.

Ten yersten so willen wy aenteecken en de woorden des Apostels tot den Hebreen, met welcke hy het rechte verstant des Tabernakels heeft gheopenbaert ende also geschreuen.

Hebr. 9. a. 6. ^b Als nu dit also geordineert was, so gingen de Priesters die den dienst Gods deden inden eersten Tabernakel, Maer inden tweeden Tabernakel ghinck eenmael des iaers alleen de ouerste Priester, niet sonder bloedt, dat hy voor hem seluen ende voor des volcx onwetenheyte offerde. Waermede de heyliche Gheest bediede, dat den wech der heylighen noch niet geopenbaert en was, so lange als den eersten Tabernakel noch staende bleef, die daer was een ghelijckenisse der tijdt, die doen teghenwoordich was ¹⁾ in welke gauen *Fol. 177^r.* ende sacrificien geoffert worden, // die den ghenen diese offerden, na der conscientien, niet en connen volcomen maken. Want het en was niet meer dan spijs ende dranc, ende menigerley wasschinge ende rechtueerdichmakinge des vleeschs, die tot den tijt der verbeteringe zijn ingeset.

Dese woorden geuen ons een claer verstant des Tabernakels, daerom moetense ooc wel aengemerct werden. Ten eersten so seyt de Apostel, van twee Tabernakelen, dat is, vanden heylighen ende vanden alderheylichsten: Vanden Voorhof en seyt hy niet sonderlinx ²⁾, na dien het eenen inganc des Tabernakels was. Ende hy noemt den eersten Tabernakel, een ghelijckenisse des tijts, die doen ter tijt tegenwoordich was, om ons by de twee Tabernakelen, twee tijden (te weten, den tijt des Wets ende den tijt des Euangeliums) te beteecken. Want gelijc als den Tabernakel van Mose, wt Gods beuel gebouwet, een Tabernakel ende een Heylichdom, euen-

1) Achter „was” behoorde eene punt of kommapunt te staan.

2) Sonderlinx, *d. i.* afzonderlijks.

wel in twee deelen gedeeylt was, ende een yegelijc zijn Vaten, Sacrificien ofte Offerhanden ende zijn heerlijcheyt hadde, also zijn oock de Wet ende dat Euangelium een woort ende een waerheyt Gods, maer nochtans zijn sy ooc gedeeylt: Namelijck, ^a de Wet Hebr. 10. a. 1. heeft de schaduwe der toecomender goeden, mer dat Euangelium heeft dat wesen der dingen selue. De ^b Wet heeft veel Figueren Colloss. 2. c. 16. ende Ceremonien, die alle in Christo voleyndicht zijn: mer dat Euangelium heeft de clare stantvastige waerheyt, die inder eewicheyt blijft. De ^c Wet is de letter die daer dootslaet, maer dat Euangelium is ^d de geest die daer leuendich maect. 2. Cor. 3. b. 7. Ioan. 6. g. 63.

Daerom soo is dat Euangelium ende de Wet ghedeylt, so veel als de Figueren, // Schaduwen ende de Letter des Wets betreft *Fol. 177 v.* oft aengaet, die alle door dat Euangelium wechgenomen zijn. Maer ist sake datmen den geest des Wets waerneemt, (^e want de Wet Rom. 7. b. 14. is ooc geestelijc, als Paulus seyt) so beuinden wy dat de bediedinge, inhoud, ende het eygentlicke verstant des Wets, metten Euangelio in alder manieren accordeert ende ouer een draecht, ia een waerheyt is. Want gelijk als daer niet meer dan eenen God en is, also en is daer oock niet meer dan een waerheyt: Want God selue is de waerheyt. Maer de letter (waer in de waerheyt verborgen is) die neemt wel een eynde. Also heeft dat letterlijc gebot des Heeren vande besnijdenisse des vleeschs, een eynde ghenomen, nochtans so blijft dat gebot der geestelijcker ^f besnijdenisse des herten. Ia Rom. 2. c. 29. also hebben alle Figueren des Wets (die hier te lanc zijn om te verhalen) een eynde genomen de letter aengaende, nochtans so blijft de waerachtige ende wesentlijcke bediedinge der seluer Figuren, ende comen ouer een metten Euangelio, also, dat de Apostel den Tabernakel des Heeren (die in twee deelen ghedeylt, ende nochtans eenen Tabernakel was) rechtelijc ende met allen bescheyde ¹⁾ vergelijct ende bediet, op de Wet ende dat Euangelium, die twee Testamenten, nochtans inden geest een waerheyt zijn, ende aen malcanderen hanghen. Daerom oock Paulus seyt, dat de ghelououige Israeliten ende wy ^g eenen gheest des gheloofs hebben. 2. Cor. 4. b. 13. Oock so hebben de Apostolen, ia de Heere Iesus Christus selue diewils ende menichmael de waerheyt des Euangeliums met de Spruecken ende ghetuychenissen des Wets ende der Pro-//pheten *Fol. 178 r.* beuesticht, daer mede ons te kennen geuende, dat de waerheit des Euangeliums inde Wet ende inde Propheten besloten is.

Ten anderen so seyt de Apostel dat de Priesters inden eersten Hebre. 9. a. 6. Tabernakel gingen, want sy moesten den Heere dagelijcx offeren,

1) „Rechtelijc ende met allen bescheyde” wil zeggen: terecht en met een juist inzicht.

- het welke bediet de onvolcomenheyt des Wets, ghelijck als de
 Hebr. 7. c. 18¹⁾. Apostel inden seluen Brief seyt, ^a hoe dat de Wet totter vol-
 comenheyt niet en heeft ghebracht, maer sy is een inleydinge tot
 op een beter hope, waer door wy Gode ghenaken. ^b Maer inden
 Alderheylichen, seyt de Apostel, so ghinck de ouerste Priester
 alleen des Iaers eens, ende offerde daer een offerhande ²⁾ dat bediet
 ons, dat Iesus Christus een offerhande (waer mede wi tegen God
 versoent zijn) geoffert heeft, ende de offerhande en sal niet meer
 geschieden: Want sy duert eewelijck, ende is genoeghsaem voor de
 sonden der gantscher werelt. Ende dat is daer door afgefiguereert,
 Exod. 3. b. 10. ^c dat de hooghe Priester iaerlijcx een eenighe offerhande inden
 Hebre. 9. a. 7. Alderheylichsten gheoffert heeft, ende dat niemant der Priesters,
 der Leuiten, ende des gantschen Israelitischen volcx, in dat Alder-
 heylichste en mochten gaen, om de eenige iaerlijcksche offerhande
 te offeren, ende den Heere te versoenen, anders dan de hooghe
 Priester alleen, die van Godt daer toe geordineert was. Also en
 heeft ons geen mensche met God moghen versoenen, dan Iesus
 Psalm. 110. a. Christus alleen, de rechte hooghe Priester, gesalft van Godt den
 4. Vader metten heylighen Gheest, ende geordineert ^d na de ordinantie
 Hebre. 5. b. 9. Melchisedechs.
 7. c. 16.
 Hebre. 9. a. 6. Ten derden soo seyt de Apostel dat de ^e Priesters dagelick in
 Fol. 178^r. dat Heylige gingen // ende daer den Heere offerden: Maer in dat
 Alderheylichste ginc eenmael des Iaers de hooge Priester, mer niet
 sonder bloet, dat hy voor hem seluen ende voor des volcx onweten-
 heyt offerde, daer mede de heylige geest beteeckent, dat den wech
 der Heylighen noch niet geopenbaert en was, so langhe als den
 eersten Tabernakel noch stont: Dat bediet ons, niet alleen de eenige
 offerhande Christi, daer bouen van geseyt is, maer ooc dat, dat so
 lange als de Wet Mosi in zijnder cracht was, ende in zijnen rechten
 loop ginc, so was de rechte Euangelische genade door Christum
 Iesum wel beloeft, maer inder claerheyt noch niet verschenen oft
 gheopenbaert. Maer doen die gheopenbaert was, doen moeste de
 Wet Mosi na de letter ophouden, ende in Iesu Christo een eynde
 nemen: Ia als Iesus Christus de waerachtighe hooge Priester quam,
 Ephes. 5. a. 2. so ginc hy in dat Alderheylichste: ^f Ende offerde daer zijn eygen
 Hebr. 7. d. 26. vleesch ende bloet, God den Vader tot een soet rueckwerck, voor
 8. c. 14. de sonden der gantscher werelt, met welke offerhande hy alle de
 gene, die aen hem geloouen, eenen nieuwen ende leuendigen wech,
 tot dat Alderheylichste (dat is, tot de verborgentheyt ende ghe-
 meynschap der Godlijcker ende Hemelscher goederen, ia tot den
 Rom. 5. b. 10. Hemel selue) geopent heeft. Want gelijc als hy ^g door zijn doot
 8. a. 3.
 2. Cor. 5. c. 21.

1) Lees: 19.

2) Achter „offerhande” behoorde eene punt te staan.

de doot vernielt, ende door de sonde (dat is, door zijn offer voor de sonde) de sonde verdoemt heeft, alsoo heeft hi ooc door dat decksel, dat is, door zijn vleesch, dat decksel voor den Alderheylichsten wech ghenomen, ende dat is claerlijk daer by te mercken, ^a dat het decsel voor den Alderheylichsten schuerde, // in de doot Christi Iesu. Tot een seker teecken, dat door den Heere Iesum Christum, ^b dat decksel dat voor dat aensicht Mosi hinc (daerom dat de kinderen Israels de claerheyd zijns aensicht niet en conden verdragen) wechgenomen is, ende dat zijn doot is de poorte ende inganck in dat ewige leuen, tot dat Hemelrijc, ende dat de alder costelijcke ende heerlijcke gaen van God ons daer door geschoncken ende gheopenbaert zijn, ende dat wy eenen vrijen toeganck tot God hebben, die tot ons spreekt wt den ghenaden stoel, dat is, door Iesum Christum, die ons met Godt versoent heeft door zijn vleesch ende bloet, dat hy inden Alderheylichsten als dat waerachtighe eenige ende alderheylichste offer gheoffert heeft: Ende ^c alle die in Christo gheloouen, zijn door den ghelooue in zijnen naem inden heyligen Geest daer toe ghecomen.

Math. 27. f. 50.

Marc. 15. d. 38.

Luc. 23. d. 44.

Fol. 179^r.

2. Cor. 3. b. 7.

1. Petr. 1. c. 18.

Hebr. 10. c. 19

12. c. 22.

Aldus verstaen wy by de Priesters ende Leuiten, ende by dat Heylighe daer sy in dienden, Mosen en zijn Wet, ende den tijt des ouden Testaments: maer by de hooghe Priester ende by den Alderheylichsten, daer hy eenmael des Iaers inginck, ende voor zijne, ende voor des volcx sonde offerde, verstaen wy Iesum Christum onsen hooghen Priester, zijn Euangelium, zijn doot ende offer, ^d ende den tijt der genaden, die van God in Iesu Christo volcomelijc allen menschen verschenen is, tot eenen ewighen troost ende salicheyt, aller boetueerdigher oft bekeerder ende gheloouigher sielen.

Tit. 2. b. 11.

3. a. 4.

Item daer was oock ghestelt een hant vat, tusschen de Tente der getuygenisse ende den Altaer, ende daer was water in om te // wasschen, want Aaron, ende zijn sonen wiessen haer handen ende voeten daer wt. Want sy moesten haer wasschen als sy inde Tente der ghetuychenissen gaen soudent, oft totten Altaer comen, so haer de Heere gheboden hadde: Dit beteeckent ons, dat alle, die in dat huys des Heeren willen gaen, om Godt te dienen ende den Heere Sacrificie oft Offerhande te doen, die moeten haer seluen reynigen, van alle beuleckinghen des gheests, ende des vleeschs, ende heffen heylighe handen op tot God. Ende wasschen af de boose lusten ende begheerten, die teghen de siele strijden, met de wateren des heyligen Geests. Want wie Godt wil dienen ende offeren, die moet dat doen met een reyn herte, ende met een goede conscientie, ende met een onghewet ghelooue, ia inden gheest ende inder waerheyd, anders ist een onreynicheyt ende grouwel voor den Heere. Daerom staet daer gheschreuen: ^e Bewaert uwen

Exod. 30. c. 17

Fol. 179^v.

Eccles. 5. a. 1.

voet wanneer ghy gaet ten huysse Godts, ende coemt dat ghy hoort, want dat is beter dan der Sotten offerhanden, ^a want sy werden in sonden gheoffert. Item, Der Godlooser offer is den Heere eenen grouwel. Item, Den onreynen is alle dinck onreyn, ende een Goddeloos Mensche en can niet goets spreken noch doen.

Voorder soo staet te bedencken, dat in dat Heylighe was de gulden Candelaer oft Luchter, met zijn Seuen Roeden: Ende met zijn seuen lichten oft keersen, die altijt voor den Heere branden, ende niet wtghedaen en worden. Dese Candelaer is een clare Figuer op Christum Iesum, dat alder reynste gout des Can-//delaers bediedet (nae onsen verstande) de alderheylichste beyde Godtheyt ende Menscheyt Iesu Christi. De seuen Roeden des Candelaers bedieden de seuen Geesten, die op Christum rusten, van welcke de Propheet Esaie. 11. a. 1. Esaias seyt: ^b Daer sal een Spruyte ofte Tack vanden Stamme Iesse voort comen, ende een Schuete van zijnder wortelen wassen, op dien sal hem de Gheest des Heeren nederlaten, de Gheest der waarheyt, ende des verstants, de Gheest des raets ende der sterckte, de Gheest des wetenschaps ende der vreesen Gods, ende sal hem lieflijk maken met de vreese Gods. Also rusten de seuen Gheesten op Christum, ende zijn door de seuen Roeden des Candelaers afgefigureert ende beteeckent. De seuen bernende Lichten des Candelaers, bedieden de seuen crachten der seuen Gheesten Christi, ende oock de clauerheyt zijns Godlijcken woorts, ^c dat daer is een eewich ende waerachtich licht, als de Propheet seyt. Ende dat desen Candelaer (een figuer op Christum zijnde) nochtans inden Heylighen stont, bediet ons, dat in de Wet, Schaduwen, Beloften ende Prophetien van Christo besloten zijn. Exod. 25. c. 29 Oock so ^d was inden eersten Tabernakel de gulden Tafel, ende op de Tafel waren de Thoonbrooden alle tijt voor den Heere, Math. 12. a. 4 ^e ende niemandt en mochte daer van eten, dan alleen de Priesters, Psalm. 23. a. 5. ende de kinderen Aarons: ^f Dese Tafel metten Thoonbrooden Ioan. 6. g. 63. bediet de heylige schrift, ende ^g Gods woort, dat daer is een broot des leuens ende een spijse der sielen. Ende dat niemant vanden Thoonbrooden en mochte eten, dan alleen de Priesters ¹⁾ ende // *Fol. 180^v.* kinderen Aarons, beteeckent ons, dat Gods woort niemant toe en Apocal. 1. a. 6. coemt, dan de rechte Christenen, ^h die alle tot Coninghen ende Priesters van Christo gemaect, ende hem tot kinderen van God Esaie. 8. b. 10. gegeuen zijn, ghelijck als hy selue seyt: ⁱ Siet ick ende mijn Hebre. 2. c. 13. kinderen die my de Heere ghegeuen heeft.

Dese kinderen des gheestelijcken Aarons Iesu Christi, hebben Gods woort tot een spijse, ende de heylige Schrift tot een Tafel Psalm. 23. a. 5. vanden Heere bereyt, ghelijck als de Propheet seyt: ^j O Heere

1) Lees : Priesters.

ghy hebt my een Tafel bereyt teghen alle mijne Vianden. Maer die niet en zijn vanden gheslachte ende zaden Christi, die en hebben gheen deel aen dese Tafel, noch aen de Thoonbrooden. Waerom Christus oock tot zijnen Discipulen sprack: ^a V is ghegeuen de verborgentheyt Math.12.b.13. des rijcks Gods te weten, maer den anderen en ist niet ghegeuen.

Noch so was inden eersten Tabernakel, den gulden Altaer, waer op de hooge Priester dat costelijke ruecwerck den Heere tot eenen soeten ruec verbernde, het welc ons bediet, dat ^b Iesus Christus Hebre. 5. a. 1. de waerachtige hooghe Priester, ^c zijn dierbaer vleesch ende bloet, 6. c. 20. voor ons God den Vader tot eenen soeten rueck, door den brant 8. a. 1. zijnder liefden geoffert heeft, ende dat wy wt genaden een Coninc- c Actor. 20. e. lijk Priesterdom gheworden zijn, nae den voorbeelde Iesu Christi, Hebre. 9. b. 12 ^d om God den Hemelschen Vader gheestelijke ende leuendige Rom. 12. a. 1. offerhanden te brengen, die hem door Iesum Christum aengenaem zijn. Ephes. 5. a. 2. 1. Petr. 2. a. 5.

Alle dese Figuren zijn inden eersten Tabernakel gheweest, om de voorghe-//schreuen oorsaken wille, te weten, om dies wille dat ons de Wet op Christum wijst, met beelden, Beloften ende Prophetien, ^e ende is een inleydinghe op een beter hopinghe. Fol. 181 r. Hebr. 7. c. 18.

Maer in dat Alderheylichste was ^f de Arcke van vueren houte, Exod. 25. b. 10. ende metten alder fijnsten goude becleet, ende is een Figuer op de Christelijke Ghemeynte, ^g gelijk als ooc de Arcke Noe. In deser Genes. 8. c. 16. Arcken waren de Tafelen, daer in Godt de thien Geboden met 1. Petr. 3. c. 20. zijnen vingher geschreuen hadde, ende bediet ons, ^h dat God zijn Ierem. 31. d. Wet inde herten der Christenen ghegeuen, ende zijn gheboden daer 33. in, als in vleesschelijke Tafelen met zijnen heylighen Gheest 2. Cor. 3. a. 3. geschreuen heeft. Noch so was inder Arcken dat Hemelsch broot, Hebr. 8. c. 10 een Figuer op Christum Iesum, ⁱ dat waerachtige Hemelsche Ioan. 6. f. 51. broot, ende ^j dat eewige woort des Vaders, waer door onse siele j Ioan. 1. a. 1. moet leuen, dat figuerlijke Hemelsche broot was in een gulden 1. Ioan. 1. a. 1. vat, dwelc ons te kennen geeft dat de herten der geloouigen, daer Gods woort in rusten sal, reyn, louter ende claer moeten zijn.

Oock soo was inde Arcke, ^k de Roede Aarons, die onder de Numer. 17. b. 7. twelf roeden der twelf geslachten Israels alleen was bloeyende, hoe Hebr. 9. a. 4. wel sy eerst dorre was, welke ons vermaent en bediet, ^l dat Iesus Psalm. 45. b. 8. Christus bouen alle zijn broeders ende medegenooten, tot eenen Hebre. 1. b. 9. hooghen Priester van God wtuercoren is, ^m ende dat door hem de Galat. 3. b. 13. vermaledidinghe des Wets wechgenomen, ende in een gebenedidinge verandert is, also, dat wy voor de Wet, die de menschen gantschelijk verschrickte ende veruaert maeckte, ⁿ dat troostenrijcke Rom. 3. c. 23. ende // salichmakende Euangelium ontfanghen hebben. Fol. 181 r.

Oock so stont opter Arcken den Ghenaden stoel, die vanden Exod. 25. b. 17. alderfijnsten goude ghemaect was, ende is een Figuer op Christum Rom. 3. c. 25. Iesum, ^o die ons van God den Vader tot eenen Ghenadenstoel Hebre. 5. a. 3.

aEphes.1.c.22 ende tot a een Hooft der Ghemeynten gheset is, gelijk als den
 4. b. 15. Ghenadenstoel bouen opter Arcken stont: Ende bouen den Ghe-
 Colloss.1.b.18. naden stoel, tusschen beyde de Cherubinnen, was de stede, waer
 wt dat God door Mosen zijn geboden den Israeliten gaf, ende beteeckent
 ons, b dat God door Iesum Christum ghesproken, ende c zijn ghe-
 cIoan.5.c.30 boden allen Christenen door hem ghegheuen heeft, ende dat de
 7. b. 16. Euangelische leere inden oorspronck wt den onzichtbaren Godt door
 8. c. 28. Iesum Christum ghecomen is.
 12. f. 49.
 14. b. 10.

Noch waren daer twee Cherubinnen vanden alder fijnsten goude
 ghemaect, ende bedeckten den Ghenaden stoel met hare vlueghelen,
 ende aensaghen de eene des anderen aengesicht, de welcke beteecken-
 en de twee Testamenten, die met malcanderen wel ouer een comen,
 ende wijsen ons eendrachtelijk op Christum, die in beyde de Tes-
 tamenten besloten is, d een eynde des Ouden, ende een begintsel
 des Nieuwen Testaments.

So wie nv dese Figueren ende haer bediedinghe aenmerckt, die
 mach daer wt claerlijk verstaen ende bekennen, dat de twee Taber-
 nakelen, te weten, dat Heylighe ende Alderheylichste, de twee
 tijden, dat is, den tijt des Wet, ende des Euangeliums, afbeelden
 Hebre. 9. a. 1. ende beteecken. Iae de Apostel heeft wdrukkelijk (als bo-//uen
 Fol. 182 r. gheseyt is) e den eersten Tabernakel ende de Offerhanden, die daer
 inne gheoffert werden, ende onuolcomen waren (daerom sy ooc
 niemant en condon rechtueerdich noch volcomen maken) op den
 tijt des Wets bediedet. Maer de hooghe Priester, ende de Offerhande
 die des Iaers eenmael van hem in dat Alderheylichste geoffert worde,
 heeft hy op Iesum Christum ende op zijn eenighe Offerhande be-
 diedet: waer wt dan onwedersprekelijk volcht, dat Iesus Christus
 zijn Offerhande in het Alderheylichste geoffert heeft: waerom oock
 dat Alderheylichste sonder alle twijfel den tijt der Ghenaden ende
 des Nieuwen Testaments beteeckent.

Maer nv en hebben sommige dese Figuren niet aenghemerct,
 ende sy en zijn ooc metter Apostolische wtlegginge des Tabernakels
 niet te vreden gheweest, maer sy hebben een vreemde wtlegginghe
 gheuonden ende bedacht, te weten, alsoo, dat se wt den Tabernakel
 een onderscheyt der Christenen maken, sommige stellen sy inden
 Voorhof, sommige int Heylighe, ende sommige int Alderheylichste.
 Daer toe hebben sy twee namen bedacht, te weten, diese inden
 Voorhof ende in het Heylighe setten, die noemense Esaus kinderen:
 maer diese int Alderheylichste stellen, die noemense Iacobs kinderen:
 Esaus kinderen noemense strijders, vleeschelijke ende eerste ghe-
 boren kinderen Gods. Iacobs kinderen noemen sy ouerwinners, geeste-
 lijke ende wedergeboren kinderen Gods.

Maer dese wtlegginghe des Tabernakels, is in alder manieren

de Bibelsche // Schrift contrarie, ende den Euangelio niet gelijk- *Fol. 182 r.*
formich. Want ten eersten so en is Esau geen figure der Christenen,
maer der Ioden oft Israeliten: Maer Iacob is een figure der Chris-
tenen geweest. Want als Rebecca van Isaac ontfangen hadde, ende
de kinderen in haer lichaem tegen malcanderen stieten, ende sy
daerom bedroeft was, so sprack Godt de Heere tot haer: Tweederley *Genes. 25. c. 22.*
volck is in v lichaem, ende twee volcken sullen wt v lichaem gedeylet
worden, ende dat een volck sal dat ander volck ouerwinnen, ende
de grootste sal den cleynsten dienen. Dese woorden moeten wel
aenghemeret worden, te weten, dat God seyt van twee volcken,
ende dat de volcken ghedeylet sullen worden, ende dat het een volck
dat ander sal ouerwinnen, ende ten laetsten, dat de grootste den
cleynsten sal dienen.

Ten eersten seyt Godt van twee volcken, daerom so en ist vanden
Christenen alleen niet gheseyt. Oorsake: Want de Christenen en
zijn gheen twee volcken, ^a maer een heylich volck, een wtuercoren *Exod. 19. a. 6.*
geslachte, een Conincklyck Priesterdom, ^b een Gemeynte die eenen *Galat. 3. d. 28.*
God, eenen Heere, eenen heyiligen Geest, een Christelije ghelooue, *1. Petr. 2. b. 9.*
eenen doop, eenderley toeseegghinghe, ende eenderley hope der *b Ephes. 4. a. 4.*
salicheyt heeft.

Na dien dan sulcke eenicheyt onder de rechte Christenen is, ia
nae dien sy ^c een lichaem in Christo Iesu zijn, daerom en moghen *Rom. 12. a. 4.*
sy in haer seluen niet ghedeylet noch twee verscheyden Volcken *1. cor. 12. d. 27.*
zijn. Maer de twee Volcken van welcken de Heere tot Rebecca *Ephes. 1. c. 23.*
sprac, dat zijn de Edomiten ende Israeliten, die van Esau ende //
Iacob ofte Israel ghecomen zijn, die een groote crachtige viantschap *Fol. 183 r.*
met malcanderen ghehadt hebben. Daerom en coemt dat niet metter
waerheyt ouer een, als datmen sommige Christenen Esaus kinderen,
ende sommige Iacobs kinderen sal noemen.

Ten anderen so seyde God tot Rebecca, dat twee Volcken wt
haer lichaem ghedeylet souden worden. Dat is na de letter van Esau
ende Iacob geseyt: Want de Edomiten zijn vianden ende veruolgers
der Israeliten geweest, gelijk als de Propheet voor den Heere
claecht, ende roept ouer Sodom, seggende: ^d O Heere, gedenct der *Psal. 137. b.*
kinderen Edom, inden dage Ierusalem, die daer seggen: Reyn af ¹⁾, *7.*
reyn af, tot haren fondamenten toe. Om dier oorsaken dreyget oock
God de Edomiten door Abdiam, ende seyt: ^e Sy sullen op alle *Abdie. 1. b. 9.*
Bergen Esaus door de moort wtgeroyt worden, van wegen des
gewelts ende onrechts, dwelc ghy aen uwen broeder Iacob gedaen hebt.

Na dien dan de sake tusschen Israel ende Edom also ghestaen
heeft, hoe mach dan eenich Christen by Esau geleecken worden?

1) Reyn af, *d. i.* zuiver (breek af).

Want de Christenen en zijn ymmers geen twee Volcken, die haer onder malcanderen haten ende veruolgen, gelijk als Esau Iacob
 1. Cor. 7. b. 14 ghehaet ende veruolcht heeft, ^a maer sy zijn van God in vreden
 b1. cor. 12. b. 13 gheroepen, ^b ia sy zijn door eenen Gheest tot een lichaem ghedoopt ende te samen geuoecht: ende soo wie niet en is een herte, siele ende gheest metten lichaem Christi, die en is gheen Christen.
 Ephes. 2. b. 12. Hier en bouen soo heeft Christus van twee Volcken, dat is, van den Ioden ende Heydenen, een Volck, met sinen doot ende dier-
Fol. 183^v. baren bloede, gemaect. // ^c Hy heeft alle zijn schapen in een
 Ioan. 10. b. 16 schaeps koye vergadert: Waer wt dan lichtelijk te verstaen is,
^d de eenicheyt der Christenen, ende dat also gheen Christen voor
 Ezech. 35. c. 15. een Edomijt, oft Esaus sone mach ghehouden worden.

Ten derden so seyt God de Heere tot Rebecca: Dat een volc sal dat ander ouerwinnen. Dit is beyde nae de letter ende nae den geest geschiet: Want na de letter te spreken, so hebben de kinderen Iacobs de kinderen Esaus ouerwonnen, ende ouer haer geregeert, gelijkmen inde Boecken der Coningen ende der Cronijcken leest. Maer na den gheest, so hebben de kinderen Iacobs, te weten, de waerachtighe Christenen, den kinderen Esaus, dat is, den Ioden, te
 Ozee. 3. a. 4. bouen gegaen. Want ^e den Ioden is dat Conincklijke Scepter genomen, den Tempel is verwoest, dat Priesterdom tsamen metten
 4. Esdr. 1. d. 24 Altaer ende Offerhanden, is al verloren. Daer toe ^f so is den Ioden, ouermits haer onghelooue ende onghehoorsaemheyt, dat rijke Gods
 Math. 21. e. 43. ghenomen, ende den Heydenen ghegheuen, die door haer ghelooue in
 Actor. 13. e. 46 Iesum Christum, alle gherechticheyt der Ioden (die sy wt de wercken des Wets gesocht hebben) ouerwonnen hebben. Want de ouer-
 1. Ioan. 5. a. 4 winninge der Christenen teghen alle haer Vianden, is ^g een reyn
 h Rom. 3. b. 21 ghelooue in Iesum Christum, ^h ende de gherechticheit die voor God gelt, en coemt niet wt de wercken des Wets, maer wten ghelooue in Iesum Christum. Ende die sulck een ghelooue hebben, die
 Roman. 9. a. 7. zijn de rechte kinderen Abrahe, die worden inden waerachtighen
 Galat. 3. c. 16. Isaac, ⁱ inden beloefden zade (dat is in Christo Iesu) gebenedijt.
Fol. 184^r. Die zijn een gheestelijk Israel, // die ouer haer hebben eenen
 Esaie. 9. b. 5. Coninck Iesum Christum, ende ^j zijnen naem is wonderbaerlijk, Raetgheuer, sterke Godt, ewighe Vader, een Prince des vreets,
 Luce. 2. f. 64. ^k dien Godt zijn Vader den stoel Dauids ghegheuen heeft, ende hy sal int huys Iacobs regneren, tot inder ewicheyt, ende den
 Psalm. 45. b. 7. ^l Scepter zijns Rijcks is eenen ewighen Scepter sonder eynde.
 Hebre. 1. b. 8. Also hebben de Christenen de Ioden ouerwonnen, door haer ghelooue in Iesum Christum, die een Coninck is inder ewicheyt, ende den Scepter zijns Rijcks is eenen ewigen Scepter, die niet wech
 Genes. 49. b. 10 ghenomen en sal worden, ^m gelijk als der Ioden Scepter wech ghenomen is.

Ten vierden so seyt Godt tot Rebecca: De grootste sal den cleynsten dienen. Dit is na de letter, met Iacob ende Esau, maer na den geest, met den Ioden ende Christenen gheschiet. Want na de letter ende Figure, ^a so was Esau de grootste ende de eerste gheboren, *Genes. 25. c. 24.* maer Iacob was de ionckste, ^b nochtans soo worde Esau een knecht *Genes. 27. f. 37.* zijns broeders Iacobs, van Isaac haren vader ghemaect. Alsoo ist oock metten Ioden ende Christenen gheschiet. Want Godt de Hemelsche Vader heeft ten eersten de Ioden oft de kinderen Israels tot ^c zijnen *Rom. 11. a. 2.* volcke bouen alle geslachten der Aerden vercoren, ^d ende als een *d Exod. 13. a. 1* eerste gheboren Sone bemint, gelijk als Isaac Esau lief hadde, ende heeft haer costelijk ende heerlijk verciert (ghelijklc als Esau costelijke cleederen hadde) ^e ende heeft haer betrouwt ende geopenbaert *Baruch. 4. e. 37.* zijn woort.

Maer nv hebben sy de wtwendige wercken des Wets ende de letter der Propheten // aengemeret, ende gemeynt de toegeseyde *Fol. 184 r.* gebenedidinge Gods, door haer eygen gerechticheyt te vercrijgen, niet bekennende dat Iesus Christus dat rechte beloefde zaet is, van welcke God tot den Patriarck Abraham sprac: ^f In uwen *Genes. 22. c. 18.* zaden sullen alle geslachten der Aerden gebenedijt worden. Dit ^g zaet *Galat. 3. c. 16.* is Christus, gelijc Paulus totten Galateren seyt.

Desen Iesum Christum hebben de Ioden, door haren vleessche-lijcken verstande der Schrift, verworpen, ^h ende gesocht haer eygen *Rom. 10. a. 3.* gerechticheyt op te rechten, ende also zijn sy de waerachtighe Godlijke gerechticheyt niet ghehoorsaem gheweest, maer sy en hebben met alle haer loopen ende iagen na de gerechticheyt des Wets, de rechte gebenedidinge niet mogen vercrijgen, gelijc als Esau met alle zijn iaghen ende wiltwerck, de eerste gebenedidinghe van zijnen Vader niet en heeft moghen vercrijghen, maer Iacob heeftse vercreghen, ende is in de stede Esaus gecomen, dat is, de Heydenen zijn door haer ghelooue in Iesum Christum aenghenomen, ende de rechte kinderen ende Erfgenamen Godts gheworden. Hier van seyt Godt door den Propheet: ⁱ Ick wil dat mijn volck heeten, *Ozee. 2. c. 25.* dat mijn volck niet en was, ende mijn beminde, die mijn beminde niet en was, ende het sal geschieden, dat in de plaetse daer tot haer geseyt wort, ghy en zijt mijn volck niet, daer sullen sy kinderen des leuendighen Gods ghenoeemt worden. Item Paulus totten Romeynen: ^j Wat willen wy nv hier toe segghen? Dat willen wy *Rom. 9. d. 30.* seggen, dat de Heydenen die niet en hebben nae de gherechticheyt gestaen, nochtans die vercregen hebben. // (Ic spreekc van de ge- *Fol. 185 r.* rechticheyt die wt den gelooue coemt) maer Israel stont na de wet der gerechticheyt, ende en conde daer niet toe comen. Waerom dat? Om datse de gerechticheyt niet wten gelooue, maer wt de wercken des wets ghesocht hebben, etc.

- Dese woorden betuyghen claerlijk van de verworpinge der Ioden, om haers ongeloofts wille, ende van de verkiesinghe der Heydenen, door haren gelooue aen Iesum Christum. In welcken sy de ghebenedijdinghe van Godt den hemelschen vader vercregen hebben. ^a Want gelijk als Isaac, wanneer hy roec den costelijken ende lieffelijcken rueck der cleederen, die Iacob aen hadde, hem ghebenedijde, also ooc, soo geringhe ¹⁾ als God de hemelsche vader roeck den soeten rueck des offers Iesu Christi (waermede de Heydenen, die hem door haren gelooue ende door den rechten doop aenghenomen ende aenghetoghen hebben, becleet ende versoent zijn) ^b soo heeftse God ghebenedijt, ia zijne kinderen ende erfgenamen zijns rijcx ghemaect.
- Wt alle dese woorden isset openbaer dat Esau een figure der Ioden, maer Iacob een Figure der Christenen is gheweest. Om dit noch claerlijcker te bekennen, soo willen wij cortelijck aenteecken, drie ander Figuren, die een verstant ende een bediedenisse met de Figure van Esau ende Iacob hebben.
- Genes. 21. *. De eerste is de Figure van Agar ende Sara tsamen met haer twee sonen Ismael ende Isaac: Van den welcken Ismael de eerste gheboren soone Abrahams is geweest, ende Isaac is na hem gheboren. //
- Fol. 185°. Euenwel na dien Ismael vander dienst maecht gheboren is geweest, ende Isaac vander vrijen, soo heeft de outste den ioncsten moeten dienen, want Ismael is met zijn moeder Agar wten huysse Abrahams ghestooten, ende Isaac is met zijn moeder Sara daer in ghebleuen, ende de rechte erfgenaem geworden.
- Galat. 4. c.24. Dese Figure bediet ons Paulus de Apostel also, dat de twee vrouwen Abrahams met haren sonen, die twee Testamenten zijn, Agar met haren sone Ismael dat Oude Testament, ende de Ioden, maer Sara met haren soone Isaac, dat Nieuwe Testament ende de Christenen, Gelijc als nv Agar van Sara ouerwonnen, ende om haren twille wten huysse Abrahams is gestooten, ende gelijk als Ismael, hoewel hy een sone Abrahams is geweest, nochtans heeft hy Isaac den rechten erfgenaem moeten wijcken, also moeste ooc de Figuerlijcke Iootsche wet in Iesu Christo ophouden, ende als de Christelijcke Ghemeynte quam, doen moeste de Iootsche Sinagoge de cleynste ende minste zijn, Gelijc alst met een dienstmaecht ende haer vrouwe toe gaet, iae also moest ooc de Sinagoge wijcken ende geheel wech gedaen worden.
- Genes. 38. e.27 Die ander Figure is van Phares ende Sara, die twee sonen Iude, de welcke als sy geboren souden worden, so quam Sara eerst voort, ende de Wijse oft Vroey vrouwe bandt hem eenen rooden sijden draet aen zijn handt, daer nae track hy zijn handt wederom tot

1) Soo geringhe, d. i. zoodra.

hem, ende Phares quam noch eerst wt zijns moeders lijf, daerom hy ooc Phares genoemd worde, om dat hy scheyde de middelwant, die // tusschen hem ende zijn broeder was. Daer na so wort Sara *Fol. 186 r.* geboren, ende hadde eenen rooden sijden draet aen zijn hant, die hem de vroeyvrouwe aengebonden hadde. Door Sara, die inder gheboorte van de yerste de laetste worde, zijn de Ioden afgefigureert, die van de eerste de laetste zijn geworden: Gelijc als Christus in den Euangelio ghetuycht ende seyt, ^a dat de eerste de laetste *Math. 19.d.30* sullen worden, ende de laetste de eerste, met welcke woorden *Luce. 13.c.28.* Christus eygentlijk de Ioden ende heydenen gemeynt heeft, Want de Ioden waren de yerste, ia sy waren een wtuercoren volc Gods, Daerom sprac ooc Christus tot zijnen Apostolen inder eerster wt-sendinge, ^b En gaet niet op de straten der Heydenen noch in de *Math. 10. a. 5.* steden der Samaritanen, maer gaet lieuer totten verloren schapen vanden huyse Israels. Also waren de Ioden de eerste, ende de ghenade Godts is haer ten eersten aengheboden: ^c Maer sy heb- *Actor. 13.e.46.* ben Christum verworpen, daerom so zijn sy de laetste geworden, Ooc is dat aen te merken, dat Sara eenen rooden sijden draet aen zijn hant hadde in zijnder geboorte, ende beteeckent ons, dat de Ioden een wet, die daer straft ende dootslaet, gegeuen is: Want na de wet (die veelsonden metten doot straft) soo wort veel bloets vergoten, welc bloet vergieten ende de strengicheyt des wets, door de roode sijde, die Sara aen de hant hadde, afgefigureert is. Maer door Phares worden de Christenen beteeckent, want om zijnen twille so is de middelwant, die tusschen hem ende zijn broeder was gescheyden. Daerom is ooc zijnen naem Phares genoemd. *Ephes. 2.c.13.* ^d Also is ooc om der Christenen wille de // middelwant die tus- *Fol. 186 r.* sschen de Ioden ende Heydenen was wechghenomen door Iesum Christum, die heeft van twee volcken een volc gemaect. Ende gelijc als Phares, inde geboorte vanden laetsten de eerste is ghe- worden, om dat hy de middel want die tusschen haer beyden was, scheyde (want so lange als die niet ghebroken en was, so en mocht hi de eerste niet worden) in gelijcker manieren als de Heydenen Christum aennamen ende aen hem geloofden, wt God geboren ende vander Christelijcker gemeynte die een moeder alder Christenen is, gebaert worden, ende als Christus alle wat haer van Godt afscheyde, door zijn doot wechgenomen hadde, so zijn sy door de doot Christi, ende door haer gelooue in zijnen Naem van de laetste de eerste geworden.

De derde Figure is van Manasse ende Ephraim, de twee sonen *Genes. 48.c.13.* Iosephs, welcke als Ioseph haer voor zijnen vader Iacob brachte, om dies wille datse van hem gebenedijt souden worden, so stelde hy Manasses de Outste aen de rechte hant Iacobs, ende Ephraim

aen de slincke hant. Maer Iacob heeft zijn handen cruyswijs ouer malcanderen geleyt, de rechte hant op des ioncstens hooft, ende de slincke hant op des outstens hooft. Als Ioseph dat sach, so en was hy niet wel te vreden, ende wilde de rechte hant zijns vaders, van den hoofde Ephraims, op dat hooft Manasse leggen, ende sprac tot zijnen vader, het en behoort niet also, want dese (te weten Manasse) is de eerste gheboren, legt uwe rechte hant op zijn hooft, maer Iacob antwoorde ende sprac: mijn sone, ick weet dat wel, *Fol. 187^r.* dese (Manasses) sal in volc-//ken vermeerderd worden, maer zijn ioncste broeder sal grooter zijn dan hy.

Dit is beyde na de letter ende na den geest geschiet: Want na de letter so heeft Ephraim Manasse ouertreft ende te bouen ghegaen, na dien tot Silo de Arcke des verbonts was, ende den Gods dienst, ende Israel daer ter plaetsen na de Wet moeste verschijnen, ende dat regiment in Israel by de rechters tijden, meest by Ephraim was, maer om der sonden wille, is Silo verdoruen, ende Ephraim verworpen, ende de stamme Iuda is vanden Heere vercoren, ende tot Ierusalem is den Tempel ghetimmert, Also isset oock metten Ioden ende Heydenen, die in Christo ghelooouich geworden zijn, geschiet, ghelijck bouen genoegh verclaert is.

Aldus so comen nv gantschelijc ouer een dese vier figuren, te weten van Ismael ende Isaac, van Esau ende Iacob, van Phares ende Sara, van Manasse ende Ephraim, Ende so wie de eene recht aen merckt ende verstaet, die verstaetse alle: Maer wy hebben dese alle daerom verhaelt, op dat de Figure van Esau ende Iacob dies te lichter verstaen mach worden.

Na dien wy dan de Figure van Esau ende Iacob, na de cleyne gaue die ons gegheuen is van God, wtgheleyt hebben, so willen wy voorder een weynich daer van schrijuen, dat sommige (wy en weten niet wt wat schriften ende oorsaecke) de Christenen in strijders ende ouerwinners, in vleeschelijcke ende eerste gheboren kinderen Gods, in geestelijcke ende wedergeboren kinderen Gods ghedeylt hebben.

- Fol. 187^v.* Ten eersten so deylen sy de Christenen // in strijders ende ouerwinners: Maer wy segghen, dat alle vrome Christenen door Gods ghenade beyde ouerwinners ende strijders zijn. De strijt der Christenen is menigerley, Want sy hebben te strijden tegen haer eygen vleesch, teghen de sonde, teghen den Sathan met zijne dienaers.
- Galat. 5. c. 17.* Van den strijt des vleesch seyt Paulus totten Galaten also: ^a Dat vleesch begeert altijt tegen den Gheest, ende den Gheest teghen dat vleesch, dese strijden teghen malcanderen, so dat ghy niet en doet
- Hebr. 12. a. 1.* tgene dat ghy wilt.
- Ephes. 6. b. 12.* Ooc so hebben de Christenen te strijden teghen de ^b aenclouende

sonde, ende tegen de werelt, teghen den Sathan ende zijn dienaers, Van desen strijt seyt Paulus totten Ephesien, ghelijck een yeghelijck daer lesen mach. Sulcken strijt heeft ooc Paulus gehad, ^a Want 2. Cor. 12. a. 7 hy seyt dat hem ghegeuen was een prickel des vleeschs, een bode des Sathans die hem met vuysten sloech, op dat hy hemseluen niet en soude verheffen van wegen der grooter openbaringen die hem van God vertoont waren, Ende als hy den Heere driemael gebeden hadde, dat de Sathan van hem mochte wech gaen: Soo heeft hem de Heere geantwoort: Laet v ghenoeghen aen mijnder genaden, want mijn cracht wort door swacheyt stercker.

In dese woorden des Apostels mercken wy: Hoe dat God zijn heyligen van den Sathan laet aenuechten, om dies wille, dat sy haer menschelijke swacheyt soudén leeren kennen, haer vernederen onder de crachtighe hand Godts, ende op des Heeren genade betrouwen: Ende als dan worden sy vanden Heere // met zijnder *Fol. 188 r.* genade gesterct, ende alle aenuechtinghe des Satans en schaet haer niet. Ia Iesus Christus onsen Heere ende salichmaker inder eewicheyt gebenedijt, die heeft selue metten Sathan ghestreden, ende hem ouerwonnen. ^b Want als hi van Ioanne gedoopt wert, Math. 4. a. 1. so is hy van den geest in de woestijne geleyt, om daer vanden Satan getemteert te worden, de Satan is tot hem ghecome, ende heeft hem met drierley aenuechtinghe versocht, Maer de Heere Iesus Christus heeft alle de aenuechtinghe ende listicheyt des Satans met dat Sweert des geests ouerwonnen.

Dit is geschiet tot een leere ende vermaninge alder vroomer Christenen, op dat si moghen weten, hoe dat sy met Christo haer moeten laten doopen, hoe datse van den geest in de woestijne gedreuen moeten worden, ende hoe dat si met hem tegen den Satan moeten strijden, ende hem ouervinnen, Van dese ouerwinninghe seyt oock Ioannes also: ^c Ick hebbe v Iongelingen geschreuen, want 1. Ioan. 2. b. 13. ghy zijt sterk, ende hebt den boosen viant ouerwonnen. Item: ^d Alle wat wt God geboren is, ouerwint de werelt, ende ons gelooue 1. Ioan. 5. a. 4 is de victorie dat de werelt ouerwonnen heeft, etc. Ende inde openbaringe staet geschreuen, ^e hoe dat de oprechte Christenen Apocal. 12. d. den Draeck ende zijn Enghelen hebben ouerwonnen door dat bloet 16. des lams ende door dat woort haerder getuychenisse.

Daerom so heeft een yegelijc Christen goet te verstaen datmen de Christenen also niet deylen en mach in strijders ende ouerwinners, recht oft sommige Christenen altijt strijden ende nemmermeer ouer-//winnen, ende sommige gantschelijck ouerwonnen hebben, *Fol. 188 v.* ende niet meer en behoeuen te strijden. Maer de sake en begeeft haer niet also, maer strijden ende ouervinnen behooren beyde by malcanderen. Al te vergeefs ist gestreden, als men niet en ouerwint,

- ende niemant en mach ouerwinnen, ten sy dat hy vromelije strijt. In somma, een yegelije Christen heeft zijn aenuechtinge (want des menschen leuen is eenen strijt op der aerden) wt de aenuechtinge coemt den strijt, maer die mannelijk ende rechtelijck strijt, die
- Apocal. 2. a. 7. ouerwint, ende ^a die ouerwint, die ontfangt de croone, ende salt
 b. 11. c. 17. al besitten ende met Christo beeruen. Voorder, so hebben wy bouen
 3. c. 12. d. 21. geseyt, als dat sommige de Christenen noch seer wonderlijc deylen, in geestelijcke ende vleeschelijcke kinderen Gods, de vleeschelijcke noemense de eerste geboren kinderen Gods, maer de geestelijcke noemense de wedergeboren kinderen Gods. Hier op seggen wy ten eersten, dat wy in der schrift niet en vinden noch lesen van vleesche-
- Ioan. 4. c. 24. lijcke kinderen Godts: ^b Want Christus selue seyt, dat God een
 c Ioan. 3. b. 6. Geest is, ^c ende alle wat wt den gheest gheboren wort, dat is een geest. Mer nv ist openbaer, dat alle Christenen wt God (die een geest is) gheboren worden, daerom so zijn sy ooc geestelijc, ia der Godlijcker natueren deelachtich, gelijk de Apostel Petrus seyt:
2. Petr. 1. a. 4 ^d dat ons de costelijcke ende groote beloften van God gegeuen zijn, op dat wy daer door medegenooten soudē worden der Godlijcker natueren, so verre als wy vlieden de verderuinge die in de werelt is, door de begeerlijckheyt.
- Fol. 189^r.* Also zijn nv de Christenen een gheest // met God, wt welken sy geboren zijn: Mer nv hebben hier sommige eenen teghenworp, te weten, dat Paulus totten Corinthen (die ooc Christenen waren)
1. Cor. 3. a. 1. scrijft: ^e Ick en hebbe met v, als met geestelijcke niet mogen ¹⁾ spreken, maer als met vleeschelijcke, als metten kinderen in Christo Iesu: Ick hebbe v met melck geuoet, ende niet met stercke spijsē: Want ghy en mocht die noch niet verdragen: Iae ghy en vermuechtet noch niet, want ghy zijt noch vleeschelijck, Want na dien onder v is benijdinge, twist ende seekten, zijt ghy dan niet vleeschelijc, ende wandelt na menschelijcke wijze? Wt dese woorden Pauli willen sommige beweeren, dat de swacke ende ionge Christenen die vleeschelijcke kinderen Gods zijn, ende ghenoeemt sullen worden. Maer wy segghen, datmen de woorden des Apostels also niet en mach verstaen. Want dat Paulus die van Corinthen vleeschelijck noemt, dat is gheschiet om dies wille, dat si twistich ende partijsch, ende oock
- Iacob. 4. a. 1. eensdeels vleeschelijc gesint waren, gelijk Iacobus seyt: ^f Van waer coemt twist ende strijt onder v? Ist niet wt de lusten die in uwe leden strijden?

Nae dien dat de begheerlijckheyt des vleeschs, ende de onwetenheyt, noch by die van Corinthen beuonden waren, ende ooc eensdeels de ouerhant bouen den Geest hadden, daerom noemtse de

1) Mogen, *d. i.* kunnen.

Apostel vleeschelijck, nochtans soo waren sy nae de nieuwe geboorte, na dat gelooue, nae de ontfangen gaue des heyligen geests, ooc geestelijck, na de voorschreuen woorden des Heeren: ^a Wat wten Geest geboren is, dat is geest. Item, ^b so wie den Heere aenhangt, die is een geest met hem. Item // ^c ghy zijt geestelijc, ist dat den geest Christi in v woont. Item, wie den geest Christi niet en heeft, die en behoort hem niet toe. Wt desen allen, ist lichtelijck te verstaen, dat alle Christenen geestelijc zijn, hoe wel sy noch van den vleesche wel aen geuochten, ia met menschelijke gebreecken ende vergrijpinghen wel ouerlooopen ende verrast worden.

Voorder, so maken sommige (gelijck bouen verhaelt is) een onderscheyt der eerste geboren ende der wedergeboren kinderen Gods: De eerste gheborn kinderen noemen sy, die noch swack ende ionck int gelooue zijn, maer die sterck ende mannelijck int ghelooue zijn, die noemense de wedergeboren kinderen Gods. Maer wi wederspreken desen. Oorsake is dit: Want de geheele heyliche Schrift spreect van een nieuwe geboorte wt Godt, ^d welcke gheschiet wt dat onuergankelijke zaet Gods, door de cracht des heyligen Geestes, ouermits dat warachtige gelooue in Iesum Christum: ^e Want wie daer gelooft, dat Iesus is Christus, die is wt God geboren, gelijck Ioannes seyt. Dese nieuwe geboorte wort ooc inder schrift een wedergeboorte ghenoeemt, om dat de mensche eerstmael na dat vleesch van Adam geboren, na den Geest wt Godt wedergeboren wort. Daer van comet oock, dat de Schrift beyde van eenen wtwendigen ende inwendighen mensche spreekt, ^f den wtwendigen noemtse den vleeschelijken, aertschen ende verganckelijken, die van eenen verdoruen ende sondelijken aert ende natuere is, maer den inwendigen noemt de Schrift, ^g den verborghen mensche, die inder herten is, ^h die na God // gheschapen is, in gherechticheyt, heylicheyt, ende waerheyt, ende daerom gheestelijck, hemelsch, onuerganckelijck, ⁱ iae der Godlijcker aert ende natueren deelachtich gheworden.

Alsoo worden de Christenen eens wt God geboren oft wedergeboren: daer na wassen sy inder gerechticheyt, ^j tot dat sy mannen int gelooue worden, ende inde kennisse Iesu Christi des soons Gods, Gelijck als een natuerlijc kint, na zijn vleeschelijke geboorte opwast ende toeneemt door spijsse ende dranck, ende door Gods segeninge, ende na der naturen loop: Also worden oock de Christenen eens wt God geboren, daer na wassen sy op door de spijsse des leuens, ende door dat onuerualschte melck, dat is, door Gods woort, gelijck als Petrus seyt: ^k Legt van v alle boosheyt, alle list, beueynstheyt, benijdinge, achterclap, ende weest begeerich na de verstandige ongeualschte melck, ghelijck de eerste ge-

Ioan. 3. b. 6.

b 1. Cor. 6.

c. 17

Fol. 189^r.

Rom. 8. a. 9.

1. Petr. 1. d. 23.

1. Ioan. 5. a. 1.

Colloss. 3. a. 5.

1. Petr. 3. a. 4.

Ephes. 4. c. 24

Fol. 190^r.

2. Petr. 1. a. 4.

Ephes. 4. a. 13

1. Petr. 2. a. 1.

boren kinderen, op dat ghy door dat selfde opwassen muecht.

So wassen nv de kinderen Godts, ende sy worden stercker ende manlijcker in den ghelooue, ende volcomender in de kennisse Gods, ende zijns Soons Iesu Christi, maer si en worden niet meer dan eens wt God geboren. Ende hier en bouen so en mogen de ionge ende swacke Christenen geen eerste geboren kinderen Gods ghe-noemt worden. Want ist dat wy de Letter des Wets aensien ende mercken, so was de eerste gheboorte in den ouden Testament de grootste: Maer aenmercken wy den Geest des nieuwen Testaments, so zijn de Apostolen de eerste geboren kinderen Gods geweest,

Fol. 190^r. eensdeels daerom, want ¹⁾ sy eerst // van Christo vercoren, totten gelooue ende predickambacht geroepen, ende tot de ghemeynschap des Euangeliums gecomen zijn. Ende ooc eensdeels daerom, om dat si de eerste, dat is, de heerlijkste ende grootste gauen des Rom. 8. c. 23. heyiligen Geests gehadt hebben, gelijc als Paulus seyt: ^a Wy die daer hebben de eerste vruchten des geests. Ende Iacobus seyt: Iacob. 1. b. 17. ^b Godt die een Vader der lichten is, die heeft ons door dat woort der waarheyt gebaert, op dat wy de eerstelingen zijnder creatueren Apocal. 14. a. 4. soudē zijn. Item, inde openbaringe staet van ^c hondert ende vier-enveertich duysent, die wt den menschen tot eerstelingen Gods ende des Lams gecocht zijn, ende dese eerstelingen zijn reyne ionc-vrouwen oft maechden, in wiens mont geen bedroch gheuonden en is, ende sonder smette zijn ²⁾ voor den stoel Gods. Wt alle desen ist openbaer, datmen de ionge ende swacke Christenen geen eerst-gebooren kinderen Godts en sal noemen, maer dien Naem behoort meer totten stercken ende volcomenen, dan totten crancken ende onuolcomenen.

Ooc so hebben sommige voorgegeuen, als dat de Apostolen nae den Pinxterdach niet meer gesondicht en hebben, iae dat sy niet en hebben mogen sondigen: ende alle die met de Apostolen den Pinxterdachschen Geest (gelijc als sy seggen) ontfangen hebben, ende zijn tot de ouerwinninge ende wedergeboorte wt God gecomen, dat die niet meer en mogen sondighen. Daer op antwoorden wy also, dat de Schrift alle menschen onder de sonde besluyt, ende niemant (behaluen Christum Iesum alleen) gheheel vry van sonden en

Fol. 191^r. kendt. Want also seyt Ecclesiastes: ^d Daer en is // geen gerechtich Eccles. 7. c. 21. mensche die goet doet, ende niet en sondicht. Item Salomon seyt: 3. Regum 6. g. ^e Daer en is geen mensche die niet en sondicht. Ende Daudid seyt: 46. ^f Heere en gaet niet int oordeel met uwen knecht, want voor v a. 2 en sal geen leuende rechtueerdich beuonden worden.

1) Want, *d. i.* omdat.

2) *Nl.* de maagden.

Maer nu meynen sommighe, dat dese schriften alleen getuygen van de ionge ende swacke Christenē, die noch nieulingen int gelooue zijn, ende en hebben noch geenē stercken geest des geloofs ende der kennisse Iesu Christi ontfangen. Maer tegen alsulcke meyninge getuycht de hooge Propheet Gods David ende seyt: ^a O Heere, ic heb mijn misdaet voor v gheopenbaert, ende mijn ongerechtigheyt voor v niet verborghen: Ick hebbe geseyt dat ick teghen my, mijn ongerechtigheyt den Heere wil belijden, ende ghi hebt de boosheyt mijnder sonden vergeuen: daerom sullen v bidden alle Heyligen tot bequamer tijt. David was een man Gods, met grooter wijsheyt, ia met eenen Prophetischen Geest van God begaeft, Euenwel so heeft hy gesondicht, zijn sonden voor den Heere bekent, ende om vergeuinge zijnder sonden oft schult gebeden, ende oock getuycht, dat alle heyligen also moeten doen. Dit selfde heeft Christus in den Euangelio beuesticht. ^b Want hy heeft zijne Apostolen een gebedt geleert, waer in sy alle tijt, so dickwils als sy dat spreken, haer schult voor Godt den Vader moesten belijden, ende hem om vergiffenisse bidden. Ende dit heeft Christus ghedaen, om alle zijn Discipulen ootmoedicheyt te leeren, ende alle valsche eygen gherechtigheyt wt haer herten wech te nemen. ^c Want God // wederstaet den hoouerdigen, maer den ootmoedigen geeft hy zijn ghenade: ^d Iae eenen vernederden geest ende een gebroken herte, dat om zijnder sonden wille bedroeuēt ende vercleynt is, genade ende barmherticheyt by God soect, aen hemseluen twijfelt oft wanhoopt, ende op Godts ongrondelijke goedertierenheyt ganschelijck betrouwt, alsoo danich een herte is voor den Heere een welbehagende ende aenghename offerhande, ende een soet rueckwerck.

Daerom so hebben alle heyligen haer voor den Heere vercleynt, ende voor sondaers bekent, Want den Geest Gods, die een Geest der wijsheyt ende der ootmoedicheyt is, die heeft haer sulcx geleert ende in gegeuen. Door den Geest so riep de Propheet totten Heere ende sprack: ^e O Heere, wildet ghy de misdaet ofte sonde aensien, wie mochte dan voor v bestaen? Door dien seluen Geest getuygen de Apostolen (oock nae den Pinxterdach) ghelijck Iacobus seyt: ^f Wy sondigen altesamen vele. Item, Paulus ghetuycht met claere woorden, vande vergrijpinge Petri (ooc na den Pinxterdach) ende seyt, ^g dat hy niet recht en wandelde nae de waerheyt des Euangeliums, also oock dat Barnabas door zijne gheueynstheyt verleyt worde, waerom hij ooc Petrum opentlijck gestraft heeft. Item Ioannes seyt: ^h Ist dat wy seggen: dat wi geen sonde en hebben, so bedriegen wy ons seluen, ende de waerheyt en is niet in ons: Maer belijden wi onse sonden, so is God ghetrouwe, ende rechtueerdich, ende vergeeft ons onse sonden, ende reynicht ons van alle boosheyt. Maer ist dat wy segghen:

Psalm. 32. a. 5.

Matt. 6. b. 12.

1. Petr. 5. a. 5.
Fol. 191.

1. Petr. 5. a. 5.

Psalm. 34. c.
19.

Esaie. 57. c. 13.

Psalm. 51. b.
19.Psalm. 130. a.
3.

Iacob. 3. a. 2.

Galat. 2. b. 14.

1. Ioan. 1. b. 8.

Fol. 192^r. Wy en hebben // niet gesondicht, so maecken wy hem tot eenen luegenaer, ende zijn woort en is niet in ons.

Wt dese woorden des Apostels is lichtelijck te verstaen, wat quaet dat wt de valsche ende eygen gerechticheyt coemt, namelijk, wanneer een mensche hem seluen voor gheen sondaer en wil bekennen, die verleyt ten eersten hemseluen (na des Apostels woort) want hy hout hemseluen vromer dan hy is, ende en acht de Godlijke genade niet. Ten anderen, so en is gheen waarheyt in hem, want hy liecht voor dat aensicht Gods, als hy seyt, dat hy gheen sonden en heeft. Ten derden, so maect hy God luegenachtich: Want die eeuwige ende warachtige Godt heeft ghetuycht, door den mont zijnder heyligen, dat alle menschen sondaers zijn, ghelijck als de voorseyde woorden der Schrift opentlijck betuygen.

Galat. 3. d. 22. ^a Also besluyt nv de Schrift alle menschen (wtgenomen Iesum
Rom. 3. b. 9. Christum alleen) onder de sonde. Wederom seyt de schrift: ^b dat
1. Ioan. 3. b. 9 die wt God geboren is, en sondicht niet, want dat zaet Godts blijft in hem, ende onthout hem ¹⁾, dat hy niet sondigen en can, want hy is wt God geboren. Daerom so moetenmen weten, dat een Christen tweederley aert in hem heeft, eenen vleeschelijcken ende sondelijcken, die hem van Adam aengeboren is, ende eenen geestelijcken ende godlijcken, die hem van God door Iesum Christum inghegoten ende medeghedeylt is. Want de Heere Christus Iesus seyt selue,
Ioan. 3. b. 6. ^c dat so wat wt den vleesche geboren is dat is vleesch, ende wat wt den Gheest geboren wort dat is Gheest.

Fol. 192^v. Nae dien nv dese beyde gheboorten // in allen Christenen geschieden, namelijk, ter wijlen sy eensdeels wt den vleesche ende ooc eensdeels wt den Geest geboren worden, daerom so moeten sy beyde eenen vleeschelijcken ende geestelijcken aert hebben. Na den wtwendigen mensche so zijn sy vleeschelijc ghesint, maer naden inwendigen mensche, so zijn sy geestelije gesint. Door den vleeschelijcken aert vallen ende sondighen sy, maer door den Godlijcken aert, so hebben sy lust totter gherechticheyt, ende begeeren den wille Gods te volbrengen. Dien vleeschelijcken aert moet vanden Geest Gods ouerwonnen worden, nochtans so behout vleesch ende bloet zijnen aert, so langhe alst leeft. Daerom al is yemant der geestelijcker ende Godlijcker aert al deelachtich geworden, soo blijft hy nochtans ghebreckelijck ende sondelijc, want hy blijft een mensche,
Rom. 7. c. 18. hy is vleesch ende bloet, ^d ende daer in en woont niet goets, gelijk Paulus seyt. Want het is door des eersten menschs ongehoorsaemheyt verdoruen, sondelijck en begheerich des quaets ghe worden, alsoo, dat gheen mensche die daer leeft, geheel onschuldich

1) Onthout hem, *d. i.* houdt hem terug.

voor den Heere en is, ende dat van wegghen zijnder booser natueren, ende der vleeschelijcker lusten, die hem aenuechten ende aenhangen. Om dier oorsaecken wille so wordt oock de rechtueerdighe van de Schrift noch beschuldicht.

Wederom na dien de rechtueerdighe wt God geboren, ^a ende also der Godlijcker natueren deelachtich is geworden, ia na dien hy ^b een lidtmaet Iesu Christi, ende ^c een gheest metten Heere is, Christus in zijn herte door tgelouue woont, ^d de heylighe Gheest hem als eenen onderpant // der salicheyt van God gegeven is, daerom so en mach hy niet beschuldicht worden, ^e Want wie wil dien beschuldighen, die eens met God is, die God tot eenen barmhertigen vader heeft, ^f die Iesum Christum tot eenen Voorspreker, voorbidder ende ^g hooge Priester heeft, ^h ende die metten Heyligen geest tot aenden dach der verlossinge versekert is? Hierom so seyt Paulus, ⁱ Daer en is niet verdoemelijcx inden genen die in Christo Iesu zijn, die niet naden vleesche, maer na den geest wandelen. Item wie wil de wtuercoren Gods beschuldigen: Godt ist die rechueerdich maect, wie wil verdoemen? Christus ist die daer gestoruen is, ia veel meer, die op verweert is, die daer oock is totter rechter handt Gods, ende bidt voor ons. Also moetmen nu weten, dat een yegelijck Christen sonde heeft, ende hem voor eenen sondaer moet bekennen, op dat hy hem verootmoedige onder de crachtige hant Gods, ende den Heere om zijn ghenade bidde, ende also blijft de schrift warachtich ende ongebroken, die alle menschen beschuldicht ende als sondaers straft. Maer de sonde en wort den Christenen niet toe gerekent, maer sy is hem al vergeuen door de onschuldighe doot Iesu Christi, ende bedeckt met zijne ewighe liefde, waer door hy hemseluen voor ons geoffert heeft, tot een ewighe versoeninge voor onse sonden, ende heeft onsen last op hem genomen, onse schult met zijn bitter lijden betaelt, ende schenckt ons wt ghenaden al wat hy heeft, also dat hy met ons eens is, ende wy met hem: waer door wy God wel behagende zijn, ia voor Heyligen Gods gerekent worden. Waerom ooc Dauid seyt: ^j Salich zijn // sy, wiens ongerechticheden vergeuen zijn, ende hare sonden bedect zijn: Salich is de man, dien de Heere geen sonde toe en reket. Nu is van dese sake den goethertigen, den goetwilligen ende den verstandigen genoch ontdeect. Wy moeten voorder sommige Spruecken der Schrift (die daer schijnen teghen malcanderen te luyden na de letter) wtlegghen, ende metter ghenaden Gods verclaren, den Christenen tot een aenwijsinghe, hoe datmen metter Schrift moet omme gaen, ende niet also met onghewasschen handen handelen, gelijk als sommige doen.

Christus seyt inden Euangelio: ^k Wie tot my coemt die en sal Ioan. 6. d. 35.

2. Petr. 1. a. 4.
b Rom. 12. a 4
1. Cor. 12.

d. 27
Ephes. 1. d. 23.
c 1. Cor. 6. c. 17
Ephes. 4. a. 4.
d 2. Cor. 1. c. 22
Fol. 193^r.

Rom. 8. d. 33.

1. Ioan. 2. a. 1
Hebr. 5. a. 1.
6. c. 20.
h Ephes. 4. c 30
i Rom. 8. a. 12

Psalm. 32. a. 1.
Rom. 4. a. 7.
Fol. 193^r.

- niet hongeren, ende wie aen my geloofd die en sal niet dorsten inder eewicheyt. In Ecclesiastico oft Iesu Syrach seyt de wijsheyt
 Syrach. 24. c. 25 Gods: Wie my eet, dien sal meer na my hongeren ende wie my drinct, dien dorstet meer na my. Om dese Spruecken der Schrift recht te verstaen, so moeten mercken, dat Christus eygentlijk spreekt van de versadinge ende vercoelinghe, die alle Christenen door Gods woort, ende door den heylighen Gheest alle tijt hebben, ende inder eewicheyt volcomelijck sullen hebben? ¹⁾ want na dien Christus in haer is, ende de heylighe Gheest in haer rust, so hebben sy alle tijdt voor den hongher der sielen, de spijs des leuens, ende voor den dorst de wateren des heyligen Geests, ^a want Christus is dat warachtich hemels broot wie van desen broode eet, dat is, die de woorden Christi geloofd ende bewaert, diens siel en sal inder eewicheyt geenon hunger lijden, noch gebreck vande spijs
 Fol. 194^r. des leuens hebben. Christus geeft ooc // de wateren des leuens tot een eewighe vercoelinghe, ende verwekinge der sielen, gelijc hy
 Ioan. 4. b. 13. totter Samaritaensche vrouwe sprac: ^b Wie van desen water drinct, die sal weder dorsten, maer soo wie van desen water drinct dat ick geuen sal, dien en sal niet meer dorsten in der eewicheyt, maer dat water dat ick hem gheuen sal, dat sal in hem worden een fonteyne des leuenden waters, springende in dat eewighe leuen. Ende
 Ioan. 7. d. 38. noch eens seyt Christus: ^c Wie in my geloofd gelijc de scrift seyt, wt zijn lichaem sullen loopen stroomen des leuenden waters, Dit heeft hy geseyt vanden heyligen Geest (also Ioannes seyt) den welcken sy ontfangen souden, die in hem geloofden.
 Nae dien dan alle rechte Christenen de woorden Christi (die een spijs des leuens zijn) ende den Geest (die een water des leuens is) ontfangen, ende in haer besloten hebben, daerom soo en connen sy oock geenon hunger noch dorst lijden, so langhe als de woorden ende den Gheest Christi in haer bliuen. Maer de rechte waerachtighe ende volcomen versadinge ende vercoelinghe en sullen sy niet vercrijgen, dan wanneer sy wt alle tribulatiën verlost, ende
 1. Cor. 15. e. 28 tot den volcomen hemelschen wesen gecomen zijn, ^d ende God alles in allen is gelijc Paulus seyt. Ende inde Openbaringe staet
 Apocal. 7. a. 9. geschreuen ^e vanden ghenen die met witte clederen gecleedt waren, dit zijn sy, die wt grooter tribulatiën gecomen zijn, ende hebben haer clederen gewasschen ende ghewit int bloet des Lams, Daerom zijn sy voor den stoel Gods, ende dienen hem dach ende nacht in
 Fol. 194^r. zijnen Tempel. Ende die opten stoel sit, // die sal bouen haer woonen: haer en sal niet meer hongeren noch dorsten: Ooc en sal op haer niet vallen die Sonne noch eenige hitte. Want dat Lam

1) Hier behoorde in plaats van een vraagteeken eene punt te staan.

midden inden stoel sal haer weyden, ende leyden tot de leuende water fonteyne, ende God sal afwasschen alle tranen van haren oogen.

Wt dese woorden ist claer ende openbaer, dat de rechte versadinge ende vercoelinghe der Christenen sal comen, wanneer haer tribulatie een eynde ghenomen heeft, ende dat sy tot die ewighe Tabernaculen ghecomen zijn. Van dese versadinge seyt Christus.

^a Maer Ecclesiasticus seyt van eenen honger ende dorst, die noch Syrach. 24. c.
blijuen in eenen Christen, wanneer dat hy Godts woort al gegeten 25
ende dat water des leuens al gedroncken heeft. Oorsaek, Een Christen die van rechter aert is, die heeft alle tijt lust, dat hy Godts woort mach hooren, dat de gauen des heylighen geest in hem vermeerdert moghen worden, dat hy inde kennisse Gods mach toe nemen ende gerechter, reynder ende heyliger worden. Van sulcken honger ende dorst spreekt oec Christus in Matheo: ^b Salich zijn Math. 5. a. 6.
sy, die daer hongeren ende dorsten na de gerechticheyt, want sy sullen versadicht worden. Op alsulke meyninge seyt oec Christus
^c So wie dat van God is, die hoort Gods woort. Item in Apocalipsi Ioan. 8. d. 47.
seyt de geest: ^d So wie dat gherechtich is, die worde noch ge- Apocal. 22. c.
rechtiger, ende so wie dat heyligh is, die worde noch heyliger. 11.
Aldus hongert eenen Christen altijd na Gods woort ende hem dorst na de gerechticheyt, want hy heeft groote soeticheyt ende vruecht Psalm. 19. b.
daer in, gelijk als David seyt: ^e De Getuychenissen des Heeren 10.
zijn oprecht, sy // zijn costelijker dan gout ende edel ghesteente, Fol. 195 r.
sy zijn soeter dan honich ende honichseem. Noch eens seyt de selfde Propheet: ^f O Heere hoe soet zijn uwe reden mijnen monde, Psalm. 119. n.
ia meer dan honich mijnder kelen. 103

Aldus comen nu de voorgeschreuen woorden Iesu Christi ende Iesu Syrachs oft Ecclesiastici ouer een: in dier manieren, dat Christus spreekt vande ewighe versadinge, die alleenlic inde toecomende werelt behoort, ende gheschieden sal. Maer Ecclesiasticus seyt vanden honger ende vanden dorst die de Christenen hier in dit leuen na de gherechticheyt hebben. Nu willen wi met Gods hulpe noch sommige ander Spruecken der Schrift verclaren, de welcke van sommighen seer wonderlijck ende seltsaem bediet, ende op eenen vreemden sin ghetoghen oft getrocken worden.

De Patriarch Iacob seyt. ^g Ic hebbe den Heere van aensicht tot Genesis. 32. c.
aensicht ghesien. De Apostel seyt: ^h Niemand en heeft God oyt gesien: 28.
Ten eersten soo is hier te bedencken, dat God de Heere selue per- Ioan. 1. b. 18.
soonlijck den Patriarch Iacob niet verschenen en is, maer het was een Enghel des Heeren, dien hy ghesien, met welcken hy gestreden, ende van wien hy geseyt heeft: Ick hebbe den Heere van aensicht tot aensicht gesien. Ende dat is ghemeyn inder Schrift, dat de Enghelen, na dien sy Sentboden ende Dienaers Gods zijn, so staen

- sy inde stede Gods, ende spreken in zijnen persoon, ende dat van wegen haers wercks ende ambachts dat sy wtrecchten. Also sprac
- Exod. 3. a. 6. de Engel des Heeren tot Mosen by dat bosch: ^a Ick ben de God
Fol. 195 v. uwer // Vaderen, de God Abrahams, de God Isaacs, ende de God
 Iacobs: Dese woorden en heeft niet selue persoonlijc de HEERE,
 maer den Engel in den persoon des HEEREN gesproken: Want
- Act. 7. d. 30. also seyt Stephanus, ^b dat de Enghel Mosi by den doornbosch ver-
 Galat. 3. c. 19. scheen, ende met hem op den berch Sinai gesproken heeft, ^c ende
 dat de wet door der Engelen dienst gegeuen is: Dit selfde betuycht
- Exod. 19. c. 18. ooc Paulus: Ende nochtans seyt de schrift ^d dat de Heere vanden
 hemel neder ghecomen is, in een vier op den berch Sinai, ende
- Exod. 20. a. 1 heeft de wet gegeuen, ende also gesproken. ^e Ic ben de Heere v
 Godt, die v wt Egipten lant wt den diensthuyse van Pharao geuoert
 heb. Also en is de Heere niet persoonlijck vanden hemel neder
 gecomen, maer eenen Engel inde stede des Heeren, ende heeft
 van weghen des Heeren de wet Mosy ouer geleuert. Also ist ooc
- Exod. 33. c. 11. een Engel geweest, die de Aertsch vader Iacob gesien heeft, Want
 Moses heeft den Heere oock van aengesicht tot aengesicht gesien,
 ende met hem gesproken, nochtans heeft hy totten Heere geseyt:
 Laet my uwe heerlijkheyt sien. Maer de Heere heeft tot hem
 gesproken ende gheantwoort: Ghy en cont mijn aensicht niet sien,
 want gheen mensche en sal my sien ende leuen: Ende de Heere
- Exod. 33. c. 21. sprack voorder, ^f siet daer is een plaetse by my, daer sult ghy
 op den steen treden. Wanneer nv mijne heerlijkheyt voorby gaet,
 soo sal ick v inde cloue oft splete des steens leggen, ende ic sal
 mijn hant op v houden tot dat ic voorby ben, ende wanneer ick
 mijn hant van v doe, so sult ghy my achter na sien, maer mijn
- Fol. 196 r.* aensicht en sal niet // gesien worden. Om dier oorsaeken seyt
 oock Ioannes, dat niemant God oyt gesien en heeft. Ende Paulus
1. Tim. 6. c. 18. seyt, ^g dat God een Coninck alder Coninghen is, ende een Heere
 alder heeren, die alleene heeft de onsterflicheyt, ende woont in
 een licht, daer niemant toe comen en mach, den welcken geen
 mensche ghesien en heeft, noch sien en mach.

Also comen nv de woorden des Patriarchen Iacobs, ende des
 Apostels Ioannis wel ouer een, na dien dat de eene seyt dat hy
 den Heere, dat is, den Engel des Heeren van aengesicht tot aen-
 gesicht gesien heeft, maer de ander seyt, van den ewigen onsien-
 lijcken Godt, wiens claerheyt ende heerlijkheyt met geen vlesche-
 lijcken ooghen ghesien en mach worden. Ende gelijc alst met dese
 voorschreuen spruken der Schrift na de letter is, also isset ooc
 na den geest, namelijc, gelijc als God hier in voortijden een
 schijnsel zijnder onsienlijcker heerlijkheyt den menschen door zijne
 Engelen heeft laten schijnen, also heeft hi nv in desen laetsten tijt,

zijn onzienlijk wesen, ende zijn Godtlijke nature door Iesum Christum geopenbaert: ^a Want Christus is dat Schijnsel des Vaderlijcken heerlijcheyts, ende een wtgedruet beelt zijns wesens: Waerom hy oock tot Philippum sprack: ^b Wie my siet, die siet ooc mijnen Vader. Also wort de onzienlijke Godt door Iesum Christum zijn euenbeeldt, bekendt ende ghesien, Nochtans so worden de Christenen door de swacheyt haers vleeschs behindert ende opgehouden, dat sy tot de volcomen kennisse des onzienlijcken Godts ende zijner heerlijckheyt niet comen en // mogen. ^c Want geen ooge gesien, ende geen oore gehoord en heeft, ende in geens menschen herte en zijn gecomen de dingen die God zijn liefhebbers bereyt heeft. Ende int Boec der wijsheyt staet gheschreuen: Wat mensche mach den raetslach Gods weten? Oft wie mach ghedencken wat Gods wille is: Want aller menschen gedachten zijn moeyelijk, ende alle onse wetenheyt ende voorsichticheyt zijn onseker: ^d Want dat dootlijk ende sterfelijk lichaem beswaert de siele, ende de aertsche wooninge trect het verstant van die vele gedachten, onder hem tot aertsche dingen.

Geheel swaerlijk connen wy weten de dingen die op aerden geschieden, ende met grooten arbeyt vinden wy de dingen die wy voor ons hebben, wie sal dan de dingen die inden hemel geschieden gronderen ¹⁾? etc. Waerom ooc de Apostel seyt: ^e O welcke een diepheyte der rijkdommen, der wijsheyt ende der kennissen Gods, hoe ongrondelijk zijn zijne ordeelen, ende hoe onuindelijk zijne wegen. Daerom so seyt ooc de selue Apostel: ^f Onse kennisse en is maer een stuckwerck, ende ons propheteren en is niet meer dan een stuckwerck, maer als dat gene dat volcomen is, comen sal, dan sal dat stuckwerck ophouden. Nv sien wy als door eenen spieghel in een doncker woort, maer dan sullen wy van aensicht tot aengesicht sien. Wt dese woorden ist claer genoeg te verstaen, dat wy God in meerder claerheyt sien ende bekennen sullen dan wy nv ter tijt doen, gelijk als oock Ioannes seyt: ^g dat wi Christo in zijn verschijninge gelijc sullen worden, want wi sullen hemsien ghelijc hy is. Daerom dwalen sy ganschelijc, die wt de voorge//noemde spruecken des Patriarch Jacobs willen inuieren: ende daer mede bewijzen, dat een mensche in dit leuen tot een volcomen kennisse Gods soude moghen comen. Ende dit willen sy met sommige schriften beweren ²⁾, namelijk met de woorden des Propheetes Esaie: ^h Sy sullen alle van God geleert zijn. Item, ⁱ Dit is mijn Testament, dat ick met haer maken sal, seyt de Heere: Ick sal mijn Wet in haer sinnen geuen, ende in hare herten schrijven,

1) Gronderen, *d. i.* doorgronden.

2) Beweren, *d. i.* bevestigen (bewähren).

2. Cor. 4. a. 4.

Colloss. 1. b. 15.

Hebr. 1. a. 3.

Ioan. 14. a. 9.

Fol. 196^r.

Esaie. 64. c. 17.

1. Cor. 2. a. 9.

Sapient. 9. b.

15.

Rom. 11. d. 33

1. Cor. 13. b. 9.

1. Ioan. 3. a. 2.

Fol. 197^r.

Esaie. 54. c. 13.

i Ierem. 31. e.

31.

Hebr. 10. b. 16.

ende ick sal haren God zijn, ende si mijn volck. Niemand en sal zijnen naesten leeren, noch zijnen broeder, ende segghen: Bekent den Heere, Want sy sullen my alle bekennen, vanden cleynsten totten grootsten, etc. Oock brengen sy by, dat in de Openbaringe Apocal. 21. d. Ioannis gheschreuen staet, ^a dat de Stadt, namelijk, dat hemelsche 23. Ierusalem, geen Sonne noch Mane en behoeft, dat die haer schijnen, want de heerlijkheyt Gods verlicht haer, ende dat Lam is haer licht.

Dese Schrift bedieden sy also, dat een Christen in deser tijt so verre comen can dat hy geen leere noch vermaninge en behoeft, maer Godts woort is in zijnder herten geschreuen, ende hy wort inwendich door den geest, sonder wtwendich woort geleert. Maer wy seggen, dat de Christenen altijt Godts woort moeten hooren, daermede gheleert ende vermaent worden, so lange als sy leuen, Esaie. 40. a. 8. b Want Gods woort blijft inder eewicheyt allen geloouigen, tot 1.Petr. 1.c.25. een cracht Gods, ende tot de eewige salicheyt, maer allen onge- 1. Cor. 1. loouigen tot een oordeel ende getuygenisse: ^c Want Hemel ende Matt. 5. b. 18. Aerde, seyt Christus, sullen vergaen, maer mijn woorden en sullen 24. c. 35. niet vergaen. // Ende Dauid seyt: ^d Heere, ghy hebt uwe rechten Fol. 197^r. inder eewicheyt gegront. Psalm. 119. m

89 Voorder seggen wy, dat een Christen alle tijt genoeg heeft te leeren in Gods woort: Want de Apostel seyt, dat wy moeten Ephes. 4. b. 15. ^e wassen ende toenemen inde kennisse Gods. Item: ^f Ist dat hem 1. Corinth. 8. yemant laet duncken, dat hy yet is, oft dat hy yet weet, die en a. 2. weet noch niet soomen behoort te weten, ende bedriecht hem seluen.

Daerom so en moeten wy nv de voor genoemde woorden oft Schrift also niet verstaen, ia verkeerren ende verdraeyen, gelijc sommige doen. Want Christus selue bediet de eerste Spruec (si sullen Esaie. 54. c. 15. alle van God geleert zijn) op alle Christgelouigen. Want die moeten alle van Godt geleert worden, sullen sy anders tot Christum comen, Ioan. 6. e. 45. ghelijck als Christus tot de Ioden sprack: Een yegelijk die van mijnen Vader gehoort ende geleert heeft, die coemt tot my. Ende hier op heeft Christus de spruecke wt den Propheet verhaelt, dat si alle van God geleert moeten worden. Want niemand en mach door zijn eygen verstant noch door zijn natuerlijk begrijp aen Iesum Christum ghelooouen, maer hy moet van God geleert worden.

Ierem. 31. d. De ander voorschreuen Spruecke, te weten, dat God seyt: Dit is 33. mijn Testament, dat ick met den huyse Israels sal maken, etc. bedieden sommige seer wonderlijc in deser manieren, als dat de Leere des Euangeliums in deser tijt oft werelt noch sal ophouden. Maer wy verstaen dese prophetische spruecke also, dat God zijn Wet in aller vromer Christenen herten met zijnen vingher, dat is met Fol. 198^r. zijnen geest, al geschreuen heeft, Iae gelijck als // God, doen hy Exod. 31. e. 18. de wet door Moysen gaf, & so schreef hy de geboden met zijnen

vingher in de steenen Tafelen, also heeft hy dat Euangelium, dat hy ons door Iesum Christum gegeuen heeft, met zijnen heyiligen geest in aller Christenen herten geschreuen, ende daer in gegeuen. Hier af seyt Paulus totten Corinthen: ^a Ghz zijt eenen Brief Christi, 2. Cor. 3. a. 3. door onsen dienst daer toe bereyt, die daer gheschreuen is, niet met inct, maer metten Geest des leuenden Godts, niet in steenen Tafelen, maer in vleeschelijke Tafelen der herten.

Aldus soo en sal Godt nv ter tijt zijn Wet noch niet eerst geuen in de herten der Christenen, maer hy heeftse met zijnen Geest daer al in geschreuen, doen hy haer leerde Iesum Christum kennen. Ooc so en is God der voorgaender sonden ende onwetenheyd der Christenen, niet meer ghedachtich, om den wille Iesu Christi, die den bitteren doot daer voor gheleden heeft ende zijn dierbaer bloet daer voor vergoten heeft. Oock so en is daer niemant onder de Christenen, (totten welcken de Schrift eygentlijk spreekt) die God den Vader, den Soon, ende den Heylighen Gheest, voor de eenighe, warachtige ende leuendige Godt niet en bekent, alsoo, dat niemant in die saecke zijnen Naesten en behoeft te leeren, dat hy den Heere sal bekennen. Nochtans soo moeten de Christenen, die den Heere al bekendt hebben, haer onder malcanderen leeren ende vermanen, tot eenen goeden wandel, die den Euangelio ghelijckformich is, ghelijck als de Apostolen den menschen, niet alleen de kennisse Godts ende Iesu Christi, wt Gods woort, door de // cracht des heyiligen *Fol. 198 v.* geests geleert, maer oock die selue totter liefden ende goede werken, tot de stantvasticheyt in den gelooue vermaent ende verweckt hebben. Daerom zijn de voorgeroerde woorden des Propheetes also niet te verstaen, als dat de Leere des Euangeliums in deser tijt onder de Christenen sal ophouden, ^b maer Gods woort sal blijuen, ende onder *Math. 24.c.35* den Christenen geleert worden, totter tijt toe der verschijninge *1.Petr.1.d.25.* ende toecoemste ons Heeren Iesu Christi, gelijk de gheheele Schrift dat genoechsaem betuycht.

De derde spruecke wt de openbaringe bouen verhaelt, van de *Apocal. 21. d.* heerlijke Stadt Ierusalem, die luyt nae dat rechte verstant van de *23.* glorie ende heerlijkheyt des nieuwen hemelschen Ierusalems, ende van de claerheyt, die noch gheopenbaert sal worden: Want de Sonne, de Mane ende Sterren en sullen ymmers niet vergaen, so langhe als dese werelt staet, ^c maar in de wedercoemste Christi sullen si *2.Petr. 3.b.10* vergaen ende van hitte smelten. Want alle dingen moeten dan vernieut worden: Nieuwe Hemelen ende nieuwe Aerde verwachten wy, seyt Petrus, waer in Godt selue sal lichten, ende met zijn onwtspreekelijke claerheyt al verclaren, ^d ende alle gerechtige sullen *Math.13.e.43.* schijnen gelijk de Sonne, gelijc den glants oft schijnssel des hemels, ende gelijk de Sterren eewichlijck.

Fol. 199^r. Aldus moetmen de Schrift wel waer nemen, ende waer sy van toecomende dingen getuycht, dat en moet op desen tegenwoordigen tijt niet bediet worden: want vele zijn daer door bedrogen. Iae na dien dat sy sommige Spruecken wt Esaia ende Apocalypsi op desen tijt, ende op de tegen-//woordige Ghemeynte hebben willen bedieden, die doch eygentlijk spreken van de toecoemstige claerheyt ende heerlijcheyt des hemelschen Ierusalems, (hoe wel dat sulcx hier inden gheest begint) so zijn sy door alsulck een mis verstant so verre gecomen, dat sy den Apostolen in de wijsheyt verre hebben willen te bouen gaen, De Heere behoede ons voor alsulcken mis verstant in de Schrift, ende geue ons waerachtige gheestelijke wijsheyt, ende een ootmoedich herte, tot zijnen prijs ende tot onser salicheyt, Amen.

De Besluytinge.

Fol. 199^v. Aldus hebben wy nu ons verstant vande Hutte oft Tabernakel Mosi geopenbaert, ooc sommige Figueren ende Spruecken der Schrift, die na de Letter teghen malcanderen schynen te luyden, eensdeels verclaert ende ouer een gebracht, so vele als ons van God gegeuen is, ende noodich is geweest van de sake te schrijuen. Ende wy verhopē, dat wy de simpele oft eenuoudige Waerheyt geraect hebben, ende niet meer geschreuen, dan metter Euangelischer ende Apostolischer schrift door de genade Gods bewijlslyck is: Ende wy sagen geerne, dat een yegelyck, die hem des Euangeliums beroemt, by de salichmaeckende Leere Iesu Christi ende zijnder Apostolen onbeweechlyck bleue. Want Godts woort is seecker ende warachtich, maer des menschen verstant is bedriechlyck. Daerom so hebben ooc sommige so seer ghefaelgeert oft ghemist, om dat sy by de Apostolissche wtlegghinghe des // Tabernakels niet en zijn ghebleuen.

Oock bidden wy alle Broeders door de ontfermherticheyt Godts, dat sy dese onse Schriften ten goeden willen aennemen, als die tot onser alder leeringhe ende vermaninge gheschreuen zijn. Want wy en soecken niet onse eygen eere, maer wy houden ons seluen voor arme ende onnutte knechten Iesu Christi, ende voor Broeders aller Christgelooighen, met welken wy gemeynschap ende eenicheyt in den heyligen Geest begeeren te houden inder ewicheyt. Ende dat wy tegen de vreemde leeringhe ende wtlegginge der Hutten Mosi geschreuen hebben, dat is geschiet om alle misuerstant oft onuerstant ter neder te leggen, ende vrede onder de broeders te

soecken ende te brenghen, so veel als in ons vermogen is. ^a Maer 1. Tim. 1. c. 17
 God die alleene wijs is, ^b ende zijne wijsheyt den eenuoudigen ende ^b Math. 11. c. 25
 ootmoedigen openbaert, die leere, sterke, ende trooste ons met zijnen

heyiligen Geest, op dat wy tot aent

eynde by de waerheyt des E-

uangeliums stantua-

stich moghen

blijuen.

A M E N.

D.

P. //

A U a n d e r

wedergeboorte ende nieu=

[Fol. 200 r.]

we Creatuere een corte vermanin=
ge ende aenwysinge wt
de Heylighe
schrift.

Door D. P.

Joan. 3. a. 3.

Ten sy saecke dat yemant van nieus ghebo=
ren wort, so en mach hy dat Rijc=
ke Gods niet sien.

2. Corint. 5. c. 17.

¶ Dat Oude is vergaen, siet, het is al
nien gheworden. Daerom ist saecke dat
yemant in Christo Jesu is, die
is een Nieuwe Cre=
atuere. //

Fol. 200^v.

De Groete.

De ewighe almachtighe ende bermhertighe Godt gheue v zijn
1.Petr. 5.b.10 genade door Iesum Christum zijnen eenighen gheboren Soone,
Ephes. 3.c.14. onsen Heere ende Salichmaker, ende wil v stercken, becrachtighen,
Titum. 3. a. 4
ende vernieuwen aen den inwendi-
gen mensche, door zijnen hey-
lighen Gheest, tot prijse
zijns naems, ende
tot uwer sa-
licheyd.
A M E N. //

Vande Wedergheboorte
te ende nieuwe Creatuere een
corte vermaninge.

Fol. 201^r.

Lieue Broeders ende Susters in den Heere, daer beroemen haer
nv ter tijt veel menschen van de Nieuwe geboorte, sy clappen
veel van de nieuwe Creatuere, ende comen altijt met de spruecke
Pauli voort, ^a als dat in Christo Iesu noch besnijdenisse noch onbe- Galat. 6. b. 15
snijdenisse oft voorhuylt yet ghelt, maer alleen de Nieuwe Creatuere.
Maer aen weynigen wort de rechte wedergeboorte ende aert der
nieuwer Creatueren beuonden, maer den erchlistigen ende bedrie-
ghelijcken Satan, ^b die hem in een Engel des lichts veranderen can, 2.cor.11.b.10.
die vertoont hem met grooter macht in zijne Dienaers, die in eenen
schoonen schijn voortcomen, ende spreken met hoochuliegende ende
hoochmoedige woorden van Godlijke ende geestelijke saken (nochtans
al in geueynstheyt) ende glorieren veel van de wedergeboorte, van
de nieuwe Creatuere, ende vanden waerachtigen inwendigen wesen:
waer door sy by sommige een heerlijc aensien hebben, want sy
betooueren ende verblinden haer de oogen met verbloemde oft ver-
cierde woorden, ende met eenen schoonen schijn der valscher
vromicheyt.

Daerom so worde ic wt Christelijcker liefden ghedrongen, v voor
alsulcke valsche Christenen ende Seynboden des Satans te waer-
schouwen, ende door Gods genade v een weynich vande wederge-
boorte ende nieuwe Creatuere te schrijuen, ende dat aen te wijsen,
hoe dat niet een yegelijc // die hem der wedergeboorten beroemt, *Fol. 201^r.*
ende veel van de Nieuwe Creature clapt, daer om een nieu mensch
is wt God geboren, ^c maer wie dat der Godtlijcker aert, dat ^d wesen 2. Petr. 1. a. 4
Iesu Christi, de cracht ende eygenschap ^e des heylighen Gheests dHebr.3.b.14.
deelachtich is gheworden, ^f hem den euenbeelde Iesu Christi ghe- e 1. Ioan. 4. b.
lijck stelt, in alder gelatenheyt, ghehoorsaemheyt ende gherechticheyt 13
Godt dient, somma die een recht geloouich Christen is, die is een Rom. 8. d. 25.
nieu mensche, ende een nieuwe Creature in Christo Iesu. Daerom
so ist van nooden te besien, hoe dat de wedergeboorte toegaeet,
van waer sy coemt, waer door si geschiet, hoe crachtich dat sy is,
ende wat vrucht dat sy voortbrengt.

Genes. 1.d. 26. Ten eersten soo moetmen aanmercken, ^a dat Godt den eersten
 5. a. 1. mensche na zijnen beelde ende ghelijckenisse geschapen heeft, gelijk
 Sapient. 2. d. de heylige Schrift op veel plaetsen aanwijst, namelijk, dat Godt
 23. inden begintsel den mensche gheschapen heeft totten ewigen leuen,
 Syrach. 17. a. tot een oprecht onsterffelijck ende Godlijck wesen, iae totten beelde
 9. ende ghelijckenisse zijns eenigen geboren Soons Iesu Christi. Want
 Iacobi. 3. b. 9. die is dat ^b schijnsel des ewighen lichts, een schijnsel der eeren
 Sapient. 7. e. Gods, ^c een euenbeelt zijns wesens, een spiegel der Godlijcker claarheyt,
 26. ende een beelt des onsenlijcken Gods. Daerom als Philippus van
 2. cor. 4. a. 4. Christo begheerde, dat hy den Vader mochte sien, so antwoorde
 Colloss. 1. b. 15. hem Christus ende sprac: ^d Hebbe ick dus langhe by ^v gheweest,
 Hebre. 1. a. 3. ende en hebt ghy my noch niet ghekent? Philippe wie my siet,
 Ioan. 14. a. 9. die siet oock mijnen Vader.

Fol. 202^r. Aldus is Christus Iesus dat Beelt // Gods, na dwelcke Adam
 Genes. 3. a. 6. van Godt gheschapen is. ^e Maer de mensche en is in zijn eerste
 Ephes. 2. a. 4. scheppinge niet ghebleuen, ende heeft Godts gebot ouerghetreden,
 ende is daer door inden doot ende verderuinge gecomen, ^f maer
 God die daer rijc is van bermherticheden, nae zijn groote berm-
 herticheyt heeft hy hem ouer den veruallen ende verdoruen mensche
 Genes. 3. c. 15. ontfermt, ende heeft hem een troostelijcke belofte gedaen, ^g vander
 vrouwen zade, van zijnen eenigen gheboren Sone Christo Iesu, als
 vanden toecomenden verlosser ende Salichmaker des menschelijcken
 Colloss. 1. b. 13. gheslachts: ^h De welcke vanden Duyuel ende alle Tyrannisschen
 Ioan. 3. b. 14. ghewelde, verlossen soude, ⁱ alle die in hem gheloouen.
 11. c. 25.

Door dese belofte, ia door dit genadenrijcke Euangelium van
 Christo Iesu, is de mensche wederom vertroost, ia vernieut ge-
 worden, na dat beelt Gods, ende wedergeboren totten ewigen
 leuen. Want Godt heeft inden begintsel eygentlic gewilt, ende wil
 als noch tot deser tijt alsulcdanigen mensche hebben, die hem ge-
 lijckformich is. Daerom heeft hy ooc inden beginsel den mensche
 na zijnen beelde ende tot zijnder ghelijckenisse geschapen, gelijk
 Sapient. 2. d. als gescreuen staet: ^j God heeft den mensche geschapen toten
 23. ewigen leuen, ende tot een beelt, dat hy soude zijn gelijk als hy
 (te weten God) is.

Na dien de mensche van God den Vader na zijn beelt ende ge-
 lijckenisse, dat is, tot een beelt ende na de ghelijckenisse Christi
 Rom. 5. e. 18. geschapen is, ^k ende na zijnen val wt genade door de gehoorsaem-
 heit ende gerechticheit des soons Gods wedergebracht is, daer om

Fol. 202^r. so moet oock een yegelijk mensche, // (als hy tot zijnen verstande
 gecomen is, ende goet ende quaet can onderscheyden) door de ver-
 lichtinge, werckinge ende verclaringe des heyligen Geests, tot een
 nieu Godlijck wesen, Ia tot de gemeynschap ende ghelijckenisse Iesu
 2. Cor. 3. c. 18. Christi weder geboren, ^l ende tot des seluen Beelt verclaert worden,

vande eene claerheyt totter ander (nochtans al vanden Geest des Heeren) ende also wederom opt nieuwe na den Beelde Gods, ende tot zijnder gelijckenisse gheschapen worden, door Christum Iesum inden heyligen Geest.

Daerom sprack Christus tot Nicodemum: ^a Voorwaer, voorwaer Ioan. 3. a. 3. seg ick v, ten sy sake dat yemant van nieus geboren wort, hy en mach dat Rijke Godts niet sien. Ende noch eens: Voorwaer, voorwaer so seg ick v, ten sy sake dat yemant geboren worde wten water ende wten Gheest, hi en mach in dat rijcke Gods niet comen. Dese woorden Christi mach een yegelijke wel ter herten nemen, na dien dat hy dat rijcke der Hemelen so opentlijk ende geheel af seyt ¹⁾, allen den genen, die niet van nieus geboren en worden, dat is, die ^b den ouden mensche met sinen wercken niet Ephes. 4.c.22. af en leggen, ende weder aentrecken den nieuwen mensche die na Colloss. 3.a.10 God geschapen is in oprechter gerechticheyt ende waerheit, ende ooc verniet worden tot de kennisse ende gelijckenisse van dien, die haer geschapen heeft.

Maer hoe dat dese wedergeboorte ende vernieuwinge geschiet, dat getuycht de Apostel Petrus met dese woorden: ^c Ghy zijt 1.Petr.1.d.23. wedergeboren, niet wt verganckelijcken, maer wt onuerganckelijcken zade, te weten, door dat woort des leuenden Gods. Hier mede accordeert Iacobus, ende seyt: // ^d Alle goede ende volcomen gauen Fol. 203 r. comen van bouen neder, vanden Vader der lichten, by welcken Iacob. 1. b.17. geen veranderinge noch wisselinghe des lichts ende der duysternissen is, die heeft ons na zijnen wille gebaert door dat woort der waerheyt, op dat wy soudens zijn de eerstelingen zijnder Creaturen. Ende Paulus schrijft tot Titum, dat God ons salich gemaect heeft, door Tit. 3. a. 5. dat bat der wedergeboorten ende vernieuwinghe des heyligen Geests, den welcken hy rijckelijcken ouer ons wtghegoten heeft door Christum Iesum, op dat wy door zijn genade gherechtueerdicht, Erfghenamen soudens worden des ewighen leuens na de hopenge.

In dese voorschreuen woorden hooren wy dat de wedergeboorte des menschens door dat woort der waerheit geschiet, ende zijn vernieuwinge door den heyligen Geest, in sulcker manieren, als dat alle die wt dat ghehoor des Euangeliums, door de medewerkinge des heyligen Geests, in Christum Iesum den eenigen geboren Sone des leuendigen Gods, onsen Heere ende Salichmaker geloouen, die zijn wt God geboren, verlicht ende geleert van den heyligen Geest, ende zijn Gods kinderen, gelijc Paulus bekent met dese woorden: ^e Ghy zijt al te samen Gods kinderen door dat gelooue in Christum Galat. 3. d.26. Iesum. Ende Ioannes seyt: ^f So veel alsser Christum ontvangen Ioan. 1. a. 12.

1) Af seyt, d. i. ontzegt.

hebben, dien heeft hy macht gegeuen kinderen Godts te worden, den genen die in zijnen naem geloouen: Welcke niet vanden bloede, noch vanden wille des vlees, noch vanden wille eens mans, maer

1. Ioan. 5. a. 1. wt God geboren zijn. Ende noch seyt Ioannes: ^a Een yegelijke die
Fol. 203^r. daer gelooft dat Iesus // is Christus, die is wt God geboren. Ende noch eens: Al wat wt God geboren is, ouerwint de werelt, ende ons ghelooue is de ouerwinninge, dat de werelt ouerwonnen heeft: Wie ouerwint de werelt, dan die daer gelooft dat Iesus Gods sone is?

Wt alle desen ist openbaer, dat de wedergeboorte eygentlijk dat werck Gods inden mensche is, waer door hi van nieus geboren wort wt Gods ouermits den gelooue in Iesum Christum, inden heyiligen Geest. Want de Hemelsche Vader genereert oft baert de

Iacob. 1. b. 18. nieuwe Creature: ^b Mer dat woort des Hemelschen Vaders is dat
 c Petr. 1. d. 23. ^c zaet, wt welcken de nieuwe Creature gebaert wort, ^d ende de
 1. Ioan. 3. b. 9. heyliche Geest vernieut, heilicht ende onderhoudt de nieuwe Creatuere
 d Tit. 3. a. 5. in een Godlijk wesen. Daerom so is oock sodanighe wedergeboorte een crachtich ende vruchtbaer werck Gods, als dat daer coemt vanden Almachtigen ende Alderhoochsten God door Iesum Christum inden heyiligen Gheest.

Van dese cracht ende vrucht der wedergeboorten seyt de Apostel

Iacob. 1. b. 17. Iacobus, te weten, dat de Christgeloouigen wt God den Vader der lichten, door zijn woort gebaert worden, tot eerstelingen zijnder Creatueren. Maer wat dat woort eerstelinck bediet, dat is ons door de Figure des ouden Testaments, van de eerste vruchten, die den Heere gheheylicht waren, claer ghenoech afghefigureert oft afghebeelt. Want gelijk als in Israel de eerste vruchten den Heere gheheylicht waren, ende hem geoffert worden, also zijn oock de Apostolen de eerste gheweest, die van Christo Iesu totten ghelooue

Fol. 204^r. ende Apostels ambacht beroepen zijn: Waerom sy // oock sonder alle twijfel de grootste ende heerlijkste gauen des heyiligen Geests ghehadt hebben, ghelijck als Paulus totten Romeynen schrijft, dat niet alleen de Creatuere, maer oock wy (spreect hy) wy die des Gheests eerstelinghen oft eerste vruchten des Gheests hebben, versuchten by ons seluen, ende ons verlangt na de kintschap, ende

Rom. 8. c. 23. verwachten op de verlossinghe ons lichaems.

Ephes. 1. a. 4.

Tit. 2. b. 14. Daer na soo zijn oock alle Christenen een sonderlinge ¹⁾ volc

e 1. Petr. 1. c. 19 Gods, wt alle menschen vercoren, ^e ghecocht met dat dierbaer

1. Cor. 6. b. 12. bloet des Lams Iesu Christi, ende ^f gheheylicht door den heylighen Geest, Godt tot eenen soeten rueck ende welbehagenden offer: Ende daerom so worden sy ooc de eerstelingen der Creatueren

1) Sonderlinge, *d. i.* afzonderlijk.

Gods genoemd, gelijk ooc Ioannes inde Openbaringhe ghetuycht met dese woorden: ^a Ick sach een Lam staen op den Berch Sion, Apocal.14.a.1. ende met hem hondert ende vierenveertich duysent, die hadden den name zijns Vaders geschreuen aen haer voorhoofden. Ende ick hoorde een stemme vanden Hemel als een stemme veelder wateren, ende ghelijck een stemme van eenen grooten donder. Ende de stemme die ic hoorde, was als de Herpenspeelders, die op haer Herpen spelen ende singhen gelijk een nieuwe liet voor den stoel Godts, ende voor de vier Dieren, ende voor dat Lam. Ende niemant en mochte dat liet leeren, dan alleen de hondert ende vier en veertich duysent, die ghecocht zijn vander Aerden: Dese zijnt, die met Vrouwen niet besmet en zijn gheweest, want sy zijn Ionckvrouwen ofte Maechden, ende volghen het Lamme nae, waer dattet henen gaet. // Dese zijn ghecocht wt den menschen tot eerstelingenhen God ende den Lamme, ende in haren mont en is geen valscheyt oft bedroch geuonden: Want sy zijn onstraffelijk voor den stoel Gods.

Fol. 204 v.

Wt alle dese woorden ist claer, welke de eerstelingen der Creatueren Gods zijn, namelijk, ^b die met Christo Iesu dat Lam Godts opten Berch Sion staen, dat is, in zijn Gemeynte zijn, geteeckent aen haer voorhoofden metten naem des Hemelschen Vaders, dien sy in rechten gelooue bekennen, diens naem sy dragen, dien si sonder ophouden louen, ende singen een nieu liet: Want sy spreken met nieuwe tongen, ende hebben eenen nieuwen geest: Sy zijn ooc Ionckvrouwen oft Maechden, een reyne Bruyt des Lams, vanden Hemel neder ghedaelt, ende verlicht met de claerheyt Gods: ^c Sy zijn oock wt allen mensche tot een eygen ende heylich volck van God in Christo Iesu vercoren. In somma, sy zijn onstraffelijk voor den stoel Gods, ende dat wt louter oft enckel ghenade, door de verdiensten ons Heeren Iesu Christi.

4.Esdr.2.f.42.
Hebre.12.c.22
Apocal.7.b.9.

1. Petr. 1. a.2.
2. b. 9.
Apocal. 5.b.9.

Daerom is oock de wedergeboorte, door welke sodanighe eerstelingenhen wt God geboren worden, een crachtich ende dadich werck Gods, ende maect den mensche een nieuwe Creatuere in Christo Iesu: Om dier oorsaken so en mach sodanighe wedergeboorte ^d den eenuoudigen ende onuerstandigen kinderen niet toe geeygent worden: Hoe wel sommige sulcx doen: tot welke men met alder bescheydenheyt spreken mach, ghelijck de Heere totten Saduceen sprack: ^e Ghy dwaelt, ende en verstaet de Schrift niet, noch de cracht // Gods. Want die den onmondighen, onuerstandigen ende spraeckloosen kinderen de wedergeboorte, het ghelooue ende den Doop toe eyghenen, die en moeten ymmers niet weten, wat de wedergeboorte is, wat dat ghelooue is, wat den Doop is ende bediet, iae men mach met alle recht ende reden wel van haer segghen,

Deut. 1. f. 39.
Ione. 4. b. 11.

Math.22.c.29.
Fol. 205 r.

het gene dat int Boeck der Wijsheyt geschreuen staet, te weten,
 Sapient. 15. d. ^a dat si onuerstandiger ende ellendigher zijn dan een kint. Want
 14 sy moeten ymmers gheheel onuerstandich zijn, die daer op staen,
 Deut. 1. f. 39. dat de kinderen, ^b die noch goet noch quaet en verstaen, souden
 Ione. 4. b. 11. ghelooue hebben, aenghesien dat het ghelooue is de ^c waerachtige
 Ioan. 17. a. 3. kennisse Gods des Vaders ende zijns eenighen gheboren Soons Iesu
 Christi, vanden heylighen Gheest den menschen gheleert ende inghe-
 beelt ¹⁾, ende dat wt ghehoor des Godlijcken woorts, gelijk de
 Rom. 10. c. 17. Apostel seyt: Dat ^d ghelooue coemt wt dat ghehoor, maer dat
 Hebre. 11 a. 1. gehoor is door Gods woort: Ia dat ^e ghelooue (seyt de Apostel)
 is een seker betrouwen van het ghene dat te hopen is, een clare
 openbaringe, ia een seker begrippinge der dingen die niet ghesien
 en worden: Dat is, het gelooue is een leuendighe hopinghe, ende
 seker betrouwen op Godts ghenade, ende het schickt hem ²⁾ na
 onzichtbare, eewighe ende Hemelsche dinghen.

Na dien nv de kinderen sonder verstant zijn, ende daerom oock
 met Gods woort niet gheleert en moghen worden (want de Schrift
 spreeckt totten genen die ooren hebben om te hooren, ende een
 Rom. 10. b. 14. herte om te verstaen) so vraghe ick metten Apostel: ^f Hoe sullen
 Fol. 205^v. sy gheloouen in hem, van // welcken sy niet gehoord en hebben?
 Maer en geloouen sy niet, hoe zijn sy dan sonder ghelooue wt
 Ephes. 1. c. 19. Gods woort wedergebornen? Aengesien ^g dat waerachtighe gelooue
 2. a. 4. in Christo Iesu eygentlijk dat werck Godts inden mensche is,
 3. a. 7. waer door hy verandert ende van nieu ^h wt Godt geboren wort,
 Colloss. 2. b. 12. op dat hy tot zijn eyghen kennisse ghebracht, ⁱ zijn sonde ende
 Philipp. 1. a. 6. onrecht leere kennen, die vrij voor God bekenne, daerom rouwe
 2. b. 13. ende leetwesen drage, om ghenade bidde, ende de genade Godts
 h Ioan. 1. a. 12 betrouwen, daer en bouen God als dat opperste ende hoochste goet
 1. Ioan. 5. a. 1. liefhebben, met vasten ende getrouwen opsette ³⁾, hem voort aen,
 i Psalm. 32. a. 5. door de genade des Heeren, voor dat quaet wachten, ende dat
 Actor. 2. d. 37. goet doen, daarmede hy God danckaer sy, oprechte wercken der
 10. d. 30. beteringhe wercke, de liefde teghen Godt ende zijnen Naesten
 16. d. 30. bewijse, ende de vruchten des Gheests voortbrenge.
 20. c. 21.

Dit gelooue en hebben ymmers de onuerstandige kinderen niet,
 gelijk een yegelijk die van God geleert is, wel weet, aenghesien
 Deut. 1. f. 39. dat de Schrift so claerlijc getuycht, ende de daghelijksche onder-
 Ione. 4. b. 11. uindinghe soo opentlijk bewijst, dat de kinderen gheen gelooue en
 hebben. Nochtans so zijn sy salich wt ghenade door Iesum Christum,
 ende behaghen Godt in haerder simpelheyt ende eenuoudich wesen,
 Rom. 5. a. 1. ^j ghelijck als de oude ende verstandighe door haer ghelooue Godt

1) Inghebeelt, *d. i.* ingeprent.

2) Schickt hem, *d. i.* richt zich.

3) Opset, *d. i.* voornemen.

behaghen. Daerom so hebben oock beyde, Christus ende Paulus, Math. 18. a. 1 de kinderen tot een exempel ende voorbeeld geset: niet dat wy 1.cor. 14. c. 20. kinderen int verstant sullen zijn, maer inder boosheyt, ende mannen int verstant, alle tijt acht hebbende ende merckende op der kinderen // eenuoudicheyt ende ootmoedicheyt, op dat wy ons daer Fol. 206 r. na schicken ende voeghen moghen.

Maer de wedergeboorte, die wt God den Hemelschen Vader door Christum Iesum gheschiet tot een veranderinghe ende vernieuwinge des menschen, door den heyligen Gheest, die coemt den verstandigen toe, die moeten van bouen, ^a die moeten wten water Ioan. 3. a. 5. ende geest, ^b die moeten wt dat onuerganckelijcke saet, dat is, b 1. Petr. 1. d. 23 door dat woort des leuendigen Gods, wedergebooren worden, ^c die Iacob. 1. b. 18. moeten door dat Bat der wedergeboorten int woort gewassen, Ephes. 5. c. 26. ende door de vernieuwinge des heyligen Geests verandert worden, Titum. 3. a. 5. ^d die moeten den ouden Adam afleggen ende verniet worden Ephes. 4. c. 22. inden gheest des gemoets, ende aentrecken den nieuwen mensche, Colloss. 3. a. 10. Iae den Heere Iesum Christum: dwelck al te samen so veel geseyt is, dat een mensche, als hy tot zijn verstant, ende tot de kennisse van goet en quaet ghecome is, so moet hy Gods woort hooren, ^e hem beteren, den Euangelio ghelooouen, ^f op de kennisse zijns Math. 3. a. 8. gheloofs in den naem des Heeren ghedoopt worden, de gaue des Marci. 1. a. 4. heylighen Gheests ontfanghen ende verniet worden int ghemoet, f Luce. 3. a. 3. nae dat euenbeeld Godts, dat is, nae Christum Iesum, die daer is Math. 28. c. 19 een Wtdrucksel ende ^g Euenbeeld des onsienlijcken Godts, ^h maer Marc. 16. b. 15 een Voorbeeld alder Christenen, ende ⁱ een Beghinsel der Creatue- Actor. 2. d. 38. ren Godts, door welcken oock alle nieuwe Creatueren, Colloss. 1. b. 15. ^h Rom. 8. d. 29 dat is, alle i Apocal. 3. c. 15. rechte geloouige Christenen, wt God den Hemelschen vader inden heylighen Gheest gebaert worden, om dat ¹⁾ sy gelijkformich soudē zijn, den // euenbeelde zijns eenigen geboren Soons Iesu Christi, Fol. 206 v. op dat hy sy de eerste geboren onder veel broeders.

Daerom so moeten wy den gheheelen handel ende wandel Christi wel aenmercken ende bedencken, ^j hoe gehoorsaem dat hy zijnen Philipp. 2. a. 5. Vader geweest is, hoe getrouwelijke dat hy zijns Vaders wille ge- Hebre. 5. a. 2. daen, ende zijn woort gesproken heeft, ia hoe dat hi alle gherechticheyt, beyde des ouden ende des nieuwen Testaments, volcomelijck veruult heeft: ^k Hy is na de Wet besneden, ende inden Tempel Luce. 2. e. 21. gheoffert gheworden, Iae daer en is niet een letter des wets die hy niet na den sin ende wille zijns Vaders onderhouden en heeft, ghelijck hy selue soyt: ^l Ghy en sult niet dencken, dat ick ghe- Math. 5. b. 7. come ben, om de Wet ende de Propheten te breken, ick en ben niet ghecome om die te breken, maer ick ben ghecome om die te

1) „Om dat” heeft hier de beteekenis van „opdat”.

veruullen, want ick segge v voorwaer, soo langhe als Hemel ende Aerde niet en vergaen, so en sal den cleynsten tittel vande Wet niet vergaen, tot dattet al volbracht is.

Daer en bouen so heeft Christus oock als een rechte Middelaer des Nieuwen Testaments, ons den wech ghebaent, dien wy wandelen sullen, namelijk, hy is tot Iohannem ghecomen, heeft hem van Math. 3. b. 15. Ioanne laten doopen, ende gheseyt: ^a Latet nv ter tijt alsoo gheschieden, want alsoo behoort ons alle gherechticheyt te veruullen. Maer heuet Christus betaemt, dat hy met Ioannes doopsel ghedoopt is gheworden, hoe veel te meer behooret ofte betamet ons dan, dat wy met den Doop Christi ghedoopt worden? Maer dat is den Doop *Fol. 207^r.* Christi, // ^b dat wy van Christo inwendich metten heyiligen Geest ende vier, ^c maer wtwendich van eenen oprechten Seyntbode Christi Matt. 3. b. 12. op de kennisse van ons eyghen gelooue, inden naem des Vaders, Ioan. 2. d. 33. ende des Soons, ende des heyiligen Geests gedoopt worden. Daerom *c math. 28. c. 19.* so dwalen sy, ende faelgeren oft missen den rechten Middelwech, Marc. 16. b. 15. beyde die, die den inwendigen Doop alleen drijuen, ende den wtwendigen verachten, ende oock die, die op dat wtwendich Teecken alleen sien, ende dat betekende oft dat waerachtich inwendich wesen Hebr. 11. b. 6. vergeten: Want gelijk sonder dat ghelooue, sonder de wedergeboorte, sonder den heyligen Geest, ende sonder dat oprecht Christelijck wesen, niet met allen voor God gelt, also moeten ooc de wtwendige Teecken (diemen Sacramenta noemt) gelijc Doop ende Auontmael, ende wat de ordeninge des Heeren meer is, in vollen gebruyc gaen, ende niet versuymt, noch cleyn geacht worden. Want de eewige wijsheit Christus Iesus en heeft niet een woort Deuter. 8. a. 3. te vergeefs ghesproken, ende de ^d mensche leeft by eenen yege- Matt. 4. a. 4. lijcken worde, dat wt sinen monde voortgecomen is. De ^e eenige *e Ioan. 3. b. 11.* geboren sone des Alderhoochsten en heeft niet anders gedaen, dan 7. b. 16. hem zijn Vader beuolen heeft, ia al wat Christus Iesus geleert 8. c. 28. ende geboden heeft, dat is sonder eenich twijfel den volcomen wille 12. f. 49. ende raet Gods, namelijk, dat heeft de eewige ende alleen wijse 14. a. 10. God door Christum Iesum (^f die daer is de wonderlijke Raetgeuer) Esaie. 9. b. 5. besloten, ende door zijnen heyligen Geest ons geopenbaert.

Daerom so en mogen wy ooc niet anders beginnen noch vol- *Fol. 207^r.* eynden, dan ons Christus Iesus geleert ende tot een voor-//beelt Apocal. 1. b. 8. ghedaen heeft: Want ^g hy is dat beginsel ende dat eynde alder 22. c. 23. dingen: ^h Hy is den Hertoch ons geloofs, op welken wy moeten hHebr. 12. a. 2. sien: ⁱ Hy is een waerachtich licht inde werelt gecomen, op dat Ioan. 1. a. 4. wy hem souden nauolgen: ^j Hy is den eenigen wech totten Vader: 8. b. 12. ^k Hy is de rechte duere totten Schapen: Wie dat door hem ingaet, 9. a. 5. die coemt totten rechten schaepstal, ende vint de weyde des eewigen 12. f. 46. leuens: Maer soo wie dat door hem niet in en gaet, maer climt *j Ioan. 14. a. 6* *k Ioan. 10. a. 7*

andersins in, dat is een dief ende moordenaer, gelijk Christus selue seyt: Maer die en gaen niet door Christum in, maer climmen als Dieuen ende Moordenaers door een ander plaetse in, de welcke door eenen anderen wech ende middel salich willen worden, dan door Christum Iesum alleen, oft die op een ander maniere Godt willen dienen, dan sy van Christo Iesu ende zijn Apostolen een ghebot, leere ende exempel ontfanghen hebben. Want buyten Christo Iesu en is noch wijsheit noch gherechticheyt, noch heylicheyt, noch salicheyt, noch waerheyt, noch leuen. Daerom soo seyt Ioannes, ^a dat soo wie den Sone heeft, die heeft dat leuen: Maer so wie ^b dat den Sone niet en heeft, die en heeft dat leuen niet, ende den toorn Gods blijft op hem. Item, so ^b wie dat ouertreet ende en blijft niet in de leere Iesu Christi, die en heeft gheen Godt. Maer wie daer in blijft, die heeft beyde den Vader ende den Sone.

Ioan. 3. d. 36.

2. Ioan. b. 9

Dit hebbe ick also van Christo Iesu int corte verhaelt: eensdeels mijn broeders ende susters tot een vertroostinge ende versekeringhe, dattet de waerachtighe genade Gods is, waer in ghy staet, ende den rechten // wech is, waer op dat ghi wandelt, so lange, als *Fol. 208 r.*

ghy Christum nauolcht: ende oock eensdeels om mijn broeders ende susters te waerschouwen voor de lichtueerdige geesten, die in deser tijt opstaen, ende haer veel vande nieuwe Creatuere beroemen, ende zijn doch inden gront rechte geueynsde opgeblasen menschen, stoute verachters der woorden ende geboden Christi, die den rechten wech verlaten hebben, ende volgen nae den wech des afualligen Israels, sy dienen Baal, de hoerachtige Iesabel tot een welbehagen, ende sy huychelen oft loopen met de werelt om des buycks wille. Want den Doop, ^c die Christus Iesus selue ingeset heeft, ende vanden Apostolen so neerstelijck ghebruyckt, daer toe so hooghe inde Schrift gepresen wort, dien en achten sy niet: ^d Dat Auontmael des Heeren, dat een gedenckteeken zijns lijdens ende doots, Ia dat een geestelijcke ghemeynschap zijns lichaems ende bloets is, dat en gelt by haer niet: ^e Dat voetwasschen, dat de Heere Iesus Christus selue ghedaen, ende zijne Discipulen na te doen, ende zijn exempel na te volgen, so neerstelijck beuolen ende gheboden heeft, dat is schier oft by na als sotheyt by haer gerekent oft gheacht: ^f Den Euangelischen Ban, sonder welcken de Gemeynthe Gods niet bestaen en mach, die is haer eenen schimp ende spot. Ende wat sal ic meer seggen? sy versmaden alle salichmakende leere ende ordinantie des Heeren Iesu Christi, ende sy zijn so wijs, soo verstandich, ende geestrijck in haer eygen oogen, ende achten haer seluen so vol van dat waerachtighe inwendige wesen, dat sy meynen ende oock ombeschaemt seggen, dat sy de wtwendige //

Math 28.c.19.

Marc.16.b.15.

Math 26.c.25.

2.cor. 10.c.16.

Ioan. 13. a. 4.

Math.18.b.15

1. Cor. 5. *.

2.Tessal.3.a.6.

Fol. 208^r. Ceremonien niet en behoeuen (want also noemen sy de insettinge ende ordinantie des Heeren) te onderhouden.

Sapient. 2. d. Aldusdanige dingen worpen si voor ende dwalen, want haer
21. boosheyt heeft haer verblint, also, dat sy Godts heymelijke wijs-

Syrach. 1. d. heit (^a die den godloosen eenen verborgen schat is) niet en be-
32. kennen: ende en sien oock niet, dat sy alreede vanden Duyuel oueruallen, bedrogen, ia geheel in hoouerdicheyt, daer toe in onghelooe ende in grooter ondancbaerheyt tegen God verdroncken zijn, also, dat sy ooc des Euangeliums versadicht ende moede zijn, dat iuecken inde ooren gecregen hebben, ende zijn luysterende geworden om wat anders ende nieus te hooren, sy connen oock alreede (gelijck als sy haer laten duncken) Rechters ende Meesters zijn ouer Christum Iesum ende ouer den heyiligen Geest, want sy verachten zijn leeringhe, ende beroemen haer, dat sy niet en behoeuen zijn insettinghe te onderhouden.

Och waer toe zijn doch dese ellendige arme menschen gecomen, dat sy haer bouen God den Heere willen setten? wat willen sy doen? waer willen sy bliuen, als de Heere haer besoecken sal?

Matt. 25. a. 1. ^b Sy laten haer nv wel duncken datse wijze ende cloecke Ionck-
vrouwen oft Maechden zijn, ende olijs ghenoech in haer Lampen hebben, maer als de Bruydegom comen sal, soo sullen sy staen als sotte Ionckvrouwen oft Maechden die geen olie en hebben, ende daerom en sullen si ooc metten Bruydegom tot zijnder hoochtijt

Math. 25. c. 24. niet mogen ingaen. ^c Sy houdent nv voor groote cloecheyt (gelijck de luye ende schalcke knechten aert is) dat sy haers Heeren ghelt

Fol. 209^r. inde Aerde // begrauen, maer als de Heere comen sal, ende reken-
schap van haer eyschen sal, soo sullen sy een sware sententie hooren, ende met grouwelijcken straffe gestraft worden, om dat sy haers Heeren gelt verborgen, ende niet op woecker aengeleyt noch

Apocal. 3. c. 17. winninge daer mede gedaen en hebben. ^d Sy zijn ooc euen gelijc,
als de Gemeynte tot Laodicea was, die daer sprack: Ick ben rijk ende rijk gheworden, ende en behoeue niet, ende en wiste niet dat sy elendich was ende iammerlijc, arm, blind ende bloot. Daerom haer van den Heere geraden wort, datse gout van hem coopen soude, dat met vier doorviert ware, op dat sy rijk mochte worden, ende dat sy witte clederen soude aendoen, op dat de schaemte haerder blootheyt niet openbaer en soude worden, ende dat sy haer oogen soude saluen met oogen salue, op dat sy sien mochte.

Dese woorden soudent sy met alle recht ende redelijcheyt van geheelder herten, ende met aller neersticheyt ter herten nemen, die nv so rijk van Geeste zijn, dat sy meynen ende seggen, sy en behoeuen niet met allen, ende en bekennen haer eyghen ellende ende iammer niet. Nv soudent sy noch hooren den raet des Heeren,

ende coopen van hem dat reyne, ende met vier door geloutert gout zijns Goddelijcken woorts, ^a de edele ende dierbare peerle der Math. 13.f.45. Euangelischer waerheyt, op dat sy rijck int ghelooue mochten worden. ^b Nv soudensy den ouden Adam aflegghen, ^c de werelt Colloss. 3. a. 9. ende alle wat daer in is, door haren ghelooue ouerwinnen, op dat 1. Ioan. 5. a. 4 de Heere haer met witte clederen mochte becleeden, soo dat sy voor hem in zijnder // toecoemste niet te schanden en worden. *Fol. 209^r.*

^d Nv soudensy haer oogen te rechte saluen met ooghen salue, op Apocal. 3.d.18. dat sy mochten sien ende mercken ^e dat Gods rijcke niet en staet 1. Cor. 4. c. 20 in woorden, maer inde cracht ende daedt, ende dat daerom alle hooch poehende oft hooch schijnende woorden, ende alle schoonen clap van de Nieuwe Creatuere, ende van dat inwendige wesen voor den Heere niet en ghelt, wanneer datmen noch in dat oude wesen des vleeschs blijft ende wandelt. ^f De Ioden beroemden haer oock Ioan. 8. c. 33. teghen Christum, dat sy Abrahams saet waren, ende eenen Vader hadden, te weten God, maer wat antwoorde Christus haer: Waert ghy Abrahams kinderen, so sout ghy Abrahams wercken doen, ende waer God ^v Vader, sou sout ghy my lief hebben, want ick ben van God wt gegaen.

Also ist ooc onnut, ia eenen grouwel voor God, dat dese verachters Christi ende zijns woorts, haer beroemen van dat inwendige wesen ende der Nieuwer geboorten, na dien sy niet willen doen, dat Christus Iesus selue gheleert, gheboden ende gedaen heeft. Daerom so is ooc haere beroeminghe geheel ydel ende valsch. Want waren sy nieuwe Creatueren in Christo Iesu, ^g so soudensy dat beginsel Hebr. 3. b. 14. zijns wesens tot aent eynde toe vast behouden. Maer dat wesen Christi is den Godlijcken aert ende dat oprechte nieuwe wesen (dwelck is gherechticheyt, heylicheyt, waerheyt, ghelooue, liefde, vriendelijckheyt, ende alle goede duechden) dat de Heylige Geest in ons aenrecht, Maer dat beginsel des Christelijcken wesens in ons, Math. 3. a. 7. is, ^h dat wy warachtighe beteringhe des // leuens doen, oprechte *Fol. 210^r.* wercken ende vruchten der beteringe voortbrengghen, den Euangelio gelooouen ⁱ ende op de kennisse ons geloofs, inden Naem des Vaders, Math. 28.c.19. ende des Soons, ende des heyligen geestes gedoopt worden. ^j Want Marc. 16.b.15. also heeft Christus selue begonnen te leeren ende heeft geseyt: Betert Math. 4. b. 17. ^v, ende ghelooft den Euangelio, want dat rijcke Gods ghenaeckt: Marc. 1. b. 15. Desghelijcken heeft hy oock zijne Apostolen in zijn laetste afscheyt Math. 28.c.19 beuolen ende tot haer geseyt: My is alle macht gegeuen inden Hemel ende opter Aerden, Daerom soo gaet henen ende leert alle volcken, ende dooptse inden Naem des Vaders, ende des Soons, ende des Heyligen Geests, ende leertse onderhouden alle dat ick ^v beuolen hebbe.

Maer na dien sy sulcx niet en doen, noch doen en willen, daerom

- so en ist niet meer dan een ydel gheclap, alle wat sy vande Wedergeboorte, van de Nieuwe Creature, ende van dat inwendige wesen voorgeuen ende opwerpen. Want waren sy wt God gheboren, sy
- Tit. 3. a. 5. en soudē ooc dat ^a Badt der wedergeboorten niet versmaden. Waren
- Math. 3. b. 11. sy ooc van Christo Iesu inwendich ^b metten heylighen gheest ende vier gedoopt, sy en soudē haer niet weygheren den wtwendighen doop nae dat exempel ende voorbeelt (daertoe oock na dat beuel Christi Iesu) te ontfangen.
- Actor. 9. b. 15. ^c Paulus de Apostel was ooc sonderlinge van God vercoren, ende metten heylighen Geest veruult, nochtans so heeft Ananias tot hem geseyt: Paule wat vertoeft ghy? Staet op ende laet v
- Actor. 10. e. 44 doopen inden Naem des Heeren, ende wascht uwe sonden af. ^d Item,
- Fol. 210 ^v. als Petrus int huys // Cornelij Christum predice, so viel den Heylighen Gheest op haer allen die dat woort aenhoorden. Ende als Petrus dat sach, so sprac hy: mach oock yemant dat water keeren, datse niet ghedoopt en soudē worden, die den heylighen Geest so wel ontfanghen hebben als wy? Ende beual haer te doopen inden Naem des Heeren.

Wt dese ende diergelijke Exempelen ende getuychenissen der Schrift mogen wy claerlijck mercken, hoe datmen door den heylighen Gheest (die dat Nieuwe Christelijcke wesen inden mensche aenrecht) vanden Doope des waters niet verhindert oft belet, maer in alder manieren daer toe gedreuen ende gheeycht wort, want dat is eyghentlijck dat ambacht des Heyligen Geests, dat hy den Geloouigen in alle waerheyt ende ghehoorsaemheyt voere, ende Christum verclare, als Christus selue seyt: ^e dat de heylige Gheest hem sal verclaren ¹⁾, want hy salt vanden zijnen nemen, ende ons vercondigen.

- Maer dese verclaringhe Christi door den Heylighen Gheest gheschiet eygentlic in zijn discipulen, die zijn woorden in rechten
- Ioan. 17. b. 10 Ghelooue aennemen ende bewaeren, gelijk hy selue seyt: ^f Ick ben in haer (dat is, in mijne Discipulen) verclaert. Maer Christus wort in zijn discipulen verclaert ghelijck als de Vader in hem verclaert is, Maer de Vader is in Christo in dier manieren verclaert, dat hi zijns Vaders Naem zijnen discipulen geopenbaert, zijns Vaders
- Ioan. 17. a. 4. woort ghesproken, zijnen wille gedaen, ende zijn werck voleynt
- Fol. 211 ^v. heeft, gelijc hij selue seyt: ^g Ick // hebbe v (o Vader) op aerden verclaert ende voleynt dat were, dat ghy my ghegeuen hebt, dat ick doen soude. Also moeten oock alle discipulen Christi zijn leere bewaren, zijnen wille doen, ende zijn werck voleynden, op dat Christus in haer verclaert worde. Maer dat is dat begintsels ende dat eynde

1) Verclaren, *d. i.* verheerlijken.

der leere Iesu Christi (gelijk bouen ooc geseyt is) dat wy oprechte beteringe des leuens doen, dat Euangelium gheloouen, op ons Math.28.c.19. ghelooue inden Naem der heylicher Drie Eenicheyt: dat is, inden Naem des Vaders, ende des Soons, ende des Heyligen Geests ghedoopt worden, ende beneerstighen ons door des Heeren ghenade te onderhouden alle wat ons Christus beuolen heeft.

Daerom wie dat hem weygert Christum Iesum na te volgen, ende is zijnen woorde onghelloorsaem, oft so wie op een ander maniere met de ordinantie ende waerheyt Christi omgaet, dan hy selue gedaen ende geleert heeft, ^a die selfde en vreest God niet, Syrach.2.c.18. na dien dat hy zijn woort onghelooenich ende wederspannich is, ende en sal daer om dat oordeel Gods niet ontloopen, want wie dat Christum veracht, ende zijn woort niet aen en neemt, ^b dien sal Ioan. 12. f. 48 dat woort dat hy ghesproken heeft, oordeelen inden ioncsten dach.

Maer dat sommige grootsprekers ende loose verachters hier een teghenworp oft inspreckinge maken, ende segghen, ^c hoe dat in Galat.6. b.17. Christo Iesu noch Besnijdenisse noch onbesnijdenisse yet en ghelt, maer alleene een Nieuwe Creatuere, gelijk Paulus seyt, daerop antwoorde ick ten eersten, dat de Apostel dese woorden niet op die meyninge geschreuen en heeft, // om daer eenige woorden oft Fol. 211^v. ordinantie des Heeren mede te vercrancken oft te ontbinden, dat sy verre, maer hij wil daer mede so veel te kennen geuen, als dat nv inden Nieuwen Testamente de wtwendighe Besnijdinghe niet meer en ghelt, ende dat tusschen de Besnijdinghe ende onbesnijdinge, dat is, tusschen de Ioden ende de Heydenen gheen onderscheyt by God en is, ghelijck oock de Apostel Petrus getuychde, doen hy sach, dat de Gaue des Heyligen Geests van God oock op de Heydenen wtghestort werde, ende sprack: ^d Nv be- Actor.10.d.34 uinde ick inder waerheyt, dat God geen aensiender der personen en is, maer onder alle volcken, wie hem vreest ende recht doet, die is hem aenghenaem.

Dese woorden Petri hebben een verstant oft meyninge met de voorgeroerde woorden Pauli, namelijk, sy zijn Ioden oft Heydenen, Besneden oft onbesneden, ist saecke dat sy God vreesen, in Christum Iesum geloouen, ende recht doen, so zijn sy Gods kinderen, hem wel behagende, ende erfgenamen zijns Rijcks nae de toesegginghe die Godt Abraham ghedaen heeft, segghende: ^e In uwen sade Genes.22.c.18. (dwelck is Christus) sullen alle Heydenen gebenedijt worden. Galat. 3. c. 16.

Ten anderen soo ist onrecht ende een valsche wtlegginge der voorgeroerder woorden Pauli, datmen eenige ordinantie ende insettinge des Heeren by de vleeschelijke Besnijdinge ende onbesnijdinghe ghelijckt: Oorsake, de vleeschelijke Besnijdinge is een Figure der Gheestelijcker besnijdinge geweest: ^f Ende de onbe- Ephes.2.b.10.

- Fol. 212^r.* snijdinghe beteeckende die onbesneden // ende ongeloouige heydenen, die inde heydenschap leefden. Daerom so zijn ende moesten oock beyde de besnijdinge ende onbesnijdinge des vleeschs in een geestelijke besnijdinghe, dat is: in een besnijdinghe des herten verandert worden, de welcke sonder handen gheschiet, door Godes woort, met aflegginghe des sondelijken lichaems int vleesch. Maer wat onse Heere Christus Iesus int Nieuwe Testament gheleert ende gheboden heeft, dat is, ende blijft de eewighe onueranderlijke
- Math. 24. c. 35.* Waerheyt. ^a Daerom seyt Christus selue, dat Hemel ende Aerde sullen vergaen, maer zijn woorden en sullen niet vergaen.
- Galat. 6. b. 17.* Ten derden, so verclaert Paulus zijn woorden (te weten, ^b dat in Christo Iesu noch besnijdinge noch onbesnijdinge yet en ghelt, maer de nieuwe Creatuere) selue ghenoechsaem, daermede, dat hy inde nauolgende woorden spreekt: Ende die na desen Regel (dat is, na dien Reghel, mate ende ordinantie Iesu Christi) wandelen, vrede sy ouer dien, ende ouer dat Israel Godts. Ende in het voor-
- Galat. 5. a. 6.* gaende Capittel seyt hy: ^c In Christo Iesu en ghelt besnijdinghe noch onbesnijdinghe maer dat ghelooue dat daer door de liefde
- 1. Cor. 7. c. 19.* werckt. Ende tot die van Corinthen seyt hy: ^d De Besnijdinghe en is niet, ende de onbesnijdinghe en is niet, maer de onderhoudinghe der geboden Gods: Maer ghelt by Godt de onderhoudinghe zijnder gheboden? ghelt in Christo Iesu het Ghelooue, dat door de Liefde werct? ende coemt de vrede Godts ouer dien, die na den regel Iesu Christi wandelen? waer sullen dan die blijuen, die
- Fol. 212^v.* Gods // gheboden, ende de insettinge des Heeren Iesu Christi niet en achten? Ia doen gelijk de Phariseen deden, tot welcke Christus
- Math. 15. a. 3.* sprack: ^e Waerom maect ghy Gods ghebodt te niet, om v eygen insettingen wille?

Alsoo ouertreden ende versmaden oock dese loose verachters alle salichmakende leere ende ordeninghe des Heeren Iesu Christi, ende helpen verstercken de insettingen ende ceremonien der menschen,

Esaie. 29. b. 13. ^f met welcken doch God niet gedient noch geeert en wil zijn:

Math. 15. a. 8. Gelijck hy selue door Esaïam seyt, ende Christus in den Euangelio verhaelt ende beuesticht dat selue. Ende sulcx doen sy wt geueynstheyt, om de werlt te behaghen, daerom, want sy vianden des cruys Christi zijn, ende hebben de eere der menschen lieuer dan de eere Gods: Daer en bouen so begecken sy ons, iae houden ons voor eenen spot, ende verachtelijke bysprake ¹⁾, om dat wy van den doop, van dat Auontmael, ende van ander insettingen des Heeren recht houden, geloouen ende bekennen, ende daerom veruolginge lijden.

1) Bysprake, *d. i.* spreekwoord.

Nv wel aen, de eene schelt ons, de ander veruolcht ons, maer nergens anders om, (God sy gedanct) dan om onsen gelooue ende der waerheyt Iesu Christi wille. Maer wy beuelen onse saken God den rechtueerdighen Rechter, ende willen geerne van dien, die so wijs zijn in haer eygen oogen, ende so cloeck by haer seluen zijn, datse met de Phariseen den raet Godes versmaden, om Christus wille bespot worden: Wy laten een yegelijk na zijnen eyghen sin, wille ende goetduncken, ^a wijs ende cloeck zijn, ende hem seluen verhoogen: Maer wy begeeren ons den ootmoedigen ghelijck te maken, op dat niet // ouer ons en come dat door den propheet gesproken is: ^b Wee den genen, die wijs zijn in haer eygen ooghen, ende haer seluen voor verstandich achten. Item: ^c Siet ghy eenen die hem seluen voor wijs acht, tot eenen sot is meerder hope dan tot hem. Item: ^d So wie dat hem seluen verhoocht, die sal vernedert worden: Daerom so begeeren wy ons te verootmoedighen onder de crachtighe hant Gods, slecht ende recht te wandelen, wel wetende, dat wy daer in niet bedrogen en connen worden: Want daer staet gheschreuen: ^e So wie dat eenuoudich ende vromelijk wandelt, die wandelt seecker. Daerom soo bidt de Propheet tot den Heere ende seyt: ^f Slecht ende recht behoet my, want ick verwachte op v. Also begeeren wy ooc vanden Heere, dat hy ons in warachtigher ootmoedicheyt, eenuoudicheyt ende vromicheyt, recht ende slecht beware, ende ons behoede voor eygen wijsheit ende cloecheyt, Ia geue ons sulcken sin, dat wy hier gheerne Sotten worden om Christus wille, nae dat woort Pauli: ^g Ist sake datter yemant is, die hem laet duncken dat hy wijs is, die worde een Sot in deser werelt, op dat hy wijs mach worden. Want de wijsheyt deser werelt is sotheyt by God.

Wy willen oock lieuer om der gerechticheyts wille veruolginge lijden, ende salich worden, ^h dan dat wy met de werelt soudē veynsen ende verdoemt worden. Want wy weten dat de gheueynsde geen deel en hebben in dat Rijke Gods ende Christi. Nae dien dat wy dan weten, dat God de Heere aen menschen gheboden ende ceremonien eenen grouwel heeft, sy schijnen dan oock soo schoone, als sy // ymmermeer mogen (ⁱ want wat hooghe byden menschen geacht is, dat is een grouwel voor God, gelijc Christus seyt) daer om soo en willen wy met de werelt niet veynsen, wy en achten haer geboden ende Ceremonien ooc niet, ende wy en zijn oock in geender manieren gesint om die te onderhouden, oft te helpen stercken. Maer wat ons Christus Iesus de Sone des leuendigen Godts onse Heere ende Salichmaker geboden, ende met zijn onschuldige doot ende dierbaer bloedt beuesticht heeft, dat begeeren wy door zijn genade te onderhouden. Ia daer by te leuen ende

Rom. 12. c. 17.

Fol. 213 r.

Esaie. 5. c. 21.

Prouerb. 26. b.

12

Luce 18. b. 14

Prouerb. 10. b.

9

Psalm. 25. c.

21.

1. Cor. 3. c. 18.

Syrach. 1. d.

36.

Matb. 24. d. 51

Fol. 213 r.

Luce. 16. b. 15

te steruen. Ist sake datmen ons daerom bekijft, lastert, ende veruolcht, dies zijn wy in God onsen Salichmaker ende noothelper wel getróost.

Maer hoewel wy begeeren ons te beneerstigen, gelijk arme onnutte knechten, Gods wille door zijn genade te doen, so en sal nochtans niemant meynen oft duncken, noch ons na seggen, dat wy onse salicheyt anders erghens in setten oft soecken: dan in de
 Actor. 15. b. 11. genade Gods, ende in de verdiensten Christi alleen: ^a Want wy gheloouen vastelijck ende bekennen opentlijck, dat wy door de genade ons Heeren Iesu Christi salich worden, ghelijck de Apostel Petrus voor de Ghemeynte te Ierusalem bekend heeft. Daerom so
 1. Petr. 1 c. 13. ^b setten wy oock, na de leere des seluen Apostels, met geheelder herten onse hope op de ghenade Gods, die ons in Christo Iesu
 Tit. 2. b. 11. verschenen is: welcke ghenade oock van Paulo ^c een salichmakende ghenade ghenoeemt wordt, daerom, dat sy ons de eewighe salicheyt door Iesum Christum mede brengt ende werct. //

Fol. 214^r. Wy bekennen ende weten oock wel, hoe dat de heylige Schrift
 3. Regum. 8. g alle menschen onder de sonde besluyt: ^d Salomon seyt in zijn gebed tot God, datter geen mensche en is die niet en sondicht. In
 46.

Iob. 4. b. 17. Iob staet geschreuen: ^e Mach de mensche oock onschuldich gheordeelt worden? Mach yemant van zijnder wercken wegheyn ende claer bekend ende gesproken worden? Siet, hy heeft onder zijn Dienaers ontrouwe geuonden, ende onder zijn Engelen is stoute
 Iob. 15. b. 14. ongehoorsaemheyt geweest, etc. Ende noch eens seyt hy: ^f Wat is doch de mensche, dat hy reyn mochte gheacht worden? Oft wat heeft dien, die van een vrouwe gheboren is, van waer hy onschuldich gehouden mochte worden? Siet onder zijn Heylighen heeft hy ontrouwe gheuonden, Iae de Hemelen en zijn niet reyn voor zijnen ooghen, hoe veel te min dan de verworpen ende snoode mensche, die de schalcheyt in hem drinct, ghelijck als water, ende
 Psalm. 143. a. de Propheet Daud seyt: ^g Heere, verhoordt mijn ghebedt, verneemt mijn schreyen, om uwer waarheyts wille, verhoort mi om uwer gherechticheyts wille. Ende en gaet niet int oordeel met uwen Knecht, Want voor v en is gheen leuendich mensche rechtueerdich.

Daerom bekennen wy ons voor arme Sondaers ende onnutte Knechten des Heeren, ende beclaghen ons met den Propheet, dat onse sonden ouer ons hoeft gaen, ende als eenen swaren last op ons geworden zijn, ia dat haerder meer zijn, dan hayren ons hoofts, ende waert dat de genade Gods de ouerhant ouer onse sonden niet
Fol. 214^r. ghenomen en hadde, ende noch // dagelijcx name door Iesum Christum, so waert met ons al verloren. Maer gelijc als int Boeck der wijsheyt gheschreuen staet, dat de kinderen Israels, doen si

gesondicht hadden, ende daerom vanden Heere met fenijnigen Slangen geplaecht waren, ^a so hadden sy een salichmakende teecken, Num. 21. b. 8 dat haer wt genade van Godt gegeuen was, te weten, De Slange, Sapient. 16. a. die Moses na dat beuel des Heeren onder haer opgerecht heeft, 6. ende die haer tot dat selue teecken keerden, die worden gesont, Ioan. 3. b. 14. niet door dat, dat sy aensagen, maer door den Heere, alder menschen Salichmaecker. ^b Also bekennen wy ooc, dat wy van ons seluen arme sondaers zijn gheboren nae den vleesche wt Adam, Rom. 5. b. 12. die van de Slange ghebeten ende vergift is, ende alle die van hem gecomen zijn, die zijn zijnder sondelijcker aert deelachtich geworden: tegen welc vergift des Serpents ende sondelijcke aert des vleeschs, ons de bermhertige hemelsche Vader, een warachtich salichmakende Teecken ghegeuen heeft, namelijk, ^c zijnen eenigen Ioan. 3. b. 14. gheboren ende lieuen Soone Iesum Christum, die vander aerden 12. d. 32. verhoocht ende verheuen is, op dat so wie hem aensiet met oprechten gelooue, niet en sterue, maer eewichlijc leue. ^d Ende gelijc Sapient 16 b. als geen cruyt noch plaester den Israeliten en genas, doen sy vande 12. Serpenten ghebeten waren, noch haer oock mochte genesen, maer des Heeren woort heeft haer genesen ende ghesont ghemaect, dwelcke alle dinck gheneest, dwelcke sy oock gelooft hebben: Also gheneest ende maect ons oock gesont Iesus Christus alleen, ende daer en is gheen ander middel tot de salicheyt, ^e ia ons en is Actor. 4. a. 12. anders gee//nen naem onder den Hemel ghegheuen, waer in wy Pol. 215^r. salich moeten worden.

Maer sal ons Christus Iesus gesont ende salich maken, so moeten wy hem geloouen ende gehoorsaem zijn. ^f Want wie niet en gelooft, die sal verdoemt worden, ia hy is nv al geordeelt. ^g Ende Marc. 16. b. 16 ongehoorsaemheyt is een sonde van toouerije, ende wederspannicheyt Ioan. 3 c. 18. is ghelijck den laster van afgoderije. Haddet sake geweest dat Noe 1. Regum. 15. dat woort Gods niet gelooft, ende de arcke na dat beuel des Heeren e. 23. niet ghetimmert en hadde, soo moeste hy met de gheheele werelt Genes. 7. *. 8. *. int water vergaen hebben. Hadden de Israeliten inde woestijne dat Num. 23. b. 8. salichmakende Teecken, dat haer Godt wt genaden ghegeuen hadde, niet willen aensien, so en waren sy sonder alle twijfel niet gesont gheworden. Hadde de wtsetzige oft melaetsche Naman van Syrien, 4. Regum. 5. c. hem nae des Propheten woort, in de Iordane niet seuenmael ge- 10. wasschen, nemmermeer en soude hy reyn geworden hebben van zijnder melaetscheyt, na dien dat hy des Heeren woort veracht hadde, dwelck hy moeste geloouen ende ghehoorsaem zijn, soude hy anders ghereynicht worden. Hadde de blinde niet willen gaen Ioan. 9. a. 7. tot dat water Siloa, ende hem wasschen, so waer hy wel blind ghebleuen. Ende van diergelijcke exempelen is de Schrift vol.

Maer nv so en zijn alle dese niet door eenich wtwendich dinck

Deut. 8. a. 3. gesont geworden, maer door Gods woort, het welcke sy gelooft hebben. Daerom so seyt oock de Heere: ^a Dat de mensche niet alleen by dat broot en leeft, maer by eenen yghelijcken woorde Math. 4. a. 4. dat wt den monde Gods gaet. Maer dit leuen des menschen by *Fol. 215^v* dat // woort Gods coemt wt dat gelooue, gelijk datter geschreuen Abac. 2. a. 4. staet: ^b De gerechtige sal wt zijnen ghelooue leuen. Daermede Rom. 1. b. 17. accordeert ooc de Schrift, die daer seyt, ^c hoe dat niet de gewas- Galat. 3. b. 11. sen vruchten den menschen geneeren oft voeden, maer des Heeren c Sapient. 16. e 26 woort onderhoutse, die in hem gheloouen.

Van dese cracht des godlijcken woorts seyt ooc Christus inden Luce. 11. c. 28 Euangelio: ^d Salich zijn sy, die Gods woort hooren, ende dat Ioan. 8. e. 51. bewaren. Item, ^e Voorwaer voorwaer segghe ick v: Ist dat yemant mijn woort bewaert, die en sal de doot niet sien inder eewicheyt. Ioan. 15. a. 3. Item, tot zijn Discipulen spreekt hy: ^f Ghy zijt reyn om des woorts Rom. 1. b. 16. wille dat ick tot v gesproken hebbe. Ende Paulus seyt: ^g Dat Euangelium is een cracht Gods, dat daer salich maect, een yegelijke Iacob. 1. c. 21. die daer aen gelooft. Ende Iacobus seyt: ^h Legt af alle onreynicheyt ende boosheyt, ende ontfangt Gods woort met sachtmoedicheyt, ende latet v ingeplant zijn, dwelcke v siele can salich maken.

Sapient. 16. e. In somma, ⁱ Gods woort onthout ¹⁾ de menschen, maer die, die 26 op den Heere betrouwen. ^j Gods woort is geest ende leuen, ende Ioan. 6. g. 63. maect leuendich, maer die, die daer aen gheloouen. ^k Godts woordt 15. a. 3. reynicht de sielen, maer van die, die Gods woort gehoorsaem zijn. 1. Petr. 1. d. 22 Iae ^l Godts woort is een cracht Gods, ^m ende maect salich, maer 1. Cor. 1. c. 16. die, ⁿ die dat hooren ende bewaren. Maer so wie dat het woordt mIacob. 1. c. 21. veracht, die veracht Godt selue, hy verwerpt Christum Iesum, ende n Luce. 8. c. 21 wederstaet den heyiligen geest die dat woort ghetuycht heeft. Nu op dat ic weder come tot mijn Propositum ende eerste voor-

Fol. 216^r gheuen, van de weder-//geboorte ende nieuwe Creatuere, so segghe Ioan. 1. a. 12. ick tot een beslyt also: ^o Dat die de wedergheboren kinderen Gods 1. Petr. 1. d. 23. ende nieuwe Creatueren zijn in Christo Iesu, die wt Godt den hemelschen Vader wedergheboren zijn door Christum Iesum, ende 2. Petr. 1. a. 4. door den heyiligen Gheest vernieut ende gheheylicht zijn, ^p die der qHebr. 3. b. 14 godlijcker aert, ^q des wesens Iesu Christi, ende der eyghenschap des heylighen Gheests deelachtich geworden zijn, die de sonden afghestoruen zijn, ende noch daghelijcx meer ende meer afsteruen, Galat. 6. b. 16. ende de gherechticheyt beleuen, ^r die haer nergens in en beroemen, dan alleen in dat Cruyce des Heeren Iesu Christi: door welcken de werlt haer ghecruyst is, ende sy der werelt, die in

¹⁾ Lees: onderhout (zie boven, regel 9). In de uitgave van 1578 staat echter dezelfde lezing als hier.

rechten gelooue naden regel Christi wandelen, ^a ende zijn voet- 1.Petr.1.c.21.
 stappen nauolgen, ^b die niemant na den vleesche en kennen, ^c die b2.Cor.5.b.16
 niet en smaecken wat menschelijck, maer wat godlijck is: Somma, cMath.16.d.23
^d die gherecht zijn, ende gherechticheyt doen, ghelijck Godt, wt 1.Ioan.2.d.29
 welken sy gheboren zijn, gherechtich is: ^e die ghesint zijn ghelijck Philipp.2.a.5.
 als Christus Iesus, ^f ende van den heylighen Gheest ghedreuen f Rom.8.b.14
 worden. Waer dat dit gheschiet, ^g daer sietmen het rijke Godts, Ioan.3.a.3.
 daer coemtmen in dat rijke der Hemelen, ^h daer is een nieuwe Galat.6.b.17.
 Creatuere in Christo Iesu.

Alsodanighe nieuwe Creatueren zijn alle heylighen Godts van
 den begintsel aen geweest, als ⁱ Abel, Seth, Noah, etc. Die door Genes.4.a.4.
 haren ghelooue wt een vrijwillich herte Godt gheoffert hebben, die 6.b.9.
 gherechtich voor haer seluen ghewandelt hebben, die in alder ghe-
 latenheyt ende ghehoorsaemheydt, haer teghen // Godt den Heere Fol.216^v.
 ghehouden hebben.

Alsodanige nieuwe menschen zijn ooc gheweest, Abraham, Isaac,
 ende Iacob, die na dat beuel ende wille Gods, door haer gelooue,
^j haers vaders lant goetwillich verlaten hebben, sy zijn daer wt Genes.12.a.1.
 getrocken, ^k sy hebben in hutten oft tenten ghewoont, ende haer Hebr.11.b.9.
 wel laten genoegen, bekennde dat sy vreemdelingen ende gasten
 opter aerden waren, ende hebben een beter vaderlant begeert, name-
 lijck een hemelsch, ende hebben gewacht op een Stadt, die eenen
 gront heeft, wiens Boumeester oft Timmerman ende Schepper God
 is. Daer om en schaemt hem Godt oock niet, ghelijck als de Apostel seyt,
 haer Godt gheheeten te worden, want hy heeft haer een Stadt bereyt.

Desgelijcken is oock de hooghe Propheet Moyses also ghesint
 gheweest, de welcke doen hi groot worde, so en wilde hy niet Hebr.11.d.24.
 meer heeten een sone des dochters Pharao, ende hy vercoos lieuer
 met dat vole Gods ongemac te lijden, dan de tijtlijke wellust der
 sonden te hebben: ende achte de versmaetheyt Christi voor grooter
 rijckdom, dan alle de schatten Egypti, want hy sach op de belooninge.

Desen selfden aert wert ooc beuonden aen Paulum, diet al wat
 hem in dat Iodendom winninghe was, om Christus wille voor schade
 geacht heeft: Want ic achte (spreect hy) alle dinck voor schade, Philipp.3.a.7.
 tegen die oueruloedige kennisse Christi Iesu mijns Heeren: om
 welckers wille ick alle dinck hebbe voor schade gerekent, ende
 houdet voor dreck, op dat ick Christum mach winnen, ende in
 hem geuonden mach worden, dat ick niet en hebbe mijn ghe-//rech- Fol.217^r. 1)
 ticheyt, die wt de wet, maer door dat ghelooue aen Christum coemt, te
 weten, de gerechticheyt, die van God dat gelooue toe ghereeckent wort.

Aen dese vrome ende heylighe mannen Gods, ende aen alle

vrome geloouige, die voor ons gheweest zijn, mogen wy den aert der wedergeboorten, ende de cracht des geloofs beuinden, ende opentlijk sien, hoe dat si God inden geest gekent ende gedient, hem geureest ende op hem betrouwt, hem bouen alle dinc bemint, de verganckelijke dingen versmaet, ende de hemelsche dingen gesocht hebben: ^a Want si hebben haer aen den Heere ende aen zijn ghenade wel laten genoeghen, wel wetende, dat de Heere zijnder heyiligen deel oft lot is, ende de Alderhoogste haren loon is, ende zijn sal, twelcke ooc de Propheet wel bekende, doen hy sprack: ^b O Heere, wanneer ick ^v slechts heb, so en vrage ic niet naden hemel noch na de aerde, Al waert ooc dat my terstont lijf ende siel versmachte, so blijft ghy nochtans mijns herten toeuersicht, ende mijn lot oft deel: Dat zijn woorden van eenen wedergeboren mensche, dat zijn de vruchten der nieuwer Creatueren: Daer aen sullen wy een exempel nemen, dien moeten wy door Gods genade achteruolgen, ende also gesint, ende in den Heere ghetroot zijn, ist sake dat wy wt God geboren ende nieuwe Creatueren in Christo Iesu zijn, ende ons daer af willen beroemen.

Ende bouen dit alle so hebbe ick bouen geseyt oft verclaert, ^c dat Iesus Christus de eenige ghebornen ende segge noch eens, ^d dat Iesus Christus de eenige ghebornen Sone Gods, een schijnsel zijnder eeren, ende een euenbeeld zijns wesens, ^e allen Christenen tot een voorbeeld van den Vader // geordineert is, op datse hem gelijkformich soudén worden: Want dat Godlijke wesen, na welcken wy ons moeten schicken, dat selfde is ons volcomelijcken in hem bewesen oft verclaert. Daerom alle die haer de wedergeboorte willen beroemen, ^e die selue moeten den aert ende natuere Christi hebben, ^f ende dat beginsel zijns wesens tot aent eynde vast behouden.

Dit zijn nv de wedergeboren kinderen Gods, wedergeboren totten ewigen leuen, ende vernieut na dat beeld Gods, ende geheylicht door den heyiligen Geest. ^g Want heylich is God de hemelsche vader, daer om wil hy oock heylige kinderen hebben. Heylich is Iesus Christus de Sone des Alderhoogsten, ^h daerom so wil hy ooc heylige broeders ende susters hebben. Heylich is de heylige Geest, ⁱ daerom so wil hy ooc zijnen tempel waer in hy woonen sal, heylich hebben. Daerom so seyt Paulus: ^j Gheloof sy God ende de Vader ons Heeren Iesu Christi, die ons ghesegent heeft met alderley geestelijcker segeninghe in de hemelsche goeden door Iesum Christum: gelijc hy ons dan vercoren heeft door den seluen, al eer dat des werlts gront geleyt was, dat wy heylich soudén zijn ende onstraffelijc voor hem in der liefden, ende heeft ons gheordineert totter kintschap tot hem seluen door Iesum Christum, na dat welbehagen zijns willens, tot lof zijnder heerlijcker genaden,

door welcken hy ons aengenaem gemaect heeft inden beminden.

In dese woorden hooren wy hoe heylich ende onstraffelijc dat de kinderen Gods moeten zijn, Daerom seyt ooc de Heere tot zijnen discipulen: ^a Ghy sult heylich wesen, want ic de Heere ben heylich. *Lenit. 19. a. 2. 1. Petr. 1. c. 16.* Ende // Christus seyt tot zijnen discipulen: ^b Ghy sult volcomen wesen, gelijc uwen Vader volcomen is. Ende Ioannes seyt: ^c Een yegelijc die wt God geboren is, die en sondicht niet, want zijn zaet (wt welcken hy geboren, ende also des aerts ende natueren des heyligen zaets deelachtich geworden is na den woorde Christi, namelijk: ^d wat wt den geest geboren is dat is geest) blijft in hem, *Fol. 218^r. Math. 5. c. 48. 1. Ioan. 3. b. 9.* ende hy en can niet sondigen, want hy is wt God geboren. Ende noch eens: ^e Wy weten, so wie wt God geboren is, die en sondicht niet, maer die wt Godt geboren is, die bewaert hemseluen, ende de boose en sal hem niet aentasten. *Ioan. 3. b. 6. 1. Ioan. 5. c. 18*

Nochtans so moet dit met alle bescheydenheyt verstaen worden: Want dat de Christenen heylich souden zijn, gelijc als God heylich is, ende volcomen, gelijc als de Vader in den hemel volcomen is, dat en machmen alsoo niet verstaen, als dat de Christenen nv so heylich connen of mogen worden, oft ooc zijn in deser tijt, gelijc God is, maer dat sy met gheheelder neersticheyt na de heylicheyt sullen staen ghelijc als Paulus de Apostel gedaen heeft: Want hy seyt, ^f dat hy ganschelijc daer na gestaen heeft, om te bekennen Christum Iesum, ende de cracht zijnder verrijsenissen, ende de ghemeynschap zijns lijdens, dat hy zijnen doot gelijcformich mochte worden, oft hy ooc de opstandinge vanden dooden ontmoeten mochte: niet dat ickt alrede ontfanghen hebbe (spreect hy) oft nv volcomen ben, maer ic iage daer na, oft ic dat selue grijpen mochte, daer in ick begrepen ¹⁾ ben van Christo Iesu: Mijn broeders, ick en achte my seluen noch niet, als dat ict begrepen hebbe, // maer een ²⁾ *Philipp. 3. b. 10. Fol. 218^v.* segge ick: Ic vergete wat voorby is, ende strecke my tot het gene dat tegenwoordich is, ende iage na de voorgestelde mate, na den prijs, die daer voorhout de beroepinghe Godts van bouen neder in Christo Iesu: Also moeten ooc alle Christenen doen, met Paulo daer na iaghen, om Christum te leeren kennen, om hem te begrijpen, ende om hem gelijcformich te worden, oock moeten sy daer be-neuens metten Apostel bekennen ende weten, dat zijt noch niet gegrepen en hebben, noch ooc niet volcomen en zijn.

Item dat Ioannes seyt, ^g dat een yegelijc die wt Godt geboren is, niet en sondicht, noch sondigen en can, dat en moet niet alsoo verstaen worden, als dat de Christenen geheelijc geen sonde en

1) Begrepen, *d. i.* omvat, vastgegrepen.

2) Een, *n.l.* één ding. — In de uitgave van 1578 dezelfde lezing als hier.

1. Ioan 1. b. 8 hebben: Want de selue Ioannes schrijft ooc: ^a Ist dat wy seggen, dat wi geen sonde en hebben, so bedrieghen wy ons seluen, ende de waerheyt en is niet in ons. Maer ist dat wy onse sonden bekennen, so is hy getrouwe ende rechtueerdich, dat hy ons de sonden vergeeft, ende reynicht ons van alle boosheyt, Ist dat wy seggen: wy en hebben niet gesondicht, so maken wy hem tot eenen luegenaer, ende zijn woort is niet in ons.

Daeromme so zijn nv alle Christenen noch sondaers voor den Heere, ende moeten haer sonden bekennen, ende God om vergiffenisse der Psalm. 32. a. 5. sonden bidden, gelijk Dauid seyt: ^b Ick bekenne mijn sonden, ende en verberge mijn misdaet niet, Ic sprac: Ic wil den Heere mijn ouertredinge bekennen, doen vergaeft ghy my de misdaet Matt. 6. b. 12. mijnder sonden, daer voor sullen v alle Heyligen bidden ter rechter Fol. 219^r. tijt. Daerom so leert ons Christus aldus bidden: ^c Vader, ver-//geeft ons onse schult, gelijc als wy onse schuldenaren vergeuen. Maer na dien dat de Christenen in Christo zijn, ende Christus in haer is, so en wort haer geen sonde van den Heere toegerekent, ghelijck Psalm. 32. a. 1. Dauid seyt: ^d Salich zijñse, diens ouertredinge vergeuen zijn, ende diens sonden bedect zijn: salich is de mensche, die de Heere de Rom. 3. b. 22. misdaet niet toe en rekent.
5. a. 1.

Ephes. 2. b. 7. Maer dese salicheyt coemt op alle die, die in Christo Iesu geloouen, eApocal. 1 a. 6. die hebben door hem vergeuinge der sonden, ^e die zijn in zijn bloet gewasschen, alle haer sonden ende gebreken, die zijn met zijn

1. Cor. 1. d. 29. gerechtigheden bedect: ^f Want Christus is ons van God gemaect, tot wijsheyt, gherechticheyt, heylicheyt ende verlossinge, gelijc als

Colloss. 1. b. 21. Paulus totten Corinthen schrijft, ende totten Collossensen: ^g Ghy die in voorleden tijden vreemt ende vianden waert door dat verstant in quade wercken, maer nv heeft hy v versoent met den lichaem zijns vleeschs door den doot, op dat hy v daer stellen soude heylich ende onstraffelijc sonder schult voor hem seluen, ist anders dat ghy blijft inden gelooue, gegront oft gefondeert, vast, ende onbeweechlijc op de hope des Euangeliums dat ghy ghehoort

Ioan. 17. c. 19 hebt. Somma: ^h Christus heeft hem seluen voor de zijne geheylicht, op dat sy oock geheylicht souden zijn in der waerheyt, dat is, hy heeft eenen offer voor de sonden geoffert, dat eewich van weerden is, ende met eenen offer heeft hy inder eewicheyt volcomen gemaect die, die geheylicht worden: Daerom so en mach haer ooc niemant

Rom. 8. d. 31. beschuldigen noch verdoemen, gelijc als Paulus seyt: ⁱ Is God Fol. 219^r. met ons, wie wil dan tegen ons zijn? De welcke ooc zijñen // eenighen Soon niet ghespaert en heeft, maer heeft hem voor ons allen gegeuen, hoe en soude hy ons met hem niet alle dinc schencken? Wie wil de wtuercoren Gods beschuldigen? God ist hier, die rechtueerdich maect, wie wil verdoemen? Christus ist hier, die gestoruen is, ia

veel meer die ooc opverweert is, die ooc is ter rechterhant Gods, ende bidt voor ons.

Siet lieue broeders ende susters, mijn medegenoten inde genade Philipp. 1.a.5. Godts ende des Heeren Iesu Christi, ende inde gemeynscap des heyligen Geests, Ic hebbe v een weynich na de cleyne gaue die my vanden Heere gegeuen is, van de wedergeboorte ende nieuwe Creatuere gheschreuen, ende voor de valsche gheesten ende verachters Iesu Christi, ende zijns woorts gewaerschout, ende begheere daerom vriendelijck, dat ghy desen mijnen cleynen arbeyt int goede wilt aennemen, ende v met geheelder neersticheyt wilt wachten voor de bedriechlijcke arbeyders, ende daer neerstelijck nae dencken, dat ghy rechte nieuwe Creatueren in Christo Iesu beuonden mocht worden. Maer die, ^a die v vanden beghinne vercoren heeft, ^b mer nv door dat woort der waerheyt gebaert, ende ^c door zijnen heyligen geest vernieut ende geheylicht heeft, ende dat altesamen na zijn ongrondelijc-

ke ghenade ende bermherticheyt, dien

seluen eewighen ende almachtigen

God onsen Heere ende

Salichmaker ^d sy lof

prijst, ende eere

inder eewic

heyt.

A M E N. //

Rom. 8. d. 29.

Ephes. 1. a. 4.

2 Tessel. 2. b.

13.

b Iacob. 1. b. 18

c Tit. 3. a. 5.

Rom. 16. c. 26

1. Tim. 6. c. 16

Apocal. 5. b. 14.

U ande gee=

[Fol. 220^r.]

steljsche Restitution, dat

is, hoe dat, al wat van den beginne gheschiet is, in Christo Jesu geestelick veruult, weder gebacht ende weder gebracht is, een Christelick ende Schriftelick bedencken, tot eenen dienst van alle liefhebbers der waerheyt, wt de heylige Schriftuere aengeteekent.

Door D. P.

Luce, 24. d. 43¹⁾.

¶ Het moet al veruult worden wat van my geschreuen is inde wet Moysi, in de Propbeten, ende Psalmen. //

1) Lees : Luce. 24. d. 44.

Fol. 220 v.

Actor. 3. c. 21.

¶ Christus moet den Hemel besitten, tot
der tijt toe dattet al volbracht is, dat
Godt ghesproken heeft door den
mondt van alle zijn heylighe
Propheten, die vanden
beginne geweest
zijn.

2. Corinth. 5. c. 17.

¶ Dat oude is vergaen, ende alle dingen
zijn nieuwe gheworden. //

A Engesien dat de heylige Godlijke Schrift vele vermeldet oft getuyget vande Restitutie oft wederhalinge alder dingen, die van den beginne der werelt gheschiet zijn in Christo Iesu, gelijk als Petrus seyt: ^a Dat Christus den Hemel moet innemen, totter *Actor. 3.c.21.* tijt, dat wederghebracht werde, al wat God gesproken heeft door den mont zijnder Propheten, die vanden beginne gheweest zijn, ende dat daer wt veel dolingen gecomen zijn, so dat een yegelijke dese Restitutie na zijn goetduncken vreemdelijk bediedet ende vleeschelijk verstaen heeft, ende vele noch doen, daerom hebbe ick voor my genomen, door de genade Gods, cortelijck te verhalen, al wat vanden beginne geschiet is, hoe dat alle in Christo ende in zijn Rijke geestelijk is wedergebracht, op dat de eenuoudige daer door een weynich onderwesen mogen werden, ende haer niet en laten bedriegen vande valsche Propheten, die hare luegenachtige Leeringe met dat oude wesen des Letters als schaduwen ende Figueren, verciere ende verbloemen. Want al wat sy met den Nieuwen Testamente niet en connen beschermen, dat willen sy met dat Oude Testament, ende met de Letter der Propheten bewijzen, ende daer af zijn veel Secten gecomen, daer wt is menigerhande valsche Gods dienst gestichtet, Ia wt die Fonteyne zijn principalijc gheuloeyt de Afgodissche Ceremonien, ende gheprael der Antichristischer Kercken, ende de beclagelijke misgrippinghe // van de oproerige Seecten, de welcke in onse tijden onder den *Fol. 221 r.* schijn van dat heylige Euangelion, des gheloofs, ende der Christelijcker Religie vele schaden gedaen ende vele ergernissen opgericht hebben.

O Daerom gelijc als wy de hutte Mosi, ende de figuerlijke dingen die daer in waren, door de hulpe des Heeren een weynich verclaert, ende op eenen geestelijken sin ghebracht hebben, also begheeren wy oock door de hantreykinge des gheests Christi, dese voorge-noemde Restitution te bedieden, oft ons eenuoudich verstant daer

af allen Christenen te bedencken geuen, ende also den simplen ende eenuoudigen een cleyne aenwijsinghe te doen, om de Schrift recht te verstaen, ende alle dingen wel te bedencken, niet nae den vleesche, maer na den geest: ^a Want dat rijke Gods en is doch niet van deser werlt, ^b mer inwendich onder alle oprechte Christenen. ^c Ende vleeschelijck ghesint te zijn, is de doot, maer gheestelijck ghesint te zijn, is dat leuen ende vrede. ^d Ende dat vleesch en is niet nut, maer het is den gheest die daer leuendich maect, ende de woorden Christi zijn geest ende leuen. De ewige almachtige, ende alleen wijse God, gheue ons door Iesum Christum, een oprecht ende schriftmetich verstant in alle dingen, tot zijnen prijse, tot blijship ende verquickin-
ghe onser consciencien, ende tot
een opbouwinghe van
zijnder Gemeyn-
ten. Amen.

* * *

Fol. 222^r. Christus Iesus is de geest ende de ^e waerheyt van alle Figueren, ^f die voorleden zijn, ^g dat eynde ende volbrengen vander figuerlijcker Wet, maer dat beghin van het warachtich wesen ende volcomenheyt eewelijck. ^h Want in Christo Iesu (seyt de Apostel) is een oprecht wesen, ⁱ in hem zijn verborghen alle schatten der Wijsheyt ende kennisse Gods, ^j in hem woont de geheele volheyt der Godtheyt lichamelijck, ende alle Schaduwen ende Figueren nemen een eynde in hem. ^k Hy is de clare morgensterre, ^l de Sonne der gherechticheyt, diet al verlichtet. ^m De claeerheyt des aensichts Moysi (dwelek daer ophout, ende de Wet bediet) en is gheen claeerheyt tegen de claeerheyt Iesu Christi ende zijns Euangeliums. Dat decksel voor dat aengesichte Moysi, dat welcke noch hanget voor de ooghen der Ioden, ende op hare herten leyt, dat si Moysen ende de Propheten niet en connen verstaen, wort door Christum wech genomen, als Paulus seyt. Daerom veranderen haer alle dingen in Christo, worden door hem verclaert ende ⁿ nieuwe gemaect, dat is, wt Letter in Gheest, wt vleesch in een warachtich wesen, wt dat oude in dat nieuwe, wt de Figueren in de blijuende clare Waerheyt, ende wt dat verganckelijcke in dat eewighe ende hemelsche ghebracht. Ende dit is seer van noode te weten, op datmen alleen in Christo Iesu alle waerheyt, gherechticheyt, heylicheyt, salicheyt, iae de ^o Godtlijcke wijsheyt, gauen, duechden, crachten ende werckinghe soecke, ende niet buyten hem, ende dat *Fol. 222^r.* beschaemt moghen worden alle die in dese // laetste periculoose tijden haer so vermetelijc, ende onbescheydelijc wt grooter houer-

dicheydt opgeworpen hebben, als dat sy dat rijke soudē innemen, ende alle dingen wederom te rechte brengen, dat welcke niemant en sal doen inder eewicheyt, maer de Heere Iesus Christus, die selue de volcomen wijsheyt, waerheyt ende, gherechticheyt is, ^a die Philipp. 2.a.9. eenen Name heeft bouen alle Namen, die ghenaeamt mogen werden in dese ende in de toecomende werlt, die daer is dat Hooft van alle vorstendommen ende geweldighen ¹⁾. In summa, door welcken alle dinghen gheschapen zijn ende onderhouden werden, die alle dinck met Godt werct, ende buyten welcken niet goddelijcx gewracht en wert.

TEn eersten so is in Christo Iesu weder gebracht de scheppinge des hemels ende der aerden, Want God heeft nieu ²⁾ hemelen gemaect, naemelijck de geloouigen, in de welcke God woont, ende bysonder de Apostolen ende rechte leeraers inden welcken schijnet Iesus Christus ^b de Sonne der gherechticheyt ouer al, ende verlichtet, Ia maeckt vruchtbaer in alderley vruchten des geestes, ^c de nieuwe Aerde, dat is de herten der Christenen, daer dat saet Math. 13.a.8. des goddelijcken woorts in gesaeyt is, ende die vernieut zijn door de genade Gods, ende door de cracht des heyligen Geests.

DIt wert claelic gemeret wt de woorden des Propheetes die also seyt: De Hemelen vertellen de eere Gods, ende de Vasticheyt Psalm. 19.a.1. vercondicht zijnder handen werck. Eenē dach seyt het den anderen, // ende eenen nacht doetet condt den anderen. Daer en is geen Fol. 223 r. sprake noch reden, daermen haer stemme niet en hoort, haer recht-snoer gaet wt in alle landen, ende haer reden aen des werels eynde. Hij heeft der Sonnen een hutte inden seluen gemaect. Ende de selue gaet daer wt ghelijck een Bruydegom wt zijnder camer: ende verhoocht haer gelijc een helt om te loopen den wech. En gaet op aent een eynde des Hemels, ende loopt wederom tot aenden selfden eynde, ende daer en blijft niet voor haer hitte verborgen.

DIt is een Prophetie vanden Euangelio dat door de Apostelen wtgegaen ende gepredict is inder ganscher werelt, als Paulus betuyget. Daerom zijn dese hemelen, die daer vertellen de eere Godes ende in welcken de Sonne een hutte ofte woninge heeft, ende ouer al schijnet, ^d de Apostolen ende alle rechte Leeraers Ephes. 3. a. 5. ende Christenen, die daer vercondighen Gods woort, ^e ende in 1. Cor. 3.b.16. welcke God zijn woninge heeft. 2. Cor. 6. c. 16

1) Geweldighen, *d. i.* machthebbers.

2) Lees : . . . nieuwe.

2. Petr. 1.d.19 **H**ier is ooc de nieuwe maen ende lichtet in dese nieuwe hemelen,
 Daniel. 12. b. te weten, dat vaste prophetisch woort dat daer schijnt in eenen
 13. donkeren hoec: ^a Hier zijn ooc de nieuwe sterren, de gerechtige,
 die de ander onderwijsen totter godsalicheyte, die daer schijnen als
 de glans des Hemels, ende als de sterren eewelije, hier door de
 1. Cor. 15.e.41 clauerheyte des Godlijcken woorts, ende hier namaels, door de ver-
 Philipp. 3. c. claringe Christi in dat ^b hemelsche wesen.
 20.

Fol. 223^r. **D**Aerom so wort ooc de Ghemeynte // Gods beschreuen, als een
 Apocal. 12, b. 6. swangher ofte bevruchte vrouwe, die becleet is met de clauerheyte
 Christi, ende zijns woorts, die by de Sonne vergelijcket ende af-
 gebeeldet wort, ende de mane onder haer voeten heeft Want de
 2. Petr. 1.d.19 gemeynte staet ghefundeert op dat vast Prophetische woort, dat
 Moses ende de Propheten van Christo Iesu door den heylighen
 Gheest getuycht hebben, ende sy heeft een gulden Croone op haer
 hooft van twelf sterren, de welcke beteeckent de reyne, loutere,
 onvervalschte ende warachtighe leeringhe der heyliger Apostelen,
 daer de Ghemeynte Godes mede verciert is, Ende sy is ooc swangher
 ofte bevrucht van dat saet Godts, met dat woort des Hemelschen
 Vaders, daer sy mede besaeyt is, dat welcke si ooc met grooten
 Apocal. 12. c. anxt ende noot baert ^c ende wert daerom van de Drake crachtelijc
 10. veruolcht.

ALso is de scheppinge des hemels ende der aerden in Christo
 gheestelijck weder gebracht, totter tijt dat de volcomen ver-
 anderinge wt dat verganckelijcke in dat eewighe ouerganckelijcke ¹⁾
 2. Petr. 3.b.13. ende verclaerde ²⁾ geschiet, ende alle geloouige, de ^d nieuwe Hemelen
 ende nieuwe aerde (die God wil maken, ende wy verwachten, in
 den welcken de gherechticheyte sal wonen) sullen beeruen ende
 besitten inder eewicheyte.

Genes. 3. a. 6. **I**N Christo Iesu is oock vernieut de scheppinge des menschen,
 Want nademael dat Adam gesondicht heeft, ende also dat beelde
 Gods, nae dat welcke hy geschapen was, in hem verstoort is, so
Fol. 224^r. moeste daer een vernieuwinge des menschen, // Ia een nieuwe
 scheppinge gheschien, ende dat door Iesum Christum, door den
 welcken God alle dinck weret, Maer dat beelde Gods, is dat geeste-
 Sapient. 7. d. lijck wesen vanden onsienbaerlijcken God, zijne eewige wijsheyte,
 26. cracht, gerechticheyte, ende eewich leuen, twelcke is Iesus Christus,
 2. Cor. 4. a. 4. ^e dat wesentlijcke beelt zijns Hemelschen Vaders de glans zijnder
 Colloss. 1.b.15. heerlicheyte, ende een onbeulecte spiegel zijnder Goddelijcker clauer-

1) Lees : onuerganckelijcke.

2) Verclaerde, *d. i.* verheerlijkte.

heyt, die van Abraham is gesien geweest, niet met vleeschelijken ooghen, maer in den geest, ende also moeten alle geloouige hem sien ende bekennen.

NA dit beelde Gods, zijn deerste menschen Adam ende Eua geschapen, ende tot een gelijkenisse des Godlijcken beeldes gemaect, begaeft met hoogen verstande, ende kennisse Gods, ende aller creatueren, daer toe ooc met groter gerechticheyt ende heylicheyt, daer si God in bemint hebben, ende voorsien waren met een Godsalich ende onsterffelijc leuen in dat Paradijs, tot een ewich leuen in den Hemel.

MAer nadenmael dat de mensche in de eerste scheppinghe niet gebleuen en is, maer heeft door zijn ongehoorsaemheyt dat beelde Gods verloren, daerom so moeste de mensche nieu van God geschapen werden door Iesum Christum: ^a Want daerom is de sone Gods Adam belooft, ende allen menschen verschenen, ^b op dat hy de wercken des duyuels te niete maken, ende dat verloren beelde Gods inden mensche wederom vernieuwen, dat is ^c dat hy de sonden des werelts wech nemen, ^d den doot verslinden, dat ewighe leuen den mensche // verweruen, met zijnder opstandige ¹⁾ ende ouerwinninghe, ende door zijn woort ende geest ^e nieuwe menschen soude maken, hier in dit leuen ^f ende daer na in de verschijninge zijnder heerlijkheyt, ende inde verrijsenisse volcomen menschen te bereyden na zijn beelt, in heylicheyt ende gerechticheyt, die verclaert ²⁾ sullen worden, ^g ende schijnen als de Sonne int Rijke haers Vaders, ^h gelijkformich de natuere der Enghelen, ende der Goddelijcker claeurheyt deelachtich. Ende also isser een nieuwe scheppinge, een nieuwe gheboorte des menschen, door Iesum Christum te voorschijne gecomen.

DAer na so is in Iesu Christo ooc verniet en wederom te rechte gebracht die Echt, die by deerste ordeninge Gods in dat Paradijs met eenen man, ende met eender vrouwen, met gelijcker personen, dat is, die beyde na dat beelde Gods geschapen, ende van God te samen geuoecht waren, niet ghebleuen en is, maer in de eerste werelt, ⁱ van die kinderen Godts, door den verdoruen aert ende boosen lust des vleeschs, gheheelijc misbruyct, ende daer nae eensdeels, om de Figueren wille (^j ghelijck met Abraham ende meer andere geschiet is) eensdeels om de hertneckicheyt des Israelijtschen volcx, op een

1) Lees: opstandinge.

2) Verclaert, *d. i.* verheerlijkt.

vremde maniere ende ghebruyck, ghecomen ende veruallen is, wt
 Math. 19. a. 4. toelatinghe des Heeren, ende Mose zijnen knecht. ^a So coemt nv
 Christus ende wijst ons op deerste ordeninge Gods, die vanden
 beginne gheweest is inden lusthoue oft Paradijse, ende seyt: Hebt
 ghi niet gelesen dat Godt, die inden beginne gheschapen heeft,
Fol. 225^r. die // heeft een man ende een vrouwe geschapen? Daerom ^b sal
 Genes. 2. d. 24 de mensche verlaten vader ende moeder, ende sal zijnder vrouwen
 Ephes. 5. c. 31. aenhangen, ende ^c die twee sullen een vleesch zijn. Wat nv God
 te samen gheuoecht heeft, dat en sal geen mensche scheyden.

Genes. 2. d. 25. **S**O is nv daerom de Echt van Christo op deerste beginsel, ende
 rechte godlijke ordeninge weder ghebracht, namelijk, dat de
 Echt een tsamenvoeghinghe Gods is van twee persoonen, dat is,
 Math. 19. a. 4. ^d van eenen man ende van eender vrouwen in een vleesch, ende
 dat sy beyde menschen moeten zijn van Godt geschapen, na zijn
 Ioan. 3. a. 3. beelt, te weten, ^e sy moeten nieuwe wt God geboren, Christo Iesu
 Ephes. 4. c. 23. gelijkformich, ende aen dat inwendich wesen door den heyligen
 Colloss. 3. a. 8. Geest vernieut zijn, sy moeten in dat ^f Paradijs, dat is, inde Ge-
 Apocal. 2. a. 7. meynte des Heeren te samen comen, ende God moetse vereenighen.
 Dat is dan een rechte Echt voor God, daer hy selue also mede
 handelt, ende die also na zijnen wille, ende in sinen name geschiet.
 1. Cor. 7. d. 39. Dat noemt Paulus ^g inden Heere te houwelijcken. Ende op dese
 maniere heeft Christus de Echt weder gebracht, ende al wat daer
 buyten ende tegen gehandelt wert, dat is onrecht voor God, men
 verciere ende verbloeme ooc de sake also schoone als men wil ende can.

Hier beneuen soo is de figuerlijke Echt tusschen Adam ende
 Eua ooc geestelijck weder ghehaelt in Christo Iesu. Want
 Rom. 5. c. 18. ^h hy is de tweede ende nieuwe Adam, ende ⁱ zijn Bruyt wt zijn-
 1. cor. 15. e. 45. der zijden genomen, vleesch van zijnen vleesche, ende ghebeente
 i Ephes. 5. c. 30 *Fol. 225^r.* van sinen gebeente, is de geestelijcke Eua, // een moeder van alle
 geloouige Christenen, ende daer van is gecomen ende ontsproten,
 1. Petr. 1. d. 23. een nieuwe werelt, een nieuwe geslacht, ^j nieuwe wedergeboren
 1. Ioan. 5. a. 1. kinderen Gods, wt zijn onuerganckelijc zaet, dat is, door zijn leuende
 Iacob. 1. b. 18. ende crachtich woort nieuwe geboren, ende van zijn Bruyt voort-
 gebracht.

MAer gelijc als onder de kinderen des eersten Adams, door de
 nijdicheyt, boosheyt ende lichtueerdicheit den afual is geco-
 Genes. 4. b. 8. men, namelijk, dat de ^k moortachtige Cain, den rechtueerdigen
 Genes. 6. a. 1. Abel verworget, ^l de boosheyt de ouerhant genomen, ende alle
 vleesch zijnen wech voor den Heere verdoruen heeft, de kinderen
 Gods op de dochteren der menschen gesien hebben, dat sy schoon

van ghedaente waren, ende hebben te houwelijke genomen, die si selfs wilden. Also heuet ooc met de kinderen van den tweeden ende geestelijken Adam toe gegaen. Want de gerechte Gods kinderen zijn verworcht van Cains zaet, dat is, van den Godloosen ende afualligen. De schoone gedaente der dochteren der menschen, de boose lust des vleeschs, dat wtwendich heerlijk schijnsel vande Afgodische gemeeynten, vande ^a groote Hoere van Babel, ende vande ^b valsche Prophetissen Iesabels, heeft de kinderen Gods bedrogen, ende tot de Afgoderie geleyt. Ende alsoo ^c is de werelt gantsch ende geheelijc in dat boose wederom geset, onder den Antechrist, ende alle dingen ^d zijn verwoest door dat kint der verderuinge, nochtans is daer noch ouer gebleuen een spruyte der gerechten Gods kinderen, die genade voor zijnen oogen geuonden hebben, om met Noe inde Arcke te treden, ende haer sielen te behouden eewelijck. //

Apocal. 17. a. 1.

b Apocal. 2. c. 20.

2. Ioan. 5. c. 19

2. Tessel. 2. a. 3.

Genes. 8. c. 16.

1. Petr. 3. c. 20.

Fol. 226^r.

Vant in Christo Iesu is ooc weder ghebracht de handelinghe van Noe met de Arcke, Diluuie ende verlossinge der weyniger sielen. Want ^e Christus Iesus is de rechte geestelijke Noe, de Predicant der gerechticheyt, ende ^f zijn huysgenooten zijn de kinderen Gods, de rechte Christenen. ^g Hij heeft de verdoruen werelt den toecomenden toorne Gods vercondighet, de onboetueerdighe ende ongeloouige met dat oordeel ende verdoemenisse gedreyghet: hy heeft daer by oock een Arcke ghebouwet, dat is, de heyliche Christelijke kercke, tot een bewaringe ende behoudinge van alle ghelouighe sielen: ende ^h al die daer moetwillichlijken Gods woort veracht, de aangeboden ghenade Iesu Christi versmaet, haer ooghen voor dat Licht des Euangeliums toe ghesloten hebben, ende also buyten de Arcke ghebleuen zijn, die zijn door de straffinge des Heeren verdoruen, iae ⁱ ouer die sal comen toornicheyt ende onghenade vanden Hemel, opten dach als Godt de werelt sal ordeelen door Iesum Christum. Maer ^j so veel Christum hebben aenghenomen met een waerachtich ghelouue, ende in zijn geestelijke Arcke getreden zijn, die sullen daer in behouden zijn totten eewigen leuen, ende dat verbont Godts wert met haer vernieut ende beuesticht, door den ^k Reghenboghe, de welcke bediedet Christum Iesum, dat rechte ghenaden Teecken, inden Hemel, ^l tot de rechterhant des Almachtighen Vaders: Ende sy sullen met ^m Hemelsche ghebenedijnghe van Godt ghebenedijt werden, om gheestelijker wijze te wassen, ende te vermeerderen, ⁿ veel kinderen door dat Euangelium Iesu

1. Petr. 3. c. 19.

Math. 12. e. 49

Math. 3. a. 2.

4. b. 17.

11. d. 20.

23. *.

Ioan. 5. d. 38.

8. b. 24.

Roman. 2. a. 8.

Ioan. 1. a. 12.

3. e. 36.

6. e. 47.

8. c. 31.

11. c. 26.

14. b. 21.

Genes. 9. b. 13.

Ephes. 1. a. 3.

m1. Petr. 3. b. 9

Hebra. 1. a. 3.

Galat. 3. d. 26

4. a. 6.

Fol. 226^v.

Act. 2. c. 41.

4. d. 32.

8. b. 11.

10. c. 44.

16. a. 5.

Christi te // winnen, gelijk als de Apostolen gedaen ^o ende veel duysenden tot Godt bekeert hebben, door de predicatie des Godlijken woorts, ende werkinghe des Heylighen Geests, wt den welcken al wederom een veruloect zaet gesproten is, door den be-

Genes. 9. b. 25. spotter Ham van te voren afghebeeldet, namelijk, de valsche broeders,
 Daniel. 11. e. de Antechristen (een boos ouergebleuen zaet ^a Canaans) de welke
 34. al inden tijden der Apostolen, van de Gemeynte Gods zijn wtgegaen,
 Rom. 16. b. 17. ^b Iesum Christum veracht, vermindert ¹⁾, bespot, ende den vromen
 3. Ioan. b. 9. veel quaets ghedaen hebben. Want so waer de kinderen Gods zijn,
 Iob. 1. b. 6. daer menghet hem de Satan onder. Daerom seyt Paulus, dat ^c onder
 1. Cor. 11. b. 18. de Christenen secten zijn moeten, op dat de beproefde moghen open-
 baer werden. Also ist vanden beginne geweest, inde tijden van Adam,
 Noe, Loth, in dat vleeschelijke Israel, inde Gemeynte de ²⁾ Apostolen,
 ende ouer al.

IN Christo Iesu is daer na weder gebracht de handelinghe Gods
 met Abraham, Isaac ende Iacob, ende met dat gheheele Israel
 Galat. 4. c. 24. inden geest ende waerachtich wesen. Want ^d de geestelijke Abraham
 is Godt de Hemelsche Vader selue, met zijn twee vrouwen, de welke
 zijn de twee Testamenten, onder de welke dat eerste een lange
 tijt onuruchtbaer is geweest, tot op den tijt der beloften. Daer en
 tusschen so geeft de Dienstmaecht Agar, dat is, de letterlijke,
 figuerlijke, dienstbaerlijke, Synagoge haer zaet ende gheslachte,
 Hebre. 8. b. 7. namelijk, dat Iootsche volck, ende Leuijsche Priesterdom, ^e met
 10. b. 9. zijn onuolcomen Ceremonien ende Offerhanden, de welke niemant //
 Fol. 227 ^r. en condon rechtueerdich noch volcomen maken. Daer na so is dat
 vrije kint Isaac, Iesus Christus, bouen den loop der natueren ge-
 boren, ^f Gods woort is vleesch geworden, de eenige geboren Sone
 Ioan. 1. b. 14. vanden Vader is inde werelt gecomen, ^g een begin van alle nieuwe
 1. Ioan. 1. a. 1. Creatueren Gods, een eerstgeboren onder alle zijn broeders, die van
 g Apocal. 3. c. de vrije Sara, van dat Hemelsche ^h Ierusalem voortgebracht zijn,
 14. ende in ⁱ Isaac, voor dat zaet der beloften gherekent werden, met
 Galat. 4. c. 26. welcken Ismael twistet, haer bespot, ende daerom wt gestooten
 i Rom. 9. a. 8. wert, ende en mach niet eruen, dat is, de Ioden hebben Christum
 ende de zijne verworpen, bespot, veruolcht, ende niet willen aen
 Matt. 22. a. 8. nemen, daerom ^j is van haer oock dat Rijke Gods ghenomen, ende
 Rom. 11. d. 25 den Heydenen gegeuen, ende sy en moghen geen erue ontfangen,
 so lange als sy inde ongeloouicheyt blijven.

Genes. 14. c. 18. **M**Aer tusschen Abraham ende Isaac coemt de Coninck ende
 Psalm. 110. a. Priester des Alderhoogsten Godts ^k Melchisedech, een schoone
 4. Figure op Iesum Christum, op zijn ewich Rijke ende Priesterdom.
 Hebre. 7. a. 1. Want Melchisedech wort vanden Apostel beschreuen een Coninck
 der gerechticheyt ende des vreefts, een Priester des Alderhoogsten,
 die grooter is geweest dan Abraham ende Leui: Want hy heeft

1) Vermindert, *d. i.* vernederd.

2) Lees : der.

Abraham gebenedijt, ende Leui heeft hem tiende gegeuen, Ia dewijle dat hy dat beelt Christi ghedraghen heeft, so is hy beschreuen sonder vader, sonder moeder, sonder gheslachte, sonder beghin der daghen, sonder eynde des leuens, ende is den Sone Gods verghelijckt. //

DIt alle beuintmen alsoo in Christo Iesu: Want ^a hy is de Coninck der eewiger gerechticheyt ende alles Godlijcken vreets, Ia hy is de vrede ende gerechticheyt selfs van alle geloouigen, die grooter is dan Abraham, want ^b hy is al eer Abraham was, die dat Leuijtsche Priesterdom wech genomen heeft, ende selue ons eenige hooge Priester geworden is, ^c met eenen hooghen ende dierbaren Eedt ingheset, ^d ende sit ter rechterhant Godts inden Hemel. Hy en heeft ooc geen vader noch moeder, noch geslachte op Aerden: Want ^e hy is van God zijnen Hemelschen Vader wt gegaen, ^f in Maria vanden heyligen Gheest ontfangen, door de omschijninge der Godlijcker cracht, een mensche gheworden, ende ^g een Sone des Alderhoogsten wt haer geboren, ^h de eerste ende de laetste, ⁱ de eerste geboren voor alle Creatueren, Ia ^j dat eewige leuen selfs.

ITem, hier wort oock wedergehaelt, de handelinghe van ^k Sodoma, vanden Enghelen, ende van Loth, ende zijnder huysvrouwen. Want ^l dat gheestelijcke Sodoma daer de Heere ghecruyt is, dat is de boose werelt vol aller hoouerdicheyt, aller grouwelen ende onmenschelijker onreynicheyt. Wt dese Sodoma werden gheleyt ende gheuoert vande Engelen Gods, alle die met Loth begeeren God te vreesen, die hem behagen, ende die totten eewigen leuen verordineert zijn: Maer de werelt sal vergaen met hare boose lusten, begeerten ende wercken, gelijk als Sodoma ende Gomorra vergaen zijn. Ende de ongeloouighe, die met Loths huysvrouwe te rugghe sien, ende daerom niet bequaem en // zijn totten Rijke Gods, die bliuen staende, die ^m worden van Godt verblind, verstoet, ende in eenen verkeerden sin ouerghegeuen, dat sy de straffinge Godts niet en sullen ontloopen. Daerom seyt Christus inden Euangelio: ⁿ Gedenct aen de huysvrouwe van Loth.

Ende daer na soo is in Christo Iesu oock vernieut ende veruult de figuerlijke ^o offeringhe Isaacs, die dat hout ende vier ghedraghen heeft, tot opten Berch daer hem zijn vader gheoffert heeft, opten Altaer, ende en is nochtans niet gestoruen, maer eenen Weeroft Schaepsbock is in zijn stede ghedoot ende gheoffert. Ende be- teekent ons, ^p dat Iesus Christus zijnen Hemelschen Vader ge- hoorsaem geweest is, tot inde doot, ende ^q heeft dat hout des

Fol. 227^v.
 Psalm. 45. b. 8.
 1. Cor. 1. a. 2.
 Ephes. 2. b. 13.
 Hebre. 1. b. 8.
 Ioan. 8. e. 58.
 Psalm. 110. a. 4.
 Hebre. 1. a. 3.
 2. b. 9.
 3. c. 13.
 10. b. 12.
 e Ioan. 8. e. 42.
 14. a. 7.
 16. d. 27.
 f Math. 1. c. 20.
 Luce. 2. b. 21.
 h Apocal. 1. a. 8.
 Colloss. 1. b. 15.
 j Ioan. 14. a. 6.
 Genes. 19. a. 1.
 Apocal. 11. b. 8.
 16. b. 9.
 1. Ioan. 2. c. 17
 4. Esdr. 2. e. 36
 2. Petr. 2. b. 6.
Fol. 228^r.
 Actor. 28. d. 27.
 Luce. 17. d. 32
 Genes. 22. b. 10.
 Philipp. 2. a. 8.
 Esaie. 53. a. 7.

Cruys op zijn lijf ghedraghen, door de vierige liefde, die hy tot
 1.Petr. 2.c.21. ons heeft gehadt, ^a ende is voor ons opten Altaer des Cruys ghe-
 b 1. Petr. 3. c. offert, nochtans ^b niet ghedoot na den gheeste, maer ghestoruen
 18 na den vleesche. Ende ghelijck als Abraham, Isaac vanden Altaer
 Hebre. 1. a. 3. ontfanghen heeft, ^c als een die vanden dooden leuendich geworden
 was, tot een voorbeeld vander verrijsenisse: Also is Iesus Christus,
 Ephes. 5. a. 2. na ^d dat hy hem seluen voor ons God tot eenen soeten ruecke
 e 1. cor. 15. a. 4 geoffert heeft, ^e vanden dooden opgestaen, ende tot eenen Erf-
 ghenaem van alle de goeden ¹⁾ Abrahams zijns Hemelschen Vaders
 met zijn lanckduerich zaet, dat is, met alle rechte Christenen
 ingeset ende beuesticht.

Fol. 228^r. **I** Tem, In Christo wort de Figueren van Isaac ende Rebecca gheeste-
 Genes. 24. a. 3. lijk // weder ghehaelt ende weder gebracht, in sulcker forme,
 dat ^f gelijk als Abraham zijnen knecht besworen heeft, ende eenen
 eedt van hem genomen heeft, dat hy zijnen sone Isaac geen ander
 huysvrouwe en soude nemen, dan van zijnen gheslachte, ende also
 heeft de knecht ghedaen, ende heeft de ghewillighe Rebecca, tot
 Ioan. 3. d. 29. de geestelijcke aensoeckinghe des ^g Bruyts Christi, door Ioannem
 h 1. cor. 11. a. 4. den Dooper, door de ^h Apstolen ²⁾, ende door meer ander getrouwe
 dienaers des Heeren gheschiet. Want dese getrouwe knechten des
 Alderhoogsten Godts, zijn daeromme wtghesonden, met eenen
 hooghen eedt verbonden, dat sy Christo Iesu den waerachtighen
 Isaac, den rechten Erfgenaem van alle goeden zijns Hemelschen
 Vaders, een vrijwillighe Rebeccam (die van zijnen geslachte, van
 Actor. 17. e. 28 i zijnder aert ende natueren, door dat ghelooue ende de nieuwe
 Ephes. 5. c. 30. geboorte geworden is) te soecken ende te brengen, namelijk, de
 2. Petr. 2. b. 9. Gemeynthe die hy bemint heeft, ende heerlijk met gheestelijken
 gauen verciert, ende met de welke hy voortghebracht heeft de
 Galat. 3. d. 28. kinderen des Rijcks, ^j wedergheboren wt Godts woort, ende daerom
 4. a. 7. ^k zijn broeders ende medeghenooten, wt ghenade door de aen-
 2. Petr. 1. d. 23. neminge inde kintschap Gods, geworden zijn.
 k Rom. 8. b. 17.
 Ephes. 1. b. 11.
 Hebre. 2. b. 12

Fol. 229^r. **I** Tem, ^l Isaac heeft de Fonteynen der leuendiger wateren, van
 de knechten zijns vaders Abrahams ghegrauen, de welke de
 Philistijnen wt benijdinghe met Aerde verstopst hadden, wederomme
 van zijn knechten laten opgrauen ende // reynigen, daerom hebben
 getwist de Herders van Gerar, met de knechten van Isaac. Alsoo
 heeft Godt de Hemelsche Vader, door zijn getrouwe Sentboden, de
 goede Propheten, de Fonteyne der leuendiger wateren, zijn reyne

1) Goeden, *d*, *i*. goederen.

2) Lees : Apostolen.

Godlijke woort ons gegeuen: Maer de valsche Propheten hebben die met onreynne menschelijke leeringe ende aertsche wijsheyt verstoppt, ende dat louter woort Godts verualscht. Daer ouer clagen ooc de Propheten seer, namelijk, ^a dat de valsche Propheten, de goede weyden daer de Schapen mede gespijst souden werden, met voeten vertreden hebben, ende dat clare water dat de Schapen souden hebben gedroncken, metten voeten onreyn gemaect hebben, also dat de Schapen hebben gegeten ende gedroncken, dat gene dat met voeten vertreden ende verontreynicht was, dat is, sy hebben aen de stede des Godlijcken woorts, een onreynne menschelijke leere vande valsche Propheten gehoort, aenghenomen, ende zijn also verleydet gheworden.

Ezech. 34.a.2.

Ioan. 1. a. 5.

5. c. 26.

8. a. 12.

10. a. 9.

14. a. 10.

15. a. 5.

16. d. 28.

17. b. 8.

^c Math. 28. c.

19

Marc. 16. b. 15.

Rom. 10. c. 15.

Actor. 7. f. 51.

Fol. 229^r.

Psalm. 12. a. 5.

73. b. 11.

MAer ^b Christus Iesus de waerachtighe Isaac, heeft de verstopte Fonteyne der heyliger Schrift wederomme geopent, dat verdonckerde woort Gods wederomme aenden dach ghebracht, dat louter ende clare Euangelium, door ^c zijne Knechten ende Apostolen, ouer al laten prediken. Maer de onbesneden Philistijnen, de Schriftgeleerden ende Phariseen, ^d de onbesneden van herten, de Antechristen ende valsche Leeraers, setten haer daer teghen, ende twisten met de knechten Isaacs, met de dienaers Iesu Christi, om de Fonteynen der leuendiger wateren wille, // die sy voor haer eyghen houden ende rekenen. Want si willen alleen de Wtleggers der Schrift zijn, ende spreken stoutelijk: ^e Onse tonge sal de ouerhant nemen, ons behoort te spreken, wie is onse Meester? Daerom is ende blijft oock den twist tusschen de knechten Iesu Christi ende de valsche Leeraers, die rechte Philistijnen zijn, Vianden des Euangeliums ende des geestelijken Israels.

DAer nae is in Christo oock wederhaelt de Patriarck Iacob met veel schoone Figuren, de welcke eensdeels in dat boexken vande Hutte Mosi verclaert zijn: Want daer hebbe ick veel van Esau ende Iacob geschreuen. Maer dat wil ic hier int corte verhalen, ^f hoe dat Iacob van zijnen vader Isaac gesonden is gheweest tot Laban, den broeder van zijnder moeder Rebecca, ende opten wech als nv de Sonne onder gegaen was, so vertoonde hem de Heere te Bethel, so dat hi in slape viel ende sach inden droom een Leeder raeckende tot aenden Hemel, ende Godt stont daer op, ende sprac: ^g Ic ben de Heere Abrahams, ^{ws} Vaders Godt, ende Isaacs Godt, dat Lant daer ghy op ligt, wil ick ^v ende uwen zade gheuen, ende ^v zaet sal worden als dat stof op Aerden, ende ghy sult wt ghebreyt werden teghent Westen, Oosten, Noorden ende Suyden, ende door ^v ende uwen zade sullen alle geslachten op

Genes. 28. a. 2.

Genes. 28. c. 13

Fol. 230^r. Aerden ghebenedijt werden, ende siet, ick ben met v, ende wil v behoeden waer ghy henen reysen sult, ende wil v weder brenghen in dit Lant, want ick en wil v niet verlaten, totter tijt dat ick doen sal al wat ick v geseyt hebbe. Ende doen hy ontwaec-//te van sinen slape, so seyde hy: De Heere is sonder twijfel in dese plaetse, ende ick en wiste dat niet, ende hy verschrickte hem ¹⁾ ende seyde: Hoe heylich is dese plaetse, hier en is anders niet dan een huys Gods ende een poorte des Hemels, etc.

Ioan. 14. a. 6. **D**ese Leeder bediedet Iesum Christum, die daer is den eenigen wech totten Vader ende in dat Hemelrijc, ^a door hem comen de geloouige tot God, hier is ooc de belofte van dat Euangelium, *Luce. 2. b. 9.* door de Engelen op de Leeder afgebeeldet: Want ^b de Engelen hebben ooc vanden Hemel dat Euangelium gepredict: Hier is de vernieuwinge des Godlijcken verbonts door Iesum Christum, die *Genes. 22. c. 18* daer is ^c dat belofde zaet, in het welcke gebenedijt zijn ende worden, *d Galat. 3. b. 9.* ^d alle die daer wandelen inde voetstappen des geloofs Abrahams, *Rom. 4. b. 12.* ^e niet alleen de Ioden, maer ooc de Heydenen die in Iesum Christum geloouen. Hier is gewisselijc de Heere midden in zijnder Ghe- *Math. 17. a. 4.* meynthe, hier is dat ^f huys Godts, ende de poorte totten Hemel. *28. c. 20.* Want hier is de nieuwe ende vertroostelijcke belofte, gegeuen door *1. Tim. 3. b. 14* Iesum Christum, van dat heerlijk geestelijc Rijk ende Erfdeel, *Hebre. 4. b. 9.* van de salighe ruste in dat rechte belofde Lant Canaan, dat is, *Ioan. 14. a. 2.* ^g in dat eeuwige onuerganckelijc rijk bi God inden Hemel, *16. c. 22.* ^h daer de Heere Iesus Christus henen geuaren is, om ons de plaetse *17. c. 24.* te bereyden, eenen Tabernakel, niet van dit ghebousel, maer eenen *2. Cor. 5. a. 1.* anderen, die niet met handen gemaect en is, *Hebr. 11. b. 10* ⁱ welc Boumeester *Ioan. 12. f. 46* ende Schepper Godt is, ende de Heere Iesus Christus, sal wederom *14. a. 2. 16. a. 5* comen, ende ons tot hem nemen, ^j dat wy mogen zijn daer hy is, *17. c. 24.* *Fol. 230^r.* zijn claerheyt sien, // ende der seluer oock deelachtich werden inder ewicheyt.

VAn Iacob zijn geboren de twelf Patriarcken, vanden welcken gecomen zijn de twelf geslachten Israels. Dese twelf vaders *Luc. 24. d. 47.* beelden ons af ^k de twelf Apostolen, die wt den geest wederge- *Actor. 1. b. 13.* boren zijn, ende met de cracht van bouen aengetrocken, ^l de *1. Cor. 3. a. 5.* geestelijcke vaders, die door dat Euangelium, ende door het gelooue *Galat. 2. b. 8.* in Iesum Christum, dat Israel Godts voortghebracht hebben: Want *4. b. 19.* ^m sodanige geloouige Christenen zijn de rechte Israeliten ende dat *6. b. 13.* zaet Abrahams: Ende die sy door Gods woort Christo ghewonnen *Rom. 4. b. 12.* hebben, die zijn de vaders, als de Apostolen selue wel ghetuygen:

1) Hy verschrickte hem, *d. 4.* hij schrikte.

Want ^a sy noemen haer seluen de vaders, ende ^b de geloouigen de kinderen, ende dat alle van Godt, die daer is de rechte vader ouer al wat vader genaemt wert, inden Hemel ende opter Aerden, als Paulus seyt.

2. Cor 3. a. 6.
b Ephes. 3. a. 7.
1. Ioan. 2. a. 1.

Voorder so is in Christo Iesu geestelijck volbracht de Figure van Ioseph. Want gelijc als Ioseph van zijnen vader Iacob tot zijn broeders wtghesonden is, ^c ende die wt grooter nijdicheit hem vercocht hebben, ende is also in Egypten gecomen, om zijnder vroomicheyt ende onschult wille inder gheuanckenisse geworpen, ende door Godts voorsienicheyt, om zijnder wijsheit wille, wederom daer wt verlost, voor den Coninc Pharao gestelt, ende na de bediedinge des drooms een heere ouer geheel Egypten gestelt ende verheuen is, alsoo ist oock met Christo na den gheest geschiet. ^d Hy is van Godt zijnen // Hemelschen Vader in deser werelt ghesonden, tot zijn broeders, dat is, ^e tot de Ioden (wt den welcken hy na den vleesche geboren is) maer ^f sy en hebben hem niet willen aennemen, noch toelaten, dat hi ouer haer soude heerschappie hebben, Ia si hebben hem gehaet, veruolcht, verraden, vercocht, gheuanghen, ghecruyst ende ghedoot: Nochtans ^g so is hy de Heere Iesus Christus door de rechterhant Gods verhoocht, bouen allen ^h Vorstendommen, geweldigen, Throonen, Heerschappien, ende bouen alle namen, die genaemt mogen worden, in dese ende de toecomende werelt, ende hem is alle gewelt ¹⁾ inden Hemel ende opter Aerden gegeuen, om de gheestelijke goeden wt te deylen, ende hy heeft aller ordeel van zijnen Vader ontfangen, ouer de leuendige ende de dooden, op dat sy alle den Soon soudene eeren, ghelijck als sy den Vader eeren, voor hem neder vallen, ende hem aanbidden: Want hy sit ter rechterhant des Almachtigen Vaders, in dat Hemelsche wesen, een Heere ouer al, met zijnen Vader ende heyligen Geest.

Genes. 37. e. 28.
Ioan. 1. a. 11.
Fol. 231 r.
Rom. 9. a. 5.
Math. 21. d. 39.
Luc. 23. *.
Actor. 3. b. 15.
Math. 28. c. 18.
Ephes. 1. c. 21.
Colloss. 1. b. 16.
Philipp. 2. a. 9.
Ioan. 5. c. 26.

Hier is oock aen te mercken de vernieuwinge des godlijcken verbonts met Abraham, Isaac ende Iacob gemaect door Iesum Christum, die daer is dat ⁱ beloefde zaet, in het welcke geseget zijn ende werden, alle die daer wandelen inde voet stappen des geloofs Abrahams, niet alleen de Ioden, maer oock de Heydenen, die in Iesum Christum geloouen, ^j de welcke oock besneden zijn, niet aen de voorhuyt des vleeschs, maer des herten, namelijc, met de besnijdinge Christi, die sonder handen gheschiet inden gheest, door // ^k aflegginge des sondelijcken lichaems, door doodinge des

Genes. 22 c. 18
Galat. 3. c. 16.
Rom. 2. b. 14.
4. b. 12.
8 a. 2.
Fol. 231 r.
Colloss. 2. b. 11.

¹⁾ Gewelt, *d. i.* macht (Gewalt).

Roman. 6. a. 4. ouden menschens, begravinge der sonden, ^a ende opstandinge tot een nieuwe leuen.

DEsen is oock de nieuwe ende troostelijke belofte door Iesum Christum ghegeuen, van dat heerlijk gheestelijk Rijk ende
 Hebre. 3. b. 18 Erfdeel, ^b van de salige ruste des Lants Canaan, des ewigen
 4. b. 9. onuerganckelijken Rijcx, ^c by God inden Hemel, daer Christus
 Ioan. 14. a. 3. Iesus henen gheuaren is, om ons de plaetse te bereyden, ^d eenen
 17. c. 24. Tabernakel niet van dese timmeragie, maer eenen anderen, niet
 d 2. Cor. 5. a. 1. van menschen handen ghemaect, ^e maer welcx Boumeester ende
 Hebr. 11. b. 10 Schepper Godt is. Ende sal wederomme comen ende ons tot hem
 Ioan. 17. c. 24 nemen, ^f dat wy moghen zijn daer hy is, ende zijn claerheyt sien, ende der seluer oock deelachtich werden inder ewicheyt.

Apocal. 11. b. **H**ier beneuen vintmen oock claerlijk dat gheestelijk ^g Egypten,
 8. dat Lant der duysternissen, gelijk als te voren na den vleesche is geweest. Want gelijc als dat volck Godts, de kinderen Israels in
 Exod. 3. a. 7. ^h Egypten van Pharao ende zijne knechten gheplaecht zijn ghe-
 worden, ende God de selue wonderbaerlijk door Mosen, door veel teecken en wonderdaden, Iae door zijn gheweldighe hant ende wtghestreckten arm daer van verlost, door de zee ghebracht, inde woestijne des daechs door de wolcke, ende des nachts door de
 1. Cor. 10. a. 4 calomne des viers geleyt, ⁱ met dat Hemelsche broot gespijst, met de wateren wten steen ghelaeft, ende ten laetsten, de ouergebleuen
Fol. 232 r. in dat Belofde Lant ghebracht // heeft, ^j also zijn wy oock ge-
 Hebr. 4. b. 13 plaecht gheworden met geuancenissen der sonden, der ongerechticheyt, ende des doots, onder den Helschen Pharao den Satan, maer door
 Ephes. 2. b. 13. den waerachtighen Mosen ^k Iesum Christum zijn wy verlost, ^l in
 Colloss. 2. b. 12. zijnen doot gedoopt, met de roode zee ende met de wolcke, dat
 1 Rom. 5. a. 9. is, ^m met zijn dierbaer wtgegoten bloet (met dat welcke wy be-
 6. a. 3. sprengt zijn aen de consciencie, ende gewasschen van onse sonden)
 m 1. Ioan. 5. a. 8. ⁿ ende metten heylighen Gheest die van God ouer ons wtgestort
 1. Petr. 1. c. 19. is, door Christum Iesum. Maer Pharao met alle zijne knechten,
 Hebr. 12. a. 1. Ruyters ende wagenen, onse vianden ende veruolgers, dat is, ^o Duyuel,
 1. Cor. 15. c. 25 Helle, sonde ende doot, sy zijn al ouerwonnen door dat ^p bloet des
 Colloss. 2. b. 10 Cruys Christi, ende door ons gelooue in zijnen Naem, ende alsoo zijn wy in de Woestijne ghecomen opten wech nae dat Belofde Lant inden Hemel.

Hier wort oock in Iesu Christo weder verhaelt de Figueren van dat Paeschlam, te weten, gelijc als de kinderen Israels dat Paeschlam by den viere ghebraden, hebben moeten eten, ende
 Exod. 12. a. 7. ^q met dat bloet des Paeschlams de Posten ende Dorpelen van

hare dueren besprengen, op dat de slaende Engel des Heeren, als hy sage dat bloet des Paeschlams, voorby ginghe, ende die niet slaen en soude, als hy alle eerste geboren van Egypten doode. Also is ooc Iesus Christus ons Paeschlam voor ons aent hout des cruys, door zijn vierige liefde gebraden, ende ^a dit Paeschlam moeten wy eten gheestelijck doort ghelooue, ende met zijn bloet moeten wy aen de conscientie besprengt zijn, voor de // ^b toecomende straffe Godts, die ouer de blinde werelt sal comen. So wie meer bescheets daer af begeert te weten, die lese onse bekentenisse van dat Auontmael des Heeren.

1. Cor. 5. a. 6.

Fol. 232 v.

1. Petr. 1. a. 4.

Hebr. 12. d. 28

Item in Christo is ooc vervult de Figueren van dat ^c Hemelsch broot, daer God Israel mede gespijst heeft inde woestijne, ^d dat welke oock een broot der Engelen inde Schriftuere ghenaeemt wert. Want ^e Iesus Christus is dat waerachtige leuende broot, vanden Hemel gecomen, een broot Godts, dat de werelt het leuen geeft, ^f een spijs van alle hongerige sielen, Ia dat ewighe leuen, ^g waer door de Engelen inden Hemel, ende de geloouige op Aerden leuen ende onderhouden worden.

Exod. 16. a. 5.

Psalm. 78. b. 24

Ioan. 6. d. 31.

Ioan. 14. a. 6.

g Colloss. 1. b.

17

Hebre. 1. b. 7.

DEsghelijcx wort in Christo weder gebracht de Figure ^h vanden steen, die Israel na volchde, ende water gaf, doen Moyses met de Roede, die in zijn hant was, daer op sloech. Want ⁱ Iesus Christus is den costelijken Hoecksteen van God in Sion geleyt, den leuendigen steen, ^j op den welken de Gemeynthe gebout is, wt den welken ooc, door de cracht Gods, (die by de roede Moysi beteeckent is) de leuendige wateren des heyiligen Geests vloeyen, tot een vercoelinghe van alle dorstighe sielen.

Num. 20. b. 11.

1. Cor. 10. a. 4

1. Petr. 2. a. 6.

Math. 16. c. 18.

Ioan. 4. b. 11.

7. d. 38.

Ooc is in Christo volbracht de Figure vanden ^k Engel des Heeren, die voor Israel ginck, ende leydde haer des nachts door de calomne des viers, ende des daechs door de wolcke. Want Iesus Christus is onse wechwijser, die ons inde duysternis-//sen deser werelt, ^l met zijn Godlijke woort den wech wijst, ende met de vercoelinghe ¹) zijns heiligen geests beschermt, vertroost ende verquict voor de hitte der tribulationen, dat die ons niet verberne, ende leert ons altijt wat wy doen ende laten sullen. Daer om en mogen wy ons niet onderstaen yet aen te grijpen ofte te beginnen, ten si dat wi Iesum Christum voor ons hebben, die ons met zijn leeringe, exempel ende geest leyt ende voert. So waer dattet anders toegaet, daer dooltmen in de duysternissen, daer mistmen den rechten wech

Exod. 13. d. 21

Psalm. 78. b.

14.

105. e. 39.

Fol. 233 r.

Psalm. 118. b.

14

Ioan. 1. a. 4.

8. b. 12.

12. f. 46.

14. a. 6.

1) Vercoelinghe, d. i. verkwikking.

inde woestijne deser werelt, ende daer en canmen niet te rechte comen.

Exod. 15.d.25 **H**ier worden de bittere wateren tot Mara, dat is de wateren der
 Apocal. 2. a.7. droefnissen, angst ende veruolginghe versoet, ^a door thout
 Math. 28. c.20 Iesum Christum ende door zijn troostenrijc Euangelium, ^b Want
 Psalm. 118. b. 16 ontmoeten, ^c ende zijn woort is haren troost ende soeticheyd. Hier
 Ephes. 6. c.11. andere omleggende vianden Israels, dat is, ^d hier moetmen metten
 e Ephes. 2. a.2 harnasch Gods met de wapenen des geests ^e tegen de Vorsten der
 Actor. 15. b.11. ende ouerwinnen, door de opheffinge der handen Iesu ^f Christi, die
 Hebr. 8. a. 6. niet moede worden (gelijc de handen Mosi swaer waren, waer door
 9. b. 9. 10. a.1. de swaerheyd ende ^g onuolmaectheyd des wets wel verstaen mach
 Rom. 8. d. 34. werden) nemelijc door dat eewich offer ^h ende heylige volcomen
 i Colloss. 3. a.1. gebet Christi, ⁱ die daer sit ter rechterhandt // des Almachtighen
 Fol. 233 ^v. Vaders, ende bidt voor ons, Ia hi heeft voor ons al onse vianden
 Ioan. 16. d. 33 ouerwonnen, ^j ende ons gelooue in zijnen Name is de ouerwinninghe
 1. Ioan. 5. a.4. der werelt, gelijk Ioannes getuycht.

MAer vele die vergrijpen haer, ende sondigen tegen den Heere,
 daerom worden sy inde woestijne neder geslagen (ghelijck als
 in dat figuerlijck Israel ons tot een voorbeelt geschiet is) dat is,
 vele die een mael verlichtet, tot de kennisse der waerheyd gecomen,
 ende wt Egipten verlost zijn, werden wederom afuallich vanden
 Exod. 16. a. 4. leuendighen Godt, ende dat gheschiet in menigerley wijse, ^k Want
 Psalm. 78. b.24 sommige krijgen eenen lust na dat vleesch van Egipten, ende
 werden des hemelbroots sat ende verdrietich, dat is, sy worden
 vleeschelijck gesinnet, begheerich na valsche menschelijke leere,
 na welcke haer de ooren iuecken, sy verachten Gods woort, dat
 leuende Hemelsch broot Iesum Christum, daerom moeten sy ver-
 deruen ende van God ghestrafte werden.

Exod. 34. a.1. **M**Aer sommige die aenbidden dat gegoten calf, ende willen sien-
 bare Goden hebben, ende verlaten Mosen die op den Berch
 1. Cor. 10. a.7 vertoeft, dat is ^l sy wijcken af van den leuendighen God, ende
 van den Heere Iesu Christo, die ten hemel geuaren is, ende ver-
 treect ¹⁾ zijn wedercoemste gelijc sy meynen, Daerom veruallen sy
 op eenen vreemden Gods dienst, ende verkiesen haer seluen Afgoden

1) Vertrect, *d. i.* stelt uit.

die sienlijk zijn, spelen ende springen also rontom dat gulden calf. Want so wie eenige creatueren lief heeft ofte eert bouen den Schepper, oft aan de // stede Gods, so wie eenighe menschen leeringe gelijk oft bouen Gods woort acht, in eenigen valschen Godsdienst, den welcken God selue met eenen wtghedruchten woorde niet ingeset heeft: zijn gerechticheyt settet, oft salicheyt soect, die aenbiddet sonder twijfel dat ghegoten calf, ende is een Afgoden dienaar voor den Heere gherekent, hy pronecke oft verciere dan zijn afgoderie soo heerlijk als hy wil met eenen heyligen schijn, ende noemse eenen waerachtigen Godsdienst, so ist nochtans voor Godt anders niet dan afgoderie. ^a Want Godt wil alleen God ende Heer zijn, ende daer voor bekend werden, ^b hy en wil ooc van ons niet gedient zijn na ons goetduncken, maer na zijn woort alleen.

Rom. 1. c. 23.

Fol. 234^r.

Deut. 5. a. 6.

12. a. 4

^b Esaie. 28. b. 9.

Matt. 15. a. 2.

MAer de sommighe ^c hoereren metter Moabiten dochteren, dat is, si laten haer verleyden vande valsche Propheten ende Afgodische gemeynen, dat sy eenen hoerachtigen gheest krijghen, in een vleeschelijc goddeloos leuen ende wereltlic wesen veruallen, si en achten ooc niet ¹⁾ met Simri ²⁾, dat de gemeynthe ouer sulcke sonden ende grouwelen truert ende leetwesen voor den Heere draecht, maer si gaen moetwillich voort in hare boosheyt, daerom werden sy oock vanden Heere gestraft, ende wt de ghemeynte Gods wech gedaen, op dat niet om haren wille dat geheel Israel Gods geplaecht werde.

Num. 25. a. 2

1. Cor. 10. a. 8

DE nieuwe Balamiters zijn ooc al in de tijden der Apostelen ende haest daerna geweest, ende zijn noch heden op desen dach voorhanden, de valsche Leeraers die dat loon der ongerechticheyt liefheb-//ben, ende daerom niet sien connen den ^d Engel des Heeren inden wech staen, met dat vyerige sweert, ende en laten haer niet keeren noch straffen vanden Esel, wiens mont God open ghedaen heeft, dat is, sy en nemen de straffinge des Heeren niet aan van de eenuoudigen ende slechten, door de welcken Godt spreekt ende werct, maer sy varen voort, ende wouden Israel geerne vermaledijen, maer God en wilse niet hooren, ende ghebenedijt zijn volck dies te meer, dat ooc de vianden haer moeten verwonderen ouer de heerlijke woningen Jacobs, ende ouer den leger Israels.

1. Ioan. 2. b. 18.

2 Petr. 2. c. 16

Iude. b. 11.

Fol. 234^r.

Num. 22. d. 22

Sommige worpen haer ooc op met Dathan, Abiran ende Corach tegen Mosen ende Aaron, ende werden daerom leuendich van-

Num. 16. d.

31

1) En achten niet, *d. i.* letten er niet op.

2) Zie Num. XXV: 14.

der aerden verslonden, dat is, si worden twistmakers, in de Ghemeynte Gods, moetwillige verachters, bespotters ende ouertreders van de Godsallige leeringe Iesu Christi, si rechten moeyte ende Secten aen, si grijpen in eenen dienst die haer niet beuolen en is, ende worden daerom grouwelijk vanden Heere geordeelt, Ia sy comen wt dat eewige leuen inden eewigen doot, wt dat rijcke Gods in de helle, ten sy dat sy haer beteren, daer si somwijlen swaerlijk connen

Titum.3.b.11. toecomen, ^a want een kettersch mensch, seyt de Apostel, is verkeert, ende sondicht als die hemseluen geordeelt heeft, Ia vele
Hebr. 6. a. 5. cruycen haer seluen den Sone Gods, spotten met hem, ^b sy achten
10. c. 26. dat bloedt des Testaments onreyn, waer door dat sy geheylt waren, ende sy scheynden den geest der ghenaden, dat welcke nv (eylacen) aen sommige wel bemerct wort. //

Fol. 235^r. **S**ommige die ^c murmureren tegen den Heere, sy zijn ongeduldich
1. Cor. 10. c. 10. **I**nde versoekinghe, die haer gesciet, daer si nochtans met rechte den
Num. 20. a. 3 Heere voor soudē louen, ende worden daerom vanden ^d verderuer
verdoruen, Mer sommige die versoeken Christum, ende worden daerom
vander slange gebeten, met doodelijcke sonden vergiftiget, daer sy
den doot aen moeten steruen, ist dat sy niet oprechte boete en doen,
Ioan. 3. b. 14. ende dat salich Teecken der ghenaden, dat is Iesum ^e Christum,
metten oogen des geloofs niet wederom aen en sien: Want de
figuerlijke metalen slange, is ooc geestelijc weder gebracht in
Christo Iesu, want gelijk als de metalen slange inde woestijne,
Sapient. 16. a. de gedaente der slangen, maer niet dat fenijn gehadt heeft, ^f maer tis
6. een salich teecken geweest, also, dat al die dat aensagen, gesont
Rom. 8. a. 3. werden door den Heere die alder salichmaker is. ^g Also is ooc
Iesus Christus, inde gedaente des sondelijcken vleeschs van God
Ioan. 1. c. 29. ghesonden, nochtans en heeft hy de sonde niet gekent, ^h maer hy
1. Ioan. 2. a. 2 is dat onbeulecte ende onschuldich Lam Gods, dat de sonden der
Ioan. 3. b. 15. werelt wech neemt: ⁱ Hy is dat rechte salige teecken aller ge-
naden ende des eewighen leuens, ende is daerom aent cruys vander
aerden verheuen, op dat so wie in hem gelooft, van den bete der
helscher slangen genesen werde, ende eewelijc in Godt mach leuen.

Num. 13. a. 17. **I**tem hier is te bedencken, ^j hoe dat twelf mannen van Mose
wtgesonden zijn om dat Lant te bespien, ende alle die zijn
cleynmoedich geworden, ende zijn verschricht geweest voor dat stercke
Fol. 235^v. vole des // Lants, voor de kinderen Enacks, ende voor de hooge
mueren der steden, wtgenomen Iosue ende Caleb, die vrijmoedich
inden Heere zijn gebleuen, ende hebben de ghemeynte Israels ver-
troost. Daerom seyden de andere dat mense steeningen soude: ende
de Heere wert thoornich ouer de Gemeynthe, ende seyde, Dat niemant

van alle die, die hem gelastert hadden, zijn woort ongelouich ende onghehoorsaem waren geweest, dat goede landt soudén innemen, behalven Iosue ende Caleb, die volstandich int gelooue zijn gebleuen. Door dese bespieders, zijn eyghentlijk afghebeelt de Leeraers ende Voorstanders der Ghemeynten, van de welcke (och lacy) vele afuallich werden, ende en betrouwen den Heere niet, maer sy vreesen haer voor de menschen, ende maken dandere ooc cleyn moedich. Daer tegen setten haer de God vruchtige dienaers, ende troosten de Gemeynte met Gods woort, ende moeten daeromme dickmael van haer eygen broeders vele lijden, Nochtans weet de Heere de zijne wt de versoeckinge te verlossen, mer de afuallige, de ongheloosame ende onghelooouighen te straffen, ghelijck als hy aen Israel ons tot een voorbeeld wel bewesen heeft. Daerom seyt de Apostel: ^a Ouer welcke is de Heere vertoornt geweest veertich iaer lanc. Ist niet ouer die die daer sondichden, ende haer lichamen veruielen inde woestijne: Mer wien swoer hy doch, dat si niet tot zijnder ruste soudén comen, dan den onghelooouighen? Ende wy sien datse niet hebben moghen in comen om haers ongeloofs wille, ^b So laet ons nv vreesen, dat wy de belofte, om in te comen tot zijnder ruste, niet en verlaten, // ende van ons niet yemant geuonden en werde, die buyten blijue, Want het is ons vercondicht gelijck als haer, Maer dat woordt der predicatien en heeft haer niet geholpen, doen tghelooue daer niet toe ghedaen en wert vanden ghenen die dat hoorden, Maer wy die daer geloouén, gaen in tot zijnder ruste.

Hebr. 3. b. 17.
4. a. 5. 8. b. 9.
10. a. 1.

Hebr. 4. a. 1.
Fol. 236 r.

ITem, de geheele handelinghe Godts met Moses vanden Tabernakel ende zijnder bereydinge, gereetschap ende vercieringe, is al figuerlijck geweest op de tijt des wets, die doen tegenwoordich was, ende op de toecomende tijt der ghenaden ende waerheyt, die door Iesum Christum opgegaen is, ^c ghelijck als men inden Brief totten Hebreëen, ende in ons Boecxken van de Hutte Mosi lesen mach.

Hebr. 7. *. 8. *

Hier is oock wel aen te mercken, dat beyde ^d Moses ende ^e Aaron inde woestijne gestoruen zijn, ende en hebben dat beloefde lant niet mogen innemen, om datse haer aen den Heere misgrepen hebben, ^f maer Iosue heeft dat volck moeten inleyden, ende dat lant wtdeylen, ende beteeckent ons, dat beyde de ^g wet ende dat Leuijtsche Priesterdom, met alle haer ceremonien ophouden, ende een eynde nemen in Christo Iesu, ende niemant totter volmaetheyt conden brengen, noch de sonde wech nemen, noch de gerechticheyt geuen, noch salich maken: Mer de geestelijke Iosue Iesus Christus, ^h de Hertoge ons geloofs, ende volbrenger onser salicheyt, brengt

Dent. 34. a. 5.
eNum. 20. d. 28
Dent. 34. b. 9
Hebr. 8. a. 6.
10. a. 1.
Hebr. 12. a. 2.

ons in dat 'rechte belofde lant, in dat eeuwige rijk Godts, hier in den geest, in de cracht der wedergeboorte, ende geestelijcker goederen oueruloedicheyt // ende hier na inde ^a eeuwige hemelsche claerheyte ende besittinge aller onuergerancelijcker dingen, als wy Christo sullen gelijk zijn, ende hem sien van aensicht tot aensicht in dat toecomende volcomen wesen.

Fol. 236^r.
 Apocal. 2. b. 11.
 3. a. 4.
 1. Ioan. 3. a. 2.
 1. Cor. 15. f. 49

DAer na staet hier oock te bedencken hoe dat belofde lant ende de ^b ruste in genomen wert, namelijc, datmen door de Iordane moet gaen, daer de bouen wateren hooghe staen, ende verschricke-lijck zijn om aen te sien, ende beteeckent ons, ^c dat wy door veel drux ende lijdens, ende door den tijtlijcken doot in dat Rijke Gods moeten ingaen, Want de gherechtiche moeten hier veel lijden, ^d ende dagelijcx gedoot worden, dwelcke de menschelijcke natuere seer verschriet. ^e Maer daer voor staen de Priesters midden in de Iordane, met de Arcke Godts, die ons troosten met den Heylichdom, dat is, met des Heeren woort. ^f Want dat is onse troost, ende ons leuens cracht, midden inden doot, tot dat wy wt deser werelt comen, aen den Oeuer des hemelschen Lants, in de salighe ruste, ^g daer wy met Godt sullen rusten van alle onse wercken, arbeyt ende moeyte in der ewicheyt.

Hebr. 4. b. 9.
 Actor. 14. d. 21.
 Psalm. 44. c. 23.
 Rom. 8. d. 36.
 Iosue. 3. d. 17.
 Psalm. 23. a. 2.
 73. a. 1.
 Matt. 7. a. 11.
 Apocal. 14. a. 4.

ALsoo coemtmen eerst wt Egypten, door dat meyr in de woestijne, ^h alsmen vande duysternisse bekeert wort tot dat licht, alsmen wt dat rijk van Satan verlost, van sonde, helle ende doot beurijt, ⁱ ende op den rechten wech, die daer leyt tot dat eeuwige leuen, ghestelt wort, ende daer na coemtmen door de Iordane in dat belofde lant, als wy wt deser werelt scheyden, ^j ende tot de salighe ruste comen. Maer // dat Iosue de ionghe Israeliten die in de woestijne gheboren ende onbesneden waren, ^k wt dat beuel Gods met steenen messen besneden heeft, al eer sy dat lant eygentlijck mochten in nemen ende besitten, dat bediet ons, dat alle warachtige Israeliten aen de voorhuyt des herten besneden moeten worden met de besnydinghe Christi, door aflegginghe des sondelijcken lichaems in dat vleesch, al eer dat sy tot de eeuwige salicheyt int rijke des hemelschen Vaders mogen comen.

Colloss. 1. b. 13.
 Hebr. 2. c. 15.
 Math. 7. b. 14.
 Hebr. 4. b. 9.
 Apocal. 14. a. 4.
Fol. 237^r.
 Iosue. 5. a. 3.

VOort so volcht nu dat ^l figuerlijcke regiment der Rechteren, de welcke Israel dickwils wt der Philistijnen, ende andere vianden handen verlost, vrede int lant bestelt, ende dat volck gherecht hebben, dwelck al in Christo Iesu geestelijck wedergebracht is, ^m Want hy is de gloriose strijder ende ⁿ ouerwinner, die zijn volck van alle vianden verlost, ^o ende vrede inde consciencien ghe-

Iudic. 6. c. 14.
 7. f. 21. 13. c. 24
 Hebr. 12. a. 2.
 nIoan. 16. d. 33
 Ephes. 2. b. 15.
 Hebr. 2. b. 9.
 Rom. 5. b. 11.

maect heeft, ende is nv de rechtueerdige Richter in zijn gemeynte met zijn woort ende geest, ^a ende inden laetsten dach sal hy dat oordeel houden, ^b ouer de leuendige ende de dooden.

a Actor. 17. e. 31

ITem, in Christo is oock verhaelt de figure van Simsom, ^c de welcke een Nazareus Gods, ende een Rechter Israels geweest is, die een dochter der Philistijnen tot eender huysurouwen ghenomen heeft, twelcke zijn vader ende moeder niet en verstonden noch wisten, dattet vanden Heere was, die den iongen leeuwe verworget, ^d met dat kinnebacken des Ezels duysent Philistijnen verslagen, de poorten der stadt Gasar op zijn schouderen gheleyt, // ende op den berch Hebron gedragen heeft, hy heeft oock andere wtlantsche ende Heydensche vrouwen lief gecregen, ende heeft om haren twille zijn cracht verloren, hy is zijne vianden inde hant geuallen, die hem de oogen hebben wtgesteken, ende met hem gespot, tot dat zijn hayr wederom gewassen is, ende hy zijne cracht weder gecregen heeft, ende als de Vorsten der Philistijnen te samen waren gecomen, om haren Afgodt Dagon eenen grooten offer te brengen, ende haer te verblijden, dat Simson haren viant geuangen was, ende voor haer moeste spelen, doen aengreep hy de colommen, op de welcke dat huys gheset was, de eene in zijn rechterhandt, de ander in zijnder slincker hant, ende booch de selfde crachtelijk, soo dat dat huys neder viel, ende dat hy in zijnen doot meer ombracht, dan binnen zijnen leuen.

1. Tim. 6. c. 14
1. Petr. 4. a. 5.
Iudic. 14. a. 1.
16. a. 1.
Num. 12.

Iudic. 15. c. 14.

Fol. 237 r.

DIt is geestelijke veruult in Christo, want hy is de rechte ^e Nazareus, de heylige Sone des Alderhoogsten, ende de Rechter ouer dat Israel Gods, die de heydenen tot hem heeft genomen, ende een gemeynte daer wt vercoren, ^f ende door de predicatie des Euangeliums vergadert, door dat gelooue hem getrout, twele de Ioden niet en verstonden, ^g dattet also van den Heere voorsien ende geordineert was. Den iongen Leeu, ^h den weder-spreker der Christenen, dat is, ⁱ den Satan heeft hy ouerwonnen, wt welcke ouerwinninge alle soeticheyte der Godlijcker genaden, alle vertroostinghe ende verquickinge der sielen gecomen is: Met een ezels kinnebacken, dat is, ^j met zijn ongeleerde Apostolen, die als ezels by de werelt gerekent waren, heeft hy de // onbesneden van herten, de werelt wijse ende ^k Schriftgeleerde, de vianden des Euangeliums neder geleyt, ende wt dat slecht woort des Cruyces, geeft God alle warachtige aenbidders, ^l dat leuendich water des heyligen Geests, door dat gelooue, om de dorstige siele daer mede te vercoelen.

Matt. 2. d. 23.
Luce. 2. c. 28.
Osee. 2. a. 1.
Rom. 11. d. 25
Actor. 10. e. 44
15. b. 14.
g Galat. 2. b. 8.
1. Petr. 5. b. 8.
i Hebr. 2. b. 8.
1. Cor. 1. d. 26.
3. c. 19.
Fol. 238 r.
Actor. 7. f. 54.
Ioan. 4. b. 11.
7. d. 38.

DE Poorten der Hellen heeft hy verstoort, ^m ende de geuanckenisse geuangen genomen, de sonden der werelt heeft hy op

Ioan. 1. c. 29.
Ephes. 4. a. 8.

1. Ioan. 2. a. 2 dat hout des Cruyces, ^a met zijn lijf ghedragen, zijn Godlijke ge-
 Ioan. 13. b. 15 daente heeft hy wtgetogen, ^b zijn eewige claerheit heeft hi afge-
 Philipp 2. a. 5. leyt, hem seluen heeft hy te buyten gegaen door de liefde die hi
 1. Petr. 2. c. 21 tot ons heidenen (die in alderley afgoderie wandelen) gehadt heeft,
 Osee. 2. a. 1. ende is also na de voorsieninge zijns hemelschen vaders, om onser
 1. Petr. 1. c. 28 salicheyt wille, zijn vianden, den Vorsten der Philistinen Annas
 4. a. 1. ende Caiphaz met de Phariseen ende Ioden, ende de vergaderinge
 Math. 26. f. 56 der heydenen, inde handen geuallen, die hem geuangen, verblint,
 Marc. 14. e. 46 beschimpt ende gheplaecht hebben, ende sy zijn vrolijke ouer zijn
 Luce. 22. d. 52 lijden geweest. Nochtans soo heeft hy, de Heere Iesus Christus,
 Hebr. 2. b. 8. de ghetrouwe Salichmaecker, hem aen zijne vianden ghewroken,
 door zijn lijden ende steruen haer alle ouerwonnen, den Duyuel
 zijn macht genomen, de doot verslonden, dat leuen ende de eewige
 salicheyt ons wedergebracht ende verworuen, ia hy is den doot een
 Osee. 13. b. 14 doot, ^c ende een ouerwinninge der hellen geworden. ^d Maer de
 1. Cor. 15. f. 54 Ioden die niet en hebben gewilt, dat de Heere Iesus Christus
 dMath. 22. a. 5. ouer haer soude heerschen, heeft hy gestraft, haren staet verwoest,
 23. e. 34. haer onder de heyden verstroyt, ende sy moeten noch dragen de
Fol. 238^r. schult ende wrake // des onschuldighen ende rechtueerdigen bloets,
 dat sy vergoten hebben.

1. Regum. 16. c. 13 **D**aer na so coemt dat figuerlijke rijk Davids, des soons Isai, die
 daer was de cleynste onder zijne broederen, ende de Herder
 der schapen zijns vaders, die vander cudden genomen, ende tot
 eenen Coninck ouer Israel van den Propheet Samuel gesalft is,
 1. Regum. 17. e die den Leeu ende Beyr verworcht, dat verloren schaep verlost,
 d 34 ende den grooten Goliath, een Helt der Philistijnen, een viant,
 een bespotter ende lasteraer Israels met zijn eygen sweert ghedoot
 heeft, waer door groote blijchap in Israel gecomen is, dat haer
 1. Regum. 18. meeste viant verslagen was: ^f Daer voor heeftmen God gelooft
 b. 7 met herpen, trommen ende psalteren ¹). Daer na is David van Saul
 wt afgunsticheyt ende nijdicheyt veruolcht, ende heeft langhe tijt
 moeten ouer al reysen, hier ende daer hem verberghen, nochtans
 is hy ten laetsten een geweldich Coninc ouer dat geheele Israel
 gheworden, het welcke altemael gheestelijck in Christo Iesu weder
 Esaie. 11. a. 1. gehaelt is. ^g Want die is de rechte wortel Iesse, ^h de spruyte
 hApocal. 22. c. 16 Davids, de plante der gerechticheyt, de minste int aensien onder
 Jerem. 23. a. 5 der menschen kinderen, de ⁱ eenige trouwe Herder der schapen
 Ezech. 32. a. 1. zijns hemelschen Vaders, die dat verloren scaep des menschelijcken
 Ioan. 10. a. 11 geslachts wt den mont des Leeus, ^j ende wt de clauwen des Beyrs
 1. Petr. 2. c. 24. verlost heeft, die van God gesalft is met de Olie des blijchaps,

1) Lees: psalteren.

Psalm. 44. a. 6. bouwen alle zijne medegenoten, die den grooten ^a Goliath, te weten,
 Hebr. 1. b. 8. den Satan, ^b met zijnen doot ende bloet des Cruyces ouerwonnen
 Colloss. 2. b. 14 heeft, ^c daerom verblijft hem dat Israel Gods, // dat de grootste *Fol. 239 r.*
 Hebr. 2. b. 8. viant der Christenen, den helschen Satan, de wederpartie der kin-
 deren Gods ouerwonnen is, door onsen gheestelijken ^d Dauid Iesum 1. Petr. 5. a. 4.
 Christum, die met zijnder godtlijcker gerechticheyt ^e de sonde wt- 2. Cor. 5. c. 19.
 gedaen heeft, met zijn eewich leuen den doot verslonden, ende met
 zijn salichmakende ghenade de verdoemenisse wech genomen heeft,
^f Dat is een vruechdenrijc Euangelium vol alles troosts, daer de Ioan. 1. b. 14.
 heylige geest alle boetueerdighe, bedroefde ende becommerde herten 14. a. 6.
 mede vertroost, daer voor so danctmen God, ^g men singet ende Ephes. 5. b. 20.
 speelt den Heere int herte van grooter blijchap des geests. Colloss. 3. b. 16.

ITem, ^h Christus is ooc van de godtloose ende ongeloouige Ioden, Luce. 4. d. 29.
 van de verkeerde Phariseen ende Schriftgeleerden veruolcht, ende Ioan. 8. e. 59.
 heeft dickwils wt Iudea moeten wijcken, in de woestijne hem ver- 10. c. 31.
 bergen, ende also hare handen ontgaen, nochtans heeft hy zijn Rijck Rom. 3. c. 24.
 ingenomen, ende is een geweldich Coninc ende ⁱ Heere op den 7. a. 4.
 Berch Sion, van Godt zijnen Vader ingheset, ende beuesticht, ende Psalm. 2. a. 6.
 God heeft hem ghegeuen, den stoel Dauids, ^j ende hy sal regneren Luce. 2. c. 28.
 in dat huys Jacobs in der eewicheyt, ende zijn Rijck en sal gheen
 eynde hebben.

ENde hi is ooc als de vreedsame Salomon voor getreden, onsen
 vrede ende hope voor God den Vader, ende heeft door zijn
 Apostolen ^k die opten Pinxterdach met de cracht wt der hoochte Actor. 2. a. 1.
 aengedaen waren, den Tempel binnen Ierusalem gebout, te weten,
 de Christelijke Gemeynthe, ende heeft die met menigherley gheeste-
 lijcke // gauen verciert, gelijc als dat claerlijc aen de Apostelsche *Fol. 239 v.*
 Gemeynthe verschenen is, ende de Schrift in grooter claerheyt wel Actor. 2. a. 4.
 aenwijst, ^l dat de belofte van Salomon op Christum van den Apostel 4. d. 31.
 geallegeert wert. Want dat God Dauid heeft beloofd ^m dat de Actor. 2. d. 30.
 vrucht zijnder lendenen op zijnen stoel na hem soude sitten, dat Psalm. 132 b.
 is na de letter veruult, doen Salomon in zijns vaders stede Coninc 11
 ouer Israel geworden is, ghelijckmen wt de Schrift claerlijck mach
 mercken, ⁿ ende Salomon selfs ghetuyget. Maer na den gheest so 3. Regum 8. b.
 ist te verstaen vanden warachtigen Salomon Iesu Christo, ^o die 20
 eenen Stoel heeft, die daer blijft inder eewicheyt, ende hy is de Psalm. 45. b. 7.
 Coninck ouer zijn Ghemeynthe, ouer dat gheheel geestelijke Israel. Hebr. 1. b. 8.

ITem, dat de figuerlijke Tempel Salomons binnen Ierusalem ghe-
 wijet is, beteeckent ons, dat de Gemeynthe des Heeren geheylicht
 is van God, door Iesum Christum met den heyligen Gheest, ende

1. Cor. 3. b. 17. is daerom een heylighe ^a Tempel, een huys des leuendigen Godts,
 2. Cor. 6. c. 16 een Pilaer ende Fundament der waerheyt. ^b In desen tempel wil
 1. Tim. 3. b. 14 God aengeboden zijn inden geest ende inder waerheyt: Hier wil
 b Ioan. 4. c. 23 God geoffert hebben: ^c Hier zijn de rechte Priesters ende Leuiten,
 Hebr. 3. a. 1. de kinderen ende nacomelingen des geestelijcken Aarons, onses
 5. b. 4. 8. a. 1. eenigen hoogen Priesters Iesu Christi: Hier is dat Heylichdom ons
 10. a. 2. Godts, de Arcke des verbonts, dat reyne ende heylighe woort des
 Ioan. 3. e. 36. Euangeliums, met alle ghenadenrijcke beloften Godts van de ver-
 Rom. 3. c. 24. geuinge der sonden, vande versoeninghe met Godt, ende van dat
 5. a. 6. 8. b. 11. eewige leuen door // Iesum Christum: Hier is de godsalighe ver-
 10. b. 11. borghentheyte der Sacramentelijcker teeckenens des Doops, ende des
Fol. 240^r. Auontmaels des Heeren, die van Christo allen geloouigen na ge-
 Math. 26. f. 54 laten zijn.
 28. c. 19.
 Marc. 14. c. 24
 16. b. 15.
 Luce. 22. b. 19
 24. c. 25.

1. Cor. 10. c. 16 **T**ot desen Tempel moeten wy comen om den Heere geestelijk
 11. c. 23. te houden dat Feeste van Paesschen, dat Feeste van Pinxten,
 ende dat feeste der Loouerhutten. Dat Feeste van Paesschen houden
 wy, als wy Iesum Christum, ons Paeschlam voor ons geoffert,
 prediken, in hem gheloouen, dat oude suerdeech der schalcheyt
 Ioan. 6. d. 35. ende boosheyt wt vaghen, ^d een nieu deech werden, ende also
 1. Cor. 5. a. 6. gheestelijcker wijse ons Paeschlam metten ongesuerden brooden der
 louterheyt ende waerheyt eten, gedenckende aen onse sware ghe-
 Ephes. 2. a. 2. uanckenisse in Egypten, onder den Satan, ^e die een Regent der
 duysternissen is, ende dat wy door de gheweldighe hant Gods daer
 1. Petr. 1. a. 2. wt verlost, ^f ende metten costelijcken bloede des onbeuleckten
 Hebr. 10. c. 19. Paeschlams Iesu Christi aen onse conscientien besprenget, ende also
 1. Tessal. 1. b. bewaert zijn voor de ^g toecommstige straffe, die ouer de blinde werelt
 10 sal comen.

Dat feest van Pinxteren houden wi, als wy voor God comen,
 ende bekennen, dat wy in Egypten geuangen zijn geweest,
 Iacob. 1. b. 17. onder den helschen Pharaon, ende dat God ons wonderbaerlijk daer
 Apocal. 14. a. 4. wt verlost, tot eerstelingen zijnder creatueren, ende tot erfghenamen
 Rom. 8. a. 2. zijns eewigen Rijcx inden Hemel aenghenomen ende vercoren heeft,
 Ephes. 1. a. 7. ^h ende heeft ons met hemelsche goeden rijckelijck begaeft, ende
 Galat. 3. a. 5. ghebenedijt, daer wy Godt voor louen ende dancken, // ende offeren
Fol. 240^v. hem de vruchten der gerechticheyt ⁱ de dancksegginghe der lippen,
 Hebr. 13. b. 15. die zijnen name bekennen, Ende dat is seer van noode, dat wy
 onse onwetentheyte, blindheyt, ende den last der sonden, daer mede
 Ephes. 2. a. 2. wy beswaert zijn gheweest, ende daer en tegen de ^j rijckdommen
 4. a. 10. 5. b. 14 der genaden Gods die ouer ons wtgegoten zijn door Iesum Christum
 Rom. 1. a. 8. recht bekennen, ende dat wel bedencken, ^k op dat wy God prijsen,
 11. d. 33.

ende hem dancken voor zijn onwtsprekelijcke gauen, die wi van zijnder goetheyt ontfangen hebben.

DAt feeste der loouerhuten houden wy den Heere, als wy be-
lijden, dat wy ^a pelgrims zijn in deser werlt, ende hier gheen ^{1. Petr. 1. a. 1.}
blijuende plaetse en hebben, maer reysen na dat beloofde lant, ende ^{2. b. 11.}
hebben een verlangen daer na, dat wy mochten comen tot de ^{Hebr. 13. b. 14.}
^b salige ruste, tot dat ^c hemelsche Hierusalem, tot de stadt des ^{Hebr. 4. b. 9.}
leuendigen Gods, daer Iesus Christus ons de plaetse bereyt heeft, ^{cHebr. 12. c. 22}
^d daer wi een hutte hebben, die niet met handen gemaect, maer ^{Ioan. 14. a. 2.}
die eewich ende hemelsch is, daer wy mede becleedet sullen werden,
^e als dese onse aertsche hutte gebroken is, dat is, als wy dit ver- ^{2. Corinth. 5. a.}
ganckelijck ende sterffelijck vleesch afgeleyt hebben, ^f ende met ^{1.}
een onuerganckelije onsterffelijck ende verclarende lichaem aen ge- ^{1. Cor. 15. e 49}
daen sullen werden.

Oec is in Christo Iesu geestelijke wederhaelt ^g de heerlijkheyt ^{3. Regum. 1. e.}
des rijcks Salomons, in grooten rijckdommen, in oueruloedicheyt ^{39.}
des gouts ende siluers, in goede vrede, in zijn grote wijsheyt, ende
in vele andere gauen, also dat de knechten salich werden gepresen,
die voor hem ston-//den, ende de spruecke der wijsheyt, wt zijnen ^{Fol. 241 r.}
monde hoorden, twelck al gheestelijck in Christo Iesu vernieut is, want
door hem zijn ouer ons wt ghegoten de ^h rijckdommen der Godde- ^{Ephes. 2. a. 2.}
lijcker genaden, door hem hebben wy dat ⁱ louter oft reyne woordt ^{Psal. 12. a. 7.}
Godts, dat gout ende den siluer vergelijcket ¹), door hem hebben ^{Esaie. 1. c. 16.}
wy ^j vrede met God in onse conscientien, ^k hi is onse wijsheyt ^{Ierem. 4. b. 14.}
gerechtigheyt, heylicheyt ende salicheyt geworden, ende salich zijn ^{jEphes. 2. b. 13}
zijne knechten, die hem dienen, voor hem staen, ^l zijne woorden ^{k1. Cor. 1. d. 29}
hooren ende bewaren. ^{Luce. 11. c. 28.}

Oock zijn hier de twelf officieren ofte beuelhebbers in dat
Conincklijke hof Christi, namelijk, de Apostelen des Heeren
die ouer alle landen dat recht ende de heerschappie inden geest
hebben, ende dat huysghesin des ^m Conincks, dat is, de Christe- ^{Math. 22. a. 2.}
lijke Gemeynte met de spijsse des Goddelijcken woordts besorghen,
ende de spijsse der sielen ter rechter tijt beschicken, twelck geschiet ^{Math. 28. c. 19.}
is, ⁿ doen si dat Euangelium allen creatueren ghepredickt, de ^{Marc. 16. b. 15.}
boetuaerdighen ende ghelooouighen ghedoopt, met den gedoopten dat ^{Colloss. 1. c. 24.}
broodt des Heeren ghebroken, ^o de hongherighe sielen metten ^{Actor. 2. d. 38.}
woorde Christi ghespijset, ende als de gheestelijke Ouerwinners ^{4. d. 33.}
met de wapenen der gherechtigheyt verstoort hebben alle ^p macht, ^{2. Cor. 10. a. 4.}
^{Ephes. 6. b. 13.}

1) Dat vergeleken kan worden met goud en zilver.

ende geuangen ghenomen alle hoocheyt ende verstant, ende met
 a Hebr.4.c.12. dat ^a tweesnijdende sweert des geests ghedoot ende verslaghen
 hebben, alle viantschap ende alle wederstant, ende met scherpe
 pijlen des Goddelijcken thoorns ende verschrickenen doorschoten de
 Fol. 241^r. herten der boetueerdighen, ende met // de Ketenen des recht-
 ueerdighen oordeel Godts ghebonden totter eewigher verderuinghe
 ende straffinghe de onghehoorsamen, de wederspanninghe ende hart-
 neckighe, ende also hebben sy de geestelijke heerschappie in ghe-
 1. Petr 2. b.9. nomen. ^b Iae dat Conincklijke ende Priesterlijke officie, in vrede
 ende cracht des gheests ouer dat Israel Gods bedient totten eynde
 der werelt.

S Odanige Vorsten, Priesters, ende Dienaers, heeft de vredenrijcke
 Iesus Christus in zijn regiment gehadt: Ooc so zijn op die tijt
 vele Israelijtsche mannen strijders ende huysuaders geweest, te
 1. Tim 3. a.8. weten de heerlijke menichte der Pastoren ^c Herders ende Voor-
 standers die de medehulpers ende Timmerlieden zijn aen den hey-
 ligen Tempel. De steden ende vlekken inden lande des rijcx zijn
 de geestelijke vergaderinge. Dat goede Landt ende Aerdt rijk, dat
 daer draecht alderley goede vrucht, ende geeft oueruloedich honich
 Psalm. 1. a.3. ende melck, is dat vernieuwe volck, dat daer ^d voortbrengt alderley
 Ierem. 17. b.8. soeticheyte in den geest, Die goede boomen op dat lant zijn ^e de
 Matt. 13. a.8. Leeraers der gerechticheyt, met menigerley gauen verciert, Daer
 e Daniel. 12. b. is gheweest hooger troost ende vruecht in Sion, maer niet des
 13 vleeschs, mer des heyligen geests, ^f Daer heeftmen op de harpen
 Rom. 14. c. 17 ghespeelt, ghetrommetet, getuycht den Heere inden gheest ende
 Ephes. 5. b.19. herten van alle warachtige Israeliten. Daer heeftmen hem toe be-
 Colloss. 3. b.16. reydt ende opgepronct den Coninc Iesu Christo ter eeren ende
 welbehagen, met zijde ende purple, met gheestelijke duechden
 Fol. 242^r. ende gauen in de cracht des // gheloofs. ^g Daer heeftmen hem
 Psalm. 45. b.8. ghesalft met Olie des blijchsaps, ghegheten ende ghedroncken dat
 Hebr. 1. b. 9. Hemelsche broot, ende den besten wijn in het heylichdom, ^h tot
 Ioan. 6. d. 35. een versterckinghe, ende eewighe verquickinge des herten. Daer
 Esaie. 55. a.1. zijn oock de Dochteren van Pharao, ende andere wtlantsche Doch-
 3. Regum. 3. a. teren, ⁱ Iae de meenichte der Coninghinnen ende vrouwen totten
 1. Conincklijcken Throon ende bedde in Sion ghecome, ^j de welcke
 2 Cor. 11. a.4. beteecken den menichte der ghemeynten Iesu Christi, van den
 Apostolen wt allen Heydenen ende Volcken hem toe ghebracht,
 ende met hem vereenicht.

Cantic. 1.*.2.*. **H**ier wort dan oock gheestelijk weder ghehaelt, dat hooge Liet
 Salomons vanden Coninck ende van zijnder Bruyt, in Christo
 ende zijn ghemeynte. Hier cust de Bruydegom Christus zijn Bruyt,

met den heylighen Cus des vredes, ende is vrolijke ouer haer
^a schoonhey, ouer den costelijcken rueck der saluen, dat is, ouer Psalm. 45. b.
 de inwendige gauen, duechden, ende ^b saluinge des heyiligen Gheests, 12.
 daer sy mede verciert ende gesalft is. Hier gatet nv geestelijck in 1. Ioan. 2. c. 27.
 volder cracht, dat de Bruydegom totter Bruyt seyt: ^c Mijn schoone Cantic. 2. b. 12.
 vriendinne, coemt ende siet, de winter is vergangen, den reghen
 is wech ende voorby gegaen, de bloemen zijn voort gecomen in
 den lande, de Lenten is voort gecomen, de tortelduyue laet haer
 hooren in onsen lande, de vijeboom heeft knoppen ghecreghen,
 de wijnstock heeft ghebloeit, ende geeft eenen lieffelijcken ruec,
 dat is, den tijt des Wets is verlopen, // de toornicheyt Gods is Fol. 242 °.
 gestilt, ^d de straffe des Heeren is wech genomen, den blijden tijt Rom. 6. b. 11.
 der ghenaden is ghecome, dat troostelijc Euangelium is ghehoort, 11. d. 25.
 de soete vruchten der gherechticheyt bloeyen. Dat landt is vrucht-
 baer, int gelooue ende in de kennisse Gods, de ^e planten des Hee- Esaie. 6. b. 13.
 ren spruyten wt: De rancke aen den ^f wijnstock Iesum Christum Ioan. 15. a. 2.
 krijghen knoppen, ende gheuen eenen soeten rueck des leuens, door
 de cracht Christi, die in haer is, Dit is also inden tijt der eerster
 Apostelscher kercken geschiet, ende gheschiet noch dagelijcx in
 deser tijt by allen geloouigen.

Oock zijn hier in gheestelijcker wijse de ^g tsestich sterke wt Cantic. 3. a. 7.
 de Helden in Israel rontom dat bedde van Salomon, ende een
 yegelijc heeft zijn sweert op zijn huepe, om der vresen wille inder
 nacht, dat is, om den leger Christi ende zijnder bruyt, daer sy
 met malcanderen rusten in alderley soetichey, vriendelijcheyt ende
 liefde des geests, dit zijn de dienaers des woorts, ^h de Predicanten Actor. 2. b. 14.
 des Euangeliums, wt de stercken int gelooue, die in Israel zijn
 wtuercoren, ⁱ die daer waken ouer de cudde Christi, ende zijn ge- Ephes. 6. b. 14
 wapent met dat ^j sweert des geests, voor de listige aenslagen des Hebr. 4. c. 12.
 Satans, voor de Pestilentie die int doncker sluypt, ^k voor de pijlen Psalm. 91. a. 5.
 die inder nacht vliegen, ende van den geest der duysternissen ghe-
 schoten werden, etc. In somma dat gheheele hooghe liet Salomons
 is in Christo met zijnder Gemeynthe geestelijc wederhaelt.

Also sietmen hier dat eewich ghee-//stelijck ende hemelsch rijck Fol. 243 °.
 Christi, inde cracht Gods ende des H. geests, int welcke de
 warachtige Salomon, de Vorst ende Coninck des vredes Iesus
 Christus, met alle macht ^l inden Hemel ende op aerden heer-
 schapt, ende sit op den stoel zijnder heerlijckheyt ^m ter rechter Psalm. 44. a. 7.
 hant Gods, ende regeert opten berch ⁿ Sion, dat is, ^o in zijnder Math. 28. c. 18.
 Gemeynthe metten onouerwinnelijcken Scepter zijns goddelijcken m Colloss. 3. a.
 woorts, daer mede hy de ^p Heydenen hare herten vermorselt ende 1.
Actor. 2. d. 33.
n Psalm. 2. a. 6.
o Ephes. 1. c. 22
Ierem. 23. a. 5.

in stukken slaet, maer de ongeloouige ordeelt ende straft, Ende in Sapiënt. 3.a.1. dit heerlijke ende gloriose rijke ^a triumpheren de rechtueerdigen ende geloouigen, die hebben ruste inden waerachtighen vrede Iesu Rom. 14. c. 17 Christi, ^b ende blijchap des heyligen geests, als de ouerwinners 1. Ioan 5. a. 4 door tgelooue veruult met alderley hemelsche goeden ende rijkdommen.

3. Regum. 12. **D**Aerna gelijc als den ^c afual vanden rijke Salomons door d. 16. Ieroboam geschiet is, ende hy den rechten Godsdienst te

Ierusalem verlaten, voor hemseluen eenen valschen Godsdienst opgerecht, die twee Calueren te Bethel ende Dan opgerecht, Priesters ende Leuiten vande minste onder dat volck gemaect, haer de handen geuult, eenen altaer ghemaect, daer op geoffert, ende Israel alsoo verleydet heeft, ende doen sondigen tot dat sy wt den lande vanden Coninc der Assyriers wech gheuoert zijn, etc. In ghelijcker mate

4. Regum. 17. is ooc den geestelijcken ^d afual van dat rijke Christi gheschiet, in a. 7. dat afbreken der leere ende des geloofs, door den Antichrist, die

1. Tim 4 a. 1. den warachtigen ^e Godsdienst te Ierusalem inden Tempel verlaten, Fol. 243 ^v. ende hem // seluen eenen ^f valschen Godsdienst opgherecht heeft.

2. Tessal. 2. a. 3. Want al wat Christus heeft gheleert ende beuolen, dat heeft hy in den schijn ende huychelscher wijze na ghespeelt, met zijne Priesters, Altaren, offerhanden, Kerckendienst, ende pomperie, ende met grouwelijcke verwoestinghe der Sacramenten Iesu Christi, Ende dit heeft hy altemael met verdraeyde schriften verciert, ghelijc oft eenen warachtighen Godsdienst ware, ende dat de almachtige Godt vanden Hemel daarmede ghedient werde. Maer alst wel inghesien wort, so en ist anders niet dan een grouwelijcke Afgoderie, ende lasteringe Gods. Want het is al openbaerlijck tegen dat Euan-gelium Christi, alsoo wel als al wat Ieroboam nae zijn goetduncken

Tobie. 1. a. 6. handelde, teghen de Wet van Moses was. ^g Daer om en moeghen oock de Godtvruchtighe tot zijnen Calueren niet gaen, noch die

2. Cor. 6. c. 14 aenbidden, ^h maer sy moeten met alle vroomme Israeliten, den versierden valschen Godsdienst des gheestelijcken Ieroboams, dat is, des Antichrists, vermijden, ende tot dat Hemelsche Ierusalem, tot de ghemeynte des Heeren opreysen ¹⁾, om daer den Alderhoochsten in zijnen Tempel, nae zijn beuel, te eeren ende aen te bidden.

ITem, gelijc als in dat vleeschelijcke afuallighe Israel, behaluen de gulden Calueren Ieroboams ende zijnen valschen Godsdienst, menigherley afgoderie met Baal ende andere Afgoden der Heydenen opgherecht is, de welcke oock wel een part van sommige Propheten Fol. 244 ^r. ende Coningen wederom is ghestraft ende neder // gheworpen,

1) Opreysen, *d. i.* reizende opgaan.

nochtans beyde ^a de Calueren zijn staende ghebleuen, tot op de 4.Regum. 17.
gheuanckenisse Israels, Also is oock onder des Antichrists regiment, ^{a. 22}
menigherley grouwelijcke Agoderie ¹⁾ ende ^b Secten metter tijt inge- Actor. 15. a. 1.
uoert, ende wederom van sommige beuochten ende afghebroken,
maer de twee gulden Calueren Ieroboams, den schandelijcken mis-
bruyck der Christelijcker Doope, ende verwoestinghe des heylighen
Nachtmaels Iesu Christi, bliuen staende. Want daer aen wort Rom. 3. b. 20.
eygentlijk de salicheyt gebonden, ende de gherechticheyt daer in
gheset, ^c met grooter verachtinghe der ghenaden ende des dier- Galat. 2. c. 16.
baren bloets Iesu Christi. Ephes. 1. a. 7.
Colloss. 1. b. 14.

ITem, ghelijck als Israel door Ieroboam afuallich gheworden is,
alsoo is daer na ooc Iuda afuallich geworden, te weten, in den
eersten afual zijn noch veel vrome Christenen by God ende zijn
woort ghebleuen. Want in de tijt der Apostelen is den ^d afual al 2.Tessal. 2. a. 3.
voorhanden geweest, doen zijnder al vele ^e Antichristen ende afual- 1. Tim. 4. a. 1.
lighen op de bane gheweest, maer vele hebben haer noch aen dat e1.Ioan 2. c. 18
huys Davids ende aen den Tempel te Ierusalem, dat is, aen dat
Rijcke Christi ende zijnen warachtigen Godts dienst vast ghehou-
den. Maer metter tijt is noch den afual daer onder ghecomen, dat
hare nacomelingen alle verleyt zijn geworden, ende hebben oock
vele ende menigherley afgoderie opgerecht, tot dat sy ten laetsten
oock inde gheuanckenisse tot Babilonien onder den Antichrist ge-
comen zijn. Nochtans gelijk in de tijt des afuals in Israel ende Fol. 244 v.
Iuda, sommige goede Propheten, God-//vruchtige Priesters, Israeliten
ende Ioden geweest zijn, die metten valschen Godsdienst niet te
doen en hebben gehadt, also zijnder oock sonder eenigen twijfel
in den tijt des gheestelijcken afuals, noch wel sommige ouerghe-
bleuen, die den Antichrist niet geuolcht en hebben, ^f ghelijckmen Apocal. 14 a 1.
ooc wt de Openbaringhe Ioannis wel claerlijk mach verstaen. 15. a. 2. 17. b. 8
19. b. 9. 20. a. 4
21. a. 7.

ENde also is dat heerlijke rijk des geestelijcken Salomons, de
schoone Ghemeynte Iesu Christi, die inder Apostolen tijt, ende
daer na op aerden is gheweest, so iammerlijc verstoort, verwoest
ende de heylighe Stadt is den Heydenen, den Antichrist in zijne
macht tot een vertredinge ghegeuen, ghelijck als te voren na de
letter met Israel ende Iuda geschiet is, te weten, dat na den ghe-
houden Tempel, na de lange duerende heerschappije der Coningen,
na vele sonden, afuals, ende grouwelen, die metter tijt in ghecomen
zijn, Godt zijn volck in de handen des Conincks tot Assyrien ende
des Conincks te Babel gegeuen heeft, de heylighe stadt ende Tempel
ghedestruceert ende verwoest zijn gheworden.

1) Lees: Afgoderie.

DEse destructie ouer de heylige stadt ende des Tempels, is gheschiet door den Antichrist, door de hoere van Babel, die alle
 Apocal.17.a.3. Godtlijke ordinantien verkeert heeft, die met ^a purpur, zijde, scharlaken ende gout verciert is, die den gulden beker in de hant heeft vol van alle grouwelen, die droncken is van dat bloet der
 Apocal.18.a.3. Heyligen, ende der ghetuygen Iesu Christi, ^b die oock alle Heydenen
Fol. 245^r. droncken gemaect heeft, // met den wijn haerder hoererije ende tooueriye. Haer Cooplieden zijn rijk ende machtich geworden, vande cracht haerder weeldicheyt, van haer ware ende cramerie. De Coningen ende Vorsten der aerden hebben met haer hoerie bedreuen, ende doet noch hedensdaechs: In somma, sy is een moeder der grouwelen op aerden, ende al die hare sielen liefhebben ende begeeren salich te worden, die moeten dese hoere verlaten, ende
 Ierem. 51.a.6. wt Babylonien scheyden, ghelije de Schrift seyt: ^c Mijn volc gaet
 2. Cor. 6. c. 17 wt Babel, vliet wt dat lant der Chaldeen, wijet wt dat middel van
 Apocal.18.a.4. haer, op dat ghi hare sonden niet deelachtich en wort, ende van hare plagen niet en ontfangt: Want hare sonden zijn totten Hemel opgeclommen, ende God heeft aen hare moetwillicheyt ghedacht.

NV is hier van noode aen te mercken, hoe dat Israel tweemaal geuangen, tweemaal verlost, ende tweemaal tot dat rijke ende de heerlijcheyt is gecomen, den Tempel oock tweemaal getimmert is geworden, op gelijcke Fundament ende forma: Van de eerste geuanckenisse in Egipten ende verlossinge, van dat Rijke Davids ende Salomons, van zijnder heerlijcheyt, ende van de eerste bouwinghe des Tempels, is bouen geseyt. Maer nv zijn wy inde tweede verlossinge wt Babylonien, nv zijn wy tot de timmeringhe des anderen Tempels ende der Stadt Ierusalem gecomen. Want nv verlost God zijn volc alle dage wonderbaerlijck wt de geestelijcke gheuanckenisse
 Apocal.18.a.5. Babels, nv verlost hy zijn wtuercoren van alle ^d grouwelen der
Fol. 245^v. Babylonisscher hoere, met getrouwe // vermaningen door de heyliche Schrift ende door zijne Seyndtboden, dat sy wt Babel soudens scheyden
 Ierem. 51.a.6. ^e niet onreyns aen roeren, ende wederom met vruechden reysen
 2. Cor. 6. c.17. na Ierusalem om den veruallen Tempel, ende de verdestruerde stadt, dat is, de gemeynte Christi wederom te bouwen, ghelijck als men nv, in grooter claerheyt (God sy gelooft) sien mach.

ENde dit is hier wel te bedencken, dat al de Ioden ende kinderen Israels, die ^f Heydensche vrouwen genomen hadden tegen de wet Gods, die wederom moesten verlaten, ende haer daer af scheyden, op dat si vande grouwelen der Heydenen gereynicht mochten werden, twelc ons twee dingen bediet ende leert. Ten eersten dat alle rechte Christenen haer ouer al moeten ontrecken,

van alle Babiloonsche afgoderie ende gemeynschap, ende hen reyni- 2. Cor. 6.c.17.
gen van alle beuleckinge des geests ende des vleesch, op dat si Apocal.18.a.4.
een ^a heylich volc des Heeren mogen zijn, ende bequaem om God Leuit. 19.a.2.
te dienen, dat niet en can geschien, ten sy datmen eerst alle 1. Petr. 2. b.9.
grouwelen der Heydenen ende Babylons verlaet. Ten tweeden, dat
de Echt tusschen Gods volc ende de Heydensche wijuen, tegen de
wet aengenomen, voor den Heere niet en mochte bestaen, Ende is
daerom van Esdras weder om ^b gebroken, ende dat is daerom ge- 1. Esdr. 10. c.
schiet, om dat sulcke echt onreyn voor den Heere was, Ia scherpe- 11
lijke ^c van God aen zijn kinderen inde eerste werelt gestraft, ^d ende Genes. 7.d.23.
daer na door Mosen so neerstelijke verboden. Nv aengesien dat sulcke Deut. 7. a. 2.
onreynen Echt ende vermenginge der kinderen Gods metten onge-
loouigen in de tijt der onuolmaetheyt // onder de wet niet en Fol. 246 r.
heeft mogen bestaen, hoe soude sy dan nv in den tijt des volcomen
Christelijcken wesens, nae dat Euangelium, voor den Heere ende
voor zijn gemeynte bestaen? Dat mach elck van herten bedencken
ende ouerleggen.

VOort soo wort nv den Tempel des Heeren, ende de Stadt des
leuendigen Gods wederom opgetimmert, ende gelijc alst inde
andere opbouwinge des figuerlijcken Tempels ende Ierusalems ge-
schiet is wtwendich, also gatet nv in den geest toe. Want doen
wert den Tempel op de eerste forma, ende op dat eerste Fonda-
ment ghebout, ^e Doen wilden de wederpartijders Iuda ende Ben 1. Esdr. 4.a.2.
Iamin, met Sorobabel ende de andere timmeren. Maer Sorobabel
ende de ander Ouerste in Israel antwoorden haer also: Het en
betaemt ons niet, met ^v dat Huys ons Gods te timmeren, maer
wy willen den Heere den Godt van Israel alleene bouwen, gelijc
als Cyrus de Coninck geboden heeft. Item, de Heydenen bespotten
Nehemiam ende zijne broeders, ouer de opbouwinghe der Stadt,
^f ende wilden haer oock sulcks met ghewelt weeren, ende de Nehem.2.d.10
mueren der Stadt omwerpen. Daer tegen heeft hem opgemaect 4. a. 2.
Nehemias met alle de andere Ioden, ende arbeyden al euenwel
aen de mueren der Stadt, sommige hielden de wachte, sommige
arbeyden, ende hadden dat sweert aen de zijde, ende waren al
ghereet totten strijt.

DIt geschiet nv altemael in den geest, Want nv wort den Tempel
des Heeren, de gemeynte Godts ghebout op dat // eerste ^g fon- Fol. 246 v.
dament, ^h op den gront der Propheten ende Apostolen, vanden 1. Cor. 3.b.11.
welcken Christus den hoecsteen is: Nv worden de leuende Steenen, hEphes.2.c.19
die hier ende daer verstroyt liggen, wederom te samen gelesen 1. Petr. 2. a.1.
ende aen dat Huys des Heeren geuoecht, Nv heeftmen rechte

Math. 3. a. 4. dienaers des heyligen woorts, rechte ^a Predicanten des Euangeliums
 Hebr. 6. a. 3. Iesu Christi, ^b Nv wort alle godlijke ordinantie ende Apostelsche
 bIoan.17.b.17 leere, met een grondelijke wederhalinghe ende vernieuwinge van
 1.Ioan.2.a.1. een oprechte ^c boete, des geloofs in God, der warachtiger kennisse
 Math.26.c.25 Iesu Christi, ende des heyligen Geests, des Christelijcken ^d Doop-
 28. c. 10. sels, des rechten Auontmaels des Heeren, des godsaligen leuens,
 Marc.14.c.22 der Broederlijke liefde ende trouwe onder alle Heylighen, der
 16. b. 15. Euangelischer Afsonderinge ofte ^e Ban, ende van alle insettingen
 Math.18.b.18. Gods, door de cracht des geestes wedergebracht ende wtgerecht,
 Ephes.4.b.19 ^f Nv singtmen den Heere int herte wt grooter blijchap des geests,
 Colloss.3.b.16. Nv werden den Heere geoffert de leuende, heyliche ende aenghename
 1.Petr.2.a.5. offerhanden, ^g dwelc is den redelijken Godsdienst, daer de Godt
 Rom.12.a.1. des Hemels mede gedient wort, Nv brengtmen den Heere ^h de
 Psalm.134.a. vierige gebeden, tot eenen soeten rueck, ende de opheffinge der
 2. heyliger handen tot een Auontoffer. Ende also staet nv den Tempel
 1.Tim.2.b.8. des Heeren, dat huys des leuendigen Gods ⁱ op dat eerste fundament,
 Hebr.11.b.10. ende inde eerste forma, ghedaente, ende heerlijkheyt.

DE wederpartijen Iuda ende Ben-Jamin, die aen dat huys des
Fol. 247 r. Heeren met Sorobabel, willen timmeren, zijn de ghene die haer
 des Euangeliums // valschelije beroemen, ende stellen haer aen in
 eenen geueynsden schijn, ghelijck als oft sy Godt oock wilden
 dienen, maer haer herte is dubbelt, ende sy en zijn niet de rechte
 timmerlieden ende medehulpers Israels, daerom en willen ooc de
 vrome Christenen met haer niet bouwen, Want niemant en is tot
 sulck een werck bequame, ten sy dat hy een Iode oft Israelijt is,
 2.Cor.3.b.16 van dat geslachte Abrahams, Isaacx, ende Iacobs, dat is, ^j hy
 moet een nieu geboren mensche Gods wesen, wt den hemelschen
 1.Petr.1.d.23. Vader ^k nieu geboren, door Iesum Christum inden heyligen Geest.

Oock comen de Heydenen, ende spotten met de Ouders ouer
 dese opbouwinge der heyliger Stadt Ierusalems ¹⁾, achten haer
 Actor.17.c.18. daer toe veel te cleyn, sy spreken ^l schimpelijck, ende lasteren
 1.Cor.1.c.21. seer. Want het is den Ouersten van deser Werelt, den Gheleerden
 ende den verkeerden gheheel eenen spot, dat sulck een arm ver-
 worpen volck, hem onderstaet dat veruallen Ierusalem, de Gemeynthe
 Christi, wederom op te bouwen, ende de mueren te repareren:
 1. Cor. 2. a. 1. ^m Sy en ghedencken niet, dat Christus zijn Ghemeynte door de
 simpele, ongheleerde Apostolen gebouwet, ende tot sulcker heerlijk-

1) Zie Nehem. IV:2.

heyt ghebracht heeft. Sy en mercken oock niet, dat Christus in dat Euangelie seyt: ^a Ick dancke v, o Vader, die daer zijt een Heere des Hemels ende der Aerden, dat ghy de verholentheyte des Euangeliums verborgen hebt den Wijzen ende verstandighen, maer hebtse gheopenbaert den cleynen ende eenuoudigen, Ia Vader, alsoo heuet v behaecht. Item Paulus totten Corinthen: ^b De wijsheyt // van deser werelt is sotheyt voor Godt, ende dat heeft Godt door Esaïam ghetuycht met dese woorden: Ick wil te niete doen de wijsheyt der wijzen, ende dat verstant der verstandighen wil ick verwerpen, ^c Waer is de wijze? waer is de schrift ghelerde? waer is de disputeerder deser werelt? Heeft God niet de wijsheyt van deser werelt tot sotheyt ghemaect? Ende aen een ander plaetse: ^d Siet ghy spotters verwondert v, ende wort tot niet, want ick en sult gelouen, al ist dat v yemant dat sal vertellen.

Math.11.d.25.
1. Cor. 1. c.23.
Iob. 5. b. 12.
Fol. 247^v.

Esaie.33.c.18.
1. Cor. 1. c.23.

Actor.13.d.41.

ENde als dese bespotters Israels dan sien, dat hare bespottinge niet gheacht en wert, ende dat werck des Heeren de opbouwinghe vander heyligher Stadt niet te min voort en gaet, so worden sy geheel toornich, ^e sy maken een verbondt met malcanderen, tegen den Heere ende zijne ghemeynte, ende willen sulcx weeren, dat Ierusalem niet weder ghebout en werde. De Tyrannen met hare stercke Mandamenten ende Placaten, met water, vier ende sweert. De geleerde met hare Philosophie, arghesticheyt, ende scherp-sinnicheyt, om de Schrift te verdraeyen met schrijuen ende prediken, met verwekinghe aen de Ouerheyt, datmen de Timmerlieden vander Stadt Ierusalem soude veriagen, verworgen ende dooden, op dat des Heeren werck belet mochte werden.

Nehem. 4.b.8.

MAer daer teghen wapent hem dat volck des Heeren, niet met vleeschelijke wapenen, ghelijck als (eylacen) in // de misgrijpinge door een misuerstant by de sommige gheschiet is ¹⁾, maer met dat harnasch Godts, met de wapenen der gerechtigheit ²⁾ f ter rechter ende ter slincker hant, g metten creeft ³⁾ der salicheyt, metten schilt des geloofs, daer si alle de vierige pijlen des Satans mede connen wtblusschen, met dat crachtighe ^h tweesnijdende woort Gods, ende met christelijke ⁱ lijtsaemheyt, daer sy haere sielen mede besitten, ende also alle haere vianden ouerwinnen, ende

Fol. 248^r.

2. Cor. 6. b. 8.

Ephes. 6.b.11.

Hebr. 4. c. 12.

i Luc.11.b.11.

1) Oordeel over de Munsterschen.

3) Creeft, d. i. helm.

2) Lees: gerechtigheit.

Hebr.12.c.22. bouwen de mueren ^a Hierusalems, met sulcker crijchs rustinghe, met sulcken onuersaechden ofte manlijk herte, ende vertroosten haer daer op, dat de Godt des Hemels haren noothulper is, ende dat de hant zijns Christi met haer is, ende dat de Heydenen (die doch gheen deel en hebben aen dat huys des Heeren, noch inde stadt Ierusalem) met alle hare macht niet weeren en connen, dat beyde de stadt, ende den Tempel niet soudē gebout werden, want de Heere is met zijn volc, ende helpt zijn Dienaers ghetrouwelijck. Amen.

ITem, ghelijck als de tweede figuerlijcke Tempel ende wederghe-
 boude Stadt Ierusalem, op de eerste toecomste Christi zijn
 staende gebleuen. Ende daer en tusschen so hebben de Ioden vele
 aenuechtinghen ende veruolginghen gheleden, ende zijn iammerlijck
 vanden Antiocho ende andere Tyrannen geplaecht ende ghedoot,
 om dat sy de wet Godts niet en hebben willen verlaten, noch de
 Afgoden der Heydenen niet en hebben willen eeren noch aenbid-
 den. ^b Ooc so zijnder vele afgeuallen, ende hebben den Godloo-
 sen // Tyrannen ende Heeren, om te behaghen ghehuychelt, ende
 de selfde zijn dickwils de archste vianden, verraders, ende veruol-
 gers van de Godtvruchtighe Ioden 'gheworden, ghelijck als men mach
 lesen ouer al in de Boecken der Machabeen, ende gelijckmen daer
 van menige schoone Historie heeft.

Also sal oock dese tweede geestelijke Tempel, ende de Heylighe
 Stadt Ierusalem staende bliuen, tot de wedercoemste ende de
 openbaringe ons Heeren Iesu Christi. Want den volcke Godts onder
 den Hemel is een ewich rijke gegeven, ^c ende dat Rijke Christi
 en heeft geen eynde. ^d Maer dies niet te min, so moeten alle die
 Godtsalichlijck willen leuen in Christo Iesu, veruolginghe lijden.
 De Christenen worden berooft, hare huysen worden verbrant, si
 zijn den Heydenen een spot, hare gebueren een versmaetheyt, sy
 worden voor onwijs gherekent, haer leuen wort voor raserie ghe-
 acht, de lichamen der knechten Gods worden den voghelen des
 Hemels tot een spijs ghegeuen, ende dat vleesch der Heylighen
 den ghedierten des Aertrijcx. Dat onschuldich bloet wort vergoten
 als water, ende daer en is niemant die de dooden begraeft. In
 somma, Antiochus is gansch rasende, ende bouen de mate ontsinnich
 teghen de vromen, die dat Euangelium ghelooouen, ende daer nae
 begheeren te leuen. ^e Maer die zijnen Maosim, den onbekenden
 afgodt, den nieuwen valschen bedachten Godsdienst, eeren ende
 voorstaen, die maeckt hy heerlijc, ende begaeftse rijckelijc, gelijc-
 men dagelijcx wel siet ende merct. //

Vt alle desen ist nv openbaer, hoe dat alle dingen weder ge- *Fol. 249 r.*
bracht zijn, ende wederhaelt sullen werden, geestelijk in
Christo Iesu, ende in de tijt zijns Regiments, tot op ^a zijnder *Actor. 3. c. 20.*
toecoemste ende verschijninghe, als de Apostel Petrus seyt. Daerom *1. Petr. 1. a. 5.*
en mogen wy geen andere Restitution ¹⁾ oft wederhalinge van alle
dingen verwachten, dan gheestelijker wijze in Christo Iesu, die
daer is dat ^b Alpha ende O, dat begintsel van alle Creatueren, *Apocal. 1. a. 8*
ende de perfectie ofte volcomenheyt van alle wercken Gods, nv *12. c. 13.*
hier inden geest, ende hier namaels in dat ^c volcomen wesen, als *1. cor. 13. b. 10.*
dat nieuwe ende wedergebrachte, in dat eewich verandert ende
verclaert sal werden, tot een laetste belooninge ende heerschappie
van alle geloouigen ende heyligen, op de plaetse, daer Godt de *Ioan. 14. a. 2.*
Vader, ende de Heere Iesus Christus, metten heyligen Geest, met *17. c. 24.*
alle Engelen zijn sullen altijd ende inder eewicheyt. Ende al wat *1. Tessal. 4. c.*
de Propheten van de wederoprechtinge der Hutten Davids, van *18*
den ^d rijke Christi ende zijnder heerlijkheyt, van de ^e wrake Gods *Actor. 9. b. 15.*
ouer Babilon, vande opbouwinge des Tempels ende der stadt Ieru- *eIerem. 50. a. 2.*
salem, gepropheteert ende gesproken hebben. In somma, de gheheele
Restitution, moet na desen regel verstaen, ende wt de letter inden
geest verandert werden. Ende daer mede wort den gront van onsen
alderheylichsten ende Christelijken ghelooue seer beuesticht, als
wy opentlijk sien ende verstaen, dat al wat wy gheloouen ende
bekennen, eerst van Godt door veel schoone Figueren afgebeeldet,
ende daer na door de eewighe waarheyt selfs, dat is, door Iesum *Ioan. 1. a. 4.*
Christum, verclaert, betuycht ende beuesticht is. // *14. a. 6.*

Maer de eewighe Almachtige God, die vanden beginne alle dingen *Fol. 249 r.*
voor sien ende gewracht heeft, eerst inder figueren, daer na int
waerachtige wesen, door ^f zijn eewich woort, door ^g zijnen eenigen *Ioan. 1. a. 1.*
gheboren Sone Iesum Christum, die beware ons in zijne waarheyt, *g Colloss. 1. b.*
door zijne grondeloose bermherticheyt, die vernieuwe ons aenden *14.*
inwendigen mensche, ende beware ons in een oprecht wesen tot *Hebre. 1. a. 5.*
aen onsen eynde, op dat wy met blijenschappen gestelt mogen worden
voor den rechterstoel Iesu Christi, als hy comen sal met de Engelen
zijnder cracht, met de viervlammen, ^h om wrake te doen, ouer *2. Tessal. 1. b. 8.*
alle de gene, die God niet gekent en hebben, ende die niet *Math. 13. d. 36.*
ghehoorsaem geweest en hebben den Euangelio, ende verclaert *Ioan. 12. c. 26.*
te werden in zijnen Heyligen, ende wonderlijk te verschijnen *17. c. 24.*
in allen gheloouigen, ⁱ in de verrijsenisse ende openbaringhe *Philipp. 3. b.*
11.

1) Tegen Rotmann. Zie de *Inleiding* (boven, blz. 10).

der Hemelscher claerheyd, met de welke sy becleet sullen
werden door de cracht Christi, op dat
sy met hem, de eewige onuerganc-
kelijcke heerlijkheyd, in dat
volcomen wesen mogen
in nemen ende besit-
ten inder ee-
wicheyt.

A M E N.

Soli Sapienti Deo Gloria.

U a n d e G e=
meynte Godts, hoe die
vanden beghinne gheweest is, waer by
die bekennt, ende van alle Secten
onderscheyden werdt,
Een corte Beken=
tenisse.
* . *

Door D. P.

1. Corint. 3. b. 16.

¶ En weet ghy niet, dat den Tem=
pel Godts heyligh is, de
welcke ghy zijt.

Psalm. 86. a. 4.

Groote ende heerlijcke dinghen wor=
den van v gheseyt. O ghy
Stadt Godts.

2. Corint. 6. c. 16.

¶ Ghy zijt den Tempel des leuen=
dighen Godts. //

Fol. 250^r.

1. Timoth. 3. b. 14.

¶ Dit schrijue ick v, op dat ghy wetet
hoe dat ghy sult wandelen in dat huys
Gods, het welcke is de Ghemeyn-
te des leuendigen Gods, een
Pilaer ende Fondament
der waerheyt.

Ephes. 1. c. 22.

¶ Christus is ouer alle dingen van God
zijnen Vader gheset, een Hooft zijnder
Kercken (dat is, zijnder Ghemeynten en
de Vergaderinghe) die daer is zijn
lichaem, ende volheyt des
ghenen, die daer al in
allen veruult.

* * *

1. Corinth. 3. c. 17.

¶ Ist dat yemant den Tempel (dat is,
de Ghemeynte) Gods scheyn-
det, dien sal Godt
scheynden.

* * * //

Den Christelijcken Le-

Fol. 251^r.

ser wensche ick D. P. wt ghenaden een medegenoot des geloofs in Iesum Christum, ende een litmaet der Christelijcker gemeynten, vele wijsheyt, verstant, ^a vrede ende bermherticheyt, van Godt onsen He- 2. Ioan. a. 3.
 melschen Vader, ende van Iesu Chri-
 sto, den eenigen gheboren Sone
 Gods, inder liefde ende waer-
 heyt, inder eewicheyt
 ghebenedijt.
 Amen.

NAdemael dat ic na mijn cleyne gaue, een corte geestelijke Restitution verhaelt, mijn meyninghe daer van geschreuen, ende daer mede den goethertigen Leser een cleyne aenwysinge gedaen hebbe, om de sake breeder, na de ontfanghen mate zijns geests ende geloofs nae te dencken, ende te beneerstigen, hoe ^b dat in Christo Iesu alle dinghen wederom vernieut, te rechte 2. Cor. 5.b.17.
 gebracht, ia dat warachtige wesen begonnen, ^c de gemeynte Gods Colloss. 2. b.9.
 vergadert, opgerecht, ende tot grooter heerlijkheyt gebracht is, daerom so moet ic ooc een weynich vande Gemeynte Gods schrijven, hoe die vanden beginne gheweest, waer door dat sy gebout, ende wt alle volcken te samen ghecome is, waer by die bekent, ende van alle Secten onderscheyden wort, wat ordinantien Gods datse heeft, hoe de Dienaers moeten geschiet zijn, hoe een yegelijck daer in moet wandelen, hoe schoon ende heerlijk dat sy is. Want na dien dat alle menschen genoodicht worden totter Gemeynte Godts, ende een yeghelijck seyt: // ^d Hier is Christus, ^e hier is den *Fol. 251^v.*
 Tempel des Heeren, ende alle Secten willen de Gemeynte Christi Math. 24.c.23
 zijn ende genaemt werden, so ist alle Liefhebbers der waerheyt ^f Ierem. 7.a.4.
 van noode te weten, welck de rechte Christelijke Kereke ofte Ghemeynte is, ende hoe dat sy haer tot de selue Ghemeynte Math. 3. a. 2.
 moeten begeuen, also verre als sy hopen oft meynen salich te 22. a. 7.
 werden: Want die in desen tijt de aengheboden genade Godts ver- 23. a. 12.
 smaden, ^g geen boete en doen, den Euangelio niet en geloouen, ^h Marc. 1. a. 4.
 noch gehoorsaem en zijn, de ordinantien Gods verachten, ende tot Luce. 3. a. 4.

de gemeynschap des lichaems Iesu Christi, haer niet en willen be-
 1. Cor. 12. a. 3. geuen, die sullen swaerlijck dat ^a oordeel Godts connen ontloopen,
 Ioan. 14. a. 7. nademael dat Christus selfs seyt: ^b Dat niemant totten Vader en
 coemt, dan door hem: Ende so ^c wie in hem blijft, die brengt
 veel vruchten, maer wie in hem niet en blijft, die is als een dorre
 Ioan. 15. a. 6. rancke. Ende so ^d wie in hem niet en gelooft, die is nv al geor-
 d Ioan. 3. e. 36 deelt, etc. Daerom moet een yegelijck tot Christum loopen, totten Berch
 10. d. 38 Sion, ende tot dat huys des leuendigen Gods gaen, om te hooren de Wet
 1. Ioan. 5. a. 10. des Heeren, ende dat Euangelium,
 op dat hy alsoo Christo inghe-
 plantet, ende zijn siele be-
 houden mach wor-
 den tot de ewi-
 ghe salic-
 heyt.

A M E N. //

Fol. 252 r.

Van de Ghemeyn-
te Godts.

DE Gemeynthe Gods is eerst begonnen van God inden Hemel
 Psalm. 104. a. 4 met de Engelen, die van Godt gheschapen zijn tot gheesten
 Hebre. 1. b. 7. ende viervlammen, dat sy voor den Stoel Godts soudē staen, Godt
 Apocal. 22. b. 9. louen ende dienen, ende dat sy oock ^e Dienaers ende Medeknechten
 der Ghelooighen soudē zijn. Want hoe wel dat sy sulcke edele
 ende hooghe Creatueren Godts zijn, nochtans zijn sy altemael dienst-
 bare geesten, ghelijck de Apostel seyt, die van Godt wtghesonden
 worden om te dienen, den genen, die de salicheyt Gods sullen
 Psalm. 34. a. 8. beeruen. Want sy ^f bewaren de kinderen Gods, sy legheren haer
 Exod. 14. d. 19 rontom den Legher der Godturuchtighen, ^g sy gaen voor Israel
 h Genes. 19. d. henen, ^h sy leyden Loth wt Sodoma. In somma, ⁱ si dienen de
 16 heyligen ende wtuercoren menschen Gods, sy bewaren die in alle
 i Psalm. 19. a. 7 hare wegen, ende ^j sien nochtans altijt dat aensicht des Vaders
 Math. 18. b. 10. inden Hemel. Ende also is de Ghemeynte Gods eerst metten Enge-
 len inden Hemel begonnen.

DAer nae soo is de Ghemeynte Godes in het Paradijs begonnen
 Genes. 2. a. 7. met ^k Adam ende Eua, die nae dat beelt Godes gheschapen,
 5. a. 2. ende tot zijnder ghelijckenisse ghemaect zijn, ^l oprechte, goede,
 9. a. 6. ende reyne Creatueren Godts, onuerderffelijck ende onsterffelijc, in
 l Sapient. 2. d. den welc den ¹) een oprechte vrome natuere ende Godkelijcke ²)
 23.

1) Lees: welcken.

2) Lees: Goddelijcke.

Syrach. 16. d. aert, een waerachtighe kennisse, vreese, ^a ende liefde Godts ghe-
 25. weest is, // soo langhe als sy in de eerste Scheppinghe ende Ord- *Fol. 252 v.*
 Iacob. 3. a. 2. nantie Godts ghebleuen zijn, ende dat beelde Godts ghedraghen hebben.

DAeromme is de Ghemeynte Gods een Ghemeynte der Heylighen, te weten, der Enghelen inden Hemel, ende der Ghelooighen weder gheboren menschen op Aerden, die nae dat beelde Godts vernieuwet ¹⁾ zijn. Dese ^b zijn al te samen gheuoecht door Iesum Ephes. 3. a. 6.
 Christum, ghelijck als Paulus in zijnen Brieuen wel verclaert, Colloss. 1. c. 27.
 principalijck totten Hebreen, daer hy alsoo schrijft: ^c Ghy zijt Hebr. 12. c. 22
 ghecomen totten Berch Sion, tot de Stadt des leuendighen Godts, tot dat Hemelsche Ierusalem, tot de menichte van veel duysent Enghelen, tot de ghemeynte der eerstegeborenen die inden Hemel geschreuen zijn, tot God den Rechter ouer al, tot de geesten der volcomen gherechticheyt, totten Middelaer des Nieuwen Testaments Iesum, ende tot dat bloet der besprenginghe, dat daer beter spreeckt, dan dat bloet Abels.

VVt dese woorden machmen wel claerlijck verstaen, dat de menichte van velen duysent Enghelen, de Ghemeynte der eerstegheborenen, die inden Hemel aengheschreuen zijn, ende de gheesten der volcomen gherechten, met alle ghelooighen, die daer toe ²⁾ gecomen zijn, dese alle met malcanderen, zijn de Ghemeynte Gods, ^d daer Godt de rechtueerdighe Rechter ouer regeert, ^e daer Christus dat hooft van is, ende daer de ^f heylige Gheest by woont. // Hebr. 12. d. 23
 e Ephes. 1. c. 22.
 1. Cor. 3. b. 16.
 6. c. 19.

MAer den eersten afual van Godt in zijnder Ghemeynte, is gheschiet onder de ^g Enghelen inden Hemel, die ghesondicht hebben, ende haren Schepper onghetrou gheweest zijn, ende daerom wten Hemel zijn ghestooten, met ketenen der duysternissen ghebonden, ^h dat sy niet meer doen en connen, dan God haer toe en laet, hoe wel dat sy boose ⁱ gheesten ende Enghelen zijn, die ^{nv} in de Locht regeren, ^j de Christenen beuechten, hare verderuinghe ^j soecken, in den kinderen des ongheloofs wercken, ende de werelt ^k in hebben, maer sy worden bewaert tot opten dach des ordeels, tot eewighe pijn ende verdoemenisse, Iae ^k tot dat Helsche vier, dat nemmermeer wtgebluscht en sal werden. Luce. 9. a. 2.
 Ephes. 2. a. 2.
 j Math. 4. a. 2.
 1. Petr. 5. b. 8.
 Iacob. 4. a. 7.
 Math. 25. c. 30.
 2. Petr. 2. a. 4.

DEn tweeden afual van Godt in de Gemeynthe is gheschiet, door ^l Adam ende Euam in dat Paradijs, die door de listicheyt der Genes. 3. a. 6.

1) Lees: vernieuwet.

2) Daer toe, d. i. daarbij.

Rom. 5. b. 12. Slanghen verleydet, door de sonde verdoruen zijn, ende alsoo dat
 1. Cor. 15. c. 21. beelt Godts, der reynen gheschapien natueren heylicheyte ende hooch
 treffelijk verstant, ^a vol alder wijsheyt ende kennissen Godts, ende
 aller Creatueren, het welck vierich was in de liefde ende ghehoor-
 saemheyt tot Godt, verloren hebben, Iae wt de gherechticheyt in
 de ongerechticheyt, wt dat onsterffelijk wesen in de verderuinghe
 ende verdoemenisse, ende wt dat eewighe leuen inden eewighen
 doot zijn ghecomen.

Fol. 253 r. **D**E eerste oprechtinghe des verdoruen menschens, de vernieuwinghe
 des Goddelijcken beelts in hem, ende // de weder opbouwinghe
 der veruallen Kercken Godts, is gheschiet door de Belofte van dat
 Genes. 3. c. 15. toecomende ^b zaet der Vrouwen, dat de Slanghe zijn hoofd soude
 vertreden. Dit zaet is principalijck Iesus Christus, ende wordet
 Math. 1. c. 25. ende Eua beloeft, ^c ende nae den vleesche wt eender Vrouwen
 Luce. 2. a. 7. gheboren is. Want hoe wel dat Maria, als een reyne Maeht, hem
 van den Heylighen Gheest ontfanghen ende voortghebracht heeft,
 Luce. 2. a. 5. soo ^d is sy nochtans een Vrouwe in de Schrift genaemt, ende nae
 Galat. 4. a. 4. die wijse heet Christus oock haer zaet, ende de Vrucht haers
 Ioan. 16. d. 37 lichaems. Ende dese ^e Iesus Christus is de rechte Vertreder ende
 Rom. 5. a. 1. Ouerwinner van de oude cromme Slanghe, die met zijnen doot dat
 Colloss. 1. c. 20. Menschelijke Gheslachte van alle Tyrannische geweld des Satans,
 Hebre. 2. c. 13. der sonden ende des eewigen doots verlost heeft.

Ioan. 3. d. 36. **D**It is de eerste ^f Predicatie des Euangeliums van Iesu Christo
 1. Tim. 2. a. 4. den eenighen Verlosser ende Salichmaker des Werelts, door
 den welcken Adam ende Eua weder opgherechet zijn, ende dat
 verloren beelt Godts weder ghecreghen hebben. Wandt sy zijn
 nieuwe van GODT gheschapien, nieuwe wt hem gheboren, naede-
 mael dat sy de ghenadenrijcke Beloefte des Euangeliums, door de
 cracht ende verlichtinghe des Heylighen Gheestes met een waerach-
 tich Ghelooue aenghenoomen hebben. //

Fol. 254 r. **V**AN desen ^g Adam ende Eua zijn Huysvrouwe zijn ghecomen
 Genes. 4. a. 1. Abel ende Cain twee Ghebroeders, die eene Oprecht, de andere
 Goddeloos, Abel een kindt GODTS ende eene Lidtmaet der Christe-
 1. Ioan. 3. b. 12. lijcker Kercken: Maer ^h Cain een kindt des Duyuels, ende in
 zijnder ghemeynschappe begrepen. De Vroome ende Rechtueerdighe
 is vanden Boosen ende Moordadighen Cain ghehaet, ende wt
 Math. 23. e. 34. nijdicheydt zijns boosachtighen hertens vermoort. Ende dit is eene
 clare afbeeldinghe ende ghetuyghenisse, dat van die tijt aen,
 tweederley Volek, tweederley Kinderen, tweederley Ghemeynten

op Aerden gheweest zijn, namelijk, dat Volck Godts ende des Duyuels Volck, Godts Kinderen ende des Duyuels kinderen, Gods Gemeynthe ende de Synagoghe ofte Vergaderinghe des Sathans, ende dat de kinderen Godts van den kinderen des Duyuels moeten veruolginghe lijden, ende de Ghemeynte Christi van de Antechristische Vergaderinghe, verdruckt, veriaghet ende ghedoodt moet werden. Het welck Godt oock daer door wel te kennen heeft ghegheuen, dat hy viantschap gheset heeft tusschen der Slanghen zaet ende der Vrouwen Saet, ende dat der Slanghen Saet, dat Saet der Vrouwen soude laghen legghen, oft in de hiel en bijten. Want al is Christus Iesus dat rechte Beloefde zaet der Vrouwen, als bouen gheseyt is, (ende ick segghet noch eens van een beloefde Saet, maer niet van een natuerlijk Saet, anders so moeste der Slanghen zaet oock natuerlijk wesen, ende al ^a is hy de eenighe Ouer-// winner des Duyuels, soo zijn oock daer beneuen alle Ghelooouighe een zaet der gheestelijcker Eua, ghelijck als de onghelooouighe een zaet der ouder crommer Slanghen zijn, ende dat al op een gheestelijke wijze. Ende ^b tusschen dese kinderen der voorgenoemder Eua ende der Slanghen, is een ewighe viantschap van Godt ghestelt, soo dat de kinderen des Duyuels de kinderen Godts altijt haten, benijden ende veruolghen, ende wederomme de kinderen Godts de Slanghe ende haer zaet, de Werelt ende al wat daer in is, ^c ouerwinnen door dat bloet des Lams, door haer ghelooue in Iesum Christum, door de belijdinghe ende getuychenisse der waarheyt, ende door hare stantuaesticheyt in Gods woort tot in de doot.

Ioan. 8. d. 44.

1. Ioan. 3. a. 1.

Apocal. 2. b. 9.

Genes. 3. c. 15.

Ioan. 16. d. 33.

Colloss. 1. c. 20.

Hebr. 2. c. 15

Fol. 254^r.

Genes. 3. c. 15.

Apocal. 7. c. 14.

12. b. 22.

1. Ioan. 5. a. 4

Voort soo heeft Godt Adam ende Eua, in de plaetse van Abel, eenen anderen Sone ghegheuen, den Godturuchtighen ^d Seth, ende van hem zijn andere vroomen ghecome tot op Noe, die ghenade voor den Heere gheuonden heeft, in die tijt als Godt de kinderen der Menschen, met de kinderen Godts die haer met die vermengt ende also misgrepen hebben, met de Diluuie ghestraft, ^e ende alle vleesch dat zijnen wech verdoruen hadde, heeft wech ghenomen ende wtgheroyt, wtghenomen Noe, ende wat met hem in de Arcke was. Maer wat dese Figueren bediedet, hebben wy in onse Bekentenisse van dat Doopsel, ende bouen in de gheestelijke Restitution verclaert. //

Genes. 4. d. 25.

Genes. 8. b. 12.

MEt ^f Noe ende zijne twee Sonen Sem ende Iaphet heeft God zijn verbont ghemaect, ofte wederom vernieut, ende die zijn op die tijt zijn Ghemeynte gheweest, maer Ham de derde sone van Noe, die oock inde Arcke was, ende met de andere daer wt ghinck, een Bespotter zijns Vaders, ende daarom van hem ver-

Fol. 255^r.

Genes. 9. b. 8.

uloect, die is in de stede van Cain ghecome, een nieuwe beghintsel der Ghemeynten des Sathans op Aerden, de Vader Canaans ende zijns zaets, der boosachtigher kinderen, ^a die altijd de kinderen Godts gheplaecht, bespottet, ende teghen Godt ghestreden hebben.

VAn Sem is nae de linie ¹⁾ Abraham voortgecome, een Vader van alle Gheloouighen, ^b metten welken Godt zijn verbont vernieut, beuesticht, ende hem de Belofte ghedaen heeft, dat hy zijn ende zijns zaets Godt wilde zijn (ende daer mede zijn alle Gheloouighen, met hare kinderen in Godts verbont begrepen) ende dat in zijn ^c zaet (dwelcke is Christus Iesus, de gheestelijcke Isaac, dat Belofde zaet der ghebenedijdinghe, ^d van Godt zijnen Hemelschen Vader wt ghegaen, voort ghecome, ende den ^e Patriarck Abraham boloeft ²⁾) ghebenedijt souden werden alle Gheslachten der Aerden, ende dat Abraham een Vader der Gheloouighen soude zijn, niet alleen van de ghene die nae den vleesche van hem ghebornen ende besneden zijn gheweest, maer oock ^f van de Heydenen, die in de voorhuylt waren, ende nochtans in de voetstappen des gheloofs *Fol. 255^v*. Abrahams // ghewandelt hebben, ende noch wandelen. Wandt die worden voor dat ^g zaet ghereeckent, ghelijck als de Apostel ghetuycht.

DAer nae so is dat Verbont Godts, met alle ghenadenrijcke Beloften van Abraham ghecome op Isaac ende Iacob, op de twelf Patriarcken, daer nae op Moysen ende Aaron, op Dauid, ende op alle Godturchtighe, die met hem ende nae hem gheweest zijn, ende in dat oprechte ghelooue Godt ghedient hebben. By desen is de Ghemeynte Godes gheweest, dat ^h Borgherschap Israels, de Tempel des Heeren, dat Testament ende Heylichdom des Alderhoochsten. Hier heeft de Wijsheyt hare wooninghe ghehad in Iacob, ende haer Erfdeel in Israel, tot op de tijt Christi, inde welcke oock veel aendachtighe ende Godturchtighe int lootsche Volck te Ierusalem ende in Iudea gheweest zijn, als Sacharias ende Elizabeth, Ioseph ende Maria, de oude Simeon ende Anna de Weduwe, etcet.

DAer beneuen so zijnder noch veel wt de Heydenen Godturchtighe gheweest, als ⁱ Melchisedech, de Coninc tot Salem, een Priester des Alderhoochsten, wiens gheslachte, vanden geest versweghen is, ^j Abimelech de Coninc tot Gerar, ^k Iob een Idumeer, zijn Vrienden, ende veel andere. Daerom seyt Paulus, ^l dat de Heydenen die de Wet niet en hebben, ende nochtans van natueren doen des Wets

1) Nae de linie, *d. i.* in rechte lijn.

2) Lees: beloeft.

werck, die selue, hoe wel sy de Wet niet en hebben, so zijn sy haer seluen // eene Wet, daer mede sy bewijzen dat des Wets werck *Fol. 256 r.* in hare herten gheschreuen is, aengesien dat hare conscientie haer ghetuycht, daer toe oock de ghedachten die haer onder malcanderen beschuldighen ende ontschuldighen, op dien dach, inden welcken Godt dat verborghen des herten ordeelen sal door Iesum Christum, nae inhoud mijns Euangeliums. Item ^a ist dat de voorhuyt dat *Rom. 2. c. 26.* recht in de Wet hout ¹⁾, meynt ghy niet, dat zijne voorhuyt wort voor een besnijdinghe ghereeckent, ende wert ²⁾ alsoo dat van natueren een voorhuyt is, ende de Wet volbrengt, v ordeelen, ghy die onder de letter ende Besnijdinghe daer zijt een Ouertreder des Wets. Want dat en is gheen Iode, die wtwendich een Iode is, ende dat en is oock gheen Besnijdinghe, die wtwendich in het vleesch geschiet, maer dat is een Iode, die inwendich verborghen is, ende de Besnijdinge des herten is een besnijdinghe, die inden gheest ende niet in de Letter gheschiet, welcks lof niet en is wt den menschen, maer wt Godt.

Hier en bouen soo is de Belofte van Godt Abraham gheschiet, dat alle volcken in zijn zaet ghebenedijt, ende hy een vader *Genes. 15.a.5.* van alle volcken ende Heydenen soude werden. Ende daerom is *17. a. 5.* zijnen naem van Godt verandert, dat hy niet meer Abram, maer *22. c. 18.* Abraham soude heeten. Desgelijcs so zijnder ooc veel Prophetien *2. Regum. 22. f. 44* ouer al in Mose, in de Psalmen, ende in de Propheten, van de *Psalms. 17.d.44* Heydenen, hoe dat sy noch geroepen soudent worden, door Iesum *Rom. 11.d.25* Christum tot de Cudde Israels, ende // vele in God soudent ghe- *Fol. 256 v.* loouen, ende den Euangelio gehoorsaem zijn.

Daerom en machmen de Ioden ende Israeliten niet alleen voor de Ghemeynte Godts reekenen, maer alle die Godt recht bekent, gheureest, gheeert, nae zijnen wille wt de Wet der natueren, van Godt in hare herten ingheschreuen, gheleeft hebben, ^b ende alle die wt de Heydenen in Iesum Christum ghelooouich *Rom. 2. c. 26.* zijn gheworden, die zijn in de voorhuyt haers vleeschs, ende in de Heydenschap ³⁾ voor een gheestelijck zaet Abrahams ende der beloften gerekent. Ende alsoo volcht daer wt, dat sy Godts ende Christi *Galat. 3. c. 16.* gheweest zijn.

1) Als de onbesnedene de wet gehoorzaamt.

2) „Wert” is een germanisme (wird). In de uitgave van 1578 luidt deze geheele plaats evenals hier.

3) Terwijl zij nog onder de heidenen verkeerden.

ALsoo heeft de Ghemeynte Godts vanden beghinne bestaan op Christum, door den welcken alle dingen vernieuwet zijn, Iae Colloss. 1. b. 19. ^a in een lichaem vereenicht, al wat inden Hemel ende op Aerden is, ende vanden welcken de Gemeynte Godts noch heerlijcker ghebout ende oock vermeerdert is: Want ^b doen hebben de Figueren Rom. 10. a. 4. Colloss. 2. b. 9. Ioan. 1. b. 14. een eynde ghenomen, maer dat waerachtighe wesen is voort gecomen: De ghenade ende waerheyt is op ghegaen door Iesum Matt. 10. a. 6. Christum: Doen zijn ghesocht gheworden de ^c verloren Schapen, van dat huys Israels, ende door Christum inden rechten Schaepstal Esaie. 2. a. 3. gheleydet. Doen zijn de Heydenen wt allen Landen totten ^d Berch Esai. 54. a. 1. Sion ghecomen, om te leeren de Wet Godts, ende te hooren dat Galat. 4. c. 27. Euangelium Iesu Christi, ende in de weggen des Heeren te wandelen. *Fol. 257^r.* Doen ^e is de Prophetie veruult, dat de // verlatene soude vertroost werden, de versmaetheyt ende verachtinghe der onuruchtbaerheyt vergeten, Want diese geschapen heeft is haren man geworden, zijnen name is Heere Sebaoth, de verlosser ende Salichmaker Israels, de Heere ende Godt des geheelen werelts, Doen is Ierusalem opge- Esai. 61. a. 1. staen ende blinckende geworden, ^f want haer licht is gecomen, ende de heerlijcheyt des Heeren heeftse verlicht, ende zijn schijnsel heeft ouer haer geschenen, so dat de Heydenen in haer licht gewandelt hebben, ende de volcken in de claerheyt die ouer haer opgegaen is, Doen zijn den geloouigen, door de kennisse Iesu 1. Petr. 1. a. 5. Christi, van God ghegeuen ^g de alder costelijckste beloften, dat sy door die selue, der Goddelijcker natueren deelachtich werden, ist dat sy vlieden den verganckelijcken wellust deser werelt, In summa, doen is de warachtige kennisse Gods ende Christi, voort gecomen, Apocal. 22. e. ^h als een clare morgensterre, doen is ghenade wtgheuloeyt, ⁱ als 16. een leuende waterstroom wt den Paradijse Gods, ^j doen is den Apocal. 22. a. 1. heyligen gheest rijckelijck van Godt wtghegoten ouer zijne sonen j Ioel. 2. f. 28. ende dochteren, doen is dat nieuwe Testament vanden Heere vol Actor. 2. b. 17. eyndt, met dat huys Israels ende Iuda, nae zijn belofte door Ieremiam den Propheet, Iae doen is de ghemeynte wtghebreyt, Math. 28. c. 19. ende dat rijcke Gods vermeerdert ouer ^k de gheheele werelt, door Marc. 16. b. 15 de rechte ^l Sentboden des Heeren, ende met alderley costbaerlijke l Colloss. 1. c. 28. beloften ende ordinantien veruaet ende begaeft, ende alsoo een heerlijck huys des leuendigen Gods geworden. //

Fol. 257^r. **M**Aer hoe dit toegegaen heeft, ende hoe dese opbouwinge der gemeynten Iesu Christi gheschiet is, aenwijst ons de scrift in grooter claerheit, namelije door de rechte leere des goddelijcken woorts, ende door dat ghelooue, dat wt het ghehoor des Godlijcken woorts, ^m ouermits de verlichtinghe des heylighen Gheests coemt, Rom. 10. c. 18 want in dat rijcke Gods, in dat hemelsche Ierusalem, dat is in de

gemynte Iesu Christi en mach niemant in gaen ^a ten sy dat hi hem van herten betert, oprechte boete doet, ende den Euangelio gelooft. Ia gelijk Godt zijn gemynte op aerden in het ^b Paradijs, met reyne ende heyliche menschen, die na zijn beeldt geschapen ende na zijn gelijckenisse ghemaect waren, begonnen heeft, Also wil hy noch sulcke menschen die na Iesum Christum geschapen, ende door den heylichen gheest vernieut zijn, in zijn gemynte hebben, want al is de beloefde salicheyt den menschen verworuen door den ^c salichmaker Iesum Christum, al is dat verloren leuen weder ghecocht door dat ^d bloet des eenigen offers, ende wort allen menschen in dat Euangelion aangeboden, so en genieten nochtans die selue eewige salicheyt ende dat eewich leuen niet alle menschen, maer alleen de ghene die wedergeboren werden hier in dit leuen ^e door dat woort Iesu Christi, die haer laten soecken ende vinden, met dat licht des godlijken woorts, ^f ende volgen de stemme haers Herders, die verlicht werden met de warachtighe kennisse Gods ende zijns willens, ende met een oprecht ghelooue de gherechticheyt Christi aen nemen. //

Math. 3. a. 8.

Galat. 4. a. 7.

Genes. 2. b. 8.

Tit. 2. b. 13.

d Hebr. 2. a. 3.

5. c. 12. 8. a. 2.

20. c. 20.

1. Petr. 1. d. 23.

Iacob. 1. b. 18

Ioan. 3. a. 3.

8. c. 32. 12. f. 46

DIt ghetuycht Christus tot Nicodemum, ende seyt also: Voorwaer, *Fol. 258^r* voor waer segge ick v, ten sy dat yemant van bouen gheboren werde, soo en can hy dat rijke Gods niet sien. Hier wort dat rijke Gods geheelijk vanden Heere selfs afgheseyt ¹⁾, allen den ghenen, die niet nieuwe wt Godt geboren, ende na zijn beelt aen dat inwendich wesen niet nieuwe van hem geschapen werden. Daerom moeten sy also wedergeboren werden (ick spreke vanden verstandigen) die daer begeeren in dat rijke Gods te comen. *Ioan. 3. a. 3.*

DEse wedergeboorte en geschiet niet wtwendich, maer int verstant, sin ende herte des menschen, In dat verstant ende den sin also, dat de mensche den eewigen, warachtigen ende genadigen Godt leert kennen in Christo Iesu, ^g die daer is dat eewige beelt des vaders, ende het schijnsel des godlijken wesens. Int herte also, dat den mensche den seluigen Almachtigen ende leuendigen God lief heeft, vreest, eert ende in hem gelooft, op zijn belofte hem verlaet, twelck altemael niet en can geschieden sonder de cracht des heyligen geests, die dat herte ontsteken moet met de godlijke cracht, dat ²⁾ gelooue, vreese, ^h met de liefde, hope ende alle goede duechden Gods geuen. *2. Cor. 4. a. 4. Colloss. 1. b. 15. Hebr. 1. a. 3. 2. Cor. 13. a. 1.*

1) Afgheseyt, *d. i.* ontzegd.

2) Men versta dit alsof er stond: die (*nl.* de cracht des heyligen geests) ooc dat gelooue etc. moet geuen.

Vy en worden ooc niet wedergeboren wt vleesch ende bloet,
 1.Petr.1.d.23. noch wt eenige verganckelijke dingen, ^a maer gelijk als
 Iacob. 1. b.18. Petrus ende Iacobus getuygen, te weten wt dat woort des leuen-
 dighen Gods, gelijc als wy in ons boecxken van de wedergeboorte
Fol. 258^v. ende nieuwe creatuere // geschreuen hebben, ende gelijk een
 yegelijc diet belijft daer lesen mach, Mer dat woort Gods is
 tweederley, te weten, de Wet ende dat Euangelium.

DE wet is dat gebiedende woort van Godt door Mosen gegeven,
 Exod. 19. c.16. op den berch Sinai, met sulcke verschrickelijke stemmen,
 20. a. 1. met sulcken onweder, donder ende blixem, so dat de kinderen
 Hebr. 12. c.19. Israels, dat niet verdragen en condon, maer sy seyden tot Mosen:
 Spreect ghy metten Heere, ende en laet de Heere niet met ons
 spreken, op dat wy niet en steruen, Ia Moses is seluer beureest
 geweest, ende heeft hem verschrickt, dwelc beteeckent de stran-
 Rom. 4. c. 15. gicheyt des wets, Want sy wijst ons aen de sonde ende verdoeme-
 Deut. 6. a. 4. nisse, nadenmael dat sy eyscht van alle menschen een ^b volcomen
 Math. 29. c. gerechticheyt des inwendigen menschens, der geheelder natueren
 21 ¹). geschapen heylicheyt ende dat hooge verstant, vol van de warach-
 tighc kennisse Gods, daer toe oock een heylich reyn herte, dat
 vierich is in de liefde tot God.

DAer na soo verdoemt de wet de inwendighe onreynicheyt der
 Psalm. 51. a. natueren, te weten, de schade ende dat verlies van de ^c ge-
 12. schapen wijsheyt ende kennisse Gods, ende der ingegeuen gerech-
 Ephes. 2. a. 1. ticheyt ende heylicheyt des herten. ^d Item sy verdoemt de quade
 Rom. 3. c. 20. begeerte ende genegentheyt tegen de wet Gods. So wie de wet
 7. b. 7. leest met een ^e opbedect ²) aensicht, ^f die moet voor Godts toor-
 2. Cor. 3. c.16. nicheyt verscricken ende verootmoedicht werden, ghelijc als met
 fExod. 20. c.19. Hebr. 12. c.19. Israel, Iae met Moyse selfs ons afghebeeldt is. //

Fol. 259^r. **E**Nde daerom is de wet van God gegeven, niet om datse den
 mensche de volcomen gherechticheyt, salicheyt, ende dat ewighe
 Rom. 3. b. 20. leuen soude mede brenghen, (g want wt de wercken des wets en
 Galat. 2. c.17. mach geen vleesch gherechtueerdicht werden) maer datse door de
 openbaringe der sonden, den mensche soude leeren Godt vreesen,
 1. Petr. 5. a. 6. hemseluen kennen, ^h hem onder de crachtige hant Gods veroot-
 1. Tim. 2. a. 6. moedigen, ⁱ ende also bereyt werden, om met een boetueerdich
 i Ephes. 2. c.13 herte Iesum Christum den eenigen ^j Salichmaker aen te nemen,
 Actor. 14. c.14. ende door zijne ghenade ende verdiensten alleen de salicheyt te
 15. b. 8. soecken ende te verhoppen.

1) Bedoeld is: Matth. XXII: 37.

2) Opbedect, *d. i.* gesluierd.

NAdenmael dat nu de wet leert de kennisse der sonden, ende Rom. 7. b. 7.
 dat wt sulcke kennisse de vreesse des HEEREN coemt, dat
 begin van alle wijsheyt, sonder de welcke niemant en can ghe- Eccles. 1.c.16.
 rechtueerdicht werden, ende wt de vreesse des Heeren coemt een
 gebroken, ^a verslagen ende vernedert herte, twelck Gode aenghe- Psalm. 51. b.
 naem is, daerom so dient de wet eensdeels tot de nieuwe geboorte, 19.
 aengesien dat niemant weder geboren noch leuendich gemaect
 can werden, ende niemant den Euangelio can geloouen, hy moet
 eerst oprechte boete doen, ghelijck als de Heere Iesus Christus
 selue getuycht: ^b want hy leert dat volck eerst boete, ende daer Math. 3. a. 2.
 na dat gelooue, ^c ende also heeft hy ooc zijn Apostolen beuolen Luc. 24. d. 46
 te doen.

MAer dat Euangelium is dat woort der genaden, de vruechden-
 rijcke bootschap van Christo Iesu, den eengheboren Soone
 Gods, den eenighen verlosser ende // ^d salichmaker, die hemseluen Fol. 259 ^v.
 voor ons gegeuen heeft, ^e op dat hy ons soude verlossen van de 1. Tim. 2. a. 3.
 macht des Satans, der sonden, ende des eewighen doots, ende Tit. 2. b. 13.
 maeckte ons ^f tot kinderen ende erfgenamen onses Hemelschen e Galat. 1. a. 4.
 Vaders, ^g tot een Coninckijc Priesterdom, tot een heylich volc, tot Hebr. 2. c. 15.
 een wtuercoren geslachte, ende tot een eygendom Gods inden geest, Rom. 8. b. 14.
 Daerom seyt hy ooc also int Euangelium: ^h Coemt hier tot my Ephes. 1. a. 5.
 alle die daer beladen zijt, ick wil ^v verquicken, Leert van my, g 1. Petr. 2. b. 9
 want ick ben ootmoedich ende sachtmoedich van herten: neemt Math. 11. e. 28.
 mijn ioc op ^v, Want mijn last is licht, ende mijn ioc is soet. Item,
ⁱ Voor waer, voorwaer, ick segge ^v, so wie mijn woort hoort, ende Ioan. 5. c. 24.
 bewaert, die is salich, die en sal in dat oordeel niet comen, maer
 hi is door gegaen vanden doot in dat eewige leuen. Item: ^j Ic Ioan. 11. c. 25.
 ben de verrijsenisse, ende dat leuen: so wie in my ghelooft, al
 waert dat hy storue, so sal hy nochtans leuen, ende wie daer leeft,
 ende in my ghelooft die en sal niet steruen inder eewicheyt. Item:
 So lief heeft God de werelt gehadt dat hy zijnen eenigen geboren
 sone gaf, op dat so wie in hem ghelooft, niet verloren en worde,
 maer dat eewich leuen hebbe, Want ^k Godt en heeft zijnen Sone Ioan. 3. c. 17.
 niet gesonden, om de werelt te ordeelen, maer om dat de werelt
 door hem salich werde, so wie in hem ghelooft, die en wort niet
 geordelt. etc.

DIt is dat rechte Euangelium, de reyne leere ons Gods, vol ge-
 naden ende barmherticheyt, vol troosts, salicheyt ende des
 eewigen leuens, die ons van Godt, wt ghenade, sonder onse ver-
 diensten ende // wercken des wets gegheuen is, om des eenigen Fol. 260 ^r.
 ende costelijken Salichmaeckers Iesu Christi willen, die hem seluen

voor ons onder de Wet gegeven heeft, ende voor allen gheloouigen de vervuullinghe des Wets gheworden totter eewigher salicheyt, ist dat wy dat met een waerachtich ghelooue aen nemen.

Esaie. 9. b. 5. **I**N dese leere wort ons van den Hemelschen Vader geschoncken, Iesus Christus, met alle zijn gheestelijke gauen, met alle zijn Ierem. 23. b. 6. ^a wijsheyt, gherechticheyt, heylicheyt, waerheyt, ende eewighe 1. Cor. 1. d. 29 leuen, ia met al wat Gods ende Christi is, gelijk daer gheschreuen Rom. 8. d. 32. staet: ^b Is Godt voor ons, wie wil dan teghen ons zijn? Die oock zijnen eenigen Sone niet ghespaert en heeft, maer voor ons in den doot ghegeuen, hoe ist moghelijk, dat hy ons met den seluen niet 1. Cor. 3. c. 23. alle dinghen en soude gheuen, etc. Ende wederom: ^c Tis al uwe, ende ghy zijt Christi, ende Christus is Gods. Ende Christus seyt Ioan. 17. c. 22 in zijn ghebedt totten Vader, ^d dat hy zijn longeren gegheuen heeft de woorden die hy van den Vader heeft ontfangen, daer toe de claerheyt ¹⁾, die hem vanden Vader gegeven is, op dat si een zijn, Christus in haer, ende de Vader in Christo, op dat sy volcomelije een zijn, ende de werelt bekenne, dat de Vader haer bemint heeft, gelijk als Christus haer bemint heeft, ende de Vader Christum liefghehadt heeft.

Math. 3. a. 8. **A**Lle die nv wt de leere des wets Gode leeren vreesen, de sonde Marc. 1. a. 4. bekennen, ^e oprechte boete doen, van haer sondelijke leuen Fol. 260 ^v. ende Godloos wesen afstaen, ende // met een boetueerdich herte Luce. 3. b. 8. den ^f Euangelio gheloouen, Iesum Christum voor haren Salich- 1. Petr. 1. d. 23 maker aen nemen, die zijn nieuwe wt Godt gheboren ^g door zijn Iacob. 1. b. 18. eewich woort, in de cracht zijns heyligen Gheestes, daer sy mede Ephes. 4. c. 30 vernieut ende oock ^h verzeghelt worden inden dach der verlossinghe, i Hebr. 5. a. 3. ende hebben eenen ⁱ vrijen toeganck tot Godt, ende tot den ^j Throon j Rom. 3. c. 15. der ghenaden, int ghelooue Iesu Christi. Hier swijcht nv de Wet, Exod. 19. c. 16 die te vooren verdoemde. Hier zijn ghestilt de donderslaghen, de aertbeuinghe, dat onweder, ende dat verschrickelijke aengesichte des Berchs Sinai. ^k Hier schijnt een helder Licht des Euangeliums, Ioan. 3. c. 9. 1 ende de Sonne der gherechticheyt inde gheloouige herten. Hier 12. f. 46. is geheel een nieuwe mensche, een nieuwe herte, sin ende ghemoet, 1 Sapient. 5. a. een kint Gods, ende erfghenaem des hemelrijcks, met God ver- 6. bonden, nieuwe wt Godt gheboren, ghesterect met zijnder cracht, ende bereyt tot dat eewige leuen.

1. Petr. 1. d. 23. **E**Nde dat is de gheestelijke ^m wedergheboorte wt Gods woort, Iacob. 1. b. 18. daer in wy vercrijgen ofte ontfanghen dat verloren beelt der

1) Claerheyt, d. i. de heerlijkheid.

kennissen Godts, zijns willens, ende dat beelt der ^a Godlijcker Ioan. 3. b. 15. gerechticheyt, daer wi mede voor God connen bestaen door Christum. Ende dat is de wille Gods, ende de rechte ordeninghe des Heeren, dat wy also nieu geboren werden wt dat woort Gods, ^b ende Ephes. 4. b. 15 dagelijks wassen inde kennisse Godts, in dat ghelooue, inde liefde, ende in alle gehoorsaemheyt des Godlijcken woorts voortgaen, tot den prijs des Heeren, ende tot onser salicheyt. //

Tot deser wedergeboorte is ooc van noode de reyne kennisse des *Fol. 261 r.*
 eenigen Gods, ^c de welcke is de Vader, ende de Sone, ende Math. 28. c. 19
 de heylige Geest. ^d De Vader is de springende Fonteyne van alles 1. Ioan. 5. a. 8
 goedes, een wesen aller dingen, een Schepper aller Creatueren, de d Exod. 3. a. 6
 eewighe onsienlijke Godt, ^e die daer woont in een licht (seyt de 1. Tim. 6. c. 16
 Apostel) daer niemant toe en mach comen, welcken oock niemant
 en heeft gesien, noch ^f Moses op den Berch Sinai, noch ^g Ioannes Exod. 20. d. 2.
 Baptista by de Iordane, noch de ^h Apostolen op den Berch Tha- Matt. 3. b. 16.
 bor, noch ⁱ Paulus inden derden Hemel. Alleenlijk met aendacht- h Math. 17. a. 5.
 tighen ende Godtvruchtigen gedachten hebben de gheloouigen altijd i 2. Cor. 12. a. 2
 God ghesien, ende bekent in Christo Iesu, die daer is dat ^j Beelde 2. Cor. 4. a. 4.
 des onsienlijcken Gods, het schijnsel zijnder heerlijkheyt, een Colloss. 1. b. 15.
 spiegel zijnder Godlijcker claecheyt, de eenige geboren vanden Hebr. 1. a. 3.
 Vader, dat woort ^k door welcken alle dingen gemaect zijn, in Sapient. 7. e.
 welcken dat leuen is, ende dat leuen is der menschen licht, ende 26.
 dat licht is inde werelt ghecomen, ende schijnt in de duysternisse, Ioan. 1. a. 3.
 maer de duysternissen en hebben dat licht niet begrepen. Dat woort Math. 1. c. 18.
 is vleesch geworden, inde maget ^l Maria van den heyiligen Geest m Luc. 2. a. 7.
 ontfangen, ^m ende wt haer een Soone des Alderhoochsten gheboren. 1. Tim. 1. b. 15.
 Maer de werelt en heeft de groote verborghentheyt niet bekent, o Baruch. 3. e.
ⁿ dat Godt int vleesch geopenbaert is, ^o dat de wijsheyt op aerden 59.
 verschenen is, ^p ende dat woort des leuens een mensche is gewor- p 1. Ioan. 1. a. 2.
 den, ende nochtans dat woort des leuens is gebleuen. Want nade- 1. Tim. 2. a. 5.
 mael dat hy de ^q Middelaer tusschen Godt ende den mensche soude q Ephes. 2. b.
 zijn, ^r ende alsoo de // versoeninge maken tusschen ons ende den 13.
 Vader, so moeste hy beyde God ende mensche zijn in een per- Colloss. 1. b. 20.
 soone. Item, nae dien hy de sonden der werelt soude wech nemen, *Fol. 261 v.*
 met zijnder gerechticheyt alle ongerechticheyt te niere maken, ende Ioan. 1. c. 29.
 de doot verslinden, so moeste hy de gherechticheyt, dat eewich 1. Ioan. 2. a. 1
 leuen, ^s ende de salicheyt selfs zijn. Item, dewijle dat hy zijn vleesch Hebr. 2. c. 15.
 soude gheuen voor dat leuen der werelt, soo moeste zijn vleesch Ierem. 23. b. 6.
 leuendich maken. Wt die oorsaecke noemt Christus selfs zijn vleesch Ioan. 14. a. 6.
 dat ^t broot des leuens, dat vanden Hemel af gecomen is, daerom 1. Cor. 1. d. 29
 en ist niet vander aerden, noch van eenich sterffelijck menschen Ioan. 6. d. 33.
 vleesch ende bloet.

IN dit hooge werck der verlossinge, daer God dat verloren menschelijke geslachte mede verlost heeft, is ons verthoont ende voor oogen gestelt dat beelde der Godlijcker Maesteyt, wijsheyt, gerechticheyt, bermherticheyt, ende vriendelijcheyt, te weten, daer Philipp. 2.a.6. in, dat God zijnen eenigen geboren Sone, ^a die in Godlijcker ghedaente was, in de ghedaente des sondelijken vleeschs gesonden, Galat. 4. a. 4. ^b onder de wet gegeuen, ^c tot sonde gemaect, ende den ^d vloeck c Rom. 8. a. 3. onderworpen heeft. Ende ¹⁾ die onsterffelijk was, ^e Iae die alle 2. Cor. 5. c. 21. dinghen met zijn crachtich woort regeert, dat die swack ende d Galat. 3. b. 13. sterffelijk gheworden is, nochtans ^f van den doot wederom op- e Hebr. 1. a. 3. ghestaen is, ende door zijn Goddelijke cracht alle zijn vianden Rom. 4. d. 25. heeft ouerwonnen. 1. Cor. 15. c. 25

DAt en is niet des werlts wijsheit, noch ooc der Engelen in den hemel, // maer tis Godts ^g wijsheyt inde heymelijcheyt verbor- Fol. 262^r. gen, die van den Apostolen geprediet is, niet met woorden der 1. Corin. 2. a. 6. menschelicker cloeicheit, mer met sulcke woorden, die de heyliche Esaie. 53. b. 9. Gheest haer heeft geleert. ^h Dat is ooc een strenge, hooghe ende 1. Petr. 2. c. 24 dappere, ia eeuwige gerechticheyt Gods, ⁱ dat hy onse sonden (die door geen ander middel betaelt noch wech ghenomen en conde Galat. 1. a. 4. werden) ^j so harde aen zijn eyghen beminde Sone gestraft ende geboet heeft. Ende dat en is oock gheen menschelijke liefde ende bermherticheyt, maer tis Gods eeuwige liefde, Gods grondeloose ghenadicheyt ende bermherticheyt, dat Iesus Christus voor ons Rom. 5. a. 8. gestoruen is, ^k doen wy sondaers, Goddeloosen ende vianden Gods 1. Tim. 3. b. 15 waren. ^l Dit is de Godsalige verholentheyte, die groot ende wonderbaerlijc is, daer Paulus af scrijft, de welcke niet begrepen noch 1. Cor. 2. b. 10 verstaen en can werden, dan door den heyiligen Gheest, ^m die alle Ioan. 14. b. 17 dinghen ondersoect, ooc de diepheyte Godes. ⁿ Ende nademael dat de werlt den heyiligen Geest niet en mach ontfangen (gelijc Christus selue seyt, want si en siet hem niet, ende en kent hem niet) daerom en verstaetse ooc dese verborghentheyte Godts niet inder cracht, sy en kent Iesum Christum niet te rechte, geloof in hem niet, ghelijc de Schrift ghetuycht, maer de sommighe ver- Ioan. 7. c. 27. lochenen zijn warachtighe ^o Godtheyte, de sommighe wederspreken p1. Ioan. 2. c. 22 zijnder heyliche onbeulecte ^p menscheyte, sommige die verwerpen zijn Godtsalighe Leeringhe, etc.

DE heyliche Geest is de ^q derde name, persooene, cracht, ende Fol. 262^r. werckinghe // inder Godtheyte, eens godlijcken wesens ^r met 1. Ioan. 5. a. 8 den Vader ende den Soone, Want hy gaet wt van den Vader, door

1) Het [vervolg hangt nog af van „te weten”.

den Sone, ende heeft ooc met haer inde scheppinge ghewracht, ende is een ^a Gheest der waerheyt, een Trooster der conscientien, een Ioan. 16. b. 13
^b Wtdeylder van alle geestelijke gauen, die van God den Vader 1. Cor. 12. a. 11.
 door Iesum Christum in de herten der geloouigen wtgestort ^c ende Titum. 3. a. 6
 inghegoten worden, door den welcken sy verlicht, vernieut ende
^d geheylicht worden, tot een ^e eygendom Gods, tot ^f nieuwe 1. Cor. 6. b. 11.
 Creatueren in Christo, ende bewaert tot den eewighen leuen, sonder e Ephes. 1. b. 14
 den welcken niemant God en kent, noch in Christum Iesum en f 2. Cor. 5. c. 16
 ghelooft, maer ^g alle goede gauen comen van den eewighen Vader, Galat. 6. b. 18.
 door Iesum Christum, ende worden ons ^h van den heylighen Gheest 1. Cor. 12. a. 4
 wt ghedeylet. Iacob. 1. b. 17.
 Matt. 7. a. 11.

Also is de Vader, Soone, ende heylighe Gheest, ⁱ de eenighe Esaie. 40. d. 28
 waerachtighe leuendighe Godt ende Heere, buyten welcken 42. a. 5.
 gheen ander God en is, noch in den Hemel noch opter Aerden,
^j de eerste ende de laetste, de alleene eewighe, wijze ende ghe- Apocal. 1. d. 17.
 rechtighe Godt, verlosser ende Salichmaker. Ende dese kennisse 22. c. 13.
 Godts moet by de nieuwe geboorte wesen, in een goede conscientie,
^k met een warachtich ghelooue wt Godts woort, door de ver- Ioan. 3. e. 36.
 lichtinghe des heylighen Gheests geuaet ¹⁾, van den welcken wy
 op andere plaetsen breeder gheschreuen hebben. Ende van sulcke
 wedergeboren menschen ende nieuwe Creatueren heeft Christus
 Iesus zijn Ghemeynte vergadert, ende den seluen heeft hi sommige
 ordinantien ingeset, ende sommige // gheboden gegeuen, die sy Fol. 263^r.
 moeten onderhouden, ende daer by voor zijn Ghemeynte bekend
 werden.

De eerste ordinantie is, dat de Ghemeynte voor alle dingen moet
 hebben de reyne onuerualschte leere des godlijcken woorts,
 ende daer by rechte ^l Dienaers, die beyde vanden Heere ende Math. 28. c. 19.
 vande Ghemeynte des Heeren ordinerlijc geroepen ende vercoren
 zijn. Maer welck dat dat reyne clare woort Gods is, ende hoe dat
 selfde tweederley is, te weten, Wet ende Euangelium, dat hebben
 wi bouen geseyt. Desgelijcx hoe de ^m roepinghe, verkiesinge ende Math. 10. a. 1.
 ordeninge der rechter Dienaers gheschiet, leert ons de Schrift wel
 claerlijck, met de beroepinghe der Propheten van God, ⁿ met de Ioan. 20. c. 21
 wtsendinge der ^o Apostolen van Christo Iesu, ende met de ordinantie o Actor. 13. a. 2.
 der ^p Ouderen ²⁾ van den heylighen Gheeste, ende vande Christe- 1. Tim. 3. a. 2.
 lijcke gemeynte door gelijcke ³⁾ stemmen, ^q ouer de Cudde Godts, Actor. 20. d. 28

1) Geuaet, *d. i.* begrepen.

2) Ouderen, *d. i.* oudsten, presbyters.

3) Gelijcke, *d. i.* eenparige.

om die te weyden ende te besorghen. Ende wy hebben in ons Boecxken, van de Sendinghe der Predicanten dat eensdeels wel verclaert, ende segghen int corte wederomme also, dat de rechte Dienaers des Godtlijcken woordts wel te kennen zijn by de salichmakende leeringe Iesu Christi, by den Godtsaligen wandel, ende by de vruchten die sy voortbrenghe, daer toe oock by de veruolginghe die sy lijden om de waarheyte ende gherechticheyte wille.

Ioan. 3. e. 34. ^a Want so wie Gods woort spreeket, die is van God ghesonden,
1. Ioan. 2. c. 29. ^b ende wie recht doet, die is wt God gheboren, ^c ende wie de
Ierem. 23. a. 4. menschen bekeert van der ongherechticheyte totten leuendigen Godt, //

Fol. 263^r. die blijft in den raet Godts, ende vercondicht den volcke des Heeren woort, Ende soo wie veruolcht wordet om dat hy de waarheyte leert

Matt. 5. a. 11. ende ghetuycht, ^d dien gatet euen na de Schrift, ende ghelijck alst
10. c. 23. alle goede Propheten ende Apostolen, ^e Ia den Heere selfs ghegaen is.

12. b. 15.

21. c. 46.

e Ioan. 15. b. 18 **I** Tem, hoe de Dienaers van God verordineert werden, ende geschiet moeten zijn, dat is wt de Figure des Ouden Testaments van Aaron ende zijn kinderen wel te vernemen ende te mercken. Want als die tot Priesters des Heeren geordineert souden worden, so moeste Moyses haere lichamen eerst met reynen water wasschen, Exod. 29. c. 20. voor haer offeren, ^f ende met dat bloet des vollenoffers, dat rechter oore, den duyme aen de rechter hant, ende den grooten teen aenden rechter voet bestrijcken, ende hy dede haer die lijnen rocken aen, ende gordese daer ouer, ende settese huyuen op haer hoofden, ende hy nam de salfolie, ende dat bloet des Altaers, ende sprengde dat op Aaron ende zijne cleederen, op zijn sonen ende hare cleederen, ende wijede also Aaron ende zijne cleederen, zijn sonen ende hare cleederen: Maer Aaron trock hy den zijden rock aen, ende gordde hem om den lijfroc, ende dede hem dat plaetken ofte den borstlap aen, ende daer in Vrim ende Thumim, dat is Licht ende Recht, ende sette hem den hoedt op zijn hooft, ende settede bouen aen den hoedt aen zijn voorhooft dat gulden Bladt der heyligher Croonen, etc.

Fol. 264^r. **D** It is alsoo met Aaron ende zijne kinderen inder figueren geschiet, tot een // aenwysinge van een warachtich wesen, op Hebr. 2. c. 17. de Leeraers in de Ghemeynte Gods, bysonder also vele als den 5. b. 7. 8. a. 1. kinderen van Aaron aengaet: Want Aaron is eygentlic een figure 10. b. 11. op Iesum Christum onsen eenigen hoogen Priester: Nochtans aengesien dat Christus zijn dienaers seynt, gelijck als hem de Vader Ioan. 20. c. 21 gesonden heeft, so volcht daer wt, dat de dienaers Iesu Christi, Rom. 8. d. 29. ende zijns heyligen woorts, ^g zijn euenbeelt gelijckformich moeten zijn, ende daerom so mach dese figure van Aaron ende zijne

kinderen wel met recht na den gheest also verstaen worden, dat de Dienaers Christi, die zijn woort prediken, ende zijn Euangelium vercondigen, die moeten gewasschen zijn met reyn water des heyli-
 gen geestes, ende ^a besprengt met dat dierbare bloet des onbe-
 ulecten ^b lams Iesu Christi, die hem seluen voor ons geoffert heeft, ^b Ioan. 1. c. 29
 ten eersten aen dat rechter oore, op dat haer de ooren des ver-
 stants geopent mogen worden, om te hooren wat Godt met haer
 spreekt. Ten tweeden aenden duyme des rechterhants, op dat sy ^{Hebr. 12. b. 12.}
 reyne ende ^c heylige handen tot God mogen opheffen. Ende ten ^{1. Tim. 2. b. 8.}
 derden, aen den grooten teen des rechter voets, op dat si oprecht
 mogen wandelen voor den Heere, op den wech der gerechticheyt.
 Sy moeten de heylige cleederen aen hebben, dat is, si moeten met
 Christo Iesu ^d becleet zijn, om gegort metten bant der liefden ende ^{Rom. 13. b. 14}
 der waerheyt, ende met ^e de zijde der gerechticheyt verciert. Dat ^{Galat. 3. d. 27.}
 schilden met Vrim ende Thumim, ende met de twelf edele ge-
 steenten moet haer aangehangen werden, dat is, si moeten den ^{Ephes. 5. a. 5.}
 schat des godlijken woorts int herte hebben, ^f want si zijn de ^{6. b. 11.}
 dienaers des Heeren ouer dat gheestelijke Israel, ^g om Iacob // ^{e Apocal. 19. b.}
 te leeren de wet Gods, ende Israel zijn rechten. Den Hoet met dat ^{8.}
 gulden Blat der heylicher croonen is op haer hooft, dat is, sy heb-
 ben Godts woort met goet onderscheyt ^h des Ouden ende Nieuwen ^{Math. 13. g. 52.}
 Testaments, des letters ende des geests, ende met een reyn verstant ^{1. Tim. 3. b. 9.}
 der godlijcker ⁱ verborgentheyt. ^j Oock hebben sy een leuendige ^{i Ephes. 6. c. 19}
 hope totter salicheyt, ende haer is bygheleyt de croone der ge-
 rechticheyt in dien daghe. Sy gaen in dat heylichdom Gods, ^k ende ^{j 2. Tim. 4. b. 8}
 offeren de leuendige offeranden, voor de ghemeinte des Heeren,
 ende hare ghebeden clincken ende worden ghehoort by den Alder-
 hoochsten, op dat hy aen zijnder ghemeinte ghedencke. De Salf-
 olie is ouer haer wtgestort, want sy hebben ^l de saluinghe ont-
 fanghen van dien, die heylich is, ende sy zijn daer door gheheylicht. ^{Rom. 12. a. 1.}
^{1. Petr. 2. a. 5.}
^{1. Ioan. 2. c. 27.}

S Vlcke dienaers heeft Christus vercoren ende wtgesonden zijn
 woort te vercondighen, te prediken ^m boete ende vergeuinge der
 sonden, allen den genen, die den Euangelio geloouen ende gehoor-
 saem zijn. Maer het ghelooue moet oprecht zijn, dat is, van sulcker
 aert ende cracht, ende is daer aen te bekennen, datmen alle de
 woorden Gods ghelooft, ⁿ alle menschelijke leere verwerpt, met
 ganscher herten alle zijn hope op de ^o ghenade Iesu Christi settet,
 alle aertsche dinghen verachtet, hem seluen versaeket, ^p met gan-
 scher vlijt na hemelsche dinghen staet, wt reynder vreese des Heeren
 de sonde hatet, ^q ende de gerechticheyt lief heeft, ende also de
 vruchten des heyliken geestes, voortbrengt. Waer dat gheschiet, //
 daer is een warachtich ghelooue. Maer waer dat niet en ge-
 Luc. 24. d. 46
 Ioan. 20. c. 23
 Deut. 4. a. 2.
 12. d. 32.
 1. Petr. 1. a. 3.
 Hebr. 11. b. 10.
 Coloss. 3. a. 2.
 Philipp. 3. b. 20.
 2. Cor. 4. b. 18
 pPsalm. 44. b. 8
 Hebr. 1. b. 9.
 Fol. 265 r.

Galat. 6. a. 2. schiet, ^a daer is maer een ydele ende valsche beroeminghe des geloofs.

DE tweede ordinantie, die Christus in zijnder Gemeynte ingheset heeft, is een recht schriftmetich gebruyck der Sacramenten Iesu Christi, namelijk, der Doope, ende des Auontmaels. Want de boetueerdighe, ghelooighe, ende weder ghebooren kinderen Gods moeten ghedoopt worden, ende den seluighen comt ooc toe dat Nachtmael des Heeren. Want dese twee Teecken en heeft ons Christus ghgegeuen, naghelaten, ende den Euangelio aengehanghen, om de onwtsprekelijcke ghenade Gods ende zijns verbonts, ons daer mede, als met sichtbaerlijcken Teecken en te vermanen, voor ooghen te stellen, ende te beuestigen. Als ten eersten met den doop, ^c waer in hy selue inwendich doopt, ende de sondaers in ghenade aen neemt, vergeeftse alle hare sonden, ^d reynichtse met zijnen bloede, ^e schenct haer alle zijn gerechticheyt, ende de veruullinghe des Wets, ende heylichtse met zijnen geeste. Ten tweeden, int Auontmael, welck betuycht de waerheyt der Goddelijcker toeseegginghe ende verlossinghe door IESVM CHRISTVM, namelijk, dat alle ghelooighe herten, die om hare sonden wille becommert zijn, ende tot den ^f Ghenaedenstoel Christum Iesum loopen, geloouen ende bekennen, dat de Sone Gods voor ons gestoruen is, ^g ende zijn bloet vergoten heeft, die hebben ^h vergeuinge der sonden, verlossinghe van der Wet, ewighe gherechticheyt, // ende salicheyt *Fol. 265^v.*

Rom. 11. a. 6. ⁱ wt genade, sonder verdiensten der wercken, door Iesum Christum.

BEyde dese Teecken en zijn ons oock daeromme vanden Heere na ghelaten, om datse ons soud en vermanen tot eenen ^j Godsalighen wandel, ^k tot afsteruinghe des vleeschs, begravinge der sonden, opstandinghe tot een nieuwe leuen, tot dancksegg inghe voor de groote weldaden, die ons van Godt ghegeuen zijn, tot ^l ghedachtenisse des bitteren lijdens ende doodts Christi, tot vernieuwinghe ende beuestinghe der broederlijcker liefden, eenicheyt, ende ghemeyschap. Item dat sy de Gemeynte GODTS sullen onderscheyden van allen anderen Secten, die den rechten Schriftmatighen gebruyck der Sacramentelijcken Teecken en des HEEREN Iesu Christi niet en hebben, hoewel sy den schijn daer af voeren, In rechter huychelie vele daer af roemen, ende schandelijcke Afgoderie daer mede doen en wtrichten, Want sy en ghebruycken de Sacramenten Iesu Christi niet nae zijnen worde, noch nae zijn beuel ende exempel, noch ooc nae der Apostelen leere ende gebruyck, maer nae des werelts insettinghe ende goet duncken der menschen. Hier en bouen so bliuen sy in dat oude sondelijcke leuen onboedt-

ueerdich, vol alder ongherechtigheydt, ghiericheydt, onsuyuerheydt, hoouerdicheyt, nijdicheydt, achterclap, ende alderley boosheydt, twelcke een ghewisse ghetuygenisse is, dat sy dat reyne woort Godts, ende dat warachtighe gelooue, metten rechten gebruyc des *Hebr. 6. a. 3.*
^a Doopsels ende des Auontmaels Iesu Christi, // nae de Schrift *Fol. 266 r.*
niet en hebben, ^b Want so waer dat Euangelium met soo hooghe *Genes. 15. d. 18*
eeden Godts betuyghet, ^c met dat dierbare bloedt Iesu beuestighet, *17. a. 7. 22. c. 17*
ende metten Heylighen Gheest verseghelt, recht gheleert ende ge- *Ioan. 3. c. 16.*
looft wert, ende daerop de Sacramenten des Heeren met een war- *5. d. 43.*
achtich gelooue ordinerlijck, met hertgrondelijcker aendacht ende ouerdenckinge der verholentheden die daer onder verborgen zijn, ontfangen werden, gelijc alst behoort te geschien, ^d daer coemt de *Actor. 2. e. 47.*
geest Gods in dat herte, ^e die vernieut dagelijcx dat verloren beelt *Tit. 3. a. 5.*
Godts, hy gheeft de kennisse des Vaders, in Christo zijn ^f euen- *Ephes. 4. c. 23.*
beelt, hy vermeerdert dat ^g geloue, de hope, ^h liefde lijdtzaamheyt *Rom. 3. c. 24.*
ende alle duechden Gods. Item hy troost de consciënten, hy reyniget de herten, ende maect die vruchbaer inde kennisse Gods *hIoan. 15. b. 10*
ende Christi, ende begaefte met alderley ⁱ geestelijcke wijsheyt *Colloss. 1. a. 9.*
ende verstant in hemelsche dingen: ^j Hy geeft ooc eenen vrijmoe- *Rom. 8. a. 15.*
digen gheest om Godt aen te roepen, ende de hooghe Maesteyt *Galat. 4. a. 5.*
Gods te noemen, Abba lieue Vader, ^k Hy leert warachtige oot- *Galat. 5. c. 22.*
moedicheyt, saechtmoedicheyt, lancmoedicheyt, vriendelijcheyt, ende brengt de vrede Gods inde consciënten, ^l Hier moet alsdan de *Iacob. 4. a. 7.*
wederpartije de duyuel wijcken, ^m Hier wert dat vleesch ge- *m Galat. 6. b.*
cruyst met zijne lusten ende begheerten, ⁿ Hier leyt alsdan de *16.*
werlt onder de voeten getreden, door de cracht des geloofs in *1. Ioan. 5. a. 4.*
Iesum Christum, Ende so waer sulcx niet en geschiet noch vernomen wert, daer en is noch Godt, noch Christus, noch heylige geest noch Euangelium, noch ghelooue, noch warachtich doopsel noch auontmael des Heeren, somma geen Gemeynthe Gods. //

DE derde ordinantie is, ^o de voetwassinge der Heylighen, die *Fol. 266 r.*
Iesus Christus zijn Jongeren heeft beuolen, ende dat om *Ioan. 13. a. 5.*
tweederley oorsaken. De eerste is, om ons te kennen te geuen, dat hy selue ons moet reynigen aenden inwendigen mensche, ende wy ons van hem de ^p aenleuende sonde, de beuleckinge des *Hebr. 12. a. 1.*
vleeschs ende des geests moeten laten afwasschen, op dat wy van dage te dage reynder mogen werden, gelijc alsser geschreuen staet: ^q So wie reyn is die werde noch reynder, wie heylich is, die werde *Apocal. 22. c.*
noch heyligher, ende wie gerecht is die werde noch gerechter, *11.*
Ende dit is van noode, Ia het moet geschien, so wy anders salich sullen werden, Daer om seyde Christus tot Petro: Ist dat ick v niet en wassche, so en sult ghy met my geen deel hebben. Doen

antwoorde Petrus: Heere niet alleen de voeten, maer ooc de handen ende dat hooft. Daer op antwoorde Christus: so wie gewassen is, die en behoeuet niet meer, dan datmen hem de voeten wassche, ende hi is geheel reyn. Daer mede geeft hy wel te kennen, dat de voetwassing (daer Christus ons mede wasschet) seer van noode is, ende wat si bediet, nademael die geen deel met hem sullen hebben, die hi niet en wascht. Ende dat, die van hem gewassen zijn, niet meer en behoeuen dan dat haer de voeten

Rom. 3. b. 22. ghewassen werden, ende sy zijn gheheel reyn: Want Christus
Ephes. 1. a. 4. ist, die ons moet wassen van onse sonden met zijn bloet, ende
Colloss. 3. a. 5. so wie daer mede besprengt ende ^a gewassen is, die en behoeft
1. Ioan. 1. b. 7. niet meer, dan dat hem de aertsche litmaten, de boose lusten ende
Apocal. 1. a. 6. begeerten des vleeschs ^b door den geest gedoot ende ouerwonnen
^b Rom. 8. b. 13 werden, so is // hy geheel reyn wt genaden, ende hem en wert
Fol. 267^r. geen sonde toegerekent.

DE tweede oorsake, waerom Christus de voetwasschinge, ingeset heeft, is, om dat wy ons soudē ^c vernederen onder malcanderen, ende houden de medeghenooten ons geloofs in grooter eerwerdicheyt, om dies wille, ^d dat si de heyiligen Gods, ende de litmaten Iesu Christi zijn, ende dat ^e de heylige geest in haer woont. Dit leert ons Christus met dese woorden: ^f Ghy heet my Heere ende Meester, ende ghy segt oock recht daer aen, want ick bent: Soo ick dan ^v Heer ende Meester uwe voeten ghewassen hebbe, soo sult ghy oock malcanderen de voeten wassen. Ick hebbe ^v een Exempel ghegheuen, op dat ghy doet gelijk als ic v ghedaen hebbe. Voorwaer, voorwaer ick segghe v, De knecht en is niet grooter dan zijn Heere, noch de Apostel en is niet meerder dan die hem gesonden heeft. Ist dat ghy dit wetet, salich zijt ghylieden ist dat ghy dat doet. Sijn ^{nv} die salich die sulcx weten ende doen, hoe onsalich zijn sy dan, die haer beroemen Apostelen oft Seyntboden des Heeren te wesen, ende dit niet en weten, oft weten sy dat, dat sy dat niet en doen, noch den anderen leeren te doen, maer haer herte is al te hooerdich ende opgeblasen, dat sy nae dat beuel ende exempel Christi, haer alsoo soudē verootmoedigen, des ¹) schamen sy haer, oft dat is haer een sotheyt (^g ghelijck alle goddelijcke wijsheyt, altijd by de werelt voor een dwaesheyt gereekent is) maer sy hebben veel lieuer de eere vanden menschen,
Fol. 267^v. sy zijn geerne genaemt Doctoren, // Meesters ende heeren, dan de
Ioan. 5. d. 44. eere die van God coemt, die door een oprecht gelooue ende heyligen wandel vercregen wert, en soecken sy niet. Ende noch willen sy

1) Bij „des” (*d. w. z.* daarvoor) begint een nieuwe volzin.

de kereke Christi zijn ende heeten, Ia alleen daer voor gehouden werden, Maer ^a Godt die den hoouerdigen wederstaet ende den 2. Petr. 5. b. 6. ootmoedigen zijn genade geeft, die kentse wel, ende salt ten ionesten Iacob. 4. b. 10. dage wel openbaren wat sy voor een vergaderinge oft gemeynte (Ia ick mocht met rechte wel seggen een Secte) geweest zijn.

DE vierde ordinantie is, de Euangelische afsonderinge, sonder de welcke de ghemeynthe Godts niet bestaen en mach. ^b Want ist Ioan. 15. a. 6. dat de onuruchtbare rancken vanden wijnstoc niet gesneden en worden, so schaden sy den goeden ende vruchbaren rancken. Ist datmen de ergerlijke litmaten niet af en hout, so moet dat geheel Matt. 5. d. 30. lichaem verderuen, dat is, ist damen ¹⁾ openbare sondaers, ouer- 18. b. 17. treders ende ongeordineerde niet wt en sluyt, ^c so wort de gehele 1. Cor. 5. b. 10 gemeynte veronreinicht. Ende ist datmen de valsche broeders inhout ²⁾, 1. Tessal. 5. b. ^d so wert men haerder sonden deelachtich, ende hier af hebben 14. 2. Ioan. 1. b. 11 wy vele exempelen ende getuygenissen inder Schrift.

IN Iosue hebben wy dat verschrickelijke exempel van ^e Achan, Iosu. 7. a. 1. die vande verbande goeden in Iericho ghestolen, ende in zijn hutte verborgen heeft. De Heere is daerom so toornich ouer Israel geworden, dat hy sommige in Israel heeft laten verslaen inden strijdt, ende tot Iosue onder andere woorden also gheseyt: De kinderen Israels en moghen niet staen voor hare // vianden, maer Fol. 268 r. sy moeten haren vianden den rugge keeren, want sy zijn inden ban, Ic en sal van nv voortaan niet meer met v zijn, ist dat ghi den ban wt v niet wech en doet, Daerom wert oock Achan met al wat hem toebehoorde verdaen, ende wt Israel wtgheroeyt. Ende Iosue sprack tot hem: Aenghesien dat ghi ons becommert hebt, soo moet v de Heere op desen dach bedroeuē, etc.

DEsgelijcken hebben wy in Numero een merckelijck Exempel van ^f Dathan, Abyram ende Corah, die haer stelden teghen Numer. 16. e. Moysen ende Aaron, ende vele vande voornaemste oft gheachtste 11. in Israel stonden haer by. Maer Moses sprac tot de Gemeynte des Heeren: Wijet vande Tenten oft Hutten van dese Goddeloose menschen, ende en roerdt niet aen wat haer toe behoort, op dat ghy misschien niet en vergaet in eenige van hare sonden.

VVt sulcke ende diergelijke Historien ende Exempelen der heyliger Schrift is wel te mercken ende te verstaen, hoe dat geen gemeynte oft vergaderinge voor Godt en mach bestaen, die den

1) Lees: datmen.

2) Inhout, *d. i.* in de gemeente houdt.

ban ofte afscheydinge, na dat beuel Christi, na de leeringhe ende voorbeelt der Apostolen niet ordentlijk noch neerstelijk en ghebruyct, maer daer gatet recht ¹⁾ toe, na dat ghemeyne spreek-

1. Cor. 5. a. 5. woort, ^a dat een weynich suerdeechs dat gheheele deech versuert, ende een schorfftachtich schaep de gheheele cudde onreyn maect. Osee. 6. b. 14. ^b Ia gelijk de Priester oft Propheet is, also is oock dat volck. //

Fol. 268^r. **O**ock moet de afscheydinge daerom gebruyct werden, op dat de ^{1. Corin. 5. a.} ^{3.} gene die gesondicht heeft, ^c int vleesch gecastijt ende bescaemt gemaect werde, hem also mach beteren, ende behouden mach bliuen inden dach Iesu, dwelck de hoochste liefde is, ende de alderbeste meesterie oft medecijne voor zijn arme siele, gelijk als aen den Corintschen hoereerder wel gemeret wort. De noot eyscht oock sules, datmen de afuallighe ende boose sal af scheyden, op dat den ^{Psalm. 50. b.} ^{21.} ^{Ezech. 36. d. 20} ^{Rom. 2. c. 24.} ^d Name Gods, dat Euangelium Iesu Christi, ende de ghemeynte des Heeren om harent wille niet gelastert en werden.

Maer welck de sonden zijn, die metten ban moeten gestraft werden, betuygen ons de ^e Euangelisten ende Apostelen met wtgedruckte woorden, ende wy hebben in onse bekentenisse van den Euangelischen Ban dat ooc wel verclaert. Ende wat de gemeynte des Heeren met zijn woort also ordeelt, dat is voor God gherich-tet ²⁾. Want daerom heeft Christus zijn gemeynte de ^f sluetelen des hemelrijcs gegeuen, op dat sy de boose sal straffen, wtsluyten ende van haer wech doen, ende de boetueerdige ende gheloouighe op nemen, Ende wat de ghemeynte also bindet op aerden, dat sal ghebonden zijn inden Hemel, Wederom wat sy ontbindet op der Aerden, dat sal ontbonden zijn in den Hemel, dwelc niet also te verstaen en is, dat de menschen macht hebben de sonden te vergeuen ende te behouden, gelijk sommige meynen ende haer dies aen nemen, ende daerom met de biechte ende Absolution handelen,

Fol. 269^r. ghelije met een cramerie. Maer geen dienaer // Christi en sal sulcks doen, ende de gemeynte des Heeren en sal oock sulcke Simonie ^{Actor. 8. b. 21.} niet toe laten, Want geen Propheet noch ^g Apostel op Aerden en heeft hem aengenomen de sonden te vergheuen, de biechte te hooren, ende de lieden te absolueren, hoe wel dat Christus tot ^{Ioan. 20. c. 23} zijnen discipulen geseyt heeft: ^h Ontfangt den heylighen Gheest, wien ghy de sonden vergeeft, dien sullen sy vergheuen zijn, ende wien ghy de sonden ophout, dien sullen sy behouden zijn. Want de heylige menschen Gods en hebben haer de Godtlijke eere niet

1) Recht, *d. i.* juist, precies.

2) Dat oordeel wordt door God bevestigd.

aenghenomen, maer door de ingeuinge des heyligen gheests wel bekend, ^a dat God alleen de sonden vergeeft, gelijk als de Schrift eendrachtelijk betuycht. Maer de gemeynte heeft van Christo ontfangen den heyligen gheest ende dat Euangelium, in het welcke vercondicht ende belooft wort vergeuinge der sonden, versoeninge met God ende dat eewighe leuen, alle den ghenen die oprechte boete doen, ende in Iesum Christum gheloouen. Wederom ongenade, toornicheyt ende verdoemenisse wort gedreycht ende toegeseyt allen ongeloouigen ongheloorsamen ende verkeerden.

Esaië. 43. d. 25
Math. 9. a. 6.
Psalm. 51. a. 4.

DIt woort, ^b tsamen metten heyligen Geest, is een rechter inde gemeynte ^c ouer alle valsche broeders, ^d ouer alle kettersche menschen, die nae ghenoechsame vermaninghe haer niet en beteren, ^e ouer de onghoordineerde ende ongheloorsame. Ende ten longsten Daghe en sal gheen ander ordeel ghhouden worden, als de Heere selue seyt, Ende dit woort heeft de gemeynte van Godt ontfangen, // door het welcke sy inden name Iesu Christi, ende in de cracht des heiligen Gheests getuycht, ordeelt, opneemt, ende afscheyt. Ende wat sy alsoo op aerden hier met des Heeren woordt ende Gheest bindet ofte ontbindt, dat is ghebonden oft ontbonden inden Hemel.

1. Cor. 5. a. 3.
Rom. 10. b. 16
c 2. Tim. 2. a. 1
d Tit. 3. b. 19.
1. Tessal. 5. c.
26
Ioan. 12.
Fol. 269^v.

DE vijfste ordinantie, is dat ghebodt der liefden, dat Christus zijnen longeren gegeuen heeft, seggende: ^f Ick geue v een nieu gebodt, dat ghy malcanderen lief hebt, gelijk als ick v lief gehad hebbe. Ende daer by sullen de menschen bekennen, dat ghy mijn longeren zijt, ist dat ghy malcanderen liefhebt, gelijk als ick v liefghehadt hebbe. Hier wt ist goet te verstaen, dat de reyne broederlijke liefde een verseeckert Teecken des rechten gheloofs ende des warachtigen Christendoms is. ^g Maer dat is de rechte Broederlijke liefde, dat wy principalijk malcanders ^h salicheyt soecken, ⁱ met onse vierige ghebeden tot Godt, met schriftelijke onderwijsinge, vermaninge ende straffinge, daer mede wy den ghenen die met eenen val ouerijlet wert, onderwijsen, om zijn siele te winnen, ende met ¹) Christelijcker ghedult, waer door wy de swacke verdragen, ende niet een welbehagen aen ons seluen en hebben.

Galat. 6. a. 3.
2. Tessal. 1. b.
11.
Iacob. 5. c. 19.
i Galat. 6. a. 3.
1. Ioan. 5. c. 16.
Iacob. 5. c. 19.
1. Ioan. 5. a. 16.

DAer na so wert de broederlijke liefde daer mede betuycht, dat wy ons onder malcanderen dienen met goetwillige hantreyckinge, niet alleen van geestelijke, maer ooc van tijtelijke gauen, die wy van God ontfangen hebben, dat wy ons aen nemen de ^j nootdruf-

Rom. 12. b. 13

1) Dit „met” hangt nog af van „malcanders salicheyt soecken”.

- Fol. 270^r.* tieheyte // der heyiligen rijckelijck gheuen, nae ons vermuegen, Ia
 Exod. 16.d.18 dattet onder ons toegaet gelijk alst onder dat letterlijc ^a Israel
 2. Cor. 8. b. 15 geschiet is, namelijk, die vele hemels broot vergaderden, dien en
 bleef niet ouer, ende die weynich vergaderden, dien en ghebrack
 niet. Also sullen oock de rijcke, die vele tijtlijke goederen van den
 Rom. 15. d. 27 Heere ontfangen hebben, ^b den armen daer mede dienen, ende haer
 2. Cor. 8. b. 10 ghebreck veruullen, op dat de armen haer wederom te hulpe comen
 als sy des behoeuen. Daerom seyt Christus in den Euangelio: Maect
 Luce. 16. b. 9. v vrienden vanden onrechtueerdigen ^c Mammon, op dat sy v ont-
 fangen in die ewige Tabernaculen, als ghi sult behoeuen. Ende Paulus
 1. Tim. 6. b. 19 schrijft tot Timotheum also: ^d Den rijcken van deser werelt ghebedt,
 dat sy niet opgeblasen van herten en zijn, dat si niet en hopen op de
 onsekere rijedommen maer op den leuendighen Godt, die ons alle
 dingen rijckelijc geeft om te gebruycken, dat sy gemeynsaem zijn,
 gheerne geuen, op dat sy eenen schat vergaderen op dat toecomende,
 ende datse vercrijghen dat ewighe leuen. Item Ioannes schrijft in
 1. Ioan. 3. c. 16 zijn Epistel: ^e Daer aen bekennen wy de liefde, dat ghelijc als
 Christus zijn leuen voor ons ghelaten heeft, also sullen wy oock
 dat leuen voor de broederen laten. Ist dat yemant de goederen
 van deser werelt heeft, ende siet zijnen broeder ghebreck lijden,
 ende sluyt zijn herte voor hem toe, hoe can doch de liefde
 by hem bliuen? Kinderkens, en laet ons niet lief hebben met
 woorden noch metter tongen, maer metter daet ende waerheyte.
 Item, hoe seere de liefde van nooden is, bewijsen ons de Apos-
Fol. 270^v. tolen ouer al in hare scriften, // principalijcken Paulus tot die van
 1. Cor. 13. *. Corinthen, daer hy also schrijft: ^f Al waert dat ick met menschen
 ende Engelen tonghen spraecke, ende en hadde de liefde niet, soo
 waer ick een luydende metael, oft clinckende belle, ende al waert
 dat ic propheteren, oft toecomende dingen conde vercondigen, ende
 wiste alle verborgentheyt ende kennisse, ende hadde alle gelooue,
 dat ick berghen conde versetten, ende en hadde de liefde niet, so
 en waer ick niet, Ende al waert dat ick al mijn goet den armen
 gaue, ende liet mijn lichaem verbranden, ende en hadde de liefde
 niet, soo en waert my niet nut.

Hier wt mach nv lichtelijck gemeret worden, hoe verre dat die
 van het rechte gelooue ende Christendom verscheyden zijn,
 die haer onder malcanderen niet lief en hebben, de liefde metten
 wercken aen malcanderen niet en bewijsen, maer laten hare armen
 ghebreck lijden, broot bidden openbaer, ^g tegen des Heeren ge-
 bodt, tegen alle Christelijcke aert, ende teghen alle Broederlijke
 liefde ende getrouwicheyt. Ende dat meer is, sy vercorten, haten,
 benijden, achterclappen, diffameren, schelden, lasteren, veruolghen,

Deut. 15. a. 4.
 Rom. 12. b. 13
 2. Cor. 8. b. 14
 Galat. 6. a. 8.

verworghen, ende dooden haer onder malcanderen, ghelijckmen voor oogen siet, ende gelijc hare wercken wel daer af ghetuygenisse geuen. Ende hoewel sy sulcx doen, noch en willen sy niet te min Christen heeten, ende een gemeynte Gods genoemt worden: Maer ist dat sy geen boete en doen, so sullen sy wel beuinden in dien daghe, voor den Rechterstoel Iesu Christi, hoe fijne Christenen dat si geweest zijn, Want // ^a so waer de liefde niet en is, *Fol. 271 r.* daer en is God niet, aengesien dat God de liefde is als Ioannes ^{1. Ioan. 4. b. 8.} seyt, Ende ^b wie in der liefde blijft, die blijft in God, ende Godt ^{1. Ioan. 4. c. 16.} in hem. Maer wie in der liefde niet en blijft, die blijft inden doot, ^c ende wandelt in de duysternisse, ende de duysternissen hebben ^{1. Ioan. 2. b. 11} zijn oogen verblint.

DE seste ordinantie, die Christus Iesus in zijn gemeynte geset heeft, is ^d de onderhoudinghe van alle zijn gheboden, Want ^{Math. 28. c. 20} hy eyscht van alle zijn Jongeren een ^e Godsalich leuen, ^f een wandelinghe die den Euangelio weerdich is, een vrijmoedige ^g bekentenisse der waerheyt voor den menschen, ^h een verlocheninghe zijns selfs, een ghetrouwe ⁱ nauolginge zijnder voetstappen, een ^j vrijwillighe opneminghe zijns cruys, een ^k verlatinghe van alle dingen, een neerstige soekinghe na dat rijke Gods ende zijn gerechtigheyt, na de onsenlijcke ^l Hemelsche goederen, ende na dat eewige leuen: Hij leert ooc zijn Jongeren ^m armoede des geests, godlijke truericheyt, sachtmoedicheyt, reynicheyt des herten, barmherticheyt, vredemakinge, verduelicheyt inde ⁿ veruolginge om de gherechticheyt wille, ende blijchap der conscientien, inde ^o verachtinge ende versmaetheyt om zijns naems wille. Hi beeldt oock de zijne in, de waerachtighe ootmoedicheyt, ende waerschoutse trouwelijc voor alle hoouerdicheyt des geests ende des vleeschs. Hy hout haer voor, hoe dat sy ^p Gods woort moeten hooren ende bewaren, ^q hongheren ende dorsten nae der gerechticheyt, ^r voor de valsche Propheten hen wachten, den huerlingen niet // na volgen, ^s ende de vreemde vlieden. Item hoe dat si sullen ^t vasten ende altijt bidden, hoe dat sy haer sullen wachten voor oueruloe-^u dicheyt der spijsen, voor dronckenschap, ende ^v sorge der tijtelijcker neeringe, hoe dat sy ^w waken moeten, ende haer bereyden sullen op zijn toecoemste, hoe dat sy haer sullen ^x wachten voor den suerdeech der Phariseen, dwelck is geueynstheyt, op dat sy niet in haer eygen wercken en glorieren, ende een valsche gherechticheyt daer in soecken, oft op dat caf niet en sien ^y in eens anders ooge, ende den balek in haer eyghen ooghen niet en vernemen, ^z ende de Muggen niet en klensen ende den Kameel verslinden. Ia hy schrijft den zijnen eenen regel der volcomenheyt voor, hoe dat sy

Fol. 271 r.^{1. Ioan. 4. b. 8.}^{1. Ioan. 4. c. 16.}^{1. Ioan. 2. b. 11}^{Math. 28. c. 20}^{1. Cor. 7. c. 19.}^{f Philipp. 1. d.}²⁷^{Math. 10. d. 32}^{h Math. 16. d}²⁵^{i 1. Petr. 2. b. 12}^{Matt. 6. b. 16.}^{Matt. 6. c. 20.}^{Math. 5. a. 3.}^{Math. 5. b. 11.}^{Luc. 9. c. 23.}^{17. d. 33.}^{Luce. 8. b. 15.}^{Ioan. 8. d. 47.}^{p Matt. 5. a. 6.}^{q Math. 16. a. 6}^{Fol. 271 v.}^{Ioan. 10. b. 12}^{Math. 6. a. 5.}^{Luce. 21. d. 31}^{u Math. 24. d.}³²^{25. a. 13.}^{Math. 16. a. 6.}^{Matth. 7. a. 3.}^{Math. 23. c. 23.}

Math. 5.e.48. ^a hare vianden moeten liefhebben, goet doen den genen die haer
 Math. 5.e. 44. quaet doen, bidden voor hare veruolgers, ^b gebenedijden den ghenen
 Math. 18.d.35. die haer vermaledijden, ^c vergheuen van herten haren schuldnaers,
 ghelijck als sy van Godt vergheuinge haerder schult begheeren,
 Rom. 12.c.19. ^d haer seluen niet wreecken, maer Godt de wrake ouer geuen.

I Tem, dat sy haer niet alleen voor de boose openbare wercken
 des vleeschs als dootslaen, ouerspel, valsch sweeren, ende dier-
 Math. 5. c. 22. gelijken, ^e maer ooc voor toornicheyt, schamper woorden, onbe-
 hoorlijke begeerlijcheyt des herten, ende voor alderhande sweeren
 haer moeten wachten, ende sulcks in gheender manieren doen, by
 de straffe des helschen viers, gelijckmen in Mattheo mach lesen.
 Desghelijcx leeren de Apostolen in hare brieuen, hoe dat de Chris-
 Fol. 272^r. tenen in allen dingen haer moeten // bewijzen als ghehoorsame
 Colloss. 3.b.12. kinderen des hemelschen Vaders, als de ^f wtuercoren ende geroepen
 1. Petr. 1. a. 1. heyligen Gods, als de ^g Dienaers des Heeren Iesu Christi, als de
 g 2. Cor. 6. a. 4. instrumenten des heyligen geests, als een ^h Conincklyc Pristerdom,
 1. Petr. 2. b. 9. als een wtuercoren geslachte, als een ⁱ volc des eygendoms, twelck
 i Ephes. 5.c.26. ijuerich is na goede wercken, als de kinderen des lights, die niet
 Titum. 2.b.14. meer inde duysternisse, maer in dat licht moeten wandelen, die
 daerom geroepen zijn wt de duysternisse tot dat wonderbaerlijck
 licht, om te vercondighen de cracht Gods, ende zijn daerom ver-
 Luce. 2. f. 70. lost van der handt haerder vianden, ^j om Godt te dienen in hey-
 licheyt ende gerechticheyt alle de dagen haers leuens.

Ende dit is de Hemelsche Philosophie, die Iesus Christus de
 Soone Gods van zijnen Vader ontfangen, wt den Hemel ghe-
 Actor. 20.d.27 bracht, ende zijn Iongerem geleert heeft: Dit is den ^k raet, ende
 de wille Gods, de Godtsalighe leeringe Iesu Christi, ende dat ge-
 tuychenisse des heyligen gheests: Ende in alle dese soo is de Heere
 Math. 3. b. 17. Iesus Christus den zijnen een Meester van God gesonden, ^l den
 17. a. 5. welcken sy moeten hooren, een voorganger ^m dien si moeten na-
 m 1. Petr. 2. c. uolgen, ende ⁿ een voorbeeld den welcken sy moeten gelijckformich
 25 wesen, Ende dit is den Reghel der Christenheyt, van den welcken
 n Rom. 8.d.29. Paulus schrijft, ^o dat alle die daer na wandelen, vrede sy ouer
 Galat. 6. b. 18. haer ende bermherticheyt, ende ouer dat Israel Gods: Maer die
 nae desen Reghel niet en wandelen, en zijn oock geen Christenen,
 sy beroemen haer so hooch als sy willen. //

Fol. 272^r. **D**E seuende ordinantie is, dat alle Christenen moeten lijden ende
 veruolcht werden, gelijc Christus haer belooft ende also geseyt
 Ioan. 16.d.33 heeft: ^p De werelt sal haer verblijden, ende ghy sult trueren, mer
 Math. 24. a. 9. uwe droeffenisse sal in blijchap verandert werden. Item: ^q Ghy

sult van een yeghelijck ghehaet worden, om mijns Naems wille.
 Item: ^a Den tijt sal comen dat so wie v doodet, die sal meynen, Ioan. 16. a. 2.
 dat hy God daer mede eenen dienst doet. Daer mede accordeert
 oock Paulus, seggende: ^b Ist dat wy met Christo lijden, dat wy Rom. 8. b. 17.
 dan oock met hem sullen verblijden, ende ons Hemelschen Vaders 2. Tim. 2. b. 12
 rijke beeruen. Item: ^c Alle die Godtsalich willen leuen in Christo 2. Tim. 3. b. 12
 Iesu, die sullen veruolginghe lijden. Item: Paulus ende Barnabas
 hebben in alle gemeynten getuycht, ^d dat sy moeten door veel Actor. 13. e. 50.
 druck ende lijdens ingaen in dat rijke der Hemelen. Summa, de
 gantsche heyliche Schrift getuycht, dat de rechtueerdige moet
 lijden, ^e ende zijn siele met lijdsaemheyt besitten. Ende dat en Luce. 21. b. 17
 mist niet, so waer een vrome ^f Abel is, daer tegen is eenen boosen Genes. 4. a. 1.
 Cain: So waer een wtuercoren ^g Daudid is, daer is eenen verworpen g1. Regum. 18.
 Saul, die hem veruolcht: Waer ^h Christus geboren wort, daer is c. 10
 een Herodes, die hem nae dat leuen staet: Waer dat hy openbaer Math. 2. c. 16.
 predict ende werckt, daer comen te samen Annas ende Caiphas
 met de bloetdorstige Ioden, ende houden eenen raet teghen hem, Math. 26. a. 3.
 Sy en connen niet ophouden, totter tijt datse hem ghedoot heb- Marc. 14. a. 1.
 ben, ende dwinghen Pilatum daer toe dat hy haren wille moet Luce. 22. a. 1.
 doen. // Actor. 4. a. 6.

ALsoo moeten de rechte Christenen, hier om de waerheyt ende *Fol. 273 r.*
 gherechticheyt wille veruolcht worden, maer sy en veruolghen
 niemant om zijns gheloofs wille. Want ⁱ Christus seynt doch Math. 10. b. 16
 zijn Iongheren als de Lammeren onder de Woluen. Maer nv
 en verworcht dat Lam den Wolf niet, maer de Wolf dat Lam.
 Daerom en mogen si nemmermeer voor een Gemeynte des Heeren
 bestaen noch gherekent worden, die andere om haers gheloofs wille
 veruolghen. Want ten eersten so heeft God de Hemelsche Vader Ioan. 5. b. 22.
 Christo Iesu alle ordeel gegeuen, dat hy ouer de sielen ende con-
 scientien der menschen soude een Rechter zijn, ende in de Ge-
 meynthe metten ^j Scepter zijns woorts regeren inder ewicheyt. Luce. 2. c. 29.
 Ten tweeden, so ist dat officie ofte werck des heyligen Gheests, Ioan. 16. a. 8.
 de werelt ouer de sonde des ongheloofs te straffen. Ende nv ist
 openbaer, dat de heyliche Gheest sulcke straffinge door de Aposto-
 len ende door alle vrome ghetuyghen der waerheyt niet met ghe-
 welt noch met eenich wtwendich sweert, maer met Gods woort
 ende cracht wtgherecht heeft. Ten derden, so heeft de Heere Iesus
 Christus zijn ^k Ghemeynte de macht ghegheuen, ende de orde-
 ninghe ghestelt, datse de valsche Broeders, de ongeordineerde ende
 ongheloofsamen, de Twistmakers ende Kettersche menschen, Ia al
 die binnen de Ghemeynte boos gheuonden worden, sal afscheyden, Rom. 16. b. 16
 schouwen ende mijden, als bouen gheseyt is: Wat daer bouen ghe- 1. Cor. 5. b. 10
 Tit. 3. b. 19.

schiet, dat en is niet Christelijck, noch Euangelijſch, noch Apostoliſch. Ten vierden, ſo bewijſt ons de Parabel des Heeren in dat *Fol. 273^r*. Euangelio claerlijc, // ^a dat hy zijn knechten niet toe en laet, *nv* Math.13.d.29. dat oncruyt wt te trecken, op datſe miſſchien de terwe oock niet wt en roeyen, maer ſy ſullen de terwe ende dat oncruyt met malcanderen tſamen laten opwaffen inde werelt, tot dat de Heere zijn Maeyers, dat is, zijn Enghelen ſal beuelen, de terwe inde ſchuere te vergaderen, ende dat oncruyt int vier te worpen.

Hier wt iſt openbaer, dat gheen Ghemeynte des Heeren met dat wtwendige ſweert ouer de conſcientien der menſchen mach heerschappie hebben, oft de onghelooouighe met ghewelt totten ghelooe dwinghen, noch de valsche Propheten met ſweert ende vier dooden, maer ſy moet al die binnen de Gemeynthe zijn, ende boos beuonden worden, met des Heeren woort rechten ende wtsluyten. Al wat daer bouen gheſchiet, dat en is niet Christelijck, noch Euangelijſch, noch Apostoliſch. Ende oft yemant wilde ſeggen, dat Rom. 13. a. 1. de Ouerheyth dat ſweert niet te vergeefs ontfanghen en heeft, ende Deut. 13. a. 5. dat Godt door Moſen gheboden heeft, ^b de valsche Propheten te dooden. Daer op gheue ick met corten woorden deſe antwoorde, dat de Ouerheyth dat ſweert van Godt ontfanghen heeft, niet om 1. Cor. 2.b.13. daer mede ouer geestelijcke ſaken te ordeelen (want die moeten van de gheestelijcke alleene gheestelijck ghericht worden) maer om haer ondersaten in goeder Policie ende vrede te houden, de vromen te beſchermen, ende om de boose te ſtraffen. Ende dat Godt door Moysen gheboden heeft de valsche Propheten te dooden, dat is een *Fol. 274^r*. ghebot des ouden ende niet des nieuwen Testaments. // Daer teghen hebben wy een ander ghebot van den HEERE ontfanghen, dat Math. 7. b. 15. ^c wy ons voor de valsche Propheten ſullen wachten, ^d die niet d Ioan. 10.a.5. hooren, dat ^e wy eenen Ketterschen menſche ſullen ſchouwen, ende e Tit. 3. b. 10. daer mede ſullen wy haer dat oordeel GODTS beuelen. Ende moeſten *nv* de valsche Propheten nae dat ghebot des Ouden Testaments dooden, ſoo moeſte dan sulcks eerst gheſchien aen de ghene, die met recht, van allen Goduruchtighen ende verſtandigen, lae by nae van de gheheele werelt voor valsche Propheten ende Antechriſten ghehouden worden. Ooc en moeſte de Ouerheyth alſdan niet alleen Deut. 13. a. 5. de ^f valsche Propheten dooden, maer oock alle ^g Aenbidders der gExod.22.c.18 Beelden, ende Afgoden dienaers, ende die ander menſchen totter Afgoderie raden, ende alle Ouerspeelders, al die den Naem des Exod. 20. b. 7. Heeren laſteren, ende ^h valschelijck daer by ſweeren, ⁱ al die i Deut. 27.c.17 vader ende moeder vloecken, ende den Sabbach ontheylighen. Want die zijn altemael alſo wel door de Wet totten doot verweſen, als de valsche Propheten.

DAerom en ist anders niet dan vijghebladeren te samen vlechten, om zijn schande daer mede te bedecken, dat sommige hare Tyrannie metter Schrift willen vercierē, ende werpen voor, dat se gheen Christenen, maer Ketters dooden, ende dat Godt sulcks door Moysen gheboden heeft. Iae de werelt hout wel de vroomste Christenen voor de alder booste Ketters, gelijc als alle goede Propheten altijt byde werelt voor luegenaers ^a oproeders, ontsinnighe menschen, ende // bedrieghers gehouden zijn. Ende ^b Christus Iesus selfs is onder de quaetdoenders gerekent. Ende de Apostolen zijn als de alder minste voor gestelt, als den doot ouerghegheuen, ^c als een vloeck der werelt, ende een veechoffer ¹⁾ geacht. Ende na die wijse gaet het noch allen oprechten Christenen, nochtans zijn sy hier in wel ghetroot: Want sy verlaten haer opten Heere haren Godt, ende troosten haer met de heerlijke beloften, die haer van God gegheuen zijn, te weten, datse salich zijn, dattet Rijke der Hemelen haer toe coemt, ende de Gheest Gods op haer rust, als si om de gherechticheyt wille veruolcht werden, ^d wanneer de menschen alderley quaet van haer segghen, ende daer aen lieghen, om des naems Christi wille, als si deelachtich zijn des lijdens Christi, ende om zijnent wille versmaet worden, daer by sy weten, ^e datse zijnder heerlicheit ooc deelachtich sullen worden.

Jerem. 11. d. 21.

Amos. 2. b. 9.

Matt. 5. a. 11.

23. d. 30.

a Actor. 6. b. 14

Fol. 274^v.

Math. 26. f. 58.

Psalm. 44. c. 23

1. Cor. 4. b. 9.

Math. 5. a. 1.

2. Petr. 4. c. 14

Rom. 8. b. 17.

2. Tim. 2. b. 12

SO hebbe ick nv met corten woorden aengheteekent ende verhaelt, wat de Ghemeynte Gods is, hoe ende waer door sy ghebout, met wat ordinantien sy begrepen, met wat Teeekenē sy afgheschildert, waer by datse te kennen, ende van alle Secten te onderscheyden is. Want by allen valschen ende Antechristischen Ghemeynten en wort sulcks niet beuonden, te weten, geen waerachtige nieuwe gheboorte, gheen rechte onderscheydende leere des Wets ende des Euangeliums, die daer vrucht voortbrengt, ende waer door de menschen ^f oprechte boete doen, ende vander ongherechticheyt totten leuendighen Godt bekeert worden, gheen // waerachtighe kennisse des ewigen ende eenigen Gods, die daer is dat ^g ewige leuen, volcomen wijsheyt ende ^h gerechticheyt, ende die met de onderhoudinghen der gheboden Christi betuycht werdt, gheen waerachtige belijdinge vande reyne, heylige ende onbeulecte ⁱ menscheyt Iesu Christi, geen vruchtbaer gelooue, geen schriftmetich Doopsel, noch Auontmael des Heeren, gheen Christelijke Voetwasschinghe der Heylighen inde verholentheyt wt waerachtighe ootmoedicheyt, gheen Sluetelen des Hemelrijcks, geen Euangelische Ban ofte Afscheydinghe, gheen vermijdinghe der Tempelen der

Math. 3. a. 8.

Luce. 3. b. 8.

Fol. 275^r.

Ioan. 17. a. 3.

g Sapient. 15.

a. 3.

Ioan. 1. c. 19.

1) In de uitgave van 1578 dezelfde lezing.

Afgoden, noch des valschen Godsdiensts, gheen onghewerwede Broederlijke liefde, gheen Godturuchtich leuen noch onderhoudinghe der gheboden Christi, geen veruolghinghe om der gherechticheyt wille. Alle dese Ordinantien ende getuychenissen eens waerachtighen Christendoms, en worden by gheen Antichristische Gemeynen in rechter forma beuonden, maer ouer al dat wederspel ende tegendeel, ghelijck als men hedensdaechs wel claerlijck siet, ist datmen anders ooghen heeft om te sien, ^a ooren om te hooren, ende herten om te verstaen.

Matt. 13. a. 9.

Apocal. 2. a. 7.

3. a. 6.

Voorde, so is de Gemeynthe des Heeren wel te kennen, wt hare beschrijvinge, namelijk, datse is de heylige stadt, ^b dat nieuwe Ierusalem, van God wten Hemel gecomen, toe bereyt als een vercierte Bruyt haren man, ende heeft de heerlijkheyt Gods, ende haer licht is gelijc den alder edelsten steen, den Christallijnen Iaspis, ende heeft hooghe ende groote mueren, ende // twelf poorten, ende op de poorten twelf Enghelen, ende namen gheschreuen, twelc zijn de twelf geslachten der kinderen Israels, ende dat bouwerck van haer mueren is van Iaspis, ende de stadt van louteren goude, ghelijck als dat reyne glas, ende den gront der mueren ende der stadt is verciert met alderley edele gesteenten, ende de poorten zijn twelf peerlen, ende een yeghelijcke poorte is een peerle, ende de straten der stadt zijn louter, als een doorluchtich glas, ende geen Tempel en is daer in, maer de Heere de almachtige God is haren Tempel, ende dat Lam. Ende de Stadt en behoeft geen Sonne noch Mane, om in haer te schijnen, want de heerlijkheyt Gods verlichtse, ende dat Lam, ende de Heydenen die daer salich werden, wandelen in dat selue licht. Ende de poorten van deser stadt en worden des daechs niet ghesloten, ^c ende daer en is noch en sal geen nacht zijn: Ende een louter waterstroom, claer gelijc Christallijn, gaet vanden stoel Gods ende des Lams, midden op haer straten, ende aen beyde zijden des strooms staet dat hout des leuens, dat alle maenden zijn vruchten geeft, ende de bladeren des houts dienen totter gesontheit der Heydenen. Ende den stoel Gods ende des Lams is daer inne, Iae de Hutte Godts by den menschen, ende hy woont by haer, ende sy zijn zijn volck, ende hy selue God met haer is haer Godt. Ende de heerlijkheyt ende eere der Heydenen sal in de selue Stadt gebracht worden, ende daer en mach niet onreyns in gaen, ende dat daer grouwel ende lueghen doet, maer die gheschreuen zijn in dat leuendige Boeck des Lams, ende zijne knechten dienen hem daer in, // ende zijnen naem is aen haer voorhoofd, ende sy sullen zijn aensichte sien, ende regeren inder ewichheyt.

Apocal. 21. a. 1.

Fol. 275 v.

Apocal. 22. a. 5.

Fol. 276 v.

DIt is een beschrijvinghe oft leuendige conterfeytinge der Christelijcker Ghemeynten, hoe dattet hier eerst in den gheest daer in toe gaet, ende hier namaels sal zijn in dat Hemelsche wesen volcomelijck. Want ten eersten so is de Ghemeynte de heylige Stadt, welckers ^a Borghers zijn de Christgeloouigen ende Huysghenooten Gods, ende wort daerom een Stadt ghenaeamt, om dat, gelijk een Stadt eendrachtich moet wesen, de Borgers haer vast aen malcanderen moeten houden, nae eenderley policie, recht ende statuyten leuen ende wandelen, soo verre als de stadt wil staende bliuen: Also moetet oock inde Ghemeynte toegaen: Daer ^b moet eenicheyt wesen inden gheest ende gelooue, daer moetmen na eenderley regel des Godlijcken woorts wandelen, daer moetmen de Godlijcke Policie, die dese stadt van God ontfangen heeft, eendrachtelijck onderhouden. Daerom seyt ooc de Propheet, ^c dat Ierusalem gebout wort, als een stadt wiens Borghers eens zijn, waer mede ons afgebeeld is de ^d eenicheyt der Ghemeynten Gods, daer de Schrift veel van ghetuycht.

Ephes. 2. b. 11.

1. Cor. 1. a. 9.

10. c. 21.

Rom. 12. b. 16

Psalm. 125. a.

3.

Ephes. 4. a. 3.

Colloss. 3. b. 16.

Galat. 3. c. 28.

Ioan. 17. b. 11.

Apocal. 21. a. 2.

^f Rom. 7. a. 6.

2. Cor. 5. b. 17

TEn tweeden, soo is de Ghemeynte dat ^e nieuwe Ierusalem: Want alle dinghen zijn ^f nieuwe ghemaect door Iesum Christum, dat oude wesen des letters ende des vleeschs is vergaen, ende een oprecht nieuwe wesen is door Iesum Christum voortgecomen. Ende Ierusalem is // also veel geseyt, als een gesichte des vredes, ende daerom is de Gemeynte des Heeren, dat rechte Ierusalem, want ^g sy heeft vrede met God door Iesum Christum, ende vrede is binnen hare mueren, ende gheen ^h Twistmakers teghen de Euan gelische leere en mogen daer in bliuen noch gheleden worden: Want Godt is een Godt des vrees, in alle zijne Gemeynten, Christus is ⁱ de Vorst des vrees, ende heeft ons zijnen vrede gegeven ende achter gelaten. De heylige Gheest gheeft vrede ende blijchap inde consciencien der gheloouighen. Ende de Apostolen vermanen ons in alle hare Brieuen tot desen ^j vrede, dat die in onse herten de ouerhant neme.

Fol. 276 ^v.

Rom. 5. a. 1.

Rom. 16. b. 16

Tit. 3. b. 12.

1. cor. 14. d. 33.

Ioan. 15. a. 6.

Rom. 14. a. 8.

Rom. 12. b. 19

Ephes. 4. a. 4.

Hebr. 12. b. 15.

Philipp. 4. a. 1.

TEn derden, so is dit nieuwe Ierusalem vanden Hemel af gecomen: Want de Christenen en zijn niet vander werelt ^k gelijk oock Christus van deser werelt niet en is, ^l maer sy zijn nieu van bouen af geboren, daeromme en zijnse ooc niet vleeschelijck, maer ^m gheestelijck gesint, ende soecken door dat ghelooue, de dingen, die daer bouen zijn, ⁿ daer Christus sit ter rechterhant des Vaders. Sy zijn te ^o vreden met Abraham, Isaac, ende Iacob, in Hutten te wonen, ende hier op Aerden Vreemdelingen te zijne, ^p want sy soecken een ander Stadt, die eenen gront heuet,

Ioan. 17. b. 14

1 Ioan. 3. a. 6.

Rom. 8. a. 5.

Colloss. 3. a. 1.

Hebr. 11. a. 2.

^o 1. Petr. 1. a. 1.

2. b. 11.

Hebr. 11. b. 11.

welcks Boumcester ende Schepper Godt is: Die alsoo ghesint zijn door de ghenade des Heeren, ende door de cracht haers gheloofs, Galat. 4. c. 26. die zijn de Ghemeynte Gods, dat ^a Ierusalem dat daer bouen is, van het welcke Paulus totten Galateren schrijft. //

Fol. 277^r. **T**En vierden, so is de Gemeynte toe bereyt als een vercierte Ozee. 2. a. 1. Bruyt haren man: Want sy is Christo Iesu vertrouwt, door dat 2. Cor. 11. a. 4 ghelooue, ende is de heerlijke schoone Bruyt des Lams, verciert met menigherley duechden Godts, ende gauen des heylighen Gheests. Hier is de groote verholenthey, van Christo ende zijn Ghemeynte, Ephes. 5. c. 23. daer Paulus totten Ephesien van schrijft, naemelijk, ^b dat Christus Ephes. 1. d. 22. is dat Hooft zijnder Gemeynten, ende sy is vleesch van zijnen vleesche, ende ghebeente van zijnen ghebeente, daerom heeft hyse bemint, ende hem seluen voor haer ghegheuen, op dat hy hem daer soude stellen een heerlijke Gemeynte, ende heeftse gereynicht door dat waterbat int woort, op datse niet en hebbe eenighe vleeke, rimpel, oft yet diesgelijcks, maer op datse heylich sy, ende onstraffelijck, Iae ^c der Goddelijker natueren deelachtich, ist dat sy dat 2. Petr. 1. a. 4. begin des wesens Christi totten eynde toe vastelijcken hout. Daer Hebr. 3. b. 14. omme ^d moet oock de Gemeynte Christum wederom lief hebben, Math. 10. e. 37. ende haer seluen hem gheheelijcken ouer gheuen, ^e om zijnen fmath. 16. d. 24 twille al verlaten, ^f ende hem alleene aenhanghen, alle geestelijke 1. Cor. 6. d. 18 ^g hoerderije, dat is, Afgoderije, gheheelijck vermijden, ende daer g1. cor. 10. b14 vooren vlieden.

TEn vijfsten, so heeft dese heylighe Stadt de heerlijcheyt Godts, ende sy en behoeft de Sonne noch Mane niet, om haer te schijnen, want de heerlijcheyt Gods verlichtse, ende haer licht is den alder edelsten steen, den Christallijnen Iaspis ghelijck, ende de *Fol. 277^r.* Heydenen die salich // sullen worden, die wandelen in dat selue Daniel. 7. d. 27. licht, dat is, de gemeynte is een ^h rijc des Alderhoochsten, verheuen bouen alle Conincrijcken der Aerden, int welcke de Heylighen geestelijke heerschappie hebben, ende ⁱ zijn de ouerwinders 1. Ioan. 5. a. 4 der gheheelder werelt, door haer ghelooue. Ende Christus Iesus Sapient. 7. e. dat schijnsel des ewighen lights, ende een ^j Euenbeelt des God- 26. lijcken wesens, is dat licht zijnder Ghemeynten, die door zijn toe- Hebre. 1. a. 3. coemste, ia met de claerhey, zijns woorts alle verlicht, also datmen geen ander licht en behoeft. Ende de Heydenen die salich sullen 1. Petr. 2. b. 9. werden ^k zijn wt der duysternissen tot dit licht geroepen, ende Ephes. 5. b. 9 wandelen in dat selue licht, als de kinderen des lights, ^l ende Philipp. 2. b. schijnen als een licht inder werelt, daer mede dat sy haer vastelijck 15. houden aen dat woort des leuens. Daerom seyde oock Tobias in Tobie. 13. b. 11. zijnen Lofsanck: ^m O Ierusalem, ghy stadt Gods, ghy sult als

een claer schijnsel lichten, ende in allen eynden der Aerden salmen v eeren.

TEn sesten, so heeft dese stadt Ierusalem groote ende hooghe mueren, ende dat ghebousel der mueren is van Iaspis ende den gront der mueren ende der Stadt is verciert met alderley edel gesteenten, ende dit beteeckent ons, dat de Ghemeynte ghebout is opten costelijcken gront der Apostolen ende Propheten, van ^a welcken Iesus Christus den Hoecksteen is, ende de selue Ghe- *Ephes. 2.c.19.* meynthe heeft vanden beginne veel heerlijke ^b Dienaers gehadt, *1. Cor. 3. a. 5.* de Leeraers der gherechticheyt, met hooghe gauen des Gheests *1. Petr. 5. a. 1.* verciert, die als een muur zijn rontom de Stadt Godts, // om die *Fol. 278 r.* voor de Vianden te bewaren, ende als eenen Tuyn rondom den Wijn- gaert des Heeren, om der cleynere vossen wille, dat is, de incruy- *Esaie. 5. a. 2.* pendende valsche Propheten daer wt te keeren, datse den wijngaert *Cantic. 2.c.15.* des Heeren niet en verderuen.

TEn seuensten, so zijnder twelf poorten aen dese Stadt Ierusalem, ende twelf Enghelen, ende hare namen geschreuen, twelck daer zijn de twelf gheslachten der kinderen Israels, ende beteecken ons, dat de Gemeynte des Heeren heeft de Leeringhe der Apostolen, die daer leydet in dat Hemelsche Ierusalem. Ende men mach door gheen anderen wech daer in comen. Want ^c de Apostolen hebben *Galat. 1. b. 9.* ons dat rechte Euangelium vercondicht, ende behaluen dat en mach geen ander gepredict worden. Ende sullen wy inde Gemeynte des Heeren ingaen, so moeten wy door dese ^d poorte indringen: *Luce. 13.c.22.* Want Christus Iesus is de eenige wech totten Vader, ende de eenige ^e duere totten schaepstal, dat is, de eenighe inganck inde *Ioan. 10. a. 7.* Ghemeynte, ende in dat Rijke Godts. Ende aengesien dat de *14. a. 7.* Apostolen Christum gepredickt, dat Euangelium vercondicht, ende also de menschen tot Christum gebracht hebben, daerom so worden sy oock poorten ghenoemt, door de welcke men in de heylige Stadt gaet, sy zijn oock ^f Enghelen des Heeren, de Seyntboden des Alder- *Malach. 3.a.1.* hoochsten, de verseghelde knechten Godts, ende de namen der twelf *Psalm. 103. c.* gheslachten der kinderen Israels zijn by haer geschreuen: Want *20* tot die zijne eerst van Christo gesonden, ende die zijn eerst ge- *Fol. 278 r.* roepen tot de ghemeynschap des Euangeliums, // ende sy hebben den voorganc, ende wt haer zijn de Apostolen des Heeren voort- gecomen.

TEn achtsten, so is de voorgenoemde Stadt van louteren goude, ghelijck den reynen glase, ende daer en is geen Tempel in, want de Alderhoochste Godt is haren Tempel, ende dat Lam, dweck

ons te kennen gheeft dat de Gemeynte des Heeren reyn ende louter is, doorloutert door veel tribulatie, ghelijck als de Schrift ons wel acnwijst, ^a dat Godt zijn Heylighen proeft als gout in dat vier, met menigherley versoeckinghe, op dat de beproeuinge haers geloofs veel costelijcker beuonden worde dan het verganckelijcke gout. Oock en behoeft de Ghemeynte gheen wtwendighen ^b Tempel, die met handen ghemaect is, ende voor Godt niet en ghelt, ende daeromme en wort daer oock gheen in de Ghemeynte beuonden, maer de Hutte Godts is by haer, ende de ^c wooningen des Alder-hoochsten zijn daer binnen. Ende wederomme, so is de Ghemeynte selfs den Tempel des leuendighen Godts, ghelijck daer gheschreuen staet: ^d Ic wil in haer wonen, ende in haer wandelen, ende sy sullen mijn volck zijn, ende ick wil haer God zijn, seyt de Almach-tighe Heere.

Sapient. 3. a. 6.
Ecclesiast. 2. a. 5.
Actor. 7. f. 48
17. d. 24.
Psalm. 47. a. 9.
Apocal. 21. d. 22
1. Cor. 3. b. 16.
2. Cor. 6. c. 16.

TEn negensten, so en worden de poorten der Stadt niet ghesloten des daechs, ende daer en is gheen nacht, dat is, den inganc inde Gemeynte Gods is altijd ^e open voor de boetueerdighen ende ghelooighen, dien staet altijd de duere der ghenaden open, voor de selue // schijnt alijts den dach der salicheyt, ende daer en is geen duysternisse. Want God die daer woont in een eewich licht, ende bi den welken geen veranderinge en is, noch wisselinghe des lichts noch der duysternissen, die is in zijn Ghemeynte, ende verlichtse met zijnder Godlijcker claerheyt hier int herte door zijn woort ende Geest, met een waerachtich ghelooue aengenomen, ende hier namaels in dat onuerganckelijck Rijk, in welke de Rechtuerdighe sullen blincken als de Sonne inder eewicheyt.

2. Cor. 6. a. 2.
Fol. 279 r.

TEn thienden, so gater eenen leuendigen waterstroom claer als Christalijn, vanden stoel Gods ende des Lams, midden op de strate des Hemelschen Ierusalems, ende aen beyde zijden des strooms staet hout des leuens, dat alle Maenden zijn vrucht geeft, ende zijn bladeren dienen totter ghesontheyt der Heydenen. Desen claren leuendigen waterstroom, beteeckent den heyligen ^f Geest, die vanden eewigen Almachtighen Godt ende Vader, door den Sone wtgaet, ende is een geest des Vaders ende des Soons, ende die is in de Gemeynte, hy verquict ende vertroost de gheloouige sielen, ^g metten eewighen troost der Goddelijcker ghenaden, ende door den seluen ^h Geest wort Iesus Christus verclaert, dat woort des leuens, dat troostenrijck Euangelium vercondicht, het welc vruchtbaer is in de herten der geloouigen, dienstelijck ende profitelijck totter eewiger salicheyt allen den genen, die daer door wt

Ioan. 15. c. 26
1. Petr. 1. b. 11.
Ioan. 16. b. 13
1. Cor. 2. b. 10

de Heydenschap totten Almachtighen God bekeert, ende in zijnder Ghemeynte in gheleyt werden. //

TEn elfsten, so wort in de heylighe Stadt ghebracht de heerlicheyt *Fol. 279 v.*
 ende eere der Heydenen, ende daer en mach niet onreyns *Apocal. 21. d.*
 ingaen, noch dat daer grouwelen ende lueghenen doet, maer die ²⁶
 gheschreuen zijn in dat leuendige Boeck des Lams, dat is, de
 Heydenen, die wt dat ghehoor des Euangeliums, dat by haer ghe-
 predict is, door de cracht ende werckinge des heylighen Gheests,
 ghelooouch zijn gheworden, ^a die hebben God ghepresen (ghelijck *Deut. c.3.f.43.*
 als de Propheten in veel plaetsen daer af getuygen) ende hebben *Rom. 15. a. 9.*
 de Gemeynte Gods heerlijk ghemaect, nademael datter veel
 duysent wt de Heydenen tot de Ghemeynte gedaen zijn. Maer de
 onreyne, de lueghenaers, ende die grouwelen doen, en moghen in
 dese heylighe Stadt niet ingaen. Want de Godloosen (seyt de
 Propheet) en sullen in het oordeel niet staende bliuen, noch de
 Sondaers in de Gemeynte ¹⁾ der Rechtueerdigen, Ia haer deel sal
 zijn metten Draken inden vierigen Poel, gelijk als daer gheschre-
 uen staet: ^b Den beureesden, den ongelooouigen, den Afgodischen, *Apocal.21.b.8.*
 den grouwelijken, den dootslagghers ende lueghenaers, haer deel
 sal zijn inden vierighen poel, die daer bernt van viere ende solpher,
 het welcke is de tweede doot. O Heere waer sullen sy dan bliuen,
 die nv met so stoute ende hoochmoedighe woorden, haar beroemen
 de Ghemeynte des Heeren te zijn, ende zijn gheheelijk in vleesche-
 lijke lusten verdroneken, ende zijn openbare Afgoden dienaers ende
 luegenaers, tegen alle waarheit, ende doen alderley grouwelen voor
 den Heere. //

TEn laetsten, so dienen de knechten des Heeren in dese heylighe *Fol. 280 r.*
 Stadt den Alderhoochsten, ende zijnen Naem is aen haer voor-
 hooft, ende si sullen zijn aensichte sien ende regeeren van eewicheyt
 tot eewicheyt. Dese knechten zijn de rechte Christenen die den
 Heere in zijnder Ghemeynte getrouwelijken dienen, ^c die hare *Rom. 6. c. 19.*
 litmaten ²⁾ begheuen totten dienst der gherechticheyt, datse moghen
 heylich zijn, ende ^d dat eynde daer af brenghen ³⁾, de salicheyt *1. Petr. 1. b.8.*
 der Sielen. Dese zijn gheteekent aen haer voorhooft, metten Naem
 haers Gods, sy bekennen vrymoedich de waarheit, als de gene
 die metten heylighen Gheest beseghelt zijn, sy verblijden haer ouer *Syrach. 51. d.*
 de bermherticheyt des Heeren, ende en schamen haer zijns lofs ^{27.}
 niet, sy doen wat God haer beuolen heeft, met een oprecht be-

1) Lees: Gemeynte.

2) Litmaten, *d. i.* ledematen, lichaamsdeelen.

3) „Daer af brenghen” wil zeggen: behalen, bereiken.

trouwen. Daerom salse Godt verghelden tot zijnder tijt, ende de Heere Iesus Christus salse verclaren, ende sy sullen hem ghelijck zijn: Want si ^a sullen hem sien van aengesichte tot aengesichte, in de verrijzenisse der Gherechtighen, ende met hem regeeren van eewicheyt tot eewicheyt.

Ioan. 12. d. 28
17. a. 5.
1. Cor. 13. b. 12
Philipp. 3. c. 21.

Also heeft de heylige Gheest ons de gemeynte Iesu Christi, inde Schriftuere afghebeelt, waer wt wy verstaen mogen, hoe dat de Ghemeynte hier moet gheschickt zijn, hoe heerlijk datse is, ende hoe datse zijn sal in dat Hemelsche wesen eewelijck, daer dit al te mael in volder cracht ende heerlijkheyt sal gheschieden, ende volbracht werden. Ende by wat Ghemeynte dit nu also inden *Fol. 280^r.* gheest begonnen is, ende daer aen ghemeret, ende daer // by beuonden wort, dat is de rechte Ghemeynte des Heeren, de Stadt des leuendigen Godts, dat nieuwe Ierusalem, dat van bouen neder ghedaelt is. ^b Salich zijn de ghene die daer bewaren de gheboden des Heeren, op dat hare macht sy aen dat hout des leuens, ende dat sy door de Poorten mogen inde Stadt gaen: Want daer buyten zijn de Honden, de Toouenaers, de Afgodischen, ende alle die lief hebben ende doen de lueghenen. Maer Godt een Vader alder bermherticheyt, die ons wt genaden tot deser Ghemeynten zijn Soons gheroepen heeft,
die beware ons daer in, ende be-
crachtighe ons tot zijnen
Hemelschen Rijke door
Iesum Christum.

A M E N.

* * *

*Deus est, qui operatur omne quod
bonum est in omnibus. //*

¶ Hier nae volghen drie grondighe

Vermaningen ofte Sendtbrieuen, ghe=
schreuen wt Broederlijke liefde aen de
Gemeeynten Gods, tot versterckinghe ende
troost haers gemoets, op dat sy volber=
dich in de vrywillighe bekende aengeno=
mene Waerbeyt, in een warachtich ghe=
looue ende vast betrouwen, met een
vrome onbestraffijcke Godsa=
lige wandelinghe, sonder
aenstoot tot aen bet
eynde moghen
wandelen.

* * *

Door D. P.

2. Petr. 1. c. 13.

¶ Daerom en wil icht niet laten, v altijt
sulcks te vermanen, hoe wel dat gbijs
weet, ende gesterct zijt in der tegenwoordi=
ger waerbeyt, Want ic achtet recht
te zijn, so langhe als ick in de=
ser butte ben, v te ver=
wecken, ende te
vermanen.

* * * //

2. Corinth. 1. a. 2. **D**ie ^a grondeloose genade, liefde, ende bermherticheyt Godts ons
Ephes. 2. a. 4. hemelschen Vaders, De vrede, ^gherechticheyt ende heylicheyt
1. Cor. 1. a. 3. ons Heeren Iesu Christi, des Soons des almachtigen ende leuendigen
Rom. 14. c. 17. Gods, de troost, ^b vruechde ende cracht des heyligen Gheests, de
Ephes. 1. a. 3. ghemeynschap deses eenigen ende eewigen Gods, ^c met alle zijne geeste-
lijke gauen ende gebenedijdinghe, daer mede hy alle rechte Christenen
die in zijnen Naem ghelooouen, hem
vreesen ende lief hebben, begaeft
ende ghebenedijt, sy al-
tijt met v allen,

Amen.

* * * //

¶ Een lieffelijcke Ver-
maninge ofte Sendtbrief, aen de
Ghemeynte Godts.

Fol. 2^r.

B Eminde Vrienden inden Heere, hertelijke lieue Broeders ende
Susters na den Gheeste, mijne Medeghenooten in der ghenade
Gods, in der ghemeynschap des Euangeliums, int ghelooue, int
lijden, int Rijke, ende inder verduldicheyt Iesu Christi, ^a Ick 2. Tessal. 2. b.
13
dancke den Heere mijnen Godt, met den Apostel Paulo, dat hy v
vanden beginne tot zijne kinderen voorsien, ende totter salicheyt
vercoren heeft, in de heylichmaeckinghe des Gheestes, ende in het
ghelooue der waerheyt, daer hy v in beroepen heeft, ^b door de Tit. 2. b. 11.
leere des Euangeliums, tot een Eygendom der heerlijkheyt ons
Heeren Iesu Christi. O wat een ghenade is v van Godt verschenen?
^c O wat een liefde heeft de Hemelsche Vader v bewesen in Christo 1. Ioan. 3. a. 1.
Math. 13. f. 44.
Iesu? ^d O wat eenen Schat is v van Godt ghegheuen? O hoe
costelijk is de Peerle, die ghy gheuonden hebt, ende is wel
weerdich, datmen om haren twille alle dinghen vercoopt, ende
verlaet. Nu muecht ghy met den Propheet segghen: ^e O Israel, Baruch. 3. e.
42.
Hoe salich zijn wy, dat ons Godt zijn Woordt gheopenbaert heeft.
^f Ghedenckt doch in wat onwetenheyt, blintheydt, ende duyster- 1. Petr. 4. a. 3.
nisse ghy ghewandelt hebt, In hoe grooter boosheydt, ongherech-
ticheyt, ende schandelijke Afgoderien ghy gheleeft hebt, hoe uwen
loop was na der ewiger verdoemenisse, ende de wech, dien ghy //
ginckt, totter Hellen afgront leyde ¹⁾, ende hoe ghenadelijk de berm- Fol. 2^r.
hertige Vader ^g de tijt uwer onwetenheyt ouersien ²⁾ heeft, ^h v Actor. 17. e. 30.
h 1. Petr. 2. b. 9
wt der duysternisse tot zijnen wonderlijken lichte beroepen, vanden
doot leuendich gemaect, van der hellen verlost, in dat hemelsche
wesen gheset, ende also rijckelijck uwer ontfermt heeft in Christo
Iesu, ⁱ dien hy v voorgesteld heeft tot eenen Ghenadenstoel in der Rom. 3. c. 25.
Apocal. 1. a. 6.
eewicheyt, door het gelooue ^j in zijnen bloede, daer mede hy uwe
sonde afgewasschen heeft, uwe siele gesont gemaect, ende alle uwe 1. Petr. 2. c. 24
1. Ioan. 4. b. 10
crancheden gedragen heeft, ^k met zijn lichaem op het hout des

1) Lees: leydt.

2) Ouersien, *d. i.* voorbijgezien, kwijtgescholden.

- cruys, ende noch dagelijcx op hem neemt, ende voor den Vader
 Hebr. 9. b. 12. versoent ^a met den offer zijns vleeschs ende bloets, ende met zijn
 10. b. 11. stadich ghebet, die uwe siele altijt spijst ende versadicht met zijnen
 woorde, door het gelooue, ende verniet v aenden inwendigen mensche,
 Ioan. 3. a. 3. door de cracht zijns Gheestes, alsoo, dat ghy ^b nieu wt Godt ge-
 c 2. Petr. 1. a. 4 boren, ^c der Godlijcker natueren deelachtich gheworden, in dat
 Ioan. 3. c. 16. onsterfijcke hemelsche wesen verandert, ^d ende totten eewigen
 5. c. 24. 6. e. 40 leuen gecomen zijt.
 8. e. 51. 11. c. 25
 12. f. 50. Daeromme danct den Heere voor zijne onwtsprekelijke ghenade,
 ende bedenct doch waer toe dat ghy van Godt beroepen zijt, Waer
 op v Christus Iesus voor zijne Jongeren aengenomen ende vercoren
 Rom. 8. b. 17. heeft, namelijk, ^e dat ghy met hem sout lijden ende steruen, op
 2. Tim. 2. b. 12 dat ghy met hem verclaert moecht worden. Ende nv ist de tijt,
 als ick hoore, dat uwe ghelooue ondersocht, uwe liefde gheprobeert,
 1. Cor. 3. b. 16. uwe lijdtzaamheyt openbaer, ende beweert moet worden. ^f Nv ist
 de dach der versoekinghe, die eens yeghelijcx werck openbaer //
 Fol. 3^r. maect, die dat gout, siluer ende edel gesteente louter ende clær
 maect, dat hoy, stroo ende stoppelen verbernt. Nv ist den tijt der
 vruechden, dat alle de ghene, ^g die nv ter tijt veruolginge ende
 Math. 5. a. 11. versmaetheyt lijden, om dat woort Gods, ende om dat ghetuyche-
 Luce. 6. c. 22. nisse Iesu Christi, haer in den Gheest moghen verblijden, dat sy
 weerdich zijn om des Heeren wille te lijden, Want haren loon is
 Math. 5. a. 10. groot in den Hemel. Nv ist de dach der salicheyt, ^h in welcken
 wt genade salich zijn, alle die om der gerechticheyt wille veruolcht
 4. Esdr. 16. g. worden, in welcken openbaer worden de wtuercoren Gods, ⁱ ende
 74 die worden gepurgeert als gout int vier. Nv gaetet v na des Heeren
 woort, na zijn belofte ende Prophetie, Want hy seyt tot zijne
 Math. 10. b. 16 Jongheren: ^j Ick seynde v als schapen onder de woluen. Item:
 Ghi sult om mijns Naems wille van alle menschen gehaet worden.
 Ioan. 16. a. 1 Item: ^k Sulcx hebbe ick tot v ghesproken, op dat ghy v niet en
 verergert, Sy sullen v inden ban doen. Ende de tijt coemt, dat so
 wie v doodet, sal meynen dat hy Godt eenen dienst daer aen doet.
 Ende sulcx sullen sy v daerom doen, dat si noch mijnen Vader
 noch my niet ghekendt en hebben. Nv ist de tijt, daer Christus
 Ioan. 16. c. 20 tot zijne Jongheren van seyt: ^l Voorwaer, voorwaer segghe ick v:
 Ghy sult weenen ende huylen, maer de Werelt sal haer verblijden,
 ende ghy sult droeuich zijn, Nochtans sal uwe droefheyt in blij-
 schappe verandert worden, Want wie hier met Christo lijdet, die
 sal eewelijck met hem verblijden ¹). Wie hier zijn leuen verliest
 om des Heeren wille, die sal het inder eewicheydt vinden. //
- Fol. 3^v. Och mijn beminde inden Heere, weest doch wel getroost, ende

1) „Verblijden” heeft hier de beteeckenis van een wederkeerend werkwoord.

gedenct aen de troostelike woorden, daer mede God zijn vole troostet, ende seyt: ^a Ende ghi mijn knecht Israel, Iacob mijn wtuercoren zaet Abrahams mijns beminden, dien ic vanden eynde der Aerden wtuercoren, ende van haren geweldigen ¹⁾ geroepen hebbe ende tot v gesproken: Ghy sult mijn knecht zijn, ick heb v wtuercoren, ende en sal v niet verwerpen: En vreest niet, want ick wil by v zijn. En wijckt niet af, want ick wil v Godt zijn, die v sterckt, die v helpt, die v met mijnder rechter hant onderhout. Siet, alle die haer teghen v setten, sullen tot versmaetheyt ende schande comen, ende uwe wedersprekers sullen vergaen, ende te niet worden, dat so wie hen soecken sal, die en salse niet vinden. Vwe verderuers sullen te niet werden, also oock die haer onderstaen v te bestrijden. Want ick uwe Heere ende God, sal uwe rechterhant stercken, die ooc tot v segge: En vreest v niet, ick wil v helpen. En verschrickt v niet ghy wormken Iacobs, ende ghy verachtde Israel, want ick wil v helpen, spreekt de Heere, ende de Heylige Israels, uwe wreker. Ende wederom: ^b de Heere, ^{Esaie. 41. b. 8.} die v gheschapen heeft O Iacob, ende die v gemaect heeft O Israel heeft alsoo ghesproken: En vreest v niet, Want ick wil v beschermen. Ic heb v met uwen naem geroepen, dat ghy mijn waert, wanneer ghy int water ginct, wilde ick by v zijn, dat v de waterstroomen niet en verdroncken. Als ghy int vier wandelde, dat ghy v niet en verbernde, ende de vlamme v niet en ontstake. Want ick ben de Heere uwe Godt, de Heylighe in Israel, uwe // Salich- ^{Fol. 4 r.} maker. Ende dat ist dat de propheet seyt: ^c De gerechtige moet ^{Psal. 34. e.} veel lijden, mer de Heere helpt hem wt dien allen. Hy bewaert ^{20.} hem alle zijne gebeente, datter niet een af ghebroken en werde. ^d Want dat lichaem, dat hier in oneeren, in verachtinghe ende ^{1. Cor. 15. e. 43} pijn ghesaeyt wort, dat sal in sulcker claerheyte onuergeranckelike weder opstaen, ende den verclaerden lichaem Christi gelijkformich worden. Daerom seyt oock Christus inden Euangelio, ^e dat de ^{Math. 13. e. 43.} Rechtrueerdighe inde verrijzenisse sullen blincken, als de Sonne int Rijke Gods. Ende in de Openbaringhe Ioannis staet geschreuen, ^f datse met witte cleederen gecleet zijn, die wt groote droeffenisse ^{Apocal. 7. c. 14.} ghecomen zijn, ende hebben haer cleederen gewasschen, ende hebben die wit gemaect int bloet des Lams, Daerom zijn sy voor den stoel Gods, ende dienen hem dach ende nacht in zijnen Tempel: Ende die op den stoel sit, sal bouen haer wonen. Haer en sal niet meer hongheren noch dorsten, oock en sal niet op haer vallen de Sonne, oft eenighe hitte: Want dat Lam midden inden Stoele salse weyden,

1) „Geweldigen” zijn machthebbers.

ende leyden tot de leuende waterfonteynen, ende Godt sal af wasschen alle tranen van haren ooghen.

- Met sulcke ende diergelijcke troostelijcke Spruecken der heylicher
- 1.Tessal.2.a.1. schrift, troost ende vermaent v onder malcanderen, ende ^a en laet v doch niet verschrieken van de tyrannen ende veruolgers, maer Philipp 1. d. gedenct dat woort des Apostels, ^b dat v van God gegeuen is, niet 29. alleen in Christum Iesum te geloouen, mer ooc om zijnent wille te lijden, ende dat ghy den seluen strijt moet hebben, dien de heere
- Fol. 4^r.* ende alle zijn nauolgers gehat hebben. // Wanneer ghy nv siet op dat lijden ons Salichmakers Iesu Christi, so en is uwe lijden daer
2. Cor. 8. b. 9. by noch niet te gelijcken. ^c Want hy was rijk (als de Apostel Math. 8. c. 20. seyt) ende is om onsent wille arm geworden, ^d dat hy min ghehadht Luce. 9. f. 58. heeft, dan de voghelen des Hemels, ende de Vossen der Aerden, op dat wy door zijn armoede rijk mochten worden. Wat wonder ist dan, oft ¹) wi om zijnent wille alle dinck verlaten, ende de tijtlijcke goeden verliesen, dewijle wy een beter goet inden Hemel
- Philipp. 2.a.6. hebben? ^e Christus was in Godlijcker gedaente, ende heeft hem seluen vercleynt, de ghedaente eens knechts aengenomen, ende is geworden de alder verachtste, heeft hem verootmoedicht, ende is den vader gehoorsaem geworden, totten doot des Cruys toe, hoe soudan dan zijne Iongheren anders gesint zijn, ende zijnen voor-
- Sapient. 7. d. beelde niet gelijkformich werden? ^f Christus was verclaert by 26. zijnen Vader, als een schijnsel des eewigen lichts, een euenbeeld des Vaderlijcken wesens, een schijnsel der heerlijkheyt Godts, ende een onbeulecte spiegel der godlijcker claerheyt, ende is tot sulcker vernederinge ende verachtinge gecomen, dat de Propheet door den
- Psal. 22.a.7. geest, in zijn persone also claecht ende spreekt: ^g Ick ben een worm, ende gheen mensch, een spot der lieden, ende een veracht-tinge des volcx. Alle die my sien, spotten mijns, sperren den mont op ende schudden dat hooft ouer my. Ende Esaïas propheteert van
- Esaie. 53. a.5. hem: ^h Wy sullen hem so veracht reekenen, dat wy onse aen-sicht voor hem verbergen sullen, etc Hoe soude dan de werelt zijne Iongheren hooch achten? Oft hoe soudan zijne Iongheren de
- Fol. 5^r.* eere der menschen soecken ende // begheeren? ⁱ Christus is den Ephes. 2.c.13. vrede alder Christenen, ^j de wijsheyt alder Godureesenden, de ge-1. Cor. 1. c. 22. rechticheyt, verlossinge ende salicheyt alder geloouigen, ^k noch Math. 12 c. 24. hebben hem de Phariseen ende Schriftgeleerden, metten Iootschen
- Ioan. 10. b. 20. volcke so gelastert, eenen oproerischen verleyder, ^l eenen onsinni-Ioan. 8. e. 48. gen, ^m eenen Samaritaen, dat is eenen verbannen mensche, ende eenen Prince der duyelen, dat is Beelzebub, ghenoomt, daer voor ghescholden ende beclaecht, Hoe connen doch dese nieuwe Phari-

1) „Wat wonder ist dan, oft” wil zeggen: is het dan bevreemdend dat.

seen ende verkeerde Schriftgeleerden, met de valsche Christenen, de rechte Christenen ¹⁾ anders doen? Sy moeten ymmers de mate haerder vaderen veruullen. ^a Christus heeft de Werelt also lief Ioan. 12. f. 47 gehadt, dat hy vanden Hemel neder ghecomen is, om haer salicheit te maken, ende heeft alle weldaet, liefde ende bermherticheyt haer bewesen, maer sy heeft hem daer voor gehaet, veruolcht, ghemarteliseert, ghecruyst ende gedoot, ende also doet noch de boose blinde werelt, si handelt noch also met alle rechte Christenen, veriaechtse, ende verworchtse, waer sy can ende mach.

Daer beneuen meret aen den strijt ende dat lijden alder Heyligen, vanden beginne der werelt, van Abels des rechtueerdigen tijt aen, tot op desen tegenwoordigen tijt toe, so sult ghy beuinden, hoe alle godsalige menschen so veel hebben moeten lijden, als de Apostel totten Hebreënen verhaelt, namelijk: ^b Hoe de vrome menschen Hebr. 11. f. 36. Gods gheslagen zijn, ende en hebben geen verlossinghe aenghenomen, op dat sy de verrijzenisse, die beter is, vercregen. Sommige hebben bespottinge ende gheesselinghe geleden, daer toe banden ende geuanckenisse. // Sy zijn gesteenicht, in stucken ghehouwen, doorsteecken, door dat sweert ghedoot. Sy hebben omgegaen in pelssen ende geyten vellen, met commer, met droeffenisse, met ongemac. Welcker de werelt niet weerdich en was, ende zijn inder ellende gegaen, inder woestijnen, op de bergen, in de speloncken ende hollen der Aerden. ^c Daerom oock wy (seyt de Apostel) dewijle wy Hebr. 12. a. 1. sulcken hoop ghetuyghen om ons hebben, so laet ons aflegghen de sonde, die ons altoos aencleeft, ende traech maect, ende laet ons loopen door verduldicheyt, inden strijt, die ons verordineert is, ende op sien op Iesum, den aenheuer ende volbrenger des geloofs, welcke, doen hy wel hadde moeghen blijsschappen hebben, verdroech hy dat Cruys, ende en achtete der schanden niet, ende heeft hem gheset totter rechterhant op den stoel Gods. Gedenct aen dien, die sulc een wederspreken van den sondaers tegen hem verdragen heeft, op dat ghy in v gemoet niet traech en wort, ende affaet, ende vergheet des troosts, die tot v spreekt als tot den kinderen: ^d Mijn Prouerb. 3. b. Sone en achtet de straffinge des Heeren niet cleyn, ende en versaecht niet als ghy van hem gestraft wort, want welcken de Heere 11. Hebr. 12. a. 5. heeft, dien straft hy, hy gheesselt elcken Sone, dien hy ontfangt.

Lieue Broeders in Christo Iesu, nu is de tijt gecomen, dat de hemelsche Vader zijn liefde ende Vaderlijke aert v openbaert, in dien ²⁾, dat hy v versoect ende castijt, als hy alle zijne kinderen ende liefhebbers ghedaen heeft. ^e Ist dat ghy nu de castijdinge Hebr. 12. b. 7.

1) „De rechte Christenen” staat in den derden naamval.

2) In dien, *d. i.* daarin.

verdraecht, so biet Godt hem seluen v als den kinderen. Want
Fol. 6^r. waer is een sone, dien de Vader niet en castijt? // Waert ghy
 sonder castijdinge, welcke sy alle deelachtich zijn geworden, so
 waert ghy bastaerden, ende geen kinderen. Daerom muecht ghy v
 wel verblijden in uwer castijdinge, die een teecken is, dat ghy
 Gods vrienden ende kinderen zijt, ende die met verduelicheyt aen-
 nemen, wel wetende, dat het v alle ten goeden gheschiet, ende
 dat de Vader alder bermherticheden, ende de God alder genaden
 v tot nut castijdet, op dat ghy zijne heylinge vercrijcht ende
 leeft. Ende al ist den vleesche wat swaer, soo ist wederom den
 2. Cor. 4. c. 16. geest een vruechde, als de Apostel betuycht, ende seyt: ^a Wy en
 worden niet moede (namelijck, in ons lijden om Iesus wille) maer
 oft wel onse wtwendighe mensche vergaet, soo wordt doch de
 inwendighe van daghe te daghe vernieut, Want onse droeffnisse
 die tijtelijc ende licht is, brengt een eewige ende ouer de mate
 ghewichtige heerlijkheyt, ons, wy die niet en sien op dat sienlijcke,
 maer op dat onsienlijcke. Want wat sienlijc is, dat is tijtelijc, maer
 wat onsienlijc is, dat is eewich. Op die meyninge scrijft ooc Paulus
 Hebr. 12. b. 11. totten Hebreen, ^b dat alle castijdinge als sy teghenwoordich is, so
 en wort sy niet aengesien een vruechde, maer droeffnisse te zijn,
 Mer daer na salse een vreedsame vrucht der gerechticheyt geuen,
 den genen die daer door geoeffent zijn.

Gedenct oock, hoe cort ende onseker des menschen leuen is, waerom
 sout ghy dan dat tijtelijcke leuen soecken te behouden, ende dat
 Math. 10. e. 39. met verlies des eewigen leuens? Want de Heere seyt selue: ^c Dat
 Marc. 8. c. 35. so wie hier zijn leuen lief heeft, ende behouden wil (namelijck,
 Ioan. 12. c. 25. die zijn leuen lieuer heeft dan Christum ende zijnen Euangelium, //
Fol. 6^v. als de huychelaers ende afuallighe doen) die moet dat eewelijck
 verliesen. Daeromme ist hier van nooden altijt te bedencken dat
 Luc. 12. a. 4. de Heere seyt: ^d Ick segge v mijn vrienden: En wilt v niet vreesen
 voor de gene, die dat lichaem dooden, ende daer na niet meer doen
 en connen. Maer ick sal v toonen, voor wien ghy v vreesen sult.
 Vreest v voor dien, die daer nae als hy ghedoot heeft, ooc macht
 heeft te worpen in de Helle. Ia ick segge v, voor dien vreest v.
 En vercooptmen niet vijf musschen om twee penningen? Ende daer
 en is niet een van dien voor Godt vergeten. Ooc zijn de hayren
 op uwen hoofde alle ghetelt, Daerom en vreest v niet, want ghy
 zijt beter dan veel musschen. Maer ick segge v: Wie my belijdt
 voor de menschen, dien sal oock des menschen Sone belijden voor
 de Engelen Gods. Maer wie my verloochent voor de menschen die
 sal verloochent worden voor de Enghelen Godts. Daerom en laet
 v niet bedrieghen, door de liefde ende begheerte des tijtelijcken
 leuens, want ghy en weet doch niet, wanneer des menschen Soon

comen sal, ende ghy van hier sult moeten. Ende oft v de werelt alschoon dat leuen toe seyde ende beloefde, so en zijt ghy doch ws leuens niet eenen oogenblick versekert. ^a Dat bekende wel de vrome 2. Machab. 6. Oude Eleazar, daerom en woude hy zijn leuen door geueynstheyt ^d 24 niet behouden, ende sprac tot zijne wedersprekers: Ick wil voor v steruen, want het soude mijn ouderdom qualijck betamen, dat ick also huychelen soude, dat de Iongen dencken mochten: Eleazar, die nv tneghentich Iaer out is, die is nv ten laetsten tot een vreemt gelooue // ende gebruyc getreden, ende soude haer door mijn ge- *Fol. 7^r.* ueynstheyt ende om een cleyn verderffelijck leuens wille bedriegen, daer door ick dan mijn ouderdom een schande ende versmaetheyt toe brengen soude, Maer oft ick alschoon op dit pas de pijn ende straffe der menschen ontloopen mochte, so en mach ic doch de geweld des Almachtigen, noch leuendich noch doot ontloopen, ende daerom wil ick manlijck steruen, ende doen, gelijk dat mijn ouderdom betaemt, daer mede ick den Iongen een exempel der dapperheyt ende mannelijcheyt na late, so ick met toegeneychden gemoede, ende mannelijc voor de heerlijke ende heylige wet eerlijck sterue.

Aen desen Godureesenden, dapperen, ende mannelijcken Eleazarum spiegelt v, ende leert van hem dat tijtelijcke verganckelijcke leuen te versmaden, dat soo cort is, ende dies men niet een vre gewis ende seker en is. Ende ^b oft de mensche alschoon hondert Iaer *Syrach. 18. b.* leefde, so ist doch (na dat getuychenisse Iesu *Syrachs*) so veel ^{13.} tegen de tijt der eewicheyt, als een druppelken waters tegen dat water der zee, ende als een coornken zans, tegen dat zant aender zee. Daer by bedenct oock, hoe uwe leuen in Gods handen staet, ende niemant v aentasten ende beschadigen en mach, sonder de toelatinge des Hemelschen vaders, als Christus seluer betuycht, ende bouen gheseyt is: Dat selue seyt ooc de Propheet also: ^c Ic ben *Psalm. 31. b.* een versmaetheyt geworden mijnen vianden, mijnen ghebueren, ende ¹² vrienden een groote verschrickinghe, Die my sien vlieden voor my. Mijns is vergeten als een doode: Ic ben geworden als een gebroken vat. Want ick heb de versmaetheyt, // die rontom my is, selue *Fol. 7^r.* gehoort, sy loopen te samen tegen my, sy raetslagen, hoe dat sy my dat leuen mogen nemen. Maer ick betrouwe op v O Heere, ende segge: Ghy zijt mijn God. Mijnen tijt staet in uwe handen, verlost my vande geweld mijnder vianden ende verachters. Ende op een ander plaetse: ^d De Godloose dreycht den rechtueerdigen, *Psalm. 37. b.* ende bijt zijn tanden te samen ouer hem. Maer de Heere en laet ^{12.} hem niet in zijne handen, ende en verdoemt hem niet, wanneer hi ordeelt. Item, Waert dat Godt niet by ons en ware, so sal Israel *Psalm. 124. a.* seggen. Waert dat de Heere niet by ons en ware, wanneer de 1.

menschen teghen ons opstaen, so hadden sy ons leuendich verslonden, doen haren toorn ouer ons vergramde. etc. Wt dese ende meer andere woorden der Schrift, ist openbaer, Dat de menschen gantsch niet en vermoghen teghen de Christenen, ten sy dan dattet hen de Heere toe laet, daer aen ist al gelegghen. Daerom oock de Heere

Syrach. 10. b. alleen te vreesen is, ende niet de menschen, ^a die maer asschen
11 ende Aerde en zijn, die als gras vergaen, ende vanden wormen
14. b. 15. ende Motten verteert worden.

Esaie. 40. a. 6. En verschrikt oock niet voor de pijn ende smerte des doots,
Iacob. 1. b. 10 voor de tormenten (hoewel si grouwelijc zijn) die v de tyrannen
ende Godloosen mogen aendoen, ist anders ¹⁾ de voorsieninge ende

Esaie. 43. a. 2. wille des Heeren. ^b Maer troost v dies, dat de Heere by v is in
alle uwe nooden, met v inde gheuanckenisse, vier ende water gaet,
met v lijdt, by v in leuen ende doot is, ende v nimmermeer en

Psalm. 27. a. 1. verlaet. Also dat ghy metten Propheet moecht segghen: ^c De Heere
Fol. 8^r. is onse licht ende onse salicheyt, voor wien // soude ons grouwelen?

De Heere is ons leuens cracht, voor wien soude ons vreesen? Item,

Psalm. 73. c. ^d Al waert dat alsooon lijf ende siel versmachtete, so zijt ghi
26. euenwel o God ons herten toeuerlaet, ende ons deel. Ende Paulus

Rom. 8. d. 35. seyt. Wie wil ons scheyden van de liefde Gods? Droeffenisse oft
angst? ofte veruolginge? oft hongher? oft naetheyt? oft perikel?
oft sweert? Alsser gheschreuen staet: Om uwen twille worden wy
gedoot den gantschen dach, wy zijn gerekent voor slachtschapen.
Maer in desen allen ouerwinnen wy verre, om des geens wille die
ons lief gehadt heeft: want ick ben gewis, dat noch doot, noch
leuen, noch Engel, noch Vorstendom, noch geweld, noch dat tegen-
woordige noch dat toe comende, noch dat hooge, noch dat diepe,
noch eenige andere Creatuere, ons scheyden en can vander liefde
Gods die in Christo Iesu onsen Heere is.

Ic hope, mijn hertelijke lieue broeders ende susters inden Heere,
dat sulcke liefde Gods in uwe herten besloten is, Daerom en vreest
noch en verschrikt v niet voor dat dreygen, peynigen, marteliseren,
worgen, ende dooden, ende voor alle tgene, wat de godlose tyran-
nische menschen v souden mogen aendoen, na dat de Heere haer
Hebr. 10. d. 31. toelaet, ^e mer dat ghy bedenct, hoe verschrikelijc dattet is te
Math. 25. d. 42 vallen inde handen des leuenden Gods ^f ende hoe grouwelic dat
helsche vier is, dat daer bereit is den duyuel, zijnen engelen
gApocal. 21. b. ^g ende allen ongelouigen, versaechden, afgodisschen, luegenaers
8 ende allen die niet volstandich en blijuen by des Heeren woort,
maer daer van afwijken, der Babylonischer hoeren ende der werelt
wederom aenhangen, dier deel sal zijn inden poel, die met vier

1) „Ist anders” beteekent: aannemende dat het is,

ende solfer brant, // welcke is de tweede doot. Ende ouer sulcken *Fol. 8^r*. heeft de Enghel des Heeren dat ordeel, met luyder stemmen wtgesproken, ende also geseyt: Ist dat yemant dese beeste ende haer Apocal. 14. c. 9. beelt aenbidt, ende neemt dat merckteecken aen zijn voorhoofd, oft in zijn hant (dat is) die Afgoderye consenteert, voor recht bekent, handelt, ende volbrengt in eeniger manieren, die sal vanden Wijn der gramschappen Gods drincken, die ingeschoncken ende louter ¹⁾ is, inden kelc zijnder gramschappen, ende sal gequelt worden met vier ende solpher, voor de heylige Engelen ende voor den lamme, ende den rooc haerder quale sal opgaen van eewicheyt tot eewicheyt. Ende sy en hebben geen ruste dach ende nacht, die dat dier aengeboden hebben, ende zijn beelt, ende ist dat yemant dat mercteken zijns naems heeft aengenomen. Hier is verduldicheyt der heyligen. Hier zijnse die houden de geboden Gods, en het gelooue aen Iesum. Daerom wachtet v daer voor, ende en siet niet op de cleyne pijn des tijtelijcken doots, maer op de grouwelijke pijn des eewigen doots, ende des vierigen poels. Ia daer voor mach hem een mensch met recht verschrieken, ende een exempel aenden Rijcken man nemen, ^a welcke, Luce. 16. c. 23. doen hy in de pijn ende quale was, hief hy zijn oogen op, ende sach Abraham van verre, ende Lazarum in zijnen schoot, riep ende sprac: Vader Abraham, ontfermt v mijnder, ende seynt Lazarum hier, dat hy dat wterste zijns vingers int water steke, ende mijn tonge vercoele, Want ic lijde groote pijn in dese vlamme. Maer Abraham seyde: Gedenct sone, dat ghy v goet ontfangen hebt in uwe leuen, ende Lazarus daer tegen dat quaet. Maer nv wort hy // getroost, ende *Fol. 9^r*. ghy gepijnicht. Hier denct nv aen, ende lijdt v ²⁾ een weynich, met den armen Lazaro, op dat, als ghy wt deser werelt scheyt inden schoot Abrahe moecht comen, ende eewige blijsschappe ende vertroostinge daer hebben. Ende en hebt niet lief met den Rijcken man, de verganckelijke lusten des vleeschs ^b op dat ghi die niet Matt. 8. b. 12. eewelijck met hem int helsche vier en moet boeten, betalen, ende 22. b. 13. 24. d. daer voor gepijnicht werden, inde wterste duysternisse, daer de 51. 25. d. 42. worm niet en sal steruen, ende dat vier niet wtgebluscht en sal worden. 4. Esdr 9. b. 9.

Daer tegen settet nv de onwtsprekelijke heerlijkheyt, ende dat eewich rijk, dat God vanden beginne zijne liefhebbers bereyt heeft. Gedenct altijt des woorts der vertroostinge, dat also spreekt: Wie Apocal. 2. a. 7. ouerwint, dien wil ick te eten geuen vanden houte des leuens, dat inden Paradijse Godes is. Wie ouerwint dien wil ick te eten geuen Apocal 2 c. 17. vanden verborgten Manna, ende ick wil hem geuen een goede ge-

1) Louter, *d. i.* ongemengd.

2) Lijdt v, *d. i.* hebt geduld,

- tuychenisse, ende met der getuychenisse eenen nieuwen Naem geschreuen, welcken niemant en kent, dan die hem ontfangt. Item, Wie ouerwint, ende hout mijn wercken tot aen den eynde, dien wil ic macht geuen ouer de Heydenen, ende hy salse regeren met een yseren Roede, ende hy salse breken als een potbackers vat.
- Apocal. 2.d. 26. *a* So ick van mijnen Vader heb ontfangen, ende ick wil hem geuen de Morgen sterre. Item, wie ouerwint, die sal met witten cleederen gecleet worden, Ende ic en sal zijnen naem niet wtdoen, wt den Boecke des leuens. Ende ic wil zijnen naem belijden voor mijnen vader, ende voor zijnen Engelen. Item, Wie ouerwint, dien wil ick maken tot eenen Pilaer inden Tempel mijns Gods, // ende hy en sal niet meer wtgaen, ende wil op hem schrijuen den naem mijns Gods, ende den naem des nieuwen Ierusalems, der stadt mijns Gods, die vanden Hemel neder coemt van mijnen God, ende mijnen nieuwen naem. Item, Wie ouerwint, dien wil ick geuen, met my op mijnen stoel te sitten, gelijc als ic ouerwonnen hebbe, ende hebbe geseten met mijnen Vader op zijnen stoel. Somma, Wie volstandich ende getrouwe blijft totten eynde, ende tot inden doot, die sal salich worden, die sal ontfangen de croone des leuens, die salt al besitten. *b* De rechtueerdige sullen ewelijck leuen, ende de Heere is haren loon, ende de Alderhoogste sorcht voor haer. Daerom sullen si ontfangen een heerlijc Rijck, ende een schoone Croone vander hant des Heeren. Eyndelijck, dat lijden deser tijt, en is niet te gelijcken by de heerlijcheyt, die aen den kinderen Gods sal openbaer worden, als de Apostel tot den Romeynen schrijft.
- Apocal. 3.c. 21. So beneersticht v dan mijn alderliefste, door de genade des Heeren, dat Cruys Iesu Christi met verduldicheyt te dragen, ende siet met den oogen des geloofs op de blijchap ende heerlijcheyt die v bereyt is. Wandelt altijt weerdelijck den Euangelio ende uwer eysschinge, na den regel der Apostolischer leere, in eenen geest ende sin, ende wacht v voor de valsche Propheten, die v saechte dingen prediken, ende eenige vleeschelijcke vrijheyt inuoeeren, waer door de ergernis des cruys Christi wech genomen mocht worden, ende aenmerct ghy wat de rechte Christelijcke vrijheit si, namelijc, gelijc als Christus inden Euangelio seyt: Ist dat ghy in mijn reden blijft, so zijt ghy mijn rechte Longeren, ende sult de waarheit // bekennen, ende de waarheyt sal v vry maken. So en isser nv geen Christelijcke vrijheyt buyten der waarheyt, welc is Gods woort. Maer dat is de warachtige Christelijcke vryheyt ten eersten, dat ons Christus Iesus door zijn lijden ende doot vanden duyuel, helle doot ende sonde beurijt heeft, als Paulus seyt: *c* Na dien de kinderen vleesch ende bloet hebben, so is hi (Christus) ooc diesgelijcx deelachtich geworden, op dat hi door den doot de macht neme, dien
- Apocal. 3.a. 5. *a*
- Fol. 9^r.
- Apocal. 3.c. 21.
- Sapient. 5.c. 16.
- Rom. 8. c. 18.
- Ioan. 8. c. 31.
- Fol. 10^r.
- Hebr. 2. c. 14.

die des doots gewelt had ¹⁾, dat is den duyel, ende dat hi die verlost, die door vrese des doots al haer leuen lanc knechten zijn moesten. Item: ^a Wi sullen danseggen den Vader die ons bequaem Coloss. 1. a 12. gemaect heeft totter erffenisse der heyligen int licht, die ons verlost heeft vant gewelt der duysternisse, ende heeft ons ouergeuoert int rijc zijns beminden soons, door welcken wy hebben de verlossinge door zijn bloet, namelijk, de vergeuinge der sonden. Ende in de Openbaringe staet gescreuen, dat de iijj. dieren ende de xxiiij. Apocal. 5. b. 8. ouders neder vielen voor dat lam, ende hadden een yegelijke herpen ende gulden scalen, vol ruecwerex, welcke zijn de gebeden der heyligen, ende songen een nieu liet ende spraken: Ghi zijt weerdich te nemen dat boec, ende op te doen zijn zegelen: want ghi zijt gedoot, ende hebt ons gecocht met uwen bloede, wt alderley geslachten, tongen, volcken ende heydenen, ende hebt ons Gode tot coniugen ende priesteren gemaect, etc. Also zijn wi ten eersten door Christum van den satan, helle, doot ende sonde vry gemaect, ist dat wi recht in hem geloouen, ende bi zijn woort blijuen. Ten ij. so zijn wy van der wet Moysi door Christum vry gemaect. ^b Want Christus is dat eynde der wet, een yegelijk die daer Rom. 10. a. 4. ghelooft. Daerom seyt Paulus, ^c Dat wy niet onder de Wet, // Rom. 6. b. 14. maer onder de genade zijn. Dese vryheyt tracteert Paulus seer Fol. 10^v. schoon, totten Romeynen ende Galateren, daer hy seyt van Abraham, Rom. 9. a. 7. ende zijn twee sonen, van welcken de een vander Dienstmaecht, Galat. 4. c 22. de ander vander vrijen Sara, de een naden vleesch, de ander naden geest geboren is, ende die twee vrouwen Abrahams bedieden (seyt Paulus) de twee Testamenten, de twee sonen, de twee volcken der beyder Testamenten, Ismael de Ioden, ende Isaac de Christenen. Daer op seyt de Apostel: Soo en zijn wy, lieue broeders, nv niet kinderen der dienstmaecht, mer der vrijer. Daerom staet in de vryheyt daer mede v Christus beurijt heeft, ende en laet v niet wederom int knechtelijke ioc vangen.

^d Dit is nv de vrijheyt, der kinderen Gods, waer in sy van Rom. 8. b. 17. God door Iesum Christum geset zijn, ende dese vrijheyt en is 2. Cor. 3. c. 18. nergens, dan waer de kintschap Gods, ende de geest des Heeren is. Daerom en staet dese vrijheyt daer in niet, om sonde te doen, niet om na den vleesche te wandelen, niet om hen der werelt gelijc te stellen, maer om God ende den Naesten te dienen. Want de Christelijke vryheyt (van welcke nv geseyt is) die is eygentlijke eenen dienst Godes ende des Naesten, als de Apostel Petrus seyt: ^e Dat is de wille Gods, dat ghy met weldoen verstoppen sult de 1. Petr. 2. b. 15.

1) „De macht nemen, dien die des doots gewelt had” beteekent: de macht ont-nemen aan hem die over den dood heerschte.

- onwetentheyth der sotter menschen, als de vrije, niet als oft ghy de vryheyt hadt tot een deeksel der boosheyt, maer als de knechten
- Rom. 6. b. 16. Gods. Ende Paulus seyt: ^a Ende en weet ghy niet, wien ghy v begeeft tot knechten, om gehoorsaem te zijn, dat ghi diens knechten zijt, dien ghi gehoorsaem zijt, het si der sonde totter doot, oft der gehoorsaemheyt totter gerechticheit, Daer na so moeten de //
- Fol. 11* ^r. Christenen haer onder malcander dienen, als de Apostel seyt:
- Galat. 5. b. 13. ^b Ghi zijt tot der vryheyt geroepen, alleen siet toe, dat ghy door de vryheyt den vleesche geen ruymte en geeft, maer door de liefde, diene de een den anderen. Also heeft oock Paulus selue gedaen,
1. Cor. 9. c. 19. als hy seyt: Hoe wel dat ic vry ben van eenen yegelijcken, noch-
1. Cor. 10. d. 32. ^c maect, op dat ic haerder veel gewinne. Item, ^c En weest niet ergerlijc, noch den Ioden, noch den Griecken, noch der gemeynthe Gods. Gelijk als ick my oock eenen yegelijcken in allen behagelijc make, ende en soecke niet wat mi maer wat velen vordert ¹⁾ ende profijtelijc is, dat si salich worden.

Wt desen allen: ist nv openbaer, wat de rechte Christelijcke vryheyt sy, waer in sy staet, hoe sy eenen dienst ende knechtschap Gods ende des Naesten is, door de liefde, ende hoe dat een valsche vryheyt is, die daer soect ruymte na den vleesche, oorsake tot sonden ²⁾ haer eygen profijt, ende in somma, yet wat anders, dan wat God ende den naesten, der sielen salicheyt ende der consciencien aengaet. Daerom ist een schandelijcke dwalinge, een groote onwetentheyth, ende een grouwelijcke veruoeringe, dat sommige de Christelijcke vryheyt daer op willen bedieden, datse wel inde Tempelen der Afgoden mogen gaen, ende de valsche Leeraers wel mogen hooren, ende haer vanden valschen Godsdienst wtwendich niet en deruen ³⁾ afscheyden, dan alleen metter herten. Welcke onrecht

- Rom. 10. b. 10 ende valsch is: Want ^d metter herten geloofmen totter gerechticheyt (als de Apostel seyt) maer met den monde geschiet de
- Fol. 11* ^r. belijdinge totter salicheyt. ^e Ende men moet God prijsen, // beyde met den lichaem ende geest, die Godt toe behooren. Ende wilmen
2. Cor. 6. c. 16. weten, hoemen de woorden Pauli, te weten: ^f Wat gelijckenisse heeft de Tempel Gods metten Tempel der Afgoden: Daerom gaet wt dat midden van haer, scheyt v af, ende en roert niet onreyns aen, etc. recht sal verstaen, so moetmen aenmercken zijn eygen
1. Cor. 3. b. 16. bediedinge, nemelijck, dat hy also seyt: ^g Ghy zijt den Tempel des leuendigen Gods, als God spreeket: Ic wil in haer woenen, ende

1) Vordert, *d. i.* baat.

2) Achter „sonden” behoort eene komma te staan.

3) Deruen, *d. i.* behoeven.

in haer wandelen, ende si sullen mijn volc zijn, ende ic wil haer God zijn. Ende op een ander plaetse: ^a En weet ghy niet dat uwe 1. Cor. 6. d. 19
 lichamen zijn de tempelen des heyiligen geests, welke ghy van God ontfangen hebt, ende en zijt v seluen niet machtich. Item: En weet ghy niet dat uwe litmaten, zijn de litmaten Christi? Daer wt is nv lichtelijck af te meten, ende claerlijck te verstaen, hoe datmen niet alleen metten geest ende metter herten, maer ooc metten lichaem vander Afgoden Tempelen, van allen Godloosen Predicanten, daerse op den Predicstoel staen, ende des Heeren woort verualschen, ende van allen valschen Godsdienst, hem moet afscheyden. Daer om die sulcke valsche vrijheyt (als bouen geseyt is) voorgeuen, die liegen tegen de waarheyt, bedriegen haer seluen, ende ooc anderen, ende het zijn de gene, van welcken Iesus Syrach seyt: Wee den ver-
 saechden herten, ende den moeden handen, ende den sondaer die Syrach. 2. b. 14
 op twee straten gaet, wee dien, die niet volherdich en blijuen. Hoe wil het hen gaen, als de Heere haer besoecken sal? Dat zijnse, van welcken Petrus seyt, ^b datse fonteynen zijn sonder water, ende 2. Petr. 2. d. 17
 wolcken vanden winde omgedreuen, welcken behouden is, een donckere duy-//sternisse inder eewicheyt, want sy spreken stoute woorden, daer *Fol. 12 r.*
 niet na en volget, ende locken door ontucht tot vleeschelijke lust, de gene, die recht ontcomen waren, ende nv in dolinge wandelen, ende belouen haer vryheyt, hoe wel si selue knechten der verderuinge zijn. Ia dat zijn wanckelmoedige ende afuallige Israeliten, ^c die op beyde de scouderen willen dragen, ende manc gaen, die 3. Regum. 18.
 eensdeels God, ende eensdeels Baal willen dienen. Ende also worden ^{c 21}
 si veruoert vanden schoonen schijn, ende hoerachtigen geeste der Prophetissen Iesabels, die maect hen wijs dat sonde geen sonde, ende ongerechtigheyt geen ongerechtigheyt en is. Maer een yegelijke Apocal. 2. c. 20.
 sie dat hy hem weet voor deser Prophetissen Iesabel te wachten, niemant en late hem van haer bedriegen. Want de Heere wil haer, met allen den genen, die met haer hoererije bedrijuen, inde alder grootste pijn werpen, so verre als sy geen boete en doen, ende alle Gemeynten sullen bekennen, dat hy de Heere is, die eenen yegelijken betaelt na zijne wercken.

Daerom neemt v wel waer inde vrese des Heeren ws Gods, dat ghi geen vleeschelijke vryheit, in het kercken gaen ende gehoor der valscher Leeraers en bewillicht ende aanneemt. De veruoerische gheesten sullen v met grooter erchlisticheyt ende opgeblasenheyt wel aen comen, bysonder in dese benaude ende periculose tijt, ^d om v af te trecken van der eenuuldicheyt, die in Christo Iesu 2. Cor. 11. a. 5.
 is, Maer siet wel voor v, soo lief als ghy Godt ende uwer Sielen Salicheyt hebt. Oock soo mercket wel op de gene, die daer twist Rom. 16. b. 16
 ende tweedracht aenrechten, teghen de Leeringhe Christi ende

- Fol. 12^r.* zijnder Apostolen, van den // ban, ende en willen de afuallige valsche broeders ende susters, niet recht na der schrift schouwen, maer hebben noch wtwendige gemeynschap daer mede. Maer ick betuyge v dat door den Heere, wt zijne clare wtgedruete woorden, die hy selue, ende door den mont zijnder Apostelen, ende trouwe Sentboden, mits die cracht, werckinge, ende drijuinge zijns heyligen Geests gesproken heeft, datmen de gene, die na genoegsame Schrifte-lijke vermaninghe vander Gemeynthe Gods, door de macht Iesu Christi, met zijn woort, afgesondert ende inden Ban gedaen zijn, die moet ghy schouwen, hare personen mijden, in eten ende drincken, in handelinge ende wandelinghe. Ende so yemant anders doet, ende
- Iosue. 7. d. 20 sulcken gebodt Gods versmaet, die spiegele hem aen ^a Achan, die een weynich van het verbande goet te Iericho heymelijck genomen heeft, hoe dattet hem daer ouer vergaen is, ende en denct niet eens dat hy der straffe Godts, het geschiede dan hier oft hier naemaels, ontloopen sal. Want is Achan so hert gestraft om een weynich van het verbande goet, dat hy hem geuonden is, wat wil dan ouercomen den moetwilligen verachters der Godtlijcker orde-ninghe, die met de verbande ¹⁾ personen bouen de schrift handelen? Een verbannen persooen en is ymmers niet min eenen grouwel voor God, als dat verbannen goet. Daerom met een verbannen persone, bouen den regel des godlijcken woorts, te handelen, en is niet min, maer meer tegen God sondigen, dan Achan gesondicht
2. Ioan. b. 11. heeft, die van het verbannen goet gestolen heeft. Ende wie sulex
- Fol. 13^r.* doet, ^b die maect hem der vreemder sonden deel-//achtich, ende heeft gemeynschap metten boosen wercken der afualligen, Ia besmet de gansche Ghemeynte, na het exempel van Achan, ende na het
1. Cor. 5. a. 5. woort Pauli, namelijk dat een weynich suerdeech dat ghantsche deech versuert. Ist dat ghi nv Christum, zijne Ghemeynte, ende uwe salicheyt liefhebt, so wacht v voor den verbannen afualligen valschen Broeders ende Susters, ontslaet v haerder ghemeynschap, ende beueeltse den Heere, tot op de tijt haerder beteringe.
- ¶ Dit weynich heb ick v wt Broederlijke liefde geschreuen, nademael ghy mijne Broeders ende Susters inden Heere zijt, ende wy een Vaderlant beyde inden hemel ende opter aerden hebben, ende ick v hertelijck, liefhebbe in Christo Iesu. Ic verhope ooc,
2. Petr. 1. c. 12. dat ghy my mijne vermaninge inder liefden sult afnemen, ^c hoe wel ghi selue van God geleert, ende inder tegenwoordiger
1. Petr. 5. b. 10 waerheyt van God beuesticht zijt. ^d Maer de God alder ghe-naden, veruulle v met alderley gheestelijke wijsheyt ende

1) Verbant, d. i. geëxcommuniceerd.

voorsichticheyt, ende beware v voor alle quaet, ^a dat ghy vrucht- Colloss. 1. a. 6.
baer in alle goede wercken muecht zijn, ende sonder aenstoot
wandelen, ende also aen den iongsten

dach muecht verschijnen voor

den Rechterstoel Iesu

Christi. De Heere

sy altijd met

v allen.

A M E N. //

Fol. 13 v.

¶ Dit is de tweede Ver-
maninghe ofte Sendtbrief, gheschreuen
wt Broederlijke liefde aen de Ge-
meynte Gods, door D. P.

G h e n a e d e e n d e v r e d e
van God onsen hemelschen Vader ende
van Iesu Christo zijnen eenigen gebo-
ren Sone onsen Heere ende Salichma-
ker, vermeerdere haer by v, door de
cracht des heyligen Geests, Amen.

2. Cor. 1. a. 1.

b2. Tessal. 2. b.

13

Rom. 8. d. 19.

Ephes. 1. a. 4.

e Tit. 3. a. 5

G^aEbenedijt sy God ende de Vader alder bermherticheyt, ^b dat hy na zijn grondeloose genade ende eeuwige liefde v vanden beginne totter salicheyt voorsien, ^c tot dat eeuwige leuen gheordineert, ende nv in dese laetste tijden, ^d wt de duysternisse tot zijnen wonderlijcken lichte geroepen, ia tot zijne kinderen wt-uercoren, ^e ende tot erfgenamen van alle zijne goeden aenghenomen heeft in Iesu Christo, waer mede de bermhertighe Godt zijn Vaderlijke liefde so rijckelijc aen v bewesen heeft, ende ghy alsulcke weldaden van hem ontfangen hebt, dat ghy met den Prophete wel muecht seggen: Wat sullen wy den Heere weder geuen voor al het goet dat hy ons gedaen heeft. Ende de wijle dat ic daer by v was, so heb ic groote vruecht gehad, ende mijn siele heeft haer in den Heere verquict, als ick ghesien hebbe uwe viericheyt ende volstandicheyt inden gelooue, uwe liefde tot Godt ende tot zijnder waerheyt, uwen Christelijcken vrede, uwe Broederlijke eenicheyt, *Fol. 14 r.* ende die goede ordinantie die by // v ghehouden wort, ende dat Gods woort daer so vruchtbaer is, ende soo vele den Ghemeynten van den Heere toeghedaen werden, so dat my dunct, datter een sonderlinge segeninge van God ouer mijn vaderlant gecomen si, Apocal. 21. 22. wie soude hier voortijden gedacht hebben ende gemeynt, ^f dat Ierusalem, twele Ioannes inden geest heeft gesien vanden hemel neder dalen, hem ¹⁾ aldaer ontrent ²⁾ soude geset hebben, dat de

1) Hem, *d. i.* zich.

2) Aldaer ontrent, *d. i.* in die omgeving.

hutte Gods by den menschen, ende den tabernakel des Heeren aldaer soudē opgericht zijn? ^a Ia dat gelijk als Bethlehem die cleyne stadt in Iuda so heerlijc geworden is, om dat die Hertoge in Israel daer in geboren is, ende daer wt gecomen, also is oock dat cleyne verachte landt ¹⁾, van een cleyne aensien by die groote Conincrijcken ende Vorstendommen te rekenen, voor God tot grooter genaden ende heerlijcheyt gecomen, om de wtuercoren wille, die daer in zijn, Daerom dancke ic den almachtigen Godt voor v lieden, ghy beminde inden Heere ende verblijde ²⁾ ouer mijn vaderlant, verhuege my daer ouer wt den gront mijns herten, om de rijcke gebenedijinge Gods inde hemelsche goederen, ^b namelijc, dat daer de edele vruchten der gerechticheit wassen, dat daer de wijngaert des Heeren bloeyt, ende eenen lieffelijcken ruecke geeft, die rosen inden dale ontspruyten, de lelie staet soo schoon onder de doornen, den honich ende de melc vande ongeualste waarheyt vloeyt daer, In somma, dat daer is alle planteyt ³⁾ van alderley vruchten des Gheests, Iae niet alleene daer, maer oock in de omliggende landen, O hoe groot een segeninge van Godt, O wat een veranderinghe ende wisselinghe, dat van een dorre woestijne // sulck een vruchtbaer lant, sulck een ghebenedijt aertrijc, ia sulck een lusthof des Heeren ende een paradijs Gods geworden is, ^c Daer te voren gheen water en was, daer vloeyen nu die leuendige waterstromen, die daer springen in dat eewige leuen, daermen te voren van God niet en wiste daer ist nu vol van die reyne kennisse Godes, ^d daermen te voren totten stommen afgoden liep, daer dientmen nu den leuendigen God, den Heere des hemels ende der aerden. Daermen eerst onder Antichrist geuangē lach, daer ismen nu vry onder Iesum Christum, ^e Daermen te voren van de valsche Herders ghedreuen was, dat men eten ende drincken moeste dat met voeten ghetreden ende onreyn ghemaect was, ^f daer weydet nu de eenige goede herder Iesus Christus selue zijn schapen, ende leytse tot de Fonteyne der leuendiger wateren, ^g daermen te voren wt den grouwelijcken Kelc der Babylonisscher hoeren, die vol is van alle hoerderie ende tooerie moeste drincken, ^h daer schenct Iesus Christus den dorstigen den claren wijn zijns goddelijcken woorts, ende dat water des leuens om niet. Daerom segge ick noch eens, dat ick den alderhoochsten God dancke voor zijn onwtsprekelijcke gaue ende bidde hem met alle ootmoedicheyt inden Name Iesu Christi, dat hy zijne gebenedijdinghe noch oueruloediger ouer v wtstorte, ende ver-

Mich. 5. a. 1.

Math. 2. a. 6.

Cantic. 2. b. 13.

Fol. 14^r.

Esaie. 44. a. 3.

1. Tessal. 1. b. 9.

Ezech. 34. a. 2.

Ioan. 10. a. 11

Apocal. 18. a. 3.

Ioan. 4. b. 10.

Apocal. 22. a. 1.

1) De Nederlanden.

2) „Verblijden” heeft hier de beteekenis van een wederkeerend werkwoord.

3) Planteyt, *d. i.* overvloed.

meerdere uwen wasdom inder gerechticheyt, tot den prijs zijns heyligen naems, ende tot uwer sielen salicheyt. Ende hoewel dat ick dat aen de bermherticheyt Gods verhope, ende alle goet betrouwen van v lieden hebbe, so en can ick nochtans sulcx niet

- Fol. 15 r.* achter laten wt schult ende broeder-//lijke liefde, die ick tot v hebbe, v lieden een weynich te schrijuen ende te vermanen, waer by ghy mijn toegeneycht ghemoet tegens v lieden muecht bekenen, want Godt weet hoe dat ghy in mijn herte besloten zijt, ende dat ick om v lieden gedencke in mijn ghebeden tot Godt, ende en wil niet ophouden door des Heeren genade in mijnder swackheyt voor
1. Tessal. 5. b. v te bidden, dat de bermhertige eeuwige Vader ^a v lieden wil be-
23. waren voor alle quaet, ende beware v in dat rechte gelooue, ende behoude v tot zijn hemelsche rijk. Ick ben sorchuuldich ouer v lieden met godtlijke sorchuuldicheyt, Want ic hebbe in vele Iaren
2. Cor. 11. b. 15 wel gesien ende eruaren, dat is geproeft, ^b hoe dat de boose Satanas so veel neersticheyt daerom doet, om de ghemeynte Gods te verstroyen ende te verderuen, door menigerley valsche Leere ende
- Colloss. 2. c. 18. Secterie, die hy voortbrengt ende opricht, ende dat al onder eenen schoonen schijn der eygen wtuercoren geestelicheyt, die hy met verdraeyde schriften op pronct, want dat is zijn aert, const, ende eygenschap, Godts woort te verualschen, ende zijn luegen daer onder
2. Cor. 11. *. te bedecken. ^c Hy en coemt niet als een Satan in zijn Sentboden
12. b. 16. ende dienaers, maer als een Engel des lichts, met wtwendige valsche vroomheyt ende vercierte aendacht ¹⁾ vercapt. Hy seynt zijn
- Math. 7. b. 15. ^d Propheten wt in schaeps cleederen, maer inwendich zynse grijpende woluen, ende en soecken doch anders niet dan de schaepkens Iesu Christi te verschueren. Daerom comen sy daer henen met hare hooch moedige woorden, ende laten haer duncken dat sy soo vol gheestes zijn, dat alle waerachtighe Christenen die
- Fol. 15 v.* van Godt // geleert zijn, ende haer tegenstaen, maer letterknechten
- Tobie. 3. b. 10. en zijn, ^e so versmoort zynse inde geestelijke hoouerdie, die doch een oorspronc ende begin is van alle verderuinge, ende ic hoore, datse by de sommige noch ghehoor hebben ende schade doen, ende dat is mijnder sielen so een pijn ende smerte, dat ick v dat niet schrijuen en can. Wat mogen doch die ellendige menschen be-
- Hebr. 3. b. 15. dencken, ^f die haer so iammerlijk vanden Duyuel laten bedriegen, datse vanden leuendigen God afwijcken, dat si den wech der waer-
- Math. 7. b. 14. heyt verlaten, ^g om dat hy smal ende een wech des cruyces is, ende treden opten ruymen ende breeden wech, die totter verdoemenisse leydet. Ende en nemen niet eens ter herten dat daer gescreuen staet: Daer is een wech, die den mensche dunct goet te

1) Vercierde aendacht, *d. i.* gehuichelde vroomheid.

wesen, maer zijn eynde strect totten afgront der hellen. Item: Een mensche die daer wijet ende verdwaelt van den weghe der cloeckheyte, die sal bliuen inder dooden gemeynthe, Nv weet ick wel, dat alle Seecten noch willen recht hebben, ende de Schrift meesterlijck nae de aert des Satans connen draeyen, om hare bose sake te verblincken, ende hare schalcheyt te bewimpelen, ende en mercken niet aen, door de blintheyt haers herten, daer sy van Godt mede gheslaghen zijn, dat sy doch de bekende ende aenghenomen waerheyte verlochene, dat sy den onueranderlijcken raet Godts door Iesum Christum inden Euangelio geopenbaert, ende door den heyligen geest betuycht, versmiden ende veranderen, ^a dat sy der werelt Jacob. 1. a. 4. vrientschap, die nochtans een viantschap Gods is, geheelijc soecken, ^b dat sy dat tijtelijc leuen willen behouden, ende daerom na des Ioan. 12. c. 25. Heeren // eygen woort, dat ewighe leuen moeten verliesen, ^c dat Fol. 16^r. sy met Esau de eerste gheboorte om een spijsse wille vercopen, ende Hebr. 12. c. 16. byaontueren nemmermeer en sullen mogen vercrijghen, ^d Ia datse Apocal. 1. a. 6. inde voorgaende onreynicheyt, daer Iesus Christus haer af ghewasschen heeft, door zijn bloet, ende door dat waterbadt int woort, Ephes. 5. c. 26. nv wederom geulochten worden, ^e ende dat gemeynse spreekwoort 2. Petr. 2. d. 22 gebuert haer: De hont keert hem weder tottet gene dat hy wtgespogen heeft, ende de soch wentelt haer weder inden dreck, daer sy van ghewasschen is. Och het ware veel beter dat sy den wech des Heeren niet bekend en hadden, datse inder onwetenheyt gebleuen waren, datse totter kennisse der waerheyte niet gecomen en waren. Maer nv zijnsse daer toe gecomen, nv zijnsse verlicht geweest nv is de onreynse geest daer wt geweken, ende nademael hy dat gereynicht huys nochtans ledich geuonden heeft (ledich seg ic vanden rechten gelooue, vande warachtige liefde Gods, vande reynse vreesse des Heeren, ende van andere duechden meer, daer dat huys mede soude verciert hebben geweest) so is hij wederom daer in gecomen met seuen andere boose geesten, ende dat laetste des menschen is erger geworden dan dat eerste was. ^f Daerom buyge ick mijn knien voor God den Vader, Colloss. 1. a. 3. ende voor den throon der genaden, biddende ende smekende voor v, gelijc de Apostel voor de Collossensen ende voor alle Christenen gedaen heeft, dat ghy veruult muecht worden met alle geestelijcke wijsheyt ende verstant, op dat ghi proeuen ende weten muecht welc Rom. 12. a. 3. daer sy de goede, de heyliche ende volcomen wille Godts, ende dat ghy bestandich in der waerheyte des Euangeliums // muecht bliuen, Fol. 16^v. ende wacht v voor de grootsprekers ende roemrijcken geesten, door de welcke de hooge Maesteyt Gods gelastert wort, want so wie de heylsame leere Iesu Christi door zijn vleeschelijcke gesintheyt ende menschelijcke wijsheyt (§ die voor God sotheyt is) 1. Cor. 1. c. 18. tegenspreect, ende zijn ordinantie veracht, die veracht God selfs,

- Math. 10. e. 40 gelijk als Christus seyt: ^a Wie mi veracht, die veracht den Vader, die my ghesonden heeft. Wederom: So wie my ontfangt, die ontfangt oock den Vader, die my ghesonden heeft. Item: ^b De Heylighe Gheest, seyt Christus, sal van my ghetuygen, want hy salt van den mijnen nemen, ende v vercondighen. Daer wt volcht nv gheweldelijcken ¹⁾, dat hy Godt verachtet, Iesum Christum versmadet, ende wederstaet den heyligen geest, die eenige godlijke ordinantie breekt, verandert ende daer tegen handelt, Daerom seyt
2. Ioan. b. 9. ooc Ioannes in zijn Epistel: ^c So wie ouertredet, ende en blijft niet in der Leere Iesu Christi, die en heeft geen en God, mer wie daer in blijft, die heeft beyde den Vader ende den Sone, Merct ende verstaet welck een grouwel ende Godtloos wesen dattet voor Godt is, de Leere Iesu Christi ouer te treden, ende daer niet in te bliuen. Daerom neemt v seluen wel waer, dat ghi metten lichtueerdigen, wanckelmoedigen ende afualligen niet beweect en
2. Petr. 3. c. 16. wort, ende valt also wt uwer vasticheyt, maer wast inde ghenade ende kennisse ons Heeren ende Salichmakers Iesu Christi. Ende
- Galat. 7. b. 8. gedenct dat de Apostel totten Galateren scrijft: ^d Al quame een Engel wt den hemel oft ic selue, ende vercondichde v een ander
- Fol. 17^r.* Euangelium, dan ghy ontfangen hebt, so moet hy // doch veruloeckt zijn. Item, ^e Een ander Fondament en mach daer niet geleyt worden, dan datter geleyt is, welcker is Iesus Christus, op dit Fondament zijt ghy lieden getimmert, op desen gront zijt ghi gheboet. Siet nv toe dat ghy inden dach der versoeckinge niet hoy, stroo, ende stoppelen, maer veel meer siluer, gout ende edel ghesteente beuonden moecht worden, gelijk als ick van uwent wegen aen de genade des Heeren verhope.
- Ephes. 4. a. 2. Ten tweeden soo vermane ick v metten Apostel Paulo, ^f dat ghy wandelt gelijk als uwe beroepinge betaemt, den Heere altijd behagende, ende dat ghy in alle goede wercken vruchtbaer zijt, want dat betaemt den genen die van Godt verlicht zijn, ende tot de waerachtige kennisse ons Heeren Iesu Christi geroepen, datse
- Hebr. 3. a. 1. wandelen weerdelijck den Euangelio, ende ^g den Hemelschen beroep, ende bedencken dat de geloouige, gelijc de Apostel Petrus
1. Petr. 1. a. 2. schrijft, ^h van God den Vader voorsien, ende vanden heyligen Geest verlicht zijn, om gehoorsaem te zijne ende besprengt te werden metten bloede Iesu Christi. Also schrijft oock de lieue
1. Cor. 6. b. 11. Paulus totten Corinthen: Ghy zijt gewasschen, ghy zijt gereynicht, ghy zijt geheylt door den naem ons Heeren Iesu Christi, ende door den geest onses Gods. Nademael dan dat ghy tot dese genade gecomen zijt, so siet toe dat ghi die niet te vergeefs ontfangen en

1) Gheweldelijcken, *d. i.* onverbiddelijk.

hebt. Gedenet aen des Apostels woorden, ^a dat de Aerde die Hebr. 6. b. 7.
 dicwils den reghen ontfangt ende brengt den Ackerman goede
 vruchten voort, die wort van God gebenedijt, maer die dijselen
 ende doornen voortbrengt, die is verworpele, die is vermaledijt,
 ende die sal ten laetsten // verbrant worden. Daerom neemt de *Fol. 17^v.*
 genade Gods waer, ende de gauen des heyligen Geests, die ghi
 ontfangen hebt, ende nemet wel ter herten dat daer gescreuen
 staet, ^b hoe dat in Iesu Christo niet en gelt dan de onderhoudinge 1. Cor. 7. c. 19.
 der geboden Gods, ^c dan dat gelooue dat door de liefde werckt, Galat. 5. a. 6.
 ende een nieuwe Creature, die alle aertsche dingen versmaet, ende 6. b. 17.
 alleen de Hemelsche dingen soect, ^d die met Paulo alle wat inder Philipp. 3. a. 7.
 werelt is voor schade rekt, tegen de reyne kennisse ons Heeren
 Iesu Christi, ^e die met Mose alle pracht ende heerlicheit van Hebr. 11. d. 26.
 Egipten versmaet, ende lieuer met dat volc Gods ongemac lijdet:
 Want ^f een nieu Creature, een wedergeboren mensche Gods, die Ephes. 4. c. 24
 verniet ende geschapen is door den heyligen geest inden geloue, Colloss. 3. a. 11.
 na dat beelt ende totter gelijkenisse Godts, die is geestelijke gesint,
 die is een met God, ende zijnder naturen deelachtich geworden,
 daerom en sondicht hy oock niet, gelijk Ioannes ooc seyt: ^g So 1. Ioan 3 b. 7.
 wie recht doet, die is wt God gheborn, wie sonde doet, die is
 vanden duyuel, want de duyuel sondicht vanden beghinne: Daer
 toe is de sone Gods geopenbaert, dat hy de wercken des Duyuels
 soude te niete doen. Wie wt God geboren is, die en sondicht niet,
 om des wille dattet zaet Gods by hem blijft, ende daerom en can
 hy niet sondigen, om dat hy wt God geboren is. Daer aen zijn
 openbaer de kinderen Godts ende de kinderen des duyuels. Wt
 dese woorden ist wel te verstaen welcke de rechte Christenen zijn'
 te weten, die recht doen, die zijn gloouich, die zijn wt Godt ge-
 boren, die en sondigen niet, want die zijn na den inwendigen
 mensche in God, ende worden ^h vanden geest des Heeren geregeert, Rom. 8. b. 19.
 ia in // alle waerheyt ende gehoorsaemheyt geleyt ende daerom *Fol. 18^r.*
ⁱ haten si alle ongerechtigheyt, als ^j Ioseph in Egypten dat ouer-
 spel, de ^k drie Jongelingen ende Daniel in Babilonien de Afgoderie, Ioan. 16. b. 13
 ia alle Godureesende hebben ghehaet ende geschout de wercken j Genes. 39. b.
 des vleeschs, ende alle wat teghen Godts woort is niet alleen 10.
 metter herten, maer ooc metten lichame: Want een Christen en k Daniel. 3. c.
 mach niet alleen een Christen zijn inwendich, maer hy moet hem 27.
 ooc wtwendich ende ouer al als een Christen bewijzen, ^l eens 6. b. 10.
 Christens lichaem is den Tempel des heyligen Geests, eens Christens 1. Cor. 3. c. 23.
 litmaten zijn de litmaten Christi Iesu, een Christen is ^m een geest 6. d. 18.
 wten geeste geboren ende met God die een gheest is vereenicht: Ioan. 3. b. 7.
 Daerom is ⁿ zijn aert als Gods aert, hy bemint dat Godt bemint, 2. Petr. 1. a. 2.
 ende hy haet al dat God haet, want hy en is zijns selfs niet

2. Cor. 5. b. 15. machlich, maer hy is een eygendom Godts, ^a hy leeft zijnen Godt,
 Ephes. 1. a. 4. ende niet hem seluen: Hy bedencket ende nemet ter herten, ^b hoe
 1. Petr. 1. c. 16. heylich, hoe gherecht ende Godsalich datmen moet leuen in dese
 Tit. 2. b. 12. erghe werelt, ende wachten op de toecoemste ons Heeren Iesu
 Christi, ^c die hem seluen voor ons ghegeuen heeft, op dat hy
 onse soude verlossen van alle ongherechtigheyt, ende reynighen
 ons hem seluen tot een Volck des eyghendoms, dat daer ijuerich
 Colloss. 3. a. 7. is nae goede wercken, ^d dat op Hemelsche dinghen ghesint is,
 e Math. 6. d. 33 ^e dat Godts Rijke ende zijn gherechtigheyt voor alle dinghen
 soeckt ende bedenckt hoe dat alle Christenen een heylich leuen
 Esaie. 6. a. 3. moeten leyden, naedemael sy haer beroemen van den heylighen
 Rom. 1. a. 19. Godt ende na hem de Heyligen genoemd worden. // Daeromme
 Fol. 18^v. seyt de Engel tot Ioannem: ^f Wie rechtueerdich is, die worde
 Apocal. 22. c. 12 noch rechtuediger, ende wie heylich is, die worde noch heylicher:
 Want hoe soude in dat nieuwe Ierusalem dat so schoon is, daer
 Apocal. 21. d. 21 de straten een reyn gout zijn, de mueren ende de poorten van
 22. a. 1. edele ghesteenten, daer den stoel Gods is, daer de Alderhoogste
 de Stadt met zijnder claeheyte verlicht, daer den leuendigen water-
 stroom clae als een Cristallijn vloeyt vanden stoel Gods, hoe soude
 (segge ick) wat onreyns hier in mogen gaen, veel min daer in
 2. Cor. 7. a. 1. blijuen, gelijk oock Ioannes opentlijk betuycht. ^g Daerom een
 yegelijc reynige hemseluen van alle beuleckinghe des gheests ende
 des vleeschs by de Fonteyne die den huyse Davids ende den Bor-
 Zachar. 13. a. 1. gers te Ierusalem open staet, ^h ende bereyt is teghen alle onrey-
 nicheyt, om die daer mede af te wasschen ende den Heere een
 aenghenaem volck te zijn, daer zijne hooggelofde Name door
 gepresen mach worden.

- Ten derden, soo en ist niet alleen mijn trouwe vermaninge aen
 Colloss. 1. n. 9. v, maer ooc mijn hertgrondelijcke bede ende wenschen voor God
 dat ghi sterc zijt inden geest, door de crachtige werkinge Gods,
 tot alle verduldicheyt ende lancmoedicheyt met vruechde, want
 stercheyt ende cracht des geloofs is allen vromen Christenen wel
 Apocal. 20. a. 3. van noode in dese periculoose tijt, inden welcken ⁱ de Satan los
 gelaten is (alst schijnt) om de gantsche werelt te verleyden, ende
 de godureesende te plaghen, hy vergadert alle Heydenen om te
 Daniel. 3. b. 6. strijden tegen de heylige stadt, ende die te verderuen, geen ^j Nebu-
 cad Nezar en mach herder gedrongen hebben, om zijn Beelt aen te
 Fol. 19^r. doen bidden, gheen // ^k Antiochus en is wreeder tegen de Ioden ghe-
 2. machab. 6. b. weest die int gelooue bestandich bleuen, gheen ^l Babiloniers ende
 10 Egyptenaers en hebben ongenadelijcker metten Volcke Gods ge-
 Exod. 4. 5. 6. 7. handelt, dan ^{nv} sommige Tyrannen met veruolginge ende met
 alderley grouwelijcke tormenten tegen de Christenen eenen tijt
 lanc hebben geraest ende noch rasen, also datmen metten Propheet

wel mach seggen: ^a Helpt Heere de Heydenen zijn in v erfdeel Psalm. 79.a.1. geuallen, sy geuen de lichamen uwer knechten den vogelen onder den Hemel tot eender spijsen, ende den dieren opten velde geuen sy dat vleeschs uwer Heyligen: Sy vergieten onschuldich bloet als water, de steenen des Heylichdoms worden hier ende daer verstroyt. De ^b Princersse ¹⁾ ouer alle volcken moet trueren ende haer ^{Trenor. 1. a. 1.} kinderen beweenen. De Priesters ende Leuiten die inden Tempel den rechten Godsdienst doen, dat Ruecwerce voor den Heere ontsteken, de Offeranden bereyden ende opten Altaer offeren, die worden geuangen ende gedoot. De Gemeynte wort berooft van hare getrouwe dienaers. Och Heere God ontfermet v doch daer ouer ende steret uwe knechten, gaet voor uwe Hutte ²⁾ henen, ende leyt v volc door dese wilde woestijne, dat alle die v vreesen ende op v betrouwen ^c tot de salige ruste mogen comen. Ende ^{Hebr. 4. c. 11.} ghi mijn alder liefsten inden Heere, bidt den Almachtighen Godt trouwelyck voor alle lieue broeders ende medegenooten onzers alderheylichsten geloofs, datse God becrachtighe met zynen heylighen Gheest, ende lijtsaemheyt geue inden tijt des lijdens, want lijtsaemheyt is van nooden (seyt de Apostel) op datmen de belofte ontfange, als men den wille Gods gedaen heeft: Want ouer // eenen ^{Hebr. 10.d.36.} cleynen tijt sal de Heere comen, ende de gherechtige sal wt zijn gelooue leuen, ende ist dat hy wijckt, so en sal mijn siele gheen welbehagen daer in hebben, wy en zijn niet die daer wijcken totter verdoemenisse, maer wy bliuen int gelooue om de siele te behouden. ^{Rom. 8. c. 18.} Het is een groote genade hier met Iesu Christo een weynich te lijden, verduhdich ende volherdich daer in te bliuen, op datmen na ^d deser tijt zijn ewighe vruechde ende heerlicheyte mach deel- ^{1.Petr. 4.c.13.} achtich wesen: Daerom is dat ^e cruys Iesu Christi een beroeminghe ^{Rom. 8. c. 17.} aller Christenen, die metten Apostel seggen: Dat sy ^f verre van ^{Galat. 6. b. 16.} ons dat wy ons in eenige dingen soudē roemen, dan in dat Cruys ons Heeren Iesu Christi, door den welcken ons de werelt gecruyst is, ende wy der werelt. Ende al ist dat dat cruys ouer al niet gelijcke hert ^{nv} ter tijt en is, soo cant nae den wille Gods haest comen: Ende daerom is mijn vermaninge aen v al te samen, ^g die ^{Math. 11.c.29.} uwen hals onder dat soete iock Iesu Christi gebogen hebt, dat ghy v altijt tot lijden bereyt, ende uwe siele met lijdsaemheyt besit: Want het en sal niemant gelucken ^h Iesum van Nazareth in zijn ^{Actor. 9. a. 5.} litmaten te veruolgen, ende tegen desen prickel te stooten, weest ghy slechts sterc ende wel getroost in den Heere, ende ⁱ en laet v ^{Ephes. 6. b. 14} ooc niet verschricken vande tegensprekers ende afualligen, maer

1) Princersse, *d. i.* vorstin. Bedoeld wordt: Jeruzalem.

2) Hutte, *d. i.* tabernakel.

- staet daer manlijke tegen, gelijk de ghene die wel ghewapent zijn met dat hernasch Gods, want sy en connen doch niet wtcrechten.
2. Paralip. 13. Wat vermochte de godloose Ieroboam met zijn groote afschueringe
b. 9 ende Afgodische menichte tegen den Coninck Abiam ende Iuda.
- Fol. 20^r.* ^a Ghy denckt v (seyde Abia onder andere woorden tot // Ieroboam ende Israel) teghen dat Rijk des Heeren te setten, om dat ghy eenen grooten hoop zijt, ende hebt gulden Calueren, die v Ieroboam tot Goden gemaect heeft, en hebby niet de Priesters des Heeren, de kinderen Aarons ende de Leuiten, wtgestooten, ende hebt v eyghen Priesters ghemaect, gelijk de volcken inden Lande: Maer met ons is de Heere onse God, dien wy niet en verlaten, ende ¹⁾ de Priesters die den Heere dienen, de kinderen Aarons ende de Leuiten in haren werck, ende ontsteken den Heere alle morghen Brantoffer, ende alle auont daer toe dat goede Rueckwerck, ende bereyden brooden op reyne Tafelen, ende den gulden Candelaer met zijnen Lampen, datse alle auont ontsteken souden worden, Want wy bewaren de bewaringhe des Heeren onses Gods, maer ghy hebt hem verlaten: Siet God onse Vorst is met ons int Heyr, ende zijn Priesters, ende de trompet, om te trompetten, datmen tegen v trompette: Ghy kinderen Israels en strijt niet tegen den Heere, uwer vaderen Godt: Want ten sal v niet gelucken. Also mogen wy ons oock tegen alle Secten beroemen inden Heere, namelijk, dat by ons is dat loutere ende reyne Euangelium Iesu Christi, dat rechte Priesterdom met zijnen waerachtighen Godtsdienst, de rechte Ordinantie Godts, ghelijck als die
- Math. 3. b. 17. vanden Hemel af is ghecomen, ^b van Godt den Vader ghegheuen, van Iesu Christo gheleert ende beuolen, vanden heylighen Gheest betuycht ende beuesticht, ende van den Apostolen ghebruyckt ende
- Apocal. 3. *. verclaert is: ^c Maer by onsen Wederpartijders ende by den Afual-
Fol. 20^r. lighen zijn de // gulden Calueren van Ieroboam ende zijn Priesters, die hy tegen de ordinantie Gods gemaect heeft, daer offertmen op
- Apocal. 2. c. 14. de hoochte, daer ^d dientmen den Baal, daer regeert de prophetersse Iesabel met hare valsche leere, daer volchtmen de leere ende den
- Num. 25. b. 5. wech Balaams, ^e die een ergernisse oprichte voor de kinderen Israels, datse metter Moabiten dochteren hoereerden, ende den Baal Peor dienden: Also doen ooc de nieuwe Balamiters, die daer huychelen om de werelt te behagen ²⁾ andere ooc verleyden, ende alle neersticheyt doen om de Gemeynte Gods te verderuen. Daerom laet ons eendrachtich trompetten, ende de basuyne Gods blasen, so sullen haer de vianden verschricken, als sy dat geluyt der

1) „Ende”. Versta: evenmin als.

2) Achter „behagen” behoorde eene komma te staan.

basuynen Gods hooren, ia so ^a sal dat toegemaect gersten broot de Iudic. 7. f. 20.
 Tenten der Midianiten oueruallen ende verstooren ¹⁾, ist dat wy
 trompetten ende de aerden cruycken in stucken slaen, ende ons
 licht laten lichten ende manlijc voor de waerheyt Gods strijden,
 sy moeten doch te schande comen, alle die der waerheyt tegen
 staen oft daer van afuallen, ende de Gemeynthe des Heeren becom-
 meren ende beswaren. Want ^b om dat Pharao de kinderen Israels Exod. 14. c. 23.
 verdructe, so is hy inde zee versmoort: Om dat ^c Iannes ende 2. Tim. 3. a. 8
 Iambres Mosi wederstonden, daerom zijne tot schanden gecomen.
 Ende hoe veel Tyrannen hebbender van God gestraft geweest, om
 datse ouer zijn volc getyranniseert hebben? Ende hoe veel valsche
 Propheten, die haer tegen de rechte Propheten geset hebben, zijn
 beschaemt gheworden? Want sy en sullent doch niet volbrengen Psalm. 128. a.
 (seyt de Apostel) maer hare dwaesheyt sal een yegelijc openbaer ⁴.
 worden. Wederom: ^d Sy sullen haer verblijden in // der eewicheyt, Fol. 21^r.
 alle die nv de waerheyt geloouen, onuerandert daer by bliuen, ende
 de Gemeynthe Gods lief hebben. Want om dat de Arcke des ver- 2. Regum. 6. b.
 bonts is geweest in Obed Edoms huys, so heeft God hem ende zijn 10.
 geheele huys gesegent. Daerom seyt de Propheet: ^e Groet Ierusalem Psalm. 122. b.
 vriendelijc, het moet hen wel gaen, die ^v lief hebben. 6.

Ten vierden, so vermane ick ^v tot een Christelijcke dancsegginge,
 daer ghy God mede sult dancken voor zijn onwtsprekelijcke gaue,
 die hy ^v ghegeuen heeft. Ten eersten, ^f dat hy ^v bequaem gemaect Colloss. 1. a. 3.
 heeft, tot de erffenisse der Heyligen, in dat eewige licht, Ia ^g dat 1. Petr. 2. b. 10
 ghy (segge ic metten Apostel) die te voren geen volc en waert,
 nv Gods volc geworden zijt, die te voren geen bermherticheyt en
 hadt, nv bermherticheyt hebt vercreghen, ende kinderen des leuen-
 dighen Gods heet: Also dat ghy met Ioanne wel moecht seggen:
^h Siet welck een liefde ons de Vader ghegeuen heeft, dat wy zijn 1. Ioan. 3. a. 1.
 kinderen ghenoeemt worden: Daerom en kent ons de werelt niet,
 want sy en kent Godt niet, Wy zijn nv Godts kinderen, maer noch
 en ist niet openbaer wat wy worden sullen: Maer dat weten wi
 als hy hem openbaren sal, so sullen wy hem gelijc zijn, want wy
 sullen hem sien gelijc als hy is. Daerom seyt ooc Paulus, ⁱ dat de Colloss. 3. a. 3.
 Christenen nv gestoruen zijn, ende haer leuen is verborgen met
 Christo in God, ende wanneer hem Christus, die ^v leuen is, open-
 baren sal, so suldy ooc met hem inder heerlijcheyt geopenbaert
 worden: So danct nv altijt metten Patriarc Iacob den almachtigen
 God, ^j dat hy uwen wtganc ende inganc beware, ende voor de Genes. 32. b. 8.
 hant van Esau bescherme, daer toe dat hy ^v rijckelijc gesegent //
 heeft in alle Hemelsche goederen door Iesum Christum, ende en Fol. 21^v.

1) Richt. VII: 13.

- vergeet dese weldaet ws Gods nemmermeer. Segt nv als de Propheet
 Psalm. 103. a. seyt: ^a Loeft den Heere mijn siele, ende al wat inwendich in my
 1 is loue zijnen heylighen Naem. Loeft den Heere mijn siele, ende
 en vergeet niet wat hy my goets ghedaen heeft, die alle uwe sonden
 vergeeft, ende gheneest alle uwe crancheden, die v leuen vander
 verderuinghe verlost, die v met genade ende bermherticheyt croont,
 Rom. 3. 5. 8.*. die uwen mont versadicht met goederen, ende verniet uwe ioncheyt
 gelijc als des Arents, dit alle heeft God aen v gedaen, uwe sonden
 Math. 9. b. 13. heeft hy v vergheuen, ^b uwe siele heeft hy ghesont ghemaect met
 zijn Hemelsche medicijne, van der eewiger verderuinge heeft hy v
 Rom. 6. c. 23. verlost, ^c dat eewige leuen heeft hy v ghegeuen, de Croone der
 Tit. 3. a. 6. gerechticheyt is v bereyt, uwe spijs is de bloeme vanden Terwe,
 Ioan. 6. f. 51. ^d dat leuendich broot vanden Hemel dat vol alder godlijcker
 Sapient. 16 c. soeticheyt is, dat ^e een spijs der Enghelen is, ende dat leuen van
 20. alle geloouigen, uwe ioncheyt is verniet inder wedergeboorte, dat
 oude wesen des vleeschs is wech ghedaen, ende een nieu wesen
 des geests is in v gecomen, daer in de Epistel totten Hebreen van
 Hebr. 3. b. 14. geschreuen staet: ^f Ghy zijt Christi deelachtich gheworden, ist dat
 ghy dat beginsel zijns wesens, tot aen dat eynde toe vast behout,
 1. Cor. 12. b. 13 dat is, ^g ghy zijt Iesu Christo ingelijft, als litmaten zijns lichaems,
 h Ioan. 15. a. 5 ^h als rancken aenden wijnstock, ende hebt van zijnen gheest ont-
 fanghen, ende zijn wesen (twelck daer is heylicheyt, gherechticheyt,
 godtsalicheyt, liefde, vrede, lijdsamheyt, goetheyt, bermherticheit,
 Fol. 22^r. ende // alle duechden Godts) is in v begonnen, doen ghy wten
 gehoor van Gods woort door de cracht ende verlichtinge des
 heylighen Gheests, gheloouich zijt geworden, ist dat ghy nv hier
 Rom. 10. b. 10 in volstandich blijft, so behoort ghy Christum toe, ⁱ ghy zijt oock
 Christi deelachtich geworden, ende alle zijn Hemelsche goederen,
 zijnder genade ende waerheyt, zijn eewich leuen ende onuergancke-
 2. Petr. 1. a. 4. lijcke wesen, ^j zijnder godlijcker natueren ende claerheyt, ^k hier
 k 1. Tessal. 5. inden gheest door het ghelooue, ende ^l hier namaels inder verrijse-
 c. 23 nisse ende vernieuwinghe van alle dingen, ^m sult ghy noch van
 1 1. cor. 15. f. 53 alle dat volcomelijc deelachtich worden, ⁿ want onse conuersatie
 Math. 13. e. 43. is inden Hemel, vanden welcken wy Iesum Christum verwachten,
 Philipp. 3. c. 20. die ons veracht lichaem sal verclaren, ende zijnen glorieusen lichame
 ghelijc maken, door zijn cracht, met welcke hy hem can alle dingen
 onderdanich maken. Siet, also zijn de geloouige Iesu Christi deel-
 achtich geworden, ende sullen hem gelijc zijn, ende met hem inder
 heerlicheyt verschijnen, so verre als sy nv in hem blijven, als lit-
 maten zijns lichaems, als rancken aenden wijnstock, ende doort
 onghelooue ende den afual van Gods woort, daer van niet gesne-
 den worden: So neemt nv waer de vermaninge des Apostels,
 Colloss. 2. a. 6. namelije, ^o dat gelijc als ghy den Heere Iesum Christum hebt

aengenomen, also wandelt ooc in hem, ende weest in hem ingewortelt ende op hem gebout, ende inden ghelooue (gelijck ghy gheleert zijt) beuesticht, ende oueruloeyt met dancksegghinghe, Godt altijt danckende met den Propheet, dat hy v soo wonderlijck heeft gemaect, van moeders lichaem bewaert, ende noch wonderlijcker in // dese periculose tijden, ^a van dese boose werelt verlost, *Fol 22^r.* ende wt so veel duysenden tot de gemeynschap Iesu Christi beroepen heeft, zijn vaderlijke liefde aen v bewijsende, Ia de ^b oueruloedighe rijckdommen zijnder ghenaden ouer v wtstortende, zijnen Naem sy daer voor gheloeft inder eewicheyt, Amen.

Ten laetsten, so bidde ende vermane ic v mijne seer beminde ende gewenschte inden Heere, door den gecruysten Iesum Christum, ^c die ons met God versoent, een eewige vrede by zijnen vader verworuen heeft, ende ^d den seluen ons na gelaten heeft. Ic bidde ende vermane v (segge ic) dat ghy doch vreesaem met malcanderen zijt in Iesu Christo, ende gedenet dat ghy kinderen eens Hemelschen vaders zijt, ^e de welcke is Godt, de rechte Vader ouer al, ende ^f van eender moeder die daer is de geestelijke Sara, dat nieuwe Ierusalem, de Bruyt des Lams. Daerom laet doch dese wedergeboorte crachtich in v zijn, ende beneersticht v om te houden de eenicheyt des geests door den bant des vrees, ende en begint doch niet buyten twoort Gods, noch sonder den raet des heyligen geests, ^g en acht v seluen niet al te wijs, noch al te verstandich, maer vreest Godt, ende bidt hem om de rechte wijsheyt, ondersoect neerstelijc de schrift, verstaetse recht, metet af alle dingen met dat rechtsnoer des Euangeliums, proeft alle geesten met de aert, natuere ende gheest Christi, so suldy lichtelijck bekennen, welker gheest van Godt is, ende so en suldy nemmermeer twisten, Want tis onmogelijck, dat so waer de nieuwe gheboorte, die wt Gods woort door dat gelooue gheschiet, plaetse heeft, waermen door dese geboorte der Godlijcker naturen // deelachtich is geworden, waer ^h de vrees des Heeren, een beghin der wijsheyt, int herte geuaet is, ende waer de ongeuerwede broederlijke liefde is, dat daer eenighe vleeschelijke twist ende partie mach beuonden worden, daerom ⁱ bewijset met uwen Christelijcken vrede, met uwe broederlijke liefde ende eenicheyt, dat ghy Christenen zijt, so sal de God des vrees, die selue de liefde is, met v zijn inder eewicheyt, Amen.

Dit heb ick v wt reynder liefden, als bouen gemelt is, geschreuen, tot een vriendelijke groete ende gedachtenisse, daer ghi bi moecht weten, hoe dat mijn herte ende gemoet tot v allen, als tot mijne hertgrondelijke lieue broeders ende susters, ende tot mijn vaderlant, geneycht is, ia tot allen die God vreesen, ende conde ic v meer doen, so kent Godt mijn herte daer in, ghy zijt doch mijn

Galat. 1. a. 4.

Ephes. 2. a. 6.

Ephes 2.c.15.

Ioan. 20. c. 20

Ephes. 3.c.15.

Galat.4.c.22.

Ephes. 4. a. 3

Esaie. 30. a. 2.

Rom. 12. a. 3.

Ioan. 1. a. 14.

1. Ioan. 5. a. 2

2. Petr. 1. a.4.

Fol. 23^r.

Eccles. 2. a. 7.

Ioan. 15. a. 9.

1. Ioan. 4. b. 6

wtuercoren, ia alderlieftsten met alle andere Godureesenden in Christo Iesu, ick soude ooc wel specialijc aen sommige bysonder persoonen wat schrijuen, maer sy moeten noch wat patientie hebben, want mijn becommeringe is groot, mijn arbeit inder Gemeyn ten en is v niet onbekent. Drue ende lijden, angst ende noot en blijuen ooc niet achter, God sy gedanet dat hi my des weerdich acht, inwendich ist moeyte ende sorge, wtwendich ist strijt ende veruolginghe vander werelt ende van mijn vianden, also dat ick metten Propheet

Psalm. 3. a. 2. wel mach seggen: Och Heere hoe veel zijn mijn vianden, die haer tegen my setten, veel seggen tot mijnder sielen, sy en heeft geen hulpe by God. Ende noch eenmael: Heere siet doch aen dat mijnder vianden so veel is, ende haten mi wt moetwillichey t, dat is, wt wreetheyt booshey t ende nijdichey t haers herten. Daerom //

Fol. 23^r. begeere ic vriendelijc aen v dat ghi doch mijnder ende aller Dienaren in v gebet tot God wilt gedencken, dat God ons genadelijc

2. Tim. 4. a. 5 aensie, stercke ende trooste met zijnen hey ligen Geest, ^a dat wy ridderlijck voor de waerhey t mogen campen, onsen loop inde vrees

4. Esdr. 2.f.43 des Heeren voleynden, dat gelooue bewaren, ende de croone der gherechticheyt vanden sone Godts opten berch Sion, mit alle vrome

2. Tim. 2. a. 1. belijders ende ouerwinners mogen ontfangen: ^b Bidt ooc voor de Ouericheyt ende alle menschen, datse God na zijnen goeden wille ontferme ende verlichte, dat si tot de kennisse der waerhey t mogen comen ende salich worden. Hier mede beuele ic v al te samen den almachtigen eewigen God, die moet v ende my, ende alle diet van herten begeeren in zijnder waerhey t becrachtigen, in alle goede wercken vruchtbaer maken ende behouden tot zijnen Hemelschen rijcke, Amen. Ende gelijc ic in mijnen brief aende gemeynte in H. ¹⁾ geschreuen hebbe, also schrijue ick ooc aen v, namelijk, ist dat my de Heere wter tijt neemt, ende wt de boose werelt verlost, (waer in zijnen hey ligen wille moet geschien) so neme ic hier mede eenen Christelijcken Adieu van v allen, ende verblijde my dat ic uwe aensichte gesien hebbe, ick verhope v wederom met vruechden te sien, in dat rijcke van onsen Hemelschen Vader, Maer ist dat de Heere voecht, dat wy in dit leuen noch te samen comen, so moetet gheschien inden naem ons Heeren Iesu Christi, tot zijnen prijs ende tot onser alder blijchap ende verquickinge inden Heere. Alle de Ouders onser Gemeyn ten groeten v metten vrede Gods, ende mijn Mede gheselle, die v wel bekend is. De ghenade Iesu Christi sy met v allen, Amen. //

1) Holland ? of Harlingen ? In de uitgave van 1578 dezelfde verkorting.

¶ Dit is de derde verma
ninghe oft Sentbrief, gheschreuen
aen de Ghemeynte Gods
Door D. P.

Fol. 24 r.

Ghenade, vrede, bermherticheyt, Christelijcke wijsheyt,
een warachtich verstant des godlijcken woorts, een ongeuerwet ge-
looue ende bestandich gemoet inder waerheyt, wensche ick allen
Godureesenden ende geloouigen, den wtuercoren Heyligen, onse
beminde broeders, vrienden ende medegenooten, van God onsen
Hemelschen Vader, ende Iesu Christo
onsen Heere ende Salichmaker,
die inder eewicheyt ghebe-
nedijt is. Amen.

Ic^a dancke metten Apostel Paulo den Heere mijnen God, dewijle^{2. Tessel. 1. a. 2.}
ick van uwen gelooue in God, ende inden Heere Iesum Christum,
van uwer liefden tot allen Heyligen, van uwer verduldicheyt in
alderley benautheyt, droeffnisse ende veruolginghe, die v ouercoemt,
om des Euangeliums wille, ende van uwer vrijmoedicheyt ende be-
standicheyt in der waerheyt, niet alleen ghehoort, maer dit alle
tegenwoordich gesien hebbe. De eewige almachtige God sy geloeft,
ende zijnen heyligen naem gepresen, dat hy v also begaeft heeft
door Iesum Christum, metter cracht des heyligen Geests, ende^b dat^{Philipp. 1. a. 6.}
goede werce in v begonnen heeft, ic verhope aen zijn grondeloose^{2. b. 13.}
ghenade, dat hy dat selue in v sal volbrenghe, tot zijnen prijse
ende uwer eewigher Salicheyt: Dit is de volle begheerte mijnes
herten // voor God, dattet also moet gheschieden. Ende nademael^{Fol. 24 r.}
dattet nu so^c periculose tijden zijn, so veel valsche Propheten ende^{Math. 24. a. 12}
Antechristen opstaen, so veel Grootsprekers ende roemrijcke Geesten^{1. Tim. 4. a. 1.}
op de bane zijn, die stoutelije tegen de heyliche Schrift spreken, die^{2. Tim. 3. a. 1.}
Iesum Christum den eenigen geboren Soon des leuendigen Gods^{2. Petr. 2. a. 1.}
versaken, dat is, zijn eewige waerheyt wederspreken, zijn Godlijke^{3. a. 3.}
Ordinantien breken ende veranderen, ende beneuen hare valsche^{Iudic. 1. c. 18.}
ende lasterlijke leere, een vleeschelijke vrijheyt inuieren, daerom

- so en can ic dat niet achter wegen gelaten, wt schult der Christelijcker liefden, ende wt een toegeneycht gemoet, v voor alsulcke opgheblasene Geesten te waerschouwen, ende met des Heeren woort een weynich te vermanen, hoe wel ick dat betrouwen tot v hebbe, dat ghy selue van Godt gheleert zijt, vast ende onbeweechlijc inder salichmakender leere Iesu Christi ende zijnder Apostolen staet ende gefondeert zijt, doch so moet ick v na de cleyne gaue, die my van Godt gegeuen is, een weynich vernieuwen, aen den gront ons Christelijcken gheloofs, aen het verbont Gods, ende hoe dat wy een godsalige wandelinghe daer in sullen ¹⁾ voeren, tot des Heeren prijs, ende tot eender getuychenisse ende bewijsinge, ^a dat wy geloouich ende nieu wt God geboren zijn, door tgeloooue in Iesum Christum, inder cracht des heyligen Geests. Want dat is mijn meeste vruechde, dat ick hoore ende sie, dat de Gemeynthe des Heeren wel staet, in een warachtige kennisse Iesu Christi, ende zijn waerheyt recht bekent, dewijle ^b ons geen en anderen naem onder den Hemel gegeuen en is, in welcken wy moghen salich // worden, dan in zijnen Naem alleen. Also en is daer ooc geen ander waerheyt, dan die
- Ioan. 17. c. 17. Iesus Christus wt den Hemel ghebracht, ^c ende zijnen Vader daerom ghebeden heeft, dat zijn Jongeren daer in gheheylicht mochten werden. Wt dier oorsaken is ten eersten mijn trouwe ende ernstelijcke vermaninge aen v, wt het binnenste mijnder sielen,
- Rom. 12. a. 1. ^d ende bidde v door de bermherticheyt Gods, dat ghy v niet en lude. 1. d. 20. laet bewegen oft afweynden van onsen ^e alderheylichsten gelooue, door yemants stoute ende hoochprachtige woorden, mer geloofd der
- Psalm. 116. a. 11 Schrift, ende gedenct, dat daer geschreuen staet, dat ^f God (van welcken de heylige Schrift inghegeuen ende henen gecomen is)
- Rom. 3. a. 4. alleen warachtich is, ende alle menschen (die van haer seluen, ende niet dat woort des Heeren door zijnen geest spreken) luegenachtich zijn. Ende nademael de warachtige God ^g zijnen eenigen geboren
- Rom. 8. d. 32. Soone Iesum Christum ons tot eenen Heere ende Meester, Verlosser ende Salichmaker gegeuen ²⁾, tot een voorbeelt gestelt, van hem
- Matt. 17. a. 5. getuycht ende geseyt, ^h dat hy zijn beminde Soone is, aen welcken hy een welbehagen heeft, ende dat wy hem soud en hooren, Daeromme en denct niet dat een Christen anders sal geloouen ende doen, dan Iesus Christus geleert, Ia wt den Hemel van zijnen Vader, in de cracht des heyligen Gheests gebracht, ende selue gedaen heeft. Hy is ende blijft de eenige ⁱ wech totten Vader, ende de eenige waerheyt, door welcke alle gheloouighe van God gheheylicht worden. Want ghelijck als dat de eere Godts des Vaders

1) Sullen, *d. i.* moeten (sollen).

2) „Heeft” is weggelaten.

is, ^a dat hy is een eewich, almachtich ende selfstandich wesen, een sprinckfonteyne // ende Coelader alles goeden, ^b van welcken alle wat goet is, zijnen oorspronck ende wesen heeft, ende heruloeyt ¹⁾, ^c dat hy is een eewich licht ende een Vader alles lights, van welcken alle goede gauen henen comen ende gegeuen werden. Also is dat de eere Iesu Christi, ^d dat hy is dat woort, de wijsheyt, ende de ^e cracht Gods, de waerheyt ende dat leuen, ^f een Euenbeelt des onsienlijcken Gods, een Afdrucksel zijns wesens, een schijnsel des eewigen lights, een onbeuleckte spiegel der Godlijcker claarheyt, ^g die vanden beginne ende van eewicheyt zijnen wtganc wt God den Vader heeft, een eenige geboren sone des Alderhoogsten ende leuendigen Gods: ^h Daer om hy oock vanden Vader ontfanghen heeft eenen Naem bouen alle namen, die genoemt mogen worden, niet alleen inder teghenwoordigher, maer oock inder toecomender werelt. Want zijnen naem is Gods woort, namelijk dat woort, daer Ioannes af schrijft: ⁱ Inden beginne was dat woort, ende dat woort was by God, ende Godt was dat woort: Daer wt volcht dan onwedersprekelyc, dat Iesus Christus, de eenige geboren Sone des Almachtigen Gods, met zijnen vader een, ende onuerscheyden in het godlijcke wesen is, ende ^j daerom moeten haer in zijnen naem alle knien buygen, alle tonghen moeten hem louen, alle volcken moeten hem prijsen, voor hem neder vallen, ^k Ia hy wort van allen Enghelen aenghebeden, ende van allen Creatueren, die onder den Hemel zijn, ^l met Godlijcker eere, gelijc zijn Vader, recht geeert. Ende ^m daer in wort hi recht geeert, ende ooc zijn Hemelsche vader gepresen, dat wy zijn longeren wer-//den, Ende ⁿ die zijn zijne longeren, die in zijnder leere blijuen, die haer seluen versaecken, haer cruys op haer nemen, ende den Heere nauolghen, in der wedergeboorte, met een waerachtich ghelooue, door welcken sy de beloefde salicheydt ontfanghen ende vercrijgen. Want dat is des geloofs eygenschap ende cracht, datmen van gantscher herten ghelooft, ende dies versekert is wt Gods woort ende belofte, door de versegelinghe des Gheests, ^o dat Iesus Christus doen hy in Godtlijcker ghedaente was, rijk ende verclaert by den Vader, voor het begintsel der werelt, ^p die is nae de voorsieninghe des Vaders, door werckinghe zijns heylijghen Gheests, ^q in Maria de Ionckvrouwe een mensch gheworden, ende een Sone des Alderhoogsten wt haer gheboren, ende daerom is hy een Hemelsch mensch, ende niet van der Aerden, Iae ^r hy is dat leuendighe broot (als hy selue seyt) vanden Hemel ghecomen, ende is dat broot Gods, ende gheeft de werelt het leuen: Want hy seyt in

Exod. 3. c. 23.
Fol. 25 r.

Iacob. 1. b. 17.

Math. 19. c. 17.

1. Ioan. 1. b. 5.

Ioan. 1. a. 1.

Rom. 1. b. 16.

1. Cor. 1. c. 16.

f Hebr. 1. a. 3.

Mich. 5. a. 1,

Ephes. 1. c. 21.

Philipp. 2. a. 9.

Ioan. 1. a. 1.

Apocal. 19. c.

14

Philipp. 2. a.

10.

Hebr. 1. b. 6.

Ioan 5. b. 21.

Ioan. 15. a. 8.

Fol. 26 r.

Ioan. 8. c. 31.

Philipp. 2. a. 5.

1. Petr. 1. c. 20.

Math. 1. c. 20.

Luce. 2. a. 7.

Ioan. 6. f. 51.

1) Heruloeyt, *d. i.* uitvloeyt.

- Ioanne: Dat broot dat ick v sal gheuen, is mijn Vleesch, dat ick voor dat leuen der werelt sal gheuen, O wat een heylich ende Hemelsch, Iae Godtlijk ende leuendichmakende vleesch, is dat vleesch Iesu Christi, des Soons Godts, ende dat daeromme, dattet wt den Woorde oorspronckelijck gheworden is, als de Euangelist
- Ioan. 1. b. 14. betuycht, ende seyt: ^a Dat woordt is vleesch gheworden. Dese ghetuychenisse Ioannis beuestighet Christus met die voorghemelde woorden, naemelijck, dat hy seyt, Hoe dat hy dat leuendich Broodt
- Fol. 26^r.* is, // vanden hemel neder gecomen. Nv ist ymmers sonder twijfel waer, dat Godts woort dit leuendich hemels broot is, dat gheestelijck Manna, dat Godt van den Hemel heeft laten comen, tot een
- Ioan. 6. d. 32. spijse aller ghelooouigher Sielen, Van den Hemel (segghe ick) ^b is dit Manna ende Broot, (dat Iesus Christus zijn vleesch noemt) ende
- Exod. 25 b.22 niet van der Aerden, Ghelijck als den Ghenadenstoel, die op de Arcke des verbonts stont, was van louter gout, Maer de Arcke was van vueren hout, ende ouerguldet. Dat de Arcke een Figure is op de Ghemeynte, weten alle de ghene wel, die van God gheleert zijn. Dat vueren hout beteeckent de menschelijke swacheyt, daer mede de Ghemeynte (de wijle sy oock vleesch ende bloet vanden sondelijcken Adam heeft) beuangenhen is. Dat gout bediedet dat doorloutert woort Gods, ende de cracht des heylighen Gheests, met welke de Gemeynte, door de nieuwe gheboorte wt Godt verciert, ende wt der hoochte aenghetogen is. ^c Want wat wt den Gheest ghebooren is, dat is Geest, als Christus selue seyt, Ende
1. Cor. 6. c.17. Paulus seyt, ^d dat soo yemant den Heere aenhangt, die is een Gheest, verstaet metten Heere. Also is de Arcke, dat is, de Lade des Verbonts, van tweederley substantie geweest, tot een voorbeeld
- Ioan. 3. a. 5. dat de Ghemeynte oock van twee versheyden materien is, ^e dat
1. Cor. 15. e.43 is, sy is vander Aerden door de geboorte van Adam, ende sy is
- Ephes. 5. a. 8. vanden Hemel door de anderde geboorte wt Godt, sy is swack
- Cantic. 2. a. 1. ende ghebreckelijck van haer seluen, ende sy is heerlijk ende schoon door de ghenade Iesu Christi. Maer also en ist metten //
- Fol. 27^r.* Genadenstoel niet, die is van eender substantie des louteren gouts, ende Iesus Christus, dat Hooft zijnder Gemeynte, den warachtighen
- Rom. 3. c. 25. Ghenadenstoel ons vanden Vader voor ghestelt, ouermits ¹⁾ het ghelooue in zijnen bloede, als de Apostel seyt, door welcken Godt
- Hebr. 5. a. 3. tot ons spreeckt, ^f die is dat reyne woort Gods inwendich ende
- Ioan. 1. a. 1. 8. d. 40. wtwendich, door en door, ende daerom soo en heeft zijn vleesch de verderuinghe niet moghen sien noch lijden. Dit bekent oock
1. Ioan. 1. a.1. Ioannes in zijn Epistel wtdruckelijck, ende seyt: ^g Dat daer van den beginne was, dat wy ghehoort hebben, dat wy ghesien, met

1) Ouermits, *d. i.* wegens.

onsen ooghen aengeschoot, ende met onsen handen getast hebben, van den woorde des leuens, ende dat leuen is gheopenbaert, ende wy vercondighen v dat ewich leuen, dat by den Vader was, ende is ons gheopenbaert,. In ghelijcker manieren de Metalen Slanghe, ^a die Christus selue op hem (als die figure op dat warachtighe *Ioan. 3. b. 14.* wesen, ende als de letter op den gheest) bediet ende wtleyt, die was van eender materien, een Salichmakende teecken der ghenaden Gods: Wie mach nv metter waarheyt daer teghen spreken? Iae wie mach daer aen twifelen, nae dien dattet wt sulcke ende dierghelijcke misterien, figueren, ende clare woorden soo openbaer is, dat Iesus Christus, een eenighe Christus, een onghedeylde Soone Gods is, niet half Hemelsch, ende half aerts, niet half van Godt, ende half van Adam, Iae niet half heylich ende half sondelijck, als sommige gheleerde (ick mach wel seggen verkeerde) hebben onbeschaemt voorge-//gheuen ende gheloghen, ^b Maer hy is gheheel *Fol. 27^v.* Hemelsch, geheel van God, geheel heylich, ^c die oock door de *Ioan. 3. b. 13.* eenige offerhande zijns onbeulecten vleesch ende dierbaren bloets *6. g. 62.* (alle die in zijnen Name ghelooouen) gheheylicht ende volcomen *Hebr. 10. b. 14.* ghemaect heeft. ^d Want het betaemde alsoo, dat die, die alle schult *Rom. 5. a. 1.* van den ouertreder Adam, met zijnder onschult soude betalen, alle onse ongherechtigheyt met zijnder gherechtigheyt soude te niete doen, den doot met zijn leuen verslinden, als dat eenighe onschuldighe ^e Lam Gods, de sonden der werelt wech nemen, ende dat *Ioan. 1. c. 26.* wonderlijck werck onser verlossinghe volbrengen, dat die een Godt- *1. Ioan. 2. a. 1.* lijck mensch, Iae waerachtich God ende Mensch in eender persoonen moeste wesen: Want met zijnder Godtheyt so conde hy ons helpen, ende nae zijnder menscheyt soo conde hy als ^f de eenighe hooghe *Hebr. 5. a. 1.* Priester van Godt ghesalft ende ingheset, nae de ordinantie Melchi- *9. b. 11. 10. b. 11* sedechs, hem seluen voor ons door den Heylighen Gheest offeren, ende dat costelijck Rueckwerck, met dat vier zijnder ongrondelijcker liefden tot ons, op den Altaer des Cruys aensteecken, den Vader *Ephes. 5. a. 1.* ^g tot eenen soeten rueck, ende ons tot eender versoeninghe met Godt, ende tot eender vergeuinghe onser sonden. Desghelijcx ^h die *Ioan. 14. a. 10* ons den wtersten wille ende gheheelen Raedt Godts soude openbaren, de Schatcamer der Godtlijcker verborghentheden ontsluyten, ende den wech totten Alderheylichsten bereyden, ⁱ In dien moesten *Colloss. 2. a. 2.* verborghen ligghen alle Schatten der Wijsheyt ende kennissen Godts, Iae in hem moeste de // gheheele ^j volheyt der Godtheyt lichame- *Fol. 28^r.* lijck woonen, op dat hy wt de volheyt zijnder Ghenaden ende *Ioan. 1. b. 16.* Waerheyt conde mededeylen, allen den ghenen, die sulcks by hem *Colloss. 1. b. 19.* soecken, ende van hem begheeren. Daeromme is het beyde aen hem *2. b. 9.* wel te mercken, namelijk, ten eersten, ^k dat hy is de Verlosser *Math. 1. c. 21.* des Menschelijcken gheslachts, onsen Versoener teghen Godt, onse *1. Ioan. 2. a. 2*

Gherechticheyt, Heylicheyt, ende Vrede, onsen Middelaer ende
 Hebr. 5. a. 1. Aduocaet, ^a onsen hooge Priester by den Vader, ons eenen Throon
 7. d. 22. 8. a. 1. der ghenaden, den Hoorn onser Salicheyt, ende de hope onses leuens:
 9. b. 11. 10. b. 11. Daer nae soo is hy ^b de rechte Leermeeſter der Waerheyt, een
 Ioan. 3. a. 2. Ghetuyghe der Hemelscher dinghen, die hy van zijnen Vader
 Hebr. 1. a. 3. ghesien ende ghehoordt heeft, ^c een leuendich Exemplaer der
 natueren ende aerdt zijns Vaders, in alle zijne woorden ende
 Ioan. 1. b. 16. wercken: ^d Met zijne Ghenade dient hy ons tot der Salicheyt, ^e ende
 Rom. 8. d. 32. met zijne Waerheydt wijſt hy ons den Wech tot den ewighen
 e Ioan. 14. a. 6. Leuen. Ende ghelijck als die veruloeckt zijn, die op haer Wercken,
 Verdienſten, ende valsche Gherechticheyt bouwen, ende haer ver-
 Galat. 1. b. 8. troosten, ^f also zijn ſi ooc vermaledijt ende verbannen, alle die
 een ander Euangelium predicken, ofte aennemē, dan onse Heere
 Iesus Christus wt den Hemel ghebracht, ende met zijnen Bloede
 bezeghelt heeft. Dit alle ghetuyghet die Schrift in grooter claer-
 Ephes. 2. b. 8. heydt, ende het Ghelooue begrijpet oock dit alle, ^g Welcke Ghe-
 looue een Werk Godts in den Menſche is, Waer door hy nieuwe
Fol. 28^r. wt Godt // geboren wort, als geſchreuen ſtaet: ^h Een yeghelijck
 1. Ioan. 5. a. 1. die daer gelooft, dat Iesus is Christus ende de Soone Godts, die is
 Ioan. 3. b. 6. wt God geboren, ⁱ Ende wie wt Godt gheboren is, die is een
 Ephes. 3. c. 17. Gheest met Godt, Iae God is in hem, ende hy is in God, ^j Iesus
 Christus woont door het gelooue in zijn herte, ende hy is ver-
 zegelt metten heyligen Gheest: Ende daerom is hy vrolijk ouer
 sulcke ghenade ende bermherticheyt Godes, die hy int gelooue
 bekent, ende zijn herte wort aengheſteecken met Godlijcker ende
 Ioan. 3. c. 16. Broederlijcker liefden, dewijle hy bedenct ende betrachtet, dat God
 ons ſo lief heeft gehad, ende zijnen eenigen Sone voor ons inden
 doot ghegeuen heeft, op dat wy door hem soudē leuen, ende
 Hebr. 10. b. 11. dat ^k Iesus Christus hem seluen voor ons gheoffert heeft, op
 Ioan. 17. c. 17. dat wy door zijn eenighe Offerhande gheheylicht mogen worden
 inder ewicheyt, daer door, segghe ick noch eens, wort eens Christens
 herte beroert, om Godt wederom lief te hebben, de wijle hy ons ſo
 hertelijck lief gehad heeft, ende oock den Naesten te dienen, ge-
 Galat. 5. a. 6. lijk als Iesus Christus ons gedient heeft. ^l Ende dat is een
 warachtich gelooue, dat altijt vruchtbaer, dadich ende werckende
 is inder liefden, beyde tot God ende den Naesten: Anders en iſt
 gheen ghelooue. Hier by behooren nv de gheboden ende insettin-
 gen des Heeren, want sy betuyghen ende beuestighen het ghelooue.
 Nochtans ſo ſiet het ghelooue op Iesum Christum alleen, vertroost
 hem zijnder ¹) ghenaden ende verdienſten. Want dat is een onge-
 twijfelt ende warachtich woort, dat niet vergaen en ſal, dat is de

1) „Vertroost hem zijnder” wil zeggen: vertroost zich wegens zijne.

vaste gront Godts, die inder eewicheyt // sal staende blijuen, dat *Fol. 29^r*
 is ooc alder Christenen hoochste troost, blijchap, ende toeuerlaet,
^a dat sy wt ghenade salich worden, ^b ende dat Iesus Christus *Ephes. 2. a. 5.*
 onsen Salichmaker is, ^c ende dat ons gheen en anderen Naem onder *b Math. 1. c. 21.*
 den Hemel ghegeuen is, in welcken wy sullen salich worden, ende *Actor. 4. a. 12.*
^d dat hy onse Wechwijser is, ^e de eenige goede Herder ende Bis- *Ioan. 14. a. 6.*
 schop onser Sielen, diens stemme wy moeten hooren, ende zijne *e Ioan. 10. a. 1*
 voetstappen nauolgen. Wie dat niet en wil gheloouen ende doen, *1. Petr. 2. c. 25.*
 die en sal nemmermeer tot Godt comen. Dit is mijn ghelooue ende
 bekentenisse voor den almachtighen God, ende voor Iesu Christo,
 voor zijn Enghelen, ende voor allen menschen op Aerden, bysonder
 voor de ghene, die Godt van herten begheeren te vreesen, ende
 in zijne weghen te wandelen.

Voorder so moet ick v van dat ^f verbont Gods, in welcken alle *Genes. 17. a. 2.*
 geloouigen begrepen zijn (daer in ons de ghenade Gods des
 Vaders, ende zijns eenigen geboren Soons vertoonet ¹), gelooue,
 liefde, vrees des Heeren, ghehoorsaemheyt zijns woorts, Ia ooc de
 onderhoudinge der geboden Gods, van ons gheuordert ende geeyscht)
 een weynich scrijuen, om dier oorsaken wille, dat de godtlijke
 Bybelsche Schrift veel daer af seyt, ende allen Godtvreesenden
 voor ooghen stelt, wat eygentlijk Gods verbont is, ende daerom
 ist allen Christenen van noode te weten, wat dat verbont Gods is,
 namelike, dat hem Godt met ons verbindet ende vereenicht, belooft
 ons alle goet, dat hy onse Godt ende Vader wil zijn, en wy sul-
 len // zijn Volck zijn, zijn Soonen ende Dochteren, de Schapen *Fol. 29^v*
 zijnder weyden, ende van hem de ghebenedijdinghe door Iesum
 Christum vercrijghen. Ende dit verbondt is beghonnen, doen Godt
 totter Slanghen sprack: ^g Ick wil viantschap setten tusschen v *Genes. 3. c. 15.*
 ende der vrouwen, tusschen uwen Sade ende der vrouwen Sade,
 dat selue sal v dat Hooft vertreden. Daer nae soo is dit Verbont
 van Godt vernieut ende beuesticht met Noe den Patriarek, ende
 met zijne Soonen, tot welcken Godt sprack: ^h Ick rechte mijn *Genes. 9. b. 11.*
 verbont op met v. Voorder so heeft God dit verbont verhaelt ²)
 ende beuesticht, met Abraham, tot welcken Godt sprack: ⁱ Ick *Genes 17. a. 1.*
 ben de God Schadai, dat is, een Almachtighe ende een oueruloe-
 dighe ghenoechsame volheyt alles goeden, wandelt voor my, ende
 weest vast ende ghetrouwe aen my: Ick wil mijn Verbondt tus-
 schen my ende v maecken. Ende God spreeket voorder met Abraham:
 Ick bent, ende hebbe mijn Verbont met v ghemaect, ende sult

1) „Wort” is weggelaten. In de uitgave van 1578 dezelfde lezing.

2) Verhaelt, *d. i.* herhaald.

- een Vader veeler volcken worden. Item: Ick wil oprechten mijn Verbondt tusschen my ende v, ende uwen Sade nae v. Hier by behooren alle beloften Gods van zijn ghenade, liefde, trouwe, bermherticheyt, goedertierenheyt, ende van Iesu Christo onsen Heere, Galat. 3. b. 9.
- Verlosser, ende Salichmaecker, door welcken ons de ghebenedijdinghe (in de gheestelijke ende Hemelsche goeden) de vergheuinghe der sonden, ende de eewighe salicheyt toe gheseyt is. Ende dat is het eerste Artijckel in het Verbondt Godts, dat Godt aengaet, ende is begrepen in de Beloften Godts. Die andere Artijckel daer//inne, gaet ons aen, te weten, Dat wy de aengheboden ghenade Gods, door het gheloooue aennemen, dat wy Godt vreesen ende liefhebben, eeren ende aanbidden, hem dienen ende ghehoorsaem zijn, vast ende stijf ons aen zijn woort houden, met goet opset daer by te blijven, ende met der hulpe Godts daer nae te wandelen: Ephes. 1. a. 3.
- Ende dat is dan dat ^a verbont eender goeder Conscientien met Godt door Iesum Christum. Ende hier toe dienen alle gheboden Gods, die ons leeren ende ghebieden, hoe dat wy ons teghen Godt sullen houden ende bewijzen. 1.Petr. 3.c.21.
- Hier toe zijn oock beyde de teecken en des Heeren, als Doope ende Auontmael, ingheset, om dit Verbondt te betuyghen, ende ons daer aen te vermanen: Want hoe wel dat ^b rechte, waerachtighe, ende salichmaeckende Teecken van het ghenadenrijcke Verbondt Godts, is Iesus Christus, ^c ende de Heylighe Gheest de bezeghelinghe aller Beloften Godts is, nochtans soo heeft die Almachtighe Godt altijd zijn Verbondt oock met wtwendighe Teecken en betuycht ende beuestighet. Want als Godt Adam ende Euam vertroostede, met de Belofte vanden toecomenden Salichmaker ende Overwinner der Slanghen, ^d soo heeft hy haer rocken van vellen ghegheuen, ende haer daer mede becleedt (ende dat bediedet soo veel, dat Iesus Christus dat Cleedt der gherechticheyt, ende de Mantel der salicheyt is, met welcken alle geloouige ende gedoopte Christenen becleet ende hare sonden toeghedect worden) ^e op dat sy der genaden ende beloften Gods versekert souden zijn: Want Galat. 3. b. 24.
- dat // God hare naectheyt, ende schaemte noch becleede, doen sy ghesondicht hadden, dat was een seker teecken, ende daer mede bewees God opentlijc, dat hy zijn vaderlijc herte van haer niet en hadde ghekeert, maer hy geneerde ¹⁾ ende besorchdese noch door zijn grondeloose bermherticheyt ende liefde, ooc met lichamelijcke becleedinge, op dat si immers tot alsulcken genadigen God een seker toeueraet souden hebben. ^f Desgelijcx so heeft God Noe den regenboge, ^g ende Abraham de Besnijdinghe, als Teecken en zijns

1) Geneerde, d. i. onderhield.

Verbonts gegheuen, ende beyde die teecken en afbeelden ons Iesum Christum, ^a die een teecken ons vreedts is inden Hemel, tot zijns Ephes. 2.c.13. vaders rechter hant, ende zijn besnijdinge is de rechte besnijdinge Colloss. 2.b.11. die sonder handen geschiet, met het steenen mes des godlijcken woorts, aen de voorhuut des herten, door aflegginghe des sondigen vleesch, dat is, aller booser lusten, begeerten ende wercken, die wten vleesche comen. Daerom seyt Paulus, ^b dat die geen Iode en is, die wtwendich een Iode is. Ooc en is dat geen besnijdinghe die wtwendich in den vleesche gheschiet, maer dat is een Iode, die inwendich verborgen is, ende dat is de besnijdinge, de besnijdinge des herten, die inden geest, ende niet in de letter en gheschiet, welcx lof niet en is wt den menschen, maer wt Godt.

In gelijcker wijze so heeft de Almachtige God ons Christenen de Doope ende dat Auontmael ingheset, ghegheuen ende nagelaten, op dat wy daer by ende daer door vermaent souden worden des godlijcken verbonts, ende onser schult, die wy Godt wederom schuldich zijn: Want dat Euange-//lium, dat ons voor de Doope Fol. 31^r. gheleert wort, dat hout ons voor, ende daer in wort ons ingebeelt ¹⁾ de oueruloedige genade Gods, ende den doot Iesu Christi, te weten, ^c dat Godt ons tot zijnen kinderen wtuercoren, ende ^d genadelijk Ephes. 1. a. 4. alle onse sonden ons vergheuen heeft door Iesum Christum, ^e met d Rom. 3. c. 23. welcx bloet hy ons aen de conscientie besprengt, gewasschen ende 5. a. 1. * 8. a. 1. gereynicht heeft. Ende dit wort ons inden Euangelio vercondicht, 1. Petr. 1. c. 18. om dat ²⁾ wy ons beteren souden, van sonden aflaten, die voor God Hebr. 9. b. 12. 12. a. 2. bekennen, den Euangelio geloouen, op de bekentenisse ons geloofs gedoopt werden, niet alleen inwendich van Iesu Christo selue metten heyligen Gheest ende viere, maer oock wtwendich van eenen Dienaer des Heeren in zijn Gemeynthe met water, ^f inden naem Math. 28. c. 19. des Vaders, ende des Soons, ende des heyligen geests, als inden naem des eenigen Gods ende Heere, tot een getuychenisse, dat wy dan aengescreuen ende gerekent worden int getal ende in het geselschap alder heyligen ende saligen, ^g die God de Vader voor zijn Rom. 8. b. 16. kinderen aengenomen heeft, ^h die Iesus Christus met zijnen on- 2. Cor. 6. c. 18. schuldigen doot verlost, met zijnen dierbaren bloede gecocht, ende h 1. Petr. 1. c. 18. de heylige Geest verlicht, ende tot de eeuwige salicheyt gebracht heeft. Ende daerom sullen wy, als de wtuercoren kinderen des Hemelschen Vaders, als de ⁱ heylige broeders ende Medegenooten Hebr. 3. a. 1. Iesu Christi, als die metten heyligen Geest besegelt, ende metten 1. Cor. 3. b. 16. Teecken des leuendigen Gods geteeckent zijn, van die tijt aen, dat 6. d. 19. wy de doope, in den hoochloouelijcken ende aenbedelijcken Naem

1) Ingebeelt, *d. i.* ingeprent.

2) „Om dat” beteekent hier: opdat.

1.Petr. 3.c.21. Gods, ontfangen hebben, door des Heeren ghenade ^a in zijn verbont
Fol. 31^v. met // goeder conscientien, God dienen, de sonden afsteruen, den
 ouden Adam begrauen, ende in een nieu leuen voortgaen. Ende
 dat meynt de Apostel ooc, daer hy totten Romeynen also schrijft:

Rom. 6. a. 3. ^b En weet ghy niet, dat ghy, die in Iesum Christum gedoopt zijt,
 dat ghy in zijnen Naem zijt gedoopt? De meyninge des Apostels
 is, dat de geloouigen ende boetueerdigen ghedoopt worden tot de
 gemeynschap des doots ¹⁾ Iesu Christi, ten eersten daer in, datse
 zijns lijdens ende steruens ende alles wat hi daer mede by God
 zijnen Vader gewrocht, ende tot onser salicheyt wtgerecht heeft,
 deelachtich werden, ende dies ghenieten, daer na, datse met hem
 steruen, ende zijn lijden gelijkformich worden, ende in een nieu
 geestelijk ende Christelijk wesen wandelen.

Math.26.c.25. Also is ooc dat ^c Auontmael des Heeren, een waerteecken der
 liefden Gods tot ons, ende een gedachtenisse des lijdens ende doots
 Iesu Christi, ende vermaent ons aen de ouer groote liefde ende
 aen de oueruloedige rijkdommen der genaden Gods des Vaders,

Ioan. 3. c. 16. ^d dat hy zijnen eenigen geboren Soon heeft gegeuen tot een ver-
 Rom. 8. d. 32. soeninge onser sonden: Het beelt ons oock in, dat bitter onschuldich
 1.ioan. 3. c.16 lijden, den versmaden doot, ende pijnelijke Martelie Iesu Christi,

met vermaninge ende inbeeldinghe dat wy God onsen Hemelschen
 Vader ende zijnen Sone Iesum Christum wederom souden lief hebben,
 ende voor allen weldaden danckbaer zijn, Daer by worden wy oock
 in het Auontmael vermaent aen de broederlijke liefde, trouwe ende
 eenicheit, ende hoe dat wy in Godts Verbont, in de Ghemeynte
 des Heeren, met alle rechte gelouige Christenen, eendrachtich,
Fol. 32^r. vreed-//saem, lieffelijk ende vriendelijk moeten zijn, ons onder
 malcanderen dienen ende liefhebben, als Iesus Christus ons ghe-
 dient ende lief ghehadt heeft.

Dit hebbe ick ^v voorgehouden, als ic daer by ^v was ende heb
 mi seer verblijt in den geest, als ick gesien hebbe, dat so vele der
 Gemeynten Gods toegedaen zijn geworden, ende dat ghy in sulker
 Christelijcker eenicheit dat broot des Heeren met ons gebroken
 hebt. De Vader alder bermherticheyt, ende de God alder Genaden,
 moet ^v allen becrachtigen, door zijnen heyligen Geest, in het goede
 voort te gaen, ende volstandich daer in te blijuen totten eynde
 toe. Ende ^e gedenet doch altijt aen de eerste liefde ende viericheyt
 ws herten, hoe dat de liefde tot Godt ende tot zijn ghemeynte in
^v ghebrant heeft, hoe vierich ghy inden gheest waert, doen ghy
^v in dat verbont Godts hebt begeuen, metten Heere ende met zijn
 ghemeynte ^v vereenicht, ende daer den alderhoochsten Godt een

Apocal. 2. a.4.
 3. c. 15.

1) Lees : doots.

belofte gedaen, met gebogen knien ws herten ende lichaems, ende met volle belijdinge ws monts wtgesproken, dat ghy den Heere uwen God sout dienen in zijn gemeynte, met alle Christenen in vrede ende in eenen geest des geloofs, na eenderley regel des godlijcken woorts recht wandelen, gelijc als allen wedergeboren Godes kinderen betaemt. Ende wt sulcker oorsake hebbe ick dit van het verbont Gods verhaelt, op dat ghy altijt sout ghedencken aen de onwtspreeckelijke liefde Godes, door welcke hy v tot zijne kinderen wtuercoren, ende tot erfgenamen gemaect heeft in zijnen beminden sone Iesu Christo, ende heeft v van de beloefde salicheyt, dat // onderpant zijns geests in uwe herten gegeuen, ende hoe dat ghy God wederom sult dancken voor sulcke heerlijke gauen ende weldaden, ende met alle Godtureesende in Godtlijke eenicheyt wandelen ende leuen.

Ephes. 4. a. 3.
Galat. 6. b. 18.

Ephes. 1. a. 5.

Fol. 32^r.

2. Cor. 1. c. 22.

Daerom mijn Alderliefste, na dien ghi van God tot de warachtige kennisse ende gemeynschap zijns Soons Iesu Christi beroepen, ende verbontgenooten Gods wt genade geworden zijt, so bidde ende vermane ic v, door de bermherticheyt Gods, dat ghy v beneerstiget, in allen dingen v te bewijzen, ^a als het uwen roep betaemt, ende gedenct hoe trouwelijc de Apostolen des Heeren, alle Christenen tot een Godsalige wandelinghe, die den Euangelio gelijc formich ende weerdich is, vermanen, ende seggen: ^b Ghy heylige Broeders, ghy die mede beroepen zijt, door der Hemelscher beroepinghe, neemt waer des ¹⁾ Apostels ende hoogen Priesters, dien wy bekennen, Iesu Christi, die daer getrou is, dien, die hem geordineert heeft ²⁾. Item. Ic Paulus een geuangen inden Heere vermane v, dat ghy wandelt gelijck als uwen roep behoort, met alle ootmoedicheyt, ende saechtmoedicheyt, met verduldicheyt, ende verdraecht de eene den anderen inder liefden, ende weest neerstich te houden de eenicheyt inden geest, door den bant des vrees. Item, ^c Wandelt weerdelijck den Euangelio Iesu Christi, op dat, oft ick quame ende v sie, oft in mijn afwesen van v hoore, dat ghy staet in eenen geest ende in eender sielen ende met ons strijdet voor het gelooue des Euangeliums. Item de Apostel Petrus, als hy eerst verhaelt heeft de weldaden Godts, die na zijnder grooter // bermherticheyt ons wedergebaert heeft tot een leuende hope, door de verrijzenisse ons Heeren Iesu Christi vanden dooden, daer na so vermaent hy ons met dese woorden: ^d Daerom soo omgordet de lendenen ws gemoets, weest nuchteren, ende settet uwe hope geheel op de genade, die v aangeboden wort, door de openbaringe Iesu

Ephes. 4. a. 1.
Philipp. 1. d. 27.

Hebr. 3. a. 7.

Ephes. 4. a. 1.

Philipp. 1. d. 27.

Fol. 33^r.

1. Petr. 1. c. 13.

1) „Neemt waer des” wil zeggen: gedenkt dus.

2) *Nl.* God.

Christi, als gehoorsame kinderen, ende en stelt v niet gelijc als te voren, doen ghy in onwetentheyte na de lusten leefde: Maer na dien, die v beroepen heeft, heylich is, soo weest oock ghy heylich in alle uwe wandelinghe. Want daer geschreuen staet: Ghy sult heylich zijn, want ick ben heylich. Desgelijcx soo vermaent ons de

1. Ioan. 1. b. 5. Apostel Ioannes, ende seyt: ^a Dat is de bootschap, die wi van hem gehoort hebben, ende v vercondigen, dat Godt een licht is, ende in hem en is geen duysternisse: Ist dat wij segghen, dat wy ghemeyschap met hem hebben, ende wandelen in duysternis so liegen wy, ende doen de waarheyt niet. Maer ist dat wy int licht wandelen, als ¹⁾ hy een licht is, so hebben wy gemeyschap onder malcanderen, ende dat bloet zijns Soons Iesu Christi maeckt ons reyn van alle sonden. Ende alsoo vermaent ons de geheele heyliche schrift tot een Godsalich leuen, ende betuycht ons ^b dat Gods rijk niet en staet in woorden, maer inder cracht, ende dat die, die ²⁾ alleen geloouen ³⁾ Christenen zijn, ende salich sullen worden die den wille Gods doen, als Iesus Christus selue wtduckelijc inden Euangelio betuycht.

- Daerom mijn hertgrondelijke lieue broeders ende susters inden *Fol. 33^v*. Heere, ick bidde ende vermane v noch eens door de berm-//herticheyt Gods, dat ghy dese ende diergelijke vermaningen der Apostolen met neersticheyt waerneemt, op dat ghy int verbont Gods, als
1. Petr. 3. c. 21. rechtgelouige ende gedoopte Christenen, ^c met goeder consciencien, moecht wandelen, in Christelijcken vrede, ende in broedelijcker eendrachticheyt, ende gedenct altijt aen de woorden des Apostels
- Iacob. 3. c. 13. Iacobi, die also seyt: ^d Wie is wijs ende verstandich onder v, die bewijse met zijne goede wandelinghe, zijne wercken in der saechtmoedicheyt ende wijsheyt. Maer hebby bitteren nijt ende haet in uwer herten, soo en beroemet v niet, ende en liecht niet teghen de waarheyt, want dese wijsheyt en is niet van bouen neder ghedaelt, maer sy is aertsch, vleeschelijc ende duyels. Want waer nijt ende twist is, daer is ongestadicheyt ende ydel boos dinck. Maer de wijsheyt die van bouen coemt, die is ten eersten reyn oft cuysch, daer na vreedtsaem, vriendelijc, sy laet haer geseggen, is vol bermherticheyt, ende goeder vruchten, onpartijch, sonder gheueynstheyt. Maer de vrucht der gerechticheyt wort in vreden gesaeyt, den genen die den vrede houden. Den vrede Gods (meynt de Apostel) ende niet den vrede deser werelt. Daerom wacht v voor allen wanckelmoedigen ende lichtueerdigen Geesten, die tegen de Euan-

1) Als, *d. i.* gelijc.

2) Het tweede „die” met de voorafgaande komma is overtoellig. — In de uitgave van 1578 dezelfde lezing als hier.

3) Achter „geloouen” behoorde eene komma te staan.

gelische ende Apostolische vermaningen, Ia tegen de gantsche Godt-lijke waerheyt, den vleesche vryheyt ende ruymte geuen, ende met eenen geueynsden schijn inder werelt vrede soecken, wacht v voor alsulcken, ^a want si zijn vianden des cruys Iesu Christi, sy dienen haren buyc, ende zijn op aertsche dingen gesint? ¹⁾ Maer // spiegelt ghy v aen alle heylige menschen Gods, die vanden beginne geweest zijn, ende siet, hoe dat sy allen valschen Godtsdienst, alle geueynstheyt ende boosen schijn, ende het geselschap der Afgoden dienaers, geschout hebben. Hier aen denct, dat beherticht, aenmeret der vromen ende Godureesenden menschen wtganc, ende volcht haer gelooue na, so sal de God aller genaden met v zijn inder eewicheyt. Amen.

Ten laetsten mijn beminde inden Heere, nadenmael dat ick gehoort hebbe, hoe dat daer na onsen afscheyt, veruolginge, ende benautheyt op sommige plaetsen ouer de Christenen gecomen is, so en can ick dat niet achter weghen laten, v een weynich daer af te scrijuen, dat ghy doch wel ghetroot zijt inden Heere, ende sterck door de cracht Gods, die hy aen v bewesen heeft, doen hy v vanden dooden opuerweckte, leuendich maeckte, ende in dat Hemelsche wesen settede door Iesum Christum. Bewijst nv, dat ghy vast ghegront zijt, ^b als den Berch Sion, ende daerom inder eewicheyt ^c van de gront der Apostelen ende Propheten niet beweecht en sout worden. Denct nv aen de woorden Iesu Christi, ^d dat ghy niet en sout vreesen de menschen, die dat lichaem moghen dooden, ende de siele niet dooden en connen, Maer dat ghy dien sult vreesen, die macht heeft niet alleen dat lichaem, maer oock de siele te dooden ende inde Helle te worpen, ghy weet doch wel, ende en zijt niet alleen door de schrift, mer ooc door de eruaringe van God daerin geleert ^e dat alle die godsalich willen leuen in Iesu Christo, die moeten veruolginge lijden, ^f dat wy door veel tribulatiën moeten ingaen in // dat rijc Gods, ende dat de Vader castijt alle zijne kinderen, die hy lief heeft, ende di hi in zijne armen ontfangt, ende die sonder castijdinge zijn, welcker alle warachtige kinderen Gods deelachtich zijn geworden, die zijn Bastaerden, ende geen kinderen. Daerom sal een yegelijke Christen goetwillich dat Cruys Iesu Christi op hem nemen, ende metten goeden wille Gods te vreden zijn, ende bedencken, hoe dat alle veruolginge den Christenen onuersiens toe coemt, ^g mer door den onwankelbaren raet Gods daer toe wt enckel genade ende liefde van God toe gheuoecht ende opgheleyt wert, ende dat alle godloose Tyrannen den godtureesenden ^h van haer seluen niet ²⁾ en mogen doen. ⁱ Want de Satanas en mochte den vromen ende eenuoudigen Iob niet aentasten, de Heere en moeste

Philipp. 3. c. 18.

Fol. 34^r.

Hebr. 13. a. 7.

Ephes. 1. a. 3.

Psal. 124. a.

1.

Ephes. 2. c. 19.

Math. 10. d. 28

2. Tim. 3. b. 12

f Actor. 14. d.

22.

Fol. 34^v.

Hebr. 12. a. 6.

Actor. 4. c. 28.

Math. 6. d. 27.

10. d. 28.

i Iob. 1. *.

1) Het vraagteken is misplaatst. Toch komt het ook in de uitgave van 1578 voor.

2) „Niet” heeft hier de beteekenis van het hedendaagsche „niets”.

- Ioan. 19. a. 11 hem dat toelaten. Christus sprack tot Pilatum, ^a dat hy gheen macht over hem en hadde, sy en waer hem dan eerst van bouen gegeuen. Hoe dickwils heeft God dit aen zijnen heylighen bewesen, die hy wt des doots gewelt ende wt der Tyrannen hant verlost
- Daniel. 3. d. 23. heeft, als ^b de drie Jongelingen wten vierigen Ouen in Babylonien, c Daniel. 6. d. ^c Danieleem wter leeuwen cuyl, ^d Susannam inder wterste noot 19 vander schande ende doot, ^e de stadt Bethulien vanden hooch Susan. c. 44. moedigen Holoferne door de aendachtige Iudith, ^f De Ioden van- Iudith. 12*. den godloosen Haman door Hester, ende Ierusalem van Sinnacherib 13*. Hesther. 6*. 7*. door den Enghel, die in eender nacht soo veel duysent Assyriers sloech, Ende dat meynt de Propheet Daud, daer hy seyt: De Heere maect te niet den raet der Heydenen, ende wendet de ge- Fol. 35^r. dachten der volcken, maer den raet des Hee-//ren blijft eewelijck, ende zijns herten voornemen altijt, De Syphiten ¹) vermelden den onschuldigen Daud wel by Saul, daer mede sy den Coninc eenen hoefdienst mogen doen, maer de Heere geeft al een wtcomen. Daerom so vertroost ooc de heylige Schrift alle Godsaligen, die
- Psalm. 37. b. hier veruolginge lijden, ende seyt, ^g dat de godloose den recht- 12. ueerdigen dreygen, ende bijten de tanden te samen ouer hem, datse dat sweert wttrecken, den boge spannen, vergiftige pijlen daer op leggen om de vromen heymelijck te schieten, maer hare sweert
- Psalm. 3. a. 8. sal in haer eygen herte gaen, haren boge sal breken, ^h de Heere i Psalm. 37. b. sal der godloosen tanden in stucken slaen, ende ⁱ het is noch om 10 een cleyne tijt te doen, so en is de godlose niet meer, ende zijn
- Psalm. 92. b. stede en sal nergens geuonden worden, maer de rechtueerdige 13 sullen in der eewicheyt leuen, si sullen groeyen als de palmboomen, ende staen als olijfboomen inde voorhouen des Heeren.
- Siet mijn wtuercorene vrienden, hoe troostelijc is Gods woort allen godureesenden, ende hoe geheel niet ²) zijn alle aenslaghen ende veruolgingen der Tyrannischer menschen, die tegen de gemeynte
- Esaie. 43. a. 1. Gods versiert ende aengerecht worden, ^j sy moeten doch ten laetsten te schande comen, ende te niet worden, alle die tegen des Heeren wille strijden, die toornich daer op zijn, ende hen leet
- Zachar. 2. b. 8. doen, ^k si sullen eenmael sien ende beuinden, wien sy veruolcht, in welcken sy gesteken, ende in wiens Oochappel sy getast heb-
- Apocal. 1. b. 9. ben. ^l Maer ghy mijn lieue broeders ende medegenooten aent ghe- looue, aen dat Rijke ende verduldicheyt Iesu Christi, weest wel gemoet, en wijet ende en wankelt niet, want uwe verlossinge is
- Fol. 35^v. na by // gecomen, dat ghy ³), die nv in menigerley manieren ver- Apocal. 7. c. 14. socht wort ende veel moet lijden, Daerom, ^m dat ghy uwe cleederen

1) Ps. LIV : 2.

2) Het hedendaagsche „niets”.

3) Hierin bestaande, dat gij.

gewit ende v gewaet inden bloede des lams gewasschen hebt, Ia dat ghy metten Teecken des leuendigen Gods aen uwe voorhoofden geteeckent zijt, ende daerom dat grouwelijcke beest niet en moecht aenbidden, noch zijn mercteecken ontfanghen, dat ghy ¹⁾, segge ick, wt alder droeffenisse sult verlost worden, ende comen tot de eewige blijsschappe, daer v niet en sal hongeren noch dorsten, ende dat Lam dat midden inden Throon is sal v weyden, ende tot de leuendighe Fonteynen der wateren leyden, ende God sal alle tranen van uwen oogen afdrogen. Hier mede vertroost v onder malcanderen, op dat niemant cleyen moedich en wert noch en versage, ende ^a dat ^{Apocal.2.d.25.} niemant en verliese, tgene dat hy heeft, ende een ander uwe croone ^{3. b. 11.} mochte ontfangen, Ende nv beuele ick v altesamen den Heere, ende den woorden zijnder genaden, ende groete v alle metten vrede Iesu Christi, wt volder begeerte mijns herten, ^b dat ghi den vrede ^{Ephes. 4. a. 3.} behoudet, ende die altijt in uwer herten de ouerhant neme, ende ^{Colloss.3.b.15.} dat ghy int gelooue, inder liefde, ende in allen duechden moecht toenemen ende opwassen, tot Godes prijs ende eere, ende tot uwer sielen salicheyt. Geschreuen wt reynder broederlijcker liefden, ende tot eenen Valete oft Christelijcken Adieu gegeuen, oft ²⁾ ic v in desen vleesche niet wederom en sage, so wil ic hier mede eenen Godsaligen afscheyt van v allen wt deser werelt nemen, ende verhope v met blijsschappe te sien, ende te vinden inde verrijssnisse der gerechtigen, totter rechterhant ons Heeren ende ^c eenigen goe-// ^{Ioan. 10. a. 11} den Herders Iesu Christi, ^d als de Schapen van eender Cudden: ^{Fol. 36 r.} Maer ist Gods wille, dat wy noch eens in desen leuen te samen ^{Math.25.c.32.} comen sullen, so verhope ic aen de genade des Heeren, dat ghy my also sult beuinden, gelijk als ic v wt Gods woort voorgehouden hebbe, na mijne cleyne eenuoudige gaue, ende dat ick v also sal beuinden, gelijk als ghy in onser tegenwoordicheyt waert, namelijk, dat ghy van geheelder herten begeert God te vreesen in eenen Geest, in een herte, ende in eender sielen met ons staen, ende helpen ons strijden voor de waerheyt des Euangeliums, ende en laet v niet verschricken

vanden wederpartijders, als

ick v oock toe betrouwe.

De Heere Iesus Chri

stus sy met u-

wen gee-

ste.

A M E N. //

1) Dit „dat ghy” hangt af van „uwe verlossinge is na by gecomen” (blz. 458).

2) Oft, *d. i.* voor het geval dat.

[Fol. 36^r.] ¶ Een gerieffelijk ende profijtelijk Register, waer by de Leeser sonder vele moeyte ende lichtelijk vinden can, alle verscheyden Boecxkens die in dit voorgaende Boec begrepen zijn, met noch het principaelste inhoud van het gene daer een yegelijk Boecxken van tracterende is, met de Folia ofte Blade-
ren, daer die verscheyden boecx-
kens met die principael-
ste ofte vernaemste
leeringhen op
beginnende
zijn.

Tgeloofboec ¶ Ten eersten dat Boeck, twelck hier voormaels genoemt is geweest, dat Geloofboeck, begint, Fol. 1.

Item, de Articulen daer dat Gheloofboec van tracterende is, zijn dese: Ten eersten, een Voorreden. Fol. 2.

Van God. Ten tweeden, ons gelooue ende geuoelen van God, Vader, Soon
Van de schep- ende heyliche Gheest. Fol. 3.
pinge ende
verlossinge.

Van de doope salichmakinge des menschen. Fol. 7.
Tmisbruyck
des doops.

Vant goet- Ten vierden, vander doope. Fol. 10.
duncken.

Hoe die Kinderdoopers den Doope schandelijk misbruycken.
Fol. 20.

Vande strij- Hoe dat vele oude ende nieuwe Schrijvers dat goetduncken sonder
dende Artic- Schrift geacht ende ingesien hebben. Fol. 21.
len.

Van valsche Item van de strijdende Articulen der Kinderdoopers, die de
argumenten. kinderen elck op haer manier begheeren ghedoopt te hebben. Fol. 22.

[Fol. 37^r.] Item, veel valsche argumenten ende ver-//draeyde scriften worden
beantwoort. fol. 24.

Besluyt. Een besluytreden vander doope. fol. 43.

Vant Nacht Ten vijften, een seer schoone leeringe ende grondighe verclaringe
mael. vant Nachtmæl ons Heeren ende Salichmakers Iesu Christi. Fol. 44.

Dat. 2. Boecx- ¶ Item dat tweede boecxken tracteert vande menschwerdinghe
ken vande ons Heeren ende Salichmakers Iesu Christi. Fol. 64.

Item dit naeuolghende zijn de principaelste leeringen oft grondichste materien, daer dit boecxken van tracterende is.

Menschwerdige Iesu Christi.

Ten eersten, onse confession ofte belijdinge van Christo Iesu, hoe dat wy die houden, belijden ende bekennen te zijn, de eerste geborene ende eenige geborene Sone des almachtigen vaders ende des leuendigen Gods, Ende dat Iesus Christus onse verlosser, Salichmaker ende Middelaer, warachtich God ende mensche is, hoe ende in wat manieren hy sulcx is, ende geworden is.

Confession oft belijdinge Fol. 65.

Item, hoe dat het vleesch Christi niet van Maria en is, gelijk de werelt hout ende meynt, maer dat hy dat leuende broot is, dat vanden Hemel ghecomen is, het welcke Christus selue zijn vleesch noemt. Fol. 66.

Hoe Christus vleesch niet van Maria en is. Fol. 66

Item, dat den mensch in geender manieren, noch door geenen middelen geholpen mochte worden, dan alleen door dien daer hy (te weten de mensch) door geschapen was, Fol. 68.

Item, hoe Gods eygen eenige geboren ende eerste geboren Sone, Iae Godt seluer een mensche gheworden is, ende nochtans oock God gebleuen is, met de figure van Melchisedech afgebeeldet. Fol. 69.

Item, hoe, waerom, ende in wat manieren dat Christus een saet des wijs, ooc Abrahams, ende een vrucht der lendenen Davids genoemd wort, Fol. 70.

[Fol. 37 v.]

Item, een antwoord op een vrage, Fol. 75.

Item, die voorgaende belijdinghe int corte weder verhaelt, Fol. 76. Hier mede neemt dit boecxken een eynde.

¶ Item, nu volcht dat derde boecxken ende tracteert van de rechte kennisse Iesu Christi, twelcke begint, Fol. 78.

Item, dit zijn de vernaemste punten ende articulen, hier in dit boecxken begrepen zijnde.

Item, na de groete wort de oorsake des schrijuens verclaert, Fol. 79.

Item, hoemen Christum recht moet bekennen, beyde na zijnder eewiger Godtheyt ende heylighe menscheyt, Van zijnder Godtheyt leest, Fol. 80.

Van zijn heylige menscheyt. Fol. 86.

Item, van den onbeweechlijcken ende onwanckelbaren gront der heylsamer Leere Iesu Christi, Fol. 91. Ende hier mede wort dit boecxken voleynt.

¶ Item, dat vierde Boecxken is genaemt een Apologia ofte verantwoordinge, dat wy (die met grooter onrecht vander werelt Anabaptisten ghescholden worden) gheen Wederdoopers noch Sectemaeckers en zijn, maer dat wy eens zijn met de rechte Ghemeynte Godts, die van aenbeginne geweest is, ende het begint, Fol. 97.

Dat vierde boecxken, Een Apologia oft verantwoordinge. fol. 97.

- Daer beneuen wort int selfde Boecxken verhaelt ende gheleert een onderscheyt des rechten ende valschen Godsdiens ende waeromme dat een vroom Christen voor een valsche Godtsdienst moet // vlien, Ende het begint, Fol. 105.
- [Fol. 38^v.] Exempelen. Item, Fol. 107. vint ghy sommige exempelen der vromer Israeliten, hoe ernstelijck dat sy de Afgoderie ghemijdet ende gheschouwet hebben, ende tot meerder beuestinghe van deser mijdinghe wort verhaelt van die twee grouwelijcke dieren, daermen in Apocalypsi af leest, Fol. 108. Pag. 2. Reg. 26.
- Van de 2. grouwelijcke dieren ende woeste grouwel. Fol. 108. Als dan hebt ghy daer vanden woesten grouwel inde Heylighe stede, Fol. 109. Pag. 2. Reg. 3.
- Oplosinge der valscher argumenten. Fol. 110. Item, dan volgt een oplosinge van sommige valsche schoon vercierte inreden ofte tegenwerpinghe, die also luydende zijn, recht oftet metter conscientie wel bestaen mochte, datmen wtwendighe ghemeynschap hielden met de Afgoderie als ment metter herten niet aen en cleefden, Hier af leest, Fol. 110. Pag. 1. Reg. 4. met een verhael, wat de rechte liefde sy.
- Besluyt, Fol. 115. Ten laetsten, een besluytelijc verhael der voorgaender Articulen deses boecx, fol. 115.
- Dat vijfste boecxken van de Sendinge der Predicanten Fol. 117. ¶ Item, dat vijfste boecxken van de sendinge der Predicanten oft Leeraers, te weten welc de rechte Leeraers zijn, die van God gesonden, ende van de Christelijcke gemeynthe recht vercoren ende beroepen zijn, Fol. 117.
- Van valsche propheten te kennen. fol. 120. Item, waer by men de valsche propheten kennen sal, Fol. 120. Pag. 1. Reg. 31.
- Een nederlegginge sommiger argumenten. Fol. 135. Item, hoe de beroepinghe der rechter Leeraers van God ende zijn gemeynthe geschiet, Fol. 121.
- [Fol. 38^v.] Item, van twederley vruchten der rechter leeraers, de j. fol. 125. de ij. fol. 127. pa. 1. re. 28
- Item, een verclaringe oft nederlegginge op sommige spitsuoudige tegenwerpen, die vande voorgenoemde lasteraers opgeworpen // ende ingeuoert worden, Van den welcken den eersten begint, Fol. 135. De ij. Fol. 139. De iij. Fol. 142.
- Met noch sommige tegensprueken ende beantwoordinghen, tot aent eynde deses Boecks.
- Dat. 6. boecxken. Een vermaninge ofte Sentbrief. Fol. 151. ¶ Item, nv volcht dat seste Boecxken twelck is een lieflijcke Vermaninge ofte Sendtbrief aen de Gemeynthe Gods, inhoudende ende aenwijsende, hoe ende in wat manieren dat de Christelijcke Ghemeynthe sal handelen met de ghene die haer in de gemeynschap der heyligen begeuen hebben, ende als dan noch in openbare wercken des vleeschs ende leelijcke grouwelen beuonden worden. Fol. 151.

Onderseheyte
van rechte ende
de valsche
Gods dienst.
Fol. 105.

Ten eersten vint ghy daer een dancksegginge totten almachtigen Godt, van den Auctuer, ouermits hy gehoord hadde van der Gemeynnten gelooue, ende liefde tot Godt ende zijnen heyligen, Oock mede van haer verduldicheyt ende volstandicheyt, in alderley druck ende tribulatie, ende vermaent derhaluen de selfde ghemeynte met vele schoone ende troostelijke reden ende schriften om stantnastich tot aent eynde daer bi te blijven, Dit geduert tot Fol. 154.

Daer wort dan de gemeynte vermaent totten Christelijcken vrede ende Godlijke eenicheyt, ende ernstelijc gewaerschout, dat sy haer voor alle onnutte twist soude wachten, want hy merete, datter twistmaeckers by haer op de bane waren, den welcken de Dienaers des Goddelijcken woorts voor sotte Herders scholden, die dat verloren niet en sochten, ende dat ghequetste niet en verbonden, etc. Ende dat om // anders geen oorsake, dan om dat sy de leelijke openbare schentuleckers, grouweldoenders, ende vleeschelijke menschen in de gemeynschap der heyligen niet toe en lieten om daer in geleden te worden, mer begheerden die met des Heeren woordt daer buyten te stellen, ter tijt toe dat sy waerachtighe boete bewesen, ende wt sulcker oorsake vint ghy daer veele schone leeringen wt die heylige bybelsche schrift beyde des ouden ende nieuwen testaments voorghestelt, met welker ghenoechsaem wort bewesen datmen gheen van sulcke voorbenoemde sondaers, schantuleckers ende grouweldoenders behoort in die gemeynschap der heyligen toe te laten, dese materie duert tot fol. 159.

Ende van daer voort worden sommige argumenten (die met verbloemde reden ende verdraeyde schriften schoon verciert ende opgeproncket zijn, om den onboetueerdighen in haerder boosheyt mede te verstercken ende also in haren ongheluck te vertroosten) beantwoort ende ter neder geleyt, geduerende tot fol. 162.

Ende van daer voort tot aent eynde van dit boecxken toe vint ghy een lieflicke vermaninge ende broederlicke waarschouwinge om van alle sonden ende ongerechticheden te wachten.

¶ Item nv volghet dat seuende boecxken ende is mede een lieflijke vermaninge oft sendtbrief, inden welcken met corte woorden seer grondich verclaert, aangewesen ende geleert wort die warachtighe kennisse Gods, ende begint fol. 165.

Item fol. 167. vint ghy als datter in die kennisse Gods des Vaders drie din-//ghen seer nodich zijn om te aenmercken, dit geduert tot Fol. 168.

Daer vint ghy dan, als datter inde kennisse Iesu Christi ende in de kennisse des heyligen geests ooc drie dingen noodich zijn te

Dancsegginge tot Godt, hoe ende waerom Fol. 151.

Vermaninge tot eenicheyt ende vrede. Waerschouwinge voor twist.

[Fol. 39^r.] Oorsaecke waerom de dienaers des Euangeliums. voor sotte Herders gescholden worden. Fol. 155.

Valsche argumenten worden beantwoort. Fol. 159.

Om hem van sonden te wachten.

Dat. 7. boecxken, Een vermaninge oft Sentbrief van de kennisse

Gods, fol. 165 Wat inde rechte kennisse nodich te aenmerken is.

Fol. 167

[Fol. 39^v.]

aenmercken, Dit begint Fol. 168. ende duert tot aent eynde van dit boecxken.

¶ Item, nv volcht dat achtste boecxken ende is een schoone ende warachtige verclaringe ofte wtlegginge des Tabernakels ofte der Hutten Moysi, waer in vele schoone ende nootsaeckelijke figueren des ouden ende nieuwen Testaments verhaelt worden, ende metten geest des nieuwen Testaments ouer een gebracht worden, begint, Fol. 173.

Dat achtste boecxken van de hutte Moysi. Fol. 173. Van de oprechtinge der hutte Fol. 175. Item, Fol. 175. vint ghy ten eersten, hoe dat de almachtige God Moysen een Hutte oft tabernakel heeft doen oprechten.

Wtlegginghe der hutte. Fol. 176. Item, de wtlegginghe hier af begint, Fol. 176. ende eyndicht, Fol. 179.

Vande gereetschap ende haer wtlegginge. Fol. 179. Daer vint ghy dan van de gereetschap die in de Tabernakel was met de wtlegginge daer by, seer schoon ende leerachtich, geduert tot Fol. 182.

Een nederlegginge van een valsche wtlegginge, fol. 182. Ende van daer voort tot aent eynde van dit Boecxken toe, wordt met cracht des Godlijcken woorts ter neder geleyt een valsche verleydische wtlegginge, die met dat Voorhof ende Heylighe tweederley Christenen invoeren ende bedieden wil, ende gebruyct daer toe Esau ende Iacob, ende diergelijke figueren meer.

Dat ix. boecxken van de nieu Creatuer. Fol. 200. ¶ Item, nv volcht dat negende boecxken van de wedergeboorte oft nieuwe creatuer, inden welken wort seer grondich verclaert de

[Fol. 40.] rechte cracht, aert, ende eygenschap // der wedergeboorte, met veel schoone leeringen ende onderwijsingen, in der manieren als hier na volcht, ende begint, fol. 200.

Van des schrijuers oorsaec. Hoe de mensch na Godts beelt gescapen veruallen ende weder opgerecht is ende door wien, fol. 202. Item, fol. 201. verhaelt den Auctuer de oorsake die hem tottet schrijuen van dit boecxken gemoueert heeft, ende hoe dat God den mensch eerst na zijns selfs beelt gescapen heeft, hoe hy veruallen ende weder opgerecht is, ende door wien, namelijk door Christum, ende na dien de mensch also wt louter genade weder opgerecht is, dat hy ooc als dan als hy tot zijn verstant gecomen is, wederom behoort vernieut, verandert, herboren, ende totten beelde Godts verclaert te worden, gelijk Christus tot Nicodemum sprac, dit duert tot fol. 204. pag. 2. reg. 27

Datmen den kinderen de wedergeboorte niet en mach toeeygenen. fol. 204. fol. 206. Item, hoe dat alsulcken cracht der wedergeboorte den iongen onmondigen ende onuerstandigen kinderen niet en mach toe gheeygent worden, maer alleen den verstandigen, ende die moeten Gods woort eerst hooren, aennemen ende geloouen, ende op de bekentnisse haers geloofs a inden Naem des Heeren gedoopt worden, gelijk Christus daer selue een voorbeeld af geweest is.

Item, hoe dat si seer dwalen ende faelgeren, beyde, die den

inwendigen doop alleen drijuen, end den wtwendigen verachten, ende ooc die, die op dat wtwendige teecken alleene sien, ende dat beteeckende oft warachtighe inwendich wesen vergeten, Fol. 207.

Item, een ernstige waerschouwinghe voor sulcke valsche geesten, die alle Christelijke ordinantie verachten, ende voor een kinderspel oft spot houden, Fol. 208.

Item, een argument die van sommige grootsprekers voortgebracht wort, den welcken met cracht der Schrift wort ter neder geleyt, Fol. 211. //

Item, hoe dat wy van sommige veracht ende bespot, ende van sommige veruolcht worden, ende de oorsake daer by, waerom dat sulcx geschiet, Fol. 212.

Item, waer in, ende door wien wy onse salicheyt soecken, ende wat wy van ons seluen houden. Fol. 213.

Daer vint ghi gestelt een exempel der vooruaders. Fol. 216.

Ende als dan ten laetsten wordt weder verclaert ende ons allen voor oogen ghestelt, hoe dat Christus de Sone des Almachtigen Vaders ende leuendigen Gods een recht exempel ende voorbeelt is, daer alle Christghelooighe, wedergeborene van gront haers herten moeten naeuolghen ende gelijkmetich zijn, met vele onderscheyt, hoe ende in wat manieren, Ende daarmede neemt dit Boecxken een eynde.

Een waerscouwinghe voor verleydische geesten. fol. 208
Een valsch argument wort ter neder geleyt. fol. 211.

[Fol. 40^r.]
Hoe wy veracht, bespot, ende veruolcht worden. Fol. 212.
Door wien wy onse salicheyt soecken. Fol. 213.
Van Christo alder geloouigen exempel ende voorbeelt. Fol. 217.

¶ Item, nv volcht dat thiende Boecxken van de gheestelijke Restitution, dat is, hoe dat alle wat vanden beginne gheschiet is, in Christo Iesu geestelijk veruult, wedergehaelt ende wedergebracht is, in der maniere als hier na volcht, Ende het begint. Fol. 220.

Item, hoe dat ten eersten in Christo Iesu weder ghebracht is de scheppinge des hemels ende der aerden. Fol. 222.

Item, hoe dat in Christo Iesu ooc vernieut is de scheppinghe des Menschen. Fol. 223. Pag. 2.

Item, hoe dat in Christo Iesu ooc weder vernieut ende te rechte ghebracht is de Echt. Fol. 224.

Daer na de handelinge van Noe. fol. 226

Daer na so is in Christo Iesu ooc weder // gebracht de handelinge Gods met Abraham, Isaac ende Iacob, met dat geheele Israel inden geest ende waerachtighe wesen. Hier af leest van Fol. 226. tot Fol. 232.

Daer na begint de figure van dat Paesch lam, ooc van dat Hemelsch broot, vanden steen die Israel na volchde. Ooc mede van den Engel des Heeren die Israel voorgine, tot Fol. 233.

Daer na vint ghi vande bittere wateren die versoet worden. Oock van de aenbidders des Calfs, vande hoereerders metten Moabiten

Dat. 10. boecxken van de gheestelijke Restitution. Fol. 220.

Van de scheppinge des hemels ende der aerden. Fol. 222.

[Fol. 41^r.]
Van Abraham Isaac, ende Iacob. Fol. 226.

Vant Paesch lam. Fol. 232.
Vant Hemels broot. eteet.

Scheppinge des menschen Fol. 223.
Van de Echt Fol. 224.
Van Noe.

dochteren, vande Balamiters oock mede Dathan, Abiran, ende van de murmureerders.

Vant beloefde Item vant beloefde Lant, hoe datter 12. mannen wtgesonden
lant hoe dat- worden, om dat te bespien. Fol. 235.
ter 12. man-
nen. et.

Figuerre, als Item vant figuerlijke regiment der Rechteren, ende oock van
van rechteren, Simson. Fol. 237.
Simson, Da-
uid. etc.

Daer na vant Figuerlijke Rije Davids ende vanden figuerlijcken
Tempel Salomonis, Oock van dat Pingster ende Loouerhutten
Feest. Fol. 238.

Vant Rije en- Van dat Rijke ende heerlijkheyt Salomonis, dat oock alle in
de heerlijkheyt Christo Iesu geestelijk wederhaelt ende wedergebracht is, met
Solomonis. noch daer by dat hooge liet Salomonis vanden Coninc ende zijn
Fol. 240. bruyt. Fol. 240

Vanden afual Item vanden afual des rijcx Solomonis door Ieroboam. Fol. 243.
zijns Rijcks. Hoe Israel tweemaal geuangen ende twee mael verlost is geweest.
Fol. 243. Fol. 245.

Vande bouwinge des Tempels ende stadt des leuendigen Gods,
Opbouwinge daer de vianden der waarheyt mede begeeren aen te bouwen, twele
der stadt haer niet en betaemt, dit wort metten figuerlijcken Tempel afge-
gods. fol. 246 beelt. Fol. 246.

Hier mede wort dit boecxken voleynt. //

[Fol. 41^r.] ¶ Item nu volcht dat elfste boecxken van de Gemeynthe Gods,
Dat 11. boecx- hoe dat die vanden beginne geweest is ende waer by die bekend
ken vande ende van alle Secten onderscheyden wort, Fol. 250.

Gemeynthe Item dit nauolgende zijn de puncten ende articulen die in dit
Gods Fol. 250. boecxken begrepen zijn.

Ten 1. hoe dat de Gemeynthe Gods vanden beginne gheweest is,
Hoe de Ghe- ende eerstmael begost ende aengeuangen is met de Engelen inden
meynte Gods Hemel, ende daer na met Adam ende Eua, ende dat den eersten
vanden be- afual mede onder de Engelen geschiet is, ende de anderde door
ginne ghe- Adam ende Eua, ooc mede vanhaer weder oprechtinge, hier af
weest is. Fol. leest van Fol. 252. tot Fol. 254.
252.

De eerste af- Item daer vint ghy alsdan, hoe Godt Adam ende Eua twee sonen
ual de Enghe- gaf, te weten, Abel ende Cain. Abel een litmaet der Christelijcker
len. De twee- Kercken, ende Cain een litmaet oft kint des Duyuels, metten welcken
de door Adam wort gefigureert ende afgebeelt, als datter van die tijt aen altijt
ende Euam. Fol. 253. tweederley volck oft Gemeynthen geweest zijn.

Hoe God zijn Item daer na Fol. 255. vindy, hoe God zijn verbont opgerecht
verbont op- heeft met Noe ende met zijn twee sonen. Oock met Abraham,
recht met Noe Isaac ende Iacob. Ooc mede datter veel vrome geweest zijn wten
ende zijn 2. Heydenen, dit duert tot Fol. 258.

sonen. fol. 255. Item daer vindy alsdan van de wedergeboorte, waer door dat die
weder ge-

Van Abel en-
de Cain wat
daer mede af
gebeelt wort
Fol. 254.

geschied, namelijk, door Gods woort, ende hoe dat woort tweederley is, als Wet ende Euangelium, dit duert tot Fol. 261.

boorte ende
waer door,
fol. 258.

Hoe by de we-
dergheboorte
behoort de
reyne kennis-
se Gods. fol.
261

Item daer vindy alsdan, hoe dat by de wedergeboorte is van noode de reyne kennisse des eenigen, eewigen ende almachtigen Gods, welke is de vader, soon ende heilige geest.

Ordinantie
der Gemeyn-
ten. fol. 263.

Item daer nae vindy van de ordinantien der Ghemeynten Gods, waer by men de // Ghemeynte bekennen, ende van alle Secten onderscheyden sal, van welcker de eerste begint Fol. 263.

[Fol. 42^r.]

De tweede Fol. 265.

De eerste or-
dinantie.

De derde Fol. 267.

De 2.

De vierde Fol. 267. Pag. 2.

De 3.

De vijfste Fol. 269. Pag. 2.

De 4.

De seste Fol. 271.

De 5.

De seuenste Fol. 272. Pag. 2.

De 6.

De 7.

Item Fol. 275. vint ghy alsdan, hoe dat de Gemeynte Gods wel te kennen is wt hare beschrijvinge, namelijk, datse is de heylige Stadt, dat nieuwe Ierusalem, van God wten Hemel gecomen, toe- bereyt als een Bruyt haren man, etc.

Dat de Ghe-
meynte de
heylige stadt
dat Hemel-
sche Ierusa-
lem genoemd
wort.

Hier mede wort dit boecxken voleynt, ende tlaetste Folium is 280. Ende tghene dat daer nae volcht, en is hier voormaels noch noyt in druck wtgegaen, dus begint de Signatuer, ende ooc het folium weder op hem seluen.

fol. 275.

¶ Item hier na volghen drie grondige vermaningen oft Sent- brieuen, tot diuersche tijden gesonden aen de Gemeynte Godts, van welke de eerste beghint Fol. 1.

De 1. Sendt-
brief. fol. 1.

Item een verclaringe vanden principaelsten gront oft inhoud des eersten briefs.

Van dat in-
houd des eer-
sten briefs.

Ten eersten, een Euangelischen ende Apostolische groete, daer na een dancsegginge totten almachtigen God, etc.

Hoe God den
tijt der onwe-
tenheyt ouer

Item hoe genadelijk dat God den tijt der onwetentheyte ouer- gesien heeft, daer om wort de Ghemeynte vermaent tot danck- segginghe voor dese groote onwtsprekelijke ghenade ende berm- herticheyt, ende datse sullen bedencken, waer toe datse van GODT beroepen zijn, ende // waer op datse Christus voor zijn Iongerem vercoren ende aengenomen heeft. Fol. 2.

gesien heeft.
fol. 2.

Nota.

[Fol. 42^r.]

Item veel liefelijke reden ende troostelijke schriften, die voor alle benaude kinderen Gods seer noodich zijn om te bedencken, hoe getrouwelijke dat God zijn wtuercoren vanden beginne altijd by gestaen ende in haer tribulatie getroost ende gesterct heeft. fol. 3.

Hoe God zijn
volc altijd ge-
troost ende bi-
gestaen heeft.
Fol. 3.

Item hoe cort dat den tijt van des menschen leuen is, met een leerachtich leuendich exempel vander dapperheyt ende vroomheyt des ouden ende welbedaechden Eleazars, de welke om een cleyn

Dat des men-
schen leuen
cort is. Fol. 6.

- Van Eleazars dapperheit. Fol. 7. tijt des tijtlijcken leuens, niet en begeerde te veynsen, met vele schoone leeringhen tot desen propoost dienende. Fol. 7.
- Waerschouwinge voor valsche Propheten. Fol. 9. Item een waerschouwinge voor valsche Propheten, die tvole saechte dingen prediken, daer door sy tvole verleyden ende leeren een valsche vryhey, met een schoon onderwijs wat de rechte vrijhey, der Christenen is, fol. 9
- Vander Christenen vryheit. Fol. 10. Item hoe datse seer grouwelijc dwalen die de Christelijcke vrijhey, daer henen bedieden, datmen wel inde Tempelen ende Afgoden huysen gaen mach om haer valsche leeringe met haer versierde
- a Fol. 11. Afgoderie wtwendich te sien ende hooren, als men die maer metter herten niet en gheloof, oft aen en hangt, dit duert tot Fol. 12.
- Waerschouwinge voor twistmakers. Fol. 12. Ten laetsten een getrouwe waerschouwinge voor de twistmakers die twist ende ergernisse aenrechten neuen de leere Christi, ende en willen de verkeerde afuallighe menschen niet schouwen nochte mijden, Met dese materie wordt desen eersten Brief voleyndt.

[Fol. 43 v.] ¶ Hier volcht de tweede Sentbrief, ende beghint Fol. 13. //

Een cort tractaet waer af desen Brief tracteert.

Item na de groete ende dancsegginge verhaelt de Autuer de groote blijchap ende vruechde die hy int versoecken der Ghe-meynten in zijn vaderlant gehadt heeft, hoe ende waerom. etc.

Item een sorchuuldich gebet voor der Gemeynthe om volherdicheit inder waerhey, wanter veel grootsprekers ende roemrijcke geesten beuonden worden, om te verwerren ende te verkeeren. Fol. 15.

Item hoe datter veel de waerhey, verlaten ende met Esau haer eerste geboorte om een schotel spijsen vercoopen. Fol. 16.

a Fol. 17. Item een ernstige bede ende ootmoedige begeerte om getrouwelijc inder waerheit ^a te wandelen, ouermits dat de Satan nu los gelaten is, om de werelt te verleyden, ende tegen allen wtuercoren te strijden met menigerley tyrannie ende hoemen hem daer tegen moet wapenen. Fol. 18.

Een lieffelijcke bede om te staen na de Christelijcke vrede ende broederlijcke eenicheyt. Fol. 22.

Item een verhael wt wat hertgrondelijcker liefden desen voorgaenden Brief geschreuen is. Fol. 23.

De 3. Sendtbrief. Fol. 24. ¶ De derde Sentbrief begint. Fol. 24.

Item dit nauolghende zijn de puncten ende articulen daer dese Sentbrief af tracteert.

Ten eersten de Euangelische groete met een dancsegginge totten Almachtigen God voor der Gemeynthen gelooue aen God den Vader ende zijnen sone Iesum Christum, ende voor de liefde diese onder malcanderen hadden, het welcke de Autuer niet alleen van // haer

[Fol. 43 v.]

gehoort, maer selue by haer gecomen zijnde, also beuonden hadde, met noch een wensche om getrou tot aent eynde volherdich also voort te wandelen, dewijle dattet periculoose tijden zijn, datter veel valsche Propheten ende Antechristen opstaen ende veel grootsprekers ende roemrijcke geesten op de bane zijn, die de leere Iesu Christi tegenspreken, zijn ordinantie breken ende verachten. Hier door is de Autuer gedrongen geweest om dit tot waerschouwinge te schrijuen, om de Gemeynte te infirmeren ¹⁾ vanden gront des rechten Christelijcken gheloofs, ende van dat verbont Gods, hoe wy een godsalige wandeling daer in behooren te voeren tot des Heeren prijs, soect elck op zijn Folium.

Vanden rechten gront des Christelijcken gheloofs, een seer grondich Vant gelooue. onderwijs, ende begint Fol. 25.

Item vant verbont Gods. Fol. 29.

Item hoe dat beyde teecken, als doop ende Auontmael, ons Gods. fol. 29. daerom vanden Heere zijn ingheset, om dit Verbont te betuyghen. Van Doop ende Auontmael Fol. 30. wat. etc.

Hoe de Doop ende dat Auontmael allen Christenen aenwijst om te gedencken dat verbont Gods ende schult der liefden, die wy God weder schuldich zijn. Fol. 30.

Een schoon onderwijs tot een Christelijke ende godsalighe wandeling, gelijk der Christenen roep betaemt. Fol. 32.

Ten laetsten veel troostelijke reden ende grondige schriften, tracterende van druc ende veruolginge. Fol. 34.

¶ Eynde des Registers. //

¶ Totten Leser.

[Fol. 44^r.]

VVeet lieue Leser, hoe dat wy de Annotation op de veerskens ghestelt ende met verscheyden Teeckens, elck op zijn materie daerse op behooren, afgeteeckent hebben, Ende dat eerste Cijfer ghetal dat na de aenwijsinge volcht, beteeckent dat Capittel daert op wijst, ende dat anderde Cijfer ghetal dat nae de letter volcht, die tusschen beyden staet, beteeckent dat veers, Ende alsser na dat eerste Cijfer ghetal een aldusdanighen ^a volcht, dat beteeckent dattet gheheele Capittel van de selue materie tracteert.

* * * //

1) Lees: informeren (zooals ook in de uitgave van 1578 staat).

Verantwoordinghe ende
Refutation op twee Sendtbrieven
Sebastiani Franck.

INLEIDING.

Sebastiaan Franck heeft voor de kringen der Nederlandsche Hervormingsgezinden geen geringe beteekenis bezeten. Zeer velen hebben hem gaarne gelezen. Hoe omvangrijk zijne werken ook waren, zij zijn toch bijna alle in Nederduitsche vertaling gedrukt, zooals zijne wereldkroniek ¹⁾, zijne beschrijving der geheele aarde ²⁾, de gulden ark ³⁾ en het met zeven zegelen gesloten

1) *Chronica, Tytboeck ende gheschiet // bibel, van aenbegin // Tot in dit teghenwoordich M.D.XXXVI. Jaer .. // Door Sebastianum Franck van Word,...* // An. M.D.LVIII, zonder aanwijzing van plaats of drukker. In fol. — Latere uitgaven zijn: *Chronica, Tytboeck ende gheschiet bibel, van aenbegin der Werelt, tot den Jare M.D.XXXVI.*, Int Jaer M.D.LXXXIII. [Aan het slot, onder quat. Vvvv viij v:] Ghedrukt tot Delft, by Aelbert Heyndricsz.... Anno 1583. — In fol. — En: *Chronica, Tytboeck ende gheschiet bibel, van aenbegin der Werelt tot den Jare M.D.XXXVI.*, Int Jaer M.D.LXXXV. [Aan het slot, onder quat. Vvvv vij v:] In s' Gravenhaghe, By Aelbrecht Heyndricszoon, 1595. — In fol. — Eene Nederlandsche uitgave van 1563 wordt vermeld in den *Catalogus van de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam*, Amst. 1888, Dl. II, blz. 23.

2) *VVerelt-Boeck, Spieghel ende Beeltenisse des gheheelen Aerdtbodems, van Sebastiaen Franck van Word in vier Boecken (te weten, in Asiam, Aphricam, Europam, ende Americam) ghestelt ende afghedeylt.* ... Ghedrukt tot Delft, by Aelbert Heyndricz ... Anno M.D.LXXXIII. — In fol. In één band met de *Chronica* van dat jaar. — Eene latere uitgave was: *VVerelt-boeck, Spieghel ende Beeltenisse des gheheelen Aerdtbodems, van Sebastiaen Franck van Word in vier Boecken,...* In sGravenhage, By Aelbrecht Heyndricks zoon. 1595. — In fol. In één band met de *Chronica* van dat jaar.

3) *Die Gulden Arcke // waer in de kern ende beste hoofdsprueken // der Heyliger Schrift, der ouder Leeraers ende Vaders der Kercken: oock // der verlichte Heydenen ende Philosophen (daer aen den knoop ende steck // onser salicheyt leyt :) Ende daer in der Christenen gelooue, als in eenen // angel gaet) gedragen, veruaet ende ingelijft zijn. Seer nut // voor alle menschen. Door Sebastianum Franck //*

boek ¹⁾. Van enkele zijner geschriften is zelfs alleen de Nederduitsche vertaling bewaard gebleven. Dit is bijv. het geval met het boek „Van het rycke Christi” en met de verhandeling „Vande beloftenissen des nieuwen Testaments” ²⁾. Van de brieven van Franck, waarvan de inhoud in het hierachter herdrukte werk van Dirk Philipsz bestreden wordt, geldt hetzelfde ³⁾.

Tot de Nederlanders die Sebastiaan Franck ijverig gelezen hebben behoort Dirck Volekertszoon Coornhert ⁴⁾. Ook met de geschriften van Dirk Philipsz is deze goed bekend geweest ⁵⁾. Hij verhaalt, dat hij in het schip op eene eenzame plaats zich onderhield met het „Enchiridion”, toen er een man uit West-Friesland van degenen die zich broeders of vrienden noemen (d. w. z. een Doopsgezinde) naast hem kwam zitten. Er ontspan zich een gesprek, waarin Coornhert gelegenheid vond doorlopend eene afkeurende kritiek te doen hooren over Dirk Philipsz’ verhandeling „Van de zending der predikanten” ⁶⁾. Daarentegen is hij een groot bewonderaar van

van Word, 'tsamen ghestelt // ... An. M.D.LX. — Zonder aanwijzing van plaats of drukker. — In-fol.

1) *Concordantie // Sebastiani Franck, // Ofte het // Verseghelde met seuen Seghelen be-//sloten Boeck, dat rechts niemandt op doen, verstaen ofte le-//sen kan, dan het Lam, ende die met het Teecken Thau geteykent sijn. Ende nu eerst-mael in Nederduyts vertaeld door D. W. C. //.* Tot Haerlem, By François Beyts, Anno 1618. — In fol.

2) *Van het rycke // Christi, // Een stichtelyck Trac-//taet, allen eenvoudighen Christenen // tot onderwijsinghe, ende den Gheestelycken verlich-//teden Menschen, te oordeelen int Licht ghegheven, // door den verlichteden ende van Godt-gheleerden Se-//bastiaan Franck van Werdt, ...* Ter Goude, // By Jasper Tournay. Anno 1611. Formaat: in-4°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 77. Achteraan geplaatst op fol. 78—81: *Vande beloftenissen des nieuwen Testaments ende van het Rijke Christi.* — Vergel. A. Hegler, *Sebastian Franck*, in de *Realencyclopädie für protestantische Theologie*, Leipz. 1899, Bd. VI, S. 142—150.

3) F. Latendorf, *Sebastian Franck's erste namenlose Sprichwörterammlung*, Paesnek, 1876, S. 365.

4) J. H. Maronier, *Het inwendig woord*, Amst. 1890, blz. 307 vv.

5) D. V. Coornhert, *Consistorie, Handelende van 't niet hanteren des Nachtsmaels*, in zijne *Wercken*, T'Amst. 1630, in fol., Dl. I, fol. 360 r.

6) D. V. Coornhert, *Vande Sendinghe, Ghesprake Tusschen Vront ende Coornhert*, in de *Wercken*, Dl. I, fol. 377 r—383 r. Coornhert's bestrijding van Dirk Philipsz heeft hem niet belet op te merken, dat de Doopsgezinde gemeenten in zijne dagen al de andere in aantal overtroffen: zij „zijn in menighen ald'ander kercken ouer thoofft ghewassen: zoo dat elck drop bloedts der seluer schijnt een hondert-voudigh zaet te zijn gheweest van ander Doopsgezinden”. Aldus in zijn *Proces Van't Ketter-dooden, ende dwangh der Conscientien*, in de *Wercken*, Dl. II, fol. LVIIJ r.

Franck. Een aantal zijner geschriften doen gevoelen, dat hij diens invloed in ruime mate heeft ondergaan. Wat hij in de zooeven aangeroerde samenspraak te berde brengt, komt neder op de bewering van Franck, dat in de gegeven omstandigheden geen enkele leeraar van welke kerk ook zich er op beroemen kan op wettige wijze van Godswege tot zijn ambt geroepen te zijn. Wel kunnen sommigen verklaren, dat Gods gemeente hen verkozen heeft; maar welke gemeente zich terecht de gemeente Gods mag noemen, is niet uitgemaakt ¹⁾. Ook daar waar hij betoogt, dat men wel handelt met in geen enkele gemeente deel te nemen aan het Avondmaal ²⁾, of dat ook de heidenen kunnen zalig worden ³⁾, of dat men Christus kan bezitten zonder iets van zijn naam of geschiedenis te weten ⁴⁾, spreekt hij geheel in den geest van Franck.

Marnix van St. Aldegonde heeft over Franck een buitengewoon ongunstig oordeel geveld en hem in zijne „Wederlegging van de leer der geestdrijvers” eene felle bestrijding doen ten deel vallen. Franck's geschriften stelde hij op ééne lijn met die van David Joris ⁵⁾. Van zijne gevoelens geeft hij de volgende voorstelling: „dat de Bijbelsche Schrift, beide des Ouden en Nieuwen Testaments, niet is het woord Gods, maar slechts eene schaduw des woords, eene kribbe van Christus, een monstrans, ark, scheede, lantaren, getuigenis, slot en gesloten boek; ja enkel dood en eeuwige duisternis, en de deur van alle ketterijen: het zwaard en de stoel des Duivels, waarmede Christus en alle godzaligen worden doodgeslagen; dat niets ter wereld minder voor het woord Gods te achten is dan juist de Schrift, indien men haar naar het uitwendige verstaat, gelijk zij naar de letter luidt, wijl zij is eene eeuwige allegorie, dat is te zeggen, dat zij een verborgen zin heeft, het tegenovergestelde van de letter; ja, men zou schier van Ovidius' *De arte amandi*, een boek

1) D. V. Coornhert, *Vande Sendinghe*, t. a. p., fol. 377 v.

2) D. V. Coornhert, *Consistorie, Handelende van 't niet hanteren des Nachmaels, met verclaringe vanden oorsaken van dien*, in de *Wercken*, Dl. I, fol. 353 r—364 v.

3) D. V. Coornhert, *Versheyden t'samen-spraken*, in de *Wercken*, Dl. I. fol. 458 v.

4) D. V. Coornhert, aldaar, fol. 459 v.

5) *Ondersoekinghe // ende grondelijcke wederlegginge // der Geestdrijuische Leere, aengaende // het geschreueene Woirt Godes. . . . // Door // Ph. de Marnix, Heere van St. Aldegonde. // In s Gravenhage, // By Aelbrecht Heyndricks zoon. // 1597, in-8°, bl. 3 r; in den herdruk bij J. J. van Toorenenbergen, *Philips van Marnix van St. Aldegonde, Godsdienstige en kerkelijke geschriften*, 's-Gravenh. 1873, Dl. II, blz. 4 v.*

vol schandelijke onzedelijkheid, wel zoo gemakkelijk verantwoording kunnen geven als van de Schrift, wanneer men haar letterlijk wilde verstaan" ¹⁾).

Ook Caspar Coolhaes, de bekende predikant, heeft zich met Sebastiaan Franck beziggehouden. Tegen Marnix heeft hij het krachtig voor Franck opgenomen, en hem in een tamelijk uitvoerig boek verdedigd ²⁾. Coolhaes beweert, dat hij in de geschriften van Franck nooit zulke leelijke en grove stukken gevonden heeft, maar juist het tegendeel. Volgens hem heeft Marnix Franck's meeningen verdraaid en hem ten onrechte beschuldigd ³⁾.

Tot de vroegste bestrijders van Franck behoort Dirk Philipsz. In meer dan één geschrift heeft hij diens standpunt aangevallen. In de verhandeling „Over het schuwen der afgoderij" spreekt hij een afkeurend oordeel uit over degenen die, na tot beter inzicht gekomen te zijn, toch voor de wereld aan de Roomsche-Katholieke kerk getrouw blijven. Hierbij heeft hij voornamelijk het oog op Franck en de zijnen. Na gewaagd te hebben van het afkeurenswaardig gedrag van den apostel Petrus te Antiochië, die, uit vrees voor de Jeruzalemsche broeders, zich afscheidde van de geloovige heidenen, gaat hij voort: „Hoeveel te meer zijn zij dan te laken, die met den mond Gods woord belijden, menschengeboden en ceremoniën verwerpen, en tegelijkertijd menscheninzettingen onderhouden, om de wereld te behagen en de ergernis van het kruis van Christus weg te nemen! Velen ergeren zij daarmede, en sommigen worden door hunne geveinsdheid verleid". In ditzelfde verband

1) Ph. de Marnix van St. Aldegonde, *Weederlegginge der Geestdrijuische Leere*, l. l. 7re en v; in den herdruk bij V. Toorenenbergen, blz. 12 v.

2) *Verantwoordinghe // Van Sebastiaen // Franck. jegens de onwaerach-//tighe beschuldiginghe, hem (onder meer // andere) nu lange Jaren naer zijn doot, // opghedicht, by Philips van Marnix, Heere van // St. Aldegonde, in zijn boeckken, ghenaemt, // Ondersoekinghe ende grondelijcke we-//derlegginghe vande gheestdrij-//uische Leere. // Met naeckst bewijs. // Dat de wtghegheuen schriften van Sebastiaen Franc, // niet en strecken tot oproer teghen de Ouerhey-//den: noch tot wechneminghe van het wroegen // der conscientien: nochte oock tot verachtinghe // der H. Bybelsche schrift. // Prouerb. 25. 18. // Wie teghen synen naesten valsche ghetuyche-//nisse spreekt, die is een pisse, sweet // ende scherpen pijl. // Zonder aanwijzing van plaats of drukker. Verschenen na 30 Sept. 1596 (bl. 95 v). Dat C. Coolhaes de schrijver was, is bekend. Zie H. C. Rogge, *Caspar Janszoon Coolhaes*, Amst. 1858, Dl. II, blz. 75.*

3) [C. Coolhaes,] *Verantwoordinghe*, bl. 7 r, 6 r.

gispt hij, dat Franck en de zijnen „Gods woord ter zijde stellen en de Sacramenten des Heeren verachten” ¹⁾. Behalve de sacramenten versmaden zij de voetwassching en den ban. Daarom acht hij zich verplicht in het boekje „Van de wedergeboorte en de nieuwe creatuur” te waarschuwen tegen de lichtvaardige geesten, die in dezen tijd opstaan, zich veelvuldig beroemen op de nieuwe creatuur, en toch in den grond door en door geveinsde opgeblazen menschen zijn, stoute verachters der woorden en geboden van Christus, die den rechten weg verlaten hebben, maar de richting volgen van het afvallige Israël. Zij dienen Baäl, de hoerachtige Jezabel tot een welbehagen, en zij huichelen of loopen met de wereld om des buiks wille. Want den Doop, dien Christus Jezus zelf ingesteld heeft, die door de Apostelen zoo ijverig in praktijk is gebracht en in de Schrift zoo hoogelijk geprezen wordt, achten zij niet. Het Avondmaal des Heeren, dat een gedenkteeken is van zijn lijden en dood, ja eene geestelijke gemeenschap van zijn lichaam en bloed, geldt bij hen niet. De voetwassching die de Heer Jezus zelf heeft verricht en die hij aan de Apostelen geboden heeft na te volgen, wordt bij hen voor weinig anders dan eene dwaasheid gerekend. De evangelische ban, zonder welken de gemeente Gods niet kan bestaan, is hun slechts een voorwerp van schimp en spot” ²⁾. Ook in het traktaat „Van de zending der predikanten” is meer dan ééne bladzijde tegen Franck en zijne geestverwanten gericht, bijv. waar hij staande houdt, dat de ware gemeente niet alleen onzichtbaar, maar ook zichtbaar ³⁾, gedeeltelijk zelfs aan de wereld openbaar is ⁴⁾; of waar hij opkomt tegen hen die aan alle leeraars van welke kerk ook de bevoegdheid tot de prediking ontzeggen, en beweren, dat niemand als leeraar zou mogen optreden, tenzij hij van den Heer door eene levendige stem uit den hemel geroepen werd ⁵⁾, alsmede, dat de leeraars ook tegenwoordig nog hunne zending met teekenen en wonderen zouden moeten bevestigen ⁶⁾.

Geen andere dingen bestrijdt Dirk Philipsz in „Een verantwoordinghe ende Refutation op twee Sendtbrieven Sebastiani

1) In het *Enchiridion*, fol. 105 v, hierboven, blz. 190.

2) In het *Enchiridion*, fol. 208 r; hierboven, blz. 323.

3) In het *Enchiridion*, fol. 138 r; hierboven, blz. 231.

4) In het *Enchiridion*, fol. 138 v; hierboven, blz. 232.

5) In het *Enchiridion*, fol. 134 v; hierboven, blz. 227.

6) In het *Enchiridion*, fol. 139 r—142 v; hierboven, blz. 233—236.

Franck" ¹⁾. Boven (blz. 6) is de onderstelling geopperd, dat hij dit boekje oorspronkelijk in de Duitsche taal geschreven zal hebben. Aan de daar opgegeven germanismen kunnen verscheidene andere worden toegevoegd ²⁾. Neemt men aan, dat wij slechts eene vertaling vóór ons hebben, dan is meteen opgehelderd hoe het komt, dat de stijl zooveel gebrekkiger is dan in de overige werken van den schrijver. Zijn zinsbouw, elders zoo keurig en duidelijk, is hier dikwijls leelijk en gewrongen ³⁾. De brieven van Franck, tegen welker inhoud hij opkomt, zijn boven (blz. 15 vv.) reeds kortelijk besproken. Het zijn er maar twee. De eerste, tevens de uitvoerigste en gedagteekend: „Straatsburg, 4 Febr. 1541", is gericht tot „synen Vriendt Johan Campaen" ⁴⁾. Het adres van den tweeden is: „Aen etlicken in der Eyfelt, door bidden Johan Bekelsteyn" ⁵⁾. Waarschijnlijk is de geringe omvang van dezen laatsten de reden waarom op den titel slechts van „Eyn Brieff" gewag wordt gemaakt. Het eenige mij bekende exemplaar, behoorende aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, is gebonden in éénzelfden band met vijf zeldzame geschriften van D. V. Coornhert. Dit is zeker geen toeval. Bevat het eene aanwijzing, dat Coornhert ook de vertaler is geweest?

De gevoelens van Franck zijn niet alleen buitensporig, maar in zeker opzicht ook troosteloos. Hij is overtuigd, „dat alle uitwendige dingen in de gemeente der Apostelen ter zijde gesteld en weggenomen zijn, en dat men daarvan niets opnieuw behoort aan te nemen of op te richten, hoevelen ook de vervallen sacramenten weder in

1) *Verantwoordinghe ende Refutation*, quat. F, bl. i v (hercomen); bl. ij r (rijtenden); bl. iij r (de zin: Daerom so); bl. iiij r (voorghesloten [verschlossen]); bl. iiij v (aen vele plaatsen); bl. v r (Daer met stemt [stimmt]); bl. v v (her af); bl. vij v (ghebeeldet); hierachter, blz. 485, 486, 487, 488, 489, 490.

2) Het boekje is gedrukt in 8°-formaat. Letter: gothiek. Aantal bladen: 27, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 29. Signatuur: F ij—H v. Hoogte: 9.2 c.m.; breedte: 7 c.m. Het is verschenen in één bandje met het werk: *Van die Echt der Christenen en de Naeghelaeten Schrift Van den Ban*, beide in de uitgave van 1602. Het bekleedt daarin de laatste plaats. De signatuur loopt door van het eerste werkje tot het derde.

3) Zie bijv. *Verantwoordinghe ende Refutation*, quat. F, bl. i r en v; hierachter, blz. 485.

4) *Eyn Brieff van Sebastiaen Franck*, quat. A, bl. iij v—quat. B, bl. vij r.

5) *Eyn Brieff van Sebastiaen Franck*, quat. B, bl. vij v—vij v. — „Door bidden" wil zeggen: op verzoek van.

eere willen herstellen. Want de gemeente zal verstrooid blijven tot het einde" ¹⁾. Smalend spreekt hij van „God Ambrosius, Augustinus, Hieronymus, Gregorius, van welke nochtans niet één den Heer gekend heeft, niet één tot de Christenen kan gerekend worden" ²⁾. „Omdat nu de uitwendige diensten en sacramenten, door den Antichrist die alles verderft, na den tijd der Apostelen, niet geheel opgehouden hebben maar misbruikt en verontreinigd zijn: zoo heeft God aangevangen door den geest, in de waarheid, met zijne geestelijke kerk alles uit te richten wat de voorgaande en door den Heer ingestelde teekenen alleen vooraf beduid hadden. Wijders heeft Hij den uitwendigen Duivel toegelaten met de uitwendige en misbruikte sacramenten zijnen wil te doen" ³⁾. Hij acht het „aan geen mensch geoorloofd, zonder uitdrukkelijk daartoe van God gezonden te zijn, de verstrooide gemeente te vergaderen" ⁴⁾. Allen die na de Apostelen nog de sacramenten bediend hebben, beschouwt hij als „apostelen van den Antichrist" ⁵⁾. Men zal het verklaarbaar vinden, dat Dirk Philipsz zich geroepen heeft gevoeld tegen meeningen als deze in verzet te komen. Hij heeft getracht hierdoor zijne geestverwanten te behoeden voor uitersten, en te waken voor de zaak der Hervorming, die door de verkondiging van zulke leeringen slechts schade kon lijden.

1) *Eyn Brieff*, quat. A, bl. v v, vi r.

2) *Eyn Brieff*, quat. A, bl. vi r en v.

3) *Eyn Brieff*, quat. A, bl. vij v, viij r.

4) *Eyn Brieff*, quat. A, bl. viij r.

5) *Eyn Brieff*, quat. B, bl. i v.

**D Een verant=
woordinghe ende Refutation op**

twee Sendbrieven Sebastiani Franck,
 cortelijck uyt die beylighe
 Schrift vervaect

D. P.

Philip. 3. 17.

Broeders, weest mijn naevolghers, ende neemt=
se waer die also wandelen, ghelijck ghy ons hebt tot
een Voorbeeldt, want vele wandelen, van den welc=
ken ick u dickwils gheseyt hebbe, maer nu seg ickt
oock met weenen: die vyanden des cruyts Christi.
Der welcker eynde is die verdoemenisse, ende dien
den Buyck haren Godt is, ende haer eere
tot schande wort, der ghener die
opt Hertsehe ghesint zijn.

2. Tim. 3. 8.

Ghelijckerwijs als Jannes ende Jambres Moy=
si wederstonden, also wederstaen dese ooc die waer=
beyt. Het zijn menschen van gebroken sinnen, onde=
quaem tot den Geloove. Maer sy en sullent
niet voleghden, want hare dwaesbeyt sal
allen Menschen openbaer wor=
den, alst oock was van den
voersejden. //

[E vj r.]

Voorreden tot den Christe-
lijcken Leser.

D. P.

[*E vij^r.*]

WT ghenaden een medeghenoot des Gheloofs aen Iesum Christum, wenschet allen aendachtigen Lesers ende liefhebbers der waerheyt, vrede, barmherticheyt, ende een Gheestelijk gesicht in des HEEren Woort, van Godt den Vader: Door Iesum Christum in der cracht ende verlichtinghe des heylighen Gheests, Amen.

Ick can mijnen geliefden Broederen, ende allen Godtvruchtighen niet verberghen, dat my tot handen comen is, een Boecxken van Sebastiano Franck, over etlijke Iaren gheschreven, ende tselve Boecxken is my van sommige Outsten ende Broederen uyt sulcke oorsake, ende meyninghe toe gheschickt, dat ick daer teghen, door Gods ghenade, een weynich schrijven soude, ende om den simpelen ende eenvoudighen wille daer op antwoorden. Derhalven hoe wel ick tot sulcken arbeyt mijner swackheyt, ende veler occupatien halven, niet wel gheschickt ben, Daer be--/neven in anderen [*E vij^r.*] mijnen schriften, ende besonder in der Apollogia¹⁾, ofte verantwoordinghe (mijnes bedunckens) claer verantwoordet, ende de oorsaken aenghetoghen hebbe, waerom datmen van allen valschen Gods dienst, ende huychelschen wesen sich afscheyden moet, ende alleen onderhouden soo wat²⁾ de Heere bevolen heeft, Ghelijck wel³⁾ tot verclaringhe ende bevestinge sulckes alles, ende tot aenwijsinghe aller goethertighen, die soecken recht na te dencken, so begeer ick wel uyt aenghevinge mijns herts lieve ende uytvercorne vrienden, als boven verhaelt is, uyt dit boecxken cortelijck te antwoorden, so veel my Godt daer toe ghenade verleent.
A M E N. //

1) Zie hierboven, blz. 15.

2) Soo wat, *d. i.* datgene dat.

3) Ghelijck wel, *d. i.* evenwel.

[*E viij* .]

Een verantwoordinge op
twee Sendtbrieven Sebastiani
Franck, door D. P.

- I**N den eersten, soo heeft de Drucker een Voorrede op dat boeckken ghemaect, ende verhaelt daer in, hoe dat in dese ghevaerlijke periculoose tijden, die gaven des heyligen Gheests, Esaie. 11. Esaie. 11. (Te weten, wijsheyt, verstant, raedt, sterckheyt, const ofte wetenheyt, ende die vreese des Heeren) eenen yghelijcken Christen van nooden zijn, die verscheyden ende menigherleye opinionen ende meyninghen in der Leere ende Religioen te onderscheyden ¹⁾. Dat selve bekenne ick met den Drucker, doch met sulcken bescheyt, dat Esaias eyghentlijk van Iesu Christo den eenighen gheboren Soon Gods, ghesproken heeft, dan ²⁾ zijne woorden die luyden alsoo: Daer sal een roede opgaen van den stamme Iesse, ende een spruyte uyt zijner wortel sal vrucht voortbrenghen, Esaie. 11. 1. [*E viij* .] Op den welcken rusten // sal den Gheest des Heeren, den Gheest der wijsheyt ende des verstants, den Gheest des raedts ende der sterckheyt, den Gheest der kennissen ende der vreesen des Heeren, die sal hem doen rijcken in de vreese des Heeren, op dat hy niet en oordeele nae den ghesichte der ooghen, noch en straffe nae dat ghene dat die ooren hooren: Maer hy en sal met gherechticheyt oordeelen die onnoosele, ende met gherechticheyt straffen die armen in den Lande, Ende hy sal met den staf zijns monds dat Aertrijk slaen, ende metten adem zijner lippen de Godtloose dooden. 2. Thess. 2. 8. Dat dese Prophecije gheheel op Christum luydt, daer aen can niemant twifelen, die van Godt gheleert is, Niet des te weynigher moeten die Christen oock den selven Geest des Heeren hebben, dan dewijle alle gaven des heyligen Geests volcomelijck op Iesum matt. 3. 16. Christum rusten, welke oock daer met afghebeelt is, dat die heylighe Gheest in lijfflijcker ghestalt der Duyven op hem ghecomen ende ghebleven is, ende de vreuchdenrijcke olie over dat hooft des

1) *Eyn Brieff van Sebastiaen Franck van Weirdt tho Johan Campaen, Der Drucker weynscht den Godfruchtigen Leser genade vnd vrede, quat. A, bl. i v.*

2) Dan, d. i. immers.

gheestelijken Aarons onses eenighen hoogen Priesters van Godt den Vader soo rijckelijck uyt ghestort is, dat hy ghevloten is op zijnen baert ende // cleederen, so is daer wt lichtelijck te verstaen, *Fj r.* dat die Gheest des Heeren, die op Iesum Christum sonder mate ende volcomelijck in aller Godlijckheyt gantsch rustet, die selve comt oock op alle zijne Christen, ende nae dier maten, eerst op zijne Dienaers, door welcke hy spreekt, ende zijn woordt is in haren mont, doch daer na volghen alle zijne lidmaten, die den hooft aenhanghen, dan den selvighen deelet die heyliche Gheest zijne gaven uyt na zijnen wille. Maer die gaven des heylichen Gheests, daer van Esaias spreekt: zijn boven ghemelt, daer van begheere ick allen Godtvreesenden door Gods ghenade een cleyne aenwijsinghe te doen.

Die eerste gave is wijsheyt uyt Gods vreese gecomen, die onderscheyt dat goet vant quaet, dat soete vant suere, dat licht van der duysternis, Ia die selve leert Iesum Christum recht erkennen ende te begrijpen, dat in hem verborghen ligghen alle schatten der wijsheyt, ende de erkentnisse Gods, dat in hem woont de gheheele Godtheyt, lichamelijck, ofte wesentlijck, dat wy van zijne volheyt ontfanghen ghenade ende waerheyt, daer door wy dat eeuwige Licht, ende Godt selver erkennen, ende daerom alle weereltlijke, // ende menschelijke wijsheyt, Philosophi ¹⁾ vernuft ²⁾ ende goetduncken enwech setten ³⁾, ende voor geckheyt achten, teghen ⁴⁾ die Godtlijke wijsheyt, die ons leert Iesum Christum den eengeboren Soon des Vaders alsoo erkennen, dat hy ons van Godt gheworden is tot wijsheyt (dat is, dat wy Godt zijne cracht ende waerheyt erkennen, welcke erkentnisse is volcomene wijsheyt) tot gerechticheyt (dat is, dat wy door den gheloove aen zijnen naem gherechtveerdicht worden) tot verlossinge (dat is, dat wy door hem verlost ende gevrijet zijn van zonde, Helle, Duyvel, ende eeuwige doot) ende tot heylichmakinghe, dat is, dat hy ons ghewasschen heeft door dat Waterbadt int woordt, ende heeft ons gheheylicht door zijnen Gheest: dat is die rechte wijsheyt, die Godt door Iesum Christum in den heylichen Gheest allen waren Christen toedient.

Die andere gave des heylichen Gheests is, verstant, uyt die vreese ende wijsheyt Gods hercomen, datmen op des Heeren woort acht heeft, ende die indruckinge oft inbeeldinghe des Godtlijcken willens door den H. Gheest neerstich waerneemt, op dat gheen erdom noch bedroch neven de waerheyt inbreke. Dan de Satan can // hem

1) „Philosophi”, schrijfwijze voor „philosophie”.

2) Vernuft, *d. i.* rede.

3) Enwech setten, *d. i.* ter zijde stellen.

4) Teghen, *d. i.* tegenover, in vergelijking van.

Eccles. 1.

Prov. 1.

Coloss. 2.

Ioan. 1.

Fj r.

1. Cor. 1.

1. Cor. 1.

Rom. 3.

Luce. 2.

Ephes. 5.

1. Cor. 6.

2. Cor. 11.

Fj r.

veranderen in een Enghel des lichts, ende zijne Dienaers hebben oock die const ende meesterschap van hem gheleert, dat sy in ghe-

Matt. 7. stalte der Apostolischer Sendtboden comen, ende die wolf met schaeps cleederen hem bedeckt, op dat hy des te beter ende be-

Apocal. 3. hendigher, zijnen boosen rijtenden ¹⁾ aert, aen de onnoosele schapen ende Lammer Iesu Christi mach bewijzen ende uytrichten. Daerom is allen Christenen van nooden, dat sy in Gods woordt verstandich zijn, die listen des Satans bekennen, den sin Iesu Christi weten, ende hare verstant alle tijdt onder den sin ende ghehoorsaemheyt des Heeren, in aller gelatenheyt ghevanghen gheven, so blijven sy onbedroghen.

Van dese beyde gaven des Heylighen Gheests, schrijft oock die

Coloss. 1. Apostel Paulus tot den Colossensen, op die wijze ende meyninghe, dat hy sonder ophouden tot Godt voor haer ghebeden heeft, op dat sy vervult mochten worden met alderley gheestelijke wijsheyt ende verstandt, daer uyt wel claerlijck afghebeeldet is, dat wijsheyt ende verstant by den anderen behooren, hoe wel sy een weynich

Eccles. 18. verscheyden zijn, want wijsheyt is Godt recht erkennen ende van *Fij* ^v. herten vreesen, // maer die vrees des Heeren, seyt Iesus Syrach, maket, datmen wijslijck doet in allen saken, ende Gods ghebodt leert cloeckelijck wandelen in allen handel, Arghelisticheyt is gheen wijsheyt, ende der Godtloosen ijdelheyt en is gheene cloeckheyt, dan het is een boosheyt ende Afgoderije, ende ijdele dwaesheyt, ende gheen wijsheyt, verstandt ²⁾ datmen die van Godt ontfangene

Matt. 25 wijsheyt recht aenlegghe, ende met des Heeren pondt te wercke ende te gewin stelle, daer over datmen een verstandich ende trouwe knecht van den Heere ghenoeft wort.

Hierenteghen weereltlijke wijsheyt ende verstandt is onwetenheyt ofte sotheyt, stoutheyt, ende verachtinghe teghen Gods woordt, van sulcken wijsen ende verstandighen spreeket Christus in zijner

matt. 11. 25 dancksegginghe, daer met hy zijnen Vader den Heere des Hemels ende der Aerden dancksegt, dat hy die verborgentheden des gelooves, ende die waerheyt des Euangeliums den wijsen ende verstandighen verborgen, ende nae zijnen Godtlijcken wille ende welgevallen den cleynen ende simpelen geopenbaert heeft, dan die zijn door Gods ghenade daer toe bequaem te leeren wijsheyt ende tucht,

Fij ^r. ver-//stant, cloeckheyt, gherechticheyt, recht ende slecht, ghelijck

Prov. 4. Salomon in die Voorrede zijner spreuck ³⁾ seyt, die laten haer oock raden (verstaet met Gods woort) dat sy vernemen die spreucken

1) Rijtenden, *d. i.* verscheurenden.

2) Gheen wijsheyt, verstandt, *d. i.* geen wijsheid in dier voege.

3) Met „spreuck” is het Spreukenboek bedoeld.

ende hare uytlegginghe, die leere der wijsen ende hare teghendeel.

Daerom so volghet daer op die derde gave des heylighen Gheests, ende is raetsaem, te weten, dat die wijsen ende verstandighen vernuftich ende voorsichtich zijn, in alle saken, voornementlijcken met Godt raet vraghen, ende buyten zijnen Godtlijcken raet niet doen, hier van hebben wy vele schoone Figueren ende Exempelen int Oude Testament, hoe die Godtvruchtige Vaders, wanneer sy yet bysonders aenvanghen, ende doen wouden, soo hebben sy eerst den Heere raet ghevraecht, daer toe was oock der ghenaden stoel van Godt verordineert, ende in dat Alderheylichste gheset, dat Godt daer selver spreken ende antwoorden soude. So is nu Iesus Christus onser ghenaden stoel van den Vader ons daer ghestelt in dat Alderheylichste, dat is, in der tijt der ghenaden, Ia in den Hemel selver ter rechter handt der Maiesteyt Gods, die door hem tot ons ghesproken heeft, ende hem eenen Naem // gegeven, die heet wonderbaer, raedt, ofte raedtghever, stercke Godt, eeuwige Vader, Vorst des vredes. Dat nu de Naem des Soons ons van den Vader ghegheven, oock raet ofte raetghever ¹⁾ is, beduydet, dat die wijsheyt met Godt in der scheppinghe aller creatueren ende verordeninghe aller dinghen gheraetslaecht, ende Godt door zijn wijsheyt alles wel ghemaeckt ende gheordineert heeft, daerom is ymmers billijc ende recht, dat alle die Godt vreesen, ende die gerechticheyt ende waerheyt lief hebben, dat sy haer met dese wijsheyt oock beraden, ende dat sy niet aennemen, dan dat dese wijsheyt (welc is Iesus Christus) gheleert ende bevolen heeft, dan in hem is alles besloten, ende dat is des Vaders welghevallen, dat in hem alle volheyt wonen, ende dat niemant tot Godt comen soude, dan door hem, wie dat recht bedenckt, die heeft sich met Godt in Iesu Christo door inghevinghe des heylighen Gheests wel beraden ende bedacht, wie anders doet, dien salt gaen, gelijk als de wijsheyt spreeckt, den ghenen diese verachten alsoo dreyghet ²⁾, te weten, wanneer over haer comt als een storm, datse vreesen, ende haer verderven als een onghestuyr water invallen sal, wanneer haer angst // ende noot aencomt, dan sullen sy (spreeckt de wijsheyt) my aenroepen, maer ic en salse niet verhooren, sy sullen my vroeck soecken ende niet vinden, dan sy hebben die leere gehaet, ende des Heeren vrees heeft by haer niet gegolden, zijnen raedt hebben sy niet willen aennemen, ende zijn straffe hebben sy veracht, daerom sullen sy oock eten van den vruchten haers wesens, ende harer eygener raedtslaghen satt werden. Hier uyt is lichtelijck te verstaen, hoe dat het den verachter der

Exod. 37.

Rom. 3.

Hebr. 5.

Coloss. 3.

1. Petr. 3.

Esaie. 9.

F iij.

Prov. 8.

F iij.

1) Naar Jez. lX.

2) Met het „alsoo” gaat de schrijver over tot de aanhaling : „wanneer over haer”, enz.

wijsheyt qualijck gaen sal, ende hoe sy totter eeuwigher schande comen, hoe wel sy wijs zijn in hare eyghen ooghen, ende by haer selfs verstandich, daer en leyt niet aen, soo zijne doch, ende besonder alle die, die de waerheyt eenmael bekent ende aengenomen hebben, by de dwase ende onwijse Iofferen (die Lampen sonder Olie hebben) te ghelijcken, die daer meynen souden in te gaen, verstaet door de deure der genaden, soo sal haer die voorghesloten zijn, daerom dat sy de ghenade des Heeren versuymt, ofte vergheefs ontfanghen hebben.

- F iij* ". Die vierde gave des heylighen Gheests is, stercheyt, dat is, datmen met die cracht Gods ghesterckt worde aen den inwen-//dighen Mensche, van welcker sterckheyt die heylige Schrift aen vele plaetsen verhaelt, ende betuyghet beyde in de Figuer, ende ware wesen. In de Figuer ist menigherley afghemaelt, bysonder in den voor-
- Exod. 16. beelde der kinderen Israels, ende des Propheten Helie, Dan ghelijck ¹⁾ als die kinderen van Israel door dat Figuerlijck Hemels broodt zijn ghespijst gheworden veel Iaren in der Woestijne, ende daer voor ghestercket om in dat beloofde Lant te comen, Ende de
3. Reg. 19. Propheet Helias in cracht der spijse (van den Enghel hem toeghebracht) wandelde door die Woestijne veertich daghen ende nachten,
- Ioan. 6. tot dat hy quam tot den berch Gods Horeb, Alsoo worden ooc die rechte Israeliten door dat leuendighe Hemels broodt, ende door dat ghebacken broot, dat die Enghel des Heeren by dat hooft Helie ghelecht had, ende door die waterkruycke, dat is, door dat Euangelium Iesu Christi (dat eens cleynen aensiens, Ia by den eyghensinnighen ende hoochwijsen deser weerelt veracht is) ende door de cracht des heylighen Gheests ghesterckt om in te comen
- Hebr. 4. in die beloofde salighe ruste des Rijcken Gods.

- Hier by dient wel aen te mercken die Figuer van de tsestich
- F v r*. stercken, die ront-//om dat Bedde van Salomon stonden, van die
- Cantic. 3. 7. stercke in Israel, ende yeder hadt zijn sweerd op zijn sijde, om der vreesen wille in der nacht, welke beduydet soo veel, dat om de Ghemeynte des Heeren Iesu Christi staen de stercken int ghe-loove, die aenghetoghen zijn met dat harnas Gods, om de Ghemeynte door de hulpe Gods te bewaren voor allen grouwelen der nacht, dat is, voor alle dwalinghe ende gheesten der duysternisse die heymelijck daerom uyt zijn, om die eenvoudighe te bedrieghen.
- Ioan. 2. Voorder is noodich hier aen te mercken, ende te bedencken hoe dat drie staten in der gheestelijcke nieuwe gheboorte zijn, te weten, kintsheyt, Ieughet, ende manlijke Ouderdom, die kintsheyt, be-teeckent de Christelijcke eenvoudicheyt, daer van Iesus Christus

1) De „apodosis” volgt met „Alsoo worden”, enz.

in den Euangelio seyt, ende tot zijnen Discipulen alsoo spreekt: Voorwaer, voorwaer segghe ick u, ten zy dat ghy u om keert *Matt. 18.* ende wort ghelijck kinderzens, soo en sult ghy int Rijke der Hemelen niet comen. Daer met stemt ¹⁾ dat Paulus tot den Corinthen schrijft, Lieve Broeders en zijt gheen kinderen int verstant, *1. Cor. 14.* maer in der boosheyd. Ende de Apostel Petrus noemt // die Christen, die eerste gheboren kinderen Gods, die daer begeerlijck zijn souden nae het verstandighe onghevalschede Melck, dat sy daer door moghen opwassen. Die Ionckheydt beduydet die cracht des ghelooves, hoe de Apostel Iohannes seyt: Ick en hebbe u Ionghelighen gheschreven, dan ghy zijt sterck, ende dat Woordt Gods blijft in u, ende ghy hebt den boosen overwonnen, dat Manlijke *Ioan. 1.* ouderdom, beteeckent die ervarene sinnen, die gheneycht zijn te erkennen, ende te proeven goet ende quaet, daer van die Epistel Pauli tot den Corinthen ende Hebreë vermelt ende betuycht.

Soo moeten nu dese drie gradus ofte staten in der Christenheyd, *Hebr. 5.* ende by eenen yeghelijcken Christen bevonden werden, dat is, *Ephes. 5.* kindtlijke eenvoudicheyt tot den boosen ²⁾, cracht der Ionghelighen int gheloove der waerheyd, ende Manlijke oude cloeckheyd ende ervaringhe, alles onderscheydentlijk te erkennen, ende te oordeelen.

Die vijfste gave des Heylighen Gheestes is, const, ofte erkentnisse, namentlijk, datmen bekenne ende wete, hoe dat alle goede gaven van boven her af // comen, dat is, van den Vader des eeuwighen *[F vj^r.]* Lichts, door Iesum Christum in den Heylighen Gheest, Ende derhalven in hare eersten oorspronck: Iae tot die Fonteynen aller goeden, dat is, tot den eeuwighen ende eenighen Godt wedergebracht, ende hem alleen toegheeyghent moeten worden, dat is soo veel geseyt ende ghemeynt, die const des gheests staet daer inne, datmen Godt alleen de eere gheve, ende geen Creatuere haer yets wat aenneemt buyten Godt, ende dat woordt zijner ghenaden, maer datmen alle tijdt met den Propheet seyt: Niet ons Heere, niet ons, maer uwen Name gheeft die eere, Oock is dat die rechte const *Psalm. 115.* des heylighen Gheests, datmen Godt in zijner eeuwigher wijsheyd ende ordeninghe door oppositum ofte teghendeel, dat is, door teghen-settinghe erkennet, te weten, so men goet teghen dat quaet, den Gheest teghen dat vleesch, de gerechticheyt tegen die ongherechtigheyt, dat Licht tegen die duysternisse, dat gheloove tegen dat ongheloove, Christum teghen Belial, ende den Tempel Gods teghen die Afgoden settet, alles wel onderscheydet, ende dat is van nooden insonderheyd in dese vaerlijcke ³⁾ periculoose tijden, dewijle nu

1) Versta: daarmede stemt overeen (damit stimmt).

2) Tot den boosen, *d. i.* in het kwade.

3) Vaerlijcke, *d. i.* gevaarlijke.

[*F vij v.*] soo // veel dwalende gheesten op die baen zijn, die alles onder een anderen werpen ende vermenghen, sonder verstant ende onderscheyt, daerom soo can een Christen niet beter doen; dan dat hyt alle op dat gout ghewichte der Heyligher Schrift legghe, ende proeve wat recht oft onrecht, der waerheyt ghelijckformich oft teghen is, soo blijft hy in zijne eenvoudicheyt onverandert.

Die seste gave des heylighen Geests, is die vreese des Heeren, Eccles. 2. van welke de heylighe Schrift veel betuycht, Insonderheyt so schrijft Ecclesiasticus in zijnen Boeck veel daer van, ende dat alle mach in een corte summa alsoo vervatet worden. De vreese des Heeren ist beghin der wijsheyt, ende is in den gront des herten alleen by den gherechtighen ende gheloovighen. Die vreese des Heeren is die rechte Gods dienst, sy bewaert ende maeckt dat herte vroom ende vrolijk, gheeft vreuchde ende den zeghen eewichlijk. Godt vreesen is de wijsbeyt die daer rijcke maeckt, ende brenghet alles goets met hem, sy vervult dat gantsche huys met hare gaven, ende alle cameren met haren schatten. Die vreese des Heeren is

[*F vij r.*] een croone der wijsheyt, ende gheeft rijcke-//lijk vrede ende salicheyt, dese wijsheyt maeckt rechte cloecke lieden, Den Heere te vreesen is die rechte wortel der wijsheyt, ende haer tacken groeyen ofte bloeyen eeuwichlijk, die vreese des Heeren drijft de zonde uyt, maer wie sonder die vreese is, die behaghet Godt niet.

Rom. 22. Maer dat is nu de rechte vreese des Heeren, een ernstich navraghen, naedencken ende trachten nae den goeden, heylighen ende volcomen wille Gods, ende dat de Mensche hem selfs neerstich waerneemt in allen zijnen ghedachten, Woorden ende wercken, op dat hy zijnen Godt behaghe, want de vreese des Heeren aert ende eyghenschap ¹⁾ is dat quaet te mijden, ende den goeden naecomen, sulcke vreese des Heeren brenghet de reyne ende loutere pure erkentnisse des eenighen ende eeuwichen Almachtighen Gods, ende zijnes Godtlijcken wesens, dat is, datmen Godt den Vader ende zijnen eenighen gheboren Soon Iesum Christum onsen Heere ende zijnen heylighen Gheest in den namen, crachten, ampten, ende werckinghen recht erkennenet, ende uyt sulcke erkentnisse comt dat ghelooue, te weten, dat houdtsalich, lieflijk ende vast

[*F vij r.*] betrouwen op Godt ende op zijn woort, // een ghewisse begrippinghe Hebr. 11. der Hemelscher ende onzichtbare dinghen, door welcken gheloove Galat. 3. wy Gods kinderen na hem ghebeeldet ²⁾ door Iesum Christum in Ephes. 4. den heylighen Gheest ende der Godtlijcker natueren deelachtich

1) „De vreese des Heeren aert ende eyghenschap” wordt verstaanbaar door omzetting: „de aert ende eyghenschap der vreesen des Heeren”.

2) „Ghebeeldet” is waarschijnlijk de vertaling van „gebildet”.

werden, ende wanneer wy dan also met Godt vereenicht zijn so Deut. 6.
moeten wy hem als dat hoochste goet lief hebben, in ghewisser Matt. 22.
toeversicht ende levendighe hope, dat Godt een verghelder is alle Hebr. 11.
den ghenen, die hem in der waerheyt soecken.

Daerom is die vreese des Heeren wel te recht eenen aenvanck Prov. 1.
der wijsheydt ende leert den Menschen haer selven verloochenen, Matt. 16.
met kindtlijcker reverentie, eerbiedinghe ende gehoorsaemheyt, Godt
dienen in heylicheyt ende gherechticheyt, die voor hem aenghenaem Luce. 1.
is, ende in aller ghelatenheyt zijn gantsche hope op den levendighen 1. Petr. 1.
Godt setten, ende met lijdsaemheyt verwachten wat Godt wil doen
ende wercken. Ghelijck Abraham heeft ghedaen, doen hy zijnen
Soon den Heere gheoffert uyt de vreese Gods door zijnen gheloove Genes. 22.
in onghetwijffelder hope, dat hy om de belofte Gods wille hem Hebr. 11.
wederom soude ontfanghen ¹⁾, daerom is hy hem oock van Godt
tot eenen voor-//beelde der verrijsenisse weder ghegheven, met sulcke [F viij r.]
ghetuychenisse, dat hy ghewisselijk den Heere vreesde, dewijle
hy zijnen eenighen Sone niet ghespaert en heeft om des Heeren
wille. Wt desen allen ist nu lichtelijk te mercken, hoe veel goets
die vreese des Heeren werckt.

Welcker Mensche nu dese voorgenoemde gaven des heylighen 1. Cor. 12.
Gheests heeft, die is allenthalven gheestelijk ghesint, ende can
daerom met Gods woort ende Gheest alles oordeelen, alsoo dat de
oude cromme Slanghe, hoe listich datse is, hem niet bedrieghen
noch afweynden en can, van de eenvoudicheyt die daer is in Christo
Iesu, dan waer het alsoo toegaet, daer is het Woordt Gods met
zijnen vingher in die tafel des herten gheschreven, ende met den
heylighen Gheest daer in ghedrukt, daer is dat licht ontsteken, Matt. 5.
ende op den candelaer geset, ende voor zijne claerheyt moeten de Matt. 13. 3
duysternissen wijcken, dat Mostaertkorentken is daer in den gaerde
ofte hof gheset, ende also opgewassen, dat oock de voghelen des
Hemels onder op zijne tacken nestelen, ende seker woonen, daer
is de costelijke Peerle ghekoft met verlies ende verlatinghe aller
tijdelijcker dingen, so canse ooc daerom niet we-//der over ghe- [F viij v.]
gheven werden, daer is de costelijke schat in den acker verborghen, Matt. 13.
onder dat zaet Gods, dat den wedergebornen Menschen voor allen 1. ioan. 3. 9.
quaet bewaert, In summa, daer is de Mensche met Godt vereenicht, 1. Petr. 1.
van Godt gheleert, tot Iesum Christum comen ²⁾ als tot den eenighen 23.
Herder ende Bisschop onser sielen, diens stem hy wel kent, ende 1. Petr. 2.
van der vreemdelinghen stem, Ia vant huylen des wolfs can onder- Ioan. 10.
scheyden, Ick meyne die valsche Scribenten, Leeraers ende Dichters,

1) Abraham heeft gehoopt, dat hij zijnen zoon wederontvangen zou.

2) Comen, *d. i.* gekomen.

sy heeten hoe sy heeten, die met hoochprachtighe verbloemde woorden hare saken opsmucken, ende met donckeren woorden verdraeyen, daerom so can noch Sebastianus Franck, noch eenighe andere spitsvindighe Gheesten eenen rechten Christen lichtelijken vervoeren ¹⁾, dan zijn vertrouwen staet op Godt, hy sittet onder den scherm des Alderhoochsten, ende rustet onder die schatten des

Psalm. 91. Almachtighen, die waerheyt is zijn schilt, alsoo dat hem niet en grouwelt voor die vreese der nacht, voor die pijlen die des daeghs vlieghe, noch voor die pestilentie, die int doncker sluypt, oock niet voor den schaden die by den helderen claren dach verderft, *G j*'. ofte voor den Duyvel, dat is, voor // den eyghenen uytvercorenen Gheestelijckheyt ²⁾, ende aenghenomener ghestalt der heylicheyt, die uytwendich schoon schijnt, ende is doch voor Godt een grouwel.

Soo veel heb ick in Christelijke welmeyninghe den eenvoudighen ende goethertighen Leser van die Voorrede des Boecxkens willen aenwijzen, tot inleydinghe om dat naevolghende
des te beter te verstaen, daer toe
gheve Godt zijne ghenade,
Amen. //

1) „Vervoeren”, is waarschijnlijk de vertaling van „verführen” (verleiden).

2) Versta: voor den hoogmoed dergenen die zich bij uitnemendheid spiritueel achten. — Dat het woord „spiritualitas” reeds lang in den bedoelden zin werd gebezigd, blijkt uit de uittreksels van Stephanus de Borbone, *De septem donis spiritus sancti*, bij C. du Plessis d'Argentré, *Collectio judiciorum*, Lut. Par. 1724, Tom. I, p. 89, col. 1.

Antwoord op de twee brie-
ven Sebastiani Franck.

G j ^r.

MAer eer ick aenvanghe op dese Boecxkens te Antwoorden, soo ist (na mijn verstant) seer van nooden datmen eenen rechten proefsteen heeft om alles te proeven, een rechtsnoer daer nae alles te meten, Ia eenen goeden gront legghen, daer op alles wel ghebouwet, ende ghegrondeert mach worden. Maer de eenighe proefsteen ende dat eenich rechtsnoer is Gods woort, ende de eenighe gront is Iesus Christus, daer om is voor eenen mensche, die zijn salicheyt soeckt ende lief heeft niet beters noch sekens, dan te bekennen ende te ghelooven uyt Gods woort, dat door Iesum Christum die heylsame ghenade, die bestendighe onwanckelbare waerheyt, een rechtschapen ende volcomen wesen opgheganghen ende hercomen is, ende dat gheene weghe ¹⁾ eenighe veranderinghe daer in gheschieden mach, dan zijn woort ²⁾, zijn gheest ende leven. Ende Godt de Hemelsche Vader heeft daer door zijne innerlijke wille ende gantschen raedt ons gheopenbaert, ende het en sal // in eeuwichheit noch door Enghel, noch door Menschen yet wat anders (dat die Leere Iesu Christi teghen ofte niet ghelijckformich is) voorghebracht moghen worden, ofte het sal vervloeckt zijn, als Paulus uytdruckelijken seyt, daerbeneven oock, so can gheen misbruyc des Heeren ordeninge gantschelijk hen wech nemen ³⁾, ende doen ophouden, want Hemel ende Aerde (seyt de Heere selve int Euangelio) sullen vergaen, maer mijn woort en sal niet vergaen.

Daerom ist onrecht ende valscheit, dat Sebastianus Franck voorgheeft, te weten, Na dien de eerste ende Apostolische Kercke vervallen is, ende die Antechrist alles verdorven ende in een misbruyc verkeert heeft, soo sullen nu alle ordeningen des Heeren (die Sebastianus Franc ceremonien ofte Sacramenten noemt ⁴⁾), ophouden, ende zijn niet te achten. Daer op antwoorde ic in Christelijke

1. Cor. 1.

1. Cor. 3.

Ioan. 1.
Tit. 2.

Ioan. 6.
Ioan. 15.
Actor. 20.
Galat. 1.
G ij ^r.

1) „Gheene weghe” is waarschijnlijk de vertaling van het Duitsche „keineswegs”.

2) Versta: immers het is Zijn woord.

3) Hen wech nemen, *d. i.* ter zijde stellen (hinwegnemen).

4) Hier behoorde een haakje te staan.

- eenvoudicheyt, Dat ick sulcke stoute Lasterwoordt Sebastiani Franck met recht veel weynigher achte, dan hy met onrecht, Iae door opgeblasen eyghen wijsheyt, de ordeningen des Heeren Iesu
- Matt. 5. 18 Christi verwerpt ende verachtet, ende met des Heeren eygen woort *G i j*°. betuyget. Over dat ¹⁾ is wel aen te mercken, // dat Godt van aen-
- Sapient. 2. beghin alle zijn werck gheseghent, ende voor goet aenghesien
- Genes. 2. heeft, maer de misbruyck die door des Duyuels argelist ende nijdt onder dat werck Gods inghevoert ende ghecome is, die heeft dat werck Gods ten deele wel verdorven ende verontreynicht, maer niet
- Genes. 2. gheheel heen ghenomen, want de Mensche is oock Gods werck,
- Ephes. 2. aenvanckelijck van Godt oprecht gheschapen, nae zijnen beelde
- Genes. 3. ende gelijckenisse gemaect: Maer door der slanghen leughen is de Mensche bedroghen, ende in dat verderven ghecome. Soo heeft nu Godt daerom den Mensche niet gantschelijcken verworpen noch verderven blijven laten, dewijl hy zijn werck is, dan heeft
- Ioan. 3. hem nae de eerste scheppinghe door Iesum Christum, ende den
- Titum. 3. heylighen Gheest in die wedergheboorte door den gheloove reformeert ende nieu ghemaect, alsoo dat hy nae den inwendighen
1. Ioan. 5. Ioan. 3. Mensche wederom nae Godt ghebeeldet is, in gherechtigheyt ende
- Titum. 3. waerheyt.

- Des ghelijcken is die Besnijdinghe van Godt tot een teecken
- Genes. 1. 7. zijns Verbonts Abraham ghegeven, ende is daer na door onverstant ende Iodischer Superstition, oft opgeblasenheyt van vele niet recht //
- G i j*°. ghebruyckt noch aenghesien, dan sy hebben die gherechtigheyt daer door gesocht, als die Propheten op vele plaetsen daer over clagen,
- Rom. 2. ende de Epistel tot den Rom. sulcx betuyghet, dan noch so is de Besnijdinghe ghebleven nae de eerste insettinge, ende nae den sin Gods van den gheloovighen aen hare kinderen ordentlijck ghebruyckt, want dat is claerlijck daer uyt te mercken, dat Ioannes
- Luc. 2. 27. Baptista, Ia dat kindt Iesus selve is aen den achtsten dach besneden, nae den wille zijns Hemelschen Vaders, ende nae zijner ordeninge, daerom machmen gheen ordeninghe des Heeren van weghen des misbruycx verwerpen ende varen laten, Maer men sal daer met nae des Heeren bevel ende eerste forma recht handelen, dan soo die Besnijdinghe (die doch figuerlijck was) in haren rechten ghebruyck by den Godtvruchtighen ghebleven is (als boven verhaelt) so langhe, tot dat Christus die Wet volbracht, die figueren ende schaduwen wech ghenomen, ende in de plaetse dat ware wesen ingeset heeft, hoe veel te meer moeten dan de ordeningen des Heeren, (die doch waerachtich zijn) haren doorganck hebben ende bestandich blijven, dewijl niemant nae Iesum Christum comen sal, //

1) Over dat, *d. i.* daarenboven.

die met recht een tijtel ¹⁾ in zijne leere, in zijne wercken ende gheboden sal connen veranderen. Want Iesus Christus (seyt de Apostel) is huyden ende gisteren, ende oock in der eeuwicheyt, Laet u met menigherley ende vreemde leere niet verleyden. *G iij* ^r. Hebr. 13. 8

Wt sulcke oorsake zijn nu de Doop ende Nachtmael des Heeren, op die voorighe Godtlijke insettinghe door Gods ghenade wedergebracht, ende het betaemt allen boetveerdighen ende gheloo-vighen, die also t' ontfangen: ghelijck als Ioannes ende Christus selfs, die Besnijdinghe aenghenomen hebben. Oock staet int Boecxken, dat noch grouwelijker, Ia uyt den put des Afgronts als eenen roock om de claerheyte der Sonnen te verdonkeren, opgehoven is: te weten, dat na Sebastiani Franck meyninge, de ordeningen des Heeren, bysonder Doop ende Nachtmael, Poppenwerck ende kinderspel zijn (want soo luyden zijne woorden) ende dat den kinde niet meer genomen is, dan de poppe ende kinderspel, waer met nu lange genoech ghespeelt is, ende Godt wel toegelaten, ja ghegeven heeft de uytwendighe teecken, als een poppenspel der kintsche ghemeente, niet datse nootwendich waren tot den rijke Gods, maer // dewijle dat so veel Iaren Godt selue met zijnen Gheest ghedoopt, ende ons gespijst heeft, so ist onnoodich de swacke Elementen te verhalen ²⁾. Hec ille. *G iij* ^r. Apocal. 9. 2.

Daer op seg ick also: Het verdriet my van herten, dat ick sulck ongheschickt lasterwoordt soude ³⁾ verhalen ende beantwoorden: Doch om dies wil of ick velicht ⁴⁾ door Gods genade etlijcken dienstlijc zijn mocht, soo begheere ick met des Heeren hulp een weynich daer op te antwoorden. Ten eersten, so ist ghewis ende ongetwijfelt waer, dat Iesus Christus die een geboren Soon des levenden Gods is, een glants des eeuwigen lichts, een evenbeelt des Vaders, een afdrucksel zijns wesens, ende een spiegel zijner Godlijcker claerheyte, Want de Vader heeft sick uytdruckelijc in den Sone afgebeelt, ende wil in hem gesien ende bekent ⁵⁾ zijn, daer om sprack de Heere tot Philippum, wie my siet, die siet ooc mijnen Vader. *Ioan. 1.*
Hebr. 1.
Coloss. 1.
Sapient. 1.
Ioan. 44 ⁶⁾.
Rom. 5. 8.

Desen Iesum Christum heeft die Vader ons gestelt tot eenen genadenstoel ende voorbeelt, die wy gelijkformich soudē werden. Desē heeft ons de Vader tot een Heere ende Meester gegeven, matt. 3. 17.

1) Tijtel, *d. i.* tittel.

2) *Eyn Brieff van Sebastiaen Franck van Weirdt tho Johan Campaen*, quat. B, bl. ij ^r, iij ^r. Het woord „verhalen” heeft hier de beteekenis van „opnieuw te voorschijn brengen”.

3) Soude, *d. i.* moest (sollte).

4) Velicht, *d. i.* wellicht.

5) „Bekent, *d. i.* erkend, beleden.

6) Lees: Ioan. 14.

ende van hem getuyghet, dat hy zynen gheliefden Sone is, aen welcken hy een welbehagen heeft, dien sullen wy hooren, als den *G iiiij*°. eenighen // gheboren van den Vader, die vol ghenade ende waerheyt is, ende van zyn volheyt ontfanghen wy ghenade om ghenade.

Dese is de eerste gheborene aller Creatueren, een Heere over alle Vorstendommen ende ghewelt, die door hem gheschapen zyn, een hooft zijner Ghemeynte, een licht der weerelt, wie hem navolcht, die en sal niet wandelen in der duysternisse, maer sal hebben dat licht des eeuwigen levens.

Wt dese oorsake heeft de Apostel Paulus in zyn Epistelen soo Col. 2. 9. grondelijck verhaelt, dat in Iesu Christo de volle Godtheyt lichamelijck leet, woont, ende dat hy van aenbegin geweest is, ende alles 1. 19. door hem bestaet, dat hy een Salichmaker zyn lichaems, ende een Ioan. 1. 14 volbrengher onser salicheyt is, daer mede hy te kennen gheeft, Ioan. 1. dat noch Enghelen, noch Menschen, noch eenighe Creatuere yet 1. Cor. 1. wat zyn ende vermoghen teghen den Sone Gods, des Almachtighen Hebr. 1. Vaders Woordt, Wijsheyt ende Cracht: want alles is door den Sone gheschapen, hy is het beginsel, als boven verhaelt is, hy regeert ende bewaert alles met zyn crachtighe woort, daerom en is gheen wijsheyt, noch waerheyt, noch gherechticheyt, noch hulpe, noch *G v*°. troost tot der salicheyt, buyten hem te soecken, // veel weynigher ¹⁾ te vinden.

Ioan. 16. Dese Iesus Christus seyt oock selver, dat hy de wech, de waerheyt, ende dat leven is, ende dat niemant tot den Vader comt, dan alleen door hem, daer uyt dan volcht, dat niemandt tot Godt mach comen, noch salich worden, hy moet den Heere Iesum Christum aennemen, in hem gelooven, ende zijne voetstappen naevolgen, want hy is de wech met zynen heylighen leven ende voorbeelde, ons aenwijsende, dat wy zyn naevolghers zyn soudens ²⁾. Die waerheydt is hy met zijner heylsamer leere, die hy ons uyten Hemel van Ioan. 17. zynen Vader ghebracht heeft. Dat leven is hy met zijne ghenade, Coloss. 1. met zijne verdiensten, Iae met zynen onschuldighen doot (dat ons Ephes. 1. leven is) ende met zynen dierbaren bloede, daer door wy verghevinge der zonden hebben verereghen.

Ende daer met ist ghenoech bewesen ende betuycht, dat Sebastianus Franck als een onbedachter ende sinnelooser mensche de teecken en ende Sacramenten des Heeren Poppen werck ende kinderspel noemet, ende boven dien so schrijft hy, dat nae dien die uytwendighe diensten ende Sacramenten (door den Antichrist diet al verderft) *G v*°. nae den Apostelen niet // gantsch opgehouden hebben, dan mis-

1) Veel weynigher, *d. i.* veel minder (viel weniger).

2) Souden, *d. i.* moesten (sollten).

bruyckt ende verontreynicht zijn, so heeft Godt door den Gheest in der waarheyt met zijner Gheestelijcker Kercken aengevanghen alles te richten, welcke de voorgaende, ende van den Heere inghesette teecken en alleen beduydet hebben, Ende heeft den uytwendighen Duyvel toeghelaten met den uytwendighen ende misbruyckten Sacramenten zijnen wille te doen ¹⁾.

Antwoord.

Hoe heeft oyt eenighe Godtvruchtighe Mensche, die van Godt gheleert is, ende de salvinghe van hem ontfanghen heeft, soo schempelijck ende lasterlijck van den heylighen gheboden ende insettinghe des Heeren ghesproken ende gheschreven, als dese Sebastianus Franck alhier doet, oft hoe heeft Godt oyt den uytwendighen Duyvel toeghelaten, met den uytwendighen ende misbruyckten Sacramenten zijn moetwille te volbrengen, oft hoe heeft Godt oyt verwillicht, dat naedemael zijn ordeninghe door den Antichrist verontreynicht ende mis bruyckt zijn, dat daerom een Christen sulcken onreynen misbruyck soude moghen handthaven, ofte daer met ghemeyschap hebben, wat seyt // de schrift van den Afgodischen ende hinckenden, die daer huychelen om des buycx wille, sal haer deel niet zijn in den vyerighen Poel, die van Vyer ende Solpher brandt? welcker is de tweede doot, ende nu weet ick gewisselijck dat ick over veel Iaren eenen brief van Sebastiano Franc (aen eenen zijnen besonderen ende specialen Vriendt gheschreven) ghesien ende gelesen, wel verstaen heb, in welcken hy de kinderdoop ende alle huychelije met de weerelt vry stelt, ende dat altemael uyt vreese der Menschen, dat is, om met de weerelt vrede te houden, soo het doch onmoghelijck is, beyde ghelijck Godt ende den Menschen te ghevalen ²⁾, den vrede Iesu Christi ende die weerelt te behouden, als Christus selve tot zijn Discipulen seyt: Mijne vrede gheve ick u, mijne vrede late ick u, niet ghelijck als de weerelt gheve ick u dien. Ende op een ander plaetse seyt hy tot zijn Discipulen: In my hebt ghy vrede, in de weerelt hebt ghy ancx, ende de Apostel Iacobus betuyghet met uytghedruckte woorden, dat de vriendtschap des weerelts een vyandtschap Gods is, ende wie der weerelt vriendt wil zijn, die moet Gods vyandt worden.

Maer dit is gheheel teghen dat ghe-//voelen des smekelijcken ³⁾ [G vj v.] Sebastiani Franc, die den lieden peuluwen onder hare hoofden, eccl. 13. 18

1. Cor. 6.
Galat. 5.
Apocal. 11. 8.
[G vj v.]

Matt. 12.
Ioan. 12.
Iacob. 4. 4.

1) *Eyn Brieff van Sebastiaen Franck tho Johan Campaen*, quat. A, bl. vij v, viij r. De aanhaling is zoo goed als woordelijck.

2) Ghevallen, *d. i.* behagen (gefallen).

3) Smekelijck, *d. i.* vleierig, toegefelijck voor verkeerde neigingen (schmeichlerisch).

ende cussenen onder haer armen steken ofte legghen, hy sterckt die handen der boosen, op dat sich niemant van zijn ongherech-
 Ierem. 6. 14. ticheyt bekeere, hy vercondiget den vrede den ghenen, die doch
 Ezech. 13. 10 gheen vrede en hebben, ende seyt hen dat leven toe, die doch niet
 sullen leven, soo verre sy gheen oprechte boete doen voor hare
 Ephes. 6. Afgoderije, glijsenerie ¹⁾, ende ande onvruchtbare wercken der
 duysternis die sy ghedaen hebben.

Hy leert den Menschen eenen wijden ende breeden wech, ende selve is hy de wechbaner ende voorganger des selven, dat bevalt dat vleesch wel, daerom heeft hy so veel aenhanghers, Lesers ende Leerionghers, die welcke die ooren nae sulcke valsche vryheyt ieucken, ende de weyde nae den vleesch soecken. Maer wat seyt Salomon: Het is eenen wech die de menschen dunckt goet te zijn, maer zijn eynde leydt tot den afgront. Die ²⁾ betuyghen oock beyde Ecclesiasticus ende de Heere Iesus Christus selver, ende wijders seyt Salomon: Het is een aert ofte gheslachte, dat sich laet duncken reyn te zijn, ende is doch van zijner onreynicheyt niet gewas-//
 [G vij r.] schen, dit zijn die valsche Propheten, van welcken Petrus de
 2. Petr. 2. Apostel schrijft, die hoochprachtighe ende opgeblasen woorden
 18. 19. spreken, daer niet nae en volgt, die anderen vryheyt beloven ende selfs knechten der verdervinghe zijn, ende trecken oft locken tot
 2. Petr. 2. hen de lichtveerdighen, die eenmael de onsuyverheyt der weerelt
 20. ontloopen waren, ende worden wederom in de selve ghevlochten ende verwonnen, alsoo dat het haer nae dat ghemeyn spreekwoord
 prov. 16. 18 gaet: De hondt eet weder dat hy ghespoghen heeft, ende de Soch
 syr. 30. 31. die wentelt haer weder int slijck, als sy ghewasschen is. Och hoe veel des (leyder) by onsen tijden wedervaren.

Maer nu comt de argeliste Slanghe, ende gheeft voor, om dat wellustich ghemackelijke leven met verbloemde woorden te bedecken, ende dat cruysvluchtich vleesch te verschoonen, dat Godt de uytwendighe dinghen niet en bederf ³⁾, maer richtet nu alles uyt in den gheest ende waerheyt, Doopet ende spijset alles met gheest ende woorde, ende den kinde en is niet ghenomen, dan de Poppe, daer mede nu langhe ghenoech ghespeelt is ⁴⁾.

Antwoord.

[G vij r.] Ick bekenne wel dat Godt een Gheest // is, ende so yemant hem dienen wil, die moet dat in den Gheest ende waerheyt doen. Maer daer op is de vraghe, oft de woorden Iesu Christi niet Gheest

1) Glijsenerie, d. i. veinzerij (Gleisnerij).

2) Lees: Dit.

3) Bederf, d. i. behoeft.

4) *Eyn Brieff van Sebastiaen Franck tho Johan Campaen*, quat. B, bl. ij^{re} en v.

ende leven zijn: Is nu dat woort des Heeren Gheest ende waerheyt, soo volcht daer uyt, dat het alles gheestelijk ende waerachtich is, so wat dat woort Iesu Christi leert, ende daer na recht Ioan. 5. gehandelt ende ghedaen wort, dan ¹⁾ wat van den Gheest hercomt, dat moet ymmers Gheestelijk zijn, ende dat de waerheyt des nieuwen Testaments voorbrengt, dat is waerachtich ende bestandich. Luce. 12.

Item, de voorlooper ende sendtbode Ioannes de dooper, is hy niet van Moeders lichaem aen met den heyiligen Geest begaeft ende vervult geweest? Heeft hy niet ghewandelt in den Geest ende cracht Helie? op dat hyt alle te recht brenghen, des Heeren weghen slichten, die herten bekeeren, om dat hy den Heere een aengenaem Actor. 1. 19. volck toebereyden soude? Oock so ²⁾ is hy noch van Godt ghesonden te doopen met water tot boete, ende te leeren den gheloove Matt. 3. aen den Heere Iesum, Iae de Heere Iesus Christus is hy niet selfs van Ioanne ghedoopt, ende zijn Apostelen insghelijcken, welke de Matt. 28. Heere oock so ernstlijk bevolen heeft, den boetveerdigen ende ge- Marc. 16. loo-/vigen te doopen, ende de ghedoopten te leeren onderhouden [G viij r.] wat hy bevolen heeft? Is de Heere Iesus Christus doe ter tijt, de Luce. 3. Leeraer, dooper, spijsen, ende alles, in, ende by den gheloovighen niet so wel geweest, als hy nu is, oft tot eenigher tijdt zijn mocht? Actor. 8. 19. hebben de Apostelen niet de handen op den geloovighen ende ghedoopten geleyt, ende hebben ontfangen den heylichen Gheest? heeft niet de Apostel Paulus weder bevolen te doopen, de welke soo van Ioanne ghedoopt waren? ende doch den heylichen Gheest niet bekent ³⁾ noch ontfanghen hadden, op dat sy na aenghenomener doope door oplegginghe der handen de gaven des heylichen Gheests ontfanghen mochten, als de Apostel Petrus betuycht, Ende wat Actor. 2. behoefmtmen veel woorden, nademael de Heere Iesus Christus selve, Ioan. 1. 3. in welcken die volheyt des Gheests woont, ende zijne sentboden, Coloss. 2. welke die ⁴⁾ eerstlijk den Gheest ontfanghen hebben, ende zijn Rom. 8. met grooter cracht uyt der hoochte aenghetoghen, die hebben de Iacob. 1. Sacramentlijke teecken des Heeren ontfanghen, ghebruyckt, Actor. 2. ende den gheloovighen te gebruycken bevolen.

Daerom so ist een onverdraghelijcker Gods laster, dat Sebastianus Franck // een spotter Gods, ende zijnder ordeningen, uyt [G viij r.] vermetenheyt zijns herten schrijft, dat den kinde niet meer ghenomen en is, dan de Poppe, achtet de eerste Apostolische Kercke als kinders, die met Poppen ghespeelt hebben, maer hy mist hem selver tot Mannelijcker wijsheyt, dapperheyt ende volcomenheyt,

1) Dan, *d. i.* immers.

2) Oock so, *d. i.* desalniettemin.

3) Bekent, *d. i.* erkend, beleden.

4) „Die” is overtollig.

als ware noch by Ioanne, noch by Iesu Christo self, noch by zijne Apostelen, noch by de eerste Apostolische Ghemeynte eenich Gheest der waerheyt gheweest, daerom dat sy die uytwendighe teecken en ghebruyckt hebben. Zijn dan des Heeren teecken en so niets ende crachteloos, dat noch Gheest ofte Waerheyt daer by en is, soo verre sy recht met waren gheloove, ende met alles wat daer by behoort, ghebruyckt worden, wat grouwelijcke opgeblasenheyt, vermetenheyt ende blintheyt is dat, wat laet sich stof ende assche duncken? Die gheloovighe ende vrome Abraham vreesde sick ¹⁾ met den Heere gebedes ende smeeckens wijze te spreken, dewijl hy zijn eygen nieticheyt teghen die alderhoochste Godlijcke Maesteyt wel bekende, Maer dese Sebastianus Franck is in zijn eyghen ooghe wijs, doch voor Godt ende allen rechtverstandighen onwijs, ende *Hj^r.* die alle // man straft, maer zijn eyghen ghebreken niet en siet noch kent, die vreest sick niet te widerspreken den Heere Iesu Christo, ende zijn ordeninghe te verwerpen, ofte als kinderspel te achten, O stoute vermetenheyt, Iae onsinnicheyt des herten.

Voorder soo vermeldet dat Boecxken Sebastiani Franck, dat de Ghemeynte des Heeren, terstont nae der Apostelen tijden vervallen is, ende dat daer door den Antechrist alles verdorven heeft, doch sal niemant onderstaen den vervallene Godsdienst wederom aen te richten, hy most dan eenen bysonderen beroep van Godt daer toe hebben, ende dewijl dan niemant (zijns bedenckens) sulcken beroep heeft, daerom so sal het by den Antechristischen ende Afgodischen *Matt. 24.* misbruyck der teecken en blijven, ende de Duyvel mach daer met *2. Petr. 2.* *1. Tim. 4.* zijnen wille doen ²⁾. *Hec ille.*

Antwoort.

Dat die Ghemeynte des Heeren nae der Apostelen tijdt vervallen *2. Tim. 3.* is, bekenne ick wel, dan de heylighe Schrift tuyghet dat aen vele *2. Petr. 2.* plaetsen: Maer dat men daerom by den valschen Gods dienst sal *1. Ioan. 24* blijven ende die hanthaven, dat is onrecht ende een wortel der *Act. 20.* Afgoderije. Die oorsake is dese, wat Godt bevolen heeft, dat // wil *Hj^r.* hy ghehouden hebben, als geschreven staet, dat Godt de ordeninghe *Psalm. 118.* zijner gheboden vast bevolen heeft, ende datmen den worde Gods *Deut. 4. 12* niet toe doen oft afnemen soude. Daer uyt dan volget, dat Godt gheen mis bruyck zijner ordeninghe toelaet, ende dat gheen Christen *Prov. 30.* eenighe gemeynschap daer met hebben mach, dewijle dat mis bruyck *Ephes. 5.* den woort ende ghebodt Gods entegen ³⁾ is, dat is van den boosen. *Matt. 12.* Wie niet met my en is, spreeckt de Heere int Euangelio, die is

1) „Vreesde sick” is de vertaling van het Duitsche „fürchtete sich”.

2) *Eyn Brieff van Sebastiaen Franck tho Johan Campaen*, quat. A, bl. vij v, vij r.

3) „Entegen” is de vertaling van het Duitsche „entgegen”.

teghen my, ende wie niet by my en blijft, die verstroyt. Item, Niemand en can twee Heeren dienen, hy moest den eenen lief hebben, ende den anderen haten, hy moest den eenen aenhangen, ende den anderen versmaden. Item, te vergheefs dienen ¹⁾ Godt met de leere ende der Menschen gheboden, Iae tis voor den Heere een grouwel, want wat by den Menschen hooch gheacht is, dat is voor Godt een grouwel. Nu zijn ooc der Menschen leere ende gheboden hooch by de weerelt gheacht, dan om harent wille [] ²⁾ wort dat ghebodt Gods te rugghe gestelt, ghelijck de Heere den Phariseen voorgehouden heeft: Ergo soo zijn sy oock een grouwel voor Godt. Die Historie van Saul ende meer andere Bybelsche ende // Schriftlijke Historien betuyghen sulcx wel claerlijk, daerom is *H ij* ³⁾.
niet noodich veel daer van te schrijven. 1. Reg. 15.

Volgens ³⁾ so veel den Godlijcken beroep belangt, soo is dit op ⁴⁾ Sebastiani Franck voorgheven, mijn eenvoudighe antwoort, dat daer by bekend ⁵⁾ ende waerghenomen worden moet, ofte een Leeraer van Godt ghesonden is, ofte niet, soo ⁶⁾ hy ordentlijk van zijner Ghemeynte beroepen is, so hy met Ieremia ende Paulo door drijvinghe des heylighen Gheests vyerich is in die liefde, ende niet swijghen can, so hy Godes woort recht leert, vrucht daer mede schafft, ende selfs in zijne swackheyt door des Heeren ghenade daer na wandelt.

Als ick in mijn Boecxken van der seyndinghe der Predicanten ⁷⁾ uyt Gods woort met die hulpe Gods des Almachtighen ghenoechsaem bewesen hebbe, daerom wil ick het daer by blijven laten, dan die verstandighe zijn met die slechte ⁸⁾ waerheyt wel te vreden, Maer den twistighen, den eyghensinnighen ende verwendighen canmen niet te pas maken ⁹⁾. Daerom laet ickse varen, ende segghe met den Propheet: wat sterven wil, dat sterve, ende als in die openbaringhe Ioannis gheschreven staet: wie schadet, die schadet // Apocal. 12.10
noch, ende wie vuyl is, die worde noch meer vuyl. *H ij*.

Item, Helias wort van Sebastiano Franck etlijke mael in zijne

1) Het woordje „sy” is weggefallen.

2) Een onleesbaar woord. Waarschijnlijk staat er: soo.

3) Volgens, *d. i.* vervolgens.

4) In plaats van „dit op” leze men: op dit.

5) Bekent, *d. i.* erkend.

6) Of een leeraar door God gezonden is, wordt opgemaakt uit de volgende dingen: of hij op ordelijke wijze door zijne gemeente beroepen is, of hij met Jeremia en Paulus, *enz.*

7) In het *Enchiridion*; hierboven, blz. 205—248.

8) Slechte, *d. i.* eenvoudige.

9) „Canmen niet te pas maken” wil zeggen: men kan niets beweren daar zij mede instemmen.

Schriften vermelt, als dat hy den vervallene Godsdienst in Israel niet weder opghericht heeft sonder een bysonder bevel Gods. Daer 3. Reg. op gheantwoort wort: Dat Helias niet meer ghedaen en hadde, dan dat hy den afvallighen Israel betuyghet ende aenghewesen heeft dat Godt die Heere is, aenghewesen, te weten, die Godt Abrahams, Isaacx, ende Iacobs, ende datse hem alleen behooren te dienen ghelijck als hy bevolen heeft, nu waer ¹⁾ het in den tijden Helie met uytwendighen offerhanden te doen, die tot eener Figueren des waerachtighen wesens van Godt ingheset zijn, den selvighen Gods dienst richtet Helias wederom op, ende gheenen anderen, ende betuyghet alsoo Israel dat de Godt Abrahams, Isaacx [ende Iacobs] ²⁾ die eenich, waerachtich, levendighe Godt ende Heere is, ende dat Baal een Afgodt is, Alle zijne Propheten, ende Priesters valsch zijn.

Alle die nu den Exempel ende voorbeeldt Helie uyt Godtlijcken *H iij* v. ijver ende beroep naevolgen, soecken de eere Gods // ende die salicheyt der sielen. Wie can yemandts ³⁾ met eenigher schriftelijcker bescheydenheyt ⁴⁾ ende waerheyt die ⁵⁾ anders oordeelen ende houden, dan dat sy van Godt daer toe ghesent, ende van zijnen Gheest daer toe ghedreven zijn? Isset ooc van aenvanck der weerelt ghehoort ofte bevonden in der waerheyt, dat een valsche Matt. 7. Propheet, die van sick selfs gheloopen, recht gheleert ende die eere Gods daer met recht ghesocht heeft? ghelijcket niet de Heere die valsche Propheten by den verscheurende wolven die in schaeps cleederen comen, dat is, onder eenen heylighen schijn, ende soecken Ioan. 10. doch anders niet dan de schapen te verscheuren. Want een Dief, seyt de Heere (dat is, een valsche Propheet) comt niet dan om te stelen, te worghen, ende te ombrenghen. Somma, dat dat voornemen eens valschen Propheten is ende blijft altijt, dat volck van den levendighen Godt af te brenghen, ende tot ⁶⁾ die Afgoderije toe leyden. Hier teghen so zijn die rechte Propheten ghesint, af te Ierem. 1. breken ende uyt te rijten, alle plantinge die Godt die Vader niet Matt. 15. gheplant en heeft, ende wederom te bouwen, ende te planten alles wat Godt bevolen heeft.

H iij v. Ten lesten, soo wil hy de Ghemeynte // Gods onzichtbaer hebben onder alle volcken, dat is, onder den naem Christen, Ioden, Hey-

1) Waer, *d. i.* was.

2) Twee moeilijk leesbare woorden.

3) Wie can yemandts, *d. i.* hoe kan iemand.

4) „Met eenigher schriftelijcker bescheydenheyt” wil zeggen: met eenig inzicht in de Schrift.

5) Die, *nl.* die mannen.

6) Het woord is moeilijk leesbaar.

den ende Tuereken verstroyt, ende vermaent den Campanum ¹⁾, ende die in der Eyfel ²⁾, dat sy onder alle volcken eenen yeder die Godt vreest, voor eenen Broeder sullen houden, hoe wel hy oock den name der Doope niet ghehoort, Iae wanneer hy ooc van geen Histori oft schrift van den Heere Iesu Christo wiste. Een yeghelijck die wil, mach die woorden Sebastiani Franck selver lesen, want het verdriet my die te verhalen ³⁾, nademael sy voor my eenen grouwel zijn, ende ick antwoorde met corts daer op also.

Die Ghemeynte des Heeren, hoe wel sy in den gheest ende waerheyte ghelegen is, so is die nochtans oock sichtbaer, als ic ooc in dat Boecxken van der seyndinghe der Predicanten bekent hebbe, ende noch bekenne, de oorsaken zijn dese, als navolght. Ten eersten, Eccles. 1. soo bewijst die naem der Gemeynthe, dat sy niet alleen onzichtbaer, 1. Tim. 3. maer oock sichtbaer is, want sy [] ⁴⁾ ecclesia, dat is, een vergaderinghe, ofte versamelinghe, ende die tot der versamelinghe spreeket, die heet Ecclesiastes, daerom is oock Salomon Ecclesiastes genoemt, dewijle hy tot der vergaderinge oft gemeyn-//te Israels H iiij r. ghesproken heeft. Nu ist doch gewis ende onwedersprekelyck, dat ghelijck als Salomon die Prediker sichtbaer gheweest is, also is de Ghemeynte oock sichtbaer geweest, tot welcker hy ghesproken heeft. Ten anderen, soo heeft Christus Iesus selfs zijne Apostelen Ioan. 15. 17 ende Iongheren vercoren, ende als een Gemeynthe vergadert, ende hy is ymmers niet onzichtbaer te Ierusalem ende in Iudea gheweest. Ten derden, soo hebben de Apostelen nae des Heeren bevel uyt allen volcken door die Predicatie des Euangeliums int geloove Matt. 28 der waerheyte, ende door die rechte Christelijcke Doope, cracht Marc. 16. ende eenicheyte des heylighen Geests een Ghemeynte vergadert, die en is niet onzichtbaer gheweest, want sy en hebben hare brieven niet in genere, ofte int ghemeyn, tot allen volckeren ghesonden, noch daer aen gheschreven, maer in specie, ofte naemcundich ⁵⁾ aen de ghelooovighen ende Godtvreesenden, ende hebben de plaetsen bestemt ⁶⁾, ende veel personen met namen ghenoomt, hoe ist dan moghelijck dat het alles onzichtbaer gheweest soude zijn.

Voorder so betuygen ⁷⁾ alles wat voorgesecht is etlijke Euangelische Parabolen, te weten, van de zeghen, ofte netten, die // in Matt. 13 de Zee geworpen worden, ende allerley gadinghe van visch daer H iiij v.

1) *Eyn Brief van Sebastiaen Franck tho Johan Campaen*, quat. B, bl. iij v.

2) *Eyn Brief S. Franck an etlicken in der Eyfelt*, quat. B, bl. viij v.

3) Verhalen, *d. i.* herhalen.

4) Een onleesbaar woord.

5) Naemcundich, *d. i.* met vermelding van hunnen naam.

6) Bestemt, *d. i.* bepaald.

7) Betuygen, *d. i.* bevestigen.

Matt. 22. inne ghevangen worden. Item, van den Coninck die zijnen Soon een Bruyloft toebereyde, ende zijne knechten uytghesonden, so vele volcx (Iae die goede ende quade) te roepen, op dat zijn huys vervult werde.

Item, van den Edelen die in verre landen reysde, riep zijne knechten, ende heeft haer zijn goet ghegheven, sprekende: Handelt daer met, ofte stellet te werck, tot ter tijdt ick weder come, doch de een knecht was luy oft traghe, end een schalek,

Matt. 25. verborch zijns Heeren gelt in de Aerde. Item, van de thien Maecheden, van welcke vijf wijse, ende vijf onwijse waren.

Naedemael nu de Heere Iesus Christus selve dat Hemelrijk, dat is, die Predicatie des Euangeliums, de Ghemeynte, ende de vertroude ghenade Gods by den voorghemelden Parabolen vergheelijkt, ofte daer door uytspreekt ende beduydt, soo volght daer uyt onwedersprekelijken, dat niet alleen die vromen, maer oock die

Psalm. 12. quaden in der Ghemeynte zijn ende bevonden worden, Maer sy en

1. Cor. 5. sullen daer in niet staende blijven, dan hier op Aerden door Gods

H v r. Wordt daer van afghescheyden ende uytgesloten worden, // soo veel de Ghemeynte uytrichten can, ende hier naemaels salt in der volcomenheyt gheschieden, wanneer die schapen staen sullen aen die rechter hant, ende die bocken aen de lichter oft slincker hant, ende de Sententie ofte dat oordeel hooren, die verre van een ander verscheyden zijn, Daerom can de Ghemeynte des Heeren niet onzichtbaer zijn, dewijle de boose oft quaden daer van afghescheyden worden, ende de vromen daer inne blijven.

Over dit alles ¹⁾ so heeft die Almachtighe Godt zijnen eenighen Ioan. 3. gheboren Soon Iesum Christum in de Weerelt gesonden, op dat 1. Ioan. 3. 6 wie aen hem ghelooft, salich worde, ende dat eeuwighe leven hebbe: maer wie in hem niet en ghelooft, die is al ghericht, ende sal dat leven niet sien, dan die tooren Gods blijft op hem. Men leest ²⁾ hier op den Euangelist Ioannem, Iae de gantsche Hebr. 11. Heylighe Schrift des Nieuwen Testaments, welker alles te ver Ioan. 14. halen te lanck ware, soo salmen bevinden, dat niemandt tot Godt Ioan. 3. mach comen ende salich worden, dan door Iesum Christum, dat is, door eenen waren gheloove aen zijnen Naem.

Daer uyt volght dan, dat het niet dan onsinnicheyt en is, dat *H v r.* Sebastianus // Franck voorgheeft ende radet, datmen de Heyden, Turcken, Ioden, ende oock die gheen History noch schrift van den Heere Iesu Christo weten, voor Broeders bekennen sal, so verre die Godt vreesden: Ia lieve Leser, hoe sal doch yemant Godt vreesen, dien hy niet en kent, ofte hoe can yemant Godt den

1) Over dit alles, *d. i.* daarenboven.

2) Versta: men leze.

Vader vreesen ende bekennen, die niet geloovet aen Iesum Christum, den welcken de Vader tot eenen Heylant ende versoener heeft? Ioan. 1. Oft hoe sal yemant uyt Godt geboren worden, dan door den geloove aen Iesum Christum, oft hoe sal yemant onsen Broeder ende gelitmaet ¹⁾ in Christo Iesu worden, die uyt Godt niet gheboren is, welcke geboorte niet anders gheschien en can, dan als voorghemelt is, te weten, dat so veel harer dat woordt, ende dat licht Iesum Christum aenghenomen hebben, dien heeft hy macht ghegheven Gods kinderen te worden, ende andermael: Een yeder die daer gelooft dat Iesus is Christus, ende de Soon Gods, die is uyt Godt gheboren. 1. Ioan. 5. Ioan. 2. 1. Ioan. 5.

Wt desen allen is lichtelije te verstaen, dat die tweede Sendtbrief ²⁾ Sebastiani Franck, niet dan lasterschriften en zijn, de waerheyt ende den gheloove geheel entegen ³⁾, vol dootlijcx vergifts, ende van veel archlistigen ende spitsvindigen Turcken te samen [H vj r.] gevlochten uyt eenen hoochvlieghenden gheest die over alle anderen daer her sweven wil.

Entlijck so de Somma ende meyninge alles dat gheseyt is, Ten eersten, Soo is dat Euangelium Iesu Christi die rechte waerheyt, ende de eenighe gront, daer op alles ghebouwet ofte ghetimmert worden moet, behalven de waerheyt ende ooc desen gront is niet dat ⁴⁾ voor den Heere bestaen mach. 1. Cor. 1. 5.

Ten anderen, soo is dat de gheloove ende de rechte erkenenisse Gods ende Iesu Christi, datmen zijne gheboden onderhoude, ende wandele als hy ghewandelt heeft, ende datmen in zijne leere blijft, want wie overtreet, ende niet en blijft in die leere Iesu Christi, die en heeft gheen Godt. Ioan. 17. 1. Ioan. 2. 2. Ioan. 2.

Ten derden, so is Iesus Christus met zijn leere, leven ende voorbeeldt onser leermeester, voorgangher, ende wechbaner, den selven moeten wy hooren ende navolghen, hy is dat ware Licht in de weerelt gecomen, wie hem navolght die en sal niet wandelen in die duysternissen, maer sal hebben dat licht des eeuwighen levens. Ioan. 14. Matt. 15. Ioan. 18. Luce. 12.

Ten vierden, soo zijn de woorden des // Heeren Iesu Christi [H vj r.] Gheest ende leven, daerom bewijzen sy oock haren aerdt in alle gheloovighen, brenghen den Heylighen Gheest in dat herte, ende gheven dat eeuwighe leven, want de Gheest maeckt levendich, ende in dat woort is dat leven, ende dat leven is des Menschen licht ende salicheyt. Soo nu yemandt dat woort aenneemt, die wort van Ioan. 6. Ioan. 6.

1) Gelitmaet, d. i. lidmaat (Gliedmasz).

2) Misschien moet men lezen: twee Sendtbriefven.

3) „Entegen” is de vertaling van het Duitsche „entgegen”.

4) Achter „moet” zou eene punt of puntkomma behooren te staan. De schrijver wil zeggen: buiten de waarheid en den genoemden grond is er niets dat, enz.

Godt daer door verlicht, die is salich, ende een erfgenaem des eeuwighen levens.

- Ten vijfsten, so is die Ghemeynte een vergaderinghe der boetveerdighen, Godvruchtighen, gheloovighen, ende wedergeboren Menschen Gods, die den Euangelio ghehoorsaem zijn, ende door eenen Gheest tot een lijf ghedoopt zijn, de Gheestelijke Eva van den Hemelschen Adam, die vrije Sara, die van Godt den Vader den waren Abraham dat saet des Godtlijcken woorts ontfanghet, daer uyt de eekinderen ¹⁾ gheboren worden door een recht geloove aen Iesum Christum, sonder welcke gheloove niemant Godt gevallen ²⁾ mach, noch salich worden, dat is ghewisselijck ende waerachtich.

Hier met bevele ick alle Godtvruchtighe Lesers mijn lieve Broeders ende Vrienden in den Heere Iesu Christo, ende // begeere vriendelijck, dat sy mijne eenvoudighe antwoordt op de twee lasterbrieven Sebastiani Franck in goeder welmeeninghe willen afnemen, met aendachtighen herten lesen, met des Heeren woordt 1. Petr. 5. ende Gheest alles oordeelen. Die Godt aller ghenaden, ende die 1. Tim. 1. alleene wijze Godt, gheve wijsheyt ende verstant in alle Godlijke saken alle den ghenen die
het van herten begheeren,

A M E N.

D. P. //

1) De eekinderen, *d. i.* de kinderen uit het huwelijk geboren.

2) Gevallen, *d. i.* behagen (gefallen).

OP die grouwelijke bittere Lasteringe etlijcker (oock Voornamen) [*H vij* r.]

Sch. Broeder ¹⁾. Daer sy den ernstachtigen Apostolischen bevel van der Mijdinghe (gelijc die in haer selfs eygen cracht by ons gevoert) een onmenschelijcken grousamen ende Tyrannischen Ban (so ooc eenichsins de sinnen der Menschen beroert hebben) noch heden tegen menighen uitroepen ende schelden, Ia met ongemetener lasteringhe ende verachtinge. (Doch leyder tot haerder selfs alder grootster schanden ende verderven 2. Petr. 2. Iude. 1.) Slechts alleen daerom, Dewijle men uyt de reyne vreesse Gods niet gelijk met hem op dat vleesch saeyen wil. Galat. Vltim. Noch haer mede hier in voor boulieden bekennen connen, 1. Esdr. 4. Een geheel cort sommarisch wttreessel, uyt een ander, ooc dierghelijke schriften, by haer selfs der Sch. Broederen (mede Overlander) ooc geheel in Merhen ²⁾, wel voor 18. Iaren, in goet claer hoochduytsch geschreven ghevonden. Daer uyt [] ³⁾ goethertich ende welgesinde lichtelijcken met den cortsten afnemen can. Hoe Tyrannichlijk ende onmenschelijk, etc. Onse Ban ende Mijdinghe is.

Van D. P.
beschreven,
oock ghelijcx
Ampts met
Menno.

Oft doch sulcke eenichsins wilden // schaemroot werden, ende [*H viij* r.] Gods gherechtiche Gherichte beter leerden vreesen. Ende Sauls geest met Davids Herpe een weynich mochte ghestillet worden, ende entlijk bekennen, dat de Heere David dat Rijke ghegheven hadde, ende sulck een Rijk des Heeren is. Abdi. 1. Oock bedencken, wat den verkeerden hoochmoedighen Hofmeester Heliodoro gheschiet is, 2. Mach. 3. Die doen noch evenwel nae ghenoechsamer gheesselinghe tot zijnen Coninc ende uytseynder seyde, Hebt ghy yewers eenen vyandt, oft die uwen Rijke teghen is, dien schicket daer, so sal hy u daer ghenoech gheslaghen werden, het slage dan noch so wel dat hy by tleven blijve: Want op die plaetse is onghetwijfelt een

1) Wat de schrijver met dit naschrift bedoelt, is niet duidelijk. Behoort het wel bij het voorafgaande? Met „Sch. Broeder” schijnen Zwitsersche Doopsgezinden bedoeld te wezen. Zij hebben zich in afkeurenden zin uitgelaten over Dirk Philipsz' gevoelen betreffende ban en mijding. De schrijver komt daar in scherpe bewoordingen tegen op.

2) Merhen, *d. i.* Moravië.

3) Een onleesbaar woord.

sonderlinge cracht ende werckinghe Gods, want die in den Hemel zijn
wooninghe heeft, die is een Opsien-
der ende beschermer deses plaet-
ses, ende straft alle die ge-
ne die daer comen
quaet te doen ¹⁾).

F I N I S. //

1) Vertaling van 2 Makk. III: 38, 39. De bedoeling is, dat hij die den ban niet eerbiedigt eene straf van den hemel te verwachten heeft.

D. P.

Sendtbrief aen de vier Steden.

INLEIDING.

Het geschil tusschen Friezen en Vlamingen is allengs grooter geworden. De vragen waarover getwist werd vermeerderden zich, en persoonlijke grieven kwamen er bij om de zaak te verergeren. „Naast het oorspronkelijk geschil over de geldigheid en schriftmatigheid van het Verbond der vier steden ¹⁾, had zich gaandeweg een veel scherper twist opgedaan over de vraag: wie bevoegd waren dit te beoordeelen en wie als rechters in dezen gewraakt moesten worden?” ²⁾

De Vlamingen te Franeker, geleid door den leeraar Jeroen Tinnegieter, hadden hevige grieven tegen Ebbe Pieters, leeraar der gemeente Harlingen. Laatstgenoemde gemeente had tegen Jeroen's aanstelling verzet aangeteekend, wat de aanleiding was geworden van de verdere tweespalt. Er was echter meer. In eene nachtelijke vergadering te Franeker, in het vroege voorjaar van 1566, hebben Jeroen en zijn aanhang de zes kerkeraadsliden aldaar, die aan het Verbond der vier steden wilden vasthouden, in hun ambt geschorst (niet: hen afgezet). Men heeft zich voorgenomen deze handeling voor degenen die er niet onmiddellijk bij betrokken waren geheim te houden. Zij lekte echter terstond uit. Reeds den volgenden morgen toch reisde Ebbe Pieters met de Leeuwarder trekschuit door Franeker, vernam daar het gebeurde van een Doopsgezinde die aan de schuit kwam en gaf er na aankomst te Leeuwarden ruchtbaarheid aan. De Vlamingen brachten nu twee ernstige beschuldi-

1) Zie boven, blz. 37 v.

2) J. G. de Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1893, blz. 23.

gingen tegen hem in: 1°. dat hij gelogen had; immers hij had het voorgesteld alsof de zes kerkeradsleden niet alleen geschorst, maar zelfs uit de gemeente gebannen waren; en 2°. dat hij twist en oneenigheid had verwekt ¹⁾. Deze beschuldigingen werden Ebbe Pieters den 13^{den} Mei 1566 schriftelijk bekend gemaakt ²⁾, nadat hij was gedagvaard om te verschijnen voor Jeroen en de zijnen, d.i. voor de kleine schaar der Vlamingen te Franeker, en zich te verantwoorden ³⁾. Na allerlei onderhandelingen verklaarde Ebbe zich bereid te komen. Hoyte Renix van Bolsward zou het geding leiden en met eenige dienaars uitspraak doen ⁴⁾. Hierbij dient in het oog gehouden te worden, dat Hoyte Renix tot deze taak geen opdracht had van zijne gemeente ⁵⁾, hetgeen aan het gezag van zijn optreden moest schaden. Eene vergadering van veertig personen, ten deele uit Franeker, ten deele uit andere plaatsen, hoorde de verantwoording van Ebbe Pieters aan. Met 25 tegen 15 stemmen verklaarde zij hem voor onschuldig. Intusschen was Jeroen Tinnegieter, ziende aankomen dat dit geding een anderen uitslag zou hebben dan hij wenschte, tijdelijk naar Henegouwen vertrokken ⁶⁾. Van de gemeente der Vlamingen te Franeker waren slechts weinigen in de vergadering verschenen ⁷⁾. Weldra keerde Jeroen terug. Met zijnen

1) I. H. V. P. N., *Het beginsel der scheuringen*, blz. 25; in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 537 v.; Jaques Outerman, *Noodtwendighe Verklaringhe, op een Cope oft Naer-druck van eenen Brief, geschreuen aen Lambert Annes*, 1596, Haerlem, 1634, blz. 15 v.; dezelfde, *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs, wt den droeighen handel, van Vr. ende Flam.*, z. pl., 1609, § 95, 99, 100, 119 (quat. E, bl. iij r en v; quat. E, bl. iij r, bl. viij r); dezelfde, *Rechte Verantwoordinge ende verclaringe tegen vele onrechte beschuldigingen*, z. pl., 1614, blz. 41; [Syvaert Pieters,] *Corte aenwijsinghe, Voorgesteld in eenighe Vraghen, vande voornaemste mishandelinghen der Vlaminghen ende Vriesen, in 1566*, Hoorn, 1634, blz. 12—15.

2) J. O.[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, § 95 (quat. E, bl. iij r).

3) [Syvaert Pieters,] *Corte aenwijsinghe*, blz. 7; J. Outerman, *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, § 95 (quat. E, bl. iij r).

4) J. O.[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, § 120—124 (quat. E, bl. viij r—F, bl. i r); [Syvaert Pieters,] *Corte aenwijsinghe*, blz. 9.

5) J. O.[uterman], a. w., § 124 (quat. F, bl. i r).

6) J. O.[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, § 125, 126 (quat. F, fol. i v, ij r); dezelfde, *Noodtwendighe Verklaringhe, op een Cope oft Naer-druck van eenen Brief*, blz. 24.

7) [Syvaert Pieters,] *Corte aenwijsinghe*, blz. 9; brief van Ebbe Pieters, bij P. Verkindert, *Brief, Dienende om te bewijzen, dat niemant in een ander behoort te straffen een Daedt*, ... Amstelred. 1634, blz. 9; J. Outerman, *Noodtwendighe Ver-*

aanhang spande hij alle krachten in om eene herziening van het gevelde vonnis uit te lokken. Had Ebbe Pieters vroeger verklaard slechts voor zijne gemeente te Harlingen terecht te willen staan ¹⁾, Jeroen en de zijnen maakten nu inderdaad een geding tegen hem bij die gemeente aanhangig. Zij werden hierbij geholpen door Michiel Jans, een kerkeradslid te Harlingen, die naar de partij der Vlamingen overhelde. Tegen den wensch der overige kerkeradsliden zegde deze den 7^{den} Aug. 1566 aan de geheele gemeente aan, dat over den leeraar Ebbe Pieters de vierschaar zou gespannen worden ²⁾. Niet meer dan dertig personen kwamen op van eene gemeente van 400 broeders. Nadat Ebbe de vergadering verlaten had, hebben zij hem nog denzelfden nacht in den ban gedaan. Zes mannen werden aangewezen om hem dien aan te zeggen. Reeds des morgens in de vroege hebben zij zich van hunne taak gekwetend, zich naar zijn huis begeven, hem van het bed geklopt en „alsulcken Ban ende afscheyt onder zijne oogen verkondight” ³⁾. Als in antwoord hierop werden door de Friesche partij eenige aanhangers der andere, zoowel te Harlingen als te Franeker, uit de gemeente gesloten ⁴⁾. Men zou zich sterk vergissen, indien men meende dat de strijd voornamelijk van persoonlijken aard was. De vijanden van het Verbond der vier steden stonden in dezen voortdurend tegenover de verdedigers daarvan. Tot de laatsten behoorde Ebbe Pieters. Door het genoemde Verbond was vooral de vraag naar de rechte verhouding tusschen leeraar en gemeente aan de orde gekomen. Hoe nu deze vraag de gemoederen bezig hield ziet men ten duidelijkste in het gebeurde met Leenaert Bouwensz, oudste

klaringhe op een Cope, blz. 24; Bespreck binnen Hoorn tusschen Jan Lues van die Vlaemsche mennichte, ende Peter Jansen Twisck van die Oude Vriesen, 1622 (HS. in het Archief der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam), § 156—161.

1) J. O.[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, § 119 (quat. E, bl. viij r).

2) *Extract uyt een Brief, van de Vriesen in-gheleyt*, bij [P. Verkindert,] *Brief, Dienende om te bewijsen*, blz. 6 vv.; *Een ander Extract uyt een brief van Ebbe Pietersz.*, ald., blz. 12; J. Outerman, *Noodtwendighe Verklaringhe, op een Cope oft Naer-druck van eenen Brief*, blz. 25.

3) I. H. V. P. N., *Het beginsel der scheuringen*, blz. 26; in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 538; [Syvaert Pieters,] *Corte aenwijsinghe*, blz. 12; J. Outerman, *Noodtwendighe Verklaringhe, op een Cope oft Naer-druck*, blz. 26.

4) [Syvaert Pieters,] *Corte aenwijsinghe*, blz. 20 v.; J. O.[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, § 138 (quat. F, bl. iv v).

te Emden, een warm vriend van Ebbe. Leenaert is met zijne gemeente te Emden in de hevigste onaangenaamheden gewikkeld, omdat hij op eigen gezag en zonder hare toestemming zich telkens verwijderde om de gemeenten in Friesland te bezoeken. Hij vertoefde daar gaarne en liet zich er goed onthalen. Toen nu de gemeente te Emden hierop aanmerking ging maken en trachtte hem eenigszins aan banden te leggen, onderwierp hij zich niet. Hij verklaarde ronduit aan de dienaren, dat hij naar Friesland wilde reizen, zoo dikwijls hij derwaarts werd uitgenoodigd, of zij 't goedvonden of niet¹⁾. Hij koesterde blijkbaar eene opvatting van de verhouding tusschen leeraar en gemeente die door anderen niet werd gedeeld. Dit was de reden waarom eene vergadering van zeven leeraars (onder wie Dirk Philipsz), in 1565 te Emden bijeengekomen, hem het leer- en doopambt afnam. Wel gehoorzaamde hij hieraan, maar teekenachtig is de bijzonderheid, dat hij Emden verliet, zich metterwoon vestigde bij Harlingen, d. w. z. in de onmiddellijke nabijheid van zijnen vriend Ebbe Pieters en daar, ofschoon ambteloos levende, een belangrijken aanhang verwierf²⁾.

Terwijl nu de strijd door allerlei bijomstandigheden die wij laten rusten steeds ingewikkelder werd, de verdeeldheid steeds hooger klom en de eene uitbanning op de andere volgde, zond Dirk Philipsz zijn echt stichtelijken „Zendbrief, uit reine broederlijke liefde aan de vier steden geschreven, om de twistenden tot den Christelijken vrede en een godzalig leven te vermanen”³⁾. De toon van het stuk doet weldadig aan. Hoe bescheiden treedt deze man, aan wiens woord zooveel gewicht wordt gehecht, op! Menigmaal heeft hij gezonnen op de beste middelen om eenige verbetering te bewerken. Hij zou de broeders in Friesland wel willen smeeken

1) I. H. V. P. N., *Het beginsel der scheuringen*, blz. 21; in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 533.

2) I. H. V. P. N., *Het beginsel der scheuringen*, blz. 21 v.; in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 533 v.

3) De eerste druk van 1567 schijnt verloren gegaan te zijn. Het werk is mij slechts bekend in de uitgave van 1619, die ten grondslag ligt aan den herdruk hierachter. Het formaat dezer uitgave is: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 15, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 30. Signatuur: A ij—B v. Hoogte: 14.5 c.M.; breedte: 9.2 c.M. Een exemplaar bevindt zich in de bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam.

om met elkander vrede te maken ¹⁾. Vroeger heeft men het vaderland geroemd wegens den wasdom der gemeenten, „dat men aldaar onder den wijnstok Jezus Christus gezeten heeft, dat men de vijgen, olijven en granaatappelen heeft genoten, wij meenen de geestelijke gaven, namelijk dat de zoetigheid des goddelijken Woords daar gevloeid heeft, dat men de schoone gaven des Heiligen Geestes ontvangen heeft, met de bloeme des meels gespijzigd en verzadigd is. Maar nu maken wij ons beducht, zoo deze twist niet bijgelegd wordt, dat men het tegendeel zou moeten hooren, tot groote droefenis veler vromen” ²⁾.

Aan zijnen Zendbrief heeft Dirk Philipsz een officieel stuk toegevoegd. Het is de gemeenschappelijke verklaring, onderteekend door al de leeraars die in 1565 te Emden deelgenomen hebben aan de uitspraak in de zaak van Leenaert Bouwensz. Zij handelt over de beroeping en verkiezing van de dienaars en leeraars. Deze is tweërlei: „De eerste en voornaamste is van God, door zijn woord en Geest, door welken hij als de vader des huisgezins zijne knechten uitzendt, en drijft ze in zijnen oogst, dat zij de tarwe in zijne schuur vergaderen”. „De tweede beroeping en verkiezing der leeraars en dienaars geschiedt van de gemeente, door Gods ingeving en bevel, met eenparige stemmen der gemeente, ook met vasten en bidden. Zulke gekozen dienaars worden door de oudsten met oplegging der handen bevestigd” ³⁾. Verder wordt betoogd, dat ieder dienaar eene eigen plaats en gemeente moet hebben. Evenwel is het geoorloofd, dat hij ook andere gemeenten verzorgt, mits met raadpleging en toestemming van de gemeente die hem verkozen heeft, en bij welke hij woont; die gemeente behoort hem dan uit te zenden ⁴⁾. Dat hierbij moet gedacht zijn aan den hevigen twist, door het optreden van Leenaert Bouwensz gewekt, is duidelijk. Eene poging werd gedaan om het vraagstuk der rechte verhouding tusschen leeraar en gemeente, door het Verbond der vier steden van dringend belang geworden, nader tot oplossing te brengen. Heeft zij veel geaat?

Donker was het voorgevoel van Dirk Philipsz, dat de inwendige verdeeldheid eene ramp zou worden voor de Doopsgezinde beweging.

1) *Eenen Sendtbrief*, quat. A, bl. iij v; hierachter, blz. 522.

2) Aldaar, quat. B, bl. i v; hierachter, blz. 527 v.

3) Aldaar, quat. B, bl. iij v en v r; hierachter, blz. 532, 533.

4) Aldaar, quat. B, bl. vi r; hierachter, blz. 533 v.

Is het niet door de uitkomst bevestigd? De Hoop Scheffer stelde in het licht, dat de snelle opkomst der Gereformeerde kerk in ons vaderland in 1566 samenvalt met de heftigste scheuring die ooit de Doopsgezinde broederschap heeft verdeeld ¹⁾. Van de Harlinger Vlamingen is het bekend, dat sommigen hunner de gemeente verlaten en zich bij de Gereformeerden aangesloten hebben ²⁾. Waarschijnlijk is iets dergelijks ook op andere plaatsen gebeurd.

1) J. G. de Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1893, blz. 90.

2) [Syvaert Pieters,] *Corte aenwijsinghe*, blz. 68; De Hoop Scheffer, t. a. p.

E e n e n S e n d t =

brief, uyt reynder Broederlycker
Liefde, aen de vier St. gbeschreven,
om den Twistighen tot den Christe=
lycken vrede ende Godsalighen
leven te vermanen.

Mar. 9.

Hebt Sout in u, ende vrede onder u,
seyt de Heere tot synen Jongheren. Ende
noch eenmael: Mijnen vrede gheve ick u,
mijnen vrede laet ick u. Joan. 20.

Hebre. 12.

Jaeght naer den vrede, ende naer der
Heylighmaeckinghe, sonder welcke nie=
mandt Godt zien en sal, Ende niemandt
versuyme de ghenade Gods, Laet gheen
wortel der bitterheydt onder u op wassen,
daer door vele verontreynicht worden, etc.

D. P.

Na de Coppe ghedruct Anno 1567.

'tHaerlem, Gedruct by Vincent Kasteleyn,
aen 't Marckt=veldt in de Boeck=
druckery. ANNO 1619.

Den Christelic-

A ij^r.

ken Leser, Saluyt.

Ghenade ende vrede.

VVy en konnen u, lieve Leser, in goeder welmeyninge niet verberghen, hoe dat wy eenen tijt lanck groote droefenisse ende zwaricheyt gehad hebben, van wegen des ellendigen ende jamerlycken twists, die in Vr.¹⁾ hem in der Ge.²⁾ verheven, ende seer veel quaets gedaen heeft, gelyc de ervaringe wel leert ende bewijst: Ooc seyt de Apostel Iacobus, dat so waer twist, be- Iacob. 3.
nijdinge ende tweedracht is, daer is ongestadicheyt ende alle boose handelinghe. Wederom, so waer de vrede liefde ende eenicheyt in Iesu Christo sijn den voortganc ende d' overhant nemen³⁾, daer gatet wel toe, daer is bestandicheyt int geloove, ende alle Christelyck wesen, ia daer dientmen God in heylicheyt ende gerechticheyt die voor hem behagelyc is: daer bedenctmen dat onse Godt een Luc. 2.
God des vreden is in sijnder Gemeynthe, dat hy ons oock in vrede beroepen heeft, ende dat wy vanden Heere Iesu Christo selve, Ioan. 20.
daer toe⁴⁾ van zijnen Apostelen, so hertgrontlyc daer toe vermaent Coloss. 3.
worden: // Daerom hebben wy int voorleden iaer, uyt reyner Christelycker liefde, desen brief aen de vier St. geschreven, daer in een yegelyc mach lesen ende mercken ons toegheneyghde gemoet tot onse vaderlant, onse trouwe ende Broederlycke vermaninge ende waerschouwinge an de godvreesende, om hem voor allen twist ende ergernisse te wachten, protesteren ende betuygen hier mede voor alle onpartijische broeders ende medegenoten onses Geloofs, dat wy altijt den vrede gesocht ende daer nae gearbeyt hebben, ende dat wy ontschuldich sijn van allen desen onvrede, Scheuringe ende ver-

1) Vr., *d. i.* Friesland.

2) Ge., *d. i.* gemeente.

3) Achter „sijn” zou men eene komma verwachten. De schrijver bezigt een cli-
max: sijn, den voortganc nemen, d'overhant nemen.

4) Daer toe, *d. i.* en ook.

woestinge der Ghemeynten, maer dat wy liever in onser swacheyt, door des Heeren genade, den Tempel ende de vervallen mueren Ierusalems, wilden gheerne repareren, beteren ende opbouwen, bidden ende suchten dagelycx tot God, inden Name Iesu Christi dat hy sijn volck ghenadelyc wil aensien, de ellendicheyt, droeffnisse ende becommeringhe Sions ter herten wil nemen, iae dat hy de gevangen wil verlossen, die gevallen sijn, oprechten: de verdwaelde op den rechten wech brengen, ende die in sijne ghenade ende waerheydt staen, daer in wil bewaren tot eenen Godsalighen eynde. De vrede Godes zy met u. Amen.

A Allen Godtvruchtigen Medeghenooten onses Christe- *A iij* r.
 licken Geloofs, tot H. F. L. D. ¹⁾ den geliefden in den Heere, om
 der waerheydt wille, wensche ick D. P. uwer aller B. ²⁾ ende
 Dienaer inden Evangelio, ende de geringste onder de Heyligen,
 desgelijcken de Broeders die met my zijn, vele Genade ende vrede,
 vele wijsheydt ende verstant, vele demoedicheydt, sachtmoedicheydt
 ende ghedult, vele voorsichticheyt, cloecheyt ende eenvoudicheyt,
 Ia een Godsalige wtcoemste in aller versoeckinge ende aenvech-
 tinghe, die u over coemt, tot eender beproevinge ws geloofs: Dit
 alle ende noch meer van den anderen deuchden Gods, wenschen *1. Petr. 1.*
 wy u van God den Hemelschen Vader ende Iesu Christo zynen *2. Petr. 1.*
 Eengeboren Sone onsen Heere ende Salichmaker, door de cracht
 des Heyligen Gheests, Amen.

Hertgrondelicke lieve Broeders, onse ghelieveede inden Heere, Philipp. *1.*
 ende inder ghemeynschap des Evangeliums, wy dancken
 den Almachtigen God, ende verblijden ons van herten daer *1. Petr. 2.*
 in, als wy gedencken, daer mede ghy van Godt wt de duysternisse
 tot synen wonderbaerlicken Licht geroepen sijt, Ia dat ghy wt //
 Egypten verlost, ende door dat Meyr ghegaen zijt, gedoopt in *A iij* r.
 Iesum Christum, ende in zynen Doot, aengetogen met der cracht *1. Cor. 10.*
 Gods, ende hebbet vande geestelicke Spijse gegeten, ende vanden
 geestelicken dranck gedroncken, de vrucht wt den beloefden Lande,
 dat is, wt den Hemelrijcke, vanden warachtigen Wijnstoc, door Ioan. *15.*
 de voorgaende Figueren des Olden Testaments ³⁾, ende na volgende
 waerheydt des Evangeliums u toegebracht, gesmaect ⁴⁾ ende bevon-
 den hebbet, hoe vriendelic dat de Heere is, ende hoe salich de
 Mensche is, die op hem hoopt: Ende den vollen wensch onses *2. Cor. 6.*
 herten voor God is, dat ghi dese onwtsprekelicke liefde Gods,
 ende de genade Iesu Christi waer neemt, bewaert, ende bevytigtet

1) H. F. L. D., *d. i.* Harlingen, Franeker, Leeuwarden, Dokkum.

2) B., *d. i.* broeder.

3) Wat in het Oude Testament figuurlijk is afgebeeld (en in het Nieuwe wer-
 kelijckheid is geworden).

4) „Gesmaect”, enz. hangt nog af van het voorafgaande „Ia dat ghy”.

- u, dat ghy vande Broederlicke Liefde ende eenicheyt, vande christelicke eenvoudicheyt ende waerheyt niet verrucket ¹⁾ werdte, ia dat u de wateren tot Mara ²⁾ niet te bitter en sijn, dattet hemels broot syne soeticheyt niet en verliese, noch de Amalekiten de overhant krijgen ³⁾, noch eenige murmuratie tegen Mosen ende
1. Cor. 10. Aaron geschiede, dat geen gulden Calf opgerichtet werde, oft dat niemand door de schoonheyt der Moabitische dochteren hem late bedriegen ⁴⁾: Dat wenschen wy u allen, ooc ons selven, wt gront
- A iiij r.* ons herten. Want ghy sijt nu ooc, als wy hooren // inde proeve
- Coloss. 2. gestelt. Daeromme hoewel wy met den lichaem op dese tijt niet tegenwoordich by u en syn, so is doch onse hert by u, ende gedencken uwer in onse Vergaderinge, Vermaninge ende Gebedt,
- rom. 3. biddende ende smeekende tot God, voor den Throon der Genaden,
- Hebr. 5. dat hy u ende ons met malcanderen in het rechte Geloove ende
- rom. 15. vrede beware, dat hy alle twist ende tweedracht verre van ons laet
1. Cor. 7. sijn, so hy doch eenen God des vredes is in allen synen Gemeyn-
ten. Daeromme so becommert ons so hertelicken, dat wy hooren ende verstaen, datter groote droeffnisse by u is, dat de een Broeder tegen den anderen suchtet, dat de liefde in velen vercoudet, dat de vrede gebroken wert, de oneenicheyt als eene Watervloet inne breeet. Ia dat Ierusalem daer van geschreven staet, dat God hare
- Psalm. 147. Sloten of grendelen haerder poorten vast maeckt, dat hy hare Frontiere of Grenze tot vrede settet ende dat op hare straten
- Tob. 14. Haleluia gesongen wert, dat Ierusalem meynen wy, schijnt nu by sommigen te wancken, ende van zijnder vasticheydt beweecht te
- psalm. 47. werden. Daer is onvrede ende clagen binnen hare mueren, daer en wert nu by velen dat vrolijke Haleluia niet ghehoort, De barmhertighe God ontferme hem daer over, ende betere het na
- A iiij r.* den rijcdom zijn--//der genade: Och hoe hertelic sijn wy bedroeft ende becommert over den twist, die daer by u is? Hoe menichmael sijn wy daerinne bedacht geweest, hoe datmen op de beste wijze daerinne mochte handelen, Wy sijn allenthalven gedrongen, benout, ende beswaert in onser conscientien, oft wy wat schryven, ia veel meer suppliceren zouden, op dat ghy met malcanderen vrede mocht maken: Want dat ghy twistich, spaltich ⁵⁾ ende tweedrachtich onder u sijt, dat is ons een groot hertenleedt, ende conden wy door Gods genade wat goets doen, dat tot den vrede dient, hoe gantsch goetwillich sijn wy daer toe bereydt. Wt die oorsake soo hebben wy

1) Verrucket, *d. i.* afgetrokken, afgeleid.

2) De schrijver denkt aan Exod. XV: 23.

3) Exod. XVII: 11.

4) Num. XXV: 1.

5) Denk aan het woord „tweespalt“.

ten lesten, als wy ons met den Heere door bidden ende suchten, ia met tranen beraetvraecht, ende met sommigen Godvreesenden oock besproken hadden, ons verstout, hebben eenen moet gegrepen, ende hebbent inden name des Heeren gewaecht, uyt grooter droeffnisse onses herten, ende wt de reyne ongevalschte liefde, een weynich te schryven, in goeder welmeyninge ende hopenge, dat onsen Rom. 12. geringen arbeyt u aengenaem ende dienstelic mochte sijn: Daer toe geve ons GODT zijne genade, Amen.

TEn eersten, so bedenct wel dat beginsel ws gheloofs ¹⁾, namelyc, *A v r.* met welcker aendacht ²⁾, viericheyt des Gheests ende blijtschap des herten, ghy dat woort aengenomen hebt, hoe dat ghy in 1. Tessal. 1. 't Verbondt Gods ghecomen zijt, wat ghy den Heere daer belooft 1. Petr. 3. hebt, om uwen God te dienen in heylicheyt ende gerechtigheyt, de Luc. 2. dagen ws levens, om met goeder conscientien voor hem te wandelen, om u selven niet meer te leven, maer den Heere ende sijnder Gemeeynte, Ia alle wat uwe Hemelsche beroepinghe u leert ende mede Rom. 14. Galat. 2. brengt, dat neemt ter herten, ende daer toe vermanen wy u met den Apostel also: Ghelyck als ghy den Heere Iesum Christum aenghenomen hebt, also wandelt oock in hem, ende weest in hem Coloss. 2. ghewortelt, ende op hem ghebouwt, ghelyck als ghy gheleert zijt door 't gheloove, ende weest in den selvigen gheloove overvloedich met dancsegginghe: Siet toe dat u niemant en beroove, door de Philosophie ³⁾ ende verleydinghe na der menschen leere, na der weerelt insettinge, ende niet na Iesu Christo: Daer mede stemmet ⁴⁾, dat Ioannis schrijft: wat ghy vanden beginne ghehoort hebt, dat 1. Ioan. 2. laet by u blyven, soo dat by u blijft, dat ghy vanden beginne ghehoort hebt, soo sult ghy by den Vader ende by synen Soone // Iesu Christo blyven. Ende dat is de belofte die hy ons ghegeven *A v r.* heeft, dat eeuwige leven, met sulcken bescheyt ⁵⁾, so wy inder 1. Ioan. 1. leere sijns Soons blyven: Want die daer niet in en blijft, maer die overtreet, die en heeft gheen en God: Maer die daer inne blijft, die heeft beyde den Vader ende den Sone. Ende nu is dat de principale leere ende dat hoochste ghebodt onses Heeren Iesu Christi, dat wy Ioan 15. ons onder malcanderen sullen liefhebben ghelyc als hy ons lief ghehad heeft. Ende dese liefd'en is niet alleen in woorden, maer 1. Ioan 3. in der kracht ende waerheyt gheleghen, ende moet met der daet

1) De schrijver zinspeelt op hunnen Doop.

2) Aendacht, *d. i.* vroomheid.

3) Aanhaling van Koloss. II: 8.

4) Stemmet, *d. i.* stemt overeen.

5) „Met sulcken bescheyt” wil zeggen: met dien verstande, onder deze voorwaarde.

1. Ioan. 4. bewesen worden, want de wyle dat God de liefde is, als Ioannis seyt, so is sy crachtich, ende na Salomons woort, stercker als de Cantic. 8. doodt, ende vaster dan de Helle, want zy is vierich ende een vlamme des Heeren, dat ooc de wateren de Liefde niet en kunnen wtblussen,
1. Cor. 1. noch de stroomen die verdrincken: Ende al wilde yemant alle zijn goet voor de Liefde geven, so en can hyse daer mede niet koopen, want zy is een gave des Heeren, ende een bysondere cracht Gods,
- rom. 5. zy komt in dat herte des gheloovighen, door de H. Gheest: Ende buyten de Liefde en gheldet alles niet, wat een mensche doet, so [A vi^r.] weynich als yet wat buyten God soude mogen gelden. Daer-//om
1. Cor. 13. en betuycht ooc de Schriftuere, dat so wie sijnen Broeder niet lief
- 1 Ioan. 2. en heeft, die blyvet inden doot, ende hy wandelt inde duysternisse, ende zijn ooghen zijn verblint, ende hy en weet niet waer hy henen
2. petr. 1. gaet, Hy heeft ooc de reynichmakinghe ende afwassinghe zijnder sonden vergheten, Item, so yemant sijnen Broeders ¹⁾ haet, die is een Dootslagher, ende en heeft dat leven niet in hem blyvende,
- Ioan. 15 ²⁾. item, Wat den Heere Iesus Christus ooc so diewils inden Evangelio vander liefde verhaelt, ende hoe overvloedich de Apostelen in haer
- rom. 11. brieven daer van schrijven, hoe hertgrondelyck zy ons daer toe
- 1 Cor. 13. vermanen, dat mach een yeghelyck, die sijn Siele lief heeft wel
- Ephes. 4. bedencken ende betrachten.
- Coloss. 3.
1. petr. 3. **T**En anderen, so aenmercket met neersticheyt, hoe schaedlyc de twist ende tweedracht is, want als ghy de Exempelen der Schrifture aenmeret, so bevint ghy wat grooter schade ende verdervinge uyt twist ende spalt ³⁾ ghecomen is, dat letterlyck ende figuerlyc Israel ⁴⁾, is wel een leerachtich ⁵⁾ ende verschrickelyc
- Num. 16. Exempel daer af, spiegelt u daer aen, op dat ghy daerinne niet en
- Iudic. 11. vervalt ende alsulcken lieden niet ghelyc en wort. item, so gy daer
- Hebr. 4. achtinge op hebt wat tot onsen tyden geschiet is, so mach men [A vi^v]. voor twist ende tweedracht wel groulen ⁶⁾ // De Historien daer van te verhalen, is onnoodich, want sy sijn wel bekend, ende sulcx
- Iacob. 4. alle comt daer wt, als Iacobus seyt: van waer comter strijt ende twist onder u? isset niet uyt uwe wellusten die daer strijden in uwe Ledematen? Ghy zijt begeerlyck ⁷⁾, ende en verkrijght daer niet mede. Ghy benijt ende haet, ende en kont niet verkrijghen, Ghy kijft ende strijdt, ende en hebt niet, ghy bid ende en onfanght niet, daer omme dat ghy qualyck bid, te weten, op dat ghy dat

1) Lees: Broeder.

2) Bedoeld is: 1 Joh. III: 15.

3) Spalt, d. i. tweespalt. Vergel. hierboven, blz. 522: spaltich.

4) Israël zoowel in letterlijken als in overdrachtelijken zin.

5) Leerachtich, d. i. leerzaam.

6) Groulen, d. i. gruwen.

7) Begeerlyck, d. i. begeerig.

in uwe wellusten verteert, aenmeret, van waer den twist onder de broeders komt, ende hoe schadelyck dat hy is: daerom so vermaent oock de selfde Apostel alle Christenen, ende seydt: Weest Gode Ioan. 8. onderdanich, ende wederstaet den Duyvel (want die is een twist-maker) so vlied hy van u: Naect u ¹⁾ tot God, so naect hem God tot u. Reynigt uwe handen ghy sondaers, ende maeckt uwe herten suyver ghy wanckelmoedighe. Ende noch eenmaal: Wie is wijs Iacob. 3. ende verstandich onder u? die bewyse syne goede wercken, met sachtmoedicheyt ende wijsheyt: Maer hebt ghy bitteren nijt ende twist in uwen herten, soo en beroemt u niet, ende en liecht niet tegen de waerheyt, want dat en is de wijsheyt niet die van boven afkomt, maer die wysheid ²⁾ is aertsch, Menschelyck ende Duyvelsch //: want waer nijd ende twist is, daer is een onordenlyck [*A vij.*] wesen, ende allen quaden handel: Maer de wijsheyt die van boven is, die is ten eersten cuysch, daer na vreedsaem, vriendlyc, manierlyc, laet haer wel segghen ³⁾, zy is vol barmharticheyt ende goeder vruchten, sonder partije ⁴⁾ ende gheveynstheyt. Want de vrucht der Gherechticheyt werd in vrede ghesaeyd, dien, die den vrede houden.

Dese woorden des Apostels betuygen ons klaerlycken, waermede dat een Christen zijnen Christendom ende Goddelycke wijsheyt sal bewijzen, ende hoe veel quaeds uyt partijscher handelinghe komt, Ia dat niet dan alle ongheschicktheyt, vergrijpinghe, lieghen tegen de waerheyt, ende valsche beroeminghe daer bevonden worden, Daeromme so ist eenen yegelicken, die een Christen wil sijn, geraden, dat hy hem voor twist ende tweedracht wachte, ende bewyse synen Christelijcken aert met eenen sachtmoedigen Gheest ende Godsaligen leven. Maer met disputeeren, twisten ende kyven, is weynich goeds tot hier toe uytgericht gheworden, tot allen tijden, ende op allen plaetsen daer sulcks gheschied is.

TEn derden, so behertiget wat grooter blijtschap ende profijt na den Gheest, de Broederlycke Liefde ende eenicheyt mede // brengt, want so seyt de Propheet: ziet hoe lieffelijk ende fijn ist, [*A vij.*] daer de Broeders een drachtelijk by malkanderen woonen. Ghelyck als den costelicken Balsem is? ⁵⁾ die vanden hoofde Aarons af vloeyt, in zynen geheelen baert, die neder vloeyt in syn cleet, Ghelyck als den Dauwe afvloeyt van Hermon op den Berch Sion. Want daer belooft God de Heere selve dat leven ende de seghinge

1) Naect u, *d. i.* nadert.

2) Lees: wysheydt.

3) Laet haer wel segghen, *d. i.* zij laat zich gezeggen.

4) Partije, *d. i.* partijdigheid.

5) In plaats van een vraagteeken behoorde hier eene komma te staan.

inder eewicheyt. Siet ende merckt, hoe dat de gebenedijnghe Gods over een vreedsame Gemeynthe koemt, ende God selve lust heeft daer te wonen, Daer om de Heere Iesus Christus ooc de Vrede-

Matt. 5. makers salich prijst, want die sullen Godes kinderen heeten. Contrarie so moeten de Twistmakers onsalich zijn, ende kinderen des

Ioan. 8. Boosen, die alle tijt een Twistmaker gheweest is.

Item: hoe eenich ende eendrachtich de gemeynthe Gods behoort te zijn, betuygen de woorden des Heeren, namelick dat hy bidt voor alle de gene, die door syn woort ende der Apostelen dienst,

Ioan. 17. aen hem soudén geloven op dat sijt eens sijn, gelijc als de Vader in hem, ende hy in den Vader is, op dat sy volcomen een zijn, ende die werelt bekenne dat God sulcke Christenen also lief heeft,

[A viij^r.] ghelyc als hy sijnen soon Iesum Christum lief gehat heeft, ende noch lief heeft // inder eewicheyt. Sulcke eenicheyt inder gemeynthe Gods behoort alletijt bevonden te worden, gelijc als tusschen God den Vader ende sijnen Sone, een volcomen eenicheyt inden heyiligen Geest is. Tot dese eenigheyt vermaent ons de Apostel Paulus ende seyt: Ic vermane u, dat gy Wandelt als uwe beroepinghe betaemt, daer gy in beroepen zijt, met alder ootmoedicheyt ende saechtmoedicheyt, met lijdtzaamheyt, ende verdraecht die een den anderen inder liefde ende weest neerstich om te houden de eenicheyt inden Geest, door den bant des vreden, Een Lichaem ende een Geest, ghelijc als ghy ooc beroepen sijt in eenderley hopinghe uwer beroepinghe: Een Heere, een Geloove, eenen Doop, een God ende Vader onser aller, die daer is over u allen, door alle, ende in u

1. Petr. 2 ¹⁾. allen, Ende noch een mael: Alle bitterheyt, grimmicheyt, toornicheyt, geschrey ende lasteringe, sy verre van u, met alder boosheyt. Maer weest onder malkanderen vriendlyck, hertgrondelyc, ende vergheeft de een den anderen, gelyc als u God in Iesu Christo vergeven heeft: Ende noch leerd ons de selfde Apostel, ende seyd:

coloss. 3. Treckt aen als de uytvercoren Gods ende ghelieve, hertelycke bermherticheyt, vriendlycheyt, ootmoedicheyt, verduldicheyt, en ²⁾

[A viij^r.] de een verdra--//ghe den anderen, ende verghevet u onder malkanderen, so yemand eenige klachte teghen den anderen heeft, ghelyc als u Christus vergeven heeft, also ghy oock. Maer boven dat alle, so treckt an de liefde, die daer is den band der volcomen-

Philipp. 4. heyt. Ende de vrede Godes neme de overhand in uwer herten, tot welken ghy beroepen zijt in eenen Lichame, ende weest danckbaer.

Boven dat alle, so heeft de Heere Iesu synen Jongeren die met malkanderen twisteden ende disputeerden, wie de grootste in het

1) De aanhaling is verkeerd. Bedoeld is: Efez. IV: 31 v.

2) Lees: ende.

Hemelrijck sijn soude, ghestraft ¹⁾ ende geseyd also: Voor waer voor waer segghe ick u, ten zy sake, dat ghy u omme keerd, ende *Matt. 18.* wort als de kinderen, so en sult ghy in dat Hemelrijck niet komen: Wie hem nu vernedert als dit kind (dat hy int midden van zynen Discipulen geset hadde) die is de grootste in het Hemelrycke, Ende wie alsulcken kind aen-neemt in mynen Name, die neemt my an, Want so yemand eenen van desen alderminsten die aen my gelooven verergert, 'tware hem beter datter eenen Meulensteen an synen hals ghebonden, ende hy verdroncken worde int diepste vander Zee. Wee der weereld van ergernisse, daer moet ergernisse komen, maer wee den mensche door welcken de erger-//nisse comt: Leest dit met *Bi.* verstant, wat des Heeren meyninge is. Item: Doe de Moeder der kinderen Zebedei, van den Heere begeerden, dat hare twee Sonen *Matt. 20.* by hem in zynen Rijke mochte sitten, die een aen de rechter, ende die ander aen de slinker hant, ende als de thien Discipulen dat hoorden, werden sy onwillich ²⁾ op haer. Doe riepse Iesus tot hem ende sprac: Gy wetet, dat de Wereltlicke Vorsten heerschen, *Luc. 22.* ende de Overheeren hebben geweld, Maer so en salt onder u niet zijn, sonder ³⁾ soo yemant onder u de grootste wil syn, die sy uwe Dienaer, Ende wie de voornaemste wil syn, die sy uwe knecht, Ghelijck als de Menschen Sone niet ghekomen en is om gedient te worden, maer dat hy diene, ende, gheve zyn leven tot eender verlossinghe voor velen. Och dat alle dese woorden van eenen yelycken ⁴⁾ Christen altijt wel bedacht werden, het soude wel beter toe gaen.

TEn vierden, so legghet wel over ⁵⁾ ende laet het u ter herten gaen, wat grooter droeffenisse ende ergernisse uyt uwen twist ende tweedracht comt, ende noch comen mach, Ia dat ghy niet daer ⁶⁾ alleene, maer ooc alle Ghemeynten daer door bemoeyt werden: Want het gaet ymmers by allen rechten Christenen also toe, gelyck als de // Apostel seyt: Wie wert geswaet, ende ick en werde niet *Bi.* geswaet? Wie ergert hem, ende ic en berne niet ⁷⁾? Daeromme soo bedencket wel, wat moeyte ende droeffenisse uyt uwen twist allenthalven onder de godvreesende is. Voor desen tijt so heeftmen vele van onse Vaderlant gheroemt, vanden wasdom der Gemeynten Gods, ia dat Honich ende Melck daer in vloeyde, datmen aldaer onder den Wijnstock Iesum Christum gheseten heeft, datmen de Vygen, Olyven ende Granaetappelen ghenooten heeft, Wy meynen de

1) Ghestraft, *d. i.* berispt.2) Onwillich, *d. i.* verstoord.

3) „Sonder” is een germanisme (sondern).

4) Yelycken, hetzelfde als: yegelycken.

5) Legget over, *d. i.* overlegt, bedenkt.

6) Dit „daer” is overtollig.

7) Aanhaling van 2 Kor. XI: 29.

- Psalm. 19. gheestelyke gaven, namelijk dat de soeticheyte des Godlycken
- Psalm. 118. Woorts daer gevloeyt heeft, datmen de schoone gaven des Heylighen Geests ontfanghen heeft, met de bloeme des Meels ghespijst ende versadicht is: Maer nu bevreessen wy ons, so desen twist niet neder geleyt en wordt datmen dat tegendeel soude moeten hooren, tot eender grooter droeffenisse veelder vromen, ende aendachtiger ¹⁾ herten. Daer beneven tot eender blijdschap ende gloriatie der
- Galat. 4. Vyanden ende Wederpartijers der waerheyte, die als Ismael den Isaac bespotten, ende als Esau den Iacob haten, ende na der verdervinge der gemeynten Gods wenschen, ende geerne sien, dat de
- Bij*. fundamenten Ierusalem's uytgeroeyt mochten werden. Doch // wy verhoopen aen ²⁾ der genade Gods, dat hy zyne Ghemeynte zal bewaren, ende van allen prijkelen verlossen, ende alle quade aen-
- Psalm. 51. slagen te niete maken.

- So bidden wy u, ende vermanen u door de Barmharticheyde Gods,
- Rom. 18 ³⁾. ende door de liefde des Heeren Iesu Christi, die met zynen onschul-
- Rom. 3. 8. dighen doot ende dierbaren bloede Vrede by Godt synen Vader
- Ephes. 1. 2. ons ghemaect ende verkreghe heeft, wy bidden ende vermanen
- Coloss. 1. u, ende zegghen met den Apostel beslytelyck ⁴⁾ also: Is nu by u eenige vermaninge in Iesu Christo is daer eenige troost der Liefde, is daer ghemeynschap des Geests, is daer hertgrontlycke liefde ende barmherticheyde, so vervullet mijn vruechde daerin, dat ghy eens sins zijt, ghelycke liefde hebbet, eendrachtich ende eens zijt, niet doen ⁵⁾ door twist ende ydele eere, maer door die demoe- dicheyde achte de een den anderen hooger, als hem selven. Niemand soecke, wat zijns is, maer wat dat eens anderen profijt is, een yghelyck zy ghesint, als Iesus Christus oock ghesint was etc. So ghy nu desen gekruysten IESUM CHRISTUM aenmerckt, ende bevljtgheyt u hem ghelyckformich te worden, soo verhoopen wy
- Bij*. aen der Ghe-//nade des Heeren, dat hy noch een goede uytcomste
1. Cor. 11. geven sal. Noch eenmael bidden ende vermanen wy u ten hoochsten, door de Liefde des geests, dat ghy dit alle dat vermeldt is, ende wat de H. Schriftuyre noch meer so overvloedich daer van ghetuygt, behertighen ende bedencken wilt, ons eenvoudich schryven ten besten nemen, want wy hebbent wt reynder ongevalschter

1) Aendachtich, *d. i.* vroom.

2) Verhoopen aen, *d. i.* vertrouwen op.

3) Lees: Rom. 12. Deze verbetering is aangegeven in de „Errata ofte fouten” aan het slot van den *Appendix*, het laatste van de drie geschriften (*Sendtbrief*, *Cort verhael* en *Appendix*) die hier in één bandje zijn uitgegeven.

4) Beslytelyck, *d. i.* ten slotte.

5) Lees: doet. De aanhaling is uit Filipp. II: 1—5.

Liefden geschreven, dat weet de Heere die alle herten kent. Ende konden wy u in eeniger manieren tot den vrede, tot de beteringe ende opbouwinge der gemeynten Gods dienen, hoe goetwillich wilden wy (soo vele als God ons genade gave, ende ons belangt) sulcx doen ende volbrengen. Hier mede bevelen wy u den Almachtigen Godt ende den Heere Iesu Christo, die machtich is u te leeren, te vermanen, ende u zynen vrede te gheven, de Liefde in u te vermeerderen, ende u te bewaren tot zynen Hemelschen Rijke, Amen. psalm. 7.
Ierem. 17.

Het groeten u vele Godvreesende die by ons sijn: Och dat ghy u oock onder malkanderen te rechte mochtet groeten met den Heyligen Cus des vredes. De genade onses Heeren Iesu Christi, ende den vrede Gods sy met u allen, die den vrede soecken ende lief hebben. Geschreven uyt groo-//ter weemoedicheyt ende benaue- [B ij r.]
heyt des herten. Anno. 1566. den negentiensten Septembris.

Wy begeeren dat ghy desen Brief tot H. ¹⁾ leest,
ende dan terstont voort schicken na Fr. L. D. ²⁾
dat den Brief daer oock ghele-
sen worde.

D. P. V. B.
I. H.

1) H., d. i. Harlingen.

2) Fr. L. D., d. i. Franeker, Leeuwarden, Dokkum.

[Bijv.]

D e n C h r i s t e l y c -

ken Leser, Ghenade

ende vrede.

NAdemael nu (eylacen) inde Ghemeynte des Heeren, vele twist ende tweedracht gecomen is, ende sommige hen aengenomen hebben, over die Gemeynte Gods te heerschen, ende tegen haer eyghen Bespreck, accoort ende besluyt met allen L. ¹⁾ ghemaeckt, **Matt. 24.** te handelen, beroemen hen noch van grooter macht ende authoriteyt, die zy meynen te hebben, doch na des Heeren Parabel, so ist hen alles genomen, ende den trouwen knechten ghegeven, daerom so werden wy veroorsaect int Licht te brengen, onse besluyt, dat alle L. op die tijt, Anno 1565. uyt Gods woort, eendrachtelyck besloten hebben, daer wt een yegelyc verstaen mach, hoe dat een L. tegen de Ghemeyte ²⁾ die hem bevolen is, ende de Gemeynte haren L. sal handelen, dat welcke wy door Gods hulpe, t' sijner tijt noch wyder verhopen te verklaren, daerom soo zetten wy maer eenvoudich, so veel als de L. met eendrachticheyt besloten, voor die Gemeynte gelesen ende approbeert hebben. //

1) L., d. i. Leeraers.

2) Lees: Ghemeynte.

1. Timoth. 3.

B üij r.

Dit schrijve ic u, op dat ghy weet, hoe dat ghy wandelen sult int huys Gods, dat welcke is, de Gemeynte des levendigen Gods, eenen Pilare ende grontsteen der waerheydt.

2. Timoth. 2.

Beneersticht, dat ghy u selven bewijst Gode eenen beproefden arbeyder te wesen, die hem niet schamen derf, die daer recht snijdet dat woort der Waerheydt.

B iij°.

A Engaende de Beroepinghe ende Verkiesinghe der Bisschoppen ende Leeraers, bekenen wy D. ¹⁾ ende Olden ²⁾ voor den Heere ende alle Ghemeynten, dat de Beroepinghe ende Verkiesinghe der D. ende Leeraers tweederley is.

De eerste ende principaelste is van God, door zijn woort ende Gheest, door welken hy als de vader des Huysgesins zijn Knechten uytsept, ende drijftse in zynen Oogst, datse de Terwe in zijn Schuere vergaderen.

Item, de Parabole des Evangeliums vanden Visschers, Nette ende alderley Visschen die daer in ghevanghen worden, van den Edelinck die wech reysden, ende zynen Knechten gelt gaf datse daer mede soudén woekeren, ende vanden getrouwen knecht, die de Heere over sijn ghesint ende huysghenooten gheset heeft, om haer de spijse ter rechter tijt te geven: Alle dese Parabolén betuyghen ons klaerlyc, dat de Heere de rechte ende principael wtsender is, die nae zyne voorsieninghe sijn knechten met zynen Gheest begaeft, ende sijn Woordt in haren mont leyt, door haer spreek, leert, vermaent ende werckt hy. Daeromme soo dienen de L. ³⁾ eygentlyc wt de cracht Gods, ghelyck als d'Apostel Petrus zeyt: Soo //

B v°. yemant dient, die diene uyt der kracht, die God verleent.

1. petr. 4. Dit wert bevesticht Actor. xij. want daer staet gheschreven, dat Actor. 13. de H. Gheest tot de Ghemeynte te Antiochia sprack: Scheyt my uyt Paulum ende Barnabam, tot dat werc daer icse toe vercoren hebbe. Ende als zy ghevast, ghebeden, ende handen op haer gheleyt hadden, sijn zy ghereyst, ende ginghen uytghesonden vanden Heylighen Gheest.

Item, Actor. xx. sprack Paulus tot den Oltsten der gemeynten: Actor. 12 ⁴⁾. hebt wel achttinghe op u selven, ende op de gheheele kudde, waer over u de Heylighe Gheest gheset heeft, om te weyden de Ge-

1) D., *d. i.* Dienaers.

2) Olden, *d. i.* oudsten.

3) L., *d. i.* Leeraers.

4) Lees: Actor. 20. De verbetering wordt aan de hand gedaan door de „Errata ofte fouten” achter den *Appendix*, het laatste van de drie geschriften (*Sendtbrief*, *Cort verhael* en *Appendix*), die in één bandje verschenen sijn.

meeynte Gods, die hy met zynen bloede verworven heeft, Daer wt ist openbaer, dat de principaelste wtsendinge der rechter Leeraers van God is, die der menschen herten door sy- ¹⁾ Gheest bereydt ende verweckt, ende maecktse vierich ende bequaem tot zynen dienst ende werck.

De andere beroepinge ende verkiesinge der L. ende D. ²⁾ gheschiet vander Gemeynthe, door Gods inghevinge ende bevel, met ghelycke stemmen ³⁾ der ghemeynen, oock met vasten ende bidden. Ende de selvige vercoren Dienaers werden vanden Outsten door *Actor. 14.* oplegginge der handen bevesticht // Want also staet daer geschreven: *B v .* dat Paulus ende Barnabas in allen Gemeynen Outsten gheset, als zy ghevast ende ghebeden hebben.

Item: de Apostel schrijft aen Titum, Daeromme hebbe ick u in Crëta gelaten dat gyt zult voleynden, daer ick het gelaten hebbe, namelyck, dat ghy alle steden met Oudtsten besettet, hy heeft oock *Titum. 1.* de Oudtsten afghemaeldt ende beschreven, hoe dat zy gheschickt zullen wesen.

Dese tweederley Beroepinghe ende verkiesinge begrijpt Paulus inden woorden, die hy aen Timotheum schrijft, te weten dat hy niet versuymen soude de gave, die hem gegeven was, door de Prophetie (dat is door Gods Ghenade ende Gheest die Schrift te verstaen) met oplegghinghe der handen, van den Oudtsten.

Wt dien alle volghet klaerlyc, dat een rechte Dienaer dese beyde beroepinge ende verkiesinge moet hebben, dat is de Beroepinge van God, ende de ordentlycke verkiesinge der Ghemeynen des Heeren, Na die eerste verkiesinge ende Godlycke Beroepinge, so is hy een schuldenaer der gantscher Gemeynen. Na die andere verkiesinge is hy een Dienaer der Gemeynen die hem verkoren heeft, ende in welcke hy verordineert is, Also heeft de Gemeynthe // te Philippen [*B vi r.*] Bisschoppen ende Diaken gehadt Ende een yghelycke ghemeynthe in *Philipp. 1.* Asia heeft ooc eenen Bisschop ofte Sentbode, dat is Leeraer ghehad. *Apocal. 2. 3.*

Item, Paulus ende Barnabas, sijn met Cephas Iacobus ende *Galat. 2.* Ioannus over een gecomen, dat dese dry onder de Ioden, de andere twee onder de Heydenen, dat Apostel ampt soudē bedienen, alleene dat sy der Armen soudē bedencken, daerom behoort een Dienaer eene bysondere plaetse ende ghemeynthe te hebben, daer hy synen loop heeft ende dient, doch altydt met zulcken bescheyt, dat die gantsche kudde besorgt, die Ghemeynthe allenthalven *Iohan. 10.* bediendt dat gantsch Lijf des Heeren ghebout ende ghebetert *Actor. 20.* werde, Ende sulcx alle moet met vrede ende inder Liefde met *Ephes. 4.*

1) Zoo staat op het einde van een regel. Lees: synen.

2) L. ende D., *d. i.* Leeraers ende Dienaers.

3) Met eenparige stemmen (*niet* bij meerderheid van stemmen).

raet ende consent der gemeynten, die hem vercoren heeft, ende daer hy by woont, geschieden, want dat oock de ghemeynte eenen Dienaer, inden vrede sal wtschicken, dat is daer wt openbaer dat

Actor. 8. d'Apostlen, als sy gehoort hadden, dat Samaria dat Evangelium aenghenomen hadde, so hebben sy daer henen gesent Petrum ende Iohannem, dat sy voor de Samaritanen zouden bidden, ende de handen op haer legghen, dat zy den H. Gheest mochten ontfanghen.

[B vi^r.] Item Paulus ende Barnabas, hoewel // zy vanden Heyligen Geest ghe-eyscht ende uytghesonden waren, so zijn sy evenwel bander ¹⁾

Actor. 13. Gemeynte tot Antiochia geordineert ende afgeveerdicht: Daer toe so heeft de Gemeynte te Ierusalem mannen met Paulo ende Barnaba uytghesonden, dat welcke wel te verstaen is, dattet noch also behoort te geschieden, op dattet alles ordentlyc ende Schriftmatich mach toegaen, ende niemant buyten der Ghemeynten verkiesinge ende Ordinantie, van hem selven, lichtveerdich loope.

Dit alle is nog claerlicken te bewijzen, daer wt, dat de Apostel Paulus tot den Corinten schrijft: Wy hebben Titum vermaent dat hy vrywillich tot u ghecomen is, ende hebben met hen ghesonden eenen broeder, de welcke, behalven dat hy int werc des Evangeliums, door alle gemeynten gepresen wert, so is hy door der Gemeynten stemmen, een Medegeselle in onser Reyse geordineert, in deser weldaet, die van ons bedient sal worden, tot der eeren Gods, ende tot uwer blijtschap.

Desen gront settet de Apostel tot den Ephesien also, dat de Heere

Ephes. 4. zommige tot Apostelen geset heeft, sommige tot Propheten, sommige tot Evangelisten, sommige tot Herders ende Leeraers, daer door de

[B vij^r.] Heyligen tsamen gevoecht werden, door // gemeynten dienst, om te beteren dat lichaem Christi, tot dat wy alle komen tot eenderley gheloove des Soons Gods, ende een volkomen Man worden, die daer zy inde Mate des volkomen ouderdoms Iesu Christi.

Ende volghende zeydt de Apostel, dat wy rechtschapen inde Liefde sullen zijn, dat is, dat wy dat recht is, te samen indie Liefde zouden houden, ende wassen in allen stucken, aen dien, die dat Hooft is, Christus, uyt welcken dat gheheele Lichaem te samen gevoecht wort, ende het een Lidtmaet aen dat ander hanght, door alle t'zamenvoeghinghe, daer door dat d'een den anderen handt-reyckinghe doet, dat het Lichaem wasset tot zijns zelfs beteringe, ende dat alle inder Liefde. Daerom zoo waer de Liefde niet krachtich en is, daer en kan gheen dienst noch werck des Heeren in zijnen rechten zwanghe gaen.

Dit is nu kortelyck onse Bekentenisse van der beroepinghe ende verkiesinghe der Bisschoppen ende Leeraers. Datum vt supra.

1) Lees : vander.

Cort, doch grondtlick
verhael vanden twistigen handel
ende onschriftmetigen Ordeel, in
Fr. ouer sommighen, diemen de
Vlamingen noemt, ghegeuen.

INLEIDING.

Hoedanig is de figuur die ons in den schrijver van dit „Cort, doch grondtlick verhael” tegemoettreedt? Doet Dirk Philipsz zich hier kennen als iemand van hooge, edele gevoelens, als een goed leidsman en voorganger? Neemt hij in den hevigen strijd die de Doopsgezinden verdeelt, de waardige houding aan, die men van een man van zoo hoog gezag en daarom van zoo groote verantwoordelijkheid verwachten mag?

Door enkelen is deze vraag ontkennend beantwoord. Dat de pogingen tot verzoening, ingesteld na de mislukte verbroederings-samenkomst van Friezen en Vlamingen op 1 Febr. 1567 te Harlingen, schipbreuk leden, wordt aan het optreden van Dirk Philipsz geweten. Men heeft hem afgeschilderd als iemand die zich spoedig door zijnen ijver vervoeren liet, wien het moeilijk viel onpartijdig te handelen. Bij zijn laatste verblijf te Emden, waar hij de vertegenwoordigers der beide partijen afwachtte, heeft hij, zoo meent men, de vermaning tot gematigdheid, hem uit Dantzig medegegeven, veronachtzaamd. Men noemt hem prikkelbaar en onverzettelijk.

Het komt mij voor dat overtuigende gronden voor dit afkeurend oordeel niet aanwezig zijn. Rekening houdende met de onvolmaaktheid die alle menschenwerk aankleeft, erkennende dat zijne houding in dezen geen bewondering kan wekken, meen ik, dat het „Cort, doch grondtlick verhael” niet alleen zijne verdediging, maar ook zijne rechtvaardiging bevat ¹⁾.

1) De uitgave waarop de herdruk berust is gedrukt in 80.-formaat, met gothieke letter. Aantal bladen: 32, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 30. Aanwijzing van plaats en drukker ontbreekt. (Aan het einde:) Ghedruct int laer 1567. — Signatuur: A ij—D v. Hoogte: 14.5 c.M.; breedte: 9.1 c.M. — Een exemplaar in

Philipsz' droefheid over den gang van zaken is ongeveinsd. „Wij hebben”, zegt hij, „onze ziele in des Heeren handen gesteld, en ons deswege getroost, dat onze vrienden onze vijanden worden, daarom dat wij de waarheid zeggen” ¹⁾. „Het ware ons ook beter en liever, met Elia ons naar de woestijn te begeven, en van den Heer te wenschen, dat onze ziele mocht sterven, dan dat wij moesten zien, dat de profetes Iezabel in de gemeente alzo zou overheerschen en de knechten des Heeren verleiden” ²⁾. Waarom schrijft hij? Nog vóór zijn dood wil hij de zijnen opwekken om toch vooral het Bijbelsch standpunt dat men onder de Doopsgezinden tot dusverre heeft aangenomen niet te verlaten. „Dewijl wij dan oud en welbadaagd zijn, en onze oplossing te allen tijde verwachten, begeeren wij nog vóór ons einde alle Godvreezenden te waarschuwen voor alle inzetting van menschen. Daarenboven begeeren wij een iegelijk in onze eenvoudigheid te vermanen, dat hij zich vasthoude aan Jezus Christus, in wien alle schatten der wijsheid en der kennisse Gods verborgen liggen” ³⁾. Even bitter als de smart van Samuel over Saul was die van Dirk Philipsz over de leeraars Jan Willems en Lubbert Gerrits, die hijzelf in den dienst bevestigd had, maar die reeds spoedig door de wederopneming van een afvallige getoond hadden het met de gestelde eischen licht op te nemen ⁴⁾.

de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam. — Er bestaat ook eene uitgave, geplaatst tusschen *Eenen Sendtbrief, aen de vier St. gheschreven*, Haerlem, 1619, en *Een Appendix aen ons Boeccken vanden twistigen handel in Vr.*, onder den titel: *Een cort, doch // grondelyc verhael vanden twisti-//ghen handel, ende onschriftmatighen Oor-//deel dat in Fr. over sommigen diemen de // Vlamingen noemt, ghegeven is: Met een // klare Bekentenisse vanden eenighen Ver-//bondt ende woort Gods, ende daer by een Re-//futatie ende Teghensprekinghe, dat een // Menschelyck Verbondt ende Com-//promis voor Godt niet en gelt, // Iae eenen grouwel // voor hem is. // Gene. 17. // God sprac tot Abraham: Sara u Wijf // sal u eenen Soone baren, dien sult ghy Isaac // heeten, want met hem wil ick een eeuwich // Verbondt maken, ende met zijnen Zade // nae hem, In Isaac sal u dat zaet genoemt // worden, ende Sara is onser aller Moeder, // Roma. 9. Gala. 4. // Ioan. 12. // Dat Woordt dat ick ghesproken hebbe, // dat sal richten inden laetsten daghe. // [Aan het slot, onder quat. D, bl. viij r:] D. P. Eerst ghedruckt Anno 1567. Ende nu tot Haerlem, by Vincent Ca-//steleyn, Anno 1619. — Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 32, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 30. Signatuur: A ij—D viij. Hoogte: 14.5 c.M.; breedte: 9.1 c.M.*

1) *Cort, doch grondtlick verhael*, quat. C, bl. iij r; hierachter, blz. 566.

2) Aldaar, quat. C, bl. iij v; hierachter, blz. 568.

3) Aldaar, quat. A, bl. iij r en v; hierachter, blz. 549.

4) Aldaar, quat. C, bl. iij r; hierachter, blz. 567 v.

Hoe is het gelegen met de betrouwbaarheid van hetgeen hij hier verhaalt? Daarop valt niets af te dingen. Ofschoon hijzelf bij het gebeurde ten nauwste betrokken is, kan men hem niet verwijten dat hij eene onjuiste voorstelling geeft van feiten. Verschillende anderen hebben over dezelfde stof gehandeld: de schrijver der „*Successio Anabaptistica*” ¹⁾; die van het „*Beginsel der geschillen*” ²⁾; Jaques Outerman ³⁾; Syvaert Pieters ⁴⁾; P. Verkindert ⁵⁾; enz. ⁶⁾. Door de talrijke bijzonderheden die zij mededeelen wordt echter het verhaal van Dirk Philipsz wel aangevuld, maar niet wederlegd.

Met welk doel heeft hij zich naar Emden begeven? „*Wij waren*”, zegt hij, „niet gekomen om te richten, maar om vrede te maken,

1) *Successio Anabaptistica. Dat is Babel der VVederdopers*, door V. P., Colon. M. DC. III, herdrukt in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 15—87 (inzonderheid blz. 62—66).

2) *Het beginsel en voortganck der geschillen, scheuringen, en verdeelheden onder de gene die Doops-gesinden Genoemt worden*, door I. H. V. P. N., t' Amsterdam, 1658.

3) *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs, wt den droevighen handel, van Vr. ende Flam. (soo genoemd) waer in vertoont wort, dat de schult eertijts gheschiet, niet aen d' een sijde alleen, maer aen beyde sijden gheleghe is* . . . Ghestelt door J. O. met behulp van andere. 1609, z. pl., in-8°.; *Rechte verantwoordinge ende verclaringe tegen vele onrechte beschuldigen, quade beduydingen, ende crachteloose verantwoordingen: voor desen door Osewalt Hendricz in druc uytgegeven*, . . . Door I. O., 1614, z. j., in-8°.; *Copie Eens Briefs, soo Jaques Outerman eertijds geschreuen heeft, aen eener, ghenaeamt Lambert Annens, tot onderrichtinge van de droevighe Sake, so eertijds tusschen diemen nu Vr. ende Vla. noemt, ghevallen is*. . . Door eenighe Lief-hebbers der Waerheydt, aen den dagh ghebracht, Haerlem, 1634, in-8°.; *Noodtwendighe Verklaringhe, op een Copie oft Naer-druck van eenen Brief, geschreuen by Jaques Outerman aen Lambert Annes, Anno 1596*, door Jaques Outerman, ende sijne medehulpers, Haerlem, 1634, in-8°.

4) *Corte aenwijsinghe, Voorgesteld in eenighe Vraghen, vande voornaemste mishandelinghen der Vlaminghen ende Vriesen, in den twist van den Jare 1566, Met twee Vreden-presentatien over den selvighen twist*, Hoorn, 1634, in-8°.

5) *Brief, Dienende om te bewijzen, dat niemant in een ander behoort te straffen een Daedt, die hy aen hem selven, ofte aen den sijnen, pooght te verschoonen*, Haerlem, 1634. Aan het einde, onder blz. 46, staat: P. V. K. — In-8°.

6) Gewezen kan nog worden op het: *Protocol. Dath is, Alle handelinghe des Gesprecks tho Embden in Oistfrieszlandt mit den Wedderdöperen, de sick Flaminge nōmen, gehouden*, 1573, Embden, 1579, groot in-8°, fol. 374 v—375 v; hetzelfde in vertaling: *Protocol. Dat is, Alle handelinghe des Gesprecks tot Embden in Oostvrieslant met den Wederdooperen, die hen! Vlamingen noemen, gehouden*, 1578, Embden, 1572, groot in-8°, fol. 371 v—372 r; *Bespreck binnen Hoorn tusschen Jan Lues met zynen hulpers van die Vlaemsche mennichte, ter enen zijden, ende Peter Jansen Twisck met zynen hulpers van die Oude Vriesen, ofte Jan Evers Volck ter anderen zyden*, 1622 (HS. in het Archief der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam).

zooveel ons dit door des Heeren genade mogelijk was. Daarom hebben wij hen met alle Christelijk geduld gedragen, en hunne betering gewacht, gelijk het aan Christenen betaamt. Om die reden hebben wij ook alle lankmoedigheid aan de kwaadwilligen en wederspannigen bewezen, opdat wij hun de maat vol zouden meten. Maar zij hebben hunnen boozen en verkeerden aard niet langer kunnen verbergen" ¹⁾).

Is hij als particulier te Emden verschenen? Geenszins. Door zijne gemeente is hij afgevaardigd met eene welomschreven opdracht. Hij was dus verplicht daarnaar te handelen. Zijn plicht bracht mede om beide partijen te gelijk te hooren. „De gemeente in Pruisen is bedroefd en bekommerd geworden, dewijl zij brieven en smeekschriften ontvangen heeft, waaruit zij gemakkelijk heeft kunnen bemerken, welke ellendige nood tegenwoordig aan alle kanten in de gemeenten bestaat. Daardoor is zij bewogen geworden ons uit te zenden, ten einde beide partijen te verhooren, en te onderzoeken, welke partij gelijk had. Wat recht en waarachtig is moesten wij aannemen en handhaven. Wijl wij dan om die reden door onze broeders afgevaardigd, ja, krachtens de zending die wij van God, krachtens de beroeping die wij van de gemeente ontvangen hebben, derhalve slechts wegens onzen schuldigen dienst hier gekomen zijn, hebben wij met allen ijver getracht beide partijen bij elkander te krijgen, opdat men grondige inlichtingen omtrent de twistzaak zou kunnen vernemen" ²⁾). Zijne weigering om de (tweede) deputatie van Hollanders en Friezen buiten de tegenwoordigheid der Vlamingen te hooren wordt hierdoor genoegzaam verklaard ³⁾), waarbij in het oog dient gehouden te worden, dat de Friezen niet te bewegen waren om aan zulk eene wederzijdsche verantwoording deel te nemen ⁴⁾). Men begrijpt dat hij na allerlei vergeefsche pogingen tot bemiddeling verder „alle besprek, boodschap en onderhandeling heeft afgeslagen, zoolang beide partijen niet op ordelijke wijze met elkander gesproken, hare onderlinge beschuldigingen geuit en aan elkander uitlegging en verantwoording verschaft hadden" ⁵⁾).

1) *Cort, doch grondtlick verhael*, quat. C, bl. vij v; hierachter, blz. 572.

2) Aldaar, quat. A, bl. v r; hierachter, blz. 550.

3) Aldaar, quat. A, bl. v r; quat. C, bl. v r; hierachter, blz. 550, 568 v.

4) Aldaar, quat. A, bl. v r, vi r; quat. C, bl. vi v; hierachter, blz. 550, 551, 570 v.

5) Aldaar, quat. C, bl. vi v; hierachter, blz. 570 v.

Hevig was zijne afkeuring van de kerkelijke procedure, die geleid had tot de uitspraak van 1 Febr. 1567. Maar op zijn standpunt had hij daarvoor goede gronden. Naar zijne meening was het vonnis door onwaardige rechters gewezen ¹⁾. Terwijl zijzelven allesbehalve vlekkeloos waren — den sluier verder op te lichten vindt hij niet noodig —, hebben zij vele onschuldigen buiten de gemeente gesloten, en hierdoor vele vrome harten bedroefd ²⁾.

Waarom veroordeelt hij zoo sterk het Verbond der vier steden? Waarom vergelijkt hij het met het Gouden Kalf, dat de Israëlieten in de woestijn aanbeden hebben ³⁾? Omdat hij zich wil vasthouden aan de algenoegzaamheid der Schrift ⁴⁾ — een beginsel, dat onder Protestanten algemeen gehuldigd is. Maar het bedoelde Verbond, ofschoon van menschelijken oorsprong, wordt onder den schijn van Gods woord ingevoerd ⁵⁾. Zijn verzet daartegen belet hem niet waardeering te koesteren voor „alle goede ordinantie der gemeente Gods, die in de Schrift vervat en gegrond is, en die met Gods woord en het geloof overeenstemt”. „Elke goede ordinantie des Heeren evenwel is allerwegen bij zijne gemeente geldig, niet bij vier steden alleen” ⁶⁾. Onder hetzelfde oordeel valt het „Compromis”, dat op het Verbond gevolgd is, en waardoor beide partijen zich verbonden zich onvoorwaardelijk aan de uitspraak der rechters te zullen onderwerpen ⁷⁾. De schrijver noemt dit het tweede Gouden Kalf dat men heeft opgericht ⁸⁾. Onduldbaar acht hij het, dat men dit Compromis in de plaats van Gods woord heeft gesteld en daarnaar uitspraak gedaan ⁹⁾. Was men in het Compromis ook niet wat ver gegaan? Het eerste artikel luidde: „dat wij alle tweespalt, die onder ons voorgekomen is, zoowel om zaken en quaestiën waarover reeds onderhandeld als waarover nog niet onderhandeld werd, vrijwillig, met een rein hart gansch en al opdragen en overgeven in handen van onze lieve broeders en dienaren, als Jan Willems en Lubbert

1) *Cort, doch grondtlick verhael*, quat. B, bl. ij v; hierachter, blz. 557.

2) Aldaar, quat. C, bl. ij v; hierachter, blz. 565 v.

3) Aldaar, quat. B, bl. v r; hierachter, blz. 560.

4) Aldaar, quat. B, bl. viij r; hierachter, blz. 563.

5) Aldaar, quat. B, bl. v v; hierachter, blz. 560.

6) Aldaar, quat. B, bl. vi r en v; hierachter, blz. 560 v.

7) Zie boven, blz. 41.

8) *Cort, doch grondtlick verhael*, quat. B, bl. vi v; hierachter, blz. 561.

9) Aldaar, quat. B, bl. i v, vi v; hierachter, blz. 556, 561.

Gerrits, met hun gezelschap, en van degenen die zij zich toevoegen. En verbinden ons, mits dezen, gelijk aan Christenen, ja, aan mannen van eer en geloof betaamt, om dat alles onverkort na te komen en te gehoorzamen, zonder eenige tegenspraak, hoe en op welke manier zij dat ook aanvatten, hoe zij ook de behandeling van onzen twist of onze quaestie leiden of er uitspraak over doen, belovende daarmede geheel tevreden te zijn, en ons daarin over te geven" ¹⁾). Dirk Philipsz vond dat eene dergelijke volledige overgave aan het gezag van menschen bezwarend kon worden voor het geweten. Wat te doen wanneer de stem van het geweten tegen de uitspraak in opstand kwam? Waren daarenboven èn Verbond èn Compromis niet de oorzaak geworden van alle beroeringen? Wel had hij dus reden voor de klacht: „Men spreekt nu bij velen weinig van het geloof, dat door de liefde werkt, van de wedergeboorte tot God, en van de nieuwe creature, die in Christus Jezus is, maar men spreekt en roemt veelvoudig van een menschelijk Verbond en Compromis, welke toch voor God niet gelden, want de belofte van een zegen is daaraan door God niet verknocht" ²⁾). Het Verbond en het Compromis strekken slechts „tot schade van het Goddelijke woord, tot bezwaring der conscientiën, en tot versterking der gemeente Gods, die tot vrede geroepen is" ³⁾). „Wij zijn", zegt hij, „hier (d. i. te Emden) niet gekomen om het Compromis of de uitspraak die op grond daarvan gegeven is te handhaven, maar wij houden ons aan Gods woord: dat is onze Rechter" ⁴⁾). „Laat ons toezien, dat wij in deze gevaarlijke en kwade tijden een vasten grond des geloofs leggen, steeds Gods woord overdenken, elkander onderling vermanen van het geloof, van de gehoorzaamheid des evangelies, van den Christelijken vrede, van de goddelijke en broederlijke liefde, en van de nieuwe geboorte uit God. Want daaraan is het gelegen, maar niet aan een menschelijk Verbond en Compromis" ⁵⁾).

Velt hij niet hier en daar een hard oordeel over de Friezen?

1) Dit is idt Compromis, afgedrukt achter: *Protocol. Dath is, Alle handelinge des Gesprecks tho Embden*, fol. 374^r; in de Nederlandsche vertaling: *Protocol. Dat is Alle handelinge des Gesprecks tot Embden*, fol. 374^v, 372^r; ook in de *Successio Anabaptistica*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 62^v.

2) Cort, doch grondtlick verhael, quat. B, bl. iiij^r; hierachter, blz. 558.

3) Aldaar, quat. B, bl. vij^r; hierachter, blz. 562.

4) Aldaar, quat. C, bl. viij^r; hierachter, blz. 572^v.

5) Aldaar, quat. D, bl. iij^v; hierachter, blz. 576.

Doet hij hun geen grievende verwijten ¹⁾? Wegens hunne weigering om zich in tegenwoordigheid van de Vlamingen te verantwoorden, hield hij zich overtuigd van hunne schuld ²⁾. „Zooveel hebben wij niet kunnen verkrijgen”, aldus zijne klacht, „dat men zich voor zijne aanklagers en beschuldigers heeft willen verantwoorden; zoo-veel billijkheid, bescheidenheid, ja, vreeze des Heeren, Christelijke aard en broederliefde is bij hen niet gevonden” ³⁾. Het is waar, dat latere schrijvers zooals Jaques Outerman en Syvaert Pieters beide partijen ongeveer even schuldig hebben geacht. Men bedenke echter, dat Dirk Philipsz over de vertegenwoordigers der Friesche partij wel zeer ontstemd moest zijn. Want hij zag in hen drijvers, die zijn levenswerk dreigden te verstoren en den bloei der Doopsgezinde gemeenten te verwoesten. Zij toch waren in zijn oog de vredebrekers, met hun Verbond der vier steden, hun Compromis en hunne rechterlijke uitspraak te Harlingen, die zooveel teleurstelling baarde. „Ende middeler tijt”, aldus kon hij met recht verklaren, „so hebben wy in goeden vrede by onser ghemeynte ons gehouden, ende zijn buyten den twist gebleuen” ⁴⁾.

Ziedaar de tragiek der geschiedenis. Dirk Philipsz wordt in het laatst van zijn leven het slachtoffer van eene botsing die niet te vermijden viel. In hoeverre kan naast den Bijbel gezag worden toegekend aan eenig ander geschrift, hetzij kerkelijke wet hetzij liturgie of geloofsregel? Het was een vraagstuk, dat niet alleen in de Doopsgezinde, maar in de geheele Protestantsche wereld de grootste moeilijkheden heeft doen ontstaan.

1) *Cort, doch grondtlick verhael*, quat. A, bl. iij v; quat. B, bl. ij r; quat. C, bl. viij r; quat. D, bl. i v; hierachter, blz. 548 v., 556, 572, 574.

2) Aldaar, quat. A, bl. v v, vi r; hierachter, blz. 550 v.

3) Aldaar, quat. B, bl. ij r; hierachter, blz. 556.

4) Aldaar, quat. C, bl. viij v; hierachter, blz. 573.

Een cort, doch

grondtlick verhael vanden
twistigen handel ende onschrifmetigen Or=
deel, dat in Fr. ouer sommighen, diemen de
Mamingen noemt, gbegeuen is: Met een
clare Bekentnisse vanden eenigen Verbont
ende Woort Gods, ende daer by een Refu=
tatie ende Tegensprekinghe, dat een
Menschelick Verbondt ende Com=
promis voor Godt niet en
gbelt, Ja eenen grou=
wel voor hem is.

Genes. 17.

Godt sprac tot Abraham: Sara v wijft, sal
v eenen Sone baren, dien sult ghy Isaac hee=
ten, want met hem wil ick een eewich Ver=
bondt maken, ende met zijnen Zade nabem,
In Isaac sal v dat zaet ghenoeemt werden,
Ende Sara is onser aller Moeder, Rom. 9.
Gala. 4.

Joan. 12.

Dat Woort dat ick gesproken hebbe, dat
sal richten inden laetsten daghe.

[41.]

1. Cor. 3.

De Heere begrijpt de cloecke in hare cloecheyt ende loosheyd, want daer en is geen cloecheyt, gheen raedt, gheen sterckheyd tegen den Heere.

1. Cor. 4.

Dat Rijke Godts en staet niet in woorden, maer inder cracht.

Matth. 15.

Waerom ouertreedt ghy Gods ghebot, om uwer insettinghen wille?

Dierick Philips Wt genade een Medenoot ¹⁾ des gheloofs aen *A ij*.
 Iesum Christum, ende een Dienaer zijnder Ghemeynte, ontbiedet
 zijne Broederlicke, Christelicke ende vriendelicke groetenisse oft
 salutatie, allen Godtfruchtighen hier ende daer woonachtich, ver- 1. Petr. 2.
 stroeyt ende Pelgrimmen op Aerden, om de ghetuychenisse der
 waerheyt, na de voorsieninghe Gods des Vaders, inder heylich-
 makinge des Gheests, tot de gehoorsaemheyt des Euangeliums, 1. Petr. 1.
 ende besprenginge des Bloets Iesu Christi. Ghenade, vrede ende
 bermherticheyt van Godt den Vader ende Iesu Christo onsen Rom. 1.

Heere, vermeerdere hem ²⁾ by v allen,
 door de cracht des heyligen
 Gheests. Amen.

Hertgrondelicke lieue Broeders ende Vrienden, Mededeelachtich
 der ghenaden Godts, in der ghedult, ende in den Rijke Iesu Apocal. 1.
 Christi: Wy dancken den Almachtighen Godt ende Vader
 door Iesum Christum, dat ghy tot de Erkentenisse der waerheyt,
 van hem beroepen, ende tot der Salicheyt vercoren zijt, ende wy 2. Thess. 2.
 bidden den Almachtigen Godt, dat hy v in zijnder ghenade beware
 eewichlick, op dat ghy dat eynde ws geloofs daer van brengt ³⁾, //
 de salicheyt uwer Sielen. Daer beneffens so bidden ende vermanen *A ij*.
 wy alle Godtfruchtigen, de welcke dese onsen Brief, dese onse Be- 1. Petr. 1.
 kentenisse vanden ellendighen ende beclaechlicken handel in Vries-
 landt (daarmede alle Ghemeynten becommert zijn gheworden) voor-
 coemt ende behandel wert ⁴⁾, datse dit alle met reynen onpartijschen
 herten willen lesen, wel verstaen, ende met den rechten Proefsteen,
 dat is, met Gods woort proberen ⁵⁾: So dat gheschiet, soo ver-
 hopen wy, dat veler Menschen oogen, door Gods ghenade gheopent

1) Medenoot, *d. i.* medegenoot.

2) Hem, *d. i.* zich.

3) „Daer van brengt” wil zeggen: behaalt (davanbringt).

4) Behandel wert, *d. i.* in handen komt.

5) Proberen, *d. i.* beproeven.

- sullen werden, datse mogen sien de blindtheyt die sommigen ouer-
gecomen is, ende dat vele in verkeerde sinnen van Godt ouerghe-
2. Thess. 2. geuen zijn, daeromme, datse inder waerheyt niet en hebben gewan-
delt, daerin niet gebleuen en zijn, datse na den vrede Gods niet
gheiaecht en hebben, ende na der heylicheyt ende gherechticheyt,
Hebre. 12. sonder welcke niemandt Godt sien en sal, datse de ghenade Gods
versuymt, ende te vergheefs ontfangen hebben, ende zijn een bitter
Wortel gheworden, waer door vele verontreynicht zijn, ende noch
meer verontreynicht moghen werden. Dit scryuen wy, door de
tegenwoordige daet ende noot, namelick, dat de ongerechtigheyt
Matt. 24. de ouerhant neemt, daerom de Liefde in velen vercoudet, dat ver-
A iij^r. giftighe ende valsche tonghen vele // quaets doen, ende de vreedt-
samen onrustich maken, dat faemroouen, oorblasen, lieghen ende
bedrieghen by sommigen inden vollen swanghe gaet ende gantsch
ghemeyn is, daer door noch wel vele onnoosele herten verruckt ¹⁾
mochten werden van de eenuoudicheyt, die daer is in Iesu Christo,
2. Corinth. 11. Ia het gaet nu also toe, datmen met den Propheet wel mach seg-
gen: Helpt O Heere, de Heyligen hebben afghenomen, der ghe-
Psalm. 12. loouighen is weynich onder der Menschen kinderen, De eene
spreeckt met den anderen onnutte dinghen, sy spreken ende
huychelen wt een oneenich herte. De Heere wolde doch wtroeden
alle geueynstheyt, ende de tonge die daer stoudt spreeckt: Die
daer segghen, onse Tonge sal de ouerhant hebben, ons behoort te
spreken, wie ist die ons wil meesteren, oft wie is onse Heere?
Dewijle dan de Ellendigen verstoort werden, ende de Armen such-
ten, wil ick my opmaken, seyt de Heere, Ick wil een hulpe be-
schicken, datmen vrijmoedich leeren sal. De Redene des Heeren
is louter, ghelijck als doorgheloutert Siluer in Aerdenen degel ²⁾
beproeft seuenmael, O Heere wilt haer doch bewaren, ende ons
behoeden voor dit gheslachte eewichlick. Want het wert allenthal-
uen vol godtloosen, waer sulcke loose lieden onder de menschen
heerschen.
- A iij^r. Dit sietmen claerlick, dattet noch heden daechs also toegaet,
gelijc als de Propheet gesproken heeft, Desgelijc so heeft de
Actor. 20. Apostel Paulus sulcx inden Gheest te voren gesien, ende tot de
Oudtsten der Ghemeynten geseyt also: Hebt wel achttinghe op v
seluen, ende op de Cudde, ouer welcke v de heylighe Gheest gheset
heeft, om te weyden de Ghemeynte Gods, die hy met zijnen Bloede
verworuen oft verchregen heeft, Want ick wete dat na mijn Af-

1) Verruckt, *d. i.* afgerukt, afgeleid.

2) Degel, *d. i.* smeltkroes.

scheyt onder v sullen comen verschuerende Woluen, die de Cudden niet en sullen verschoonen, noch sparen, ende wt v sullen Mannen opstaen, die verkeerde dinghen sullen spreken, om de Discipulen af te trecken ende tot haer te brengen. Ende Ioannes seyt, dat tot zijnder tijt al Antichristen waren op der bane, ende vander Ghemeynte wtgegaen, maer sy en waren niet van ons, seyt Ioannes. Want waren sy van ons gheweest, sy soudē by ons wel ghebleuen zijn, Maer op dat sy openbaer werden, dat sy niet alle van ons en zijn. Daerom en ist gheen wonder, dat sulcx nu ter tijt noch gheschiet, dat sware grijpende Woluen onder de schapen comen (doch sy comen in Schaeps cleederen) dat verkeerde Mannen inder Ghemeynte opstaen (doch sy geuen haer voor als Enghelen des Lichts) dat Antechristen van der Ghemeynte wtgaen (ende nochtans al // Christenen willen heeten) die den Heere Iesum Christum versaken, daer mede datse in zijn Leere, in zijnder Liefde ende in zijnen vrede niet en blijuen. Want wie ouertreedt, seyt Ioannes, ende en blijft niet inde Leere Iesu Christi, die en heeft gheenē Godt, maer wie daer in blijft, die heeft beyde den Vader ende den Soon. Ende noch eenmael: Wat ghy van aenbegin ghehoort hebt, dat laet by v blijuen: Soot by v blijft dat ghy van aenbeghin ghehoort hebt, soo sult ghy by den Vader ende by zijnen Sone Iesu Christo blijuen: Ende dat is de belofte die hy ons ghegheuen heeft, dat eewich Leuen. Hier wt ist lichtelijck te verstaen, hoe datmen inde heylsame oft salichmakende Leere onses Heeren Iesu Christi, ende in het ghelooue, dat ons eenmael van Godt gegeuen is, volherdich moet blijuen.

Dewijle wy dan oudt ende wel bedaeht zijn, ende onse oplossinge alletijt verwachten, daerom soo begheeren wy noch voor onsen eynde, allen Godtvreesenden voor alle Philosophie, voor alle insettinge der menschen, ende loose verleydinge te waerschouwen. Daer beneuen so begeeren wy een yegelijk in onser eenuoudicheyt te vermanen, dat hy hem vast houde aen Iesum Christum, in welcken alle schatten der wijsheyt ende der Erkentnisse // Gods verborgen liggen, Ia in welcken de gantsche volheyt der Godtheyt lichamelick woont, op dat wy van zijnder volheyt ontfangen ghenade om ghenade, ende alle wat ons tot der salicheyt onser Sielen van nooden is.

Dit is de oorsake onses scrijuens. De eewige ende alleen wijse Godt geue ons wijsheydt ende verstandt daer toe, op dat zijnen hoochgeloofden Name gepresen, de benaude ende verstricke conscientien ontbonden, ghevrijdt, ende de wtvercorenen voor allen quaet bewaert, ghetroot ende gesterckt mogen werden, Amen.

Rekenschap ende ver
claringhe van onser Reyse, namelick, waer-
om dat wy wt P. ¹⁾ ghereyst, van onser
Ghemeynte afgheverdiget, ende
met des Heeren hulpe
hier ²⁾ ghecomen
zijn.

V Vy en connen in goeder welmeyninghe v niet verberghen, hoe dat wy eenen tijt lanck groote droeffnisse in onser herten, ouer de verstoorninghe ende verwoestinghe der ghemeynten Gods, ghehadt hebben, Ia niet alleen wy, maer de Ghe-
A v r. meynte in P. ¹⁾ heeft haer daer mede be-//moeyt, is daer ouer bedroeft ende becommert gheworden, dewijle sy Brieuen ende Supplication ontfanghen heeft, daer wt sy den ellendigen tegenwoordigen noot, die allenthaluen in der Ghemeynten is, lichtelick heeft connen mercken ende verstaen, Daerom soo is sy oock beweecht gheworden, om ons wt te seynden, om beyde Partijen te verhooren, te ondersoecken ende te vernemen, waer dat Recht ware, ende waer dat beuonden worde, met dien soudē wy stemmen, dat Recht ende warachtich is, soudē wy aennemen ende hanthauen.

Nadenmaele wy dan wt sulcker oorsake van onsen Broeders afgeverdicht, Ia wt de cracht onser Sendinghe, die wy van Godt hebben, wt plicht onser beroepinghe, die wy vander Ghemeynte hebben, ende wt schult onses diensts hier ghecomen zijn, so hebben wy oock alle neersticheyt ghedaen, om beyde Partijen by malcanderen te krijghen op datmen de twistighe sake eenmael gronde-
lick mochte hooren ende verstaen: Maer wy en hebbent daer toe niet connen brenghen. Want de Vlamingen (somen die noemt) zijn daer toe wel bereydt geweest, Ia sy hebben een verlangen daer na ghehadt, dat haer sake eenmael te rechte aen den dach mochte comen: Maer de Vriesen (soomen die heet) wilden dat also niet
A v r. doen, die en hebben onse // billicke, vriendelicke ende Christelicke eysschinghe ende begheerte niet willen aennemen, dat welcke ons seer bedroeft, dat sulcke onbillicheyt, ongherechtigheyt ende stouten moedt, sonder alle bescheydenheyt byden Liedē beuonden is geworden. Want dewijle sy soo veel ende menigerley wijse van velen beschuldicht werden, so waren sy schuldich voor alle haer Aenclagers ende Beschuldigers, haer te purgeren ende te verantwoorden, ende latent ³⁾ alle met Godts Woort richten, Maer de Vr. ⁴⁾ en

1) P., *d. i.* Pruisen (Dantzic).

3) Latent, *d. i.* laten het,

2) Hier, *d. i.* te Emden.

4) Vr., *d. i.* Friezen.

hebben dat niet willen doen, dat welcke een seker teecken is, dat sy onrecht hebben. Want so seyt de Heere inden Euangelio: Wie Ioan. 3. quaet doet, die haet dat Licht ende en coemt niet by dat Licht, op dat zijne wercken niet ghestraft en werden: Maer wie de waerheyt doet, die coemt aen dat Licht, op dat zijne wercken openbaer werden, want sy zijn in Godt gedaen. Hier af hebben wy een claer exempel inder Bibelscher Schrift, te weten, dat Moses twee Hebreische Exod. 2. mannen heeft twistich ende kijfachtich ghesien, ende sprac tot den ongerechten: Waerom slaedy uwen Naesten? Maer hy sprac: Wie heeft v tot eenen Ouersten oft Rechter ouer ons geset? Wilt ghy my oock verworgen, ghelijck ghy den Egyptenaer verworcht hebt? Ende bracht also de verborgen sake van Mose aen den dach, dat het voor Pharao quam, die // sochte Mosen te dooden, daeromme [A vi'.] Moses wt Egypten moeste vlieden. Meret, hoe dat de onschuldighe Mosen alsoo niet aensprac, sonder ¹⁾ de ongerechte en wilde van Mose niet gestraft noch gerichtet zijn. Also gatet noch toe: Die onderghedruet zijn ende werden, die begeeren ende soecken hulpe, maer de ongerechtighe, die Godt niet en vreesen, die haren Naesten onrecht ende geweld doen, die en willen voor dat Recht niet verschijnen, noch haer tot verantwoordinge stellen, sonder sy willen lieuer trotsich ende met stoutheyt allen haer Aenclagers, Tegen-sprekers ende Bestraffers onder de ooghen staen, ende noch wel meer doen, gelijc als ons ende meer anderen dicwils van sulcken Liedē wederuaren is. Ende oft yemandt wilde segghen, dat den twistigen handel tusschen de Vr. ende Vl. ²⁾ al gherichtet is ³⁾, soo antwoorden wy daer op also: Dewijle wy beyde Partijen by malcanderen niet en hebben connen krijgen, ende de Schult is eygentlick by de Vr. den welcken wy meer dan ghenoech ghepresenteert, aengheboden, ghesmeect, ende door den ghecruysten Iesum Christum gebeden hebben, dat sy voor haer Wederpartije in onser tegenwoordicheyt hen wilden verantwoorden, (doch wy hebbense daer toe niet connen bewilligen) daerom so moeten wy nu onse conscientie voor God beurijen, ende alle Godvreesenden // onsen bedencken ⁴⁾, ouer dat Ordeel in Vr. ⁵⁾ van sommighen be- [A vi''] sloten ende wtghesproken ⁶⁾, openbaren ende te kennen geuen, dat wy in dat Ordeel niet en consenteren, noch sonder meer bescheeds wt Gods woort, niet connen aennemen, want wy en verstaen dat

1) „Sonder” is een germanisme (sondern).

2) Vl., *d. i.* Vlamingen.

3) Daarover is reeds uitspraak gedaan.

4) Onse bedencken, *d. i.* ons bezwaar.

5) Vr., *d. i.* Friesland.

6) De uitspraak in de samenkomst te Harlingen, 1 Febr. 1567. Zie boven, blz. 537, 541.

niet, het laet hem oock also niet aensien, dat het ordentlick na de heylighe Schrift, na de Godtlicke waerheyt ende gherechticheyt, maer veel meer na dat tegendeel gheoordeelt is. De oorsaken waerom wy sulcken insien daerin hebben, zijn dese als volcht.

Bescheyt, waerom wy dat Ordeel suspect houden.

[4 vij^r.] **T**En eersten, so heeft Ho. R. ¹⁾ de Leeraers ²⁾ int voorgangen Iare, als sy eerst in Vr. ³⁾ quamen, willecoem gheheeten, vriendelick ontfangen: Maer als hy merete, dat de Leeraers hem niet conden consenteren, dat de Dienaers der Steden, de Competenten oft behoorlicke Richters tusschen de Fr. ⁴⁾ ende hare Wederpartijen mochten zijn ⁵⁾, (soo sy oock in het Menschelicke Verbondt ⁶⁾, daer wt den twist ghecomen is, so wel als de andere begrepen waren) daeromme so zijn de Leeraers buyten dat Gherichte, dat Ho. R. ⁷⁾ met zijnen Bysitters tot Fr. ⁸⁾ gegeuen heeft, ghehouden ende wtgesloten, Ia sy zijn ooc van wegen haerder toecoemst ⁹⁾ beschuldicht geworden, so doch haer toecoemst recht ende // Euangelisch was: want sy waren gecomen in den Name des Heeren, wt cracht haerder beroepinghe van Godt, van wegghen haers diensts, van haer Ghemeynte wt Broederlicke liefde wtghesonden, om den vrede tusschen beyde Partijen te soecken, ende na den twist te vernemen, by wien dat de schult ware. Noch werden sy beschuldicht, ende als partijch ¹⁰⁾ te rugge gheset. Meret de groote ongeschichtheyt, ende dat onrecht datmen den Mannen ghedaen heeft, want men beroemt hem, dat sy met schande wt den Lande wech ghereyst zijn: Oock so heeft Ho. R. ¹¹⁾ gheseyt, ende dat is bewijselick ¹²⁾, dat hy dat niet voor goet in en sage ¹³⁾, datmen ons verscrijuen oft ontbieden soude, hy wilde lieuer middelen soecken ende gebruycken, om ons te beletten, oft te waarschouwen: Ende soo wy euenwel quamen, so soudén wy so weynich als de andere ontfangen

1) Ho. R., d. i. Hoyte Renix, leeraar der Doopsgezinden te Bolsward.

2) Nl. Hans Bouwens Busschaert uit Antwerpen, en Nette Lipkes, waarschijnlijk vooral in Overijssel werkzaam. Zie J. G. de Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1893, blz. 12.

3) Vr., d. i. Friesland.

4) Fr., d. i. Franekers.

5) Wat Dirk Philipsz hier verhaalt wordt bevestigd door J. O.[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs, wt den droevighen handel, van Vr. ende Flam.*, 1609, § 83 (quat. D, bl. vij^v).

6) Het Verbond der vier steden Harlingen, Franeker, Leeuwarden en Dokkum. Zie boven, blz. 513 v., 541 v.

7) Ho. R., d. i. Hoyte Renix.

8) Fr., d. i. Franeker.

9) Toecoemst, d. i. opkomst, bijeenkomst.

10) Partijch, d. i. partijdig.

11) Ho. R., d. i. Hoyte Renix.

12) „Dat is bewijselick” wil zeggen: dit kan bewezen worden.

13) Dat hij er geen goeds van verwachtte.

werden, waer wt opentlick te mercken is, dat hy op die tijt niet goets inden sin en hadde, ende met de moeyte alswangher ghinck, die hy na der tijt ghebaert heeft.

TEn tweeden, so de L. ende D.¹⁾ merckten, dat sy in Vr. niet voorderen conden, maer alletijdt van H. R.²⁾ in haer goet voornemen verhindert werden, soo hebben sy haer gheschiet om te reysen, ende voor haer afscheyt, so hebben sy H. R.²⁾ vermaent ende gewaer-/schout, dat hy gheen scherpheyt en soude [A vij^r.] gebruycken, want sy en consenteerden dat niet, maer sy wilden aen ons scrijuen, ende begeerden van hem, dat hy oock alsoo doen soude, maer hy heeft dat afgeslagen, ende gesproken als bouen verhaelt is, ende is euenwel in zijnen moetwille voortgheuaren. Bouen dat so is H. R. tot Fr.³⁾ met Banwerdige sake vande Broeders voor Nette⁴⁾ onsen lieuen B. die in den Heere ontslapen is⁵⁾, beschuldicht geworden, ende daer af en heeft hy hem niet ghepurgeert, noch willen purgeren, nochtans so heeft hy gericht, dwelc een claer bewijs zijnder vermetenheyt ende verkeetheyt is, dat hy der Leraers woort niet en achte, dat hy eenen anderen wilde richten, so hy selfs straffelick ende velicht⁶⁾ den Heere veel Matt. 18. meer schuldich was, dan die, met welcke hy so strangelick gehandelt heeft, na dat Exempel des schaleken knechts, daerom so heeft oock dat rechtuerdich Ordeel Gods hem gheraect.

TEn derden, so waren de Ho. mannen⁷⁾ al veronreynicht door een onschriftmetige handelinghe ende opneminghe van eenen ontuchtigen mensche, welcke opneminghe gants tegen Gods woort is, ooc tegen de bewilginge onser Ghemeynte, daerin de misdaet begonnen ende ten deele gheschiet is⁸⁾. Men heeft aen ons om raet gescreuen, ende al eer dat onse antwoord quam, so was de afuallige al op⁹⁾//genomen. Daerom so hebben wy ooc daer na aen A vij^r.

1) L. ende D., *d. i.* Leeraers en Dienaars (Hans Bouwens Busschaert uit Antwerpen en Nette Lipkes).

2) Ho. R., *d. i.* Hoyte Renix.

3) Fr., *d. i.* Franeker.

4) *D. i.* Nette Lipkes.

5) Over Nette's dood zie De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 44, aant. 6.

6) Velicht, *d. i.* wellicht.

7) De „Ho.[llandsche] mannen” zijn Jan Willems en Lubbert Gerrits, leeraars der Doopsgezinden te Hoorn, geroepen om in het geschil als rechters op te treden. Vergel. De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 37, 39.

8) Dit slaat op zekeren Jasper Coomen, die te Dantzig buiten de gemeente gesloten en daarna naar Hoorn verhuisd was. Zie *Besprek binnen Hoorn tusschen Jan Lues ende Peter Jansen Twisck*, 1622 (HS. in het Archief der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam), § 29—33, en De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 55.

9) Hier ontbreekt een blad. Wij vullen dit aan met het overeenkomstige blad in de uitgave achter *Eenen Sendtbrief aen de vier Steden*, Haerl. 1619, dat kennelijk met dezelfde woorden begint en eindigt; zie aldaar quat. A, bl. vij.

de Versameling tot H. ¹⁾ geschreven ²⁾ dat onse ende veler Godtvresender Sielen in die opneminge niet connen consenteren, veler oorsaken halven, die wy daer in hebben, ende die tot H. wetent ooc wel, want het is haer bescheydelick genoch geschreven, Sy mogen toesien wat sy gedaen hebben, ende wat sy noch hanthaven, Num. 7 ³⁾. oft sy niet inden Ban en zyn, gelyc als Israel inden Ban was om Achams wille, ende dat niet een weynich suerdeechs het gantsche deech al versuert heeft.

TEn vierden, zo zyn daer Broeders die willen I. W. ⁴⁾ bewysen, ende met ghenoechsame getuygenissen overbrengen dat hy een leugenaer was ⁵⁾, al eer dat hy ende syn Medegesellen in Vr. ⁶⁾ reysden, ende dat ghericht aen namen. Hy is ooc hier ter plaetsen ⁷⁾ bescheyden ⁸⁾, om hem inde tegenwoordigheyt sijnder wederparty, voor de mannen die hem de leugen overtuygen willen, te verantwoord, maer hy en heeft dat niet gedaen, wy vermoeden ooc wel, dat hy dat nimmermeer doen en sal, noch en can: waer wt dan lichtelick te verstaen is, hoe dat sijn Gericht mach bestaen, Eccles. 34 na dat woort Ecclesiastici: Wat sal vanden onreynen gereynicht, A viij ⁹⁾. ende vande leugenachtigen waer geseyt werden: //

TEn vijfsten, so zyn de vijf Leeraers ⁹⁾ met haren medehulpers in Decembri ¹⁰⁾ voorleden, wederom in Vr. gecomen, ende syn ten anderen mael buyten dat ghericht gehouden, ende beschuldicht na als voor, met ghelycken onrecht, over hare toekomst. Maer men heft twee de ioncste Leeraers ¹¹⁾ tot Rechters geset, die wel haer leefdage op geen sware handelinghe mochten voor die tijt gheweest syn. Ende de wyle sy tot Mederechters mochten nemen, welcke sy wilden,

1) H., d. i. Hoorn.

2) Waarschijnlijk bedoelt hij den brief die in uittreksel voorkomt bij P. Verkindert, *Brief, Dienende om te bewijzen, dat niemant in een ander behoort te straffen een Daedt, die hy aen hem selven pooght te verschoonen*, Haerlem, 1634, blz. 21.

3) Lees: Ios. 7.

4) I. W., d. i. Jan Willems, leeraar te Hoorn.

5) Waarop deze beschuldiging rust is onbekend. Zie De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 56.

6) Vr., d. i. Friesland.

7) Nl. te Emden.

8) Waarschijnlijk heeft de schrijver het oog op zijn brief van 30 Juni 1567, gericht tot Jan Willems en Lubbert Gerrits, in uittreksel te vinden bij P. Verkindert, a. w., blz. 22 v. Vergel. *Bespreck tusschen Jan Lues en Peter Jansen Twisck* (HS.), § 26.

9) Wie hier bedoeld zijn is niet met zekerheid vast te stellen. Waarschijnlijk waren het Hans Bouwens Busschaert en Hendrik van Arnhem, leeraars te Antwerpen, Nette Lipkes, leeraar in Overijsel, Jan Willems en Lubbert Gerrits, leeraars te Hoorn. Vergel. J. O[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, § 197 (quat. G, bl. vijf); De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 38.

10) D. i. in December 1566.

11) Jan Willems en Lubbert Gerrits,

so dachten vele Godvresende ende en twijfelden daer niet aen, sy soudē de Oldeste ende die aldermeest ervaren zyn, tot Medehulpers genomen hebben: Maer sy en hebben dat niet gedaen (daer over sy trouweloos geworden syn, ende en hebben hare belofte niet gehouden) sonder sy hebben Rehabeams exempel na gevolcht, ende hebben na haren eygen sin ende welbehagen Mannen vercoren ¹⁾, vanden welcken sommige immers daer toe onbequaem waren, datse richters soudē sijn, daer wi bescheet genoeg van weten. Ende hoewel dit al te samen tegen alle billicheyte ende gerechticheyte, daer toe tegen dat openbaer Woort ende ghebodt Gods is, nochtans so moet het al wel gedaen heeten. Noch so spreekten so stout: Het is gericht, ende sal gericht blijven. Een ander seyt: Wy willen // niet gemeestert zyn. De derde seyt: Wy hebben wel verstant van Godtlyck ende Wereltlyck Recht, al zyn wy ionck wt der wiegen ghenomen, Ende sulcke stoute hoochmoedige woorden zyn daer vele gesproken ²⁾, die wy wel weten, al verswijgen wyse noch. O Heere, ontfermt v ouer dijn volck, ende siet aen den wreuel ende hoochmoet, die onder den schijn ws Woorts inder Ghemeynte gheheerschet ende de ouerhant genomen heeft.

Ende so yemant met eenighe Partije ons mochte bedencken ³⁾, so antwoorden ende bekennen wy met Paulo, dat wy niemant na den vleesche en kennen, dat wy met der waarheyt eens zyn, ende partijch tegen de luegen ende ongerechticheyte. Anders soo en weten wy van gheen partijschap: Maar wilmen van partije seggen, so is dat wel te bewijzen, dat de principale Rechters vol partije gheweest zyn, al eer datse in Vr. 4) quamen: maer wy en partijen ⁵⁾ met niemant, wy en richten oock niemant, maer wy houden ons daer aen, dat de Heere Iesus Christus in den Euangelio seyt: Wie mijn woorden hoort ende niet en ghelooft, dien en sal ick niet oordeelen, want ick en ben niet gecomen de Werelt te oordeelen, maer om de werelt salich te maken, wie my veracht ende mijne woorden niet aen en neemt, die heeft alreede eenen die hem // ordeelt. Dat Woort dat ick ghesproken hebbe, dat sal hem oordeelen in

1) [Syvaert Pieters,] *Corte aenwysinghe*, blz. 12, 16, spreekt van twaalf Hollandsche rechters. Niet van allen is de naam bekend. Behalve Jan Willems en Lubbert Gerrits moet Hoyte Renix van Bolsward er toe behoord hebben. Ook de leeraar Jan Hendriks van Schiedam was er bij (Syvaert Pieters, a. w., blz. 57) met Gillis Schrijver, en Hendrik Roseveldt, uit de Zuidelijke Nederlanden. Vergel. *Bespreck binnen Hoorn tusschen Jan Lues en Peter Jansen Twisck* (HS.), § 60; De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 38.

2) *Nl.* door zekere verdedigers van de uitspraak van Harlingen, 1 Febr. 1567. Vergel. De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 51.

3) Als iemand ons wilde beschuldigen van partijdigheid.

4) *Vr., d. i.* Friesland.

5) Partijen, *d. i.* heulen.

den ioncksten daghe: Want ick en hebbe van my seluen niet gesproken, maer de Vader die my gesonden heeft, die heeft my een ghebodt ghegeuen, wat ick doen ende spreken sal, Ende ick weet dat zijn gebodt dat ewich leuen is, Daerom wat ick spreke, dat spreke ick also, gelijk als my de Vader geseyt heeft.

- Math. 28. Sal nu de Heere Iesus Christus niet richten, so hem doch alle
 Ioan. 5. ghewalt ende gericht, op Aerden ende inden Hemel van Godt
 zijnen Vader gegeuen is: Maer sal zijn Woort richten, waer bli-
 uen dan de Richters met haer Compromis, datse in de plaetse van
 Gods woort gheset, ende daer na ¹⁾ gheordelt hebben. O wee des
 onrechtuerdighen ordeels, des ellendigen ende beclagelicken handels,
 daer mede de ghemeynte des Heeren soo verstoort ende verwoest
 is. Dat Ordeel ende den handel bevruchten wy ons ²⁾, roepen inden
 Hemel ouer die, die dat wtgesproken ende gehandelt hebben. Daer-
 omme willen wy met des Heeren hulpe lieuer steruen, dan wy
 sulcken Ordeel soudent wtspreken oft consenteren: Somen ons met
 Gods woort dat Ordeel hadde connen bewijzen ³⁾, billick hadden
 wy dat aengenomen, Ia wy waren met recht schuldich gheweest
 dat aen te nemen: Maer nu hebben wy met vele vermanens //
Bij. ende biddens, met grooter gedult ende lancmoedicheyt, so vele niet
 connen vercrighen, datmen voor zijne Aenclagers ende Beschuldigers
 hem heeft willen verantwoorden, so veel billicheyts, bescheyden-
 heyt ⁴⁾, Ia vrees des Heeren, Christelickē aert, ende Broederlicke
 liefde en is by den lieden niet geuonden, datse dat soudent willen
 gedaen hebben, dies wy ons voor Godt den Heere ende Richter
 Hebr. 12. ouer al, voor zijne Enghelen ende voor alle verstandighe ende
 onpartijische Broeders ende Vrienden, met recht beclagen, ende
 beclagen sullen, so langhe als de wederspanninghe ende hertneckighe
 gheen boete daer af en doen, daerse (onses bedenckens) swaerlicken
 sullen toe comen: Want het is te vermoeden ende oock te besor-
 2. Petr. 1. gen, datse al verstockt zijn, ende datse Godt met blindtheyt al ghe-
 1. Ioan. 1. slagen, ende in verkeerde sinnen ouergegeuen heeft, daeromme
 2. Thess. 2. datse moetwillich tegen Gods Woort haer setten, ende met geweld
 daer tegen streuen. Siet lieue Broeders, ghy die de gherechticheyt
 liefhebt, ende dat ongodlicke wesen hatet, met v spreken wy voor
 Godt, ende v belijden wy, dat dese oorsaken, die bouen verhaelt
 zijn, ende noch meer andere, die hier te lanck zijn te schrijven,
 ons bewegen, Ia dwinghen, dat wy dat Ordeel oft ghericht voor
Bij. onrecht houden, als dat van onuerstandigen, partijchen // ende

1) Daer na, *d. i.* daarnaar, naar hetwelk.

2) Bevruchten wy ons, *d. i.* wij vreezen (befürchten).

3) Bewijzen, *d. i.* staven.

4) Men zou hier „bescheydenheys” verwachten.

gecorrumpcerden Richters, die na der Schrift inder gestalte ¹⁾ gheen Richters mochten zijn, gegeuen ende wtgesproken is, Godt beware alle vrome ende eenvuldighe herten daer voor, Amen.

Wijder, nadenmael desen voorberoerden ²⁾ twist oorspronckelick wt een Menschelick Verbondt gecomen is, daerom soo werden wy door de liefde des Gheests, die wy tot de Broederschap des Heeren Iesu Christi hebben, gedrongen, ende connen dat niet na laten, wy moeten ons ghemoet ende verstant den rechten Christenen openbaren: ten eersten, wat wy van het eenich Verbont Gods houden, daer na wat wy van het Menschelijck Verbondt gheuoelen, verstaen ende bekennen.

Van het Verbont GODS.

D At Verbondt Godts is, dat Godt hemseluen met ons verbint, dat is, ons belooft ende toeseyt, dat hy onse Godt ende Vader wil zijn, ghelijc als Godt tot Abraham sprac: Ick ben de Genes. 17. Godt Schadaï, dat is, een volmachtige, ende een oueruloedige genoechsame volheyte alles goeden, Wandelt voor my, ende weetst stijf ende getrouwe aen my: Ende ick wil mijn Verbont // tus- *Bij* schen my ende v maken, ende wil v vast vermeerderen. Dese woorden Godts verstaen wy also, dat Godt hem met Abraham ende met zijnen Zade, dat is, met den gheloouigen, verplichtet ³⁾ ende hen ⁴⁾ belooft heeft, dat hy haer Godt ende Vader, haer Beschermmer ende Behoeder wil zijn, want by hem is volcomen Almach- ticheyt, alsoo, dat hem niemant mach ⁵⁾ wederstaen, noch wt zijnder handt wat nemen. Bij hem is de volheyte ende oueruloedicheyt van Deut. 33. allen goede. By hem is de Fonteyne des leuens, waer wt de dor- Iesae. 40. stighe Sielen sullen drincken, ende niet wt een onreyne Cisterne 44. oft moddercuyl, Hy spijst zijn volck met de bloeme des meels, Ioan. 10. ende versadichtse met den honich ende honich seem, dat is, met Ierem. 2. 17 zijn Godtlick Woort. In somma, de Bontgenooten Gods, die en Psal. 19 hebben gheen ghebreck aen eenich goet. Want sy seggen met den Psal. 118. Propheet: O Heere, wanneer wy slechts v hebben, soo en vraghen Psal. 33. wy niet na den Hemel noch na der Aerden, Ia wanneer ons oock Psal. 73. Lijf ende Siele versmachtete, so zijt ghy euenwel onses herten troost ende onse Deel.

Ende dat is het eerste stuck van het Verbondt Godts, want

1) „Inder gestalte” is een germanisme. Versta: in dier voege.

2) Voorberoert, *d. i.* in het voorafgaande aangeroerd (berührt).

3) Verplichtet, *d. i.* eene overeenkomst aangegaan.

4) Hen, *d. i.* hun.

5) Mach, *d. i.* kan.

hoewel het Verbondt Gods, een eenich ¹⁾ verbont is, so zijn euenwel twee stucken daer in begrepen: Dat eerste gaet Godt aen,

Bijl. ende daer van is nu geseyt. // Dat ander gaet den gheloouigen
 Genes. 17. aen, ende staet ²⁾ daerin, dat Godt tot Abraham sprack: Wandelt voor my, hout v stijf ende getrouwe aan my, daer mede werden alle Bondtgenooten Gods ende rechte Abrahams kinderen van Godt selue vermaent, datse een godtsalighe wandelinghe soudent ³⁾ leyden,

Luc. 2. den Heere in heylicheyte ende gerechticheyt dienen, vast ende onColoss. 2. beweechlick by zijn woort bliuen. Dese kinderen Abrahams ende

Math. 24 Bontgenooten Gods, moeten oock dat Teecken des Verbonts hebben, dat is, sy moeten besneden zijn aen de voorhuyl des herten,

Coloss. 2. met de geestelicke besnijdinghe Iesu Christi, door aflegginge des Deut. 30. sondtlicken lichaems ende der vleeschelicker lusten: Sy moeten oock met hem begraven zijn door den Doop, ende oock met hem

Roman. 6. opgestaen zijn, tot een nieu leuen, door het ghelooue dat Godt in Coloss. 3. hen weret.

Och, datse alle die nu ter tijdt van Godt met Abraham wt Chaldea, tot dat rechte belofde Lant Canaan, dat is, van de ongheloouige ende Afgodische werelt, tot dat Rijke Gods, tot dat nieuwe Ierusalem beroepen, doch alst schijnt na des Heeren Woort, weynich wtvercoren zijn, haer beroepinghe wel waer namen, ende haer op de wtwendighe Teecken so veel niet vertroosteden. Want in Christo Iesu en ghelt noch Besnijdinghe noch Voorhuyl, maer

Bijl. de onderhoudinghe // der gheboden Gods. Nu is de hoofdsomma

1. Cor. 7. des ghebodts, als de Apostel seyt, de Liefde wt reynder herten,

1. Timoth. 1. wt goeder Conscientien, ende wt een onghewerwede ghelooue, van welcken [*a quibus, nempe a charitate, corde puro, bona Conscientia et fide non simulata*] sommige afghedwaelt zijn, soo hebben sy haer seluen tot een onnutte clapperie begheuen, also, datse der Schrift, oft der Wet Leeraers ende Meesters willen zijn, ende en weten niet watse voorgeuen, affirmeren ende beuestighen. Euen alsoo gaet het nu met velen toe: Want men spreekt nu by velen weynich van het ghelooue, dat door de Liefde weret, ende van de Wedergheboorte wt Godt, van de nieuwe Creature, die in Christo Iesu is: Maer men spreeket ende glorieert vele van een Menschelick Verbondt ende Compromis, die doch voor Godt niet en ghelden, Want de ghebenedijdinghe en is daer door van Godt niet beloofd,

Galat. 3. Maer die is van Godt, wt zijnder ewiger Liefde ende grondeloose barmherticheyt allen rechten Christenen toe gheseyt in Christo

1) Lees: ewich ende eenich. Zie het „Erratum” aan het slot (quat. D, bl. viij^r, onderaan).

2) Staet, *d. i.* bestaat.

3) Souden, *d. i.* moesten, behoorden (sollten).

Iesu, den welcken Godt de Vader tot eenen Heere, Verlosser ende Salichmaker ons ghegeuen heeft, die vol genaden ende waerheyt is, ende van zijnder volheyt ontfangen wy alles, also, dat wy volcomen in hem zijn, etc. //

1. Ioan. 4.
Ioan. 1.
Coloss. 2.

Daerinne staet nu het Verbondt Gods, dat wy zijne kinderen ende erfgenamen aller zijner Hemelscher goederen zijn, door het ghelooue aen Iesum Christum. Door dit Verbondt zijn wy met Godt vereenicht, daerin ende daer door heeft Godt ons aengenomen, ende tot der Salicheyt inder heylichmakinge des Gheests ende int ghelooue der waerheyt vercoren heeft ¹⁾, op dat wy daerin soudē wandelen, ende hem dienen inden Gheest ende waerheyt. Dit Verbondt leert ons oock, hoe dat wy na den vrede sullen iaghen, dat wy liefde ende eenicheyt inden heylighen Gheest, met alle rechte Christenen soudē houden, ende betalen Godt de belofte, die wy hem inden Doop hebben gedaen. Dat is dan het Verbondt der goeder Conscientien met Godt, door de verrijzenisse ons Heeren Iesu Christi. Dit is een eewich, eenich, crachtich ende onueranderlick Verbondt Godts, dat de Almachtighe Godt selue ghemaect heeft, ende gheen Mensche, dat welcke Godt met allen Rechtgheloouigen, ende den gheloouigen met Godt verbindt ende vereenicht. In somma, ghelije als daer niet meer dan een Euangelium ende een Nieuwe Testament en is, (in welke dat Verbondt Gods begrepen staet) also is ende geldet in de ghemeynte Godts niet meer dan dat eenich Verbondt Godts, daer // van nu een weynich verhaelt is. *B v r.*

Dit Verbondt soudē ²⁾ wy lief hebben ende houden, als de Heere door de Propheten seyt: Versamelt my mijne Heyligen, die dat verbondt lieuer hebben dan Offerhande. Ende noch eenmael: De ghenade des Heeren waret ³⁾ ofte duert van eewicheyt tot eewicheyt, ende zijn gherechticheyt op kints kinderen, by dien, die zijn verbondt houden, ende ghedencken aen zijne gheboden, datse daer na doen. Daerom so soudē de Christenen met dit verbondt Gods haer becommen, hier inne alle tijt haer betrachten ⁴⁾ ende bespreken, hier aen gedencken, hoe datse met goeder conscientien Godt in zijn verbondt soudē dienen ende voor hem wandelen.

Maer voor het Menschelick verbondt, wachte hem een yegelick, die zijn Siele lief heeft, want dat en heeft gheenē grondt in Gods woort, dat heeft veel moeyten, ergernisse ende tweedracht

1) Dit „heeft” is overtollig.

3) Waret, *d. i.* duurt (*währet*).

4) Hier inne haer betrachten, *d. i.* in den spiegel van dat Verbond zichzelf beschouwen.

2) Soudē, *d. i.* moesten, behoorden (*sollten*).

- gemaect ende te wege ghebracht. Daerom macht ¹⁾ wel eenen
 Exod. 32. grouwel ende Afgodt ghenoeemt, ende by het gulden Calf, dat
 Aaron eerst, ende na zijn voorbeeldt Hieroboam daer na maecte
 ende tot Beth El stelde, vergheleken werden, welck gulden Calf
 in de plaetse van Gods woort ende dienst ghesettet worde: Noch-
 tans als men dat Calf soude eeren, aenbidden, ende vruechde daer
 B v r. voor bewijzen, so moeste het // heeten des Heeren Feest, ende
 dat men den Godt Israels aengebeden hadde ²⁾, want die hadde Israel
 wt Egypten gheuoert ende verlost. Ende Israel beroemde hem ³⁾
 alletijt van dien Godt, hoe vele Afgoden sy wtwendich ende inwen-
 dich daer beneffens hadden. Alsoo gaet het noch toe: Want men
 beroemt hem wel van het Verbondt Gods, van den Euangelio ende
 Nieuwen Testament, maer daer by is dat Menschelick Verbondt,
 ende wert onder den schijn van Gods Woort ingeuoert. Ende hoe
 veel quaets dat daer wt ghecomen is, soo moet het noch heeten
 een goede Ordinantie ⁴⁾ (dat is, eenen nieuwen Name) ende de
 gherechticheyt der vier Steden (daer by behoort te staen, een
 Menschelicke gherechticheyt die voor Godt niet gheacht en is) Ia
 Rom. 3. 4. ongherechticheyt mach men met recht seggen, Want is daer eenighe
 Galat. 3. gerechticheyt anders, dan die van Godt ende wt het ghelooue
 coemt? Waer heeft nu Godt met zijn Woort sulcken Verbondt
 ingheset oft beuolen te maken? Waer is dat Woort Gods, daer wt
 dat ghelooue sal comen, dat men dat Menschelick Verbondt voor
 goet sal moeten bekennen, ende dat het eenighe gherechticheyt
 ende cracht heeft, sal moeten toe staen ⁵⁾? Daeromme seggen wy
 andermael, dat het gheen gherechticheyt, maer niet dan onghe-
 [B v j r.] rechticheyt en is. Daer toe ⁶⁾ bekennen // wy, dat ghelijck als de
 Exod. 32. Aenbidders des gulden Calfs, wt het beuel des Heeren, door Mosen
 Deut. 33. den Leuiten gegeuen, vanden seluigen ghestraff ⁷⁾ zijn, alsoo zijn
 oock de Eruinders ⁸⁾, Oprechters ende Hanthauers des bedriechliken
 Menschelick Verbont, door dat Sweert des Gheests, vanden rechten
 Leuiten, die haer totten dienst Gods begheuen hebben, verslagen,
 ende hebben gheen cracht meer, dan pochen ende grootspreken, Ia
 lieghen ende bedrieghen, ouermoet ende bannen, dit zijn de wape-
 nen van haren Strijdt, ende daer mede moeten sy haer behelpen,

1) Macht, *d. i.* mag het.

2) De aanbidders van het Gouden Kalf gaven er een valschen schijn aan en beweerden, dat zij slechts den Heer aanbaden.

3) Hem, *d. i.* zich.

4) De naam „Ordinantie” werd gegeven aan het Verbond der vier steden.

5) Toe staen, *d. i.* toestemmen (*n.l.* dat het bedoelde Verbond van kracht is).

6) Daer toe, *d. i.* daarenboven.

7) Ghestraff, *d. i.* berispt.

8) Eruinder, *d. i.* uitvinder (Erfinder).

doch eyndtlick tot schande comen, ghelijck alreede gheschiet is, Ende so wy verstaen, so wilmen hem oock van ons roemen, ofte vele meer daer mede ons schantvlecken, als souden wy eerdaechs ¹⁾ in onsen Sendtbrief aen de G. in Vr. ²⁾ dat Menschelick Verbondt gepresen, ende voor een goede Ordinantie bekend hebben, daer op seggen wy also, dat wy in onse Schriften allewegen (onses wetens) vanden Godtliken, ende niet vanden Menschelicken Verbonde, gheschreuen hebben, Dies niet te weynigher, soo prijsen wy alle goede Ordinantie der ghemeynste Godts, die inder Schrift veruaet ende ghegront is, die met Gods Woort ende met het ghelooue Coloss. 2. ouer een coemt ende stemt, daer Paulus in zijne Epistelen oock 2. Thess. 4. vele van verhaelt, // die oock aen gheen bysonder plaetse gebonden [B vj^v.] en is, maer ghelijc als dat Rijke Gods ende zijn gerechticheyt by allen rechten Christenen is, alsoo is oock alle goede Ordinantie des Heeren by zijn Ghemeynste allenthaluen, ende niet by vier Steden alleen, maer men weet wel, watmen met het Menschelick Verbondt inden sin ghehadt heeft, ende het sal noch wel voorder wtbreken, etc.

Vant Compromis.

IN ghelijcker mate, so heeftmen noch een ander gulden Calf opgericht, namelick dat argelistisch Compromis, ende dit gulden 1. Reg. 12. Calf is tot Dan gheset geworden, want daer na heeftmen ghericht, daer op heeftmen dat Volck ghewesen, daer onder heeftmen de Broeders als onder een knechtischen lock verknoopt ³⁾ ende geuangenen genomen. Wy hebben daer bouen gheseyt, dat Gods woort alleen de Richter is, ende dattet alles daer mede gericht moet werden: Isset dan niet wel te beclaghen, datmen Gods woort te rugghe gheset, ende na eenen Afgodischen Compromis gericht heeft? Wat is dat anders ghedaen, dan de Phariseen deden, die Gods ghebodt te niet maecten om haerder Insettinghen wille? Want Godt hadde be-//uolen: Eert Vader ende Moeder, op dattet v wel [B vij^r.] ga, ende ghy langhe leeft inden Lande dat v de Heere uwe Godt geuen sal. Maer de Phariseen leerden dat volck anders, namelick, Matth. 15 datmen tot Vader ende Moeder soude seggen, Corban, dat is, watmen v geuen soude, dat is Godt gegeuen, ende also maecten sy Gods ghebodt te niet om haerder Insettinghen wille. Daerom so

1) „Eerdaechs” heeft hier de beteekenis van „vroeger”.

2) Met den „Sendtbrief aen de G.[hemeynten] in Vr.[ieslandt]” is bedoeld: *Eenen Sendtbrief, uyt reynder Broederlycker Liefde, aen de vier St.[eden] gheschreuen*, herdrukt hierboven, blz. 517—529.

3) Verknoopt, d. i. vastgebonden (verknüpft).

heeftse de Heere voor Hypocriten ghescholden: Lieue, wat heeftmen anders met het verbondt ende Compromis ghedaen?

Maer nu mochte velicht ¹⁾ yemant seggen oft dencken, dat wy lasteren, daerom, dat wy dat verbondt ende Compromis by de twee gulden Calueren verghelijcken ende Afgoden noemen: Daer op antwoorden wy also, dat wy daer mede niet en lasteren, maer wy seggen ende betuygen de waerheyt. Want alle wat van menschen wt eygener aendacht ²⁾, goetdunckenheyt, ende (alsmen seyt) wt goeder meyninghe ingeset, aengenomen ende ghehouden wert, tot achterdeel ³⁾ des Godlicken woorts, tot beswaringhe der Conscientien, ende tot verstooringe der gemeynte Gods, die in vrede beroepen is, dat is eenen Afgodt, dat is een loose beuindinge ende verderuinghe der Sielen, het schijne so schoon, so aendachtich ende soo heylich alst moghelick is, want daer door wert Gods woort ende

[B vij .] ge-//bodt te niete ghemaect. Ende soo yemandt wilde vragen, waer in datmen Gods woort ende ghebodt, door dat Verbondt ende Compromis te niet ghemaect heeft? Daer op antwoorden wy, dat het bouen ghenoechsaem verclaert ende betuycht is. Ende tot meer-

- Ioan. 15. der verclaringhe seggen wy noch eenmael, datmen Godts Woort
Col. 3. ende ghebodt van der Liefde ende van den vrede daer door ouer-
Eph. 5. 4. ghetreden, de Conscientien daer mede verstrickt, groote oneenicheyt
1. Petr. 1. 3. ende deylinge inder ghemeynte des Heeren, daermede aenghericht
1 Ioan. 2. heeft. Daerom ist eenen grouwel voor den Heere also te handelen.
3. 4. 5.

Maer wy verhoppen eenuoudich by dat Woort te bliuen, dat
Math. 12. Iesus Christus inden Euangelio seyt: Wie niet met my en is, die is tegen my, Ende wie met my niet en vergadert, die verstroyt. Daer wt ist lichtelick te verstaen, datmen met Christo moet zijn, ende met hem vergaderen, Oft men moet tegen Christum, dat is, een Antichrist zijn, ende van hem verstroyen: Met Christo vergadert men door zijn Woort: Van Christo verstroyt men met Menschen

Math. 12. leere, insettinge ende gheboden. Daerom seyt Christus inden Euangelio: Sedt den boom goet, ende zijn vrucht sal goetd zijn, Oft set den boom quaet, ende zijn vrucht sal quaet zijn, want den

[B viij .] boom wort aen zijne vrucht bekent. Daer wt is // openbaer, dattet alles in twee ghedeylt is, ende dat een is teghen dat ander, Dat goetd is teghen dat quaet, Ia Christus tegen Belial, dat Licht teghen de duysternisse, de gherechticheyt teghen de ongherechticheyt, de waerheyt tegen de lügen, dat gelooue tegen dat ongelooue, de Tempel Gods teghen de Afgoden: Wat dat een is, dat mach ⁴⁾

1) Velicht, *d. i.* wellicht.

2) Aendacht, *d. i.* vroomheyt (Andacht).

3) Achterdeel, *d. i.* nadeel.

4) „Mach” heeft hier de beteekenis van „kan”.

dat ander ende dat tegendeel niet zijn, Also ist ooc met Gods woort ende het Compromis. Want Gods woort is de waerheyt, ende dat moet richten, daer toe en behoefmen geen Compromis: Want datmen een Compromis maect dat is een seker teecken, datmen na Gods woort niet begeert te richten noch te handelen.

Hier is ooc wel aen te mercken, dat Godt alleen de Heere ende Meester wil zijn, daerom en wil hy tot zijn Woort niet ghedaen, noch daer af ghenomen hebben: Hy en wil niet, datmen daer af Deut. 4. 12 tot der rechterhant, oft tot der slinckerhant sal afwijken, Tot der Deut. 15. rechterhandt wijcken af, alle die tot Godts Woort wat doen, recht oft dat Euangelium niet ghenoechsaem tot onser salicheyt en ware, soo het doch een cracht Godts is, ende maect de gheloouighe salich. Tot der slinckerhandt wijcken af, die van Gods Woort wat af 1. Corinth. 1. nemen, die alle woorden ende gheboden Gods niet onderhouden, die haer vrijheyt maken om te doen dat Godt verbiedt. // Beyde [*B viij*.] isset onrecht, ende die sulcx doen, die zijn al te samen luegen- Prouerb. 20. achtich.

Ende tot meer beuestinghe van desen, namelick dat gheen Menschelicke deuotie, aendacht ende goetdunckenheyt voor Godt en gheldet, so leert ons sulcx dat Exempel Gideons wel: Want als dat volck tot Gideon sprack, dat hy ende zijn soon een heere ouer Iudic. 8. hen soude zijn, dewijle hyse van der Midianiten handt verlost hadde, so sprack hy: Ick en sal gheen heere ouer v zijn, noch mijn sone en sal heere ouer v zijn, maer de Heere sal Heere ouer v zijn. Maer een dinck begheere ick van v, dat ghy my de Oorringen oft hoofdspanselen geeft, die ghy vanden Midianiten oft Ismaeliten gherooft hebt. Ende sy gaven hem de Oorringen, ende hy maeckte eenen Lijfrock daer van, ende sette dien in zijnder Stadt Ephra, Ende dat gantsche Israel bedreef hoerderie daer mede. Ende het werdt Gideon ende zijnen huyse tot erghernisse. Want nademael dattet Godt niet beuolen en hadde, daerom so en wast gheenens Gods dienst, maer Afgoderie.

Ia wanneer Godt selve al wat gheboden oft een teecken gegeuen heeft, ende het wert misbruyet, so can daer eenen Afgodt wt werden: Ende dat is daer wt openbaer, dat Godt Mosi beuolen heeft Num. 21. een metalen Slange in der woestijne op te richten, tot een Teecken // der ghesontmakinge der Israeliten, die van den vyerigen Slangen *Cir*. gebeten waren, welcke Slange beduyt Iesum Christum, als ¹⁾ hy Ioan. 3. selue dat Teecken op hem duydet. Nochtans doe de kinderen Israels haer roockten ende Nehustam noemden, soo worde sy van den Coninc Ezechia gebroken ende te niete ghemaect: Hoe veel te 2. Reg. 18.

1) Als, *d. i.* gelijk.

meer en soude ¹⁾ dat Menschelick Verbondt ende Compromis ganselick te niet ghemaect werden, dewijle so veel onvreedts, twist ende mishandelinghe, daer toe ²⁾ partije ende scueringe daer wt gecomen is, dewijle so vele Godtvreesende mannen iammerlick daer door bedrogen zijn, ooc groote lasteringe by den Tegensprekers ³⁾ daer wt genomen is. Dat is ons Bekentenisse van het Verbondt ende Woort Gods, daer na van het Menschelick Verbondt ende Compromis, daer by wy met des Heeren hulpe verhoppen te leuen ende te steruen, ende voor den Richterstoel Iesu Christi daer mede te verschijnen ende te bestaen, doch alles door de ghenade des Heeren.

Verantwoordinge onser Brieuen aan H. R. ⁴⁾ I. W. ende L. G. ⁵⁾ gescreuen.

Ci. **A** Engaende onse Brieuen ⁶⁾, so hooren wy, datse op dat alder erchste ende vergiftichste wtgheleyt ende beduyt werden, ghelijck als der verkeerden herten // ende valscher tongen aert is. Maer wy bekennen opentlick voor Godt ende yederman, dat wy de Brieuen aen de voorghenoemde Mannen gescreuen hebben, Ende de oorsaken waerom wy also gescreuen hebben, zijn vele, van welcken wy sommige willen verhalen, als volcht.

Ten eersten, so hebben wy bouen ⁷⁾ genoeg bewesen, dat de drie principale Rechters ⁸⁾ met meer anderen haerder Bysitters onbequaem daer toe waren, dewijle sy selue onreyn waren, ende inden stoel des Gherichts met recht niet mochten sitten. Daer toe so wert hen na geseyt, ende dat heeftmen hen willen bewijzen, datse by het Compromis veel belooft hebben, hoe datse alles met Gods woort soudent richten, alsoo, dat gheen Ghemeynten daer mede bemoeyt ⁹⁾ soudent werden, ende sy en hebben niet ¹⁰⁾ daer af gehouden. Sy hadden oock geen Commissie van haer Ghemeynte,

1) „Soude” heeft hier de beteekenis van „moest” (sollte).

2) Daer toe, *d. i.* daarenboven.

3) Met de „Tegensprekers” zijn niet-Doopsgezinden bedoeld.

4) H. R., *d. i.* Hoyte Renix, leeraar te Bolsward.

5) I. W. en L. G. zijn Jan Willems en Lubbert Gerrits, leeraren te Hoorn.

6) Bedoeld zijn de brieuen aan Hoyte Renix, de gemeente te Hoorn, Jan Willems en Lubbert Gerrits, afgedrukt door J. O.[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs, wt den droevighen handel van Vr. ende Vlam.*, 1609, § 267, 268, 272 (quat. 1, bl. vijf en v; quat. K, bl. i r en v, bl. ij r), en door [P. Verkindert], *Brief, Dienende om te bewijzen*, Amstelred. 1634, blz. 21—23.

7) Zie boven, blz. 552 v., 556 v.

8) *Nl.* Hoyte Renix, Jan Willems en Lubbert Gerrits. Vergel. De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 39, aant. 1.

9) Bemoeyt, *d. i.* bezwaard.

10) „Niet” is hier hetzelfde als het hedendaagsche „niets”.

om in Vr.¹⁾ scherpheyt te gebruycken, maer sy hadden een contrarie beuel, sulcx niet te doen buyten ons, Ia sy zijn door den Heere Iesum Christum van onsen L. B. G. S.²⁾ vermaent ende gebeden, dat zijt niet soudē doen, want sy soudē rekenschap daer af moeten gheuen, Maer sy hebbent euenwel gedaen, ende niet gheacht, hoe veel mense gewaerschout, vermaent ende gebeden heeft, O stoute vermetenheyt, ende hoochmoet, die nimmermeer // goet doet, ende daer niet dan wat quaets wt en can wassen. Dewijle *Cij*. dit alle ende noch veel meer hen ouerseyt wort, ende haer tot verantwoordinge voor hare Aenclagers ende beschuldigers gheeyst, doch niet gecomen en zijn, hen niet ³⁾ en hebben willen oft connen verantwoorden, daerom en mogense noch voor Dienaers noch voor Br.⁴⁾ inde gemeynte des Heeren bestaen, so lange als dat niet geschiet is, dat is, so lange sy hen niet verantwoordt hebben.

TEn tweeden, so hebben de twee H. M.⁵⁾ wel geweten, dat niet alleene Broeders, maer vele Ghemeynten ouer haren handel ende Ordeel bedroeft waren, nochtans so hebben sy dat Broot (maer wy segghen niet des Heeren Broot) hier ende daer gebroken. Nu seyt de Heere inden Euangelio: So ghi dijn gaue brengt byden *Matth. 5.* Altaer Gods, ende werdet daer gedachtich, dat v broeder wat tegen v heeft, so verlaet v gaue by den Altaer, ende versoent v met uwen broeder, ende dan offert uwe gaue, Merct, hoe dat voor allen dingen, den twist ende tweedracht tusschen de Br.⁶⁾ nedergeleyt, vrede ende versoeninge moet gemaect werden, sullen sy anders ⁷⁾ Godt dienen ende den vrede vercondigen. Hadden dese mannen ooc also gedaen, so mochtense ooc gheoffert hebben: maer nademaal dat sulcx niet geschiet is, so en hebbense niet connen offeren, hoewel sy inden schijn geoffert hebben, maer gewislick // soo en *Cij*. heuet Godt niet behaecht.

TEn derden, so zijn de Rechters, ende op die tijdt L.⁸⁾ ghenoeemt, den Apostelschen Exemplaer ⁹⁾, hoe dat een Bisschop sal gheschiet zijn, geheel ongelijc, daer mede is onse meyninge ghenoech *1. Tim. 3. Tit. 1.*

1) Vr., *d. i.* Friesland.

2) L. B. G. S. beteekent: Lieue Broeder Gillis Schrijuer. Hij had het Compromis onderteekend en als rechter medegewerkt tot de uitspraak van Harlingen van 1 Febr. 1567, maar heeft alles wat hij in het twistgeding had verricht herroepen. Zie De Hoop Scheffer, t. a. p., blz. 39, 51.

3) Hen niet. Versta: dewijl zij zich daarenboven niet.

4) Br., *d. i.* Broeders.

5) H. M., *d. i.* Hollandsche mannen (de leeraars Jan Willems en Lubbert Gerrits).

6) Br., *d. i.* Broeders.

7) „Sullen sy anders” wil zeggen: indien zij ten minste zullen.

8) L., *d. i.* Leeraers.

9) Den Apostelschen Exemplaer, *d. i.* aan het apostolische voorbeeld.

wtgesproken, ende dat te seggen, daer hebben wy oorsake genoeg toe: Maer dat wy de oorsaken verswijgen, dat doen wy wt beleeftheit. Wy soudense anders met haer eygen verwe wel afmalen, dat yegelijc haer so wel mochte leeren bekennen, als wyse nu wel kennen, namelick als die, die eenen cleynen tijt inder Ghemeynte gedient, ende met hare schult so veel aendachtige ¹⁾ herten bedroeft, ende gheen boete noch daer voor ghedaen en hebben, Ia sy hebben also ghemaect door haer opgeblasenheyt, datse voor gheen verstandige ende redelicke Lied en connen verantwoorden, sy mogen haer beroemen so hooch ende so veel als sy willen, Godt kentse wel.

TEn vierden, so hebbense vele onschuldige ghericht, gebannen ende afgesondert, daer wy bescheyts genoeg af weten, Ia sy hebben so gehandelt, dat het een Christelick hert mach wee doen, datmen de vrome, de Godtvreesende, ende die by Gods woort alleen begeeren te bliuen, so lichtuerdich ordeelt ende verwerpt. Daerom als wy sulcx ghemerckt hebben, so hebben wy onse //

Cij^r. Siele in des Heeren handen geset, ende ons dies ghetroot, dat onse Vrienden onse Vianden werden, daerom dat wy de waerheyt seggen: Doch wy hebben inden Name des Heeren ghewacht, dat Recht in Israel weder op te richten, (dat niemant na zijn eygen goetduncken, maer alleen na Gods woort soude handelen) de bedroefde herten te vertroosten, de bekommerde Conscientien met den Euangelio te verquicken, den gheuangenen de verlossinge, den benauden ende suchtenden den vrede te vercondigen, ende te segghen van een aengenaem Iaer des Heeren, dat de ongherechtigheyt gestraft, den onvrede wechghenomen, de gerechticheyt ende den vrede weder om gheplant soud en werden, groeyen ende bloeyen tot des Heeren prijs, ende veler sielen salicheyt. Gheschiet het niet byden verkeerden, avalligen ende moetwilligen, die henseluen

Roman. 11. ghericht hebben, so salt doch gheschieden by den wtvercoren, by dien, die wt ghenade ouergebleuen zijn, by de cleynen Cudde

Luc. 12. der eenvuldiger Schaepkens Iesu Christi, die haren Herder kennen,

Ioan. 10 zijn stemme hooren ende hem na volgen, Daerom geeft hy hen ooc dat ewige leuen, ende niemant en machse wt zijnder handt scheuren, Hy salse voor de grijpende Woluen wel bewaren, Hy sal de

Cantic. 2. insluypende Vossen wel keeren, datse in zijn en wijngaert niet en

Cij^v. comen noch dien ver//deruen. Wy hebben ooc gedacht aen de spruke Salomons, die also luyt: Erredde ²⁾ die, so men dooden wil, ende ontrect v niet van dien, diemen verworgen wil. Spreect ghi:

1) Aendachtich, d. i. vroom.

2) Spreuk. XXIV: 11. — „Erredde” is een germanisme (errette).

Wy en verstaent niet, Meyndy niet, die de herten weet, merckt dat, ende die op de Sielen acht heeft, die kent dat? Ende vergeldet eenen mensche na zijne werken. Na dese Sprueck hebben wy ons, Prouerb. 24. met des Heeren hulpe gherichtet, ende zijn daer ouer wel ghemoet, oft druck ende lijden, smaetheyt ende verachtinghe, van den afualligen daerom ons ourcoemt, wy hebben dies veel in der tijt onses Gheloofs ende Diensts moeten verdragen, ende door Gods genade ouerwonnen, wy en twijfelen oock daer niet aen, de Almachtige Godt is met ons, die sal ons helpen, ende de ouerwinninge geuen, door onsen Heere Iesum Christum, Amen.

Siet lieue Br. ¹⁾ ende Vrienden, hier hebben wy cortelick verhaelt sommighe oorsaken, waerom dat wy sulcke Brieuen aan H. R. ende de H. M. ²⁾ gescreuen hebben, ende dat en rouwet ons niet, maer dat mochte ons rouwen, dat wy gheswegen, de Mannen in haer onrecht ende moetwille niet tegen gestaen noch gestraft ³⁾ hadden. Want wy hebben dat clærlick gesien ende gemerct, dattet ons met den beyden Hollanschen mannen gegaen heeft, ghelijc alst den Heere met Saul ghinck, na-//melick, dat Saul haest vanden Heere afweke, bouen ende tegen Gods woort hem onderstonde te offeren, dat hem niet beuolen was, sonder ⁴⁾ hy dede dat wt vreesse, dattet Volck van hem soude afwijken, ende verwachtete den Pro- 1. sam. 13. pheet Samuel niet, daeromme dat Rijk al van hem op die tijt ghenomen worde, dewijle hy sottelick gedaen hadde. Ende het roude den Heere, dat hy Saul tot eenen Coninc gemaect hadde, 1. sam. 15. Also macht ⁵⁾ ons wel berouwen, dat wy de twee H. M. ⁶⁾ inden dienst bestedicht ⁷⁾ hebben, dewijle sy inden beginne haers diensts, so haest met vreemt vyer gheoffert, eenen godtloosen ende afualligen opgenomen, ende dat verbande in Israel gebracht hebben ⁸⁾, wt vreesse des Volcx, dat murmureerde, ende den afualligen opgenomen woude hebben, daer van bouen oock geseyt is. Aenmerct hoe euen dattet met den Exempel Sauls ouer een coemt, ghelijck als dat ander Exempel vanden Amalekiten gantselick met den 1. samuel. 31. handel in Vr. ⁹⁾ oock stemt ¹⁰⁾, Daerom soo zijn sy, na dat Voorbeelt van Saul, door dat rechtuerdich oordeel Gods, in haer eyghen

1) Br., d. i. Broeders.

2) „H. R. ende de H. M.” wil zeggen: Hoyte Renix en de Hollandsche mannen (Jan Willems en Lubbert Gerrits).

3) Gestraft, d. i. berispt.

4) „Sonder” is een germanisme (sondern).

5) Macht, d. i. mag het.

6) H. M., d. i. Hollandsche mannen (Jan Willems en Lubbert Gerrits).

7) Bestedicht, d. i. aangesteld, bevestigd.

8) Zij hebben den te Dantzig gebannene te lichtvaardig in de gemeente toegelaten. Zie boven, blz. 553.

9) Vr., d. i. Friesland.

10) „Stemt” is een germanisme (stimmt).

Sweert gheuallen ende alsoo vergaen, ghelijck als de Propheet ooc Psalm. 37 seyt: De Godtlosen trecken dat sweert wt, ende spannen den boge, datse den Vromen inden Lande mogen schieten: Maer haer sweert sal in haer eygen hert gaen ende haren boge sal breken. //

Ciiij°. Het ware ons oock beter ende lieuer, met Helia in de woestijne

1. Reg. 19. ons te begeuen, ende van den Heere te wenschen, dat onse Siele mocht steruen, dan dat wy soudē sien, dat de Prophetisse Iesabel in de gemeynte des Heeren also soude domineren, ende de knechten des Heeren verleyden. Voor de boose Iezabel, al is sy geblancket, opgepronct, ende met valsche verwe schoon aengestreken, sal ons de Heere bewaren, ende schicken ons toe, in onse droefheyt ende eensaemheyt, dat asschen broot ende de waterkruycke, daer door wy gesteret mogen werden, om te wandelen den wech des Heeren, door de woestijne deser Werelt, tot dat wy comen tot den Berch
1. Reg. 17. Gods Horeb, Die seluige Godt sal ons ooc met Helia by de weduwe
- Luc. 4. in Sareptha onderhouden, door een weynich meels ende olye, inden dieren tijt, niet van het natuerlick broot, maer van Godes woort, dat vele sullen soecken, ende niet vinden, Ia sy sullen suerdeech voor soet broot, Verckens draf voor de bloeme des meels moeten eten, ende dat onreyn water, dat van menschen voeten veronreynicht is, moeten drincken. Ende dat doen haer Herders, die leydense also: maer de Heere sal hem ouer dat slecht eenuoldich volck, sonder allen twijfel ontfermen, ende zijn schapen selue versorgen, ende van alle valsche Herders verlossen, Amen. //

Cv°.

Verclaringhe daer van, dat wy beschuldicht werden, als dat wy met den Vr. ende Ho. ¹⁾ niet hebben willen spreken.

- D**E wijle wy oock mercken, hooren ende verstaen, dat wy beschuldicht ende getadelt ²⁾ werden, als soudē wy met de Vr. ende H. niet hebben willen spreken, So seggen wy ten eersten daer op, dat de Propheet wel te recht van sulcken lieden seyt: Het is wt gront mijns herten van der godtlosen wegghen gesproken, dat gheen vreesē Gods by hen en is, Sy verciere haer seluen onder malcanderen, datse haer boose sake voorderen, ende andere veronglimpen ³⁾ oft verachten. Alle haer leere is schadelick ende gelogen, sy en laten haer niet onderwijsen, datse wat goets
- Psalm. 36.

1) Met „Vr. ende Ho.” zijn de Friesche en Hollandshe leeraars bedoeld die in 1567 naar Emden togen om met Dirk Philipsz te spreken. Zie de *Inleiding* op het *Enchiridion*, hierboven, blz. 41; De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 52—72.

2) Een germanisme.

3) Veronglimpen, d. i. ergens kwaad van spreken (verunglimpfen).

deden, Sy dencken op haren leger na schade, ende staen vast op den boosen wech, ende en schouwen gheen arch ¹⁾. Dese woorden mogen onse wederpartijers wel bedencken ende ouer leggen. Maer op de voorgemelde beschuldiginghe antwoorden wy met der waerheyt also, dat wy sesmael op diuerse tijden met den Sendtboden wt Vr. ende H. ²⁾ gesproken, ende alletijt begeert hebben, na luydt van Gods woort, ende na onse Commissie van onser ghemeynte, dat beyde Partijen die twistich waren, by malcanderen mochten comen, de Rechters hen voor hare Aenclagers ende Beschuldigers mochten ter verantwoordinghe stel-//len, Maer als dicwils verhaelt C v'. is, wy en hebben niet eenmael antwoord connen krijgen, datse dat doen wilden. Daer beneuen so moeten wy den Godtvreesenden te kennen geuen, hoe dat wy de twee H. M. ³⁾ dicwils verscreuen ⁴⁾ ende ontboden hebben, datse eenmael by ons soudon comen, Maer sy hebben op onse verscrijuinghe ende begeerte niet willen comen: maer daer na so zijn sy met eenen grooten hoop ⁵⁾ ghecomen. Als wy dat vernomen hebben, soo zijn onse beyde broeders H. S. ende G. H. ⁶⁾ henen gegaen, om de twee mannen by ons te voorderen, maer sy en hebbent niet te weten connen krijgen, noch van I. S. ⁷⁾ noch van yemant anders, waer sy inder herberghe waren: hoewel datse tweemaal dat versocht hebben: Wy swijgen dan, datse op onse begheerte, met ons soudon hebben willen spreken.

Bouen dat alle ⁸⁾, so moeten wy dat ooc verhalen, dat vier Mannen wt N. H. gecomen zijn, ende hebben ons eenen brief gebracht, die hadde de seluige inhoudt ende meyninge, namelick, dat de D. in N. ⁹⁾ niet wilden consenteren, dat I. W. ende L. G. ¹⁰⁾ tot ons

1) Ps. XXXVI:5.

2) De schrijver bedoelt de vijf afgevaardigden uit Friesland en de vier afgevaardigden uit Noord-Holland, die te Emden kwamen. Zie de *Inleiding* op het *Enchiridion*, hierboven, blz. 42, en De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 60.

3) Met de „twee H.[ollandsche] M.[annen]” zijn Jan Willems en Lubbert Gerrits bedoeld.

4) Verschreuen, *d. i.* aangeschreven.

5) De zooeven aangeduide negen afgevaardigden troffen op hunne terugreis van Emden te Appingedam eene nieuwe afvaardiging uit Noord-Holland aan. Daartoe behoorden Jan Willems en Lubbert Gerrits, de Hoornsche leeraars. De beide commissies vereenigden zich en het geheele gezelschap, waarbij zich waarschijnlijk nog verscheidene anderen aansloten, begaf zich naar Emden. Zie de *Inleiding* op het *Enchiridion*, hierboven, blz. 42, en De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 63.

6) H. S., *d. i.* Hans Sikken. Van G. H. weten wij alleen, dat hij Geert H. heette. Beiden waren door de gemeente Dantzig afgevaardigd om Dirk Philipsz naar Emden te vergezellen. Zie J. O.[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, 1609, § 269, 279 (quat. K, bl. i r, iij r); en De Hoop Scheffer, a. w., blz. 54, aant. 1.

7) Wie met I. S. bedoeld wordt heb ik niet kunnen vinden.

8) De schrijver treedt terug naar hetgeen er plaats had vóór zijne ontmoetingen met de afgevaardigden uit Holland en Friesland te Emden.

9) *D. i.* de dienaren in Noord-Holland.

10) *D. i.* Jan Willems en Lubbert Gerrits.

souden comen, maer sy hebben begheert ende gheeyst, na als voor, dat wy tot H. ¹⁾ souden comen ²⁾. Desghelicken soo quamen daer op die tijdt vijf Mannen wt Vr. ³⁾ die begeerden dat wy in [C vj r.] Vr. souden comen ⁴⁾, Ende sy haddent // met malcanderen al besloten, datse tot ons souden reysen, als de teghenwoordige Daet bewesen heeft, Is dat na de waerheyt ghesproken, ende na de Christelicke aert gehandelt, dat geuen wy den Godtvreesenden Leser te bedencken.

Daer na so wy ghemerct hebben, datse by ons niet wilden comen, soo hebben wy gheseyt, dat wy lieuer den H. M. ⁵⁾ ouer de Ems wilden int ghemoet comen, op dat onse bycoemste ende bespreck daeromme niet na en bleue, Op die wijze ende meyninghe hebben wy ghesproken, waer op de Vr. ende H. ⁶⁾ gheantwoort hebben, sy wilden alle neersticheit doen, om de Mannen, die voorgheuoemt zijn, te bewilligen, datse ons souden beyegenen, het ware tot D. ⁷⁾ ofte tot C. oft tot Gr. ⁸⁾ oft in den D. ⁹⁾ oft ten laetsten tot E. ¹⁰⁾. Ende als de negen Mannen ende Sentboden wt Vr. ende No. ¹¹⁾ die tot ons ghecomen waren, van ons afscheydeden, ende souden daer na arbeyden, als bouen gheseyt is, soo waren de Vr. ende de H. ¹²⁾ al op de Reyse, Ia velichte al inden D. ¹³⁾ ghecomen, ende verwachteden de Sendtboden daer. Is dat redelick ghehandelt als men behoort te handelen, dat en connen wy niet verstaen, maer wy weten wel, waer voor dat wy sulcken handel aensien, etc. // [C vj r.] Nademael wy nu dit alle geweten ende eruaren hebben, met welcke archlisticheyt dat men met ons handelde ende omginck, so hebben wy met allen recht, allen bespreck, bootschap ende handelinge afgeslagen, so lange, als beyde twistige Partijen, na opgemelder forma met malcanderen niet gesproken, hen onder malcan-

1) H., d. i. Hoorn.

2) De brief met dezen eisch bereikte Dirk Philipsz in Juni 1567. Zie J. O [uterman], *Onder verbeteringhe, Verclaringhe met bewijs*, 1609, § 271, 272 (quat. K, bl. i v, ij r); De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 59.

3) Vr., d. i. Friesland.

4) [Syvaert Pieters,] *Corte aenwysinghe, Voorgesteld in eenighe vraghen*, Hoorn, 1634, blz. 21; De Hoop Scheffer, a. w., blz. 52 v., 60; hierboven, blz. 41 v.

5) Hollandsche Mannen.

6) De Friezen en Hollanders.

7) Dokkum?

8) Groningen.

9) Appingedam.

10) Emden.

11) Uit Friesland en Noord-Holland.

12) De Friezen en Hollanders, nl. de tweede afvaardiging uit Noord-Holland, waarbij zich eenige Friezen voegden. Zie boven, blz. 569, aant. 10. Behalve Jan Willems en Lubbert Gerrits waren Pieter Willems Bogaert, leeraar te Monnikendam, en Hoyte Renix er bij. Vergel. [Syvaert Pieters,] *Corte aenwysinghe*, Hoorn, 1634, blz. 23; J. O. [uterman], *Onder verbeteringhe, Verclaringhe met bewijs*, 1600, § 276, 277 (quat. I, bl. iij r en v); De Hoop Scheffer, a. w., blz. 60 v.

13) Appingedam.

deren beschuldicht ¹⁾, verantwoord ende alles verclaert ²⁾ hadden, Want het was doch (so wy seyden) onmogelick wat goets in de sake te vorderen ende wt te richten, so lange als dat niet geschiet en was, Daerom so moeten wy ³⁾ hen veltvluchtighen heeten, als schaemden wy ons aenden dach te comen, so wy doch dicwils eenen openbaren handel in der gestalt ⁴⁾, als bouen genoech verhaelt is, begeert hebben, ende het is ons altijd gheweygert ende niet geconsenteert: Noch wilmen ons vermanen, dat wy souden ⁵⁾ bedencken, wat wy hier voormaels aen onsen L. B. M. S. ⁶⁾ goeder gedachtenisse gescreuen hebben, Audi alteram partem. Ende daerom dat wy sulcx met gantschen ernst noch begeeren, ende daer ouer als ouer dat Recht houden ⁷⁾, zijn ⁸⁾ noch onuerandert in ons ghe moet, achtent voor billick ende recht, dattet also geschie, so worden wy nu ten hoochsten beschuldicht, ende moeten de veltvluchtige gescholden werden: Doch Godt weet, welcke de veltvluchtige zijn, ende die dat licht haten, daerom, dat hare wercken // quaet zijn. [*Cvij.*] Ende so wy immers vanden stouten Ephramiten, die hen op hare Bogen, op haer stercheit ende menichte verlaten (want den naem Ephraim brengt dat mede) als de veltvluchtige Gileaditer moeten Iudic. 11. gescholden werden, so vertroosten wy ons daer tegen, met het Exempel der Bibelscher Schrift, namelick, dat God dat hoochmoedich Ephraim ghestraft, ende de verachtete Gileaditer verhooght heeft, na de Spruecke: Godt wederstaet den hoouedigen, ende geeft den ootmoedigen zijn ghenade, Amen.

Als nu de Vr. ende H. ⁹⁾ gemerct hebben datse met onse Propositie oft voorgeuen geuangen waren (want seyden sy, datse hen purgeren wilden, so beuonden sy haer beswaert, als sy selfs beleden hebben, want sy wisten wel datse niet bestaen en conden: Ende seyden sy, dat zijt niet doen en wilden, soo dachtense wel, datse voor alle Godtvreesende ende verstandighe te schande moesten comen) daerom so hebbense den Raet Achitophels voortgebracht (Achitophel heet een afuallige Broeder) ende hebben ons willen 2. sam. 17. onderdrucken. Maer de genadige Godt hadde door den Chusai, al wat beters met ons voorsien: Want daermede dat sy ons hebben willen richten, so hebbense hen seluen ghericht, ghelijc als Absalon

1) Eene regelmatige procedure had, meent de schrijver, gevolgd moeten zijn.

2) Verclaert, *d. i.* opgehelderd.

3) Waarschijnlijk is „by” weggevallen.

4) Een germanisme.

5) Souden, *d. i.* moesten (sollten).

6) L. B. M. S., *d. i.* Lieuen Broeder Menno Simons.

7) „Daer ouer als ouer dat Recht houden” wil zeggen: dit als recht beschouwen.

8) „Zijn” hangt ook nog af van het voorafgaande „daerom dat”. Het „wy” wordt niet herhaald.

9) De Friezen en Hollanders.

[Cvij *.] zijnen Vader Daudid wilde slaen, ende selfs aenden Eyckenboom met zijn schoon hayr hangen bleef, // also zijn dese Liedén oock in haer hooüerdie ghestort, ende als Petrus seyt, in haer worgen om comen, hebben haerseluen vanden Heere ende van zijnder Ghe-meynthe afghescheyden, ghelijck als wy beyde schriftelijck ende mondelick haer ghenoechsaem geseyt ende betuycht hebben.

Dit verhalen wi daerom, dat een yegelijk Godtvreesende mach weten, hoe dat dese Liedén henseluen gheordeelt hebben, ende niet wy eygentlick. Want wy waren niet ghecomen om te richten, maer om vrede te maken, soo vele ons, door des Heeren ghenade moghelick ware. Daeromme so hebben wy met alder Christelicker ghedult haer ghedraghen, ende hare beteringhe verwacht, ghelijc alst den Christenen betaemt: Wt die oorsake so hebben wy oock alle lanckmoedicheyt aen den quaetwillighen ende wederspannighen bewesen, op dat wy met volder mate hen soudén meten: Maer sy en hebben haren boosen ende verkeerden aert niet langer connen verbergen, sonder ¹⁾ sy hebben ons willen richten, ende daer mede hebben sy haerseluen ghericht, als bouen geseyt is: Ende wy houdense voor afvallige ende afgedeylde Menschen, diemen na des

Tit. 3. Apostels woort schouwen moet, wel wetende, datse verkeert zijn, ende sondigen, als die haerseluen gheordeelt hebben, Wy en twijfelen [Cvij *.] daer ooc niet aen, // haer eyghen Conscientie (so sy anders noch eenige Conscientie hebben ende gheuoelen) beschuldichtse wel, datse allenthaluen niet recht ghehandelt hebben: Maer het schijnt, datse vander aert zijn, daer Syrach van seyt, namelick, dat menich mensche lieuer dat alder erchste doet, dan dat hy zijn eere soude verliesen, ende doet sulcx om der godtlooser Liedén wille.

Wy verstaen oock, dat wy seer gelastert werden, daerom dat wy tegenspreken ende verworpen, dat so vele bewillicht, aengenomen, Ia onderteeckent hebben, ende zijn daer op van malcanderen in vreden gescheyden. Daer op antwoorden wy alsoo: Wy beken-nen wel, dat wy dat Compromis niet hebben willen aennemen ende voor recht beken-nen, al waert van velen honderden, Ia duysenden bewillicht ende onderteeckent. Want wat wy daer van houden, dat is bouen gheseyt, ende dat hebben wy in P. ²⁾ al bekent. Wy en zijn oock hier ³⁾ niet gecomen, om dat Compromis, oft dat Ordeel, dat daer na gegeuen is, te consenteren ende te hanthauen, (men moeste ons dat eerst met der waerheit bewesen hebben)

¹⁾ „Sonder” is een germanisme (sondern).

²⁾ P., d. i. Pruisen (nl. toen hij nog te Dantzig was).

³⁾ Hier, d. i. Emden.

maer wy houden ons aen Gods woort, dat is onse Rechter, ende wy verhopen met des Heeren hulpe te doen, als Moses ons leert Exod. 23. ende seyt: Ghy sult een valsche // Aenclage niet ghelooouen, dat [*C viij^r.*] ghy eenen godlosen bystant doet, ende een valsche tonge zijt: Ghy en sult niet volgen der veelheyt totten boosen, ende niet antwoor- den voort Ghericht, dat ghy der veelheyt (nauolgende) vanden rechten afwijet. Ende Iesus Syrach seyt: Verlaet v niet op de Eccles. 7. menichte, daermede ghy onrecht doet, maer vreest den Heere. Laet v niet eenen yegeliken windt bewegen, ende volcht niet eenen yegeliken wech, gelijc als de onbestendige herten doen. Daerom begeeren wy ons hier na te richten, ende van niemant ons laten verschrieken (door Gods genade) noch beweghen van onser vasticheyt, 2. Petr. 3. die daer is in Christo Iesu.

Daer na so scheltmen ons voor twistmakers, vredebrekers ende verderuers der ghemeynen Gods. Daer op wy antwoorden, dat wy de Liederen niet en zijn, maer sy selue hebben ouer eenen tijt lanck, de ghemeynen des Heeren, niet weynich verstoort ende verdoruen, nu met haer menschelick Verbondt, nu met haer Compromis ende Ordeel. Ende middeler tijt so hebben wy in goeden vrede by onser ghemeynen ons gehouden, ende zijn buyten den twist gebleuen. Noch willen sy de vredemakers heeten, ende schelden ons voor Vredebrekers, ende dat daerom, dat wy dat Menschelick verbondt, dat Compromis ende Ordeel niet connen consenteren noch aenne-// men: Maer soo wy dat hadden willen doen, so waren wy de liefste *Dir.* Vrienden geweest, so presenteerde men ons met onse gantsche Familia, als eenen ouden Vader te versorghen ons leefdage ¹⁾. Dat is dat Broot, datmen met der eender handt ons vertoont heeft: Maer nu wy dat wt de vrees des Heeren, ende van wegen onser conscientien niet connen doen, so werden wy voor de archste Vianden gherekent, ende op dat grouwelickste geschantvlect. Dat zijn de steenen daer mede men ons nu werpt, ende niet en bedenct, dat so wie eenen steen inde hoochte werpt, dien sal hy op den cop vallen. Maer wy willen door des Heeren ghenade, met den ouden Eleazaro noch lieuer voor de waerheyt eerlick steruen, dan wy om yemandts wille soudē huychelen, ende also in gheueynst- heyt ende schande leuen, Sal ons dan droefheyt ende ellendicheyt ouercomen, ende daerom ons beiegenen, so weten wy waerom dat wy sulcx lijden, ende dattet ons vanden verkeerden, afualligen

Prouerb. 28.
Eccles. 27.

1) Ongeveer aldus had Hoyte Renix zich uitgedrukt in zijnen brief aan Dirk Philipsz van 17 April 1565. Met dien brief hoopte men laatstgenoemde over te halen om naar Friesland te komen. Een uittreksel er van is te vinden bij [Sy- vaert Pieters,] *Corte aenwijsinghe, Voorgesteld in eenighe Vraghen*, Hoorn, 1634 blz. 21 v.

ende godtloosen wederuaert, ghelijck als wy aen H. R.¹⁾ oock gescreuen hebben.

Maer datse ons schelden ende lasteren, lijden ende verdriet (so veel sy connen) aendoen, dat bedroeft ons wel om haren twille, maer onsent haluen, so dancken wy Godt, dat wy vande verkeerde ende arghe menschen verlost zijn, dewijle datse hen niet beteren

- Di*. en willen, // op dattet Woort Gods recht mach loopen. Wij heb-
 2. Thess. 3. ben dat dicwils wt eenvuldiger herten gebeden, ende met den Propheet geseyt: Verlost ons Heere van de boose menschen, behoedt ons vande wreuele Liedén, die boosheyt dencken in hare herten, daghelick strijdt aen richten, Sy scherpen haer tonghe als een Slanghe, Aderen vergift is onder hare lippen, De hoouerdighe leggen den vromen stricken, ende breyden Netten, stellen vallen
 Iesiae. 59. aen den weghe, sy grauen cuylen ende vallen selue daer in, Sy weuen Spinne webben, ende broeden op Slanghen eyeren, Maer Godt heeft ons daer voor bewaert, dat sy ons niet gheuangen, ende wy van hare eyeren niet ghegheten hebben, Want soo men daer van eet, so moetmen steruen, Daerom hebben wy lieuer, met des Heeren hulpe, daer op willen treden, ons niet ghevreest²⁾, al coemter een Basiliscus wt, Want als sy op dat vergiftichste blasen, ende op dat grouwelickste schelden, so troosten wy ons daer mede, dat de Heere den godtloosen zijn begheerte niet sal laten, ende stercken zijnen moetwille niet, sy mochten hen dies verheffen, Ende dat eenen verkeerden mont geen gheluck en sal hebben op Aerden, een wreuelich quaet Mensche sal veriaecht ende gestortet³⁾ werden: Want wy weten, dat de Heere der Ellender sake, ende
D ij. der armen recht sal // wt voeren: Oock sullen de Rechtueerdighe
 Psalm. 140 den Name des Heeren dancken, ende de Vrome voor zijn Aenghe-
 Psalm. 120 sicht blijven. Item, wat is een boose Tonge, ende wat cause wt-richten? Sy is ghelijck als vyer in het Geneuerhout, dat eerst om der vetticheyt wille hooghe op brant, maer haest daer na verleschet⁴⁾ ende wtgaet: Also sal oock alle hare lasteringhe vergaen, ende met schande in haer seluen versmelten ende versteruen: Maer de waerheyt sal triumpheren, ende de Gherechtighe sullen blijven,
 Psalm. 52. als Olijfboomen inden huysse des Heeren, ende verlaten sick op zijne goedicheyt eewichlick.

Item, datmen roemt van vele Ghemeynten in Vr. ende N.⁵⁾ dat en is niet meer dan een ijdele beroeminghe. Wanneer roemen

1) H. R., *d. i.* Hoyte Renix.

2) Een germanisme.

3) „Gestortet” is een germanisme (gestürzt).

4) „Verlesschet” is een germanisme (verlöschet).

5) Friesland en Noord-Holland.

soude ghelden, so wilden wy ons oock wel met der waerheyt, ende in den Heere roemen. Maer nu willen wy lieuer met den Propheet seggen: Ach Heere, hoe is onser Vianden so vele, ende so vele setten hen tegen ons, ende segghen van onser sielen, datse Psalm. 3. gheen hulpe by Godt heeft: Maer ghy Heere zijt de Schilt voor ons, die ons ter eeren settet, die ons gebenedijt, als ons de Bileamiters willen vermaledijen, Daerom en vreesen wy ons niet voor vele hondert duysent, die haer allesins tegen ons setten: Want de Heere slaet alle onse Vianden op de kinnebacken, ende breeet // in stucken der godtlosen tanden. By den Heere is hulpe, ende zijn *D i j "*. segeninge ouer zijn volck De Apostel Paulus seyt, dat in zijnder eerster verantwoordinge niemant by hem gestaen heeft, dan alleen 1. Tim. 6. de Heere, dat Phigellus ende Hermogenes, met allen die in Asia 2. Tim. 1. waren, hen van hem afgewent hebben, dat de Galaten vanden Euangelio ende ooc van Paulo afgeuallen zijn, dat Hymeneus ende Gal. 1. 3. 4 Philetus van den ghelooue afgeweken zijn, ende ooc sommiger menschen gelooue verkeerden, dat Alexander de copersmit hem herdt wederstont, ende veel quaets dede. Diotrophes regeerde ooc met geweld ouer de gemeynthe, ende snaterde veel ouer Ioannem, als sommige noch den aert van Diotrophes hebben. Item, in de 2. Ioan. 1. Openbaringe leestmen van veel valsche Leere ende secterie, Ia dat wel by gantsche ghemeynten niet veel goets geuonden worde, als by de gemeynthe tot Sardis ende tot Laodicea: De een was leuen- Apocal. 2. 3. dich doot, de ander was noch cout noch werm, maer lauwe: Noch- tans so waren daer noch weynich Namen te Sardis, die haer cleederen niet bevleect hadden, die met den Here in witte cleede- ren sullen wandelen, want sy zijnt weerdich, wy verhopē, dat sulcke namen noch vele sullen geuonden werden, die haer cleederen Matth. 22 niet sullen willen besmetten, maer dat recht bruylofts cleet aen hebben ende bewaren. //

Besluytreden, met een vermaninghe
aen de Godtvreesende.

D i j r.

Vy hebben nu onse Bekentenisse vanden twistigen handel in Vr. ¹⁾ daer so veel quaets wtgecomen is, met der cortheyt verhaelt, so als wy voor den Heere daer mede in zijnder genade verhopē te bestaen. Daer beneffens so begeeren wy, dat een yegelijc die zijn siele begeert te behouden, de vermaninge des Apostels waerneemt ende beherticht,amelick, dat wy de genade Godes niet te vergeefs souden ontfangen hebben, noch versuymen, Hebr. 3. 12

1) Vr., d. i. Friesland.

dat niet in yemanden van ons geuonden wert een arch ongelooich hert, dat daer afwijkt vanden leuendigen Godt, maer dat wy ons onder malcanderen daghelixx vermanen, op dat wy niet veruoert werden door de bedriegerie der sonden: want wy zijn Christi deelachtich geworden, so verre wy den aenuanck zijns wesens tot aen dat eynde vast behouden. Dat wesen Christi is een rechtschapen

Eph. 4. wesen, een gheestelicke gesintheit, een Godtlicke nature, ende der seluer zijn alle gheloouige deelachtich geworden, door de belofte des Vaders, inder wedergeboorte, soo verre sy vlieden de verganke-

2. Petr. 1. licke lusten deser werelt, maer sulcke Christenen werden daer

Ioan. 3. weynich geuonden, na getuychenisse der Schrift ende der Euangeli-

D iij ^r. scher Parabolen, die ons claerlick aenwij-//sen, datse niet alle

Matt. 13. Christenen en zijn, die den Name van Christo hebben, ende van
22. 25. des Heeren Teecken en roemen.

So laet ons nu toesien, dat wy in dese periculose ende quade tijden, eenen vasten gront des gheloofs leggen, ende becommerringhe

Psalm. 1. alletijdt in Gods woort hebben, ons onder malcanderen vermanen,
Psalm. 118. vanden ghelooue, vander gehoorsaemheyt des Euangeliums, vanden

Christelicken vrede, vander Godtlicke ende bröderlicke Liefde, ende vander nieuwe geboorte tot Godt, Want daer aen ist ghelegen, ende

niet aen een Menschelick Verbondt ende Compromis: Daer aflaten wy de Stoute spreken, ende de roemrijcke Gheesten, die nu inder Ghemeynte opstaen, die cloecker willen zijn, dan Gods Woort leert, Daerom sy vanden Heere al verworpen, ende vanden stoel ghestoo-

1. sam. 2. ten zijn, ende de ootmoedighe sullen aen haer plaetse sitten, Want

Luc. 2. wy mercken, dat het nu alsoo wil toe gaen, ghelijc als de Heere door den Propheet seyt: Siet, Ick wil mijne handt keeren totten cleyngen, Ende het sal gheschien, dat in welcken Lande (spreect de Heere) twee deelen zijn, die sullen wtgeroeyt werden ende ondergaen, Ende dat derde deel sal daerinne ouerblijuen, Ende ick

Zach. 13. wil dat selue derde deel door dat vyer leyden ende louteren, ghe-

D iiij ^r. lijck als men dat Siluer loutert, ende probeert ¹⁾, ghelijck // als men dat Goudt probeert, Die sullen dan mijnen Naem aenroepen, ende ick wilse verhooren, Ick wil seggen: Het is mijn Volck, Ende sy sullen segghen, Heere mijn Godt. Oock seyt de Heere door eenen anderen Propheet, dat hy de stoute Heyligen wil wech nemen, datse niet meer en sullen verheffen om zijns heylighen

Zeph. 3. Berchs wille, Maer hy wil een arm, slecht ²⁾ Volck laten ouerblijuen, dat op den Heere betrouwt. De ouergebleuen in Israel en sullen gheen boosheyt doen noch luegenen spreken, ende men sal in haren

1) Probeert, *d. i.* beproeft.

2) Slecht, *d. i.* eenvoudig.

mont gheen bedriecklike Tonghe vinden, maer sy sullen weyden ende rusten sonder alle vreese.

Lieue Broeders ende vrienden, aenmeret dese ende dier ghelijcke Spruecken der heylicher Schrift, die seer troostelick zijn, ende bedenct, welcke dese stoute Heyligen zijn, namelick die, die haer laten duncken, dat alle wat sy voorgeuen, dat moet vanden Hemel heraf ghecomen zijn, die haer beroemen van grooter wijsheyt, van grooter macht, autoriteyt ende beroepinghe van de vier Steden, tot den vollen dienst, doch niet aengenomen ¹⁾, (meret een ijdele lichtuerdige beroeminghe) Ia sy spreken, als die van Godt niet en weten, Want ghelijck eener die Godt van herten vreest, ende zijn Woort ghelooft, die wetet alles (watmen weten sal, ende noodich // is tot der Salicheyt) die vermach alles, door den Heere Iesum Christum, die is aller woorden ende wercken Meester ende Richter: na dat woort Pauli: De Gheestelicke rechtet alles, ende wert van niemanden gericht. Also wederom, wie den Heere niet hertelick en vreest, ende dat quaet niet en mijdt (want dat is een beginsel der wijsheyt, ende dat rechte verstant in Gods woort) wie hoouerdich ende opgeblasen is, die en weet niet, die vermach niet, en can niet, die en heeft niet, hoewel dat hy meynt dat hy veel heeft, ende rijk gheworden is, ende niemant en behoeft, soo ist hem doch alles genomen, ende den getrouwen knechten gegeuen. Daerom so hebben de stoute ende hoochmoedige gheesten niet van de aert ende nature Iesu Christi, maer wat sy nebben, weten ende spreken, dat is van dien, die als eenen blixem vanden Hemel heraf geuallen is, dat hy stout ende ontrouwe teghen zijnen Schep- per was, ende inder waerheyt niet gebleuen, maer daer van afge- weken is, een Vader der luegenen, een wederpartijer Gods, een Tegenspreker zijns Godtlicken woorts, een verleyder der menschen, een Apollion ²⁾, dat is, verderuer ende dootslager der sielen, Die ooc zijn dienaers wtseynt onder eenen hypocritischen schijn, die wel de gedaente van de godtsalicheyt hebben, maer zijn cracht ver- saken sy, haer woor-//den zijn somtijts gladder ende saechter dan olye ende boter, ende zijn doch bloote sweerden, pijlen ende gla- uien ³⁾. Voer sulcke Gheesten moetmen hem wachten, ende en

Psalm. 73.

D iij r.

Philipp. 4.

1. Corinth. 2.

Prouerb. 1.

Eccles. 1. 2.

1. Corinth. 8.

Matt. 24.

Apocal. 3.

Luc. 9.

Ioan. 8.

2. Corinth. 10

2. Timoth. 3

D v r.

Psalm. 55

1) De schrijver schijnt hier te denken aan den leeraar Egbert Cuyper, die door de genieente van Harlingen tot oudste was aangesteld, maar door Dirk Philipsz niet was erkend. Hij heeft zich in 1567 bij de Hollandsche en Friesche afgevaardigden te Emden bevonden, en heeft het eerst aan Dirk Philipsz doen weten dat men hem in den ban deed. Zie den brief van laatstgenoemde aan Hoyte Renix, bij J. O. [uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, 1609, § 268 (quat. I, bl. viij v; K, bl. i r); het bericht aldaar, § 278 (quat. K, bl. iij r); De Hoop Scheffer, a. w., blz. 54 v., 65.

2) Openb. IX: 11.

3) Glauien, d. i. zwaarden.

- laten hem daer van niet verschrieken, maer daer tegen moetmen sick rusten ende wapenen met het harnasch Gods, dat is, met den
- Ephes. 6 pansier der gherechticheyt, met den Helm der salicheyt, met eenen Euangelischen, vreedtsamen ende Godtsaligen wandel, met den schilt des gheloofs, ende met den Sweerde des Gheests, daer toe ¹⁾, met een vyerich ghebedt tot Godt: Tegen sulcke Ridders Iesu
2. Corinth. 10 Christi, vermogen alle hooerdige gheesten niet. Want de wapenen deser Ridderschap zijn crachtich door God, als de Apostel seyt, om alle hoocheyt te breken, die haer verheft tegen de Erkentenisse Iesu Christi, ende alle ongehoorsaemheyte te straffen met de scherpheyte des Godtlicken woorts, sonder aensien der personen, niet achtende, dat de werelt, de Afuallighe ende Sectemakers daer tegen zijn, want dewijle datse rasen ende lasteren, ende haren mondt des vloekens soo vol is, dat sy de Schrift niet connen allegeren oft aenteecken, so sitten wy (als de Propheet seyt) onder de bescherminge des Alderhoochsten, ende blijven onder de schaduwe
- Psalm. 91 des Almachtigen: Wy seggen tot den Heere, onse toeuersicht, onse *D v*. Borch, onse Godt, op dien wy hopen, // want hy verlost ons vanden strick des Iagers, ende voor de schadelicke Pestilentie: Hy sal ons met zijne vederen bedecken, onse toeuersicht sal zijn onder zijne vloghelen, zijn Waerheyt is Schilt ende Bescherminghe, Dat wy niet verschrieken moeten voor den grouwel des nachts, voor de pijlen die des daechs vliegen, voor de Pestilentie, die int doncker cruypt, voor de Siecte die inden Middach verderft, Wanneer duysent vallen tot onser sijden, ende thien duysent tot onser rechter handt, soo sal het doch ons niet treffen, Ia wy sullen met onsen ooghen onsen lust sien, ende aenschouwen, hoe dat het den godtloosen vergolden werdt. Want de Heere is onse toeuersicht, de Hoochste is ons Toevlucht, ons en sal gheen quaet wederuaren, ende gheen Plage tot onser Hutten genaken, Ia de Heere is onse Herder, ons
- Psalm. 23 en sal niet ontbreken. Hy weydet ons op een costelicke Landouwe, ende voert ons ten verschen watere. Hy verquickt onse Siele, Hy voert ons op de rechte strate, om zijns Naems wille, Ende wanneer wy ooc wandelden in duysteren dale, so en vreesen wy doch gheen ongeluck, Want ghy Heere zijt by ons, uwen stock ende staf troosten ons, Ghy bereydt voor ons eenen Disch, tegen alle onse Vianden, Ghy salft ons hooft met Olye, ende schencket ons vol
- [*D v j*'] in, Dat goetheyt ende // barmherticheyt sullen ons volgen ons leefdaghe, ende wy sullen in den huysen des Heeren blijven ewichlick.
- So weest nu wel ghetroost inden Heere, lieue Broeders, want de

1) Daer toe, *d. i.* daarenboven.

Almachtige Godt is onse Sterckheyt ende hulpe in aller aenuech- Psalm. 22.
 tinghe ende noodt. Iesus Christus is met zijner heylsamer leere Roman. 8.
 ons eenich Fondament, daer op wy ghebouwet zijn, onse eenighe
 Wijsheyt, gerechticheyt, verlossinghe, heylicheyt, versoeninge ende 1. Cor. 3.
 salicheyt, ende buyten hem en zijn wy niet, De H. Gheest is onse 1. Corinth. 1.
 Trooster ende Leermeeester, die ons in alle waerheyt leydet, ende Ioan. 15.
 troost ons met eenen ewigen troost ende goede hopeninghe door Ioan. 16.
 ghenade: De Engelen Gods, met de Apostelen, zijn onse getuygen 2. Thess. 2.
 ende Medeknechten, die ons dat Euangelium vercondicht ende na 1. Petr. 1.
 ghelaten hebben, daer aen wy ghelooouen, ende begheeren met des Luc. 24.
 Heeren hulpe daerby te blijuen inder ewicheyt. De Almachtighe
 Godt sterke ende becrachtige ons daer inne, dat wy vast aen dat
 Woort der waerheyt moghen houden, ende vergeten niet in allen
 gebeden tot Godt voor malcanderen te bidden, want de rechte
 Christenen zijn doch een Lichaem in Christo Iesu, een ghemeeynte
 Gods, die eenen Godt ende Vader heeft, die eenen Heere Iesum
 Christum den Eengheboren Soon van den Vader recht // erkennenet, [D vj^r.]
 die met eenen Gheest des geloofs, begaeft, met eenen schat ghe-
 cocht, ende met den bandt der volcomenheyt, dat is, met de
 onghevarwede ¹⁾ liefde te samen ghebonden zijn. Ioan. 17.
 2. Corinth. 4
 Ephes. 5

Ende oft nu al door Hieroboam, vele afwijcken vanden huys
 Davids, ende een afuallich Israel werden, dat en swacket ons niet ²⁾,
 Want sy zijn vanden leuendigen Godt afgeweken, Sy strijden voor 1. Reg. 12
 dat menschelick Verbont ende Compromis, dat by hen is, daerom
 twisten sy, daer mede hebben sy de Schueringe ende deylinge ge-
 maect, ende sulcke ergernisse aengericht, dat sonder allen twijfel
 de woorden des Heeren, inden Euangelio, van hem ghesproken,
 ouer die, door welcke ergernisse coemt, sulcke Liedten herde treffen, Matth. 18
 sy mogent bedencken ende behertigen, hoe datse willen. Maer by
 ons is dat eenich ende ewich Verbont Gods, ende dat woort des 2. Paralip. 13
 Heeren, een Richter ouer al, By ons is de Arcke des Verbonds,
 met den Ghenadenstoel, Cherubinnen ende Altaer, om te offeren
 Brandtoffer ende gheheelen Offer, den leuendigen Godt. By ons
 zijn de Priesters ende de Leuiten, Ia by ons is onse Coninck Iesus Psalm. 51
 Christus, die alle onse Vianden sal verslaen met den Sweerde zijns Iesaie. 11
 monts, ende met den adem zijnder lippen: Wy en twijfelen oock Apocal. 19
 daer niet aen, dat alle die // Godt van herten vreesen ende meyn- [D vij^r.]
 nen, die sullen dat afuallich Israel verlaten, die sullen voor de 1. Reg. 12
 gulden Calueren Hieroboams niet willen aenbidden, maer die sullen

1) Onghevarwet, d. i. ongeveinsd.

2) „Swacket ons niet” wil zeggen: vermindert onze sterkte niet.

- op trecken na Hierusalem, om daer inden Tempel aen te bidden,
 Tob. 1. ende haer Offerhande den Heere te brenghen. Hier mede willen
 2. Paralip. 12 wy onse schrijuen af corten, ende inden Name des Heeren eyndigen.
 Wy verhopen, dat door Gods ghenade noch wel meer bescheydts
 van desen Handel, ende van de Lasterbrieuen ende schandelicke
 lueghenen, die onse Wederpartijen hier ende daer stroeyen, tot
 zijnder tijdt aenden dach ghebracht sal werden. Maer dit weynich
 hebben wy met der haest wt getrouwer herten, ende wt Christe-
 licker medelijden, die wy met den eenuoudigen hebben, den seluigen
 ten goede, ende tot eender aanwijsinghe ghescreven, ende daer
 mede verhopen wy voor den Heere in zijnen grooten dach te be-
 staen. Daer mede betuygen wy oock eenen yegelijcken, dat wy
 van allen desen twist onschuldich zijn, dat wy niet dan Gods eere,
 der Sielen salicheyt, ende der Ghemeynten weluaert ghesocht heb-
 ben, dat wy onueranderlick in de Leere des Euangeliums, ende in
 het ghelooue der waerheyt zijn, Godt sy ghedanckt, ende wy houden
 ouer dat recht ¹⁾, daeromme worden wy Vianden der ongerechten,
 [D vij^r.] die met hare we-/relticke Statuten, ende Menschelicke cloecheyt
 mishandelt ²⁾ hebben, haerseluen tot eender ewigher schande by
 alle Godtvreesenden ende Verstandighen (so verre als sy hen niet
 en beteren, dat seer swaerlick na ons bedencken sal gheschieden)
 ende tot grooter droeffnisse, ergernisse ende beswaringe veler Ghe-
 2. Tim. 2. meynten Gods: Doch de Heere sal de zijne wel redden, ende den
 vasten grondt Godts blijft alletijdt staende, ende heeft desen Segel:
 Godt kent de zijne. Maer so yemandt onse trouwe ende Broederlicke
 vermaninge ende waerschouwinge niet en wil aennemen, maer is
 hartneckich, ongheloouich ende wederspannich, ende wil hemseluen
 Actor. 2. niet laten helpen vanden quaden geslachte, van dies bloedt zijn wy
 onschuldich, ende gaen reyn van hem tot onse lieue Broeders ende
 Medegenooten des geloofs, met welken wy in goeden vrede ende
 eenicheyt des Gheests, ons leefdage begeeren te wandelen, ende met
 Psalm. 55. den Propheet te seggen: Siet hoe fijn ende lieflick ist dat Broeders
 by malcanderen wonen, ghelijck als de costelicke Salue, die op
 het hooft Aarons wtghestort wert, die nedervloeyt op zijnen
 baert ende cleederen, ghelijck den Dauwe die neder valt op
 Psalm. 133. den Berch Hermon, ende maect den Berch Sion vruchtbaer,
 want aldaer heeft Godt de Heere beuolen de segeninge ende dat
 [D vij^r.] le-/uen inder ewicheyt: Merckt, soo waer de Broederlicke
 Liefde ende eendrachticheyt is, daer is de segeninghe Gods

1) „Wy houden ouer dat recht” wil zeggen: wij komen op voor het recht.

2) Mishandelt, d. i. verkeerd gehandeld.

ende dat eewich Leuen, dat welcke allen Godtvruchtighen
geue Godt de Vader, door Iesum Chri-
stum inder cracht zijns heylighen
Gheests, Amen. De gena-
de des Heeren sy met
ons allen, Amen.

D. P.

Ghedruet int Iaer
1567.

In de Bij inden 3. Regel van onder op-
waerts, leest een eewich ende eenich, etc.

[D. P.,] Een Appendix aen
ons Boecxken vanden twistigen
handel tusschen die Vr. ende Vl.

INLEIDING.

De aankomst te Emden van de tweede afvaardiging van Nederlandsche en Friesche leeraars, waarbij zich Jan Willems en Lubbert Gerrits uit Hoorn, Pieter Willems Bogaert uit Monnikendam en Hoyte Renix uit Bolsward bevonden ¹⁾, heeft weinig verandering ten goede gebracht. Zij slaagde er niet in Dirk Philipsz zijne houding te doen wijzigen. Hij bleef bij zijnen eisch, dat beide partijen zich in elkanders tegenwoordigheid voor hem zouden verantwoorden. De Friezen en Hollanders volhardden bij hunne weigering om daarin te treden. Het gevolg was dat men elkander wederkeerig de broederschap ontzegde ²⁾. Een plechtig banvonniss over Dirk Philipsz en de twee leeraars uit Dantzig die hem vergezelden, Hans Sikken en Geert H. ³⁾, werd hun op schrift toegezonden ⁴⁾. Hiertoe bepaalde men zich niet. Van de gedane uitspraak werd in eene statige „Epistola” aan de gemeenten te Groningen en Appingedam bericht gezonden. De inhoud was zeer beleedigend voor Dirk Philipsz en de Vlamingen. In hoofdzaak is deze inhoud bekend, omdat de brief is voorgelezen bij het twistgesprek te Hoorn in 1622 ⁵⁾. Het verslag daarvan vermeldt het volgende:

1) Zie boven, blz. 42, 540, 570, en De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, 1893, blz. 62 v.

2) J. O.[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, 1609, § 278, 287 (quat. K, bl. iiij r, vij r); De Hoop Scheffer, a. w., blz. 64—67.

3) 's Mans volledige naam is niet bekend. Zie boven, blz. 41, 569, aant. 6, en De Hoop Scheffer, a. w., blz. 54.

4) Het stuk bij J. O.[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, § 285, 343 (quat. K, bl. v—vi v; quat. M, bl. v v); en bij De Hoop Scheffer, a. w., blz. 66 v.

5) Zie hierboven, blz. 512, aant. 7, en blz. 539, aant. 6.

§ 59. Item die epistel van Groningen, den 12 Julij 1567, geeft er oock getugenis van, daer in sy selver bekennen, dat die oordeelen, soo Hoiſte over die Vlamingen gegeven heeft, by haer (verſtaet die rechters) voor goet gekent zijn, die nochtans bij die Vlamingen gepreſenteert waren te bewyſen, dat zy nae Heydensche noch Evangelische Waarheit niet beſtaen konnen etc.

§ 64. Noch is gelezen die grouwelicke epistel an die van Gronningen ende den Dam geschreven in dato den 12 July 1567 van Lubbert Gerrits, Jan Willems, Pieter Willems ende Hoiſte Reinckx onderteeckent, etc.

§ 65. Daer in sij die Vlamingen soo grouwelick schelden en lasteren, ende noemense eerloſe ſgelofteloſe vredebreekers ende oproerige menschen, die tegens alle recht, redelicheit ende waarheit, tegen haer eijgen hant en mont, belofte, verdrach overgegeven, ende ackoort, beſluijten ende in vryheit ſtellen, om die afgeſonderden niet te mijden, ende ſchenden alsoo der gemeenten dienſten, ſackrementen ende gebruicken.

§ 66. In ſomme ſchrijven zij in die selve epistel, dat zij met noch meer laſten beladen zijn.

§ 67. Noch in denselven ſchrijven zij over Derrick Phijlĳps, doch ſonder bewijs, de oorsaecke waerom hij ſijn afscheit becomen heeft, dat is om ſyn opproer ende stoute afdolinge, laſter ende ſchantvlecke-wille, als ener die der gemeente dienſte verwerpt, die dieners met ſtoltheit, ſonder oordeel, recht ende beſcheyt overvalt, overlaſticht en ſoeckt onder te drucken, die haer eere, naem ende faem ſeer bij alle menschen ſchendt ende verſchantvleckt, etc.

§ 68. Die Godts H: Sackrementen ende gebrucken ſonder oordeel ende ondersoeck ſcheldet, die de goddelicke ordinantie laſtert, etc." ¹⁾.

Nadat het banvonnĳs ²⁾ en deze brief ³⁾ hem bekend geworden waren, ſchreef Dirk Philipsz „Een Appendix aen ons Boeckken vanden twistigen handel in Vr. tusschen die Vr. ende Vl.” ⁴⁾ Dage-lijks werd hij overſtelpt met verzoeken, ja eischen van de tegen-partij om alsnog een twistgeſprek te houden. Hij was niet bereid

1) Over dezen brief handelt [Syvaert Pieters,] *Corte aenwijſinghe vande mishandelinghen der Vlaminghen ende Vriesen in 1566*, Hoorn, 1634, blz. 26 v.

2) *Een Appendix aen ons Boeckken*, quat. C, bl. iiij r, v v; hierachter, blz. 593, 594 v.

3) Aldaar, quat. C, bl. vij r; hierachter, blz. 596. Vergel. De Hoop Scheffer, a. w., blz. 67.

4) De *Appendix* komt in de eenige uitgave die mij ten dienſte ſtaet voor in hetzelfde bundeltje als de *Sendtbrief aen de vier Steden*, en het *Cort, doch grondelyc verhael*, in de editie van 1619 (zie boven, blz. 538, in de aantekening). De *Appendix* is gedrukt met gothieke letter in 8°-formaat. Signatuur: C i r—E v j r. Hoogte: 14.5 c.M.; breedte: 9.1 c.M. Aantal bladen: 22, ongenummerd. Aantal regels per bladzĳde: 30.

dien weg in te slaan. Wel wilde hij gevolg geven aan den wensch van vele vromen, dat hij opnieuw verantwoording zou geven van zijne houding ¹⁾. Hij stelde dan nogmaals in het licht, welke goede, inzonderheid schriftuurlijke gronden hij had om verdere samensprekingen met de tegenpartij te weigeren ²⁾. Hij deed dit tegen zijn zin. Want hij betreurde de heerschende twisten diep ³⁾, en verklaarde dat hij volgaarne zijn bloed had willen offeren om de scheuring te voorkomen ⁴⁾. Dat hij evenwel aan de weigering om nog verder samen te spreken geen volstrekt en onveranderlijk karakter toegekend wilde zien blijkt tegen het einde van zijn geschrift. Hij verklaart zich daar bereid alsnog de verantwoording der Friezen aan te hooren op twee voorwaarden. Ten eerste moeten zij het banyonnis intrekken. Ten tweede moet voldaan worden aan den eisch, waarvan hij nooit is afgeweken, dat beide partijen te gelijk moeten gehoord worden ⁵⁾.

Ook dit geschrift doet zien, dat Dirk Philipsz de oorzaak van alle ellende die over de Doopsgezinde wereld gekomen was zocht in het Verbond der vier steden en in het daarop gevolgde Compromis, daar zij gesteld waren in de plaats van Gods woord ⁶⁾.

Treffend is de klacht, dat in den brief aan de gemeenten te Groningen en Appingedam, van 12 Juli 1567, waarschijnlijk in druk verspreid, verscheidene namen voluit geschreven zijn. Welke gevaren lagen daarin niet voor vele vromen en godvreezenden opgesloten! Hijzelf heeft in zijn „Cort, doch grondtlick verhael” eenige namen met beginletters aangeduid. Dat was onvermijdelijk om misverstand te voorkomen. Het verwijt dat hij ze daardoor aan de overheid in handen zou hebben gespeeld wijst hij verre van zich. Maar met namen die voluit worden medegedeeld is dit een ander geval ⁷⁾.

1) Aldaar, quat. C, bl. iij r; hierachter, blz. 593.

2) *Een Appendix aen ons Boecxken*, quat. C, bl. vi r; hierachter, blz. 595.

3) Aldaar, quat. C, bl. ij v, iij r; hierachter, blz. 591 v., 592.

4) Aldaar, quat. D, bl. ij v; hierachter, blz. 599 v.

5) Aldaar, quat. E, bl. ij v; hierachter, blz. 608.

6) Aldaar, quat. C, bl. vi r; quat. D, bl. iij r; quat. E, bl. iij r en v; hierachter, blz. 595, 604, 610.

7) Aldaar, quat. E, bl. i r; hierachter, blz. 606 v.

Een Appendix

Gir.

aen ons Boecyken vanden twisti-
gen handel in Vr. tusschen die Vr ende Vl.
(somen beyde paerten noemt) geschreven,
met eener Apologia, dat is, Schutreden oft
verantwoordinge, waeromme dat wy op
dese tijt, met den Afvallighen, den weder=
partijders der waerheyt ende der Gemeyn=
ten Godts, gheen Bespreck en begeren te
houden, op sulcke wijze als sy voorgeven,
maer na der schrift, na aller Christelycker
bescheydenheyt, waerheyt ende Liefde,
verhopen wy door Godts ghenade,
ons altijd gewillich te laten
vinden.

Roman. 16.

ick bidde u, Lieve Broeders, dat ghy
mercken wilt, op de ghene die tweedracht
ende ergernisse maken ende aenrichen, be=
neven die leeringhe die ghy gheboort hebt,
ende scheyt u van haer, want die sodanighe
sijn, die en dienen niet den Heere JesuChri=
sto, maer baren Buyck, ende door
soete Prekinghe, ende smekende
woorden, verleyden zy der
simpelen herten.

Cir.

Tit. 3.

Eenen Ketterschen, dat is eenen afghedeylden mensche, als hy eenmael ofte tweemaal vermaent is, soo schouwet hem, wetende, dat hy verkeert is, ende sondicht als die hem zelven ghericht heeft.

De 2. Epist. tot Tim. int 2.

Des ongeestelycksten onnutten geklups ontslaet u, want het voordert seer tot een ongoddelyck wesen, ende haer woordt bytet ende verteert om hem als den Kancker siecte.

Eccles. 23.

Legt u niet aen eenen Lasteraer, op dat hy dijne woorden u niet en verkeere, want een arglistich Mensche loert op synen Nasten, ende wie hem went tot lasteren, die en betert hem zijn leefdaghe niet.

D. P.

G h e n a d e v r e d e

C ij^r.

barmharticheydt met een recht verstant in Gods Woordt,
ende een klaer ghesicht, in allen Godtlycken saecken ende handelinghen,
wenschen wy allen Godvruchtigen Broeders ende Vrienden, Medeghenoten
des Geloofs, Liefhebbers der Waerheydt, van God den Vader, ende

Iesu Christo onsen Heere, Verlosser ende Salichmaker, door de kracht
des Heylighen Gheests.

Roman. 1.

Galat. 1.

A M E N.

G Hy Alderliefste in den Heere, wy bidden den Almachtighen
Godt, uyt grondt onses herten voor u, dat het met u allen
alsoo mach gaen ghelyck als Paulus tot de Collosseren schrijft,
namelyc dat ghy vervullet moecht werden, met alderley geestelyke
wijsheyt ende verstant, dat ghy Godt behaeght, ende van hem
ghesterct wort door syne groote cracht tot alder lijdsaemheyt ende
lanemoedicheyt, met blijtschap des Geests, ende vruchtbaer sijt in
alle goede wercken ende danck-segghen.¹⁾ God den Vader, die u
bequaem ghemaect heeft tot d'Erfenisse der Heyligen int licht, die
u uyt het ghewelt der duysternisse ver-/lost, ende in dat Rijk
sijns Soons Iesu Christi overgevoert heeft. Daerom vermanen ende
bidden wy u, door de baemherticheyt²⁾ Gods, dat ghy in uwe ge-
loove, dat u eenmael van God gegeven is, bestandich blijft, lae
daghelycx daer inne toeneemt ende op wast, dat ghy wijs ende
verstandich moocht sijn, niet in menschelycker wijsheit ende spits-
vondicheyt (daer nu sommige meer in studeren, oock beter in
ervaren sijn dan in Gods woort) maer inder Godlycker wijsheyt,
daer de Apostel Iacobus van schrijft. Och waer dit by vele wel
bedacht geworden, daer en soude soo veel twists onder die, die
haer Christenen roemen, niet ghekomen sijn, Het ware oock vele
beter ende prijslycker voor God gheweest, dat men hem daer mede
bekommert ende bemoeyt hadde, hoe datmen Godsalich in IESU
CHRISTO soudén leven, ende GODT behaghen, hoe datmen aen

Coloss. 1.

C ij^r.

Iudic. 1.

matt. 24.

Ephes. 3.

1. Petr. 3.

Iacob 3.

1. Tim. 3.

1) De punt is hier misplaatst. De schrijver bedoelt: danck-segghen aen God den Vader.

2) Lees: barmherticheyt.

- den inwendigen mensche mochte toenemen ende op wassen, hoe datmen lijdsamich ofte gheduldich, demoedich, ende sachtmoedich
- Ephes. 4. moet wesen, vroyelyck inden Gheeste, ende danckbaer teghen GODT voor sijne onuytsprekelycke gaven, dat hy ons uyt de duysternisse
1. Petr. 2. tot sijnen wonderbaerlycken licht beroepen, ia uyt syne grondeloose
- Cij.* ghenade ende barmherticheyt, ons // salich gemaect heeft, door dat
- Tit. 3. Bad der wedergeboorte ende vernieuwinghe des Heylighen Geests, de welken hy rijckelyck over syne kinderen uytstort, op dat zy uyt ghenade ghelooven aen Iesum Christum, ende Erfghenamen des eeuwigen levens, na der hopinghe moghen worden.

- Soo men dit ende alle wat de Schrift ons leert, ende tot der Godsalicheyt ghehoort ¹⁾ beherticht, hier van ghesproken, ende hier inne dach ende nacht hem betrachtet ²⁾ hadde, het soude wel beter inde Gemeynen toe gegaen hebben, maer nu is des twistens ende disputerens, noch mate noch eynde geweest, dat welcke God in
- Math. 5. den Hemel, ende allen vreedsaamen Gods kinderen, op aerden moet verdrotten hebben, ende noch verdrieten, ende hoe gantschelyc, dat sulcks alle teghen ons hert ende ghemoet geschiet is, dat weet de Heere, ende dat hebben wy door de Ghenade des Heeren, wel bewesen met onsen dienst, dien wy in alle manieren, met vermanen teghenwoordich ende absent met schrijven, an de Gemeynen in
- Vr. ³⁾ meer dan eenmael, uyt trouwer herten, ende reyner Broederlycke liefde ghedaen hebben, God zy ghedanckt, die ons den zin ende dat ghemoedt ghegeven heeft, ende wy vertrouwen hem
- Cij.* ooc, dat // sonder allen twijffel toe, dat hy machtich is dat Pont
- Matt. 25 dat hy ons by geleyt ⁴⁾ heeft, te bewaren, tot op den dach sijner
2. Tim. 1. Heerlyckheyt, in welken hy verschijnen wert ⁵⁾, met synen Enghelel ende vuyr-vlammen, om wrake te doen, over de ongeloovigen
2. Tessal. 1. ende die niet gehoorsaem geweest syn den Evangelio onses Heeren Iesu Christi, die sullen pyne lijden ende een eeuwige verdervinghe, van den aenghesichte des Heeren, wanneer hy komen zal om verklaert ⁶⁾ te worden in den Heylighen, ende wonderbaerlycken in allen Gheloovighen te verschijnen, etc.

OP dese toecomste des Heeren verwachten ⁷⁾ wy, hier na verlangt ons, hier mede vertroosten wy ons, ende achten dat niet, wat

1) Ghehoort, *d. i.* behoort.

2) Hem betrachtet, *d. i.* zichzelf beschouwd, beoordeeld.

3) Vr., *d. i.* Friesland.

4) By geleyt, *d. i.* toegelegd, toevertrouwd.

5) „Wert” is een germanisme (wird).

6) Verklaert, *d. i.* verheerlijkt.

7) Verwachten *d. i.* wachten.

lijden, smaedtheydt ende verachtinge ons van onsen misgunstigen Roman. 7.
 ende wederpartijders over komt, maer daerenteghen sijn wy inden
 Heere wel ghemoet. Want wy twijfelen niet eenmael daer aen of
 wy hebben recht, ende verhoopen onse leefdaeghe daer by te bly-
 ven, bidden ende begheeren demoedelyck, vanden Alderhoogsten
 GODT, onsen hemelschen Vader duer IESUM CHRISTUM, dat
 hy ons met de kracht sijns Heylighen Gheests, daer toe, ende tot
 allen wat voor // hem behaeghlyck is, helpe, sterke ende bekrach- *Ciiiij^r.*
 tigde, tot aen dat eynde toe, Amen. 1. Petr. 5.

Maer hoewel wy in onser Conscientie wel getroost sijn, laten
 ons aen de ghenade Gods ghenoege, ende doen na des Propheeten
 woort, die alsoo seyt: In silentio et spe erit fortitudo vestra: dat *Iesaie. 18¹⁾.*
 is, in stilheyt ende hopinghe sal u stercheyt sijn, so connen wy
 nochtans geen vrede hebben van den afvalligen ende verkeerden,
 die ons nu ter ontijt aenloopen met presentatie ende Supplication
 (soo moeten zy heeten) ende eyschen met ons een Bespreck te
 houden, willen ons bewysen, dat wy in ons Boecxken niet recht
 geschreven hebben, dat hare ongoddelyc ende onrechtveerdich ordeel
 over ons ghegeven ²⁾ recht is, so het doch so verre vanden rechte
 verscheyden is, als de Hemel vander Aerden, daerom so worden
 wy gedrongen in onsen eyghen gemoet, oock van vele Godvruch-
 tigen daer toe genoodicht, een corte verantwoordinge daer op te
 doen, hoewel wy geerne stille wouden sijn, ende by yeder-man on-
 bedacht blijven ³⁾, als hadden wy lust tot sulcken schrijven, daer
 wy nochtans onschuldich in sijn, want 'tis noyt onse wijse ghe-
 weest, maer nu moeten wy uyt noodt ons een weynich verant-
 woorden, Ia veel meer dat recht ende die waerheyt // bekennen, *Ciiiij^r.*
 ende daer voor strijden, soo weten wy oock, dat de Heere voor *Eccles. 4.*
 ons strijden sal.

TEn eersten, so hebben wy in ons boecxken genoechsaem ver-
 claert, hoe dat wy van weghe onser beroepinghe van Godt,
 van weghe onses diensts, uyt plicht der Christelycker liefde, ende
 van weghe onser uytzendinge ende Commissie van onser Gemeyn-
 ten, soo dicwils, met vele schrijvens, biddens ende vermanens,

1) De aanhaling is foutief. Bedoeld wordt Jez. XXX: 15.

2) Het banvonnis, door Jan Willems en de zijnen uitgesproken over Dirk Philipsz, 8 Juli 1567. De hoofdinhoud van het stuk bij J. O.[uterman], *Onder verbetere- ringhe. Verclaringhe met bewijs*, 1609, § 285, 343 (quat. K, bl. v v; quat. M, bl. v v); *Bespreck tuschen Jan Lues ende Peter Jansen Twisch*, 1622 (HS.), § 58. Vergel. De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, in de *Dooptsgezinde Bijdragen*, 1893, blz. 63, 67.

3) „By yeder-man onbedacht blijven” wil zeggen: door niemand verdacht worden.

gesocht ende gevordert hebben, omme beyde de parten by een ander te krijgen, op dat wy mochten hooren ende weten, waer dat recht ware ende dat mochten hanthaven, maer dat hebben wy van die eene part (de Vr.¹) genoemt) niet connen erlangen noch vercrijgen, daer uyt openbaer is, dat so onse wederpartijders, in eeniger manieren Broederlyc begeert hadden met ons te handelen, iae eenighe Christelycke beleeftheyt ende bescheydenheyt, in haren Gheloove (dies zy hen roemen, maer Godt wetet, met welcken recht) teghen ons hadden willen bewijzen, sy soudens immers onse cleyne Bede ende schriftmatighe eyschinghe ons niet gheweyghert hebben, maer nu sy haren moetwille aen ons, ende meer anderen bedreven hebben, nu willen sy een Bespreec met ons houden, ende

Cv r. en hebben niet wel bedocht, dat Salomon seyt: Wie // onvoorsichtich hier uytvaert, die steect als een sweert, Ende noch eenmaal: Prouerb. 17. Een bitter Mensche trachtet daer na omme schade te doen, maer daer sal een grousaem Enghel over hem comen, item, De wijsen hebben haren mont inder herten, ende beweghen hare woorden, maer de onwijsen hebben hen herte inden mont. Want alsoo een woort in des onwijsen herte steket, dat is ghelyck als eenen Pijle, die op eenen ghespannen Boghe leyt.

WAnneer onse Adversanten, dese ende diergelycke sprueken der Schrift aenmeret ende beherticht hadden, zy mochten hen
 mt. 12. 14 veel lichte²) beter bedacht hebben, Wy hadden met allen recht,
 Ezech. 13. wel vele, dat tot deser saken dient, wt den Propheten, Evange-
 2. Tim. 3. listen, Apostelen ende Openbaringhen Ioannis te alligeren, maer
 Apocal. 2. 3. wy laten dat noch tot op sijnder tijt blyven, by ons, So Godt wil
 12. 19. 22. ende wy leven, soo kan het noch wel te voorschijn komen.

DAn so vele moeten wy den goethertigen nu noch te bedencken
 Ioan. 12. gheven, dat dese lieden ymmers, na den worde Iesu Christi,
 Deuter. 28. Mosi, Petri ende Ioannis, van Godt moeten met grooter blintheit
 1. Petr. 1. gheslaghen sijn, want doen sy noch onse Broeders ghenoeemt waren,
 1. Ioan. 1. *Cv r.* so en hebben sy onse voorge-//melde eyschinghe, niet alleen afge-
 slagen, maer sy hebben ooc na haren verkeerden aert ons willen
 Ioan. 6. rechten. Merct doch gy alle, die God vreesen, ende van hem ghe-
 leert sijt, welcke blintheit dese lieden overgekomen is: want nu
 sy met ons, ende meer anderen, soo moetwillich ende godloosich
 gehandelt hebben nu presenteren sy ons, om een Bespreec met ons
 te houden, so wy doch hare Afvallige moeten heten (doch met
 geweld ende onrecht) ende sy de rechte afvallighen voor God, ende
 by zijner Ghemeynte sijn, ende daer voor ghehouden worden, daer

1) Vr., d. i. Friezen.

2) Veel lichte, d. i. waarschijnlijk.

mede sy hen selven gantsch tot schanden maken. Want is hare presentatie nu recht, so is onse voorgemelde eyschinge noch veel meer recht, de wijle wy die aen hen gedaen hebben, doen sy noch onse broeders genoemt waren. Maer nu sy vander waerheit afgeweken sijn, ende hebben onse billicke eyschinge afgeslagen ende voorghewendet dat het onbillic ware, met den afvalligen te handelen, so bedenke nu een yeder, hoe veel meer isset onbillic, dat sy willen handelen met dien, die sy selve gherichtet hebben, ende van ons eyschen ende vorderen, dat zy selve niet ghedaen, noch hebben willen doen? Daer teghen sy met der waerheydt niet en kunnen spreken, als hier nae noch breeder verklaert sal worden.

Derhalven, dat wy nu gheen Bespreck // met den Afvallighen [*Cvj.*] en kunnen konsenteren inder forma ende ghestalte als zy voorgheven, dat gheschiedt uyt wichtige ende Schriftmatighe oorsaecken, namelyck, de wyle wy alle middelen (omme den vrede in der Ghemeynten te voorderen) ghesocht ende by den onwillighen niet en hebben kunnen uytrichten, derhalven zoo moeten wy nu doen naer den raet des Heyligen Gheests, door Paulum ons ghegheven, Tit. 3. te weten: dat wy eenen afghedeelden mensche, nae ghenoechsamer vermaninghe sullen schouwen, want dat weet een yeder Christen wel, dat sodanighe eener verkeert is, ende sondiget, als die hem selven gheoordeelt heeft.

Item, de principale Twistmaeckers sijn van Salomon afghebeeldet, naemelyck also: Wie hem afsondert, die soect wat hem ghelustet, ende settet hem tegen alle wat goet is. Nu is Gods woort dat eeuwich ende eenich goet, dat alle rechte Christenen met Marie Ioan. 12. uytvercoren hebben. Daer teghen soo hebben zommighe een Menschelyck Verbondt ende Compromis inghevoert, waer uyt dese groote moyte ende Schueringe inde Ghemeynte Gods ghekomen is. Ende zoo men daer wat teghen spreekt, ende den Leermeesters van deser // saken, met Gods woort wil onderwijzen, so gaet het [*Cvj.*] even daermede toe, ghelyck als Iesus Syrach seyt: te weten, so wanneer men eenen onwijsen wil leeren, soo en stelt hy hem niet anders, dan ofmen hem voeten ende handen wil sluyten ¹⁾, derhalven seyt oock Salomon, dattet beter is eenen Beyr te beieghenen, Prouerb. 17. als hem de Iongen ghenomen sijn, dan eenen Mensche, die hem op zyne sotheyt verlaet. Ende noch eenmael: Siet ghy eenen die hem laet duncken, dat hy wijs is, aen eenen Sotte is meer hopinghe, dan aen hem. Want het staet gheschreven: Wee den ghenen, die Iesaie. 5. wijs sijn in haren eyghen ooghen, ende by hem selven verstandich,

1) Sluyten, *d. i.* boeien.

daer uyt is het openbaer, hoe schadelyck dat eygen ende mensche-lycke wijsheyt is.

- Tot dien ¹⁾, soo sien ende mercken wy opentlyck, dat het met desen luyden alsoo toe gaet, ghelyck als de Heere door den Propheet seyt: Kan oock een Moor zijn huydt veranderen, ofte een
- Ierem. 13. Lupaert zijn vleeke? Also en kan dit vole niet goets doen, nade-male datse des boosen ghewent sijn, In ghelycker mate sijn onse Adversaten des Lasterens ende scheldens, des achterklappens ende ²⁾ faemroovens, ende der leughenen soo ghewennet, dat die hare toe-
[Cvij^r.] vlucht ende hulpe gheworden is, ende de waarheyt gheen // plaetse by haer en heeft. Ia het gaet nu by desen lieden toe, ghelyck als den Propheet seyt: Dat recht is te rugghe geweken, ende die
- Iesaie. 59. gherechticheydt is verre afghetreden, De waarheyt ligt op de straten nedergevallen, dat louter ende klaer is, en mach niet te voorschijn comen: Ia de waarheyt wort ghevangen gheleyt, ende wie hem vanden quaden afkeert, die moet yedermans roof ende deser luyden spot ende verachtinghe wesen. Maer ghetrouwe is
1. Cor. 11. Godt, seyt de Apostel, die ons niet en sal laten versoecken boven onsen vermoghen, sonder ³⁾ in alles ons wel een uytkomste sal gheven, op dat wy het konnen verdragen.

TEn tweeden, soo en sijn onse Wederpartijders niet alleene Afvalligen, sonder oock openbare Lasteraers ende quaetsprekers, gelyck als haren Epistel aen die tot Gr. ⁴⁾ ende inden D. ⁵⁾ geschreven ⁶⁾, wel ghenoeghsaem betuyght, ia grouwelycker laster brief en hebben wy onse leefdaghe niet ghesien noch ghelesen, wy willen der ander lasterschriften, die over ons ghemaect sijn, zwijghen. Derhalven soo en begeeren wy met zulcken overgegeven Lasteraers niet te spreken noch te handelen, sonder wy begeeren

Eccles. 8. ons nae der Schrift te richten, die ons leert, dat wy den Godde-
[Cvij^r.] loos en niet in // zijn vuur sullen blasen, op dat wy ons niet en verbernen, ende dat wy ons an eenen Lasteraer niet en sullen legghen, op dat hy ons onse woorden niet en verkeere. Item: Drijvet den Spotter uyt, so hout den twist op: want wanneer des houts niet meer en is, so verblust dat vier ⁷⁾. Also wanneer de

1) Tot dien, *d. i.* daarenboven.

2) Verbeterd uit „en-“ (op het einde van een regel).

3) „Sonder“ is een germanisme (sondern).

4) Gr., *d. i.* Groningen.

5) Inden D., *d. i.* in Den Dam (Appingedam).

6) De hoofdinhoud van deze *Epistola* van 12 Juli 1567, in het *Bespreck tuschen Jan Lues ende Peter Jansen Twisck*, 1622 (HS.), § 59, 64—68. Vergel. De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 67.

7) „So verblust dat vier“ wil zeggen: dan gaat het vuur uit.

Achterklapper wech is, so neemt den twist een eyndt. Ooc leert ons de ervaringe wel, dat men met den verkeerden niet goets uyt-richten en can: Ende onmoghelyck ist, den quaetwilligen recht te doen, maer daarmede gaet het toe, gelyck so de Heere Iesus Christus inden Evangelio, den Iodischen volke een ghelyckenisse voorhout van den kinderen die op de Marct tot haeren Speelghe-nooten tweederley segghen, doch niet erlangen noch vererijghen, welke ghelyckenisse de Heere selve also uytleyt: Dat noch Ioannis Matt. 12. de Dooper, met strengheit sijns levens noch hy met sijner vriendelyckheyte ende gemeynsaenheyt ¹⁾, den verkeerden Gheslachte niet en heeft kunnen ghenoech doen, sonder de wijsheyt moste van haren kinderen gherechtveerdighet worden. Wie verstant van God ontfanghen heeft, die dencke dat nae, hoe dat de Wijsheydt van haeren kinderen moet gherechtveerdicht worden.

Nademale dan niemant, noch Propheet // noch Apostel, Ia noch [C viij .] Ioannis, noch de Heere Iesus Cristus selve, den wederspanningen niet en heeft kunnen voldoen, maer sy hebben altyt oorsake gesocht om te lasteren, wat soudén wy arme nietighe menschen dan kunnen doen? Derhalven soo hebben wy liever der Heyliger Schrift te volgen, ende onbemoeyt te blijven, dan wy teghen Gods woort soudén handelen: Daer toe niet dan moeyte ende arbeit te vergheefs daer van hebben. Die Waerschouwinghe ende trouwe Vermaninghe der Godvruchtighen, verhopén wy met des Heeren hulpe altydt waer te nemen, op dat wy ons aen den Heere niet en vergrijpen, oock onbemoeyt blyven. Want wy bevinden dat also, dat Eccles. 12. het ons gaet, met onsen Wederpertijders, ghelyck als Iesus Syrach seyt: Een valsche hert, is gelyck als eenen Lock-voghel in eenen slach ²⁾, ende loeret daer op, hoe hy die vanghen mach: Want wat hy goets siet, dat duydet hy op dat alder-erchste, ende dat alder-beste scheynt ³⁾ hy op dat hoochste.

Derhalven en is met alsulcken Liedén niet te spreken, noch te handelen, Want spreektmen met haer, soo verdraeyen sy de woorden, ende verkeeren de Waerheyt in Leughenen, ghelyck ons meer dan eenmael in onser teghenwoordicheyt // van dese Menschen [C viij .] wedervaren is, wat zullen zy dan in onser absentien wel doen? Swijghen wy, zoo verkeeren sy dat oock ende beduyden dat so Iesae. 59. qualyc als sy connen, want haren wech is verkeert, dat, so wie Philipp. 4. daer op gaet, van den vrede niet en wetet. Maer by den rechten Ephes. 4. Christen gaet het anders toe, namelyck, daer heeft de vrede Godes Coloss. 3.

1) Lees: gemeynsaemheyt.

2) Slach, *d. i.* de vinkenbaan.

3) Scheynt, *d. i.* schendt.

de overhant in haerder herten, tot welcken zy beroepen sijn in eenen lichaem, ende sy dancken Godt den Vader door Iesum Christum.

- T**En derden, soo koemt ons dickmaels voor, dat wy met onsen Teghenpartijders (Iae veel meer met onsen Rechters, als sy hen laten dencken) een Bespreck souden bewilligen, omme der eenvoudiger willen, op dat die behouden mochten worden. Daer op is dit onse Antwoordt: dat wy Christelycke eenvoudicheyt prijzen, maer laet het ons eenmael besien, wat rechte Christelycke eenvoudicheyt is, namelyc, datmen als Iob recht ende slecht is, Godt vreset, ende dat quaet vermijdet. Derhalven seyt Ecclesiasticus. 18. Kleyne kloeckheyt met Gods vreese, is beter, dan groote wijsheyt met Gods verachtinghe. Daer uyt volgt dan onweder-
 Eccles. 1. sprekelyc, dat so waer rechte eenvoudicheyt is, daer is de vreese
Di. des Heeren // die een beginsel alder wijsheyt is, ende leeret kloekelyck in allen saecken te handelen, ende belettet de sonden, Want soo waer de vreese des Heeren is, daer onderhoudmen de Gheboden
 Sapient. 4. Godes, daer levet men Heylich ende gherecht, (doch inder swacheyt) Ia daer en levet de mensche niet meer, sonder Iesus Christus levet
 Galat. 4. in hem, door den Gheloove: Daer is dan rechte eenvoudicheyt der Duyve, daer ons de Heere op wijset, Daer is de onnooselheyt der Schapen, die haren ghetrouwen ende eenigen Herder Iesum Christum
 Ioan. 10. navolgen, ende voor de Vreemdelingen vlieden. Dat ist, dat de Propheet seydt: O Heere, recht ende slecht behoedet my, want ick
 Psalm. 35. verwachtte dijner: Dat sijn de rechte eenvoudighen, die niet lichtelick in dwalinge gevoert en worden, ende oft sy al bedrogen worden, (soo doch de Satanas de Christenen begeert te siften, als terwe) so en sal doch (door dat voorbidden Iesu Christi by God den Vader) haer ghelooue niet ophouden, noch gantschelick verloren worden, maer sy sullen wederomme tot den Heere haren God bekeert werden, ende tot den eenighen Herder ende Bisschop haerder zielen wederkomen, om dies wille, dat sy den Heere ghevreest, ende eenvoudich in zijne wegen gewandelt hebben.
Di. Maer wat salmen daer toe seggen ¹⁾, wan-//neer het also toe gaet,
 Ierem. 5. ghelyck so de Heere door den Propheet seyt: Het staet grouwelyc ende verschrikelyc inden Lande: De Propheten leeren leughenen,
 Hosee. 4. ende de Priesters heerschen in hare Offitie, ende mijn volck hevet gheerne also: Wat sal ten lesten daer af comen? Ende noch eenmael: Mijn volck is verloren, daer omme dattet niet leeren en wil, want ²⁾ ghy dan Gods woort niet achtet, so en wil ic u oock niet achten, dat ghy mijn Priester sijn zoudet. Ghy vergeet de Wet

1) Lees: seggen.

2) Want, *d. i.* omdat.

Gods, daeromme so wil ick uwer Kinderen oock vergeten, hoe datter hatrder ¹⁾ meer werdet, hoe dat zy meer teghen my sondighen: Daeromme wil ickse hooch te schanden maken, so hooch als zy inde heerlyckheyte gheweest zijn. Sy eten de sonden mijns volcx, ende zijn met de selve misdaden in haerder herten verstrickt: Alsoo is de Propheet ghelyck dat volck, etc.

Wanneer het nu alsoo geschiet, ende dat onverstandich volc, met de valsche Propheten leugen, ende met der Godlosen Priesters, heerschappie te vreden is, wilt also hebben, ende is even ghelyc de leughenachtige Propheten, ende de geweldige Priesters sijn, wat is dan daer tegen veel meer te doen, dan datmen dat met Gods woort bestraft: Wy wilden immers wel, dat wy vele sielen, Iesu Christo mochten gewinnen, Ia dat alle menscen tot // de bekentnisse der waarheyte mochten komen, ende salich werden, daerom bidden wy ooc voor alle menschen, gelijc so de Apostel Paulus ons vermaent. Maer wat can een arm swac ende ellendich mensche daer toe doen ende uytrichten, als de aen geboden Genade Gods vanden ondancbaren, onghehoorsamen ende wederspanninghen versmaet, ende niet aenghenomen en wort? Wat konden de knechten des Koninx daer toe doen, dat de Gasten die genood waren, tot den Avondmael ofte Bruyloft, niet en wilden komen, hen weygerden ende onschuldige sochten? Moses begeerde van God uyt zijnen boec ghedaen te worden, so hy den Israel, de sonde, met den gulden Kalf bedreven, niet en wilde vergeven: Nochtans moste Israel sijn sonde draghen, tot op de tijd der besoeckinghe Gods. Paulus wenschte van Christi verbannen te zyne, voor sijn Broeders na den vleesche, dat is, voor de Ioden, dat die ooc salich mochten worden. Des niet te min, so sijnder noch vele ongeloovich ghebleven, ende en hebben de straffe Gods niet kunnen ontloopen, Ia onse Heere Iesus Christus selve seyt inden Evangelio: Dat hy Ierusalem dickmael heeft willen versamelen onder zyne vleughelen (na des Propheeten woort: Heere bewaert ons als uwen ooghappel, beschermt ons onder de schaduwe // uwer vleughelen ²⁾), maer zy en heeft niet ghewilt, oock conde hy de Heere Iesus Christus, sijn eygen Discipelen niet by hem houden, doe sy syne woorden niet en condon hooren ende verdragen, hoe veel weyniger can een mensche (die van sijn selven niet en is, dan dat hy is ende vermach, dat is deur Gods genade) zulcks doen? God wetet, soo wy dese ellendige scheuringe inde gemeynte, met onsen bloede handen ³⁾ connen beletten, hoe goetwillich wy ons daer toe, door des Heeren genade, wilden begeven hebben: Want wat hebben wy inder tijd

D ij r.

Matt. 22.

Exod. 31.

Rom. 9.

Matt. 3.

D ij r.

Ioan. 6.

1) Lees : haerder. 2) Hier behoorde een sluthaakje te staan. 3) Lees : hadden.

onses gheloofs ende diensts, na onsen swaken vermoghen, met eenvoudigher herten, so vele ons de barmhertige God ghegeven ende ghesterckt heeft, maer ¹⁾ Gods prijs, de eere sijns hoochloofden Naems, ende sijnder gemeynte beteringe ende opbouwinghe, daer over wy so vele van onsen mingunstigen ende vyanden hebben moeten lyden: Ia is daer ooc eenighe Secte in velen iaren opgestaen, daer tegen wy met Godts woordt niet ghestreden en hebben?

1. Tim. 6. Die ons niet gehaet, gelastert ende veel lyden aenghedaen heeft:
 2. Tim. 4. Noch soo heeft de Almachtige Godt uyt dien alle ons verlost, ende sal ons oock voor alle quaet, na sijn goet welbehagen bewaren, ende behouden tot zynen Hemelschen rijke, dat betrouwen wy hem toe, Amen. //

D i j r. **W**Y bidden ende vermanen ooc alle, die den Heere van herten vreessen, ende de waarheyt lief hebben, dat sy ons dat niet willen verkeeren noch qualyc na duyden (want de liefde en denckt niet quaets) dat wy ons in gheen Bespreck ende handel, met den Afvalligen, die so onchristlyc met ons gehandelt hebben, nu en connen noch moghen begeven. Want dat en doen wy uyt geen andere oorzaecke, dan uyt de reyne vreesse des Heeren, uyt de aenwysinghe sijns Goddelycken woorts, ende wt de getuygenisse onser conscientien, als boven verhaelt is. Anders wilden wy met onsen wederpartijders spreken, so langhe ende so vele, als hen be-

- Psalm. 18. liefde, ende segghen met den Propheet: De Heere is onse Licht ende Salicheyt, voor wien soudent wy ons vreessen? De Heere is Psalm. ²⁾ 107. onses levens kracht, voor wien soude ons grouwelen? item: De Heere is met ons, om ons te helpen, wat kan ons de Mensche doen? De Heere is met ons, om ons te helpen, wat can ons dat vleesch doen? etc. Wy sijn doch onser saken, door Gods Genade ghewis, gelyc als wy dicwils bekent hebben. Daarmede troosten
 1. Corinth. 4. wy ons, ende en versagen niet, ofmen ons scheldet, so lyden wy ons ³⁾: ofmen ons dreycht, soo leven wy inder hopeinge tot Godt. Of wy schimpelyc ende lasterlyck van den eenen, als die in hoecken //

D i j r. ende winckelen sitten, (so pleech ons de werelt te lasteren, ende vanden anderen) ⁴⁾ als die over dat velt comen loopen, gescholden werden, so en achten wy dat niet, God wetet wat wy sijn, ende

1. Cor. 4. soecken, Wy seggen metten Apostel, dat het ons een kleynicheyt is, dat wy van menschen (verstaet vanden verkeerden) oft van eenen

¹⁾ De volzin loopt niet af. Voor „maer” leze men alsof er stond: (wat hebben wij) anders gezocht dan, enz.

²⁾ Lees: Psalm.

³⁾ „Wy lyden ons” wil zeggen: wij verdragen.

⁴⁾ Het sluithaakje behoorde achter „lasteren” te staan.

menschelicken dage ¹⁾ geoordeelt werden maer de Heere ist, die ons sal oordelen, ende int licht brengen, dat nu noch verborgen is, ende openbaren de raetslagen der herten: ende dan sal eenen yegelicken van God lof wedervaren. Daer op vertroosten wy ons, seggen ende betuygen voor den Heere, die alle herten kent, ende alle woorden hoort, dat so wy wat goets daermede connen wtgerichten, de zake des twists, na Gods woort ende wille beteren, wi wilden wel int openbaer opten pleynt treden, ende met des Heeren hulpen, onsen gantschen handel, metter Schrift, bewijzen ende verdedigen. Maer alle dinc seyt Ecclesiastus ²⁾, heft zynen tijt: Het is eenen tijt van spreken, ende eenen tijt van swijgen, want waer ^{Eccles. 3.} geen gehoor en is, daer en salmen niet te vergeefs veel spreken: Maer een woort te zyner tyt gesproken is gelyc als de gulden ^{Eccles. 32.} Appelen in silveren schalen, Derhalven soo en connen wy ter ontijdt gheen Bespreek met onsen Rechters bewillighen, noch houden. Want wy en syn so onverstandich niet, (Godt sy // ghedanckt) ^{D iij r.} dat wy dat eerste, dat wy met recht ghevordert hebben, ende dat voorleden ⁴⁾ dat niet ordentlyck ghesticht en is, soudén laten varen, ende vanden laetsten ⁵⁾ beghinnen. Wy en sijn oock so onbedacht niet, dat wy sulcker lieden oordeel soudén annemen, ende daer na bewijs daer van eyschen, de wyle dat wy wel weten, ende den tegenwoordigen handel ghenoechsaem betuycht, wat Rechters sy sijn, namelyck, die een betroude sake inder Ghemeynte, niet met des Heeren woort, maer nae een menschelyck ghemaecsel, Compromis ende eyghen goetduncken ghericht hebben, niet bedenckende, dat daer gheschreven staet: Wie ghewelt int Gherichte bewijset, ^{Eccles. 22 6).} die doet ghelyck een Hofmeester, die een Ionckvrouwe scheyndet, die hem betrout is.

Ende ofmen ons dan wilde vraghen ende voorgeven, ofmen met den Afvalligen niet en mach spreken? Soo Antwoorden wy daer op kortelyck alsoo: Met Afvalligen te spreken, ende haer te vermanen, als broeders, die also willen vermaent sijn, dat is ons wel vry ende toeghelaten, na der Leere des Apostels Pauli: maer den Afvalligen, die daer komen omme haer onrecht te beweren, der waerheyt teghen te spreekén, de Godvruchtighe te bedroeven, ende de // toehoorders te verkeeren ⁷⁾, met sulcken vele te spreken, en ^{1. Thessal. 3.} is niet aleene onnut ende te vergeefs, maer het is oock opentlick tegen Godes woort, als boven gheseyt is. Ende so ymant wilde ^{D iij r.}

1) Dag, *d. i.* rechtbank.

2) Lees: Ecclesiastes.

3) Lees: Prouerb. 25.

4) Dat voorleden, *d. i.* het gepasseerde, het gebeurde.

5) Vanden laetsten, *d. i.* van achteren af.

6) Lees: 20.

7) Verkeeren, *d. i.* omkeeren.

segghen, dat wy doch de Vlaminghen, die alreede gherichttet waren, by den handel tusschen beyde Parten, oock wilden hebben. Daer op antwoorden wy: dat wy dat Oordeel, over de Vlaminghen ghegeven, niet voor Recht en hebben connen bekennen, noch aennemen, so langhe als ons dat met Gods woort niet bewesen ware, ende daer toe hebben wy wichtige oorsaken, als ons Boexken ten deele vermeldet, anders soudén wy dat niet gedaen hebben. Daer toe so waren daer vele Aenklagers, beschuldigers ende tuygen tegen H. R. ¹⁾

2. Tim. 5. ende meer andere vrome ende redelicke lieden, Dienaers der Gemeynnten, die sware clachte tegen de Richters hadden, voor die soudén sy hem billic verantwoord hebben, daerom so en heeft haer voorgeven geen comparatie met onser eyschinge, ende rijmt hem gantschlic niet daer op, Ooc so is tusschen afvallinge een groot onderscheyt: want so de een boetveerdich is, die vermaninge begeert te hooren, der onderwijnsinge hem onderwerpt, zijn schult bekent, ende zijn gelatenheyt bewijst, daer tegen de ander stout, opgeblasen ende wederspannich is, ia lastert, scheldet, faemrooft, *D v r*. achterklapt, geen // vermaninge en willen hooren, noch sijn onrecht belyden, noch boete daer van doen, soo sijn die beyden verre verscheyden, als een yegelyck die verstandich is, dat met bescheydenheyt wel insien kan.

Boven dat alle, so hebben wy verstaen hoe dat H. R. dat Oordeel dat hy met ons tot E. ²⁾ over L. B. ³⁾ bestemmet ende met vele woorden bevesticht heeft, nu wederroept, ende syne schult daer over bekent, so hy doch so menichmael, so wtduckelyc ende so opentlyc, na der tijt, op diverse plaetsen, dat selvige bestedicht, ende voor recht bekent heeft, ende nu wederroept hy dat, nu bewijst hy berou daer voor, so wy van lofweerdige B. ⁴⁾ bericht zyn, oock van zynen eyghen B. ⁵⁾ ghehoort ende ghevraecht hebben, oft wy dat wel mochten naseggen, daer op worde geantwoort ia. O wat groote lichtveerdicheyt, wankelmoedicheyt ende geveynstheyt, met sulken huychelaer en begheeren wy niet te handelen, maer wy willen liever den raedt Ecclesiastici volghen, want die leert ons, dat wy met eenen sotte (dat is, met eenen die Gods woort verlaten heeft) niet vele en sullen spreken, ende met eenen onverstandighen niet vele en sullen omgaen, dat wy ons van hem sullen houden, op dat wy van hem in prijckel niet gheleydt noch van *D v r*. zijner vuylicheyt besmet en // werden: dat wy van hem sullen

1) H. R., *d. i.* Hoyte Renix, leeraar te Bolsward.

2) E., *d. i.* Emden.

3) L. B., *d. i.* Leenaert Bouwensz. Zie boven, blz. 23, 24 en elders.

4) B., *d. i.* Broeders.

5) B., *d. i.* Broeder.

wijken, so blyven wy met vrede: ende soo sullen wy door syne dwaesheyt niet in anghst ende noot komen.

Maer nu mochte yemant ons voorwerpen, dat de D. ¹⁾ dat Compromis ooc onderteykent ende niet ghehouden hebben: daer op antwoorden wy eerstlyck, dat de D. (so sy seggen) dat Compromis niet op de letter des Compromis, maer op de belofte, de welcke van de H. M. ²⁾ daer by gedaen is onder teyckent hebben, name-lyck, dat sijt alles met Gods woort soudent richten, ende geene Ghemeynte in haer Recht verkorten, maer hoe dat sy haer beloften ghehouden hebben dat sal God wel richten. Daer na, so hebben de Dienaers niet ghericht, maer sy hebben toe ghehoordt, ende als dat Ghericht uytgesproken was, so sijn sy van herten bedroeft gheworden, hebben oock gheseyt, dat sy dat Gericht niet en konden verantwoorden, noch yemant, die daer mede niet te vreden ware, dat konden beduyden, ofte daeromme straffen, want sy waren selve ongheteelt daer in, dit is hare Bekentenisse voor God ende ons gheweest, nochtans heeft H. R. met synen aenhanghers, sommigen, die dat Compromis onderteykent hebben, so grousaemlyck, in syner Epistel (so als die van hem ghenoeemt wert) // afgemaelt, [D vj^r.] getekent ende beschreven, dat het onmenschelyck ende te schandelyck is na te segghen ofte te schryven. Doch hy heeft alle de Laster-woorden (soo die ghelden soudent) op hem selven ghebracht. Want sijn die alsoo te beschuldighen, ende sulcker lasteringhe weerdich (hoe wel wy sulc lasteren voor onrecht, Ia voor eenen grouwel bekennen) die dat Compromis ondertekent ende doch niet gherichtet hebben, maer sy sijn met schoonen woorden bedroghen ende daer by ghebracht, hoe veel te meer is hy des alle, ende noch veel meer weerdich, die selve Richter met ons gheweest is, ende sijn eyghen Oordeel dat hy uyt voorbedachten raet, met ons besloten, bevesticht ende menichmael verantwoordt heeft ³⁾, nu casseert, weder roept ende hem daer over beklaghet? O schandelycke huychelie.

Not dien, soo men de D. ⁴⁾ om die onderschrijvinghe des Compromis so swaerlycken wil beschuldighen (dan niemant en verdencke ons, dat wyse in eenighen onrecht willen verantwoorden, dat sy verre van ons) soo sijn in ghelycker mate alle de D. der 1. Thessal. 4

1) D., d. i. Dienaers. Hiermede sijn o. a. bedoeld: Gillis Schrijver, Hendrik Rosevelt en de latere martelaar Job Jansen. Zie *Bespreck tuschen Jan Lues en Peter Jansen Twisch*, 1622 (HS.), § 60, 81—89. De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 49, 51.

2) H. M., d. i. Hollandsche mannen, Jan Willems, Lubberts Gerrits, enz.

3) Nl. over Leenaert Bouwensz.

4) D., d. i. Dienaers.

4. S. ¹⁾ immers so schuldich ende straffelyck, als de andere voorghemelde D. sijn. Want dat betuyghen wy voor den Heere, voor [D vij^r.] sijn Enghelen, ende voor sijner Ghe-//meynte, dat de D. de ²⁾ vier St. soo vele als daer tot E. ³⁾ by ons waren, dat Gericht tusschen de G. tot E. ende L. B. ⁴⁾ angaende hare twistighe zake, ons gantschelyc overgegeven ende vertrouut hebben, uytghenomen E. P. ⁵⁾ alleen, die maeckte eene in-rede ⁶⁾ die niet te beduyden hadde, ende waer op hem wel wat anders met rechte soude gheseyt gheworden zijn, wanneer het omme des vreds wille, niet na ghebleven en ware, doch hy beloofde ons stille te houden, ende ons gheene moeyte te maken, ende hoe hy oock weynigher seydt, hoe beter hy doet, want zijn woord is krachteloos, ten deele daeromme, dat hy de verkiesinghe der ghemeynten gheweyghert, afgheslaghen, ende niet anghenomen, Iae wy mochten wel segghen, verworpen heeft ⁷⁾, als de schijnbare daet bewijset, ten deele oock daeromme, dat hy zyn woord niet na ghekomen en is, ghelyck als die teghenwoordighe, ende oock voorleden ervaringe claerlyck ende oogenschijnlyck betuyghet.

NA der Tijd, so hebben de D. ⁸⁾ van H. ⁹⁾ ons den anderenmael belooft dat sy over den handel ende over dat gericht, dat over L. B. tot E. gegeven was, met ons vrede zouden houden, ende dat en hebben zy niet ghedaen, Soo men nu de voor-ghenoemde // [D vij^r.] Mannen ende D. also scheldet ende lastert (dat het schande is om na te segghen) daeromme dat sy dat Compromis onderteykent hebben, In sulcker forme, als boven gheseyt is, waer mede sullen dese hen onschuldigen, dat sy tweemaal vrede met ons te houden aengenomen, belooft, ende aller dingen niet gehouden en hebben? Maer het is nu de tijt, dat vele eenen Splinter sien in eens anderen ooghe, ende den Balck in haer eyghen ooghe nemen sy niet waer, vele klinschen nu die Mugge, ende verslinden den Kameel, Matt. 7. Soo verre ist (o lacy) nu met velen onsen wederpartijders ghecoemen. Matt. 23.

Reeder so kunnen wy den Godvruchtigen niet verbergen, hoe B dat daer een gheruchte hier ende daer loopt, oock uyt P. ¹⁰⁾

1) 4. S., d. i. de steden Harlingen, Franeker, Dokkum en Leeuwarden.

2) Lees: der. 3) E., d. i. Emden.

4) „De G. tot E. ende L. B.” beteekent: de gemeente te Emden en Leenaert Bouwensz. Zie boven, blz. 602, en De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, 1z. 14.

5) E. P., d. i. Ebbe Pieters, leeraar te Harlingen. Zie boven, blz. 38, 39.

6) In-rede, d. i. bedenking.

7) Zie De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 14, 16.

8) D., d. i. Dienaers. 9) H., d. i. Harlingen. 10) P., d. i. Pruisen.

al tot ons gecomen is, en wy weten wel meer bescheydts daer van, dan wy hier dencken te verhalen (maer wy laten het noch op deser tijdt in sijner weerde blyven) dat van H. R. ¹⁾ ofte van anderen synen Adherenten, Brieven aen de Afvalligen in P. gheschreven sijn, ofte Boetschap daer aen gheschickt is, om te vernemen, of oock, van wegghen des twists, die tusschen ons ende sommigen anderen daer geweest is, eenige beswaringhe over ons moste op brenghen, dat welcke sy nimmermeer met eenighen // recht over ons connen doen, maer veel meer over hen selven. [*D vij r.*]
 Want sy sijn selve de richters over de sake des twists gheweest, ende hebben de Twistmakers vander Gemeynthe afgesondert: hebben sy nu recht gericht, wat ist dan, dat sy meer te segghen hebben, de wijle sy selver haer Gericht so dickmael voor recht bekent ende verantwoord hebben? Maer willen sy haer Gericht nu verdraeyen, veranderen ende verbloemen (wy seggen dat op dat glimpichste ²⁾) so maken sy hen selven tot valsche Rechters, ende moeten daer over draghen een eeuwighe schande, en hebben ooc geen woort meer te spreken, ende moghen haer aengesicht voor redelycken, eerlycken ende vromen lieden niet oprichten, Maer het schijnt ende laet hem also aensien, dat de Gheest des Heeren ganschelyck van hen gheweken is. Daerom so gaen sy met Saul tot dien, die men niet raet vragen moet, die God wt syne Gemeynthen wil uytgeroeyt hebben, ia die ooc van haer selven uytgeroeyt sijn, ende willen daer hulpe, troost ende raet by soecken, ende dat meer is, van den Dooden, de waerheyt vragen, dat welcke Godt soo harde verboden heeft, maer sy moeten de mate haers Vaders vervullen: O Heere, waer toe sijn dese lieden gecomen? Onsenhalven, sijn wy onbeswaert, ende de getuygenisse onser Consci//entien voor God, is ons verantwoordinge genoeg. So onse [*D viij r.*]
 Adversanten geen schaemte meer en hebben, ende ymmers hare eyghen schande willen uytshuymen (als de Apostel seyt) soo moghen sy doen wat sy willen, int ³⁾ God hen toe laet, sy en können ons gheen leet doen, maer hen selven: wanneer sy hen selven eerst ghepurgert hebben, so mogen sy toe sien, of sy ons met recht te beschuldighen hebben, Ia of sy niet die aert, ofte dat Geslacht sijn, dat hem laet duncken dat het reyn is, ende is Proverb. 11.
 doch van sijner onreynicheyt niet ghewassen, Ofte dat sy niet veel meer die en sijn, die eenmael ontloopen sijn der onreynicheyt deser 2. Petr. 2.
 Weerelt, ende worden wederom in de selvighe in ghevlochten, al

1) H. R., *d. i.* Hoyte Renix.

2) Wij drukken het zoo zacht mogelijk uit.

3) Int, *d. i.* in dat, in hetgeen.

so dat het laetste met haer erger wort, dan dat eerste gheweest is, ende dat ghemeyn Spreekwoordt Salomonis ende Petri haer wedervaert.

A Engaende onse Boecxken, soo bekenen wy, dat wy met des Heeren hulpe dat gheschreven hebben, weten ende belyden niet, dat daer yets wat in is, dat met der waerheyt niet stemt ende over een komt, want wy hebbent alles, in onser eenvoudicheyt, te voren by Gods woort wel overgheleyt, gheweghen ende gheprobeert, ende twijffelen daer ooc niet an, de vrome die GODT //

[D vij.] vreesen, de onpartijesche, die nae de waerheyt vrAGEN, ende die lief hebben, die zyn daer mede wel te vreden, doch soo yemand van den Godvruchtigen eenighen mangel daer an heeft, die spreke ons broederlic an, wy verhopē door Gods ghenade hem een goed bescheyt te gheven, wy schamen ons des niet, dat wy gheschreven hebben, al isset onsen wederpartijders wat harde, maer wy hebben ghedaen na de leere Iesus Syrach, namelijk, dat men voor de

Eccles. 4. waerheyt sal strijden tot inden dood, datmen dat Recht vry sal bekenen, als men den Liedē helpen zal, datmen van gheenē Persoonen hem sal laten beweghen, noch van eeniger menichte ofte veelheyd hem sal laten verschricken, sonder men sal dat Recht handhavenen, en geenē persoon ansien.

Uyt die oorsake, soo hebben wy dat Boecxken ghemaect, ende met des Heeren hulpe aen den dach ghegheven, ende en berout ons niet, al isset onsen Wedersprekers leet, ende al klaghen zy daer over, daer leydt niet an, het is een out spreek-woord: *Obsequium amicos, veritas odium parit*, Soo wy met haer hadden willen smeeken ende huychelen, so waren wy hare vrienden gheweest ende ghebleven, maer om der waerheyt wille, die wy hen voor-

Ei'. houden, zo // zijn zy onse Vyanden gheworden: want die wijsheyt Galat. 3. is den onverstandighen een harde Proefsteen, ende de roeckeloose worptse van hem, *Et amara est veritas inquit Hieronimus, et qui predicant eam, replentur amaritudine.*

Ende datmen ons voorworpt, dat wy onse wederpartie by d'overheyt soudē bedraghen, ende door onse Boecxken vermēden, overmits dat hare Namen daerinne verhaelt worden, so zegghen wy daer op, dat wy onsen eyghen Naem uytdruckelyck voor aen geset hebben, de ander Namen zetten wy met Letteren, so nu eenige zwaricheyt vant Boecxken zoude komen, die moet ons eerst treffen, ende des zijn wy in den Heere wel ghetroot, ende so dat qualyck gedaen is, dat wy onse Adversanten namen, wt noode (want men

moet immers weten, wat, ende welke Persoonen wy meynen) met Letteren gheset hebben, hoe veel meer ist dan qualyc gedaen van dien die der vromen Mannen naem ende toe-naem, oock die woon-plaetse met vollen woorden geset hebben, in een Epistel, aen die G. tot Gr. ¹⁾ ende int Landt gheschreven, tot eenen grooten nadeel der vromen ende Godvruchtigen, maer hen selven tot een eeuwighe schande, als een yeghelyck, die Godt vreest, wel verstaet. //

Item, aengaende I. F. ²⁾ dat hy hem over ons beclaegt, dat wy *Ei^v*. dat Compromis voor erchlistich ende Afgodisch ghescholden hebben, daer op is dit onse Antwoort, dat ons dat niet leet en is, want wy weten, ende zijn uyt Gods woort des ghewis, dat wy recht gheschreven hebben, ende dat I. F. zijn Compromis (de wyle hy hem des aanneemt) nimmermeer met der Waerheyt en zal bewijzen, Daerom begheeren wy zijn onnutte woorden niet te hooren, maer wil I. F. wat bewijzen, so bewyse hy syne onwaerachtige woorden, die hy tot E. ³⁾ meer dan eenmael ghesproken heeft, ende is van ghenoechsamen ghetuyghen daerinne overtuycht, ende kan hy zijn Compromis verantwoorden, so mach hy toesien, dat hy dat verant- *Matt. 16.*
25.
2. Cor. 5. woorde inden dach des Heeren, voor den oversten Richter Iesu Christo, wy begeeren gheen bewijs daer van, want wy hebbent bekent, ende bekennt noch, uyt grondt onses herten, voor onrecht, ende wy verhopē aen de ghenade des Heeren, dat wy so veel ghesichts van God ontfanghen hebben, datmen ons niet sal wijs maecken, dat wit swart, ende swart wit sy

Oock gheven wy dat een yeder te bedencken, dat de auteur des Compromis hem selven meldet, want wi hebben synen name wt // beleeftheyt versweghen, dan hy selve en kan niet swygen, wat hy *Eij^r*. daer mede meynt dat mach hy bedencken, wil hy met zynen Compromis (des hy hem aanneemt) eere in leggen alst schijnt, die mach hy soecken by anderen, ende niet by ons, maer wil hy schande daer van hebben, zoo mach hy ons dat niet toerekenen maer veel meer hem selven. Daeromme zeyt de Schrift wel te rechte, dat soo een onwijse konde zwijghen, soo mochte hy voor wijs ende kloeck aenghesien worden.

WY verstaen ooc, dat daer meer dan een Auteur des Compromis hem aanneemt ende daer van beroemt, wat zullen wy veel van dese Auteurs segghen? dan dat Horatius in Arte Poetica

1) G. tot Gro., *d. i.* gemeente te Groningen. — De schrijver bedoelt den boven, blz. 596, aant. 6, aangehaalden brief.

2) I. F., *d. i.* Jacob Freeriks, met Ebbe Pieters, leeraar te Harlingen. Zie *Bespreck tuschen Jan Lues ende Peter Jansen Twisck*, 1622 (HS.), § 53; De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 41, 22, 26, 29 vv.

3) E., *d. i.* Emden.

seyt: *Grammatici certant, et adhuc sub Iudice lis est*: Houdet ons dat ten goeden, dat wy wt den voorgheuoemden Poete soo veel

1. Cor. 15. allegeren. Want de Apostel Paulus oock den Menandrum ende

Tit. 1. Epimenidem nae ghelegentheyte der zaken ende der tijdt, gheallegeert ende verhaelt heeft.

Boven dat alle, so heeft H. R. een valsche gront die der godsaliger leere Iesu Christi, den geloove ende der gemeeynten Gods, meer dan in eenen artijckel contrarie is, dat welcke alle, wi ¹⁾ door des Heren genade, met hen doch begeerden te verclaren ²⁾, wanneer

Eij. de sake des // twist, tusschen de Vr ende Vl. ³⁾ niet ware geweest, ofte al nedergeleyt ware geworden, ende dat is oock ten deele die oorsake, daerom dat wy in den Dienst van E. K. ⁴⁾ niet hebben konnen consenteren, behalven wat wy noch meer, wt wichtighen oorsaecken daerin te zegghen hebben.

Daerom is eyntlyck onse meyninge, dat wy met desen Liedten geen Bespreck en dencken te houden, zy moeten eerst dat ongoddelyc Oordeel, dat zy over ons ende meer anderen ghegheven hebben weder-roepen, ende zulcke boete daer van doen, die voor God ende zyner Gemeeynte bestaen mach. Als dat gheschiet is, so zalt de Gemeeynte des Heeren alles met bescheydenheyt wel insien, watmen alderbest inde zake zal doen, ende soo het dan voor goet aengesien wort, dat eenighe handelinge ghehouden sal worden, so moet die nae de voorgemelde forme gheschieden, namelyc dat beyde Parten by een ander comen, ende alles verclaren, wat van aenbeghinne des Twists hen ⁵⁾ begheven heeft ⁶⁾.

Eij. Daer nae zijn wy overbodich ⁷⁾ voor allen godvruchtigen voor te treden, Ende so iemant eenige klachte teghen ons heeft, zo zijn wy bereyt inden Naem des Heeren, goede rekenschap daer van te gheven, hoe wel wy // niet en weten, dat wy ymant in eenigher manieren verkort hebben, maer altyt nae den vrede Gods, nae de Christelycke ende Broederlycke eenicheyt van herten begherich geweest zijn. Doch wy willen ons selven niet roemen (want dat

1) „Dat welcke alle, wi” wil zeggen: hetwelk wij alles.

2) Verclaren, *d. i.* ophelderen.

3) Vr ende Vl., *d. i.* Friezen en Vlamingen.

4) E. K., *d. i.* Egbert Kuyper, leeraar te Harlingen. Zie Brief van Dirk Philipsz aan Hoyte Renix, bij J. O.[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, 1609, § 268 (quat. I, bl. viij v; K, bl. i r); *Bespreck tuschen Jan Lues ende Peter Jansen Twisck*, 1622 (HS.), § 49; De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 55, 65.

5) Lees: hem.

6) „Wat hem (hen) begheven heeft” wil zeggen: wat gebeurd is.

7) „Wy zijn overbodich” beteekent: wij bieden ons aan, wij zijn bereid.

is sotheyt) noch rechtveerdigen, maer wy bevelen onse sake den psalm. 1.
 Here, in gewisser toeversicht, dat hy die voor ons wtvoeren sal.
In lesten, so en kunnen wy dat niet onderwegen laten, alle
 Godvruchtighen, alle Liefhebbers der Waerhey, door die barm-
 herticheyt Gods, te bidden, te vermanen ende te waerschouwen,
 dat zy nu hen wel voorsien, ende dat onreynen niet aenroeren, ge-
 lyck als Paulus tot den Corinteren schrijft, ende also ons vermaent:
 Trect niet aen een vreemt loek met den ongheloovighen. Want
 wat geselschap heeft de Gherechticheyt met de ongherechticheyt?
 Wat gemeynschap heeft dat licht met de duysternisse? hoe stemt
 Christus met Belial? Wat deel heeft de Geloovige met de onghel- 1. Cor. 6.
 loovige? Ofte wat gelykenisse heeft de Tempel Gods met den
 Afgoden? Ghy zijt den Tempel des levendigen Gods, ghelyc als
 God spreekt: Ick sal in hen woonen, ende in hen wandelen, ende
 ick sal haer GODT zijn, ende zy zullen mijn Volck zijn, daerom
 gaet uyt dat midden van hen, scheydet u af, // ende en aenroert *E iij*.
 niet onreyns, so wil ick u ontfanghen, ende uwen Vader zijn, ende
 ghy sult myne Soonen ende Dochteren zijn, zeyt de Almach-
 tige Heere.

Uyt desen woorden ist openbaer, datmen hem vanden onreynen,
 afvalligen ende afgodischen moet afscheyden, op datme ¹⁾ harer
 sonden niet deelachtich en wort. Want al is een mensche selfs
 onschuldich van eener misdaet, so kan hy door de gemeynschap
 ende consenteringhe daerin, hem daarmede besmetten ende veront-
 reynighen. Des wy klare exempelen ende getuygenisse inder Schrift 1. Cor. 5.
 genoechsaem hebben, daer toe dat wtgedructe woort des Apostels, Galat. 5.
 die daer seyt: Dat een weynich suerdeechs, den gantschen deech
 versuert.

Der oorsake halven, werden wy gedrongen, u een cleen aenwij-
 singe te doen, hoe dat men schuldich is die altsamen te vermijden,
 die met des Heeren ghemeynte niet over een en komen, maer
 vande Waerhey afgheweken zijn. Want het is nu de tijt, datmen Ierem. 1.
 dat reyne vanden onreynen moet scheyden, Ia datmen met Ieremia
 als een yseren muer, ende metalen²⁾ pilerne²⁾, teghen de onge- Ierem. 20.
 rechtige moet staen, want den ongerechten en mach men niet toe-
 vallen³⁾, maer zy moeten veel meer den gerechten ende vromen
 toevallen, ende hen van alle ongerechticheyt bekeeren tot den //
 levenden God, die ghenadich ende barmhartich is, om de zonden *E iij*.

1) Lees: op datmen.

2) Pilerne, *d. i.* pilaar. Zie Jerem. I: 18.

3) Toevallen, *d. i.* bijvallen.

te vergeven, zoo men van herten die bekend, ende hem betert.

Soo gheven wy den Godtvruchtigen dese nae volgende Puncten te bedencken, op dat zy slecht ende recht, na de Leere Salomonis, op den wech des Heeren, sekerlyck wandelen. Ten eersten so zijn zommige van de Rechters, met Banweerdighe saken beschuldicht, al eer dat zy in dat oordeel hen begeven hebben ¹⁾, welke fyne Rechters zijn zy dan geweest? Alle die nu met zulcken lieden hen vereenigen, die neme ²⁾ alle de vreemde sonden op hen, ende en mogen niet reyn daer van blyven, Want wie dat Peck aenroert, die besmet hem daermede: ende wie den Dooden aantastet, die verontreynghet hem, etc.

Ten anderen, soo moetmen ³⁾ dat Menschelyck Verbont, ofte so het nu ghenoeemt wert, de Ordinantie der 4. St ⁴⁾ aennemen, approberen ende onderhouden: Ende door zulcke aenneminge ismen verplicht alles te verantwoorden, wat quaet daer wt gecomen is, ende noch comen mach, mamelic ⁵⁾ twist tweedracht, ende deylinghe der Gemeynten Gods, ghelyc als men voor ooghen siet, dat een Christen die sijner sielen salicheit behertighet, liever met des

E iij v. Heeren hulpe zoude // sterven, dan sulcken last op hem laden.

TEn derden, so moetmen dat Compromis bewillighen, ende dat voor recht bekenen ⁶⁾, welck Compromis inde plaetse des Goddelycken woorts gheset is, ende is daerom eenen grouwel voor den Heere, als wy in ons Boecxken bekend ende verklaert hebben. Want in twistighe zaken, die inde ghemeynte hen verheffen, die behoortmen met Godes Woordt te richten. Dat is dat eenige Recht-snoer, daer het alles mede moet ghemeten worden, Daerom soo heeftmen den Alderhoogsten God groote oneere gedaen, Ia men heeft in Godes Gerichte ghetastet, nademale datmen niet na des Ioh. 12. Heeren woort, dat alleene rechter is, maer na een Compromis (dat na der weereld wijse, ende niet na den Reghel der Ghemeynten Godts ghemaect is) gheoordeeld heeft.

TEn vierden, so moetmen op hem nemen ende laden alle de zwaricheydt, die uyt den Oordeel, naer dat Compromis ghe-

1) Zie *Een cort, doch grondtlick verhael*, quat. C, bl. ij v (hierboven, blz. 566); brief van Dirk Philipsz aan Hoyte Renix, 8 Juni 1567, bij J. O.[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, § 268 (quat. K, bl. i; *Bespreck tuschen Jan Lues ende Peter Jansen Twisck*, 1622 (HS.), § 49; De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 54 v.

2) Lees: nemen.

3) Dit geldt van degenen die in het voorafgaande bedoeld zijn met „Alle die nu met zulcken lieden hen vereenigen”.

4) St, d. i. Steden.

5) Lees: namelic.

6) Lees: bekennen.

gheven, gekomen is, dat welcke een Godvruchtighe Conscientie zeer zwaer is omme te doen, somen anders ¹⁾ de sake recht bedencket: Want oftmen selfs een onrechtveerdich oordeel gheeft, oft daerin konsen-//teert, ende dat hanthaeft, wat onderscheyt is *Ev^r*. tusschen dien beyden?

Daerom soo en kunnen wy dat niet onderwegen laten, onse consiente voor God teghen iederman te vrijen, ende willen hier mede ons voor den Heere ontschuldighen, dat wy van eens yederen verderven reyn zijn, soo hem yemandt ymmers verderven wilt ²⁾, ende en begeert niet geholpen te worden. Want de Heere wetet *Hebr. 1^a*. dat wy om den vrede te soecken ende te voorderen, alle wat ons *Philipp. 4.* moghelyck gheweest is, door des Heeren Ghenade ghedaen hebben. Maer nu het alles by velen op dese tijdt niet helpen. en kan, Ia ons noch qualyck afghenomen ende nae gheduyt wort, soo zegghen wy met den Propheet: Wat sterven wil, dat sterve: ende dat ver- *Sachar. 11.* loren wilt werden, dat werde verloren, hoe wel dattet Gods wille is, dat alle Menschen zalich worden, ende tot de Bekentenisse der *Ezech. 11⁴⁾*. waarheyte komen, ghelyck als daer gheschreven staet. Oock zeyt *2. petr. 3.* de Heere tot Israel: Waerom wilt ghy sterven, ghy vanden Huyse *Ierem. 8.* Israels? Bekeert u tot my, so wil ick my tot u keeren, ende ws ghenadich zijn, zeyt de almachtige Heere. Maer het laet hem also aensien dattet mach verschuldicht ende verdient sijn (God wetet, waer door, ende waer mede) // dat God Herders verweet inden *Ev^r*. Landen, die dat verloren niet en soecken, ende naer dat verdwaelde niet en vragen, die dat verwonde niet en heelen, ende dat gesonde niet versorghen en soudén, maer die der vetsten Schapen vleesch eten, ende haer klauwen afscheuren zouden. Maer zulcke Herders hebben dat waer te nemen, dat daer gheschreven staet. *O Pastor Sachar. 11.* *et Idul⁵⁾*, O ghy onnutte, dwase Herders, dat Sweert sal op uwen rechten Arm komen, ende op uwer rechter Ooghe, alsoo, dat uwen Arm sal verdorren, ende uwe rechter ooghe moet verdonckert worden. Want ghelyck als Godt in zijnder Goddelycker Aert ende Natuyre is, soo handelt hy oock met den Menschen, dat is: Met den goeden is hy goet, met den Heyligen is hy Heylich: Ende met den Verkeerden handelt hy oock nae hare verkeertheyt, dat

1) „Somen anders” wil zeggen: indien men ten minste.

2) „Soo hem yemandt ymmers verderven wilt” beteekent: indien er ten minste iemand is die zich in het verderf wil storten.

3) Lees: Hebr. 12. Zie de „Errata” aan het slot.

4) Lees: Ezech. 18. Zie de „Errata” aan het slot.

5) Zachar. XI: 17, naar de Vulgata: O pastor, et idolum, derelinquens gregem: gladius super brachium ejus, etc.

1. Thessal. 2. is, hy geeftse in verkeerde sinnen over, daeromme dat zy der Waerheyd niet en ghelooven, maer veel meer de ongherechtigheit prijzen, want een van beyden moet gheschieden, datmen gewinnet ofte verlieset, nae de Parabole des Evangeliums. Ende noch zeyt Apocal. 21. de Gheest der Prophetien: Wie schade doet, die schade noch meer: Ende wie onreyn is, die worde noch onreynder. Maer wie recht-
 [E'vjr.] veerdich is die worde noch meer rechtveerdi-//gher, ende wie hey-
 1. Petr. 5. lich is, die werde noch meer gheheylicht. De God aller ghenade, ende
 2. cor. 1. de Vader aller barmharticheyt, gheve u al te samen dat ghy eens ghesint
 Rom. 15. zijt in Christo Iesu, op dat ghy eendrachtich God moghen prijzen, ende in vreden met malkanderen moghet wandelen, tot prijs zijns Heylighen Naems, ende te zijner eeuwigher heerlycheyt, ende tot uwer salicheyt.

De ghenade onses Heeren

Iesu Christi, zy met
u allen.

A M E N.

D. P.

Errata ofte fouten.

Inde Sentbrief aende vier St.

Letter B ij. staet Rom. 18. leest Rom. 12. Letter B v. staet Act. 12. leest Act. 20.

In 't kort Verhael ¹⁾

Letter A. pag. 4. staet 2. Pet. 1. leest 1. Pet. 1. Let. A. ij regel 19. staet ellengen, leest ellendigen.

Int bescheyt waerom het oordeel suspect is.

Letter B. regel 4. van boven staet gekomen, leest genomen.

Letter B pag. 2. inde Aenwysinge staet Mat 18. leest 28.

Inde verantwoordinge op onse Brieven

aen H. R. I. W. ende L. G.

Letter C. pag. 4. in d'aenwysinge staet Tit. 2 leest Tit. 1. Let. C. ij. regel 2. van onder staet danse, leest datse.

Inde verclaringe op de Beschuldinge

Letter D. pag. 2. regel 11. van onder op staet wy, leest zy.

Inde besluytreden met een vermaninge.

Letter D. pag. 6. regel 10. van onder op staet dat het nu alsoo toegaet, leest dat het nu alsoo wil toegaen.

Int Apendicx

Lett. E. v. in margine staet Heb. 1. leest 12. Ende Ezech. 11. leest 18.

1) De „Errata” in het *Cort, doch grondtlick Verhael*, die hier worden vermeld, komen voor in de boven beschreven uitgave van 1619, die tusschen *Eenen Sendtbrief* en *Een Appendix aen ons Boecxken* instaat. In den tekst van de editie die hierboven herdrukt is worden zij niet aangetroffen.

D. P.,
Van die Echt der Christenen.

INLEIDING.

Het boekje „Van die Echt der Christenen” is het laatste dat Dirk Philipsz geschreven heeft. Het wordt ons verzekerd door den auteur van „Het beginsel der scheuringen”. Deze deelt het een en ander mede van de gestrenge opvattingen betreffende het huwelijk, die onder de Doopsgezinden heerschen. „Geen broeder of zuster mag buiten de gemeente huwen. Doet iemand het toch, dan, hoe vroom, geloovig en godzalig de aangehuwde partij ook wezen moge, moet hij toch buiten den Heer getrouwd heeten. Als men daarentegen maar binnen de gemeente trouwt, dan is zulk een huwelijk ongetwijfeld in den Heer gesloten. Wie hiermede in strijd handelt, wordt met den ban gestraft en kan nooit weder tot vergiffenis en wederaanneming in de gemeente geraken, hoezeer zulks ook met tranen, weeklagen en kermen verzocht, gebeden en begeerd worde, tenzij de buiten-getrouwde partij sterve of de gebanene haar tot de gemeente brenge”. Dit alles is, „gelijck dan Dirck Philipsz. korts voor zijnen doot in een Boeckxken vande Echt der Christenen, als zijn laatste Juweel, het selve alsoo gestatueert ende beschreven, geleert ende nagelaten heeft” ¹⁾. Bedoelde auteur heeft voor zulke gestrenge opvatting niets dan afkeuring en bespotting over. Uit het werk van Dirk Philipsz zelf blijkt, dat sommigen onder de Doopsgezinden ten opzichte van dit onderwerp in gevoelen zeer van hem verschilden. Er waren er niet alleen die den buitentrouw verdedigden ²⁾, maar ook die dienovereenkomstig

1) I. H. V. P. N., *Het beginsel der scheuringen*, in deze *Bibliotheca*, Dl. VII, blz. 531 v.

2) D. P., *Van die Echt der Christenen*, quat. B, bl. vij v, vij r; hierachter, blz. 638.

handelden ¹⁾. Hoewel oud en krank ²⁾ heeft Philipsz zich aan het werk gezet om hiertegen op te komen, en de gronden voor zijn eigen gevoelen nog eens duidelijk in het licht te stellen.

Het is niet de eerste en eenige keer dat hij over dit onderwerp handelt. „Wij hebben”, zegt hij, „menigmaal over dit punt gehandeld, gesproken, in de vergadering getuigd, vermaand, ook reeds vele jaren geleden daarover geschreven, zoodat niemand ons kan verdenken als hadden wij dit gevoelen eerst kort geleden aangenomen en voorgegeven” ³⁾. Behalve op de vergadering van zeven leeraars van het j. 1547, waarvan hij in het voorafgaande gewag heeft gemaakt ⁴⁾, kan hij hier o. a. het oog hebben op het geschrevene in de „Geestelijke Restitution” ⁵⁾. De beginselen die daar in beknopten vorm worden voorgedragen stemmen met hetgeen hier meer uitvoerig wordt uiteengezet geheel overeen. Ook in de „Naeghelaten Schrift van Ban ende Mijdinghe” worden er eenige bladzijden aan gewijd, in hoofdzaak in denzelfden geest ⁶⁾.

De hoofdzaak komt neder op eene krasse veroordeeling van den buitentrouw ⁷⁾, als eene ernstige zonde ⁸⁾. Wat is de buitentrouw? Hij bestaat hierin dat iemand „een Broeder ofte Suster genoemd, eene onghelooouige Persone inder Werelt” ten huwelijk neemt ⁹⁾; dat men, „buyten der Ghemeynte Gods, na onghelooouige Personen omme siet” ¹⁰⁾; dat hij, die den naam van een Christen heeft, tegen Gods uitgedrukte Woord zich verbindt met eene vreemde onghelooouige persoon ¹¹⁾. Hierbij is voor den schrijver ongeloovig hetzelfde

1) D. P., *Van die Echt der Christenen*, quat. B, bl. ij v; hierachter, blz. 633.

2) Aldaar, quat. A, bl. iiij r; quat. D, bl. i r; hierachter, blz. 627, 647.

3) Aldaar, quat. A, bl. iiij r; hierachter, blz. 627.

4) Aldaar, quat. A, bl. iij v; hierachter, blz. 626 v.; en boven, blz. 20, 22.

5) D. P., *Van de geestelijke Restitution*, in het *Enchiridion*, fol. 245; hierboven, blz. 370 v.

6) D. P., *Naeghelaten Schrift van Ban ende Mijdinghe*, quat. E, bl. ij r, iij r, v r; hierachter, blz. 662 vv., 665 v.

7) D. P., *Van die Echt der Christenen*, quat. A, bl. iij v; hierachter, blz. 626 v.

8) Aldaar, quat. B, bl. ij v; hierachter, blz. 633. Hij brandmerkt de zaak als enkel een dienen van het vleesch (quat. B, bl. iij v; hierachter, blz. 634), eene louter vleeschelijke samenvoeging (quat. C, bl. i v; hierachter, blz. 640).

9) Aldaar, quat. A, bl. vij r; hierachter, blz. 630.

10) Aldaar, quat. A, bl. vij v; hierachter, blz. 630.

11) Aldaar, quat. A, bl. viij v; hierachter, blz. 631.

als heidensch ¹⁾. Hij wil dus over den buitentrouw hetzelfde oordeel geveld hebben als Ezra velde over het huwelijk van Israëlieten met vreemde, heidensche vrouwen ²⁾.

Hoedanig is dan het huwelijk dat de schrijver verlangt? Het is, zegt hij, Gods wil, dat de echt na zijne ordinantie en inzetting gesloten zal worden in zijne vreeze, en in den geloove, tusschen twee personen wier zin eenpariglijk gericht is op Jezus Christus ³⁾.

Het heeft zijne volle instemming dat de overtreder in dezen met den ban wordt gestraft. Hij kan alleen weder tot de gemeente worden toegelaten „na eene openbare oprechte belijdenis zijner zonde voor God, bidden en zuchten voor den troon der genade, met een waarachtig geloof, om vergeving van zonden, en met een vast betrouwen op Gods grondelooze barmhartigheid. Doch vóór alles moet er wezen een goed en vast voornemen, niet meer te zondigen, maar van de zonde af te laten” ⁴⁾. Dirk Philipsz deinst er niet voor terug het te laten aankomen op eene echtscheiding. De schuldige toch, die een waar berouw toont, kan volgens hem met de gemeente verzoend worden, op voorwaarde dat hij of zij de andere partij verlaat en voor haar onderhoud zoo noodig zorg draagt. Hertrouwen is evenwel in dit geval niet geoorloofd. Men kan hem „de opneming niet weigeren; nochtans met dien verstande dat hij de persoon, die hij tegen God en zijn Woord genomen heeft, zal verlaten, zichzelf om de wille van het koninkrijk der hemelen besnijden, geen vrijheid zal hebben om zich met eene andere te verbinden, in de nooddrift der verlaten persoon zal voorzien, en God vromelijk voor haar bidden, of God bijgeval eenmaal haar de oogen des verstands mocht openen, en zij zich bekeere” ⁵⁾.

Is dan een huwelijk tusschen een geloovige en ongeloovige (versta: tusschen een Doopsgezinde en een niet-Doopsgezinde) volstrekt onbestaanbaar? Er zijn omstandigheden denkbaar waaronder het mogelijk is: wanneer bijv. het huwelijk tot stand kwam terwijl beiden nog ongeloovig waren, en een van de twee partijen heeft zich naderhand bekeerd en is gedoopt. In dit geval behoeft de

1) D. P., *Van die Echt der Christenen*, quat. A, bl. vij v; hierachter, blz. 630.

2) Aldaar, quat. A, bl. viij v, quat. B, bl. i r; hierachter, blz. 631.

3) Aldaar, quat. A, bl. viij v; hierachter, blz. 631.

4) Aldaar, quat. B, bl. vi v; hierachter, blz. 637.

5) Aldaar, quat. C, bl. viij r en v; hierachter, blz. 646.

echt niet ontbonden te worden, mits de ongeloofige niet over het geloof van de andere partij wil heerschen. Die concessie berust voor een deel op de hoop, dat ook de ongeloofige partij tot het geloof zal komen ¹⁾.

De tegenwerping dat voor deze in het algemeen zeer strenge opvatting slechts argumenten uit het Oude Testament kunnen worden bijgebracht wijst de schrijver af; ook uit het Nieuwe voert hij zijne gronden aan ²⁾. Het is wel opmerkelijk, hoe volstrekt hij zich ook bij dit onderwerp plaatst (of althans meent te plaatsen) op Bijbelsch standpunt, met veronachtzaming van alle uitspraken van oude kerkvaders of conciliën. Een beroep op Tertullianus bijv. zou toch zoo voor de hand hebben gelegen.

Nog moge gewezen worden op de bladzijde, waar de schrijver aangeeft, hoe een regel of gedragslijn voor de behandeling van ernstige aangelegenheden der gemeente moet worden vastgesteld. Als eene nieuwe zaak aan de orde komt, is het niet gepast dat sommige broeders, zonder eenigen leeraar, haar op zichzelf, naar hun eigen goëddunken afdoen. Men beginne met hulp, raad en troost bij God te zoeken; vervolgens bringe men de zaak in discussie in eene samenkomst van alle leeraars, oudsten en dienaars, zooveel als men er bijeen kan krijgen, accordeere en besluite op grond van Gods Woord, hoe men in die zaak handelen zal ³⁾.

Het boekje is herhaaldelijk gedrukt. De tekst heeft hierbij geen verandering ondergaan. Mij zijn, behalve de uitgave van 1569 ⁴⁾, die hierachter wordt wedergegeven, drukken bekend van 1602 ⁵⁾,

1) D. P., *Van die Echt der Christenen*, quat. C, bl. ij r; quat. D, bl. ij r; hierachter, blz. 640,

2) Aldaar, quat. B, bl. i r; hierachter, blz. 632.

3) Aldaar, quat. C, bl. vij v; hierachter, blz. 646.

4) Zij is gedrukt in 8°-formaat, met gothieke letter. Aantal bladen: 27, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 30. Signatuur: A ij—D iij. Hoogte: 13.2 c.M.; breedte: 9 c.M. — Een exemplaar in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam.

5) *Van die Echt // der Christenen, hoe sy van Godt // bevolen, ende van den Ghelooighen // nae der Schrift moet ghehouden ende ghe-//bruyckt werden, een Schriftuerlijck be-//wijs, ten dienste aller Ghelooighen: // Teghen alle wedersprekers der // waerheydt gheschreven, // door D. P. // Met noch een Boecxken van den selven Au-//theur, te vooren niet ghedruckt. // 1. Corinth. 6. 15. Broeders, en weet ghy niet dat uoe Lichamen // leden Christi zijn? Sal ick dan nemen de le-//den Christi, ende makense leden een-//der Hoeren? Dat zy verre // van ons. // 1. Co-*

van 1634¹⁾ en van 1644²⁾. Het is zeer wel mogelijk, dat nog andere edities aan het licht zullen komen. Het behandelde onderwerp was van ingrijpenden aard voor het familie-leven. De teederste belangen hingen er mede samen. Geen wonder dat men dit geschrift veelvuldig gelezen heeft.

rinth. 7. 39. Een Wijf is ghebonden aen de Wet, alsoo // langhe als haren Man leeft: Maer ist // dat haer Man ontslaept, soo is sy // vry te trouwen, wien sy wil, alleen, dat het in den // Heere geschiede. // Ghedruckt voor Passchier van Wesbusch, // Boeckvercooper, tot Haerlem. 1602. — Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 28, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 29. Signatuur: A ij—D iij. Hoogte: 9.2 c.M.; breedte: 7 c.M. Gedrukt in één bandje met doorlopende signatuur met de Naeghelaten Schrift van Ban ende Mijdinghe en Een verantwoordinghe op twee Sendtbrieven Sebastiani Franck (boven, blz. 481—508). — Exemplaar in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam.

1) *Van die // Echt der Christenen, // hoe sy van Godt bevolen, ende van // den Geloovigen na der Schrift moet gehou-//den ende ghebruyckt werden, een Schrif-tuerlick // bewijs, ten dienste aller Geloovigen: Tegen // alle wedersprekers der waerheydt, ghe-//schreven door D. P. // 1. Corinth. 6. b. 15. // Broeders, en weet ghy niet dat uwe Lichamen leden // Christi zijn? Sal ick dan nemen de Leden Chri-//sti, ende makense leden eender! Hoeren? // Dat zy verre van ons. // 1. Corinth. 7. d. 39. // Een Wijf is gehouden aen de Wet, also lange als haren // Man leeft: Maer ist dat haer Man ontslaept, so is // sy vry te trouwen, wien sy wil, alleen dattet // inden Heere gheschiede. // Tot Haerlem. // Ghedruckt by Hans Passchiers van Wesbusch, Boeck-//drucker op 't Marckt-veldt in den beslagen Bybel, // by de Vleys-hall. Anno 1634. — Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen: 23, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 34. Signatuur: A 2—C 5. Hoogte: 13.6 c.M.; breedte: 9.1 c.M. — Exemplaar in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam.*

2) *Van die // Echt der Christenen // hoe sy van Godt bevolen, ende van // den Geloovighen nae der Schrift moet ghe-//houden ende gebruyckt werden, een Schrif-tuer //lick bewijs, ten dienste aller Geloovigen: // Tegen alle wedersprekers der // waerheyt, geschreuen // door D. P. // Met een // Appendix, In desen tijt daer achter by gevoeght, // door een Liefhebber der Waerheyt. // 1. Corinth. 6. b. 15. // Broeders, en weet ghy niet dat uwe Lichamen leden // Christi zijn? Sal ick dan nemen de Leden Chri-//sti, ende makense leeden eender Hoeren? // Dat zy verre van ons. // 1. Corinth. 7. d. 39. // Een wijf is gebonden aen de Wet, also lange als ha-//ren Man leeft: Maer ist dat haer Man ontslaept, // so is sy vry te trouwen, wien sy wil, alleen dat-//tet in den Heere geschiede. // Men vintse te koop tot Rotterdam, by Gerrit // Anthonisz van Bueren, M. in 't Hang, 1644. — Formaat: in-8°. Letter: gothiek. Aantal bladen (buiten den Appendix): 23, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 34. Signatuur: A 2—C 5. — Exemplaar in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam.*

Van die Echt

der Christenen, hoe sy van
Godt beuolen, ende vanden Ghelooui=
ghen na der Schrift moet ghebouden ende
ghebruyct werden, een Schriftuerlick
bewijs, ten dienste aller Gheloo=
uigen: Tegen alle wederspre=
kers der waerheyt ge=
schreuen door
D. P.

1. Corinth. 6. b. 15.

Broeders, en weet ghy niet dat uwe Licha=
men leden Christi zijn? Sal ick dan ne=
men de Leden Christi, ende ma=
kense leden eender hoeren?
Dat zy verre van ons.

1. Corinth. 7. d. 39.

Een Wijs is ghebonden aen de Wet, also
langhe als haren Man leeft: Maer ist dat
baer Man ontslaept, so is sy vrij te trou=
wen, wien sy wil, alleen, dattet in=
den Heere gheschiede.

Ghedrukt Anno 1569.

Voorreden.

A ij^r.

Allen Gheloouigen ende Godtfruchtighen die in Iesu Christo zijn, onsen hertgrondelijken lieuen Broeders ende Vrienden inden Heere, Medegenooten onses Christelicken Ghe- loofs, ende mede deelachtich inder Gemeynschap des Euan- geliums, wenschen wy vele Ghenade, Vrede, Barmherticheyt, een gheestelick Ghesicht in Godes Woordt, ooren om te hoo- ren, een verstandich Herte om te verstaen wat Godes wille zy, ende dat alle ¹⁾ van Godt den Hemelschen Vader, van welcken
 alle goede gauen her comen, ende
 van Iesu Christo onsen Heere, die
 des Vaders Woort, Wijsheyt
 ende Waerheydt is, door
 die cracht des heyli-
 gen Gheestes,
 Amen.

Rom. 16.

1. Thessal. 1.

1. Cor. 1.

Matth. 13.

Iacobi. 1.

Ioan. 1.

1. Cor. 1.

Ioan. 14.

WY dancken den Almachtighen Godt voor v, lieue Broeders ende Vrienden: Want wy verhopē, dat ghy nae die voorsieninghe Godes des Vaders, tot die erken- tenisse synes Eengheboren Soons Iesu Christi gecomen zijt. Bidden ooc den ewigen Godt voor v, ende voor allen Ghelooighen, dat // ghy te samen met malcanderen, daerinne volher- dich moecht blijuen, ende dat de Alderhoogste Godt, in desen periculosen tijden, v voor alle quaet, in sonderheyt aender Sielen, wil bewaren, ende v behouden in zijner Ghenade ende Waerheydt ewichlick. Want het schijnt, ende laet hem also aensien, dat des twistens ende haderens ²⁾, des verloopens ende afwijckens van Godes Woordt, tot beyden sijden, dat is, tot der rechteren ende slinckeren hant, noch mate noch eynde en is, Ia dat nv de woorden Iesu Christi in haren vollen swange gaen, namelick, Soo het moghelick ware, dat oock de Wtuercorene in dwalinghe soudē geuoert wer- den. Item: Wanneer de Sone des Menschen comen sal (vraecht

Rom. 8.

2. Thessal. 2.

A ij^r.

Matth. 24.

Matth. 24.

Luc. 18.

1) Dat alle, *d. i.* dit alles.

2) Haderen, *d. i.* oneenigheid hebben.

- Hy selue) oft hy oock Ghelooue op Aerden sal vinden? Men siet het ende eruaret oock wel dagheliex, dattet also gheschiet, Dat daer wel vele geroepen, maer het is seer te besorghen, dat na des Matth. 22. Heeren eyghen woorden, weynich wtuercoren zijn, ende salich 1. Corinth. 4. sullen werden. Want dat Rijke Gods staet niet in woorden, maer Roman. 14. inder cracht, inder gerechticheyt, vrede ende blijchap des heyligen Geestes, Die daer door Godt dienet, die is hem aengenaem. Maer vele beroemen haer wel van den Rijke Godes, weten nochtans *A iij*°. weynich daer van. Vele laten haer duncken, dat // sy God met ernste dienen, maer het staet te besorgen, dat daer vele van dien luyden zijn, van welcken de Heere int Euangelie seyt: namelick, Luce. 13. Die daer sullen arbeiden om door die enghe Poorte in te gaen, ende en sullen doch niet moghen daer in comen, daerom dat sy op die rechte wijze niet en beginnen, vele weyniger connen vol-eynden ende volbrenghe. Want wie tot den Heere Iesum Christum wil comen, die moet eerst van Godt den Vader hooren ende leeren, Ioannis. 6. die moet hongherich ende dorstich na der gherechticheyt zijn, niet Matthei. 5. anders soeckende, dan Godes prijs, ende zijner Sielen salicheyt. Die alsoo tot den Heere coemt, dien sal hy wel aennemen, ende door Ioan. 10. die rechte Deure inden Schaepstal brenghe, wt ende inleyden, dat hy die Weyde des eewigen Leuendes ¹⁾ vindet, dat is, dat loutere onuerualschede Woort des Euangeliums, door dat Gelooue, 1. Corinth. 1. inder cracht des heyligen Gheestes aenghenomen, dat welcke syne salicheyt ende eewich leuen is. Och datse alle soo gesinnet waren, die haer Christenen beroemen te zijn, hoewel soudet inder Ghe-meynte des Heeren toe gaen? Maer het is te vermoeden, dat vele Philipp 2. nv so wel, als inder tijt Pauli, haer seluen meer soecken, dan Iesum Christum, ende datse hare eygene eere lieuer hebben, dan *A iij*°. die eere Godts, ende syner Ghemeyn-//ten weluaert, beteringe ende opbouwinge. Want sy wilden gheerne eene vremde valsche vrij-heyte, vanden buyten hylijken, in die Gemeynte inuoeren, ende wanneer dat voortginghe, so moeste die Ghemeynte inden gront verderuen ende vergaen. Daeromme soo en connen wy dat niet onder weghe laten, wy moeten onsen innerlijksten verstant daer van, Soo een Broeder ofte Suster, eene Wereltlicke Persone neemt, allen goethertighen Liefhebbers der waerheydt openbaren ende te kennen gheuen. Want wy hebben inder tijdt onses Dienstes, dick-wils groote aenuechtinghe, swaricheyt ende becommeringhe daer ouer gehadt, ende met seuen Leeraers, meer dan ouer twintich Iaren, wt Godes Woordt eendrachtelijk besloten ²⁾, ghelijck als

1) Des Leuendes, *d. i.* des levens.

2) Dit slaat op de vergadering te Emden in 1547. Zie boven, blz. 20, 22.

noch onse verstant is, ende wy door Godes Genade, hier na noch wijder verhopē te verclaren. Bidden ende vermanen oodtmoedichliĳk allen Godtvruchtighen, door den Heere Iesum Christum, ende door die liefde des Gheests, dat ghy onse slecht ende eenuoudich schrijuen, ten besten wilt nemen, verstaen ende duyden, na die Rom. 12. onuerualschede Liefde, ende Schriftelĳcke waerheyt, alle Menschelĳcke goetduncken, vernuft ende spitsfondicheyt wtghesloten, ende alleene met Godes Woordt gheraedt-//slaghet, ghelijck als wy op A *iiiij* ^r. alle goethertighen, die den Heere vreesen, vertrouwen. Want Godt wetet, dat wy dit wt reynen herten, ende wt benautheyt der Conscientien geschreuen hebben, dewĳle wy sien, dat bij sommigen die ongerechticheyt de ouerhant nemet, dat welcke wy gheerne Matth. 24. wilden met des Heeren hulpe beletten, ende de gerechticheyt verdedigen. Daer beneuen, soo zĳn wy oudt, swaack ende cranck inden vleesche, verwachten onse verlossinghe vanden Heere, dat wy tot die salige ruste mogen comen: Ende hebben menichmael van desen Gront gehandelt, gesproken, inder Vergaderinghe bekend ¹⁾, vermaent, oock daer van ouer vele Iaren geschreuen ²⁾, dat niemandt ons verdencke, als hadden wy dit cortelick eerst aengenomen ende voorghegeuen. Daerom begeeren wy, isset de wille Gods, ende wil hy ons so vele verstant, sterckheyt ende cracht geuen, dat ³⁾ wy voor onsen doot, noch eenmael ende grondelick, die voorseyde sake aenden dach moghen brengen, om onse Ghemoet voor Godt, tegen alle Conscientien te openbaren, te bevrijen, ende die waerheyt te betuygen, daer mede wy begheeren voor den Richtstoel Iesu Christi Matth. 16. te verschĳnen, ende en twĳffelen daer niet aen, wy sullen daer mede in syner Ghenade wel bestaen: Want Godt wetet, dat wy anders // niet en soecken, dan zĳnen prijs, ende syner Ghemeynten A *iiiij* ^r. salicheyt. Daer toe helpe ons de Allerhoochste ende alleene wĳse 2. Corinth. 5. Godt, door Iesum Christum, met der cracht zĳns heylighen Gheestes, AMEN.

Van die Echt der Christenen.

En Eersten, So is dat wel aen te mercken, hoe dat God selfs, die Echte met twee Personen inden Para- Genesis. 2. dijsse ingeset heeft, namelick, met eenen Man ende met eener Vrouwen, die beyde na dat Beelde Gods ghescha-

1) Bekent, *d. i.* getuigd, beleden.

2) Bijv. in de *Geestelĳcke Restitution*, in het *Enchiridion*, fol. 245 v; hierboven, blz. 370 v.

3) „Dat” hangt af van „begeeren wy”.

- pen waren: die heeft Godt te samen gevoecht, ghebenedijt ende vruchtbaer ghemaect: het is oock zijnen wille noch op den huydigen daghe, Ia also langhe als kinderen Godes op Aerden zijn, dat by den seluen, die Echte na desen Voorbeelde begonnen, ende alsoo
- Matth. 15. ghehouden soude werden. Want Godt en wil niet, Ia het is een Grouwel voor hem, datmen door eenighe vleeschelicke ghesintheyt,
- A v^r.* zijne Ordinantie breke ofte verande-//re. Ende dat meynt Godt daer
- Deut. 4. 12. mede, dat hy door Mosen, ende op meer ander plaetsen seydt,
- Prouerb. 30 Datmen tot zijnen Woorde, niet sal doen, noch daer af nemen, maer men sal alleene onderhouden, alle wat hy geboden heeft, op datmen niet ghestraffet noch logenachtich beuonden en werde. Daeromme is dat seer van nooden, dat by eene Ordinantie des Heeren, dese nauolgende Punten wel aanghemerckt ende behertiget werden: ten eersten, Wie de Autheur ende Insetter der Ordinantien is: daer na, Wat die Ordinantie in hemseluen is: ende ten laetsten, Waeromme Godt die Ordinantie gemaect heeft. Daer by moetet dan blijuen, ende daer en mach gheene veranderinghe in
- Matth. 15. gheschien, Want het is eene rechte Phariseesche aert, Godes Insettinghe, Ordinantie ende Ghebodt te veranderen, ende op eene vremde wijze te setten, Daer en kan niet dan wat quaets wt comen, want door sulcke veranderinghe, so wert dat goet, int quaet, dat licht in duysternisse, dat Godtlick in Menschelick, ende dat Gheestelick in Vleeschelick verandert, ende alsoo misbruycket: Ende Misbruyck verderft alle wat goet is. Merckt dit aen andere Ordinantien des Heeren, waer toe die door den misbruyck gecomen zijn,
- A v^r.* Ia wat grouwelicke Afgoderie daer mede bedreuen is, en-//de noch bedreuen wert. Daerom neme een yghelick waer, ende bedencke, dat die Almachtighe ende eewighe Godt, van niemant en wil ghemeekest zijn, noch syne Ordinantie ghebroken noch verandert
1. Tim. 1. hebben, want hy is alleene Wijs, Leermeester ende Richter. Ende
- Ioan. 6. die seluighe Godt is de Autheur deser Ordinantien van die Echte,
- Hebr. 12. daer wy van spreken. Die Ordinantie is, die Godtlicke tsamen-
1. Ioan. 2. 5. uoeghinghe tweer Personen, die reyn ende heylich wt Godt den
- Galat. 3. Vader, door dat Ghelouue aen Iesum Christum, inden heyligen
- Ioan. 3. Gheest geboren zijn. Die oorsake, Causa et effectus deser Ordinan-
- Genesis. 2. tien is, de wasdom ende vermeerdinghe door die segheninghe des HEEren. Dat is dan eene rechte Christelicke Echte, die voor den HEEre in zijner Ghemeynte bestaen mach, want alsoo is sy inden beginne van Godt selfs inden Paradijse ingheset, maer dat na der
- Genesis. 6. tijt dese goede Godtlicke Ordinantie in eenen grooten misbruyck ghecomen is, dat heeft vleesch ende bloedt ghedaen, als hier na volcht.

TEn tweeden, So is dat Misbruyck der Ordinantien Gods van der Echte, daer wt ghecomen, dat die Kinderen Gods, sagen op die Doch-//teren der Menschen, datse schoon ende wel [4 vj^r.] ghestelt waren, ende namen tot Wijuen, welke sy wilden, ende Genesis. 6. en merckten niet op die eerste Ordinantie Godes, met Adam ende Eua inden Paradijse gemaect, maer sy saghen veel meer op die schoonheyt der Menschen Dochteren, want sy waren alle verdoruen; ende vleesch gheworden, daerom volchden sy oock den moetwille haers boosen vleeschs. Als nv Godt dat sach, soo sprack hy: Mijnen Gheest en sal niet altijd Richter zijn onder de Menschen, Genesis. 6. want sy vleesch zijn, Ick wil hen respijt gheuen hondert ende twintich Iaren. Ende noch eenmael: Als de Heere sach, dat der Menschen quaetheyt groot was op Aerden, ende alle opset ende ghedachten haers herten, altydt tot den quaden gheneycht waren, so beroudet hem, dat hy den Mensche ghemaect hadde op Aerden, ende het becummerde hem in zijner herten, ende sprack: Ick wil den Menschen die ick gheschapen hebbe, verdelghen, ofte te niete doen vander Aerden, vanden Menschen aen, tot den Beesten toe, ende tot dat Ghewormte, ende tot den Vogelen onder den Hemel, Want my berout dat ickse ghemaect hebbe. Maer Noah vandt ghenade voor den HEEre. Daer wt isset openbaer, welke een grouwel dat het voor den Heere is, zijne Ordinantie te bre-//ken [4 vj^r.] ende daer teghen te handelen. Ende het is seer te verwonderen, datmen ¹⁾ sulcke openbare, treffelijke ende verschrickelijke Exempelen ende ghetuyghenissen der heyligher Schrift, van Godes thoorn ende onghenade ouer de Ouertreders zijner Godlicker Ordinantien, wetet ende voor oogen heeft, dat noch yemandt, die hem een Christen roemet, dat alles niet achtet, maer teghen Godt ende zijn Woordt moetwillichlick, stoutelick ende wreuentlick ²⁾, wt booser begheerlickheyt zijns eyghenwilligen vleesches, derf handelen, sulcke ergernisse aenrichten, die Ghemeynte des Heeren soo bedroeuwen ende becummeren, dat welke een recht Godtvruchtich Christen, om alle dat onder den Hemel is, niet en soude willen doen, maer hy soude lieuer met des Heeren hulpe steruen, ende bedencken, hoe grouwelick dat het is, by ³⁾ zijner schult in die Gemeynthe Matth. 18. Godes erghernisse aen te richten. Daerom datmen wel segghen mach, dat de mensche die sulcx doet, van Godt verre ghenoech verlooopen ende vervremdet is, Ia datmen ouer soodanigen, wel mach claghen ende suchten, met sulcken ende dierghelijke woorden: Waer is uwe vreesse Godts? Waer is uwe Ghelooue aen Iesum

1) Versta: terwijl men.

2) Wreuentlick, d. i. met boos opzet.

3) By, d. i. door.

Christum? Waer blijft de belofte die ghy hem gedaen hebt? Waer
 [A vij r.] is uwe liefde // tot die Ghemeynte des Heeren, met welke ghy
 v vereenicht ende toegheseyt hebt, in vrede, liefde ende eenicheyt
 des Gheests de daghen uwes leuens daer mede te wandelen? Waer
 is v sorghe voor uwe eyghene siele ende salicheydt? Hoe schande-
 Hebr. 12. lick vercoopt ghy met den vleeschelijken Esau, uwe eerste ghe-
 boorte, om eene gheringhe spijs? Wanneer dit ende desgelijken
 meer, wel bedacht ende behertighet worde, het en soude nemmer-
 meer daer toe comen, dat yemandt, een Broeder ofte Suster ge-
 noemt, eene ongheloouige Persone inder Werelt soude nemen, soo
 verre als eenich bedencken om salich te werden, by die menschen
 die sulcx doen, ware ende bevonden mochte werden.

TEn derden, Soo heeft God, van desen allen voor ver-
 haelt, zijn heylicke Godtlijke wille noch wijder gheopenbaert
 ende bevesticht, door zijnen trouwen Knecht Mosen, die wt dat
 Deuter. 7. beuel des Heeren tot Israel gesproken heeft alsoo: Ghy en sult
 niet gheuen uwe Dochteren haren Soons (verstaet de Heydenen
 ende inwooners des Landts Canaan) ende hare Dochteren sult ghy
 [A vij v.] niet nemen uwen Soons, want sy souden uwe Sonen verley-//den,
 ende dan soude des Heeren thoorn vergrammen ouer v, ende hy
 soude v te niete doen. Wt dese woorden is het ymmers clærlick
 te mercken, welke eene groote sonde ende perijckel der sielen
 daerinne ghelegghen is dat eene Gheloouighe, eene Heydensche, dat
 is, ongheloouige Persone aenneemt. Want hier seyt God selfs door
 Mosen wtdruckelick, Dat die Ongheloouigen, de Gheloouigen, die
 eenmael de waerheyt bekent ende aengenomen hebben, ende int
 Ghetal der Heylighen aengescreuen zijn, die souden de Heydensche
 Dochteren ouerwinnen, verleyden ende veruoeren, datse vanden
 Leuendighen Godt, tot den Afgoden afghewendet souden werden.
 Dit is ooc daer wt openbaer, dat de Moabijtische Wijuen, de kinde-
 ren Israels daer toe ghebracht hebben, datse den Baal Peor dien-
 Num. 25. den, offerden, ende haer hem onderwierpen, tot een bewijs, dat sy
 met den Moabitinnen, een Vleesch, een Volck waren, ende eenen
 Godes dienst hadden. Ende dat is ten tweeden mael wel een ver-
 schrickelijck Exempel, voor de ghene, die buyten der Ghemeynte
 Gods, na ongheloouige Personen omme sien, ende die soo vleesche-
 lijck aennemen, die moghen haer hier aen wel spieghelen, etc. //

[A vij r.] TEn vierden, Soo werdt dit alle, dat voor geseyt is, noch
 1. Esr. 9. I meer bevesticht, daer mede, dat Esras, als hy vanden Ouersten

hoorde, dat het Volck Israels, vanden Grouwelen der Heydenen niet afghesondert en was. Want sy hadden der seluighen Dochteren, haer seluen ende haren Soons, ende hebben alsoo dat heylighe Saet ghemeyn ghemaect, met den Volekeren inden Lande etc. so verscheurde hy zijne cleederen, pluckede dat hayr van zijnen hoofde ende wt zijnen baert, claechde ende weende iammerlick voor den Heere, badt ende sprack onder vele anderen, oock dese navolghende woorden: Wat sullen wy segghen na desen, O Heere onse Godt? dat wy dyne Gebodt verlaten hebben, dat ghy door dynen Knecht, de Propheten ghegheuen ende gheseyt hebt: Dat Landt, daerinne ghy coemt te beeruen, is een onreyn Lant, door die onreynicheyt der Volcken inden Lande, daer mede sy dat Landt hier ende daer verontreynicht hebben: Soo en sult ghy uwe Dochteren niet gheuen haren Soons, ende hare Dochteren sult ghy uwen Soons niet nemen, ende en soect gheen vrede met hen, etc. Deut. 7.

Hier mach men sien, mercken ende hooren, hoe dattet den vromen ende Godtvruch-//tighen ter herten ghegaen ende verdrotten [*A vrij r.*] heeft, dat yemant, die hem des Geloouens roemet, ofte den name van eenen Christen heeft, eene vremde onghelooighe Persone teghen Godes wtghedruckte Woordt nemet. Want dat is eene openbare verachtinge der Ordinantien Gods, ende eene ouertredinghe zijns heylighen Ghebodts. Ende hoe dat sommighe hooch beroemde ende aensienlicke Personen daer door bedroghen, ende van Godt afgbeweken zijn, dat mach een yeghelick wel bedencken.

So hebben wy nv desen onsen grondt van den buyten vrijen, wt den Ouden Testamente daer ghesettet, ende crachtelick met der Schrift bewesen, hoe dat God selue die Echte inden Paradijse ingheset heeft, ende is noch zijnen wille, dat die Echte, na zijner Ordinantie ende Insettinghe, in zijner vruchte, ende int Gelooue, met twee Personen, die eens gesinnet na Iesum Christum, begost sal werden, na dat voorbeelt van Adam ende Eua, dat welcke Godt selue ons inden Paradijse voorghestelt heeft. Daerna so hebben wy betuyghet, hoe harde Godt de Ouertreders zijner Ordinantien ghestraft heeft. Item: Hoe dat Godt zijne Ordinantie, met een wtgedruckt Gebodt, door Mosen bevesticht heeft, daer ouer Esras soo claechde, dat de kinderen // Israels, dit Ghebodt des Heeren hadden ouerghetreden, ende Heydensche Wijuen genomen. Hier by dient wel te bedencken, dat leerachtich exempel van Tobias ende Sara, die oock onder die Wet stonden, ende zijn noch heden sdaechs een clare Spieghel allen Echteluyden, hoe datse die Echte sullen beghinnen, ende oock onderhouden. Daer beneuen, so is oock dat wel te behertighen, wat Godt den seuen Mannen, die Sara wt booser wel- Genesis. 2.
Genesis. 8.
Deuter. 7.
1. Esr. 9.
B i r.
Tobie. 3.

lust begeerden, ende God wt haren herten hadden besloten, heeft laten ouercomen, ende welcken ghewelt die Asmodeus daer ouer gehadt heeft. Dat mach een yeghelick, die syne salicheyt lief heeft, wel bedencken. Ende dat is wel ten derdenmael een verschrickelick Exempel, voor die, die sulcken sonde met den buyten trouwen, doen ende gedaen hebben. Ende die dat handthauen, en sullen oock niet onghestraft bliuen. Nv op dat niemant en meyne, dat wy desen voorseyden Grondt, alleenlijk met den Ouden Testamente beweeren wilden, ende anders gheen bewijs der Schrift en hadden, so verhopē wy oock wt den Nieuwen Testamente, dese sake met Gods hulpe te bewijzen ende te betuygen.

B i^r. **T**En vijftē, Soo heeft onse HEEre Iesus Christus inden //
 Genesis. 2. Euangelio, op die eerste Scheppinge eens Mans ende eener Vrou-
 wen, die van God te samen ghevoecht zijn, ons ghewesen tot eener
 gewisser getuychenisse, dat wy altijt op dat Voorbeelt moeten sien,
 ende dat die Echte, nv by den Gheloouighen niet anders begonnen
 mach werden, dan sy van Godt selue begonnen ende ingheset is.
 Hebr. 8. 10. Daer beneuen, so is daer by wel te bedencken, dat soo sulkes
 inden Ouden Testamente, dat doch onuolcomen was, voor Godt niet
 en mochte bestaen, veel weyniger can het nv, inder tijt des Euan-
 geliums, voor Godt bestaen. Want dat Euangelium ons Heeren
 2. Tim. 3. Iesu Christi, leert ons alle perfectie ende volcomenheyt, Op dat
 de Mensche Gods zy volcomen, tot allen goeden wercken ge-
 schiet. Nademael dan de Heere Iesus Christus, die Echte, op die
 eerste forme, soo als die vanden eewigen Godt, zijnen Hemelschen
 Vader, inden Paradijse ghemaeckt is, weder gheset ¹⁾ ende gerefor-
 meert heeft, daerom so en moet oock vanden Gheloouighen, nv
 gheene andere Echte aenghenomen werden, dan na die eerste Echte,
 die van Godt eerst inden Paradijse ingeset, ende daer na van zijnen
 Genesis. 2. Sone Iesu Christo, vernieut ende beuesticht is, dat is met eenen
 Matth. 19. Man, ende met eener Vrouwen, met twee ghelooouige Personen, die
B ij^r. Godt selue te samen voecht. //
 Dat is eene rechte Echte, ende
 daer wt mach dan een yegelick die Godt vreest, verstaen, hoe on-
 billick, hoe onrecht, Ia hoe gantsch Godtloos dat het is, datmen
 tegen die reyne, goede ende heylige Ordinantie des Heeren, dat is,
 des eewighen Hemelschen Vaders, ende zijns Eenigen gheboren
 Soons Iesu Christi, soo stoutelick ende wreuentlick, wt vleesch ende
 bloet, derf handelen: Ende alst gheschiet is, so wil men noch die
 groote sonde ende schande met een Vijgeblat bedecken, dat is, die

1) Weder gheset, *d. i.* hersteld.

leelijke Sake met verdraeyder Schrift op proncken ende verbloemen. Daer moet dan cloecheyt, archlisticheyt, ende spitsfondicheyt gebruyckt werden, ende en can doch niets wtrichten. Want die Waerheyt triumpheert doch ¹⁾ ouer al. Het moet al reyn wesen, Ephes. 5. wat voor Godt in zijner Ghemeynte sal bestaen, Want daer en sal Coloss. 1. niet onreyns, noch logenachtichs, noch grouwelicks in dat Nieuwe Ierusalem ingaen, maer die geschreuen zijn inden Boecke des Leuens. Ende by den eewigen ende verteerenden Vyere mach niemandt wonen, dan die den Heere van herten vreest, zijn Woordt voor ooghē heeft, ende eenen ootmoedighen Gheest heeft. Daer op lese men den Psalmistam, den Propheet Micheam, ende meer andere Psalm. 15. heyliche Schriften. Het en ghelt niet, met Godt schimpe-//lick te Mich. 6. handelen, want hy is een Richter ende Wreker daer ouer, in desen leuen, ofte hier namaels eewichlick. Ende daer na, so mach een yeghelick hem weten te schicken. Wat hy nu saeyt, (so de Apostel Galat. 6. seyt) dat sal hy oock maeyen. Ist dat hy door den vleesche saeyt, so sal hy vanden vleesche de verderuinghe maeyen. Maer ist dat hy door den Gheest saeyt, so sal hy vanden Gheeste dat eewich leuen maeyen. Door dat vleesch saeyen ymmers alle die, die vleeschelick gesint zijn, ende na den vleesche leuen. Ende door den Gheest saeyen die, die Gheestelick ghesint zijn, ende door den Gheest dat vleesch cruycighen ende dooden, met alle boose begheerlickheyt, Rom. 8. Galat. 5. 1. Petr. 2. die teghen die siele strijden, etc.

TEn sesten, So allegeren wy dat woort Pauli totten Romeynen, namelick, Dat die Vrouwe ghebonden is aen die Rom. 7. wet des Mans, so lange als hy leeft. Maer so de Man sterft, soo is sy vrij van die wet des Mans, om te trouwen, ende haer in die Echte te begheuen, met welcken sy wil, alleene dattet inden Heere 1. Cor. 7. geschiede. Dit Apostolisch woort setten wy daer, als eenen ghewissen gront van onse voorseyde sake, Ia wy settent als eene on-//widersprekelicke ghetuychenisse der waerheyt, daer ouer wy houden ²⁾, ende als een onouerwinnelick Argument tegen alle onse Wedersprekers. De oorsake is dese: De Apostel stelt den vrijen ongebonden Personen, die vrijheyt wel om hen te veranderen, met dien bescheyde, dattet in den Heere gheschiede. Wat nv inden Heere gheschiet, dat en can teghen zijn woort ende wille niet ghedaen werden. Hier by dienen wel de woorden Pauli tot den 2. Cor. 6. Corinthen, aengemeret ende behertighet, namelick, Datmen aen

1) Doch, *d. i.* toch.

2) „Daer ouer wy houden” wil zeggen: waarop wij blijven staan, dat wij handhaven.

eenen vremden Iock metten Ongelooouigen niet en sal trekken, etc. Leest den Text, ende verstaet dien wel. Desghelijcx so vermaent hy ons tot den Ephesen, daer hy onder anderen woorden also

Ephes. 5. schrijft: Laet v niemandt veruoeren met onnutten woorden, Want om derseluighen [laster] willen, so coemt de thoorn Gods ouer de kinderen des Ongeloofs, daerom en weest niet haer medeghenooten, Want ghy waert in voortijden duysternisse, maer nv zijt ghy een licht inden Heere gheworden, Wandelt als die kinderen des Lichts (want die vrucht des Geests is allerley goetheyt, gherechticheyt, ende waerheyt) ende en hebt geen gemeynschap metten onvruchtbaren wercken der Duysternisse, maer strafftse vele meer, etc. Daer

B iij r. mede stemmet, dat de Apostel oock tot den Ro-//meynen schrijft:

Rom. 13. Die Nacht is vergaen, ende den Dach is aengecomen, Soo laet ons af legghen die wercken der Duysternisse, ende aentrecken die wapenen des Lichts. Laet ons eerbaerlick wandelen, als inden Daghe, niet in brassen ende suypen, niet in cameren ende oneerbaerheyt, niet in kijuinghe ende benijdinghe, maer treckt aen den HEEre Iesum Christum, ende en doet niet na des vleeschs cloecheyt, om syne lusten te boeten. Nv bedencke een yegelijk Godtvreesende, die Gods eere, die weluaert ende beteringe syner Ghemeynte soeckt ende lief heeft, hoe opentlick ende moetwillichlick tegen dese ende diergelijcke meer anderen trouwen vermaningen

1. Thessal. 4. ende waerschouwingen der Apostelen, met den buyten trouwen gehandelt wert. Ende als men die waerheyt recht wil belijden, wat wert met den buyten trouwen anders gesocht, ende wat is daer anders in gelegen, dan dat men den boosen moetwilligen vleesche (dat den Gheeste niet en wil gehoorsaem zijn, daerom dat het niet genoeg getuchticht, maer veel meer te wellustich ghehouden wert) ruymte gheeft, syne boose ende onbehoorlicke lusten te volbrenghe? Ende wat can daer wt comen, dan erghernisse ende boose exempelen? Nv seyt de Heere int Euangelie, Dat soo yemant eenen van-

B iiij r. den minsten // die in hem geloouen, ergert, dien waert beter dat

Matth. 18. een Molensteen aen synen hals gebonden, ende dat hy int diepste

Luc. 17. der zee versoncken ofte verdroncken worde. Daer wt is dit te

Marc. 9. merken: Is het sulck een grouwelicke ende strafweerdige Sonde, eenen der cleynsten Christgeloouigen te ergeren, hoe veel meer is dat dan een grouwel, dat men met den buyten trouwen, niet eenen, maer so vele Godtvruchtige herten ergert, bedroeft ende tot inden

Sapient. 4. doot becommert? Daer beneuen so seyt die Schrift, dat boose Exempelen verderuen dat goet is, ende verkeeren die onschuldighen herten. Wanneer nu de Broeders ende Susters, die eenen tijt lanck int ghelooue geweest zijn, sulcx doen, ende haer der ongelooouigen, buyten Godt ende syner Ghemeynte aennemen, is niet daer mede

den iongen Broeders ende Susters, duere ende venster open gedaen, om sulcke sonde oock voor den HEEre te bedriuen? Dat bedacht de oude Eleazarus wel, daerom en wilde hy niet veynsen, maer 2. Mach. 6. hy wilde lieuer steruen, dan dat hy de ionge Broeders soude ergeren, ende den nacomelingen een quaet Exempel achter laten. Een yegelijk bedencke dit wel. Ende dat is eygentlick de meyninghe, Dat by den Christenen gheen vrijheyt om die Echte aen te grijpen 1. Cor. 7. en is, dan als Paulus seyt, Dat het inden // Heere gheschie. Wat *B iij*°. nv inden Heere gheschiet, dat gheschiet ende moet geschien, na synen Godlicken wille. Wederomme wat buyten den Heere geschiet, dat is onrecht. Ende alle onrecht is Sonde, ende die is vanden 1. Ioan. 3. Duyuel, Want die sondicht van aenbeginne. Maer die Sone Gods is geopenbaert om die Sonde wech te nemen, ende die Sonde en is niet van hem. Wie in hem blijft, die en sondicht niet. Wie daer sondicht, die en heeft hem niet gesien noch gekent, als Ioannes clærlick belijdt.

TEn seuensten, So setten wy dit oock als eenen onbe- wechlicken gront der waerheyt, dat de Apostel seyt: Weet ghy niet dat uwe Lichamen zijn Tempelen des heyligen Geests, 1. Cor. 3. welcke ghy van Godt ontfangen hebt, ende ghy en zijt ws selfs niet machtich? Ende noch eenmael: Weet ghy niet dat uwe leden, 1. Cor 6. de Leden Iesu Christi zijn? Daer wt volcht dan crachtelick, dat een Christen ouer zijn eygen lichaem geen macht en heeft, om dat den Heere te nemen, ende eenen ongeloouigen te geuen. Want dewijle eens Christen lichaem den Heere toebehoort, ende een Tempel des heyligen Geests is, hoe can dan dat eenen Ongelooui- gen, buyten Iesu Christo, // buyten zijn woort ende wille, ende *B v*°. buyten syner Ghemeynte gegeuen werden? Ende dat eens Christen lichaem, des Heeren Iesu Christi Lichaem is, dat betuygen de voorseyde woorden des Apostels clærlick, ende is oock daer wt bewijslick, ende openbaer, dattet met den Heere, door het Ghelooue vereenicht ende vertrouut is, gelijk als vele schoone Historien, Fi- guren ende Spruecken beyder Testamenten, in grooter clærheyt verhalen ende betuyghen. Ende wat behoeuet vele woorden? De Hosea. 2. Ghemeynte is generalick ¹⁾ die Ionckfrouwe, die den Man vertrouut is, die Bruyt ende Vrouwe des Lams, Also is een yegelijk vroom Christen spetialick. Nv en heeft een vertroude Ionckfrouwe, Bruyt ende Vrouwe, geen macht, haer lichaem eenen anderen te geuen: Want sy en is, na de woorden Pauli, haers lichaems niet machtich, 1. Cor. 7.

1) „Generalick” (in het algemeen) staat tegenover „spetialick” (in het bijzonder).

maer de Man. Hoe veel weyniger is dan een Christen zijns lichaems
 Ephes. 1. machtich, maer de Heere is des machtich? Want een Christen is
 1. Cor. 7. des Heeren Eygendom, ende coemt den Heere toe, met alle wat
 hy van Godt ontfangen heeft, Want de Heere Iesus heeft hem wt
 Apocal. 3. genade aenghenomen, doe hy ellendich, naeckt, blind, ende arm
 Ezech. 7. was, die heeft den Mantel syner Gherechticheyt ende Salicheyt
 B v r. ouer hem wtgespreyt, doe hy inden bloede zijner son-//den lach,
 Hosee. 2. die heeft hem ghetrouwt int Ghelooue, Ia verlost, gecocht, ende
 1. Petr. 1. van alle ongerechtigheyt deser Werelt gheholpen, na den wille
 Apocal. 1. zijns Vaders, ende hemseluen als eene wtuercorene Bruyt toege-
 Ephes. 5. uoecht. Daerom so en heeft die Bruyt geene macht, teghen den
 wille haers Bruydegoms haer seluen ofte haer lichaem, eenen
 vremden ongeloouigen te geven. Want wie den Heere neemt dat
 zijne is, die doet hem geweld ende onrecht. So men eenen mensche
 dat syne gheweldichlick neemt, dat wort voor ghewelt gherekent
 ende ghestraft, hoe veel te meer is dat straffens weerdich, datmen
 Iesu Christo neemt dat syne is, ende eenen vremden, Ia Heyden
 gheeft? Dit mach een yeghelick wel bedencken. Maer een Gheloo-
 uighe, mach wel een Gheloouige, in die vreesse des Heeren tot
 eenen Echteghenoot aennemen, ende zijn lichaem hem schencken.
 Want die Gheestelicke Echte tusschen Iesum Christum ende syner
 Bruyt, en neemt die vrijheyt tusschen twee Geloouige Personen
 niet wech om Eelick te werden, maer laet dat in eener Christe-
 licker vrijheyt bliuen. Maer die vleeschelicke ende moetwillige
 gesintheit om na eenen vremden vleesche om te sien, verbiet sy
 so harde, dat het niet harder verboden en mach werden. //

[B v r.] ENde tot meerder verclaringe ende beuestinghe van allen
 wat gheseyt ende verhaelt is, so setten wy dit oock als een
 onwedersprekelick Argument onser Saken, van het buyten trouwen,
 dat het in hemseluen soo onrecht ende onreyn is, dattet met den
 Ban gestraft wert. Ende waerom werdet met den Ban ghestraft?
 Ist niet om die ouertredinge des Godtlicken Ghebots? Waerin leyt
 2. Esr. 9. nu die ouertredinge? Isset niet daerinne, dat die geloouige hem
 met den ongheloouigen verbindt, ende een vleesch, tegen Gods
 Ordinantie, daer mede wert? Soo langhe nu de Ouertreder een
 vleesch met de Ongeloouighe is, daer mede handelt, als ware sy
 syne rechte echte huysvrouwe, van God hem ghegeuen, so doch
 Godt niet daer mede te doen en heeft, hoe sal hy dan boete con-
 nen doen, dewijle hy noch inder sonde ende ouertredinghe blijft
 ligghen, daeromme hy van Godt ende zijner Ghemeynten rechtelick
 Num. 12. metter Afsonderinge ghestraft is? Mochte Myriam oock weder tot

den Heyrleger Israels comen, ende toegelaten werden, dan als sy eerst van hare Lazarie gereynicht was? Ende oft men ons dan woude voorwerpen, dat de Ouertreder door die boete door zijn leetwesen, beclagen ende belijdinge syner // schult, al ghereynicht [*B vi*']. is, Soo antwoorden wy daer op, Dat niemandt boete doen en can, ende noch in sonden leuen. Oorsake is dese: Die oprechte boete Rom. 16. heeft altijd by haer dese nauolghende Puncten, Eyghenschappen Ezech. 18. (diemen Proprietates noemt) ende en can daer van niet ghescheyden worden, nemelick, een oprecht berou ende leedtwesen van die voorledene Sonde: Daer na eene openbare rechte bekentenisse der Matth. 3. Sonden, voor Godt, bidden ende suchten voor den Throon der Psalm. 33. Genaden, met een warachtich Ghelooue, om vergheuinge der Sonden, ende met een vast betrouwen op Gods grondeloose barmherticheyt. Maer voor alles moet daer wesen een goet ende vast voornemen, niet meer te sondighen, maer van die sonde af te laten. Dat is dan een rechte boete, die voor Godt gheldet, datmen af laet van sonde, Ia dat is die rechte Godsdienst die den Heere Eccles. 35. behaecht. Ende datmen ophoudt van ongerechtigheyt, dat is dat rechte Soenoffer. Daer wt sluyten wy also: Is die ouertredinge vanden buyten trouwen, niet soo groot, datse den Ban weerdich is, soo en machmen den Ouertreder oock niet afsonderen: Maer ist een Banweerdige sake (ghelijck alle Godtvruchtige herten bekennen ende toestaen) so is het onmoghelick, dat die Afuallige wederomme tot die Ghe-//meynte Gods mach comen, so verre hy [*B vij*']. in syner onreynicheyt, daeromme hy ghebannen is, noch blijft, ende daer van niet ghereynicht en is.

Siet lieue Broeders, Vrienden ende Medeghenooten in Christo Iesu, ghy die Godt vreest, ende de Waerheyt lief hebt, hier hebt ghy ons wterste verstant¹⁾, hertgrondelicke meyninghe ende openbare bekentenisse vanden buyten vrijen, ende daer by begheeren wij in des Heeren Ghenade te leuen ende te steruen, ende verhoppen sonder alle twijffel, in den grooten ende verschrickelicken Dach des Heeren, met syner hulpe daer mede te bestaen. Nv willen wy oock die Argumenten ende teghen-spruecken ofte teghenworpinge verhalen, daer setten, ende so vele God de ghenade gheeft, beantwoorden.

TEn Eersten, So geuen onse Wedersprekers voor, Hoe dat die Kinderen Gods, die Dochteren der Menschen, om harer Genesis. 6.

1) „Ons wterste verstant” beteekent: ons inzicht, zoo nauwkeurig mogelijk medegedeeld.

schoonheyt wille tot Wijuen ghenomen hebben, welcke sy wilden.

Luc. 17. Daer by allegeren sy, dat de Heere seyt inden Euangelie, Dat de
[B vij r.] Menschen inden tijden van Noah aten, droncken, trou-//den, ende
lieten haer trouwen, etc. Hier wt willen sy concluderen ende
besluyten, Dat so een Broeder eene ongelooouige Persone tot zijnen
Wijue neemt (hoewel tegen Gods wille ende ordinantie) soo
isset euenwel zijn echte Wijf, ende willen dat bewijzen met den
voorseyden spruecken der Schrift, Dat die twee verscheydene
Personen, een Ghelooouige ende een Onghelooouige, die inder onghe-
rechticheyt te samen ghecomen zijn, by malcanderen moeten bliuen,
want sy zijn Echte luyden: troosten de luyden alsoo in harer
ongherechticheyt, ende stercken also die handen der Godtloosen,

Ezech. 13. dat hem niemant van syner boosheyt en bekeert. Daer op is dit
onse eenuoudige antwoorde: Dewijle onse Wedersprekers selue soo
oentlick bekennen, datter een onrechte ende onreyn Echte is,
so verwondert ons seer, dat sy een onrechte Sake, die oock onreyn
is, tot harer beweeringe ¹⁾ nemen, daer ouer sy doch te schande
moeten comen. Want ist onrecht, soo en mach het niet bestaen

Psalm. 7. voor den Rechtueerdigen Godt, die alle Godtloose wesen haet, ende

Psalm. 44. aller ongherechticheyt Vyant is. Daerom schrijft oock de Apostel

Hebr. 1.

1. Ioan. 2. Ioannes: So ghy weet dat Godt gerecht is, so weet oock, dat so

1. Ioan. 2. wie recht doet, die is wt God geboren: maer so wie Sonde doet,

[B vij r.] die is vanden Duyuel. Item: Ist onreyn, // so en mach het inde
Gemeynthe des Heeren niet bestaen, noch toegelaten, noch ingeuoert

Ephes. 5. werden. Want de Ghemeynthe is reyn ende heylich. Daerom ist
ons een groote verwonderinghe, datter Broeders beuonden werden,
die alle archlisticheyt, cloecheyt ende spitsfondicheyt daer toe soecken
ende ghebruycken, om die leelicke Sake te verglimpen, Ja dat
onrecht tot recht, ende dat onreyn, reyn te maken. Dat is, Sy

Genesis. 6. geuen voor, dat de Kinderen Gods, die Dochteren der Menschen
namen tot Wijuen, welcke sy slechts wilden. Daer wt willen sy
segghen, Dat sulckes noch een Trouwe, eerst van Mose, daer na

Luc. 17. vanden Heere Iesu Christo ghenoeft wert. Daerom ist een Trouwe
ende Echte, ende moet also bliuen. O Heere, wat dat voor een
Trouwe gheweest is, bewijst dat verschrickelick Exempel, ende de
harde straffe des Heeren wel, die ouer alle vleesch gecomen is,
ende dat verdelcht heeft. Hadde die Trouwe voor den Heere moghen
bestaen, sy en ware van Godt soo harde niet ghestraft. Maer nu is
sy ghestraft vanden Heere, daerom dat sy een grouwel voor hem

Luc. 17. is. Ende dat de Heere Iesus inden Euangelio dat Voorbeeld vanden
tijden Noe allegeert, van trouwen ende haer trouwen te laten, dat

1) „Tot harer beweeringe” beteekent: tot bevestiging van hetgeen zij zeggen.

heeft die meyninghe: Dat ghelijck de Werelt inden tijden Noe // verdoruen was, ende weynich vrome ouergebleuen waren, die in [B vijj^r.] de Arcke behouden worden, alsoo sal oock die Werelt verdoruen Luc. 17. zijn, in aller manieren, in die toecoemste des Menschen Soons, 1. Petr. 3. Ende weynich Gerechtige sullen dan beuonden werden. Luc. 18.

ENde oft men ouer dat woort, Trouwe, noch so hardt woude houden ¹⁾, doch met onbescheyt ende onrecht, So setten Genes. 26. wy daer teghen, dat Esau die Hetijtsche Dochteren ooc nam tot Wijuen, ende die beyde waren Isaac ende Rebecca onghhehoorsaem, also dat Rebecca tot Isaac sprac: My verdriet te leuen, om Heths Genes. 27. Dochteren: Ist dat Iacob een Wijf neemt vanden Dochteren Heths, die welcke zijn, ghelijck de Dochteren des Lants, wat sal my dan dat leuen baten? Hier hoort ende verstaet een yegelijk wel, dat Esau die Hetijtsche Dochteren voor syne Wijuen ghenomen heeft, Maer wat het voor een Echte was, ende waer op. Esau wel een Voorbeeldt is, betuycht die Epistel totten Hebreëen wel, daer also Hebr. 12. gheschreuen staet: Iaecht na den vrede ende na der heylichmakinge, sonder welcke niemant Godt sien en sal, ende niemandt en versuyme die Ghenade Godts, laet niet een wortel der bitterheyt onder v // opwassen, daer door vele verontreynicht werden, ende Cir. niemant zy een Hoereerder oft ongeestelicke, gelijk als Esau was, die om eener cleyner spijsen wille zijn eerste geboorte vercocht, ende doe hy die met tranen wederom socht, niet gheuonden en heeft. Hier wt is clærlick te verstaen, welck een Trouwe dat het voor Godt, voor Isaac ende Rebecca gheweest is, dat Esau Hetitische Dochteren genomen heeft. Item, datmen ons voorgeeft van Herodias, de huysvrouwe Philippi, dat Ioannes de Dooper, Herodem daerom gestraft, ende tot hem geseyt heeft: Het en Matth. 14. betaemt v niet dijns broeders huysvrouwe te hebben, dat en is niet tegen ons, ende wy en hebben daer ooc niet tegen. Want wy laten die Echte deser Werelt daer by blijuen, so Paulus totten Corinthen daer van geschreuen heeft. Maer wy en handelen nu 1. Cor. 7. daer niet van, maer wy handelen daer van, Hoe datmen doen sal met dien, die inder tijt haers Geloofs ende harer Broederschap, eene ongelooouige Persone inder Werelt nemen, ende haer daer mede vereenigen: wat Boete die behooren te doen, etc.

TEn Tweeden, So werpen onse Wedersprekers ons voor, (hoewel met alle onverstant) daer // mede sy die onrechte ende Cir.

1) „Ouer dat woort, Trouwe, ... hardt houden” wil zeggen: op het woord „trouw” grooten nadruk leggen, er zich aan vastklampen.

onreynne Echte (na hare eygen bekentenisse) willen verdedighen, dat de HEEre Iesus Christus int Euangelie seyt: Dat God vanden
 Genesis. 2. beginne eenen Man ende een Vrouwe gheschapen heeft, ende dat
 Matth. 19. de Mensche vader ende moeder sal verlaten, ende syner Huysvrouwen aenhanghen, die twee sullen een vleesch zijn, etc. Antwoort. Wy bekennen dat alle voor recht ende voor die waarheyt, Maer dat verdriet ons van herten, datmen die heylighe Ordinantie Gods, by eene gants vleeschelicke ende ongoddelicke handelinghe settet. Ist niet een lasteringe Gods, dat mach een yegelijk wel bedencken. Want de Heere Iesus seyt byden voorseyden woorden:
 Matth. 19. Wat Godt te samen gevoecht heeft, dat en sal de Mensche niet scheyden. Wil nv yemant seggen, dat dese vleeschelicke handelinghe, (namelick, Dat een Geloouige eene Ongeloouighe aenneemt) een tsamenvoeginghe Gods is, die mach voor treden, ende dat verantwoorden. Maer wy dencken, Ia wy weten ghewislick wel, dat niemant metter waarheyt dat doen en can. Maer wy bekennen opentlick voor Godt, ende allen Godtvruchtigen, dattet gheene tsamenvoeginge Gods en is, maer een vleeschelicke tsamenvoeginge ende vereeninge, daer Godt niet mede te doen en heeft. Want het
 C ij^r. is een // grouwel voor hem, ghelijck hy inde eerste Werelt met die straffe der Sendtvloet bewesen heeft.

Daer beneuen, so is dat wel te bedencken, dat de Apostel totten
 1. Cor. 7. Corinthen schrijft: Den ghehouweden gebiede niet ick, maer de Heere, dat de Vrouwe haer niet en sal laten scheyden vanden Man, ende so sy haer scheyden laet, datse alleene blijue, ofte haer metten Man versoene, ende die Man en sal de Vrouwe niet verlaten. Daer wt ist lichtelick te verstaen, dat de Heere van twee Geloouige Personen spreekt. Ende datmen dit daer op wil allegeren, ende daer by vergelijken, So een Geloouige, eene Ongeloouige neemt, dat de voorseyde woorden des Heeren, dien soudent aengaen, want ¹⁾ die en zijn niet voorder ghesproken, dan van twee Gheloouigen: Ende datmen die woorden op eenen Afvalligen ende Ongeloouigen duydet, dat is een groot misverstant. Godt geue dat het gheene moetwillighe verkeertheyt beuonden en werde tot eenigher tijt.

Item, datmen die Echte, die inder tijt des Ongeloofs ende der onwetenheyt tusschen twee Ongheloouighe, na der Werelt wijze gemaect is, daer by wil vergelijken, Dat een, die hem een Broeder laet noemen, eene Wereltlicke Persone neemt, dat is de Schrift
 C ij^r. gewelt gedaen. Want men can wt // den gantschen Nieuwen

1) De woorden „want — twee Gheloouigen” zouden tusschen haakjes geplaatst kunnen worden.

Testamente, met eenen worde niet bewijzen, dat daer meer is, dan de Echte tusschen twee Gheloouighen, daer de Heere van seyt: Ende de Echte die int Onghelooue, van twee Ongeloouigen, Wereltlicker wijze ghemaect is, ende na der tijt een van beyden totten Ghelooue coemt, dat de Gheloouige dan by den Ongheloouigen (want Paulus bekennet voor een Echte) mach bliuen ende woonen, doch met sulcker conditie als de Apostel daer by verclaert. Maer van sulcken Echte, dat een Gheloouige eene Ongeloouige 1. Cor. 7. neemt, en seyt dat gantsche Nieuwe Testament niet, ende het en is niet dan menschelicke goetdunckenheyt, spitsfondicheyt, ende een openbare verdraeyinge der Godlicker Schrift, ende wy en verhoppen de dagen ons leuens daer in niet te bewillighen.

TEn Derden, So is onser Wedersprekers woort, dat alleene de Belofte ¹⁾ eyghentlick de Echte maeckt, ende willen dat bewijzen met Mose, namelick: So yemant eene vertroude ofte be- Num. 22. loefde Persone beslaept, dat die als een Eebreker gestraft wert. Matth. 1. Daer na is dat ooc hare bewijs, Dat Maria de Ioncfrouwe, Ioseph Luc. 2. belooft was, ende nochtans wordet // voor eene Echte gerekent. Cij^r. Antwoort. Wy en spreken daer niet tegen, connen ooc met rechte niet: Maer dat is wel aen te mercken, dat niet de bloote Trouwe alleen de Echte maeckt, ende so vast bindt, want daer connen verborgen dingen liggen, die sulcke trouwe ende belofte crachteloos maken. Maer dat bekennen wy wel, dat de Echte principalijk daer in staet, dat de herten beyder Personen daer toe geneycht ende gesint zijn, ende als sy tot Godt met vasten ende aendacht gebeden hebben, haer niet voorder ouergheuen, dan so verre, so het den Heere ende syner Ghemeynte belieft, so zijnse aen beyde sijden te vreden, doch met dien bescheyde, dat sy middeler tijt, ende voor hare vereeninge ende tsamenvoeginghe van Godt, in Christelicker gelatenheyt staen. Om dit noch beter te verstaen, so aenmercke men dese gelijckenisse: Een Aencomelinck, die hem tot de Ghemeynte Gods begheert ende verhoept te begeuen, ende daer mede te vereenighen, die en mach anders niet doen noch handelen, in allen wat tegen Gods woort ende dat Gelooue is, dan oft hy alreede opgenomen ware, Also en mach oock een Persone, die verloeft ofte vertrouwt is, niet anders doen, dan oft die Echte met haer ende haren toecoemstigen Bruydegom al gants bevesticht ware. Ende ghelijck nv nochtans een Aencome-//linck voor gheen Cij^r. Medeghenoot des Gheloofs, noch voor geen Lidtmaet des Lichaems

1) Belofte, d. i. verloving.

volcomelick gerekent en wort, hy en moet eerst des Heeren Teecken ontfanghen, van de Gemeynte ordentlick voor eenen Bontgenoot metter hant ende met den Cus des Vredes ende der Liefde aengenomen werden: Also maect oock die Belofte eensdeels wel die Echte, ende is een beginsel daer van, ende sonder die en wert de Echt niet bevesticht: Maer een volcomene Echte is eygentlick, die bewilliginge beyder Personen, wt gront des herten, met belofte, op Conditie, als bouen gheseyt is, ende dat met handt trouwe bevesticht, daer toe met allen wat de Heere daer by gesettet, ende om welckers wille die Ordinantie der Echte gemaect heeft. Daerom is dat woort sonder cracht, datmen seyt, Die Trouwe ofte Belofte maect de Echte. Ende so dat also al ware, ende wy dat toe stonden ¹⁾, soo en zijn doch onse Wedersprekers niet daer mede gheholpen. Want dat sy allegeren, dat was in Israel ende Iuda, dat is, inder Ghemeynte Gods, ende en roert daeromme den Heydenschen Dochteren niet. Wat ghelijckenisse heeft dan die allegatie, by dese sake daer van

Prouerb. 18. geseyt is? Doch Salomon seyt: Dat soo wie hem af sondert, die soect wat hem gelust, ende stelt hem tegen al wat goet is. Maer

Ciiij r. wie slecht ²⁾ wandelt, die // wandelt seker. Want als men tegen Gods woort wat gehandelt heeft, so geschiedet gemeynlick alsoo

Eccles. 20. ghelijck Syrach seyt: Sommighe doen lieuer dat alder archste, dan sy haer eere soudē verliesen, ende doen sulcx om Godlooser lieden wille. Daerom mach een yegelick wel toesien, dat hy door Gods ghenade altijt recht handele, soo en derf hy den Godtloosen ende Afvallighen niet ten welgheualle huychelen, etc.

1. Cor. 7. **T**En Vierden, Soo allegeren onse Wedersprekers, dat Paulus totten Corinthen toelaet, Dat een Gheloouighe, wel by eenen Ongeloouigen mach woonen, so verre de Ongeloouige bewillicht, by den Geloouigen in vrede te woonen, dat is, dat die Conscientie des Gheloouighen onbeswaert blijue. Ende dat de Ongeloouige, geheylicht is door den Geloouigen. Hier by willen sy dat verghelijcken, Soo een Broeder ofte Suster eenen Ongheloouighen neemt, ende hem daer mede vereenicht, so sal de Ongheloouighe, door sodanighen Afvallighen, die soo moetwillich teghen Gods woort ende teghen de Ghemeynte gehandelt heeft, daer na hem beclaecht, berou bewijst, ende beteringhe beloeft, etc. oock

Ciiij r. gheheylicht zijn. // Dit wederspreken wy, voor eenen valschen gront, ende dat met dit bescheydt ende bewijs, Dat de Apostel niet wijder geschreuen en heeft, dan daer van: So twee Personen,

1) Toe stonden, *d. i.* toegaven.

2) Slecht, *d. i.* eenvoudig.

een Man ende een Vrouwe, inder tijt der onwetenheyte ende des ongeloofts te samen gecomen waren, trouwe malcanderen toegheseyt, ende als Echte luyden by malcanderen ghewoont hadden, dat die om des Euangeliums ende des Gheloofts willen, niet en sullen scheyden, noch de belofte breken, de welcke sy, die eene den anderen, hoe wel inden ongelooue, gedaen hebben, doch altijt met de voorseyde conditie. Maer dat yemant die hem een Broeder oft Suster in der Ghemeynte des Heeren laet noemen, eene ongelooighe Persone in de Werelt aenneemt, dat is van des Apostels Pauli voorseyde woorden ende meyninghe wijdt verscheyden. Want wat inder onwetenheyte geschiet, dat reket Godt der onwetenheyte toe: Maer dat na die bekende ende aengenomene waarheyte, moetwillich daer tegen mishandelt ¹⁾ ende ghesondicht wert, dat is een grouwel voor hem. Wy meynen dat niemant so onverstandich en is, die dat niet en verstaet ende weet, soo hy anders niet moetwillich teghen des Heeren woort, teghen dat openbare recht, ende teghen zijn eygen Conscientie en wil spreken ofte han-//delen. Daer *Cv^r*. wt concluderen ende sluyten wy, Dattet een onrechte ende onschriftmetighe Comparatie is, datmen sulckes, als voor gheseyt is, by malcander wil verghelijcken. Ende dat de Onghelooighe, door den Ghelooighen gheheylicht werdt, dat en is niet wijder te verstaen, dan soo vele der Eelicker conuersatie ende handelinghe aengaet, als alle Godtvruchtighe oock wel weten, ende daerinne van Godt wel gheleert zijn, ende en mach nemmermeer daer op gheduydet werden, Dat so eene onghelooighe Persone, van eenen ghenomden Broeder oft Suster inder Werelt aenghenomen wert, dat die dan, die so opentlijck dat werck teghen Gods woort gehandelt heeft, soude reyn ende heylich in dier ghestalte zijn. Want wy en hebben inden gantschen Nieuwen Testamente niet meer dan tweederley Echte, namelick, van twee Geloouighe Personen, die *Matth. 19.* Godt te samen voecht, ende twee Personen die int onghelooue te *1. Cor. 7.* samen gecomen zijn, ende een van beyden totten Gelooue coemt, hoe dat die sake inder Ghemeynte sal bestaen, ende die trouwe om des Gheloofts wille niet en sal ghebroken, maer ghehouden werden, doch altijt met sulcken bescheyde, als die Apostel schrijft. Eyndelick, so is dat de meyninghe, Dat so weynich als een afvalighe Vrouwe // eenen Broeder die hare Echte man is, reyn ende *Cv^r*. vrij is om haers afvals willen ²⁾, ymmers so weynich is een ongelooighe Weretlijcke ³⁾ Persone niet reyn ende vrij, dien, die haer

1) Mishandelt, *d. i.* verkeerd gehandelt.

2) Het „om haers afvals willen” is de redengevende toevoeging, waarom zij voor hem niet als rein en vrij kan gelden.

3) Lees: Weretlijcke.

inder tijt zijns Gheloofs ghenomen heeft. Ende so hy boete wil doen, soo moet hy voor alles vanden onrechte, dat is, van dat, dat tegen Gods woort van hem begonnen ende gedaen is, af laten, ende niet meer sondigen: Want wat niet recht inden Heere begonnen en wort, dat can swaerlijck tot goeden eynde comen, ende ghebracht werden.

Oock so wort van sommighen voorghegheuen, datse een bedencken daer in hebben, namelick, So yemant inder tijt zijns afvals, hem noch wijder verloopt, eene Wereltlijcke Persone neemt, dat en sal niet vergeleken moghen werden daer by, dat inden tijt des Gheloofs geschiet. Antwoort: Datmen inder tijt des afvals noch meer sondicht, dat en onschuldicht den Afvallighen niet, maer het beswaert zijnen afval des te meer. Oorsake: De eene Sonde en can de andere niet verlichten noch verbeteren, maer sy maect die des te argher. Want Ecclesiasticus seyt, Dat eenmael te sondighen, is vele, dewijle die Sonde gedaen wert teghen den Alder-//

[C*vi*.] Psalm. 7. hoochsten ende Rechttueerdigen God, dien alle Godtloos wesen niet en behaecht, die alle ongherechtigheyt haet, ende de gerechtigheyt lief heeft. Daerom is de Sonde van den beghinne een

Psalm. 44. grouwel voor hem gheweest, harde ghestraft, beyde inden Hemel

Hebr. 1. onder de Enghelen, ende by den menschen op Aerden, hoe wel sy

2. Petr. 2. na zijnen Beelde van hem gheschapen waren. Maer tweemaal te sondighen, is noch swaerder. Ende ten derdenmael te sondighen,

Genesis. 2. brengt de straffe met hem. Daer wt sal een Christen bedencken, ende dat wel ter herten nemen, dat den afval van Godt ende zijnen Woorde, een groote ende verschrickelicke grouwel is: ende datmen inden tijt des afvals, noch meer sonde doet, dat is noch grouwelicker. Dit is aen dat Figuerlijck Israel claelijck te mercken, want dat was Godt soo menichmael onghehoorsaem ende wederspannich.

Exod. 32. Nv dat sy een Gulden Calf wilden hebben, Nv dat het Hemelsch

Num. 16. Broot een lichte spijs was, Nv datse der Godloosen Rotte Korach

Num. 14. aenhinghen, Nv datse Iosua ende Caleb wilden steenighen, om dies wille dat sy teghen de andere Verspieders stonden, ende inden

Exod. 16. 17. Heere wel ghetroot waren. Nv dat sy teghen Mosen ende Aaron

Num. 11. murmureerden, ende desghelijcken vele meer deden, dat onnoodich

[C*vi*.] is te verhalen. Maer // als sy bouen dat alle, die Moabitische dochteren aennamen, ende die besliepen, doe deden sy noch soo vele meer quaets daer toe voor den Heere, dat sy harder van hem ghestraft werden. Als Bileam die Gheschencken des Coninx Balack lief hadde, ende daeromme mede reisde na der Moabiten Lant, ende quaet inden sinne hadde, doe was zijnen wech al verkeert, ende

zijn herte van Godt al afghewent: Maer als Godt zijnen [te weten] des Bileams boosen aenslach belettede, zijnen Vloeck die hy inden Num. 22. sin hadde, in eene Ghebenedijdinge veranderde, doe gaf hy noch 24. 31. in zijnen afscheydt den valschen raedt, hoe Moab Israel soude bedrieghen, daeromme hy oock moeste steruen, ende wt des HEEren beuel door Mosen, van Israel ghedoot werden. Daer wt te mercken is, dat syne laetste misdaet niet cleyder, maer (onses bedenckens) grooter is, dan de eerste te voren was. Saul de eerste Coninck ouer Israel, was van God al gheweken tot Gilgal, daer 1. Sam. 13. hy offerde, wt vreese dat het volck van hem soude afwijken, ende hy en vertoefde niet op den Propheet Samuelem, dat was een beginsel zijns afvals. Daer na so weeck hy noch wijder van Godt af, dat hy des HEEren woort, aen de Amalekiten, niet wt en 1. Sam. 15. richtede: Ende dat was noch wel so swaer, dat // hy voor Samuel [C vij.]. huychelde, ende gheerne zijne eere by den volcke woude ghehouden hebben. Ende diergheelijke Exempelen mochten wy wel vele meer verhalen: waer wt lichtelick te verstaen is, dat wt den afval van Godt, alle quaet, ende niet goets en coemt, ende dat de eene sonde die andere volcht, ghelijck als oock de experientie ende daghelicxsche eruaringhe ons wel leert.

NV is daer noch een inreden ¹⁾ van onsen Teghensprekers, namelick, Soo yemant hem alsoo vergrijpt, dat hy inder tijt zijns Gheloofs, eene Wereltlicke Persone neemt, ende hy coemt na der tijt tot berou ende leedtwesen, begheert hem van herten te beteren, ende hy en can de Onghelooouige niet bewegen, noch tot de Ghemeynte brengen, wat raet dan voor sulck eenen Boetueerdigen ende Afvallighen is. Antwoort: Wy bekennen voor God, ende hebben dat opentlick voor deser tijt menichmael bekend, dat by onser tijt int Gelooue ende in onsen Dienst, met onsen weten ende consent, niemandt, die inder Werelt hem also verloopē heeft, dat hy in die tijt dat hy byder Gemeynte was, eene onghelooouighe Wereltlicke Persone heeft ghenomen, dat die wederomme tot // de [C vij.]. Ghemeynte Gods gecomen ende daer inne opghenomen is, die Onghelooouighe heeft hem eerst bekeert, is ghelooouich gheworden, ende voor eenen Christen ende Medeghenoot des Gheloofs ontfangen. Dewijle wy niet anders inder Gemeynte Gods ghesien en hebben, soo hadden wy wel recht ende oorsake, sulcken onnutten vraghe af te slaen. Maer wat daer mede ghesocht ende ghemeynt wert, dat weet de Heere, ende de Godtvruchtighe mercken dat

1) Inreden, *d. i.* tegenwerping.

oock wel. Het ware tijt ghenoech daer van te spreken, als die sake voorhanden ware, ende schorten die op, tot datmen hulpe, raet ende troost by Godt gesocht heeft, daer na een generael Bespreck met allen Leeraers, Oudtsten ende Dienaers (soo vele men becomen can) houde, accordere ende besluyte wt Gods woort, hoe datmen in dier saken handelen sal: Ende niet dat sommige Broeders, sonder eenighen Leeraer, dat by haerseluen na haren goetduncken wtvoeren. Dat en heeft gantschelick gheen ghelijckenisse metter Schrift, maer het laet hem veel meer aensien voor stoutheyt,

Denter. 17. opgeblasenheyte ende neuswijsheyte. Soo langhe als die Ghemeynte

Actor. 15. Israel ons vertoont, ende na dat Exempel der Apostolischer Gemeynen, so ginck // het wel redelick toe, doe was daer tamelick goeden vrede: Maer als eene, ofte sommige Ghemeynten, haer verstout hebben, eenighe sware Saken te handelen buyten den Leeraers, Oudtsten, Dienaers ende anderen Ghemeynten, soo is alle erghernisse ende droeffenisse daer wt ghecomen, la verstooringe, deylinghe ende verderuinge der Ghemeynten Gods, gelijk als men heden sdaechs met droeuighen ooghen mach aensien, dat so vele daer ouer te cort ghecomen zijn, dat het noch wel hooch tijt ware, hem te bedencken, ende daer aen te spieghelen.

Nv willen wy tot dat voorige propoost weder comen, namelick, tot die Vraghe onser Wedersprekers, welcke is dese: Soo de Ongheloouighe hardneckich is, ende den Boetueerdigen niet volghen en wil, of dan die Boetueerdige daeromme altijt buyten der Ghemeynten sal bliuen? Of syne Boete aenden Ongheloouighen sal ghebonden staen? etc. Antwoort: Daer mach sulcke warachtige, lanckduerighe ende bestandighe Boete by dien, die hem alsoo vergrepen heeft, bevonden werden, datmen hem die opneminghe, met bescheydenheyte, niet en can weygheren noch af slaen: nochtans altijt met dien bescheyde, dat hy de Persone, die hy teghen Godt ende zijn Woort ghenomen heeft, sal verlaten, hemseluen om dat //

[C vij r.] Hemelrijck besnijde, geen vryheyte tot een andere en sal hebben, die verlatene Persone sal versorghen, aengaende harer noodtdruft, ende God trouwelick ende aendachtelick voor haer bidden, oft by auontueren Godt eenmael haer die ooghen des Verstants open dede,

2. Tim. 2. ende datse die waerheyte mochte bekennen, ende tot den leuendigen Godt haer bekeeren. Ende of yemant ons hier inne woude begripen, ende segghen, dat wy hier mede bekennen, dattet eene Echte is, die welcke die twee Personen, dat is, dat een Broeder oft Suster also genoemt, ende eene ongheloouighe Persone also ghemaect hebben. So antwoorden wy daer op alsoo: Dat dit bouen genoechsaem verantwoort ende verclaert is: Ende dewijle onse eyghen

Teghensprekers selfs bekennen, dattet eene onrechte ende onreynne Echte is, soo laten wy dat daer by bliuen: Maer wil yemant spitsfondich zijn, die bedencke, dat alle Menschelicke wijsheyt ende spitsfondicheyt, voor Godt eene dwaesheyt oft sotheyt is. Laet hem 1. Cor. 1. yemant duncken dat hy wat weet, die bedencke des Apostels 1. Cor. 8. woort, dat hy noch niet en weet, als men dat behoort te weten. Wil yemant hooch opvaren, soo begheeren wy ons den oodtmoe- Galat. 4. dighen ende nederigen ghelijck te stellen, ende met Paulo te seg- Rom. 12. ghen: Dat wy // ons niet en beroemen wat anders te weten, dan *Di*. Iesum Christum, ende dien ghecruycicht, diens voetstappen wy begeeren na te volghen, ende na die sekere reghel zijns Godlicken 1. Cor. 2. Woorts te wandelen. In summa, Heeft yemant lust te twisten, die sal weten, dat wy die wijse ¹⁾ niet en hebben, noch de Ghemeynte 1. Cor. 11. Gods oock niet.

Siet, Dit zijn de principale Argumenten (soo vele wy onthouden hebben,) daer mede onse Teghensprekers inder voorsyder Saken, haren Gront, van dien, Datmen buyten den Heere ende zijner Ghemeynten, eenen Onghelooighen aenneemt, willen beweerē. Maer wy verhopē, dat wy door die genade des Heeren, die Sake so claer geset hebben, metter Godtlicker Schrift bewesen, oock die Argumenten der Tegensprekers so verantwoord hebben, dat een yegelijck Godtvruchtige daer mede wel te vreden sal wesen. Doch wat wy nu by auontueren niet so perfect en hebben connen doen, ouermids de crancheit onses vleeschs, dat can de Almach- tige God tot syner tijt noch meer clarer geuen, het zy door ons oft door anderen, hoewel wy verhopē, dat wy allen Godtvruchtigen liefhebbers der waer-//heyt ende Medeghenooten onses Christe- *Di*. lijcken Gheloofs hier mede vol ghedaen hebben.

TEn laetsten, Soo is dat de Summa ende Besluytreden, van dien dat daer gheseyt is, Dat die Echte een reyne, goede ende heylighe Ordinantie Gods is, ende by den Ghelooighen niet Genes. 2. 5. anders en mach begonnen, aenghenomen ende gehouden werden, dan na dat wtghedructe woort des Heeren, na die ghetuyghenisse der heyligher Schrift; Ia na dat Voorbeeldt Iesu Christi, die gheene Rom. 7. Bruyt aen en neemt, dan die Ghelooich, Ia Vleesch ende Ghe- Ephes. 5. beente inden Gheest van hem is. Alsoo en mach oock een Broeder anders gheenen Persone aennemen, dan die met hem een Lidtmaet Iesu Christi is, syne ghelijcke Suster na den Gheeste, int Ghelooue, 1. Cor. 6. 12. met hem eens ghesinnet inder-waerheyt: Ende gelijk als hy wt Ephes. 5.

1) Wijse, *d. i.* manier.

ghenade een Sone Gods, door die aenneminghe des eewighen Vaders in die kennisse zijns Soons Iesu Christi gheworden is, Alsoo moet hy oock eene Godtvruchtighe Suster, die eene Dochter des Almachtigen Hemelschen Vaders is, tot syner Vrouwen in die vreesse des

D i j ^r. HEEren aennemem. Dat // heet dan inden Heere ghedaen ende ghetrouwt. Anders soo en is daer gheene Echte, die voor Godt gelt, behaluen dat de Apostel Paulus die Echte deser Werelt (dat twee ongelooouige Personen, int ongeloooue te samen ghecome zijn) toe

1. Cor. 7. laet, ende eene Echte laet bliuen, met sulcker Conditien, Soo de Onghelooouige hem bewillicht, in vrede by den Ghelooouigen te wonen, niet ouer zijn Gheloooue, dwelck Godt in hem ghewrocht heeft, wil heerschen, daerinne hem onbemoeyt, onbecommert ende onuerhindert wil laten, so mach sulcke bywooninge wel gheschien: want de Ongelooouige is den Ghelooouigen dan reyn ende heylich, so vele der Eelijcker conuersatie aengaet, ende aen sulcken Onghelooouigen, die hem in sulcker bescheydenheyt laet vinden, is noch hope, dat hy door Gods ghenade, totten Gelooue mach comen. Maer niet een Spruecke en salmen ons int Nieuwe Testament voortbringen, daer mede dese derde Echte, (also belieuet onsen Tegensprekers, dat sy eene Echte genoemd sal werden) voor vrij, reyn, ende op sulcke wijze, als die Echt tusschen eenen Ghelooouigen ende Onghelooouigen, die int ongheloooue te samen gecomen zijn, gerekent

1. Cor. 7. ende gheset wert. Ende datmen de woorden Pauli totten Corinthen, *D i j* ^r. so wil verdraeyen, dat is der Schrift opent-//lijk ghewelt gedaen, ende en heeft niet meer crachts, dan dat de Poedobaptisten ofte Kinderdoopers allegeren, dat vanden Apostelen Huysghesinnen ghedoopt zijn, daer wt sy nemen te bewijzen, dat daer oock kinderen geweest ende gedoopt zijn. Maer nu is dat een crachteloos bewijs, van de valsche gront der Kinderdoop, teghen die vaste Gront der Waerheyt, van die rechte Doope der Boetueerdighen ende Ghelooouighen: Immers soo crachteloos isset, datmen wt die woorden Pauli totten Corinthen, Van die Echte tusschen eenen Ghelooouighen ende eenen Onghelooouigen, die int ongheloooue te samen gecomen zijn, wil bewijzen, Dat soo eene Ghelooouighe, eene Wereltlicke Persone aenneemt, dat die bywooninge ende Eelicke ghemeynschap sal reyn zijn. Neen nemmermeer. Maer wil de Afvallighe, die door syne ouertredinghe van Godt ende zijner Ghemeynthe afghesondert is, boete doen ende bewijzen, so moet hy voor alles af laten van dien, dat hy tegen Gods woort ende wille gedaen heeft, als bouen oock verclaert is. Ende tot meerder verclaringe van desen alle, so aenmercke een yeghelijck dat wel, dat dese sake van den buyten trouwen, in haerseluen so ongerecht, so onreyn ende so Godloos

D i j ^r. is, datse vander Ghemeynthe des Heeren met den // Ban ghestraft

wort, hoe sal dan de Ouertreder boete connen doen, so langhe als hy inder sonde ende ouertredinge blijft, daerom hy van Godt ende van syner Gemeynthe met der afsonderinge gestraft is? Heeft niet die oprechte Boete, dese navolgende Eyghenschappen? namelijk, een oprecht berou ende leedtwesen van de voorledene Sonde, daer na een rechte bekentenisse der Sonden voor Godt, bidden ende suchten voor den Throon der Ghenaden, om vergheuinghe der Sonden, met een vast vertrouwen op Gods barmherticheyt, ende met een goet voornemen niet meer te sondighen, maer daer van af te laten. Want dat is een rechte Boete ende Godsdienst, datmen af laet van sonden, ende ophoudt onrecht te doen. Daer wt volcht dan onwedersprekelijk: Is die ouertredinge ende mishandelinghe vanden buyten trouwen in hemseluen so groot, dat sy den Ban weerdich is, so ist onmogelick ¹⁾, dat onreyne, dat Godtloose ende verbande moet eerst wechgedaen werden, al eer datmen rechte boete can bewijzen, ende die Afvallige wederom tot der Gemeynthe mach comen, als hy in syner onreynicheyt ende sonde noch blijft. Daer beneuen bedencke een yegelijk de woorden Pauli, Datmen niet trouwen en mach, dan inden Heere: Ende dat een Christen zijns lichaems niet mach-//tich en is, maer de Heere. Die woorden legghen een yegelijk wel in syner herten ouer, ende daer mede sluyten wy op dese tijt onse Schrijuen, van deser Materie ende Sake, ende vermanen den Godtvruchtighen Leser, dat hy alles dat wy met grooter swaricheyt in onser cranckheyt des lichaems, door Gods ghenade gheschreuen hebben, aendachtelijk wil lesen, wel behertighen, op die Goutwage des Godtlicken woorts legghen, alsoo wegghen, proeuen ende ondersoecken, of het niet die eenuoudige waerheyt, ende de sekerste wech en is om te wandelen, ende te comen tot eenen Godsaligen eynde. Want daer is wel eenen Wech, die de menschen dunckt goet te zijn, maer zijn eynde leydet totter Hellen Afgront. Wederom so is daer eene slechte ende gebaende Strate, ende wie die wandelt, die wandelt sekerlijck. Die Almach-tighe Godt ende Heere gheue v, ende ons allen, verstant ende wijs-heyte, na zijnen Godtlijcken wille altijt te doen, wat voor zijnen ooghen behaghelijck is. Gheschreuen ende vol-eyndt den seuensten Martij, Anno 1568.

D. P.

1) „So ist onmogelick” wil zeggen: zoo kan het niet missen of.

Dierick Philips,
Naeghelaten Schrift van Ban
ende Mijdinghe.

INLEIDING.

De tekst die hierachter wordt herdrukt ¹⁾ is blijkens den titel en de voorrede uit het Fransch overgebracht. Wegens des schrijvers bekwaamheid om in het Fransch te stellen, zou men geneigd zijn alwat sommige schrijvers beweerd hebben omtrent zijne Friesche afkomst in twijfel te trekken. Was hij misschien uit de Zuidelijke Nederlanden, en heeft de dienstmaagd die getuigde dat hij Brabantsch sprak gelijk gehad? Misschien kunnen alle berichten, dat hij te Leeuwarden het levenslicht heeft aanschouwd, herleid worden tot één enkel, dat van Nic. Blesdikius ²⁾, die door de anderen kan zijn nageschreven. Hoe dit zij, de vraag vanwaar Dirk Philipsz afkomstig was verdient m. i. nader onderzoek. Zijn vader zou overeenkomstig het verhaal van Blesdikius priester te Leeuwarden kunnen geweest zijn, maar bijv. derwaarts eerst zijn overgeplaatst nadat zijn zoon zekeren leeftijd had bereikt.

Wijkt de inhoud van dit stuk af van dien der verhandeling over

1) De *Naeghelaten Schrift* is gedrukt in octavo-formaat, met gothieke letter. Aantal bladen: 9, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 29. Signatuur: E[i]—Ev. Hoogte: 9.2 c.M.; breedte: 7 c.M. — Het boekje is gedrukt in één bandje met doorlopende signatuur met: *Van die Echt der Christenen en Een verantwoordinghe op twee Sendtbriefven Sebastiani* (Franck zie boven, blz. 481—508).

2) Nic. Blesdikius, *Historia Davidis Georgii, Nunc primum prodit in lucem ex Musaeo Iacobi Revii*, Daventriae, 1642, p. 6: Inter hos fuit quidam eximius Vbbo appellatus, homo Frisius Leowerdiensis. Habuit et fratrem Theodoricum sibi consentientem; p. 135: Vbbo et Theodoricus Philippi fratres sacerdotis Lewardiani filii. — Ubbo Emmius heeft een exemplaar van dit werk in handschrift gekend (Jacobus Revius in de *Epistola dedicatoria*, quat. (. . .), fol. 3^v). Waarschijnlijk hebben Ottius e. a. slechts Ubbo Emmius nagevolgd.

„Den Ban”, die eene plaats gevonden heeft in het „Enchiridion”? ¹⁾ Behalve dat de „Naeghelaten Schrift” een geringeren omvang heeft, is de strekking vrijwel dezelfde. Slechts op een paar verschilpunten kan gewezen worden. In de verhandeling over „Den Ban” wordt uitdrukkelijk betoogd, dat de ban niet toepasselijk is op hen die zich uit menschelijke zwakheid vergrijpen, maar op de moedwillige openbare zondaars ²⁾. In de „Naeghelaten Schrift” wordt dit onderwerp niet behandeld. Volgens het traktaat over „Den Ban” moet de straf der uitsluiting in al hare gestrengheid zelfs op den boetvaardigen zondaar worden toegepast; het gevoelen van hen, die zeggen, dat wie berouw heeft en beterschap belooft reeds vergeving van God heeft wordt bestreden ³⁾. Ook dit onderwerp wordt in de „Naeghelaten Schrift” niet aangeroerd. Bespeuren wij hier den invloed van Herman Timmerman, die tegen Dirk Philipsz’ leeringen in dezen verzet heeft aangeteekend en getracht heeft hem tot ander inzicht te brengen? ⁴⁾

Overigens heerscht er tusschen beide geschriften overeenstemming. Waartoe dient de afzondering of de ban? Het eerste doel is, dat de gemeente of de vergadering des Heeren door de onrechtvaardigen niet verontreinigd zal worden. Want de Heer wil niet, dat de ongezonde ruige schapen in zijne kooi zullen blijven, opdat de geheele kudde niet verdorven worde. Ten tweede dient de afzondering hiertoe, dat de zondaar of overtreder beschaamd worde, zich verootmoedige, tot bekentenis kome, en zich betere ⁵⁾. Zij strekt dus om erger kwaad te voorkomen. Maar zij heeft ook een positief nut, hetgeen de schrijver aldus uitdrukt: „Eerstelijck, om dies wille dat door desen middel, de Ghemeente des Heeren reyn gehouden wort. Ten tweeden, op dat den sondaer die boete doen wille, hem mach daer door tot beteringhe begheven” ⁶⁾.

Is de schrijver gewonnen voor eene minder strenge toepassing van den ban? Men zou het kunnen vermoeden als men hem het volgende hoort verzekeren: „De afzondering dient als eene medicijn, die zeer sterk en bijtend is, om te genezen de vervuilde wonden,

1) Boven, blz. 249—265.

2) *Enchiridion*, fol. 156 v, 157 r, 159 r; hierboven, blz. 255 v., 258.

3) *Enchiridion*, fol. 159 v, 160 r; hierboven, blz. 258 v.

4) Zie boven, blz. 34 v.

5) *Naeghelaten Schrift*, quat. D, bl. vij r en v; hierachter, blz. 660.

6) Aldaar, quat. D, bl. vij v; hierachter, blz. 660.

die door zachte pleisters niet genezen kunnen worden. Evenwel is het een vereischte, dat deze medicijn vermengd worde met zoodanige zoetheid en andere toevoegselen, als ons de Heilige Schrift leert. Want anders mocht zij meer schade dan nut aanbrengen" ¹⁾. Weidt de schrijver nu verder over die zoetheid uit? Helaas, neen. Hij zegt slechts: „waarom dat men acht zal hebben op den regel die ons door Gods woord is gegeven" ²⁾. En alsof hij de verlangde zoetheid geheel vergeten ware, gaat hij voort met te handelen over de noodzakelijkheid, dat de gebannene ook volstrekt zal gemeden worden. Men mag niet met hem spreken, evenmin met hem eten of drinken. Slechts in zóóverre is het geoorloofd hem toe te spreken, dat men hem met Schriftwoorden mag vermanen ³⁾. Kortom, Philipsz' gevoelen omtrent de mijding is nog even hard als vroeger. Alleen mag men volgens hem den afvallige of gebannene die in nood verkeert hulp bewijzen ⁴⁾. Maar ten opzichte van de mijding kent hij zelfs voor gehuwde personen geen erbarming ⁵⁾. De man moet elk verkeer met de uit de gemeente gesloten vrouw vermijden, en omgekeerd. Aan de vrouw die afvallig geworden is moet de man zich geheel onttrekken. Moet het huwelijk verbroken worden? Voor den eisch der echtscheiding is de schrijver vroeger niet teruggedeinsd ⁶⁾. Thans stelt hij zich echter voor, dat de scheiding tijdelijk is, dat de man wacht op de bekeering der vrouw, niet hertrouwt, en straks de boetvaardige weder tot zich neemt ⁷⁾.

1) *Naeghelaten Schrift*, quat. D, bl. vij v; hierachter, blz. 660 v.

2) Aldaar, quat. D, bl. vij v, viij r; hierachter, blz. 661.

3) Aldaar, quat. D, bl. viij v; hierachter, blz. 661.

4) Aldaar, quat. E, bl. i v; hierachter, blz. 662.

5) Aldaar, quat. E, bl. ij r; hierachter, blz. 663.

6) D. P., *Vande geestelijcke Restitution*, in het *Enchiridion*, fol. 245; hierboven, blz. 370 v.

7) *Naeghelaten Schrift*, quat. E, bl. iij r, v r; hierachter, blz. 664, 665 v.

Maegbelaten Schrift
Van den

A E u a n g e l i=
schen Ban ende Mijdinghe,
door S. G.
Dierick Phillips.

Uit den Fransoyschen vertaelt
door C. V. M.

Matth. 28. 20.

Leertse onderhouden alle dat ick u bevolen
hebbe.

2. Corinth. 2. 11.

Daerom hebbe ick oock gheschreven, op dat
ick bekennen, ende proeven soude, of ghy in allen
stukken gheboorsaem zift.

Ghedrukt voor Passchier van Wes=
busch, Boeckvercooper, tot Haerlem.
Anno 1 6 0 2.

[D v .]

Den vertaelder tot den waer-
heyt lievendens Leser.

D At de waerheyt stadich ¹⁾ veel strijdt lijdt, dat het wellust beminnende vleesch des Heeren soete lock vyandt is, ende tot den ruymen wech genegen, dat oock in weynigen ernstighe liefde tot der waerheyt is, blijkt eylaes, in desen laetsten tijdt al t' overvloedich. Des Heeren gheboden worden verkeert, gelastert, ende de Menschen daer aen twijfelachtich gemaect: onder ander wat den heylighen Geest leert van der afsonderinge, ende mijdinge des sondaren, daer is tvleesch teghen ter weer met zijn vernuft: Want het hem smertende swaer te lijden is om zijn aenclevende zonde ghestraft te wesen, ende schaemte te dragen. Om dan deshalven goet onderscheyt te leeren, Docht my niet onnut dit van so vromen voorganger naghelaten, te vertalen, ende int licht te laten comen. So mach yeghelijck sien zijn verstant uyt der Schrift ²⁾, ende bekennen datter onderscheyt is tusschen onghe-loovige, ende afvallighe, die onghelijck in des Heeren woort zijn uytghebeeldt. Mijn begheerte is slechts dat desen mijnen goetwil-lighen dienst allen liefhebbers der waerheyt aenghenaem ende voorderlijck ³⁾ mocht wesen.

C. V. M.

1) Stadich, *d. i.* voortdurend.

2) Zoo kan ieder zien, hoe hij de Schrift verstaat.

3) Voorderlijck, *d. i.* dienstig.

Naghelaten Schrift, ende handelinghe van saligher gedachtenis. D P. Aengaende den Euangelischen Ban ende Mijdinghe. [*D vi* r.]

DE Christelijcke Gemeeynte behoeft vlijtich in acht ende altydts voor ooghen te hebben het Woordt Gods, op dat in alle dinghen wat sy oordeelt na den selven worde ghericht ende ghedaen worde, twelck in der afsonderinghe ¹⁾ oock moet geschieden, ende waer men de selve oeffenen moet, sullen te vooren de zonden in der heylighe Schrifte claelrijck aenghewesen worden.

Eerstelijck seght Christus: Ist dat dijn Broeder teghen u sondicht, matth. 18. 15 gaet ende straft hem tusschen hem ende u alleen. Hoort hy u, so hebby uwen Broeder ghewonnen. Maer hoort hy u niet, so neemt noch een of twee tot u, * Op dat alle sake in den mont van twee of drye ghetuyghen staen mach. Hoort hy die niet, so segget der Gemeeynte. Hoort hy de Ghemeeynte niet, so houdt hem als een Tollenaer. Desghelijcx // schrijft den Apostel tot den Romeynen [*D vi* r.] op deser wijze. Ick bidde u lieve Broeders, dat ghy mercken wilt, op die ghene die tweedracht ende erghernis maken neffens die leeringhe, die ghy gheleert hebt, ende scheydt u van haer. Het selve leert hy aen Timotheum ende Titum. Soo doet oock Ioannes in zijnen brief. Wederom den heyligen Paulus schrijvende aen den Corinthen vermaent hen, seggende: Ist dat yemant hem een Broeder laet heeten, ende nochtans een overspeelder is, oft gierich, oft een dienaer der Afgoden, oft quaetspreker, oft dronckaert, oft roover, met aldus danighe en suldy t'selfs niet eten.

Oock tot den Thessalonicensen ²⁾ wy ghebieden u lieve Broeders in den Naem ons Heeren Iesu Christi, dat ghy u ontreckt van alle Broeder, die daer onbehoorlijk wandelt, ende niet nae der insettinghe, die hy van ons ontfanghen heeft, Ende isser yemant die niet ghehoorsaem en is onse woorden, die teeckent aen door eenen brief ende en hebt met hem niet te doen, op dat hy be

* Deut. 17. 11.

Ioan. 8. 17. 2. cor. 13. 1

[*D vi* r.] Rom. 16. 17

1. tim. 6. 6

2. tim 3. 5.

Tit. 3. 2.

2. Ioan. 3.

1. cor. 5. 10

1) In der afsonderinghe, *d. i.* bij de uitsluiting uit de gemeente.

2) Voeg in: schrijft hy.

schaemt worde. Nochtans en houdt hem niet als eenen vyandt, maer vermaent hem als eenen Broeder. Dit is eenen claren ende gemeenen Reghel in de heylighe Schriftuere, na den welcken sich // [D vij r.] de Christenen moeten schicken ende voeghen, sonder daer tegen te doen: want het is van den Heere ende door zijn Apostelen een ghegheven gebodt, daer veel by is belanghende, ghelijck als in de voorgaende woorden claerlijk is te mercken, Daerom het van alle gheloovighe Christenen moet onderhouden ende waer ghenomen worden, midts datter ¹⁾ oock wichtighe redenen ende oorsaken zijn, waerom dese afsonderinghe onder de gheloovighe moet gheoeffent ende onderhouden wesen.

In den eersten, op dat de Ghemeente oft vergaderinghe des Heeren door d'onrechtveerdige niet verontreynicht en soude worden, want de Heere wilt niet dat d'onghesonde ruyghe schapen in zijn koye sullen blijven, op dat het gheheele kudde niet verdorven soude worden, van welcke wy een claer voorbeeldt hebben int Iosu. 7. Boec Iosua ende Numeri. Van gelijcken in Pauli brief tot den Num. 16. Corinthen: Weet ghy niet dat een weynich suerdeech t' geheele 1. Cor. 5. 5 deech versuert? Van ghelijcken vermaent den Apostel Ioannes de 2. Ioan. 10. gheloovigen, seggende: Ist dat yemant tot u comt, ende en brengt dese leeringhe niet, dien en neemt niet in huys, ende en groet [D vij r.] hem oock niet, want soo wie hem groet, die heeft ghe-//meenschap met zijn quade werken.

Ten tweeden, op dat den sondaer oft overtreder beschaemt worde, hem ²⁾ verootmoedicht, tot bekentenis come, ende hem betere, ge- 1. Cor. 5. lijck Paulus leert in den eersten brief totten Corinthen, ende den 2. Thess. 3. tweeden totten Thessalonicensen.

Dese Euangelische afsonderinghe aldus oprechtelijck gheoeffent ende onderhouden wesende, is seer nut ende nootwendich, ende dat in tweederley manieren: Eerstelijck, om dies wille dat door desen middel, de Ghemeente des Heeren reyn gehouden wort. Ten tweeden, op dat den sondaer die boete doen wille, hem mach daer door tot beteringhe begheven.

Het is oock een Medecijne die seer sterk ende inbijtende is, om te ghenesen de vervuylde wonden, die door sachte plaesters niet ghenesen moghen worden, maer door haer vuylheyt tgantsche lichaem mochten verderven, en waerder met dese harde stercke Artzseny oft Medecijne niet ³⁾ in versien: Doch behoeftse vermenght te wesen met sulcke soetheyt ende menghinghe ⁴⁾, als ons de

1) „Midts dat” wil zeggen: dewijl, omdat.

2) Hem, d. i. zich.

3) „En waerder niet” wil zeggen: voor het geval dat er niet ware.

4) Aan de medicijn moet iets worden toegevoegd.

heyliche Schriftuere leert, want anders mochtse meer schade als nut in brenghen, waerom datmen acht sal hebben op den regel, die ons // door Gods woort is ghegheven.

[D viij^r.]

Iesus Christus instellende de afsonderinghe, wilt datmen d'afgesonderde houde ghelijck als Heydenen ende Tollenaren. Nu hebben de Ioden dese in sulcker voeghen gemijdt, als datse met hen noch en aten, noch en droncken, ia oock in haer huysen niet en quamen, ghelijck in de heyliche Schriftuere genoegh te sien is, want syse oock achteden te wesen den honden ghelijck, also sy oock waren, alsoo langhe als sy in haer ongheloove bleven, want Christus seyde tot de Cananeetsche vrouwe, dat het niet goet en was den kinderen het broodt te nemen ende den honden te gheven, met welke kinderen den Heere heeft willen te kennen gheven den Ioden, ende met den honden de Heydenen. Desgelijcx noemt den heylighen Gheest oock honden, de ghene, die buyten de Christelijke Ghemeente zijn. Oock de Samaritaensche Vrouwe seyde tot Iesum Christum: Hoe begeert ghy, die een Iode zijt, te drincken van my, die een Samaritaensche Vrouwe ben? want de Ioden hebben niet te doen met den Samaritanen. Nu verclaren ons d'Apostelen opentlijk genoegh ¹⁾, de voor verhaelde woorden Iesu Christi, aengaende der afsonderinghe, als // sy ons leeren ende uytdrukkelijk ghebieden, ons te ontrecken van allen broeder die ongeschicklijcken wandelt, met hem niet te eten, hem niet in huys t'ontfangen, geen ghemeenschap met hem te hebben, noch hem niet te groeten. Volghens welke leeringhe wy ons hebben te schicken, sonder langer oft corter wech te gaen, oft den last swaerder oft lichter te maken, als ons te vooren gheleert is.

matth. 15. 26.

Apocal. 22.

Ioan. 4. 9

[D viij^r.]

2. thess. 3. 6

1. Cor. 10.

2. Ioan. 10

Hier op segghen eenighe, datmen uyt vrientlijkheyt, ende liefde wel mach handelen, spreken, eten, ende drincken, met een afvallich oft afgesonderde, ende dat op dat hy mocht comen tot boete. Waer op wy antwoorden, Dat wy wel toestaen ende daer in over een comen, datmen met hem sal spreken, ende hem vermanen met den woorde Gods, want alsulcx leert het den Apostel door den Geest Gods, maer met hem te handelen, eten ende drincken, dat en staen wy niet toe, om datter niet een eenich woort en is in de de ²⁾ heyliche Schriftuere, door welck het ons bewesen can worden, want den Apostel seght, dat wy met sulcke geen gemeenschap soudē hebben, noch selfs met hen eten, seght noch daerenboven, dat het Rijke Gods niet en is eten noch drincken, maer gherechticheyt, vrede // ende blijdschap in den heylighen Gheest. Van ghelijcken bestaet de Christelijke liefde niet in eten ende drincken, dan in

Vraghe.

antwoord.

2. Thess. 3.

Er.

Rom. 14. 17.

1) „Genoech” is een gallicisme (assez).

2) Dit „de” staat overtollig.

1. ioan. 3. 18 der daet ende waarheyt: noch d'afvallige worden niet beweecht
 2. cor. 7. 10 tot boete door eten ende drincken, dan door een waerachtich mis-
 hagen, ende droefheyt over haer zonden, welcke in haer brengt
 een recht leedtwesen, door het wroeghen der Conscientie, de welcke
 onderwesen wort ende ghestrafft met den woorde Gods. Waerom
 den Apostel seght, vermaent hem als een Broeder, ende en seght
 niet, eet ende drinct met hem, so en isset dan maer menschelijke
 goetduncken ende vernuft. Ia sulcke liefde moet maer valsch geacht
 zijn, niet met de waarheyt over een comende, ende tegen de
 Euangelische afsonderinghe wesende, Wie dan begheert te wandelen
 in de liefde Gods ende zijns Naesten, die mercke op des Heeren
 woort ende soecke zijns Naesten salicheyt. Dan sal hy wel sien
 dat het een ghebodt Gods is, van zijn Ghemeynte wech te doen
 d'ongherechtige oft quade, Dat oock de liefde Gods bestaet int
 onderhouden zijner gheboden, ende de waerachtige Broederlijke
 liefde eygentlijk, in te soecken ende te vorderen in alles na ver-

Ei. moghen de behoedinghe ende // salicheyt zijner Broederen. Nu soo
 dient dan d'afsonderinghe, den sondaer tot beschaemtheit te brenghen,
 ende sich selven te bekennen ¹⁾: waer toe van gelijken dient de
 aenwijsinghe die hem ghedaen wort uyt den woorde Gods, tot
 vermakinghe ²⁾ zijner sielen, de welcke niet vertroost en wort door

Vraghe. eten noch drincken. Voorder wort gevraecht, of men eenen Broeder
 die afvallich wordt, ende van der Ghemeente afghesondert is, soo
 hy by geval noot oft gebreck heeft, geen hulp oft bystant mach
 antwoord. doen. Waer op wy antwoorden, nae tverstant dat ons Godt de
 Heere ghegheven heeft door zijn heylich woort, dat d'afsonderinghe
 door Christum Iesum bevolen, niet is inghestelt tot verdervinghe,

2. cor. 10. 8 maer tot beteringhe. Waerom de Christenen d'afsonderinghe niet
 matth. 12. 10 gebruycken moeten, ghelijck als voortijts de Ioden pleghen te doen
 matth. 2. 40 ³⁾ den Sabbath, welcke eer een mensche hadden laten vergaen, dan
 hem op sulcken dach helpen, want wy dienen niet meer in d'out-
 heyt der letteren, Hoe wel datse voormaels om haer eyghen schade
 t'ontcomen den Sabbat hebben ghebroken. So en breken daerom
 de Christenen d' afsonderinghe niet, die van Christo is inghestelt,

Eij. wanneerse bystandicheyt doen // de afghesonderde in haer ghebre-
 ken, want de liefde in barmherticheit bewijzen, oft weldaet aen
 den armen te doen, is niet verboden, maer in veel plaetsen der
 Schrift goet gheacht ende bevolen, cort af, indien yemant met een
 Broeder van der Ghemeente afghesneden wesende, in den tijdt
 zijns noots ghemeenschap, ghelijck den Samaritaen dede, met die

1) „Sich selven te bekennen” wil zeggen: tot zelfkennis te komen.

2) Vermakinghe, *d. i.* verandering, vernieuwing.

3) Misschien moet gelezen worden: matth. 24. 20.

onder den Moorders ghefallen was, wij verhopen dat sulcx Gode Luc. 10. 30
 behaghen sal. Dus hebben wy veel liever barmherticheyt te bewijzen
 tot den armen met den Samaritaen, dan voor by te gaen met den
 offer Priester ¹⁾ oft Levijt. Weder wort ghevraecht, indien twee Vraghe.
 gheloovighe waren versaemt in den Echten staet, ende een van
 beyden wort afvallich, ende door sulcx van der Gemeente afgheson-
 dert, of de Eegade die bestandich is ²⁾, sich daer van moet ont-
 trecken ende mijden. Daer op antwoorden wy, dat d'afsonderinghe antwoord.
 is eenen ghemeenen reghel, welcken men recht ghebruycken moet,
 sonder aensien oft uyt nemen der Persoonen, Also dat Vader, Sone,
 Moeder, Dochter, Man ende Vrouwe oordeel teghen malcanderen
 gheven, want een Christen niet en heeft te sien op het vleesch, Vraghe.
 noch niemant hier in te verschoonen. Soo dit yemant // weder- Eij.
 spreekt, doch wel toestaet, dat den Man oordeel gheeft ³⁾ van
 zijner sijde met den worde Gods teghen zijn strafwaardige Vrouwe,
 ende haer helpt stellen buyten de Christelijke vergaderinge: Maer
 wil daer beneffens dat hy niet tegenstaende mach met haer noch
 omgaen ende gemeensaem zijn als met zijn wijf ghelijck voor henen.
 Hier op dese antwoorde, Die gemeente snijdt af met de macht antwoord.
 die haer Iesus Christus heeft ghegeven, de Suster die gesondicht
 heeft oft afvallich worden is, Ende dat op sulcker voeghen datmen
 oock geen uyterlijke ghemeenschap met haer sal hebben, tot der
 tijt datse door beteringhe ende leedtschap weder in die gemeente
 aenghenomen is. Desgelijcx moet oock gheschieden met den Man,
 aenghesien dat hy zijns selfs niet en is, maer Godes ende zijns 1. Cor. 6. 9
 Gemeenten, welke hy meer moet toeghedaen wesen, ende meer 3. 23.
 liefde draghen, als tot zijn eyghen Vrouwe. So men daer op seght, Vraghe.
 dat den Man is ghebonden ende vereenicht door den Echt met
 zijner Vrouwe, wesende met haer een lijf ende vleesch, het welck
 hy metter Gemeente niet en is. Antwoorde, Indien den gheloo- antwoord.
 vighen Man door het houwelijk met zijn Vrouwe is vereenicht,
 So is hy // oock geestelijke vereenicht met Christum, die den waer- Eij.
 achtighen Bruydegom der Gemeenten is. Daerenboven dewijle den
 gheloovigen is een lichaem ende een vleesch met de Ghemeente
 Iesu Christi, soo is ende moet de gheestelijke vereeninghe vaster Ephes. 5. 3
 ende bondigher wesen als de vleeschelijke. Van ghelijcken soo Vraghe.
 men segghen wil, dat den Man wel met Christum mach zijn ver-
 eenicht, ende blijven by zijn huysvrouwe, hoe wel sy van der

1) Men leze alsof er stond: offerpriester.

2) „Die bestandich is” wil zeggen: die bij het geloof blijft.

3) De schrijver neemt aan dat de man op Bijbelsche gronden medewerkt tot het vonnis over zijne vrouw.

antwoort. waarheyt afgefallen is. D'antwoorde is, dat sulcx niet gheschieden mach, ghemerckt dat het is tegen des Heeren ende zijner Apostelen leeringhe, dewijle hy so doende, d'afsonderinghe niet en onderhoudt also sy inghestelt is, want van waer soude hem dese vryheyt comen? soudt wesen om dies wille dat het zijn huysvrouwe is? Neen wis, want ghelijck wy verhaelt hebben, de vleeschelijke vermenginge en mach niet te niet maken d'Euangelische afsonderinghe. Maer

Vraghe. yemandt mocht segghen, dat d'afsonderinghe niet ghebroken wort, dewijle den Man zijn Vrouwe voor zijn Vrouwe houdt, ende niet voor Suster in de Ghemeente, al ist dat hy met haer woont. Waer

antwoort. op men antwoort, Dat by aldien, d'afsonderinge der persoonen niet *Eiij*. dan geestlijk ¹⁾ // ende de uysterlijke gemeenschap niet verbode, men mocht sulcx wel toestaen, maer wy hebben het tegendeel be-

Vraghe. wesen. So yemant seght, dat d'afsonderinghe nae den gheest hier ghenoechsaem is, Ende dat de lichamelijke ghemeenschap des Echts niet vereyscht noch toe en laat d'uyterlijke ontreckinghe. Antwoorde,

antwoort. Door de vleeschelijke vermenginge mach niet toeghelaten worden te breken d'Euangelische afsonderinghe, als voor verhaelt is, want dit ghebodt der afsonderinghe, is meerder dan dat van den Echt, gemerckt d' een den Mensche ende t'ander Gode aengaet: Ende hier in wort gheproeft, wat gheloof ende liefde men heeft tot Godt den Heere, als wy om zijns woorts ende geboden wille ons van

1. Cor. 5. onse huysvrouwen ontrecken, want het is een uytghedrukt ghebodt, dat de Gemeente moet van haer wech doen ende afsnijden, alle afvallighe ende overtreders der waarheyt, sonder aensien der Persoonen, waer voor t'ghebodt ende t' vermenghen des Echts moet gheen Godt. wijcken: Waer van wy een claer voorbeeldt oft ghetuygenis hebben

1. Ioan. 1.

Deut. 17. 6

Deut. 13. 9

Eiij. ten ²⁾ // te gaen aanbidden de vreemde Goden, ia datse oock niet mochten ghespaert wesen van haer eyghen Mannen, maer moesten self den eersten steen op haer werpen, waer door wy bevinden, dat den Echt ende vleeschelijke vereeninge niet en heeft moghen plaetse houden teghen de Figuerlijke afsonderinghe. D' Israeliten hebben oock niet moghen met d' instellinghe van des Echts vereeninge haer Vrouwen verontschuldighen noch verlossen: Maer sy moestense self aenbrengen, beschuldighen, ende oordeelen nae der Wet. Van ghelijken moeten oock de Christenen onderhouden de Euangelische afsonderinghe: Te weten, haer Vrouwen te mijden voor eenen tijdt, te weten, tot datse weder ghecomen zijn tot boete

1) Voeg in: ware.

2) „Verwecken” beteekent: opwekken, de oorzaak ergens van zijn.

ende leedtwesen. Welcke straffe veel lichter is te dragen, dan die in de Wet Moysi was inghestelt. Daerenboven moeten wy aenmercken, dat Godt heeft gheboden te eeren Vader ende Moeder, *exod. 20. 12.* nochtans moet dat ghebodt wijcken voor het ander woort oft ghebodt, segghende: dat den Mensche sal verlaten Vader ende Moeder *Genes. 2. 24.* om hem te voeghen met zijner Vrouwe, ende sy twee sullen een vleesch wesen. Gemerckt nu dese vereeninghe hooger ende nouwer *Matth. 19. 5* was, // so moet oock de liefde tot de Vrouwe, ende de vereeninghe *E iij^v.* des Echts wijcken, ende plaetse gheven de liefde Christi ende des Euangelijs. So yemant dit wederseght, segghende, dat den Man *Vraghe.* zijn huysvrouwe niet oprecht en verlaet om den Naem Gods, om de liefde Christi ende des Euangelijs, wanneer hy hem maer en ontreckt van haer om der afsonderinge, dan alleen wanneer hy is veriaecht, vervolght, oft ghevanghen om het gheloove. *antwoort.* En isset niet het woort Gods ende zijn bevel, te houden ghelijck Heydenen ende Tollenaers, de ghene die afghesondert, ende van der Ghemeente zijn afghesneden? Ende datmen met sulcke geen verkeerlinge noch ghemeenschap hebben, selfs mede eten en sal? Wanneer hem dan ter deser oorsaek een Christen ontreckt van *cor. 5. 11¹).* zijner huysvrouwe, en doet hy dat niet om de liefde Gods ende des Euangelijs? Alsoo wel als wanneer hyse verlaet, om dat hy niet en wil leven in Afgoderije? oft overtreden eenich gebodt des Heeren? de voorgaende woorden Iesu Christi ende zijner Apostelen, zijnse oock niet ghehouden voor t' woort Gods ende de heyliche Schriftuere, oft zijnse onwaerachtich? Soo men daer op weder *Vraghe.* voeght ²⁾, dat Christus ver-//boden heeft zijn huysvrouwe te verlaten, dan alleen om overspel. *antwoort.* Antwoorde, neemt acht hoe dat Christus daer mede heeft willen verbieden de scheydinghe ende verwerpinghe die de Ioden met haer Vrouwen ghebruyekten, om alderley oorsaek die hen goet docht oft liefde, ende dat om een ander te trouwen, twelck hen nochtans de Heer hadde toeghelaten *Deut. 24. 1* om de hardicheyt haers herten: Ende om dat sulcke afscheydinghe niet en was inghestelt noch toeghelaten van den beginne, Soo heeft den Heere ghewilt ende gheboden, datment niet meer en soude doen, dan om het stuck van overspel, welck is de eenige ende *Genes. 2. 24* ware oorsaek, om welcke den Man mach verlaten oft verwerpen *Matth. 19.* zijn huysvrouwe, ende een ander nemen: Nu misdoen de gheloovighe *matth. 5. 32.* niet teghen dit ghebodt Iesu Christi, als sy om d' afsonderinge haer ontrecken van hare Vrouwen, want ten is niet om een ander te nemen, gelijk als de Ioden deden, om haers herten hardicheyt, maer verwachten verduldich met gebeden vastende ende suchtende

1) Bedoeld is 1 Kor. V:11.

2) Voeght, *d. i.* inbrengt.

tot Godt om de gave der onthoudenthey, tot der tijt dat haer Eegade van der Ghemeynte afghesneden wesende, weder ghecomen *Ev*^r. is tot leetwesen, ende beterin-//ghe, ende weder daer aenghenomen is gheworden. Dan wortse weder van haren gheloovighen Man oft Eegade ontfanghen, ende also en wort den Echt ghebroken noch gheschent, gheduerende den tijt der afsonderinghe, van welke den geloovighen niet en is oorsaek noch breuckich, Dan de ghene die ghemeensaem is met der zonde oft overtredinge, om welke sy is gheweest afghesneden, tot reyn houdinghe der Ghemeynte, tot vreese van ander, ende om na ghenoechsame beteringhe, als dan wederom num. 12. 14 aen te nemen in de Ghemeente des Heeren.

Eyndt.

1. Cor. 2. 14.

Een natuerlijk Mensche en smaect niet dat van den Geest des Heeren comt: maer die Gheestelijk is, oordeelt alle dinghen Gheestelijk, ende en wort van niemant gheoordeelt.

Brieven en Liederen
van
Dirk Philipsz.

INLEIDING.

Drie algemeene „Zendbrieven aan de gemeenten Gods” hebben eene plaats gevonden achterin het „Enchiridion” (zie boven, blz. 415—459). De „Zendbrief aan de vier Steden” is boven (blz. 517—529) herdrukt. Verder is er sprake van een zestal andere brieven ¹⁾. Eén hiervan is de aandoenlijke „Sendtbrief aen die huysvrouw van I. den S. die welcke tot Antwerpen gheuanghen lach” ²⁾, van wie men wist dat zij spoedig den marteldood zou sterven ³⁾. Treffend zijn de bewoordingen waarin Dirk Philipsz deze vrouw en moeder ⁴⁾ aanspoort om ten einde toe te volharden en blijmoedig zich op te offeren voor de waarheid. Vier andere die in druk bewaard bleven, zijn alle geschreven te Emden in het j.

1) *Bespreck binnen Hoorn tuschen Jan Lues ende Peter Jansen Twisch*, 1622 (HS.), § 26, 28.

2) Herdrukt hierachter, blz. 675—688, naar de uitgave van 1579, de eenige die mij bekend is. Het werkje is gedrukt in een bundeltje met doorlopende signatuur en nummering der bladen. Voorop gaat Thomas van Imbroeck's *Confessio. Een schoone Bekentenisse*, enz., Ghedruckt 1579 (fol. 1—108). Dan volgt: *Een nieuwe Liedeken van eenen Drucker gheselle Thomas Imbroeck* (fol. 109—112); en verder: *Een seer schoon Boecxken van die Verrijsenisse des Lichaems*, 1579 (fol. 113—124). Op onzen *Sendtbrief* volgen nog *Van gheboden, ofte Insettinghen der Menschen*, en: *Een Nieu Liedeken van twee vrienden* (de laatste twee zonder nummering der bladen). De *Sendtbrief aen die Huysvrouw van I. den S.* beslaat fol. 125—139. — Het boekje is gedrukt met gothieke letter in octavo-formaat. Signatuur: N [i]—N v. Aantal regels per bladzijde: 31. Hoogte: 13.5 c.M.; breedte: 7.7 c.M. Een exemplaar in de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam. Dr. Boekenooogen heeft mijne aandacht hierop gevestigd.

3) *Sendtbrief*, fol. 138 r; hierachter, blz. 687.

4) *Sendtbrief*, fol. 136 v; hierachter, blz. 685.

1567, in den tijd toen de spanning in de gemoederen, gewekt door den strijd tusschen Friezen en Vlamingen, het hoogst geklommen was. Twee zijn opgenomen door J. Outerman in zijne „Verklaring met bewijs” ¹⁾, twee door P. Verkindert in zijnen „Brief, dienende om te bewijzen” ²⁾.

Een brief van 8 Juni 1567 is gericht aan Hoyte Renix, leeraar te Bolsward (hierachter, blz. 689 v.). Hij is ten deele een antwoord op een zuurzoet schrijven van laatstgenoemde aan Dirk Philipsz. Na de bekende samenkomst te Franeker van 1 Febr. 1567, waarop de uitspraak van Jan Willems, Lubbert Gerrits en hunne mederechters was bekend gemaakt en de poging tot verzoening tusschen Friezen en Vlamingen zoo jammerlijk mislukte, was een verwarde toestand geboren. Mede uit naam van anderen noodigde Hoyte, die zoo goed als zeker een van de rechters geweest was, in ieder geval aan de geheele geschiedenis een groot aandeel had gehad, Dirk Philipsz uit om over te komen, ten einde het geschil te beslechten. Hoyte gaf te verstaan, dat hij zeer welkom zou wezen als hij zich meegaand betoonde: dan, zoo schreef hij, „begeeren wij u van heeler harte, dat gij met uwe gansche familie tot ons komt, als Jacob in Egypte, en willen u alhier in uw vaderland, bij ons, als een lieven ouden vader verzorgen en dienen ons leven lang”. Maar nam hij het op voor de onderliggende partij, dan, zoo ging Hoyte voort, „zouden wij u niet alleen niet begeeren, gij zoudt ons onnut zijn” ³⁾. Dirk Philipsz was van dit schrijven geenszins de dupe. Hij verstond er uit, dat men goedkeuring van hem verlangde van het Verbond der vier steden, het Compromis en het daarop gegronde vonnis van de twaalf rechters. „Zoo wij dat hadden willen doen”, zegt hij, „dan waren wij de liefste vrienden

1) J. O.[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs, wt den droevighen handel, van Vr. ende Flam. (soo genoemt)*, z. pl., 1609, § 267, 268, 272 (quat. I, bl. viij^r—quat. K, bl. i^r; quat. K, bl. i^v, ij^r).

2) [P. Verkindert,] *Brief, Dienende om te bewijzen, dat niemant in een ander behoort te straffen een Daedt, die hy aen hem selven pooght te verschoonen*, Haerlem, 1634, blz. 21 v. — De tweede brief bij Outerman (§ 272) komt met orthographische veranderingen, weglatingen en toevoegingen ook voor bij Verkindert (blz. 22 v.).

3) Uittreksel uit dezen brief bij [Syvaert Pieters,] *Corte aenwysinghe, Voorgesteldt in eenighe Vraghen, vande voornaemste mishandelinghen der Vlaminghen ende Vriesen, in 1566*, Hoorn, 1634, blz. 21.

geweest" ¹⁾. Daar hij Verbond, Compromis en vonnis als strijdig met de Schrift sterk veroordeelde, was geheel iets anders van hem te verwachten. Zijn brief aan Hoyte Renix houdt daarom in, dat deze moet afstaan van zijnen dienst, totdat hij zich „voor den Heer, voor ons, en met anderen, in tegenwoordigheid zijner aanklagers en beschuldigers gezuiverd en verantwoord heeft" ²⁾.

Chronologisch volgen nu de twee brieven bij Verkindert. Dirk Philipsz heeft de beide oudsten der gemeente te Hoorn, Jan Willems en Lubbert Gerrits, verzocht naar Emden te komen, „want hy noodich met haer te spreeken hadde, van Goddelicke saecken" ³⁾. In bedoelde twee brieven wendt hij zich tot de gemeente Hoorn (hierachter, blz. 691 v.), alsmede tot Jan Willems en Lubbert Gerrits in het bijzonder (hierachter, blz. 692), om te melden, dat deze twee als geschorst in hun ambt moeten worden beschouwd, (dat zij moeten „stille houden"), totdat hunne schuld of onschuld zal zijn uitgemaakt. De reden lag ook hier weder in het door Dirk Philipsz gewraakte Verbond der vier steden (dat zij wel niet hadden tot stand gebracht, maar erkend), het Compromis (dat op hun verlangen was opgesteld) en het vonnis (dat voornamelijk hun werk was geweest).

Dirk Philipsz heeft bericht ontvangen dat de Hoornsche oudsten zich niet naar Emden zouden begeven, wjl zij hiertoe geen verlof konden verkrijgen van hunne gemeente; daarentegen werd er op aangedrongen dat hij bij hen zou komen ⁴⁾. Hierop heeft hij den vierden brief geschreven (hierachter, blz. 692; bij Outerman is dit de tweede).

Ter juiste beoordeeling van de brieven dient men drie dingen wel in acht te nemen. Ten eerste bedenke men, dat zij slechts in uittreksel zijn bewaard gebleven. Kenden wij ze volledig, dan zou de indruk dien zij wekken eene wijziging kunnen ondergaan. Ten tweede zij opgemerkt, dat de schorsing (of het geëischte „stille houden") telkens slechts voorwaardelijk wordt aangezegd. (Dit is

1) D. P., *Een cort, doch grondtlick verhael*, quat. D, bl. i r; in den herdruk hierboven, blz. 573.

2) *Dirk Philipsz aan Hoyte Renix*; hierachter, blz. 689.

3) *Bespreck tuschen Jan Lues ende Peter Jansen Twisch*, 1622 (HS.), § 26.

4) Men weet dat de oudsten uit Hoorn later toch nog te Emden verschenen zijn. Zie boven, blz. 42.

trouwens in zulk soort van stukken gebruikelijk.) De schorsing zal alleen ingaan, als de persoon die er mede bedreigd wordt blijft weigeren om te voldoen aan hetgeen van hem wordt verlangd. Ten derde: Dirk Philipsz handelt in dezen niet enkel op grond van zijne bevoegdheid als oudste, maar ook en vooral krachtens de lastgeving, die aan hem en twee andere leeraars uit Dantzig door de gemeente aldaar is verstrekt.

Volledigheidshalve heb ik gemeend ook de twee liederen van Dirk Philipsz (de eenige die men kent) te moeten opnemen, ofschoon zij reeds herdrukt zijn door Blaupot ten Cate ¹⁾. Bij het eerste heb ik den tekst gevolgd van „Sommighe Leerachtighe Gheestelijke Liedekens” ²⁾. Blaupot ten Cate heeft er eene uitgave van gebruikt waarin dit lied tot opschrift draagt: „Is ghemaect (nae 't getuychenisse der Oude) door Dierick Philipsz, (wesende een Leeraar en Oudste der Ghemeente Iesu Christi) teghen de doolinghe van Adam Pastoor” ³⁾.

Het tweede (hierachter, blz. 697 vv.), ontleend aan „Sommighe Stichtelijke Liedekens” ⁴⁾, is kennelijk een kerstlied. Men weet dat uit de middeleeuwen een groot aantal kerstliederen en leisen zijn overgeleverd ⁵⁾. Ook onder Protestanten is het voorgekomen

1) S. Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland*, Leeuwarden, 1839, blz. 263—268.

2) *Sommighe Leerachtighe Gheestelijke Liedekens, ghemaect uyt den Ouden ende Nieuwen Testamente, met oock eenighe Psalmen Davids, uyt verscheyden Boecken by een vergadert, om inde vergaderinge der geloovigen ghesonghen te worden, Vermeerdert met eenighe nieuwe Liedekens*, Door P. G., Haerlem, 1628, kl. in-8°, blz. 168—173. — In eene volgende uitgave, met overeenkomstigen titel, te Hoorn, 1629, op blz. 168—173.

3) Blaupot ten Cate, a. w., blz. 263. Hij heeft het lied en het opschrift te voorschijn gebracht uit een bundeltje: *Hier volgen ses stichtelycke Liedekens, by diversche personen ghemaect* (blz. 13 v.), gedrukt achter de aanstonds te noemen *Sommighe Stichtelijke Liedekens* van 1618.

4) *Sommighe Stichtelijke Liedekens, By diverse Persoonen gemaect. Van welcken, voor desen, eenige niet meer ghedruckt en zijn, Collos. 3. vers. 16. Laet dat woort Christi....*, Hoorn, 1618, kl. in-8°, blz. 82—85. Dit boekje is gedrukt als aanhangsel van *Een geestelyck Liedt-boeckken, Inhoudende veele stichtelijke Liedekens, ghetoghen uyt den ouden ende nieuwen Testamente*, door een blinde dochter, genaemt Soetjen Gerrits van Rotterdam, Hoorn, 1618.

5) J. G. R. Acquoy, *Kerstliederen en Leisen*, in het *Archief voor Nederlandsche kerkgeschiedenis*, 's-Gravenh. 1897, Dl. VI, blz. 217—272.

dat men zulke liederen vervaardigde en in de gemeente zong ¹⁾. Het lied van Dirk Philipsz is er een voorbeeld van. Het refrein (aan het slot van iedere strophe): „In desen nieuwen Iare” komt overeen met den eersten regel van een kerstlied waarvan Acquoy een gedeelte heeft afgedrukt ²⁾.

1) Acquoy, a. w., blz. 263 v.

2) Bij Acquoy, a. w., blz. 228 :

Met desen nieuwen iare
so wort ons openbare
hoe dat een maghet vruchtbare
die werelt al verblijt *enz.*

Eenen seer schoonen

troostelijcken ende Christe-
lijcken Sendtbrief, gbeschreuen
ende ghesonden, aen die Huysvrou-
we van J. den S. die welcke tot Ant-
werpen gheuangen lach, ende heeft
daer naer om tGhetuyche-
nisse der Waerheyt al-
daer haer Leuen
ghelaten
Gbeschreuen door Dierick Pblips.

Hebr. 3. b. 13. ende 10. c. 25.

Vermaent malcanderen alle daghe
also langhe alst beden ghenoeemt is,
ende dat so veel te meer dat ghy
siet dat den dach
naeckt.

Psal. 125. a. 1.

Die inden Heere hopen, die en sullen
niet vallen, maer eewich bliuen
ghelijck den berch Sion.

Malach. 3. b. 16.

Die Godt vreesen, die troosten
haer onder malcanderen.

Nv eerst in Druck wtghegheuen.

Anno. 1 5 7 9.

[fol. 125^v.]

Die groete.

DIe eeuwige ^a almachtighe God ende Heere een God al-
 10. b. 8 der ^b bermherticheyt ende een Godt alder ghenaden, die
 Marc. 10. alleen helpen ende troosten can die vertrooste v mijn seer
 b Esaie. 54 lieue Suster, die ic wt den gront mijns herten lief hebbe om
 a. 7. 2. Cor. 1. der waerheydt wille, Deur Iesum Christum met den eenighen
 a. 3. troost zijns ^c Heylighen Gheestes ende helpe v strijden voor
 Sapient. 15. die gherechticheyt ende te ouer-
 a. 1. winnen tot sijnen prijse ende
 c Ioan. 15. e tot uwer salicheyt.
 26. Amen.
 16. a. 8
 Apocal. 2. a 7

HErtgrondige, ende wtuercoren, Iae wt dat binnenste mijnder
 * Rom. 16 Sielen, beminde Suster inden Heere, ende in der Ghemeyn-
 a. 1 schap zijns Euangeliums ende nv een gheuanghene Iesu Christi,
 Sapient. 4. nademale ic hoore dat die Almachtighe Godt deur zijn Vaderlijke
 a. 4. liefde v thuys soecket, ende ghy in die handen uwer vyanden ge-
 d Esaie. 54. werde ick wt plicht mijnes diensts, ende wt uwer eyghen begheerte,
 b. 13. als ick verstaet ooc veroorsaket v een weynich te scriuen, hoe wel
 fol. 126^r. ick dat vertrouwen tot v hebbe ^d dat ghy van Godt seluer // gheleerd
 Ierem. 31 ende ghetroot zijdt, ende mijns schrijuens niet sonderlinx van noode
 f. 34. en hebt, nochtans soo can ick om der voorgeroerder oorsaken wil-
 hebr. 8. b. 10 len, dat niet onder wegen laten v met eenen brief te begroeten,
 daer by ghy mijnen toegheneychden ghemoet tot v meucht beken-
 e Hebr. 13. uwer ^e banden ghedencken ende begheeren, oock met onsen swacken
 a. 3. f ghebet v te hulpen comen, soo vele ons Godt ghenade gheeft,
 f. roman. 15. soo hooret nv ende nemet ter herten mijne eenuuldighe aenwij-
 d. 30. singhe die ick wt die Heylighe Schrift, v te bedencken gheue.
 2. Cor. 1. b Ten eersten, so isset een onwtsprekelijcke groote genade ende
 11. 1. Petr. 2. a. gaue des alderhoogsten Godts, dat hy v beroepen heeft wt der
 9. duysternissen tot sijnen wonderbaerlijcken lichte, Iae tot die erkente-
 Sapient. 15. nisse, ende gemeynschap zijns Soons Iesu Christi, want Christum
 a. 3. Iesum te kennen is volcomen wijsheyt ende met hem vereenicht

te zijn, is een wortel der onsterffelijckheyt, daerom bedenckt doch die groote ende oueruloedighe liefde die Godt daerin aen v bewesen heeft, dat ghy tot sulcker erkentnisse ende gemeynschap zijns // Soons Iesu Christi ghecomen zijdt, dat die eeuwige ende barmhertighe Vader v tot sijne ^a kindt wtuercoren die heere Iesu Christi voor sine lieue ^b suster ende Bruydt aenghenomen die ^c Heylighe Gheest v gheleert begaeft ende inder schatcamer der godlijcker wijsheyt gheleydt dat ^d geseghelde Boeck v open ghedaen ende die ^e verholentheyte des Hemelrijcx v te bekennen ghegheuen heeft, in somma die ewighe leuende ende eenighe Godt, heeft die rijkdommen zijnder liefden, alsoo ouer v wt ghestort dat ghy meucht spreken ende in den Heere v des roemen, dat ghy in eenen salighen tijt ghenadelijck van Godt gheschapen ende aengesien zijt daerom mijn seer gheliefde suster, die wijle ghy deelachtich gheworden zijt der ghenaden Godts met alle Heylighen in dat Rijke inder ghedult ende heerlijkheyt Iesu Christi, beheretiget doch dese Goddelijcke Liefde, deur welcke ghy alsoo van Gods ghenade versien ende wtuercoren zijt totter salicheyt inder heylichmakinghe des Gheests ende ende ¹⁾ in den ghelooue der waerheyt om welcker waerheys wille ghy nv ^f lijdet tot prijse des Euangeliums tot eenen exempel alder ge-//loouigen ende tot eender ^g getuychnisse dat v God in sonderheyt lief heeft ghehad, die wijle hy v deur zijn ewighe liefde also ^h thuys soeckt daer by ghy immers bekennen meucht dat ghy zijn dochter ende eene ⁱ suster sijns Soons Iesu Christ sijt, want die Schrift getuycht claerlijck, dat God castijdet straft ende beproeft menigherley wijse zijne kinderen, die hy lief heeft, ende die hy in zijn armen begheert te ontfanghen, daer beneffens soo ist die voorsinnighe raet Godts, dat alle vrome Christenen moeten lijden ende deur veel ^j druckx ende lijdens in dat Rijke der hemelen moeten ingaen, want Iesus Christus ooc wt voorsinnige ende voorbedachten raet den Ioetschen volcke ouerghegeuen is ende Pylatus ende Herodes, Annas, ende Cayphas met hare methelperen hebben soo veel aen hem gedaen, als die handt ende raet Godts besloten hadde dat gheschieden moeste, daer toe soo spreeckt dye Heere oock in den Euangelio, datter nyet een Mussche oft een cleyn Voghelken by Godt vergheten, noch vanden Hemel en valt, buyten des Hemelschen vaders wille, hoe vele weynigher wordt dan een Christen gheuanghen sonder die toelatinge gods want // Godt beschermt doch zijn Volck onder die schaduwe sijnder vleughelen, Iae hy bewaert sijne kinderen voor alle quaet, gelijk zijnen oogenappel hy ghe-

fol. 126 v.

2. Cor. 6. b

18. f. 50.

a Matt. 12.

f. 50.

c Ioan. 16.

b. 13.

d apocal. 5. a. 5

e Matt. 13.

6. 10.

f Matt. 5. a

10.

fol. 127 r.

g Matt. 10.

b. 16.

h Sapient. 4.

a. 4.

2. Cor. 6. b

18.

Matt. 12. f.

50.

() Prouerb. 3.

b. 11.

Hebr. 12. a.

6.

* 2. Tim. 3

. 2

j Actor. 14.

22.

fol. 127 r.

zach. 2. b. 8.

Matt. 27.

Marc. 15.

Ioan. 19

Die leest heel

deur.

Matt. 10. d

29.

Luce. 12. d

6.

1) Dit „ende” staat overtollig.

- Esaie. 49. c. denckt daer aen meer, als een moeder aen haer kindt, ende aen
 15. die vrucht haeres lyuens hy erbarmet hem daer ouer, als een vader,
 a genes. 17. want hy is die ^a Godt Scaday, dat is een Volmachtighe ende een
 a. 1. almachtighe ende een oueruloedighe volheyte alles goeden als hy
 tot onsen Vader Abraham gesproken heeft, daerom twijfel ic niet
 Daer aen het is den goeden wille ende versieninge Godes uwes
 hemelschen vaders ende zijnen raedt, dien hy by hem selfs na
 zijnder eewigher wijsheyt besloten heeft, dat ghy uwen vyanden
 den veruolghers der waerheyt ouerghegheuen zijt, dat si nv die
 handt aen v gheleydt hebben ende v ontmoetet in dier saken,
 Matt. 26. f. ghelijck die Heere Iesus tot den Ioeden sprack, ghy zijdt tot my
 56. wt ghegaen als tot eenen moordenaer met lanteernen ende fackelen
 Marc. 14. e. ende stocken, soo ick doch daghelijcx inden Tempel by v gheleert
 40. ende gheweest hebbe, ende ghy en hebt v handen aen my niet
 Luce. 22. f. gheslaghen ofte ghesteecken, maer dit is uwe macht, ende die vre
 52. fol. 128^r. der duysternissen, alsoo gaet het met v // oock toe, wandt ghy
 hebt eenen tijdt lanck midden onder uwe vyanden gegaen ende
 * gen. 19. c ghestaen, ende si en hebben gheene macht ouer v ghehadt, want
 11. Godt en heeft het haer op die tijt niet toegelaten, mer nv is haer
 2. Cor. 4. a die macht van bouen ghegheuen, nv ist die vre der duysternissen
 40. met haer, dat sy als die ontsinnighe Godtloosen ende die met
 2. Petr. 1. a. b blintheyt des herten van Godt gheslaghen zijn teghen een on-
 9. noosel schaepken raetslaghen, hoe sy dat moghen slachten den heere
 c Rom. 12 tot eenen aenghenaem ^c offer tot eenen gantschen offer, ende tot
 b. 2. d Matt. 10 eenen soeten reuck, maer haer selfs tot een ^d oordeel ende bewij-
 a. 18. singhe datse ^e onschuldich Bloet op aerden vergoten hebben, lae
 e Ierem. 26. dat si die rechte lief hebbers beschermers ende lidmaten der Ba-
 c. 25. bylonischer Hoeren zijn ^f die droncken gheworden is van den
 f Apocal. 17. Bloede der Heylighen, ende getuyghen Iesu Christi, van welcken
 a. 6. 18. a. 3. g Luce. 21. ghetuyghen ghy nv eene zijt, daerom mijn hertgrondelijke seer
 b. 17. lieue Suster, begeuet v tot ^g verduldicheyt ende weset van herten
 a. 3. h 2. Cor. 1. wel te vreden met den goeden wille Godts, uwes eewighen ende
 i Hebr. 12. h bermhertighen vaders, die v om uwer ⁱ salicheyts wille castijdet
 b. 16. fol. 128^v. ende spieghelt v aen die lijdt-//saemheyt aller Heyligen i Pro-
 Iob 1 c. 21 pheten ^k Apostelen ende ghetuyghen der waerheyt voornamelijk
 j Matt. 23. aen die lijdtzaamheyt ende ghedult ons Heeren Iesu Christi, die
 b. 36. als een ^l onschuldich Lam totter slachtbanck gheuoert ende stemme-
 k Actor. 4. a loos voor zijnen scheerder geweest is, so die Propheet seyt, ende
 3. 12. a. 3. ghy oock een Schaepken vander kudden des eenighen goeden Her-
 16 c. 23. ders Iesu Christi die eenen tijt lanc op sine ^m costelijke weyde
 l Esaie. 53. gheuoert ende die claere wateren wt die fonteyne zijnder ghenade
 b. 10. Act. 8. d. 31 ende waerheyt te drincken ghegeuen heeft, daer deur uwe siele ⁿ Malach. 4.
 m Ezech. 34. na minder onghetwijfelde hope wel ende vet ⁿ gemestet is deur 3.
 c. 18.

sulcke geestelijke spijs ende dranc, weset doch ^a verduldich ende vrymoedich in uwe Lijden dat v ouercoempt om der ^b Gherechticheydt wile ende soo ghy tot eenighen tijdt totter Slachtbanck gheuoert wordt, soo ghedenckt aen uwen eenighen goeden ghetrouwen herder Iesum Christum die ^c v voor ghegaen heeft v een exempel na gelaten dat ghy zijn voetstappen na volgen sout, want het gaet met den Christenen toe ghelijck die Propheet seyt ^d O Heere om uwen wille worden wy dagelijcx gedoot ende zijn ghelijc als Slachtscha-//pen ghereckent, maer in dien alle ouerwinnen wy seyt die Apostel, deur dien die ons lief ghehadt heeft.

Ten anderen soo hebt ghy een vry Conscientie voor Godt, dat ghy om der waerheys wille Iesu Christi geuanghen zijt, wandt daer en is immers gheen ander Euangelium dan ghy ontfanghen hebt, daer en is geen ander ^e wech tot den eewighen Leuen dan ghy aengenomen hebt, daer en is gheen ander ^f waerheydt dan Godts Woort, dat welcke ghy ghelouet hebt, ende daer en is gheen ander ghemeynthe, dan die tot welcken ghy beroepen zijt, daerom hatet v ^{nv} die werelt, dat ghy van haer afghescheyden zijt, ende dat rechte Euangelium aenghenomen hebt op den rechten wech ghetreden zijt der waerheyt ghehoorsaem geworden zijt, ende tot die rechte ghemeente des Heeren v begheuen hebdt, doen ghy noch met der Werelt eens ^g ghesinnet waert, ende Ongherechtigheyt, ende Afgoderie bemindet, doen hadde die Werelt v lief, maer ^{nv} ghy deur die ghenade des Heeren ende deur uwen gheloue in Iesum Christum wt den ^h grouwelijken Babel wt dat Rijke van Antichrist gegaen zijt, ^{nv} ghy wt den // kelck der Hoerderie ende Touerie, niet meer drincken wilt, daerom soo hatet v die ouerdaghe ende Bloetdorstighe Hoere van Babel, ende soecket v te dooden, dan verblijdet v inden Heere dat ghy ⁱ weerdich zijdt om zijns naems wille te lijden ende te veruullen dat ghetal der Heylighen Sielen die onder den outaer ligghen, ende verwachten dat noch meer sielen der gerechten, by haer comen ende ten laetsten haer bloet ghewroken worde aen die ghene die dat opter aerden vergoten hebben, ghy weet doch mijn hertgrondelijke lieue Suster, dat ghy van dit ghetal eene zijt, wanneer ghy om die waerheydt des Euangeliums alleen gheuangen zijt, ende daer mede zijdt ghy immers versekert, dat ghy Salich zijdt ende die Gheest Godts op v rustet, die een Gheest der ghenaden is, wat is ^{nv} troostelijker voor eenen Christen, dan sulcke versekeringe der Salicheyt in zijne conscientien, wt des Heeren woort met eenen rechten gelooue aenghenomen ^j deur den heylighen ¹) Gheest, die daer is dat onderpant

a Rom. 12.
b 12.
b matt. 5. a. 10.
c 1. Petr. 2. c. 21.
Psalm. 44. c 23.
Rom. 8. d. 36. fol. 129^r.
e Matt. 7. b. 13.
f Ioan. 17. b. 17.
* Hebr. 12. c. 22.
Ioan. 15. b. 8.
(1) 1. Petr. 4. a. 3.
h gen. 19. b. 15.
Ierem. 50. a. 8.
2. Cor. 6. b 17. fol. 129^v.
Apocal. 18. a. 4.
i Actor. 4. e. 43.
(1) Apocal. 5. b. 9.
1. Petr. 4. b. 14.
j ephes. 1. b 14.

1) Verbeterd uit „hey- (op het einde van een regel) ghen”,

- a 2. Cor. 1. onses erfdeels, ende die versegelingen der beloften Godts den
b. 12. Apostel Paulus heeft hem daer wel aen laten ghenoeghen ende
fol. 130^r sijne a beroe//minghe was dat ghetuychnisse zijnder consciëntien,
2. cor. 1. b 12. dat hy met louterheyt dat is inder waerheyt in eenen Godsalighen
ende rechtschapen wesen inder werelt gewandelt heeft, also verhope
b Rom. 8. b. 17. ick oock aen der ghenade Gods dat v die b heylighe Gheest in
uwen herten versekert, dat ghy in uwe swacheyt den Heere uwen
Godt geureeset ende lief ghehadt hebt van der tijt aen dat v Godt
ghegheuen heeft te ghelooouen in Iesum Christum, om welcker
gheloooue wille ghy nv lijdet ende gheuangen zijt, want die Werelt
c 2. Cor. 4 a. 4. nadenmael sy van den Sathan, die een c vorst der werelt is ge-
regeert wort so can sy niet anders doen, dan sy die rechte Christe-
nen plaecht ende pijnicht, ende daer met bewijst dat sy vander
d genes. 4. b. 8. aert d Cayms is, ende vanden saet des veruloeckten e Hams ende
e genes. 9. c 22. een ouerghebleuen f Phariseus geslacht dat die waerheyt haetet,
f Luce. 21. c. 29. ende na onschuldich bloet dorstet, salich is die Mensche die van
alsulcken quaden gheselschap zijn afscheyt ghenomen heeft, ende
g Hebr. 12. c 22. is in die g ghemeynte Gods sijnder heylicher Enghele ende alder
Rom. 14. a. 8. Godturuchtighen gecomen, hy h leuet oft steruet so is hy doch
fol. 130^v eewelijck salich, ende daerom dancket hy zijnen // Godt van gant-
scher herten, ende is vroelijck inden Gheest, dat hy oock met den
i Psalm. 23. Propheet seyt, i wanneer ick schoon wandele mydden in dye scha-
a. 4. duwe des doots, so vrees ick my voor gheen ongheluck, want die
() Psalm. 56 heere is met my, sijnen stock ende staff troosten my, ende noch
b. 11 eens die heere is mijn licht ende mijn salicheydt, voor wie soude
Hebr. 13. a. 6. my grouwelen, dye Heere is mijns Leuens cracht, voor wie soude
ick my vreesen, wandt die Heere is met my (om my te helpen)
Psalm. 46. a. 3. wat soude my een Mensche doen. Item Godt is onse toelucht
geworden, een hulpe in den grooten noodt die ons gheraeckt heb-
ben, daerom vreesen wy ons niet, wanneer al schoon die Aerde
beefde, ende die Berghen midden in die Zee soncken, wanneer al
schoon die Zee raesde ende wentelde, dat van hare tempeest die
Bergen in vielen, nochtans sal die stadt Gods fijn ende lustich
j Psalm. 3. bliuen met haren fonteynen. Item ick en j vrees my niet al waer
a. 7. 8. ick schoon van hondert duysent omsinghelt, wandt die Heere helpet
my, hy slaet alle mijn vyanden op die Kinnebacken, ende breeckt
der Godtloosen tanden ontwee by den Heere is hulpe ende zijn
fol. 131^r segheninge // is ouer zijn volck, alsoo is een Christen ghetroot,
k 2. Cor. 1. a. 4. die wijle hem Godt sulcken eewighen k troost ende een goede
hopinge deur zijn ghenade gegheuen heeft, als die Apostel seyt,
Ia een Christen is na den spreucke Salomonis oock vrymoedich tot
inden doot, want hy gelooft wel, dat hy niet steruen en sal al
wort hy hier schoon ghedoodet, so vertroost hy hem dies, dat hy

eewelijck sal leuen, ghelijck Christus hem belooft heeft: segghende. Voorwaer segghe ick v, wie mijn woorden hoort ende ghelooft, a dien die my ghesonden heeft die sal in dat oordeel niet comen, a Ioan. 5 c. 24. sonder hy is van den doot door gedronghen in dat leuen ende op een ander plaetse b ick ben die verrijzenisse ende dat leuen, wie b Ioan. 11. in my ghelooft die sal leuen, al waert dat hy oock storue, ende c. 25. wie dat leeft, ende in my geloof die en sal nimmermeer steruen. Daer mede accordeert dat in dat Boeck der wijsheyt gheschreuen staet dat die c sielen der rechtueerdigen zijn in Gods hant ende Sapient. 3.a.8. die pijn des doots en salse niet meer aenroeren voor die oogen der onwijsen schijnen si oft sy storuen, mer si zijn van gewisser hopen datse nimmermeer steruen en sullen en weynich sijn zy ghequelt, maer in // veel sullen sy gheloont worden, want die fol. 131 v. Heere heeftse beproeuet ende beuonden, dat si zijnder weerdich zijn, hy heeftse gheproeft als gout int vier ende hy salse ontfanghen, als eenen aenghenamen offer, sy sullen d blincken ghelijck dSapient. 3.a.8. als voncken int riedt, ende ouer die volcken heerschen, ende sullen eewelijck met den Heere triumpheeren.

Ten derden so bedenckt hoe gants cort ende onseker des Menschen Leuen is hier op aerden, Iae niet tegen die tijt der eewicheyt, ghelijck Iesus Syrach seyt, daerom so heeft ons ooc Iesus Christus onse Heere gheleert, dat wy dit cort tijdtelijke ende verganckelijck leuen sullen versaken ooc ons seluen onse cruys op ons nemen ende hem naeruolghen in die wedergeboorte, ende noch eens. Voorwaer, voorwaer segghe ick v, so dat Taruwen Coorentken niet inder Aerden en valle ende steruet, so blijft het alleen, maer so het inder aerden versteruet, so brenghet veel vruchten voort, wie zijn leuen wil behouden, die sal dat verliesen, maer wie zijn leuen verliest om mijnen wille, die sal het inder eewicheyt vinden, wie my dienen wil, die volghen my na, ende waer ick ben, // daer fol. 132 r. sal mijn dienaar oock zijn, ende soo yemant my dienet, die sal oock mijnen Vader verclaren, wt sulcken ende dier ghelijke spreucken der Schrift, ist openbaer, dat wy dat tijtelijcke ende naturelijcke leuen, dat doch cort ende onseker is niet sullen achten sonder dat goetwillich willen verlaeten ende ouergeuen, so wy dat willen behouden, so moeten wy dat eewich Leuen verliesen, ende Luce. 17.d.33. wederom verliesen wy dat tijttelijk leuen om des Heeren wille, so sullen wy dat eewich ghewisselijke vinden, hoe soude een Christen niet goetwillich lijden ende geerne steruen, voornemelijk voor die waerheyt, op dat hy met Godt in sijn Rijk mach leuen eewelijck.

Want daer beneffens soo isset seer periculeus voor een Christen in dese Werelt, langhe te leuen om der menichuuldiger aenuech- Eccles. 2. a.

genes.19.e.26. tinge wille die hem ontmoeten, ende wy sien wel dat vele die wt
 Matt.24.b.11. Sodoma, deur den Engelen geleyt zijn met Loths huysvrouw wederom
 Num. 23. a. 1. te rugghe sien, Iae in veele vercoudet die liefde, gelijk ons Christus
 2. Pet. 2. c. 15. te vooren gheseydt heeft, sommige volghen nae die Leere Balams,
 Apocal.2.b.14. die daer leerden deur Balack een ergenisse aen te richten voor
fol. 132^r. den kin-//deren Israhels, sommige laten dat wijf Iesabel leeren,
 Apocal.2.b.20. die daer seyt dat si een Propheteersse is, ende alsoo die knechten
 Godts verleyt, ende daerom en bliuen vele niet bestandich inder
 waerheyt die sy eenmael bekendt ende aenghenomen hebben, soo
 coemt nv die bermhertighe Godt die voor sijne Kinderen sorcht
 Sapient.4.a.4. ende neemt sommige met der haest wt der werelt, dye wyle sy
 noch eenuuldich ende in den eersten yuer zijn ende bewaertse voor
 den boosen, ghelijck daer gheschreuen staet, die rechtueerdige
 worden wech gheruckt ende niemant en acht daer op, ende die
 vroomen lieden worden wech ghenomen, ende niemant en neemt dat
 ter herten, want die vroomen worden wech gheruckt voor dat onge-
 luck, ende die recht ghewandelt hebben, die comen totten vrede
 ende rusten in hare cameren ende int Boeck der wijsheyt staet
 also, die rechtueerdighe oft hy al schoon te tijttelijke sterft, so
 is hy nochtans in die ruste, want den ouderdom is eerelijck, maer
 niet die langhe leeft ofte veel Iaren heeft, cloecheyt onder die
 Mensch is dat rechte grauwe hayr, en een onbeuleckt leuen dat is
 den rechten ouderdom, want hy behaecht Godt, daerom wort //
fol. 133^r. hy wech ghenomen wt den leuen der Sondaren, hy wort wech
 geruckt op dat die boosheyt zijn verstant niet en soude omweynden,
 ende die valsche Leere zijn siele niet en soude bedrieghen, want
 die loose exempelen verleyden ende verderuen eenen dat goede
 ende die quade lusten verkeerren onschuldighen herten, die gherech-
 tighen is haest volcomen geworden ende heeft veel Iaren vervult,
 wandt sijn siele behaghet Godt, daerom haest hy met hem wt den
 boosen leuen, dan die menschen die dat sien, die en achtens niet
 ende nemens niet ter herten, namelijk dat die Heylighen Godts
 Luce. 18. a. 7. in ghenaden, ende bermherticheyt zijn, ende dat hy een opsicht
 1.Petr.3.b.12. heeft op zijn wtuercoren, want die gestoruen rechtueerdige verdoemt
 die leuende godtloose, ende een longhelinck die haest volcomen is,
 is dat langhe leuen des ongherechtighen, sy sien wel des wijsen
 eynde, dan sy en mercken niet wat die Heere ouer haer bedenckt,
 ende waerom hy hem bewaret, siet mijn lieue Schaep, also handelt
 Godt met sijne Kinderen die hy lief heeft ende verlost haer wt
 vele periculen die den vroomen in deser Wereldt ontmoeten. //
fol. 133^v. Bouen dat alle soo en sterft gheen Christen voor sijnder tijt die
 Eccles.37.d.35. hem van God bestemmet is, want die Schrift seyt opentlijk dat
 Godt onse daghen gemeten ende eenmael gestelt heeft, daer ouer

wy niet moghen comen, daerom so isset een sonderlinge ghenade Psalm. 131.
 ende gaue Gods, datmen dat corte ende verganckelijcke leuen, dat b. 16.
 men doch verliesen moet omme des Heeren wille, ouergheeft ende
 voor die waerheydt eerelijcke steruet, by der Wereldt ist wel een
 schande, dan by Godt isset een groote eere, want daer staet ghe-
 schreuen, dat die Doot der Heyligen costelijck is by Godt, den Psalm. 6. c. 5
 Apostel Petrus moeste Christum Iesum met sinen Doot verclaren, Psalm. 9. b. 13.
 dat is prijzen ende heerlijk maken, alsoo doen oock alle Christe- Ioan. 21. d. 18.
 nen die om der gherechticheyt wille veruolcht worden, ende ghe-
 doodt worden, die Heere wordt daer deur gheeert dat sijne kinderen
 soo volstandich voor zijn woort lijden ende steruen ende dat isset Matt. 10. e. 22.
 dat Paulus seyt, dat dye Christenen lijden voor den Euangelio, tot
 eender bewijsinghe des gherechten oordeels Gods dat is dat Godt 1. Cor. 11.
 sine vrome gehoorsame kinderen met recht sal loonen, dan die d. 31.
 werelt straffen ende verdoemen, daerom dat // se sine kinderen fol. 134^r.
 met onrecht ende ghewelt gedoot heeft, oock so sal een steruende
 mensch hem vertroosten op die toecoemstige verrijzenisse, dat hy
 niet alleen na den gheest in God sal leuen dan dat zijn verganke-
 lick lichaem wederom sal leuendich worden, ende wt den stof der
 aerden wederom sal opstaen tot der eewigher salicheyt ende claer- Iob. 17. b. 16.
 heyt, want gelijc wy nv dragen dat beelt des eersten ende ertssen
 Adams, also sullen wy ooc in der opstandinge dragen dat beelt des 1. Cor. 15. e. 49.
 anderen ende hemelschen Adams Iesu Christi die onse sterffelicke Philipp. 3. c. 21.
 lichaem veranderen sal, ende sinen verclaerden lichaem sal gelijc
 maken deur zijn godlicke cracht, dan sullen die rechtuerdige schij-
 nen gelijc de sonne in dat rijk haers vaders, dan sullen si blincken
 als die sterren, en gelijc den glans des hemels eewelijc, dan sullen Matt. 13. e. 43.
 si met lijf, siel, ende gheest volcomelijc salich worden dan sullen
 wy met Abraham Isaac, ende Iacob aen der tafelen sitten in dat
 rijke Gods, ende sien dat die ongelouige wt gesloten sullen wer- Luce. 13. c. 27.
 den dan sal geschieden dat Ioan. schrijft, siet wat een liefde heeft 1. Ioan. 3. a. 1.
 ons die vader gegeuen, dat wy zijn kinderen zijn ende genoemt
 worden daer om so en kennet ons die Werelt niet, wandt si en
 kent Godt niet, wy zijn nv alle Kinderen Gods gheworden, //
 dan het en is noch niet gheopenbaert wat wy zijn, sullen dan dat fol. 134^v.
 weten wy als hem die Heere Iesus openbaren sal, soo sullen wy
 hem ghelijck zijn, want wy sullen hem sien, also hy is, dat is van
 aengesichte tot aengesichte in sijnder Goddelijcker heerelijckheyt,
 sullen wy ons dan spiegelen inder eewigher claerheydt ende ons
 verheugen in zijnder hooger Maiesteyt met welcke lust ende
 a vruechde des herten sullen wy daer onsen Vader ende sijnen a Ioan. 16. c. 22.
 Soone Ihesu Christi beschouwen, hoe sullen wy ons dan te recht Apocal. 4. e. 1.
 inden Gheest verblijden met den Enghelen, ende met haer neder- en ouer al.

- uallen voor den stoele Godts ende voor den Troon der ghenaden met grooter eerbiedinghe ende reuerentie ende met Gheestelijke
- Apocal. 14. a. 1. Lofsanghen onsen Godt louen ^a ende singhen dat Liet met den Hemelschen heyrsharen heylich, heylich, heylich is Godt die heere Zebaoth, Hemel ende aerde sijn van sijnder eeren vol, O mijn
- Matt. 9. a. 1. hertgrondelijke lieue suster, so sullen wy spreken als Petrus op den Berch Thabor sprack inder verclaringhe Christi hier ist goet
- Ioan. 14. b. 18. zijn, ten vierden soo vertroost v daarmede dat die Almachtige
fol. 135^r. Godt by v is inder geuancenisse // in alder noot ende anxst ende nemet uwer waer met alderley troost, ghelijc hy door Esaiaes
- Esaie. 41. a. 8. seyt, O Israel mijn knecht Iacob die ick gewonnen hebbe O ghy saedt Abrahams mijns beminden, dien ick van den eynden der aerden wtuercoren hebbe ende tot v gesproken, ghy sult mijn knecht zijn, ick hebbe v wtuercoren ende en sal v niet verworpen en vreest niet, want ick wil by v zijn en wijckt niet af, want ic wil uwe Godt zijn, die v sterckt die v helpt, die v met mijnder rechter handt onderhout, siet alle die haer teghen v setten sullen tot versmaetheyt ende schande comen ende uwe wederspreekers sullen vergaen ende te niet worden, dat so wie hem soecken sal, die en salse niet vinden, want ick uwe heere ende God sal uwe rechte handt stercken die oock tot v segghe en vreest v niet ick wil v helpen, en verschrikt v niet ghy wormken Iacobs want ick
- Esaie. 43. a. 1. wil v helpen, ick hebbe v met uwen naem gheroepen, dat ghy mijn waert, wanneer ghy int water ginekt so wilde ick by v zijn, dat v die waterstroomen niet en verdrongen, als ghy int vier wandelden, dat ghy v niet en verbrande ende die vlamme v niet en ontstake verstageet lieue suster na den gheest, want ick die
fol. 135^v. Heere dijn God // dye Heylighe in Israhel ben v verlosser. Item
- Esaie. 51. b. 7. hoort na my, ghy die de gherechticheydt weet O mijn volck, dat mijn Wet in uwer herten heeft, verslaet v niet wanneer v die Menschen versmaden, weest niet verschrikt wanneer sy v lasteren, want die motten sullese eten als een cleedt, ende ghelijck die Wormen dat laken verteeren, maer mijn gherechticheydt blijft eewelick ende mijn salicheydt van nv aen tot inder eewicheyt, alsoo moeten die rechtueerdighe vele lijden, ghelijck die Propheet Daudt seyt, maer die Heere helpt hem wt dien alle hy bewaert
- Psalm. 34. c. alle zijne ghebeente, datter niet een van ghebroken en wort. Item
20. die rechtueerdighe sal tot my roepen, ende ick sal hem verhooren, ick ben met hem inder droeffenisse ende hem daer wt verlossen, ick sal hem veruullen met eenen langen leuen, Iae met eenen eewighen Leuen, ende sal hem mijn Salicheydt vertoonen. Item Christus seydt in den Euangelio en vreest niet ghy cleyne ver-
- Luce. 12. c. 32. gaderinghe want het is ws Vaders welbehagen v te gheuen sijn

Rijck. Item inden Ioncxsten dach sal hy spreken tot den genen oock die aen zijn slincker hant sullen staen, gaet van my ghy ver-//maledijde in dat eeuwighen Vier, dat den Duyuelen ende sijnen Enghelen bereyt is, want ick ben gheuanghen gheweest, namelijk in mijn lidtmaten ende ghy en hebt my niet besocht waer sullen die dan blijuen. Die Iesum seluer gheuanghen hebben, wee dan alle onboetueerdigen ende bloetdorstighe tyrannen, hoe sal dan dat onschuldich Bloet aen haer gewroken worden, wederom hoe Salich, heerelijck ende verheucht sullen dan worden die ghelooouighen ende Godtsalighen die wt grooter droeffenissen gecomen zijn, ende hebben hare cleederen ghewassen ende wit ghemaeckt in dat bloet des Lams, daerom zijuse voor den stoel Godts, ende dienen hem dach ende nacht in sijnen heyligen tempel si en sullen niet meer hongeren of dorsten, noch die sonne en sal niet meer op haer vallen, want dat lam midden in den troone salse leyden tot die leuende waterfonteynen ende God sal alle tranen van hare ooghen afwassen. So ghy dan nv mijne hertgrondelicke lieue Suster na der voorsienige Gods om der waerheyt wille in die handen des bloetdorstigen menschen geuallen zijt, ende den Heere met v is, soo weset sterck inden Heere, ende bedencket // wat die oude Simeon seyde doen hy dat kindt Iesum in sijnen arm hadde O heere nv laet uwen knecht in vreden henen varen, want mijn ooghen hebben ghen ¹⁾ uwe salicheyt die ghy bereyt hebt voor dat aensicht alder volcken tot een licht der Heydenen ende tot prijse dijns volcx Israhels alsoo oock ghy mijn lieue suster ghy hebt Ihesum Christum in die armen uwer sielen ontfanghen, daerom spreekt nv van gantscher herten, O heere laet nv uwe dienstmaecht in vrede gaen tot der saligher ruste laet nv mijn siele met der sielen des armen Lazarus gebracht worden van den Enghelen in Abrahams schoot, want met mijn ooghen mijns gheloofs hebbe ick gesien mijnen verlosser ende salichmaker Iesum Christum, uwen hertgrondelijcken lieuen man ende mijnen gewensten lieuen broeder, dien ick lief hebbe wt den gront mijns herten, dien beueelt den heere Iesu Christi die mach- tich is hem te bewaren voor alle quaet ende sonder aenstoedt te stellen voor dat aensicht zijns vaders ende tot sijnen eewighen rijck te behouden uwe lieue kinderen die v Godt ghegeuen heeft soo die noch leuen beueeldt den rechten Vader ende schepper alder // creaturen die hem lijf ende siele ghegeuen heeft die een recht voorstaender alder onnoselder weesen is die salse wel bewaren uwe lichamen, bereyt den Heere tot eenen leuendighen brantoffer uwe Gheest beueelt inde handt Ihesu Christi, segghet nv met Paulus

fol. 136 r.

Matt. 25 d 42.

Matt. 26. e 46.

Malach. 4. a. 1

Esaie. 34. b. 8.

Apocal. 7. c. 15.

fol. 136 v.

Luce. 3. e. 28.

Luce. 16. c 22.

Actor. 20. e

fol. 137 r.

gen. 2. a. 6.

2. mach. 7.

d. 22.

1) Lees: ghesien.

- Ioan. 14. h. 18. Christus is mijn leuen ende steruen mijn ghewin. Item wat mach
 Rom. 12. a 1. ons scheyden van die liefde Godts, druck oft anxst, Iae ick ben
 Actor. 7. f. 60. des ghewis dat noch leuen, noch doot, noch Enghelen, noch vorsten-
 Philipp. 1. c. 21. dommen, noch gheweldighen, noch hoocheydt, noch diepte, noch
 Rom. 8. d. 35. tegenwoordighe, noch toecomende dinghen, noch eenighe ander
 creature ons can scheyden van die liefde Gods, die daer is in Christo
 Psalm. 73. c 25. Iesu dat selue heeft oock die Propheet wel bedacht, daer hy seyt,
 O heere als ick maer slechts v en hebbe, so en vraghe ick niet
 na Hemel oft aerde, wanneer my oock schoon lijf en siele ver-
 smachte soo zijt ghy doch mijns herten troost ende toeueraet, mijn
 hertelijke lieue Suster, weest ghy oock also gesinnet ende spreeket
 alsoo met den Propheet, ende Apostel laetet van v nv also gehooft
 worden, ende met der waerheydt ghesien ende beuonden worden,
 Matt. 22. d. 36. *fol. 137^v.* dat ghy uwen Godt lief hebt bouen alle // dat op aerden is, be-
 Matt. 7. c. 14. wijst nv dat ghy v huys op den rechten eenighen hoec steen ghe-
 bouwet hebt, ende niet op eenen drif sant, Iae dat ghy als een
 1. Cor. 3. b. 12. edel Ppearle ¹⁾, als een louter a Goudt ende siluer, op dat eenighe
 fundament ghetimmert zijdt, dien dach der beproeuinghe is nv daer,
 dat dat werck mach beproeft worden, betoont nv dat ghy een werck
 inden Heere zijdt een Ackerwerck, ende een Bouwerck Godts ende
 dat sy niet te vergheefs aen v gearbeyt, noch om uwen wille ge-
 loopen hebben die v met den worde des Heeren ghedient hebben,
 laetet nv openbaer worden uwe gheloof in Christum Iesum, ende
 Rom. 6. a. 3. dat ghy te recht in zijnen b Doot gedooft zijt, om met hem te
 Hebr. 12. a. 2. leuen ende te steruen, gedenckt nu aen uwen voorganger ende
 Hertoghe des gheloofs Ihesum Christum, wat hy om onser alder
 wille gedaen heeft ende gheleden heeft, hoe dat hy wt den Hemel,
 Ioan. 6 16 d. Iae wt den schoot zijns Vaders in dese Werelt ghecome is, ende
 20. na vele pijn ende versmaetheydt die hem die Godtloosen hebben
 Matt. 27. d 33. aenghedaen, ten laetsten aen dat cruyce ghecome is, daer is onse
 Paeslam voor ons gheoffert, daer is hy deur zijne vierighe liefde
fol. 138^r. aen den Houte // des Cruyce ²⁾ ghebraden een Gheestelijk offer lam,
 1. Cor. 5. b. 6. ende spijs alder geloouigher sielen geworden die hem gheestelijk
 Ioan. 6. f. 50. eten, deur den ghelooue ende Paesschen houden met onghesuerden
 broode der louterheyte ende waerheyte o welcke een schoussel is,
 Matt. 26. f. 58. die Heere Iesus Christus daer voor die werelt gheweest die Schrift-
 gheleerden ende Phariseen zijn zijne aenclaghers gheweest voor der
 wereltscher ouerheyte, also doen sy noch huyden daechs allen sijne
 nauolghers des Keyzers officiers hebben hem bespottet ende ten
 Esaie. 53. b. 15. laetsten ten doot ghecondamneert, die Heyden ende crychsknechten
 Gal. 3. b. 13 hebben haren lust aen hem gecoelt onder die moordenaers is hy

1) Lees : Peerle.

2) Lees : Cruyces.

gerekent, eenen vloeck is hy geworden voor ons daer is uwe alder-
 liefste bruydegom Iesus Christus die geestelicke Isaac op den altaer
 des cruyces geslachtet nv heeft Godt belieft dat ghy ooc mijn
 lieue S. uwe offerande sult doen so bereyt v vrywillich daer toe
 deur die genade des heeren op dat ghy met Paulus mocht seg-
 ghen, ick werde nv gheoffert ende die tijdt mijnder verscheydinghe
 is na by, ick hebbe eenen goeden strijdt gestreden, ic hebbe mijnen 2. Tim. 4. a. 6.
 loop voleynt ick hebbe dat Ghelooue behouden, // ende nv is my fol. 138^v.
 bereyt die croone der rechtueerdicheyt, welcke my die heere gheuen
 sal aen ghenen daghe, inden welcken die rechtueerdighe met Christo
 Iesu den schoonen Ionghelinc den Soone Gods die si inde werelt 4. Esdr. 2. f. 42.
 beleden hebben op den Berch Syon sullen staen, ende ontfanghen
 die croone op haren hoofde, ende die Palmen inder handt tot een-
 der bewijsinghe der glorioser ouerwinninghe, dat sy die Wereldt 11. Ioan. 5.
 ende alle wat daer in is, Ia den draeck seluer ouerwonnen hebben, a 4¹).
 deur dat Bloet des Lams, deur dat woort der waerheyt dat si be-
 tuycht hebben, ende hebben haer sielen niet ghesocht te behouden
 sonder die met vroelijcker conscientien inden Doodt ouerghegheuen Apocal. 12.
 hebben ende den Hemelschen Vader beuolen als den ghetrouwen d 10.
 schepper met eenen bestandighen gelooue ende met godtsaligher 1 Petr. 4. c. 19.
 lijdsaemheyt O mijn wtuercoren suster die alderhoochste Godt
 helpe v oock tot sulcken ouerwinninghe, ghelijck ick zijnder ghe-
 naden toe vertrouwe ende dat vertrouwen hebbe, ²) ick oock tot v,
 ick soude v wel meer hier van schrijuen, dan het is mijns be- 1. Ioan. 2. c. 20.
 denckens niet van noode na dien ghy die saluinghe ont-//fanghen fol. 139^r.
 hebt van die die alleen Heylich is, Warachtich ende een Godt, 2. Cor. 1. a. 3.
 alles troosts, welcke saluinghe v ghenoech can troosten, vermanen
 ende leeren, dan dit weynich hebbe ick wt Broederlijke liefde op
 uwe begeerte van herten goetwillich gheschreuen, als bouen ver-
 haelt is, ende nv beuele ick v den eewighen ende bermhertighen
 Hemelschen Vader ende den Heere Iesu Christi, die stercke ende
 becrachtige v in den Woorde der waerheyt, ende in den rechten
 gelooue tot den eynde toe ende deur die cracht sijns Heylighen
 Gheestes. Amen.

O mijn hertgrondelijke lieue Suster strijdt nv voor die waer- Eccles. 4. d. 35.
 heydt tot inden doot, soo sal die Heere voor v strijden, ende hier
 van malcanderen ghescheyden worden na den vleesche so verhopē
 wy ons te sien in dat hemelsche Ierusalem in dat ghesichte des
 eewigen vreedts int onuerganckelijke rijck onses Gods, dat welcke Matt. 25. d. 34.
 wy alle ghelijc met onsen Heere Iesu Christi sullen beeruen ende Rom. 8. c. 17.

1) Waarschijnlijk is bedoeld Openb. XII: 11.

2) Deze komma staat overtoellig.

besitten eewelyk so wy hier met hem lijden op dat wy met hem tot heerlijkheydt moghen comen.

Die Almachtighe Godt beware v die Heere Ihesus Christus *fol. 139^v*. stae v by // ter rechter, ende ter slincker handt, die Heylighe

Gheest leyde v inde eewighe Hemelsche glorie ende claerheydt.

Ioan. b 4. Amen. Het groeten v hertelijcken veele Godturuchtighen inden Heere, dye hier zijnt bysonder D. dan ende zijn huysvrouwe D. Ianssoon, ende zijn huysvrouwe com. P. ende zijn Huysvrouwe Ian B. ende zijn Huysvrouwe Anthony, ¹⁾ ende Arent Dad ende hare Huysvrouwen, ende meer andere die v lief hebben inder

Waerheydt, groet uwe mede-

gheuanghen met den cus

des vreedts. Amen.

Vwen Broe-

der ende

die-

naer inden Heere

Dierick

P.

F I N I S.

Rom. 16. b 15.

1. Petr. 5. b. 14.

1) De komma behoorde achter „Huysvrouwe” te staan.

I. DIRK PHILIPSZ AAN HOYTE RENIX, 8 JUNI, 1567 ¹⁾.

(J. O.[uterman], *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs*, 1609, § 267, 268).

DE wijle ghy dan soo moetwillich handelt, (schrijft Dirck Phli.) 267 [*Iviij*.]
ende alst schijnt nae ons niet en vraecht, oock by u des
rechtens ende des bannens soo veel geschiet, dat veel vrome herten
daer over suchten ende claghen, derhalven dringt ons den teghen-
woordigen noot daer toe, dat wy eerst vrien-//delijck bidden, ende [*Iviij*.]
broederlijck van u begeeren, door die barmherticheyt Gods, ende
door de liefde des Geestes, dat ghy stille houdet in uwen dienst,
om des vreedts wille, om alle erghernisse ende droeffenisse te ver-
mijden, dan soo onse vriendelijke bede, ende broederlijke begeerte
by u niet gheldet noch ghehoort is, ende ghy die niet aenneemt ²⁾,
soo segghen wy u inden naem des Heeren, ende door die macht
die hy zijnder Gmt. ³⁾ ende my ghegeven heeft, dat ghy sult stille
staen, ophouden, met uwen dienst u niet onderstaen eenighe hande-
linghe der Gmt. aen te nemen, met dienen, opnemen, of afsonderen,
tot dat ghy u voor den Heere, voor ons, ende met anderen, inde
tegenwoordicheyt uwer aenclaghers ende beschuldigers ghepurgert
ende verantwoord hebt, wy verhoppen oock (en ⁴⁾ de Heere wil ende
wy leven) nae die ghelegentheyt tijdt ende plaetse te bestemmen,
ende u dat te ontbieden ⁵⁾, wanneer ende waer wy t'samen sullen
comen, dan soo ghy dit van ons niet aen en neemt, ende niet en
achtet, ende gaet in uwen dienst voort, so sult ghy weten dat wy
dat van geender weerden houden, ende en zijn met u niet te vreden,
ende bekennen u niet voor eenen Brd. ⁶⁾ dan segghen u onse
broederschap af, op die conditie als verhaelt is, doch wy hopen
dattet beter gelucken sal, hoewel wy alsoo schrijven, ende dat ghy

1) De dagteekening van dezen brief valt af te leiden uit het protokol van het *Bespreck tuschen Jan Lues ende Peter Jansen Twisck*, 1622 (HS.), § 48.

2) De schorsing in den dienst is dus voorwaardelijk.

3) Gmt., *d. i.* Gemeente.

4) Waarschijnlijk moet voor „en” gelezen worden: soo.

5) „U dat te ontbieden” wil zeggen: u daartoe op te roepen.

6) Brd., *d. i.* Broeder.

u wel sult bedencken, ende u ter verantwoordinghe stellen, ende strijden niet moetwilligh teghen den stroom.

268 In ghelijcker maten soo en consenteren wy noch niet, in d'or-
K i'. dinantie van Egbert // Cuyper ¹⁾, sonder ²⁾ houden die voor onordentlijke ende crachteloos, ende en bekennen hem niet voor eenen medehulper inden dienst des Euangeliums, desghelijcx so u yemant daer in wilden stercken ³⁾ dat ghy hier op niet soudt passen, sonderlijkewel ⁴⁾ in uwen dienst en werc voortvaren, die segghen ende bevelen wy ooc so wel als u stille te houden, hy is wie dat hy is, ende woone by u, ofte op andere plaetsen, wy en staen den selvighen gheenen handel toe inder Gmt. tot dat ghy u gepurgeert hebt, ende hy oock daer van, dat hy u niet belet heeft, noch doen stille houden, sonder heeft u veel meer gestyvet ende ghestercket, dan dat eenvuldighe volck, dat recht ende slecht is, Godt vreest ende dat quaet vermijdet, dat wort hier mede niet ghemeent.

II. DIRK PHILIPSZ AAN JAN WILLEMS EN LUBBERT GERRITS,
 30 JUNI, 1567.

(J. O.[uterman], a. w., § 272).

K i'. 272 Maer als de Hol. mannen ⁵⁾ door Dirck Phl. versoekinghe niet ⁶⁾ tot Emden en zijn getrocken, maer met haere Brn. ⁷⁾ aenghehouden hebben dat Dirck Phl. selve by haer comen soude, ende elck zijn versoec vast met redenen ofte oorsaken becleet hadden, soo heeft Dirck Phl. noch gheschreven, lydende aldus.

K ij'. Wyder can ick u niet verbergen hoe dat noch // onse broederlijke bede ende begeerte is ⁸⁾, daer en boven vermanen ende verinderen ⁹⁾

1) Egbert Cuyper was volgens Dirk Philipsz op onregelmatige wijze door de gemeente te Harlingen tot oudste aangesteld. Zie zijn: *Appendix tot ons boeckken vanden twistigen handel tusschen die Vr. ende Vl.*, quat. E, bl. ij v. In het *Bespreck tuschen Jan Lues ende Peter Jansen Twisch*, 1622 (HS.), leest men hieromtrent, § 49: Oock beklacht hy hem seer in den zelven brief, dat zy Egbert Cuper, tegen zynen wille, in den vollen dienst bestedeget hadden, daer sij wisten, dat hy op te seggen hadde, dat bij zyn weten van geen trouwer diener gedaen was in de gemeente, als breder in den zelven brief te zien is. — Vergel. De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, in de *Doopsgezinde Bijdragen*, Leid. 1893, blz. 54 v., 65, 79.

2) Sonder, *d. i.* maar.

3) De schorsing is dus voorwaardelijk.

4) Sonderlijkewel, *d. i.* inzonderheid.

5) Hol. mannen, *d. i.* Hollandsche mannen (Jan Willems, Lubbert Gerrits, en de hunnen).

6) „Door Dirck Phl. versoekinghe niet” wil zeggen: niet op Dirk Philipsz' verzoek.

7) Brn., *d. i.* Broederen.

8) Hier worde ingevoegd wat gelezen wordt bij P. V.[erkindert]: aen u; dat gy by ons willen comen, als bovengeschreven is.

9) Verinderen, *d. i.* herinneren.

wy u ten andermael, dat ghy u naer onse schrijven aengaende uwen dienst weten te richten, u niet onderstaen te dienen, noch met opnemen, noch met afsonderen, tot dat ghy u gepurgeert hebt, soo ghy averst dat niet en doet, en u noch eenighen dienst aennemet, ofte onse afschrijvinghe niet achten, soo gedenckt dat daer geschreven staet, een vermetelijck mensche gatet ten lesten qualijck, een ¹⁾ vermetelijck mensche maect hem selven veel onghelucx, ende rechtet den eenen iammer na den anderen aen, want hoochmoet doet nemmermeer goet, ende daer can niet dan wat quaets wtspruyten, want dat laten wy u aanseggen, so ghy u noch den dienst de ²⁾ Gmten. ³⁾ aennemen, soo segghen wy u inden name des Heeren de broederschap af ⁴⁾, want met alsulcken begeeren wy niet te dienen noch broederschap te hebben, dat is d'innerlijcxste meeninge onses herten. Hier ⁵⁾ mede den Heere bevolen, ende wetet u hier naer te richten eer dat grooter droefenisse en straffe vanden Heere u over comt. De vrede Godts sy met allen die den Heere Iesum Christum lief hebben wt reynder herten, Amen. Anno 1567. den dertichsten Iuny. Onder stondt, Dirck Philips. Wy bevelen oock inden name des Heeren Iesu Christi alle uwe Dienaers, Oudtsten ende Brs. ⁶⁾ dat sy stille houden, ende haer niet en onderstaen yemandt af te sonderen, ofte aen te nemen, tot dat ghy soo wel als sy, ende sy soo wel als ghy, u allen ghepurgert hebt ⁷⁾.

III. DIRK PHILIPSZ AAN DE GEMEENTE HOORN.

(P. V.[erkindert], Brief, Dienende om te bewijzen, blz. 24) ⁸⁾.

Komende nu tot het tweede, namelijk dat Dirck Philips de Dienaers *Blz. 21.*

die beschuldicht waren, heeft bevolen stille te holden, totter tijt toe dat sy haer gepurgeert souden hebben: ende so sy dat niet wilden doen, heeft hy haer in zijn eygen naem sonder Gemeente gebannen: Als by de drie volgende Extracten, uyt sijne brieven blijkt.

1) De woorden „een vermetelijck mensche maect hem — wtspruyten” zijn bij P. V.[erkindert] weggelaten.

2) Lees: der.

3) Gmten., *d. i.* Gemeenten.

4) Het ontzeggen van de broederschap geschiedt voorwaardelijk.

5) Bij P. V.[erkindert] ontbreken de woorden „Hier mede den Heere bevolen — Iuny. Onder stondt, Dirck Philips”.

6) Misschien moet gelezen worden: Lrs., *d. i.* Leeraers.

7) Bij P. V.[erkindert] volgt nog: Und alle wat ghy hier boven ende daer tegens doen, dat holden wy van niet ende van geenen weerden.

8) Zie over dezen brief De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 58 v.

Extract uyt den Brief van Dirck Philips, aen de Gemeente van Hoorn geschreven.

Ick hebbe oock juvven Dienders ende Oldesten, und allen Broederen geschreven und bevolen: Dat sie stille holden, ende niemandt af-sonderen, beth ¹⁾ op die tijdt dat sie sick purgeert hebben: Dat is die beyde Mannen I. W. ²⁾ ende L. G. ³⁾ die Dienders und Broeders sick alle voor God und ons ende meer ander purgeert hebben; begeere oock, jae bevele juvv durch den Heere Iesum Christum, dat ghy desen Brief in Noort-Hollandt, in alle Ghemeenten laten lesen, etc.

IV. DIRK PHILIPSZ AAN JAN WILLEMS EN LUBBERT GERRITS.

(P. V.[erkindert], a. w., blz. 21 v.) ⁴⁾.

Noch schrijft hy aen Ian Willemsz. ende Lubbert Gerritsz. als volgt:

Extract.

DAeromme kunnen wy dat niet ondervvege laten, juvv te bidden ende vermanen, dat ghy met uvven Dienst stille hout, tot dat *Blz. 22.* ghy u // gepurgeert hebt; op dat daer gheen meerder droeffenis uyt en kome. Dan soo ⁵⁾ ghy om onse vriendlijk bidden ende vermanen, sulcx niet en vvilt doen: So bevelen vvy juvv door de macht die ons Christus Iesus gegeven heeft, door vvelke macht vvy u inden Dienst hebben bestedighet, dat ghy stille houdt: Want is de Heere krachtigh geweest, in ons op die tijt, door sijnen Geest, om juw inden Dienst te bevestigen ⁶⁾: die is noch krachtig in ons: (want wy sijn noch door sijn genade onverandert) juw doen stille te houden, tot die tijt toe, dat gy reyn, of onreyn; onschuldigh oft schuldigh voor God ende zijnder Gemeente na de waerheyt bekend wordt. etc.

De brief waarvan hier ook nog een uittreksel volgt, is dezelfde als die van 30 Juni 1567, hierboven (blz. 690), ontleend aan Outerman, § 272.

WYder kan ic u niet verbergen, hoe dat noch mijn broederlijke bede ende begeerte is aen u; dat gy by ons willen comen, als bovengeschreven is. Daer te boven vermane ende verinnere u

1) Lees: tot.

2) I. W., d. i. Jan Willems, leeraar te Hoorn.

3) L. G., d. i. Lubbert Gerrits, leeraar te Hoorn.

4) Zie over dezen brief De Hoop Scheffer, *Het verbond der vier steden*, blz. 59 v.

5) De schorsing is voorwaardelijk.

6) Dirk Philipsz had beiden als leeraars bevestigd.

ten anderen male, dat ghy u naer onse schrijven, aengaende uwen dienst, weten te rechten: U niet onderstaen te dienen, noch met opnemen, noch met afsonderen, tot dat ghy juw ghepurgert hebt. Woe ghy averst dat niet doen, ende u noch eenige dienst aennemen, ofte onse afschrijven niet achten: so gedenct datter geschreven staet: Een vermetelijke mensche gatet ten lesten qualije, etc.

Want dat laten wy u aenseggen: So gy u noch den Dienst der Gem. aennemen; so seggen wy u inden name des Heeren de Broederschap af. Want met alsulcken begeeren wy niet te dienen, noch Broederschap te hebben; dat is de innerlijkste // meyninge *Blz. 23.* onses herten. etc. Ende daer onder:

Wy bevelen oock alle uwe Dienders, Oldtsten ende Broeders, dat sy stille holden, ende sick niet onderstaen yemant af te sonderen, noch op te nemen, totter tijdt sy soo vval als ghy, juw alle gepurgert hebben, etc.

Und alle wat ghy hier boven ende daer tegens doen, dat holden wy van niet ende van geenen weerden. Dus verre Dirck Philips.

NAE DE WIJSE: HELPT GODT MY MAGH GHELINGHEN.

Blz. 168.

(Sommighe Leerachtighe Gheestelijke Liedekens, Haerlem, 1628, blz. 168—173).

Singt met aendacht.

G Hy Christen broeders te samen,
 Wilt aenhooren een Liedeken recht,
 Vol hoogh-prijselijke namen,
 Van den Sone Gods gheseght,
 Aenschouwt de Schrift al nae den gheest,
 Dat ghy recht meught bekennen
 a Dat hy van 't beghin is gheweest.
 2 b In den eersten wilt aenmercken,
 Hoe Christus is dat Goddelijck woordt,
 c Daer door den Vader ginck wercken,
 d In den beghin, soo wy hebben ghehoort,
 Als Godt Hemel end' Aerde fondeerde reyn,
 e Soo was dit Woordt by hem verheven,
 Een met den Vader ghemeyn.
 3 Wy bekennen, nae Schrifts belijden,
 Elck een met ooren hoort,
 f Hy was van eeuwigen tijden,
 g Wie kan vertellen sijn gheboort?
 h Hy is Gods even-beeldt alleyn,
 Dat schijnsel sijnder heerlijkheyt,

a Mich. 5. 1
 b Ioan. 1. 1
 c Ephes. 3. 9
 Coloss. 1. 16
 d Genes. 1. 1
 e Ioan 10. 30
 ende 14. 9.

f Mich. 5. 7
 g Esaie. 53. 11
 h Sapient. 7. 25
 ende 26.

- Coloss. 1/15 Een spiegelhijns wesens reyn.
 Hebr. 1. 3. 4 ⁱ Wt den mont des Alderhooghsten verheven
ⁱ Syrach. 24.4 Is dat Woordt van eeuwigheyt,
^k Ioan. 1. 1 ^k End' dat Woordt was Gode beneven, //
Blz. 169. En God was dat Woordt, so Ioannes seyt
 Hy is alleen die Wijsheydt Godes groot,
 Gheboren vanden Vader,
 Om ons te verlossen vander doot.
^l Genes. 3. 6 5 ^l Als de mensch Gods gebodt hadde ghebroken,
 Door des listigen duyvels raet,
 Soo heeft Godt tot hem ghesproken,
 Ende hem belovet een zaet,
^m Genes. 3.15 ^m Dat ons soude verlossen van svyants nijt
 En breken sijn hooft in stucken,
 Hierom zijn wy verblijdt.
ⁿ Psalm. 89. 5 6 Dit zaedt vol alder eeren,
ⁿ Werdt Gods Bruydt hier toegheseydt,
 Van 't begin te genereren,
^o Esaie. 11/1. ^o Door de beloften, hoort dit bescheydt,
 Van geslacht tot geslacht, so Mattheus verklaert,
^p Matt. 1. 1 ^p Nae der beloften in figuren
 Is de Sone gheopenbaert.
^q ezech. 37.24 7 ^q Dit zaet, wilt het recht aenschouwen,
 Wt den gheloove nae den gheest vry,
^r Genes. 21/3 ^r Als eenen waren Isaac vol trouwen,
^s Ioan. 8. 58 ^s Nochtans voor Abraham was hy:
 Hy is die wijse Salomon pertinent,
 Van den rechten David ghekomen
^t ezech. 37. 24 ^t Nae der beloften bekend.
 8 Hy werdt oock David gheheeten,
 Als een wortel en rechte stam,
^v Apocal. 5. 5. ^v David noemde hem een Heer vermeten,
 ende 22. 16. ^x Eer hy op aerden quam:
^x Psalm. 110.1 Alle Koninghen waren van hem een figuer, //
Blz. 170. ^y Dat hy eeuwelijck soude regneren
^y Psalm. 2. 8. Met sijnen Scepter puer.
^z Esaie 59. 20 9 ^z Dese Roede was in Zyon gheseten,
 Als een plantinghe des Heeren wel,
 Hoogh edel boven alle Propheten,
^a Esaie. 7. 15 ^a Die gherechte Emanuel.
 ende 8. 2. Hy is dat woordt der gherechtigheydt,
^b Esaie. 9. 5. ^b Eenen rechten Vorst des vreden,
 Philipp. 4. 9. Als Esaias heeft gheseyt.

- 10 ^c Desen Soon vol alder eeren,
 Die in Godlijke ghedaente was,
^d Die ginck hem selven verneeren
 Na des Vaders wille te pas,
 Die ghedaente eens knechts nam hy aen,
^e Om ons een exempel te wesen
 Sijn voet stappen nae te gaen.
 11 ^f Een reyne Maeght ghepresen,
 Van Godt voorsien en hoogh gheacht,
 Als sy consenteerde in desen,
^g Ontfinckt sy door des Gheests kracht,
^h Sy gheloofde Gods woordt, ende ons is
ⁱ Een kindt uyt haer gheboren,
 Ons tot een Soon ghegheven ghewis.
 12 ^k Desen Soon hoogh van waerden,
 Vanden Hemel hemelsch, soomen bevint,
^l De ander Adam op aerden,
 Nochtans en was hy niet aerdtisch ghesint,
^m Al vander aerden en was hy niet,
ⁿ Dat woordt is vleesch gheworden,
 Als ons Ioannes bediedt. //
 13 Als hy hem op die werelt verklaerde
^o Heeft hy ghetoot zijn Godlijke macht,
^p Sijn Vader hem openbaerde,
 Als syn beminden Sone gheacht
^q Dit is het broot vanden Hemel ghedaelt
^r Sijn vleesch is ons een spijs
 Onse schuldt heeft hy betaelt.
 14 Al dat hy van sijnen Vader hoorde
^s End' wat hy te voren hadde ghesien
 Dat selve hy verantwoorde
 Noyt sulck wonder en sachmen gheschien,
^t Daer en had noyt mensch Godt aenschout
 Dan die eenighe soon des Vaders
 Wel hem die op hem betrout.
 15 De dooden gaf hy dat leven,
^v En de blinden haer ghesicht,
 Die sonde mocht hy vergheven,
^x Dees wercken vielen hem licht,
 Hy is de poort en de rechte baen,
^y Niemandt en komt tot den Vader
^z Hy en moet door den Sone gaen.
 16 Dese Sone mach ons leeren,
- ^c Ioan. 1. 14
^d Philipp. 2. 6
^e 1 Petr. 2. 21
^f Esaie. 7. 15
^g Luc. 1. 34
^h matt. 1. 25
ⁱ Esaie. 9. 5
 Matt. 1/25
^k Ioan. 3. 13.
^l 1. Cor. 15.
 47.
^m Ioan. 8. 23
ⁿ Ioan. 1. 14
Blz. 171.
^o Matt. 8
 Ioan. 5. 8.
^p matt. 3. 17
 Marc. 1. 11
^q Ioan. 6. 51
^r Esaie. 53. 2
^s Ioan. 3. 32
^t Ioan. 1. 18
^v matt. 11. 5
 Luc. 7. 22.
^x matt. 9. 9.
^y Ioan. 10. 9
^z Ioan. 14. 6.

a Ioan. 14. 6.

b Ioan. 10

c Matt. 11

29.

d Esaie. 55. 1

e Esaie. 53. 9

Blz. 172.

f Apocal. 13. 9

g Esaie. 53. 15

h Ephes. 2. 13

Coloss. 1. 20

i Esaie. 52. 10

k Coloss. 2. 9.

l 1 Ioan. 5. 20

m Ioan. 16

n Matt. 18

20.

o Ioan. 4.

p Ioan. 20. 28

q matt. 10. 1.

Marc. 3. 15.

Luc. 9. 1.

r Matt. 28.

19.

marc. 16. 16

Blz. 173.

s Rom. 9. 5

a Want hy selfs die waerheydt is pleyn

b Sijn schaepkens gaet hy informeren,

Door sijnen gheest een vertrooster alleyn,

c Wilt draghen zijn last so hy ons ghebedt,

Hy is een fonteyne des levens,

d Sijn gracy gheeft hy om niet.

17 e Onse zonden heeft hy ghedraghen,

Veel smerten met grooter noot, //

f Al van 't beghin der daghen

Is dat Lammeken ghedoodt,

g Voor ons overtreding heeft hy ghebeen,

Doen wy Gods vyanden waren

h Stelde hy sijnen Vader te vreen.

18 Dit 's onse salighmaecker waerachtigh

i Een rechte arm van sijnen Vaer,

In hem soo woont lijfachtigh

k Die volle Godheydt eenpaer,

l Ioannes noemt hem waerachtigh Godt,

m Daer toe dat eeuwigh leven,

Dit is de sommige een spot.

19 n Laet ons den vader door Christum bidden

Ende vergaderen in sijnen naem,

o So is hy by ons int midden,

Die hem inden geest aenroepen bequaem,

Tot prijs zijns Vaders altijd voorwaer,

p Soo hem Thomas heeft beleden,

Bekennen wy Christum klaer.

20 Desen sone vol van ghenaden,

Gaf sijn discipulen de macht,

Sy deden veel wonderdaden,

Door sijnen Name gheacht,

Hy bevalse te doopen in sijnen Naem,

Alle die hier aen ghelooven

Die zijn daer oock toe bequaem.

21 Al dat daer meer staet gheschreven

Van desen Soon excellent,

Bekennen wy al beneven,

Dat Oud ende Nieuwe Testament, //

s Hy is Godt over al in eeuwicheydt

Int neghenste tot den Romeynen

Heeft het Paulus uytgheleyt.

22 Ten heeft my niet verdrotten

Al om te dichten dit liedt

Om mijn rechte medeghenoten,
Soo is het uyt liefden gheschiedt
En neemt ten besten dit cort ghesanck,
Soud' ment al van Christo verhalen
Mijn liet viel veel te lanck.

HET 25. LIEDEKEN,

Blz. 82.

Na de wyse: *Verheucht v Christenen alle.*

Door D. P.

(Sommighe Stichtelijke Liedekens, Hoorn, 1618, blz. 82—85).

VErheucht nu en weest verblijt,
Och vrienden, wie dat ghy zijt,
Die Godt hier dienen met vlijt,
Aensiet Goods liefde reyn,
Die hy ons al ghemeyn,
Bewijst in 't aerdsche pleyn,
Want wy doch al, door Adams val,
Gheheel verloren waren:
Maer Godt door zijn ghenade groot
Heeft ons verlost, uyt liefden bloot
In desen nieuwen iare.
2 Godt heeft eenen Enghel ghesent
Tot Maria de Maghet excelent,
En sprack, met woorden bekend:
Zijt ghegroet, vol gratien fijn,
Ghy sult baren een kindekijn, //
Diens Naem sal Iesus zijn:
Maria, men leest „sy was bevrees
Van dese nieuwe mare,
En sprack: hoe sal dat moghen toegaen,
Want ick bekenne ghenen man,
In desen nieuwen iare.
3 Goods Gheest van boven, seer fijn,
Sal u omschynen, hoort mijn,
Daerom dat van u gheboren sal zijn,
Sal Goods Sone heeten, excelent,
Hy sal Davids zijns Vaders stoele ient,
En Iacobs huys regeren, sonder ent:
Maria, hoort reen, sy was te vreen
Door des Enghels verklaren,
En sprack: hier is u dienstmaecht bereyt,

1. Ioan. 2. 2
Rom. 3. 24
rom. 5. 16. 18
4 esdr. 7. 48
Rom. 3. 24
ioan. 1. 9. 29

Luce. 1. 22
matt. 1. 18

Blz. 83.

Luce 1. 31
matt. 1. 20

Psalm. 45. 7
Ioan. 23. 5
Hebre. 1. 8

- My geschiede ghelijck als ghy hebt gheseyt,
In desen nieuwen iare.
- Matt. 2. 1
Luce 2. 4.
15.
- 4 Aenmerckt doch, vrienden, alghemeen,
Te Bethlehem binnen der steen,
Heeft sy haer baringhe gheleen,
Soo de Enghelen hebben vertelt,
De Herderkens op het velt,
Soo de Schriftuere vermelt,
Sy waren verblijt „met vrolijk iolijt,
Loofden Godt in 't openbare,
En zijn met vreuchden, nae Bethlehem ghetreen,
Daer vonden sy de Moeder met haer Kindeken kleen,
In desen nieuwen iare. //
- Blz. 84.
Matt. 2. 2
Num. 24. 17
- 5 De Wysen uyt Oosten landt,
Die kregghen oock dit verstant,
Door een Ster die haer werde bekant,
Zy quamen te Ierusalem ghegaen,
En hebben daer neerstich onderstaen,
Waer Christus gheboorte soud' toe gaen,
Herodes dit hoort „was seer verstoort
Van dese nieuwe mare,
Hy dede roepen zijn Wyse te gaer,
En ondersocht seer neerstich van haer,
In desen nieuwen iare.
- Matt. 2. 3
- 6 Sy spraken, te Bethlehem, hoort mijn,
Nae des Propheten prophecijn,
Herodes riep de Wysen seer fijn,
En sprack, wilt derwaerts gaen,
En als ghy hem hebt ghebeden aen,
Soo willet my oock laten verstaen,
Op dat ick, hoort reën „mach komen aenbeen,
Het Kindt wild' hy beswaren,
De Wyse zijn van Ierusalem ghegaen,
Nae Bethlehem, soo de Schrift doet vermaen,
In desen nieuwen iare.
- Matt. 2. 5
Mich. 5. 1
- 7 Te Bethlehem nae Schrifts belijt,
Daer vonden sy de Moeder subijt,
Met haer Kindt, en waren verblijt,
Sy openden haer schatten soet,
En offerden met blyden moet,
Gout, Wierroock ende Myrrhe seer soet,
Sy waren verheucht „met grooter vreucht, //
Loofden Godt in 't openbare,
- matt. 2. 10
Psalm. 72. 10
Esaie. 60. 6
- Blz. 85.

En aenbaden het Kindt by zijn Moeder reën
Doen zijn sy met vreuchden weer om getreen,
In desen nieuwen iare.

8 Oorlof Prince, vrienden eerbaer,

Laet ons dit nieuwe iaer,

Te recht wel nemen waer,

Op dat wy Goods ghenade, merckt aen,

Doch niet te vergheefs en ontfaen,

Want hy heeft seer veel voor ons ghedaen,

Den bitteren doot „met pyne groot,

Leet hy uyt liefden klare,

Dus looft den Heere met alle herten bly,

En doet doch gheen afgodery,

In desen nieuwen iare.

2. Corinth. 6. 1

Hebre. 12. 15

Rom. 5. 8

2. Cor. 5. 15

1 thess. 5. 10

Ioan. 3. 16

1 ioan. 5. 20

LIJST DER AANGEHAALDE BIJBELPLAATSEN.

OUDE TESTAMENT.

(De cursieve cijfers wijzen de bladzijden aan).

Genesis I 141; 1, 60, 61, 693; 26, 316; 27, 65, 140, 143, 345; II 494, 627, 628, 631, 632, 640, 644, 647; 6, 685; 7, 65, 140, 380; 8, 387; 16, 166; 17, 166; 21, 345; 24, 346, 665; 25 (foutief III: 26), 74, 346; III 271, 494, 506; 1, 165, 198; 6, 74, 166, 316, 344, 381, 694; 7, 74; 15, 65, 85, 144, 202, 316, 345, 382, 383, 451, 694; 19, 150; 21, 452; IV: 1, 382, 405; 4, 333; 8, 246, 346, 680; 25, 383; V: 1, 316, 345; 1 en 2, 647; 2, 380; VI 628; 1, 345, 346; 2, 629, 637, 638; 3, 629; 5, 78; 5—8, 629; 9, 333; 14, 79; VII 331; 2, 202; 23, 371; VIII 331, 631; 12, 383; 16, 289, 347; 21, 92; IX: 6, 380; 8, 202, 383; 11, 451; 12, 452; 13, 101, 347; 22, 680; 25, 348; XI: 4, 83; XII: 1, 333; 3, 65; XIV: 17, 161; 18, 142, 348, 384; XV: 2, 384; 5, 274, 385; 6, 232; 18, 101, 397; XVII 105, 494; 1, 270, 274, 384, 558, 678; 1 en 2, 451, 557; 2, 451; 3, 105; 5, 385; 6, 452; 7, 397, 452; 8, 145; 9, 452; 10, 101, 104, 108; 17, 87; 19, 169, 538, 545; XIX: 1, 349; 2, 384; 11, 678; 15, 185, 679; 16, 380; 24, 271; 26, 85, 264, 682; XX: 3, 384; XXI 294; 2, 105; 3, 694; 4, 101; XXII 198, 232, 274, 491; 1, 161; 10, 349; 15, 202; 16, 169, 384; 17, 397; 18, 65, 144, 145, 293, 327, 352, 353, 385; XXIV: 3, 350; XXV: 23 (foutief 22), 291; 24, 293; XXVI: 34 en 35, 639; XXVII: 27, 294; 37, 293; 46, 639; XXVIII: 2, 351; 13, 202; 13 en 14, 351; 15—17, 352; XXXII: 8, 441; 30 (foutief 28), 305; XXXVII: 28, 353; XXXVIII: 27,

294; XXXIX: 10, 437; XLVIII: 13, 295; XLIX: 10, 292.

Exodus II: 13—15, 551; III 96; 6, 306, 391; 7, 354; 10, 209, 286; 14, 61; 19, 96; 23, 447; IV—VII 438; IV: 24, 108; VI 676; VII: 11, 235; X: 8, 676; 21, 96; XII: 3, 165; 5, 74, 130; 7, 354; 9, 131; 29, 124; 37, 97; XIII: 1, 293; 21, 95, 355; 37, 96; XIV 261; 19, 380; 22, 95; 23, 441; 29, 78; XV: 23, 522; 25, 356; XVI 488, 644; 4, 264, 356; 5, 103, 355; 15, 114; 16, 161, 175; XVII 644; 6, 96; 11, 522; XIX: 6, 291; 16, 234, 388, 390; 18, 306, 402; XX: 1, 388; 1 en 2, 306; 2, 60, 391; 2 en 3, 185; 5, 275; 6, 254; 7, 406; 12, 665; 19, 388; XXII: 18, 406; XXIII: 1 en 2, 573; XXIV: 6, 234; 8, 126; XXV: 8, 283; 10, 289; 17, 65, 289; 22, 103, 448; 29, 288; XXIX: 20, 394; XXX: 17, 287; XXXI: 18, 308; XXXII 560, 644; 4, 58; 11, 58; 31—35 (foutief XXXI), 599; XXXIII: 11, 306; 18, 306; 20, 306; 21—23, 306; XXXIV: 1, 356; 7, 254; XXXVI 161; XXXVII 487.

Leviticus XI 255; XII 255; XIII 255; XIV 255; XV: 31, 256; XIX: 2, 335, 371; 17, 229; XX 255; 7, 256; XXVI: 9, 233.

Numeri XI 644; 21, 97; XII 256, 361; 6, 209; 14, 636, 666; XIII: 17, 358; XIV 644; 18, 254, 260, 261; 27, 98; 36, 96; XV 255; XVI 211, 524, 644, 660; 11,

399; 26, 185, 399; 31, 357; XVII: 7, 289; XX: 3, 358; 10, 96, 161, 175; 11, 114, 355; 28, 359; XXI: 8, 103, 331; 8 en 9, 563; 9, 161; XXII 645; 5, 221; 22, 357; XXIII 221; 1, 682; 8, 331; XXIV 221, 645; 17, 698; XXV 630, 644; 1, 522; 2, 357; 5, 440; 8, 199; 14, 357; XXXI 645.

Deuteronomium I: 39, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 98, 99, 100, 182, 319, 320; II 200; III: 43, 413; IV 563; 1 en 2, 185; 2, 70, 81, 146, 150, 186, 274, 395, 628; 12, 500; 20, 96; 35, 59, 60; V: 6, 96, 357; 9, 275; VI 491; 2, 186; 4, 60, 388; 5, 199, 275; 13, 185; VII: 2, 371; 3 en 4, 630, 631; 9, 254; VIII: 3, 108, 131, 274, 322, 332; 5, 172; XII 563; 4, 357; 32, 146, 150, 185, 186, 274, 395, 628; XIII 255; 1—3, 210; 5, 406; 8, 258; 9, 664; XV 563; 4, 402; XVII 555, 646; 6 (foutief 11), 659; 6, 664; 7, 255, 258; 17, 406; XVIII: 15, 59, 62, 177; 20 (foutief 19), 210; XIX: 19, 258; (foutief Numeri) XXII: 22—24, 641; XXIII 256; XXIV: 1, 665; XXVII: 15 v.v., 65; XXVIII 594; XXX 558; XXXII: 40, 61; XXXIII 557, 560; 9, 199, 275; 9 en 10, 214; 10, 395; XXXIV: 5, 359; 9, 359.

Jozua III: 17, 360; V: 2, 227; 3, 360; (foutief Numeri) VII 554, 660; 1, 399; 12, 399; 20, 258, 430; 25, 399; XXIV: 22, 185.

Richteren I 591; 18, 445; VI: 14, 360; VII: 13, 441; 20, 441; 21, 360; VIII: 22—27, 563; XI 524, 571; XIII: 24, 360; XIV: 1, 361; XV: 14, 361; XVI: 1, 361.

1 Samuel II: 30, 219; XIII 567, 645; XV 501, 567, 645; 8, 185; 11, 567; 13, 186; 22, 186; 23, 331; XVI: 7, 184; XVII: 34, 362; XVIII: 7, 362; 10, 405; XIX: 18, 192; XXVIII 605; XXXI 567.

2 Samuel II 576; VI: 10, 441; VII: 12, 146; XVI: 7, 261; 13, 362; XVII 571; XXII: 44, 385.

1 Koningen I: 39, 365; III: 1, 366; VIII (foutief VI): 46, 300; 20, 363; 46, 330; XII 555, 561, 579; 16, 368; 28, 192; XVII 502, 568; 9, 242; XVIII 227; 1, 240; 13, 193; 21, 429; 22, 222; 26, 192; XIX 488, 568; 3, 240; 18, 193; XXII: 5, 222; 7, 208; 20, 246.

2 Koningen V: 10, 331; IX: 22, 218; X: 25, 218; XVII: 7, 368; 22, 369; XVIII: 4, 563; XXII: 8, 234.

2 Kronieken XII 580; XIII: 8—12, 440; XIII: 10 en 11, 579.

Ezra IV 507; 2 en 3, 371; IX 631; X 11 (foutief 45), 370, 371.

Nehemia II: 10, 371; IV: 2, 371, 372; 8, 373; IX 636.

Esther VI 458; VII 458.

Job I 457; 1, 384, 598; 6, 348; 21, 678; IV: 17, 139; 17 en 18, 330; 38, 381; V: 12, 373; XIV: 4, 140; XV: 14—16, 330; XVII: 16, 683.

Psalm I 576, 609; 1, 227; 2, 173; 3, 366; 6, 257, 282; II: 6, 363, 367; 7, 161; 8, 694; III 575; 2 en 3, 444; 7—9, 680; 8, 458; VI: 5, 683; VII 638, 644; 10, 529; 12, 254, 270; IX: 5, 254; 13, 683; XII 504, 548; 5, 225, 351; 7, 365; XV 633; XVII: 8, 599; XVIII 600; 1, 274; 10, 61; XIX 528; 2—7 (foutief: 1), 343; 4, 227; 7, 380; 9, 288; 10 en 11, 305; 11, 173, 264, 557; XXII 579; 7 en 8, 167, 420; 17, 167; 18 en 19, 168; 19, 168; XXIII 578; 2, 360; 4, 131, 680; 5, 288; XXV: 7, 264; 21, 329; (foutief Psalm XXXV), 598; XXVII: 1, 276, 424; XXXI: 12—16, 423; XXXII: 1, 150, 255; 1 en 2, 303, 336; 5, 259, 320, 259; 5 en 6, 301, 336; 23, 272; XXXIII 557, 637, 649; 10 en 11, 458; 16, 270; 19, 242; XXXIV: 8, 380; 9, 60; 11, 242; 19, 301; 20 en 21, 419, 684; XXXVI: 2—4, 568; 5, 569; XXXVII: 10, 458; 12, 244, 423, 458; 14 en 15, 568; XLII: 2 (foutief 1), 173; XLIV 638, 644; 6, 363; 7, 367; 8, 395; 23, 253, 360, 374, 407, 679; XLV: 7, 143, 144, 163, 164, 254, 292, 363, 697; 7 en 8, 62; 8, 289, 349, 366; 11 en 12, 160; 12, 367; XLVI: 2—5, 680; 2—6, 276; XLVII 522; 9, 412; L: 5, 559; 16—18, 221; 21, 400; LI 259, 528, 578; 1, 259; 4, 401; 5, 259; 6, 110; 12, 388; 19, 131, 301, 389; LII: 10, 574; LIV: 2, 458; LV 580; 22, 577; LVI: 5, 600; 11, 680; LVIII: 2 (foutief 1), 173; LXIX: 22, 168; LXXII: 10, 698; LXXIII 577; 25 en 26, 557, 686; 1, 360; 6, 224; 7, 225; 11, 351; 25, 276; 25 en 26, 334; 26, 277, 424; LXXVIII:

14, 355; 15, 161, 175; 24, 355, 356; 25, 141; LXXIX: 1, 250; 1—3, 439; LXXXII: 6, 149; LXXXIV: 12, 151; LXXXVI: 4, 377; LXXXIX: 5, 694; XCI 492; 1—10, 578; 5, 367; XCII: 13, 458; XCIV: 15, 245; 20, 243; XCVII: 7, 62, 164; CIII: 1 en 2, 132; 1—5, 442; 2, 177; 3, 260; 7, 244; 10, 61, 169; 17 en 18, 559; 20, 411; CIV: 4, 380; CV: 39, 355; CVII 600; CX: 1, 119, 147, 694; 4, 286, 348, 349; CXI: 3, 123; CXII: 1, 270; CXV: 1, 283, 489; CXVI: 11, 110, 169, 273, 274, 446; 12, 177; CXVIII 500, 528, 557, 576; 6, 600; 14, 355; 16, 356; CXIX: 89, 115, 308; 103, 173, 264, 305; 105, 288; CXX 574; 2, 183; CXXII: 6, 441; CXXIV: 1, 457; 1—3, 423; CXXV: 1, 675; 3, 409; CXXVIII: 4, 441; CXXX: 3, 301; CXXXI: 16, 683; CXXXII: 11, 363; CXXXIII 525, 580; 1, 40; CXXXIV: 2, 372; CXXXVII: 7, 291; CXL 574; 2 (foutief 1), 183; 4, 183; 14, 183; CXLIII: 1 en 2, 330; 2, 300; CXLVII 522; 19, 244.

Spreuken I 485, 491, 577; 7, 490; III: 11, 421, 677; IV 486; VIII 487; 22, 160, 164, 166; IX: 8, 241; X: 9, 329, 649; XII: 18, 594; XIV: 12, 649; 32, 680; XV: 5, 288; XVII: 11, 594; 12, 595; XVIII: 1, 595, 642; XX 563; XXI: 27, 288; XXIV: 11, 566; 12, 567; XXV: 11, 601; 18, 476; XXVI: 11, 605; (foutief XVI: 18), 498; 12, 329; 20, 596; 27 (foutief XXVIII), 573; XXX 500; 6, 146, 150, 628.

Prediker I 485, 503; 16, 389; II 490; 5, 412; 7, 443; III: 1, 601; 7, 601; IV: 17 (foutief V: 1), 287; VII: 20 (foutief 21), 300.

Hooglied I 366; II 366; 1, 448; 12 en 13, 367; 13, 433; 15, 411, 566; III: 7, 367; 7 en 8, 488; VIII: 6 en 7, 524.

Jesaja I: 16, 365; 22, 109; II: 3, 386; III: 11, 693; V: 2, 411; 20, 273; 21, 246, 329, 595; VI: 3, 60, 334, 438; 7, 218; 13, 367; VII: 14, 148; 15, 694, 695; VIII: 2, 694; 10, 288; IX 487; 5, 143, 144, 147, 164, 202, 292, 322, 390, 694, 695; 5 en 6, 158; 6, 197; XI: 1, 147, 362, 694; 1 en 2, 288; 1—4, 484; 2, 484; 4, 579; XXVIII: 9, 357; 16, 157; XXIX: 13, 186; 190, 328; 14, 158; XXX: 2, 443; 9—11, 246; 15 (foutief XVIII), 593; XXXIII: 18, 373; XXXIV: 8, 685; XL 557; 6, 424; 8, 70,

308; 10, 61; 10 en 11, 158; 11, 282; 25, 164; 28, 393; XLI: 4, 60, 162; 8—14, 419, 684; XLII: 1, 62; 5, 393; 12, 162; XLIII: 1, 458; 1—3, 419, 684; 2, 424; 11, 60; 25, 401; XLIV 557; 3, 433; 4, 61; 6, 59, 60, 162; 24, 61; XLV: 21, 60; XLVI: 8, 115; XLIX: 15, 678; LI: 7 en 8, 684; LII: 7, 227; 10, 696; 11, 185; LIII 170, 633; 1, 209, 214, (foutief 4), 227; 2, 62, 695; 5, 167, 420; 6, 149; 7, 125, 263, 349; 8, 80, 139, 167; 9, 124, 329, 696; 10, 152, 678; 11, 138, 160, 693; 15, 686, 696; LIV: 1, 386; 5, 159, 164; 7, 676; 13, 307, 676; 15, 308; LV: 4, 113, 175, 366, 696; 10, 228, 231; 10 en 11, 216; LVI: 10, 222; 11 en 12, 222; LVII 633; 13, 198, 301; LIX 574, 597; 2, 261; 14 en 15, 596; 15, 251; 20, 694; LX: 6, 698; LXI: 1, 386; LXIV: 2, 198; 17, 307; LXVI 633.

Jeremia I 502; 5, 87, 89; 9, 218; 18, 609; II 557; 10, 175; 17, 489; IV: 14, 365; V: 30 en 31, 223, 598; VI: 14, 498; VII: 4, 379; IX: 23, 218; X: 8, 158; XI: 21, 407; XIII: 16, 245; 23, 596; XVII 557; 8, 366; 10, 111, 529; 13, 264; XX 609; XXIII: 4, 394; 5, 164, 214, 342, 362, 367; 5 en 6, 160; 6, 271, 390, 391; 16, 226, 227; 21, 211, 217; 28 en 29, 213; XXV: 22, 217; XXVI: 25, 678; XXVIII: 8 en 9, 210; 16, 247; XXXI: 31—34, 125; 33, 289, 308; 33 en 34 (foutief 31), 307; 34, 676; XXXIII: 15, 160, 164; L: 8, 679; 20, 375; LI: 6, 370.

Klaagliederen I: 1, 439; II: 13 en 14, 247; IV: 1, 109.

Ezechiël VII 636; IX: 4, 262; XIII 594; 10, 498; 18, 217; 19, 92, 221; 22, 638; XIV: 9 en 10, 246; 14, 85; XVI: 4, 258; XVIII 637; (foutief XI), 611; 23, 243; 27, 259; 33, 611; XX: 7, 185; 18, 185; XXII: 18, 109; XXXII: 1, 362; XXXIII: 34, 259; XXXIV 282; 2, 351, 433; 4, 253; 15, 214; 18, 175, 222, 678; 23, 263; XXXV: 15, 292; XXXVI: 20, 258, 400; XXXVII: 24, 694; 27, 233.

Daniël II: 45, 160; III: 6, 438; 14, 188; 16, 193; 23, 458; 27, 437; VI: 10, 193, 437; 19, 458; VII: 14, 197; 27, 374, 410; IX: 27, 195; XI: 33, 384; 34, 348; XII: 4, 374; 13, 344, 366.

Hozea I: 3, 258; II 635, 636; 1, 361,

362, 410; III:4, 292; IV:6—9, 598; VI:9 (foutief 14), 222; 14, 400; XIII:14, 362.

Joël II:28, 69, 386.

Amos II:9, 407.

Obadja 9 en 10, 291.

Jona I:17, 152; IV:11, 88, 319, 320.

Micha III:5, 221; 11 en 12, 221; V:1, 61, 138, 139, 143, 148, 151, 160,

271, 433, 447, 693, 698; 7, 693; VI 633.

Habakuk II:4, 85, 332.

Zefanja III:11—13, 576.

Zacharia II:8, 458, 677; 10, 166; XI:9, 501, 611; 10, 253; 17, 611; XIII:1, 438; 7—9, 576.

Maleachi II:7, 213; III:1, 411; 16 675; IV:1, 685; 3, 678.

NIEUWE TESTAMENT.

Mattheus I 641; 1, 694; 3, 143; 18, 61, 391, 697; 20, 115, 139, 140, 150, 165, 271, 349, 447, 697; 21, 202, 449, 451; 25, 146, 382, 695; II:1, 698; 2, 698; 3, 698; 6, 433; 10, 698; 16, 405; 23, 361; III 499, 637, 649; 2, 347, 379, 389; 4, 372; 5, 98; 6, 320; 7, 270, 325; 8, 217, 321, 387, 390, 407; 10, 259; 11, 69, 73, 103, 326; 12, 322; 13, 107; 15, 183, 322; 16, 171, 184, 273, 391, 396, 484; 17, 109, 171, 404, 440, 495, 695; IV:1, 297; 2, 381; 4, 108, 131, 172, 274, 322, 332; 10, 185; 17, 325, 347; 18, 224; 19, 214; V 491; 1, 407; 3, 403; 4, 131; 6, 174, 305, 403, 626; 9, 526, 592; 10, 238, 418, 677, 679; 11, 394, 403, 407, 418; 13, 259; 14, 196, 212; 15, 196; 16, 232; 17 (foutief 7), 321; 18, 85, 197, 308, 322, 494; 22, 404; 23 en 24, 565; 30, 399; 32, 665; 44, 58, 404; 48, 335, 404; VI 632; 5, 403; 12, 301, 336; 16, 403; 20, 403; 24, 68, 501; 27, 457; 33, 275, 438; VII 502; 1, 58; 3, 403, 604; 6, 243; 7, 84, 273; 11, 360, 393; 13, 79, 679; 13 en 14, 216; 14, 360, 434, 686; 15, 226, 277, 406, 434, 486, 549; 15 en 16, 208; 15—20, 219; 21, 184; 21—23, 208; 22 en 23, 67; VIII:5, 84; 12, 425; 19, 224; 20, 420; 29, 152; IX:1, 684; 2, 84; 6, 401; 9, 695; 13, 260, 442; 15, 159; X:1, 393, 696; 5 en 6, 295; 6, 158, 214, 238, 386; 11, 282; 16, 223, 238, 405, 418, 677; 18, 678; 20, 225; 22, 131, 418, 683; 23, 245, 394; 28, 60, 457; 29, 677; 32, 196, 403; 34—36, 201; 37, 199, 221, 275, 410; 39, 422, 681; 40, 128,

436; XI:5, 695; 11, 87; 15, 60, 86; 16, 273; 16—19, 237; (foutief XII), 597; 20, 347; 24, 199; 25, 311, 486; 25 en 26, 244, 373; 27, 162; 28, 172; 28—30, 389; 29, 58, 439, 696; XII 497, 594; 3, 123; 4, 288; 10, 662; 15, 394; 24, 420; 29, 65, 117; 30, 500, 562; 33, 562; 38 en 39, 233; 39, 235; 48, 148; 49, 334, 347; 50, 153, 677; XIII 491, 503, 576; 3, 216, 491; 8, 343, 366; 9, 86, 95, 408, 625; 10, 244; 11, 243, 244; (foutief XII:13), 289; 28, 224; 29, 406; 36, 375; 43, 309, 345, 419, 442, 683; 44, 417; 45, 325; 52, 283, 395; XIV 594; 3 en 4, 639; 13, 240; XV 501, 502, 505, 561, 594, 628; 2, 357; 2 en 3, 67, 68; 3, 109, 187, 328, 546; 3—9, 186; 8, 328; 9, 82, 190, 501; 13, 82, 203; 14, 218; 24, 238; 26, 661; 28, 84; XVI 491, 607, 627; 6, 175, 403; 10, 78; 13, 231; 15, 104; 16, 138, 147, 164; 18, 262, 355; 19, 230, 400; 23, 333; 24, 198, 262, 410; 25, 252, 403; 27, 119; XVII:4, 352; 5, 109, 171, 391, 404, 446; XVIII:1, 321; 3, 489; 3—7, 527; 6, 187, 634; 7, 579, 629; 10, 380; 14, 262; 15, 259, 323, 400; 15—17, 659; 17, 184, 399; 18, 34, 230, 231, 373; 20, 132, 231, 696; 21 en 22, 260; 23—35, 553; 35, 404; XIX 632; 4 en 5, 640; 4—6, 346; 5, 665; 6, 640, 643; 9, 34; 13, 85, 93; 14, 90, 91; 17, 447; 27, 214, 224; 28, 681; 30, 295; XX:16, 79; 20 en 21, 527; 24—28, 527; XXI:46, 394; 39, 353; 43, 246, 292; XXII 491, 504, 576; 2, 365; 2—10, 599; 5, 362; 7, 379; 8, 348; 11—13, 575; 13, 425; 14, 626; 29, 319; 30, 345;

ALPHABETISCH REGISTER.

De getallen verwijzen naar de bladzijden. Staat rechts boven een getal een klein cijfer (of een getal in het klein), dan duidt zulks aan de op de bladzijde voorkomende aanteekening; derhalve 570¹² = blz. 570, aant. 12. — Titels van geschriften worden met cursieve letters opgegeven; wordt achter dergelijke titels geen naam van den schrijver vermeld, dan heeft men te doen met geschriften van Dirk Philipsz. — Het telkens voorkomende „D. P.” = Dirk Philipsz.

A.

A c q u o y, J. G. R. 673.
 A d a m P a s t o r. Zijn strijd tegen D. P., 20—26 (passim); is een belist anti-trinitariër, 20, 21; wordt door D. P. in den ban gedaan, 21. „Adam Pastorisch”, benaming voor een volgeling van Adam Pastor, 54 de aanteekening.
 A k e n, G i e l i s v a n. 15, 20, 23, 34.
 A m b r o s i u s. 479.
 A n a s t a s i u s V e l u a n u s, J. 25.
 A n n a, huisvrouw van H. Emkens. 36.
 A n n a v a n O l d e n b u r g, gravin van Oost-Friesland. 13.
 A n t o n i u s v a n K e u l e n. 20.
A p o l o g i a a d E p i s c o p u m H i s p a l i e n s e m (van D. Erasmus). 100.
 A u g u s t i n u s. 100, 479.
 A r e n t D a d. 688.
 A v o n d m a a l. 111—134; Seb. Franck's oordeel daarover, 16 (weerlegd door D. P., 495); door som-

migen eene „swermerie” genoemd, 47, 133. — Zie verder D o o p e n A v o n d m a a l.

B.

B., I a n, 688.
 B a n e n m i j d i n g. 30—32; het vraagstuk in 1554 te Wismar ernstig onder de oogen gezien, 24 v.; daarover koestert D. P. aanvanke-lijk strenge gevoelens, 30, 264 (doch vergel. 654 v.); van toepassing op moedwillige openbare zondaars, 255, 258 v., 654; schuldigen aan zware misdrijven moeten uit de gemeente afgezonderd worden (257 v.), zelfs wanneer zij berouw toonen en boete doen (259); afzondering eene medicijn, 654, 660; gebannen in het dagelijksch leven te mijden, 252, 256, 259, 655, 661; ergernis over valsche broeders die gemeenschap houden met gebannen, 33, 430; drieledig doel van ban en mijding,

- 258; de waarachtig boetvaardige hebbe er vrede mede dat hem vanwege God en de gemeente straf wordt opgelegd, 261; sommigen worden om strenge toepassing van ban en mijding afvallig, 264; aan in nood verkeerende afvalligen of gebannenen mag men hulp bieden, 655, 662; mijding ten opzichte van gehuwde personen, 619, 637, 655, 663. — Zie verder *Mijding der gebannenen en Naeghelaten Schrift van den Ban ende Mijdinghe*.
- Batenburg, J. van. 12, 13.
- Batenburgers. 11.
- Beeldendienst. Bestreden, 45, 406.
- Behoudenis alleen te verwachten van de verdiensten van Christus of van de eenige offerande van Christus. 48, 272, 286, 287, 503, 389 v.
- Bekelsteyn, J. 478.
- Bekentenisse* (van O. Philipsz). 7, 9.
- Bekentenisse onses gheloofs*. Is het eerste stuk van de „Corte bekentenisse”, 26; behelst de rechtzinnige leer aangaande de Drieëenheid, 26; afgedrukt, 60—64.
- Beza, Th. 4.
- Bidden voor de overheid. Goedgekeurd, 49, 444.
- Biecht. Bestreden. 45, 400.
- Blaupotten Cate, S. 672.
- Blesdikius, N. Zie Blesdijk.
- Blesdijk (Blesdikius), N. 5, 11, 15, 653.
- Bogaert, P. Willems, leeraar te Monnikendam. 570¹², 585.
- Bouwens, L., leeraar te Emden. 23, 24, 38 v., 513, 514, 515, 602, 603³, 604.
- Brief van D. P. aan J. Willems en L. Gerrits. 554⁸.
- Brieven van D. P.:
- a. *Drie zendbrieven aan de gemeenten Gods*. Zie *Enchiridion* (onder „Inhoud”; aldaar, *Een liefvelijcke Vermaninge*).
 - b. *Zendbrief aan de vier steden*. Zie *Eenen Sendtbrief*, enz.
 - c. *Sendtbrief aen die huysvrouwe van I. den S.* 669; treffende aansporing daarin tot geloofsvolharding, 685 (vergel. 686 v.); exemplaar dat aan den herdruk ten grondslag ligt, 669²; herdrukt, 675—688.
 - d. *Vier brieven van 1567 en te Emden geschreven*. 669 v.; aanleiding, 570—572; slechts in uittreksels bewaard gebleven, 671; exemplaren die aan den herdruk ten grondslag liggen, 670¹, 670²; herdrukt, 689—690, 690—691 (vergel. 692—693), 691—692, 692.
- Broederliefde. Beschrijving als een teeken van het ware geloof, 48, 401.
- Buitentrouw. Waarin hij bestaat, 618, 630, 631; wordt door sommigen verdedigd (617, 638), maar door D. P. kras veroordeeld (618, 619, 626, 631, 632 v., 634, 640); moet soms met den ban worden gestraft, 636 v., 648 v.; is met andere punten (ban en mijding, zending of ordening der leeraars, enz.) ter sprake gekomen in 1554 te Wismar, 23 v.
- Busschaert, Hans Bouwens, leeraar te Antwerpen. 552², 554⁹.
- C.
- Campaen, J. 478.
- Cassander, G. Zijn oordeel over D. P., 6 v.
- Ceremoniën en sacramenten. Denkbeelden daaromtrent van Seb. Franck (16) en van D. P. (493 v.).
- Christologie. 26—30. Zie ook Christus.

Christus. Is een voorbeeld der liefde (49, 58) en een heer des vredes (49, 281); over Christus' ware Godheid wordt voornamelijk gehandeld in „Van der Menschwerdinghe ons Heeren Iesu Christi” (135—153) en over Christus' ware menschheid in „Vande rechte kennis Iesu Christi” (155—178), 27; Christus waarachtig God, 27 v., 139; heeft een hemelsch lichaam bezeten en zijn vleesch niet ontvangen van de maagd Maria, 28, 29, 139 v. (vergel. 176), 165. — Zie ook Christologie.

Chronica (van Seb. Franck). 83, 473.

Compromis. 40 v., 607; door D. P. afgekeurd, 42 v.; genoemd door hem het tweede Gouden Kalf uit de woestijnreis der Israëlieten, 541, 561; „Vant Compromis”, 561—564.

Concordantie (van Seb. Franck). 473.

Confession (van Th. Beza). 4.

Coolhaes, C. 476.

Coomen, Jasper. 553 8.

Coornhert, D. Volkertsz. Is met de geschriften van D. P. goed bekend geweest, 474; heeft Seb. Franck bewonderd (474 v.) en waarschijnlijk zijne brieven vertaald (478).

Cranesteyn, huis „bij de Viebrug”. 35.

Cu(y)per (of Kuyper), E., leeraar te Harlingen. 577 1, 608, 690.

C. V. M., initialen van den vertaler van de „Naeghelaten Schrift van den Ban ende Mijdinghe”. 657, 658.

D.

Dad, Anthony. 688.

Dad, Arent. 688.

Dan, D. 688.

David Joris. 8, 12, 475 (zijne geschriften op ééne lijn gesteld met die van Seb. Franck).

David-Joristen. 14.

De arte amandi (van Ovidius). 475.

De arte poetica (van Horatius). 607.

Den Dam (= Appingedam). 8, 570, 586, 596.

D. Ianssoon. 688.

Die Gulden Arcke (van Seb. Franck). 473.

Doop. 69—111; versmaad door Seb. Franck, 16 (door D. P. weerlegd, 495). — Zie verder Doop en Avondmaal.

Doop en Avondmaal. 69—134; door Seb. Franck als poppenwerk en kinderspel beschouwd, 16 (weerlegd door D. P., 495, 496); men moet aan beide vasthouden en tevens aan de leer der zaligheid door het geloof, 48, 329 v., 396.

Doopsgezinden. Hunne groote uitbreiding in en buiten Nederland, 14 (vergel. 474 6); blootgesteld aan vervolging, 12—14, 50; schimpnamen aan hunne leeraars gegeven, 13, 238 (vergel. 600); aantal Doopsgezinden volgens D. P., 46 v., 79, 216, 372, 433, 454; hunne voorname leerstukken, 48.

Dragen van het zwaard door de overheid. Goedgekeurd, 49, 406.

„Drickisch”, benaming voor een volgeling van D. P., 54 de aantekening.

Drieënhed. Verworpen door Seb. Franck. 16 (weerlegd door D. P., 490); maakt van de „Bekentnisse onses gheloofs” (60—64) den hoofdinhoud uit, 26; Adam Pastor anti-trinitariër, 20, 21; aan den strijd van dezen tegen D. P. over de Triniteit danken hun ontstaan de geschriften „Van der Menschwerdinghe ons Heeren Iesu Christi” (135—153) en „Vande rechte kennis Iesu Christi” (155—178), 26 v.

Echtscheiding. 370 v., 655.

Een Appendix aen ons Boecxken. Algemeen karakter, 42; wanneer en onder welke omstandigheden geschreven, 586 v.; exemplaar dat aan den herdruk ten grondslag ligt, 586 4; herdrukt, 589—613.

Een cort, doch grondtlick verhael. Bespreekt de houding van D. P. in de scheuring (ten jare 1565 en daarna) tusschen Friezen en Vlamingen, 42 v.; bevat des schrijvers verdedigingen en rechtvaardiging, 537; is geschreven tegen het einde van diens leven, 538, 549; betrouwbaarheid van het „Verhael”, 539; exemplaar dat aan den herdruk ten grondslag ligt, 537 de aantekening; herdrukt, 545—581.

Eenen Sendtbrief, ... aen de vier St. gheschreven. Waar geschreven, 40; met welk doel geschreven, 40, 429, 514, 522, 527 v.; uitwerking van den brief, 40 v.; dagteekening en onderteekening, 40, 529; toon in het schrijven aangeslagen, 514 v.; exemplaar dat aan den herdruk ten grondslag ligt, 514 3; herdruk van den eigenlijken brief (517—529) en van het toegevoegde officiele stuk „Vande beroepinghe ende Verkiesinghe der Bisschoppen ende Leeraers” (530—534).

Een verantwoordinghe ende Refutation. Gericht tegen de beweringen van Seb. Franck, 17, 477 v.; waarschijnlijk oorspronkelijk in het Duitsch geschreven, 6, 478; de vertaling gebrekkig van stijl, 478 (voorbeeld daarvan, 485); exemplaar dat aan den herdruk ten grondslag ligt, 171, 478 2; afgedrukt, 481—508.

Een verklaringhe (van H. Timmerman). Gericht tegen D. P. en Menno Simons, 34; de geest dien het geschrift ademt en zijne uitwerking, 35.

„Eerste schoolrecht”. 88; verklaard, 88 2.

Em den Strijd in 1555 aldaar, 24 v.; vergadering ten jare 1565 daargehouden, 514; D. P. begeeft er zich henen, 539 v., 550—552, 572; tweede afvaardiging derwaarts van Hollandsche en Friesche leeraars, 42, 540, 585. Zie ook *Twistgesprekken*.

Emkens, H. 36.

Emmius, U. 5; zijn getuigenis aangaande D. P., 7.

Enchiridion. Algemeen karakter, 3—4; daarin ingenomen theologisch standpunt, 44—50; in 1564 het eerst gedrukt, 22 5, 43, 55; herdrukken en vertalingen, 50—54; exemplaar dat aan den herdruk ten grondslag ligt, 43 4; herdrukt, 55—469.

Inhoud:

a. *Corte bekentenisse*, enz. Is eene omwerking van de „Bekentenisse vander Doope ende van dat Auontmael” (dit heeft als afzonderlijk werk bestaan, 15 2, 26, 182; geschrift daartegen van J. Kimedoncius, 26 1), 15, 26; tijd van vervaardiging, 15, 25 v.; karakter, 26; afgedrukt, 55—134.

b. *Van der Menschwerdinghe ons Heeren Iesu Christi.* 26—30 (daarin andere punten behandeld dan in „Vande rechte kennisse Iesu Christi”); afgedrukt, 135—153.

c. *Vande rechte kennisse Iesu Christi.* 26—30 (over andere punten dan in „Van der Menschwerdinghe”, enz.); afgedrukt, 155—178.

d. *Een Apologia* („Apologia”, 483). Tijd van vervaardiging, 15; haar tweeledig doel, 15 (vergel. 476 v., 483); afgedrukt, 179—203 (boven de bladzijden: „Vant schouwen der afgoderije”; „Over het schuwen der afgoderij”, 476).

e. *Van der Sendinge der Predi-*

canten oft Leeraers. Wanneer geschreven, 32; afkeurende kritiek daarop van D. Volkertsz. Coornhert, 474; afgedrukt, 205—248.

f. *Een lieffelijke vermaninghe (Vanden Ban).* Wanneer voltooid, 30, 265; afgedrukt, 249—265.

g. *Een schoone vermaninghe, ende corte onderwijsinge van de warachtige kennisse Gods.* Wanneer vervaardigd, 32; afgedrukt, 267—277.

h. *Een seer schoone ende warachtige verclaringhe ende wtlegginghe des Tabernakels ofte der Hutten Moysi.* Inhoud, 17—19; afgedrukt, 279—311.

i. *Van der wedergeboorte ende nieuwe Creatuere.* 19, 477; afgedrukt, 313—337.

j. *Vande geestelijke Restitution.* Waartegen gericht, 10; uitgave van 1559 of later, 10⁷ (vergel. 334); opgenomen in het „Enchiridion”, 10 v.; afgedrukt, 339—376.

k. *Vande Gemeynthe Godts.* 33; afgedrukt, 377—414.

l. *Een lieffelijke Vermaninge (Drie grondighe Vermaningen ofte Sentbrievien).* 14; afgedrukt, 415—431, 432—444 (geschreven buiten Nederland, 14, 443 v.), 445—459.

m. *Register.* Afgedrukt, 460—469. Epimenides. 608.

Epistola, gericht aan Groningen en Appingedam (dato 12 Juli 1567). 585, 586, 596, 607.

Erasmus, D. 6, 47, 100.

F.

Faldern. Zie Het Faldern.

Franck, Seb. Literatuur, 155; diens opvattingen (in het algemeen, 478—479; in zijnen 4 Febr. 1541 gedagteekenden brief, 15 v.); hoofdwerken, 473—474 (vergel. 83); deze hier te lande bewonderd door

D. Volkertsz. Coornhert (474—475), verdedigd door C. Coolhaes (476), ongunstig beoordeeld door Marnix van St. Aldegonde (475—476) en door D. P. fel bestreden (476—478; vergel. 17); zijne twee brieven, 15—17, 474, 478 (de eerste [zie boven; dd. 4 Febr. 1541] de belangrijkste, 16; misschien door D. Volkertsz. Coornhert vertaald, 478).

Franeke. Strijd in 1555 aldaar, 24.

Franeke. 24, 25 („Frankers”).

Frankers (= Franeke). Zie Schedemakers.

Freeriks, Jacob, leeraar te Harlingen. 607.

Friezen. Hard oordeel over hen geveld door D. P., 542—543, 548 v., 550 v., 556, 572, 573 („twistmakers, vredebrekers ende verderuers der ghemeynen Gods”), 574.

Friezen en Vlamingen. Scheuring tusschen hen (in 1565 en daarna) en hare geschiedenis, 36—43, 511—514; die scheuring eene ramp voor de Doopsgezinde beweging (515 v.) en voor D. P. eene bron van droefheid (538, 566, 567 v., 568, 587, 591 v., 592, 599 v.); samenkomst van Friezen en Vlamingen op 1 Febr. 1567 te Harlingen, 41, 537, 541 (vergel. 551); de daar gedane uitspraak door D. P. afgekeurd, 541, 552—557.

Froschauer Bijbel. 53.

G.

Garthen, J., Luthersch predikant. 12.

Geert H. Zie G. H.

Geertz, J., martelaar. 11¹.

Gellius Faber. 54.

Geloof. Is eene werking Gods in den mensch, 48, 66; broederliefde een teeken van het ware geloof, 48, 401.

Geloofsvervolging. Veroordeeld, 49, 223 v., 405.
 Gemeente Gods. Onzichtbaar volgens Seb. Franck, 16; dit gevoelen door D. P. weerlegd, 502 v.; de Christelijke gemeente het nieuwe en hemelsche Jeruzalem, 32, 159.
 Gerrits, L., leeraar te Hoorn. 40, 41, 42, 538, 541 v., 553 7, 554 8, 554 9, 554 11, 555 1, 564, 565 5, 567 2, 567 6, 569, 569 3, 569 5, 570 12, 585, 586, 603 2, 670, 671, 690 5, 692; brieven aan hem en J. Willems van D. P., 671 (in uittreksels herdrukt, 690—691 [vergel. 692—693], 692).
 Gerrits, Soetjen (van Rotterdam). 672 4.
Geschiedenis der kerkhervorming in Nederland (van J. G. de Hoop Scheffer). 4.
 G. H. (= Geert H.). 569, 585.
Ghy Christen broeders te samen. 43, 672; waaraan de herdruk ontleend is, 672 2; herdrukt, 693—697.
 Gillis Schrüver. 555 1, 565, 603 1.
 Gregorius I. 479.

H.

Heins, Joriaen. 24, 25.
 Hendrik van Arnhem, leeraar te Antwerpen. 554 9.
 Hendriks, J., leeraar te Schiedam. 555 1.
Het beginsel en voortganck der geschillen (door I. H. V. P. N.). 539, 617.
 Het Faldern (bij Emden). 43.
 Hieronymus. 479, 606.
 Hoop Scheffer, J. G. de. Heeft de geschiedenis der scheuring tusschen Friezen en Vlamingen (in 1565 en daarna) beschreven, 36; welke zijns inziens de oorzaak van de scheuring is geweest, 37.

Hoorn. Twistgesprek ter stede, 585; brief van D. P. aan de gemeente aldaar, 671 (herdrukt in uittreksel, 691—692).
 Horatius. 607.
 Houtsagher, P. 7, 8.
 Huwelijk. Groote beteekenis in Doopsgezinde kringen aan dat onderwerp gehecht, 22, 621; strenge opvattingen bij vele Doopsgezinden, 617; het onderwerp dikwijls door D. P. behandeld, 618, 627 (vergel. 22, 626 v. [op de vergadering van 1547 te Emden], 23 v. [vermoedelijk op die van 1554 te Wismar], 370 v. [in de „Geestelijke Restitutie“], 662 vv. en 665 v. [in de „Naeghelaten Schrift van den Ban ende Mijdinghe“]); schoone bladzijden over het huwelijk, 627 v., 632, 647 v.; huwelijk met een Roomsche moet verbroken worden, 45 v., 370 v.

I.

Ian B. 688.
 Ianssoon, D. 688.
 I. den S. Zie *Sendtbrief aen die huysvrouwe van I. den S.* (onder „Brieven van D. P.“).
 I. H., mede-onderteekening onder D. P.'s „Zendbrief aan de vier steden”. 40, 529.
 I. S. 569.

J.

Jans, M., kerkeraadslid te Harlingen. 513.
 Jansen, Job, martelaar. 603 1.

K.

Katholiciteit. Is voor D. P. een ideaal geweest, 46, 379 v., 380, 396, 398 v., 407.
 Keller, L. Heeft getracht aan te toonen dat de Doopsgezinde gemeenten de voortzetting zijn van de „oud-evangelische” gemeenten die

35, 275; 36, 198, 199, 686; 36 en 37, 60; 37, 388; 42—45 (foutief 40), 147; XXIII 347; 3, 187; 7, 232; 8, 62; (foutief 7), 225; 9, 282; 11 en 12, 225; 12, 379; 23, 403; 24, 604; 30, 407; 34, 362, 382; 36, 678; 37 (foutief III), 599; XXIV 500, 548, 558, 577, 591, 625, 627; 4, 157; 9, 238, 404; 11, 207, 235, 682; 12, 445; 13, 131; 15, 195; 20, 662; 23, 379; 24, 625; 31, 64; 32, 403; 35, 115, 118, 197, 232, 308, 309, 328; 51, 329, 425; XXV 486, 504, 576, 592, 607; 1, 324; 9, 85; 13, 403; 14—30 (foutief XXIV), 530; 24, 324; 30, 381; 32, 459; 34, 248, 687; 41—43, 685; 42, 424, 425; 45, 123; XXVI: 3, 405; 11 (foutief 10), 119; 23, 396; 25, 102, 111, 112, 114, 125, 190, 229, 232, 323, 372, 396, 454; 26—28, 118; 28, 115; 46, 685; 54, 364; 55, (foutief 56), 678; 56, 362; 58, 407, 686; XXVII 168, 677; 22, 168; 33, 686; 35, 167; 37, 168; 44, 151; 50, 287; XXVIII 499, 503; (foutief XVIII), 613; 5 en 6, 119; 6, 127; 10, 372; 16, 232, 236, 239; 18, 161, 325, 353, 367, 556; 19, 35, 60, 62, 63, 69, 70, 75, 81, 82, 85, 89, 98, 103, 104, 106, 107, 126, 127, 129, 137, 183, 184, 229; (foutief 20), 235, 273, 321, 322, 323, 325, 327, 351, 364, 365, 386, 391, 392, 393, 396, 453, (foutief 20), 657, 696; 20, 120, 127, 197, 352, 356, 403.

Marcus I: 4, 75, 321, 379, 390; 5, 98, 320; 8, 69; 9, 396; 11, 695; 15, 65, 325; III: 15, 696; IV: 10, 244; VIII: 34, 199; 35, 422; 38, 119, 196; IX: 41, 187; 42, 634; 50, 201, 517; X 676; 15 (foutief Mattheus XIII: 3), 90; XI: 29, 69; XIV: 1, 405; 22, 102, 111, 115, 125, 190, 229, 232, 372, 396; 23, 396; 24, 112, 364; 46, 362; 48 en 49 (foutief 40), 678; XV 677; 24, 167; 33, 151; 38, 287; XVI: 66, 499, 503; 6, 127, 133; 15, 69, 75, 81, 82, 85, 89, 98, 103, 104, 105, 106, 107, 126, 127, 137, 183, 184, 227, 229, 232, 236, 239, 321, 322, 323, 325, 351, 364, 365, 372, 386, 396; 15 en 16, 70, 72; 16, 69, (foutief Mattheus XVI: 15), 77, 80, 331, 696; 17 en 18, 236; 19, 127.

Lukas I 491; 13, 89; 22, 697; 31, 61, 115, 140, 146, 166, 167, 697; 34, 695; 35, 61, (foutief II: 31), 139; 37, 87, 89; 64, 147, 158; 69, 80, 189, 270; II 485, 519, 523, 558, 576, 641; 4, 698; 5, 382;

X.

7, 150, 165, 271, 382, 391, 447; 9, 352; 15, 698; 21, 321, 349; 27, 494; 28, 361, 363, (foutief III): 28—32, 685; 29, 374, 405; 34, 157, 209; 47, 143; 64, 144, 197, 292; III 499; 3, 321; 4, 379; 8, 390, 407; 16, 69; 21, 171; IV 568; 25 en 26, 242; 29, 363; 30, 238; V: 11, 214; VI: 22, 418; 22 en 23, 223; 26, 223; 29, 58; VII: 6 en 7, 233; 9, 84; 22, 695; 29, 83; 31—35, 237; VIII: 4, 216; 15, 403; 21, 332; IX: 1, 696; 2, 381; 23, 199, 403, 26, 119, 196; 48, 128; 58, 224, 420; X: 12 (foutief Johannes XII), 595; 18 (foutief IX), 577; 21, 244; 22, 161; 30, 663; XI: 11, 373; 28, 332, 365; XII 499, 505, 566; 4, 277; 4—9, 422; 6, 677; 32, 684; 35, 131; XIII: 22, 411; 24, 626; 27, 683; 28, 295; XIV: 26, 275; 27, 199; XV 269; 7, 262; 11 v.v., 75; 23, 262; XVI: 9, 402; 13, 68; 15, 68, 106, 329, 501; 22, 685; 23—25, 425; 27—30, 233; 31, 234; XVII: 1, 187; 2, 634; 21, 342; 26 en 27, 638; 27, 639; 30, 639; 32, 264, 349; 33, 199, 403, 681; XVIII 501, 639; 7, 682; 8, 625; 14, 329; 28, 214; XXI: 17, 405, 678; 29, 680; 31, 403; XXII 527; 1, 405; 17, 102; 19, 111, 112, 115, 125, 190, 229, 232, 364, 396; 20, 112, 396; 28, 214; 52, 362; 52 en 53, 678; XXIII 353; 44, 287; XXIV 579; 14, 231; 25, 224, 364; 44, 10, 339; 46, 389, 395; 47, 352.

Johannes I 66, 485, 489, 493, 495, 496, 505, 559; 1, 114, 138, 142, 143, 144, 146, 152, 162, 164, 166, 214, 271, 272, 289, 375, 447, 448, 693, 694; 1—3, 61, 139; 3, 142, 163, 164, 391, 499; 4, 322, 355, 375; 5, 351; 9, 70, 697; 11, 65, 103, 353; 12, 73, 149, 252, 317, 320, 332, 347, 446; 12 en 13, 77; 13, 170, 231, 318; 14, 27, 61, 79, 81, 114, 135, 138, 139, 141, 142, 146, 149, 150, 151, 162, 165, 171, 272, 348, 363, 386, 443, 448, 496, 625, 695; 16, 103, 126, 449, 450, 549; 17, 93, 164; 18, 305, 306, 695; 19, 407; 25, 98; 26, 449; 28, 77; 29, 74, 89, 91, 102, 168, 345, 358, 361, 391, 395, 697; 32, 171; 36, 148; II 488, 505; 2, 101; 24, 238; 33, 322; 35, 152; III 66, 494, 504, 576, 628; 2, 70, 450; 3, 19, 73, 75, 77, 94, 149, 184, 313, 317, 333, 345, 346, 387, 387, 418, 446; 5, 77, 93, 317, 321, 396, 448; 5—8, 95; 6, 160, 298, 299, 302, 335, 448, 450; 7, 437; 9, 335, 390; 11, 214, 322; 13, 449, 695; 14, 316, 331, 358, 449, 452, 563; 15

58, 358, 391; 16, 65, 66, 67, 81, 98, 102, 137, 142, 149, 150, 151, 152, 168, 169, 170, 270, 271, 272, 397, 418, 446, 450, 454, 699; 16—18, 389; 17, 89; 18, 153, 164, 331; 20 en 21, 241, 551; 26, 98; 29, 350; 29 en 30, 159; 31, 140, 143, 166; 31 en 32 (foutief 11), 62; 32, 695; 34, 32, 171, 205, 213, 228, 394; 35, 271; 36, 79, 164, 323, 347, 364, 380, 382, 393; IV 66, 696; 2, 78; 9, 661; 10, 97, 168, 433; 11, 355, 361; 13 en 14, 304; 14, 172, 175; 23, 364; 24, 149, 298; 32, 120; 34, 120; 45, 89; 48, 233; V 164, 499, 556; 8, 695; 11, 171; 19, 138, 214; 20, 162; 21, 447; 22, 405; 22 en 23, 163; 24, 32, 171, 197, 227, 267, 389, 418, 681; 26, 351, 353; 28, 64; 30, 290; 38, 347; 39, 161; 43, 236, 397; 44, 398; VI 66, 488, 493, 505, 594, 628; 15, 342; 26, 108; 27, 120; 29, 120; 31, 97, 355; 32, 103, 214, 448; 32 en 33, 175; 33, 113, 114, 391; 35, 113, 174, 175, 303, 364, 366; 40, 418; 45, 308; 46, 271; 47, 347; 48, 149; 50, 141, 686; 51, 28, 62, 113, 114, 140, 141, 146, 150, 151, 166, 172, 176, 289, 304, 442, 447, 695; 52, 264; 53, 120, 141; 53—57, 176; 54, 133, 153, 175; 55, 113, 148, 151; 56, 114, 116; 58 (foutief 34), 176; 60, 264; 62, 133, 449; 63, 114, 151, 172, 176, 228, 285, 288, 332, 342; 65, 626; 66, 599; 68 en 69, 264; 69, 164; VII 66; 3 en 4, 237; 6 en 7, 237; 7, 189; 12, 168; 16, 112, 125, 172, 214, 290, 322; 18, 215, 281; 27, 392; 28, 168; 37, 97; 37 en 38, 95, 175; 38, 88, 172, 304, 355, 361; VIII 66, 525; 11, 260, 269; 12, 107, 322, 351, 355; 14, 138; 17, 659; 18 (foutief 17), 79; 23, 140, 166, 695; 24, 347; 28, 62, 172, 214, 290, 322; 30, 230, 231; 31, 177, 252, 347, 447; 31 en 32, 426; 32, 197, 219, 387; 33, 188, 325; 39, 145, 325; 40, 448; 42, 325, 349; 44, 145, 383, 526, 577; 47, 305, 403; 48, 420; 51, 172, 227, 332, 418; 58, 162, 349, 694; 59, 363; IX 66; 4, 138; 5, 322; 7, 331; X 491, 502, 533, 557, 566, 598, 696; 1, 451; 4, 226, 227, 282; 5, 227, 406; 7, 117, 322, 411; 9, 351, 626, 695; 11, 62, 152, 158, 263, 362, 433, 459; 12, 403; 14, 214; 16, 292; 17, 138, 139; 20, 420; 23, 282; 25, 138; 27, 227, 247; 30, 151, 271, 693; 31, 363; 34, 149; 36, 166; 38, 380; XI: 25, 65, 152, 316, 418; 25 en 26 (foutief 15), 171, 389, 681; 26, 347; XII 66, 401, 497, 594; 24, 152; 24—26, 681; 25, 196, 199, 422, 435; 26, 375; 28, 414; 32,

331; 43, 626; 46, 322, 352, 355, 387, 390; 47, 421; 47 en 48, 555; 48, 177, 327, 538, 545, 610; 49, 214, 290, 322; 49 en 50, 556; 50, 418; XIII: 3, 138; 4, 184, 323; 5, 397; 8, 397; 9 en 10, 398; 13—17, 398; 15, 362; 27, 117; 34, 275; 34 en 35, 401; XIV 108, 495, 504, 505; 1, 164, 165, 271; 2, 352, 365, 375; 3, 149, 354; 6, 61, 79, 118, 281, 322, 342, 349, 352, 355, 363, 375, 391, 446, 450, 451, (foutief XVI), 496, 625, 695, 696; 7, 138, 349, 380, 411; 9, 62, (foutief 5), 161, 271, 307, 316, 693; 10, 172, 290, 322, 351, 449; 12, 235; 13, 84; 15, 170, 200; 16, 77; 102, 110, 128, 281; 16 en 17, 63; 17, 212, 392; 18, 684, 686; 21, 199, 233, 275, 282, 347; 21 en 22, 244; 21, 23 en 24, 67; 23, 233; 23 en 24, 170; 24, 79; 26, 63, 128, 208, 273; 27, 201, 252, 497, (foutief XX), 517; XV 493, 521, 523, 524, 562, 579; 1, 113, 117, 138, 144; 2, 264, 367; 3, 270, 332; 4, 177; 5, 351, 442; 6, 79, 264, 380, 399, 409; 8, 128, 219, 447, 679; 9, 443; 10, 275, 282, 397; 12, 275, 401; 15, 70; 81; 16, 214, 216; 17, 503; 18, 238, 394; 18 en 19, 223; 19, 184; 20 en 21, 224; 22, 140; 26, 63, 102, 110, 198, 208, 412, 676; 27, 239; 28, 273; XVI 579, 696; 1—3, 418; 2, 405; 5, 79, 140, 166, 352; 7, 63, 102, 110, 128, 208, 273; 8, 273, 405, 676; 12, 77; 13, 272, 393, 412, 437, 677; 14, 162, 326, 436; 15, 161; 20, 418, 686; 22, 352, 683; 25, 104; 27, 349; 28, 119, 351; 29, 70; 33, 197, 356, 360, 404; 37, 382; XVII 62, 496, 505, 579; 3, 32, 60, 138, 153, 170, 267, 320, 407; 4, 326; 5, 61, 140, 143, 162, 166, 414; 6, 214, 231; 8, 128, 235, 351; 9—11, 214; 10, 326; 11, 409; 14, 185, 214, 409; 17, 372, 446, 450, 679; 19, 336; 20, 139; 20 en 21, 526; 21, 149, 271, 272; 22, 162; 22 en 23, 390; 24, 352, 354, 375; 25, 271; XVIII 505; 6, 238; 16, 138; 36, 342; XIX 168, 677; 11, 458; 29, 168; 34, 77, 103, 231; XX 519; 28, 696; 1, 142; 19, 241; 20, 443; 21, 214, 393, 394; 22, 69; 22 en 23, 400; 23, 77, 230, 231, 395; 28, 163, 271; XXI: 15, 212, 220, 222; 18, 683.

Handelingen I: 4, 69; 5, 69; 8, 69; 9, 127, 133; 9—11, 119; 13, 241, 352; 19, 499; 22, 239; II 499, 649; 1, 69; 363; 4, 239, 363; 11, 82; 14, 367; 17, 386; 30, 363; 31, 150; 33, 367; 37, 76, 320; 38, 69, 70, 71, 75, 81, 82, 85, 89, 94, 95, 97,

99, 321, 365, 396; 40, 580; 41, 69, 184, 229, 347; 42, 100, 129; 44, 276; 46, 129, 241; 47, 397; III: 11, 396; 15, 353; 20, 375; 21, 340, 341; 30, 146; IV: 3, 678; 6, 405; 10, 158, 187; 12, 58, 66, 79, 331, 446, 451; 19, 202; 28, 457; 31, 363; 32, 253, 276, 347; 33, 365; 43, 679; V: 18, 239; VI: 1, 228; 6, 211; 14, 407; VII: 30, 306; 48, 412; 51, 351; 51—53, 224; 54, 361; 60, 686; VIII: 11, 85, 89, 347, 396; (foutief III): 11—12, 70; 12 (foutief 11), 69, (foutief 11), 70, 80, (foutief 11), 81; 14—17, 534; 19, 499; 21, 400; 31, 678; 32, 160; 35, 229; 36, 105, 184; 36—38, 71; 39, 101; IX: 5, 123, 439; 15, 121, 326, 375; 17 en 18, 71; 25, 239; X: 30, 320; 34 en 35, 327; 44, 69, 97, 121, 326, 347, 361; 47, 184, 229; 47 en 48, 71, 326; 48, 85, 396; XII: 3, 678; 7, 239; XIII 534; 1, 228; 2, 393; 2 en 3, 211; 2—4, 532; 4, 212; 41, 373; 46, 292, 295; 50, 405; XIV: 14, 388; 21, 360; 22, 457, 677; 23, 211, 533; XV 646; 5, 369; 8, 388; 11, 92, 187, 197, 202, 330, 356; 14, 361; 16, 18; XVI: 5, 347; 6, 244; 15, 396; 23, 678; 25, 239; 30, 320; 31, 184, 262; 32—34, 71; 33, 70, 81, 85, 89; 34, 99; XVII: 9, 245; 18, 372; 24, 58, 412; 28, 149, 350; 30, 417; 31, 361; XVIII: 8, 184, 396; 14, 245; XIX: 2—5, 71; 4, 98; 5, 81, 89; 30, 240; XX 493, 500, 533, (foutief XII), 613, 685; 7, 241; 21, 320; 27, 104, 404; 28, 63, 150, 212, 239, 289, 393, 532; 28 en 29, 548; 29, 222; 30, 548; XXI: 38, 237; XXII: 16, 184, 396; XXIII: 22, 245; XXIV: 14, 59; 25, 217; XXVI: 24, 237; XXVIII 27, 349.

Romeinen I 547; 3, 147; 7, 275, 591; 8, 364; 16, 110, 172, 282, 332, 447; 17, 85, 332; 19, 438; 23, 357; II 494; 8, 347; 14, 353, 384; 15 en 16, 385; 19 en 20, 221; 20, 102; 21—24, 222; 24, 258, 400; 26, 385; 26—29, 385; 28 en 29, 453; 29, 105, 285; III 66, 442, 487, 522, 528, 560, 637; 1, 108; 3, 110; 4, 169, 273, 274, 446; 9, 302; 10, 140; 15, 390; 16, 108; 19, 75; 20, 65, 369, 388; 21, 67, 292; 22, 336, 398; 23, 126, 196, 289, 345, 453; 24, 96, 97, 105, 108, 132, 363, 364, 397, 485, 697; 25, 66, 103, 176, 272, 289, 396, 417, 448; 28, 90; IV 66, 560; 3, 110, 145, 232; 5, 150; 7, 255, 303; 11, 108; 12, 352, 353, 384; 15, 388; 16, 145; 17, 274; 19, 87; 25, 72, 392, 396; V 66, 132,

442, 524; 1, 65, 66, 75, 105, 108, 126, 127, 200, 201, 282, 320, 336, 382, 409, 449, 453; 2, 102, 201; 6, 169, 196, 275, 364; 8, 169, 392, 495, 506, 699; 9, 354; 10, 165, 201, 286; 11, 360; 12, 65, 75, 150, 331, 382; 15, 93, 167, 168; 16, 697; 18, 89, 91, 92, 316, 345, 346, 697; 19, 91; VI 558; 1, 73; 3, 79, 85, 96, 97, 106, 229, 262, 354, 454, 686; 3 en 4, 73; 3—7, 72; 4, 354; 8, 197; 10, 117; 11, 367; 14, 109, 197, 427; 16, 428; 17, 197; 18, 197; 19, 413; 23, 255, 442; VII 593, 647; 2, 633; 4, 363; 6, 109, 409; 7, 65, 388, 389; 14, 285; 18, 148, 302; VIII 442, 499, 528, 579, 625, 633; 1, 67, 108, 121, 132, 150, 255, 255, 303, 453; 2, 197, 353, 364; 3, 65, 92, 142, 147, 149, 150, 165, 167, 272, 286, 345, 358, 392, 396; 5, 255, 409; 6, 255, 342; 9, 128, 212, 299; 9 en 10, 215; 10, 73; 11, 364; 12, 303; 13, 398; 14, 149, 333, 389; 15, 63, 397; 16, 66, 102, 276, 277, 453; 17, 252, 277, 350, 405, 407, 418, 427, 439, 680, 687; 18, 426, 439; 19, 432, 437; 23, 300, 318; 25, 315; 26, 272; 29, 61, 106, 148, 156, 166, 282, 321, 334, 337, 394, 404; 31 en 32, 169, 390; 31—34, 336; 32, 61, 126, (foutief 31), 142, 151, 272, 446, 450, 454; 33 en 34, 303; 34, 356; 35, 686; 35—39, 424; 36, 104, 253, 360; 36 en 37, 679; 38 en 39, 686; IX 200; 3, 58; 3 en 4, 599; 4, 162; 5, 59, 62, 142, 144, 147, 163, 353, 696; 6, 146; 6—9, 145; 7, 105; 292, 384, 427, 538, 545; 8, 348; 30—32, 293; X: 3, 273; 4, 197, 234, 290, 342, 386, 427; 9, 81; 10, 196, 428, 442; 11, 364; 14, 86, 104, (foutief 15), 229, 320; 14 en 15, 226; 15, 211, 351; 16, 401; 17, 86, 133, 198, 227, 274, 320; 18, 386; XI 524, 566; 2, 293; 4, 193; 6, 58, 105, 396; 17, 74; 22, 108; 25, 361, 348, 367, 385; 33, 307, 364; 34, 87; XII 523, (foutief XXII), 490, (foutief XVIII), 528, 579, (foutief XVIII), 613, 627; 1, 81, 177, 262, 283, 289, 372, 395, 446, 686; 2, 195, 200, 678; 3, 63, 435, 443; 4, 132, 157, 252, 258, 291, 303; 4—6, 229; 6, 57; 9, 275; 10, 398; 11, 237; 12, 679; 13, 401, 402; 16, 409, 647; 17, 200, 329; 18, 111, 202, 283; 19, 404, 409; XIII: 1, 111, 406; 8, 67; 12 en 13, 241; 12—14, 634; 14, 395; XIV 523; 4, 58, 192; 8, 409, 680; 13, 181; 15, 188; 17, 201, 366, 368, 416, 661; 17 en 18, 626; XV 522; 4, 59, 75, 82, 194, 199, 242, 260; 5 en 6, 612; 9, 283, 413; 18, 128,

213; 27, 402; 30, 676; XVI 637; 1, 676; 15, 688; 16, 400, 405, 409, 429; 17, 215, 348, 659; 17 en 18, 589; 18, 396; 24—27, 625; 26, 337.

1 Korinthe I 308, 485, 493, 496, 524, 563, 579; 1, 236, 253; 2, 275, 349; 3, 625; 5, 505; 8, 156, 263; 9, 252, 409; 15, 106; 16, 172, 173, 282, 332; 18, 435, 626; 19, 70, (foutief 18), 158, 398; 20, 647; 21, 342, 372; 22, 164, 271, 420; 22—24 (foutief 20), 234; 23, 373; 26, 361; 29, 168, 272, 365, 390, 391; 30, 61, 218, (foutief 29), 336, 485, 625; II 106; 1, 125, 372; 2, 27, 155, 173, 224, 282, 647; 6, 392; 9, 307; 10, 63, 392, 412; 12, 89; 13, 406; 14, 216; 14 en 15, 666; 15, 577; III 493, 579, 649; 1—3, 298; 3, 416; 5, 352, 411; 10, 79; 11, 84, 228, 371; 11 en 12, 436; 12, 686; 16, 128, 132, 196, 258, 334, 343, 377, 381, 398, 412, 418, 428, 453, 635; 16 en 17, 33, 192; 17, 364, 378; 18 en 19, 329; 19, 361, 398, 546, 647; 23, 390, 396, 437, 663; IV 600; 3—5, 600; 4, 168; 9, 79, 224, 407; 20, 184, 218, 259, 325, 456, 546, 626; V 184, 323, 504, 660, 664; 3, 257, 258, 261, 400, 401; 5, 258, 400; 6, 82, 124, 130, 165, (foutief 5), 229, 355, 364, (foutief 5), 430, 609, (foutief 5), 660, 686; 7, 132; 10, 249, 258, 399, 400, 405; 11, 30, (foutief 10), 659, 665; 19, 261; VI 485, 497, 647, 649; 9, 663; 9 en 10, 257; 11, 393, 436; 12, 318; 15, 196, 429, 620, 621, 623, 635; 17, 153, 299, 303, 448; 18, 34, 410, 437; 19, 192, 258, 334, 381, 429, 453; 20, 428; 26, 196; VII 522, 558, 633, 636, 639, 641, 643; 4, 635; 10 en 11, 640; 12 en 13, 642; 12—17, 648; 14, 292; 19, 328, 403, 437; 39, 346, 621, 623, 635, 649; VIII 577; 2, 308, 647; 5, 58, 61; 5 en 6, 60; 6, 82, 141; 9, 224; 11, 188; IX: 14, 221; 19, 428; 27, 218; X 283, 521, 522, 579, 661; 1, 95; 3, 97; 3—5, 175; 4, 101, 117, 144, 175, 354, 355; 7, 82; 8, 357; 10, 358; 13 (foutief 1 Korinthe XI), 596; 14, 15, 68, 179, 185, 410; 14—23, 191; 15, 277; 16, 100, 112, 118, 121, 128, 129, 190, 229, 364; 17, 122, 132, 396; 18, 122; 20 en 21, 180; 21, 116, 409; 32 en 33, 428; 34, 238; XI 528, 647; 4, 350; 19, 100; 20, 111; 22, 102, 112, 125, 232, 229; 23, 128, 190, 364; 24, 112, 113; 25, 112; 27 (foutief 26), 116; 28, 130; 31, 683; XII 491, 506, 579, 647; 3, 63, 89, 100, 128, (foutief 8), 212, 380; 4, 63, 272, 393;

4—7, 230; 5, 239; 1 (foutief 2) Korinthe XII: 6, 60; 11, 393; 12, 132, 157, 252; 13, 63, 75, 99, 121, 123, 127, 229, 230, 282, 292, 442; 27, 258, 291, 303; 29, 236; XIII 524; 1, 226; 1—3, 402; 5, 600; 6, 199; 9 en 10, 307; 10, 375; 12, 277, 307, 414; XIV: 20, 321, 489; 33, 252, 409; XV 608; 3, 80; 4, 127, 152, 350; 20, 149; 21, 167, 272, 345, 382; 25, 354, 392; 28, 149, 304; 41, 344; 43, 150, 419, 448; 45, 143, 146, 346; 47, 62, (foutief 45), 140, (foutief XVII: 45), 144, 149, 151 (foutief 2 Korinthe XV: 17), 166, 695; 49, 360, 365, 683; 51, 64; 53, 442; 54, 345, 362; 1 (foutief 2) Korinthe XV: 57, 145; XVI: 15, 98.

2 Korinthe I: 1, 432; 2, 416; 2 en 3, 612; 3, 203, 247, 265, 676, 678, 687; 4, 680; 5, 252; 11, 676; 12, 680; 16, 447; 21, 102, 277; 22, 94, 202, 303, 455; II: 8, 261; 9, 35, (foutief 11), 657; 14 (foutief 16), 145; 15 en 16 (foutief 17), 78; 17 (foutief 19), 213; III: 3, 289, 309; 6, 127, 353; 7, 285, 287, 342; 11, 172; 16, 78, 372, 388; 18, 168, 316, 427; IV 579; 2, 213; 3 en 4, 208; 4, 138, 162, 307, 316, 344, 387, 391, 680; 6, 174; 11, 253; 13, 15, 179, 285; 16—18, 422; 18, 250, 395; 40, 678; V 607; 1, 150, 352, 354, 365; 5, 102; 10, 64, 627; 15, 142, 274, 438, 699; 16, 214, 333, 393, 555; 16 en 17, 152; 17, 19, 313, 340, 342, 379, 409; 19, 65, 168, 363; 20, 213; 21, 62, 147, 167, 286, 392; VI 489, 521; 1, 269, 699; 2, 412; 4, 404; 8, 373; 14, 185, 368, 633; 14—18, 192; 2 (foutief 1) Korinthe VI: 14—18, 609; 15, 68, 117; 16, 33, 80, 182, 192, 196, 227, 233, 258, 343, 364, 377, 412, 428; 17, 180, 185, 196, 370, 371, 679; 18, 453, 677; VII: 1, 438; 10, 261, 662; 11, 131; VIII: 9, 166, 420; 10, 402; 14, 402; 15, 402; 16—19, 534; X 549, 577; 4, 365; 4 en 5, 578; 7, 356; 8, 662; 13, 184; 16, 323; XI 434, 548; 1, 218; 2 (foutief 4), 159; 4, 366, 410; 5, 198, 429; 10, 315; 13, 181; 14 (foutief 16), 207, 485; 15, 434; 16, 210, 236; 18, 348; 29, 527; XII: 1, 387; 2, 391; 7—9, 297; 16, 434; XIII: 1, 659; 13, 181, 265, 276.

Galaten I 493, 575; 3, 591; 4, 139, 143, 156, 166; 176, 185, 252, 268, 389, 392, 443; 8, 70, 211, 245, (foutief VII): 8, 436, 450; 8 en 9, 172; 9, 234, 411; 10, 68,

190, 201; II 523; 8, 352, 361; 9 en 10, 533; 11, 189; 14, 301; 16, 369; 17, 388; III 66, 490, 506, 558, 560, 575, 606, 628; 5, 170, 364; 6, 232, 274, 450; 7, 145; 8, 144, 145; 9, 202, 294, 352, 452; 10, 140; 11, 85, 332; 13, 65, 92, 167, 289, 392, 396, 686; 16, 292, 293, 327, 353, 385; 19, 306; 20, 234; 21, 127; 22, 302, 446; 24, 452; 26, 148, 317, 347; 26 en 27, 74; 27, 75, 76, 168, 395; 28, 291, 350, 409; 29, 90, 105; IV 528, 575, 598; 1, 647; 4, 142, 382, 392; 5, 397; 6, 143, 149, 347; 7, 350, 387; 15, 129; 19, 352; 22, 145, 427, 443; 23, 105; 24, 294, 345, 348; 26, 232, 276, 348, 410, 538, 545; 27, 386; 31, 427; V 66, 497, 633; 1, 427; 4, 187; 6, 67, 73, 78, 88, 328, 437; 9, 258, 609; 11, 190; 13, 428; 16, 384; 17, 296; 19, 255; 19—21, 257; 21, 258; 22, 219; 24, 262; VI: 2, 396; 3, 255, 275, 401; 4, 123; 7 en 8, 633; 8, 395, 402; 13, 352; 15 (foutief 17), 73, 315; 15 en 16 (foutief 17), 328; 16, 195, 200, 332, 397, 439; 17, 327, 333, 345, 437; 18, 77, 147, 393, 404, 455.

Efeze I 496, 528, 636; 3, 150, 252, 347, 416, 452, 457; 3—6, 334; 4, 66, 318, 337, 398, 432, 438, 453; 5, 80, 389, 455; 7, 105, 139, 187, 364, 369, 396; 8, 342; 10, 168, 200; 11, 350; 13, 102, 182; 14, 393, 679; 19, 320; 20, 62, 117; 21, 353, 447; 22, 290, 367, 381, 410; 22 en 23, 378; 23, 130, 291, 303; II 494, 528; 1, 67, 388; 2, 96, 188, 356, 364, 365, 381; 3, 65; 3 en 4, 169; 4, 65, 80, 139, 187, 202, 265, 272, 316, 320, 416; 4—10, 66; 5, 451; 5—9, 170; 6, 169, 272, 443; 7, 75, 88, 90, 137, 336; 8, 450; 10, 327; 11, 384, 409; 12, 292; 13, 62, 66, 102, 168, 176, 262, 272, 282, 295, 349, 354, 365, 388, 391, 420, 453, 696; 13 en 14 (foutief 12), 201; 15, 165, 360, 443; 18, 79, 202; 19, 68, 228, 371, 411, 457; III 591; 5, 343; 6, 381; 7, 320, 353; 9, 693; 14, 314; 15, 60, 61, 443; 17, 450; IV 490, 524, 533, 576, 579, 592, 597; 1, 200, 455; 1 en 2, 436; 1—3, 455; 1—6, 526; 3, 105, 201, 252, 277, 409, 443, 455, 459; 4, 63, 110, 202, 230, 258, 291, 303, 409; 5, 82, 110; 6, 60, 61; 7, 230, 252; 8, 361; 10, 364; 11—13, 230, 534; 13, 299; 15, 118, 290, 308, 391; 15 en 16, 534; 16, 157, 282; 18, 96; 19, 372; 21, 342; 22, 317, 321; 23, 346, 397; 24, 75, 77, 78, 299, 437; 29, 245; 29 en 30, 244; 30, 94, 102, 202, 272, 303, 390,

452; 31 en 32, 526; IV en V 562; V 485, 489, 500, 579, 633, 636, 638, 647; 1, 269, 449; 2, 139, 143, 152, 286, 289, 350; 3, 663; 5, 255, 257, 258, 395; 6—11, 634; 8, 269, 448; 9, 410; 10, 181; 11, 185, 189; (foutief XI): 11, 196; 12, 242; 14, 80, 364; 18, 237; 19, 366; 20, 363; 22, 144; 23, 121, 410; 25, 118, 231; 26, 76, 231, 258, 259, 321, 404, 435; 27, 159; 30, 78, 118, 123, 153, 231, 258, 346, 350; 31, 346; VI 498; 11, 356, 373, 395; 12, 296; 13, 365; 13—18, 578; 14, 131, 367, 439; 19, 395.

Filippenzen I 521, 533; 5, 157, 337; 6, 265, 320, 445; 21, 686; 27, 403, 455; 29, 420; II 626; 1—5, 528; 3, 398; 5, 62, 139, 149, 166, 272, 321, 333, 334, 362, 447; 5—8, 62, 142; 6, 61, 150, 392, 420, 695; 7—9, 333; 8, 349; 9, 164, 343, 353, 447; 10, 62, 447; 11, 375; 13, 320, 445; 14—16, 232; 15, 410; III: 3, 102; 7, 437; 10, 129; 10—14, 335; 17, 17, 238; 17—19, 481; 18, 215, 457; 20, 150, 344, 395, 442; 21, 345, 414, 683; IV 577, 597, 611; 1, 409; 7, 202, 252, 526; 9, 694.

Colossenzen I 495, 496, 528, 633; 3, 269, 435, 438, 441; 4, 66; 5, 227; 6, 239, 431; 9, 397, 486; 9—13, 591; 12, 80; 12—14, 427; 13, 61, 143, 203, 316, 360; 14, 105, 231, 369, 375; 15, 61, 138, 148, 160, 162, 168, 307, 316, 321, 344, 349, 387, 391, 694; 16, 164, 353, 693; 16 en 17, 163; 17, 355; 18, 290; 19, 171, 386, 449, 496; 19 en 20, 201; 20, 65, 102, 168, 176, 382, 383, 391, 696; 21—23, 336; 22, 62, 259, 269; 24, 365; 26 en 27, 244; 27, 137, 381; 28, 386; II 499, 522, 523, 558, 559, 561; 2, 119, 164, 282, 342, 449; 3 (foutief 2), 81, (foutief 2), 163, 342, 485, 549; 6, 262, 264, 442; 8, 523; 8 en 9, 549; 9, 163, 164, 171, 379, 386, 449, 485, 496, 696; 10, 354; 10—13, 73; 11, 101, 102, 259, 285, 353, 453; 12, 72, 79, 85, 229, 320, 354; 13, 65, 126; 14, 62, 91, 96, 197, 272, 363; 15, 262; 16, 189, 197; III 487, 519, 524, 558, 562, 597; 1, 86, 119, 127, 250, 274, 356, 367, 409; 2, 395; 3 en 4, 441; 5, 299, 396, 398; 7, 438; 8, 346; 9, 325; 10, 75, 77, 78, 317, 321; 11, 437; 12, 404; 12—15, 526; 13, 398; 14, 275; 15, 201, 202, 252, 459; 16, 285, 363, 366, 372, 409.

1 Thessalonicenzen I 523, 625;

3, 137; 9, 58, 262, 433; 10, 59, 197, 364; 11, 401; II 612; 1, 420; 3 en 4, 213; 5—8, 215; III 601; IV 603, 634; 15, 64; 18, 375; V: 5—7, 241; 10, 699; 12, 247; 14, 399; 15, 400, 405; 19 en 20, 44; 19—22, 26, 51, 52, 53, 55; 22, 187, 195, 196, 277; 23, 434, 442; 24, 196; 26, 401.

2 Thessalonicenzen I 592; 2, 445; 3, 269; 4, 250; 8, 375; 11, 269; II 547, 548, 556, 579; 3, 182, 347, 368, 369; 4, 195; 7, 265; 8, 484; 9, 235; 13, 121, 137, 150, 156, 230, 252, 337, 417, 432; III 625, 660, 661; 2, 574; 6, 30, 249, 258, 261, 323, 659, 661; 14, 258, 659; 15, 660, 662; IV 561.

1 Timotheus I 506, 628; 1, 137; 5, 67, 80, 198; 5—7, 198, 558; 15, 391; 17, 60, 209, 283, 311; II: 3, 271, 389; 4, 243, 382; 5, 60, 62, 102, 139, 151, 272, 391; 6, 58, 92; 388; 8, 372, 395; III 184, 503, 565, 591; 1, 236; 2, 393; 8, 366; 9, 395; 14, 228, 352, 364, 378, 533; 14 en 15, 531; 15, 135, 150, 166, 392; 16, 27, (foutief 15), 142, (foutief 15), 163; IV 500; 1, 157, 207, 368, 369, 445; 14, 211; 16, 220; VI 600; 5 (foutief 6), 659; 14, 361; 15 en 16 (foutief 18), 306; 16, 337, 391; 17—19, 402.

2 Timotheus I 592; 12, 276; 15, 575; II: 1, 401, 444, 445; 5, 139; 12, 405, 407, 418; 15, 247, 531; 16 en 17, 590; 17, 575; 19, 580; 24—26, 57; 25, 646; 26, 96; III 500, 577, 594, 632; 1, 157, 207; 26, 677; 3, 445; 5, 400, 659; 8, 235, 441; 8 en 9, 481; 12, 374, 405, 457; 15, 66; 16, 59, 75; IV 600; 3, 223; 5, 444; 6—8, 687; 8, 178, 276, 395; 14, 575; 16, 137; 2 Timotheus IV: 16 en 17 (foutief 1 Timotheus VI), 575.

Titus I 533; 565, 608, (foutief II), 613; 5, 211, 236; 6, 393; 9, 213; 15 en 16, 67; II 493; 11, 92, 287, 330, 417; 12, 438; 13, 178, 252, 387, 389; 14, 143, 318, 404; III 494, 572; 2, 659; 4, 152, 287, 314; 4—7, 76; 5, 77, 78, 94, 169, 258, 318, 321, 326, 337, 397, 432; 5—7, 317, 592; 6, 393, 442; 7, 259; 9, 97; 10 (foutief 19), 405, 406; 10 en 11, 590, 595; 11, 358; 12, 409; 19, 400, 401.

Hebreëen I 151, 495, 496, 638, 644;

1, 138, 150, 228; 2, 61, 138, 142, 164, 172, 290; 3, 61, 119, 138, 162, 163, 168, 171, 307, 316, 334, 344, 347, 349, 350, 387, 391, 392, 410, 420, 447, 450, 694; 5, 161, 375; 6, 62, 163, 164, 447; 7, 355, 380; 7—11, 163; 8, 62, 143, 144, 164, 292, 349, 363, 697; 9, 289, 366, 395; 13, 79, 119, 133; II: 1—4, 256; 2—4, 177; 3, 387; 8, 96, 361, 362, 363; 9, 349, 360; 11, 147; 12, 147, 272, 350; 13, 288, 382; 14, 118, 147, 148, 149, 197, 272, 345, 426; 15, 360, 383, 389, 391; 17, 62, 132, 144, 394; III 575; 1, 62, 258, 364, 436, 453; 5, 214, 228; 6, 192; 7, 455; 12, 263; 13, 349, 675; 13 en 14, 264; 14, 66, 74, 76, 264, 315, 325, 332, 334; 14, 410, 442; 15, 434; 17, 359; 18, 354; IV 488, 524; 1, 359; 2, 98; 5, 359; 9, 352, 354, 360, 365; 11, 439; 12, 218, 241, 366, 367, 373; 13, 354; V 487, 489, 522, 637; 1, 65, 132, 144, 272, 289, 303, 449, 450; 2, 62, 118, 149, 165, 272, 321; 3, 102, 103, 289, 390, 397, 448; 4 (foutief 7), 211, 364; 7, 209, 394; 9, 286; 12, 387; VI: 1, 117; 3, 372; 5, 174, 358; 7 en 8, 437; 20, 62, 289, 303; VII 359; 1, 142, 348, 384; 1 en 3, 63; 3, 143; 6, 143; 11, 109, 234; 14, 143, 147; 16, 286; 18, 289; 19, 286; 22, 450; 26, 286; VIII 359, 632; 1, 144, 272, 289, 364, 394, 450; 2, 387; 5, 197, 279; 6, 356, 359; 7, 348; 8, 125; 9, 359; 10, 289, 676; 14, 286; IX 65; 1, 290; 4, 289; 5, 62; 6, 285, 286; 6—10, 284; 7, 286; 9, 356; 11, 65, 449, 450; 12, 106, 118, 289, 418, 453; 13, 122, 126, 234, 235; 14, 103; 24, 119; X 632; 1, 197, 283, 285, 356, 359; 2, 364; 5, 122, 140, 165; 9, 348; 10, 118, 167; 11, 394, 418, 449, 450; 12, 349; 13, 119; 14, 139, 449; 16, 307; 19, 287, 364; 22, 395; 25, 675; 26, 117, 358; 29, 174; 31, 424; 36, 439; 38, 85; XI 66, 88, 198, 490, 491, 504; 1, 86, 274, 320; 2, 409; 6, 60, 85, 165, 270, 272, 322; 8, 274; 9 en 10, 333; 10, 352, 354, 372, 395; 11, 87, 409; 13, 333; 16, 333; 24—26, 333; 26, 437; 27, 274; 35—38, 421; XII 126, 548, 556, 575, 603, 611, (foutief I), 613, 628; 1, 277, 296, 354, 397; 1—3, 421; 2, 96, 168, 232, 322, 359, 360, 453, 686; 5, 421; 6, 457, 677; 7, 421; 11, 422; 12, 395; 14, 111, 202; 14 en 15, 517; 14—17, 639; 15, 409, 699; 16, 630, 678; 18, 435; 19, 388, 388; 22, 202, 233, 287, 319, 365, 374, 679, 680; 22—24, 381; 24, 93, 96, 106, 234; 25, 177, 256; 28, 277, 355; 29,

174; XIII:3, 676; 6, 680; 7, 457; 8, 495; 14, 365; 15, 364; 24, 203.

Jakobus I 499; 4, 435; 5, 61, 161; 10, 424; 17, 364, 393, 447, 489, 625; 17 en 18, 94, 300, 317, 318; 18, 61, 99, 318, 321, 337, 346, 387, 388, 390; 21, 217, 235, 275, 332; 27, 186, 200; II:13, 58; 14, 67; 15, 200; 19, 152; 23, 232; III 591; 2, 301, 381; 9, 316, 345; 13, 218; 13—18, 456, 525; 16, 519; IV:1, 298; 1—3, 524; 4, 68, 195, 255, 497; 6, 571; 7, 76, 381, 397; 10, 277, 398, 399; 12, 58; V:14, 253; 14 en 15, 84; 19, 401.

1 Petrus I 491, 521, 547, 562, 579, 594, 1 (foutief 2) Petrus I 613, 636; 1, 365, 404, 409; 2, 77, 93, 97, 196, 230, 319; 364, 436; 3, 102, 277, 395; 4, 355; 5, 375, 386; 8, 413; 11, 412; 12, 168; 13, 58, 131, 330, 455; 13—16, 256; 14—16, 456; 15, 198; 16, 335, 438; 18, 287, 453; 19, 65, 74, 106, 124, 148, 165, 258, 318, 354; 20, 284, 447; 21, 333; 22, 200, 332; 23, 77, 94, 140, 144, 146, 148, 152, 231, 299, 317, 318, 321, 332, 346, 372, 388, 390, 491; 25, 70, 94, 115, 308, 309; 26, 395; 28, 362; II 491, 521, 547, 598, 633; 1, 371; 1 en 2, 299; 2, 176, 489; 4, 381; 5, 289, 372, 395; 6, 157, 355; 6—8, 209; 9, 144, 291, 319, 366, 371, 389, 404, 410, 417, 592, 676; 10, 441; 11, 58, 365, 409; 12, 403; 13, 111; 15 en 16, 427; 16, 357; 17—22, 263; 21, 68, 80, 177, 252, 362, 679, 695; 22, 62; 24, 125, 149, 167, 269, 362, 392, 417; 25, 62, 159, 167, 247, 263, 404, 451; III 487, 523, 524, 562, 591; 4, 299; 9, 243, 347; 12, 682; 13, 344; 15, 57; 18, 139, 150, 151, 167, 350; 19, 347; 20, 79, 289, 347, 639; 20 en 21, 78; 21, 77, 79, 80, 101, 454, 456; 22, 119, 164; IV:1, 362; 3, 417, 679; 4, 189, 232; 5, 361; 8, 275; 10 en 11, 230; 11, 532; 13, 439; 1 (foutief 2) Petrus IV:14, 407, 679; 18, 85, 213; 19, 687; V 301, 506, 593; 1, 222, 411; 1—4, 220; 2, 212, 253; 4, 247, 363; 5, 398, 1 (foutief 2) Petrus V:5 (foutief 6), 399; 6, 76, 388; 8, 361, 381; 10, 247, 252, 277, 314, 430, 612; 14, 688.

2 Petrus I 521, 524, 556, 576; 1, 268; 2, 96, 137, 437; 4, 66, 77, 149, 166, 272, 298, 299, 303, 315, 332, 410, 418, 442, 443; 7, 232, 275; 9, 678; 12, 430; 12 en 13, 415; 13, 33; 17, 171; 18, 139; 19,

344; 20, 138; 21, 171, 209, 225; 23, 350, 387; II 270, 500, 507; 1, 157, 207; 4, 271, 644; 6, 349; 9, 350; 15, 221, 682; 17—19, 429; 18—20, 498; 21, 273, 350; 22, 435, 498, 605; III 573; 9, 611; 10, 309; 16, 436; 21, 452; 22, 127.

1 Johannes I 523, 556, 594, 664; 1, 125; 135, 138, 143, 146, 150, 152, 289, 348, 448; 1 en 2, 27, 139, 162; 2, 391, 449; 3, 258; 5, 70, 254, 447; 5—7, 456; 6, 255; 7, 398; 8—10, 255, 301, 336; 11, 171; 15, 171; II 505, 523, 524, 628, 638; 1, 62, 132, 272, 303, 353, 372, 391, 449; 2, 255, 358, 362, 449, 697; II—V 562; 3, 254; 3—6, 171; 4, 500; 5, 219; 10, 270; 11, 403; 13, 297; 14, 489; 15, 68; 17, 349; 18, 182, 357, 369; 18 en 19, 549; 20, 687; 22, 392; 24, 264; 24 en 25, 549; 1 (foutief 2) Johannes II:27, 259, 367, 395; 29, 198, 333, 394; III 523; 1, 146, 149, 383, 417; 1 en 2, 441, 683; 2, 307, 360; 3, 66; 4, 255, 635; 4—10, 254; 5, 65, 166, 167, 345; 6, 219, 409, 504, 635; 7, 77, 152; 7—10, 437; 8, 635; 8 en 9, 638; 9, 140, 302, 318, 335, 491; 12, 382; 14, 270; 15, 524; 16, 200, 454; 16—18, 402; 18, 246, 662; 20, 270; 23, 164; IV 524, 559; 1, 26, 226; 5, 227; 6, 443; 7 en 8, 198; 8, 276, 403; 9, 102, 138, 139, 149, 169, 9 (foutief 10), 271; 9 en 10, 169; 10, 170, 255, 417; 13, 128, 315, 452; 16, 61, 67, 198, 403; 19, 67; 21, 170; V 494, 505, 628; 1, 62, 77, 142, 145, 146, 148, 152, 170, 231, 299, 318, 320, 346, 446, 450; 2, 200, 275, 443; 3, 170, 198, 282; 4, 197, 262, 292, 297, 325, 356, 368, 383, 397, 410; 4 en 5, 318; 5, 150; 6, 77, 273; 8, 77, 354, 391, 392; 10, 164, 271, 380; 11 en 12, 165; 16, 84, 275, 401; 18, 335; 19, 202; 1 (foutief 2) Johannes V:19, 347; 20, 143, 162, 696, 699.

2 Johannes 505; 3, 379, 659; 7, 258; 9, 215, 264, 323, 436, (foutief 1), 549; 10, 202, 400, 661; 10 en 11, 660; 11, 258, 399, 430.

3 Johannes 9, 348, (foutief 2 Johannes 1), 575.

Judas 507; 1, 549; 4, 157, 207; 11, 357; 13, 605; 20, 446.

Openbaring I 547, 636; 6, 106,

139, 144, 258, 288, 336, 396, 398, 417, 435; 8, 322, 349, 375; 9, 261, 458; 17, 143, 162, 166, 393; 18, 151; II 533, 575, 594; 4, 454; 7, 298, 346, 356, 408, 425, 676; 9, 383; 11, 360; 14, 440, 682; 16, 265; 17, 425; 20, 225, 347, 429, 682; 25, 459; 26—28, 426; III 440, 486, 533, 575, 577, 594, 636; 4, 360; 5, 426; 6, 408; 11, 459; 12, 298, 426; 14, 348; 15, 321, 454; 17, 243, 324; 18, 253, 325; 21, 164, 298, 426; 1, 683; 8, 334; V: 5, 677, 694; 6, 148; 8—10, 427; 9, 319, 679; 14, 337; VI: 11, 251; VII: 3, 251, 262; 9, 304, 319; 9—12, 251; 13, 251; 14, 383, 458; 14—17, 174, 252, 419, 685; IX: 2, 495; 11, 577; XI: 8, 349, 354, 497; 17, 298; XII 594; 6, 344; 10, 344, 687; 11 (foutief 16), 297, 687; 13, 375; 22, 383; XIII: 5, 252; 6, 194; 9, 696; XIV: 1, 369, 684; 1—5, 319;

4, 300, 360, 364; 9 en 10, 194; 9—12, 425; 11 en 12, 195; XV: 2, 369; XVI: 9, 349; 33, 383; XVII: 1, 191, 347; 3, 370; 3—6, 195; 4, 251; 5, 251; 6, 251, 678; 8, 369; XVIII: 3, 433, 678; 4, 191, 370, 371, 679; 4 en 5, 195; 5, 370; 7, 225, 251; 7 en 8, 195; 24, 251; XIX 579, 594; 7, 231; 8, 395; 9, 369; 14, 164, 447; 16, 160; XX: 3, 438; 4, 369; XXI: 2, 231, 232, 233, 258, 276, (foutief 1), 408, 409; 2 en 3, 159; 7, 369; 8, 191, 259, 413, 424; 9 en 10, 159; 11 en 12, 408; 18 en 19, 408; 21, 432, 438; 21—25, 408; 22, 412; 23, 308, 309; 26, 413; XXII 594; 1, 168, 386, 433, 438; 1—5, 408; 9, 380; 11, 305, 397, (foutief 12), 438, (foutief 10), 501, (foutief XXI), 11, 612; 13, 393; 14 en 15, 414; 15, 257, 661; 16, 342, 362, 386, 694; 23, 322.

APOKRYFE BOEKEN.

Judith XII 458; XIII 458.

Wijshheid van Salomo I 495; 4, 218, 282; 5, 63, 212; II 494; 12—16 (foutief 10), 189, (foutief X), 223; 21, 324; 23, 65, 74, 316, 345, 380; III: 1, 368; 6, 412; 8, 681; IV 598, 634; 4, 676, 677, 682; 6, 187; V: 1, 183; 3, 374; 6, 151, 342, 343, 390; 16, 334; 16 en 17, 426; VII: 25, 161, 162; 25 en 26, 693; 26, 168, 316, 344, 391, 410, 420; IX: 13—15, 307; 17, 272; XV: 1, 676; 3, 270, 407, 676; 14, 320; XVI: 6, 161, 331, 358; 12, 331; 20, 103, 141, 442; 26, 332; XVII: 20, 173, 175.

Tobia I 580; 6, 192, 368; III 631; 10, 434; XIII: 11, 410; XIV 522.

Jezus Sirach I 577, 598; 1, 143; 2, 141; 4, 144; 29, 183; 32, 324; 36, 329; II 577, 681; 14, 429; 18, 327; IV 593, 606; 1, 186; 35, 687; VII 573; VIII: 6, 34; 13 en 14, 596; X: 11, 424; 13, 149; XII 597; XIII: 18, 497; 20, 231; XIV: 15, 424; XV: 10, 218; 12, 208; 14, 215; XVI:

25, 381; XVII: 9, 316, 345; XVIII 486, 598; 8 (foutief 13), 423; 13, 681; XIX: 21, 196; XX 642; 2 en 3, 601; XXIII 644; 20, 590; XXIV: 1, 138, 143; 4, 694; 12, 384; 13, 384; 25, 304, 305; XXVII 573; XXX: 31, 498; XXXII: 6, 243, 601; XXXIII: 4, 260; XXXIV: 4, 554; XXXV 637, 649; 6, 189; 12, 259; XXXVII: 35, 682; XXXVIII: 10, 186; LI: 27, 413.

Baruch III: 23, 158; 33, 166; 42, 417; 59, 391; IV: 37, 293.

1 Makkabeën I: 53, 188; 60, 188; II: 15, 188; 19—22, 193; VI: 24, 374; VII: 5, 374.

2 Makkabeën III 507; 38 en 39, 508; VI 635; 1, 188; 10, 438; 18—28, 193; 24—28, 423; VII 188, 194; 22, 685.

4 Esdras I: 24, 292; II: 36, 349; 42, 319, 687; 43, 444; VI: 54, 65; VII: 7, 79; 48, 697; IX: 9, 425; XVI: 74, 418.

Suzanna 44, 458.

reeds vóór Luther hebben bestaan, 46.

Kerkhervorming. Waaruit zij niet is voortgekomen, 3; wanneer zij volgens D. P. een aanvang heeft genomen, 46, 220, 231, 371.

Kerkvaders. Smalend over hen gesproken (door Seb. Franck), 479.

Kerstliederen en leisen. 672 v.

Kimedoncius, J. Zijn geschrift tegen de „Bekentnisse vander Doope ende van dat Auontmael” van D. P., 26¹.

Kinderdoopers. Zie „Poedobaptisten”.

Kloosters. Franciskaner klooster te Leeuwarden, 5; Oude Klooster bij Bolsward, 8, 9. — Nergens in de geschriften van D. P. een enkel woord ten nadeele van de kloosters, 46.

Knechtinck, H. 12.

Kuiper, Fr. R. 20.

Kukenbiter, J., Luthersch predikant te Schwerin. 9, 12.

Kuyper, E. Zie Cu(y)per.

L.

Leer der sacramenten. Bekleedt in de theologie van D. P. eene voorname plaats, 44.

Leertucht. Niet veroordeeld, 49, 401.

Legalisme in de geestesrichting van D. P. 48 v., 185, 235, 263 v., 270 v., 287; wet en evangelie zijn naar den geest één, 285; eerst meet men de wet prediken en dan het evangelie, 217.

Leken wechwyser (van J. Anastasius Veluanus). 4, 25.

Libellus de orando (van M. Luther). 83.

Lieder en van D. P. 43, 672—673; exemplaren die aan den herdruk ten grondslag liggen, 672²,

672⁴; herdrukt, 693—697, 697—699.

Lipkes, Nette, leeraar in Overijsel. 552², 553 („in den Heere ontslapen”), 554⁹.

Loci communes (van Ph. Melancthon). 4.

Luther, M. 6, 46, 47, 82, 83.

M.

Marnix van St. Aldegonde. Seb. Franck's geschriften door hem op ééne lijn gesteld met die van David Joris, 475; heeft volgens C. Coolhaes Franck's meeningen verdraaid en hem ten onrechte beschuldigd, 476.

Mathijsz, J. 7.

Melancthon, Ph. 4.

Menander. 608.

„Mennonisch”, benaming voor een volgeling van Menno Simons, 54 de aantekening.

Menno Simons. Staat in geleerdheid en kennis van de klassieke letteren beneden D. P., 7; door Obbe Philipsz tot leeraar bevestigd, 8; is tegenwoordig bij het twistgesprek van 1545 te Lubeck (14) en bij dat van 1547 te Goch (21); bevindt zich in 1554 op eene vergadering ergens in Mecklenburg, 23; woont in datzelfde jaar te Wismar, 23.

Munsterschen. 11.

Mijding der gebannenen. Opvattingen hieromtrent van Seb. Franck (16, 34), H. Timmerman (34 v.) en D. P. (35, 504). — Zie verder *Naeghelaten Schrift van den Ban ende Mijdinghe* en *Ban en mijding*.

N.

Naeghelaten Schrift van den Ban ende

Mijdinghe. Uit het Fransch vertaald, 5 v., 653, 657, 658; verschil en overeenkomst met de verhandeling over „Den Ban”, 653—654; in het geschrift voorkomende milde opvattingen van den ban (654 v., 660 v.) en harde gevoelens omtrent de mijding (655, 663); exemplaar dat aan den herdruk ten grondslag ligt, 653¹; herdrukt, 657—666.

Naeldemaker, H. Zie *Naeldeman*.

Naeldeman, H. (of H. *Naeldemaker*), leeraar te Franeker. 24, 25.

Negen artikelen (van Wismar), 24; uitgave en literatuur, 241.

Nicolai, G. 21.

O.

Obbieten. 11³ („Vbbitae”), 54 de aantekening („Obbisch”).

Onderling mijden van gehuwden. 32, 370 v.

Ondersoekingende ende grondelijke wederlegginge der Geestdrijvische Leere (van Marnix van St. Aldegonde). 475.

Ongeloovig. Hetzelfde als heidensch, 618 v., 630.

Onse bekentenisse vander scheppinge, verlossinge, ende salickmakingh des menschen. Is het tweede stuk van de „Corte bekentenisse”, 26; beschrijft wat den geloovige in Christus is geschonken, 26; afgedrukt, 65—68.

Oproermakers, schimpnaam voor Doopsgezinde leeraars. 13, 238 („Oproerers”).

Onterman, J. 539, 543.

Ovidius. 475.

P.

Philips, landgraaf van Hessen. 10.

Philipsz, Dirk („Derrick Phijlijs”, 586; „Direk Phli.”, 689;

„Direk Phl.”, 690; „Direk Philips”, 691). Geboortejaar, 5; vermoedelijke geboorteplaats, 5, 653; afkomst, 653 (vergel. 5); zijn vader, 5, 114, 653¹; is monnik geweest, 5; theologische vorming, 5, 6; zijne kundigheden (bekendheid met het Latijn, 5, 7, 83, 100, 138, 459, 558, 571, 593, 606, 608, 611, 628, 637; met het Grieksch, 5, 7, 63, 138; met het Fransch, 5 v., 653; met het Duitsch, 6, 478); of hij eene universiteit heeft bezocht, 6, 207 (doch vergel. 217, 224, 225); gedoopt door P. Houtsagher, 7 v.; leeraar te Appingedam („binnen den Dam”), 8; aldaar door zijnen broeder Obbe bevestigd, 8; heeft waarschijnlijk geen deel genomen aan de oproerige beweging der Wederdoopers van 1535 in Friesland, 8 v.; het door hem ingenomen standpunt tegenover de Wederdoopers en hunne geestverwanten, 9—11; is een der „principale doopers”, 12; aandeel in de twistgesprekken te Hamburg (12), te Lubeck (14 v.), te Emden (20) en te Goch (21); gevaren waaraan hij en de zijnen hebben blootgestaan, 12 v. (vergel. 50); verblijf in Oost-Friesland, Mecklenburg en Pruisen, 13 v.; optreden tegen A. Pastor, 20—26 (passim); bestrijding van H. Timmerman, 34 v.; werkzaamheid te Utrecht, 35; gissing omtrent een verblijf in de Zuidelijke Nederlanden, Frankrijk of Fransch Zwitserland, 6, 36² (vergel. 653); rol door hem gespeeld in de scheuring tusschen Friezen en Vlamingen, 36—43 (passim), 511—516 (passim), 537—543 (passim), 585—587 (passim); banvonniss (8 Juli 1567) over hem uitgesproken, 585 v., 593, 594; sterft in de nabijheid van Emden, 43; ’s mans uiterlijk (36) en berichten uit 1568

- over zijn gezondheidstoestand (36, 618, 627, 647); portret, 36¹; loffelijke getuigenissen aangaande hem (van H. Schyn, 6; van G. Cassander, 6 v.; van U. Emmius, 7); belangstelling die zijne geschriften verdienen en beteekenis die hijzelf heeft onder de Nederlandsche voorstanders der Hervorming, 54; zijne bescheidenheid, 5, 182; schriftelijke nalatenschap, 43; theologisch standpunt door hem ingenomen (vooral in het „Enchiridion”), 44—50; Christologie (met name in „Van der Menschwerdinghe ons Heeren Iesu Christi” en in „Vande rechte kennisse Iesu Christi”), 26—30.
- Philipsz, Obbe, broeder van Dirk, 8, 114, 653²; heeft D. P. tot leeraar bevestigd (ook Menno Simons en David Joris), 8; het optreden der Wederdoopers door hem afgekeurd, 9, 11; een der „principale doopers”, 12.
- P., com., 688.
- Phl., Dirck. Zie Dirk Philipsz.
- Phli., Dirck. Zie Dirk Philipsz.
- Philps, Dirck. Zie Dirk Philipsz.
- Phijlĳps, Derrick. Zie Dirk Philipsz.
- Pieters, Ebbe, leeraar te Harlingen. 38, 39, 511—514 (passim), 604.
- Pieters, Syvaert, 539, 543.
- „Poedobaptisten” (= kinderdoopers). 648.
- „Principale doopers”. 12.
- Protestantsche leeraars. Ongunstig oordeel over hen geveld, 47 v., 218, 224; zij zijn „rijk en geweldig” (48, 224) en hoewel schoon sprekende over de Schrift en het geloof toch „ongeloovig” (48, 275).
- R.
- Redding alleen door Christus' bloed. 48, 112, 124, 167.
- Reinckx, Hoijte. Zie Renix.
- Renix, Hoyte („Hoijte Reinckx”, 586), leeraar te Bolsward. 38, 41, 512, 552, 553, 555¹, 564, 567, 570¹², 573 de aantekening, 574, 585, 602, 604, 670, 671; brief (8 Juni 1567) van D. P. aan H. Renix, 670 v. (in nittreksel herdrukt, 689—690).
- Restitution rechter und gesunder christlicher Lehre* (van B. Rotmann). 9 v.
- Roomsche eeredienst. Denkbeelden daaromtrent van Seb. Franck (16) en van D. P. (498, 500).
- Roomsch-Katholieke kerk. Vereenzelvigd met „de wereld”, 45, 191, 195, 200.
- Rosevel(d)t, H. 555¹, 603¹.
- Rotgeesten, schimpnaam voor Doopsgezinde leeraars 13, 238.
- Rotmann, B., predikant te Munster. Literatuur, 94; zijne „Restitution rechter und gesunder christlicher Lehre”, 9 v.; D. P.'s „Vande geestelijke Restitution” hiertegen gericht, 10 v.
- Rutgers, Sw., Doopsgezinde vrouw te Emden. 24.
- S.
- Schedemaker, Jacob J., leeraar te De Rijp. 25.
- Schedemakers („ofte Franiĳkers”). 25.
- Schriftgezag. Volgens Seb. Franck (16) en volgens D. P. (493).
- Schwenckfeld, C. 9.
- Schyn, H. Diens lofspraak op D. P., 6.
- Servet, M. 16.
- Sikken, H. 569, 585.

Spiritualisme. Treedt sterk op den voorgrond in de theologie van D. P., 44—45; voorbeelden daarvan in het „Enchiridion”, 55, 67 v., 182, 187, 188, 189, 197, 207, 273. **Spiritualitas.** 492².

Successio Anabaptistica (van V. P.). 8, 20, 24, 539.

Swermérie. Zie **Avondmaal**.

Swermers, schimpnaam voor Doopsgezinde leeraars. 13, 238.

T.

Tegensprekers, benaming voor „niet-Doopsgezinden”. 564.

Tegenstelling tusschen geloof en rede. 48, 163.

Tertullianus. 620.

Timmerman, H. 654; zijne bestrijding van D. P., 34 v.

Tinnegieter, Jeroen. Zijne verkiezing tot leeraar te Franeker, 38, 39, 511, 512.

Twistgesprekken. Te Emden, 20, 22, 618, 626 v.; te Goch, 21; te Hamburg, 12; te Hoorn, 585; te Lubeck, 14.

U.

Universitaire opleiding. Oordeel van D. P. dienaangaande, 6, 207 (vergel. 217, 224, 225).

V.

Vande beloftenissen des nieuwen Testaments (van Seb. Franck). Alleen in Nederduitsche vertaling bewaard gebleven, 474.

Vande beroepinghe ende Verkiezinghe der Bisschoppen ende Leeraers. Zie **Eenen Sendtbrief**, enz.

Van die Echt der Christenen. Is het laatste der door D. P. geschreven boekjes, 617 (vergel. 43, 618, 627, 647); „zijn laatste Juweel” volgens

den auteur van „Het beginsel der scheuringen”, 617; aanleiding tot de vervaardiging, 617 v.; karakter en inhoud, 618—620; voltooiing, 22, 43, 649; niet in het „Enchiridion” opgenomen, 22⁵; het eerst ten jare 1569 in druk verschenen, 22⁵, 620; verschillende drukken, 22, 620 v.; het boekje veelvuldig gelezen, 621; exemplaar dat aan den herdruk ten grondslag ligt, 620⁴; herdrukt, 623—649.

Van het rycke Christi (van Seb. Franck). Alleen in Nederduitsche vertaling bewaard gebleven, 474.

Vant schouwen der afgoderije. Zie **Een Apologia** (onder „Enchiridion”).

V. B., mede-onderteekening onder D. P.'s „Zendbrief aan de vier steden”, 40, 529.

Vbbitae. Zie **Obbieten**.

Veelwĳverij. 10, 11.

Vnderscheit Tusschen rechte leer vnde valsche leer (van A. Pastor). 20.

Verbeek, Joos. 35.

Verbond der vier steden (Harlingen, Franeker, Leeuwarden en Dokkum). Omstreeks 1560 gesloten, 37; sterk afgekeurd door D. P., 37, 541; door hem vergeleken met het Gouden Kalf uit de woestijnreis der Israëlieten, 541, 560.

Verbond der vier steden en Compromis. Volgens D. P. oorzaak van alle beroeringen in de Doopsgezinde wereld (541, 562, 587) en beide in de plaats van Gods woord tredende menschelijke instellingen (587, 595, 601, 610).

Verbond Gods. 557—561 (tegenover het „Verbond der vier steden” als een menschelijk verbond).

Verdraagzaamheid. 49, 58 (vergel. 223 v., 405).

Verheucht nu en weest verblijt. 43, 672—673; kennelijk een kerstlied,

672; waaraan de herdruk is ontleend, 672⁴; herdrukt, 697—699.
 Verkindert, P. 539.
 Viebrug. 35.
 Vilvoorde, slot bij Brussel. 12.
 Voordt, C. van. 35.
 Vossenholen, A. 45.
 Vreen, H. van. 20.
V Verelt-Boeck (van Seb. Franck). 473.

W.

Waldenzen. 46 (vergel. 83).
 Waterland (zuidoostelijk deel van Noord-Holland). 25.
 Waterlanders. 24, 25.
 Wederdoopers. Hunne heerschappij te Munster in 1534 aangevangen, 7; D. P. heeft waarschijnlijk geen deel genomen aan hunne oproerige beweging ten jare 1535 in Friesland, 8 v.; hun optreden afgekeurd door D. P. en zijnen broeder Obbe, 9—11; „Wederdoopers en sektemakers”, schimpnaam aan D. P. en de zijnen gegeven, 15, 179.
 Wedergeboorte. 48; goedge-

schreven bladzijden over den waren aard daarvan, 315—321.

Willems, J., leeraar te Hoorn. 40, 41, 42, 538, 541, 553⁷, 554, 554⁸, 554⁹, 554¹¹, 555¹, 564, 565⁵, 567², 567⁶, 569, 569³, 569⁵, 570¹², 585, 586, 593, 603², 670, 671, 690⁵, 692; brieven van D. P. aan hem en L. Gerrits, 671 (in uittreksels herdrukt, 690—691 [vergel. 692—693], 692).

Willems, G. 586.

Winkelpredikers, schimpnaam voor Doopsgezinde leeraars. 13, 238 (vergel. 600).

Wismar. Vergadering in 1554 aldaar van zeven leeraars, 23.

Z.

Zaligheid alleen door het geloof. 48, 58, 292.

Zending der predikanten. Seb. Franck's gevoelen daaromtrent door D. P. weerlegd, 501. — Zie ook Buitentrouw.

Zwaard dragen door de overheid. 49, 406.

Zweren. Verboden, 49, 404.

[illegible]

Library Bureau Cat. No. 1137

112278

BR
395
B582
AUTHOR
v.10

112278

TITLE

Bibliotheca reformatoria neerlandica.		DATE RETURNED
BORROWER'S NAME		

DATE
LOANED

BORROWER'S NAME

DATE
RETURNED

APR 16 57

LETTERING

